

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

LXI.7

1877-IK ÉVI FOLYAM

Budapest Főváros Levéltára

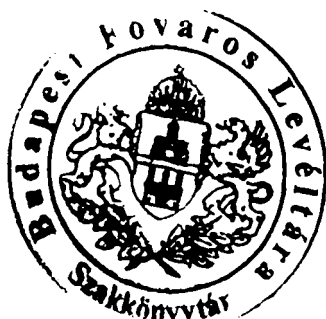

01000039992

BUDAPESTEN, 1877.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

50900

31257

658 - 1918/19.

TÖRÖLT

TARTALOM.

	Lap.
DR. BALLÁGI ALADÁR.	
Legrégibb műemlékeink a keresztyén-korból	236
BOTKA TIVADAR.	
A horvát jogtörténelem megírása egy jeles nőtől	452
CSONTOSI JÁNOS.	
Egy magyar példabeszéd a XVI. század elejéről	175
Adalék a magyarországi cigányok történetéhez	454
OZOBOR BÉLA.	
Magyarország középkori várai I. II.	599, 704
DEÁK FARKAS.	
Rupp Jakab III. köt. helyrajzi tört. ismertetése	439
EDELSPACHER ANTAL.	
Ibn Dustah I. II.	698, 789
FABRITIUS KÁROLY.	
Vázlatok a rozsnyai régi városi' könyvből I. II.	397, 528
IFJ. FEHÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
Érsek-Újvár ágyúi 1685-ben	177
FRAKNÓI VILMOS.	
Magyarország történetét érdeklő okiratok a külföldi könyvpiaczon	57
Martinovics élete I. II.	193, 293
Válasz Kossuth Lajos levelére	773
GYÁRFÁS ISTVÁN.	
Galgóczy Károly Pest-megye monographiájának ismertetése	74
A fekete sereg I. II.	500, 617
Galgóczy II. köt. ismertetése	873

HATOS GUSZTÁV.

Királyi méhészek Baranyában	166
---------------------------------------	-----

HEGEDÜS C. LAJOS.

Szalay Ágoston emlékezete	578
-------------------------------------	-----

Henszlmann rég. művének ismertetése	159
---	-----

HUNFALVY PÁL.

Jalava Antal művének ismertetése	256
Jung »Roemer und Romanen« című művének ismertetésére I. II.	334, 425
Nyilatkozat Kossuth Lajos levelére	776

IPOLYI ARNOLD.

A Corvinák visszahozatalának története	463
--	-----

JAKAB ELEK.

Brutus kiadásának bírálata I. II.	656, 855
---	----------

KÁROLYI ÁRPÁD.

Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez	18
Knauz kortanának ismertetése	265
Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban I. II.	642, 841

K. Á.

Egy adat Erdély társadalmi s irodalmi életéből	876
--	-----

B. KEMÉNY GÁBOR.

Emlékbeszéd gr. Mikó Imre felett	97
--	----

KOSSUTH LAJOS.

Levél a »Századok« 1—4 füzetéről	765
--	-----

KRIŽKO PÁL.

Az 1563. évi koronázási ünnepély	27
Neczpáli László a körmöczi levéltár tükrében	542

LEHOCZKY TIVADAR.

Adat az ősmagyarok felszereléséről	274
A Gebe-család nemességéről	566
Zrinyi Ilona napjai Báthory Zsófia halála után	880

LIPP VILMOS.

A vas-megyei régészeti egyesület	148
--	-----

NAGY GYULA.

Régi magyar községi pecsétek	173
--	-----

NÉMETHY LAJOS.

Az 1686. évi visszafoglalás után Budán maradt törökök	138
---	-----

NYÁRÁDVÖLGYI.

Történelmi apróságok	168
--------------------------------	-----

ÓVÁRY LIPÓT.

Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban	1
A nápolyi Anjou-korszak történelmi kútjai	446

PAULER GYULA.

Dimitrijevič Emil : »Gyurgye Brankovics« című művének ismertetése	70
A magyarok megtelepedéséről I. II.	373, 481

PESTY FRIGYES.

Míveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században	49
--	----

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

Kortani adalék	539
Hibaigazítás	679

RÓMER FLÓRIS.

Adalék a magyar ötvösség történetéhez I. II. III.	222, 407, 795
A czéhládákkal való körmenetek	563

SALAMON FERENCZ.

Meynert »Ungarns Kriegswesen« című munkájának ismertetése	64
Pótlék a magyar haditörténethez a vezérek korában	124

SZABÓ KÁROLY.

Ezüst művek és drágaságok összeírásai a XVI. századból	546
--	-----

SZALAY IMRE.

Szalay Ágoston régiség-gyűjteményének ismertetése	586
Magyar köriratú pecsétek	678

SZERÉMI.

Adalék »A Zrínyiek Csehországban« című közleményhez	451
---	-----

GR. SZÉCSÉN ANTAL.

»Veresmáti élete« Ipolytól, bir. ismertetés	757
---	-----

THALLÓCZY LAJOS.

A magyar hadi költségek 1549-ben	169
Zászlók ára a XVII. században	457
A magyar hadi szervezet átalakulása történetéhez a XVI. században	674
Bornemisza Anna gazdasági naplója	882

THALY KÁLMÁN.

A Jerney-féle kézirat gyűjtemény	347
A gr. Bercsényi család nemzékrendje	679

WAGNER TIVADAR.

A Zrínyiek Csehországban	162
------------------------------------	-----

WENZEL GUSZTÁV.

II. Ulászló magy. és cseh kir. házassága 1501-1506 I. II. III.	630, 727, 816
--	---------------

WERTHEIMER EDE.

A velencei diplomácia különösen a XVI. és XVII. században . . .	110
---	-----

ZSILINSZKY MIHÁLY.

A magyar hadászat történetéhez	276
Bonfinius Antal történetíró jellemzése	510

ÁLLANDÓ ROVATOK.

<i>Történelmi Társulat</i>	81, 182, 279, 360, 458, 568, 681, 778, 884.
<i>Magyar Tud. Akadémia</i>	88, 187, 284, 473, 570, 888.
<i>Vidéki társulatok</i>	89, 289, 364, 476, 571, 888.
<i>Pozsonyi kirándulás</i>	570, 686.
<i>Irodalmi szemle</i>	90, 188, 366, 478, 573, 782, 890.
<i>Vegyes közlések</i>	94, 191, 290, 371, 575, 690, 785, 892.
<i>Történelmi könyvtár</i>	96, 192, 292, 372, 480, 576, 692, 788, 896.
<i>Társulati Értesítések a borítékon, minden füzetben.</i>	

KUTATÁSOK

A NÁPOLYI FARNESE LEVÉLTÁRBAN.

A Farnese levéltár a nápolyi állami levéltárnak egyik legbecsesebb osztályát képezi. A volt páрмаi hercegi ház 2000 kötegből álló levéltára ez, mely örökségkép a nápolyi Bourbon-házra szállt, s 1860-ban az olasz király birtokába jutott, kinek köszönhető, hogy ezen különösen a XVI. s XVII. századok történelmére nézve oly nagy becsű s azelőtt a legféltékenyebben őrizett okmányok a tudományosságnak hozzáférhetővé lőnek, bekebeleztetvén ugyanis a világ minden kutatói előtt nyitva álló nápolyi állami levéltárba.

Különösen III. Pál pápa, ki Farnese volt s Farnese Sándor bibornoknak levelezései, V. Károly császár, I. Ferencz franczia király, Ferdinand római s magyar király, Mária királynőnk II. Lajos özvegye, ki Németalföld s Burgundia kormányzónője volt, s több európai fejedelem s államférfiú eredeti levelei a pápához, a szent székhöz s egyes bibornokokhoz, a német-spanyol-franczia- s magyarországi nunciusok s legatusoknak a XVI. század derekán írt eredeti jelentéseinek s az azoknak adott utasításoknak nagy része — melyek kétségen kívül helyezik azt, hogy a Farnese levéltár e része a vatikáni levéltárból származik — úgy a két nagy fejedelem: V. Károly császár s I. Ferencz király közti vetélykedéseket s a németalföldi szabadságharczokat, mint az általános vallási villongásokat, a trienti zsinatot, s végül hazánk akkori szomorú viszonyait érdeklőleg is töméntelen érdekes adatot tartalmaznak.

A németalföldi függetlenségi háborúra vonatkozó s a belga kir. kormány megbízásából általam kikutatott okmányok, neve-

Századok.

zetesen Granvelle bíbornok V. Károly s később II. Fülöp miniszterének eredeti levelei Farnese bíbornokhoz s Margit pármai hercegnő s flandriai kormányzónőhez, ki V. Károly természetes leánya volt, valamint a bruxellesi, madridi s németországi nunciusoknak jelentései 1535-től 1580-ig, jelenleg rendeztetnek kiadás alá Bruxellesben Gachard belga állami levéltárnok s akadémiauk lev. tagja által.

A hazai történelmünket érdeklő okmányok, melyeknek általam készített másolatai a Magyar tudományos Akadémia birtokában vannak, kétféle természetűek, ugyanis részint bécsi s budai nunciusok s legatusok jelentései s az ezeknek adott utasítások, valamint egyes államférfiak levelei 1528-tól 1550-ig, tehát vatikáni levelezések, részint a pármai herceg bécsi követének jelentései a XVII. század elejétől ugyan e század végéig.

Ezúttal csak az elsőeknek, azaz : a Farnese levéltár tisztán vatikáni részéhez tartozó okmányoknak egy részét leszek bátor ismertetni, melyek különösen a Ferdinand s János ellenkirályaink közti viszályokra vannak vonatkozással, s közvetlen nyilatkozatait tartalmazván nemcsak e két fejedelemnek, de egyes minisztereiknek is, elvitázhatlan történelmi beccsel bírnak.

1537-ig csak kevés okmányt tartalmaz a farnesi levéltár. Az érdekesebbek közül főlemlitem Laszkó János gneseni prépostnak, Jeromos fivérének, Rincon francia követhoz intézett s alkalmasint fölfogott levelét 1528. nov. 18-ról, melyet Campeggio nuncius közöl Farnese bíbornokkal. Laszkó leírván történelmünkben ismert adatokkal János királynak tarnovi menhelyéről való távoztát, Magyarhonba való bevonulását s első győzelmeit, sorait így fejezé be: Egész Magyarország, ugymond, a nemesség úgy mint a köznép, János pártján van, s most csak azt várják, hogy ő is t. i. Rincon váltsa be ígérétét — bizonyosan a francia szövetségre vonatkozólag — hogy a diadal teljes legyen.

A nunciusok hiányos jelentései ez évekből minket érdeklőleg csupán a két ellenkirály közt császári közvetítéssel folyt béketárgyalásokra s a János király területén volt magyar püspökök sürgetett megerősítésére vonatkoznak, mely megerősítést

Ferdinand minden erővel meggátolni törekedett, valamint sikerült is neki az ügyet még sok éven át függőben tartani.

Rorario nunciának 1535-ki magyarországi küldetéséről csak Pöstényi Gergelynek egy a pápához intézett eredeti levele 1535. május 18-ról, melyben hű catholicus érzelmeiről biztosítja a sz. atyát, s melyet válaszul ad a Rorario által neki kézbesített pápai brevére, valamint a bécsi nuncius jelentései, ki ama küldetés által a bécsi udvarban okozott rossz benyomást írja le, annak tudomást. Ferdinand különösen neheztelt e küldetés miatt, s egyáltalában megnehezített minden pápai közbenjárást közte s János király közt. Így ugyanez év, azaz: 1535. Sz.-György napjára vala Brodarich váci püspök Bécsbe érkezendő, hogy a két király közti béketárgyalásokat megindítsa. Vergerio nuncius, ki Németországba készült, ajánlkozott Ferdinándnak, hogy kész elhalasztani ez útját, csakhogy e tárgyalásokon ő is jelen lehessen s azoknak jó sikerére befolyhasson. Ezt azonban Ferdinand hevesen ellenezte, állítván, miszerint a szentszék közbenjárása csak elbizakodottabbá tenné a vajdát, mint János királyt ekkor nevezni szokták. — Később, 1537. májusban, Statileo János király által Rómába levén küldve, védmenetet kért Ferdinándtól, hogy Ausztrián átvonulhasson, mit utóbbi azon megjegyzéssel tagadott meg, hogy ha János békét akar, ne Rómába küldjön embert, hanem Bécsbe.

De maga a szentszék is csak igen tartózkodólag érintkezett ekkor a még Kelemen pápa által egyházi átokkal sújtott János-sal, úgy hogy a két király közt már megkötött béke után is a pápai legatus utasítást kért, hogy *Rex Hungariae*, vagy pedig *in regem Hungariae electus* czímet adjon-e neki, mely utóbbi nem foglalná magában a sz. szék általi elismerést.

1538 s 1539-ből csaknem teljes számban vannak meg a nunciusi jelentések. 1538. június 10-ről a bécsi nuncius, modenai püspök, egy érdekes párbeszédről tesz jelentést, mely közte s Brodarich közt folyt, ki hozzá jött, hogy a legnagyobb titokban közölje vele a két király közt még február 24-én kötött békének Ferdinand általi megerősítését, hogy azt chifrekben Ő Szentségével tudassa.

Brodarich azon ohajtását fejezé ki, hogy a pápa küldene

most követet Jánoshoz, ki azon ürügy alatt, hogy békére bírja őt, titokban a sz. atya szerencsekivánatait hozza a már megkötött béke fölé. Ezt azonban a nuncius lehetetlennek tartja, ha csak János előbb alázattal fölödlésért nem folyamodik az őt terhelő excommunicatio alól.

Brodarich eleinte hevesen kikelt e követelés ellen, János király, úgy mond, nem ismeri magát vétkesnek, tehát nem kérhet bocsánatot. Kelemen pápa igazságtalanul ítélte őt el, s ezt akkoron a jelenlegi pápa is elismerte. Végre azonban abban állapodtak meg, hogy Frangepán, visszatérve a császártól, fogna Rómába küldetni, hogy János nevében a sz. széket elismerje, s iránta való hódolatát kijelentse, mint azt többi elődjei is tévék.

Frangepán helyett azonban ez év vége felé az egyúttal Párisba is küldött Statileo ment Rómába fényes kísérettel. Bécsen keresztül menvén, hosszú hihallgatáson volt Ferdinandnál. Megbizása volt ekkor Statileonak a többi közt a szentszéket segélyre hívni föl a török ellen s kijelenteni János király részéről, hogy ha a sz. szék s keresztény fejedelmek komolyan nem segítik őt, ő ismét csak maga leendő kénytelen rendezni dolgát a törökkel, mint ezelőtt.

Ugyanez évből Brodarichnek egy eredeti levelét találjuk a pápához, melyben a töröknek Moldvaországból való visszavonulását s Péter vajda elűzetését jelenti.

Biztosítva levén némileg a béke Ferdinand s János királyok közt, amaz minden befolyását fölhasználta, hogy császári fivére s a franczia király közt békét közvetítsen, csakis ennek folytán remélhetvén Magyarországon való teljes uralmát biztosítani. Ez érdekében működött ekkor Párisban Mária özvegy királynőnk is, kinek eszélyességéről s férfias jelleméről sok érdekes adatot találunk a Farnese levéltárban. — A párisi nuncius, ivreai püspök, kinek alkalmá volt őt a compiégnei vadászaton látni, hol egész nap Ferencz király oldala mellett s vele versenyt vágatott, nem kevésbbé férfiasnak, mondja őt, mint a minő eszesnek már azelőtt ismerte. Ezer közt fölismernők őt — ugymond a császár arczképéről.

A bécsi nuncius egy jelentésében ismét azt olvassuk, hogy

Held Mátyás császári alkanczellár állítása szerint *Mária lett volna oka annak, hogy a lutheránusok ellen tervezett katolikus liga megghiúsult.* Sőt Held Máriát lutheranizmussal is vádolja.

Ekkor Frangepán kalocsai érsek is járt Párisban s a császárnál, s visszatértében Velenczében a Signoria által kitüntető fogadtatásban részesült.

1539 tavaszán Laszkó Jeromos Bécsbe jött, hogy a szervezendő dunai hadsereg vezényletét átvegye. A nuncius ez évi mártius 19-ről egy vele tartott hosszú beszélgetésről tesz jelentést, melyből a következőket tartom kiemelendőknek: János király, mondá Laszkó, nem akar háborút a törökkel s Ferdinándot is lebeszélni igyekszik e hadviselésről. *Rex Johannes*, úgymond, *vivit cum tractatibus.* — A töröknek ismét 300,000 aranyat ígért János, s ezt $\frac{1}{3}$ -nyira sóban, $\frac{1}{3}$ -nyira ajándékban s $\frac{1}{3}$ -nyira készpénzben szándékozik kifizetni. János tanácsosai közül Brodarichról azt mondja Laszkó, hogy igen eszes, de kissé félénk. Frangepánt végtelenül dicséri, Frater Györgyről azt mondja, hogy nagy fiskális s mindenünnen tud pénzt teremteni. Beszélt még János király nászünnepélyéről Izabellával, mely a múlt hónapban nagy fénynyel tartatott meg.

Ugyane jelentésében a nuncius más magyarok állítása után indulva, kétségbe vonja, hogy János megfizesse a töröknek a 300,000 aranyat, hanem ajándékkal fog igyekezni lekenyerezni a basákat, hogy időt nyerhessen.

Erkeztek már ekkor hírek Statileo római küldetéséről is, melynek közvetlen eredményét a magyar püspökök oly régóta várt megerősítése képezé. Farnese bibornok ugyanis utasítja a bécsi legatust s nunciust, hogy kiméletesen tudassák Ferdinánddal, hogy a sz. atya már nem halaszthatta tovább ez ügyet az egyház tetemes hátránya nélkül. Különben, úgymond, a püspöki kinevezési díjakat vagyis annatá-kat a pápa úgyis Magyarországnak, mint az egész kereszténység védfalának védelmi céljaira szánta. A megerősített püspökök, mond továbbá a bibornok, mint a pápa s sz. szék hívei s alattvalói ezentúl egyesült erővel fognak működni a két király közti béke föntartására. — Mindez érvek daczára azonban Ferdinand, mint a modenai püs-

pök 1539. július 2-iki jelentésében írja, igen zokon vette a pápa ez elhatározását.

Jól tudja ő — mondá Ferdinand — hogy a béke közte s János közt nem tarthat soká. Háború esetében pedig ama főpapok, ha időnek előtte meg nem erősítettnek vala, mind az ő pártján lettek volna, vagy legalább megerősítettésök reményében rábirták volna Jánost a béke kihirdetésére. — »Lássa Szentséged, jegyzi meg a nuncius, mint használja föl az egyházi dolgokat világi czélokra még az oly katolikus fejedelem is, minőnek magát Ferdinand vallja.«

Ugyane jelentésében a nuncius egy Frangepánnal tartott párbeszédéről szól. Frangepán Bécsbe jött, hogy Ferdinanddal közölje az okokat, melyek János királyt a béke titokban tartására kényszerítik, s azok legfontosbika az, hogy a kereszténység nincs elkészülve megvédeni Magyarországot a hatalmas török betörése ellen, mit a béke kihirdetése közvetlenül maga után vonna. — Ferdinand azonban nem fogadott el semmi mentséget, s elhatározá Held Mátyást Budára küldeni, hogy a béke kihirdetését sürgesse.

Frangepán azt javasolta volt Ferdinandnak, hogy mint személyes s meghitt barátja a francia királynak bírja rá őt, hogy a töröknél cszközölje ki azt, hogy János Ferdinanddal békét köthessen, mely esetben a kihirdetés önkényt következne. Ferdinand nem fogadta el ez ajánlatot, melyet a nuncius csalfogásnak tart annak kipuhatolására, mint állanak a dolgok a császár s Ferencz király közt?

Beszélt még Frangepán a bíbornokságról is, melyért ő és Statileo egyaránt versenyeztek. Statileo, ugymond Frangepán, azt állította volna a pápa előtt hogy ő Frangepán lett volna az ki János király házasságát a pápa egy unokahugával megakadályozta, mit ő határozottan tagad.

Statileo párisi küldetéséről Farnese bíbornok leveleiből s a nunciusok jelentéseiből csak azt tudjuk meg, hogy a francia király 40,000 tallérnyi pénzsegélyt küldött általa János királynak, s 10,000 tallér értékű ajándékokat Izabella királynőnek. Statileo is gazdagon megajándékozva tért volna haza.

Azalatt a szakadás a két ellenkirály közt ismét mind kirivóbb jellemet öltött, mi fölött sajnálkozólag ír Farnese bíbornok a bécsi legatusnak, tudatván egyszersmind a pápa elhatározását Rorariót ismét Bécsbe s Budára küldeni, részint a püspöki kinevezési bullák átadása s az annaták fölvétele, illetőleg védelmi célokra leendő letéteményezése, részint annak megállapítása végett, mily mértékben fognak Ferdinand s János a török elleni hadjáratához járulni. Főczélja azonban e küldetésnek a két király kibékítése s a magyar államférfiaknak Ferdinand javára való megnyerésére való irányozva.

A kinevezési díjak lefizetésére a magyar főpapok nem igen voltak hajlandók, s különösen Frangepán határozottan megtagadta azt, a mint egy 1539. július 25-én kelt s a bécsi nuncius-hoz intézett csipős levelében olvassuk. ¹⁾

1) »... Scribitur mihi ex Vrbe Sanctissimum Dominum nostrum velle bullas confirmationum nostrarum mittere per unum nuncium suum ad Regem Dominum meum, ea conditione, ut nos hic numereremus nuncio illi omnem pecuniam quam Romae pro huiusmodi confirmationibus expositori eramus; quam tandem nuncius exponat hic in muniendis locis finitimis ad instantiam Maiestatis Regiae Clementissimi Domini mei. Si ego, ut de aliis interim taceam, haberem pecuniam ad redimendas bullas, non institisset Maiestas Regia pro me apud Sanctitatem suam, ut gratis confirmaremur. Sed quia vidit Maiestas sua me non habere pecuniam et hoc tum quia episcopatus proventus non possideo integre, imo nec mediam partem, tum quia habui plus satis expensarum hys annis tam in arcis agriensis conservatione, tam in obeundis publicis legationibus pro salute regni, non enim dantur nobis illa monstrea stipendia quae solent dare Romani Pontifices suis nunciis uel legatis. Item ego sperabam, etiam sine regis intercessione servivisse tantum hic sedi apostolicae, ut gratis meruissem has Bullas: Si igitur nuncius bullas laturus est ad manus Sermi Dni Regis mei, bene quidem, Credo suam Maiestatem mihi gratis daturum litteras, qui gratis dedit episcopatum, et se habiturum hanc pecuniam apud se, quia ego et viginti milia ducat. exposui de mea et sororis meae facultate in suis seruitiis: Quod si ille Dominus nuncius (quisque ille sit futurus) volet omnino ut appendam sibi hic argentum illud, nun debet sumere tantum laborem, quia libere poterit reportare bullas in archivum Pontificis. Nam et si haberem nunc illam summam pecuniae in marsupio meo, ut video statum rerum christianorum et huius regni praesertim, forte libentius haberem pecuniam quam bullas. Istacuiuscunque consilio sunt facta, videant ipsi. Credo hic nullum solitu-

Rorario találkozáván Velenczében a Franciaországból visszatért Statileoval, ezzel együtt jött Bécsbe. Ferdinand általi kihalgattatásáról a bécsi nuncius tesz jelentést, ki vele együtt volt a királynál. — A török háborúhoz mily mértékben való járulását illetőleg Ferdinand nem akart nyilatkozni, nem tudván mily segélyt várhat népeitől, a császártól s a német birodalomtól. Rorariónak Budára való küldetését s különösen a püspökök kinevezési díjainak az ország védelmére való fordítását helyesli; tájékozásúl azonban jónak látja Rorarióval a következőket tudatni: János király, mond Ferdinand, nem azért nem hirdeti ki a békét, mert fél a török betöréstől, hanem azért, mert akkor az országnak védelmi állapotba való helyezése mind a két királyt terhelné, mit a végtelenül fukar János elkerülni ohajt azért is, hogy ha a török miatt menekülni kényszerülne, összegyűjtött pénzét magával vihesse; továbbá mert azt várja, lesz-e figyermek, hogy azt a békeszerződés ellenére utódjává tehesse. Én — úgymond Ferdinand — őszintén ohajtom a békét János királlyal, úgy a kereszténység, mint Magyarország érdekében Egyetértve megvéldhetnők az országot a török ellen, ki lévén hirdetve a béke, egész Németország s az összes nagyhatalmak segítségünkre sietnének stb. Magyar bíbornokok kinevezéséről lévén szó, ezt Ferdinand határozottan ellenzi.

Vége levén a kihallgatásnak, a király félre vonta a bécsi nunciust, a következőket mondván, mit a nuncius chiffrekben közöl:

»Ohajtom, hogy ő Szentsége ki ne nevezze Frangepánt bi-

rum quicquid pro hys Bullis. Et Dominatio Vestra Reuerenda videbit. Sed neque Maiestas Regia erit contenta, neque sua Sanctitas mihi istud responsum dederat Romae ad supplicationem Regis Domini mei.

Si Dominatio V. R. videret nostra intrinseca, aliter cogitaret de istis. Dominationi V. R. rem meam ex animo commendo, tanquam illi quem scio me ul ra mea merita suo favore prosequi. Ego pecuniam non habeo Miror quod non veniant istae bullae, nisi forte sicut post quinque annos sumus confirmati, rursum post alio quinque bullae afferantur. Omnia ista suspico esse facta contra me. Quia forte amicus aliquis fuit contentus ut alter oculorum sibi eruatur, dummodo mihi eruanturambo. . . .«

bornoknak mielőtt a léke kihirdetve nincsen; Statileot pedig semmi áron, mert ez »*scelestus et latro et indignus illo honore, et dehonestaret illum ordinem.*«

Érdekesnek tartom a modenai püspök előbbi jelentéseiből a Ferdinand udvara jellemzésére vonatkozó adatok közül a következőket kiemelni:

Ferdinandot gyenge eszű s jellemű embernek mondja, ki, mint ilyen igen kevés tekintélylyel bír, szegénynek s rossz gazdának. Mellette levő 4 miniszterét rablóknak s hűtleneknek nevezi. Egyikök, ugymond, nyilvános lutheranus, kettő csak alattomban az, de a sz. szék s papok iránt ezek is igen kevés jóakaratot mutatnak. A bécsi püspök, a király gyóntató atyja, nyilvános védője ugyan az igaz vallásnak, de pénzsomjazó s telhetetlen. Magavi-selete sem oly példás, mint kívánatos volna stb.

Rorario budai jelentéseinek elseje 1539. november 16-ról van keltezve. Leírja fényes fogadtatását s Jánostól nyert első kihallgatását. Érette jött a budai prépost s a király egy tanácsosa. Útjában a királyi palota felé az onnét visszatért török követtel találkozott, mit kiesiuált dolognak tart, hogy u. i. a török lássa őt, s ő a török követet.

A kihallgatáson jelen voltak Verbőczy, Statileo, Frater György s két titkár. A király igen szívélyesen fogadta őt. Rorario előadta küldetése tárgyát, melynek főpontjai voltak:

A pápa szerencsekívánata a Ferdinand királylyal megkötött béke s János király házassága fölött. Tudatni János királylyal a pápa közbenjárását, hogy V. Károly s I. Ferencz közt békét eszközöljön. Fölajánlani a pápa részéről a megerősített püspökök díjait az ország védelmi céljaira. — Megtudni Jánostól, mily mértékben ohajt járulni a török ellen megindítandó háborúhoz? s kifejezni a pápa s a sz. szék állandó jóakaratát János király iránt.

Statileo átalánosságban válaszolt a király nevében, ennek háláját fejezvé ki azon jóindulatért, melylyel ő Szentsége s a sz. szék iránta viseltetnek. János király, valamint eddig, úgy ezután is hű s engedelmes fia ohajt maradni ő Szentségének s a sz. széknek. A követség részleteire a tartandó tanácskozás után ígér válaszolni.

Jelenti Rorario Brodarich váczai püspök november 6-án történt elhunytát. — Ez is nagy lutheránus volt, ugymond, de végnapjaiban búbanólag tért vissza az anyaszentegyház kebelébe.

A török követről azt írja, hogy János királyt jött meghívni a szultán bizonyos családi ünnepéyeire. János, Frater Györgyöt készül elküldeni Konstantinápolyba nagy ajándékokkal, mifölött Rorario mély sajnálkozását fejezi ki.

Ezután egy Frater Györggyel tartott beszélgetésről tesz jelentést. Frater György meglátogatta őt s hosszú ideig volt nála. Rorario szem előtt tartva küldetésének főczélját, meggyőzni igyekvék György barátot, hogy a pápa egyedül általa reméli a két király közti béke főállhatását, melytől nemcsak Magyarország, de az egész kereszténység üdve van föltételezve.

Igen jól ismerem, válaszol Frater György, e béke nagy becsét hazánkra nézve, s azért követtem el mindent, hogy létrehozzassék, s azon leszek, hogy főn is tartassék; de kihirdetése lehetetlen. — Ez okvetlenül vesztiunket vonná maga után. Mi körül vagyunk véve a törököktől, kik, ha a béke kihirdettetnék, azonnal ránk törnének, s mi nem volnánk képesek magunkat megvédeni.

Ettől ne tartson, mondá a nuncius, mert ez esetben nemcsak Ferdinand, de az egész császári birodalom sietne Magyarország segítségére.

Látom, viszonzá Frater György, mily segítséget várhatunk Ferdinandtól, kinek csak egy tartománya volt, Szlavonia, s ez sem volt körülvéve a töröktől, mint Magyarország; még se bírta megvédelmezni. A császári birodalomban még kevesebbet bízhatunk az ottani szakadások miatt. — Míg csak teljes béke nem jön létre a francia király s a császár közt, s az egyesült keresztény fejedelmek nem indítanak egy hatalmas hadjáratot a török ellen, mi mindig csak ügyes fogásokkal leszünk kénytelenek biztosítani magunknak a török jóakarátát.

Megkísértette még Rorario rábírní Frater Györgyöt, hogy eszközölné ki legalább azt, hogy a főpapok ismernék el esküvel Ferdinand s utódainak örökösödési jogát.

Statileo, kinek Rorario szintén tette volt ez ajánlatot, azt mondá vala, hogy a békekötés szerint előbb történék a kihirdetés, aztán esküdnenek meg a főurak s praelatusok. — Frater György azonban máskép válaszolt, azt mondván, hogy ez nyilvánosabb volna a béke kihirdetésénél.

Ha,tevė hozzá Frater György, Ferdinand biztosítani ohajtja magának örökösı jogát, igyekezzék szép móddal megnyerni a magyarokat, s Magyarországnak ne romlására, hanem föntartására törekedjék.

Furcsa, úgymond Rorario, e két király közti alkudozás, Ferdinand ír egy tíz ívnyi levelet, János egy húsz ívnyivel válaszol, s annyi szóbeszéd közé lehetetlen hogy valami sértő kifejezés be ne csúszszék. Onnan küldenek egy fölfuvalkodott németet, innen, mint most tesznek, a római király legnagyobb ellenségét Batthyány Orbánt küldik föl. Ez volt az, úgymond, ki Gritti megbízásából Czibaknak fejét vette. Batthyányt azonkívül a legnagyobb lutheránusnak mondja Magyarhonban.

A török követ nov. 12-én indult vissza. Belgrádig Horvát György kísérte őt.

Jelentést tesz végül Izabella királynő általi kihallgattatásáról is. Igen vallásosnak s műveltnek mondja őt. Itáliában neveltetvén, az olasz nyelvet tökéletesen beszéli. A pápai brevére sajátkezűleg ígért válaszolni.

November 22. kijelentésében számot ad Rorario Török Bálintnál (kit Turco Valentenek, nevez) tett látogatásáról s a számára hozott pápai breve átnyújtásáról, melyet az nagy hálaival fogadott. Nyilatkozatai a két király közti békét illetőleg azonosak Frater György nyilatkozataival.

Chiffrekben tudatja Statileo bizalmas közlése után, mily nagy méltatlankodással vette János a hírt, hogy Ferdinand Laszkó Jeromost Konstantinápolyba küldte, hogy ott a köztök megkötött békét tudtul adja. — Laszkó 8000 aranyat visz két basa megajándékozására, maga pedig 4000-et kapott. János azonban, mondá Statileo, szintén nem restelte a dolgot s küldött 20,000 aranyat ama két basának, hogy valamint Ferdinand nem tartotta meg szavát s megölette Katzianert, úgy ők se tiszteljék Laszkó védmenetét, hanem fejeztessék le,

Mint látszik, fejezi be jelentését Rorario, az egész barátság a két király közt csupa szinlésből áll.

Igen érdekes e nunciusnak november 27-ki jelentése, melyben János királytól nyert újabb kihallgatásáról ad számot. Jelen voltak Statileo s Frater György. János király ismételve háláját fejezé ki a pápa tartós jóakarataért. Elhagyatva valamennyi keresztény fejedelemtől, ugymond, ő egyedül ő szentségébe s Isten kegyelmébe helyezi minden bizalmát. Szemben oly hatalmas el-lenséggel, minő a török, ő csakis fogásokkal s ajándékokkal képes megóvni e szegény s kipusztult hazát, nem annyira magának, mint inkább a kereszténységnek.

Azon kérdést illetőleg, mily mértékben járúlhatna a török ellen megindítandó hadjáráthoz, János mindenekelőtt tudni óhajtja azt, bizonyos-e a hadjárat?

Ő Szentsége, viszonzá a nuncius, mindent elkövet, hogy a keresztény fejedelmeket a török elleni szövetkezésre bírja, s azok nem lehetnek oly vakok, hogy be ne lássák, miszerint Magyarország romlása saját romlásuknak volna előhirdetője.

Mire János király a következő észrevételeket tevő:

Mily kár volt — ugymond — annyi pénzt vesztegetni ed-digelé hajóhadakra. Valóságos kidobott pénz. Mit nyertek ő Szentsége, a császár s Velencze költséges hajórajakkal? Tenger felől vajmi keveset árthatunk a töröknek. Ez oldalról elég figye-lemmel lenni a partok megvédésére; s a főerőt szárazon kell ki-fejteni. Mindenekelőtt szükséges az összes keresztény hatalmak szövetkezése. Magyarországra — ugymond — nem sokat lehet számítani; nem is nevezhető ez többé országnak; egy része Fer-dinand, más része a török, s harmadik elpusztult része levén csak az ő birtokában. Mindamellet, ha a hadjárat bizonyos, ő havi 120,000 tallérért 60,000 főnyi sereget ígér föntartani. De ha a hadjáráthoz az összes keresztény fejedelmek hozzá nem járúlnak, neki nem marad egyéb hátra, mint az eddigi költséges módon óvni meg az országot s a kereszténységet a végromlástól. Elmon-dá azután, hogy nemrég a lengyel követ figyelmeztetve lőn Kon-stantinápolyban, hogy igen czélszerű volna, ha ő, János, egy len-gyel követ kíséretében saját követét küldené oda, hogy kiengesztelje a szultánt, kinek már tudomására hozták a Ferdinanddal kö-

tött békét. Ezt meghallván Ferdinand, mindent elkövetett, hogy a lengyel követ kiküldését megakadályozza. Panaszkodék továbbá a hűtlen Laszkó küldetése és áskálódásai ellen, a miért ő kénytelen most Frater Györgyöt Konstantinápolyba küldeni, mi neki legalább 100,000 aranyába kerül, azonkívül is évi 80,000 arany értékű sóval tartozván a töröknek adózni. Kikel Ferdinandnak ez álnok magaviselete ellen, míg ő állandóan a legbarátságosabb érzelmeket táplálja iránta, s a béke minden pontjait szorosan megtartja. Kész volna a békét ki is hirdetni, ha bizonyos volna a hatalmak támogatásáról. De hogy pusztá ígélet s remény fejében magát s országát veszélybe döntse, az nem állhat érdekében sem Ferdinandnak, sem a kereszténységnek. Ha — folytatja János — ő is oly álnok úton jár vala mint mások, rég módjába lett volna az egész országot visszahódítania. De Isten nem akarta — úgymond — hogy oly nevet hagyjon maga után. Hálát ad a gondviselésnek, hogy annyi viszontagság közt képes volt megmenteni az országot. És most is, ha mint hallja, a török újra betör, nem lévén módjában ellentállni ily óriási hatalomnak, el van tökéelve személyesen menni elébe, hogy kiengesztelje őt, s ha ez sem sikerülne, kész föláldozni önmagát a kereszténységért.

Excussit mihi lachrymas, jegyzi meg Rorario, — s bizonyára, úgymond, nem bírom eléggé dicsérni e királynak úgy bölcseségét, mint vallásosságát s kitűnő jószívűségét.

Panaszkodott még János király a császári követ ellen is, ki méltatlan s illemtelen kifejezésekkel élt egy hozzá intézett levelelben.

Végül azt írja Rorario, hogy Statileo biztosítása szerint, Frater György konstantinápolyi küldetése nem volna a kereszténység érdekei ellen irányozva, s nehogy Frater György a vett utasításoktól eltérjen, három megbízható titkár s egy tolmács fognak melléje adatni.

Utóiratban megjegyzi, mily nehéz Magyarországhan alkalmat találni levél elküldésére. A Bécsbe utazó kereskedők a legnagyobb titokban osonnak el, nehogy észrevétetvén, az úton kiraboltassanak.

Ugyanez év december 7-kéről egy chiffrekben írt titkos jelentését találjuk Rorariónak, melyben leírja a benyomást, mit a császár Németországba való jövetelének híre Budán okozott. A király úgymond, örülni látszott a híren, különösen hallván, hogy a császár személyesen fogja a török elleni expeditio élére állani. A budai urak azonban észrevehetőleg megszeppentek, s elkövetnek mindent, hogy e hír hitelre ne találjon, vagy legalább balúl magyaráztassék, állítván, miszerint a császár nem azért jön, hogy a török elleni hadjáratban részt vegyen, hanem, a mint valóban úgy is volt, hogy az Anglia által félrevezetett Flandriát rendre utassítsa. *Sono grandi ribaldi cotesi*— nagy zsványok ezek — mond a kétszínű pápai követ, s úgy hiszem, hogy a török betöréséről terjesztett hír sem való, és csak ürügyül szolgál Frater György küldetésére.

A János király által Váradra hirdetett gyűlést ugyan csak ürügynek tartja arra, hogy János, ki szintén nem bízik a császársban, közelebb lehessen a törökhöz.

Az előbbi jelentésében annyira földicsért Jánost e titkos levelében rendkívül fukarnak mondja, ki hallatlan s elviselhetetlen terheket rótt a szegény népre. Tanácsosairól azt mondja, hogy Statileon kívül, kivel úgy látszik, személyes barátságban volt Rorario, mindnyájan vesztére törnek, s ha Jánosnak száz nyaka volna, úgymond, száz nyakát törhetné miattuk. Mind gyűlölik egymást, s mindannyian gyűlölik Frater Györgyöt.

Rorario utolsó budai jelentése 1539. dec. 12-ről szól. Sajnálkozását fejezi ki, hogy minden erőlködése daczára nem akadályozhatta meg Frater György konstantinápolyi küldetését. Frater György, úgymond mély megbotránkozással, ez alkalommal lefogja vetni a barátköntöst s világi öltönyben jelenendik meg a szultán előtt.

Végül mint bizonyos hirt közli, hogy János király Ferdinand fondorkodásai s Laszko küldetése miatt fölmondani készül a békét, s e végett követet is küldend a császárhoz.

Belküldi egyszersmind Rorario a követsége egyes pontjaira vett írásbeli választ is,*) s jelenti Lengyelhonba való távozását,

*) Közöljük ez érdekes okmányt egész terjedelmében:

»Maestas Regia Dominus noster Clementissimus Magnas agit

hol úgy látszik küldetésének fő tárgyát szintén a két ellenkirály kiengesztelése képezé, melyet a sz. szék János apósa a lengyel király közbenjárása által vélt elérhetni.

gratias Sanctissimo Domino Nostro pro eius paterno in Maiestatem suam amore et affectu, quem cum antea sepius, tum vero nunc quoque ex verbis Dominationis Vre M. Majestas sua erga suam Maiestatem propensum esse accipit, quod omni filiali obsequio Maiestas sua apud eius Sanctitatem promereri studebit.

Magnas etiam pro eo Sanctitati sue Maiestas sua agit gratias, quod eius sanctitas congratulatur auspicio domini dei in te amicitie cum Sermo Romanorum Rege, qua in re Maiestas sua sequitur consilium sue sanctitatis: Nihil enim ommitteret Maiestas sua ex eo, quod ad conservationem huiusmodi amicitie attinebit. Cum hactenus quoque semper Maiestas sua tranquillitati Reipublice Christiane consulerit.

De congratulatione quoque connubij non minores Sua Maiestas sanctitatis agit gratias, presertim cum illam ex paterno in suam Maiestatem amore processisse credat.

Labores vero, quos Sua Sanctitas pro decennialibus inducijs inter Sacratissimam Maiestatem Cesaream, et Regem Christianissimum in hac ingravescente aetate suscepit, et operam quam postea quoque in pacificandis iisdem principibus impendit, Maiestas sua admodum commendat, et putat eius Sanctitatem boni. pij, vigilantissimi pastoris officium prestitisse: Rogatque Dominum Deum eius Maiestas, ut que ad incrementum Reipublice Christiane sunt, inter illorum animos gracia omnipotentis Dei efficiat.

De modo autem expeditionis Maiestas Regia sola fusius cum Domine Vra Mea loquuta est.

Quicquid autem Dominus Transilvanensis*) apud Sanctitatem Suam et eius Sanctitatis Sacrum Collegium egit, quod Sue Sanctitati et eius Collegio placuit, Maiestati Regi gratum est et hoc a Sua Dom^{ne} grato animo accipit quod Sua Dominatio functa sit officio boni oratoris, cum et eius Maiestas, in his eum ad Suam Sanctitatem legauerit, que putavit eius quoque Sanctitatis honorj et Autoritatis esse:

De episcopatu quoque Regni Sui provisione Maiestas Regia magnas Sanctitati Sue agit gratias, optasset tamen Maiestas Sua. ut Bullas Confirmationis illorum Sanctitas Sua Maiestati Sue restituendas commisisset. Novit enim Sanctitas Sua quam diligentem curam conservationis Regni Maiestas Regia hactenus semper habuerit, istas quoque Maiestas Sua ad illius conservationem impendisset. Supplicat itaque

*) Statileo.

Ezután csupán szakadozva találunk jelentéseket János király haláláig, melyről, mint jelen fölolvásásom záradékaúl van szerencsém fölemlíteni, ismét az Olaszhonba már visszatért Rorario tesz jelentést a sz. székeknek Budáról érkezett egyének s különösen János király volt orvosa elbeszélései után. Az orvos János halálának okáúl azt hozza föl, hogy még alig lábadozván föl a király két hétig tartott lázából, személyesen akart a Majláthot megszállott táborba menni, s reggeltől estig a napon állva, ostromoltatván a várat, szélhűdés érte. Halálát sietteté a körülmény, hogy Frater György, ki útban volt Konstantinápoly felé a szultánnak szánt ajándékokkal, hallván János újbóli megbetegedését, viisszasietett, mi a királyt rendkívül fölingerlé. Szigorúan meghagyta Frater Györgynek, hogy azonnal folytassa útját. De ez izgalom, valamint a kinstárában talált hiány fölötti bosszankodás halálát okozták. Udvara attól tartván, hogy Frater György

Maiestas Regia Sue Sanctitati vt eas dignetur committere ad manus Maiestatis sue dari :

Gracias agit Maiestas Regia Reuerendissimis Dominis Cardinalibus Sanctj Ange.i et Farnesio, quos Maiestas Sua rebus Sue Maiestatis ex animo fonere intelligit, offert se Sua Maiestas vicissim illorum Dominationibus ad omnia boui amiei officia, et rogat Maiestas Regia illorum Dominationes vt vtantur Dominationes Sue amicitia Maiestatis Regie, in omnibus rebus, quibus Maiestatem Regiam ipsis vsui esse putant :

Quod autem Sanctitas sua hortatur Maiestatem Suam, ne Sua Maiestas episcopos admittat in possessionem episcopatum, nisi habita confirmatione, rogatque ne ab instituto aliorum principum Christianorum Sua Maiestas in hoc decedat. Respondet Sua Maiestas Sanctitatem Suam mirari non debere, quod Sua Maiestas in hoc vsu et consuetudine antiqua sui Regni vsa est: cum alioqui, si etiam Sua Mtas ab illa abuti voluisset, facere hoc Sua Maiestas absque defectu honoris Nominis Dei non potuisset, cum his disturbiorum procellis, quibus tot iam annis Regnum hoc vndique laceratum est, in serpente presertim noua hac heresi, qua nunc Ecclesia premitur: Ecclesie Episcopatum si suo pastore destitute fuissent, penitus deserte extitissent, quod si contigisset, id merito magis sue Maiestati computari potuisset, geret itaque in hoc quoque Maiestas Sua ita se erga Sanctitatem suam et sedem Apostolicam, prout predecessores Sue Maiestatis Reges sese antea gesserunt: Nam et antea quoque semper ita se sua Mtas gessit: Licet sua Mtas vltra alias sue Mtis curas, et a sede apostolica grauib. Iniurijs sit affecta, que tamen nunqua Maiestatem Suam a Recto deflectere potuerunt.

ismét vissza találna térni, két hétig tartá titokban a király halálát. Több ízben kifestett arczú holttestét állíták a magas várak ablaka elé, hogy a nép azt higgye, hogy él.

A Magyarországbán uralkodó hangulatról azt mondja az orvos, hogy Frangepánon, Perényi Péteren s Izabella királynőn kívül, kik Ferdinánd pártján vannak, az egész ország: főurak, főpapok s nép mind János Zsigmondot ohajtják királyul török védnökség alatt. A királynő azonban, bár saját fia javára történik a mozgalom, nem tart velők. Jól tudom én, nyilatkozott volna Izabella, hogy mindezt csak azért teszik, mert pólyás gyermekkel van dolguk, szabadon remélvén randelkezhetni az ország jövedelmeivel. A királynő követet küldött Ferdinandhoz, azt üzenvén, hogy ő hűn ragaszkodik a férje által kötött szerződéshez.

Perényi Péter 2000 lovas élén a királynő segélyével Budára igyekszik bejutni, mielőtt Frater György visszaérkezne, ki Török Bálinttal s Petrovichcsal 10,000 ember élén Váradon volt a király holttestével s a kincstárral, bevárando a szultán választát, kihez maga helyett Verböczyt s a pécsi püspököt küldé vala az általa viendett ajándékokkal.

A török betörésről terjesztett hírt az orvos valószínűtlennek tartja a Magyarországbán uralkodó rendkívüli szárazság miatt. A marha, ugymond, sok helyütt szomszúságból hull el, a lovakat borral itatják, egész erdők égnek el a forróságtól.

ÓVÁRY LIPÓT.

A D A L É K

MÁRIA ÉS ZSIGMOND ELJEGYZÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Nagy-Lajos királyunk leánya Mária s a férje Zsigmond közötti házasság előzményeit még nem hozták teljesen tisztába történetbúváraink, pedig az éveken át halogatott végleges eljegyzés története szoros viszonyban áll az atyáik által folytatott külpolitika fordulataival. Ennek az eljegyzésnek történetéhez kívánok az alábbi sorokban néhány új adattal járúlni s historicusaink némi részben téves állításait itt-ott kiigazítani; megjegyezvén hogy a bécsi cs. államlevéltárból másolt két oklevél közül (melyeken ez adatok sarkallnak) a későbbi, mind tudom, még kiadatlan, míg az 1373-diki csak azóta hogy én is lemásoltam (mint ez az alábbiakból ki fog tűnni), lőn közzé téve a Mon. Hung. Hist. Diplomáciai Emlékeinek III. kötetében; fölhasználva azonban még egyik sincsen.

Az első kísérlet a családi összeköttetésre, mely a két ellenséges uralkodót Nagy-Lajost és IV. Károly császárt kibékíteni lett volna hivatva, 1372-ben történt, midőn Magyarország nádora László, egyszersmind opolyi herczeg mint Lajos meghatalmazottja és Przemysl tescheni herczeg, mint a császár megbízottja Boroszlóban találkoztak, hogy a császár és ellenfelei a bajor herczegek, Lajos királyunk szövetségesei között a Brandenburg ügye fölött folyt viszályt kiegyenlítsék. Itt hozta szóba a tescheni herczeg a házasságot, a császár fia Zsigmond és Lajos valamelyik leánya közt, a minek eredménye — miután a nádornak az indítvány megtetszett ¹⁾ — az lőn, hogy a tescheni herczeg Károly

¹⁾ A pápai legatus írja később Budáról a császárnak, hogy a

császár utasításával ellátva ¹⁾ Budára jött kitudni hajlandó-e a király a családi szövetség ügyében tárgyalásokba ereszkedni; melyre midőn kedvező választ kapott ²⁾, hazament küldőjéhez s pünköst táján János alexandriai patriarcha s pápai legatus kíséretében Budára visszatérvén, megkezdette a tárgyalásokat.

Ez alkudozások rövid érintésénél történetíróink ³⁾ azt mondják, hogy Lajos kijelenté, miszerint 3 leánya közül kész a legifjabbat, Hedviget, sőt ha még fia születnék vagy Hedvig életben nem maradna, az idősb, másodszülött Máriát is eljegyezni a császár fiának. — A dolog azonban nem így áll; nincs Lajos ígértében szó Hedvigről, a Dobnernél és Fejéernél közlött okmányok nem említik Hedviget; az a passus, a melyen ez állítás alapszik ⁴⁾ a tárgyalásokat folytató patriarchának Károly császárhoz intézett leveléből van véve, s így hangzik: »Végre sok szó és alku után arra az eredményre jutottunk, még pedig nagy számú jelenlevők előtt, hogy a király az oltár fölötti keresztre s a misekönyvre, a tescheni herczeg jelenlétében az év. kezeimbe tevő le az esküt, hogy a tárgyalások szerint Zsigmond úrnak, fölséged fiának el fogja jegyezni ifjabb leányát, ha fia nem fogna születni; ha pedig még futódot, úgy elsőszülött leányát; ha ez meghalna, másodszülött leányát. ⁵⁾

nádor oly buzgó s jó szándékú szolgálja a császárnak, hogy az épen Budán tartózkodó s az alkudozásokat megghiúsítani akaró István bajor herczeggel nemcsak összepörölt s azt nemcsak kemény szavakkal illette, de tettelegességre is került volna a dolog, ha a király közbe nem lép. — » comes magnus palatinus inexplicabiliter fidelis et voluntarius servitor vestrae maiestatis, qui semper sustinuit partem vestram in tantum, quod venit ad verba iniuriosa et alta cum duce Bauariae et ad facta scandalosa, nisi dominus rex inter ipsos se interpossuisset.« Fejér IX, 4, 392. 1.

¹⁾ Lásd az instrutio töredékét. Fej. IX, 4, 389.

²⁾ Lajos levele a császárhoz. Fej. IX, 4, 390.

³⁾ Horváth Magy. Tör. II. 313. (Az új dolg. második kiad.) és Klein E. Gesch. von Ung. von I. A. Fessler II. 165.

⁴⁾ Fej. IX, 4, 392. a patriarcha levele a császárhoz, 393. lapon alól.

⁵⁾ » ... dominus rex iuravit parentelam iuxta tractata eligendo filiam iuniorum, si masculum non haberet et si haberet masculum, primogenitam et si illa moreretur secundogenitam cum d. Sigismundo . . . stb.«

Hogy itt a *filia iunior* alatt ha nem egyenesen Máriát kell, úgy a két ifjabb leány valamelyikét lehet, de határozottan Hedviget nem szabad érteni, az világos, annál inkább, mert később a *secundogenita* ki van téve s a következő 1373-dik évben csakugyan, mint látni fogjuk, ünnepélyesen kiállított diploma által lón eligérve Zsigmondnak Mária s nem Hedvig, és e diploma a megelőző tárgyalásokra, szintén mint olyanokra emlékszik, melyekben Zsigmondról és Máriáról, tehát nem Hedvigről volt szó. — Katona, ¹⁾ midőn a Károly francia király fia és Nagy-Lajos leánya között való későbbi eljegyzés okmányát közli, visszautasítja Praynak Annalesében kifejezett ama véleményét, hogy a lengyel rök tévednek, midőn Zsigmondnak és Máriának 1374. év előtti eljegyzéséről említést tesznek. Katonának igaza van, de a nélkül, hogy maga is tudná miként; mert ő a maga állítását azon általa is közlött ²⁾ levélre alapítja, melyet Lajos királyunk intézett 1372. februárjában a császárhoz, holott e levél csak azt mondja »venit ad nos dux Teschinensis exponens nobis nomine vestro, quod filiam nostram filio vestro matrimonialiter dare et desponsare vellemus« — tehát semmi határozott kifejezést nem foglal magában.

A patriarcha miután a király esküjét birta, ennek beleegyezésével térítvényt vett az ifjabb királynétól s megesküdtetvé ezt is ez ügyben ³⁾ de kötelező oklevél az eljegyzésre vonatkozólag a király részéről még nem adatott, s így az eljegyzés azon évben meg sem történt, a minek okát mind újabb, mind régiebb historicusaink a királynak a bajor hercegekkel való viszonyában találják föl. Katona azt mondja, hogy midőn Lajos 1374-ben három leánya közül egyiket a francia király fiának ígérte, tökéletesen szabad volt ezzel, az 1372-diki eljegyzési alku nem kötötte; mert a föltételek — úgy mond — melyek alatt az létrejövendő volt, nem tartattak meg Károly részéről, mint a ki már 1373. májusában a bajor hercegek, Lajosunk szövetségesei ellen a háborút a fegyverszünet után újra megindította: s hogy a békeszerződéssel kapcsolatban volt eljegyzés e körülmény folytán hiú-

¹⁾ Hist. Crit. X. 569 és 570. l.

²⁾ Hist. Cr. X. 502. Fej. IX, 4, 390.

³⁾ Fej. IX, 4, 396.

sült meg, azt újabb historicusaink is állítják. Azonban a házassági tárgyalásokra nézve csalódnak; mert daczára Károly csökönyösségének, melylyel az 1372-diki eljegyzési kísérletek látszólagos föltételeinek ellent állott, hogy t. i. a bajor hercegek ügyében azok javára engedjen, a makacsúl folytatott alkudozások nem gátolták sem Károlyt, sem Lajost a házassági terv szövésében — és itt jó tekintetbe a mondott s még föl nem használt két oklevél elseje 1373. jun. 21-kéről ¹⁾. E szerint Lajos esküvel kötelezi magát Károly irányában, hogy azt a házassági szerződést, melyet már azelőtt tárgyaltak ²⁾, végre fogja hajtani az egymásnak adott okiratokban foglalt határidő szerint s ünnepélyes követséget fog küldeni a pápához és a pápa minden parancsának, mely e szerződés teljesítésére vonatkozik, az excommunicatio büntetése alatt engedelmeskedik.

Két tanúságot rejt e rövid okmány e szerint magában. Az egyik az, hogy bármennyire szíven viselte is Lajos — inkább lovagiasságból — a bajor hercegek ügyét, még sem kapcsolta oly szorosán családi dolgaival össze, mint azt a történészek eddig gondolták. Szerintök az 1372-diki eljegyzést Lajos nem engedte

¹⁾ Közölve Wenzel G. által a Magy. Diplom. Eml. III. köt. 53. lapon. Az oklevél kihagyással van közölve, a mit tollhibának tulajdonítok s azok számára, kik netalán átolvasnák, a következőkben pótlók: (az oklevél vége felé) Nec non omuibus . . . stb. spondemus, quod legaciones nostras sollempnes ad dominum nostrum summum Pontificem quam totius velimus transmittere et nos quoad consumpcionem *contractus huiusmodi suis apostolicis mandatis submittere sic, quod sua sanctitas nobis consumpcionem et in effectum realem deduccionem contractus huiusmodi sub pena excommunicationis mandare valeat atque possit stb.* A kijavítást, eltekintve attól, hogy különben az okmánynak értelme nincs, azért is közlendőnek tartom, mert megerősíti azt, miszerint a pápának ez ügyben erős befolyása volt, mikor a szerződés teljesítésére nézve Lajos magát a pápa minden parancsának aláveti. Az okmány a bécsi cs. államlevéltárban Bohem. 909. sz.a. van, a rajta függő nagy egyes kerék pecsét kettős köriratával gyönyörű példány.

²⁾ quod cum matrimonii contractum inter illustres Sigismundum . . . et Mariam secundonatom nostram cum eodem fratre nostro (t. i. a császárral) nuper iniisse noscamur stb. E kitétel, mint föntebb említők, azon állításunk mellett bizonyít, hogy már 1372-ben is Mária, nem Hedvig lön Zsiginondnak odaígérve.

létre jönni, a házasságot azon föltételek elfogadásától tévén függővé, melyek a bajor hercegek előnyét foglalták magokban; az 1372. év oct. 16-kán kötött s a következő év pünköstjéig (máj. 29.) tartott fegyverszünet alatt elég ideje volt Károlynak a dolgot megfontolni, de mivel egyezkedni nem bírtak, a háború újra kitört Károly s a hercegek közt — s így lőnek aztán a házassági tárgyalások is beszüntetve. De ez nem így áll. Igaz ugyan, hogy ezen 1373-diki okmány még nem lévén ismeretes, e véleményt a pápai legatus 1372. jul. 22-ki levelében előforduló egy passusra lehet alapítani, mely így szól: »... a király addig, míg felséged a bajor hercegekkel meg nem békül, *semmi más* dolgot nem fog tárgyalni . . .;«¹⁾ de ugyanazon patriarcha bizonyossága szerint már az 1372. év pünköstje táján két különválasztható kérdésnek tekinteték a hercegek dolga s a házasság ügye, a mennyiben azt írja a császárnak, hogy ha nem sikerülne közte s a hercegek közt az egyezkedés, a király véleménye szerint maradna minden a király s a császár közt úgy, mint volt a boroszlói tárgyalásoknál, *az eljegyzést kivéve*.²⁾ Az eljegyzés, ha elvesztek is az idevágó okmányok, folytonos és meg nem szüntetett, bár lassú és nyújtott alkudozások tárgya maradt a fegyverszünet alatt folyt eredmény nélkül való egyezkedések között is; nem volt függővé téve a császár és hercegek háborújától vagy békéjétől; mert alighogy kitört azok közt a háború (a mely alatt különben a király a hercegek lovagias szövetségese maradt), íme már a kötelező okmányt is kiállítá Lajos a császárnak jun. 21., tehát az aug. 15. kötött végleges békénél sokkal hamarabb, és hogy a megelőző tárgyalásoknak az eljegyzésre vonatkozólag még ennél is jóval előbb kelle tartatniok, azt úgy a dolog természete, mint az okmány szövege s a határozott, föltétel nélküli ígélet is bizonyítja. — Lajos tagadhatlanúl kettős politikát folytatott ez ügyben; de ez a

1) » ... *ad nulla alia* noua dictus rex procedet, nisi facta concordia vestra et Bauarorum ... « Fej. IX, 4, 418. a pápai legatus a császárhoz Praga, festum b. Mar. Magd.

2) »Insuper interrogatus per me dominus rex respondit, quod licet secundum tractata in Wratislawai in illum casum omnia, *parentela excepta* deberent esse in statu, in quo erat istud tractatum cum ipso. Fej. IX, 4, 394—95.

mennyire természetes ép oly helyes is volt. Mit használt volna neki az, ha a bajor hercegek ügyétől teszi függővé mindvégig az eljegyzést? Bizonyára semmitsem; ő megtett mindent, a mit egy lovagias s szavatartó szövetségéstől várni lehetett s egyáltalán nem lehet rossz néven venni tőle, ha igaz az, a mit a pápai legatusnak már az 1372. évben mondott, hogy t. i. a hercegek ügyes. bajoskodása tökéletesen kifárasztotta s szeretne tőlök becsülettel szabadulni ¹⁾. Több jót várt erkölcsi tekintetben is attól, ha hallgat a pápa kérésére, a ki Károlytól sürgetve, de főként a török elleni hadakozás szempontjából ajánlhatta Lajosnak, hogy válassza szét a bajor hercegek dolgát az eljegyzés ügyétől; a mi, mint látjuk, meg is történt. Ha a pápa e közbenjárásáról világos adatok ez időből hiányzanak is, úgy a conjekturák, mint az 1373. jun. 21. kelt diplomának a fentebbi jegyzetben (22. l. 1. j.) kiemelt szavai okoskodásunk mellett bizonyítanak — és ez a második tanúság.

A tökéletes határozott hangon szövegezett diplomának azonban nem lett meg az a következménye, a mit attól várni lehetett volna; a császár kötozködött-e ismeretlen okok miatt, vagy Lajos neheztelt-e a pápára, hogy nem adta beleegyezését a magyar egyházi tizedeknek a török elleni hadjárat költségeire való fordításába: nem bizonyos; valószínűleg mindkét körülmény közreműködött, s így történhetett, hogy midőn a nápolyi s sicíliai birtokok megszerzése céljából Lajosunk a franczia királylyal tárgyalásokba bocsátkozván, ez ügyet házassági frigy által óhajta megoldani: a franczia király fiának leányai egyikét ígérte, nem véve ki közülök Máriát ²⁾. A dolgok későbbi folyamából tudjuk,

¹⁾ »Et ipsemet (t. i. a király) dicit, ipse est adeo autodatus (fatigatus) de ipsis, quod ipse perquirat vias, quas potest, dissidendi ab ipsis cum honore sua et vult vos (t. i. a császárt) in amicum habere . . . « A patriarcha a császárhoz. Fej. IX, 4, 395.

²⁾ Pray Annalesében s Katona is (Hist. Crit. X. 566. s köv. l.) közlik ez okmányt. Katona helyesen jegyzi meg (570), hogy Praynál a »Mariam« a másoló hibájából áll tévesen »nostram« helyett, mint ezt Wenzel Diplom. Eml. III. köt. 83. lapon helyesen közölve olvassuk. Nem szükség egyébként Katonának Lajost menteni, hisz ő ezen oklevélben leányai egyikét ígéri s világosan kiköti a választást magának, bi-

hogy ez Katalin, a legidősb volt, s így nem állott semmi útjába annak, hogy a Mária és Zsigmond közötti eljegyzésre a pápai dispensatio kieszközltessek, a melyre azért volt szükség, mert a két gyermek negyedfokú vérségi összeköttetésben állott egymással, a mennyiben Zsigmond Nagy-Kázmér lengyel királynak dédunokája, Mária nagyanyja pedig ugyanazon Kázmérnak testvére volt. Gondolni lehet, hogy a pápa készséggel megadta a dispensatiót, ¹⁾ s ha mégis mind tovább húzódott az ünnepélyes eljegyzés, azt, Lajos bajait s dolgait tekintve, legalább a következő félévben épen Lajos tartózkodásának kell tulajdonítanunk, mint ez egy 1375. ápril 14-diki oklevél tartalmából következtethető. ²⁾

zonnal a Károly császárnak adott diplomára s arra gondolván, hogy az akkori (előttünk ismeretlen) akadályok daczára m'g érvényesülhet e házasság.

¹⁾ Wenzel Dipl. Eml. III. k. 97. l.

²⁾ Ez azon még kiadatlan oklevél, melyet legelől említünk s mely egész terjedelmében így hangzik: Nos Thomas dei gracia archiepiscopus Strigoniensis locique eiusdem comes perpetuus, Demetrius episcopus Transilvanus, Ladislaus dux Opulensis Velunensis et Russie nec non Stephanus woywoda Transilvanus, Jacobus de Scepes comes et iudex curie domini regis Ungarie, Sandwogius Polonie et Bartusius de Wiseuburch Cuyaue capitanei promittimus presentibus bona fide sine dolo sub integritate nostri honoris serenissimo et invictissimo principi et domino domino Karolo quarto Romanorum imperatori semper augusto ac Boemie regi ac serenissime Elisabeth Romanorum imperatori eius consorti ac serenissimo domino Wenczeslao Boemie regi et suis fratribus illustri principi domino Johanni marchioni Moravie et eius filiis ac heredibus et successoribus omnium predictorum, quod nos omnes communiter et divisim omni diligencia nostra efficere et procurare volumus et debemus quod parentele contractus alias initus et ordinatus inter serenissimos pueros dominum Sigismundum marchionem Brandenburensium natum antedicti domini imperatoris ab una et domicellam Mariam natam supradicti regis Ungarie parte ab alia in vita seu in morte serenissimi principis domini nostri domini Ludovici regis Ungarie, felicem et debitum sortiatum effectum taliter, ut dum predicta domicella annos etatis sue in literis contractus expressos compleverit, ad consumandum contractum huiusmodi mox dicto Sigismundo matrimonialiter copulari et tradi realiter debeat legitimam in uxorem, et quod ad hoc consilium opem operam conatum et diligenciam faciemus fideliter toto nostro posse in virtute corporalis iuramenti nostri prestiti desuper ad ewangelia sancta dei Quoque ordinatio et contractus huiusmodi nec occasione gwerrarum displicentiarum

Ebben Tamás esztergomi érsek, Demeter erdélyi püspök, László opolyi herczeg, István erdélyi vajda, Jakab szepesi ispán, Sandiwog kis lengyelországi és Bartos kujaviai helytartó kapitány a magok s 80 magyar és lengyel főúr nevében erősen kötelezik magokat, hogy minden tehetségök szerint azon lesznek, miszerint a Mária és Zsigmond közötti eljegyzés s azután ha Mária az illendő kort eléri, a házasság mindenestre végrehajtassék és sem a király netáni halála, se háború, se bárminemű más ok, szin vagy ürügy alatt el ne halasztassák, föl ne bontassék s meg ne akadályoztassék. E kötelezésre Brünnben a főurakat a császár, neje és Wenczel fiok kényszeríték, s hogy jól gondoskodtak Zsigmondról, bizonyítja a Hedvig s az osztrák Vilmos közt létrehozott házassági szerződés, melyből kitetszik, hogy Lajos mind a magyar, mind a lengyel koronát Máriára akarta szállítani.

Azonban bár ki lett is kötve a főnebbi okmányban, hogy semmi nem akadályozhatja az ünnepélyes eljegyzést, a királynak

aut quarumcunque aliarum viarum et modorum quovis colore seu ingenio ymaginandorum seu inveniendorum rescindi, retractari aut dissolui possit vel debeat seu etiam quomodolibet impediri et quod apud dictum dominum nostrum regem et alibi, prout opportunum fuerit, efficere debemus et volumus toto posse nostro fideliter absque fraude, ut ceteri prelati et barones regnorum Ungarie et Polonie usque ad numerum octuaginta personarum complete infra hinc et festum assumptionis beate Marie virginis futurum proxime promittent et jurent per omnia prout nos et quilibet nostrorum iam promissimus et corporaliter iuravimus ac una nobiscum desuper suas prefato domino imperatori domine imperatrici regi Boemie marchioni Moravie et eorum heredibus consimiles sicut premittitur dent litteras suis sigillis pendentibus roboratas nominatim etiam et expresse si unum aut plura sigilla promittentium et jurantium illorum octuaginta sicut premittitur litteris suis desuper dandis non appenderentur aut si quem, vel quos ex ipsis promittentibus et jurantibus post factum et sigillationem huiusmodi litterarum mori contingeret, nichilominus eadem littere per eosdem promissuros et juraturos dande in suis robore et effectibus perseveret sub virtute dicti corporalis nostri sub hoc prestiti iuramenti.

Datum Brünn anno domini millesimo CCC^o septuagesimo quinto, die quarto decimo mensis aprilis.

(A bécsi cs. titkos levéltárban levő [Boh. 985] pergamenre írott eredetiről, melyen az okmányt kibocsátó 7 személy függő pecsétje, az okmány elején olvasható rendben sorakozik.)

különösen a lengyel zavarok miatt nem volt arra ideje. Csak 1377-ben, tehát öt év múlva az első ígéret után lőn az végrehajtva. Azon időközből, mely e legutóbbi okmány s az ünnepélyes eljegyzés közt fekszik, nincs semmi emlékezet e dologról; később talán fog sikerülni valakinek világot vetni erre is. — 1377-ben a császárné fényes kísérettel hozta a 10 éves vőlegényt Nagy-Szombatba, eljegyezte a 8 éves menyasszonynyal s ott is hagyta a királyi udvarban, hogy ott nevedjék föl s tanulja meg a magyar nyelvet. — Még 1372-ben az volt tervben, hogy Máriát viszik a császári udvarhoz: ¹⁾ természetesen azóta megváltoztak a körülmények; Lajos elveszté reményét, hogy fia lesz, 1374-ben legidősb leánya elhalt s Mária lőn az országok praesuntiv örököse; illő volt, hogy oly nagy terjedelmű birtokok úrnőjének jövődöbeli férje s kormánytársa tartózkodjék ipa udvarában s sajátítsa el leendő alattvalóinak nyelvét, életmódját s szokásait. — Szegény Mária, jobb sorsot s boldogabb házaséletet érdemelt volna az oly hosszúra nyúlt eljegyzési tárgyalások után.

KÁROLYI ÁRPÁD.

¹⁾ » . . . imperatoris intentio est filiam regis Hungariae versus Bohemiam duci et cum in domo sua tenere.« A császár instrukciója a tescheni herczeg számára. Fejér IX, 4, 389.

AZ 1563. ÉVI KORONÁZÁSI ÜNNEPÉLY.*)

I. Ferdinand királyt beállott aggkora s evvel kapcsolatban folytonos betegeskedése arra indította, hogy első szülöttjét, a már római és cseh királylyá koronázott Miksa főherczeget még életében Magyarország királyává is ünnepélyesen kikiáltassa.

E czélból 1563. évi junius 6-kán Pozsonyba országgyűlést hirdetett ugyanazon évi augustus 20-ára,¹⁾ hogy ekkor Miksa megkoronáztatása ősi szokás szerint megejtessék s az országnak feje legyen, mely gondját viselhesse, maga Ferdinand a német birodalom ügyeivel kellettén túl lévén megterhelve.²⁾

Körmöczbánya ennek következtében, a mint ez a 1563. évi julius 26-án kiállított követi utasításból³⁾ kivehető, a maga részéről Petzolt György városi jegyzőt és Tilesch Lénárd tanítót, követekül kiszemelve, a pozsonyi országgyűlésre kiküldötte. Ké-

*) Habár ezen koronázási ünnepélynek bő leírása *Lishti János* királyi titkártól *Bél* által (Apparatus. 303 s kk. II.) közrebocsáttatott, mivel azonban a jelen dolgozat más kútforrások alapján készült, és néhány új részletet tartalmaz, szívesen adunk neki helyet közlönyünkben. — Szerkesztő.

1) Körmöczi levéltár: tomus I. fons 34, fasc. 1. nro 69.

2) Ugyanott. — » . . . Considerato quod postquam Dei opt. max. benignitate, ad hoc Caesareae dignitatis culmen et fastigium euecti sumus, non solius Regni uri hungarie, sed totius Christianitatis regendę et gubernandę cura nobis incumbat . . . eundem serenissimum Principem Dnum Maximilianum Rom. et Boh. Regem, filium nrum primogenitum charissimum, pro singulari et paterno . . . amore nro, vestraque et omnium fidelium nrorum vtilitate, in legitimum post Nos hungarię Regem, recipiendum, pronunciandum, declarandum, recognoscendum, et accedente communi consensu, scitu et approbatione ordinum et statuum Regni, iuxta veterem morem et consuetudinem in primogenitis diuorum quondam hungarię Regum, prędecessorum nrorum obseruatum, debita soleunitatę coronandum decreuimus . . . »

3) Tom. I. f. 34. fasc. 1. nro 70.

sőbb ezekhez még Nuntaller János és Foitn Péter, városbeli tanácsos csatlakozott.¹⁾

A körmőci követek a kitűzött napon megérkeztek Pozsonyba, azonban augusztus 29-én még úgy vették észre, hogy ámbár a Karok és Rendek majdnem teljes számban jelentek meg, mindamellett idő előtt gyűltek össze, mert a koronázási ünnepélyek csak későbbben fognak kezdődni.

Időközben folytak az országgyűlési tárgyalások, melyeknek főtárgya maga a kitűzött cél, t. i. Miksa megkoronáztatása volt. 1563. augusztus 29-én két országgyűlési küldöttség fordult meg Ferdinand királynál Bécsben, s ezenkívül az összegyűlt nemesség augusztus 26-án Pozsony környékén nagyobb mérvű díszgyakorlatot tartott, mi által a körülfekvő földeken nem csekély kárt okozott.²⁾

Ezen országgyűlésre összegyűlt mágánások és nemeseknek szolgálk- és zsoldosaikkal, azután a városi követek, s a több különböző népségnek száma roppant nagy volt, úgy hogy Pozsony városa, melynek különben is a még várandó vendégek számára szállást kelle készen tartani, e részben ugyancsak megszorult s képtelen vala annyi népet befogadni.³⁾

A nemesség legnagyobb része ennél fogva a várost környező földeken tanyázott, s e célból a Duna másik partján nagy tábort ütött.⁴⁾ A körmőci követek a pozsonyi tanács különös jóvoltából magában a városban szállásoltattak el,⁵⁾ későbbben azonban ők is kénytelenek voltak kihurczolkodni s az országgyűlés végeig egy kertben sátrak alatt laktak.⁶⁾

Mielőtt azonban a magyar országgyűlés összegyűlt, máris lázas tevékenység fejlődött ki az osztrák örökös tartományokban a bekövetkezendő koronáztatási ünnepélyhez s az előkészületek nagy mérvben folytak.

¹⁾ Tom. I. f. 34. fasc. 1. nro 71.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Tom. I. f. 34. f. 1. nro 73.

⁴⁾ Tom. I. f. 34. f. 1. nro 71.

⁵⁾ Tom. I. f. 34. f. 1. nro 73.

⁶⁾ Tom. I. f. 34. f. 1. nro 75.

Maga Miksa főherczeg kívánta, hogy ez alkalommal a lehető legnagyobb pompa kifejtessék s e célból fölhívta Austria, Styria, Karinthia, Krajna, Cseh- s Morvaország Szilézia és Luzzicza összes mánásait és lovagjait, hogy kíséretéhez csatlakozzanak. Nemkülönbén felhívatott Bécs székes város is, hogy a polgárságból válogatott csapatot alakítson. ¹⁾

Az udvar biztosan számított, hogy az örökös tartományok legalább is 4000 főnyi lovagot, mánást sat. küldenek, nemkülönbén hogy a koronáztatási ünnepélyekben a német birodalom nagyjai közül nem fog késni a bajor fejedelem, a szalczburgi érsek, — s a neissi és boroszlói püspökön kívül sok más mánás is részt venni.

A bécsiek már augusztus 10-én gyakoroltatták a 4000 főből álló csapatot, s az udvar csak azon kételkedett, hogy vajjon Ágost, szász választó fejedelem a meghívásnak fog-e engedni. ²⁾

Augusztus hava egyáltalában csupa előkészületekkel telt el a bekövetkezendő koronázási ünnepélyhez, melyet Magyarországhban úgy, mint az örökös tartományokban, alig vártak.

Midőn augusztus végével a császári udvar vendégei s Miksa kísérete Bécsben és Bécs körül összegyűlt volt s a magyar országgyűléssel az idézett kétrendbeli küldöttség közvetítése által az előzetes tárgyalások befejeztettek, meghagyta az ősz Ferdinánd a bécsi gyalogságnak, hogy Pozsony felé induljon, s ez egyszersmind jel volt az általános indulásra. ³⁾

E parancs következtében az előkelő bécsi polgárokból álló 2000 főnyi díszcsapat augusztus 28-án megindult Pozsony felé. Következő napon a cseh, morva, sziléziai és luzsiczai csapatok hagyták el bécsi táborukat, s Bécsen át ugyanazon irányban vonultak.

Hétfőn, azaz : augusztus 30-án végre maga Miksa és Ferdinánd és Károly fivéreivel s ezek nagyszámu kíséretével, melyhez

¹⁾ Tom I. f. 34. f. 1. nro 73.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ezt, valamint a következőket Tileseh azon részletes jelentésében találjuk, melyet visszatértekor a körműczi tanács elé terjesztett, s mely a városi levéltárban tom. I. f. 34, f. 1. nro 78 alatt őriztetik.

a szalczburgi érsek és boroszlói püspök is csatlakozott, elhagyta Bécset.

Miksa Hainburgban éjjelezett, Ferdinánd a maga kíséroi-vel Petronellát választá éjjeli állomásnak. Károly Pozsonyba (?) szállt Harrachhoz és a szalczburgi érsek a lajthai Bruckban telepedett meg.

A császár udvaroncjai és szolgálai, kik Károly főherczeg kíséretéhez csatlakoztak, részben a szomszéd falvakban, részben Bruck utczaiban, a bécsi gyalogság s a többi csapatok Hainburg környékén körülbelöl egy mértföldnyi területen szállásoltattak el; — úgy hogy Miksa főszállása kíséretének központját képezte.

A szállásolás végeztével Ferdinánd és Károly főherczegek Miksát keresték föl, hogy vele a következő nap programját megbeszéljék s megállapítsák. Ugyancsak az nap estve ide érkezett Pethew János és Balassa János a magyar országgyűlés nevében, hogy Miksától az órát, melyben Magyarországba be fog vonulni megtudják, s a helyet, a hol a magyarok által fogadtatni fogna, megállapíthassák. Ezen előmunkálatokkal tölt el az este.

Következő nap, augusztus 31-én, korán reggel a Miksa kíséretéhez tartozó összes csapatok Hainburg és Köpcse között nyílt mezőn öszpontosítottak, számukra a császár és Miksa által ország és tartományonként vezérek rendeltettek s ez utóbbiak által egy csapatná alakítottak.

Miksa testvérei és a szalczburgi érsek 11 óra tájban érkeztek meg s jelenlétükben szervezkedett a menet.

A menet élén voltak a pajzshordók. Ezeknek öltözete fekete bársony és forgós sipka volt mely arany s ezüsttől csillogott s arany lánczokkal voltak ékesítve; fegyverök csinos alabárd, melynek vasa csiszolt-markolatja rojtos és bársonnyal szegélyezett volt.

Ezeket követték a jelenlevő fejedelmek, grófok, mágnások, lovagok és tanácsosok szolgálai. Ruházatjuk bő, vedős s végig ezüst csatokkal ellátott lovaglő öltöny-övvel; egy-egy sorban harmanként lépdeltek.

Sorban következtek utánok, a cseh lovagok és urak díszöltönyben, ezek után a morvák, sziléziaiak és luzsiczaiaik, majd a császár — mindkét főherczeg — és a szalczburgi érsek udvari

cseléde,ség végülaz osztrák örökös tartománybeli lovagok és urakkal.

A következő szakasz trombitásokból és dobosokból állt. Utánok jöttek Ferdinánd és Miksa tanácsosai s ezeket követték a csehországi hivatalnokok. Ezek között az idősb Rosenbergnek 300 lovasból álló kísérete.

Most következtek a sziléziai fejedelmek névszerint a tesseni herczeg mindkét münsterbergi herczeg, György és Heinrich ligniczi herczeg és az idősb plaueni fejedelem.

Ezek után mentek a császári ház tagjai s pedig mindenekelőtt Miksa mindkét fia, Rudolf és Ernő, aztán a szalczburgi és horoszlói püspök által kísértetve Károly főherczeg; következett Miksa király, balján némileg visszamaradva lovagolt Ferdinánd főherczeg. Végre Miksa neje udvarhölgyeivel négy gyönyörű kocsin; különös feltűnést okozott a királyné kocsija fényűző kiállításá miatt, melyet a császár bocsátott rendelkezésére.

Eme szakaszt a bécsi díszcsapat oldalvást csatarendben kísérte. E díszcsapat — 6 zászló és 12 ágyúval — a bécsi polgármester vezérlete alatt ment; ez, valamint a többi parancsnokok, nemkülönben maga a gyalogság — mint Tilesch írja — bársonyt és selymet nem kímélt ruházatjában.

A menet zárosztályát a királyi harczosok képezték, mint tulajdonképeni királyi testőrség fényes mellvértékben.

Augustus 30-tól 31-re való éjjelen valamennyi Magyarország felé vonuló uti-kocsi Pozsony felé menesztetett, hogy ott belölök, Miksa megérkezését megelőzőleg, kocsi-várat s a király kísérete számára táborot alakíthassanak.

Miután ily módon a menet össze volt állítva, megindult s a ezen rendben a köpcsei vár hídjáig ért; itt a bécsi gyalogságnak meg kellett állnia s a keskeny híd miatt a királyi testőrséghez csatlakoznia; ezentúl tehát a menet utócsapatját képezte.

Nagy volt azok száma, kik Miksát kísérték, de még nagyobb a magyaroké, kik Miksát Pozsony előtt mintegy fél mért-földnyi távolban várták; s bár a csehek és németek mindent elkövettek, hogy ruházatjuk és hadi szerelvényeikben a lehető legnagyobb pompát kifejtsék, mindazonáltal a magyar mágnások öltönyeik és fegyverzetök díszével felülmúlták őket.

A főpapság, grófok és mágánások óriási számú szolgaserege általában huszáröltönybe volt öltöztetve, kard és lándzsával, mely utóbbiakról hosszú zászlócskák lobogtak. Mindnyájan fegyveresen és lovon külön-külön kisebb-nagyobb csapatokra oszlak uraik körül.

A főpapok és az ország nagyai ugyan személyükre nézve nem jelentek meg fegyveresen, annál nagyobb fényűzést fejtettek ki azonban ruházatjukban, még a lovak szerszáma is csillogott arany, ezüst- s drága kövektől.

Zrínyi Miklós, kinek kísérete a legnagyobb volt, vezérelte mint tábornok az összes magyarságot, a kisebb nemesség 3—4 fejenként képezett külön apró csapatokat.

Emberünk, született Blaufuszi, s mint ilyen tösgyökeres német, különös előszeretettel viseltetett a németek iránt, s így a külföldiek dicséretében kifogyhatatlan volt, mégsem bírta eltagadni, hogy a magyaroknál ez nap mindazon családi kincsek, melyeket ember emlékezete óta emberi szem nem látott, napvilágra jött s a magyar sereg arany és drágakövektől szintúgy ragyogott.

A mint Miksa király közeledett, a legelőkelőbb főpapok és mágánások egynehánya lováról leszállt s így várta az érkező vendéget miután pedig Miksa a magyarokhoz ért, az esztergomi érsek által hosszabb latin beszéddel üdvözlötetett; az érsek üdvözlötte őt az ország nevében, mint római és cseh királyt, szerencsét kívánt neki a római koronához, sok és nagy erényeit magasztalta, kegyébe ajánlotta az ország karait és rendjeit s arra kérte, hogy ezen megtámadt s a tönkrejutás szélén álló szaggatott országot kegyelmében mindenha tartsa meg, sajnálatát fejezte ki, hogy az ország összes fiainak nincs megengedve, miszerint ily kedves vendég fogadtatásában részt vehessenek, mert azok nagy része a király és összes keresztény világ szolgálatában a határokat védelmezni és a főellenség a török ellen kénytelen harcolni, végtére kiemelte, hogy a jelenlevő karok és rendek azért gyűltek össze, hogy a király iránti tisztelet és hódolatnak kifejezést adjanak s a királyi ház fenségét és fényét öregbítsék.

Ezen üdvözlő beszédre Miksa, miután mint római és cseh király fogadtatott, személyesen nem válaszolt, hanem magához

hívatta a cseh korona legfőbb országnagyját, a boroszlói püspököt, s megbízta őt, hogy az üdvözletre válaszoljon.

Nevezett püspök, ki nagy tudós s kitűnő latin szónok volt, e megbízásnak megfelelt s Miksa mint cseh király nevében válaszolván, biztosította a karokat és rendeket, hogy a király üdvözlőket s hódolatukat kegyesen fogadja, s hogy kész a császárnál mint közvetítő Magyarország boldogságát legjobb tehetsége szerint minden erejéből előmozdítani.

Ezután a magyar főpapok és mágnások lóra ültek, a magyar lovasság két részre oszlott s beláthatatlan hosszaságú útczát nyitott, melyen a Miksával érkezett sereg átvonult. Miksa kíséretének azonban meghagyatott, hogy egy csekélyebb a legfőbb személyiségekből álló rész kivételével a Duna hidján át Pozsonyba ne vonúljon, hanem a Duna jobb partján már készen tartott s szekérvárral körülárkolt táborba szálljon.

Ez okból, a mint az előcsapatok a táborba értek, a csehek, morvák, sziléziaiak, luzicziaiak s Miksa egyéb kísérői két részre osztak s útczát nyitottak, melyen át a magyarok a bevonulást megkezdték úgy, hogy a menetet képező lovasságot közvetlenül a magyar mágnások követték; ezután következett a császári udvar, az esztergomi érsek és ennek baloldalán a boroszlói püspök, kik Rudolf és Ernő főhercegeket közvetlenül megelőzték; a menetet bezárta a királyi testőrség és a bécsi díszcsapat.

A magyar lovasság és a bécsi gyalog csapat azonban a városon kívül maradt és pedig a lovasság a Duna bal partján ütött táborban, a bécsi gyalogság pedig a hajóhid és város között fekvő kertekben. Mindez Miksa kívánatára történt így, hogy a hid és város kapui ezek által őriztessenek. Ez okból egy csapat Miksával vonult a városba annak kapui s Miksa lakása előtt az őrállomást elfoglalta.

A Miksa bevonulása miatt kettős szélességgel épült hajóhid karfáit fiatal nyirfácskákka kiékesítették, egész hosszában zöld füvel hintették be s mindkét végére diadal kaput emeltek. Ezen diadalkapuk közepén a császári, jobb oldalán Miksáé s baloldalán a királyné gyönyörű színezetű czímerei ragyogtak.

Miksával csak az udvar legelőkelőbb személyei, valamint a külföldi fejedelmek, grófok és nagyok s végre a magyar főpapság

és mágmások vonultak Pozsonyba, s miután a magyarok Miksát csak mint római és cseh királyt fogadták, csak mint ilyen vonult be s ezért előtte Pappenheim Henrik országnagy s a testőrség kapitánya nyargalt, a német birodalom kardjával (pallosával).

A magyarok Miksát délutáni 2—3 órakor fogadták, s bár a fogadás színhelye alig $\frac{1}{2}$ mérföldnyi távolban volt Pozsonytól, mégis csak öt órakor este ért Pozsonyba. Német és cseh kíséretét 4000 főre, a magyar csapatokat 3000 emberre becsülték. A néző közönség pedig ennél is számosabb volt.

A pozsonyiak kiállítottak volt két diszcsapatot, mely a híd mindkét oldalán utczáat nyitott. Ez, valamint a vár és város erődjei a királyt számtalan üdvölvéssel fogadta, mely zajba folyton a számtalan trombita harsogás és dobpergés s a magyar tilinkó *) sivitása vegyült, hogy az ágyúk, mozsarak és puska lövések okozta lármát még növelje.

Miksa, az esztergomi érsek ujonnan épült palotájába, Ferdinánd és Károly főherczeg pedig a várba szállt.

Jövő napon, t. i. szeptember 1-én a főherczegek már kora reggel meglátogatták Miksát s vele számos előkelő kíséretében délután 2—3 óra közt a Duna partjára mentek I. Ferdinánd császár elébe, ki hajón volt jöendő.

A magyar lovasságnak s a pozsonyi és bécsi csapatoknak Miksa parancsot adott, hogy a Duna két partját foglalják el s mihelyt a hajót, melyben a császárt várták, észreveszik, azonnal kezdjenek lödözni s a puska port semmikép se kiméeljék; ugyanazon utasítás adatott a vár erődjein és városi körfalon levő ágyúkat illetőleg, minek következtében a lövöldözés mindaddig folyt, míg a császár a pozsonyi várba meg nem érkezett.

Azon időközben, míg a császári hajó közeledett, a vízi bástyáról számos röppentyűt bocsátottak föl, s evvel is nőtt a fogadási ünnepély disze.

Miksa kíséretével hajóra szállva fogadta a császár, s azt a parton várakozó udvari kocsihoz kísérte. I. Ferdinánd azonban kijelenté, miszerint akarja, hogy a kedves magyarok őt minél jobban láthassák, lóra ült annak daczára, hogy őt a roppant porra

*) Valjon nem tárogató?

figyelmeztették, s egyenesen a magyar lovasságnak lovagolt, mely közeledtére két részre oszlott s utczát nyitott. Nem hiányzott ekkor sem, pompás ruházat, zene és dobpergés, melybe az ujjongó nép örömkialtásai vegyültek.

A császár előtt lovagolt Tahy Ferencz, magyarországi fő lovászmester a Szt. István kardjával, s midőn ezen tisztességet Pappenheim Henrik, királyi háznagy, mint a német birodalom örökös országnagyja és a szász választófejedelem képviselője a maga számára kérte a császártól, ettől azon választ nyeré, hogy ő, t. i. a császár, Pozsonyban mint magyar király és nem mint német császár vonúl be és mint a magyarok királya kíván tekintetni.

I. Ferdinánd bevonulása az őt kísérő sokaság miatt késő éjjelig tartott; mindazon által még ugyanazon nap este megüzente a magyar rendeknek, hogy a következő napra a várba gyülekezzenek s előterjesztéseit meghallgassák.

A rendek ezen királyi fölhívásnak engedve, september 2-án kora reggel a várban megjelentek. Ekkor Ferdinánd szívökre kötő ohaját, kérte s inté, hogy a hosszadalmas és fölösleges beszédek mellőztével, czivakodást és perlekedést félre téve, a tanácskozásokat akként folytassák, hogy a czélba vett koronázta-tás mielőbb megtörténhessék.

A rendek meghallgatván I. Ferdinánd király előadását, a tanácskozási terembe vonúltak, hogy munkájokat azonnal megkezdjék, illetőleg folytassák és befejezzék, váratlanul azonban véleménykülönbség támadt a mágnások és a főpapok s urak által »universitas nobilium«-nak nevezett kisebb nemesség között s e miatt a koronázási ünnepély várakozásán felül egész september 8-ig odáztatott el.

A vita tárgyát az üresedésben levő nádori szék betöltése képezte. A kisebb nemesség követelte, hogy az egy év előtt meghalt gróf Nádasdy helyébe olyan választassék, ki a kisebb nemességet a nagyok erőszakoskodásai ellenében meg is védje s a király távollétében az országot kormányozhassa, s ki már a koronázási ünnepélyen is mint ilyen eljárjon. A nádor választás megejtése előtt a kisebb nemesség a koronázás végrehajtásában részt venni egyáltalában vonakodott. A főrendiek megint azt

tartották, hogy nem föltétlenül szükséges a nádort a koronázás előtt megválasztani, minthogy ezt sem az ország törvényei, sem a törvényes szokás nem parancsolja, s minthogy a nádornak mint olyannak a koronázási ünnepélyen amúgy sincs teendője. E nézet helyességének bebizonyítására aztán az ország történelméből több példát hoztak föl. Minthogy azonban a nemesség követeléséhez macskál ragaszkodott, mindkét párt ez ügyet a megkoronázandó király és ezen felül I. Ferdinánd császár és király elhatározására bízta. Ennek következtében Miksa néhány biztosát küldé a magyar rendekhez s azoknak szeptember 7-én sikerült a karokat és rendeket arra bírni, hogy a koronázás végrehajtásába beleegyeztek, megjegyezve, hogy csak azután fognak majd a nádor választás tárgyalásához; a biztosok pedig megígérték a nemességnek, hogy az új király a rendek méltányos követeléseit s kívánatait tekintetbe venni s a lehetőségig teljesíteni fogja.

Ezen egyesség ugyan későn este történt, mindazonáltal elhatározták a rendek, hogy maga a koronáztatás már a következő szerdán Szent-Mária születése napján menjen végbe, mint a mely napot a magyarok — tudósítónk szerint — ősrégi időktől fogva menyegzőkre nézve különösen szerencsés napnak tartottak.

Az előkészületek immár megtörténtek s a magyaroknak volt gondjuk reá, hogy a régi időktől szokásos koronáztatási szertartások egyike se maradjon el s úgy hajtassék végre, a mint hasonló ünnepélyes szertartások valaha Székes-Fehérvárott végbe mentek. Maga a koronázási dombnak is hasonló nagyságú s alakúnak kellett lenni s a pozsonyi plébánia, valamint a Szt.-Ferencz-rendiek templomát is hason módon felékesítették.

Ennélfogva a plébániai templomban a szentélyen, az oltár jobbján emelkedettebb helyen arany szövétű mennyezet alatt ékes s hasonló szövettel bevont ülőhely készült Ferdinánd király számára.

Miksa számára szinte a templom szentélyében két hasonló, díszes trón volt készítve, egyike közelebb feküdt az oltárhoz s a voltaképeni koronázási ünnepély alatt a királynak ülőhelyéül, a másik, távolabb eső pedig a további isteni tisztelet alatt való tartózkodási helyül volt szánva.

Ferdinánd és Károly főherczeg részére a császári trón kö-

zelében eső pad, az oltár jobb oldalán jelöltetett ki, szemközt velük a szalezburgi érsek foglalt helyet.

A magyar főpapság a főoltár mindkét oldalán helyezkedett el s az esztergomi érseknek széke épen az oltárhoz vezető lépcsőzet oldalán állott.

Az énekkar számára is külön állvány készült a templomban oldalán s pedig a szentély közvetlen közelében, a trombitások helye pedig a templom főajtaja mellett igen díszesen volt ékesítve.

A koronázás napján I. Ferdinánd császár és király, Ferdinánd és Károly fiai a szalezburgi érsektől kísérve, számos előkelőkkel már 6 órakor reggel a várból a főtemplomba vonúlt. A császár előtt Pappenheim Konrád örökös országnagy a kivont német birodalmi pallossal lovagolt. Mielőtt azonban a császár a templomban megjelent, már összegyűltek volt teljes egyházi díszöltözetben: az esztergomi érsek, az egri, erdélyi, veszprémi, nagyvárad, váci, nyitrai és csanádi püspökök, szintúgy néhány apát és prépost s számos papság.

Miksa meghallván, hogy I. Ferdinánd immár a templomban van, azonnal oda sietett, a menet azonban a kíséretét képező magyar, cseh s külföldi urak s nemesek sokasága miatt csak lépést haladhatott s félóra múlva került, míg Miksa a plébania templomot elérte. A sokaság — többi között a sziléziai hercegek — gyalog ment, csak Miksa és a boroszlói püspök lovagolt, utóbbi közvetlenül Miksa után.

Miksa előtt Taly Ferencz magyar főlovászmester a Szent-István kardjával lépdelt. A bécsi gyalogság két szakasza az érseki palotától a főtemplomig kettős sorban utcát nyitott s a koronázási ünnepély alatt mind a templomot, mind a város kapuit őrizte.

Miksa közönséges ruhájában jelent meg. Megérkezése után azonnal kamarásaival, a magyar országos főtisztviselők és előkelőkkel a templombejáratnál bal oldalon levő conclavéba vonúlt a hol az ország ékességét őriztettek.

Itt Pethew János, magyar főkamrás, segédlete mellett felöltönyét levetette s hosszú carmoisin selyem talárt vett föl,

melyet római királylyá való koronáztatásakor Frankfurthban viselt s fölébe a magyar koronázási palástot.¹⁾

Átöltözködés után a menet conclavéből a főoltár felé a következő rendben indult meg. A menetet Keglevich Mátyás nyitotta meg kezében a bulgár országi zászlóval. Őt követte a Tersatzai gróf Frangepán a bosnyák, azután Kerecsényi László, gyulai kapitány a szerb, ruszkai Dobó István a szlavoniai, Bánffy László a horvát, Báthory Miklós a dalmát és Zay Ferencz kaszai- és a tiszáninneni kerület főkapitánya, Magyarország zászlájával. A zászlósok után jött a horvát régi arany királyi pallossal Perényi Gábor; utána jövőendő volt Erdődy Péter, horvát és szlavoniai bán, az apostoli kereszttel, de ezen főúr betegeskedése következtében (csak ez napon betegedett meg) az apostoli kereszt vitele elmaradt. Következett Zrinyi Miklós gróf az almával; utána a köszvényes sánta Báthory Endre a kristály golyóban végződő kormánypálczával (ezt köszvénye miatt emberei egy székben cipelték), majd a koros Batthyány Ferencz, a legelőkelőbb magyar mágnás, kit öregsége miatt szintén székben vittek, az ősrégi magyar koronával; ezeket követte egy sorban három hirnök, a középső a római, az oldalosok magyar és cseh királyi hadi öltönyben. Utánok következett Tahy Ferencz, magyar főlovászmester, a kivont királyi karddal, végre pedig Miksa király.

Azon pillanattól fogva, hogy a bulgár zászló a conclavéből kihozatott, mindaddig míg Miksa király a főoltár elé ért, a főbejárat jobb oldalán épült állványon levő trombitások és dobosok a lehető legnagyobb tevékenységet fejtették ki s harsonák hangja és dobpörgés zúgása töltötte be a templom belsejét.

Az egri és erdélyi püspök a főtemplom szentélyének közepéig Miksa elébe ment, itt fogadták s a főoltárhoz vezették, hol az őt megelőzőtt országnagyok az ország ékességeit már letették volt.

Ezután az egri püspök az esztergomi érsekhez fordulván, a következő szavakat intézte hozzá: »Reverendissime pater! Postulat sancta mater ecclesia, ut praesentem serenissimum Roma-

¹⁾ Azt írja Tilesch, hogy ezen régisége miatt nevezetes palástot az idő nagyon megviselte s néhol lyukas is.

norum et Bohemiae regem ad dignitatem regni Hungariae sublevetis.«

Az érsek erre viszont kérdezé a szölót: »Scitis illum dignum et utilem esse ad hanc dignitatem?« mire az egi püspök visszafelelvén: »Et novimus et credidimus, eum esse dignum et utilem ecclesiae Dei ad regimen hujus regni«, az érsek hangosan elkiáltotta: »Deo gratias!«

Miksa erre az érseki széktől négy lépésre álló trónjához közeledvén, leült mire az érsek latin beszédet tartott, melyben Miksát inté, hogy az isten dicsőségét előmozditsa, az igazgatszolgáltatást szíven viselje, istenfélő legyen, az özvegyeket és árvákat oltalmazza s az ország főpapjait, a karokat és rendeket tiszteletben tartsa. Ezen beszéd után Miksa az érsekhez jött és az evangeliumra megesküdött, hogy: kész mindezt legjobb tehetsége szerint és erejéhez képest megtenni.

Ennek végeztével Miksa trónjához vissza ment, a püspökök néhány imát elmondtak és a kar énekelt. Majd az érsek ősrégi szokás szerint Miksát Magyarország királyává ünnepélyesen fölkenete, mire visszatért. Az érsek ennekutána kezét, melylyel a királyt fölkerete volt, megmosván, a misét megkezdte és a Graduale-ig folytatta.

Ekkor az egi és erdélyi püspök, kik Miksa segédletében trónját körülállták, a királyt a főoltárhoz vezették, a hol az érsek az ország kardját az oltárról fölvéve, hüvelyéből kihuzatta s következő szavakkal Miksa jobb kezébe átadta: »Accipe gladium fortitudinis!« mire a kardot visszavévén, azt hüvelyébe dugta s a királyt övedzte vele, mondván: »Accingere gladio super foe-mur tuum, potentissime« stb.

E szertartás végén Miksa fölkelte s a kardot kihúzáván, azt magasra emelte, bal karján végig húzta s hüvelyébe vissza dugta.

A kardnak subintása az érseket meglepte, s meg nem állhatta, hogy fejét ijedten bal felé ne kapja, mintha a célzott vágástól menekülni akarna, mit Miksa észrevevén, nevetve hozzá szolt: »Ne timeatis, ego in praesentem neminem occidam.«

E kis episod után az érsek fölvette az oltárról a koronát és a többi püspökök segítségével a királynak fejére tette, mondván: »Accipite coronam, quam« stb.

Most fölemelkedett az ősz Batthyány Ferencz s két nemese által czipeltetve a főoltárhoz járulván, a magyar karok felé fordult s magyarul, hangosan s erős hangon kérdé háromszor: valjon kívánják-e Miksát megválasztatni, királyuknak ismerni és tisztelni? mire a sokaság ugyanannyiszor »Akarjuk« kiáltással felelt.

Erre az érsek a királynak a kormánypálczát nyújtván, mondá: »Accipe virgam virtutis!« végre az arany almát is átadta neki külön beszéddel.

E szertartás után Miksa fölkelvén, a kardot leövedzte, Perényi Gábornak átadta, ki azt hüvelyben a távolabb álló nagyobb trónhoz vivé, a templomból való kimenetelkor pedig a királyi lakba szállítandó vala; Miksa pedig, a főoltár mögé lépven, a kenetési szent olajat magáról letörülteté, minek megtörténte után valamennyi jelen volt magyar püspök a királyt nagyobb trónjához elkisérvén, az érsek megkezdte az igtatási beszédet ezen szavakkal: »Sta et retine« stb.

Alig végzé be az érsek a beszédét, megzendült a karban a »Te Deum« s ezt valamennyi hangszer kíséretében végig énekelték.

E közben a püspökök a királyi trónt körül állták s a mint az ének elhangzott, az érsek a király fölött »firmatur manus tua« szavakkal megkezdődő imát mondott, mire az oltárhoz visszatért és a misét az »Offertorium«-nál folytatta. Ekkor a misét félbeszakítva, székére ült, a király a magyar országnagyok kíséretében az oltárhoz közelített, ott 24 aranyat áldozott, azután visszatért s ott maradt az isteni tisztelet végeig.

Ezen szertartások meglehetősen sokáig tartottak s a maga trónján csendesen ülő ősz király I. Ferdinánd, ki különben 9 órákor reggelizni szokott volt, gyengülést kezdé érezni. Ez okból Harrach nevű urat Miksához küldött, miszerint számára néhány rózsa-czukorkát kérjen; Miksa e kíváнатot készséggel teljesítette, kéretvén atyját, miszerint tovább ne időzzön a templomban, hanem menjen reggelizni, erről azonban Ferdinánd mitsem akart tudni s egész határozottsággal kijelenté, miszerint ő Miksa kedvéért s tiszteletére megjelent s itt fog maradni, a míg csak lehet. Magához szólítá az öreg Batthyány Ferenczet s vele

hosszabb beszédbe ereszkedett, Bátthyány pedig úgy tudta az ősz császárt mulattatni, hogy az saját gyengülését elfelejtette s később igen jól érzé magát.

Tíz óra után vége volt a misének s ekkor Ferdinánd az ősz császár azonnal elhagyta a templomot s a prépost lakásába ment, a hol a reggeli várta, reggeli előtt nem mervén a várba vezető hosszú utra kellni, itt a prépost házában reggelizett.

Az érsek és többi magyar püspökök a miséző öltönyök lerakásával lévén elfoglalva, Miksa rájuk várakozott, e közben Ferdinánd és Károly főherczegek s utánok a szalczburgi érsek jött hozzá, szerencsét kívánva az új királyi méltósághoz; s vele maradván, lakásáig is elkísérték.

A főpapság egyházi öltönyeit letévén s a király előtt megjelenvén, ő a trónról fölemelkedett, mire az egész személyzet is megindult. A menet a templomból azon rendben vonult ki, a mint a conclávehól a főoltárhoz jött volt, csak a koronát nem vitték a király előtt, minthogy fején viselte, s az arany alma előtt közvetlenül, Forgách Ferencz, nagy-váradai püspök egy régi gömbölyű aranyozott mintegy tallér nagyságú pax-ot (béke-jelvényt) vitt. A királyt közvetlenül megelőzve ment két fivére Ferdinánd és Károly, utána nyomban a szalczburgi érsek és ez utóbbi bal oldalán a boroszlói püspök lovagolt.

Ősrégi szokás szerint a menet a ferenczrendiek templomába vonult. A főtemplomtól a ferenczrendiek zárdájáig elterülő út vörös posztóval volt beterítve, mely azután a népnek maradván darabokra szakittatott. Az ekkor támadt tolongásban sokan megsérültek.

A ferenczrendiek templomában, közel a főoltárhoz magas állvány volt készítve. Az állványon arany s hasonló szövetekkel bevont menyezet alatt hasonló arany szövettel beterített szék állott készen a király számára. Ezen székhez érkezve Miksa király, nagyszámú érdemes magyar nemest, köztük első helyen Thuri Ferenczet lovaggá*) avatta föl.

E szertartás végeztével a király, a főherczegek, fejedelmek, püspökök és mágnások lóra ültek s a menet a közeli Szt.-Mihály

*) Aranysarkantyús vitézzé.

kapu felé tartott. Közel chez szinte magas állvány s hasonló trón várta az érkező királyt. Az állványt a bécsi gyalogság egy csapatja körülfogta s csak a legelőkelőbb uraságokat engedte a körbe belépni, a sokaságot pedig kellő távolban tartotta.

Magára az állványra csakis Miksa lépett, kísérve néhány herczeg és magyar mágnás által; a király kíséretének többi része és az országos tisztviselők lovon állták körül. Itt szólitották föl a királyt a magyar püspökök, hogy az ünnepélyes esküt, melyet minden magyar király koronáztatása után azonnal köteles volt szabad ég alatt letenni, a nemzet előtt letegye, mi meg is történt és az esztergomi érsek által fölolvastott eskü mintát hangosan és érthető szavakkal utána mondta.

Ez eskü által kötelezte magát a király az ország rendjeit szabadságaik és jogaikban megtartani, minden dicséretes és jóváhagyott szokásaikban megvédeni, őket nem bántalmazni, s mások által sem bántalmaztatni, s miundezt II. Endre király decretuma szerint, a mennyiben ez szokásos lenne. Továbbá megígérte, hogy az ország határait nagyobbítani fogja, s a mit belőle az ellenség elfoglalt, vagy másként veszendőbe ment, vissza fogja szerezni, a mennyiben ez lehető lesz és az Isten kegyelmét adja hozzá.

Az eskü letétele után a magyar rendek örömrivalgással üdvözölték a királyt, kívánuván neki szerencsét, győzelmet és hosszú életet.

A Duna fő és két mellék ágától képzett kis szigeten a székes-fehérvárihoz hasonló koronázási domb volt emelve, mely dombot a bécsi gyalogság egy másik osztálya körülfogva a sokaság elől elzárt.

Az eskü után Miksa király s kísérete — a bécsi gyalog csapat — ide vonúlt s a főherczegek, püspök és országnagyoktól környezve a dombra föllovagolván, a mint felért, Perényi Gábor átnyujtá neki az ország pallosát hüvelyestől, a király e kardot hüvelyéből kihúzta, s míg lova ágaskodott, megtette a szokásos négy vágást. E mellett észrevették a jelenlevők, hogy az észak, nyugat és dél felé ejtett vágás alig észlelhető volt, míg ellenben, a kelet felé szóló erőteljesen s kihívó módon ejtetett. E jelenségből a rendek következtették, miszerint ő felségének elhatározott

szándéka legisleginkább a fő ellenség, t. i. a kelet felől lakó török ellen, harczolni. E vágás tehát általános lelkesedést idézett elő s a rendek ismételten örömujjongással üdvözölték a királyt s több magyar hang kiáltotta: »Csak mielőbb Buda felé!«

E tény fejezte be a koronázási szertartást s a menet eredeti rendben az érseki palota felé fordúlt, hová a király, fején a koronával bevonúlt.

Visszamenetkor a király mögött némi távolságban királyi szolga lovagolt s ez a Szt. Mihály kaputól az érseki palotáig pénzt szórt a nép közé.

Ez alatt zajban sem volt hiány, mert úgy az eskütétel, mind a koronázási dombon véghez vitt szertartás alatt a harsonák hangja és dobpergés folyton szólt; a bécsi gyalogság több ízben diszlövést tett s a végszertartásba még a várágúk is beleszóltak.

E napon a bécsi diszcsapatnak csak egyes osztályai maradtak a hajóhídnál és a táborban őrségül, a többi Pozsonyban s a városon kívül folyvást a király személyét környezte. A magyar lovasság, a cseh és külföldi mágánások szolga serege a táborban maradt; a koronázási ünnepélyben csak az urak vettek részt.

Miksa király kevéssel déli 12 óra előtt lakára érvén, magánál tartotta a két főherceget, az esztergomi és szalczburgi érseket és a boroszlói püspököt ebédre, melynél magyarországi zászlósai s pedig az ebéd egész tartama alatt hivatásukat a következő rendben teljesítették :

Bánffy István, örökös főasztalnok, köszvénye daczára folyton a királyi asztal előtt állott, az asztalnokoktól az ételeket átvette s a király elé tálalta, sőt — a szükség úgy hozván magával — föl is vágta.

Batthyány Kristóf, örökös főpohárnok helyett, Batthyány Boldizsár szolgált.

Minden egyes, a királyi asztalnak szánt eledel előtt Bánffy László, örökös főajtónálló, pálczával lépdelt és pedig a konyhától a terem ajtajáig egyedül, ezentúl pedig a királyi asztalig Desewffy János, örökös főudvarnokkal, ki szinte pálczát vitt s a főajtónálló jobb oldalára állt. Az eledel átnyújtása után a főaj-

tónálló a konyhába, a főudvarnok pedig az ajtóhoz visszatért s onnan a legközelebbi étek megérkezéseig nem távozott.

Pethew János, főkamrás, csak a királyi öltözetre vigyázott s az ebéd alatt az asztalnál nyugodtan állott.

Azon nemes ifjak közül, kiket a legelőkelőbb mágnás és nemes családokból Miksa asztalnokokká kinevezett, a királyi ebédnél a következők szolgáltak föl: Homonnay Gáspár, Nádasdy Kristóf, Perényi János, Gáspár Miklós, Ungnad Kristóf, Balassa Boldizsár, két Czobor, Bód Gáspár, Zay Péter, Dobó Dömönkös, Homonnay Miklós, Tahy Boldizsár, három Révay, Bánffy Ferencz, Bidy Mihály, két Alapy, Forgách Imre, Kerecsényi Kristóf, Magochy Gáspár és Draskovich Gáspár. Ezek a szolgálatban akként váltakoztak, hogy mindig csak tizenkettő volt elfoglalva, s minthogy egy-egy eledel föltálalásánál négyen voltak, a szolgálat mindegyikét közülök kétszer érte az ebéd alatt.

A legelőkelőbb mágnások számára a főkamrásnál két asztal terítettett, s itt szintűgy mint a királyi ebédnél vigan folyt a lakmározás, nem egy pohár ürítettvén tapsvihar között az ősz király egészsége és a fiatal király üdvére.

Másnap, azaz: szeptember 9-én kora reggel a plébánia templomban megkoronáztatott Miksa neje magyar királynévá.

Ismét az ősz Ferdinánd volt, ki első jelent meg a templomban, s csak utána jött Miksa nejével és nagy számú kísérettel, nejét a trónhoz kíséré, mely az előtte való napon számára szolgált, ő maga pedig apja mellé ült egy némileg alacsonyabb királyi székbe.

A zászlók, kardok, kormánypálcza és arany alma elővitelc ez alkalommal elmaradt, csak Báthory Endre egy, Miksa által készítettett s az ő magán tulajdonát képező új, pompás koronát vitt s utána Batthyány Ferencz a királyné előtt vitte a magyar koronát. Mindkét mágnást ezúttal is emberei cipelték.

A koronázási szertartás ez úttal sokkal gyorsabban folyt le, s a veszprémi püspök, nem pedig az esztergomi érsek, kente föl és koronázta a királynét. A magyar koronát vállára helyezték s a körülálló püspökök addig tartották itt, míg a veszprémi püspök a Miksa új koronáját a királyné fejére nem tette vala. Midőn a királyné székéhez visszatért, a magyar koronát előtte

vitték s aztán jobb kéz felől letétetett, az új koronát pedig fején tartotta addig, míg a »Te Deum«-ot énekelték.

A koronázási szertartás alatt a királyné trónját udvar hölgyei állották körül, kiket Magyarország legelőkelőbb hölgyei közül választott.

Az egyházi szertartás végén legelső távozott a templomból a császár s Miksa csak utána indult meg a királynéval s összes kíséretével.

52

A nagyszerűnek tervezett menetet megrontotta az időközben Pozsony fölött támadt rettentő vihar, az eső patakokban zúgott, mely körülmény az ünnepély résztvevőit kényszeríté, hogy nem annyira a pompa fejlődését bámulják, mintsem hogy kiki minél hamarább fedél alá jusson.

Tudósítónk e mellett megjegyzi, miszerint egész esztendőn át nem volt Pozsonynak annyi derült napja egyfolytában, mint a mióta Miksa Bécsset elhagyván, koronáztatása véget ért.

A zivatar daczára Ferdinánd és Károly főherczeg, a szalczburgi érsek és boroszlói püspök és számos más fejedelem, főpap és mágnás mégis elkísérte a királyi párt palotájába.

Erre következett az ebéd, melyben a királyné is részt vett s melyhez a tegnapi vendégeken kívül még számos más magyar előkelő is meghívott.

A társaság vig hangulatban volt, mely körülmény, gróf Zrínyi Miklóst arra indította, hogy Miksát fölszólítsa, hogy ősi szokás szerint egy nagy megaranyozott ezüst vederből, melyet három ember is alig bírt fölemelni, a magyar korona rendjeinek egészségére igyék. Miksa ezen kívánatnak tehetsége szerint eleget tön s utána a jelenlevőknek legtöbbje, úgy hogy a vedret még többször is meg kelle tölteni.

Ez izgalmas két napot a nyugalom és pihenés napjai követték. A legközelebbi vasárnapon, t. i. september 12-én azonban máris lovagjáték tartatott.

E játékban a vezérszerepet két spanyol vitte, Don Juan Mauriche de Mendoza és Don Juan Alfonso Gastaldo, Miksa király udvari tisztjei.

Mindkettő a város előtt s pedig a magyar tábor közelében nyílt mezőn favárat építtetett s azt csinosan fölékesítette. A vár

bemeneténél szűznek öltöztetett ifjú állt igen sok apró ezüst lánczra verve s a várat övedző s erősnek látszó körfala közelében magas pyramis alatt.

A lovagjáték programja a következő volt: Mindenekelőtt a nyílt pályán lándzsát kellett törni, ezután a vár ostromlandó, majd a várban és körülötte tűzijáték lett volna rendezendő, a végén táncmulatsággal.

A pályára mindenkinek, leeresztett sisakrostélylyal, takaros lovon, apródjával együtt szabad bemenete volt; azonban jelentkeznie kellett a harczbíráknál, tetszése szerinti nevet megnevezni s bejelenteni, hogy az a szándéka, miszerint a vezérszereplők által a vár előtt kemény fogságban tartott szűz megszabadításában részt vegyen. Erre a sorompókba bocsáttatott s a vezérszereplők egyikével meg kellett vívnia. Ha sikerült az utóbbit legyőznie, akkor meg volt neki engedve a várba menni s a szűzet fogva tartó ezüst lánczok egyikét leoldani; a harczbírák nevét feljegyezték s neki a következő táncznál érdeme szerint való tánczosnőt szereztek. A mennyiben pedig a jövevény győzetett meg a vezérszereplők által, ez esetben gyengesége büntetéséül szertőjének ajándékát, melyet jövevelekor sisakján, vagy mellvértjén kellett viselnie, köteles volt a vár előtt levő kupolára fölakasztani.

A császár és királyi pár számára külön faállvány tartatott készen szőnyegekkel betakarva s pompásan kiékesítve. Ez állványon a császár, a királyi pár s kívülök még a szalzburgi érsek, a páрмаi herczeg és számos udvari hölgy foglalt helyet és a lovagjátékot elejétől végig nézte.

A jövevény lovagok sormenete annál szebb volt, mert abban Ferdinánd és Károly főherczeg, sok cseh gavallér és számtalan magyar mágnás is részt vett, kik mindvalamennyien kíséretöket, apródjaikat, szolgálkait s trombitásaikat a legfényesebben kicziczomáztak.

A lovagjáték végéhez közelített s épen a várat kezdték ostromolni, a midőn ez örömnünnep váratlanul borzasztó s irtóztató módon zavartatott meg, mely két győri német és a bécsi fegyvertár egyik olasz tűzjátékosa között támadt szóváltásból eredt. A haragos olasz dükében a röppentyűkhez rohant s nem

csak idő előtt, de rossz helyen is, s azon pillanathan gyújtá meg, a midőn a vár felső emeletei, bástyai és tornyai néppel telve voltak, kiktek már inteni sem lehetett.

A szűznek öltözött ifjú, látva a veszélyt, magáról lerázta a lánczokat, még idejekorán elmenekült. A meggyulladt röppentyűk a többi tűzijátékot is lángba borították, mire az összes készület, füstbe borulva, recsegés és ropogással, lövöldözéssel vegyest láng-tengerbe merült, úgy hogy nemcsak pokoli zaj támadt, hanem a királyi állvány nézői is, bár meglehetősen távolban voltak a szerencsétlenség színhelyétől, füst és forróság miatt nagy veszélyben forogtak.

Borzasztó látványt nyújtott a nézőknek maga a vár, melyben a legnagyobb zavar uralkodott, mert kiki csak önnön magával volt elfoglalva s embertársára való tekintet nélkül keresett menedéket. A középső torony tetejéről nagy számú népség bukott le a lángokba; nagyobb része a lángokban lelte halálát, mások, roppant fájdalmakat szenvedve, a legközelebbi két nap alatt haltak meg; sokan hosszabb ideig feküdtek betegen; ezeket a király ápoltatta s orvosi segélyben részesítette. Nem a lépcsőkön és a vár kijárásainál uralkodó tolongásban vesztetik oda. A veszedelmet fokozta még azon körülmény, hogy a vár alsó, fából épült részében több puskaporos hordó volt elhelyezve, attól lehetett tartani, hogy maga a császár a királylyal, királynéval s kíséretökkel, kik még mindig nem hagyhatták el az állványt, veszélyesen megsérülhetnek, ha a tűz a puskaporos hordókhoz fér s ezeket fellobbanását okozná. Ezen veszélyt gróf Zrinyi Miklósnak sikerült elhárítani; megparancsolta hajdúinak, kiket mint testőreit magával hozott, hogy a puskaporos hordókat az égő épületből távolítsák el. Ezek megvetve a halált, a lángokba rohantak, s földadatuknak fényesen megfeleltek.

A megégettek között volt a két győri német, az olasz tűzijátékos, kik veszekedésökkel a szerencsétlenséget okozták, s a bécsi fegyvertár több hajós legénye.

Nagyon természetesnek találjuk, hogy ezen előzmények után a tervezett tánczvigalom elmaradt.

September 13. Ferdinánd főherczeg, lóversenyt rendeztetett. Főszerepet vitt ezen maga a főherczeg és Teafel Endre lo-

vászmestere; mint olyanok álarczczal s pompás öltözetben jelentek meg.

Valamennyi résztvevő álarczban, leeresztett sisakrostélylyal, zenekarok által kísértetve jelent meg; köztük volt Károly főherczeg, ki arab öltözetben jött, kíséreeivel és zenekarával. Miksa királyt, ki az utolsók között érkezett, a pármái herczeg, a cseh országos tisztviselők, Pernstain ura, Zrínyi Miklós s több magyar mágnás huszáröltözetben kísérte s magyar ősi szokás szerint szinte részt vettek a löversenyben.

A császár is és a királyné udvar hölgyeivel mindvégig figyelemmel kísérték ezen játékot.

A győztesek számára kiállított nyeremények arany és ezüst tárgyakból, 10 — 100 tallér értékben állottak. Értékesebb nyere-ményt nem volt szabad osztogatni s mindazonáltal egyetlen egy aranyműves 3000 tallért vett be az ezen löversenyhez eladott nyereménytárgyakért.

A löverseny megnyitását megelőzőleg Ferdinánd főherczeg a pályatér közelében sátrakat üttetett s ötven személyre való asztalt terítettett. Ide hívta meg reggelire a legelőkelőbb magyar, német és cseh mágnásokat. A magyarokat az asztal egyik oldalára, a másokra átellenökben a cseheket és németeket, kik rangja szerint ültetvén.

Estve bankettet adott s ezt ismét tánczvigalom követte.

Ezután három nappal, t. i. september 16-án ismét Károly főherczeg rendezett lovagjátékot, melyben a vezérszerepet ő és Auersperg, császári lovászmester vitte. Résztvevőkben ekkor sem volt hiány. A nézők állványán ismét megjelent a császár, a királyi pár, azután a pármái herczeg és nagy számú udvari hölgy.

Ugyanaz nap este Károly főherczegnél estély, utána tánczvigalom volt.

Együttal Ferdinánd főherczeg és a szalezburgi érseknél búcsu-estély volt s ez a koronázási ünnepélyek sorát befejezte.

KRIZKO PÁL.

MÍVELTSÉGI ÁLLAPOTOK TEMESVÁRON A XVIII. SZÁZADBAN.

Eugen savoyai herczeg a törökök ellen viselt nagy háborúinak egyik legszebb gyümölcse kétségtelenül Temesvárnak és tartományának visszahódítása. Az ország ezen része a XVIII. század elején teljesen kimerült és a nemzet egy majdnem lakatlan földet nyert vissza; vagyis helyesebben szólva, még egyelőre nem a nemzet nyerte vissza, mert annak befolyása ezen országrészre jó sokáig a képzelődésnél is kevesebb volt, hanem az ausztriai ház. A német administráció, mely a visszahódítás után a közügyeket bécsi rendeletek alapján vezette, mindenekelőtt a tartomány benépesítését tette főfeladatává. A XVIII. század első felében a temesvári polgárok könyvében találunk Coblenz, Danczig, Krajova, Majland, Velencze, Brandenburg, Königsberg, Belgrád, Pforzheim, Mainz, Passau, Nápoly, Breisgau, Darmstadt, Graubündten, Frankoniából, általában Németország, valamint Ausztria, Cseh- és Morvaország minden részeiből ide bevándorolt, és polgári jogokat nyert iparosokat, de Magyarországból igen keveset. Temesvári születésű csak négy, a többiek Esztergom, Komárom, Sopron, Szombathely, Eszék, Pozsony, Vág-Újhely, Lipótvár, Pest, Szeged, Vercsegről és Magyarország más vidékeiről származtak, az illető városok csak egy-két egyénnel, többel alig képviseltettek. Van konstantinápolyi születésű is. A kik Temesvárrott és vidékén születtek, majdnem mindnyájan a szűcsmesterséget gyakorolták. A könyvben 329 név fordul elő, közte csak három magyar. A polgárkönyv 1717. évtől 1739. évig terjed, és nevezetes dolog, hogy mindazok közül, kik abban említettnek, utódjaikban egy sem él ma Temesvárrott, családjuk nyomát csakhamar elsöpörte az idők vihára, s nevük már rég eltűnt a temesparti mai lakosok emlékezetéből.

A temesvári lakosságban akkor nyert túlsúlyt a német
Századok.

clem, nemcsak a lakosok nemzetiségénél fogva, hanem mert a tartomány egész kormányzása német lábra állítottatott. Ezen rendszernek egyik kifolyása a legapróbb dolgokba való beavatkozás is volt. A temesi administráció, 1754. évben, midőn Perlasz de Rialp tábornok volt annak elnöke, a temesvári német (mert volt rácz is) városi tanácsnak azt adja értésére, hogy a városi ügyész nagyobb úr, mint a város bírójja, utasítja tehát a városi tanácsot, hogy kellő asztalt készíttessen, melynél üléseit tartsa, és hogy ezen ülésekben a városi ügyész jobbra, a bíró pedig balra foglaljon helyet.

Jellemzőbb, hogy a megelőzőtt évben a tartományi administráció a báli mulatságokat is szabályozza. Azt rendeli t. i. hogy a belépti jegy díja 34 krajczár, de hogy azonkívül minden, a bált látogató személy még 3 krajczárt fizessen, mely a szegények pénztárába folyjon. Az administráció két biztost nevezett ki, hogy a báli helyiség bérlőjének a belépti jegyeket kiszolgáltassa. Meghagyja továbbá a tartományi kormány a bérlőnek, hogy a külső teremben viasz-gyertyákat égessen, és azt kellőleg kivilágítsa, és általában jól összehangzó zenéről, trombiták- és dobokról gondoskodjék. Végre az ételek árát is megállapítja, és oda utasítja a cs. kir. erdőhivatalokat, hogy a bérlőnek kész fizetés mellett bármi szárnyas- vagy egyéb vadakat kiszolgáltassanak. Az árszabás pedig a következő volt: egy pár erdei szalonka 20 kr, egy pár fogoly 14 kr, egy nyúl 8 kr, egy font özpecsenye 4 kr, egy font szarvas 3 kr, egy font vad-disznó 7 kr. A bérlőnek meg volt engedve, hogy ugyanannyit kérhessen az ételek elkészítéseért.

Forduljunk egy komolyabb kép felé. A lugosi és verseczi kerületben egymásután öt öngyilkossági eset jelentetett be az 1753. évben. A tartományi administráció ebben nagy vallástalanságot és az erkölcsök súlyedését látta, és azért az alárendelt hatóságokhoz szigorú rendeletet bocsátott, hogy bárhol fordul elő öngyilkossági eset, a falvak kenézei és katonai főnökei azonnal tegyenek jelentést a kerületi hivatalnak vagy parancsnokló katonatisztnek, kiknek kötelessége leendő legalább egy kerületi aligazgatót, egy írnot, és a kerületi sebészt a hely színére kiküldeni a látogatást fölvételére, és az öngyilkossági ok kinyomozására. Ha ki-

derül, hogy az öngyilkos vétkes és kétségbeesésre hajló ember volt, és hogy testét öntudattal végezte ki, akkor a föl-
akasztott test a hóhér által, vagy ha ilyen nincs, egy ezért fi-
zetendő cigány által levágassék, a vízbe fült pedig a vízből kihú-
zassék, és minden ember irtózására és utálatára lábánál fogva
egy lóhoz kötöztessék, és az által a falun keresztül vonszoltatván
a falutól jó távolra félre eső helyen mint döglött állat el-
ásattassék. A hóhér vagy cigány az ilyes öngyilkos hagyományá-
ból kielégíttessék. Vagyona, az adósságok kiegyenlítése után a
fejedlem tulajdonába esik. Ha azonban özvegy vagy gyermekek
maradnak hátra, azok a hagyomány felét kapják. Azon öngyil-
kosokkal, kikre búskomorság vagy eszelősség bizonyult, a ren-
delet enyhébben bánik, és megengedi, hogy az olyanok, rokonaik
vagy bármely becsületes ember által a kötélről levágassanak,
vagy a vízből kihalásztassanak; megengedi végre, hogy keresz-
tény módra szentelt földben eltemettessenek, mintha természetes
halállal múltak volna ki. Vagyonuk is illetetlen marad. Ha a viz-
gáló biztosok kétségben vannak az iránt, vajjon az öngyilkos go-
noszságból és kétségbeesésből, vagy ellenben menthető okból kö-
vette-e el tettét, ez esetben a jobb föltevés lépjen érvénybe, és az
ilyen öngyilkosra az előbbi pontban fölállított intézkedések alkal-
maztassanak, azon különbséggel, hogy eltemettetése egész csen-
dességben történjék.

A rendőri bizottság azon aggodalomban volt 1770. évben,
hogy a temesvári közönség a közelgő bőjtök alkalmával halakban
hiányt fog szenvedni. A bizottság ennél fogva a tartományi kor-
mányt e körülményre figyelmetessé tette, és ez nem késett az új-
palánkai kerületi hatóságnak meghagyni, hogy a bőjti idény tar-
tamára hetenkint egy vizát küldjön Temesvárra. A német városi
tanács a vizát megfizetendi, és gondoskodni fog, hogy a közönség
számára apránként kivágassék.

A nevezett esztendőben a város kivilágítására száz lámpa
elegendő volt, azoknak költsége 600 ftra ment. A háztulajdono-
soknak meghagyatott, hogy ezen lámpákat mindig délben a szap-
panostúl elhozassák. A kincstári épületek lakói a szolgálok által
hozassák el, kik szükség esetén az üvegeket is tisztítandják, — írja
a tartományi kormány.

A rendőrség 1770. évben egy különös visszaélést szüntettet meg. Halálozások esetében a középrendű polgárság tagjait, sőt a szerzetesek világi szolgálait mindennap háromszor, négyszer a város valamennyi harangjaival kiharangozták, és a harangozás mindannyiszor egy egész óráig tartott. Vegyük hozzá, hogy ugyanaz történt az illető halottak évnappjain is, és képzelhetni, hogy egy szűken épült városban, s alacsony ajtóknál mily fülcsiklandoztató élvezet lehetett e szokás a lakókra és idegenekre, kik egyaránt panaszt emeltek ellene. Az mondatott akkor, hogy az élők úgys nagyon félnek a haláltól, miért újítanak meg tehát folytonosan a halál emlékezetét? Érvül hozatott föl e szokás ellen az is, hogy az örökös tartományokban ismeretlen, hogy a valóság azt nem kívánja, és hogy az a lelkek üdvösségére nem szolgál. Mindezekért a bécsi stolarend léptettetett életbe, és az határozott, hogy halottakért csak déli 12 órától fogva kétnegyed egy óráig; $\frac{3}{4}$ egy órától fogva egy óráig; végre a temetkezés alkalmával harangoztassék. Megszüntettetett egyúttal az oltáriszentségnek nyilvános hordozása is a betegekhez, hogy a halál eszméjének benyomása szükségtelenül ne nagyíttassék. Ezen functiót ezentúl a lelkészek egész csendben teljesítették.

Ezen időben Temesvárott még főnállott a másutt már rég megszüntetett szokás, mely szerint a szlávok és zsidók halottjaitkat nyitott koporsókban vitték a népes utcákon és téreken át a temetőre. E szokás egészségi és ethikai tekintetéből helytelennek találtatván, és vallásdogma sem lévén, egyszerűen eltöröltetett; a verseczi és temesvári g. n. e. püspökök megkerestettek, segédkezés nyujtására, a zsidók bírāja pedig szigorú parancsot vett, hogy ez értelemben cselekedjék.

Temesvárott a visszafoglalás első éveiben még nem létezett oly ház, mely egy püspöknek alkalmas szállást adhatott volna, azért báró Falkenstein, az első csanádi püspök, ki Temesvárott lakott, a tartomány kormányzójával, gróf Mercy tábornokkal együttesen foglalt szállást a kormányzói épületben, és ezen szállást megtartotta a püspök akkor is, midőn gróf Hamilton neveztetett ki kormányzóvá, annál inkább, mert ez utóbbi állandóan Bécsben tartózkodott. A püspököt azonban elriasztották innét az 1738. évi dögvész, és a közeledő török háború. Visszatérvén, a

püspök már nem a kormányzói épületbe ment vissza, hanem az előbb báró Rebentisch, utóbb báró Neffzern által lakott kamarai házban szállásolta el magát. Falkenstein utódja Sztaniszlavics Miklós lett, és a tartományi adminisztrationnak 1740. évben csakugyan gondot adott, hogy miként teljesítse a felsőbb rendeletet, mely arra szól, hogy a püspök számára illő lakás kinyomoztasék. A városnak akkor még csak kevés utczája lehetett kövezve, legalább midőn a rácz városház épült, (melyben legújabb időig a színház tartatott) az építés siettetése rendeltetett el, mert a gerendázat alatti járás veszélyesnek találtatott, az utcák többi részei pedig víz alatt állnak és mocsárosak. Dugonics magyar példabeszédeinek egyike (I. köt. 206. lap) azt mondja: Csikorog mint a temesvári várban a talicska. Ezt a rosz kövezetre, vagy a várépítéssel járó sürgés-forgásra kell-e érteni, ki döntené el?

Ezen korban (1740 körül) a ráczoknak és zsidóknak még nem volt megengedve, hogy a váron belül építsenek házat, nekik a hatóság a váron kívül jelölt ki e célra helyeket.

A kereskedés nagy része a görögök és arnótok kezében volt, kik nemcsak állandó áruhelyeket tartottak Temesvárott, hanem házalva bejárták a falvakat, és árúikat rásózták az együgyű népre. A tartományi kormány őket igazi nadályoknak nevezi, kik az országot kiszívják. Házuk, földjük Törökországban volt, nejeik, gyermekeik is ott tartózkodtak, ennél fogva minden szerzeményüket oda küldték. Ha valaki közülök meghalt, Törökországban lakó rokonai itteni vagyonát magukhoz húzták. Ezen görögök és arnótok nemcsak hogy a törökök ellen Magyarország védelmére vonakodtak fegyvert fogni, állítván, hogy a török császár az ő természetes uruk, hanem veszedelmes levelezésük és árúlkodásra való hajlamuk miatt a legrosszabbtól kellett tartani. A tartományi kormány 1739. évben ezen embereket az országból egészen ki akarta utasítani, azonban a bécsi udvari haditanács elegendőnek hitte, ha azoknak a kicsi és házaló kereskedést megtiltja, a nagy kereskedést tovább is kezükben hagyván, tartózkodásukat a honban tűrvén.

A kitünő közigazgatási képességgel bíró gróf Mercy tábornok 1722. évben biscayai spanyolokat telepített Nagy-Becske-

rekre, mely azóta Új-Barcellonának neveztetett, de ezen elnevezés néhány év múlva a jövevényekkel együtt kihalt, miután a kigőzölgő mocsárok a levegőt megfertőztették. Ezt Grisellini maga írja. Föltűnő dolog tehát, hogy a temesvári tartományi kormány 1736. év végén ismét a spanyolokkal foglalkozik, panaszolkodván, hogy a leküldött »spanyol nyugdíjasok« (t. i. az udvartól segélypénzt nyert spanyolok) mily sok bajt okoznak a hatóságnak, miről eleve fogalma se lehetett. A tartományi kormány fölterjesztő az építendő spanyol város tervrajzát, és annak helyiségeül Nagy-Becskereket ajánlja, — mintha ott azelőtt spanyol telep nem is létezett volna. Ezen helyiséget — elég különösen — egészséges levegője, jó ivóvize és a terület bőségének tekintetéből ajánlja, és mert Szeged, Arad és Temesvár erődítései közt fekszik, úgy, hogy sem háború esetén ellenséges meglepetéstől, sem béke idején a rablók megtámadásaitól tartani nem lehet. A kormány minden intézkedést megtett, hogy 1737. év tavaszán a spanyol város építéséhez hozzá lehessen fogni.

Ha ez tán egy második spanyol telepítés volt Nagy-Becskereken, akkor föltűnőnek kell tartani azon körülményt, hogy a Mercy idejében történt telepítés szóval sem említették. Akárhogy legyen, a spanyol családoknak, kik Nagy-Becskereken letelepítendőek voltak a megszerzendő építési anyagra nézve bizonyos kedvezmények engedtetek, — hogy fájukat Liptóból és Árvából hozatták, ez csak arra mutat, mily nyomorútlak lehettek a közlekedési eszközök, hogy a fát nem inkább az erdőségekkel bővelkedő Krassóból és végvidékből szerezték be. Ezen spanyolok derekabbak voltak áruló földijük Aldaña-nál Losonczy idejében, mert sokan közülök készségüket fölajánlák tengeren és szárazon a törökök ellen harczolni.

A rácز városi tanácsnak hatósága, noha háza és székhelye a váron belül volt, tulajdonkép a Gyár-külvárosra (vagy mint régentén nevezték: Nagy-Palánkra) terjedtki. A házak értéke a váron belül és azonkívül nagyon különböző volt. Már a törökök idejében szokásos volt minden ház vagy telek eladásánál a vevőtől vagy eladótól bizonyos díjt fölvenni; ezen szokás a visszafoglalást túlélte, és a bécsi kormány által megerősítettett. A temesvári német városi tanács minden ház eladáskor egy krajczárnyi

díjt vett föl minden forint után. A rácz városi tanács 1757. évben sokallotta ezen díjt a maga kerületére nézve, mondván, hogy itt a legjobb ház alig ér ezer forintot, holott a belvárosban alig van ezer forintnál csekélyebb értékű ház, mert ezek rendesen 2, 3, 4, sőt több ezer forinton adatnak el.

Temesvár utczáinak és közttereinek elnevezése sok változáson ment keresztül. A Grisellini által említett forforosi és mortorosi kapu elnevezéseinek értelmét nem ismerem, s a kapuk ezen elnevezéseit Grisellini előtt nem is találom. Annyi bizonyos, hogy a németek Temesvár visszafoglalása után Eugen-kapunak nevezték, mert Jenő herczeg azon vonúlt be a várba. A mortoros-utóbb aradi kapunak neveztetett. A Praiko kaput már Tinódy Sebestyén említi, de neve szintén érthetetlen:

Ötuen ezere az Csaszar hadanac
Kiuöl louon ül Praiko Kapuianac
Egy szekér vtat hattat Losoncina
Szaioe tatua ál mint éh farkasoknac.

A XVIII. század második felében (1770), midőn az új várerődítések jobbára befejezve voltak, és a régi kijárások megszűntek, a bécsi, pétervárad és lugosi (ma erdélyi) kaput találjuk. A bécsi, elnöki és főegyház-utca, barátok utczájának, a növendék tér jezsuita térnek neveztetett, következett a Katalin-utca (ma ismeretlen) patika-utca, disztér stb. A heti vásár akkor is pénteken tartatott; de volt idő, hol két heti vásár volt szokásban.

A tartományi kormány nem tartotta méltósága alatti dolognak, hogy 1770-dik január havában meg ne tiltsa döglött szárnyasokat, béleket, vért, csontokat, tollakat, káposzta leveleket, répahéjakat, teknős békákat, rákokat, tojáshéjakat bűdös és tisztátlan vizet; valamint a szemetet az utczára kiszórni és hajgálni, hanem azt minden pénteken a szeméthordó kocsikra rakassa; az utczai nyílt csatornák naponkint friss izel leöblítendő, és ha éjjel valami az ablakokon át a kihajított, ez reggeli, nyolcz óra előtt a cselédek által el takaríttassék, 2 forintnyi büntetés terhe alatt.

A szellemi munkásság csak későn ébredezett. Minthogy 1771. évben Temesvárott már nyomda létezett, annak tulajdonosa vállalkozott egy »Intelligenzblatt« kiadására, mely hetenkint megje-

lennén, a közönségnek egy fél garason, legfeljebb 2 krajczáron árultathatott. Tartalma a hirdetményeken kívül, bécsi lapokból szedett sovány hírekből és némely gazdasági közleményekből állt. A rendőrség biztosítani akarván a vállalatot, a kiadónak egy tudakoló intézet tartását is megengedte.

A visszafoglalás után az iskolai oktatást Temesvárott a jezsuiták vették kezükbe, de itt a serdülő ifjúság még írni és olvasni is alig tanult, magában a kereszténység tanaiban is rosszul lőn oktatva. A tartományi kormány 1737. évben indítatva érte magát, hogy Bécsben oly rendeletet sürgessen, hogy a jezsuiták a geometria és ethika német nyelven való tanítására több gondot fordítsanak.

A német nyelv uralkodása, mely Temesvárt ma is jellemzi, a visszafoglalás utáni korban vette eredetét. Temesvár azelőtt a régibb századokban magyar volt, valamint környéke is, és a magyar nemzetiség, tekintélyes volt itt még a török hódítás idejében is. A XVIII. században szükségessé lett a néptelen tartományt gyarmatosítani, a mi tapintatos rendszerrel és kitartással történt. A telepítések tömegesen történvén, a vidék oláh és rác lakosai ezen jövéveny és szorgalmas népség által mindinkább háttérbe szorítottak. A kormányrendszer is megtette a magáét, hogy a németesítés mindinkább terjedjen. Nevezetes azonban, hogy noha, miként a czikk elején mondtam, a XVIII. századbeli temesvári polgárság Németország majdnem minden vidékéről nyerte elemeit, mégis mai nap Temesvárott a német nyelvet sokkal tisztábban beszélik, mint Pesten, vagy épen Budán. A ki talán e dicséretre nem sokat ad, azt legyen szabad azzal vigasztalni, hogy noha a magyar nemzetiség e fontos városban még sokkal kevesebb hódításokat tett, mint kellene, az alkotmányos fölébredés idejétől fogva a lakosság teljes öntudatával bír annak, hogy személyes jóléte Magyarország jövőjével azonos.

Mi meg vagyunk győződve, hogy e népségből a hazának még sok érdemes fia fogja a közfigyelmet magára vonni.

PESTY FRIGYES.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉT

ÉRDEKLŐ OKIRATOK A KÜLFÖLDI PIACZON.

Újabb időkben nem tartozik a kivételes esetek közé az, hogy hazánkból nagybecsű kézirat- és oklevél-gyűjtemények a külföldre vándorolnak, és itt áruba bocsáttatnak. A külföldi ódondászok természetesen olcsó áron szerezik meg azokat, és nagy nyereséggel igyekeznek ismét eladni. Gyakran oly árakat szabnak, melyeket a hazai intézetek megfizetni nem képesek. Ily helyzetben volt közelebb a m. nemzeti múzeum könyvtára, két ajánlattal szemben. És fájdalommal kellett lemondanunk a fölajánlott okiratok megvásárlásáról, bár azoknak történeti értéke iránt teljesen tájékozva voltunk.

I.

Cohn berlini ódondász 49 eredeti és ekkoráig kiadatlan okiratnak jegyzékét küldötte be. A legrégibb 1337-ből való Róbert-Károly oklevele, melyben Moys fiának Péternek Iwánka Pál részére tett adományát megerősíti.

Figyelemre méltó Rycalph de Tharkew erdélyi alvajdának 1452-ben Tordáról a gyulafehérvári káptalanhoz intézett rendelete, melyben azt utasítja, hogy miután Galsew-i Walter jelentette, hogy Murad török szultán betörése alkalmával összes oklevelei megsemmisültek, és ezeknek megújítását kéri, erre nézve vizsgálatot indítson.

A XVI. és XVII. századbeli iratok legnagyobb része a királyföldi papság által fizetett taksákra és végzett szolgálmányokra vonatkozik; továbbá a szászbesztercei tanácshoz intézett rendeletekből áll. Azonban politicalai tartalmú iratok sem hiányoznak.

Ilyenek: Hoffmann György királyi biztosnak 1608. szeptember 9-én Magócsi Ferenczhez, a hajdúk dúlásairól szóló levele. *Thurzó Györgynek* 1610. augusztus 20-án Kassáról Magócsi Ferenczhez intézett levele, melyben a felső magyarországi eseményekről tudósítja. *Báthori Gábornak* 1612. január 5-kén az udvarhelyi királybíróhoz intézett rendelete, melyben meghagyja, hogy azonnal 100 székely lovast küldjön a Brassót ostromló sereghez; és megjegyzi, hogy a székelyek közül sokan elszöktek a táborból. *I. Rákóczy Györgynek* 1631. január 4-kén a portára küldött követe, Szalánczi István részére kiállított, 22 pontból álló utasítása. *Ugyanannak* 1635. oct. 14-én Oláfaluból ugyancsak Szalánczi Istvánhoz, ki ekkor a budai vezérbasánál járt követségben, intézett levele. *Ugyanannak* 1647. június 1-jén Algyógyon kelt, ugyancsak Szalánczi István mint a portára küldött követ részére kiállított utasítása.

A könyvtárus ezen 49 darab okiratnak árát 800 markra (= mintegy 500 forint) tette.

II.

Számra, de nem értékére nézve, jelentéktelenebb az a hét arabból álló gyűjtemény, melyet Lipcséből Ardenne báróné küldött be, azoknak árát 400 márkra (= 250 forint) téve.

Chronologiai rendben tekintve, első *Brodarics István* szeremi püspöknek Dévényből 1527. márcz. 18-án Ferdinánd királyhoz intézett terjedelmes és nagyérdekű levele, melyben értesére adja, hogy *pártját elhagyja*. Előadja, hogy a mohácsi vész után a magyar főpapok és főurak, kik Mária királyné körül gyülekeztek, Ferdinándot tartották a legalkalmasabbnak a magyar trónra. Ő maga is azok közé tartozott. De mind Ferdinánd mind Mária előtt ismételve kinyilatkoztatta, hogy soha sem fog oly határozatokba beleegyezni, melyek belháborút és pártküldelemeket idéznének elő; soha sem fog beleegyezni hazájának elnyomásába; a mit tenni fog, azt nem Ferdinánd, hanem hazája érdekében fogja tenni; fenntartja tehát magának az elhatározás és cselekvés teljes szabadságát. Óhajtotta, hogy Ferdinánd a trón birtokába jusson; de úgy, hogy ez a nemzet közmegegyezésével,

nem pedig fegyver hatalmával történjék. Barátainak rábeszélései soha sem tudták ezen fölfogásától eltántorítani. És ha tanácsát követték volna, Ferdinánd egy csepp vér ontása, Magyarország szabadságának legcsekélyebb sérelme nélkül, elérhette volna célját. Nem az ő hibája, hogy mindent elmulasztottak a mit tenni kellett volna. El hagyták veszni Budát, Esztergomot, Visegrádot a szent koronával, Fehérvárt, Győrt, sőt még Tatát és Komáromot is. És most mindezt nagy vérontással, a haza szabadságának elnyomásával akarják visszaszerezni.

Maga idején buzgó szolgálja volt Ferdinándnak, a nélkül hogy tőle vagy testvérétől csak egy fillért is kapott volna. De mióta meggyőződött, hogy minden törekvés vérontásra és hazájának elnyomására irányul, összevonta vitorláit és visszavonult. Már a pozsonyi királyválasztásra kelletlenül jött, és mily véleménye volt arról, nyiltan kimondotta Ferdinándnak.

Most pedig, midőn látja, hogy a Ferdinánd és a »Magyarország s melléktartományai egyhangú megegyezésével választott és megkoronázott vajda« között fegyver fog dönteni: bocsánatot kér Ferdinándtól, de a vérontásban nem akar részes lenni. »Nem akarok háladatlan gyermeke lenni anyámnak, mely szült, táplált s nem csekély javakkal és méltóságokkal halmozott el; annak kebelébe akarok menekülni; annak nyugalmit és békességét, jogait és szabadságát mindenek fölé helyezem.« Ezen szabadság pedig főleg abban áll, hogy ha a király fiörökös nélkül hal el, utódját tetszés szerint választhatja meg. Elhatározását Ferdinánd nem fogja rossz néven venni, sőt jóvá fogja hagyni, ha visszaemlékezik előtte tett nyilatkozataira. »Krisztus Jézus úgy segéljen és üdvözítsen, semmi egyéb tekintet nem vezérel, mint hazám java és szabadsága, és az, a mi igaznak és méltányosnak látok.«

Nem hallgatja el mindazáltal, hogy a közelmúlt napokban sok olyas történt, a mi nehezére esett, és bárki mást elidegenített volna. Mint gyanús ember előtt titkolództak. Ferdinánd követei oly módon ajánlottak föl neki fizetést, hogy semmi kétség nem maradt fenn az iránt, hogy Ferdinánd idegenkedik tőle. Az ő szolgálatában, Mária oldala mellett, töltött hat hónap után — szégyenli kimondani — ötven forintot ajánlottak neki; ígérve,

hogy maga idején, talán ismét hat hónap múlva, újabb ötven forintot fog kapni. Pedig jól tudja, mennyit adtak és adnak másoknak, kiknél nem kisebb állásban van ő.

Továbbá megemlíti, hogy a pozsonyi német gyalogok, minden ok nélkül, éjnek idején házáat megrohanták, és ha az erős kapu meg nem oltalmazza, bizonyára őt és testvérét meggyilkolták volna. Ismételt sürgetései daczára nem kapott elégtételt.

»Ezekhez járul a gyalázat, melylyel Cuspinianus röpirataiban nemzetünket setéti, midőn árulóknak és szökevényeknek bélyegez minket; bűnös nemzedéknek mond, mely nem érdemli meg, hogy a föld hordja és a levegőt szívjá; midőn a keresztény fejedelmeket izgatja, hogy minket teljesen irtsanak ki és semmisítsenek meg.«

Mindezek daczára, és bár attól is kelljen tartania, hogy Ferdinánddal a lutheranizmus is be fog vonulni, kész lett volna neki szolgálni. »De midőn a haza van kérdésben, melynek mindenünket köszönjük, és annak szabadsága, melyet utolsó csepp vérig kötelességünk védeni, Felséged engedelmével, kénytelen vagyok azt tenni, a mi inkább hazámnak mint Felségednek előnyös.«

És minthogy biztos hír szerint a közelebb tartandó országgyűlésen arról fogják vádolni, hogy II. Lajos halála után a nála levő királyi pecsétet Bécsbe vitte és ott az országra nézve sérelmes okleveleket fogalmazott: az egész ország előtt védelmezni akarja magát. Mivel továbbá értesült, hogy őt ezen országgyűlésen honárulónak akarják nyilvánítani, tegnap Mária királyné és tanácsosai előtt kifejezést adott meggyőződésének, hogy esztelen és könnyelmű embernek tartaná azt, a ki egy nem eléggé biztos alapon álló ügyért a honárulás vádját és a száműzetést vonná magára.

Fölkéri a királyt, hogy Magyarországot is oly módon igyekezzék elnyerni, a mint Cseh- és Morvaország irányában járt el. Mert habár ezekre neje által világos joga volt, csak akkor vette föl a királyi czímet, mikor a rendek közmegegyezésével — nem pedig négy-öt ember által — megválasztatott. Ne hallgasson azokra, kik állítják, hogy őt a régi szerződések, vagy örökösödési joga, vagy a pozsonyi választás alapján Magyarország megilleti. Az igazságra hallgasson.

Gondolja meg, mint fog róla a világ ítélni, ha ezen szerencsétlen nemzetet, mely elődei és országai közül annyi érdemekkel bír, fegyveres kézzel megtámadja. A keresztények már eleget ontották saját vérüket olasz földön. Magyarország eleget szenvedett a töröktől; mi lesz belőle, ha még barátjai is csapást mérnek rá! »A mi engem illet, az bizonyos, hogy bármi sors érje hazámat, abban osztozni fogok.«

Végre figyelmezteti a királyt arra, hogy mennyit vesztett ő az által, hogy hozzá csatlakozott. Elvesztette kancellári hivatalát, sőt oka volt annak, hogy az, melyet mindig egyháziak bírtak, most világra ruháztatott.

Mindezek után fölkéri Ferdinándot, mentse őt ki, sőt tartsa meg kegyelmében. »Legyen meggyőződve, mi sem lehet reám nézve kellemetlenebb mint az, hogy lelkiismeretem, a becsület, a haza szabadsága nem engedik meg, hogy felségednek azon szolgálásokat tegyem, a melyeket talán tőlem vár. Jól tudom, hogy inkább kell Istennek és a hazának engedelmeskedni, mint bárki másnak.«

Ugyanezen gyűjtemény többi XVIII. századbeli darabjai hasonló érdekekkel bírnak.

Ilyen a magyarországi menekülteknek ¹⁾ 1678. mártius 8-án »in generali nostra congregatione in possessione Somkút celebrata« kelt okiratuk. Előadják, hogy a lengyel király a hozzá küldött követek: Farkas Gábián, Faigel Péter és Absolon Dániel előtt kijelentette, hogy azon ügyekben, melyek a menekültek és XIV. Lajos franczia király között »nemzetüknek ezen szomorú számkivetésből való kiszabadítása, és Magyarországnak az osztrák elnyomatás miatt való megboszulása tárgyában fenforognak,« pártfogásában fogja őket részesíteni, minek folytán a követek Varsóban 1677. május 28-án oklevelet állítottak ki, melyben a királyt biztosították, hogy a két ország között fennálló jó szom-

¹⁾ »Nos Supremus Dux Belli, necnon Comites, Barones, Magnates, Nobiles, Equitum item et Peditum Confiniariae ac Campestris Militiae tcta denique Hungarorum pro Deo et Patria Exulum militantium universitas.«

szédi viszony jövőben is fenn fog tartatni, és hogy a felkelők a lengyel király tudta nélkül a császárral semmiféle béke-alkuba nem fognak bocsátkozni. A felkelő rendek ezen oklevelet megerősítik. Együttal kifejezik azon reménységeket, hogy a lengyel király nemcsak most, a hadjárat kezdetén, hanem annak befejezéseig, ha szerencsétlenül is végződne, pártfogását nem fogja tőlök megvonni.

Az oklevél alatt *hetven aláírás* áll. Első *Teleki Mihályé* (Supremus Dux Belli). Ezután jő a tizenkét tanácsosé, kiknek élén Tököly Imre áll. Az aláírások mellett az illetők pecsétjei láthatók; azokat megelőzőleg pedig közös pecsétjük, mely Magyarország czimerét tünteti elő, ily körirattal: »Sigillum Hungarorum pro Deo et Patria Militant.«

A felkelőknek ezen somkúti gyűlése — tudomásom szerint — a történetírók előtt nem volt ismeretes. A múzeumi könyvtár bírja a felkelő rendeknek ezen gyűlésén (szintén mártius 8-kán) kiállított szövetség-oklevelét, az eredeti példányban, ugyanazon aláírásokkal és pecsétekkel, melyeket az imént ismertetett oklevél visel.

Végre a lipcsei gyűjteményben *Lubomirski* lengyel marsallnak *Tököly Imréhez* intézett öt levelét tartalmazza 1683-ból,

A hazai történetírók előtt ismeretes volt az, hogy Tököly Bécs felszabadítása után, a lengyel király közbenjárását kérte ki a Leopold királylyal való kibékülés czéljából, és követei szeptember 20-án a pozsonyi táborban megjelentek. ¹⁾

Azonban a lipcsei levelek arról értesítenek, hogy a lengyel király közbenjárása iránt jóval Bécs felszabadítása előtt folytak tárgyalások, és hogy Szobieszki tette meg a kezdeményezést.

Lubomirski július 25-én a bécsi táborból értesíti Tökölyt, hogy uralkodója megbízásából fontos közleményei vannak, melyeket nem tanácsos papírra bízni; és mivel a személyes találkozás nehézségekkel jár, *Keckin Ivánt* küldi hozzá, kinek mindenben hitelt adhat.

¹⁾ *Horváth M.* Magyarország Története. VI. 146 l.

A küldött ezen megbízó-levelet csak július 28-án praesentálta Tökölynek a pozsonyi táborban. Mire ez a Keckin által tett előterjesztésre válaszáat írásban küldötte Kecskés István által Lubomirskihoz, ki augusztus 9-én az Angern melletti táborból örömet fejezi ki a fölött, hogy sikerült »az óhajtott levélváltást« előidéznie; ő kész mindent megtenni, hogy »a kereszténység közös javára az ellenséges szellemek kibéküljenek;« uralkodója is azon lesz, hogy »a hitetlenek elleni küzdelemben az egész keresztény világgal a vitéz magyar nemzet is közreműködhessek.« Egyébkint részletes üzeneteit Kecskésre bízta.

Másnap Lubomirski két levéllel keresi fel Tökölyt. Egyikben azzal a kérelemmel fordul hozzá szüntesse meg dúlásait Morvaországban, »annak jeléül, hogy nem utasítja vissza a lengyel király ő felségének közbenjárását; habár ez oly gyorsan nem is vezethet eredményre.« A mennyiben netán a szultán parancsa következtében indította volt meg az ellenségeskedéseket, azoknak megszüntetése miatt könnyen fogja valamely jó ürügygyel magát igazolhatni.

A másik levélben sürgeti, hogy mielőbb közölje határozatát a kibékülés föltételei tárgyában, nehogy a késedelem a sikert veszélyeztesse. Egyúttal jelenti, hogy a foglyok kicserélése iránt, Tököly kívánsága szerint, már értekezett a lotharingiai herczeggel.

Kecskés, Tököly válaszával, augusztus 20-án jelent meg a wolkersdorfi táborban, kit Lubomirski másnap visszaküldött, élő szóval közölvén észrevételeit az egyes pontokra. Levelében csak általános biztosításokra szorítkozik, és hangsúlyozza rokonszenvét »a dicső szomszéd ország iránt, a mely a mi hazánkhoz jogai és géniusa tekintetében annyira hasonló.«

Habár e levelek az alkudozások érdemleges részét nem derítik föl; az a tény, hogy a kibékülési kísérlet eszméje a lengyel királynál merült föl, és nem Tököly környezetében — mint ekkoráig hittük — nagy mértékben alkalmas arra, hogy a hős Szobieszki emléke iránti kegyeletet még fokozza.

FRAKNÓI VILMOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

I.

»*Das Kriegswesen der Ungarn*« von Hermann Meynert. Wien. 1876.

A bécsi hadtörténész ezen újabb kis munkája nemcsak anyagánál fogva érdekes, hanem — ha nem csalódunk — az osztrák irodalomtörténetben is egy öröndetes fordulat előjele. Egy fecske még nem tavasz, de mégis csak a tavasz jele.

Lajthán túli atyáinkfiai az Úrban és történetírásban már régóta nem elégedtek meg azokkal a háborúkkal, melyeket őseik századok folytában karddal és az erőszak más fegyvereivel folytattak a mi őseink ellen, hanem a késő unokák ellen is a historicus tolla, gyakran vívta a rég megszűnt háborúkat. Annectáltak mindent nemzeti civilisatióink történetéből; irtóháborút izentek alkotmány-történetünknek; degradáltak, cassirozták nagy hadvezéreinket, patriotáinkat és államférfiainkat.

A tudatlanságnak nagy része volt ebben, mint fényesen bebizonyította Deák Ferencz nevezetes irata dr. Lustkandl ellen. Írtak rólunk, a nélkül, hogy érdekesítették volna tárgyunkat arra, hogy nyelvét megtanulják. Sajnáltak egy-két hónapot a magyar nyelv megtanulására fordítani. Azonban a magyar történet irodalom tetemes részének nyelve ma is a latin, — s kivált a források — mit érthettek volna. Bizonyos ellenszenv lenézés volt hát egyik oka egyoldalúságunknak. Mikor használták is »Corpus Juris«-unkat gyakran elferdítették. Egyfelől szándékos ignorancia, másfelől előítélet, hogy ne mondjuk rossz akarat!

Meg kell adni azonban, hogy magunk sem igen maradtunk adósak. Irodalmunk is olykor ignorálta a Lajthán túli történetirodalmat. Be kell vallani, némelyik részét nem olvashatta egy

magyar a nélkül, hogy idegei emberfölötti próbára ne lettek volna téve. Ha írtunk is rólok — magam is tettem egykét ízben — nem tehettük máskép, mint kemény megrovás vagy a gúny hangján.

Ezen kölcsönös rossz irodalmi viszony sokat levont az osztrák történetirodalom értékéből, a mi az ő dolga. De, a mi meg a mi dolgunk, saját történetírásunk is kárát vallotta annak, hogy sokat nem használt föl a Lajthán túli történetkutatás eredményeiből, mi fölhasználható lett volna, bár mi oly fokra nem vittük az ignorálást, mint szomszédaink.

Ezen irodalmi rossz internationalis viszonyoknak fő oka volt a politicalai ellentét, melyben az alkotmányos Magyarország állott az absolutisticus Ausztriával mind egészen 1867-ig.

Ezelőtt néhány évvel fejezte ki alólírt azt a véleményét, hogy az 1867-diki politicalai kiegyezés alkalmas lesz arra is, hogy a Lajthán túli és inneni *tudományos* két vitás fél is egymáshoz közeledjék s irodalmilag is egy nemzeti »*modus vivendi*« legyen található.¹⁾ Alkotmányunk, mely históriai alapon állott, egyenlő mértékben lévén Lajthán túli szomszédink kincse is, nincs ok a históriánk elleni ostromra, mi az alkotmány elleni ostrom akarna lenni. Hozzátehetnők, hogy ideje belátni ama támadások fonakságát. Mert mentül jobban betudták volna bizonyítani az osztrák tendentious történetészek, hogy a magyar mindig egészen külön faj, külön nép, s mindig vonakodott a európai *civilisatiótól*, — annál logicusabbnak tünnék föl, hogy e szerint sehogy sem is fér össze a Lajthán túli állammal.

Meynert könyvének nagy érdeme az objectivitás, a részrehajlatlanság. Ez által nemcsak tanulságos históriai tényeket sikerül ismertetnie, hanem egy politicalag is fontos igazságban culminál a mű a török háborúk idejére nézve.

A karloviczi békével végződött nagy háborúról, mely a török veszélyt Magyarországról és Ausztriáról egyaránt elhárította, így szól szerzőnk :

»Ez a nagy eredmény, mely Ausztriának ép oly hasznára vált, mint Magyarországnak, — szintúgy közös és kitartó

¹⁾ Budapesti Szemle 1873. I. szám. 10. lap.

erőfeszítések gyümölcse volt, mint 93 évvel azelőtt a zsitva-toroki béke. Mindkét fél hecsülettel harczolt egymásért.«

Ezen szép állítmány általánosságban véve igaz is, bár idealisticusnak látszik.

Ha az ember elgondolja a karloviczi béke előtti Tököly-féle, s az azt követő Rákóczi-féle egész háborúkat, — a testvéries érzelmek azon öszhangjában, mely Meynert úr sorából hangzik, felőtltó a dissonantia. — Ha tudjuk továbbá, hogy mindkét fél fontos önérdékből harczolt, az idealismusból hajlandók volnánk lealkudni kölcsönösen.

Azonban tudnunk kell, hogy a töröknek Magyarországból és Erdélyből való kiszorítása százados vágya volt az egész nemzetnek, — s a török pártiak csak a dolog kivihetlenségéből merítettek argumentumot. Maga Rákóczi is vonakodott a törökkel fogni kezét. Tudtommal senkinek eszébe sem jutott Leopold kormányát vádolni Buda visszavételeért, s a mohácsi 1687-diki, a péter-váradi és zalán-keményi győzelmek miatt. — Hogy egy ausztriai történész elismeri a magyarok jogos részét az ország felszabadításában a megsemmisüléssel fenyegető török járom alól, az annyival szebb, mivel Lajthán túl többnyire azt vetették szemünkre, mintha kizárólag Ausztria és Németország lett volna a szabadító. Azonban Meynert az idealismus igen magas lépcső-fokára emelkedett, midőn azt teszi a föntebbi állítmányhoz, hogy »egyik fél sem (sem osztrák, sem magyar) nem számlálta, nem mérlegelte a részéről ontott vércseppeket, melylyel többbe vagy kevesebbe került neki a győzelem.«

Fájdalom, az volt Leopold kormányának fő hibája, hogy nagyon is mérlegelte, még pedig igazságtalan mértékkel. Azt mondá, osztrák és német vér szabadítá föl az országot, miért is joga van a császárnak úgy bánni vele, mint hódított tartománnyal. S ezen mérlegelés logikája idézte elő a nemzeti fölkelést Magyarországon.

Meynert kétségkívül tudja ezt, s csak rövidségre törekvése miatt nem mondja azt, a mit mondani akar. Mert egészen correct volna állítása, ha azt mondaná, hogy a csaták előtt és csaták hevében egyik sem számítgatta az áldozatoka'. A győzelmeket még az áldozatokban való vetélkedés vívta ki. Sajnos, hogy az

eredmény után az akkori osztrák kormány nem volt képes az igazságig emelkedni. Csak 1867 után lehet az osztrák politikusok és történészek tévedéséért igazságos elégtételt szolgáltatni!

Ezen itt fölhozott tétele Meynertnek az egész művön alaphangképen uralkodik. A magyar nemzeti sajátságokat és ellentéteket nem hogy kétségbe vonná, hanem készséggel elismeri mindazt, a mi originalis magyar intézmény és elem.

De ebből teljességgel nem következteti, mint némelyek, az európai civilisációval való összeférhetlenségét, — s a monarchia két felének szükségképi ellenségeskedését. Megfordítva kimutatja nem egy részben, hogy a nyugatiak tanultak a magyar hadsereg szervezetéből és szokásaiból. S mindenesetre, hogy a monarchia két fele arra volt s arra van hivatva, hogy hadban is kiegészítse egymást s pótolja egymás fogyatkozásait.

A józan fölfogású história mindig politikai irányban is csak üdvös lehet. Mert csak az objectiv igazság a helyes és üdvös egyikben, mint a másikban.

Ezen intentiókban oly jó és dicséretes munka, a magyar történetirodalomra nézve is nyereség, — a mennyiben a kérdést kiválóan oly oldalról tárgyalja, melyet a magyar történésznek még nem volt módjában tüzetesen vizsgálni, — t. i. kiválóan a német történetirókból, első és másodrendű német kútfőkből gyűjtögetett adatok alapján. Különösen a három utolsó századból a magyar hadakat úgy mutatja föl, a mint az idegen szemlélők legrészrehajlatlanabb tükre mutatta föl.

Idegen szemlélők, ha módjuk és jóakaratuk volt hozzá, a leghecsesebb történelmi kútfőket állítják elő minden nemzet történetében. Mert, ha nem hatnak is talán annyira a nemzeti genius mélyére, legtöbbnyire olyanokat jegyeznek föl, miket a belföldi soha föl nem jegyzett volna, — mert minden egykorú előtt igen jól ismert dolognak, s azért fáradságra nem érdemesnek tartotta. — Hadi történetünkben oly kevésbé kísértük figyelemmel a német irodalmat, hogy nem láttam följegyezve Rüstow elterjedt könyvének azon leírását is, melyet a XVI. századbeli magyar hadirendről közöl. Meynert nem mulasztja el erre is figyelmeztet-

tetni bennünket. ¹⁾ Közül több becses adatot levéltári emlékek nyomán — különösen a bécsi belügyminiszterium levéltárát használván. — Vannak lényegbevágó fontos adatok, találhatók olyanok, melyek egyszerűen a curiosum érdekességével látszanak birni, de egy rajz elevenségéhez szükséges vonások, mint a fegyverzetre, öltözetre és élelmezésre vonatkozók.

Dicsérnünk kell azt is, hogy a magyar hadügy minden ágának történetére ki iparkodik terjeszkedni a szerző. A lovaságon, gyalogságon kívül tárgyalja a tüzérség s a dunai hadi flotta történetét, az úgynevezett »*naszádosokét*.«

Figyelemmel kíséri a horvát s székely, s más határőrök történetét, minők a szerbek és szerezsanok voltak. Szól az oly nevezetes szerepet játszott a hajdukról — mind a szabad-hajdúkról, mind a letelepült Hajdúságról. Az erdélyi fejedelmek seregére is kiterjeszkedik, s bőven adja elő a százszok hadi kötelezettségeit a százsz írók nyomán.

Általánvéve egy széles látkörű s szakavatott író ítélete tűnik ki minden lapon, a mit várhattunk is attól ki évekkel ezelőtt három kötetes becses munkát írt, az »Európai hadügyek és hadiszervezetek történetéről.« ²⁾ — Többek közt meglehetősen világossággal van kitüntetve a rendes katonaságnak 1715-ben történt behozatala, miről nagy méltánylattal szól a szerző. De helyesen van kimutatva, hogy ez nem egészen új intézmény volt. Hozzá lehet vala tenni, hogy nem is végleges; mert Mária Terézia alatt sajátságos vegyülete állott elő a hadseregben, az új rendes seregnek és a régi insurrectionalis ujonczozási modorral kiállított portalis hadaknak.

De a munka legérdekesebb részei minden esetre azok, melyekben szerző idegen kútforrásból ad egy-egy vonást a régi magyar hadsereg képének elkészítéséhez, s ezen oldalról válik könyve a magyar történetészre nézve különösen használhatóvá.

Azonban vannak a munkának hiányai is. Nem találok elég-gé befejezettnek. Mária Terézián korán innen nem jön le. — Talán

¹⁾ Rüstownak különben általam rég ismert s sok becses adata mellett is sokban felületes műve: »Geschichte der Infanterie.«

²⁾ »Geschichte des Kriegswesens und der Kriegsverfassungen in Europa«. Bécs. Höldernél.

azért, mert azon kezdve sok tekintetben egygyé olvadottnak látja a magyar sereget az osztrákkal. De ha így fogta is föl szerző, azon nagyobb összeolvadás processusának leírása méltó befejezésül szolgál vala.

A mi a munka többi folytatkozását illeti, azt rövidbe lehet foglalni, ha ezen folytatkozások forrására megyünk vissza.

Forrásuk pedig az, hogy szerző talán kizárólag német munkákat használ. Nem ismeri, a mit e tárgyban Horváth Mihály még 1848 előtt írt a magyar honvédelemről. Annál kevésbé a mi más magyar történészeknél e tárgyban elszórva található. — Mert hogy Meynert úttörő volna s mintegy maga volna az első, ki a magyar haditörténetről tüzetesen írt, mint egyik hírlapi ismertetője állítá, az nem érdemelt dicséret.

Azonban igen feltűnő az, hogy Meynert nemcsak magyarul írt forrást nem használt, hanem általán véve majd semmi olyat, mit nem talált meg németül.

Azt kevésbé követelhetjük, hogy eredetiben használta legyen Leo császár görög szövegét. De hogy sok ismeretes, latin kútfőt nem használt, az már föltűnőbb. S ilyen lett volna mindenek fölött törvénykönyvünk a »Corpus Juris« s annak históriai kiegészítései Kovachich által. E részben beérte úgy látszik Piringernek a banderiumokról írt, most már jóformán elavult munkájával. A munka, a számára kiszabott térhez képest igen sok korszakra s abban a hadügyek igen sok ágára akarván kiterjeszkedni, az egész természetszerűen a fölkelte, de a mind jóízű, csak hogy nagyon könnyű adagok által ki nem elégített étvágy érzését támasztja az olvasóban; — s a szigorú követelésűek hajlandók lennének felületességgel vádolni.

Ennyire menni igazságtalanság, mert a munka nemcsak kutatásbeli szorgalmat, hanem avatottságot is mutat.

Az igazság az, hogy szerző kimerítő rajzot nem nyújt, s kritikája sem hat mélyen, lehet kifogásunk némely egyes állítmánya ellen, sőt némelyeket teljes hitelességgel czáfolhatunk meg és kifogásunk lehet a históriai documentálásban való mulasztások ellen; de a munka nyújt sok becses adalékot a magyar haditör-

ténet egy kimerítő rajzához, melyet M. úr ugyan meg nem irt, de be kell vallanunk, a magyar irodalom sem tud ez ideig fölmutatni. — Egy ilyennek összeállítója méltánylattal és haszonnal forgatandja Meynert ezen munkáját is.

SALAMON FERENCZ.

II.

Gyurgye Brankovic (Smederevac) Despot der Serben, nach heimathlichen Quellen und Zeitgenossichen fremden Akten, mit Berücksichtigung der späteren kritischen Historiker von Milan Dimitrijevič Professor am Ober-gymnasium in Karlovitz. Neusatz. 1876. 99 l.

Az első benyomás, melyet az előttünk fekvő kis füzet az olvasóra tesz, nem kedvező. Szerző küzd a német nyelvvel. Stylusa sok helytt döcögős, compositiója, kivált eleinte, zavaros. Nem tudja, mit kell elhagyni, s midőn kűtfőit — a bevezetés alatt jegyzetben — elősorolja, megütközéssel látjuk, hogy sok szerb forrás mellett, melyeket a magyar irodalom névről alig ismer, ott van a magyar források közt: Palma, s az irodalomtörténetre nézve Belnay; a magyar nyelvű irodalomból csak Kerékgyártónak, magában véve jó, de nem szakembereknek való kézikönyve, s a külföldi források közt Menzelnek, Held és Corvinnak ferde irányú világtörténete, mi már magában oly tájékoztatlanságot, oly primitív fölfogást tanúsít a történettudományban, hogy ott is, hol szerző közvetlen szerb kűtfőkre hivatkozik, melyekre nézve — fájdalom, — nem controllírozhatjuk őt bizonyos bizalmatlansággal követjük nyomdokait, s csak azon forrásokban nyugszunk meg teljesen, melyek hitelessége iránt más íróknak, teszem Jirecsek, kezességét bírjuk. Mind a mellett a könyv, minél tovább haladunk benne, annál érdekesebb lesz. A kidolgozás is javúl: de a főérdek mégis a tárgyban fekszik, mely hazánk történetével szoros összefüggésben van.

Brankovics György 14 évvel később született, hogy a törökök Európában lábukat megvetették. Ifjú volt, midőn I. Murad, vagy helyesebben fia Bajazid, a szerbek, bolgárok, bosnyákok

egyesült hadseregét a Rigómezőn tönkre verte. Láttá még Konstantinápoly bukását, s halála csak egy évvel előzte meg Szerbiának, csak hét évvel Boszniának, az utolsó, legalább féligmeddig független, délszláv királyságnak végbukását. Kilenczven évet élt, s majd nem egész élete ama harczokban folyt le, melyeket akkor a török a balkánfélszigetbeli szlávoknak leigázása végett viselt, s melyben már Magyarország is részt vett 1395 óta. E harczoknak története még nincs kellőleg tisztázva : de abból is, mit tudunk, kevés vigasztalót merithetünk. Nem hiában állott a délszláv világ — kivéven egy töredéket, melyet Magyarország tartott meg nyugot Európának — Byzáncznak befolyása alatt teljesen méltóvá lett minden roszban mesteréhez. Egykét nemesebb vonás mellett, a délszlávoknak e korbeli története annyi czudarságot, annyi árulást tartalmaz, minőt az európai társadalomban legföljebb Olasz-hon kis tyrannusai közt találunk, a kik után formázta Machiavelli »Principe«-jét. Az egész balkáni félszigeten a harczok csak egy nagy embert tudtak teremteni, s azt sem a szlávok közt : Castriota Györgyöt ; míg a szerbek többet harczoltak ádáz elleneik sorában a kereszténység, a magyarok ellen, kik védelmükre siettek-mint mellettük. Egyáltalában feltűnő az ellenségeskedés a magyar és szerb elem közt, ép azon időszakban, midőn e két keresztény nép annyira egymásra lett volna utalva, s mely kezdődik a nikápolyi mezőkön, hol a szerbek a törökök soraiban küzdöttek és még meg van a XVI. században, midőn a rácok magyar gyerekeket fogdostak, hogy a törököknek eladják, és törvényeink az ily gonosztevőket, »pedites Rascianos et eiusdem formae malefactor«-eket, karóba vonatni rendelték. Ez ellenszenvnek kétség kívül meg volt a maga oka, és főleg az ellentétben rejlett, mely a római katolikus, a nyugati társadalomhoz tartozó magyarok, és az óhitű, byzantinus szerbek közt létezett, s mely a görögökben is nyilvánult a latínok ellen még akkor is, midőn II. Mohamed már Konstantinápoly kapui előtt állott. Hasonlított ez némileg ama viszálykodáshoz, mely a XVI. és XVII. században, majdnem hasonló viszonyok közt a magyarok és németek közt kitört. Egy általában hazánkban sok tekintetben ismétlődtek egy századdal később a jelenetek, melyeknek Szerbia a XV. század első felében tanúja volt. Nekünk is voltak fejedelmeink, kik kezét mentek csokolni

a nagyúrnak, főuraink, kik egymás ellen agyarogtak, egymásnak vesztére törték a basáknál, és Fráter György politikájának sok sakkhuzása emlékeztet Brankovics György ravaszkodásai és ármányaira, melyeknek olvasására annyira képsék vagyunk fölháborodni. Egészben véve azonban nálunk csak kivételt képezett az, a mi a szerbeknél vörös fonalat képező szabály volt, és önérettel mondhatjuk, hogy ha a magyar nemzet szerencsésebb volt a törökkel szemben, mint délszláv szomszédjai, e szerencséjét jobban is megérdemelte.

Brankovics György nemcsak hazájának, korának gyermeke volt, hanem ki is tűnt a byzantinismusnak mindennemű romlottságában. Már atyja áruló volt hazája, ura ellen a Rigómezőn, legalább a szerb hagyomány — szerző is — állítja, ha a kritikai történelem e vétkét teljesen bebizonyítottnak nem is látja. Maga György is mindjárt szereplése elején háborút indított a török segítyével a szerb fejedelem Lazarevits István ellen, hogy fejedelmi trónját elfoglalja, nagy adót, s hazájának némely részeit ígervén jutalmúl a szultánnak. (11. l.) Kevéssel utóbb, midőn e terve nem sikerült egészen, meghalt bátyja két fiának szemeit kitolatta, hogy vetélytársaktól megszabaduljon. (13. l.) Azután fölizgatta István fejedelem ellen ennek öcscsét, Vukot, s vele és a törökkel szövetségbe, ismét hazájára rontott. 1410. a többi szerb fejedelemmel Szoliman szultánnal tartván Musa szultán ellen, nyílt csatában átpártolt az ellenséghez . . . de nem folytatom tovább. A ki tovább akarja tudni, olvassa szerző művét, s alig lesz az az árulás, az az ármány, a melyet a despota tettei közt föl nem fog találni. Ha Dante ismeri, bizonyára poklának legmélyebb fenekébe Judáshoz közel az Ugolinok, vagy legalább a Ganelonok közé helyezte volna, és semmi sem bizonyítja inkább, mily eszes, mily erélyes embernek kellett Brankovicsnak lenni, mint az, hogy mind a mellett mindig talált szövetségesekre, kik — szolgálatai reményében — legalább megpróbálták neki hitelt adni.

Ha megfontoljuk mily kényes és veszélyes viszonyok, mily galád emberek közt élt Brankovics György, sok tekintetben hajlandók leszünk kevésbé szigorúan ítélni némely tettei fölött, jelesen magaviseletét 1444-ben, midőn Ulászló magyar király a

török ellen indúlt csak a nagy sereggel, »a mennyivel a szultán vadászni szokott jární,« a pillanatnyi exigenciák szempontjából alig lehet kárhozthatni; de tisztára mosni, csak egyenlő sorba is állítani azon férfakkal, kiknek tetteit a moralista kárhozthatni kénytelen anélkül, hogy őket nemünk leggonoszabb példányai közé sorozná: arra talán még egy Stahrnak tolla se merne vállalkozni. Brankovics emlékét megöli Hunyadi Jánosnak fényes alakja. ki 16 éven át, hol szövetségese, hol ellensége volt, s a ki ellen áskálódva, cselt szöve Brankovics nemcsak Magyarország, hanem az egész kereszténység, saját hazája ellen is a legnagyobb vétket követte el. Mellette, rá gondolva, önkénytelenül is a leg-szigorúban kell itélnünk a despota fölött. Maga szerző sem tudta magát kivonni a varázs alól, melyet az önzetlen, ideális czélú Hunyadi minden ép érzésű emberre mindig gyakorolni fog. Ő Brankovics felé akar sokban hajlani. Nem titkolja el gonoszságait, de kikeres benne minden nemesebb vonást, sőt ott is talál erényt, hol más, mint szerb hazafi, bajosan fogna találni. Viszont Hunyadiról néha oly formán beszél, mintha Dlugoszt vagy Czillei párthíveit hallanók: és mégis belőle is, önkénytelenül kitör a bámulatnak és elismerésnek hangja a nagy magyar iránt. Innen van, hogy Brankovics és Hunyadinak jellemére nézve szerző elbeszélésében bizonyos ellenmondást találunk, s az olvasó nem tudja megmagyarázni, mikép lehetett a gonosz Brankovics oly nemes, az önzetlen, a kereszténységért annyira lángoló, Hunyadi pedig oly hitetlen, haszonleső, sőt még gyáva is!! Kétségkívül, Brankovics nem volt talán egészen ördög, Hunyadi bizonyosan nem volt egészen angyal, s jellemüket történetükből — anélkül hogy hizelegnénk, vagy összefüggéstelen torzképet adnánk — igen szépen ki lehet dobortítani, mint tette, teszem Hunyadi Jánosra nézve, Szalay László de annak fejtegetése nagyon messze vezetne. Legyen itt elég még egyszer figyelmeztetni a magyar olvasó közönséget szerző művére, mely — mint a szerb források általában — sok becses vonás mellett, kivált a chronológiának tisztázására fölötte fontos, csakhogy teljesen szerzőre hagyatkozni — ismételjük — talán nem volna egészen tanácsos. Ha egyébiránt műve néhányat történetbúváraink közül a szerb s egyáltalában délszláv nyelvek és történelmi források tanulmányozására bír — melyekkel eddig

tudtunkkal még csak szorgalmas tudósunk Wenzel Gusztáv foglalkozik: akkor szerző oly szolgálatot tett történetünknek, melyet nem lehet eléggé s kellően megköszönnünk.

PAULER GYULA.

II.

Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült megye Monographiája, történelmi, föld- s természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és új-kori leírása. Írta Galgóczy Károly, a m. tud. akadémia lev. tagja 1876. Első rész. A megye múltja, kiadja Pest-megye közönsége. Budapesten, nyom. Weiszman testvéreknél. (Előfizetési ára 5 frt.)

Hazai monographiánk ismét egy munkával szaporodott; Pest-Pilis és Solt-megyék monographiájának első része Galgóczy Károlytól közelebb megjelent. E munkának 186 □ mérföldön lezajlott eseményeket kell vala a legrégibb kortól kezdve felölelni, előnkbe tárni; azon megyében, mely úgy a régi, mint az újabb korban nagyszerű eseményeknek volt színhelye.

A most megjelent első rész a megye múltját tárgyalja; a 2-dik rész a megye jelenéről általában fog szólni; a 3-ik a megye részletes leírását fogja tartalmazni történelmi, föld- s természetrajzi, közhatósági, társadalmi s nemzetgazdasági tekintetben.

Mint az előszóban mondatik, az első rész történelmi adatok alapján körülményesen ismerteti a megye keletkezését, fejlődését több tekintetben, ismerteti a megyében szereplett egyéneket, s különösen a megye szereplését a politica, törvényhozás és a közügy fejlesztése körül.

E megyének ekénti leírása a mily nehéz, épen oly szükséges volt; mert — mint szerző megjegyzi — az általános földrajzi munkákon kívül, e megye leírásával eddig csak Bél Mátyás 1737-ben megjelent nagyszerű munkájában, természettudományi tekintetben Barra István főorvos 1839-ben, political földleíráttal pedig rövid kivonatban Ferenczy József 1844-ben foglalko-

zott; szerző az erre vonatkozó régibb és újabb adatot és használható anyagot igyekezett összegyűjteni; de a munkájához a legtöbb anyagot a megyei levéltár, s a helyszínről közvetlen szerzett adatgyűjtemény szolgáltatta.

Ha az előzmények után tekintjük meg szerző munkáját, be kell vallanunk, hogy e megyei levéltári s helyszíni adatokból a megye leírását lehetőleg összeállította; de mert ez adatok nagy mértékben hiányosak, munkáját, midőn ezt ismertetni kívánjuk, két részre kell osztanunk, az első rész Buda vára visszavételéig 1686-ig, másik ettől kezdve a legújabb korig terjedhet.

Szerző a 12. lapon a megyei levéltár viszontagságaira vonatkozólag elmondja, hogy az első korszakra vonatkozó adatok a megyei levéltárban a belharczok, török pusztítás, a megye területén kívül ide-oda gyakori hurczolkodás és tűzvész által nagy részben megsemmisültek; de épen ennek fölismert tudatában annyival nagyobb szorgalom s buzgósággal kelle vala más levéltárakból s a már kiadva lévő oklevelekből apró részletességgel föl kutatni a fenmaradt adatokat, s ilyeket többek között a budai m. k. kamarai levéltár, s a m. n. múzeum gazdag oklevél-gyűjteményei meglehetősen számban szolgáltatnak volna.

Ez irányban azonban igen kevés történnén, a mily hiányos és meglepően kevés adattal bír az első korszakból a megyei levéltár: szerző munkája is oly kevésbé elégitheti ki az 1686 előtti idők érdekes történelmére várakozó olvasót.

Pest-Pilis és Solt-megye alakulása s egyesítésénél főleg a htkönyvre támaszkodik; e megyék külön állásának történelmére vonatkozólag nem használja föl a régi oklevelekben elszórva lévő adatokat; nem említi gróf Teleki Hunyadiak kora VI-ik kötetében foglalt alapos fejtegetéseket: jelesen, hogy Solt-megyének 1390-ben Udvardi Albert volt főispánja; s hogy külön alispánja s szolgabirái is valának a régi időkben, ezt nemcsak — szerző szerint — következtetni lehet az 1569. 52. t.czből, s Horváth M. jeles munkájából, hanem a fentemlített munka 1431. és 1476-ból az alispánokat és szolgabirákat névszerint fölemlíti, valamint azt is, hogy az 1505-ik évi országgyűlésen Fejér-megyének külön Erdős György, Solt-széknek pedig Mégyi János volt követe, s ugyan itt Solt-megye főbb birtokosai is elősoroltatnak, mi ér-

dekes kiegészítését képezte volna a 17. és 77-ik lapon följegyzett Pest-megyei régibb családok sorozatának, ezenkívül — hogy többet ne említsek — ott van a m. n. múzeumban Perényi Imre nádornak egy igen érdekes oklevele, intézve 1509. oct. 16-ról *Fejér-megyei Solt-szék főispánjához, vagy alispánjához s szolgabíráihoz* — Comiti vel Vice comiti et Judicibus nobilium Comitatus Albensis Sedis Solth, — melyben Haraszi Ferencz *ágas-egyházi* jobbágyainak, kiket több *Kecskemét* és Halas széki kúnok megverték s letartóztattak, vizsgálatot rendel; s ennek teljesítésére a törvényszék egyik *szolgabíró*t *Szent-iváni Lukácsi Jánost* kiküldvén, eljárása eredményéről Fehér-megyei Solt-szék *alispánja Bolyar Péter és szolgabírája Homokszeghi Balassa László Soltról* oct. 29-én kelt levelökben a nádornak jelentést tesznek; ezenkívül szerző gr. Teleki munkája nyomán Solt-szék kiterjedését a régi korból meghatározni meg sem kíséri.

Pilis-megye főispánjai szinte mellőztetnek, holott csak a Fejér György Cod. Dipl. alapján Czinár a tárgymutató 541. lapján nyolcz Pilis-megyei főispánt névszerint fölemlit.

A III-ik szakaszban, mely a megye székhelye és gyűlési helyek czímet visel, már több történeti adattal találkozunk, itt kimutattatik, hogy a megye székhelye már 1630-ban a füleki vár volt, sőt 1655. egyszerre Fülek is, Szécsény is; később gyűlés tartott több ízben Losonczon 1683-ban Gácson, 1684-ben Pesten, 1687-ben ismét Losoncz és Apátfalva között sátorok alatt, 1688-ban Gácsváralján, Kecskeméten, Nagy-Körösön, végre 1689. máj. 18-án Budán, majd Pesten; a Rákóczi forradalom alatt több Pest-megyei községek, sőt Eger és Árok-Szállás is valának gyűléshelyek; majd ismét Buda és Pest, 1780 után pedig állandóan Pest, hol a megye már 1696-ban mostani helyén négyezer fton házat szerzett.

A IV. szakasz Pest-megye hivatalkaráról 1630-ik év után sok becses adatot tár előnkben a legújabb korig; ismerteti a főispánok, administratorok, főispáni helytartók, alispánok stb. sorozatát, tisztújítások eredményét 1638—1873-ig, országgyűlési követek névsorát 1659—1848-ig, majd alább 1848—1875-ig.

Az V. szakasz a megye hivatalos pecsétjéről elmondja, mi-

szerint bár az 1550. 62. tcz. megengedte, hogy a megyék tulajdon czímeres pecsétet használhassanak, azonban Pest-megye 1660-ig megtartotta azon régi szokást, hogy hivatalos iratait az alispán és szolgabírák együttes pecségei alatt adta ki; 1659-ben nyerte a megye mai czímeres pecsétjét, mely köriratában az akkori nádor gróf Wesselényi Ferencz nevét is viselte, 1733-ban nyert új pecsétet a nádor neve nélkül latin, 1836-ban pedig a ma is használt magyar körirattal.

A VI. szakasz előterjeszti az általános anyagi történelmi adatokat; itt is a »legrégibb állapotot« 1690-ig igen hiányos, alig néhány sorban hozván föl általánosságban a megye múltját. E hiányt szerző maga is érezte, s mentségül elmondja, hogy rendszeres történetet írni nem lehet föladata, mert Pest-megye története nevezetes részben összevág az országéval, s így vagy igen terjedelmes, vagy rövidsége törekvés miatt tökéletlen lenne, e miatt tehát csak az anyagi viszonyokat általánosságban föltűntető régi nevezetes adatokat közli.

Ez eljárást azonban a monographicus történelem föladatával megegyeztetni nem lehet; mert a monographiák hivatvák felhasználni a megye, illetőleg város történetére vonatkozó összes anyagot, s eként a múltnak hű és lehetőleg teljes képét állítani előnkbe. Mert habár a régi időkben legtöbbnyire Buda és Visegrád volt a királyok székhelye, innét intéztettek az országgyűlések, itt őriztetett a korona; azonban a hazai régibb történet minden eseménye még sem egyedül e két városban folyt le; ama harczias korszakban a véres csaták legtöbbjei más vidéken vívottak; de e mellett vannak több oly fontos események hazánk történelmében, melyek színhelyéül e megye területe szolgált, s melyek legközelebb e megye jövőjére is úgy political mint nemzetgazdasági tekintetben lényeges hatást gyakoroltak; ezeket a monographiának hallgatással mellőzni nem lehet. Mert épen a monographiák vannak hivatva arra, hogy az általok fölöelt egyes országrészek területén fölmerült régibb események oly részletességgel adják elő, milyen az ország általános történelme előadásában már csak terjedelménél fogva is helyt nem foglalhat. E czélt két úton lehet elérni, ha tudniillik vagy a megye általános történelme folyamában soroljuk elő ez eseményeket, hogy így a me-

gye történelme mintegy összefüggő egészet képezzen, vagy pedig hogy a megye történelmét időszaki rendben, de csak főbb vonásokban érintvén, az egyes eseményeket azon község történelmének adjuk elő, hol azok létrejöttek, s hol a gyakran meglevő erre vonatkozó hely- és határrész nevek az általok fentartott események történelmi megszólalására mintegy önként s elődázhatlanul kínálkoznak.

Egyik vagy másik rendszert követni lehet, de mindegyiket felületes könnyúséggel mellőzni nem szabad, s ha hazánk általános történelme nem zárhatja el magát a czéljára szolgáló s bárhol föltalálható adatok használatától, mennyivel inkább kell azt követelnünk a monographiától, hogy a körébe tartozó történelmi eseményeket a rendelkezésére álló tér- s időhöz képest lehető részletességgel s hűséggel terjessze előnkbe.

Ennek keresztülvitelénél a helytörténeti monographiáknál szükség van a történetírás technicájának egyik kellékére a történetírási érzekre, mely szerint az író munkájába mindent, mi szükséges és föltalálható, fölvegyen, de viszont mindent, mi fölösleges, elhagyjon; továbbá ügyelni kell a compositióra, hogy a meglevő adatokat ne csak összerakva, hanem földolgozva találjuk; egész okiratokat fölvenni az elbeszélésbe nem helyeselhető eljárás, mert az oklevelek eredeti s teljes szövegének az oklevéltárban- mi a monographia legérdekesebb részét képezi, van helye; az írónak ezekből kell a kitűzött történelem szövegét megalkotni s kidolgozni.

Hogy e föladatnak szerző hiányosan felel meg az kitűnik munkájából.

A megye kultörténetéből hiányzik annak előterjesztése, hogy milyen volt a megyei terület állapota a magyarok bejövétele előtt, holott épen e megye területe képezte nagy részben a régi sarmata jászok lakhelyét, kiknek a római legiókkal oly véres harczaik valának; hunnok, avarok, s a honalapító magyaroknak e területen szereplésétől még csak említés sem tétetik; majd a megye területén lefolyt érdekes események, háborúk, ütközetek, békekötések stb. csaknem egészen mellőztetnek 1686-ig, melyeknek előterjesztésére úgy az anyag, mint a szükséges tér sem fogott volna hiányozni, ha a 17—32-ik lapig, 103—111-ig s több más

helyeken egész terjedelemben fölvetett kútfolk, adatok földolgozást nyertek volna.

Áttérve a török hatalom alóli fölszabadulás utáni állapotr, szerző közli az 1690-ki megyei összeírást, a népes és elpusztult helyeket, az 1690. 1691-ki katona élelmezési kivetést; közli Halas város sajátságos esetét, mely bár kúnhely, mégis az 1690-i összeírás szerint a solti járáshoz tartozott, hogy azonban mikor szakítottatott ki a Kúnságból, s csatoltatott Pest-megyéhez, erről e munkában említés nem tétetik; továbbá közli szerző az 1693—5-ki megyei számadást, 1695-ről a porták rectificációját, 1696 után birtokfoglalás, pénzügy s katonai zsarolások 1722—3-ról a vagyoni állapot összehasonlítását más megyékkel, 1733-ból a megye birtokosait, majd a Mária Terézia urbáriumát, 1805-ből a vagyoni állapotot, az 1831-ki nagy cholérát, árvizeket, különösen az 1838-ik évi nagy árvíz pusztítását.

A VII. és IX. szakaszban 1741-től kezdve a gazdaságra, iparra, kereskedésre, műveltség és jótékonyság intézményeire vonatkozó érdekes történelmi adatok foglaltatnak, de nagy részben kellő földolgozás nélkül, a mit pedig ily ismert jeles tollú gazdasági írótól méltán várhattunk volna.

Legérdekesebb azonban a VIII. és X. szakasz, mely Pest-megye political és törvényhozási szereplését 1662. 1670-ből, de különösen 1791-től kezdve 1861-ig részletesen, 1861—1867-ig vázlatosan tárja előnkbe, e részben szerző munkássága csak dicséretet érdemel, bár itt is sok anyag még földolgozást igényelt volna, ezenkívül sajnosan nélkülözzük, hogy a megyének a József korszak alatti állapotban rendszerben s részletesen elő nem terjesztett, holott, mit szerző a 34-ik lapon megjegyzi, a megyei levéltárban a II. József korszakból az összes közigazgatási iratok, mik a megyéknél többnyire megsemmisítettek, teljes épségben megvannak.

A 232. lapon kezdve az 1849-ik évi e megyében volt táborozások, csaták és csatahelyek cím alatti érdekes leírás ismét azon óhajításunk kifejezését idézi elő, bárcsak szerző ily modorban a magyar történelem azon fontosabb régi eseményeit, melyek e megye területén folytak le, hasonló érdekesen kidolgozva összeállította volna.

Végül nem mellőzhetni az e munkának szövegében használt latin kifejezések fölemlítését: a 12-ik lapon a jus gladii pallosjog szóval magyaráztatik, mégis utána mindjárt jus gladiiról szóló kiváltság-levél említettik; ezenkívül a diaetalis protectionalis levél, metalis levél, palatinalis donatio, fassio, sessio, praedium, inquisitionalis-levél, testamentum, districtus, donatio, conscriptio, restantiarius, contribuensek, renitentia, instructio stb., azért tűnnek föl, mert szerző más helyeken a szövegben ezek helyett az elfogadott szokásos magyar kifejezéseket használja, s általában munkája tiszta magyarsággal dicsekedhetik.

Mind ezen hiányok mellett is szerző munkásságának e töretlen úton ily eredménye is, a hazai monographiára nézve — ha nem oly mértékben is, mint azt remélhattuk volna — nyereségnek mondható; s azon reményben, hogy szerző igyekezend a következő kötetekben jobban fölhasználni a már most könnyen hozzáférhető levéltárakat, érdekkal várhatjuk a 2-dik, s főleg a megye részletes leírását tartalmazó 3-ik kötet megjelenését, s hogy ez utóbbihoz a megye és egyes községek levéltáraiból még eddig meg nem jelent okiratokat tartalmazó oklevéltár is csatolva leend, szabad legyen reménylenünk. S ezt annyival inkább reméljük, mert az első kötet hézagait legjobban ez pótolandja.

Kiemelendő Pest-megye azon nemes eljárása, mely szerint e munkának megyei költségen nyomtatását és kiadását közgyűlésileg elhatározta.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Jan. 4-én Horváth Mihály elnöklete alatt közgyűlés tartatott, a választmányi és társulati tagok élénk és örvendetes részvéte mellett. Az elnök megnyitván a közgyűlést az új év alkalmából meleg szavakkal üdvözlé a társulatot. Ezután a titkár következő jelentését olvasta föl a Társulat múlt évi működéséről.

Tisztelt Közgyűlés!

Tíz év előtt szerencsés auspiciumok közt alakult meg a Történelmi Társulat egy nagynevű államférfi és történetíró, egy önzéstelen buzgó hazafi, egy áldozni mindig kész férfiú körül gyülekezve, s midőn ma tíz éves főnállásunk után, az első decennium végén tizenegyedik közgyűlésünkre jöttünk össze, már csak emléke él közöttünk, már csak a neve miénk. Az utolsó nyilvános szózat, melyet nemes ajkai kimondottak, a magyar történetírás üdvözlése volt, mintegy kifejezve azzal, hogy a társulat főnállása és fokozatos emelkedése nem legutolsó örömei közé tartozik. — Talán tölem se lesz szerénytelenség, ha e magasztos jelszóra hivatkozva, a megelégedés érzetével mondom el, hogy a Történelmi Társulat czélszerűségét, szükségességét és hasznosságát tíz éves főnállása kitüntette, jövőjét és főnmaradását tíz éves működésével biztosította.

Mert akármely társulatra nézve a főnállás szükségessége akkor szűnik meg, midőn működési tért nem talál, vagy midőn a működés anyagját kimerítette. Ez eset nálunk nem forog és nem foroghat fön. Társulatunk a magyar történetírás bajnokait tíz éves pályája alatt maga körül csoportosítá s bár folytonosan növekedő buzgalommal mivelték is ezek az ugyan nem kopár, de mindenesetre sok munkás kézre váró mezőt és mint bányászok, kik egy gazdag érre találtak, a történeti kútforrások csaknem kiaknázatlan gazdag erére, e bűvárok is azt látják, hogy mennél értékesebb, és mennél nagyobb számú kincseket hoznak felszínre, annál több az, melynek kiaknázására törekedniök kell — és tiszt-

telt közgyűlés, ebben áll e Történelmi Társulat szükségességének biztosítása.

Mert ezen társulat működéséhez az erőt és munkakedvet épen úgy a nemzetből meríti, mint az anyagot maga a nemzet szolgáltatja. A figyelem, melylyel az ország működését kíséri, a részvét, melylyel a történetírás kedvelői évenként nagyobb számmal csatlakoznak hozzá, az áldozatkész buzgalom, melylyel az egyesek segédeszközei megszerzését elősegítik, ezek adják a munkakedvet; a levéltárak, melyek fölnyitása körül vándorgyűlései alkalmával a hatóságok és tulajdonosok annyi előzékenységet fejtenek ki: szolgáltatják az anyagot.

Az első, kolosvári kirándulás 1868-ban egy fiók választmányt hozott létre, mely a Székely Oklevéltár két kötetével a magyar történet egy ismeretlen részletét helyezi új világításba; a második, hont-megyei kirándulás a magyar mivelődéstörténet parlag terére vetett gazdag fényt és id. gr. Zichy Károly liberálítása által a Zichy-Codex létrejöttét eszközöl; a harmadik, a vas-megyei a vörösvári levéltárban a Rákóczi archivumot tárta föl, mely az egykori magyar államlevéltár elveszettnek hitt részét csaknem a maga teljességében átadta a bűvároknak; a zemplén-ungi Szabács viadalával gazdagítja nyelvemlék-irodalmunkat; a szepességi Felső-Magyarország történetének részleteivel ismertetett meg; az 1874-iki zólyomi épen oly nevezetes volt nemzetiségi tekintetben, mint feledhetetlen marad Balassa Bálint költeményeinek fölfedezése által; az 1875-iki nyitrai a galgóczi levéltár föltárása által az Árpád-kori okmányok olyan halmazával lepte meg a bűvárokat, milyenről álmodni sem mertek volna; a múlt évi utolsó kirándulás pedig kellemesebben él emlékünkből, hogysem szükség volna külön rámutatni.

Ime, tisztelt közgyűlés, ekkép termette meg minden év a maga gyümölcsét, és ha figyelembe vesszük, hogy tulajdonképen a végrehajtott nyolcz kirándulás után az átvizsgált kerületek mellett még mily nagy számmal vannak az át nem kutatott helyek és hatóságok, lehetetlen be nem látnunk, hogy e téren is a bűvárkodásnak csak kezdetén állunk, s a mi még hátra van, az az évek hosszú sorára nyújt elegendő anyagot.

De ezen kirándulások, tisztelt közgyűlés, nemcsak meglepő fölfedezésekben, nemcsak gazdag anyaghalmaznak a tudomány szolgálatába való bocsátásában mondhatók sikerülteknek: azok a társulat terjesztésére és megismertetésére is hasznos eszközöknek bizonyultak be. Mint a hullám első gyűrűje egy másodikat ver maga után, minden kirándulás növelé a társulat tagjainak létszámát is. A társulat főnnállása második évében 84 alapítót és 712 évdijas tagot számlált; 1875-ben 107 alapító és 651 év-

dijas tagja volt, ma már 143 az alapító és közel 1200 az évdijas tagok száma.

Ha a földadat nagyságát vesszük tekintetbe, mely még előttünk áll, ha megfontoljuk, hogy a Tört. Társulatnak az anyag felszínrehozásán kívül még egy másik földadata is van: az anyagot földolgozott állapotban mutatni be a maga közönségének, s ilyen módon ezt a legújabb kutatás színvonalán tartani, a bűvárlat eredményeit részökre hozzáférhetőkké tenni: bármily örvendetes is önmagában az eddigi eredmény, azt nem vehetjük egyébnek, mint ösztönzésnek nagyobb és fényesebb sikerek elérésére. Mert a dolog természete hozza magával, hogy az anyag szaporodásával a földolgozás eszközeinek is aránylag kell állaniok. Senki sincs azok között, kiket a társulat megtisztelő bizalma ez irányban való működésre kötelezett, senki sincs azok között, ki ennek igazságát át ne érezné. S bizonynyal magában a társulatban sincs senki, ki másként magyarázta volna a nemrég kibocsátott fölhívást, mint törekvést arra, hogy az eddig összegyűjtött s szemmel láthatólag növekedett anyag-készletet a szaporodás arányával párhuzamosan hozhassa az igazgató választmány forgalomba.

De bármily komoly biztosíték is sokak buzgalma, gyors és rögtöni eredményre alig lehetett kilátás. És íme, a tisztelt közgyűlés, mit mi még a jó szerencsében bízva, talán egy közel, talán kevésbé távolabbi jövőben levőnek sejtettünk, az ma már mint befejezett tény áll előttünk: egy magát megnevezni nem akaró főúr, egy a hazafiság és tettek mezején mindig előljáró családnak sarja készpénzben ezer o. ért. frtot küldött be a titkári hivatalhoz és bocsátott a társulat rendelkezése alá a társulatnál készletben levő és még eddig ki nem adott anyagok és gyűjtések közöttételére.

Mennél szerényebben, igénytelenebbül, mennél meglepőbb szívélyességgel lett e fényes áldozat bemutatva, ennál hálásabb elismeréssel kell azt fogadnunk. Bizonynyal mindnyájunk érzését tolmácsolom, midőn a társulat ünnepélyes köszönetét kijelenteni hozom indítványba.

* * *

Még egy másik, nem kevésbe nemes és szívélyes megemlékezésről is kell említést tennem. Reviczky-Bay Ilona asszony, társulatunk alapító tagja, ki soha nem fárad ki az eszközök föl-kutatásában, melylyel társulatunk ügyét szolgálhatja s e buzgalmától indítatva annyi különböző alakban juttatja hozzánk figyelmének jeleit: újabban társulatunk alaptőkéjének nevelésére egy egész alapítványi összeget száz o. é. forintot küldött be a titkári hivatalba. Fogadja ő is hálás köszönetünket.

A mi társulatunk múlt évi gyarapodását illeti, arról pénztárnokunk mellékelt kimutatása ad számot. Én csak annyit kívánok előre bocsátani, hogy ámbár az írói díjak mennyiségét a múlt évben, az Akadémiához arányosítá az igazgató választmány s az elnökség engedelmével a »Századok« ívei száma 12-vel megnivelletett, az alaptőke négyezer forinttal szaporodott a múlt évben: 15,650 forintról 19,650 forintra emelkedett — melyből csak 1200 forint esik ezen évi alapítványi összegekre.

Es most áttérek a pénztárnak múlt évi kimutatására:

1876-ki Bevételek:

1. Pénztári maradvány 1875-ről	2751 ft. 96 kr
2. Újabb alapítványok	1200 » — »
3. Alaptőkebeli értékpapírok folyó kamatai	961 » 32 »
4. Folyó számlabeli kamatok	73 » 9 »
5. Tagdíjak	4315 » — »
6. Előfizetési pénzek	42 » — »
7. A »Századok« Bartal comment. és Zichy codex elárusított példányai	554 » 38 »
8. A társulat javára átengedett írói tiszteletdíj	22 » 75 »
9. Díszoklevelekért	138 » — »
10. Visszatérített posta díjak	12 » 2 »
Összesen	10,070 » 52 »

Kiadások:

1. Titkári, segédtitkári, pénztárnoki fizeté- sek és szolgálk illetményei	1156 » — »
2. Írói tiszteletdíjak	1233 » — »
3. Nyomdai és könyvkötői számla	3041 » 36 »
4. Szétküldési, irodai, postai és más költségek	616 » 66 »
5. Az alaptőke gyarapítására fordítottatott	3289 » 38 »
Összesen	9336 » 40 »

A kimutatott bevételekből 10,070 ft. 52 kr

Levonva az összes kiadásokat 9336 » 40 »

Marad áthozat 1877-re 734 » 12 »

A társulat alaptőkéjét képező értékpapírok állapota:

1. Földtehermentési kötvények	3350 ft. névértékű
2. Szőlőváltási kötvény	300 » »
3. Osztr. államadóssági kötvény	100 » »
4. Magy. földhitelintézeti záloglevelek	3700 » »
5. » jelzáloghitelbank »	4700 » »
6. » kereskedelmi »	7000 » »
7. » magán kötelezők »	500 » »
összesen	19,650 ft névértékű

értékpapírok.

Szász Károly társulati tag indítványára a közgyűlés elhatározá a társulat elnökségének, választmányának és titkárának múlt évi sikeres működéséért jegyzőkönyvileg nyilvánítani elismerését. Egyúttal a számadás megvizsgálásával Deák Farkas és Horvát Árpád választmányi tagok bízattak meg.

Ezután a közgyűlés tulajdonképeni tárgyai: a választások következtek. *Horváth Mihály* meleg szavakkal emlékezett meg az elhunyt elnökre »nincs senki — úgymond — ki őt vissza ne ohajtaná, de fájdalom, annak valósítása nem tartozik a lehetőségek sorába, s így nincs más mód, mint gondoskodni helyének betöltéséről«, s ugyanakkor fölhívta a jelenlevő tagokat, hogy vál. szavazatukat adják be. Némi rövid, a választás miként eszközölése iránt folytatott eszmecsere után beadatván a szavazatok, első elnökké szavazategységgel *Horváth Mihály* választatott meg. Ekkép megürülvén a másodelnöki hely, másodelnökké hasonlólag egyhangúlag *Ipolyi Arnold* választatott. A harmadelnökségre is beadatván a szavazatok, és fölbontatván, kitünt, hogy b. *Kemény Gábor* 17-et, *Pulszky Ferencz* 13-at, *Szalay Ágoston* 7-et, *Tanárky Gedeon* 2-öt, *Wenzel Gusztáv* 1-et s *Fraknói Vilmos* 1 szavazatot kapott. Ulyen módon abszolút többséget egyik sem nyervén, a két legtöbb szavazatot nyert b. *Kemény Gábor* és *Pulszky Ferencz* között új szavazás történvén, b. *Kemény Gábor* 23, *Pulszky Ferencz* 17 szavazatot nyert, melynek alapján *Horváth Mihály*, a társulat harmadelnökének b. *Kemény Gábort* jelenté ki.

Ezután következett a választmány kiegészítése, ezúttal ugyanis az 1873-ban választott tagok léptek ki. Minthogy pedig halálozás és üresedésben lévő vál. helyek be nem töltése által ezúttal 21 vál. hely volt üresedésben, a tagok fölhívtak, hogy szavazataikat 21 vál. tagra adják be. Mi is megtörténvén, szavazatszedő bizottságul: *Nagy Imre*, *Ortvay Tivadar* vál. tagok s *Csontos János* t. tag küldettek ki, kik is a szavazatok összeszámlálása végett eltávoznak. Ezzel a folyó ügyekre került a sor.

Titkár fölolvassa Wágner Lajos tanárnak Pozsonyból küldött táviratát, mely így hangzik: »Pozsony alapító taggá lett, a kirándulás előmunkálatairól legközelebb tesztek jelentést«. Mi is örvendetes tudomásul vétetvén; ugyancsak titkár fölolvassa Kecskemét városa, dec. közgyűléséből *Horváth Mihály* elnökhöz intézett levelét, mely szerint a nemes város »tekintettel a magyar Történelmi Társulat magasztos céljára és figyelemmel ugyanazon Társulat nagy horderejű működésére a

történetirodalom terén eddigi főállása óta fölmutatott hasznos eredményére közgyűlésileg elhatároztuk: hogy városunk közönsége 100, azaz: száz forint alapítvánnyal a m. Tört. Társulat alapító tagjai sorába lép«. Mi is örvendetes tudomásul vétetik.

Évdíjas tagokul ajánlatnak: *Hódossy Lajos* kir. tszéki jegyző Kaposvár (aj. Bosnyák László), *Tajnel Ödön* megyei főjegyző Beregszász (aj. Lehoczky Tivadar), *Ref. lyceum ktára, Bakos Miklós* N.-Kőrös (aj. a titkár), *Kerznár Endre* egy. nyomdai tisztviselő (aj. Baloghy István), *Tölgyi Gyula* főreáliskolai tanár, *Dr. Bánóczy József* tanár Budapest (aj. Vasvári Benő), *Dalmady Sándor* árvaszéki jegyző, *König Pál* földhitelintézeti tisztviselő (aj. Deák Farkas), *Bezerédy Pál* Székes-Fehérvár (aj. Kempelen Imre), *Semsey Ádám* cat. felügyelő Kassa (aj. Baross László), gr. *Zichy Ödönné* Székes-Fehérvár, *Toldy László* segédlelkész Budapest, *Hodor Károly* Doboka (aj. a titkár), *Csánky Béla* ügyvéd Szeghalom (aj. Csánky Dezső), *Roth Georgine* kisasszony A.-Zelle (aj. Regéczi József), *Kiss Lajos* és *Spuller Ferencz* urak Budapesten (aj. Gamauf György). *Ürmösy Miklós* min. eln. tisztviselő, Budapest (aj. Szűry Dénes), *Ferenczi Béla*, *Szabó Ede* Budapest (aj. Kiss Bálint), *Pekár Imre* és *Kenessey Kálmán* oszt. tanácsos úr Bpest (aj. Csanády György), *Dobóczky János* növ. pap Eger (aj. Dobóczky Ignác), *Pribék István* cz. püspök, *Nagy József* papnöveldei aligazgató, *Tallán László*, *Kemenes Ferencz*, *Forintos István*, *Plosszer Ferencz*, *Tarányi Ferencz*, *Kisovits József* kanonok urak, *Szabó Imre* ügyvéd, *Imrek Béla*, *Bezerédy Gyula* megyei alispán, *Kopácsy Arpád* megyei aljegyző, *Kolossváry József* megyei aljegyző, *Késmárky József* tszéki elnök, *Horváth Kálmán*, *Simor János* tszéki bíró urak, mindezeket (aj. Véghelyi Dezső).

Mind ezen ajánlatba hozott tagok egyhangúlag megválasztattak. De egyszersmind szívélyes éljenzést vont maga után Véghelyi Dezső választmányi tag buzgalma, ki egymaga 16 új tagot mutatott be.

Titkár fölolvassván az alapszabályok 8. §-át, mely a magyar történetírás közül magoknak érdemeket szerzett külföldi tagok megválasztásáról szól, jelent hogy többen a vál. tagok közül következő külföldi tudósok megválasztását ajánlják: 1. *Sayous Edét*, kinek legújabb műve: »Histoire General des Hongrois« nemcsak forráskutatásokon alapúl, hanem művészi kidolgozás tekintetében is a legkényesb igényeket is kielégíti. 2. Lovag *Arneth Alfredet* számos nagybecsű s Magyarországot is érdeklő munka szerzőjét a bécsi cs. k. levéltár igazgatóját. 3. *Fiedler Józsefet* a

bécsi cs. k. levéltár aligazgatóját, ki a Bocskay- és Bethlen-féle korszakra nagybecsű gyűjteményt állított össze s azt a legközelebb bocsátja közre, valamint eddigi publicatióiban is számos magyar történeti dolgot közölt. 4. *Schrauff Károlyt* a bécsi cs. k. titkos ltár hivatalnokát, ki a magyar tudósokat ottani buvárlataiban szíves készséggel szolgálja. 5. *Dudik Bélát*, a kitünő morva tudóst. 6. *Flegler Sándort*, Szalay életíróját s a magyar történeti irodalom ismertetőjét és historiographusát. 7. *Almberg* helsingforsi tudóst. 8. *Camillo Minieri Ricciot* a nápolyi ltár igazgatóját, kik mindnyájan egyhangúlag megválasztattak.

Ezután *Czobor Béla* olvassa föl értekezését a magyar középkori várakról, mely a »Századok«-ban fog napvilágot látni, s melyhez *Rómer Flóris* néhány kiegészítő adatot hozott föl.

Titkár bemutatja az időközben beérkezett jelentéseket: *Lehoczky Tivadar* észrevételeit *Salamon Ferencz* haditörténeti tanulmányának egy pontját illetőleg, mely a »Századok«-ban fog megjelenni, s melyre *Rómer Flóris* megjegyezte, hogy a kérdésses kardot a muzeum a lehető legrombáltabb állapotban kapta kezéhez. *Doby Antal* néhány műv. történeti oklevelet küldött be, melyek közt egy szláv lévén, kiadatik ismertetés végett *Cherven Flóris* v. tagnak. *Kiss Ernő* t. t. a dunántúli pápai ref. levéltárról jelentést tesz; eltételek a társulat levéltárába; *Felméri Albert* 3 db. XVI. és XVII. századbéli okiratról tesz jelentést, föl fog hívatni, hogy azokat eredetiben mutassa be, azután elhatározott, hogy a müncheni magyar egyletnek, a »Századok« az idén is meg fog küldetni. Továbbá a Székely-keresztúri és nagykőrösi középiskolák a Bartal commentárjait és a Zichy Codexet ingyen kapják. Ez alatt a szavazatszedő bizottság bevégezvén munkálkodását, jelentést tett annak eredményeiről, melynek folytán megválasztattak vál. tagokká:

Csaplár Benedek, Czobor Béla, Emich Gusztáv, gr. Eszterházy János, Fabricius Károly, Haán Lajos, Hegedüs Candid Lajos, Hornyik János, Knauz Nándor, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, hg. Odescalchi Arthur, Ortway Tivadar, Óváry Lipót, Pesty Frigyes, Salamon Ferencz, gr. Széchenyi Antal, Szilády Áron, Tanárky Gedeon, Thaly Kálmán, Vég helyi Dezső. Ezeken kívül legtöbb szavazatot nyertek: Szász Károly, Kandra Kabos, Csontos János. Ezzel a közgyűlés tárgyai ki levén mérítve, a vál. zárt ülést tartott, melyben a jövő évi költségvetés állapított meg; többi közt határozatban ment, hogy a »Századok« jövő évben is 60 íven fog megjelenni.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A M. TUD. AKADÉMIA I-ső osztályának dec. hóban tartott ülésében egy irodalomtörténeti értekezést hallottunk Temesvári Pelbátról, mely-lyel *Szilády Aron*, mint r. tag széket foglalt s e fölolvadás a legkritkább s legfényesebb sikerek közé tartozik. A mit eddigelé Pelbárt életéről tud-tunk, az néhány biographicus jegyzet volt, s ma kiemelkedik előttünk e küz-delmes életét folytatott írónak, egyházirodalmunk egyik kiváló alakjá-nak a feledékenységből épen oly éles criticával, mint bámulatos szor-galommal kimentett, megtisztított s az őt megillető talapzatra állított fé-nyes képe. A mű a Budapesti Szemlében fog világot látni. A II-ik osz-tálynak f. é. jan. 2-án tartott ülésében *Pesty Frigyes* olvasott föl egy nagy szorgalommal írott s ma kiválóan korszerű értekezést »Branko-vics György magyarországi birtokairól.« Pesty nagy buzgalommal gyűjti az adatokat, gondos criticával állítja össze, figyelemmel kíséri a legki-sebb részleteket is néha talán a compositió rovására, de sohasem a his-torikai critica kárára. Ez értekezés is épen oly tanúságos, mint gazdag az új adatok fölmutatásában. — *Ugyancsak a II. osztálynak* dec. hóban volt költségvetési értekezése. Ez úttal az osztályt örvendetes eredmény érte: Fraknói Vilmos bemutatta *Knauz Nándor* kortanát. Örömtől sugárzott ifjú tudósunk arcza, midőn barátjának művét egy 75, 4-rét ívre ter-jedő nagy munkát letett a zöld asztalra, s az édes meglepetés örömé-vel fogadta azt mindenki, melynél jobbat, kimerítőbbet e nemben egy nemzet sem tud fölmutatni. A költségvetésre kerülén a sor, az osztály két munkát fogadott el kiadásúl, melyekhez a költséget az ig. tanács-tól fogja kérni, u. m. *Jakab Elek* értekezését az államlevéltárakról és *Pesty Frigyes*től: Szerém-megye monographiáját, mely annyival beese-sebb leend, mert egy egészen ismeretlen részét öleli föl történetünknek.

— A M. TUD. AKADÉMIA TÖRT. BIZOTTSÁGA a múlt évre kitűzött pro-grammját egészen beváltotta. A bizottság dec. havi ülésében *Fraknói Vil-mos* előadó bemutatta az elkészült nyomtatványokat: Brutus III. kötetét (*Nagy Ivántól*) Szamosközy I. és II. kötetét (*Szilágyi Sándor*) az Anjou-kori diplomácia III. kötetét (*Wenzel G.*), a Mátyás-kori diplomácia II. kötetét (*Nagy Iván* és b. *Nyáry Albert*), az Erdélyi országgyűlési Emlé-kek (*Szilágyi Sándor*), II. kötetét, a Magyar országgyűlési Emlékek IV. kö-tetét, (*Fraknói V.*), melylyel Ferdinánd kora be van fejezve s a Történelmi Tár XXII. kötetét. Ugyanczen gyűlés megállapítja a jövő évi költségvetést

is, mely szerint következő művek fogadtattak el: Bercsényi levelei II. kötete Thalytól, a Mátyáskori diplomacia III. kötete, a Magyar országgy. Emlékek V. kötete *Fraknói Vilmos*, az Erdélyi o. gy. Emlékek III. kötete *Szilágyi Sándor*, a Történelmi Tárból 2 kötet, melyből az egyik Marino Sanudo egy kötetét fogja hozni *Wenzeltől* s *Pesty Frigyes* okmánytárát Szerém-megye monographiájához.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A BÉLMAGYAROSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT RENDES HAVI VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉT Temesvárt, dec. 27-én *Rácz Athanáz* kir. tanácsos, alelnök elnöklete alatt tartotta meg. Elnök megnyitójában üdvözlí a választmányt és az ülést megnyitottnak nyilvánítja.

Ezután a november havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesítettik. *Miletz János* titkár jelentéséből pedig, melyet dr. *Nádmessny Gyula* olvasott föl, a következőket emeljük ki: A társulati múzeum részére a következő adományozások történtek: *Reviczky-Bay Ilona* urnő következő régi tárgyakat küldötte be: 1) Egy nagy feketeszínű, igen súlyos Herkules-buzogányt, a buzogány hossza 1 mtr. 6 cm., vastagsága a nyélnél 18 cm., alúl a tuskónál 40 cm. 2) Egy kisebb sárgaszínű gyökér buzogányt, ennek hossza 46 cm., vastagsága nyelénél 11 cm., s bunkója 30 cm. 3) Egy majolica, valószínűleg virágtartó edényt, mely hat egyenoldalú sokszög alakkal bír, magassága 13 cm., nyílásának átmérője 3 cm., talpánál átmérője 8 cm. 4) Egy nagy réz kengyelt. 5) Egy bronz karpereczet, mely Csuroda helység határában Bereg-vármegyében találtatott. A Társulati könyvtárt több becses művel ugyancsak *Reviczky-Bay Ilona* urnő gyarapítja. A választmány helyeslőleg s örvéndetesen tudomásúl vette a jelentést és *Reviczky-Bay Ilona* úrnőnek legmélyebb köszönetnyilvánítását jelenté ki.

Erre *Odor Samu* pénztárnok úr adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról, mely jelentés alapján kitűnt, hogy 602 frt. 2 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére.

Következett *Miletz János* titkár ily című értekezésének: »*Torontál-vármegye történelmi és régészeti emlékei*« folytatólagos és befejező fölolvassása *Dobó László* vál. tag úr által. Ezen értekezésében szerző a nevezett vármegye területén még található, de előző fölolvassása alkalmával nem

smertetett emlékeket. A fölolvadás befejeztével új tagok választása következett; a jelentkezők egyhangúlag a rendes tagok sorába megválasztattak.

Ezzel az ülés véget ért.

— KÜN-SZT.-MÁRTONBAN Rómer biztatására, Széll Farkas arch. társulatot alakított, melynek célja az úgynevezett Tisza-zugot régészeti tekintetben kikutatni, szakkönyvtárt állítani s a történelmi és rég. tudományokat népszerűsíteni. Sikert a buzgó törekvéshez!

I R O D A L M I S Z E M L E.

Közelebbről megjelent könyvirodalmunkat nagyobb szabású művekben gazdagnak nem mondhatjuk ugyan, de örömmel registrálhatunk néhány érdekes munkát, melyekkel történeti irodalmunk gazdagodott. Mi sem természetesebb minthogy oly kimagasló egyénnek mint Deák halála egész irodalmat teremtett. Mellőzve az albumokat és röpiratokat a kisebb és nagyobb biographiakat a Nedeczky Istvánéről kell megemlékeznünk, melynek címe: »*Deák. A képrisleleti alkotmány megalapítása.*« A műnek kiváló érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy annak szerzője az elhúnyttal a legbensőbb viszonyban volt. Nedeczky ennél fogva is sok olyanba lehetett beavatva, melyet kívülre csak kevés ember tudhatott — s néhány dolgot nálánál jobban alig más mint Csengery. Hogy az összes élő nemzedékben ma csak ez az egyetlen ember — az ő jobb keze — ki Deáknak minden tekintetben méltó monographusa lehet, az iránt senki sincs kétségben. De hogy egy jövőendő monographusnak Nedeczky-nél kevés tehet jobb szolgálatot — az volt az általános meggyőződés. S ezért várta a sajtó és a nemzet figyelemmel ezt a könyvet. Hanem a ki »érdekes leleplezést« várt a coulisseák mögötti dolgokról, az csalódott. Azonban az, ki szerényebb igényekkel bírt, s egy érdekes sok új részletet tartalmazó elég ügyesen írt, meglehetősen gonddal összeállított, a dolgok mélyibe ugyan nem ható, de azért felületesnek még sem mondható, inkább memoire-szerű mint criticali munkát várt, azt Nedeczky műve kielégítheti, mely kétségtelenül érdekes olvasmány. Bátran ajánlhatjuk annak, ki nem tanulmányozni, hanem megismerni akarja Deákot. Mindenesetre igen becses része e könyvnek a függelék — melylyel együtt a munka az utolsó tizedek történetének egyik forrását képezi. Kapható a kiadó: *Tettey Nándornál.*

Ezen évtizedek történetéhez egy más kiváló becsü adalék is jelent meg: »*Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere*«, két vaskos kötetben. Bevezetéssel ellátva sajtó alá rendezte Jakab Elek, kiadta K. Papp Miklós. A kiadás correctségéről Jakab Elek ismert lelkiismeretessége kellően tanúskodik, ugyanaz ő tollából folyt s meleg hangon írt történeti bevezetés a tárgyra nézve kellően tájékoztatja az olvasót. A mi pedig magát a munkát illeti, az egy egész korrajz — melynek egyes és pedig nem kicsiny részleteit hazánk legnagyobb emberei Deák, Kölcsey maga Wesselényi, s szebb és tanulságosabb olvasmányt, mint az alperes derekas védelme, továbbá ezeknek, Szemerének, Újháznak stb. levelei alig lehet azon időkről találni — mert ezen per azon idők nagy és nem eszmeharczának megragadó emléke.

Jogi irodalmunk is szaporodott két munkával. Az első ezek közül Zlinszky Imre koszorús műve: »A magyar örökösödési jog s az európai jogfejlődés«, melyet a m. tud. akadémia a Sztrokay-díjjal jutalmazott, s mely így terjedelmes kötetben az Athenacum kiadásában jelent meg.

Nem kevésbé fogja érdekelni olvasóinkat a másik jogi munka is: *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyház-joga. Írta dr. Kolosvári Sándor m. kir. egyet. jogtanár.* Már 1874-ben elkezdték e munkát nyomtatni, de csak most lön közzé téve, mint jutalomilleték az »Erdélyi Prot. Közlöny« 1874-ik évi folyamához. Minden protestáns s műveltebb katolikus tudja, mily különbség volt s van még ma is a tulajdonképi magyar s az erdélyrészi prot. egyházak alkotmánya s kormányzata között; azoknak, a kiknek akár a tudomány, akár a praxis szempontjából érdekekben áll ezt ismerni, hasznos szolgálatot tett az »Erdélyi Prot. Közlöny« szerkesztősége az alapos tanulmányokon s teljes szakismereten nyugvó munka kiadásával. Több évi szorgalomnak és kitartó munkáságnak gyümölcse e munka s egyedüli hibája tán abban áll, hogy a házassági jogot nem oly bőven tárgyalja a negyedik részben, a mint ezt a három első rész arányában várhatnók.

»*Adatok Zala-megye történetéhez*« című vállalatból a múlt év végén a második kötet 4., 5. és 6-dik füzete megjelent Bátorfi Lajos szerkesztésében. E jóra való s életképes vállalat 12 füzetben annyi érdekes adatot hozott már Zala-megye s nyugoti Magyarország újkori történetéről s szerkesztője annyira érti azt, miként kell közhasznú modorban mintegy népszerűen szerkeszteni ilyen vállalatot, de e mellett a történet-tudomány kíváncsainak is eleget tenni: hogy meglegedésnel tesszük

le az igénytelen füzetkéket kezeinkből, szívesen elnézvé, hogy a vállalat címjéttől és programjától ellenkezőleg a törtóriai cikkek mellett nemcsak népismei dolgozatokat, hanem modern költeményeket is közöl, s hosszú életet kívánunk a derék s elismerésre méltó vállalatnak, mely havi füzetekben jelenik meg s megrendelhető a szerkesztőnél Nagy-Kanizsán évi 12 frt, félévi 6 frt előfizetés mellett.

Nem tartozik ugyan szorosan körünkbe, de mint társulatunk vállagjának művét nem akarjuk hallgatással mellőzni, dr. Horváth Árpád ugyan alkalmi és részben polemicus, de gazdag tudományos apparatussal írott ily című munkáját: »Néhány szó a budapesti m. k. egyetemi könyvtár rendezése és címztározása« ügyében. E fennirtakon kívül ez úttal és helyen még két munkát kell bemutatnunk. Az egyik a »*kegyes tanítórend nyitrai gymnasiumának történeti vázlata*« dr. Csósz Imre avatott tollából. Igénytelen külseje magvas tartalmat rejt magában, s e 277 lapnyi terjedelmű könyv egy fölötte becses adat hazai mívelődés — s oktatás-történetünkhöz. 175 éve már, hogy a nagyérdemekkel bíró piaristák nyitrai iskolája főnáll, hasznosan szolgálva a közoktatásnak s nemzeti mívelődésünknek; e közel két százados működés hű képét rajzolja dr. Csósz úr munkájában, és pedig olyan alapossággal, olyan részletességgel, olyan adatbőséggel és statistikai kimutatásokkal s e mellett oly humánus irányú styllal, a minőt, midőn azt óhajtjuk, vajha tanintézeteink történetét minél nagyobb számban bírhatnók, középiskoláink története megíróinak melegen ajánlunk figyelmőkbe. — A másik művecske Márki Sándoré: *A Fekete-Kőrös és vidéke*, forrástanulmányokon nyugvó dolgozat, melyben 146 lapon helyes ítélettel és választékkal fölhasználta a ismert fiatal író, a mit e vidék leírásához találni lehet. Tartalma inkább a földrajz, mint a történelem körébe vág, bár ez sincs elbanyagolva; a statistikai adatok nagyban nevelik becsét s igen érdekes és tanúságos az, a mit a Fekete-Kőrös eredetéről olvasunk. A napilapok méltánylat-tal s elismeréssel szóltak e kis munkáról s egyebet mi sem mondhatunk annál, hogy e véleményben készséggel osztozunk.

Szemlénket három, folyóirat ismertetésével zárjuk be.

Az Archaeologiai Értesítő, mint folytonosan, úgy a múlt évi 10-dik számában is nagyértékű dolgozatokkal s változatos tartalommal jelent meg. Thaly Kálmán a munkácsi pénzverdéről, Ponori Thewrewk Emil római fölliratokról értekeznek, a kisebb közlések közül kiemeljük Heuszl-

mann három ismertetését, Deák Farkas levelét s Dobóky Ignác közleményét. Ajánlják e kitűnő szaklapot az érdeklők figyelmébe.

A fiatal »*Magyar könyvszemle*« első évi folyamának VI. november-decemberi füzeté Emich G. és Fraknoi V. tollából hoz két kitűnő cikket, számos egyéb közleményen kívül. A füzet elején az első évi folyam tartalma van adva; a ki végig nézi e tartalmat, bizonyynyal az első pillanatra be fogja látni, hogy csakis ily erők közreműködése mellett lehet oly meglepő eredményt fölmutatni, mint a milyent ez időre fiatal, de magra öreg folyóiratunknak elérni sikerült. Fraknoi, Ipolyi, Römer, Szabó Károly s Szilágyi S. cikkein kívül is egyéb nevezetesebb szakembereink tollából becsesebbnél becsesebb közlemények láttak itt a múlt év folytán napvilágot és használtak a magyar könyvészek ügyének. Azt hisszük, hogy e folyó iratnak egy könyvtárral bíró egyén könyvei közül sem volna szabad hiányozni, annál inkább, mert a nemz. múzeum könyvtára a lehető legolcsóbbra szabta annak árát, t. i. 2 frt 40 kr-ra egy egész évre, nem véve tekintetbe azt, hogy az eddigi 20 év helyett a jövőre 24 évnyi terjedelemben fog megjelenni. Mivel a Tört. Társulat tagjai a könyvszemlét a jövő évre is 2 frt 40 kr helyett 1 frt 50 krért kaphatják: megragadjuk az alkalmat s melegen ajánljuk e kiváló szaklapot társulatunk tagjaink pártolásába.

A »*Figyelő*« e helyesen szerkesztett s tartalmas irodalomtörténeti szakközlöny első évi folyamának utolsó füzeté, valamint az 1877-iki-folyam első füzeté is, mindkettő becses cikkekkkel s irodalomtörténeti szempontból igen érdekes kisebb közleményekkel szintén megjelent. Valóban örülünk, hogy rövid pályafutásán annyira megelégedve lehet végignézni, s hogy ez irányban fog e hézagpótló folyóirat tovább is haladni, arról úgy a szerkesztő Abafi ismert tapintata, mint az a catalogus kezeskedik, mely a »Figyelő« következő füzetek számára már beküldött kéziratokat a boríték belső lapján tartalmazza. Előfizetési ára egész évre 8 ft, félévre 4 ft. Előfizethetni Aigner Lajos kiadókönyvkereskedésében a váci-utczában.

De ha e három folyóirat virágzásának méltán örvendhetünk, sajnálattal kell regisztrálnunk egy nagybecsű tört. folyóiratnak megszűntét s ez a »Tört. Lapok«, melyből eddigelő három kötet jelent meg, Kolozsvárt Papp Miklós szerkesztésében. E folyóirat három éves pályája alatt túlnyomóan az erdélyi tört. forrásokat közölte, a legnagyobb részben a zsidói, a mk. kamarai s a bécsi titkos ltárból, még pedig oly

nagy halmazban, hogy ha valaki Erdély történetei megírásával foglalkozand, e gyűjteményt nem nélkülözheti. Mint a szerkesztő búcsú szavában írja, leginkább részvét hiánya miatt szűnt meg, mit mi hajlandók vagyunk a mostani szigorúbb viszonyoknak tulajdonítani. Hogy nem lett volna-e célszerűbb heti számok helyett havi füzeteket adni, arról vitázni, ma már időn túl volna, de hogy így is a mint vannak, egyik becsesb tört. forrásunkat képezik, azt nem lehet kétségbe vonni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A KÁLLAY-CSALÁD LEVÉLTÁRA. A Kállay-levéltár elrendezése már befejeztetett a muzeumi könyvtár oklevél-termébe, hol a letéteményező család hazafias intentiójához képest, egy egészen külön fiókosztályba van elhelyezve. A fiókosztály 70 fiókból áll s homlokzatán a Kállay-család nemesi címérét viseli a következő körirattal: »*A Nagykállói és Farkasaszi Kállay család levéltára.*« A nemzeti Múzeum könyvtárában bevett s az elrendezésnél követett rendszer lehetővé tette azt, hogy a levéltár már jelen regisztrátlan állapotban is — bár csak kivételesen — használható legyen s mindinkább megfeleljen a hazai történetbúvárok igényeinek. Főlemlítjük ez alkalommal azt is, hogy e levéltárban egy 1485-ik évben kelt Paksy Lajos és Enyinghy Török Imre által Kállay Jánoshoz írt érdekes latin levél találatik, melynek magyar záradéka van; a záradék egykorú, 2 sorból áll s nyelvemléki becsesel bíró szövege a következő: »*Emericus The. kewzewon krýsthýnanak leghen ken web ýnhanak. Zaaz ýo naphath keth Zaz ýo eeth hozýajya.* (Emericus Thewrewk köszön Krisztinának legyen könnyebb inának. Száz jónapot, kétszáz jó éjt hozzája.)

— A BÁRÓ JESZENÁK-CSALÁD LEVÉLTÁRA. A Kállay-levéltár szomszédságában helyeztetett el a »királyfiai báró Jeszenák«-féle levéltár is, homlokzatán a család nemesi címérével. Az elrendezés 20 fiókot vett igénybe s magában foglalja az okleveleket és leveleket; a szorosabb értelemben vett kéziratok és Inkunabulák a fiókok alatti szekrényekben vannak fölállítva.

— ISMERI TÖRTÉNETIRÓNKAT PESTY FRIGYES urat legközelebből megérdemelt kitüntetés érte; kir. tanácsosi címet nyert ő Felségétől, a nemzetgazdászati s a tudományok terén szerzett érdemeiért. — Horváth Arpád egyetemi könyvtár igazgató, ezen állásától saját kérelmére föl-

mentetett. Helyette ideiglenesen az első ör. id. *Szinnyei József* bízott meg a könyvtár vezetésével. — Néhai *Toldy Ferencz* tudósunk könyvtára, melyet a vallás és közoktatási miniszterium vett meg, e napokban osztatott szét. A törzskönyvtár, mint Toldy-könyvtár a budai gymnasiumnak jutott; a m. tud. Akadémia, s a nemzeti Múzeum könyvtárában hiányzó több munka nevezett intézetek birtokába került míg a közjogi s politikai munkákat a miniszterium tartja meg könyvtára számára. Az orvosi munkákat a kolozsvári egyetem, az exact tudományiakat a József-műgyetem s a jogi műveket a pozsonyi jogakadémia kapja. — Az országgyűlés ez idén is megszavazta a m. tud. Akadémia tört. bizottságának a 15,000 frtnyi segélyt.

— A BRÉMAI TÖRT. ÉS RÉG. EGYLET által kitűzött kérdést: a német ifjúsági mozgalmak a francia háborúk idejében, egy magyar ifjú: *Nagy László* nyerte el. — A Poroszországban, kivált a hadseregnél divatozó *nemeslével hamisítás* ellen a birodalmi hadügy-miniszter szigorú rendszabályokat hozott. — A társulatunk legutóbbi gömöri kirándulása alkalmával rendezett aggtelki ásatások Európaszerte figyelmet költöttek; német, olasz s francia szaklapok szóról szóra közölték a b. Nyáry Jenő által az östört. congressusnak beterjesztett jelentést. E kirándulás leírásához máris metszés alatt vannak az ábrák. — »A Trompetta Carpatilor« című román lap dec. 21-iki számában ismertetvén tudományos mozgalmainkat, csakis társulatunkról emlékezik méltányosan s a magyar történetírók páratlan-ságát melegen kiemeli. — A m. kir. tudomány-egyetemen az ifjúság igen üdvös s díszéretére való intézkedést tett: tudományos vitatkozásokat rendez. Ez alkalommal az egyes tudományszakok főbb kérdései beszéltetnek meg. Így közelebbről igen alapos megjegyzéseket hallottunk az egyetemi pallosjogról Magyarországon.

— KISSZELÁK SÁNDOR tagtársunk, püspök-ladányi rk. segédlelkész buzgón dolgozik *Püspök-Ladány* történetén. Óhajtható lenne, hogy e szerepet játszott hely múltját földeríthesse t. tagtársunk. Ugyancsak ő tudósít, hogy az otthelyi ref. templomban van egy Rákóczy-harang, melyet a hívek a Rákóczy Györgyének mondanak. Ennek fátumai le vannak írva az anyakönyvben. Kisszelák úr ígéri e kivonatnak beküldését.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MÍVELTSÉG FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON, 884—1849-ig. Írta dr. *Kerékgyártó Árpád*, budapesti egyetemi tanár. Budapest, 1876. Kiadja Kilián Frigyes. 8-rét. I. füzet. (A munka előfizetési ára 4 frt 50 kr.)

— DEÁK. A képviseleti alkotmány megalapítása. Írta *Nedeczky István*. Tettey Nándor és társa. 1876. 8-rét, 454 l. Ára 3 frt. 50 kr.

— A FEKETE-KÖRÖS ÉS VIDÉKE. Írta *Márki Sándor*. Nagyvárad, Hügel Ottó, 1877. II, 146 l. Ára 80 kr.

— A NEVELÉS TÖRTÉNELME. II. rész. Írta *Lubrich Ágost*. A keresztény vagy humanus nevelés korszaka. Szerző sajátja, n. 8-rét. I. könyv. 647 l. II. könyv 480 és VIII. l.

— MAGYARORSZÁG Ó-KERESZTYÉN, ROMÁN ÉS ÁTME-NETSTYLŰ MŰEMLÉKEINEK RÖVID ISMERTETÉSE. Írta *Henszlmann Imre*. A vallás és közokt. mk. miniszterium megbízásából. Egyetemi könyvnyomda. 4-rét, 177 l. 7 táblával, egy térképpel s 287 fametszettel.

— VILÁGTÖRTÉNELEM. Írta *Cantu Caesar*. XV. kötet (18 könyv). Kiadja a Sz.-István társulat. Eger, n. 8-rét. VIII. 1088 l. Ára 4 forint.

— NEHÁNY SZÓ A BUDAPESTI M. K. EGYETEMI KÖNYV-TÁR RENDEZÉSE ÉS CZÍMTÁROZÁSA ÜGYÉBEN. Írta *Horvát Árpád*. Budapest, 1876. 8-rét. 51 l. Pfeifer Nándor. Ára 50 kr.

— ZEHN JAHRE OESTERREICHISCHER POLITIK 1801—10. Írta *Beer Adolf*. Lipse. Brockhaus, 1877. VI. 542 l. Ára 5 frt. 80 kr.

— HISTOIRE GENERALE DES HONGROIS. Írta *Sayous Ede*. Páris. 1877 lap. I. r. 498 l. II. l. 482 l.

— STORIA DELLA 15-a DIVIZIONE TÜRRE nella Campagna de 1860 in Sicilia e Napoli. Írta *Pecorini-Manzoni Károly*, Firenze. Bocca, 8-rét, 353 oldal, 2 térkép. Ára 5 lira. (Kapható Tettey Nándor s T-nál.)

— DIE FINANZEN OESTERREICHS IM XIX. JAHRHUN-DERT *Beer Adolf*. Prag. Tempsky T. 1877. n. 8-rét XI. s 458 lap. Ára 5 frt.

EMLÉKBESZÉD

GRÓF MIKÓ IMRE FELETT.

(Felolvastatott a Történelmi Társulat febr. 1-én tartott közgyűlésén.)

Meghatottan emelem szavamat, midőn néhai gróf Mikó Imrének e tisztelt Társulat volt érdemdús első elnökének emlékét vagyok hivatva föleleveníteni, kihez engem a személyes vonzalom és őszinte barátság kötelékei fűztek. Gróf Mikó Imrének, kiben a mintegy 300 évig külön állott Erdély specificus államférfiainak mondhatnám legutolsóját kísértük sirba és a ki halálával Erdély volt különállásának történetéhez a zárkövel járult.

Már a közelebb múlt években gyakran gyöngélkedett és barátai aggódva látták testi ereje hanyatlását; mind a mellett is még elég erősnek érezte magát a múlt évi májusban arra, hogy egykori pályatársának, legid. gr. Teleki Domokosnak temetésén jelen lehessen és a gyászkisérettel egy jó darabot maga is gyalog menjen. De már múlt évi június hó végén nehéz beteg volt. Egy ismerősömnek, ki azon időben őt maros-újvári kastélyában fölkereste, midőn egészsége iránt kérdezte, már azt válaszolta, hogy neki vége van; és magára mutatva folytatta: »elromlott a gép, nem tud többet működni.« Midőn ismerősöm e válaszra biztatólag megjegyezte, hogy ha a gép elromlik, hibás részét kijavítják és az újra jár, nyugodt és öntudatos resignatióval viszonozta, hogy »ha egyes rész volna hibás, lehetséges volna a kijavítás, de el van annak használva minden része; lehetlenség a kijavítás, az én időm lejárt.« Mint nem egyszer történik: hamarább érezte az emésztő vészt, mintsem annak külsjelei lettek volna és az orvosilag megállapítható vala. Betegsége azután gyorsan nőtt

és Hidvégi gróf Mikó Imre az ősi nemzetségnek utolsó férfi sarja szeptember közepén már ravatalon feküdt.

Született 1805-ben Zabolán Háromszéken anyai nagyatyjának gr. Mikes Zsigmond háromszéki főkirálybírónak házában és anyja kevéssel azután meghalván, a nagyszülők maguknál tartották kis unokájukat. 1811-ben a gondos nagyszülők unokáik neveltetése céljából maros-újvári jóságukba költöztek és azokat az oda pár órányi távolságra fekvő nagy-enyedi ev. ref. főiskolába járatták. 1824-ben Imre gróf kitűnő sikerrel végzett iskolai pályája után, az akkori szokás szerint a m.-vásárhelyi kir. táblához esküdött föl joggyakornoknak vagy a mint közönségesen nevezték »cancellista«-nak. 1825-ben ott vizsgát tett le a magyar és római jogi és political tudományokból.

Azon meghasonlásnál fogva, mely akkor a magyar közfelfogás és kormány között létezett, jó családbeli különösen protestans ifjak nem nagy hajlammal bírtak a közszolgálatra. A hozzájuk tartozók és nem egyszer a higgadtan számító hideg politikusok is pedig gyakran ajánlották azt és gyakoroltak gyöngéd nyomást az ifjak elhatározására: amazok, legalább részben, személyi és családi érdekeket is véve tekintetbe, ezek pedig a hazafias fölfogást kívánván erősíteni a kormányzat ágaiban. Mikó grófnak sem igen volt eredetileg kedve közszolgálatra lépni. Megkezdődött azonban már a közvetett tanácsolás azon gratuláló levélben, melyet a királyi táblának akkori hírneves elnöke Székely Mihály, Imre gróf nagyatyjához intézett a királyi táblánál való vizsga letéte alkalmából. Miután ugyanis kiemeli, hogy Imre grófnak »szép készsége és passiója van a munkához«, hozzáteszi »kár volna neki egy órát is elveszteni ilyenén készülete nem használására.« Ezen tétel kétségen kívül azt jelentette, hogy kár volna közhivatali pályára nem lépnie. Ugyanezen nézetben voltak rokonai és azt óhajtotta nagyanyja gróf Mikesné, született Ugron Juliánna is, kinek emlékét egész élete folyamában kegyeletes tisztelettel ápolta Mikó és így már 1826-ban huszonegy éves korában szolgálatba lépett az erdélyi királyi főkormányseknél, hol tiszteletbeli jegyző lett.

Az azon időben közhivatalba vagy netalán katonai szolgálatba lépett ifjú urak nagyobb részint csak rövid ideig maradtak

ama pályákon ; pár év alatt eljutottak a hadnagyságig, ritkábban századossáig, vagy a titkárságig, és akkor lemondottak állásukról ; de Imre gróf nem ; egyszeri elhatározásában kitartó volt. Előbb lassabban, később gyorsan haladt előre. 1831-ben, tehát hat év múlva lett tiszteletbeli fogalmazó ; 1834-ben tiszteletbeli titkár ; 1835-ben tiszteletbeli udvari titkár és már 1837. évben, tehát 32 éves korában országgyűlési választás és fejedelmi megerősítés következtében kir. fő kormányshéki tanácsos és ahöz tíz esztendőre, 1847-ben, szintén országgyűlési választás folytán, erdélyi királyi kincstárnokká lett és még azon évben valóságos belső titkos tanácsossá neveztetett ki.

Köznapi nyelven szólva : ez igen szép pálya. Negyvenkét éves korában excellentiás úr Erdélyben, hol a excellentiás urak száma viszonyosan mindig kevés volt ; és mint kincstárnok oly állásban, melynek hivatali elődei, Erdély külön állásának korszakában, a négy-öt tagból álló szűkebb fejedelmi tanácsnak, mondhatnám Erdély akkori kormányának, belső titkos tanácsának rendes tagjaivoltak, és habár az újabb időben általan kevesebb politikai szereppel is bírtak, mint az országgyűlések vezetésével megbízott országos elnökök, statuum praeseseek, de rangban a kormányzó után közvetlenül következtek. És igen szépnék nevezhetjük e pályát, ha hozzá tesszük, hogy a nagy méltóság mellett annyira bírta a közbizalmat, akkora közbecsülésben állott, hogy miután b. Józsiha Sámuel erdélyi korbátnok 1848. áprilban hivatalából lemondott és a felség Mikót hívta meg az udv. kancellária elnökségére és ő Bécsbe ment a felség kegyét megköszönni s egyszersmind azt kijelenteni, hogy azon méltóságot nem fogadhatja el ; gr. Teleki József volt erdélyi kormányzó és a nagy tekintélyű id. gr. Bethlen János elől menvén, Erdély jobbainak igen tekintélyes száma, egy hozzáintézett iratban együttesen szólították föl arra, hogy Bécsben maradván jelentékeny személyes befolyását használja föl Erdély érdekében ; és szószerint mondják : » hallgasson a hazaszeretet sugallatára, mely önt arra hívja meg, hogy nemcsak mosthanem a jövő nagyfontosságú országgyűlés alatt is a hon szívének tolmácsa — s küzdelmeinek előbajnoka legyen.« És ha mindezekhez hozzá vesszük, hogy társadalmi és családí viszonyai is a legkedvezőbbek voltak, hogy már 1840-ben nőül vette Rhé-

dey Mária grófnőt, a gazdag Rhédey Ádám gróf gyöngéd lelkű leányát, kivel a legboldogabb házassági viszonyban élt és ki gyermekekkel ajándékozta meg, kiket bensőleg szeretett, majdnem azt lehetett volna kérdeni: mit kívánhatott még egyebet is?

Mindezek mellett is nem ez Mikó életének kimagasló kora, hanem az, mely erre következett.

1848 és az azt követő évek nagy csapásokat mérték általában hazánkra, Erdélyre pedig oly rendkívülieket, hogy ámbár évek óta viradt már fel egy jobb kor és egészen új nemzedék lépett ama sokat szenvedettnek nyomába: a ki figyelmesen tekintti most is minduntalan megtalálhatja ama szerencsétlen korak elnyomó hatását, bénító következményeit és ki amaz éveket átélte senki borzalom nélkül vissza nem emlékezhetik azokra.

Mikó 1848-iki decemberben a királyi kormányshéknak egy fölterjesztésével Olmützbe ment. A fölháborodott végzet ott léte alatt külön családi csapást is mért reá: felesége meghalt. — Olmützből csak 1849-iki októberben térhete vissza. És mikor visszatért: hazáját kétségbeesve találta. A közfelfogás szerint ugyanis mindörökre megsemmisült hazánknek állami léte, a magyar political életnek minden fejleménye; és specialiter Erdélyben veszendőben nemzetiségünk, végpusztulásban, hitében megtörve és vagyoniag tönkretéva a magyar és székely birtoikos osztály mely addig, jobb és bal szerencse közt, Erdély politikájának állami jellegét, nemzeti jellemét megadta. Százszor keserves minden belháború; de az, a mi az 1848—9-iki erdélyi belküzdésnek fokozta keserveit abban áll, hogy az egyszersmind egyes részeiben nemzetiség, osztály, sőt vallásfelekezetek ellen irányuló szenvedélyes vérengzésekké és kegyetlenkedésekké fajult.

Hogy mily nagy, mily általános volt a political megsemmisülésnek nyomasztó érzete, kiáltó bizonyítványa az, hogy csaknem mindazok, kik political vezérszerepet játszottak Erdélyben 48-ban vagy az azt közvetlen megelőzőtt években vagy közvetlenül a forradalom után, vagy néhány év leforgása alatt megtörve szálltak kora sirba. A sort megkezdte már 1849 elején báró Kemény Dénes néhány évig az erdélyi oppositio vezére, 48-ban államtitkár, és a gróf Batthyány második, csak tervezett miniszteriumának praesumtiv belügyminisztere, a kitünő debater, lán-

goló hazafi. Folytatták azután az id. gróf Bethlen János a bölcs mérséklete miatt méltán nagy tekintélyű államférfiú; gróf Teleki József Erdélynek nagy tudományú, humanus volt kormányzója; br. Wesselényi Miklós a hatalmas szónok, ki majdnem egyenlő fontos szerepet játszott túl és innen a Királyhágón; a lángeszű, elragadó szónoki képességű, kitünő tollú Szász Károly, 48-ban államtitkár; Zeyk József a politicalai társalgó körök kedvence; és néhány évvel ezek után Erdélynek volt nagy befolyású ritka tehetségű korlátnok br. Jósika Sámuel, ki habár más politicalai nézetben, más uton és más eszközökkel küzdött is mint a többi fölhozottak, hű magyar hazafi volt, mint azok.

Olyan volt Erdély ekkor mint egy kormányát, árbocját, vitorláit és zászlaját vesztett, zátonyra jutott hajó.

Az általános levertség ama korszakában, melyben kiháló félben volt a reménység is, melyben néma apathia tanyázott a szép Erdélynek bércei között, virányain, tért vissza Kolosvárra gróf Mikó Imre.

Előbb ő rajta is bizonyos fásúltság vett erőt. Szórakozás végett esztergályozni tanúlt, majd a fényképészettel foglalkozott. Oly nemű jelenség mint mikor bukott hadvezért rózsákat ápolni, bukott államférfit madarászni, országát vesztett fejedelmet sakjátékkal foglalkozni látunk. Ő azonban, a látszólagosan gyönges és könnyen hajtható, rendkívüli szívóssággal tudta megőrizni lelki ruganyosságának maradványait; fölélesztette, hogy a saját maga által egy helyt használt kifejezést alkalmazzam »szíve bálványainak« emlékét és új életre indulva újra kezdett működni, újra kezdett tenni közérdekű kérdésekben.

Első tárgyak voltak, melyre második életének kezdő tevékenységét fordította, melyek legelőbb voltak a közügyi kérdések közül számára hozzá férhetők: a kolosvári magyar nemzeti színház, a Kolosvárt székelő erdélyi gazdasági egyletnek és az erdélyi kölcsönös jég- és tüzkármentő társulatnak ügyei. Ez utóbbit új életre elevenítette, a gazdasági egyletet, mely 1848-ban megszűnt, föltámasztotta.

Fontosabb volt ezeknél a kolosvári nemzeti színház érdekében kifejtett tevékenysége. Mikó gróf országgyűlési választás folytán az erdélyi nemzeti színház országos választmányának el-

nőke volt. 1850-ben ama színház igazgatását, is a kormányzó hatalom kezeibe vette. Sikerült azonban Mikónak azt az ország és nemzet számára visszanyerni; ekkor a színházi választmányt újra szervezte, a színházat folytonos, jelentékeny anyagi gyámlításokban részesítette és 1852-ben a nemzet áldozatkészségéhez is fordulván sikerült nemzeti művészetünk és nyelvünk művelésére szánt ama fontos intézetet jelentékenyen emelni s lételet biztosítani.

Tehát: mindenekelőtt nemzetiségi és közhasznú egyesületi kérdésekben fáradozt és áldozott. Csakhamar sorakozott ezekhez az erdélyi ev. ref. egyházkerület igazgatása és nevelési érdekeiben, a magyar irodalom és tudományosság terén kifejtett tevékenysége. Eszközölte egy önálló, Magyarország törekvéseivel öszhangzó magyar hírlapnak létesülését Kolosvárt; maga tudományos munkákon dolgozott, másokat az irodalmi munkásságra serkentett, becses munkákat, régi okmányokat bocsátott közre egy maga, vagy egypár elvrokonával együtt. Minden lapja bizonyítja ama XV kötetben hátrahagyott kéziratának, melyek halálával az erdélyi Muzeum Egylet örökségét képezik, hogy a jelzett irányban, mennyi mindenre terjedt ki figyelme, mily nagy összeköttetést szerzett, levelezést folytatott, mennyit munkált, tervelt, fáradozt és mily óvatosan haladott.

Dózsa Elek »Erdélyhoni jogtudomány« című nagybecsű művének előszavában maga idézi gr. Mikónak »az Erdélyi Történelmi Adatok«-hoz írt előbeszédéből a következő szavakat: »ama baljóslatú (1848) év határt von a múlt és jelen közé. És hogy e határon túl minő léte volt e hazának, minő sorsa a benne élt nemzeteknek, azt élő, írt emlékekben fentartani, a mi vállainkon nyugvó tartozás.« Ezen szavak által fölbátorítva a már kész munkáját, melynek kiadót sem Pesten, sem Kolosvárt nem sikerült találnia, beküldte és rendelkezésére bocsátotta Mikónak (1856). És folyt a levelezés, az eszmecsere és az igaz csak öt év mulva, de megjelent a becses munka (1861-ben Kolosvárt).

Az imént emlitem Mikó grófnak az erdélyi ev. ref. egyházkerület beligazgatása és nevelési ügyeiben kifejtett tevékenységét.

Mint küztudomású dolog, hazánkban a protestánsok nemzetközi szerződéseken alapuló törvények értelmében gyakorolták

és gyakorolják ma is vallási és nevelési ügyeik önálló igazgatását. Magára a joggyakorlat módjára és ama jogok határait nézve Erdély és a többi Magyarország közt eltérések voltak, sőt némi különbségek most is léteznek. Erdélyben a reformált egyházi status, a mint neveztetett és neveztetik el-elvétve még most is, belkormányzati és nevelésügyi főhatóságát az egyházi főtanács gyakorolta. Különössé tette emez ev. ref. egyh. főtanács eljárását és szerepkörét gyakran az, hogy azon időkben, midőn Erdélynek reformatus fejedelmei voltak az majdnem azonos volt a fejedelmi főtanácscsal. Ezen időből származott, hogy az erdélyi ref. egyház főpapja, ki maga nem egyszer szerepelt a fejedelmi tanácsban, egy csodás anomaliaként, a mi egyébiránt az anglican egyházban is föltalálható, püspöknek neveztetett el, és neveztetik ma is. A fejedelmi kornak megszűnte után, a királyi főkormányzók tanácsosai közül a ref. valláson levők a reformatus status főgondnokainak szoktak megválasztatni; és közöttök a hivatalban idősebb volt az egyház főtanácselnöke. Mint reformatus királyi főkormányzói tanácsos 1840-ben Mikó is megválasztatott főgondnoknak, status curatornak. Még azelőtt 1838-ban választott pedig meg a nagy-enyedi iskolának, azon iskolának, melynek egykor növendéke, később büszkesége vala, főgondnokává.

Az erdélyi egyház-kerület első főgondnokává ugyancsak b. Kemény Ferencz halálával lett és míg ő élt az egyház kerületi közigazgatás vezetésében nem munkálkodott annyit, mint az első főgondnok; tevékeny részt vett azonban abban is és nevelési ügyeiben senki sem tett, nem áldozott annyit mint Mikó. Mert meggyőződése volt, hogy a tudomány hatalom, és mélyen érezte, hogy fajunk csak úgy lesz képes történelmi hivatásának megfelelni, ha hazánkban a fölvilágosodás fáklyáját előlhordja. — Az 1849-ik évi januárban földült n.-enyedi ev. ref. főiskolának nagy könyv- és ásvány-gyűjteményeket ajándékozott, a kolosvári főtanoda fölsegéllésére 4000 forintot adományozott; a sepsi-szt.-györgyi négy gymnasiumi osztályú reform. iskola alaptőkéje gyarapításához 2000 forinttal járult és kieszközölte a kormánynál az iskola megnagyobbításának jóváhagyását, miért Háromszék hozzá hálafeliratot intézett és abban őt a »Székelység atyjának« nevezte. Továbbá a Kolosvárt fölállítandó theologiai semina-

rium részére 4000 forintot adott, és hogy életének legutolsó közügyi tényére térjek ismét a sepsi szt. györgyi iskola részére 60 ezer forintot hagyományozott. Valóban fejedelmi bőkezűség valóság felekezetének nevelési ügyei iránt. És mindezek az 1848-an innen való időre esnek; és mindenik adomány háttérében helyes politicai tapintat és erős nemzetiségi ösztön rejtőzik.

Főntebb említém Mikó grófnak az irodalom körüli munkálkodását.

»Meg vagyok győződve mondja egyhelyt, hogy mostanság a magyar nemzetnek két legfőképen hasznos munkás osztálya van: egyik, mely irodalmát, másik, mely földjét miveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll lábra ismét a megtánforodott nemzet.« Mennyire más fölfogást, egészen új álláspontot jeleznek eme szavak, mint a 48 előtti erdélyi közfelfogásé volt, mely a jogok föntartására, a sérelmek orvoslására fordította főfigyelmét! Miután maga közvetlenül földmiveléssel nem foglalkozott: fordult a tollhoz.

És irt maga részint önmálló munkákat, részint összeállított közrebocsátott történelmi adatokat. Amazok közé tartoznak »Erdély külön válása Magyarországtól,« mely munkájával akadémiai székét foglalta el, »Bod Péter élete és munkái,« továbbá »Benkő József élete és munkái« stb. ezek közé: az »Erdélyi történelmi adatok,« melyekből 1855-től 1858-ig három kötetet adott át a közönségnek. És e művek becsesek tudományos és irodalmi tekintetben: nem egy új igazságot derítenek föl, új szempontokat tüntetnek elő, régi adatokat, veszendőnek indult okmányokat adnak közhasználatra, mentenek meg az enyészettől. De a legértékesebb ama művekben a szellem, a törekvés a nem lobogón lángholó, de intensiv tűzzel melegítő lelkesedés, mely azonban a szerzőt jellemzi.

»Nekünk munkálkodnunk kell, írja 1855-ben az »Erdélyi Történelmi Adatok-«hoz írt előszavában, hogy éljen nemzetünk; tanulnunk, hogy az idők harcát megállhassuk; tanulnunk főként hazánk múltját és történetét.« »Létünk nyelvünkötől, ez irodalmunktól függ. Irodalmunk legjövődúsabb, legtermékenyebb része a hazai történet. Tízszor essünk el s míg történeteink állnak, újra fölkelünk. Omoljanak össze a nemzet múltjának tisztos bol-

tozatai s mi romjai alá temetkezünk.« És miután a Pesten azon időben keletkezőben volt történet tudományi mozgalmat, mint új iskolát jellemzi, mint olyat, mely a »jóban való hit és önerő egész teljével, elv拉斯ztott munka terén tökéletes tájékozottan, halkan és kimért léptekkel emelkedve föl a közel múlt gyász romjaiból, föl-lelkesülve és lelkesítve új jelszóval, új tanokkal, egészen nemzeti és önálló fölfogással bír,« ennek jelszavaként idézi:

»Peragit tranquilla potestas.

Quod violenta nequit.«

És miután a történelmi tudományok mezején való közreműködés végett fölszólal, végzi tájékozó körütekintését patheticus szavakkal: »Hazámiai! az oltár tüze meg van gyújtva: áldozzunk.«

Nem kell elfeledni, hogy mindezek még 1855-ben voltak mondva, midőn hazánkban közélet nem volt; midőn a magyar tudományos akadémia még csak lappangva élt; midőn hazánkban teljes apathia honolt. Mikóban már föléledt volt a közügyek, nyelvünk, nemzeti tudományosságunk, főleg történelmünk iránt való áldozatra, tettekre kész tevékenység, és ő már akkor megrázó szavakkal, tettekkel hívott föl mindenkit, hívta föl a nemzetet a cselekvésre. Köztudomású dolog: mily nagy viszhangra találtak lelkes szavai. Így tehát Mikó nemcsak írta, Mikó csinálta is a történetet; a legelsők közé tartozott, kik életre rázták föl a dermedtségben levő nemzetet.

Mikó egész életének legfontosabb ténye, alkotása az »Erdélyi Muzeum Egylet« föllállítása.

Az 1856-ik évben meghalt gr. Kemény József nagybecsű történeti gyűjteményét egy alapítandó erdélyi muzeumnak hagyta, melynek alkotása már az 1841—43-iki erdélyi országgyűlésen tervezgettetett. Miután erdélyi muzeum tényleg nem létezett, a gr. Kemény-féle gyűjtemény kincseit nem volt ki jogos birtokába vevye, méltó aggodalom keletkezett annak jövő sorsa iránt. Mit volt helyes tenni? Bizonyos volt, hogy csak erdélyi muzeum lehet a becses hagyománynak jogos tulajdonosa. Azonban: vajjon sikerülhet-e általában egy erdélyi muzeum föllállítására a kormányengedélyt megnyerni? ki vagy kik szólhattak akkor Erdély nevében, állithattak föl »erdélyi« muzeumot? És ha a kormány-en-

gedély általán megnyerhető volt: tanácsos volt-e neki s elvtársainak, kik az unio állandó hívei voltak, Erdély számára a tudományosságnak egy külön gyúpontját állítani föl? És minő álláspontot foglalni el, irányt követni Erdélynek nem magyar ajkú népességével szemben? stb. stb. mind megannyi akkor igen kényes kérdések. Mikó hosszas és szélesen kiterjedő levelezés és óvatos puhaolódzás által az ügyet előkészítvén, végre sok tűnődés és tervezgetés után a körvonalakkal nyilvánosság elé lépett 1856-ban. Rögtön nem következett be a siker, még sokat kellett ez ügyben Mikónak fáradsnia, nem egyszer Bécsbe utaznia. Végre azonban 1859-ben az eszme testté vált és a siker felülmúlta a várakozást. A kormány engedélyezte a muzeum egylet fölállítását, szabályait; biztosítva lett a gr. Kemény-féle gyűjtemény megtartása: gr. Mikó a Muzeum Egyletnek ajándékozta kolosvári nyárlakát, nagy diszkertjével együtt és a közadakozás is hozzájárulván: egy jelentékeny alaptőke gyűjtése által biztosított a Muzeum főnnállása. Ezek már magában is fontos tények, de még nagyobb fontosságot kölcsönzött annak az, hogy emez alkotás épen oly időpontra esett, a melyben az 1848—49 csapásai óta érzéketlen dermedtségbe merült nemzet újra éledésének első jeleit adta: villanszikraként rázta föl a csüggedő kedélyeket az erdélyi Muzeum Egylet alakulásának híre, innen és túl a Királyhágón, széles Magyarországon; a Magyar Tudományos Akadémia a megalakuló közgyűlésen magát fényes küldöttség által képviseltette, és nemzeti életünk folyamában az erdélyi muzeum megalakulása nevezetes mozzanatot képez. Ennek kezdeményezője határozottan Mikó gróf volt.

Midőn mindezeket végig tekintek, önkénytelenül jut újra eszembe a Mikó által magasztalt jelmondat:

Peragit tranquilla potestas.

Quod violenta nequit.

Nem volt csoda tehát, ha e tisztelt egyesület megalakulásakor, 1867-ben a szóval és tettel előjáró főurat, ki irodalmunkért általán, de főként történelmi irodalmunkért annyit tett, választotta meg első elnökévé, ki a társulat alapításához 1000 forinttal járult és ki azután e tisztét élte fogytaig megtartván, buzgó részt vevén a társulat ügyei vezetésében, emelésében tár-

sulatunk hálás elismerését maga és emléke számára örökre biztosította.

Az a korszak, mely az 1848-49-iki csapások után következett és a kiegyezésig tartott az, melyben Mikónak legszebb és legnemesebb lelki adományai érvényesültek, ez a része életének az, mely kimagaslik a többiek fölött, kitűnik azon lelkirugékonyság, mely meglelt férfi korában képessé tette újéletet kezdeni. Ki azon szívós ragaszkodás, melylyel mint hazafi és politicus állami életünk alapelveit követte. Ki azon óvatosság, mely benne a specifus erdélyi államférfit jellemzi, mely a nyers erővel való összeköztetést kikerülni, azt lehetőleg lefegyverezni törekszik, mely hidegen számít, melegen érez, megfontolva lép előre, de biztosan halad. Mint mondom: ez Mikó életének kimagasló szaka.

Az Erdélyi Múzeum alapítása után csakhamar kezdődött azon átmeneti korszak, mely a koronázáshoz és a magyar felelős kormány kinevezéséhez vezetett. Mikó ebben is jelentékeny szerepet játszott. 1860-ban b. Kemény Ferencz megbízott az erdélyi korlátnokságnak, gr. Mikó Imre a királyi kormányzéknek elnökségével. Br. Kemény Ferencz oly leleményességgel, akkora energiával, annyi eszélylyel, kis eszközökkel viszonyosan oly nagy tényezőket hozva mozgásba, védte a magyar közfelfogásnak álláspontjait, hogy azok számára a történelem által földerítettven, Erdély XVII-ik évszázada legkitűnőbb diplomatai sorában előkelő helyet fognak biztosítani. Ezen működésében mindig hű támasza és segédje vala gr. Mikó. Mindemellett is czélzataikat akkor ki nem vihették: mind Mikó, mind Kemény Ferencz hivatalaikról visszaléptek. Fejlődésben volt azonban már akkor hazánk ügye: az 1864-iki kolosvári tartomány-gyűlés kimondotta, hogy Erdélynek különálló országgyűlése a törvények szerint nem lehet; 1865-ben már Erdély is meghívott a közös magyar országgyűlésre: az alkudozások folytak és 1867-ben bekövetkezett a koronázás szép, a koronázás nagyszerű napja.

Az ekkor alakult felelős magyar minisztériumban Mikó tárczát vállalt: közlekedési miniszter lett. Mikó ebben a közügy iránt újabb áldozatot hozott: habár nem is örömet tette, elvállalta ama tárczát, hogy a kormányban Erdély is legyen képviselve;

de nem lehet tagadni, hogy ezen minőségben Mikó kevésbé volt a maga helyén.

Egy felől nem bírt azon szakismeretekkel, melylyel egyébránt akkor Magyarországon mennél kevesebben bírtak, melyek e tárcza elvállalására szükségesek lettek volna. Az ő kedvencz tudományai a történelem és a közjog voltak. Ifjúságában sem bírt, annál kevésbé már 62 éves korában, azon rögtönző, azon lázas tevékenységgel, mely szükséges volt az új tárcza megalapítására, vezetésére, hatásköre helyes megszabására. És ráadásul akkor a szédelgési kornak keletkezésekor, a humanus, az egyszerű, az önzetlen Mikó a pénzt hajhászó, kapzsi szédelgők furfangjainak volt gyakran kitéve. Mikó nem az oly nemű intézésre, küzdelemre született. Másfelől pedig általan nem termett nehéz parlamentaris korszak számára pártvezérnek, miniszternek.

A parlamentaris kormányzatú alkotmányos monarchia, hitem szerint, az eddig ismert legtökélyesebb kormányzati rendszer; mint minden emberi alkotásnak azonban, úgy ennek is meg vannak a maga árnyoldalai. Nem egyszer megtörténik, hogy az áradozó szóbőségbe bele vesz a dolog lényege; hogy egyéni és párt szempontok uralkodnak a helyzeten. Nem egy példát mutat föl arra a parlamentarismus története, hogy nem az okok, érvek, hanem az ékesszólás, dialectica, vagy épen sophistica köntösébe bújva marad győztes. És általan véve csak az lehet parlamentaris vezérférfi, ki szóvitára mindig kész, a tanácskozmányok folyamában magát rögtön fölhaladó határozottsággal bír, ki épen úgy tud támadni, mint a parlamentáris visszavonulást védelmezni, ki épen úgy tudja saját előnyeit kizsákmányolni, mint állása gyöngéit, egyes pártfelek tévedéseit, baklövéseit fedezni. Valóságos hadvezéri tehetségekkel kell a szóháborúban bírni egy parlamenti vezér férfinak. Az ily nemű vezérségi képességek Mikóban hiányoztak.

Igenis nagyon csinosan adta elő előre készült beszédeit, bizonyos rokonszenves melegség ömlött el elnöki megnyitó és zárszavaiban. Fényesen tanúskodik róla a régi Deák-párt és balközép egyesülésekor, utolsó political szereplése alkalmával tartott elnöki zárbeszéde is, melyben fölszólított arra, mint ha most is hallanám, hogy »csak egyben legyen vetélkedés között-

tünk, a haza szeretete és annak jobbléte előmozdítására való törekvéseinkben.« Azonban nem vala debater. Szeretett ugyan meghitt körben kedélyesen ingerkedni; de inkább szótalan volt mint bőbeszédű; inkább szerényen visszahúzódó mint magát előtérbe toló; inkább contempláló, mint rögtöni elhatározásokra és nyilatkozatokra kész.

Így jött, hogy mint képviselőházi tag és mint parlamenti miniszter nem hagyott maga után fényes nevet. De ellenségei is meg fogják adni, ha egyáltalán léteznek ellenségei, hogy feddhetlen névvel és jellemmel hagyta qda igen nehéz miniszteri helyét és vonúlt vissza, képviselői állásról is lemondva kolovári és maros-újvári magányába.

Mikó nem volt az a meteorszerű tűnemény, mely a figyelmet megjelenésével lebilincselje, és a melytől tekintetünket nem tudjuk levenni, míg érvényre emelkedik, vagy katastrophra jut: az ő hatása olyan volt mint a világosság enyhe sugaráé, mely, hova behatol, életet ébreszt, fejlődést gyarapít. Az ő befolyását nem egyes tényekből, hanem életének összes működéséből lehet csak megérteni, kellőleg méltányolni; ő a megaláztatás korszakában volt legkiválóbb; az ötvenes években ő gyújtotta meg Erdélyben, a világító toronyban, nemzetiségünk és a tudomány fénylő lámpáit: irányt adni a tévelygőknek és megjelölni a biztos révet. És tett, áldozott, gyarapított annyit, hogy neve élni fog, míg nemzetünk létezik; és míg neve élni fog, áldani fogják emlékét.

BÁRÓ KEMÉNY GÁBOR.

A VELENCZEI DIPLOMÁCZIA

KÜLÖNÖSEN A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Értekezésemnek tárgya nem világrendítő esemény, nem véres harcz; inkább általános érdekű dolog. A történetíróra s mindazokra nézve, kik azzá akarnak lenni, nincs fontosabb a történelmi élet maradványainak: a kútfők ismereténél, mert csak ezek *egyedül* tesznek képessé a múlt hű képét előtűntetni.

Szándékom ezúttal e számtalan kútfők és ezek szerzőinek egyikét, egy szóval: »*A velenczei diplomáciát*« jellemezni. — Midőn kevés évtized előtt néhány éles elméjű történész, a velenczei követeknek a Signoriához intézett jelentéseit, relatióit fölfedezte, a levéltárak porából kikutatta s értékesítette, ezek általános föltűnést költöttek. S valóban az újabb történetírás máris sokat köszönhet e jelentéseknek; a múlt állapotok ismerete, a számos sürgöny lassankénti közzététele által nem kevésbé derült föl; nagyon háladatos föladat tehát e fontos iratok szerzőinek, valamint az okiratoknak maguknak is némi figyelmet szentelni.

Olaszország a modern politica hazája, ama politicáé, melynek alapját a meglévő állapotok ügyes fölhasználása képezi. Olasz volt, ki e kérlelhetetlen, számító politica törvénykönyvét írá-olaszok viszik a diplomáciai főszerepet a középkor végén s az újnak kezdetén. A hatalmas szövetségesek után toborzás, az ország benső szaggatottsága, a nép egymás iránti ellenséges indulata s kivált a hatalomra vágyó Róma előmozdíták az úgynevezett olasz államtudomány korai kifejlődését. Corrupált élet iskolájába jártak az olasz diplomácia mesterei, így fejlődtek ki ama nézetek, melyeknek mintaszerű kifejtését Macchiavelli »Principe«-jében szoktuk bámulni avagy megútni.

Elvitázhatlan azonban, hogy a velencei követek Olaszhon földjén és az újabb korban a legnevezetesebb jelenségek egyikét képezik. Ha Velence hajdani nagyságáról mitsem tudnánk, minden emléke elveszett volna s csak e jelentések maradnak vala fön, ezen iratok szerzőinek egy dicsőséges 'múltját kellene költenünk, s nem tagadhatnók el a benyomást, hogy ily emberek, csak hatalmas államszervezetben működhettek. Velence, Flórencz és Róma valának Olaszország diplomáciai iskolái. Míg azonban Rómában, Flórenczben s Európában egyebütt a politicai tudománynak *hírók* sem volt, addig Szent-Márk városa egy kidolgozott szabályzatot mutat föl polgárai diplomáciai tevékenységére nézve, a kik rendszeren olasz vagy külföldi udvaroknál oratori, ambasciadori minőségben alkalmaztattak. A köztársaság, mint ama kornak egyik főhatalmassága a legbonyolódottabb korkérdésekbe keveredett, s így *kiváló* súlyt helyezett úgy az eseményeknek, mint a külfejedelmek s miniszterek egyéniségének ismeretére.

Velenczét az udvaroknál részint követek, részint residensek képviselték. A követeknek Nobiliknak ¹⁾ kellett lenniök s 38-ik évüket betölteniök; ifjabbak csak kivételesen igényelhettk ezt a méltóságot. Ellenben a residensek a titkárokból választattak, a kik azonban patriciusok nem valának. S míg a többi catholicus államban semmikép sem tűnik föl, állami szolgálatban apátokat, püspököket s bíbornokokat látván, Velenczében törvény volt, hogy pap nem viselhet állam-hivaltalt. ²⁾

A XIV. és XV. században Velence szorosán véve csak Rómában s Konstantinápolyban képviseltette magát; csak a XVI. század közepe óta, midőn a legatiók alakultak, állított föl a köztársaság a többi udvaroknál is állandó követségeket. Rómában, Francia-Spanyol-Angolországban, Ausztriában, Savoyában s Konstantinápolyban mint az akkori politica székhelyein, követek alkalmaztattak, s kiváló tisztességnek tartatott a signoriát Konstantinápolyban képviselni, miután oda csak a legügyesb és

¹⁾ Reumont, Italienische Diplomaten und diplomatische Verhältnisse in: Beiträge zur ital. Geschichte. I. köt. 71 lap.

²⁾ Bachet, La diplomatie Venitienne. Les princes de l'Europe au XVI. siècle 37 l.

legildomosb férfiak küldettek. A portánál időző ambasciatore megkülönböztetésül a bailo nevet viselte, jelenleg a cs. és kir. internuntius Konstantinápolyban, a perai magaslaton fekvő hajdani bailo-féle palotában lakik. Ellenben Milanóban, Mantovában, Helvéczsiában, Flórenczben s Nápolyban residensek vezették az ügyeket. ¹⁾ Ha Velencze egy állammal viszályba keveredett, s ennek következtében ott nem volt képviselője, a szomszéd udvarnál lévő követnek állott kötelességében jelentést tenni az ellenséges kormány ügyeiről, a mint pl. mikor angol Erzsébettel volt versengése, a francia királynál lévő velenczei követnek volt feladata, Angolország felől a jelentést megtenni.

A XVI. század második fele óta a küldetések tartama három esztendőben állapittatott meg. Sokfélekép értelmezik e rövid időtartam indokát. Reumont²⁾ arra magyarázza ezen intézkedést: »a kormánynak rendszerre fejlődött gyanakodásában van az ok, miután félni lehetett, hogy nagyon hosszas távollét esetén képtelenek volnának ellenőrzést gyakorolni.« Gachard³⁾ ellenben azt hiszi, hogy a követségek csak a végett terjedtek ki oly rövid időre, mert a velenczeiek azokat költséges voltuk miatt nem igen akarták elfogadni. Tagadhatlan, hogy mindkét nézet nyomós érvekkel támogatható. Tudva van, hogy sok polgár vonakodott idegen országokba követül menni, s hogy ezért a nagy tanács 1280. azt határozta, hogy »csak súlyos betegség szolgálhat ment ségűl.« Ha meggondoljuk azonban, hogy *ily* törvények voltak érvényben: »Senkisem vállalhat követséget ott, a hol birtokai vannak« — »Idegennel *tilos* államügyekről beszélni«; tekintetbe véve továbbá azt, hogy minden intézkedés arra czélzott, hogy a követet minél szorosabban a hazához lánczolja: hihetőnek tűnik föl, hogy mindenekelőtt állampoliticából szabták *ily* rövidre a követség tartamát. Lehetséges, hogy mindkét körülmény befolyt ez intézkedések alkotására.

¹⁾ Bachet, Historie de la Cancellerie secrète d 267 l.

²⁾ Reumont, Italienische Diplomaten. d 72.

³⁾ Gachard, Les monuments de la diplomatie Vénitienne 14 l. a Mémoires de l'Académie royal de Belgique-féle gyűjteményben Tom. XXVII. 1853.

Ha egy velencei követté választatott, elutazását kinevezetése után bizonyos időn túl nem halaszthatta. 1553-ban megállapították, hogy a megválasztottak kineveztetésük után, 14 hónap alatt kötelesek elutazni, az időtartam megegyezvén az előd visszahívásával. Elég gyakran megtörtént, hogy a patriciusok vonakodtak követekül idegen országokba menni. E megtiszteltetés nagyon költséges volt. Még mielőtt 1553-ban megalkottatott a szabályrendelet, már 1360-ban elhatározta a tanács, hogy a ki a követséget elvállalta, de nem akar elutazni, egy évig sem hivatalt nem viselhet, sem pedig beneficiumban nem részesülhet. E büntetés súlyát csak az foghatja föl igazán, a ki magát elég élénken tudja a velencei helyzetébe képzelni, ki férfikora óta a tanácsban szokott ülni s az államügyek intézésében részt venni. A velenczire nézve a hivatal- vagy tisztség nélküli állás egyértelmű volt a halállal. De nem hazafiatlanság, nem is könnyelműségből utasítá vissza a patricius az ambasciatore nagy tisztséggel járó hivatalát. Csakis vagyoni körülményeinek romlására való kilátása eszközölte ezt. A követ kísérete igen nagy volt s ehhez képest a kiadás is. Ritka eset hol a követnek méltósága három-négyszer annyiba nem került, mint a mennyi járandósága volt. »Kiadásaim« — írja egy velencei követ — napról-napra szaporodnak. Sem fizetésem, sem saját jövedelmeimmel nem érem be s nem maradhatok tovább, ha Kegyelmed nem segít rajtam. Nem beszélnek e dologról, ha a szükség nem kényszerítne.« Persze a korábbi időkben a követek életmódja nem volt ily költséges. 1293-dik év febr. 24-én a nagy tanács elrendelte, hogy egy követ sem tarthat kíséretében *egy* lónál többet.

Mennyire megváltozott ez az idők folyamában, mily fényűzés váltá föl az egyszerűséget. Kísérjük szemmel az öt velencei követet, a kik 1523-ban tisztelkedés végett VI-dik Adorján pápához rendeltettek. Nem messze Rómától megálltak, betértek egy házikóba porral lepett utazási öltönyüket levetendők. Arany brocátba, bársonyba, virágos selyembe öltözködtenek, arany lánczot aggattak magukra s föltették a bársony barettet. Most elkezdődött az ünnepélyes bevonulás, arannyal himzett bársony takarókkal díszített öszvéreken. A menetet az alsóbbrendű cse-

lédség nyitotta meg 45 teherhordó öszvérrel; azután jöttek a nemesek, ezek mögött a titkárok a káplánokkal, aztán tíz lovászmester, ketten-ketten egy követ részére. Végül következtek főpapok kíséretében magok a követek. Ezen pompás bevonulásnál, a XIII-dik század egyszerűségéből már mi sem maradt fenn! Mivé lett a határozat az *egy* lovas kíséretéről? — A vágy a külvilággal megismerkedni sohasem volt lázasabb mint a XVI. században; itt azonban a kívánság *sokkal* nagyobb volt, mint az eszközök, melyek azt kielégíthették. Jó és gyakoribb hírek ugyanis csak nagy vagyonfogyasztással valának kaphatók. Jellemzők e kíváncsiságra nézve a Fugger-féle relatiók ¹⁾ vagy úgynevezett újságok: 28 nagy, eddig kiadatlan kötet, melyek a legkülönbözőbb nyelveken tartalmazzak jelentéseket, minden nevezetes eseményről. Mint állam az államban úgy ezen fejedelmi kalmárok is ügynökeik által minden eseményről értesíttetik magukat. Körülbelül ily viszonyban álltak a velencei követek is a köztársasághoz; a tanácsot minden küleseményről tudósítani vala kötelességök. A követek e korszak tulajdonképeni politicalai journalistái. Egy adat szerint az olasz udvaroknál lévők minden másod vagy harmadnapra köteleztettek jelentést tenni a signoriának, az Alpokon túliak pedig minden második hétben. 1566-ban Bécsből Velenczébe 80 ily ügyirat küldetett. Minthogy e sürgönyök államtitkokat tartalmaztak, szigorúan ellenőrizték azokat, s tárgyalatásuk után nem maradhattak a senátorok, sem a doge kezeiben; *secretáknak* tekintettek. Azonban bármily kitűnők is ezen sürgönyök, a velenceiek *világhírét* még sem alapították volna meg, a mennyiben más hatalmak képviselői is állottak írásbeli összeköttetésben kormányaikkal; ellenben a világnak *egyetlen* nemzete sem birt a *dispacci* és *relazioni* törvényes intézményével. Ez ildomos intézkedést csak *akkor* méltányoljuk igazában, ha a jelentéstétel két oly *különböző* módjának természetét is tekintetbe vesszük. A különbség nem egyedül abban áll, hogy a sürgönyök, napi jelentések, a relatiók pedig beszámoló jelentések; ez mélyebben fekszik, magában a tartalomban. »A követek egyik föladata«

¹⁾ A bécsi cs. udvari könyvtárban.

— írja Antonio Soriano¹⁾ relazione della corte di Romája kezdetén — »egyik főfeladatuk a fejedelmek tanulmányozása, a kiknél székelnek.« Az ily úton tett tapasztalatok a feje delem, a miniszterek, a nép s az ország természetéről, képezik a relatiók magvát. Mindezekről a sürgönyök mitsem szólnak. Csak nagy ritkán van bennök valami a fejedelmek s azok tanácsosai jelleméről avagy az országról; annál többet találunk azonban a folyó ügyekről, az ország- és tartománygyűlésekről s a külviszonyokról. Azután míg a relatiók bővelkednek az irány szépségeiben, addig a sürgönyök szárazon írvák, tisztán a tárgyra vonatkoznak s ez által annál nagyobb hasznára vannak a történészeknek. Az állami-
iratok ezen két alakjából az derült ki, hogy egyik a másiknak szükségképen kiegészítő részét képezi, hogy egyoldalúság a relatiókat sürgönyök nélkül használni: csak együttesen képeznek teljes történelmi anyagot.

A relatiók eredete 1268-ig vihető föl, a mikor is elhatároztatott: »hogy a követek visszatérvén, írják le mind azt, mi az államra nézve hasznos.« Újabb haladás észlelhető az 1269-iki intézkedésben, a hol is megrendelik: »hogy a követek jelentéseiket ama tanács előtt tegyék, mely által fölhatalmazásaikat nyerték;« továbbá az 1425-iki évben, melyben meghagyatik: »hogy relatiókat kell írniok.« E kötelezettség 1533-ban megújított, miután nem igen vették számba, így midőn Marco Foscari 1526. szóval tartott előadását Rómáról később leírja, igazolásául fölhozza, hogy az 1425-ki rendeletet, mely az írásbeli jelentést teszi kötelezővé, nem ismerte.

Mintegy három héttel visszaérkezése után kellett a követnek relatióját a tanács előtt fölolvasni. Hozzá méltó közönség figyelt szavaira: legátiókban megöszült férfiak, kik egykoron ugyanott követeskedtek a honnan collegájok most tesz jelentést. Ilyeténkép egy követ sem adhatott fölületes és igaztalan előterjesztést; hisz minden hamis szónál el lehetett rá készülve, hogy a szakértők rendre utasítják.

¹⁾ Una delle principali cose da osservarsi dagli oratori residenti appresso i principi é la loro natura. Albéri, Relazioni degli Ambasciatori Veneti. I. sorozat 3 kötet, 377 l.

1500 óta ezen oklevelek levéltárban őriztettek s nem is bocsáttattak közre. Bizonyos, hogy a tanács óhajtá titokban maradásukat, ellenezte az államügyek közlését másokkal, s 1468-ban rendeletet bocsátott ki, melyben határozott roszalását fejezte ki afölött, hogy némely követ leveleit másoknak is megmutogatja. Mindazáltal már jó eleve számos másolatokban terjedtek el Olaszország nyilvános és magán könyvtáraiban. Hitelesen megállapított dolog, hogy fejedelmek, pl. IV. Henrik francia király, a nálók tartózkodott követek relatióit országuk és udvaruk fölött igyekeztek megszerezni. Róma gazdag bibornokai s fejedelmei büszkeségnek tarták e kincseket könyvtáraik számára megnyerni. Ez csak úgy történhetett, hogy ezen okiratokról valószínűleg, míg a követek még be nem terjesztették, másolatok vétettek.

Ezen ügyiratok nagy része a nagy velenczei chronista, Marino Sanudo művében megvan; némelyek azonban végképen elvesztek. A XVI. század előtti relatiókból csak egyetlenegy, a Zaccaria Contariné van meg, ez 1492-ben kelt s VIII. Károly francia király udvaráról szól. A teljesen fönmaradt jelentések hosszú sora a Contarini Gáspáréval 1530-ban kezdődik. Sok éven át heverték a történelmi bűvárkodás és írásra nézve meddőn és használatlanul a levéltárakban. Főlelevenítésök körül halhatatlan érdemeket szereztek Ranke Lipót és Tommaseo.

Ma már senki sem fogja Európának történelmét, jelesül a XVI. és XVII. században előadni a nélkül, hogy e fontos okiratokra hivatkozzék. A történetírónak néha csak egyszerűen le kell írni ez emberek véleményét, oly ügyesen s oly találóan tudták ezek a legbonyolódottabb political kérdéseket fejtegetni. — Mily tömege van itt a political és művelődési viszonyokra vonatkozó adatoknak fölhalmozva! Midőn a »Histoire de la diplomatie française« című munka hírneves írója ¹⁾ ekként szól: »A diplomaticus irány ne legyen szellemdús avagy academicus, hanem higgadt, megfontolt, tiszta, pontos és szigorúan logikai, az ékesszólás tüze nélkül« — ekkor valóban kitűnően jellemezte diplomatáink irányát. Ezek kelleténél

¹⁾ Histoire de la diplomatie française par M. de Flassan. I. köt. p. 20. 1809.

sohase mondanak többet ; minden fölöslegest, az olvasót megvesztegetésére célzó retorikát, kerülnek ; főtekintetük a tiszta és helyes előadásra van irányozva. Sajátságos bájt kölcsönöz ez iratoknak ama kiváló egyéniségek életteljes, pszichológiai jellemzése, a kikkel állásuknál fogva érintkeztek.

Legyen szabad, mutatóványkép a hírhedt Borgia-család jellemzését Capello követtől közölnöm : »VI. Sándor pápa« ¹⁾ — így kezdi Capello — »70 esztendő, azonban, mintha napról napra ifjodnék. Nem bántja semmi gond. Természeténél fogva vidám, s azt teszi, a miből haszna van. Összes gondja, hogy gyermekeit hatalmasokká tegye. Fia, a herczeg, Borgia Cezaretől épen úgy fél, mint a hogy szereti. Ez 27 éves, szálas, szép termetű és szép arcú. Korlátokkal bekerített helyen Szent-Péter mellett lóháton viaskodva hat vad bikát gyilkolt meg ; egynek egyetlen vágással vette fejét, mi a rómaiaknak szerfölött imponált. Bőkezű a pazarlásig, a mi bizony nem tetszik ura atyjának. A pápa köpenyege alatt ölte meg Messer Pierottot, annak kegyencét, úgy hogy vére Sándor pápa arczába fröcscent. Bátyját, Gaudia herczegét is megölette s tetemét a Tiberbe dobatta. Minden hajnal hasadtán 4—5 megölt tetem található Rómában, köztük püspökök és főpapok, úgy hogy az egész város attól tart, hogy a herczeg mindenkit a más világra akar küldeni.«

Mai nap már nem kell a levéltárakba menekülnünk, ha a történelmi tudás e kincsét, a nagy szellemek e hagyatékát élvezni s elsajátítani akarjuk. Albéri e jelentések tekintélyes sorozatát a: »Relazioni degli Ambasciatori Veneti« című 15 kötetes művében nyilvánosságra bocsátotta. A bennünket közvetlenül érdeklő relatiókat Fiedler és Arneth lovag közölték a »Fontes rerum Austriacarum«-ban.

Nem így vagyunk azonban a sürgönyökkel. Legnagyobb részők még a levéltárakban hever oly foliánsokban, melyekbe talán századok óta emberi szem nem pillantott. Miután e sürgönyök majdnem minden országból való napi jelentéseket tartalmaznak, fölfogható hogy tömegre nézve messze túlhaladják a rela-

¹⁾ Albéri, Relazioni. II. sor. 3. köt. 10—11. l.

tiókat. A sürgönyöket egyes évfolyamok szerint kötetekbe gyűjték. Hogy az anyag bámulandó nagyságáról fogalmat nyujtsak, a kötetek számát, a melyek az egyes országokra vonatkoznak, ezennel előadom: Franciaország felől birunk az 1544-ik évtől 1797-ig 277 kötetet; Angolország felől 139-et; Róma felől 311-et; Ausztria és Németország felől 303 kötetet.

Ezen kötetek nem kicsinyek, hanem nagy negyed rétűek. Az Ausztriára és Németországra vonatkozó sürgönyöket magam is láttam a bécsi állam-levéltárban, a hol azok jelenleg őriztetnek. Előbb Velenczében nedves pinczékben kellett lenniök, mert néhány darab teljesen elrothadt, s ha az egyes elredvesedett lapokon az éles szem föl is fedez valamit, némelyeknél az olvasás teljes lehetetlenség. Velence átengedése alkalmával a bécsi állam-levéltár mostani igazgatója Arneth lovag a monarchia előjogát ezen állam-történeteinkkel annyira összefüggő okiratokra nézve érvényesítette s hála közbenjárásának az ide vonatkozó 303 kötetet bírjuk is. Ezek 1541-en kezdődnek s 1566-ig töredékesen egy kötetbe foglalvák. 1566-tól kezdve azonban Mária Terézia koráig teljesen megvannak, mi nem zárja ki, hogy bizony itt-ott egy-egy kötet hiányozzék. A történelmi kincs, mely e foliánsokban van elrejtve, kutatóra vár. A mennyire én tudom, eddig csak Arneth és Beer búvárolták át kutatásaik szempontjából; én magam — a nélkül hogy szerénytelennek tűnjek föl — reménylem rövid idő múlva kiadhatom a II. Miksa korára vonatkozó sürgönyöket. Saját tapasztalásomból mondhatom, hogy itt hazai történelmünkre még tömérdek új kincs vár.

Megkísértem e helyen e sürgönyök alapján történelmünk egy epizódját kimerítőbben tárgyalni.

Miksa 1569-ik évi jan. 6-ára Pozsonyba országgyűlést hívott össze, de azt rögtön eloszlatta. Kovachich¹⁾ a császárnak egy iratát közli, a melyben fontos okok hozatnak föl ezen elhalasztás alapjául. Cakhogy mik e fontos okok, azt sem Kovachich, sem a többi régibb történész nem említi, az újabbak közül Fessler¹⁾ azt mondja, hogy összeesküvés födöztetvén föl, az országgyűlés

¹⁾ Supplementum ad vest. Com.ap. Hung. Tom. Budae 1801. p. 259.

²⁾ Fessler VII. köt. 100 lap.

Vasas Szt.-Péter ünnepére aug. 1-ére halasztatott. Itt a dispacikik öszlatják el a homályt. »Az igaz ok — írja Michiele jan. 13. 1568-ban, a mi időszámításunk szerint már 1569-ben« — az igaz ok, a miért ő felsége nem megy Pozsonyba, abban van, mert a mint megbízható helyről értesülők, nem mert hat vagy hét hétig védetlenül egy oly szabad helyen időzni.«¹⁾ Erre az elhatározásra a nyitrai püspök, a királyi helytartó bírta volt Miksát, a ki azt jelenté, hogy csak kevés magyar főúr fog az országgyűlésre jönni. A magyarok közt, jelenti folytatólag a követ általános elégtelenség uralg, mert a császár nem nekik, hanem idegeneknek, kivált németeknek osztogatja a hivatalokat. Különben pedig az erdélyi fejedelemmel nagy egyetértésben vannak. »Előadták tehát a császárnak — írja Michiele ugyanazon kelet alatt — »mily veszély fenyegeti, ha egy minden védelmet nélkülöző helyre megy, mert a magyarok a törökökkel egyesülve könnyen támadhatnák meg Pozsonyt.«

Az országgyűlés Pozsonyban megtartható nem lévén, Bécsbe convent hivatott özsze. Csak hat magyar püspök s négy világi főúr volt jelen. Azonban csakhamar belátták, hogy a függő-kérdéseket országgyűlés nélkül elintézni nem lehet.

E közben morva tartománygyűlésnek kell vala tartatni; de a magyar ügyek azt is elodázták. A magyar urak ugyanis erőlyesen hangsúlyozták ha ő eltávozik, félő, hogy egész Magyarorszá g elszakad. A hadi tanácsban ellenben, a hol a német tanácsosok voltak túlsúlyban mind ennek ellentmondtak s azt tanácsolták a császárnak ne hagyjon föl az idegenek alkalmazásával, s foglalja el az összeesküvők várait. Ugyanez idétt féltek az erdélyi fejedelem beütésétől is.

Ilyetén körülmények közt augusztus elsejére hívták össze az országgyűlést. Miksa is jelen volt. A magyarok előbb nem akartak tanácskozni, míg a király nem segít a nyomasztó sérelmeken. Ezen az országgyűlésen fogattak el Dobó és Balassa, kiket a király ellen való összeesküvéssel vádoltak. A velencei kö-

¹⁾ Velencei sürgöny. Bécs 1868 (69) jan. 13. Bécsi cs. és kir. államlevéltár.

vet¹⁾ az elfogatás körülményeit elmondjaugyan, de nem nyújt annyit, hogy határozott eredményre jussunk az iránt, vajjon való-ságos összeesküvés volt-e ez, vagy sem.

E mozzanat az újabb forrásoknak is bevonásával bővebb vizsgálatot érdemelne. Forgács,²⁾ ki maga is részes ez üzemek-ben, a foglyoknak János Zsigmond és a törökökhöz intézett leveleit hamisítottaknak állítja; Istvánfi ellenben mindent »in medio«³⁾ hágy.

»Az elfogatás maga« — írja a követ — »a legnagyobb föltűnést kelté, a mennyiben szokatlan, hogy országgyűlésen el-fogatás történjék.«⁴⁾

Legyen szabad hogy még egy más, inkább az egyetemes történethez tartozó eseményt, érintsek.

Tudva van, hogy V. Károly, fia, II. Fülöp számára a né-met császári trónt akarta megszerezni, s hogy csak Miksa az ak-kori cseh király huzavonása hiúsította meg terveit; az sem is-meretlen, hogy II. Fülöp a Habsburg-család politicáját a maga spanyol érdekeihez akarta fűzni; azt azonban máig sem tudjuk hogy II. Fülöp 1567-ben Vanegas Lajos rendkívüli követét küldé a császári udvarhoz, II. Miksa császárhoz a császári trónt újlag a maga számára követelendő. A mit V. Károly Fülöp ja-vára meg nem szerezhett, azt a már visszautasított Fülöp meg-kísérti még egyszer. Meg kell vallanunk, hogy Miksa sógorának e tervét visszautasítá, de nem tagadhatjuk, hogy a szükségtől indítatva, a szerencsétlen Don Carlos infanst, jövődöbeli vejét akarta a birodalomnak utódjául ajánlani. Németország attól a veszélytől, hogy spanyol herczegfit legyen kénytelen császárául elismerni, csak Carlos halála által szabadult meg. »Nem kétked-nek« mondja a követ chiffrirozott sürgönyében — »hogy a vá-

¹⁾ Velencei sürgöny. Pozsony, 1569. Oct. 18. Bécsi állam-levéltár.

²⁾ Forgách 577 l.

³⁾ Istvánfi lib. XXIV, 511. lapon, »rem omnem in medio relin-quamus.«

⁴⁾ Velencei sürgöny. Pozsony 1569. Oct. 18. Bécsi cs. kir. államlevéltár.

lasztó fejedelmeket nagy ajándékkal mégis rávehetni, a két felség szándéka teljesítésére.«¹⁾

Így a sürgönyökben nevezetes események váratlan kulcsát találjuk meg. Azonban a követekkel szemben sem szabad a critica jogától elállanunk. A történésznek legfontosabb fegyverével, mely nélkül olyan mint a védtelen harcos, mindenkor fölfegyverkezve kell lennie.

A dispaccik használata meszsze vezethető vissza. A legrégebbi reánk maradt sürgöny a Jacopo Tiepoloé Konstantinápolyból 1291-ki decemberben, Pietro Ziani dogéhez. Nehány nappal az elutazás előtt a collegio a követnek egy okiratot adott át, mely a követi utasításokat tartalmazta s commissiónak neveztetett.

A sürgönyök olaszúl fogalmaztattak; fontos ügyekben chifferekben irattak vagy egészen vagy részben. Rendesen a következő postával egy másolatát is elküldték, hogy így az eredeti elvesztését meggátolják. Futárok pedig nem mindig álltak rendelkezésre. Flórencz ostromoltatása alkalmával 1529-iki sept. 17-én ír Cappello, az ott székelő velencei követ, a tanácshoz: »Az itteni hirt futárok hiányában 18-ka éjjeli 6 óráig magamnál kellett tartanom.« A sürgönyök a courierekkel (cavallari vagy fanti), vagy alkalmilag a XVI. század óta azonban a rendes postával szállítottak tovább. Ha a követség vége felé közeledett, ezt az illető ambasciatore mindenkor sürgönyének végén a Signoriának megjegyezte, utódjának megválasztatását sürgetendő. Megérkezvén ez, ha elődje még helyén van, mindkettő láttamozza az ügyiratokat. Hasonlókép történt, ha rendkívüli követek érkeztek. — Nem becsülhetjük meg eléggé, hogy történeti eseményekről egykorú jelentésekkel részrehajlatlan emberektől birunk; mert a signoria irányában a követ első helyén volt igazmondásra kötelezve. Minden úton, módon iparkodtak megtudni az államtitkokat; egyszer a spanyol követ, másszor a nuntius besugóik, majd a miniszterek meghitt emberei orgánumaik. »Mi é detto da persona molta confidente et domestica di questi consiglierj di stato, atta à sapere assai« ily s hasonló szólásmódokkal gyakorta találkozzunk a sürgönyökben. Valamint a fejedelmek úgy azok minisz-

¹⁾ Velencei sürgöny. Bécs. 1567. Nov. 13. Bécsi államlevéltár.

tereinél is nagy tekintélyben állottak a követek; örömet tanácskoztak velök s méltányolták a tapasztalt és sokismeretű diplomatákat. Hogy »oly fontos állások követelményeinek megfelelőnk« — egy követ maga, Michiele Suriano,¹⁾ ily megjegyzést tesz — »a fejedelem szellemét és erélyét kell tökéletesen kiismerni mivel ettől függ, mindaz, a miről államférfiak beszélni szoktak.«, »Ezeket az ismereteket« — írja folytatólag — »az államügyek vezetésében tapasztalt emberekkel való társalgás és gyakori érintkezés által lehet megszerezni; mert ámbár nem szabad az idegenek házaiba mennünk, nyilvános helyeken csak értekezhetünk velök. Így aztán az egyiktől ezt, a másiktól amazt tudjuk meg, általában véve pedig gazdag tapasztalásra teszünk szert, melyek a mieink értesítései által könnyen kiegészíthetők.«

Míg Franciaországban a nagy előkelő férfiakat szellemdús nők társaságában látjuk fejlődni és művelődni, míg Franciaországban az utóbbi nemnek magasabb kifejlődésében hatalmasabb blefolyást kell elismernünk, addig Velenczében mind ezekről mit sem lehet észlelni. A nő itt semmi szerepet sem játszik; legalább VII-ik századig nem. A velencei hölgy majdnem háremi életet él, hallatlan összegeket pazarol keleti gyöngyökre, de a közélettel semmit sem törődik. »Egész határozottsággal állíthatjuk, a nélkül, hogy megczáfoltatástól tartanánk« — írja a »La vie d'un patricien de Venise«¹⁾ című munka szerzője — »hogy a XVI. századbéli európai s ázsiai velencei követségek folyamában az Ambassadrice, a követek nejének jelenléte épen séggel ignoráltatott.« A férfiak nevelését ellenben az állam vállalta el. Már 25-ik évétől fogva lépett a fiatal patricius a tanácsba s vett részt az ügyekben. Ahoz nem kell dús phantasia, hogy megértsük

¹⁾ Della qualità di un veneto ambasciadore, kiadta 1856-ban Cigogna E. Ez egy názirat mintegy másfél lapon, mint ez Olaszországban menyegzők alkalmával dívik, hogy egyes, kevés példányban nyomatott értekezéseket szoknak a vendégek közt kiosztani. Példányomat a nem rég elhalt Valentinelli Józsefnek, a Marziana igazgatójának köszönhetem; egész őszintén megvallom azonban, hogy a füzetke tartalma nem felel meg a hangzatos címnek.

¹⁾ La vie d'un patricien de Venise au XVI. siècle par Charles Yriarte. Paris 1874. 43 l.

mily befolyást gyakorolhatott e szokás fiatal férfiakra, kik előtt nyitva állt az út a legmagasabb hivatalokra.

A velencziekről s kivált itt a követekről általában véve elmondható, hogy céljuk: a haza becsületének, tekintélyének s nagyságának emelése volt. A köztársaságot e kerek világ minden államában méltókép igyekeznek képviselni s az ildom és ész minden fegyverével annak jólétét előmozdítani.

Sohasem fogjuk e férfiakra Sir Henry Wotton definitióját alkalmazni, azt a definitiót, mely szerint »a követ egy idegen országba rendelt ügyes ember, a ki a haza üdvéért *hazudik.*« ¹⁾ Sokkal inkább illik rájuk I. Jakab idejéből az angol diplomatának egy más maximája. »Il volto sciolto, i pensieri stretti« mondja ő. »Nyílt arcz, de zárkózott gondolatok.« Ezen nyílt arcz, ezen zárkózott gondolatok mindenkor ismertető jelei lesznek a diplomatának, a mivel azonban nem állítjuk, hogy e két tulajdonság egyedül már államférfiút jelent. Ha nem is igaz, a mit a mayenni herczeg gondolt, hogy »lehetetlen jó államférfinak és egyszersmind jó keresztyénnek lenni,« de mégis csak kevés ember volt, a ki Tempe William jelmondataig emelkedett, a ki átérti »hogy a politikában igazságot kell mondani.«

Örvendjünk, hogy az emberi természet ily nagy, magasztos gondolatokig fölemelkedik, azonban őszintén megvallom, kevés bizalmam van nemünkben, sem hogy valaha remélhető legyen, hogy a politicát egyedül az igazság vezérelje. Ha Montaigne, a nagy francia gondolkozó, azt állítja: Nem tudom, micsoda előnyt várnak az emberek a folytonos tettetés és színleléstől« e mondásával elismeri, miként köztünk az uralkodik a mit ő ironice »a tettetés erényének« nevez.

Szavazatunkat azért mégsem adjuk a francia XI. Lajosnak vagy Catholicus Ferdinandnak, a diplomáciában a tettető, az álnok irány főképviselőinek. Bizonyos ihlettel tekintünk a mi velenczei férfainkra, a kik hazájuk érdekében buzgón és tevékenyen, okkal móddal nyúltak a diplomácia megengedett és meg nem engedett eszközeihez.

WERTHEIMER EDE.

¹⁾ An ambassador is a clever man sent abroad to lie for his country.

P Ó T L É K

A MAGYAR HADITÖRTÉNETHEZ A VEZÉREK KORÁBAN.

(Különösen a kútfők bővebb ismertetésül.)

Láttuk Árpád hadseregét csatasorban állva: homlok és másod vonalát, táborszereivel. Következtetéseket vontam, combinatiót állítottam föl a sereg személyzetéről, vezérletének, legénységének egymáshoz való viszonyáról, kapcsolatban a tőle elválatlan politicalai és társadalmi szervezettel. Vizsgáltam a sereg felszerelését, fegyvereit, fegyvernemét. Következett taktikája, s végre az utolsó szakaszban stratégiáját ismertettem, a mint egy két ütközet leírása, kapcsolatban a byzanti taktikák tanúságával fölmutatja.

Újjmutatást adtam arra, hogy a byzanti Taktikával kezünkben nemcsak a IX. és X. század hadi eseményeit és ügyeit magyarázhatjuk, hanem hasznos »*Vademecum*« az későbbi századok történetére nézve is.

Az egész tárgy nagyobb világot nyer az által, hogy nemcsak a magyarok, hanem más nemzetek hadi szervezetét is vizsgáltam, különösen azokét, a kik ellen gyakrabban harczolt a magyar.

A görög írók fölfogásába hatolandó, a byzanti sereg szervezetét vagy legalább a byzantiak elméleti hadtanát kellett tanulnom. Csakhamar észrevettem, hogy mint az özönviz előtti né-mely váz, ha maga meg nem lelhető is, de kőben, mészből plasticailag hű lenyomatát találja a geolog, úgy az avar-magyar hadi szokások több részlete található lenyomva a görög sereg leírásában. — Ezáltal, remélem, sikerült meggyőznöm az olvasót

a byzanti Taktikáknak nemcsak magyar, hanem világtörténelmi fontosságáról is.

Kútfőmnek az illető korra nézve mindenekfölötti hitelességéről tanúskodik nemcsak az a néhány megjegyzés, melyet munkám első fejezetében előrebecsátottam volt, hanem a szöveg belső valósága, következetessége, a dolgok természetével csaknem a legkisebb részletig való teljes öszhangzása. — A munka kizárólag hadtani értekezés lévén, a dolgok természete itt a hadtan alapelveit jelenti, melyekbe iparkodtam annyira behatolni, a menyiben egy magamszerű laikusnak lehetséges.

Munkám azonban mindenekfölött kútfőtanúlmány, s az olvasó óhajtana bővebb fölvilágosítást a kútfő szerzőjéről és magokról az iratokról.

Az első szakaszban, a hol a szövegeknek csak inkább hivatalos hitelességét emeltem ki, nem fejtegettem bővebben azok egymáshoz való viszonyát. Be akartam várni, hogy az olvasó végigmenvén munkámon, számos esetből maga győződhessek meg ama szövegek egységéről, még ott is, hol egyik bővebb mint a másik Értekezésem, melynek az idézetek adnak alapot, elejétől végig csaknem folytonos bizonyosság amaz egységről.

Ennélfogva a tárgyi critica maga is tájékozásul szolgál a Taktikák egymáshoz való szoros viszonyáról.

De nem fölösleges ama szövegek viszonyát új idézetekkel is documentálnom, most miután a tárgyi analysisen végigmentem.

Először is a X. századbeli Konstantin Porphyrogennéta császár neve alatt ismeretes »Taktiká«-ról mutatom meg, hogy nem ez a császár írta.

Ezen Konstantin apja bölcs Leo császár volt. Leo apja pedig Basilius császár. Basil trónralépett 867-ben; ennek fia Leo 886-ban; ennek fia Konstantin 945-ben. E szeriut Basilius nagyapja volt Konstantin Porphyrogennétának, ki már a X. században született, a császári palota bibor-termében. S mégis az utóbbi neve alatti Taktika írója »apjának« nevezí Basilius császárt.

A Konstantin-féle szöveg azt a tanácsot adja a hadvezérnek, hogy mikor veszélyes helyeken kell átvonúlnia a seregnek,

személyesen menjen oda. »*Mert ezt cselekedte az én apám, a császár is,*« mikor Syriában a Paradisus folyón át kellett szállítania seregét. ¹⁾

Úgy de Leonál is ezt olvassuk, csak szavakban eltérve egy kissé: »Mert emlékszem, mond Leo, ugyanezt cselekedte az én dicső apám Basileios császár, mikor Syriában a Paradisus folyón átvezette seregét« sat. ²⁾

De vannak más helyek is a Konstantin-féle szövegben, melyek ép így Leo tollába illenek.

Konstantin így ír: »Kelj út a Taurus hegyén, a mint tette hatalmas apám a rómaiak császára.« (1401. lap.)

Leo azt mondja: »a Taurus hegyén át intézz betörést a saracénokra . . . mint dicső és hatalmas apám Basileios, a rómaiak császára.« (818. l.)

Más helyen

Konstantin ajánlja: az ellenség rászedésére a tábortüzeket égve kell hagyni s onnan a sereggel távozni, »mert ezt cselekedte Niképhoros a mi vezérünk, mikor nagy sereggel Syriába küldetett« sat. (1261. l.)

Leo: (a tüzek égve hagyását ajánlván) »mert tudjuk, ezt cselekedte Nikephoros a mi vezérünk, mikor nagyszámú sereggel küldöttük Syriába« (652. l.) ³⁾

A Konstantin-féle szöveg fő részére nézve idéztem a fentebbieket (mert van egy külön appendixe is).

Ezen fő rész pedig, melyet Mevrsius a pfalzi választó fejedelem levéltárának codexéből írt ki, s Lamius a veronai Maffei-féle csonka codexből egészített ki, nem oly teljes, mint a Leo nevét viselő, s még kevésbé szabatos. ⁴⁾

A fentebbi idézetek elseiből azt következtethetjük: a főrészt teljességgel nem írhatta a X. századbéli Konstantin császár, ki legjobban tudhatta, hogy Basilius neki nem apja, hanem

¹⁾ Touto gar kai ho hémeteros patér kai *basileus* epoiésen sat. (Mevrsius VI. 1237. l.)

²⁾ Touto gar kai ho hémeteron aeiunnéston patera kai *besilea Basileion* pepoiékenai ginóskomen, etc. (Leo cap. IX. §. 13.) (Mevrsius VI. 625. l.) A Konstantin szövegben a *Basileios* kimaradt.

³⁾ Hogy Niképhoros (Phókas az idősb) csakugyan Leo hadvezére volt, lásd ifjabb Nikephoros (Phokas) császár művét a »portyázásról.« Corp. Scr. Byzantinorum. Bonn. XI. rész. 243. l. S ugyanazon kötet Indexét »Nicephorus Phocas Major« alatt.

⁴⁾ Mevrsius VI. 1209. l.

nagyapja volt. Tehát vagy Leo császár műve ez is, vagy egy olyan Konstantin, a ki csakugyan Bisilius fia volt. Az utolsó idézet, melyben Niképhoros vezérkedése emlittetik, határozottan Leonak tulajdoníttatja a szövegnek legalább illető részét. A szöveg főrészeinek czíme mégis egy Konstantint mond a munka szerzőjéül.¹⁾ A görög cím azt mondja, hogy az a Konstantin császár volt a munka összeírója, a ki Romanosnak volt a fia. Tudjuk pedig, hogy Romanos ezen fia a mi Sz. Istvánunk idejében, 1025-ben jutott trónra, több mint száz évvel bölcs Leo halála után. De ez még kevésbé nevezhette apjának Basiliust, mint a 950. körül uralkodott Porphyrogennêta. A görög címet a másolók nem értésből, úgy kell lenni megcsonkították, mint a szöveg igen sok helyét. Romanost olvashattak a hol pedig római császárról volt szó, s mint egy fentebbi idézetben Basilius személynévét kihagyták, az egészen rokon hangzású *basileüst*, azaz: császárt egyszer írni elégnek tartván.²⁾

Csak ily módon maradhat meg a *Konstantín* név a szöveg címében, s kerülhetjük ki azt, hogy a codexek vizsgálóit és másolóit mai nap már csaknem példátlan lelkiismeretlenséggel, s szándékos szemfényvesztéssel vádoljuk.³⁾

Ha a nevet meghagyjuk, a *Konstantín*-féle szöveg szerzője nem más, mint *Basilius* Macedo császár négy fiának legidősbike, kit apja még életében, 868-ban császári rangra emelt volt. Sok törvény viseli a Basilius és Konstantín nevét. Ez a Konstantín, mint hadvezér is szerepelt egy syriai, s hihetőleg más hadjáratokban is. Basilius különösen szerette Konstantint, ki még atyja előtt, ifjú kora virágjában meghalt 878-ban, atyja

¹⁾ *ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΑΚΤΙΚΟΝ ΟΠΕΡ ΣΥΝΕΓΡΑΦΕ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ Ο ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΟΥ ΥΙΟΣ.* (Taktikai könyv . . . melyet összeírt Konstantin császár Romanos fia.)

²⁾ Lehetett a cím: »Biblon Taktikon, hoper synegraphe Konstantinos basileüs, ho (tou Basilei basileös) rhomaión hüios.« (Taktikai könyv, melyet összeírt Konstantín, Basilius római császár fia).

³⁾ Mindenesetre jogosulatlan volt Mevrsius és Lamius a szerkesztő és kiadó azon eljárása, hogy a cím görög szövegének lefordítása helyet Konst. *Porphyrogennêta* nevét illeszték oda a címbe. Mentőségökül szolgál az, hogy magok is képtelenségnek vélték, hogy *Romanos* fia lett legyen az összeíró.

kimondhatlan fájdalmára. Basilius császár előtt lovaglás közben éber álmában visióként jelenvén meg kedvencze képe, azon részében a fővárosnak emlékére Szt. Constantin templomát emelte.

Basilius császár alacsony sorsból emelkedvén a császári trónra, elejénte kevés figyelemmel volt az irodalomra; de uralkodása későbbi nagyobb részében rendkívüli előszeretettel ápolt a művészeteket és tudományokat. Konstantinápolyt számos monumentalis épülettel díszítette. Többek közt a császári palotában állított egy fényes basilikát, mely különösön hirdetendő volt az ő családja kegyességét s tudomány és művészet iránti vonzalmát. Itt egy nagy festvény csoportozatában a császári család valamennyi tagja egyesítve volt, mindenik, még a család női is, kezökben könyvvel voltak ábrázolva. ¹⁾ — Életírója Porphyrogennêta az ő unokája kiemeli, hogy valamennyi gyermekének Basilius tudományos nevelést adatott. ²⁾

Ily császárnak különösen kegyelt kedvencze csak oly fia lehetett, ki a közművelődés s irodalom iránti előszeretetében osztozott. — Azért nagy belső valószínűség szól a mellett, hogy a szóban levő Taktika összeírója a már császári címmel is fölsruházott, de az egyedüli uralkodást meg nem ért fia volt Basiliusnak.

Hogy a főrészben mindamellet a szöveg Niképhoros vezért említi, mi határozottan Leo uralkodása korába való — abból azt magyarázhatjuk, hogy későbbi másolók az egymással majdnem azonos Leo és Konstantin-féle szöveg töredékeit összezavarták.

A különbség a két szöveg közt főleg az, hogy a Konstantin-féléből hiányzik az előszó, s a Leonál oly kitűnő recapitulatiót képező fejezetek a munka végén. Csonka elől utól — s igen hézagos a középrésze is.

Végre külső különbség az, hogy a K.-féle szöveg nincs fejezetekre osztva, mint Leoé, hol ezen fejezetek külön címet viselnek s §-okba is vannak foglalva.

¹⁾ *Historiae Byzantinae Scriptores*, Cambesiusiustól. (Post Theophanem) 1685. 164. 205. 212. l.

²⁾ U. O.

Különben a Konstantin-féle szöveget a Leo-félével egybevetve, azokat csupán egymás variánsának tarthatjuk.

De van az előbb nevezett szövegnek a főrészen kívül egy appendixe is, mely épen ránk nézve legfontosabb tárgyról, az idegen népek hadi szokásairól szól. Ennek külön czime hasonlókép félreértéssel van közölve a Medici-féle könyvtár egy külön töredék kézírata után: »Konstantinnak Krisztusban dicső római császárnak stratégikonja a külön-féle nemzetek szokásairól«¹⁾, — e helyett hogy: Konstantinnak, Krisztusban dicső Basileios császár (fiának), rómaiak császárának, Strategikonja a különféle nemzetek szokásairól« stb.

A függelék már külön címek alatti fejezetekre is van osztva; de a persa és magyar hadi szokásokon túl nem jut el a szlávok és frankok szokásainak ismertetéséig, sőt a magyarokét sem fejezi be. Különben, mint egyes példákban láttuk, csak variansa ez is a Leo-féle szövegnek — s több helyen hiányosabb variansa.

Különben az egység s mondhatnám azonosság tárgyilag oly mértékű, hogy csaknem fölöslegesnek tűnik föl a szerzők megkülönböztetése, — ha három körülmény nem adna fontosságot a distinctiónak. Egyik az, hogy Konstantin szerzősége megerősíti azt, hogy a Taktikák több császár idejébe is adatok ki; hivatalos jellemökre nézve új érvet nyerünk. Másik az, hogy a Taktikák datuma így közelebbről meghatározható — tevéen azokat a IX. századba. Harmadik az, hogy ha a Konstantin-féle szöveg főrészét egynek vehetjük tárgyilag Leoéval, — a szöveg appendixe inkább a Maurikioséval egy; mert mindkettő leírja a persák hadi szokását is, míg Leo nem terjeszkedik ki ezekre; továbbá a hol Leo *bolgárt* és turkot nevez meg, K. szövege, mint Maurikiosé, egyaránt *avart* és turkot említnek. Így a K. féle szöveg mintegy összekötő láncszem Leo és Maurikios szövege közt.

¹⁾ Mevrsius VI. 1409. l. »Κονσταντινου ἐν Χριστῷ Βασιλεὶ αἰωνίῳ Βασιλεὺς ῥωμαίων στατήρικον περὶ ἐθνῶν διαφορῶν ἐθνικῶν« stb. Itt is mint fentebb Basilius személynévnek a basileüs czímmel való összetévesztése, s a hüios (fia) kihagyása — (mi a fő rész czímében megvan) okozhatta a félrcértést. (A ἡλικία τῶν βασιλεῶν előfordul ugyanczen Konstantinra nézve a Cambesius kiadta krónikában.) A párisi említett kiadású kötet 164. l.

Lássuk most Leo szövegét.

Említettem az első fejezetben, hogy a byzanti Taktikák hivatalos jellemű iratok. Leo császár szövegéről ez bizonyos. Leo a munka előszavában bővebb szavakkal ezeket mondja :

Régibb és újabb stratégiai és taktikai munkákból s történeti művekből szedte össze, a mi használhatónak látszott. Hozzátette, a mit tapasztalásból tanult s hasznosnak tetszett. Ezt telhetőleg rövidre szorítva (?) *kész törvény szerkezetű* adja tovább, ¹⁾ mintegy hadtani bevezetésképpen az ő alvezérei számára. Inkább a tárgyban, mint szavakban keresi az ékességet. Egyszerűen ír, hogy megértsék azok is, a kik magasb rangot ohajtanak elérni. Innen van, hogy a görög kifejezések helyett oly sok latin műszót használ, mely átment az életbe. Kihagyta, a mi a használhatóság szempontjából fölöslegesnek látszott.

A mint ezen kivonatból látható, Leo császár Taktikája csakugyan egy neme a katonai réglement-nak, — felsőbb tisztek használatára. A Konstantin-féle szövegnek bevezetése hiányozván, nem tudjuk, minő lehetett.

Leo előszavából kiüti magát, hogy ő csak korlátolt értelemben szerzője a neve alatti munkának, vagy törvénynek. Saját tapasztalásai is, úgy látszik, csak mások iratainak hitelesítésére szorítkoztak. Használt régi és újabb stratégiai és taktikai munkákat. Még pedig, mint műve tartalma meggyőz, igen kis mértékben régieket. E szerint műve legnagyobb részét a hozzá közel eső korbéli hadtani iratokból szedte, vagy szedette össze, többek közt az idegen népek szokásairól szóló XVIII. fejezetet is

Jellemző, hogy a császári törvény gyanánt kiadott Leo-féle Taktika nem a parancs, hanem az atyai intés hangján van tartva. Egyike ez azon vonásoknak, melyekben Ozmán utódai meglepően hasonlítanak Nagy Konstantin utódaihoz! — Leo szövegében oly szelíd az intés hangja, hogy igen gyakori az »oh vezér!« megszólítás. — Az előszóban azt a nem igen rászorító, s egy törvényadó császár tollába nem igen illő szerény záradékot találjuk, melyben csaknem bocsánatot kér, hogy különb munka nem telt ki tőle, s fölhatalmazza hadi embereit, hogy a ki az ajánlottaknál jobbat tud alkalom szerint föltalálni, használja föl.

¹⁾ »Echonta procheirou taxin nomou paradidoamen«. Leo Mevrsius VI. 537. l. Értheti azt is hozzá, hogy fejezetekbe és §-okba szedte.

Leo császár »Taktiká«-ja három külön codexből van összeállítva úgy, a mint Mevrsius összes műveinek VI-ik kötetében Leo neve alatt találjuk. Egyik a francia királyi, másik a pfalzi fejedelmi könyvtárban, harmadik Pistorius János birtokában volt. A párisinak eleje és vége volt csonka; a pfalzinak közepe és vége, a Pistorius-félének csak közepe.

Szólanom kell most a harmadik, a Maurikios-féle szöveg bevezetéséről, melyben többek közt ezt olvassuk :

A hadtani ismeretek — úgymond — hosszú időközön át elhanyagoltak. A katonák gyakorlatlanok, a vezérek járatlanok. Azért a régiek irataiból s saját tapasztalásaiból szedte össze ezen művet, — telhetőleg rövidre szorítva ; inkább a tárgyban, mint szavakban keresvén az ékességet. A régieket használta, azok műszavai helyett latin kifejezéseket írván, hogy közérthetőségű legyen a munka, s használhassák azok, kik magasb rangot akarnak elérni. Hozzá vett a régi írók tanításaihoz több olyat, a mi az ő korában hasznos, de a régiek mellőzték. Így állítja össze, a mi bevezetésül szolgál azoknak, kik *hadi pályára* adják magokat. A mi hasznos ezen munkában, isten dicsértessék érte, hogy megadta a hozzá való értelmet. De ha a vezér ezeknél valami jobbat tud föltalálni tapasztalásból, azért is dicsértessék az isten«. sat.¹⁾

Ha a Maurikios-féle szöveg ezen bevezetését összevetjük Leo fennidézett bevezetésével, tapasztaljuk, hogy bár a mondat alkotás különbözik, de magok a szavak is egyeznek. Itt is meggyőződünk a közös eredetről. De van különbség itt is. A Maurikios-féle bevezetés egy szóval sem mondja, hogy törvény ereje volna az iratnak, — s a hol Leo saját alvezéreit (hüpostratégos) említi, Maurikios csak vezért (stratégos) ír.

Azt látjuk újból, a mit munkám sok idézetében, hogy a két szöveg nem egyéb, mint egymásnak variatiója. De épen ezért a Maurikios-féle szöveg, ha nem mondja is, mint Leoé, hogy műve utasítás a vezéreknek, sejteti végszávaiban. — Továbbá ezen bevezetés meggyőz arról, hogy a munkát egy gyakorlati ismereteket is szerzett férfiú állította össze; de ez a férfiú nem maga Leo császár volt. — Ki lehetett hát?

Említettem munkám első fejezetében, hogy a Maurikios-

¹⁾ Scheffer kiadásának 289. lapján és a Maurikios-féle szöveg azt mondja : »Mindezt saját tapasztalásunkból s a régiek szavai után írtuk, a mint tudtuk, azok számára, kiknek szükségök lehet rá«.

féle szöveget magának Maurikios császárnak tulajdonítják, s ezen alapon a VI-dik század végén kelt munkának tartják. Vizsgáljuk az alapot.

A szöveg kiadója, Scheffer János ezt mondja:

»Ezt az író *Mevrsius, Rigaltius* és mások, kik annak régi codexeit idézik, *Maurikiosnak* nevezik. Az én codexem elején *sincs másképp nevezve. . . . De ki volt ez a mi Maurikiosunk, s val-
jon mikor élt? az bizonytalan.* Hanem szélteben látom, hogy császár-
szárnak mondják. ¹⁾

»A mit, ha megengednénk, nem lenne kétség benne, hogy Krisztus után 582. körül élt. *De egyik régi könyvben sem adják meg neki a császár címet. . . .* Azon gondolatra is jöhet valaki, hogy csak magán ember műve az«. ²⁾

Ennyi az alapja annak, hogy a szöveget egy VI-dik századbeli császár munkájának tartják. — Azaz: nincs semmi legkisebb alapja a kétszáz év óta közkeletű nézetnek. Scheffer részes abban a hibában, hogy határozottan vissza nem utasítván a kényelmes föltevést, két száz évig hagyta a tudós világot egy nagy tévedésben. De a tudományos »vulgus« is hibás, — mert e részben maga jó szántából csalódott — s állott rá nézve »mundus vult decipi«. Mert Scheffer moshatná legalább kezét, hogy ő *ugyan nem erősítette azt*, hogy a szöveget egy császár, a VI. századbeli Maurikios császár írta, — sőt fölhatalmazta az olvasót, higgye, ha tetszik, hogy magán ember a szerző. Ő csak azért, hogy munkájának mentül magasb rangból, s mentül régibb korból való származása szerezzon nagyobb kapósságot annak, engedte meg a lehetőséget a császári eredetre nézve. Mert az a császári cím a nagyobb hitelességen kívül mintegy háromszáz évvel idősbnek mutatja a munkát, mintha Leo századába tesszük. Az egész egy kis régiségbúvári »réclam«.

Nincs a szövegben egy betű, melyből annak VI-ik századi származását lehetne bizonyítani, ellenben van rá bizonyíték, hogy ama századnál újabbkori a munka. — A főnidézett vonatkozásokban, melyekben a szerző a maga forrásait említi, a régi írók

¹⁾ Video eum »vulgo« nominari Imperatorem.

²⁾ Scheffer kiadása. 383. és 384. l.

és saját tapasztalás vannak fölhozva. Már pedig a szöveg maga kilencz tized-részben a byzanti serget és hadi szokásokat úgy mutatja föl, épen mint Leo szövege: galvano-plasticai kicserélődésben az északi lovas népek hadi szervezetével és szokásaival; saját stylje is saturálva latin és barbár szavakkal, — különben kora hadi emberei meg nem értenék. A VI-ik században a régi írók legújabbjai is Arrian, Vegetius, Onosander, stb. lettek volna, kiknek Taktikájától pedig Maurikios szövegének csaknem minden része különbözik.

Azonban elég ismételnem, hogy nincs semmi nemű bizonyíték, sem külső, sem belső a mellett, hogy a munka Maurikios császáré lett volna — hogy az a VI. század végére, vagy a VII-dik elejére volna tehető. Ép olyan ráfogás volt ez, mint a X-dik század Konstantinja nevét adni egy IX-ik századbéli Konstantinéra. Ha a másolók lelkiismeretlensége képes volt nyilvánvaló szövegbeli protestatiók ellenére (melyeket fentebb idéztem), eltagadni a szerzőt, mennyivel többet merhetett a Maurikios-féle szövegénél, melyben a czáfolat nem lehet oly kézzelfogható!

Ily charlatánságot tapasztalván a másolók eljárásában, föl vagyunk jogositva azt mondani: most már nemcsak azt tagadom, hogy Maurikios császár írta volna az illető szöveget, hanem tagadom azt is, hogy az íróat Maurikiosnak hitták volna, — s tagadom hogy az illető tudósoknak, kiknek kezében jártak a codexek, lettek volna jó okaik azt bármi néven elnevezni. Scheffer is azt mondja, csak azért tartja meg ezt a nevet, mert más korábbi codex kutatók is ezen néven idéznek a szövegből, mint Mevrsius Rigaltius »és mások.« — Bizony pedig a tudomány ily argumentumot merőben semminek kell hogy tartson, kivált épen ezen kérdésben, hol oly könnyelmű eljárást tapasztalunk.

Scheffer a codexeket nem is látta. Az olvasóhoz írt ajánlatában ezt mondja:

»Mauriciusért — nyájas olvasó — mondj köszönetet azon nagy hírnevű s míg élt, legtudósabb (?) férfiúnak, a hamburgi *Holstenius* Lukács úrnak! Ő volt, ki négy kézirati codexből, melyek ketteje a Barberini, harmadika a Medici, negyedike a Farnese könyvtárban van, összeállítva, s a görög szöveg hézagait kitöltve s szépen kiegészítve, nekem múlt években önkényt, s

váratlanul is megküldte azt, *Leonak a kézirattal egyeztetett codexével együtt.*»

Igy Maurikios szövegének összeallítója Holstenius volt, nem pedig a kiadó Scheffer, ki azt a hibát követi el, hogy meg sem mondja, mi volt Holstenius Lukácsnak ama rengeteg tudósnak, véleménye, s általán volt-e véleménye ; mert Scheffernek nincs, s ha volna sem nyomna semmit, olyformán bizonyítva, mint fentebb láttuk. Hiba az is, hogy nem emeli ki, miben egyeztette Holstenius Leo szövegét Maurikioséval.

Azonban Holstenius figyelmeztette kétségkívül Scheffert, hogy a használt négy codexnek nem mindenike viseli Maurikios nevét. Egyike a Medici-féle az *Ourbikios* nevét viseli, ki csakugyan meg is nevezi magát a Maurikios-féle szöveg XII-dik, azaz utolsó könyvében, s azt is elmondja, hogy ő, Ourbikios, Anastasius császár idejében ír, azaz a 494-dik év után. — Hanem helyesen jegyzi meg Scheffer, hogy a Medici codex hajdani másolója tévedett, mikor az egész mű szerzőjének állítja azt, kinek egy csekély s alárendelt fontosságú helyét a terjedelmes szövegbe fölvéve találja. Pedig a szöveg megmondja, hogy *régibb* iratok is föl vannak benne használva.

Hanem a Medici codex ezen tévedése mégis segít valamit a valóság kiderítésére. Látjuk, hogy a régi másolók sem fogadták el ténynek, mintha Maurikios lett volna a szöveg szerzője. De látjuk egy újabb példában eljárásuk felületességét — a szerzői nevek adásában.

Mindezek után mit tartsunk a Maurikios-féle szövegről?

Először is azt, hogy Maurikios császár semmi esetre nem írta, — s így nem VI-dik századbéli irat. *Másodszor*, hogy még a Maurikios-féle szerzői név sem illik rá, míg az eddiginél több alapja nincs a névadásnak ; — egyelőre anonymnak vehetjük. Abból, hogy Maurikios nevű hadvezért, ki tapasztalásaira hivatkozhatnék, nem találunk ama századokban a császáron kívül, nem következik, hogy az ily nevű császár írta, hanem következhetik az, hogy nem is Maurikios nevű ember a szerző. *Harmadszor*, hogy a bevezetés, s az eltérések mellett is a szöveg tárgyi s stylbeli egysége is a Basilius és Leo idejebeli szöveggel oly kétségtelen lévén, mindenesetre IX. századbéli az anonym szöveg.

Negyedszer: ha az anonym szerző kilétére legelább valószínűségen alapuló hitben akarunk megnyugvást szerezni, legtermészetesebb, további adatok napfényre jöttéig, abban maradnunk, hogy az a szöveg is Basilius császár idejebeli irat (mint munkám első fejezetében is sejdítésképp mondtam), — sőt nem lehetetlen, hogy az ifjú Konstantinnak, Basilius fiának művéből egy másik, szintén hiányos compilatio. *Ötödször*: A szerintünk anonym, mások szerint Maurikio-féle szöveg régibbnek látszik Leo szövegénél, miután avarokat említ; de nem szükségképp régibb Konstantinénál, mely szintén ezeket említi. — Azonban ha régibb is Leo szövegénél, utóbbi nem kivonata a görög anonymusénak; mert Leo szövege sokkal terjedelmesebb. ¹⁾ S mindamellett, hogy terjedelmesebb, mégis a Maurikios nevét viselő nem egy részben mond olyakat, a miket a többi szövegek kihagynak.

Most már a három szövegről együtt szólván, melyik lehet az eredeti, az anyaszöveg? — Azt gondolom, egyik sem az, — az anyaszöveg ismeretlen. Azok, melyek ismeretesek, párhuzamos szövegek, — egyik egyben, másik másban bővebb, egyikben egy másikban más hiányzik. Egymást kiegészítik.

Sőt úgy a mint nyomtatásban megjelentek, a Holsteniusok és Mevrsiusok a különböző töredékeket összezavarhatták igen könnyen számos helyeken. Ha képesek voltak Konstantin szövegébe iktatni oly helyet, mely nyilván Leo szövegébe tartozik, mint láttuk, — mi mindenféle összezavarodás történhetett azon helyekre nézve, melyek semmiféle chronologiai vonatkozást nem tartalmaznak?

S szerintem ez nem volt hiba. Nem ott hibáztak az összeállítók, hol összekeverték a szövegeket, hanem ahol meg akarták különböztetni s számos évvel, sőt századokkal elválasztani, a mi egy és ugyanaz.

A XVII. és XVIII. századbeli kiadók kezén megfordult codexekben kétséggkívül már régebbi századok másolói eléggé összekeverték a tárgyat, különböző codexeikben.

¹⁾ Ha Leo szövegét, a mint Mevrsius közli, 5 százezer betűre tesszük, a Maurikios-féle szöveg betűinek száma csak mintegy 3 százezer Schoffer kiadásában,

Már akkor történhetett meg Leo szövegében az a sok ismétlés, (minő pl. az, hogy a VI. fejezet eleje egészen újra kezd, a mit az V. fejezet eleje bőven elmondott — csekély variációval).

Sőt bizonyosnak vehetjük, hogy Konstantin, Leo s az a bizonyos Maurikios úr is csupán oly összeállítók, compilerok voltak, mint akár Holstenius úr, a szerény palaeograph.

Azonban, ha sem Konstantin, sem öccse Leo írói eredetiséggel nem dicsekedhetnek, a két császári név, s különösen utóbbié, ki törvényerőt tulajdonít a munkálatnak, csak annál nyomatékosabban megpecsétli a hitelességet.

Maga az anyag hivatalos jellemű lehetett.

A három szöveg különbségei arról győznek meg, hogy nem egymásból, hanem közös forrásból vannak merítve. Föl volna hát tehető egy közös kútfő, egy anyaszöveg. S csakugyan szükséges egy ilyet tennünk föl, nem mint históriai valóságot, hanem mint egyesítő eszmét — tehát egy ideális szöveget. — Tényleges anyaszöveg ha létezett volna, aligha meg nem marad emléke valamelyik eddig ismeretes compilatióban. Históriai valóságul ebben a részben azt tehetjük föl, létezett a IX. században Konstantinápoly császári levéltárában egész egy gyűjtemény, részint földolgozva, részint száraz adatokban, mely az ismert Taktikákhoz anyagot szolgáltatott. A három kinyomtatott szöveg közül egyik egyet, másik mást használt föl; egyik egy, másik más rendbe hozta; s némileg eltérőleg stylizálták. Egyik sem kimerítő.

Az ideális anyaszöveg most, ezer év múlva lenne összeállítható, mely az ugyanazon közös forrásból merített anyagot, (a külön szerzői cím alatt mindenik fönmaradt szövegben) egynek s ugyanannak tekintvén, azt a még ki nem adott kéziratokból kiegészítse, — az egészet kritikailag megrostálja, Leo szövegének monstruosus rendetlenségével ellenkező utat követvén, újból szerkeszse és logikai rendbe hozza, — s így állítson össze oly művet, minő ezelőtt ezer évvel lehetett egy anyaszöveg, vagy legalább minőnek lennie kellett volna.

Tulajdonkép ezen munkám egész folytában azt tettem magam is, hogy a három szöveget egynek véve, egyiket a másiktól egészítettem ki abban, a mi közelebb vagy távolabb a magyarok s szomszéd népek hadi szokásaira vonatkozott. S azt gon-

dolom, az olvasó meggyőződött, hogy nem mesterséges összeillesztés az, hanem a legtermészetesebb benső összeállítás, mely magában is hangosan szól a fölvetett szövegek egységéről.

Azt gondolom, ezen fölfogás mellett a codexek egy újabb vizsgálója sok fölösleges tünődéstől és gyümölcstelen vizsgálattól kimélné meg magát.

Hogy nem adom rá magam, egyik oka az, hogy igen messze s félre vezetne tanulmányaim és más nemű teendőim rendes útjából, hogy beutazzam Olasz- és Németország városait, Konstantinápolyt, Londont, Párist, s mindazon helyeket, hol byzanti Taktikák codexeit remélném találhatni. Aztán egy külön specialis tanulmányra kellene adnom magam — a görög nyelvnek, melyben nem sok jártassággal dicsekedhetem, s a palaeographiának tanulására s lehető teljes begyakorlására. Ezt másokra bizom, mint külön tudományos professiót. Hogy pedig a három kinyomott szövegből öntsek egy teljeset, az szintén hiányos szöveg lenne a kéziratok megvizsgálása nélkül.

Némely eszmék tisztázására — mi fő czélom volt ezen kútfő tanulmányban — azt gondolom, a három ismeretes szöveg is alkalmas volt, s a bennök található hiányok mellett is főképen az én hibám lesz, a miben a kísérlet gyengén ütött ki.

SALAMON FERENCZ.

A Z 1686. É V I V I S S Z A F O G L A L Á S

UTÁN

BUDÁN MARADT TÖRÖKÖK.

Ismert tény az, hogy Eger várának a törököktől a keresztényeknek történt átadása után, Caraffa fővezér és az ostromló sereg igen emberséges bánásmódja, valamint más okok miatt, habár engedély adatott a törököknek az elvonulásra, mégis körülbelül ezer személy telepedett le ott közülök és többnyire megkeresztelkedvén »új keresztény« név alatt, Eger polgárságának egy részét képezte. ¹⁾

Hasonlót képes Buda várának története is fölmutatni. Habár Budát nem adta át a török őrség egyezkedés folytán, hanem a keresztények által hősiesen foglaltatott vissza, mégis az életben maradt ozmánokból, kik hadi foglyoknak tekintettek ugyan, Budán számosan letelepedve megmaradtak, sőt megkeresztelkedve Buda ²⁾ polgáraivá lettek.

A mi, Budavár bevételénél, a török hadképes foglyok számát illeti, azt Lothringeni Károly fővezér saját naplójában ³⁾

• ¹⁾ Vahot Imre. Eger és környéke. Közölve: Magyar- és Erdélyország képekben 1854. 4-rét. IV. köt. 24. l. és Balássy Ferencz: Az egri vár 1687-diki föladásának alkupontjai és a törökök maradékai Egerben. Közölve: A magy. tud. Akadémia értekezéseiben IV. köt. IV. szám.

²⁾ Pest városában visszamaradt törökökről megemlékezik: Romer Flóris: »Régi Pest« című művében. 195 kk. II.

³⁾ Tagebuch der Belagerung von Ofen im Jahr 1686, theilweise nach eigenhändigem Eintrag des kaiserlichen Oberbefehlshabers Herzogs von Lothringen. Közölve: Diersburgi Röder Fülöp által: Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. Carlsruhe, 1839. I. köt. X. sz. a függelékben.

2000-re teszi, kik a bevétel utáni napon az előváros egy mecsetében és egy nagyobb házban helyeztettek el. ¹⁾

Diersburgi Röder Fülöp, Lajos badeni örgróf hadjáratai történetében azt állítja, hogy Budán együttvéve a hadképes férfiakat, a nőket és gyermekeket, összesen 3000 török került fogságba. ²⁾

Ezen foglyok közül 500, a fővezér naplója szerint, szeptember 4-én a vár tisztogatására parancsoltatott, kik, a még mindig égő tüzet eloltván, a halottakat eltemették. ³⁾

Röder állítása szerint a foglyok között volt: az alparancsnok, a janicsárok agája és a mufti, kik mint az akkori kor szokása követelte, a többi hadifoglyokkal együtt a győzedelmes tisztek között kiosztattak. A janicsárok daczos ágáját Lothringeni Károly fővezér vette át, a többi előkelő török tisztek pedig a többi keresztény tábornokoknak adattak. ⁴⁾

A nevezett janicsár főnök jellemzésére szolgáljanak szavai, melyeket gazdájához intézett, mondván: »A szerencse változik, ma nektek kedvez, holnap talán nekünk, azért tartsatok jól vagy üssétek le ideje korán fejemet!« ⁵⁾

¹⁾ A fővezér naplójának szavai ezek: »Man hat die Manschafft, denen Ihro Durchlaucht der Churfürst gestern dasz Leben geschenket in eine grosse Mosquen in der vorstatt und andere grosse Hausz geführt, deren gegen 2000 Manschafft Leuth ohne einer mänge weiber und Kinder gezehlet wurden.« i. h. 108. l.

²⁾ Így ír: »Der Untercommandant, ein Janitscharenaga und der Mufti von Ofen mit ungefähr 3000 Türken—Männer, Weiber und Kinder—fielen in Gefangenschaft.« i. h. 230. l.

³⁾ »Den 4-ten wurden in der Fruhe 500 Türkhcn von denen Lezt gefangenen in die statt geschickhet, umb solche zu saubern, die Todten zu begraben, und das Feur so noch hin und wider aufginge zu Le-schen.« i. h. 108. l.

⁴⁾ »Den Janitscharen Aga hat man dem Herzog von Lottringen überbracht und die übrigen Vornehmste gefangene Türeken ein und anderm Generalen verehret.« Curiose Continuation oder Fortsetzung der Hungarisch-Türkischen Chronik. Nürnberg 1686. 689. l.

⁵⁾ »Der Janitscharen Aga aber (so ein trotziger Mann) sagend: »das Glück ist heute an Euch, Morgen vielleicht an uns, haltet mich wol, oder schlaget mir in Zeiten den Kopf ab!« i. h. 688. l.

A sebesülten elfogott alparancsnokot Wagner Ferencz, I. Lipót fejedelem történetében ¹⁾ Csonka bégnek nevezi és róla feljegyezte, hogy az tisztességes alakú, jellemdús erkölcsű férfiú volt és méltán beillett a keresztények közé, hová a kereszttség felvétele után, melyben a Lipót nevet nyerte, be is soroztatott, ő felsége, ki őt sajátjai közé felvette, lovassági tisztséggel ajándékozta meg és még eddig nem tapasztalt példányként, mint a magyarok kapitánya a Rhenusnál harczolt. Fia, ki még Wagner Ferencz történész idejében élt (kiadta idézett művét 1719—31.) méltó példáját követi atyjának. Ugyanezen Csonkabég megerősíté, hogy a várban őrségül a tizezer janicsáron kívül, még hat-ezer lovas és más fegyvernembeli volt, kik azonban az utolsó ostrom alkalmával négyezerre apadtak le. ²⁾

Csonkabég tehát és többen a budai török foglyok közül, csakhamar eltávoztak Budáról gazdáikkal, kiknek, mint emlitém, tulajdonaikká váltak. Azonban többen közülök, még mielőtt fellettök további rendelkezés történhetett volna, használván az alkalmat, hogy vasbékókkal nem bírnak, és fölöttök kellő örökös nem létezik, elillantak; azért a hadi egyetemes főbiztos egy igen kemény rendeletet adott ki, mely szerint az elillantak, vagy elrejtettek fogdostassanak össze és küldessenek föl Bécsbe. ³⁾

¹⁾ Wagner Francisci e S. I. Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Augustae Vindel. 1719-31. fol. Pars I. Lib. IX. 724. l.

²⁾ Loci Progubernator Csonkabegus honesto vir aspectu, morum probitate, quod minime agebat, Christianus esse meruit, sacris aquis ablutus Leopoldi nomen assumpsit; ab susceptore Caesare censu equestri donatus, inaudito hucusque exemplo Ungarorum Tribunus, ad Rhenum militavit; ejusque filius hodieque superstes in genitoris vestigia strenue ingreditur. Confirmavit is, de quo sermo, Csonkabegus praesidiarios decem millia Janitsarorum fuisse; praeter equitatum, et copias alias, fere sex millium numero, qui se sub oppugnationis initia injecerant: ex his, supremo assultu, quaterna millia superfuisse. « u. o.

³⁾ »Ingleichen auch diejenige Gefangene Türkhen, welche zur Arbeit untauglich, oder in Ofen aus mangel der Eysen vor dem Ausreisen nicht wohl zu bewahren seindt, wie viell deren inclusive der Weiber, Kinder und Jungen von 8. 9. bis 15 Jahren abgezehl worden, enthaltet nebenliegende Listd (Nem sajnálhatjuk eléggé, hogy ezen lajstrom elvezett!) und weilen ongeachtet der in Laager beschenen publication die von ein oder andern theil gefänglich angehaltene zum Commissariat

Ezen rendeletből tisztán kitetszik, hogy a török foglyok egy része Budán maradt. Még értelmesben bizonyítja azt a jezsuiták évkönyve. ¹⁾ Ezeknek mint első budai lelkészeknek, sőt az ostromló seregben is működő tábori lelkészeknek, alkalmuk volt minderről biztos tudomást szerezni. Évkönyvükben feljegyezték, hogy mindjárt az ostrom utáni évben, 1687-ben, az itt letelepedett törökökből többen megkereszteltettek. Ezek száma 13-ra van téve és pedig 6 fölnőtt és 7 gyermek említettik. ²⁾

Valószínű azonban, hogy még az 1686. évben, tehát ugyanannak utolsó négy havában, melyben a vár bevételét, többen lettek keresztelve, de ezekről az évkönyv író temérdek sok mondanivaló között megfeledkezett.

Az 1688. év sokkal nagyobb számú keresztelést tud fölmutatni, mint az előtte lefolyt és pedig annak következtében, mivel Kollonich Lipót bibornok, egy jezsuitát bízott meg, az elmaradt és gondozás nélkül hagyott török gyermekek összegyűjtésével. Ezen jezsuita Budán és környékén körülbelül 200 ily gyermeket szedett össze, kiket a kamarai igazgatóságtól kapott kenyeren táplált, és kik a keresztény hitben nyert kellő oktatás után megkereszteltettek. Mindezek idő folytával Bécsben és más helyeken tisztes szolgálatba adattak. Ugyanezen lelkész husz fölnőtt törököt szinte hozott magával Budára, ezek között volt egy nős is két gyermekével. Az összeszedett gyermekeken kívül Budán ezen évben még 54 török kereszteltetett meg. ³⁾

gestelt verborgen gehalten vnd vnter der Handt abgeschikht worden, seind die behörige Expeditiones nacher Gran, Comorn, Raab, vnd Pressburg ergangen, dass die ohne gültigen Pass der orthen befindende gefangene angehalten, vnd hiehero geliffert werden sollen.« — Compendiose Verfassung deren in der Vöstung Ofen von Gevollmächtigten General Commissariat vorgekhert und hinterlassenen Anstalten ect. Idézve: Podhradczky József által *Historia Diplomatica Urbis Budensis et Pesticensis a Primordiis usque ad annum 1831 conscripta*. Kézirat a nemzeti muzeum könyvtárában. Volumen, III., Liber IX 905. kk. II.

¹⁾ Excerpta ex annuis Collegii S. J. Budensis. Kézirat a m. k. kamara kincstári levéltárában *Acta Jesuitarum Budensium* 10 csomag, 9. sz.

²⁾ Következő szavakkal: »Mahumetani ad, ulti sacro fonte tincti 6, ex pueris vero septem.«

³⁾ Halljuk azonban a jezsuiták évkönyvének szavait, a melyből

Itt azonban engedelmet kérek kedves olvasóimtól, hogy az imént idézett évkönyvet követve, egy kis eltérést tessenek kitűzött célomtól, áttekintvén az ezen időben meghódított Egerbe. Ezen eltérést annál is inkább megengedhetőnek vélem, mert oly adatok felemlítésére nyújt alkalmat, melyeket Balássy Ferencz akadémiai tag, Egerről írt (és általam idézett) munkájában, sajnálattal volt kénytelen nélkülözni és így a nevezett művet, mintegy kiegészíteni van szerencsém. De továbbá azért is, mert amint igen valószínű, hogy Egerből több török Budára is lön átszállítva.

Az évkönyv, az egri törököket illetőleg főlemlíti, hogy az 1687-ik év december havában Budáról egy jezsuita hitküldér, Pusztabonyák Istvánatya Egerbe küldetett, a hol, miután a vár a keresztények kezébe került, és a Te Deum egy mecsetben énekeltetett volna, mindjárt az erre következő napon, a mely december 19-ike vala, megkezdetett a török konkoly kigyomlálását és a keresztény hit magvának elhintését, mely csakhamar a leg szebb gyümölcsöket hozta, mert kevéssel ez után 29 felnőtt törököt a keresztvívvel leönthette. Ezek között több előkelő volt, kiknek egyikét »Alaybeeg«-nek nevezték és egy 80 évnél öregebb családos effendi három fiával és még egy előkelő, kit »Hirdebé«-nek hívtak. Ezeken kívül, valamivel később még 12 török kereszteltetett meg. 1688-iki év elején Pusztabonyák atya visszaérkezett Budára. ¹⁾

ezen adatok merítvék: »Ex voluntate Eminentissimi Cardinalis Principis Kollonics, quidam ex nostris Turcicos pueros partim derelictos collegit et impetrato a camera pane aluit, simulque catechisavit et numerus baptisatorum ascendit ad 200. Idem operarius viginti, et unum Turcam cum uxore et 2 prolibus redux Budam secum adduxit. Qui vero pueri honestis servitiis Viennae vel alibi accomodati per nostros fuere Numerus baptisatorum Turcarum ultra dictos, hoc anno ascendit 54.«

¹⁾ Az évkönyv idevonatkozó szavai ezek: »Missus etiam horsum operarius ex nostris Agriam mense Decembris, quo, sub Christianorum potestatem reductam. Decantatum ibi Te Deum in Moschea. Sequenti statim die; quae erat 19. Decembris Turcica zizania cradicare frequenti Catechesi cepit P. Operarius eo fructu ut paulo post 29 Turcas maturos sacro fonte tinxerit, quos inter unus e primariis dictus Alaybeeg, alter Effendi 80 annis major, cum tribus filiis uxoris et tertius magnae conditionis dictus Hirdebeeg. Subinde alii 12 Turcae baptisati sunt.«

Ezekből világosan kitetszik az, hogy Eger várában a Te Deum december 18-ikán tartatott, ¹⁾ előttevaló nap kitakarodván belőle a törökök ²⁾ és már másnap kezdé meg a budai hitküldér működését, és ő vala az, ki Palásti András, a gyöngösi ferenczrendiek quardiánjával és ennek társa, Kolocsányi Pállal együtt, a kikről mondatik: »Et neo-christianos ex Turcismo majori ex parte baptisasse,« ³⁾ keresztelte az egri törököket.

Mutatja továbbá ezen idézet, hogy Egerben, mint Balássy is állítja ⁴⁾ tömegesen kereszteltettek meg a törökök, így elsőízben mindjárt 29-en, utóbb még 12-en.

Föltaláljuk végre az évkönyv ezen töredékében azon törökök egyikének nevét is, ki, mint Balássy mondja, ⁵⁾ az egri keresztelték anyakönyv készítését (1688. év május havát) megelőzőleg, mindjárt a vár megszállása után kereszteltettek meg és fölemlíti »Olai Bek«-et, kit az évkönyv »Alaybeeg«-nek nevez. Itt van még »Hirdebeeg« is, kit Balássy nem említ.

Ezen eltérést a budai törökökről az egriekre, mondtam, azért is méltányos vala tenni, mert valószínű, hogy Egerből több török Budára is áttelepítettett és pedig többnyire olyanok, kik Egerben meg nem élhetvén Budán tartattak el, a hová őket az említett hitküldér magával hozta.

Továbbá felemlítendő az is, hogy nemcsak Egerből, de 1688-ban Székesfehérvárról is lettek törökök áthelyezve. Székesfehérvárra május havában Olipecz András atya, a budai jezsuiták főnöke, volt mint hitküldér kiküldve, ki szinte több törökkel együtt tért vissza Budára. ⁶⁾

¹⁾ Balássynál i. h. 41. l.

²⁾ U. o. 36. kk. 11.

³⁾ U. o. 63. l.

⁴⁾ U. o. 64. l.

⁵⁾ U. o. 64. l.

⁶⁾ »P. Superior excurrit Alba Regalem, una die postquam inde exivissent Turcae, ingressusque est cum duobus officialibus. . . . Qui etiam multos Turcas non conversos, quotquot sponte ex terrore obsidionis et famis Albaregali profugerunt . . . adduxit.«

Úgyszintén hozattak későbbben törökök Budára Pétervárad és más, a törököktől visszafoglalt városokból, mint azt a kereszteltek anyakönyvéből alantabb idézett adatok is bizonyítják.

A budai török foglyok egy része, az anyakönyv tanúskodása szerint, keresztény foglyok helyett, mint az méltányos is volt, átengedtetett a török hadiparancsnokságnak.

Az olyan törökökről, kik tulajdonképen nem voltak hadi foglyok, de egyelőre biztos elhelyezéssel nem bírtak, különösen a gyermekekről, mint már említettem volt, a nagylelkű Kollonich bibornok gondoskodott, kinek jótékonyására figyelmessé is tettek kegyenczei, azért egyik azon jellemző nyilatkozatot tette, miszerint boldogok a keresztények, mert két fölötte nemes szívű férfúval bírnak, úgymint a római és bécsi pápával. ¹⁾

A munkaképes szegényebb sorsú törökök, különösen a nők, mint cselédek alkalmaztattak, így a jezsuiták vizivárosi gazdasági épületében, mint azt irataikban ²⁾ följegyezve találom, három török nő volt elhelyezve. Ezen följegyzésből merítem azt is, hogy a törökök egymás iránt igen testvéries vonzalmakkal viselkedtek, sőt magukat egymásközt fivérek vagy illetőleg nővéreknek is nevezték. ³⁾

Mások az itt maradtakból kézimunka által keresték kenyerüket, így előfordúl az anyakönyvben egy, (32.sz.) ki »hortulanus« kertésznek mondatik. Valószínű azonban, hogy a többiek, kik itt mint családossal telepedtek le, szinte bírtak valamely üzlettel.

Azonban azt is föl kell, sajnálattal ugyan, említenem, hogy a török nőket, a háborús időkben féktelenebb vágyak, gyakorta kiszemelték áldozatul. Úgylátszik a hadi főbiztos, általunk már ismert rendelete által, melyben a nőkről is van szó

¹⁾ » Eminentissimi Cardinalis Kollonics cujus nomen apud hanc infidelem gentem erat celeberrimum; ajehatque quidam: magnus ille vester Romanus et alter Vienensis Papa sunt vestra felicitas.«

²⁾ »Familia oeconomica consistens in tribus ancillis Turcicis, quarum duae, jam sunt baptizatae.« Acta Jesuitarum Budensium 11. cs. 25. szám.

³⁾ »Quin sorores inter se sint, tales se compellant more Turcico.«

azon szavaival, melyekkel a török foglyok rejtve tartását tiltja, némileg ezen visszaélést is akarja gátolni.

Ezen visszaélést, valamint a vad házasságok ellen erélyes lépés történt akkor is, midőn Budán a plébánia tisztje szerveztetett. Ekkor mindazon férfiak, kik esketés nélkül éltek török nőkkel, arra kényszerítették, hogy vagy bocsássák el a nőket, vagy vegyék törvényes nejeikül. ¹⁾

Azonban mi több, Mars fiai olykor korlátot nem ismerve, ott is óhajtanak élvezni, ahol a józan ész féket parancsol, így történt, hogy minden eféle botrány szorgos ellenőrzése daczára, tizenkét török nő, kinek gyógykezelése alighogy a kórházban bevégeztetett, máris a katonák féktelenségének áldozatává lőn. Tanúskodik ezen esetről az évkönyv.

A Budán letelepedett törökök neveit illetőleg megemlíthetem, hogy azok ritka esetben tartattak meg török eredetiségükben. Hanem a megkeresztelték legtöbb esetben, kereszt neveikkel együtt, vezetéket is vettek föl, mert az anyakönyvekben előforduló nevek, mint: Budai (15. sz.), Offner (14. sz.), Kauniczer (3. sz.), Tyrckin (31. sz.), semmi esetre sem törökök, és csak Saurman (5. sz.), vagy Szighi (11. sz.) bírhatnak valami eredetiséggel.

Az anyakönyvek, a melyekből a legbővebb és hitelesb adatokat lehetne a Budán letelepedett törökökről meríteni, sajnos, hogy a törököktől történt visszafoglalás után csak tetemes idő lefolyásával készültek, de még sajnosabb, hogy azok sem jutottak mind és teljes épségben mireánk. Így a buda-alsó, vagy vizivárosi illyr ajkú katolikus plébánia anyakönyvei, melyekben, minden bizonynnyal igen sok keresztelt töröknek nevében kellett előfordulni, már nem léteznek, a lángoknak estek martalékkul, a mi így történt: a bosnyák ferencziek, kik az illyr ajkú katolikusok plébánosai valának, az 1692-ben uralkodó pestis ragály alkalmával, többeket kiküldtek társházukból a betegek szolgálatára, e kiküldöttekből négy elhalálozott, ezen szerencsétlenek szobáikban voltak az anyakönyvek is,

¹⁾ »Suspecta cum captivis Turcis feminis habitatio dissoluta.«

az akkori egészségügyi törvények szerint pedig annak vagyona, a ki a ragály áldozatává lön, a tűz által megsemmisítettett.¹⁾

Ekkor a kérdéses anyakönyvek a paterék többi könyvei és bútoraival együtt, szinte a tűzbe hajigáltattak.

Továbbá a budavári főtemplomban kereszteltek anyakönyvének egy része, mely 1687-ben kezdődik ugyan, hanem már a következő 1688. évben 1699-ig megszakad. Ezen rész, az 1723. évben, március 28-án, az egész várat elpusztító tűz prédájává lön.²⁾

A még fennmaradt anyakönyvekben föltalálható adatok itt következnek:

A) *A budapestvári vagy boldog-asszonyról nevezett főtemplom anyakönyveiből.*³⁾

a) Az 1687. év jun. 29-án kezdett kereszteltek anyakönyvéből:

1. 1687. sept. 4-kén. »Baptizata fuit Puella *Turcica* unius anni. Parentum nomen ignoratur. De Patrinis quoque nulla omnino mentio fit.«

2. 1701. feb. 2-án: »Joannes jam adultus. Natus *Turca* hic Budae. Patrini Perillustris Dominus Jacobus Schweidler Sup-

¹⁾ »Scire te volo, quod dicto Anno (1692), grassante in hoc loco pestifera lue, etiam Conventus iste infectus sit, quatuorque Religiosi, qui ad ministranda infectus Sacramenta deputati fuerant, eodem morbo mortui: Unde postmodum ad consulendum publico, communitatis bono, sicut experientia constat alias in simili occasione, Communitatum Magistratus fecisse, etiam in hoc Conventu contigit; omnia nempe utensilia, maxime que aliter difficile expurgantur, igne comburere oportuit, etiam forsitan invitis Religiosis; presertim quae Religiosi mortui attrectauerunt, quibusque usi sunt: Sicque etiam Registra Baptizatorum, Copulatorum, ac Mortuorum, combusta sunt.« Igy az 1692. évben ismét megkezdett eskettek anyakönyve előszavában. V. i. Liber Matrimonio copulatorum in Parochia Illyricae Nationis Budae in aquatica, ab anno 1692. Budapest felső-vizivárosi plebánia levéltárában.

²⁾ »Aliquod anni Baptizatorum et Vita functorum per incendium anni 1723 ephemeridibus correptis desiderantur.« Informatio de Parochia Budensi S. J. Acta Jesuit. Budensium 4. cs. 26. sz. és Visitatio Exemplae Ecclesiae Parochialis L. R. Civ. Bud. et Patrum S. J. Acta stb. 4. cs. 43. sz.

³⁾ A nevezett főtemplom levéltárábau.

remus bellicus Commissarius et Perillustris Dominus Bernardinus a Puchinger Zeigleütenant.« .

b) Az 1687. év aug. 15-én kezdett *eskedtek* anyakönyvéből.

3. és 4. 1690. nov. 11-én: »Leopoldus Kaunizer miles sub Ariazaga olim *Turca* sed Baptizatus cum Catharina etiam *Baptizata*.«

5. 1691. nov. 4-én: »Franciseus Saurman miles cum Virgine Anna Maria natione *Turcissa* sed Baptizata nunc.«

6. és 7. 1692. april. 24-én: »Georgius, neobaptizatus *turca* cum Eleonora etiam aliquando *turcissa*.«

8. és 9. 1692. nov. 25-én: »Copulatus est Neobaptizatus *Turca* christiano nomine Georgius cum Barbara ex *Turcissa*, facta christiana.«

10. 1692. nov. 26: »Copulatus est Neo-Convertus Lutheri assecla nomine Andreas Moyses et Transylvania Hermanstadiensis cum Eva Christina ex *Turcissa* facta christiana.«

11. és 12. 1694. máj. 2-án: »Joannes Szigchi Budensis factus ex *Turca* christianus cum Maria Susanna pariter ex *Turca* facta christiana.«

13. 1698. april. 4-én: »Sponsus Gebhardus Joan. Augustus Christleber et sponsa Maria Magraretha *Turcissa* baptizata.«

14. 1701. febr. 2-án: »Copulati sunt Joannes Offner baptisatus *Turca* et Teresia.« Úgy látszik ugyanazon János, a ki a 2. sz. alatt előfordúl.

c) Az 1692. év nov. 3-án kezdett *halottak* anyakönyvéből:

15. 1693. jan. 25. »Franciscus Budai, olim *Turca*, dein factus Christianus.«

B) *A budapest-felső vízivárosi sz. Annáról címzett plébánia-templom anyakönyveiből.*: ¹⁾

a) Az 1693. év febr. 12-én kezdett *kereszteltek* ²⁾ anyakönyveiből:

16. 1693. jul. 23-án: »Maria Magdolna *Turcissa* annorum 24 adducta est.« Keresztszülei voltak: Filtz Pál és Tulke rin Magdolna.

¹⁾ A nevezett plébánia-templom levéltárában.

²⁾ A kapuczinus atyák lelkeszkedése alatt.

17. 1693. jul. 28-án: »Margareta *Turcissa* adducta ex Bosnokok annorum 14. Loco parentum Hans Rodlet Anna Rodlin.« Keresztzülei voltak: Dirnbaum András és neje Margit.

18. 1693. aug. 11. »Anna Martha *Turcissa* Budensis, annorum 30. jam nupta.« Keresztzülei voltak: Schor György Hayrim Anna Mária.

19. 1694. jan. 4-én: »Mariandl *Turcissa* adducta ex alba graeca annorum 16.« Keresztzülei voltak: Wurm János és neje Johanna.

20. 1694. apr. 26. »Theresia *Turcissa* nata Budae annorum 28.« Keresztzülei voltak: Erhard András és Kaiser Teréz.

21. 1695. márcz. 20-án: »Eva *Turcissa* annorum 12.« Keresztzülei voltak: Kahanek Bernád és Virgo Éva.

22. 1695. jul. 1-én: »Johan Baptista *turca* adductus ex Peterwardein.« Keresztzülei voltak: Wurm János Mátyás és Bauer Johanna.

23. 1695. dec. 13-án: »Andreas Antonius *turca* deductus ex Peter Woradein.« Keresztzülei voltak: Sigl András és Katalin.

24. 1699. jan. 6-án: »Marianna *Turcissa* annorum 20.« Keresztzülei voltak: Raspassani Tamás negyed magával.

25. és 26. 1699. jan. 16-án: »Joannes Antonius filius. Ejus parentes: Leopoldus Bernardus baptizatus *turca* uxor ejus Theresia etiam baptizata *Turcissa*.«

b) Az 1693. év april 5-én kezdett *eskedtek* anyakönyvéből:

27. 1693. april 8-án: »Copulatus est Andreas Terczer Juvenis cum Anna Maria *Turcissa* Baptizata.«

28. 1693. máj. 17-én: »Copulatus est Franciscus Xaverius Baptizatus *Turka* cum Elizabetha Pergerin Vidua.«

29. és 30. 1694. jan. 13-án: »Copulatus est Petrus Baptizatus *Turca* ex alba Regali viduus cum Baptizata *turcissa* Maria Rosalia ex Ujvár vidua.«

c) Az 1693. év máj. 7-én kezdett *halottak* anyakönyvéből:

31. 1695. april 13-án: »Mortua est Maria Anna *Tyrckin*.« Talán ugyanaz, ki a 27. szám alatt előfordúl.

32. 1699. april 25-én: »Sepultus est Infans Hortulani qui est Baptizatus *turca*.«

A VAS-MEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET.

Jelen sorok föladata : egy virágzó, de egész csöndben szérenyen és ernyedetlenül munkálkodó egyletet megismertetni hazánknek a történelemmel és annak rokon szakmáival foglalkozó tudományos közönsége előtt.

Azon indokokat, melyek az egyletet létrehozták, továbbá az egylet szervezkedésének történetét csak röviden fogjuk elmondani.

Az indokok főkép helyi természetűek voltak. Azon város polgárai közül, mely város a hajdani Claudia Savaria Augusta romjai fölött emelkedett, sokan röstelték, sőt szégyelték azon mindenesetre Szombathelyt nagyon is kedvezőtlen színben föltüntető körülményt, hogy a területén eddig fölmerült sok és becses régiség legnagyobb részben lelketlen kufárkodás útján külföldre vándorolt, a mi pedig töredékesen még itt megmaradt is, oly szétszórt és minden viszontagságnak kitett állapotban volt, hogy meddigi fenmaradhatása is kérdésessé lett. A mellett a 67-ben történt koronázás után neki lendült országos jólét, s a kereskedelem és ipar fölvirágzása, Szombathelynek vasúti csomóponttá létele és ezáltal népességének nagymérvű szaporodása tömeges építkezést vont maga után, melynek következtében számos szép és érdekes régiség került ismét napfényre, habár a római leletek folyama azelőtt sem apadt volt ki egészen soha.

Hozzájárult még az is, hogy a megnyílt vasúti közlekedés folytán számos idegen vetődött városunkba, köztök régiség- és történetbúvárok is, kik nem egyszer hangosan fejezték ki megütözésöket a fölött, hogy itt muzeumba való tárgyat ugyan eleget, de muzeumot nem találtak.

Ugyanezen időben, a 70-es évek elején az egyesülési áramlat is nagy hullámokat hányt, és őszintén bevalljuk gyöngesé-

günket, hogy tán e körülménynek is volt némi befolyása arra, hogy egyesületünk eszméje megpendítettessék és annak kivitele oly gyorsasággal lehetővé tétetett. Csakhogy, míg az ekkor keletkezett egyesületek jó részét ismét elsodorta az idő árja, mert, mint a pillanat lelkesedésének szüleményei a lelkesültség lelohadtával veszniök kellett; addig életképes alapokra fektetett egyesületünkön még a legutóbbi évek mostohasága sem tudott kifogni, mert tagjait sem túlságos pénz, sem pedig időáldozattal nem terheli és mégis oly eredményt mutathat föl, mely az egyesület 1872. január 7-kén történt alapításakor táplált legvérmesebb reményeket is túlhaladja.

Oly férfiú állott ugyanis az ügy élére, kinek neve és tekintélye már a siker felének előleges biztosítéka volt. E férfiú Szabó Imre, a szombathelyi egyház-megye püspöke. Az ő vezérlete alatt, ki most már másodízben az egyesület három évre megválasztott elnöke, indult meg Vas-megyében azon régészetiügyi mozgalom, mely folytonos érdekeltséggel még most is tart és hiszszük tartani is fog.

A megalakult igazgatói választmány legelső teendőjéül tűzte ki magának: kijelölni azon irányt, melyen az egyesület munkálkodásának következetesen haladnia kell, ha célhoz akar jutni, és abban állapodott meg, hogy egyelőre kizárólagosan csak a régészet elméleti és gyakorlati terét fogja hivatásszerűleg művelni, belevonva ez utóbbiba a régibb magyar műipar folytonos szemmel tartását is. A szoros értelemben vett történetbúvárlatot, habár igen bele illenék is az egyesületi működés keretébe, alkalmas munkaerők hiányában el kelle ejteni, mert először is non omnia possumus omnes, másodszor e két különvált ág erőltetése oly munka szétforgácsolást idézett volna elő, mely lehetetlenné teszi vala bármelyikben is valami nevezetést produkálni. Kénytelen volt tehát a történetbúvárlatra nézve csakis a passiv támogatásra szorítkozni, t. i. helyet adni az egyesületi évi-jelentésekben a történelmi munkálatoknak is, mint alább látandjuk; mind pedig a történelem írott vagy nyomtatott emlékeinek gyűjtését is elrendelni.

Az egyesületnek a régészeti elmélet terén tett vívmányai leg-

nagyobb részben az eddig megjelent évi jelentés négy évfolyamában vannak letéve.

Miután egyleti működésünk iránt csak úgy tarthatjuk fenn a közérdekeltséget az egyleti tagok között, ha kutatásaink eredményét közérthető modorban kedveltetjük meg velök, azért megjelent régészeti értekezéseinknek is népszerű, könnyen érthető alakkal és nyelvezettel kelle birniok.

Ezen értekezések annyi ágra szakadnak, a hányféle a régészeti kutatás maga.

A történelemelőtti korról eddigelé a következő általánosan ismertető értekezés jelent meg: »Az őskorról.« (I. évfoly. 34. l.) »Megalith, vagyis őskori köemlékek és sirhalmok.« (II. 12. l.) »Néhány szó a bronzkorról.« (II. 25. l.) Tüzetesen a helyi viszonyokkal foglalkozik: »A történelemelőtti kor Vas-megyében.« (IV. 66. l.)

A római korszakot illetőleg kutatásaink eredménye sokkal átfogóbb, mint a mennyit az őskorra nézve tenni lehetett. E korszak főmomentuma Szombathelyre esik, innen sugárzanak szét minden irányba a római élet tüneményei. Erre nézve legelőször is Savaria fekvését és kiterjedését állapítottuk meg, (I. 62. l.) és innen mindig nagyobb körben terjeszkedve sikerült az egész megye régészeti térképét meghatároznunk. E térkép szerint megyénkben van: történelemelőtti lelhely: 102; római lelhely, Savaria egész területét egynek véve 52; keresztény műemlékek lelhelye pedig: 35.

A római korszakot tárgyaló értekezések, melyek mind Vas-megye területére vonatkoznak, a következők: »Fölrát-tanulmányok« (I. 16. l. 1—2. II. 30. l. 3—4. III. 98. l. 5. IV. 45. l. 6—7.) »A római agyagipar a vas-m. régiségtárban.« (III. 62. l.) »A vas-megyei régészeti egyesület római fölrattára« (II. 57. l. III. 122. l.) »Néhány szó a római utakról.« 'Bubics Edétől. (III. 90. l.)

A középkorral és régibb magyar műiparral foglalkoznak a következő értekezések: »Közép és újkori érmek«. (II. 1. l.) »Lelehelyeink«. (III. 111. l.) »Hazai iparczikkék a vas-megyei régiségtárban«. (III. 27. l.) »A vas-megyei régiségtár fémerei«. (III. 42. l.)

Hogy a történelmi iránynak, kivált midőn az megyei érdekű, vagy a régészeti kutatásokkal szoros viszonyban áll, is tért engedtünk, azt Chernel Kálmán értekezései, név szerint: »Kőszeg városa hajdankori építményei, régiségei és levéltára«. (I. 39. l.) »Kőszeg város történelme az alkotmányos és vallási villogások korszakában«, (II. 46. l.) »Adalékok Kőszeg történetéhez« (IV. 38. l.), valamint a megjelent három ó-római életkép, és ugyan: »A római köznép az első császárok alatt«. (III. 1. l.) »A nők«. (IV. 1. l.) »Circus és amphitheatrum«. (IV. 19. l.) eléggé bizonyítják.

Korántsem kell azonban hinni, hogy az idézett értekezések- és cikkekben az egylet tudományos működése ki volna merítve. Ha valaki arról egyéb képet akar alkotni, olvassa el a szintén hivatolt füzetekben megjelent titkári jelentéseket, és látni fogja, hogy az egyleti választmány ez érdemben még igen sok fonál végét tartja kezében, melyek legombolyítására évek meg évek szükségeltetnek. Minden fölfedezett csapásnak a végére járni, minden föltűnt nyomot szakszerűleg megvizsgálni, ezek összeköttetését és egymáshoz való viszonyulását kideríteni, a tüneményeket koruk szerint szétválasztani és osztályozni, a megyénkben létezett római úthálózat ágait pontosan meghatározni, a még kétséges római helységek és települések helyrajzi fekvését és evvel kapcsolatosan e terület katonai szervezetét helyrajzilag kimutatni, a fennmaradt emlékekből művelődés- és művészettörténelmi adatokat levonni; földeríteni, hogy és mily mértékben vett erőt a hódító rómaiak szellemi fölénye a benszült barbárokön, a keresztény középkor művészete hogy nyilvánult megyénk területén és ez mily causalis nexusban áll mind a hazánk többi részeivel, mind a szomszédos tartományok e nembeli jelenségeivel, mind olyan kérdések, melyek megoldásához, habár már megkezdtük is, mégis csak lassan, úgyszólván csak lépésről lépésre közeledhetünk.

Az egyleti választmány azt is elvül tűzte ki magának, hogy mind ezen kutatásokban tisztán és kizárólagosan csak Vas megyére szorítkozzék, kivéve azon esetet, ha a munkálatok egyik vagy másik szála netalán a szomszéd megyékbe is kifutna, mert akkor az összetartozandóság kedvéért oda is ki fog terjeszkedni. Ily

eset már több is fordult elő. Így a történelemelőtti kor emlékeinek Veszprém-, Zala- és Sopron-megyébe való kiágazásait is követnünk és számba vennünk kellett; hasonlóképen középkori műemlékeink, kivált góthstílusú mintáit a szomszéd Steierországban kellett keresnünk.

Azután mennyi töméredek, főkép a római korszakból ránk maradt apróság van, mint érmek, edények, házi eszközök stb., melyek történelmi vonatkozásai, fejlődési mozzanatai nemcsak hogy kapcsolatban állanak egymással, hanem egymást kiegészítik s a nagyobb horderejű kérdések megoldását elősegítik, s a melyeket mind éber figyelemmel kell kísérnünk? Ime a teendők mély halmaza!

Az egyleti választmánynak a régészet gyakorlati téren kifejtett működése, az itt szerzett eredmény a *vas-megyei régiség-tárban* van letéve. Ezen intézet, melyet mi ügyszólván semmiből teremtetünk, daczára rövid, négy évi fenállásának, máris minden rendű és rangú látogatóinak osztatlan tetszését és elismerését vívta ki magának.

A régiség-tár az elnök szivessége folytán a püspök-palota földszinti nagy termében és az azelőtt elnyúló széles folyosón van elhelyezve.

A folyosón a római föliratos és faragványos kő és téglá emlékek vannak egy szilárd szerkezetű faemelvényen fölállítva. Ezeket kiegészítik azon nagy torzók és emlékek, melyek a püspök-palota udvarán állanak, s a melyeket roppant súlyuk miatt nem lehetett földel alá vinni. Nem hiszszük, hogy a római szobrászat maradványai Magyarországon bárhol is nagyobb számban volnának képviselve, mint itt.

Igaz, hogy a római szobrászat Pannoniában műremekeket nem teremtett, sőt hogy a fönmaradt töredékek legnagyobb része a valódi művészet színvonalán alul áll és csak barbár ízléssel párosúlt utánzást tanusítanak.

És mi mégis nagy súlyt fektetünk még e töredékekre is, először azért: mert ezekből lehet constatalni, mennyire változott meg a görög genius aranya, melyet már Rómában a művészetkedvelés és műfényűzés e gazdag középpontján ezüstre váltottak

föl, minél messzebb távozott a valódi humanitás hazájától, Hellas szelid egétől; másodszor azért, mert ezen töredékeken lehet legvilágosabban kimutatni, hogy a görög genius hatalmas oly nagy s még a barbárok jobb érzelmeit is annyira elragadó volt, hogy még azon esetlen és durva műveknek is, melyeket ezek hoztak létre a római uralom alatt, a classicismus egy szikráját kölcsönözte, és e műveket a szép és nemes ízlés bizonyos fokú bélyegével ellátta.

Fölratos köveink között, azokon kívül, melyeket fölratatálmányainkban már ismertettünk, még számos, fölötte érdekes létezik s mindenesetre az ex professo régésznek és történetbúvárnak, — pl. csak azon három köre utalunk, melyeken Domitián neve a senatus parancsára kivésztett, — sok és becses anyagot szolgáltatnak.

A Dorffmeister által al fresco kifestett nagy terem, melyben kisebb régiségeink vannak kiálllítva, két nagy ajtóval bír, melynek egyike a folyosóra, másika pedig a templomtérre nyílik. Tavasztól kezdve késő őszig, ha kedvező az idő, minden vasárnap reggel néhány órára a régiségtár megnyittatik a közönségnek. A látogatók könyvébe eddigelé 6000 név van bejegyezve, mi már magában véve is, számba sem véve azt, hány nem írta be nevét, a közönség érdeklődésének, melylyel zsenge intézetünk iránt vi-seltetik, fényes bizonyága.

A terem falait a megyei nemesi fölkelők gyalog és lovas számszerint 7, valamint a 48-ki forradalomból maradt 3 zászló disziti. A megyei zászlók közül legérdekesebb az, melyet a koronázási banderium lobogtatott 1867-ben; a forradalmiak közül pedig 117-dik honvéd zászlóalj zászlaja, melyet e zászlóalj lel-késze életveszély közt mentett meg a világosi fegyverletétel al-kalmánál.

A szekrényeken kívül még több tárgy van a teremben föl-állítva, úgymint: két kis Batthyányi-féle bronzágyú, két nagy római fölratos és faragványokkal disztett sírkő, egy nagy halot-tas czimer, egy római nagy amphora, továbbá a szt.-gotthardi csa'-ában elesett Mustafa-bég fehér márvány-sírköve stb. Ezen na-gyobb tárgyakat nem lehetett kor szerint osztályozva elrendez-

ni, mert mostanig több helyiséggel, mint a terem, még nem rendelkezünk.

A keleti oldal közepén álló szekrény kizárólagosan iparcikkeknek van szentelve. Említést érdemel közöttük egy miseruha vászonból, magyar izlésű, szegfű és tulipán himzéssel borítva, nemkülönben egy török fölirattal és virágokkal áthimzett kendő, mely a kemenes-szt.-mártoni moséból átalakított templomban sokáig mint oltárterítő volt használatban.

A déli oldal egész hosszát magas üvegszekrények foglalják el. Az első szekrényben láthatók a praehistoricus régiségek, számszerint kétszáz néhány darab, köztök több a congressuson is kitüntető figyelemben részesült. Ugyanott vannak még római nagyobb cserépedények és három márvány szobrocska, u. m. Juno, Flóra és Hercules torzói.

A második szekrény a római üveg és agyagipar tárgyaival van megtöltve, számuk meghaladja a 300-at. Látni itt igen díszes üvegpoharakat, korsócskákat és üveghamvedreket, — az agyagipar legváltozatosabb termékeit, egy stiláris föliratú téglát, falfestménytöredéket, mely meglepőleg hasonlít a pompeii hasonnemű falfestészetéhez, és még kivált egy egész sor római bronzszobrocskát, melyek közül hét, valódi szombathelyi lelet.

E két szekrény tetején, középen egy sokfiókos magyar leveles láda, és ennek mindkét oldalán öt-öt czéhkorsó szemlélhető.

Az ajtón túllevő első szekrényben az ütő, szűrő és vágó fegyverek vannak elhelyezve. Itt láthatók kardok a keresztes háborúkból, a szombathelyi városbírák kormánybotjai, Jaun van Wert és Spinola tábornokok kardjai stb. A mellette levő szekrény puskagyűjteményt tartalmaz, kezdve a kanóczos puskától egész a gyutacsos löfegyverig, a többi között van egy forgatható kétsőves kovás- és egy öblös-puska is. A hamadik szekrény a diszfegyverek tára, középen egy elefánt csonttal bevont és dombor képekkel díszített nyereg állvány. E szekrény minden egyes darabja egy-egy műremek. A szekrény alján két sárgaréz keresztelő-medence a XIV-dik századból s két kancsó látható,

az egyik ezek közül ön czéhkanna, a másik zománcszínű képekkel diszitett vörösrézedény és a leggyönyörűbb művészi kivitelű.

A negyedik szekrény tisztán török-tatár fegyvereket és egyéb hadikészületeket tartalmaz. Itt különösen kiemelendő az eredeti lófarkzászló, egy egyenes mórpallos aranyal kirakott fölirattal, végül egy jancsárpuska, melynek damask csőve tövétől csúcsáig bevéselt arabeskekkel és ezek közé foglalt korallok és turquoisokkal ékeskedik.

Az ötödik szekrényben a 100-nál többre menő régi és újabb magyar agyag műipar, nemkülönben régi chinai s egyéb nevezetes porcellán gyárak termékei vannak kiállítva vegyest ezüst poharakkal, díszedényekkel fémről, régi japán, ind és franczia, hol zsirkőből, hol elefántcsontból készült alakocskákkal. E szekrénynek csaknem minden egyes tárgya különlegesség a maga nemében.

Az északi hosszfal mellett álló kilenczedik szekrény a régi nyomtatványok és könyvek, a szakkönyvtár, a képes albumok, pl. Dürer-Corvincodex-boulaki múzeum (nagy folio kötet 40 fényképpel, az egyiptomi alkirály ajándéka) m. nemzeti múzeum föliratos emlékek albumai stb, a 300 dbot meghaladó camealenyomat gyűjtemény, okmány-gyűjtemény, melyet Nagy Imre tagtársunk szíves volt rendezni, kézirat és a még rendezésre váró több ezerre menő közép és újkori ezüstérem-gyűjtemény befogadására szolgál.

A terem közepét egy hosszú, mindkét oldalon hat-hat lejtős üvegfiókkal ellátott asztal foglalja el. A templomtér felőli oldalon a felső három fiókban a kizárólagosan Vas-megye területén talált közel 2000 darabot számláló római érem-gyűjtemény van időrendben elhelyezve Octavianától Justinianig 114 névvel. Ezen érmek között alig, csak itt-ott van kettős példány, és ezek is némi csekélységben eltérőbb egymástól. A negyedik fiókban egy remekművű rézmedenceze gyönyörű zománcz-festéssel, egy aranyos zománczú üveglőportartó és még néhány XVI. századbeli lőporszarv, az ötödikben majolika-tálak és XVI. századbeli evőeszközök, a hatodikban egy XV. századbeli német biblia színe-

zett fametszetekkel Fogl fametsztől, egy hártára nyomott és miniature festményekkel díszített latin imakönyv a XVI. századból; továbbá egy bronz triptichon görög fölirattal és kivált egy románstílusú széles pengéjű tör vonja leginkább magára a látogatók figyelmét.

A túlsó oldal első fiókjában pecsétnyomó-, gyűrű- és miniature arczkép-gyűjteményünk, néhány nemzeti ereklye, pl. Kisfaludy Sándor téntatartója stb. és fafaragványok vannak letelve; a másodikban a római kisebb bronztárgyak, a harmadikban a római arany és bronz-ékszerek, az úgynevezett tabula honestae missionis, római tükör és egyéb csontból készült kisebb házi eszközök, borostyánkő és üveggyöngyök vannak elhelyezve. A negyedik fiók kiválóan szép veretű közép és újabbkori arany és ezüst érmeket tartalmaz, az ötödik és hatodik fémergyűjteményünket tünteti föl.

Habár régiségtárunkba minden régészeti, történeti vagy műbecsű tárgyat fölveszünk, mégis kiváló gonddal csoportosítottak mindazt, a mi különlegesen Vas-megyét illeti. A főntebbiekben csak úgy általánosságban jeleztük a tárgyak fajait, melyek régiségtárunkban képviselve vannak, a régiségtár maga egész valójában, a hatezeren túlmenő tárgyhalmazával, mely négy rövid év alatt gyűlt össze, hazánkban oly culturalis mozzanat, mely méltán érdemli meg azon figyelmet, melyben részesül. Pedig folyton növekedik. Nincs az a hét, sokszor nincs egy hét azon napja, mely szaporodása és gyarapodása örvendetes jelét nem adná.

A vármegyei régiségtár hazánk nyugati végvidékén máris oly középpontot képez, mely megérdemlené, hogy a szomszédos Zala- és Veszprém-megyéktől mind ilyen elismertessék és ezen megyék leletei is itt központosíttatnának. Ez egyletünk óhajta is, és talán meg fog jöni az idő, a mikor ez óhaj foganatosítható is leend.

Hátra van még, hogy az egylet belállapotáról is mondjunk néhány ismertető szót.

Az egylet tagjai tiszteletbeliek, azután rendes alapítók és pártolók.

Az egylet alapításakor volt 27 alapító és 472 pártoló rendes tag, ma van 43 alapító és 641 pártoló rendes tag, daczára annak, hogy körül-belül 100 tag időközben vagy elhalt vagy ki lépett az egyletből.

E számokból is kitűnik, hogy az egyleti ügyünk iránti részvét és pártolás, ha nem is rohamosan, de mégis folytonosan növekedik.

Rövid ismertetésünk, reméljük, meggyőzte a t. olvasó közönséget arról, hogy a vármegyei régészeti egylet neve egy az időhullámok felszínére jött káprázó buborék, mely rövid ide-oda vetődés után ismét az enyészetbe száll vissza, hanem hogy az egy oly komoly tudományos törekvés, mely a régiségtár fölállításával és szakszerű berendezésével nemcsak Vas-megyének, hanem Magyarország egész nyugoti vidékének állandó nevezetességet díszít adott.

LIPP VILMOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország ó-Keresztény, román és átmenet stílusú mű - emlékeinek rövid ismertetése. A vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter úr megbízásából írta *Dr. Henszlmann Imre*, a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának előadója. Hét ábrával, egy térképpel és 287 fametszettel. Budapest, 1876. m. k. egyetemi nyomda. 4-rét, 177 l.

Az előttünk fekvő munka régészeti irodalmunk terén nem jelez új vívmányokat, hanem az eddigi bűvárlatok és tanulmányok rövid egybefoglalását adja. Szerző a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának működéséről számol be, mely mintegy négy évvel ezelőtt létesült. Tudvalevőleg e bizottság hazai műemlékeinket tanulmányozni s azok kellő fentartásáról gondoskodni van hivatva. A munka azonban nagyon lassan halad. Hazánk kedvezőtlen pénzügyi viszonyain kívül abban keresendő a főok, hogy kellő szakképzett erővel még ma sem rendelkezünk. A vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter úr több egyént tisztel ugyan meg bizalmával, e bizottság kültagjává való kinevezésével, de a kitüntetettek közül többen nem nagyon sietnek megfelelni a kötelezettségnek, mely némi teherrel és *szakismerettel* jár. Innét van, hogy szerző méltán panaszkodik a beküldött adatok hézagosságáról és nem egyszer felületességéről, mely alig terjed többre a pusztá kijelölésnél. Magunk is tudnánk oly egyéneket nevezni, kiknél a hozzájuk küldött »törzs ivek« évek óta a fiókban hevernek. Állításunk mellett tanuskodik a jelen munka végéhez függesztett lajstrom, melyből kitűnik, hogy e korszak keretébe vágó törzsiveket mindössze csak 11-en küldték be, sőt az ismertetők s leírók közt nevezetesebb hazai tudósainkon kívül — minők Rómer, Ipolyi és szerző — alig találunk helylyel-közzel néhány új nevet. Érdekes még azt is tudni, ami

szintén e lajstromból világlik ki, hogy *105 helyet*, hol öskeresztény, román vagy átmeneti stylű műemlék létezik, *egyedül csak Rómer tudósítása után ismerünk*, ki tudvalevőleg csaknem egész Magyarországot átkutatta és számos oly helyen fordult meg, hova több u. n. *szoba tudós* még el nem jutott. — E meddőség második oka gyanánt tekinthető azon körülmény, hogy az »*Archaeologiai Értesítő*«, daczára a maga nemében körültekintő, gondos szerkesztésnek, erre kevés figyelmet fordít. Élénk emlékünken van ama lelkes forrongás, melyet e szerény lapocsksa a vidéki szakemberek és kedvelők közt képes volt előidézni oly mértékben, hogy a mai eredmény is egy részben ennek köszönhető. Volt benne annyi érdekes levél, papírszelet és adalék főhercegtől úgy mint az egyszerű falusi lelkésztől vagy tanítótól, hogy még ma is kincses háza a régészettel foglalkozó szakembereknek!

E kitérés után térjünk át magára a munkára.

Ezuttal, mint a mű homlokán olvasható czim mondja, a középkori műemlékeknek, csak egy részével van dolgunk, melyek hazánkban aránylag csekély mennyiségben találhatók. Értjük az ős keresztény, román és átmeneti korszak termékeit. E műemlékeknek, tekintve csekélyebb számukat, annyira át meg át kellene tanulmányozva lenniök, hogy ingadozó, vagy kétséget és nehézséget okozó véleményekkel találkozoznunk egyenlő a méltó megütközéssel. Egész az unalomig hallottunk és olvashattunk »*röviden*« róluk, anélkül, hogy újabb vívmányokkal, melyek legalább a tudomány előhaladását jeleznék, találkoztunk volna. A mit nálunk némelyek írnak, szükségesnek találják három-négyféle alakban, kissé vagy jobban változtatva egy vagy két ábrával megtoldva a szakemberek megbotránkozására reproducálni. Ilyenekből áll a m. tud. akadémia e nemű kiadásainak egy része, holott a terjedelmes »*Monumenták*« helyett czélszerűbb volna a »*Közlemények*« bővítése, hol több, tudományos apparátussal és okadatolt criticával irt tanulmány és monographia foglalhatna helyet. Ez a főhibája a jelen kiadványnak is, mely régi dolgokat ad új alakban. Nézetünk szerint szerző e munkálattal nem felelt meg az országgyűlés kívánalmának. A bizottság működésének vázolására számít az olvasó, s merő leírásokat

kap. Mi jobban szerettük volna e műben a műemlékek helyreállítására vonatkozó gyakorlati tervezeteket és ott ahol szükséges, költségvetéseket olvasni, a mik a főrendi és képviselőház t. tagjai számára is, kik bizonyára kimerítő jelentést vártak, practicusabb leendett e hosszas, digressiókkal tömött leírásoknál. E beszámolás azonban meg is történt, mint a miniszter úr, 1876. évi (ötödik) jelentéséből kitűnik, de nagyobb részletezéssel az előttünk fekvő munka szolgálhatott volna.

Most még hátra van a kérdés, hogy mint felel meg e mű, ha nem is céljának, legalább címének. Rövid ismertetés akart lenni, s mégis oly részletezésekbe mélyed, minők a behatóbb szakmunkákban is zavarják az értelmet. A mi tételeit illeti, részletezésbe ezuttal nem bocsátkozhatunk, mert azok egy része külön értekezéseket kelthetne, miután magokban foglalják a tudomány csaknem összes principiumait, mert meg vagyunk győződve, hogy e tételek, a mint már költöttek is élénkebb eszmecserét, több értekezést és tanulmányt fognak eredményezni. Ennek csak örülhetünk, mert az eszmék tisztázása mindig a tudomány előnyére válik.

Kötelességünknek tartjuk megjegyezéssel kísérni a mű előszavát, melyben szerző úgy nyilatkozik, mintha a francziák, kiknek »Commission des monuments historiques« nevű tudományos testülete 1837-ben és a bécsiek, kiknek »Central Commissioja« 1856-ban alakult meg, a műemlékek lajstromozásában mögöttünk volnának. Őszintén szólva, szerencse, hogy ezen ítélet *magyar nyelven* jelent meg, s így külföldön nem fognak érte *benünket elítélni*, mert az igazat megvallva, francziák és németek lassan ugyan, de alaposan dolgoztak, s épen nem maradtak mögöttes annak, mit e műben nyertünk.

De habár e műnek olvasását helyenként idegen zamatú irálya, aránytalan compositiója megnehezíti is, a mennyiben az hazánk közönsége közt számos kézen forog, hasznos szolgálatot tehet az archaeologia iránti érdeklődés fokozására, s e tekintetben közzétételét örömmel fogadhatjuk.

A mű kiállítása fényes, méltán dicséri a m. k. egyetemi nyomdát, nemkülönben Beszédes Sándor esztergomi fényképészt, aki a sikerült albertotipiai műmellékleteket készíté. △

KÜLÖNFÉLÉK.

A ZRÍNYIEK CSEHORSZÁGBAN.

1563. október 27-én Rosenberg Vilmos, császári tanácsos és cseh főrendi kamarás (később fővágróf) fölhatalmazta Winterbergi várában Neuhaus Joachimot, Neuhaus és Frauenburg urát, aranygyapjas vitézt, császári tanácsost és cseh főkancellárt, Anná, mostoha nővérének férjét, nemkülönben *Vok Péter* testvérét: a húga Éva kisasszony és a »nemes Serini gróf, a római császár Ő Felsége tanácsosa s Szigetvár parancsnoka« közti házasság megkötésére, miután ő »több rendbeli akadályok« miatt személyesen jelen nem lehet.

Éva, mint már említők, Rosenberg Vilmos és Péter édes testvére, Rosenberg Jobst és Anna rogendorfi grófnő házasságából 1537. apr. 12-én született.

Neuhaus Joachim az Éva és Zrínyi gróf közti tényleges eljegyzést 1563. nov. 12-én Schwanbergi Henrik előtt eszközölte, azt a reményét fejezván ki, hogy Éva kisasszony Isten segedelmével biztos jövőnek néz elébe.

Mily körülmények okozták a Zrínyiek s a Rosenbergegek közötti közeledést biztosan nem mondhatjuk, ha csak talán a Zrínyiek eberauai birtoka, Ausztria közelében, — Neuhausi János által kezdeményezve — nem szolgált e tekintetben nyomós indokul, s ez alkalommal minden családi szokás ellenére a lakzi nem Krummauban, hanem kivételkép Neuhausban a rokonoknál tartatott meg.

Az esküvő 1564. sept. 10-én történt a neuhausi várkápolnában, közelebbi részletek talán az ottani levéltárban le lehetők. Egy Rosenberg-nél alkalmazott szolga sept. 9 — 15-ig vitt kiadási jegyzékében azt olvassuk, hogy mind a két Rosenberg testvér nagy kísérettel vett részt húgok nászán.

1564. sept. 14-én hagyta el az új házaspár Neuhaust, s Zlabingban meghálván másnap Drosendorfba, s innen Schöngrabenbe érkeztek.

September 21-én elérték Eberaut, (Monyorókerék) a Zrínyi birtokát, néhány napi itt időzés után sept. 29-én Bécsbe jöttek. Itt oct. 22-ig maradtak, azután pedig folytatták útjokat Csáktornya felé.

Kevéssel Zrínyi házassága előtt (sept. 6-án) Vicsovec Farkas megkereste Rosenberg Vilmost az iránt, hasson oda, hogy Seydlitz János, mint apród vétessék föl a Zrínyi szolgálatába.

Megemlíjtük egyúttal, hogy 15 hónappal a Zrínyi menyegzője után a fenkölt szellemű várúr Neuhaus János, kinél nászukat ülték 1565. dec. 12-én reggel a császári udvartól hazajövet a Bécs melletti úgynevezett »Wolfsbrückén« kocsistól, lovastól átszakadt s halálát a Duna hullámaiban lelte.

A szigetvári catastropha után (1566. sept. 7.) Csáktornyáról sept. 28-iki kelet alatt kéri a még »gyöngé és búsuló« özvegy »szíve nagy fájdalmában« s a »mindenható Isten által rá kimért végzetes órában« bátyját Pétert, hogy mihamarább jelenjen meg férje végakarátának felbontásánál Csáktornyán, miután másik, a császár által a cseh segélyhadak fővezérévé kinevezett bátyját erre meg nem kérheti. A grófnő azt az óhaját nyilvánítja, hogy gyermekeivel Bécsbe szándékoznék menni, s e szavakkal végzi levelét: »Azt a futárt, kit hozzátok küldök, tartsátok magatoknál, hogy ha netalán ide fáradna valamelyik Bátyáim Uraim közül, megmutassa az utat, miután ezek a törökök miatt veszélyesek, ¹⁾ a törökök minduntalan portyáznak, úgy hogy félő vagyok, hogy valamelyik szerencsétlen órában rajtunk törnek.«

E sorok alá gyámoltalanságra mutató vonásokkal »Eva zu Rosenberg Wittib« vagyon írva.

1566. dec. 12-éről II. Miksa császár és király Bécsből tudósítja Rosenberg Vilmost, hogy a magyar udvari kancellária útján megparancsolta *Zrínyi György*-nek, hogy atyja özvegyét, a Rosenberg nővérét, a végrendeletileg őt illető jogtól ne foszsa meg, viselje magát irányában tisztelettel s ne tartsa vissza az eberaui uradalmat, mely őt törvényesen illeti. Szolgája *Ssyratorz Boldizsár* is ótalmazva lesz — folytatja tovább a császár — hogy asszonya ügyeit továbbra is vezethesse s rajta leend, hogy a gróf is teljesítse parancsát.

¹⁾ A német eredetiben ez a furcsa, de egyúttal jellemző kitétel áll: »die Weg gar *ungfürlich* sein.«

1568-ban Zrínyi özvegye fiacskájával Jánossal, Krummauban lakott a Rosenberg-féle házban, bátyjától Vilmostól ellátva minden szükségessel. 1570-ben Péter bátyjánál Bechyňben tartózkodott.

Elvégre kérője akadt. Eleonora mantovai hercegnő, I. Ferdinánd leánya személyesen lépett közbe s követei B. Sprinzenstein Sándor és János Albert által siettetve Rosenberg Vilmosnál (1578 július) a házasságot. 1578. sept. 16-án kelt egybe Zrínyi özvegye *Gazoldo Pál* mantovai gróffal s mintegy 15,000 tallér hozományt kapott. *Gazoldo* egy »csomó taliánnal« 1579. január 24-én hagyta el Krummaut, a mint az egykorú Rosenberg-féle levéltárnok és genealogus Březan Venczel megjegyzi, hozzá teszi ugyanő, hogy Éva daczára több előnyös házassági ajánlatnak cseh és lengyel nemcek részéről, daczára továbbá bátyja intéseinek, mégis csak az olasznak adott elsőséget, kinek 30,000 véka meiszeni garast hozott. Hosszabb időzés után Mantovában, hol a hozomány pocskékká lőn, 1588—89-ben ismét csak Csehországban termett a házaspár, s majd Vilmosnál, majd Péternél időztek, kikre kissé terhessé is lőn tartásuk. Éva kedvet mutatott Csehországban jószágot szerezni, hanem már nem volt miből, s mert — mint Březan megjegyzi, házassága elejétől fogva nem tetszett neki, végre is a talián salátához kellett szoknia s 1589-ben férjével visszatért Olaszországba, holott Mantovában 1591. aug. havában meghalt. Úgy látszik — végzi Březan — hogy első férje által evangelicus - utraquistává lőn, később azonban Olaszországban katolizált.

Fia, *Zrínyi János*, ki mint császári apród 1586-ban beteges anyját és mostoha apját Mantovában meglátogatta, nagybátyjánál Rosenberg Vilmosnál tartózkodott, a ki 1592. aug. 31-én meghalálozott.

Zrínyi János Kolowrati *Novohradsky* Farkas Schlüssellburg s Opolka ura, császári tanácsos, főudvarmester és Sternberg Judith leányát, Mária Magdolnát vette nőül. 1599. oct. 29-én utazott Rosenbergi Vok Péter Schlüssellburgba kérőbe, erre Březan e homályos értelmű kifakadást teszi: „*O quam atra dies!*“ A lakzi 1600. nov. 7-én tartatott Krummauban Rosenberg Péternél nagy fénynyel és pompával. Egész társzekerék élelemmel fogtak el, s a címeres, aranyozott nászkocsi 470 tallér 12 krajczárba került. A muzsikát Prágából hozták, még pedig „*csidót*.“

A Rosenberg és Schwanberg házak között 1484 óta az a szerződés állott fön, hogy a Rosenbergek kihaltával az utóbb említettek

örökölnék. E szerződés Vok Péter, az utolsó Rosenbergnak nem igen volt ínyére s mindenképen azon volt, hogy a szerződést kijátsza, természetsszerűleg inkább szeretvén öcsését Zrínyit örököséül. Péterén nem múlt, hogy neki valamely birtokot, bármily jogcímen is odajuttasson. Így 1600. máj. 16-án 1000 véka cseh garasról kötelezvényt állított ki Zrínyi részére. E követelés értelmében azután, Rosenberg halálával, Zrínyi, birtokába jutandott a wittingauai uradalomnak, de egyúttal elvállalja a rosenbergi adósságok egy részét, mintegy 100,000 véka garast, melytől ha nem fizetné a kamatot, a hitelezőknek ez uradalomra zálogjoguk lesz vala. Ugyanez állott volna Zrínyi örökösire nézve is, kiket Rosenberg szintén nem felejtett ki. Miután azonban Schwanberg János György ez ellen a rendek tábláján eredményesen protestált, Péternek vissza kellett vonni kötvényét s 1610. jan. 4-én mindkét fél közt egyezmény jött létre, mely szerint elismertetett a Schwanbergék örökösödési joga, a rosenbergi uradalom azonban a hohenfurti kolostor fölötti kegyúrasággal, nemkülönben a libejici uradalom Zrínyié marad, azaz a kikötéssel, ha maradék nélkül hal el, ezek is a Schwanbergekre szállanak, köteleességük levén esetleg a gróf kisasszonyokról illendően gondoskodni.

Vok Péter Wittingauban 1611. nov. 6-án meghalt; Zrínyi 1612. feb. 1-én nagybátyja hulláját a Rosenbergi családi sírboltba, a hohenfurti kolostorban, temette, nem sokkal utána 1612. feb. 24-én ő is öseihez költözött. Betegsége ismeretlen, egy orvos fönmaradt rendeletéből azonban, mely könnyen emészthető ételeket s gyógyszereket rendel, az gyanítható, hogy máj- és gyomorbaja volt. Egyúttal még egy keletnélküli irata is létezik Zrínyi nevének, melyben Pétert kéri, küldje el a házi orvost, mert férje egész testében beteg.

Hohenfurti források gróf Zrínyit »vir optimae indolis et catholicae fidei adictus«-nak jellemzik.

Slavata Vilmos, Neuhaus ura, Schwanberg János Györgynek 1612. mártius 31-én azt ígéri, hogy 1612. april 11-én megjelenik Rosenbergen Zrínyi temetésén. Schwanberg János György Hohenfurton april 12-én a tisztelet minden jelével temetteté el a halottat s márvány emléket állíttatott következő felirattal:

»Anno a nato Christo MDCXIII. mense Novembris die XXV. in honorem et immortale nominis monumentum illustris et generosi domini dm Johannis, comitis de Serin, domini in Schakathurn, Eberau et Rosen-

berg nec non monasterii huius Altovadensis domini heredis ; sacrae Rom. imperatoriae mttis Rudolphi secundi quondam a consilii et cyathis etc. renovatum est hoc altare, sacellum de novo picturis exornatum et unacum sepulchro ex marmore extructo, positum sumptibus illustris et generosi domini Johannis Georgii de Schwannberg in Klingenberg, Worlik et Rosenberg, Scae Cae Mttis consiliarii inclytæ domus Rosenbergicae relictæ heredis et domini.«

A gyászdalát Budeci Lomnický Simon készíté, tiszteletdíja 20 mézesen garas volt.

Zrínyi magtalanul elhunyván a rosenbergi és libejici uradalmak Schwanberg János Györgyre szálltak, kinek fia Péter a cseh mozgalmakban való élénk részvéte miatt összes uradalmait elveszté, s közvetlenül a fehérhegyi csata előtt halt meg.

WAGNER TIVADAR.

KIRÁLYI MÉHESZEK BARANYÁBAN.

Árpádházi királyaink alatt Baranya-vármegyében a királyi udvartartáshoz tartozó cselédek többféle osztályaival találkozunk. Jelesül II. Endrének Bertalan pécsi püspök, illetőleg a pécsi főegyház részére 1233-ben kiadott adomány és szabadalom-leveléből látjuk, hogy Bodán (a mai Fazekas-Bodán) királyi *udvarnokok* (vduornici) laktak. (Fejér Cod. Dipl. III. 2. 432 l.) szó van ezen királyi udvarnokokról már I. László királynak Nyárád helység határait körülíró s 1093. évben a báthai monostor javára kiadott oklevelében is. (A gróf Zichy család okmánytára, Pest 1871. I. köt. 1 lap.) Valószínű — bár oklevelekkel ez idő szerint még nem bizonyíthatom, — hogy a pécsi járásban fekvő Udvard, — s a baranyavári járásba kebelezett Udvar nevű helységek Baranya-megyében szintén az egykor ott tartózkodott kir. udvarnokoktól vették elnevezésüket.

Bodához nem messze Nyárádon (ma Kis-Nyárád a pécsváradi járásban) királyi *solymászok* (madarászok = aucupes) és *ebfalkárok* (= caniferi) tanyáztak (Fejér i. h.); míg a Tolna-megyei, de közvetlenül Baranya szélén fekvő Máza helységben királyi »*marchidatores*« (mészserfőzők ?) székeltek. (Fejér i. h.)

Mindezen adatok azonban sokkal ismertebbek, semhogy szükséges volna náluk tovább időzni.

Nem ismeretes azonban tudtom szerint azon adót, mely a Baranya-vármegyében 1370. évben létezett *királyi méhészekről* szól; melyet úgy is mint tárgyánál fogva magamban véve érdekes adatot, úgy is mint a hazai méhészet egyik legrégibb emlékéét a t. olvasónak ezennel bemutatok. ¹⁾

Kulach Domokos Baranya-vármegyei birtokos, bizonyos Bodvölgye nevű baranyai birtokra (possessio) új adományt nyervén, midőn magát ezen birtokba a pécsvárai convent — s a király emberével bevezettetni és abba beiktattatni akarta volna, Lipói Lőrincz és Domokos — szintén baranyai birtokosok — a bevezetésnek és statutióinak ellent mondtak. A convent és király emberei tehát az ellentmondás okának kifejtése végett Lipó Lőrinczet és Domokost, az adományos Kulach Domokos nevében perbe idézték. A tárgyalás többszöri elhalasztása után Kulach Domokos részéről allegáltatott s több mintegy 180 tanú által bizonyíttatott, hogy a 4 ekényire becsült Bodvölgye birtok a királyi méhészeké volt s ennél fogva királyi adományozás alá tartozott és tartozik (fuisse attestati — t. i. a tanúk — quod prefata terra . . . Bodwelge . . . terra conditionerium regaliū conseruatorum apum fuisset, exhocque regie collacioni pertinuisse et pertinere; nunquamque dictorum nobilium de Lypow fuisset, nec ad eandem possessionem Lypow pertinuisse nec pertinere); ennek ellenében a Lipóiak azt vitatták s szintén rengeteg számú tanúkkal bizonyították: »quod predicta terra vsualis terra dicte possessionis Lypow fuisset et semper ad eandem pertinuisse et pertinere, ac intra metas eiusdem esset, dictorumque nobilium (a Lipóiaké) fuisset et existeret, nunquamque terra conditioneriorum regaliū conseruatorum apum extitisset, exhocque in nullo regie collacioni attinuisse nec attinere.«

A per további fejleményeinek felsorolása czélomhoz nem tartozván azokat mellőzöm; s csak még azt említem föl, hogy a jelen sorokra alapot szolgáltató oklevél a kir. kamara levéltárában őriztetik Budán.

A méhtenyésztés egyébiránt Baranya vármegyében a későbbi századokban is dúsan virágzott; sőt még a török uralom alatt is, midőn Baranya-vármegye behódolt, az adónak jelentékeny részét a méz-tized képezte.

HATOS GUSZTÁV.

¹⁾ I. István királynak apécsváradí monostor részére 1015-ben kiadott oklevelében már emlittetik 12 méhés; ezen oklevelet azonban, azon nyomós okoknál fogva, melyeket Knauz (Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I.) fölhoz, hitelesnek el nem fogadhatom. H. G.

TÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

I. Ez recognitionalis levelemmel s kezem subscriptiójával vallom s recognoscalom, hogy pater Kátai adósságban vettem fel gróf generalis Wesselényi Ferencz uramtól ő nagtúl öt száz tallért, melyrül quietalom ő nagat. Actum Szendrőviae die duodecima martii Anno 1654. Nicolaus Wesselényi S. J. Cassoviensis Residentiae Superior. (P. H.)

Eredeti ; saját kezű aláírás ; egy ív papír. W. gyűrű pecsétjével szerzetesi címerrel, kívül ez áll : 1651 12 martii Quietantia P. Wesselényi super taller 500. kir. kamarai levéltár N. R. A. fasc. 721 nro 8.

II. Én az néhai Andrásy Péterné (így) adom tudtára mindennek, az kiknek illik, hogy az Zavadkaiaknak adtam az Stelbakon alól az Lipnik nevű rétemnek fűvét pénzen, melynek az árában hoztanak meg 15 ftot. Még maradtott hátra két ezer zszindely szeg, melyeket egy hétre kell meg hozniuk ; azért minden háborgatás nélkül megkaszállhasák. Actum in Arce Kraszna-Horka 28 die augusti. Anno 1605. Idem (így) qui supra.

Egy kis darab papíron, saját keze írása ; egyik szöglet behajtva s a hajtáson gyűrű pecsét valami pelikán forma címerrel és *zöld viaszszal*, kir. kam. lvltr. N. R. A. fasc. 414 nro. 23.

III. Bálintitt Zzigmond erdélyi főúrnak, Körtvefáján 1687. január 20-án kelt végrendeletében ez a hely fordul elő :

»Ha úgy történnék, hogy feleségem ¹⁾ az én nevemet változtatná, az mely arany lánczot én neki adtam volt lakadalmunknak második napján, melyben három száz húsz, vagy 19 arany vagyon ; ezen kívül egy igen szép hadi szerszámos függőt, melynek a közepén öreg metszett kék zafir vagyon és fenn gyemántos rostély alatt a császár képe, kérem s lelkére kötöm az édes feleségemnek, kogy gyermekeimtől el ne idegenítse, hanem azokat a fiúágnak tartsa meg ha élnek, ha nem, a leányágnak. Mert én akkor is azért nem mutattam volt fel, mint lakodalmi ajándékot, hogy annak alkalmatosságával el ne idegenedhessék (így) magamtól s gyermekeimtől ; mivel ezeknek emlékezete az árránál is becsebb, mint a kiket üdvözült szüle atyámnak ²⁾ második Ferdinánd császár ajándékozott volt, s az mint mondotta ő felsége kezemunkája volt.«

Eredetije a báró Bálintitt család nagy-ernyei levéltárában.

¹⁾ Angyalos Krisztína.

²⁾ E kis adat felforgatja ama családfát, melyet Kővári a b. Bá-

IV. Idősb Mednyánszky Jónásnak Dochnán 1666-ban martius 30-án életének 71-ik esztendejében írt végrendeletében ez a hely fordul elő:

»Mivel pedig Istennek kegyelmességéből minden fent lévő gyermekimet szárnyokra bocsátám, kire nézve azokat vénségem istápinak nagyméltán tartván, mindazonáltal mivel ő szent felségének úgy tetszett, hogy azokban az négyét azon már ember korokban úgy mint három fiamat Mednyánszky Györgyöt, Miklóst, Andrást és negyedik leányomat Erzsébetet Ottlik Miklósnét az én holtig való keserűségemre ez világról kivívén, midőn általok való temetésemet várnám én velem azokat temet-tető. Mindenekben legyen áldott az úrnak szent neve.« »Nyavalyás fiam Miklós fejedelem aszszony ¹⁾ udvarában Munkács várában tavali esztendőben (1665) ártatlanul mordáltság (így) képpen Prínyi Istványtól megölettetvén, fiamot Istvánt és alább leírt leányimot az Istenre is kényszerítem, hogy szegényeknek ártatlan halálát abban ne hagyják, ha én büntetésének végét nem érhetem. Törvénnyel való büntetését elkövessék mindenképen az gyilkosoknak, árron véré el ne adják.«

Eredetije a Prónay-féle levelek közül Rippényből Nyitra-várme-gyéből, jelenleg okirat-gyűjteményemben.

Közli NYÁRÁDVÖLGYI.

A MAGYAR HADI KÖLTSÉGEK 1549-BEN.

A történelemben a számok nagyon beszédes tanúk. Azok a költségvetési töredékek, számadási könyvek, városi jegyzőkönyvek a nemzet vagyonosodásának fejlődési menetét híven tükröztetik vissza. Hazánknak tagadhatatlanul szép és tanulságos múltja van, gyakran szerepel, mint világtörténeti fontosságú tényező, művelődési törté-

lintitt családról készített. Ott ugyanis b. Zsigmond szüle atyjául Tivadar van megnevezve, ki 1552-ben tehát I. Ferdinánd korában a báróságról lemond — már pedig a ki első Ferdinánd idejében férfi korában volt az II. Ferdinándtól nem kaphatott arany lánczot s nem is lehet szüle atyja olyan embernek, ki még 1703-ban is élt, mint e végrendelet írója.

¹⁾ Báthory Zsófia II. Rákóczy György hátrahagyott özvegye.

nete is érdeket gerjesztő, hadi történetei pedig épen párjukat ritkítják, hanem azt bizony nem tagadhatjuk, hogy Magyarország mindig *szegény* ország volt. Pénzügyi történetének minden lapja tele a nagyadók miatti panaszokkal, jajkiáltásokkal a nép nyomora fölött; vagyonosság, mely a nemzet minden rétegét arányosan hatotta volna át, e hazában sohasem honolt. Nem még az annyira magasztalt Anjou-korban sem, mesterséges és ügyes pénzügyi operatiók ugyan egyensúlyba hozták az államháztartást, hanem a nemzet maga — eltekintve az egyes osztályoktól — sem ekkor, sem máskor, sem a jelenben nem mondható vagyonosnak. Pedig Európában alig van ország, melyben aránylag többet adózott volna a nép, mint nálunk, nem a mennyiséget, hanem a sokféleségét tekintve. Így pl. — a török-hódoltság idejében Nagy-Kőrös városa jegyzőkönyvei vagy 90—100-féle adónemről tesznek tanúságot¹⁾ E nyomorúságos pénzügyi helyzet okainak előadása nagyon messzire vezetne, egyszóval constatálhatjuk, hogy Európa nemzetgazdasági fejlődésében hazánk — kivéve talán Oroszországot — az utolsó helyet foglalja el. Amerika fölfedeztetéseig Európa pénzügy viszonyaiban bizonyos egyenletesség tapasztalható; ekkor azonban a rohamos aranybevitel megváltoztatta az arányokat.

Hazánk, ez által elveszté az átmeneti kereskedelembe vicselt főszerepét s hozzájárulván a törökdúlások, nagy mértékben szenvedett, vagyoniilag pedig nem igen emelkedett. A török hódoltság táborrá tette Magyarországot, a védelmi állapot emésztette föl az adókat. — Képzeltető, mily vagyonos lehetett a nemzet, mikor fele az országnak két részre adózik,²⁾ a másik fél meg jobbára rossz és iparnélküli vidéken tengődött. A be nem hódolt részek a kir. kincstárnak kimutatása szerint,³⁾ nyolcz adónemből átlag 102, 180 frt 83 $\frac{1}{2}$ denárt jövedelmeztek, 1549-ben a bevétel össze-

¹⁾ Török-Magyarkori Emlékek. I. Okmánytár, az Indexben.

²⁾ Az alföldi nagyobb városok kivételkép gyarapodtak; ennek oka azonban a baromtenyésztés virágzó állapotából magyarázható ki, mire a városok nagy pusztái voltak befolyással. Salamon: »A török hódoltság tört. Magyarországon« 222—30 ll.

³⁾ Budai kam. ltár. Act. Publ. Fasc. 39. nro 9.

sen 363,472¹⁾ frtot tett ki, mi 39 év alatt 261,292 frtnyi csökkenést mutat. Még szomorúbbá teszi a mérleget a hátralékok roppant összege. Így az 1588. jelentés szerint a hátralék: 177,441 frt 2 $\frac{1}{2}$ denárt tesz ki.²⁾

E jövedelmek legnagyobb részét a hadügyi budget emésztette föl. Ez alkalommal bemutatjuk az 1549-iki hadi költségvetést, adalékul a magyar pénzügy történetéhez.

A költségvetés híven tükrözi vissza az akkori hadszervezetet. Jellege védelmi. Egyes területeket várak védnek meg, melyek vagy álladalmi, vagy magán tulajdont képeznek. Ez utóbbi esetben az őrség zsoldja a költségvetésbe föl van véve. Csekély számú állandó zsoldos csapat áll rendelkezésre, alig van vagy 2000 ember.

Tekintetbe véve azonban a zsoldot: 1 könnyű lovas 3 $\frac{1}{2}$ frtot kap havonként, egy vasas 8 frt, s a várőrségnek is elég magas zsoldját, kitűnik, hogy az állandó sereg sokkal olcsóbbak a zsoldosoknál; az angol militialis szervezetű hadsereg ma is a legdrágább, egy közember napi zsoldja mintegy 60 o. é. kr., mi havonként 18 frtot tesz ki.³⁾ A költségvetés itt következik:

A) Sorhad.

évi összeg

1. Hadigazgatási szímen, fizető és elszállásoló tisztek, irnokok, őrzetők hav. 233 frt	2,796 frt
2. 1000 könnyű lovas á 3 $\frac{1}{2}$ frt, 10 kapitány 40 frtjával, ez hav. 3900 frt	46,800 »
3. Spanyolok, tisztjeikkel hav. 6560 frt	78,720 »
4. 200 vasas, hav. 1733 frt	20,796 »
5. 580 Hajdú, kapitányostúl hav. 1420 frt	17,040 »
6. Tüzérek, lőpor, hav. 2000 frt	24,000 »
7. A főkapitánynak azonfelül a mit az osztrákoktól kap, hav. 300 frt	3,600 »
8. Vegyes költségek, hav. 1000 frt	12,000 »

Összesen . 205,752 frt

¹⁾ Budai kam. ltár. Benignae Resol. 1549. 10—13. ll.

²⁾ U. o.

³⁾ The parliamentary papers of great Britain 187 6.

B) Várak.

	évi összeg
1. <i>Komárom</i> egy zászlóalj német, hav. 2240 frt . . .	26,880 »
Naszádasok hav. 800	9,800 »
2. <i>Győr</i> , tíz német és 3 tüzemester kap hav. 63 frt . . .	756 »
300 huszár. 220 hajdú hav. á 3 frt, á 2 frt, kapitányi és tiszti fizetés hav. 400 frt össz. hav. 1740 frt	20,480 »
3. <i>Szigeth</i> , 200 lovas, (100-at <i>Nádasdy</i> tart) 150 hajdú kapitányostúl (ezeknek fizetése 60 frt) 360 frt . .	4,320 »
4. <i>Báni</i> , 250 lovas 3 frtjával, a kapitány hav. 300 frt, hav. 1050 frt	12,600 »
5. <i>Eger</i> 200 lovas, 300 hajdú kapitányostúl (150 frt) hav. 1350 frt	16,200 »
6. <i>Báthory</i> -féle 300 könnyű lovas s 300 frttal díjazott kapitány, hav. 1200	14,400 »
7. <i>Nádasdy</i> -féle dunántúli 200 lovas (főkapitányi), (100 <i>Szigethen</i> , 100 <i>Kanizsán</i> van) azonfelül 300 lovas, hav. 900 frt	10,800 »
8. <i>Csáktornyan</i> 10 hajdú 2 frtjával hav. 20 frt . . .	240 »
9. <i>Pazod</i> 6 hajdú 2 frtjával hav. 12 frt	144 »
10. <i>Somogyvár</i> 24 hajdú 2 frtjával hav. 48 frt, . . .	575 »
11. <i>Veszprém</i> 32 lovas, 200 hajdú (egy lovas kap hav. 3 frt, a hajdú 2 frtot, a kapitány 50 frtot) hav. 540 frt	6552 »
12. <i>Újvár</i> , 3 lovas, 12 hajdú (lovas á 3 frt, hajdú á 2 frt) hav. 33 frt	396 »
13. <i>Tata</i> 20 lovas, 80 hajdú, 1 kapitány, hav. 250 frt .	3000 »
14. <i>Szt.-Márton</i> 12 lovas, 32 hajdú egy óra 100 frt .	1200 »
15. <i>Saaghvára</i> 24 lovas, 50 hajdú s 1 kapitány 40 frt hav. 212 frt	2544 »
16. <i>Zechen</i> 25 hajdú, hav. 50 frt	600 »
17. <i>Gyarmath</i> 25 hajdú, hav. 50 frt	600 »
18. <i>Sáros</i>	6000 »
19. <i>Segina</i> (Zengg) stb. véghely	17,032 »
20. <i>Szlavon</i> végek 1050 emberrel	36,800 »
<hr/>	
	Összesen 191,799 »

Az összes hadi előirányzat 397,472 frt

Megjegyzendő, hogy némely véghely: Szathmár, Szendrő, Tokaj saját jövedelméből láttatott el. (1588-ban e három vár 21,380 frt 40 dénárt jövedelmezett.)

Azóta 328 év telt el; ma állandó hadseregünk van, modern adózási rendszerünk, akkor zsoldos és védelmi katonaság és porta adózás: egy vonás mindamellett közös, az hogy Magyarország akkor is oly szegény volt mint most.

THALLÓCZY LAJOS.

RÉGI MAGYAR KÖZSÉGI PECSÉTEK.

Több, mint másfél száz régi magyar községi pecsét ismeretét köszönhetjük eddig gyűjtőink és történetbuváraink mindenre kiterjedő gondos figyelmének. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy számukat még néhányval szaporíthatom.

Ezek:

1) *Tisza-Varsány* község pecsétje, melyet bírának egy 1584-ik évi, földesuraikhoz, a Kállayakhoz intézett levelén (Múzeum, Kállay ltár) találtam. Körirata: TV3A + + WAR (sani) PECIET 1551. Paizs nélküli belterén ökörfő, körülte primitív vésetű lombozattal, látható. — Tisza-Varsány minden valószínűség szerint a Tisza balpartján, Heves-vármegyében fekvő mai Alsó- és Felső-Varsány nevű két pusztá volt, melyek közül az elsőt a legújabb időkben is még a Kállay nemzetség bírta. Hogy e két pusztává néptelenedett helyen hajdan virágzó község lehetett, azt a felső-varsányi határban egy templom s más régi épületek rom maradványai is bizonyítják.

2) *Nagy-Erdőd*, a mai Szatmár-vármegyei Erdőd mezőváros, pecsétjét e község előjáróinak számos XVI-ik századbéli kiadványán láttam. (Múzeum, Nagy István-féle gyűjt.) Körirata: + NAGI ERDEO (di) PECIET + AD + 1569. (vagy 1560 nem lehet tisztán kivenni); közepén egy bajosan meghatározható alak, melyet lombozat vesz körül, ezen alúl félhold látható. — Föltűnő, hogy a nagy-erdői pecséttel megpecsételt okiratokban egyszerűen csak erdői bíró és eskütt társai vannak írva, mintha e szó: *nagy*, nem is a községre, hanem magára a pecsétre vonatkoznék.

3) Érdekes a szintén Szatmár-vármegyében fekvő *Béltek* község régi pecsétje, melyet egy 1574-ik évi okiraton láttam; (Múzeum, Nagy István-féle gyűjt.) körirata gothicus betűiből a következőket lehet ki-szemelni: *belth.. va...* azaz: Belth(ek) va(ros). A pecsét belterén egy hegyével lefelé álló durva vésetű nyíl, e mellett két oldalt két csil-lag látható. Érdekes ezen pecsét köriratának — melyben csak a betűk alakja német — magyar volta azért, mert Béltek városa eredetileg né-met lakosokat számlált, s csak nem régen, a jelen század elején, kezdett el magyarosodni.

4) *Nagy-Túr* község pecsétje, a túri bírának 1586-ik évi, Lő-kös-Kállay Jánoshoz írt levelén. (Múz. Kállay Itár.) Körirata: NAG-TRYR PEHCET 15.4. Az évszámból a tizes szám, valamint a pecsét belső tere nem nyomódott le tisztán. — Nagy-Túr helység létezik ugyan Hont-vármegyében, de itt kétségen kívül a Heves-vármegyei Mező-Túr városát kell értenünk, melynek egy részben a Kállayak is birtokosai voltak. Túr város későbbi 1617-ben készült pecsétjét ismertette Eötvös Lajos (Századok, 1868. 734 l.), ezt pótlólag, még teljesebben, Thaly Kálmán (U. o. 1869. 271. l.), kinek közléséből a pecsét rajzára való nézve is fölvilágosítást nyerünk.

5) *Újváros* pecsétjét több XVII-ik századi okiraton (Múzeum, Kállay Itár) találtam. Körirata: VIVAROSI PECZET 1601. Közé-pén egy fürtös szőlő ágat tartó kar, e fölött V L K, alatta pedig P és M betűk láthatók, melyeknek megfejtését azonban kénytelen vagyok pe-cséteink magamnál alaposabb ismerőire hagynom.

6) *Káta város* pecsétjét lakosainak 1655. nov. 28-kán Kohári Istvánhoz intézett levelén láttam (a Múzeum kéziratai közt), de oly ros sz lenyomatban, hogy rajza teljesen kivehetetlen, s köriratából is csak a következő betűk olvashatók: C... VAR.. EC. TI. — Hogy Káta városa alatt a mai Nagy-Kátát kell értenünk, az iránt nem lehet két-ség. A Thaly Kálmán által ismertetett kátai pecsét (Századok, 1869. 574. lap.) Szent-Márton-Káta községé, s ennél újabb, t. i. 1700-ból való.

7) *Szilás* község régi pecsétje, mint a kezeimnél lévő egészen új lenyomat hinnem engedi mai napig használatban van. Körirata ez;
$$\text{SODOVA} \times \frac{\text{SZILAS}}{\text{pecet}} \times \text{AN} \times \text{DO} \times 1:6:9:6:$$
 Alakja nyolcz

szegletű, fölül áll: $\frac{\text{Szilas}}{\text{pecet}}$, alul az évszám, balfelől *An. Do.*, jobb-felől pedig a *Sodova* szó, mely hogy mit jelentsen, arra nézve fölvilágosítást nem nyerhettem; mint helynévnek nyoma sincs Magyarország helynévtáiraiban. A pecsét közepén szőlőfürt látható, mely alul szalaggal megkötött nyíl koszorúval van körül véve. Melyik Szilas pecsétjével van dolgunk, teljes bizonyossággal nem állíthatom, de mivel lenyomata Gömörből került, gyanítható, hogy a szomszéd Torna-vármegyebeli Szilas községé.

8) Nem magyar ugyan, de régiségénél fogva említést érdemel még Nagy-Bánya városának 1487-ik évi pecsétje, mely megvan a város előljáróságának egy 1634-ik évi levelén; (Múzeum, Nagy István-féle gyűjt.) köriratából csak az első betű, S. (sigillum) olvasható, melyből következtetnünk kell, hogy latin. A pecsét belterén két alak, kalapácsot tartva kezében, áll; az egyik fölemelve tartja, a másik leült vele. Az évszám, 1487. az ezen alakok fölött csokorban kötött szalagon tisztán kivehető.

NAGY GYULA.

EGY MAGYAR PÉLDA BESZÉD

(PARABOLA)

A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

A Történelmi Társulat legutóbbi gömör-megyei kirándulása alkalmával, a Hanván járt társulati tagok közbenjárására, Hanvay Zoltán hanvai közbirtokos úr, a család ősrégi levéltárát hazafias nagylelkűséggel a m. nemzeti múzeumnak följajánlotta. — Azóta a múzeumi igazgatóság és a hazafias felajánló közötti tárgyalások azon örömdetes eredményre vezettek, hogy a nagybecsű levéltár m. é. november 28. a Nemzeti Múzeum könyvtárába szállíttatott, hogy itt mint a »hanvai és gömör-székárosi Hanvay család levéltára,« a többi családi levéltárakhoz hasonlóan örök *letéteményképen* elkülönítve őriztessék. A levéltár az Árpád-házi királyok idejéből 10-et (6 eredetit és 4 XIV—XV-ik századi transumptumot), az Anjou-korból 147-et, a Hunyadiak és Jagellók korából a mohácsi vészig 87-et s a mohácsi véstől a legújabb korig 436-ot összesen 680 oklevelet, 632 levelet, 400 másolatot mind-

össze 1772 darabot tartalmaz. Ehez járúl még *négy* csomó nyugta, kötelezvény s egyéb apróságok, *két* csomó genealogiai tábla, levéltári elenchusok, ez utóbbiak közt egy a XVII-ik század végéről, melyekkel együtt véve a levéltár összállománya jóval meghaladja a 2000-et. — Legrégibb oklevele 1254-ből való, melyben az esztergomi káptalan bizonyítja: »hogý Buck özvegye de uilla Hunga, Fulkussal Atanázius fiával mint férje rokonával a káptalan színe előtt megjelenvén, a férjétől jegyajándékképen nyert Borkan nevű földnek két részét, fulkus és a többi szomszédok beleegyezésével, 15 márka finom ezüstért, Buda és Budulounak, Mikus comes testvéreinek örökbe vallotta.« — A magyar levelek száma a XVI-ik század végeig 12-re megy s ezek között legrégebb egy 1556-ban kötött, Széchy György és Széchy Demeterné közötti egyezés, érdekes továbbá 3 missilis (2 év nélküli, egy 1563-ban kelt) Hangony Györgytől a »chyazar rabjá«-tól Darvas Györgyhez, melyben magát a török rabságból kiváltatni kéri. Főlemlítésre méltónak tartjuk azt is, hogy egy 1564-ben az alispán által ünnepélyes formában kiállított okiratban, csak a bevezetés és záradék latin, míg az okirat tulajdonképeni tárgya egy tanúvallomási jegyzőkönyv szószerinti magyar szövegben van átvéve. Mindezek, a XVI-ik századi nyelvemlékekhez némi anyagot szolgáltatnak s az elősorolt oklevelek és levelekkel együtt a hazai jogtörténet, political és közmívelődéstörténethez, de különösen Gömör-megye monographiájához érdekes adatokat fognak nyújtani.

Ezeknek előrebecsátása után, az általunk föntjegyzett példabeszédre térve át, megjegyezzük a következőket.

A példabeszéd a Hanvay-levéltárhoz tartozik s egy körülbelül 12 centimeter magos és 22 centimeter széles papírszeletre van írva, olyan írással a milyent a XVI-ik század végén s a XVII-ik század elején kiállított magyar magániratokban tapasztalunk s mindössze 14 sorból áll. Tárgya: a Szigetvár ostroma alatt meghalálozott Szolimán szultán. Íratási ideje kitéve nincsen s ennek praecis meghatározására a papíros gyári vízjegye sem nyújt tájékozást, mivel a papírszelet egy ív alsó részéből levágva lévén, ismertető gyári vízjeggyel egyáltalában nem bír. Van azonban e levéltárban egy 108-ból kelt hiteles másolat, mely papírosának minden sajátságaira, de kiváltképen írásbeli jellegére nézve példabeszédünknek egészen megfelel, azt hisszük nem tévedünk, midőn

ennek íratási idejét 1608-ra, keletkezését pedig (Szolimán halálától számítva) az 1566—1608-i időtartamra tesszük. Modorára nézve följött hasonlít a Bécsben 1573-ban megjelent Poncianus Históriajához s általában azon szellemhez, mely Pesty Gábor Aesopus fabuláit, Székely István krónikáját, Heltay Száz fabuláit és krónikáját, átlengi. S mert nyelvemlékeink ebből az időből hasonló írásműveket nem igen nagy számban mutatnak fel, közöljük a példabeszédet betűszerinti hűséggel a mint következik :

»szwltan szwlmanak az kj szýget alat meg hala kwldeot wolt az hwbessý (?) haszan passa egi Igen szep oroszlant melliet az chaszar Igen meg szeret eleo hiwat wan az oroszlanos mestert mond neki Ihon az oroszlának egi Iwhot adok napýaba es meg ad ený hogi az oroszlaný enelýs szeb legië az mesternek semýt nem Iger az mesterýs gondollia magaba hogi az egi chemeret az Iwhnak meg erdemlý ewýs aszt mýnden nap el weszy az oroszlan meg eyteodyk es egiszer wyteti oda az chaszar nezný lattya hogi hitwan mond hogi aganak egi deakot az mester melle ky mýnden Ideot meg Iryon mykor menyit eszyk az oroszlan anak sem ad az chazar semýt azy s elweszi egik negiedet az Iwhnak analys hytwab leszen az oroszlan. Ismeg oda wytety az chazar latya hogi analys hytwanab mond hogi egi prefectwstýs agianak az oroszlanýos es deak melle azt meg adwan azis elweszi az egik negiedet marad az oroszlannek chak egi negied Igi az oroszlaný chak alig fog el balaghatný.«

Eddig a példabeszéd, melyet minden megjegyzés nélkül közlünk, felhívjuk egyúttal szaktudásaink figyelmét, hogy ezt mint adalékot a XVII-ik századi magyar példabeszédekhez, tudomásul venni szíveskedjenek.

CSONTOSI JÁNOS.

ÉRSEK-ÚJVÁR ÁGYÚI 1685-BEN.

Érsek-Újvár levéltárában van egy jegyzék, mely azon ágyúk neveit tartalmazza, melyek ez erősség 1685-ben történt megvétele alkalmával a keresztények birtokába jutottak.

E jegyzék, mely különösen az akkor divatozott ágyúnemekre nézve szerfölött érdekes, a német eredetiből magyarra fordítva következő :

Négy német kis ágyú, nyolez latos öblü (Caliber.)

Egy rövid, jó állapotban lévő egy fontos, czímer nélkül.

Három egy fontos hosszú ércágyú. III. Ferdinánd idejéből, 1650. évszámmal ellátva.

Századok.

Egy egy fontos érczágyú. Hoffmann Jánostól öntve, ki egykor kapitány volt az új városban, 1531-ben.

Egy egy fontos hosszú érczágyú, *magyar grófi ezímerrel ellátva.*

Három darab másfél fontos hosszú török ágyú.

Egy darab másfél fontos hosszú német ágyú, III. Ferdinánd korából, jó állapotban, 1650. évszámmal.

Egy másfél fontos császári érczágyú, használható állapotban 1507. évszámmal.

Két darab két fontos hosszú török ágyú, ezek közül az egyik egészen jó, de a másiknak öble sérült.

Egy két fontos császári ágyú e fölrattal : L. D. G. R. I. S. A. G. H. Rex. 1680. évszámmal, egészen jó, talpfán. (Laffete). — E felírat magyarázata : Leopoldus Dei gratia Romanorum Imperator semper augustus Germaniae Hungariaeque Rex.

Egy harmadfél fontos érczágyú. Miksa császár korából, jó állapotban.

Egy harmadfél fontos érczágyú Rudolf császár korából, 1578-ból. Talpfába verve.

Egy harmadfél fontos, talpfa nélkül.

Egy két fontos érczágyú, talpfa nélkül.

Tizenkét három fontos török ágyú, ezekből 9 használható, 3 hibás.

Egy három fontos vaságyú.

Egy három fontos hosszú érczágyú, Rudolf korából, 1578-ból, hibás állapotban, talpfája nincs.

Egy negyedfél fontos török ágyú érczből, használható.

Egy negyedfél fontos török ágyú érczből, hibás.

Egy négy fontos vas ágyú

Egy öt fontos jó érczágyú. III. Ferdinánd korából, 1653. évszámmal.

Egy hat fontos *érseki magyar könnyű ágyú* (Falkaune) 1553. évszámmal.

Egy hat fontos ércz könnyű-ágyú ; a gyújtó lyuknál kiégett.

Két hat fontos jó karban lévő könnyű-ágyú. III. Ferdinánd korából, 1650. évszámmal.

Egy hat fontos vas könnyű-ágyú, használhatatlan.

Egy hét fontos ércz könnyű-ágyú. II. Ferdinánd idejéből 1578-ból.

Egy hét fontos vas könnyű-ágyú. I. Lipót idejéből.

Egy nyolcz fontos ércz könnyű-ágyú. Rudolf korából 1578 évszámmal ellátva.

Egy nyolcz fontos ércz könnyű-ágyú. III. Ferdinánd nevével és 1650. évszámmal.

Egy nyolcz fontos beszögezett császári könnyű-ágyú.

Két vas könnyű-ágyú, öblének nagysága nincs megemlítve.

Három 12-fontos ércz sugár-ágyú (Quartier-Schlangen), idősb János Frigyes szász hercegtől.

Egy tizen négy fontos ércz sugár ágyú. III. Ferdinánd korából-1650. évből.

Egy tizen négy fontos ágyú. Idősb János Frigyes szász herceg korából.

Egy húsz fontos ércz ágyú, Rudolf idejéből.

Egy húsz fontos ércz ágyú. Idősb János Frigyes nevével.

Egy húsz fontos ércz török-ágyú, jó állapotban.

Egy húsz fontos ércz török-ágyú, száján hibás.

Egy jó fél öreg-ágyú, (Karthaune) III. Ferdinánd idejéből 1649. évszámmal.

Egy hibás ércz fél öreg-ágyú. II. Miksa korából. Ez az »Einhorn« nak nevezett öreg-ágyú.

Egy harmincz fontos császári ércz ágyú, III. Ferdinánd nevével és 1650. évszámmal megjegyezve.

Egy harmincz fontos császári ércz ágyú.

Három egész török öreg-ágyú érczből.

Egy ötvenöt fontos török-ágyú.

Egy hatvan fontos török-ágyú érczből.

Két szétpattant török ágyú.

Egy öt fontos rövid taraczk (Haubitz), 1580-ban öntve. Az ágyú neve: Traschl.

Egy hat fontos császári taraczk.

Két tizenegy fontos kődobáló taraczk, III. Ferdinánd korából.

Két tizen négy fontos hosszú ércz taraczk. III. Ferdinánd idejéből 1653. évszámmal.

Két tizenöt fontos hosszú követ zúdító taraczk, szíftén III. Ferdinánd idejéből.

Négy tizenhat fontos taraczk.

Egy tizenhét fontos császári taraczk.

Két tizenhatsz fontos császári taraczk.

Négy száz fontos ködöbáló császári taraczk.

Egy huszonöt fontos követ zuditó császári taraczk.

Három huszonöt fontos vas mozsár.

Két golyó-vető löveg.

Vagyis összesen 99 darab.

A löszerekből pedig birtokunkba került: ezer font török puskapor. ölomlemezek, mindegyik három mázsát nyom; — száz mázsá öntött ölom, háromszáz mázsá kanóc (Lunte) — és sok ölomgolyó.

A jegyzék zárlata:

Specificeirt in dem kais. Zeughause zu Neuhausel den 25. Aug 1685

Eddig a jegyzék.

Ha e följegyzés teljesen hiteles, miben nincs okunk kételkedni, akkor bizony el kell ismernünk, hogy Érsek-Újvár nagyon szegényesen volt ellátva ágyúkkal.

Az erődítéstan elvei szerint ugyanis minden hét ölhyi bástya-fokra egy ágyút számítunk. De e fölszerelés csak olyan, mely erőszakos megrohanás, de nem rendszeres megszállás ellen biztosít.

Lássuk most Érsek-Újvár erődítését, hogy állításom igazoltnak, tűnjék föl.

A város erődítése egy szabályos hatszöget képezett, az olaszok modora szerint erődítve. Vauban újításai csak akkor kezdének elterjedni. A város jó távolra esett a falaktól, úgyhogy a város s a falak között tágas tér maradt, mit a védők igen előnyösen használhattak föl. Saját-szerű, hogy középfalak (courtine) előtt a vértgátak (ravelin) tökéletesen hiányoztak, mi a helyet nagyon meggyöngítette. Az egész falat, a falak irányát követő széles vízárok övezte. Csakis a vár keleti és délkeleti részén voltak karó-védek (palissádák,) melyek körülbelül a vértgátak helyét pótolták. ¹⁾

Az olaszok modora szerint épített helyek méreteit ismerve, könnyen kiszámíthatjuk Érsek-Újvár erődítéseinek területét. A legkisebb méretet véve, a hatszög egy oldalán lévő bástyaműnek hosszúságát 230.

¹⁾ L. *Schäfer Wilhelm* (genannt Dilich) Vngarische Chronica, Darinnen ordentliche, eigentliche, kurze Beschreibung des Ober- und Nieder-Ungarn. Cassel. 1606. a 15 l. Érsek-Újvár képét. L. továbbá: *Minsicht. Neue und kurze Beschreibung des Königr. Ung. Nürnberg. 1664. 68 és 69 l. közt, és Kreckwitz. Hung. descriptio. Frankf. 1686. a 406. l.*

ölben nyerjük ; ezt 6-tal megsokszorozva, az erődítések kerületéül 1380 ölet nyerünk ; ez elosztva az ágyúk számával, látjuk, hogy csak *minden 14 ölre esik egy ágyú*. Ez pedig igen gyöngye fölszerelés.

Még egykét szót az ágyúk különböző nemeiről.

Az egész sorozatból látható, hogy a várágyúk között csak 26 török ágyú volt, s így a keresztényeknek jóformán saját ágyúik ellen kellett harcolniuk : melyek 1663-ban a törökök kezébe estek.

A *falkaunokat*, könnyű ágyúkkal adtam vissza. Falkaunok alatt ugyanis a könnyen mozgatható, kisebb öblű ágyúkat — jobbára 6 fontosat — értették, melyek azon korban az akkor még igen fejletlen tábori ágyúkat pótolták.

»*Quartier-Schlange*«-nak legjobb fordítása a *sugar-ágyú*, ez alatt a leghosszabb, jobbára tizenkét fontosakat értették, melyek ostromok alkalmával kitűnő szolgálatokat tettek.

»*Carthauner*«-rek, a szószeros értelmében a réslövő ágyúk. Ezek rövid, de nehéz ágyúk, nehezen mozdíthatók. Megkülönböztetünk egész, fél, háromnegyed és egynegyed öreg ágyúkat, melyek a 48, 24, 36 és 12 fontosaknak felelnek meg. Előfordul a jegyzékben egy kifejezés : »*Ein-hörner*«, ez alatt később a hosszú nehéz taraczkokat értették. Mint látjuk ekkor jelentése még ingadozó volt.

E jegyzék igen nagy számban említ *taraczkokat* (*Haubitzen-Hauptbüchsen*). E löveg nem, mely jelenleg rozsasága miatt csakis közeli kartáesztűzre alkalmaztatik, akkor mint látjuk jobbára közúdíításra szolgált (Steinbüchsen.)

A mi a jegyzékben minket különösen érdekel, az a két említett magyar ágyú.

Kár, hogy a jegyzék a grófi ágyúról bővebben nem emlékezik meg. Hogy miként kerülhetett az érseki ágyú Érsek-Újvárra, igen könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy Váradi Pál esztergami érsek volt az, ki 1550 körül várrá alakította és falakkal vette körül Érsek-Újvárt. ¹⁾ Innen a város neve is. Kétségtelen, hogy ezen 1553. évszámmal megjelölt ágyú, az érsek által az akkor a város felszerelésére fordított ágyúból való.

IFJ. FENÉRPATAKY LÁSZLÓ.

¹⁾ Schmith. AEppi. Strig. II. 51. l.

T A R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A febr. 1-én tartott ünnepélyes közgyűlés elhúnyt feledhetetlen elnöke gróf Mikó Imre emlékezetének volt szentelve. A közgyűlést Horváth Mihály elnök megnyitván, b. Kemény Gábor harmadelnök lépett a szószékre s nagy tetszés közt fölolvasta emlékbeszédét, mely egész terjedelmében a jelen füzet élén olvasható. A harmadelnök úr ezután fölállván a szószéken, következő szavakkal köszönte megválasztatását:

»Engedje meg t. közgyűlés, hogy egyszersmind köszönetet mondjak ezúttal azon megtisztelő kitüntetésért, melyben engem részesíteni szíveskedtek, midőn az utóbbi közgyűlésen engem harmadik elnökké méltóztattak megválasztani. Nagyon tudom, mélyen érzem, hogy ebben bizonyos előzékenységet, jó indulatot kell látnom a t. társulat részéről. Kevés az, mit e téren eddigelé tehettem; kevés részint saját erőmnek gyengesége miatt, részint azért, mert különféle political és hivatalos elfoglaltságom csekély erőmnek is nagy részét máshova fordítanom követeli; de annyit mondhatok, hogy nemcsak élénk részvéttel kísértem eddig is társulatunk működését, de a mennyi csekély erőmtől telik, kedves kötelességemnek fogom érezni, tenni is a társulat irányában. S biztat a remény, hogy lesz még idő, midőn sokkal többet leszek képes a tudomány mezején tehetni, mint a közel múltban.«

Horváth Mihály elnök azzal az ünnepélyes közgyűlést befejezettnek jelentvén ki, megnyitotta a rendes havi választmányi ülést.

Ennek során Rómer Flóris fölolvasta »A magyar ötvösség történetéhez« czimű értekezését, egyszersmind bemutatott annak egyes tételeit illusztráló ötvös munkákat.

Egy másik bejelentett értekezés a Majláth Béláé volt »A lipótmegyei kalandosokról,« mely azonban a jövő ülésre tüzetett ki.

Titkár jelenti, hogy a módosított alapszabályok a belügyminiszter úrtól jóváhagyási záradékkal ellátva leérkeztek. Ki fognak nyomtatni a Névkönyvben.

A titkár bemutatja a múlt januári közgyűlés által eszközölt választások folytán beérkezett leveleket: *Ipolyi Arnold* püspök, köszönettel fogadja másodelnökké választatását s továbbra is igéri a társulat magas hazafiúi céljainak tehetsége szerinti előmozdítását. Gróf *Széchenyi Antal* köszönettel veszi választmányi taggá lett választását, mert mindig élénk figyelemmel kísérte a társulat működését s örömmel fogadja a hozzá intézett fölhívást azon reményben, hogy körülményei az ezen elfogadással összekötött teendők teljesítését legalább részben megfogják engedni. A külföldi tiszteleti taggá lett választást köszönettel fogadták *lovag Arneth Alfréd*, *Fiedler József*, ki nem talál jobb kifejezést hálája kijelentésére, mint azon nyilatkozatot, hogy legkellemesebb kötelességének ismerendi a társulat céljainak teljes tehetsége szerinti előmozdítását. *Dudik Béda*, ki a történetíró legmagasabb jutalmának tartja az igazság föltalálását s az előítéletek eloszlatását; ha neki a magyar történetre nézve egyik vagy másik sikerült, már megtalálta jutalmát s a nyújtott díszoklevelet mint bízalom jelét fogadja és végre *Schrauff*.

Titkár ezután bemutatja a megyei és városi hatóságok részéről érkezett válaszokat a társulat azon megkeresésére, hogy lépjenek az alapítók sorába. Arad-megye, Vas-megye közönségei, Arad, Debreczen és Pozsony sz. k. városok átirattal értesítették a társulatot, hogy az alapító tagak sorába lépnek; továbbá Ormós Zsigmond főispán úr előlegesen értesíté az elnökséget, hogy Temes-megye is elhatározta a társulati tagok sorába lépni. Örömmel tapasztalja a társulat, hogy a hazai törvényhatóságok lelkes közönségénél viszhangra talált a fölhívás, melynek szerencsés keresztülvitele nemcsak anyagi, hanem erkölcsi támaszt adand neki: s köszönetét az illető hatóságoknak írásában is megküldi.

Ezen hat törvényhatóságon kívül még két magyar főúr jelentkezett alapítótagnak: ú. m. b. Kemény Gábor eddig évdíjas tag és gróf Bethlen Markus, kit b. Radvánszky Béla ajánlott.

Következett az évdíjas tagok megválasztása. Társulati tagjaink közül még aránylag kevesen küldték be a hozzájuk küldött körlevelet, de annál nagyobb örömmel vette a társulat egyes tagjai buzgalmát, kik közül Doby Antal Homonnáról 27, Kovács Eduárd kir. tanácsos 6, Puschmann József tanár 7, Bosnyák László 5, Majláth Béla 5, Reizner János 4 tagot ajánlottak. Ez alapon megválasztattak évdíjas tagokká:

Zay György, Érmihályfalva (aj. a pénztárnok), *Torma Miklós* Felőr (aj. Torma Károly), *Ralovich Lajos* tanár, dr. *Gonda György*,

főgym. hitszónok, *Thuranczky József* megyei aljegyző, *Zachar Emil* kir. járásbíró, *Drexler Frigyes* h. ügyvéd, *Burkovszky Kálmán* h. ügyvéd, *Lámer Ágost* megyei főjegyző, (aj. Puschmann József) Beszterczebánya, *Tipray Tivadar* múzeumi segédőr Budapest, (aj. Fraknói Vilmos), *Myskovszky Viktor*, Kassa (aj. a titkár), *Andrássy Jenő* kath. főgymn. tanár, Pozsony (aj. Helmár Ágost), ifj. *Káplány József* jár. bir. irnok. Püspök-Ladány (aj. Kiszeliák Sánd.), *Kramoliny Győző*, Budapest, (aj. Rudnay B.), *Szabó Kálmán*, tiszti ügyész, *Szalay György* k. törv. bíró, *Somogyi Alajos* kir. aljírásbíró, Kaposvár, gr. *Somssich Imre*, Grác, (aj. Bosnyák László). *Csepesányi Ferencz*, megyei főügyész, Kis-Csepesány (aj. Révay Vilmos), *Szteszkal József*, *Lombardini Sándor* ügyvéd, Zsolna (aj. Drahotuszky Ferencz), *Gergely Samu*, Kolosvár (aj. a titkár), *Alsó-lendvai polg. fitanoda tan. kara*, (aj. Káposztás Ferencz), *Ormós Zsigmond* főispán Temesvár (aj. a pénztárnok), *Makfalvai Henfner Mathild*, Kaposvár (aj. Bosnyák László), *Gööz István*, *Halmi János*, *Oldh Imre* tanárok, *Kovács János* ügyvéd, Hold-Mezővásárhely (aj. Futó Mihály), *ev. ref. fitanoda* Maros-Vásárhely (aj. Bihari Sándor), *Kozma Gyula* polg. isk. tanár, Budapest, (aj. Rudnay Béla), *Tocsek Kázmér*, földbirtokos Nyitra-Vicsáp, *Jeszenszky Alajos* püsp. ltárnok Nyitrán (aj. Gond Ig.), *Draskóczy Lajos*, ev. lelkész H.-M.-Vásárhely (aj. Szeremlei Samu), *Demkő Kálmán* tanárjelölt Budapest (aj. Emich G.), *Bük László* Mihályfalva (aj. a pénztárnok), *Pap Dezső* joghallgató Budapest, *Reichel György* magánzó Budapest (aj. Szalay József), *Venczell Antal* főszékesegyházi karigazgató Esztergom, *Főegyházi könyvtár* Esztergom (aj. Krausz Nándor), *Alexander Bernát* tanár Budapest (aj. Bodnár Zsigmond), *Bodroghy Dénes* vasúti állomás főnök, *Polczer Antal* plébános Hajmáskér (aj. Molnár Károly), *Termatsits Rezső* érs. jószágig. Zágráb (aj. a pénztárnok), *Szentimrey Márton*, *Kugler Nep. János* ügyvéd Budapest, *László Gyula* joghallgató Debreczen, *Ernyei Lajos* papnövendék Budapest, dr. *Magyarász Incze* igazgató, Nagy-Károly (aj. Knoll Károly), *Szontágh József*, ügyvéd Rozsnyón (aj. Nátafalussy K.), *Chovan Lajos* vár. kapitány, *Szumrák Pál* földbirtokos Beszterczebánya (aj. Göllner Fr.), *Szeghy Gyula* földbirtokos Sátoralja Újhely (aj. Szeghy Miklós), *Kuncze Imre*, *Sztiles Károly* vár. jegyzők Kún-Szt.-Miklós (aj. Balássy Ferencz), *Findura Imre* az orsz. statisztikai hív. könyvtárnoka, Budapest (aj. a titkár), *Malonyay István* kr. tanár Nagy-Kanizsa (aj. Bátorfi L.), *Lenthe*

Gusztáv k. és v. ügyvéd, Trocsányi Imre gyógyszerész, II.-Szoboszló (aj. Adler Samu), *Beck Antal* ügyvéd, Pozsony (aj. Wagner Lajos), *Jusztiz József* Neczpál (aj. Majláth Béla), *Lukovich Géza* ügyvéd, *Szirmay István* földbirtokos, *Birke János* népbanki könyvelő, *Punday János* tanító, *Bodnár Jenő, Lévy Károly, Takács József* gkath. lelkész, *Hesz János* sótárnok, *Ambrózy Antal* ügyvéd, *Kula István*, dr. *Thoman Dávid*, *Gregorovics Antal* mérnök, *Ujfalussy Mihály* fő szolgabíró, *Kelemen Kálmán* ügyvéd, *Domokos József* polg. isk. tanár, dr. *Ungár Samuel*, *Német Zsigmond* tak. pénzt. könyvelő, *Szekerák Ambrús* gyógyszerész, *Dercsényi Kálmán* közjegyző, *Zámory Ödön* ügyvéd, *Kecskovszky Antal* pénztárnok, *Képes Gyula*, *Izsépy Kálmán* s. szolgabíró, *Mankovics Alajos*, *Szirák Bertalan* telekkönyvi tisztviselő, mindezek Homonnán (aj. Doby Antal), *Miladinovics Tivadar* kir. aljárásbíró, *Nagy-Mihály* (aj. Doby Antal), *Bethlenfalvi Antal* kir. járásbíró Szepes-Szombat (aj. Doby Antal), *Szmrecsányi Arisztid*, földbirtokos Szmracsány (aj. Majláth Béla). *Pongrácz György* földbirtokos Andrásfalu (aj. Majláth B.), *Lányi Bertalan* ügyvéd, *Liptó-Szt.-Miklós* (aj. Majláth B.), *Andaházy Géza* főjegyző Bölesháza (aj. Majláth B.), *Nagy László*, P.-Daróc, *Jékay Zsigmond Jékerje*, gr. *Degenfeld József*, Csomaköz, *Gönczi Gábor*, N.-Károly, *Leveleki Molnár Györgyné* sz. Kovács Alojzia Leveleken mindezeket (aj. Kovács Eduárd), *Undy József* tisztviselő, *Krikay Gusztáv* kir. alügyész, *Kátay László* vaskereskedő, *Szarvady Lajos* nagykereskedő — Szegeden (aj. Reizner János), *Polg. olvasó kör.* Vörösmart (aj. Ercsey Samu.)

A folyó és jövő évi kirándulások ügyében az illető helyhatóságokból érkezett leiratok tárgyalattak ezután. Abaúj-megye közönsége múltévi decz. 28-áról megküldi nov. 27-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvének e tárgyra vonatkozó pontját, melyben tudatja, hogy az előkészítő bizottság megalakult, elnökké *Kaczvinszky Viktor* jászóvári prépost urat s tagokká *Jakabfalvy Ferencz*, *Danielovits*, *Bárczay Ödön*, *Fekete István*, *Stokinger Imre*, *Szentimrey Gyula*, *Lacsny Vince* és *Csoma József* urakat nevezték ki, s ezt bízta meg, hogy a búvárkodási anyag összeszerzéséről gondoskodják. Kassa város közönsége sept. 22-iki átiratával meghívta a társulatot, hogy kirándulásai alkalmából tartatni szokott közgyűlését tartsa kebelében, mely alkalomra búvárkodási anyag összeszerzéséről gondoskodni fog. Mindkét hatóság értesített a határozatot, hogy a társulat a tett intézkedésekről örömmel értesült. Pozsonyban is megalakult a bizottság: elnökké

Rakovszky István cs. és k. kam. s tagokká *Bacsák Pál*, *Beck Antal*, *Havlitsek Vincze*, *Harmath Károly*, *Helmár Ágost*, *Hodaly László*, *Könyök József*, *Ortvay Tivadar*, *Thaly Kálmán*, *Burián István*, *Samarjai Károly* urak és *Wágner Lajos* úr előadóvá neveztetvén ki. Az előadó értesíti választmányt, hogy minő előkészületeket tett a bűvárlati anyag összehszerzésére, mely Pozsony városa és megyéje levéltárában a pozsonyi káptalanban az ottani ev. conventben, gróf Pálffy István és gr. Batthyány József levéltáraiban van fölhalmazva. Ezenkívül a nevezetesebb megyei családok fölszólítottak levéltáraik fölyújtására s Pozsonyba leendő szállítására. A pozsony-megyei régészeti egylet ez alkalomból külön kiállítását rendezend. Ily módon a megalakúlt bizottság buzgalma folytatta a folyó évi kirándulás eleve is biztosítottnak látszik.

Következett a beérkezett történelmi adatok bemutatása.

Drahotuszký Ferencz címzetes kanonok, *Mohemet*, nagyvezérnek *Drinápolyból* *Savoyai Eugén*hez intézett török levelének hivatalos, s e szerint egyházi fordítását küldi be, mely nevezetes okirat a *Passarowitz*-ben megkezdendő alkudozások ügyében kelt, s mint ilyen politica történelmi fontossággal bír. Köszönettel fogadtatván a társulat gyűjteményében helyeztetik el.

Myskovszky Victor építész tanár a *kassai löportüző - czéh* árticulusait küldi be (1694) rövid bevezető értekezés kíséretében. A társulat több művelődés - történelmi adataival kapcsolatosan fog fölhasználtatni.

Egy névtelen *Horváth Mihály* elnökhöz egy *Jablonecz* 1615. máj. 6-án magyar nyelven kelt ítélet-levelet küld be, mely is a társulat irattárába tétetik.

Titkár fölemlítvén, hogy a társulat múlt január havi határozatához képest a Századokat 1300 példányban nyomatta. Miután azonban remélni lehet, hogy társulatunk tagjainak buzgalma s a megyei és a városi hatóságok részvéte folytán a tagok száma folytonosan növekedni fog, s ezt annyival inkább, mert a múlt év végén a társulati tagokhoz és a hatóságokhoz intézett körlevelek közül aránylag igen kevés érkezett be: nehogy a társulat azon kellemetlen helyzetbe jusson, hogy az újon jelentkező tagoknak ne tudjon példánnyal szolgálhatni, határozatba ment, hogy a Századok 1500 példányban nyomassék.

Végül bemutattatik a pénztárnak múlt havi kimutatása:

B e v é t e l e k :

1. Pénztári maradvány 1876-dik deczember 31-ről	734 ft. 12 kr.
2. Alaptőkebeli papirok kamatai	186 » 26 »
3. Folyószámlára elhelyezett pénzek kamatai	10 » 73 »
4. Befolyt tagdíjak	870 » — »
5. Előfizetési pénzek	24 » — »
6. Újabb alapítványok	500 » — »
7. Egy névtelen főúr adománya a megindítandó okmánytárra	1000 » — »
8. A »Századok« Bartal comment. és Zichy-codex elárusításából befolyt	27 » 25 »
9. Díszoklevelekért	24 » — »
10. Megtérített postaköltségek	20 » 20 »
Összesen	<u>3396 » 56 »</u>

K i a d á s o k :

1. Titkári, s. titkári, pénztárnoki és szolgák illetménye	283 ft. — kr.
2. Írói tiszteletdíjak	109 » 25 »
3. Csomagolási s szétküldési költségek, újévi ajándékok s egyéb egyes kiadások	77 » 45 »
összesen	<u>469 ft 70 kr.</u>
Pénztári maradvány február hóra	2926 ft 86 kr.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

— A M. T. Akadémiának január havában tartott két emléküléséről kell megemlékeznünk, melyek közül egyik csak az Akadémiáé, míg a másik országra szóló ünnep volt. Az elsőben jan. 29-én *Jakab Elek* tartott emlékbeszédet *Szentkirályi Zsigmond* fölött, ki bányászati szakműveivel irodalmunkban elismert nevet vívott ki, s most a szónok egy emelkedett beszédben ezen bányászati működését méltánylá — beszövéen annak keretébe az erdélyi bányászat tanulságos és eddig ismeretlen történetét is.

Mondanunk sem, kell, hogy a másik a *Deák emlékünnap* volt. Az ünnep fontosságával, nagyságával felért a beszéd: az akadémiának

nem, az országnak ezen hervadhatatlan koszorúja, melyet *Csengeri* tett a sírra. Ma már közkézen forog az s nincs olvasni tudó magyar, kit meg ne indított, ne buzdított, föl ne emelt volna. Feledhetetlen nap volt ez, mely miként Deák élete, az egész mívelt világban talált viszhangra, s mely irodalmunkat egy eszmékben gazdag, páratlan szép emlékbeszéddel ajándékozta meg. Igaz, hogy úgy csak Deákról lehetett írni, de az is igaz, hogy úgy csak Csengeri tudott írni.

IRODALMI SZEMLE.

Örvendetes jelenségnek tartjuk, hogy középtanodáink tudósítványai mind gyakrabban hoznak történeti adatokat s dolgozatokat.

Legutóbbi közlésünk óta több ily iskolai programm küldetett be hozzánk, értekezésekkel, az irodalom- történet, a régészet s a történet köréből, melyet néhány szóval méltányolni s főlemlíteni óhajtunk. A premontrei kanonokrend *kassai főgymnásiumának* tudósítványa Bolkay Vilmos tollából egy sikerült áttekintést közöl az emberi nem őskoráról, szabatosan, röviden s úgy írva, hogy a laicus tájékozást szerezhessen magának a prachistoricus maradványok jelentőségéről. A *selmeczbányai* k. kath. algymnásium s a kegyes tanítórend *tatai kisgymnásiumának* értesítői a nevezett intézetek vázlatát adják Bertalan A. respective Cserhalmy J. dolgozataiban, melyek művelődéstörténelmi tekintetben mindenesetre becses adalékok; érdekességeket neveli még az, hogy a selmeczbányai, rovatos kimutatásban közli tanítványai számát 1777-től kezdve, míg a tatai 1765-től kezdve az igazgatók s a működött tanárok névsorát hozza. — Ugyancsak a kegyes tanítórend *nagy-becskerek*i algymnásiumának tudósítványában Hantz Gyula költészetünk történetét egy csinosan írt értekezésben állítja elénk, a melylyel dícséretes bizonyítványt állít ki a nagy-becskerek-i társaskör részére, mint a melynek egyik estélyén lön a kis dolgozat fölolvastva. — Irodalomtörténeti cikket hoz a *losonczy* mk. államgymnásium programja is; Ambrús Mór Ráday Pál XVIII. századbeli lantos költőnkéről írt ebben egy rövidke rajzot, sikerülten fogván föl Ráday költészetének jellemét s mutatványokkal illusztrálván azt. — A kegyes tan. rend kecskeméti főgymnásiumának programjában Kövessy Kálmán fejtegeti — jó elme éllel — a Hunyadiaknak ez állam körül elkövetett érdemeiket s hibáikat, s ha ál-

lításainak több helyt nem akarnánk is kezesei lenni, azt, hogy gonddal s tanulmányozás után írt, nem tagadhatjuk meg tőle. — A szepesi szászok bevándorlásáról ír Scholcz Frigyes igazgató a *késmárki* lyceum értesítőjében. Kár hogy a czikk oly igen rövid, egy terjedelmesebb értekezés e tárgyról egyrészt a program értékét emelte volna, másrészt alkalmat adott volna az ügyes tollú igazgatónak a kérdés szabatosabb kikerekítésére s helyi mondák és mondások mindenestre nagybecsű közlésére. — A rövidség e hibájába esett az *érsek-úJVári* kath. algymnásium értesítője is, mely Érsek-Újvár képét s történetét vázolja korszaki jegyzékek után. Érsek-Újvár oly nagy fontossággal bírt a múlt századokban, de különösen a XVII-dikben, hogy még egy iskolai program keretén belől is nagyobb figyelemre s több gondra érdemes. — A *brassai* róm. kath. főgymnásium értesítőjében Légárd József közöl a milkói püspökség eredetéről egy történeti vázlatot, kútfők — leginkább Benkő Milkoviája — nyomán. Hogy a forrásokat gondosan tanulmányozta, hogy tárgyára sokat olvasott, hogy azt előszeretettel s figyelemmel írta szerző, a 24 lapnyi értekezésből könnyen kitetszik; de hogy egy kerekebb egész nem állított szemcink elé s hogy Benkő Milkoviáját sokkal inkább követte, mintsem maga is akarta volna (a mivel egyébaránt se Benkőt, se az értekezés íróját megróni nem akarjuk) azt mint főntebb két ízben, úgy itt is a hely szükének tudjuk be, s itt különösen annál inkább, mert a gondos előtanulmányoknak majd minden lapon nyoma van.

Venio nunc ad fortissimos viros, t. i. a pannonhalmi Szt-Benedek-r. nd *győri* fő- s a *Szász-sebesi* evang. algymnásiumának programjára. Az előbb említett program »Arrabona temetői« cím alatt Győr harmadik római temetőjének ásatása alkalmából Méry Elek tollából egy igen-igen fontos és terjedelmes 73 lapnyi közleményt hoz, melynek becsét fölötté emeli az a körülmény, hogy Méry úr mind a három ízben történt ásatásnál jelen volt s czikke úgy a személyes tapasztalás, mint az ezen sarkalló tudományos, gondos és részletes tanulmányok eredménye. Érdekes világot vetnek Arrabona történetére a nagybecsű tárgyak, melyek ez ásatások alkalmával napfényre jöttek, egész raja a szépen szóló régészeti okmányoknak: fazekasművek, mécsek, korsók, szobrok, bronzedények, arczfesték bronztokban, karpereczek, csatok, melltük fém-ből és csontból, fémtükrök, üvegek, csigák, kagylók, érmek és csontvázak. Fölötté érdekes egy kősr Domitián idejéből (Kr. u. 86 — 96.),

mely egy főrangú nőé, még pedig egy leánykéé a legkülönfélébb házi szerekkel s ruhája maradványival. Mindezen emlékek becses adatok a római korra, az azt megelőzőtt barbarok korára nézve s Arrabona föli-ratos emlékeivel összhangban honunk e szép vidéke történetének oly értékes tanúi, melyek nagyon, de nagyon megérdemelték azt a fáradságot, a mibe gondos vizsgálatuk s tanúságos leírásuk a derék czikkírónak került, a ki viszont minden komoly olvasójától meleg köszönetet nyer bizonynyal buzgólkodásáért. — A *szász-sebesi* algymnásium programjában a conrector Baumann F. közöl »Die Schenkung der Stadt und des Stuhles Mühlbach an die Brüder Johann und Andreas Pongrátz« cím alatt Mátyás és II. Ulászló korából egy csinos dolgozatot. — Készséggel kell elismernünk, hogy szerző minden kútfőt a mi csak a tárgyra vonatkozólag rendelkezésére állhatott, fölhasznált s lelkiismeretesen földolgozott, e mellett úgy a szász-sebesi városi, mint a szebeni szász nemzeti s a kolos-monostori konventi levéltárban kutatásokat tett, s így adatai s dolgozatai eredetiek és alaposak: de sajnálattal vesszük észre azt, hogy Mátyás politikáját nem fogván föl úgy a mint azt kellene, e kegyeletes emlékü fejedelem hibáit s tévedését a tárgyalt kérdésben sokkal jobban emeli ki mint a hogyan azok a körülményekből természetszerűleg kimagyarázhatók lennének, s így buzgólkodásában mint gy erőszakosan tolja e hibákat az olvasók elé, úgyszólván üstökön ragadja azokat, kihurczolja a viszonyok keretéből, hogy mint absolut tények — mert csakugyan tények — minél kellemetlenebb benyomást gyakoroljanak. A dolog tehát úgy áll, hogy a mire szerző hivatkozik, az megtörtént; Mátyás midőn Szász-Sebest a szászok ellenére eladományozta, s midőn az adományozás helyett később elzálogosított, jogtalanul cselekedett: de ha kegyeletet vagy elnézést nem kívánunk is e tény kimagyarázásánál latba vetni, annyit azonban épen a történelmi igazság érdekében megjegyzünk, hogy a dolog odiumát a zavaros viszonyok csekélyre reducálják, ha a közlött adatok alapján is higgadtan gondoljuk meg a dolgot. — Figyelmeztetjük ezenkívül Baumann urat arra, hogy midőn Mátyás pénzvviszonyairól szól, óvakodjék őt II. Ulászlóval összetévesztteni — mint ezt a programm 15. l. a 34. jegyzetben tévé — mert az csakugyan szomorú dolog volna, ha Mátyás királynak gyakran kellett éhezni s mezítláb járni; pedig az a fatális jegyzet ily formán szól s Mátyásra látszik vonatkozni. — Egyébként e dolgozat bece és értéke elvitázhatlan s nagy előnyre szolgál, hogy a Pongráczok származási táblázatát ne em-

lítéssem, az a tizenöt oklevél, melyek a dolgozathoz vannak csatolva s melyek közül tíz eddig még nem volt kiadva.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi 1-ső száma szokott gazdag és érdekes tartalommal megjelent. Sok új s a nagy közönséget is érdeklő dolgot tartalmaz: milyen Fraknóitól »Mátyás és Beatrix dom-bormívü arczképeinek története«, hogyan kerültek Bornemisza püspök ajándékából Miksa császár király birtokába. B. Nyárytól az álarczok történetéhez hazánkban, Nagy Imrétől két régi pecsét, végül gazdag és változatos tárcza.

V E G Y E S K Ö Z L É S E K.

— A M. K. ÁLLAMLEVÉLTÁR HASZNÁLATA ügyében a m. k. belügy-miniszter úr által kiadott szabályzat pontjai közül azokat, melyek a le-véltárnak miként leendő használatára vonatkoznak, számos félreértés ki-kerülése és a bűvárkodni szándékozók mihez tartása czéljából bemutatjuk:

»2. Magánfelek részére a levéltár helyiségeiben irományok bete-kintése vagy lemásolása, vagy pedig hiteles másolatok kiszolgáltatása szintén csak az országos levéltárnokhoz intézett írásbeli megkérés alap-ján engedhető meg, kivételt csupán a tudományos czélú kutatások ké-peznék, melyek megengedésére elegendő az országos levéltárnokhoz in-tézett szóbeli kérelem; ez esetekben azonban a kérelemről s annak elintézéséről jegyzőkönyv veendő föl, — mely rendes iktatvány számmal ellátva a levéltár irattárában helyezendő el. Ha valamely kérelemnek hely nem adatik az érdeklött fél a belügyminiszterhez föllebbezhet, ki az országos levéltárnok meghallgatása után dönt. stb.

4. Arra, hogy magánfelek a levéltárban őrzött bármiféle irato-kat s levéltár helyiségein kívül is használhassák: hogy az állam va-gyon jogait érdeklő, vagy fontosabb political okmányok magánfelek-nek betekintés vagy lemásolás végett, vagy pedig hiteles másolatban kiadassanak, hogy az 1740. évtől való indexek, elenchusok, repertoriu-mok stb. közöltessenek: a belügyminiszterium engedélye szükséges.«

— WERTHEIMER EDE kolosvári egyetemi magántanár, kitől folyó-iratunkban már több jeles cikket közöltünk, a nagy-szebeni jogaka-démián a történelem ny. r. tanárává neveztetett ki.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— SZAMOSKÖZY ISTVÁN TÖRTÉNETI MARADVÁNYAI 1566—1603. Kiadta *Szilágyi Sándor* m. t. ak. r. tag. (Magyar tört. emlékek. II. osztály, írók XXI. XXVII. XXVIII.) I. köt. 249 l. Ára 1 frt. II. köt. 383 l. Ára 1 frt. III. köt. 368 l. Ára 1 frt 50 kr. — Budapest, 1876—77. Knoll Károly akad. könyvtárusnál.

— VÁZLATOK A ZENE TÖRTÉNELMÉBŐL. Az ó és középkori zenetörténelem vázlata. Írta *Bartalus István*. Számos fametszvény-nyel. Kiadta Tettey Nándor és társa. Budapest, 1877. 391 lap. Ára 2 frt. 20 kr.

— AZ ÖSTÖRTÉNELMI LELETEKRŐL MAGYARORSZÁGBAN. Írta *Pulszky Ferencz*. (Népsz. tud. előadások gyűjt. 1 füzet). Kiadja a m. k. tudományi társulat. 8-rét. 24 l.

— TEMESVÁR HADÁSZATI JELENTŐSÉGE a legrégibb kortól kezdve I. Mátyás király haláláig. Írta *Miletz János*. Temesvár, 1877. 8-rét. 65 l. (Ára ?)

— SCHEMATISMUS venerabilis Cleri graeci ritus cath. Dioecesis Munkacsiensis in annum domini. 1876. Ungvári. 8-rét 290 l.

— AUS DER TÜRKEN- UND JESUITENZEIT VOR UND NACH DEM JAHRE 1600. Historische Darstellungen, zumal Fürsten und Volksgeschichte in den Karpathen Ländern. Schuler v. Liblőy Frigyes. Berlin. 1877. Grieben Th. 8-rét. IV, 268 lap.

— STATISTIK DES KÖNIGREICHES UNGARN. Írta *Schwicker J. Henrik*. Stuttgart, 1877. Cotta. 1875. 8-rét. XVIII. 829 lap.

— CORRESPONDENZ KAISERS FERDINAND II. und seiner Familie mit Martinus *Becamus* und Wilhelm *Lamormaini* kais. *Beicht-vältern*. (Külön lenyomat az Archiv für oesterr. Geschichte. LIV. kötet II. részéből.) Bécs. Holzhausen nyomd. 8-rét 132 lap.

— FELDZÜGE DES GRAFEN EUGEN VON SAVOYEN. II. kötet. Feldzüge gegen die Türken 1697—1798 und der Karlowitzer Friede 1699. Mit Atlas v. 7 Karten im gr. Folio. Bécs, Gerold Károly, 8-rét IX., 515 s 105 lap. Ára 10 frt.

— DIE UNIVERSITÄT PARIS UND DIE FREMDEN AN DESSELBEN IM MITTELALTER von *Alexander Bulinszky*. Berlin, Hertz Wilhelm. 7-rét IX. 234 lap.

MARTINOVICS ÉLETE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A múlt év nyarán a m. kir. ítélő tábla elnöksége Hajnóczy Józsefnek, a Martinovics-féle összeesküvés egyik főreszesének, könyvtárát és kézíratait, melyeket elfogatása alkalmával a kir. ügyigazgató lefoglalt volt, a m. nemzeti múzeum könyvtárának engedte át.

A kéziratok átvizsgálása alkalmával, különösen néhány francia levél vonta magára figyelmemet. Mind aláírást, mind címezést nélkülöznek; sőt a szövegben is a tulajdonneveknek csak kezdő betűi vannak kitéve. Azonban tartalmuk minden kétség kívül helyezte, hogy az óvatos levélíró nem más mint *Martinovics*, ki a leveleket 1792 és 1794 között, barátjához *Laczkovics Jánoshoz* intézte.

Ezen iratok sok tekintetben érdekel birnak. Az összeesküvés természetét, céljait és szervezetét nem derítik föl; ezt csak a periratoktól várhatjuk, ha sikerülend azoknak nyomára jutni. De az összeesküvés két fő részesének jellemére és irányára új világot vetnek.

Pedig Martinovics és társainak személyét mindekkorig ugyanazon homály fedi, a melybe a kormány utolsó actiójukat és perök lefolyását beburkolta.

A mai történetírás nem elégszik meg többé az események leírásával; azoknak okait és hatásait is kutatja. Nem elégszik meg azal, ha ismeri a szereplő férfiak tetteit, melyekkel a história színpadán föllépnek; ismerni kívánja tetteik rugóit és egész jellemöket.

Részben, őszintén megvallom, a kíváncsiság, melyet a tragicus sorsú, bár rokonszenvre nem érdemes, férfiak előzményei mindig föl szoktak kelteni; részben a történelem magasabb hiva-

tásának méltányolása, vezetett a kezeimbe jutott levelek olvasásától a levélíró életpályájának és szellemi fejlődésének földerítésére czélzó kutatásaimhoz, melyek től néhány szabad órát nem tudtam megtagadni.

Íme itt az eredmény.

I.

Martinovics Ignác régi nemes albániai családnak sarja volt, a mely valószínűleg a XVII. század végén telepedett meg Slavóniában, azon szerb és albániai néppel, melyet Csernovics Arzén ipeki patriarka vezetett hazánkba. A család egyik tagja Csongrádban szerzett kis birtokot, mely azonban, midőn a XVIII. század első éveiben mint katona a spanyol örökösödési háborúba vonúlt, zálog-czimen, majd miután a csatatéren találta sírját, végképen idegen kézre jutott. ¹⁾

Ignácznak atyja *Mátyás* Pestre került, és itt a város pénztárnoka volt. ²⁾ Nejétől Popinyi Máriától öt gyermeke született: *János, Vincze, Tamás, Ignác* és *Márk*. Ezek az atyai háznál mind gondos neveltetésben részesültek.

A legidősebb *János* Verőcze-megyében élte le napjait, 1761-től kezdve megyei hivatalokat viselt és 1788-ban mint szolgabíró halt meg. *Vincze* a katonai pályára lépett, mint a Barkólovasezred tisztje résztvett a hétéves és az 1789-iki török háborúban, vitézsége által kitüntette magát és 1791-ben kapitányi ranggal bírt. *Tamás* pappá lett a kalocsai egyházmegyében, s 1791-ben Rác-Militicsen mint lelkészszel találkoztunk vele. A legifjabb *Márk* orvos volt, és a nevezett esztendőben mint Bács-megye főorvosa tudományos műveltsége- és ügyességeért magasztatik. ³⁾

¹⁾ Ezen részleteket a Martinovics testvéreknek 1790-ben II. Lipóthoz intézett azon folyamodásukból tudjuk, melyben nemesi oklevél és czímer adományozását kérelmezik. (A m. k. országos levéltárban.)

²⁾ Szirmay Antal »Jacobinorum Hungaricorum Historia« című kézirati munkájában mondja, hogy »Quaestor Pestiensis volt.«

³⁾ Ezen részleteket is az idézett folyamodásból és a hozzá mellékelt iratokból vesszük.

Ignác a testvérek között a negyedik volt. Pesten 1755. július 20-án született. Anyanyelve a rácz volt, de már az atyai háznál elsajátította a magyar, német és tót nyelvet.¹⁾ A közep-tanoda alsó osztályait kétséggkívül szülővárásában látogatta. Midőn azokat elvégezte, a szent Ferencz-rend Capistránói Jánosról címzett tartományának főnökénél Budán jelentkezett, hogy a szerzetbe fölvétessék. Szülei kétséggkívül azért választották ezt a szerzetes tartományt, mert kolostorainak túlnyomó részét az ő anyanyelvét beszélő lakosok között bírta.

Martinovics a rendbe fölvétetvén, a bácsi kolostorba küldetett, hol 1772. ápril 24-én vette föl a szerzetesi öltönyt. Ott töltötte az ujoncz-esztendőt, és 1773. ápril 24-én, tizenkét éves korában letette a fogadalmakat, a mely alkalommal a *Domonkos* szerzetesi nevet nyerte.²⁾

A bölcsészeti tanfolyamot *Baján* végezte. Ekkor azonban a tizennyolcz éves ifjúnak elment kedve a szerzetesi élettől. Valószínű, hogy előjárói- vagy társaival surlódásai voltak, s ezek tették őt elégtelenné helyzetével. Egyébként kétségtelen, hogy nélkülözte a tulajdonokat, a melyeknél fogva kolostorban megnyugvást és kielégítést találhatott: az önmegtagadás és alá-zatosság szellemét. Bizalmatlan és hiú, szenvedélyes és nagyravá-gyó ember vált belőle.

1774. augusztus havában a rend római főnöke által a magyarországi kolostorok megvizsgálására kiküldött biztosnak, Bel-lay Adalbertnek emlékiratot nyújtott át, melyben azt állította, hogy szerzetesi fogadalmait kényszerítve tette le, minélfogva lépéseket tett, fogadalmi érvénytelenségének kinyilatkoztatására.

Azonban a rend előjárói nem szívesen látták volna körük-ből távozni a tehetséges és szorgalmas ifjút. Midőn tehát az említett év szeptember végén Spaics László magyarországi tartományi főnök Baján megjelent, mindent megtett, hogy Martinovicsot helyzetével kibékítve, maradásra bírja. És czélt ért. Martinovics október 1-én hivatalos oklevélben kijelenti, hogy fennebb említett kérvényét »kétségbeesésében és fölháborodásában «

¹⁾ Catalogus Religiosorum Provinciae S. Joannis a Capistrano (XVIII. századbeli kézirat a budai szent Ferencz-rendű kolostorban.)

írta ¹⁾; most pedig mindent visszavon; fogadalmait érvényeseknek ismeri el, ezeket újult buzgalommal ismétli, és holtiglan meg akarja tartani; alávetvén magát, ha azok ellen bármit vétene, a nyugtalan és féktelen szerzetesekre szabott büntetéseknek. ²⁾

Ezután, úgy látszik, nyugodtan élte napjait. A bölcsészeti tanfolyam elvégezte után Budára hívatott, hol az egyetemen négy éven át látogatta a hittudományi előadásokat. (1775—1779.) ³⁾

Időközben 1778. októberben áldozárrá szenteltetett, és e hó 18-án Pesten a Domonkos-rend templomában mondotta első miséjét. ⁴⁾

A hittudományi tanfolyam befejezése után, 1779. őszén, a buda-vizivárosi kolostorban elhelyezett szerzetes-növendékeknek tanárává neveztetett. A bölcsészettudomány elemeiből és a mennyiségtanból tartott előadásokat.

Egész lélekkel szentelte magát tanári kötelességeinek. Tanítványai, kikkel benső viszonyban élt, vezetése alatt kiváló előmenetelt tettek, főleg a mennyiségtanban, ⁵⁾ melylyel különös előszeretettel foglalkozott.

A következő év tavaszán az egyenletekről szóló, 157 lapra terjedő munkát bocsátott sajtó alá, mely *Makó Pál* apátnak a bölcsészeti kar igazgatójának ajánlva jelent meg. ⁶⁾

Ez alatt a budai egyetemen a bölcsészet és a hittudomány tudorává lett. És kevéssel utóbb kísérletet tett az egyetemen tanszéket nyerni; a tanári pálya küszöbén álló fiatal pap részéről erős önérzet jele. Részt vett mind a bölcsészeti, mind a hittudományi karnál megüresedett tanszékekre hirdetett pályázatokban.

¹⁾ »Hac nonnisi ex desperatione seu furia prima temerarie me praesumpsisse faseor.«

²⁾ Aláírva: »F. Dominicus Martinovich Clericus Professus;« és hét tanú. (Másolata a budai országos levéltárban.)

³⁾ Két évet számítva a bölcsészeti tanfolyamra, következik, hogy 1775. őszén jött az egyetemre és 1779. őszén végezte a hittudomány tanfolyamot.

⁴⁾ Historia domus. (Kézirat a budai kolostorban.)

⁵⁾ Ez az alább intézendő levelekből tűnik ki.

⁶⁾ Theoria generalis aequationum omnium graduum novis illu-

De habár a vizsgálatokat, névszerint a hittudományit gróf Battyányi József primás jelenlétében, dicsérettel állotta ki, és úgy tudományos, mint a magasabb körökben sokféle összeköttetései valának: célját nem érte el.¹⁾

Ezt nem egyedül fiatal korának — alig 25 éves volt — kell tulajdonítani. A tehetség és szorgalom nyilatkozatai mellett az elbizakodottság és összeférhetetlenség jeleit is adta. Kellemtelenségei voltak az egyetem tanáraival és saját tanítványaival. Rendtársai között is többeket ellenségeivé tett.²⁾

Midőn tehát 1780. őszén Budáról Bródra helyeztetett át, hogy tanári hivatalát ott folytassa, előjárói rendelkezésében ellenségeinek ármányait látta. Csak a tartományi főnök azon nyilatkozata nyugtatta meg némileg, hogy távozását a budai kolostorban eszközölnő építkezések teszik szükségessé.

II.

Martinovics fájdalmas szívvel távozott Budáról, hol tevékeny szellemének tág tér nyílt, és ambícióját is kielégíthetni remélte. Midőn tehát Bródra megérkezett, az alig 2000 lakost

strata formulis, ac iuxta principia sublimioris calculi finitorum deducta. Autore P. Dominico Martinovics AA. LL. Philosophiae nec non SS. Theologiae Doctore, et Philosophiae ac Matheseos Professore ordinario ex Ordine Min. Obs. Prov. s. Joannis a Capistrano. Superiorum facultate. Budae, typis R. Universitatis. Anno 1780. Az előszó kelt 1780. május 30-án. — A budai kolostor könyvtárának catalogusában Martinovics ily című munkája van bejegyezve »Martinovics Mathesis pura. Budae 1780. in 8°.« Sajnos, a könyvet magát sem itt, sem más könyvtárban nem tudtam föltalálni. Egyébkint nem lehetetlen, hogy ez és a fennebb ismertett munka ugyanaz.

¹⁾ 1780. december 10-iki, alább idézendő emlékiratában említi: »Concursum feci utrumque; quaerat a cordatis viris, quin vel maxime ab Archiepiscopo, quomodo in Theologia substitierim.« És 1782. január 16-iki levelében emlékezteti a provincialist, hogy engedélyével pályázott a budai tanszékre. Ugyancsak emlékiratában (»Ecce accur-runt literis viri magni cordati ...« stb.), és leveleiben említést tesz összeköttetéseiről.

²⁾ Jezik László provincialis 1792. márczius 14-én írja, hogy azért

számító kis városban úgy érezte magát, mint a ki száműzetésben kénytelen élni. ¹⁾

Tanítványaiban sem volt sok öröme. Mindössze négyen voltak, elhanyagolt, tudatlan ifjak, kiknek hanyagságán hajótörést szenvedtek igyekezetei. Végre szerzetes társai ellen is sokféle kifogásai voltak.

Midőn így helyzetével elégületlenül szomorúan élte napjait, Budáról leveleket kapott, melyek egészen kétségbeejtették. Azt írták neki, hogy az okok, melyekkel Bródra történt küldetését indokolták, csak ürügyek voltak; hogy büntetésül küldötték Bródra, míg közelebb a Dunaföldváron létező bölcsészeti osztály tanárát növendékeivel együtt Budára fogják hívni.

November 14-én elkéseredett levelet intézett a tartományi főnökhöz. »Szívem — úgy mond — meg van sebezve, és csak főnököm gyógyíthatja meg... A gonosz ármányok annyira elszomorítottak, hogy majdnem Jóbhoz hasonlóan kínozva és zaklatva, minden szentek ellen szitkozódok. Az ellenem indított üldözést semmi más okra nem vezethetem vissza mint irigységre... De ügyemet az egész világ elé fogom terjeszteni. »Egyelőre azonban két kérelmet intéz főnökéhez: hogy a szerzetes növendékeket, kik a múlt esztendőben tanítványai voltak, mielőbb hozzá Bródra; és hogy a bölcsészeti osztályt Dunaföldvállról ne helyezze át Budára. Ha ezt nem teljesíti, »törvény útján fog elégtételt követelni, mert jó hire védelmére a természetjog kötelezi.« ²⁾

E levél tévedésből Budáról Bécsbe küldetett. E miatt a provincialis nem válaszolhatott rögtön. Martinovics csakhamar

kellett távoznia Budáról, »quia ob malos mores non modo sacrae familiae gravis sed ipsi Universitati exosus et exinde religiosae studiosae juventuti Universitatem Budensem frequentanti non mediocri periculo esse coepit.« Ez azonban nem egészen áll. Mert Jakosich az akkori (1780) provincialis alább idézendő leveleiben ismételve állítja, hogy Bródba való küldetését nem rossz magaviselete tette szükségessé. Azonban, hogy Budán némi kellemetlenségei voltak, kitűnik épen Jakosics több czélzásából is (Tantum oro recogitet miseriae Budae habitas stb.) és épen Martinovics heves kifakadásából, melyeket ellenségeinek ármányai és rágalmai ellen tesz.

¹⁾ Főntebb idézett emlékiratában száműzöttnek írja magát.

²⁾ A levél eredetije a budai zárdában.

türelmét vesztette. Deczember 10-én terjedelmes emlékirato — melyet Apológiának czímez — küldött Budára.

Előadja, mikép értesült, hogy az okok, melyekkel Budáro eltávolítását indokolták, hamisak, hogy őt »rászedték«, s most a tudományos körökben, sőt a nép között is beszélnek felőle, »bűnös, hiú, botrányos és vallástalan embernek bélyegezik.« Fájdalmasan esik neki, hogy a tartományi főnök hitelt adott ellenségeinek, kik azért a csekély dicsőségért, melyet kivívott, irigykednek rá. Úgy vélekedik, hogy talán tudori czíme miatt is neheztelnek. De ennek elnyerését sem a kánoni törvények, sen a szerzetesi szabályok nem tiltják; Waddingnak a szent Ferencz-rend történetét tárgyaló nagy munkájában olvasta, hogy a rend számos tagja a Sorbonneban tudori fokozatokat nyert el.

Előadja, mily eredménnyel állotta ki a vizsgálatokat az egyetemen, mily sikerrel tanította a szerzetes növendékeket, mily becsületet szerzett kiadott munkájával a rendnek. Jutalmul számúzték. Érdemeit csak maga vigasztalása végett hangsúlyozza, miként szent Pál tette. Ő is bizik, hogy fen van tartva számára az igazság koronája.

Azoban Martinovics nem követi szent Pál példáját az önmegtagadás- és megnyugvásban. Sértett hiúsága és szenvedélye mindtovább ragadja.

Nem akarja tűrni, hogy olyan ember, kinek tanulni kellene még s nem tanítani, foglalja el helyét Budán; az ő helyét, a ki háláarak ötelezte a rendet, midőn a bölcsészeti tanszéket elfogadta, holott joga volna követelni, hogy a hittudomány tanítására alkalmazták. Üldöztetése miatt, minthogy a rendnél igazságot nem talál, a világi hatósághoz folyomodhatnék. Hivatkozik szent Athanasius, aranszájú szent János és az egyiptomi szerzetesek példájára, kik ezt tették, továbbá a miletusi és chalcedoni, a párisi és frankfurti zsinatok végzőseire, melyek azt meg engedik. De ő nem teszi ezt. Ő maga vesz magának elégtételt. Kijelenti, hogy lemond tanári hivataláról és a tudományos foglalkozásról. Legközelebb összecsomagolja összes könyveit és Budára küldi; csak kettőt tart meg: breviáriumját és Antoine theologiai kézikönyvén.

Sőt tudori cziméről is lemond. Semmi hivatalt sem akar többé viselni. »Koldúlni és orgonálni fogok — úgymond — hogy békességben élhessek... Talán azért bocsátotta rám Isten ez üldözést, hogy a felsőbb dolgok körül szándékos tudatlanságban maradván, lelkem üdvösségét biztosíthassam.«

Azonban bármennyire hangsúlyozta, hogy ezen elhatározását komolyan megfontolta, siet megértetni a tartományi főnökkel, hogy lemondása nem feltétlen. Ha visszahívja Budára, és így becsületét helyreállítja, kész folytatni tanári hivatalát. De ha ezt nem teszi, úgy rögtön küldje neki a fölmentést tanári hivatalától, és rendelje más kolostorba. Akkor aztán semmi sem térítheti el határozatától. Készebb meghalni, mint attól elállani. »Ime — kiáltott föl zársoraiban — vége munkásságomnak! De Istennél jobb sors várakozik reám!« ¹⁾

Alig küldötte el Martinovics ezen iratot, melynek hangja a szerzetesi szellem teljes hiányát árúlja el, megérkezett a tartományi főnök válasza első levelére. E főnök *Jakosics József* volt. A rend kitünőbb tagjaihoz tartozott. Magas műveltségéről és tudományszeretetről tanúskodik a gazdag könyvtár, melyet a tudomány minden ágaiból összegyűjtött, s melylyel a budai központi kolostor könyvtárának alapját megvetette. Itt találjuk ma is az általa szorgalmasan vezetett lajstromot, és könyveit, melyeken neve és a rend czimere alatt ott áll jelszava: »Vitam impendere vero.« ²⁾

Jakosics fölsítmervén Martinovicsban a kiváló tehetség jeleit, különös előszeretettel viseltetett iránta, és pártfogásában részesítette őt. Midőn tehát a tartomány főnökévé választatott, szokás szerint három évre, Martinovics — mint maga írja, — örömmel üdvözölte új előljáróját, azon biztos reményben, hogy kormánya a

¹⁾ »Apologia Dominici Martinovics Philosopho-Theologi, subditi minoris ad Admodum Reverendum ac Eximium P. Josephum Jakosics superiorem suum, data die 10 Decembris 1780,« így czímezi maga iratát, melynek eredetije a budai kolostorban.

²⁾ A nagy folio kötet, mely a könyvlajstromot tartalmazza, nyomtatott czímlappal bír: »Supellex libraria in usum fratrum Provinciae S. Joannis a Capistrano collecta a P. Josepho Jakosics ejusdem alumno.«

tudományoknak és ezekkel foglalkozó rendtagoknak kedvezni fog. ¹⁾

És csakugyan Jakosics atyai elnézéssel volt Martinovics kitörései iránt. Válaszában mentegeti magát, hogy oly későn ír. Csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy abban, miszerint Budáról elküldötték, becsületsértést lát. Hisz köztudomású dolog, hogy a szerzetesekről belátásuk szerint rendelkeznek előjáróik. — Egyiknek sincs joga tartózkodási helyét megszabni. Azért sem panaszkodhatik, hogy budai tanítványait nem küldötték vele Bródra; mert azok magok kérték, hogy tőle eltávolíttassanak, a mit kimélethből hallgatott el előtte.

Abból sem háromolhat reá gyalázat, hogy a Dunaföldváron levő bölcsészeti osztályt Budára teszi át. Aradra akarta azt küldeni; minthogy azonban Mária Terézia, ki az aradi kolostor átengedését megigerte, mielőtt ezt teljesíthette volna, elhalt, Földváron pedig az osztályt nem hagyhatja: Budára kell rendelnie, és az építkezést, melyet az itteni kolostorban tervezett, későbbre halasztani.

Inti ezután, hogy legyen türelemmel. Elégedjék meg mostani tanítványaival; ismeri képességét, és meg van győződve arról, hogy azokat a legjobb oktatásban részesítendi. »Ha Isten éltet — úgymond — a legközelebbi látogatásom alkalmával, hasznos dolgokat fogok önnek, kedves Domonkosom, közölni. Én mindig barátja voltam, s maradok is, miként önnek, úgy mindazoknak, kik a tudományt kedvelik, és társaik közül kívánnak.« ²⁾

Ezen nemes sorok nem tették meg Martinovicsra a várt hatást. Halát mond ugyan főnökének »atyai jóságaért;« de biztosításai nem nyugtatják meg. Egész életében — úgymond — siratni fogja, hogy ily módon kellett Budáról távoznia. Ha bünt követett volna el, vagy érdemesebb embert rendeltek volna helyére, békésen tűrné sorsát. Így azonban az irányában követett eljárás sérti a természetjogot, melynek a Ferencz-rendű szerzetes sem tagadhatja meg érvényességét.

¹⁾ Martinovics 1791. október 5-én Jakosichhoz intézett levelében említi, hogy mint definitior pártolta őt. Megválasztatása fölötti örömről 1780. november 14-iki levelében szól.

²⁾ Datum nélküli eredeti fogalmazat a budai kolostorban.

Megújítja tehát lemondását a tanári állásról. »Nem azért léptem a rendbe, hogy tanár legyek, hanem azért, hogy lelkem üdvöségét biztosítsam. Ezt minden hivataltól menten is elérhetem.« Kéri a tartományi főnököt, ne tegyen többé kísérletet, hogy határozatától eltérítse. Csak sebeit szakítaná föl, de czélt nem érne. Még ha azt igérné is, hogy egy hónap múlva a rend generalisáa teszi, többé nem fog tanítani. Ennek folytán január 6-ig várja rendelkezését, melyik zárdába menjen. »Ha jóakaróm, úgy megteszi ezt; ha nem, úgy talán már rövid idő múlva hallani fogja, hogy más világra költöztem.«

Ezen megjegyzésnek vagy az volt értelme, hogy kétségbeesésében önmagát fogja kivégezni, vagy az, hogy a bánat vet véget életének. De hogy komolyan egyiktől sem tartott, elárulja, midőn kijelenti, hogy ha január 6-ig nem rendelkeznek vele, maga megy el, és nem bánja azután akár mit tesznek vele. »Elvesztettem becsületemet, megváltam hivatalomtól, Istenért kész vagyok a börtön iszonyait is eltűrni.« ¹⁾

Az oktatlan ember és önfeledt szerzetes kifakadásai nem merítették ki a provincialis türelmét. Válaszában egy kemény szót sem találunk. Értesíti, hogy lemondását el nem fogadhatja; a rend tanácsának hozzájárulásával neveztetett ki, ennek terjeszse elé ügyét. Egyébkint ismételve biztosítja, hogy hírneve legkisebb csorbát sem szenvedett. Annak kitüntetése végett, hogy teljesen őszintén járt el irányában, s ármányokról szó sincs, kijelenti, hogy a bölcsészeti tanfolyamot Dunaföldvárról Aradra, — hol a kolostort a rend megnyerte — nem pedig Budára fogja áthelyezni, és ez utóbbi helyen az építkezéseket jövő tavasszal csakugyan megkezdi, a minthogy a köművessel a szerződést már megkötötte. ²⁾

A provincialis higgadt és jóakarató közleményei lefegyverték Martinovicsot. Kibékült helyzetével és főnökével. A lemondásról többé nem volt szó. Folytatta tanári és irodalmi tevékenységét. 1781. január havában *Eszékre* utazott, és ott egy

¹⁾ Martinovics datum nélküli (kétségkívül 1780. december közepetáján írt) levele ugyanott.

²⁾ A levélnek datum nélküli fogalmazata ugyanott.

physikai értekezését sajtó alá bocsátotta, a melynek azonban sajnos, címét sem ismerjük. ¹⁾

Midőn pedig a tavaszi hónapokban a provincialis Bródra jött, itt tanítványai által magasztaló beszéddel fogadtatta őt, ²⁾ és engedélyt eszközölt ki tőle, hogy a bölcsészettannak általa szerkesztett kézikönyvét kinyomathassa, és néki ajánlva bocsáthassa közre.

Martinovics az 1781-ik év közepetáján másodizben Eszékre ment a kész kézirattal. A munka »*Systema Universae Philosophiae*« cím alatt jelent meg. Könyvtáraink egy példányát sem bírják. ³⁾ Azonban míg itt Eszéken a munka nyomtatására folygylelt, lelki nyugalmit fölháborította egy összeütközés, mely egész életpályájára végzetes visszahatást gyakorolt. A mint az ő elbeszéléséből tudjuk — s ez természetesen az objectiv hűségre nem tarthat igényt — az eszéki kolostor főnöke *Jezik László*, kinek vendégszeretetét Martinovics igénybe vette, ellenszenvvel viseltett iránta. Rosszul fogadta és fölhivta, mutassa elő a provincialis rendeletét, melynek alapján Eszékre jött. Martinovics hivatkozott az engedélyre, hogy munkáját sajtó alá adhassa. De Jezik ezzel nem elégedett meg. Hűtelen szökevénynek nevezte, és úgy nyilatkozott, hogy ha el nem távozik, meg fogja fenyíteni.

¹⁾ Martinovics erről egy későbbi levélben tesz említést. »Item dixit (az eszéki házfőnök) quod Paternitatem Admodum Reverendam adflexerit meum iter in januario Essekinum; ubi tamen ego ivi tunc pro imprimenda una Physica Dissertatione, pro qua mihi . . . ante meum discessum dedit licentiam.«

²⁾ Ezt tíz évvel utóbb, 1791. október 5-én Jakosicshez intézett levelében említi.

³⁾ Martinovics datum nélkül (1781 nyarán) a provincialishoz intézett levélben értesíti őt, hogy »nomen suum dignissimum in tertia defensione nempe Physicae theoreticae et Matheseos adplicatae adposuerim et Essekini typis mandaverim . . . In defensionibus meis. thesium loco exhibeo typis systema totius modernae Philosophiae, ex quo quivis decinceps docturus ediscere poterit modum et ordinem in docenda Philosophia et Mathesi adplicata.« Hogy a munka csakugyan megjelent, kitérünk M. későbbi munkáiban gyakran előforduló ilyforma idézetekből: »Confer Systema Univers. Phil. a me editi Pars. II. §. III. Essekini 1781.«

Martinovics ekkor visszaesett elkeseredett hangulatába. Szenvedélyes levélben elégtételt kért a provincialistól; kijelentve, hogy ha azt el nem nyeri, másként fog fellépni. »Ha meg is kell halmom — úgymond — hírnevemet védelmezni fogom Istent hívom tanúságul, hogy ekkoráig kihágást nem követtem el; és nem is fogok elkövetni. Mert a tanulmányokon kívül semmi a világon nem nyújt nekem élvezetet.« ¹⁾

Újra szabadulni vágyott a kolostorból, hol egyébkint, mind társaival, mind az életmóddal elégtelen volt. »Sokat szenvedtünk itt — írja — a nélkül, hogy panaszkodtunk volna. De annyit mondhatok: jaj a becsületes ifjúnak Slavoniában!« ²⁾

III.

A szabadulásra csakhamar utat nyitottak neki rokonai, kiket e végből kétségkívül kéréseivel régóta ostromolt. Testvérébátyja Vincze a Barkó lovasezrednél hadnagy és anyai nagybátyja Popinyi a Preisach gyalog-ezrednél őrnagy, kik ez időben Bukovinában állomásoztak, Enczenberg tábornoknál, Galiczia, Lodomeria és Bukovina főparancsnokánál és Keckert Wenczel helyettes tábori főpapnál kieszközölték, hogy őt mint tábori lelkészt alkalmazzák. Július első napjaiban fölhívást kapott, hogy a Bukovinában elhelyezett második gyalog-ezrednél, havi 21 forint 40 krajczár fizetéssel, a lelkészi állomást foglalja el; úgy azonban hogy legkésőbb augusztus 10-ig Csernowitzon megjelenni tartozzék. ³⁾

Ugyanakor nagybátyja kilátásba helyezte, hogy a haditanács a katonai mérnökkarnál fogja alkalmazni. ⁴⁾

Martinovics egy perczig sem habozott elfogadni a meg-

¹⁾ Datum nélküli levele a budai zárdában.

²⁾ 1781. július 9-iki levele. Később augusztus 18-án panaszkodik, hogy szerzetes társai »spurcam actionem contra me posuerint.« Tíz évvel utóbb pedig (1791. október 5-iki levelében) élesen szól a bródi-kolostorban folytatott életről.

³⁾ Enczenberg tábornok iratának másolata a budai kolostorban. Keckert fölhívásáról M. július 9-iki levelében tett említést.

⁴⁾ Ezt július 9-iki levelében említi.

hívást, mely kiszabadítván tűrhetetlen helyzetéből, egyúttal alkalmat nyújtott neki — mint maga mondja — »tapasztalásokat szerezni és világot látni.« Rögtön útra kelt. Megfeledkezve szerzetesi kötelességeiről, főnökétől engedélyt a távozásra nem kért. Csak bejelentette ezt, és azon föltevésből indulva ki, hogy az engedélyt meg nem tagadhatja, az elbocsátási oklevelet Kassán, Szebenbe vagy Csernowitzba kérte küldetni. Egyébkint biztosította őt, hogy miként ekkoráig, úgy jövőben is becsületére fog válni a szerzetnek, a melyről soha sem fog megfeledkezni. E mellett még más ígéretekkel akarja főnökét megnyerni, úgy szólván megvesztegetni. »Nagyontisztelendőséged — írja néki — mindenkor bizalommal fordulhat hozzám. Nekem a gázsimon felül havonként mintegy 40 forint zulágom lesz; készséggel fogom tehát bármikor segíteni. Így legalább meggyőződik, hogy becsületes ember voltam, s egészen más, mint a milyennek irigy ellenségeim lefestettek.« ¹⁾

Martinovics Bródról távozván, útközben több helyen megpihent. Nassitzon bátyját Jánost a szolgabíró, Pécselt dominicanus nagybátyját látogatta meg. Az utóbbi helyen letette szerzetes öltönyét és a tábori lelkészek ruháját vette föl. Innen Budára ment, s bár a provincialist nem találta, folytatta útját Temesváron és Szebenen keresztül Csernowitzba. ²⁾

Augusztus közepén már itt találjuk. Lelkészi állomása mellett, úgy látszik, csakugyan kapott a mérnökkarnál is hivatalt, mert »cs. k. mathematicus«-nak czímezi magát.

De elégtelenségét az új életpályán megzavarta az, hogy a rendfőnöktől kért elbocsátási oklevelet sem útközben meg nem kapta, sem Csernowitzon nem találta. Sietett tehát őt levelével fölkeresni. Igazolni igyekezik eljárását. Távoznia kellett — úgy mond — nehogy ezentúl is vádolják, miként egy éven át szívéthamis vádakkal elkeserítették. Továbbá nem tudott volna mihez fogni: hittudományi tanszék nincs üresedésben; bölcsészetet

¹⁾ Martinovicsnak 1781. július 9-én Bródon kelt levele (ily aláírással: »Pater Dominicus Martinovics Phil. et Theol. Doctor, ac militiae tractus Bucovinensis Pater Campestris) a budai zárdában.

²⁾ Útját 1781. sept. 27-iki levelében írja le.

nehéz lett volna tovább is tanítania, ha Budára vissza nem hívják; hitszónoknak és házfőnököknek Isten és a természet nem alkotta.

Ezen levelében sem fukarkodik ígéretekkel. Miként ekkoráig mindig Isten dicsőségeért, a rend és saját becsületéért dolgozott, jövőben is úgy fog tenni. A segítségről, melyben a rend részesítette, nem fog soha megfélekedezni. Ha Isten kedvező helyzetbe hozza, a budai zárdában physikai múzeumot fog fölláttatni, s azt gépekkel és minden szükségletekkel föl fogja szerelni.« ¹⁾

Ezen levélre nem jött válasz. A provincialis most komolyan megneheztelt Martinovicsra. A rend szabályai, a szerzetesi fegyelem ellen elkövetett súlyos vétséget nem tűrhette el. Kötelessége volt erélyesen föllépni. *Kerencz* német-újhelyi püspökhöz, a császári hadsereg tábori főpapjához fordult. Emlékeztetve őt néhány év előtt tett ígéretére, hogy szerzeteseket főnökeik engedelme nélkül nem fog alkalmazni, fölhívta, hogy Martinovics atyának tábori lelkészszé történt kineveztetését semmisítse meg.

Ezen fölhívás következtében a püspök galicziai helynökét *Kalatait* — a későbbi nagy-váradi püspököt — utasította, hogy rendeljen vizsgálatot, és ha a provincialis előadása alaposnak bizonyul, a szerzetest bocsássa el szolgálatából.²⁾

Martinovics szeptember végén értesült provincialisának lépései felől. Azonnal levelet intézett hozzá, melyben az újabb üldöztetésért keserű panaszokra fakad. Csudálkozását fejezi ki a fölött, mikép tekintheti szökevénynek őt, a ki távozása előtt áldását kérte, a ki útközben a rend több kolostorát meglátogatta, a ki társaitól búcsut vett, és ki bármikor kész visszatérni szerzetéhez, s annak körében óhajt meghalni. Szelidebben bánhatott volna vele. Mert ha őt fölszólítja, hogy térjen vissza, útközben is visszafordult volna. Isten előtt felelőssé teszi őt azért, hogy így üldözi. Naponkint imádkozik, hogy Isten engesztelje meg ellenségeit. Mivel azonban megengedi, hogy őt zaklassák, kétség

¹⁾ M. 1781. augusztus 18-iki levele ugyan tt.

²⁾ Ezen részleteket a provincialisnak 1792-iki, alább idézendő leveleiből tudjuk.

kivül próbára akarja tenni. Istenért szívesen tűr el mindent, remélve, hogy jönni fognak még számára jobb idők.

Értesíti azután a provincialist, hogy mind a katonai főparancsnok, mind Kalatai följánlották neki közbenjárásukat, és írni akartak érdekében; de ő lebeszélte őket. Meg akarja mutatni, hogy nem szökevény. Visszatér, és engedelmeskedni fog. Így talán lecsillapíthatja haragját. Ha mindazáltal — teszi hozzá fenyegető hangon — visszatérte után is úgy akarna vele bánni mint szökevéynyel, akkor majd talál törvényszéket, melynek ítélete alá bocsátja ügyét.¹⁾

Azonban Martinovicsnak esze ágában sem volt visszatérni szerzetéhez. Nem is utasította vissza Enzenberg tábornok ajánlatát. Ez írt a provincialisnak, s fölkérte, engedné meg, hogy Martinovics állomásán maradhasson.

A provincialis sietett teljesíteni kérelmét. November 6-án megküldte Martinovicsnak az engedélyt. Ugyanakkor írt neki, ismét szelid, atyai hangon.

Majdnem mentegeti magát előbbi lépéseiért. Csak szerény szemrehányásokat tett, hogy ismerve a rend szabályait, főnöknek engedélye nélkül hagyta el állását és mást fogadott el. Figyelmezteti, hogy ne cizmezze magát királyi mérnöknek. Végre inti, hogy az alázatosságban gyakorolja magát, és ne keressen másokban roszakaratot.²⁾

IV.

Martinovics most akadály nélkül maradhatott volna meg új hivatalában. De ez se szellemét, se ambícióját nem elégítette ki. Csak útnak tekintette, a melyen a kolostorból szabadúlhat. Alig egy évnegyedet töltött Csernowitzban.

Az 1782-ki év elején már Lembergben találjuk, hová az a kilátás vezette, hogy az egyetemen, melyet II. József alapítani készült, tanszéket nyerhet.

¹⁾ 1781. szeptember 27-iki levele a budai zárdában.

²⁾ November 6-án kelt eredeti fogalmazata ugyanott.

Hathatós ajánló-levelekkel ellátva érkezett ide. Csakhamar megnyitlak előtte a tudományos körök és több előkelő ház is. Megnyerő modora és tudományos ismeretei, melyeket ügyesen tudott értékesíteni, rövid idő alatt barátokat és pártfogókat szereztek neki. Alig tartózkodott néhány hét óta Lembergben, az akadémiai csillagdában lakást kapott, és a távollevő segédet, sőt időnként a mennyiségtan hirneves tanárát *Liesgangot* helyettesítette; *Kriveczki* főtörvényszéki ülnök gyermekeit pedig a mennyiségtan- és mértanban oktatta. Ugyanakkor gróf Gallenberg, Galiczia tanulmányi főigazgatója, kilátásba helyezte, hogy a megalapítandó egyetemen az ó-szövetségi szent írás tanárává fog kineveztetni.

Mivel a szerzeteseknek, kik hittudományi tanszékekre pályáztak, főnöküknek engedélyét szükséges fölmutatniok, Martinovicsnak ismét Jakosics atyához kellett fordulni. Hogy őt megnyerje, föltétlen hódolatot színlott. Egészen rá bizza sorsát; ha visszahívja engedelmeskedni fog, ha beleegyezésével a tanszéket elnyeri, a legközelebbi szünidők alatt meg fog jelenni Budán, hogy ismét fölvegye a szerzet öltönyét, melyet mint tábori lelkész letett volt. Egyébkint elnyerve a tanszéket, végcélját fogja elérni, mely nem egyéb mint »előmozdítani a tudomány ügyét és Isten dicsőségét, a maga és szerzetének bécsületét.« ¹⁾

A provincialis nem tagadta meg tőle az engedélyt. De egyuttal meleg szavakkal intette, hogy hivatásáról soha meg ne feledkezzék, és úgy Istennek, mint embertársainak tetszését igyekezzék megnyerni. ²⁾

Azonban az egyetem szervezése késett. Martinovicsnak közel két évig kellett várakoznia, míg állandó alkalmazást nyert.

Időközben mint magántanító tartotta fenn magát. Egy-szersmind élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki.

1782-ben kiadta a megelőző évben írt érekezését a *szivárványról* és *fénysugárról*.³⁾ *Newton* elméletét a fényről és színek

¹⁾ 1782. január 16-iki levele ugyanott.

²⁾ Datum nélküli eredeti fogalmazata ugyanott.

³⁾ »Dissertatio Phisica de iride et halone, ab Ign. Dom. Martinovics, Ord. Min. Observ. S. Theolog. ac AA. LL. et Philosophiae

ről a tapasztalati tüneményekre alkalmazva, könnyebben fölfoghatóvá óhajtotta tenni.

Leginkább a természettan tanulóira volt tekintettel. Fölhasználta — mint maga kiemeli — mindazokat a munkákat, melyek e tárggyal foglalkoznak; de saját elmélkedéseinek eredményei gyanánt új adalékokkal is járúl az amazokban foglalt ismeretanyaghoz. ¹⁾

Úgy látszik, ezen munka volt az, mely a harlemi akadémiánál jutalmat nyert, és szerzőjének ugyanezen akadémia részéről a tagsági oklevelet megszerezte. ²⁾

Ez eredmény által fölbátorítva, a következő évben (1783.) egy másik hollandiai akadémia, a leydeni által kihirdetett pályázatban kísérlette meg szerencsáját. A kérdés a következő volt: »Mily módon lehet legjobban megmagyarázni azt az igazságot, hogy a világon találtató sok rossz Isten jóságával nincs ellenmondásban?«

E kérdés sokat foglalkoztatta a régi és újabbkori hittudósokat és bölcészeket, kik számtalan érvet állítottak össze annak bebizonyítására, hogy Isten jósága és a rosznak létezése között nincs ellenmondás.

Martinovics nem tartotta kielégítőnek az általok követett módszert. Úgy vélekedett, hogy szükséges és lehetséges *positiv* úton bebizonyítani, hogy Isten jósága és a rosznak létezése valósággal *összhangzásban* van. Fölállítva ezen tételt, bebizonyításánál a

Doctore conscripta anno 1781. Leopoli typis viduae Josephi Piller. caes. Reg. Gubernii Typogr.« 4-edrétű 51. lap és 2. tábla. — Ez Martinovics munkái közül leggyakrabban fordul elő a hazai és külföldi könyvtárakban.

¹⁾ 1791-ben Pasquics, a pesti egyetemen a mennyiségtan tanára, bírálva Martinovics munkáit, megjegyzi, hogy a fennebb ismertetett munkát leginkább Scheffer 1761-ben megjelent értekezéséből meríti.

²⁾ Az alább ismertetendő, 1783-ban közrebocsátott munkájának czímlapján már a harlemi akadémia tagjának czímezi magát. Hogy jutalmat is nyert, tudjuk a pesti bölcészeti kar 1791. szeptember 2-iki fölterjesztésének azon helyéből, a hol a harlemi titkárnak M.-hoz intézett leveléről van szó, melyben őt értesíti, hogy jutalmat nyert és taggá választott.

mennyiségtanban használtatni szokott analytikai módszert alkalmazza.

Miután kiindulási pont gyanánt Isten létét veszi föl, és ezt az ismeretes bölcsészeti évekkel bizonyítja: kimutatja, hogy a világon létező jó és rossz között a legszorosabb kapcsolat áll fenn; egyiket a másik nélkül fölfogni sem lehetséges; minélfogva Istennek lehetetlen volt a világot tisztán anyagi és erkölcsi jóból allítani össze. Fő érve a következő: a jóság fogalma föltételezi ellentétét a rosszát; ha nem léteznék rossz, nem bírnók a jónak fogalmát, tehát nem juthatnánk a legfőbb jó fogalmának birtokába; és mivel a legfőbb jó megismerése nélkül vallás és rendezett társadalmi élet nem képzelhető, ezeket is nélkülözőnk; minélfogva hiába nyilatkoztatná ki Isten az ő dicsőségét a teremtményekben, és hiába adta volna nekünk az észet. De mivel Isten cél nélkül semmit sem teremthetett, *szükségkép* a rosszát is létre kellett hoznia. Eszerint a rossz létének s így teremtésének szükségszerűsége: ez okoskodásának lényege.

Tagadhatatlanul sok elmeél nyilatkozik fejtegetéseiben. De helyenként sophismák, cselfogások és kétértelműségek gyengítik a logikai következtetések meggyőző erejét. Martinovics nagy irodalmi tájékozottságnak is jeleit adta pályamunkájában. Kora francia és német irodalmának kiváló termékeit úgy szólván mind ismeri, vagy legalább idézi; mert nem valószínűtlen, hogy azon írókhoz tartozott, kik oly munkák idézésével szeretnek kérkedni, a melyeket soha sem láttak.

Martinovics pályamunkáját, Bielavski Péter lemergi g. k. püspök anyagi támogatásával és neki ajánlva, Lembergben kinyomatta, és úgy küldötte meg a leydeni akadémiának. ¹⁾

¹⁾ »Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata, ad celeberrimam Hollandiae Academiam Leidensem transmissa et nunc primum elecubrata ab Ign. Dom. Martinovics Min. Obs. S. Theol. ac AA. LL. et Philos. Doctore, Eruditae Scientiarum Societatis Harlemensis Membro Honorario. Anno 1783. Leopoli typis Thomae Piller Archiepiscopalis Typographiæ 4-odrétű 53 lap. — Az ajánló-levéiben Bielavskit »maecenas munificentissimus«-nak czímezi. (A ritka munka egy példánya a m. n. múzeum könyvtárában.)

Mikép hangzott a bírálók ítélete, nem tudjuk. Valószínű, hogy a jutalmat nem nyerte el. A leydeni akadémia soha sem vette föl öt tagjai sorába.

V.

A leMBERGI akadéMIÁNÁL (Theresianische adelige Akademie) 1783. nyarán a physika tanára nyugdíjaztatott. Mint-hogy ezen ügy csak néhány nappal a tanév megnyitása előtt intéztetett el, utódjának a szabályszerű pályázat útján való kinevezetésére nem volt elég idő. Ennek következtében egy 1783. szeptember 29-én kelt udvari intézmény »a nagy hírnevű szent-ferencz-rendű atyát Martinovics Ignác Domonkost« nevezte ki ideiglenesen tanárrá, 500 forintnyi fizetését november első napjától utalványozva. ¹⁾

Úgy látszik az intézet előjárója és tanárai ezen intézkedéssel teljesen meg voltak elégedve. Kétséggkívül az ő fölterjesztések következtében történt, hogy Martinovics már néhány héttel utóbb, október 17-én II. József által, »tekintettel különféle dolgozatai által kitüntetett tudományosságára«, a természettan nyilvános tanárává neveztetett ki, 500 forint fizetéssel. ²⁾

Alig foglalta el Martinovics biztos és független hivatalát, megfélelkezve rendfőnökének tett ismételt ígéreteiről, azon volt hogy végkép elhagyja szerzetét — és a világi papság soraiba lépjen.

Ezt most könnyekben érhetette el mint bármikor. A szerzetesi fogadalmaktól való fölmentést a kánoni jog értelmében egyedül a pápa adhatja meg; és korábbi időkben csak ritkán

¹⁾ »Haben S. Majestät um die erledigte Lehrkanzel der Naturlehre mit Anfang des herannahenden Studienjahres nicht unbesetzt zu lassen den so sehr angerühmten Franziskaner Pater. I. D. M. inzwischen bei diesem Lehramte provisorie anzustellen . . . geruhet.« Ezen és a Martinovics leMBERGI tanárságára vonatkozó többi adatokat, a leMBERGI egyetem levéltárából Kozma István egyetemi jegyző lekötölező szíveségéből, Schneider Antal leMBERGI történetbúvár közbenjárása által nyertem.

²⁾ A decretum a leMBERGI egyetem levéltárában.

kivételes esetekben szokta volt megadni. Most azonban II. József egyfelől mindenképen előmozdította a szerzeteseknek saecularisációját; másfelől mindenképen meg akarta szorítani a pápa befolyását a részleges egyházak ügyeire. E miatt utasította a püspököket, hogy a mennyiben szerzetesek lelkészi állomásokat ohajtanak elnyerni, ezt ne ellenezzék, sőt reájok különös tekintettel legyenek.

Midőn tehát Martinovics 1784. elején Kiczki Ferdinánd lemergi érsekhez azon kérelemmel fordult, hogy őt egyházmegyejének papjai sorába vegye föl; ez nem tett nehézségeket. Nem követelte, hogy Rómába folyamadják. Megelégedett egyszerű állításával, hogy a szerzetesi fogadalmakat kényszerítve tette le, és azoktól főnökei által fölmentetett. A nélkül, hogy az előéletére vonatkozó, általa bemutatott irományokat vizsgálat alá venné, 1784. márczius 22-én kelt oklevele által Martinovicsot »tekintettel tiszta életére, jó erkölcsaire és egyéb kitünő tulajdonaira« a lemergi érseki megye papjai sorába fölvette.¹⁾

Ugyan ezen évben végre valósult a több év óta előkészített terv: a lemergi akadémia az 1784. október 21-én kelt császári alapító oklevél által *egyetemmé* alakíttatott át.

Az új egyetem szervezeti szabályainak értelmében minden kar élén dékán állott, a ki egy úttal a tanulmányi igazgató hatakörét is nyerte. E tisztet a rendes tanárok, kineveztetésök sorrendjében, évenként föl váltva voltak hivatva viselni; kivételesen az első dékán *két évre* neveztetett ki a császár által. Ez Martinovics volt, kinek a bölcsészeti kar dékánjává és tanul-

¹⁾ Kijelenti hogy Martinovicsot »nuper familiae s. Francisci cooptatum, ab hac religione, tanquam coacte et involuntarie suscepta, superiorum respectivi sui ordinis oraculo liberum a vinculis, quibus alinde obstrictus tenebatur, pronuntiatum . . . Clero Archidiaeceseos nostrae adscribimus.« (Hiteles másolata a helytartótanács levéltárában.) Évek múlva 1792. január 11-én az esztergomi érseki helynökhöz intézett levelében kiemeli, hogy Martinovics »produxit mihi quaedam (de quorum veritate fidem facerre nequeo) documenta,« melyekkel igazolni igyekezett, hogy föl van mentve. Hozzáadja, hogy akarata és kedve ellen, sőt mintegy kényszerítve (extorto) vette föl Martinovicsot. (Levele az esztergomi érseki levéltárban.)

mányi igazgatójává történt kineveztetését a leMBERGI kormány-szék október 25-én hozta tudomására. ¹⁾

Martinovics kettős hivatala mellett, a *mennyiségtan* tan-székét is helyettesítette, és pedig 1786 elején dr. Rain tanár nyugdíjaztatása után rövid ideig, majd néhány hó múlva Pischel tanár elhúnyta után, az egész 1786^é-ik évi tanévben. ²⁾

Ez alatt irodalmi munkása is mind nagyobb mérveket vett föl. Egyúttal mechanikai és chemiai kísérletekkel foglalkozott, melyeknek több hasznos és érdekes eredménye volt.

1784. Ertl galicziai kormánytanácsos közreműködésével oly micrometer-eszközt szerkesztetett, melylyelegy hüvelyket 2.985,984 pontra lehet osztani. Ezen eszközt, Pesten nyomtatott értekezésben ismertette meg, kimutatván annak gyakorlati előnyeit, mind a köznapi életben az idegen hossz-mértékeket a bécsiekre reducálva, mind pedig a csillagászatban, a távcsövekre alkalmazva, az égi testek mozgásainak megfigyelésénél. ³⁾

1785-ben De la Caille-nak a jöremény-fokánál és más ter-mészettudósoknak a sugártörésről tett észleleteit tanulmányozva,

¹⁾ A decretum ugyanott.

²⁾ Martinovics 1787. július 2-án a következő kérvényt intézi a leMBERGI kormány-székhez: »Hochlöbliches Gubernium! Nachdem der Unterzeichnete in Abwesenheit des Professors der Mathematik sowohl die reine als angewandte Mathematik, mit Einwilligung der hohen Landesstelle, durch das ganze Schuljahr supplirt hat; so bittet er: 1-tens zu entscheiden, wenn ein Geistlicher eine Kanzel die ein weltlicher Professor mit 1000 fl. R. gehabt hat, nebst seinem Fache versorgt, die Hälfte davon nämlich 500 fl. R. bekommen soll, oder aber weil er kein weltlicher ist, auch in diesem Falle sistematisch seine Mühe geringer geschätzt und er herabgesetzt werden musz. Wie es das letzte Jahr durch einen Abzug von 42 R. fl. die hiesige Hauptbuchhaltung gethan hat; 2-tens bittet also um eine ihm angemessene Remuneration.« (Eredeti je Schneider úr leMBERGI kézirat-gyűjteményében.)

³⁾ »Dissertatio de Micrometro ope cuius unus digitus geometricus dividitur in 2.985,984 puncta quinti ordinis. Ab Ignatio Martinovics Prestitero Archidioecesis Leopoliensis, S. Theol. et AA. LL. ac Phil. Doctore etc. in Reg. ac Celeb. Scient. Universitate Leopoliensi Physices Professore P. O. conscripta ac 1784. Pestini apud J. M. Weingand et J. G. Koepf.« 4-edrétű 20 lap és két tábla.

a légkör magasságának meghatározására új módszert talált föl.¹⁾

Valószínűleg ekkor adta ki két mértani értekezését a szögmérésről és a kör tulajdonságairól, a melyeknek példányai-ból azonban egyet sem bírunk.²⁾

És hihetőleg ezen időre helyezendők gépészeti találmányai, illetőleg tökéletesítései. Ugyanis dohányvágó gépet szerkeztett, a melyet a lebergi dohánygyárban csakugyan alkalmaztak is, továbbá cséplőgépet, és oly légszivattyút, a melyben — állítólag — a légmentes tért chemiai kísérletekre lehet fölhasználni.³⁾

Miután ekként az elmélet és gyakorlat terén több éven át tevékeny vala, képesnek érezte magát a természettan rendszeres kézikönyvét dolgozni ki és bocsátani közre. Főleg az készítette erre, hogy mióta a használatban lévő tankönyvek megjelentek, a természettudományok számos nagy fontosságú találmányokkal és fölfedezésekkel gyarapodtak, — például a testek kölcsönös vonzásának, a hő, fény és villanyosság elméletei — melyek a korábbi

¹⁾ »Ign. Jos. Martinovics ... Disertatio Physica de altitudine atmosphaerae ex observationibus astronomicis determinata et anno 1875. edita, Leopoli Typis Pillerianis.« 4-edrétű 20 lap és egy tábla. Ajánlva a berlini akadémiának.

²⁾ Midőn 1791-ben a pesti egyetemen a természettani tanszékért folyamodott, beküldötte ily című dolgozatát is: »*Mathematische Abhandlung über einige besondere Eigenschaften des Kreises.*« Pasquics tanár bírálatában igen kicsinylőleg szól róla; azt mondja, hogy ő képes éven-kint néhány száz ily »tulajdonságot ismertetni. Továbbá Martinovics ez alkalommal folyamodásában felsorova munkáit, ezek között egy ily című is fordul elő: »*De correctione angulorum ad centrum stationis.*« (Sinopsis libellorum applicum, a budai helytartótanács levéltárában.)

³⁾ Imént idézett folyamodásában kiemeli »*Iuventa a se esse: 1. Machinam ad conscindendam Tabacum. 2. Machinam trituratoriam. 3. Novam Antliam pneumaticam.*« (Ugyanott.) A dohányvágógép tervrajza megvan a helytartótanács levéltárában. Hogy azt a lebergi dohánygyárban használták, Martinovics későbbi folyamodványai-ban gyakran kiemeli. A légszivattyút egy értekezésében (Über eine Luftpumpe um den vollkommen luftleeren Raum auch in chemischer Rücksicht anzuwenden) ismertette, mely *Crell* folvó iratjában jelent meg. (Beiträge. IV. 2.)

fölfogásokat részben egészen halomra döntötték, részben módosították.

Martinovics megtartva a régibb tankönyvek fölosztását, a magáét is három kötetre osztotta. Az első a testekről általános-ságban, a második a testek közös tulajdonságairól, a harmadik a testek sajátos tulajdonságairól értekezik.

A munka »Praelectiones Physicae Experimentalis« (Előadások a kísérleti természettanból) címet viselt. Az első kötet 1787 elején Lembergben jelent meg. Martinovics *Lamberg Miksa* grófnak, több tudós társaság tagjának »örök barátsága zálogául« ajánlotta. ¹⁾

Csakhamar, még ugyanazon évben, követte azt a második kötet. ²⁾ De a harmadik kéziratban maradt. ³⁾

Ennek okát ott kell keresnünk, hogy a munka a tudományos világban nem részesült kedvező fogadtatásban.

Megjelentek ugyan magasztaló ismertetések is, így *Brugnatellitől* valamelyik olasz szakközlönyben; ⁴⁾ de szigorú bírálatok sem maradtak el. Ilyen jelent meg a *pesti* »Merkur von Ungarn« című irodalmi folyóiratban, Horváth Jánostól a pesti egyetem physikai tanárától. Ebben kimutatja, hogy a tárgyalt kérdések megválasztásában nem jól jár el; gyenge érveket, téves és kétértelmű kifejezéseket használ; nem ritkán önmagával ellenmondásba jő, és téves tantételeket állít föl.

A bíráló egy elismerő szót sem mond a munkáról. De a szerkesztő szükségesnek látta röviden megdicsérni a szerző szorgalmát és olvasottságát. ⁵⁾

¹⁾ »Viro optimo philosopho aestimatori, amico et correspondenti suo in perpetuum amicitiae suae pignus.« A kötet 8-adrétű 351 lapra terjed és két tábla van hozzá mellékelve.

²⁾ Szintén Lembergben, Piller Tamás nyomdájában, 8-adrétű 224 lappal. Ezen második kötetből egy példányt sem találhatni a hazai és külföldi könyvtárakban. Teljes címét adja és bírálja Horváth János 1791. szeptember 10-én kelt, alább idézendő jelentésében.

³⁾ Midőn M. 1791-ben a pesti tanszékért folyamodott, a harmadik kötetet kéziratban nyújtotta be.

⁴⁾ Erre hivatkozott M. 1791-ben, miként a pesti bölcsészeti kar-nak 1791. szeptember 2-iki fölterjesztése említi.

⁵⁾ 1787-ik évfolyam. VI. füzet. 116—124. ll.

Martinovics munkáját a lemergi egyetemen mint tankönyvet kívánta használni. Ehez a bécsi udvari tanulmányi bizottság engedélyére volt szükség, a mely azonban csak nagy későn 1790. nyarán érkezett meg, és akkor is oly hozzáadással, hogy munkájának újabb kiadásainál a bírálók észrevételeit végye tekintetbe. ¹⁾

Ez alatt Martinovics, miután előbb a természettudományok többféle részei között osztotta meg a figyelmét, egészen a *vegytan* felé fordult, és szenvedélylyel foglalkozott vegytani kísérletekkel, az általa gazdagon fölszerelt egyetemi physikai muzeumban. ²⁾ Az ügyes, könnyű fölőgású és szellemű ember az új téren is csakhamar otthonosnak érezte magát, és némi eredményeket is mutatott föl, a melyeket mint nagy fölfedezéseket tudott bemutatni.

Kísérleteket tett a különféle savakkal, a durraranynyal, galicziai kőolajjal és a rothadó testekben kifejlődő sóselemekkel stb. A vegyészeti kísérletek sikeresítésére oly kemenczét állított össze, a mely parabolikus tükörrel volt összekötve. Továbbá azt állította, hogy lehetővé tette, a villanyos folyamnak a hő közvetítése nélkül az üvegen át való keresztülvezetését.

Mindezekről *Crell* »Chemische Annalen,« »Beiträge zu den Chemischen Annalen« és *Göttling* »Taschenbuch für Scheidekünstler« című német folyóirataiban számos értekezései jelentek meg. ³⁾

Martinovics ezen tudományos tevékenysége nevét Európa minden országaiban ismertté tette. Több tudóstársaság tisztelte

¹⁾ A lemergi kormányshék 1790. július 1-én értesíti őt az engedély felül, úgy azonban hogy a második kiadásnál »die höchsten Orts gemachten Bemerkungen benutzen solle.« (A lemergi egyetem levéltárában.)

²⁾ 1789-ben maga írja: »Seitdem ich die Chemie zu meinem Lieblingsfache gewählt habe . . .« A lemergi egyetemi levéltár a muzeum physicum gyarapodására vonatkozó több iratot tartalmaz.

³⁾ »Versuche über das Knallgold.« und — »Chemische Untersuchung des galizischen Bergöls.« — »Chemische Abhandlung über die Grundstoffe der Laugensalze.« — »Salpeterartiges Bernsteinsalz« — »Über den Ursprung der im Wasser befindlichen Luft.« stb. 1791-iki folyamodványában kiemelte »Juventa a se esse« Furnum chemicum speculo parabolico instructum. — Methodum fluidum electricum sine caloris ope per vitrum transmittendi.«

meg a tagsági oklevéllel. Első volt — mint láttuk — a *harlemi*. Ezt követték a *stockholmi*, *müncheni*, *hessen-homburgi* és *szent-pétervári* akadémiák.¹⁾

Azon kedvező fogadtatás, a melyben Martinovics irodalmi munkássága tudományos testületeknél részesült, nem szolgálhat alapúl munkássága *tudományos értékének* meghatározására.

Miként az élet egyéb köreiből, úgy a tudományok terén sem tekinthető a siker az érdem biztos ismertető jeléül. Az irodalomtörténet lapjain is találkozunk szédelgőkkel, kik nagy tekintélyt tudtak magoknak kivívni, és ezt soká megbirták őrizni. Ilyen volt Martinovics.

Kétségtől nagy tehetség volt. Könnyű fölfogásával és éles elméjével csakhamar otthonosnak érezte magát minden tudományban, a melylyel foglalkozni kezdett. Lázasan tevékenységével tájékozást tudott magának szerezni a tárgyába vágó egész világirodalomban. De hiányzott benne a komolyság és lelkiismeretesség. Semmit sem tanult meg alaposan. Megelégedett felületes ismeretekkel.

Sokat és sokfélét akart írni, tenni, alkotni. Nyugtalan szelleme egyik tárgyról a másikhoz, és egyik tudománytól a másikhoz űzte. Gyakran az akkori tudomány alapfogalmaiban is járatlan volt. És mégis elég merész oly kérdések fejtegetésére vagy eldöntésére vállalkozni, melyekhez nem értett; vagy elég lelkiismeretlen mások tudományos vívmányait magának tulajdonítani. A forrás idézetek egész halmazával csillogva palástolja el saját szegénységét.

Ezek vakították el hihetőleg a szakférfiakat is, kik gyakran legkevésbbé vesznek magoknak fáradságot a feltűnő új jelenségek beható tanulmányozására.²⁾

1) Már 1785-ben a bajor, hessen-homburgi és svéd tudós-társaságok tagjának czímezi magát. 1791-ki folyamodásában a szent-pétervári akadémiát is azon társaságokhoz sorolja, melyek tagjai közé fölvették.

2) Midőn Martinovics 1791-ben a pesti egyetemen a physikai tanszékre pályázott, a bölcsészeti kar három tanára szigorú bírálata alá vette M. munkáit, és kimutatta azok lényeges, gyakran feltűnő botlásait és a szerző teljes tájékoztatlanságát. Ezekről még szólni fogunk. E

VI.

Martinovicsot a tudományos körök elismerése, melyben érdemén felül részesült, nem elégítette ki. A nagy közönség tapsai, népszerűség után is vágyódott.

És azért, miután egy évtizeden át tudósok és tanulók számára latin munkákat adott ki, 1789-ben népszerű, német nyelven írt munkák közrebocsátására határozta el magát. Szándéka volt a természettudományok terén történt új találmányok és felfedezések világánál közérdekű kérdéseket tárgyalni, és fejtegetésében a materialisticus iránynak, — melyhez lassanként egészen csatlakozott — nézeteit terjeszteni.

Első kísérlete e téren: »Phisiologische Bemerkungen über den Menschen« című munkája volt,¹⁾ melyet kétség kívül más hasonló irányú dolgozatoknak kellett volna követniök.

Az említett munkának célját és tulajdonképeni tárgyát nehéz kijelölni. A felölelt kérdések között nincs meg a kellő összefüggés. Az egyes kérdések fejtegetésében nincs meg a kellő világosság. Minden elárúlja, hogy a szerzőnek van valami titkos utógondolatja, melyet sem elhallgatni, sem határozottan előtérbe helyezni nem akar.

Vegyészeti tanulmányai közben — úgymond — gyakran kísérle meg a természettani hypothesiseket az emberre alkalmazni, általok a szenvedélyeket és egyéb változásokat, melyeknek az ember alá van vetve, megmagyarázni. Ő a *mozgásban* látja az emberi élet főelvét. Ez alapja a test ingerlékenységének és érzéseinek.

Elég felületésen, és általánosán ismert részleteket adva, magyarázza az embereknel jelentkező főbb érzéseket, indulatokat és szenvedélyeket; továbbá a barátságot, alvást és álmot; a mi-

helyen azonban ki kell emelnem, hogy kérésemre *Szily Kálmán*, b. *Eötvös Lóránd*, *Wartha* és *Kruspér* tanár urak szívesek voltak M. munkáit és az 1791-ki bírálatokat áttekinteni. Az ő véleményökre támaszkodik fennebbi ítéletem.

¹⁾ St. Petersburg. 1789. Nyolczadrétű 71 lap. (Egy példánya a m. n. múzeum könyvtárában.)

ben bizonyára legkülönösebb a sorrend, melyben egymásután következnek.

Majd külön fejezetben az emberek különféleségéről értekezik. Előadása zavart és közhelyekben bővelkedő. Panaszkodik a »Jesuiten- és Kirchen-metaphysik« ellen. Panaszkodik, hogy az emberek a komoly bölcsészeti tanulmányoktól idegenkedni kezdenek, és inkább regényeket olvasnak. Panaszkodik, hogy a nagy természetbúvárok nem mærték elveiket a metaphysicában is alkalmazni. Newton mester volt a természet- és mennyiségtudományban, gyermek a philosophiában. Leibnitz halhatatlan nevet vívott ki magának a mennyiségtanban, de bölcsészeti elméletei metaphysicai regények és hiú álmodozások. Linné, midőn tételeiből a következtetéseket kellene levonni, Dávid zsoltáraiból vett idézetekkel üti el a kérdést. Ellenben mások, kik nélkülözik az alapos természettudományi ismereteket, vakmerő tételeket állítanak föl, üres abstractiókra tévelyednek, és mindent materialismusnak bélyegeznek.

Azután minden átmenet nélkül kezd szólni Mohamedről, ki Mekktát nagy kereskedelmi várossá tette, és a jezsuitákról, »kik mérgöket az emberek között terjesztik.« Végre azt a tételt állítja föl, hogy »minden ember azt cselekszi a mire organismusa készíti, mert csak azt tartja jónak.« (63. l.)

Az utolsó fejezet az ember által elérhető legnagyobb boldogságról szól. (64—71. ll.) Megkülönbözteti a valódi és képzelt élvezeteket. De ezen különbség magyarázata értelmetlen és zavart. A következő eredményre jut. »Az embert *semmi egyéb* nem teheti boldoggá: mint eszének kiművelése és a valódi tudományok művelése.« E szerint az emberiség azon részét, mely nem képes a tudományokat művelni, kizárja a boldogságból. De ezzel nem elégszik meg. O még exclusivebb. »Hogy az ember — úgymond — a lehető legnagyobb boldogságot élvezhesse, ifjú korában legalább a mathematica alapelveit kell elsajátítania, hogy elméjét a bizonyításban gyakorolja. És ha nincs alkalmra ezt megtanúlnia, úgy azt tanácslom neki, hogy a történelmet, továbbá a görög és latin classicusokat olvassa.«

Az utógondolat, mely confusus fejtegetései mögött lappang nem más, mint az, hogy úgy az ember szellemi szervezetének

megmagyarázására, mint a lehető legnagyobb boldogság elérésére, a *vallás* teljesen szükségtelen dolog. De ezen tan apostolai között, alig hirdette azt valaki oly szellemtelenül és ügyetlenül, mint Martinovics. .

Merészebben, de nem több szerencsével hirdette ezt és egyúttal demokratikus nézeteit, két évvel utóbb egy ünnepélyes alkalommal, De Capuano Alajos orvostudor, lemergi egyetemi tanár és rector sírja fölött, 1791. márczius 19-én tartott gyászbeszédében. ¹⁾

Miután bevezetésül a halál hatalmáról nagy phrasisokban szólt, kiemeli, hogy a halhatatlanság utáni vágyat, mely belénk van oltva, jeles tettek és halhatatlan érdemek által kell kielégíteni. Ily érdemeket szereznek például azok, kik a tudományokat művelik, és közreműködnek a földművelés és kereskedés fölvirágoztatásában, és abban, hogy az erkölcsök »a rút fanatismustól és a kolostori szennytől megtisztuljanak.«

Ily halhatatlanságnak örvend Plátó. Így az uralkodók örökké magasztalni fogják XIV. Lajost, a ki őket nagy hadseregek tartására oktatta, melyekre támaszkodva a polgárokkal mint gépekkel bánhatnak el. II. Frigyes is halhatatlanná tette magát political és hadászati elvei által, »iszonyú példát adva a királyoknak az államok kormányzására.« II. József ellenben gyorsan keresztül vitt reformjaiban a bölcsészeti kormányzás terén örök emléket emelt magának. Az amerikaiak Franklint, a francziák Mirabeaut és Lafayettet »kik a democratico-monarchicus kormányforma megingathatlan alapját vetették meg«, fogják örökké dicsőíteni.

Mily boldog volna — folytatja azután — és mily messzire haladt volna az emberiség, ha mindenki előmozdítaná a közjót. De ezt megghiúsítják: az uralomvágy, a társadalmi osztályok között fennálló különbség, a kiváltságok, — és az ezekből származó bü-

¹⁾ »Oratio funebris quam praesente cadavere Perillustris ac Clarissimi Domini Aloisii de Capuano S. R. I. Equitis . . . nuper Praxeos. clinicae Professoris p. o. nunc vero C. R. Scient Univ. Leopoltianae Rectoris Magnifici dixit post solemnes Exequias ab. Ill. Episcopo Suffraganeo . . . in Ecclesia cath. decautatas Ign. Jos. de Martinovich . . . die 19 Martii Anno 1791. Leopoli typis Pillerianis.« 8-adrétű 21. lap.

nők s előítéletek. Gyakran megtörténik, hogy fejedelmek fiai, kiket a természet földműveseknek alkotott, trónra jutnak; ellenben nagy szellemek, melyek egész nemzeteket boldogíthatnának, homályban töltik életüket. »Utasítsuk el magunktól — úgymond — a mennyire tőlünk telik, ezen egyenlőtlen osztályozást; hasunk oda, hogy mindenki az ő testi szervezetével összhangzásban álló tettek által megtalálhassa a halhatatlanságot.« (15. l.)

Azután jellemzi a bölcsészet magaslatán álló embereket, kik mentek a nép előítéleteitől, »mely csillagokban, mitrákban és keresztekben találja, mint a gyermek képekben, gyönyörűségét.« Ily bölcs embernek mondja azt is, kinek koporsója mellett áll. Röviden ismerteti életpályáját. Végül beszélteti őt, mint haldoklót, midőn az élettől búcsút vesz.

»Én már átmegegyek abba az életbe, melyet legelőször Plátó és a vallások alapítói halhatatlannak állítottak; ellenben Democritus, Epicurus, Timeus, Sextus Empiricus, Ocellus, Lucanus, Lucrecius, Pomponatius, Tindal, Hobbes, Spinoza, La Mettrie, Helvetius és Mirabeau merészen mulandónak hirdettek.«

A szónok kétségkívül sokat tartott ezen phrásisra, s ettől nagy hatást várt. De nem vette észre, hogy az értelem nélküli szóhalmaz. A felsoroltak azt állították, hogy a síron túl megszűnik az élet, nem pedig azt, hogy a sírontúli élet mulandó. A modor a mint Plátóval és a »vallások alapítóival« a bölcsészeket szembe helyezi, semmi kétséget nem hagy hátra, hogy melyik nézethez hajlott az, a ki a haldoklót beszélteti, a ki a halott fölött a gyászbeszédet tartja. Az semmit sem akar tudni Istenről és a vallásról. Csak öltönye volt már papi, csak névszerint volt keresztény.

F. V.

A D A L É K

A MAGYAR ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Ámbár mintegy XV év óta ˝roppant sok történt, hogy a magyar ötvösség, fényűző nemzetünk egyik kedvencz iparágának remek művei ismertessenek és a magyar ötvösségnek a középkori ipari mozgalmak közt illő hely igazán alapos munkákban biztosíttassék, mégis szükségesnek tartám ezen a téren tett újabb tanulmányaimat közzé tenni és másokat is utánzásra serkenteni.

Ipolyi püspök ő méltósága, mint általános kalaúzunk, jelesen pedig mint mélyen tisztelt mesterem nagy vonásokban vázoló elénk e fontos művészi ág történetét; sok fáradsággal gyűjtött adatokból szerkeszté a magyar és erdélyi ötvösség alaptételeit, azonban még maga sem tekinti tudományos eredményeit befejezeteknek, sőt örömmel látja, ha egyik-másik szerencsésb bűvár szintén talál adatokat, melyek vívmányait megerősítik, az eddigi látkört szélesbítik.

A véletlen kezembe játszott egy nagyfontosságú ötvös-tan-könyvet, mely mint gyanítom még a *Ballagi Aladár* által fölfedezett *Kecskeméti Péter*-féle följegyzéseknél is alkalmasint régibb és azért érdekesebb is; mert így ezen iparág ismeretében jóval visszafelé haladhatunk.

Ezen kézirat¹⁾ 1840-ben, mint az igen szorgalmasan bűvárkodó akadémiai tag, *Lugossy József* tanár ajándéka a m. tudom. akadémia kézirat-tárába került. Boldogult Toldy Ferencz mint titkár »*Némely ötvösi jegyzések*« czim alatt soroztatta be. A

¹⁾ Írása és írásmódja után ítélve a XVI. századnak közepére tartozhatik.

nyolczadrétű haránt kötött füzetke 18 levélből áll, melyek mind a két oldalon beírva, LVI különböző rövid utasítást foglalnak magukban, némelyek majd szóról-szóra egyeznek meg, mint a XIX a XXV-tel; XX-dik a XXVI- és a XVII-dik a XXI-dikkel; mások kevés változtatással ugyanazon czélokra szolgálnak.

A papir erős, régiségtől sárga, a gyakori használat alatt *műv*-helyben bepiszkolódott; az írás eléggé olvasható, több helyen újabb írás van közbe vegyítve.

Hogy ezen utasítások más módon irattak ki, kitűnik abból, hogy több hely, a hol t. i. a leíró magát nem volt képes tájékozni, betöltetlenül maradt, mint p. l., XXII a XXX és a XXXVIII. cikkekben; ez utóbbiban ez fordul elő:..... tanul-tam ez az vrame.

A *műszavak* több helyen alig érthetők. Vannak, melyek németből vagy latinból vették, és el vannak torzítva. Így mindjárt az I. III. IV. XXVIII és LIV. sz. alatt előforduló *asus-tom*-ot senki sem tudta magyarázni; szerencsémre, hogy forgattam »Traeger Fr. M. Handbuch für Gold- und Silberarbeiter ... Stuttgart. 1842.« című munkáját, melyben 30 lapon az: *Aes us-tum*-ot, rézhamut, Kupferasche szót találtam.

A *zománczó kemencze*, *szomancz*, *zomanch* gyakran fordul-nak elő;

így a *festékekhez való pokol* sem ritka; itten azon értelemben vették: *edzőlúg*, *marópác*; ezt nemcsak a keverék minéműség bizonyítja, hanem a *pokolkő*, *edző kő*, és a *bélpoklos* fenés baj is;

egy *forint niomo* salétrom. II. XXVIII. annyi t. i. mennyit egy ezüst forintos nyom;

Szöddriesen fel egnj, fel eresteni, I. III. míg kékes színűvé válik.,

Koporsaliban fõzd meg; az az *Kupferschale*, V. VII. IX. XLVIII. (l. »Az ötvös Mesterségről való Vetélkedés. 1716. 45. versében« sokféle koporsályok;)

Craczyod, XI. XLI. *crachyold*. (l. Kraczoló ecset »a rimaszombati 1673-iki czéhhatározatban;)

olez, oczy, ozd ky, IV. VIII. X. XI. XVIII. XLI. ozd XXXIX;

giemant ténta az ky sárga színű vagi viszw (vizű) XIII;

Kastel, kaztel XV. a drága kő rekesze p. o. a gyűrűn;

tegel, XVII. *tegol* XXVIII;

XVII. XXVI XXXIX. *ozd ki egy szomorloba, szomorlo vasba*; Vc-télkedés, 107 versben: sokféle *szomolló*-vas; ez lenne Inguss, válu vagy cső alaku?

XVIII. *chÿement* por, czementoles,

} XXIV. *aczel*, acze,

XIX. *accel* lagetani; } XXV. *achel* lagítani (mainapon is föltűnő módjai a folyadékban való lágyításnak.)

XX. XXXIX. *Plamot* czínálni, az az *forrasztót*, a mint ez a vegyület természetéből kitűnik.

XXVI. *Plachmolt* chinalni,

XXI. *Rusika*,

XXVII. *Rwsika*,

LII. *Rwsyka, rouge*, vörös festő anyag.

XXII. *Polichyot* chinalni, io *policz*, csiszolóshoz való por.

XXIII. *Ziech* farh? csiszoló por; *abziehen* a borotváknaál, fényes késeknel.

XXIII. *christaltalt* meg lagítani?

heuyz, forró víz.

XXX. *tábla arani*,

XXXIII. *özue timporalni*; XLIII. *timporald* a mezet az araniál.

XXXIII. *pinczólóssall* kell írni. — XLIV. *penchel*-lel; a latin *penicillus* vagy a német *pinsel*-től;

XXXV. *Test por*; így ismerik ma is, a vegytauban *coupelle*, *scofificatoire*, tét a *vitrifier*, à *rotir*; cserep l. *testa*. Van *tészta por*, téglaporból és olajból készített *tészta* l. Akad. szótár.

XL. *eresto vias*, (Glühwachs)

XLI. *forÿn arany* akár *korona*;

XLII. *pece olai*?

XLIII. *araniál vüegre lüminálni* a uag *Irnia. Iweg*. —

XLIV. *veg*, *weg* u. a.;

XLIX. *piskolchat zegerleni*, (seigern).

LI. *Slayfolo* por.

Ezen fölötté érdekes kézírathoz 24 lap van kötve, melyeken 0.074—0.04-nyi véglapocskák lenyomatain a legkülönb, valóban mesterileg karczott véseti minták foglaltatnak, úgy, hogy ezen kis mintagyűjteményben a legkülönbféle alakú terekre az ötvös kielégítő előpéldányt és gyakorlati eszmét találhat.

Mindenesetre jó lenne más nyelvű, vagy nemzetiségű irodalmakban is ezen vagy hasonló utasítások eredetijeit, a mellékelt rajzoknak előmintáit fölfedezni, hogy így magának az iratnak korszakát inkább meghatározhassuk, könnyebb áttekintés végett adjuk a fejezetek czimeit:

1 l. I. Jo parisi festek aranira. Írás (a)

2 l. II. ez az ehez való pokol

3 l. III. Parisi festek Írás (b)

- 4 l. IV. Jo arani fezték parisi
V. Jo pokol hozza
VI. Parisi festek
- 5 l. VII. Jo pokol hozza.
- 6 l. VIII. Voros arani festek
IX. Egy geamant tenta temerdeknek, kynek zep zine wagian
- 7 l. X. Mas gemant tenta az ky fekete es érczes színw es ködös, (azaz: halvány, bágyadt).
- 8 l. XI. feier arani festek.
XII. Kowetkezik az arani festek rea.
- 9 l. XIII. Harmad gemant tenta az ky sarga színw vagi viszw.
XIV. Vekoni gemanthoz valo tenta kyre nem kell rea kenni.
- 10 l. XV. Egy giemanthoz ky igen vekoni es tista színw
XVI. Egy gemant tenta az mellj gemanthoz valo sarga visze wagian fel reszent feierlik.
- 11 l. XVII. Egi ezement por 3 oraig valo
- 12 l. XVIII. Cement pro (sic) neg oraig valo (por.)
- 13 l. XIX. Accel lagetani.
XX. Plahmot czinalni.
- 14 l. XXI. Forrazto lagitas
- 15 l. XXII. Polichyot chinalni.
XXIII. Ziech farh (talán farh?)
XXIV. Ha akarod az christaltalt wag az aczelt meg lagitani.
- 16 l. XXV. Achel legitani u. a. XIX-el.
- 17 l. XXVI. Plachmolt chinalni u. a. XX-al.
- 18 l. XXVII. Forrazto lagitas u. a. XXI-el.
- 19 l. XXVIII. Parisi festekhez valo pokol.
XXIX. Mykor akars maztek olait czinalni.
- 20 l. XXX. Mykor akars Irnia valo araniat vag ewstöt chinalni.
- 22 l. XXXI. Feir arany festek Írás (c)
XXXII. Arany festek Írás (c)
- 23 l. XXXIII. Vasat vag Ewstöt irnj
XXXIV. Jo cement por
XXXV. Jo Test por
- 24 l. XXXVI. Eg aranas minek valo fel ereztö fezték (a régi írás)
XXXVII. Chifras
- 25 l. XXXVIII. Zöld arani festek
XXXIX. Plahmo araniazni valo
- 26 l. XL. Mykor akars eresto uiazt chinalni
- 27 l. XLI. Mykor feier arani festeket akars chinalni
XLII. Ha akarsz szarvat oluaztani
- 28 l. XLIII. Ha akars araniaz vüegre lüminálni a vag Irnia
- 29 l. XLIV. Ha akars czvstel vegre Irni

XLV. Mykor az zomanch zinet el vesti

XLVI. Mykor az zomanch ky zŏkŏk mikipen az ęŏ sine
vacion

30 l. XLVII. Item ha az zomanch foltos lesen

XLVIII. Mykor akars ezvstre minden fele festeket chinalni.

32 l. XLIX. Piskolchot zegerleni

33 l. L. Egy zep uizet chinalni vas aranyazny

34 l. LI. Slayfalo por

LII. Forraztozoz lagetani

LIII. Eresto vias (finis *τελευς*)

25 l. LIV. Viaz Czinalas [újabb írás (d)]

LV. Aranj festeni

LVI. Aranj le netell az ezŏst mŏróll.

Következik a kézirat szövege.

(I) Jo Parisi festek aran'ra.

Vegŏ egŏ lat Salamiat fel lat saletromot masfel lat temsot egŏ
ŏn asustumot 2 lat sot ezŏket teŏrd ezwe tŏzta wizzel es mikoron az
aran'at meg akarod festeni feketen Egefd (sic) fel az zŏnen es kend
meg az festekkel es az szomanczozo kemenczen had szŏddŏryesen fel
egnŏ az wtan had meg hŏdegwlni es weg hwgŏ wŏzet es egŏ marok
sot wes bele es forrad (2. lap.) Jol meg mig nem az festeke le megŏen
es mosd ky zepen tŏsta wizbe.

(II.) ez es ehez walo pokol

Vegŏ egi lat kenkowet, egŏ lat borkowet hat lat sot egŏ forint
niomo saletromot es teŏrd ŏzve hvggŏl vizzel hog fele hug legen fele
viz es az araniat had meg egŏ keuisse benne forralni es az minemv
sinre akarod szinte vgŏ festhetŏd.

3. l. (III.) Parisi festek

Vegi egi lat grispanot egŏ lat salamikot egŏ lat saletromot
teŏrd ŏzve. es kend meg az araniat vele es had fel egni

(E három sor át van húzva.)

Weg egi lat salamiakot egi lat grispan egi lat asvstomot es egŏ kewes szen
port tŏg kozibe es teŏrd lagian ŏzve eczettel es mikoron az festekkel meg
kenŏd es eresd szŏderiesen fel es olcz hugiaba

(Későbbi írással) Jó szalamiakos festek

egy nehezik krispan, egy nehezik galiczkŏ fel nehezik szalamiak,
ŏ-om nehezik Asitrum sive salitrom.

4. l. (IV) Jo arani feztek parisi.

Veg ket lat salamiakot 2 lat temsot 1 lat saletromot 3 ŏn asus-

tomot 8 lat sot teord (ezeket, kitörölve) eczettel meg io lagyan es kend meg az araniat vele, es olcz hwgba.

(V.) Jo pokol hozza

Weg egy lat lat borkowet 1 lat ken kowet ket lat salamiakot teord ozve hwggjal es had meg forranj az aranyat benne de Koporsaliban fozd meg

(VI.) Parisi festek

5.1. Weg ket lat salamiakot 1 lat saletromot 3 qn asustomot 8 lat sot tord ezeket vyzzel ozwe mikor walamit akars festeni es kend meg az festekkel az araniat egesd fel az szenen hog az fwsti el megen had meg hwlni veg egy marok sot tod egy mazos fazekba teolcz vyzet bele es had meg benne fornj mynd addyg myg Nem az festek le megjen rola.

(VII.) Jo pokol hozza

Veg egy lat kwrkomant 1 lat borkowet 1 lat kenkowet 2 lat sot es fozd meg benne egy (kob elmázolva) koporsaliban vgj festhet az mint akarod

6. 1. (VIII.) Voros arani festek

Vegi 2 lat sot 2 lat galiczkowet 2 lat saletromot 2 lat salamiakot 4 lat voros eretat tord vizez ozve, es ha festeni akars vele, es kend meg az festekkel az aranyat es egesd fel az szenen hog az fwstj el menyen es olcz myndgyarast zep tysta wjzbe es az wtan forrald meg sajtalan bor-kwben.

(IX.) egy gemant tenta temerdeknék kynek zep zine wacion Ved az nifanak hejat mykor vragzjyg es aszald erossen meg es egesd meg egj zep tysta (7. 1.) Cerepen es főd be folywl egj koporsalljal hog egy czal fwstj se menyen ky, vyzesjcz egy Rwhat meg es ted az koporsalra hog az koporsalj zepen hydegen maragjon, teord sep lagyan kewerd mastykkal es wes egy kewes terpentinat bele czynald wg az mynt az (v, kitörölve) ew mogja vagyon.

(X.) Mas gemant tenta az ky fekete es erczes sinu es kődös

Ved az sarvasnak az sarwat egesd feketen es tord lagyan es czynald mastykkal es az vtan veg Neg wag hat ros szömöt mikor sinte be akarna czyraszni hog meg szüld tord meg iol, mikor a ziria ky Jw belole azt az zjrt tod kozibe es tord iol ozwe czynald vgj az mynt az w mogia Jo lesen

8. 1. (XI.) feier arani festek

Weg egy lat grispanot egi lat salamiakot egi lat saletromot

teord ozwe es kend meg az araniat vele es had fel egni es olez sep tjsta
vizbe es Craczjod ky Zepen es ezjtan erezd fel arani festekbe.

(XII.) kowetkezik az arani festek rea

Veg 8 lat Salamiakot 8 lat grispan 2 lat saletromot fel qn
galiczkouet czöket törd lagyan eczettel feszes (v. kitörölve) vele oczyj
hvgaba hog fele tjzta viz legen az hvgnak.

9. l. (XIII.) Harmad gemant tenta az ki sarga szinu vagi uiszw.

Ved az sarwasnak az szarwat egesd meg feketen törd zep lagyon
es czynald zep tjsta mastekal ozwe es tegi egi kys gyantart kozybe es
zep feyer szynt ad nekje.

(XIV.) Vekoni gemanthoz valo tenta kyre nem kell rea kenni

Ved az viaz gertyanak az fustit elegyecz lagyan mastikkal ozwe
es tegi egi kis mastyk olajtis kozybe es kewerd Jol ozwe hog el egye-
legyek ig el wele

(Későbbi irással: Valasztó viz... 2 rész salétrom 2 galiczkö az
többit próbáld te is mert én is próbáltam főztem)

10. l. (XV.) Egy giemanthoz ky igen vekoni es tista sinv

Veg az nirfanak az eget hamvat az kyt az koporsali alat meg
egecz törd lagyon es esynald-egybe masykkal es teg egi kis gyantart
is kozyben es kewerd iol ozwe meg lasd hog se lagyan se kemenien ne
czynald mikor az kouet be akarod foglalnj czyak kornjwl kend meg
az kastelt belol oztan ved az fekete gyantat mesz abból akkorat mi-
kora az gyemāt azt igen sep pallert meg azt ted az kaztelnak az fene-
kere vgj foglald be oztan azt kouet.

(XVI.) egy gyemant tenta az mellj gemantnak sarga visze va-
gion fel reszent fejerlik

11. l. Vegi andigöt törd lagyan keuerd testa mastekkel ozwe
ueg egy kis mastik olaitis bele vg czynald az gemantra

(XVII.) egi czement por 3 oraig ualo

Veg 8 lat salamiakot 4 lat saletromot 4 lat galjczkovet czinald
porra es verd uekonjon az aranyat mennel vekonban lehet Ragd az
araniat az porral egi tegelibe hog mind alol fülul kozosleg por legyen
es az tegelinek kozepotte egi fillierni helyen lywkat hag es tapazd meg
iol es az tegelit ted ted (sic) igen gyenge szenbe 3 oraig es az negyedjk
(12. l.) oran sebesb senet agy nekj hog uegre wgan ozwe oluagion
oztan ozd ky egy szomorloba az legen neked 24 garatos araniad es
igen Jo pbitum est.

(XVIII.) Cement pro (sic) neg oraig ualo. (por helyett)

Wegi . 5 . lat tegla port 4 lat sot 2 lat galiczkouet ezeket tórd lagian es az araniat az kýt vekonion vertel tód mind az porral egyetembe az ezerep kozibe es mikor immar 4 oraig az szenben allot es ved kýt es az lesen teneket týsta arany araniazni es fozd meg borkwb_o es ismet az chément porral massoris ezementoles mikoron hitwan araniad vagion kýt nem týsta arany es Jo lesen benne de vgyan enni araig kel vele elned.

13. l. (XIX) Accel lagetani.

Vegi merkoriomot tord lagyan elegyöz meg vizzel es melegyöz meg az aczelt az vtan kend meg ez uizzel folywl kend be folywl sos agyaggal es fwýez meg iol crossen teðd kýt az vtan had meg hwný io lag lessen.

(XX.) Plahmot czinalni

Vegi egy lat Jo ezwtot 2 lat týsta Jo wórós rezet 3 lat týsta fekete onat fel qñ porist ismet anni salamiakot, es oluazd czekek (sic) mynd ozue es mikor meg oluat, ted be le az onat es ozd mas tegelibe (14. l.) ky tele wagyon tórót kenkovet ennek vtanna ózd ky haromsoris egy szomorloba es veszd bele az porist es az torot salamiakot ennek vtanna ozd kýt megent ketseres es io lesen

(XXI.) Forrazto lagitas

Vegi 1 qñ rusikat 1 qñ borkouet 1 qñ sarga rez tód egy tegeliben es tapazd be az tegelt folwl io crossen hogi az fusti ki ne menien tód az senben hog sep lassan fulyon meg oluazd ozwe es teðd ky es had meg hwný mikor alat forastot czinalz veg 1 qýt hozza benne mikor ki akarod otteni vesd bele iolagi (15. l.) lesen vgy ozd kýt XXII. *I'olichjot czinalni* 1 lat spiskolez mas fel lat 1 qñ kenkw ezeket tórd lagau egibe mentwl lagaban lehet ez io policz korona aranihoz.

(XXIII.) Ziech farh (sic)

Veg eg lat pizkolezot 3 qñ saletromot 1 qñ kenkowet ezeket tórd jo lagyan Mykor Immar az gvrót (sinat kitörölve) sinan rezeled ez vtan dorgold egy vizes has fawal ezzel az porral.

(XXIV.) ha akarod az christaltalt wag az aczelt meg lagetani.

(16. l.) Ved az rothat fanak az hamüiát es oltatlan meset eggyk anni legen mynt masik es tőlez heuýzet kozibe es hat ket oraig forrani es szürd (meg, kitörölve) el az uizet egy fazekba egy ruha altal todbele az acet uizbe az kýt meg (a kitör.) akars lagitana es mikoron 2 14 na-

pig bene hagyod allani lag lezon hog szabadon methet z rayta es ha ismet meg akarod keuenteni tód hydeg uisbe.

(XXV.) Achel lagitani

(17 l.) Veg markorimot tórd lagian elegycz meg vyzzel es melegicz meg az achelt es kend meg az uizzel es az aczelt az uizzel hog meg kentod az uizzel, kend be szos agyaggal es fwycz meg Jo erőssen Tęod ky az wtan had meg hwluy jo lagi lesen.

(XXVI.) Plachmolt chinalni.

Veg egy lat io czwstę 2 lat tysta wórős Rzet 3 lat tysta fekete onat fel qn Porist Ismeg anni salamiakot, es oluazd ezeket mynd ózue es mikor meg oluat ted bele az onat es oszd mas tegelybe ky tele vagion torot kenkowel.

(18 l.) Ennek wtanna ozd ky haromsoris egy szomorloha es vezd bele az porist es az tórót salamiakot ennek wtanna (k, kitörölve) ozd ky Ismegynt ketszeris es Jo lesen.

(XXVII.) Forrazto lagitas.

Veg egy qn Rwsykat 1 qn borkowet 1 qn sarga rezrezelekőt tód egy tegoliben es tapazd be az tegelit folwl Jo crossen hog az fwsti ky ne monyęn tód az zenben hog zep lassan fwlyon meg, oluazd ozue es tód ky had meg hwlui mikor egi lat forraztot czynals weg egi qnt hozza benne mykor ky akarod (19 l.) ötteny wezd bele vg is lag lesen.

(XXVIII.) Parisi festekhes walo pokol.

Veg egi lat kenkőwvet 1 lat borkowet ket lat sot egi forint Nyomo saletromot 1 ft nyomo salamiakot fel lat kwrkomart fel arany nyomo asustomot ezőket lagan tórd ozue hwgyal Mykor forrals benne fele hwgy legen fele vyz az menyi wřrőssen akarod sinte vgi (festh, kitörölve) festhetőd.

(XXIX.) Mykor akars maztek olait chinalni.

20 l. Veg mondola alait es ved az maztykot Nyomd ky az tys-tayat az szen folol es vezd es vezd (sic) az mondola olayba de eggýt (sic) anni legen myn az masyk de igen folote lassan oluazd ozwe mert hamar meg' eg.

(XXX.) Mykor akars Irnia ualo araniat wag czwstę chinalni.

Elosor weg oluasd meg vyzzel es es (sic) szwrd meg vizzel (kitörölve) egi zep tysta rvha altal annak vtanna veg tyzta sot es tord ozwe wizeł mikor lag lesen tórd (22. l.) kozýbe az tabla araniat wag az czwstę oztan tord mynd 8 wag 9 orayg egi sima kęuęn hog Jol el elegegek kozotte annak wtanna wed le az kwręł ted egi tysta Christali

űvegbe tolcz uizet rea de megmelegyeczod hog megoluagjön az so benne az vtan swrd ky az vizet mikor az araný le hyggadot mikor akarz Irnia vele veg eg kýs vizet es fel hozza had bele olvadni oztan (ol-uadni kitörl.) Ir vele amyt akars Irhacz mynd papirosra es zomanczra.

22. l. (XXXI.) Feier arany festek (más Irás)

. 5 . lat saletrom . 5 . lot szot . 2 . temsot törtt lagian

(XXXII.) Araný festek hozya.

uég . 4 . lot grispan . 4 . lot szalamýakot . 2 lot saletromot fej nehezek galic követ tört meg hugal

23. l. (XXXIII.) Vasat uag Ezwstót irnj. (másféle irás)

Mynium oztan len magh, olah, ghumj, gjantat ezóket ózue tim-poralnj, irny kell uele megh kell zarasztanj, pinczólóssall kell irnj uele.

(XXXIV.) Jo cement por. (Ismét más irás, mint a 22 l.)

Mennyi Tegla 2 annyi saletrom (e szót nehéz olvasni)

(XXXV.) Jo Test por.

Mennyi hamu fél annyi Csontport féljül tégy egy kis Téglá port, nem art ha egy keves sot teszszel közze.

24. l. (XXXVI.) Eg' arañas minek valo fel erezto fezte (a régi irással.)

Veg' fel lat salamiakot 1 lat grispan 1 lat saletromot 1 lat galiczkowet tórd egibe uizzel mikor erestes uele uizbe olcz es sep sinű lesen.

(XXXVII.) Chifras

8 lat piskolecz 4 lat saletrom fel lat kenkw ezeket io lagian tórd meg ezzel dörgold uizesen has fawal zep sine lesen az guronek vele es azzal eleg tőried (io orvosság fű ellen nyers (későbbi, a többitől elütő írás, el van mázolva.)

25. l. (XXVIII.) Zöld arani festek.

4 lat grispan Igen týtza es io 4 lat salamiak azis Igen tyzta legen fel q̃n galiczýk? tizta ezóket lagyan tórd egý zeles kőre es tolcz hwgyat reyaya es azzal eleg tord Jol egbe Mykor meg tórtot ted Velenczey űvegbe es myndenkor hýgan tarczad hvgyal es az két (.) tanwltam ez az vrame.

(XXXIX.) Plahmo araniazni valo

3 q̃n rez 3 q̃n on 1 q̃u czwst azt kenkoben ozd az vtan oszd meg haromszor (26. l.) vag Negszers - 1 szomorlo vasba

(XL.) Mykor akars eresto uiastr chinalni

Ve (sic) 8 lat viast 4 lat vörös cretat 2 lat Bania zóldöt 2 lat eget galiczkovet 1 qn poryst ezeket lagyan tord az viasz mikor meg olvastod ezeket hýncz be zep lassan de keverd erossen az viast az zen fólót hog Jol el elegvlyön benne az feztek oztan 9zd ky egý vyzes rez medenezeben igen zepen mozgýal (27. l.) meg oztan ved az uiazt gwrđ erossen az szen mellet oztan vgy szđđrd meg.

(XLI.) Mykor feier arani festeket akars chinalni

Veg 5 lat saletromot 5 lat sot 2 lat temsot tđrd lagan akar forýn aranyat akar, koronat ereztes vele mykor meg sargvl olcz tyzta vizbe Crachýold oztan szold araný festeke (hez kitörölve)

(XLII.) Ha akars szarvat oluaztani

Veg' pece olait, egezd hanuat az zđlđ vezzonek veg meszet eg arant es az vakarasat az szarúnak annit veg meni mind az es (teczyk kitörölve) 28. l. tystych meg szepen azokat, tele legen az mýbe oluaztod de igen szok ne legen fđzd mýnd addig mýg nem Jo (lesen kitörölve.) lagi lesen meg fđzđd fel (?) vala mynemv színre akarod mig lag.

(XLIII.) Ha akars araniel Vugre lüminálni a vag Irnia

Veg mezet es timporald az araniel e ózve es teord apron, Ir vele az Iwagre es akar fzomanczra, erezbe az kemenczeben hog Jarion megh Jo forraszto somancz . . . P 2 . . . P 1 (más írás.)

29. l. (XLIV.) Ha akars czvstel vegre Irni

Veg' valasztot czvstot eređld apron valazto výzzel gwmival es Ir egy penchelel az wegve az myth akars had meg saradny az zennel tavol erezd be az kemenczeben had meg Jarný keuisse Raýta.

(XLV.) Mykor az zomanch zinet el vesti

Veg (canfort kitör.) porist, es comfort, es vizet ted ted (sic) az twzhoz had výzze lenni es az meli sinet el vestette, veg eg' talaczkat es kend meg az uizzel, es erezd be es zep lesen

(XLVI.) Mykor az zomanch ky zđkýk nikipen(sic) az eđ sine vagion

30. l. Menýel pünkóst hawaban, sed az úiragoczkat az regwely wdon, Nem az verofenien Mert ha az verofenyon zedyk a vag tartyak hat el vestyk zineket tarch mynd anny ideyg az myg akarod, es Jo mindenkor az viragwal elni. Veg' olýan sinw viragot az mýnemw az fzomancz 'Ted eg' beka tekenoben teg hozzaya gwmjt czukor kandyat es anni vizet, az uiragot be fđdi had fel oraýg allany es nyomd ky mas tekenoben es vg nýomd hog surv legen (31. l.) Mert nem lesen zep ha

Jol ky nem Nyomod es kend az uizet oda, a hon az zomanch kȳ szokot had meg zaradni ónnon magatwl hog por hozza ne Jussou

(XLVII.) Item ha a zomanch foltos lesen

Mȳkor az zenbol ky hozod veg eg' dyo heĳat ted reĳaya crezd be Ismet hogy az dio heĳ el egȳen rayta es zep lesen.

(XLVIII.) Mȳkor akars ezvstre minden fele festeket chinalni

Veg terpentinat vesd bele az festeket fogd felyg el ozd kȳ egȳ vizes koporsalban myndenyk fele zint azon keppen chinald es mȳkor myvelnȳ (32. l.) akars vele zem (szén) felet mȳvel vele . ezek . szep festekkek ezvstre.

(XLIX.) Piskolchot zegerleni.

Veg eg' font piskolchot 1 lotth vas reseleket egy lott tysta felete onnat az piskolchot ted az tegeliben az vas rezeleket hynch rea annak vtanna Veg eg vasat keverd erossen vele, vgyan belc olvagȳon chyak lassan kel hosza fwnny, ted ky felfele had meg hwlnȳ es ot talalod meg az kiralyat az feneken ozton ted azt eg feyer fazeknak az fenekere es ha az ezvstotes ky akarod vennj tegi egi lot vasat eg lot rezet (33. l.) egi lot tysta piscochot hozzaya hog megolwad ted rea az kyralyat fozd mynd addig hog ky Mennyen az fwsti , es ot talalod az haznat.

(L.) Egy zep uizet chinalni vas aranyazny

Veg három lat vizet ket lot timsot eg Nehezek vitriolt egȳ nehezek pigmentomot egȳ nehezek grispan az tord Jol egbe, az vtan veg haran Nehezek borkowet es három Nehezek feyer sooth tystan tord egben es mykor meg fozod cosd bele meg az es meg oluad hog vize legyen annak vtanna egbe Irȳ vele a mȳt akars, az helye mind vörös lesen.

34. l. (LI.) Slayfolo por

Egy forynt Nyomo kenkw 1 ft nyomo tripely egy orth fen 1 orth (pif. kitör.) pisclocz (sic)

(LII.) forraztozoz (sic) lagetani

Egȳ lot vörös rez reselek 1 lot egot borkw 1 lot Rwsȳka (és olvasd meg had ez . halványabb téntaval van irva).

(LIII.) eresto vias.

8 lat vyas 5 lot voros Creta 3 lat banya Zöld masfel, nehezecegetott galiczko egy Nehezek borkw egy Nehezek rez por fel Nehezek poryz Finis $\tau\epsilon\lambda\omega\varsigma$!

35. l. (LIV.) Viaz Czinalas, (más irás)

Vég' 8 Lot uyazt. 4 lat wórós Cretat, 2 lot Banja zöldet, 1 quintint tamsot, 1 quintin azustomot eg' quintin ghalitz kówet.

(LV.) Arany festenj.

Vég' 1 lot Crispant, 1 lot ghalicz kówet 1 lot saletromot . 1 lot zalanjakot urinavall törd özue.

(LVI.) Aranj le vetell az ezüst mőröll.

Ved az tarkonnak az giökeret, ighón io éczetöt keres hozza, oztan eg' mazos (36. l.) fazekben czinalvá jo erősen Czinald be es forralld megh az tűznel, anny ideigh mynt ket tyukmonj eg mas uthan megh szlne, tölcz eg' wueghbe hog' az Aranjas mő ell borulljon Benne, le hull ot az Aranj.

L á s s u k c s a k s o m m á s a n :

Az *anyagot*, mely könyvecskénkben emlittetik, t. i.

Agyag sos,

Andigo,

Asustom,

Arany, finom, 24 garatos, hitván, foryn, korona,

Bányazöld,

Borkő, borkő saytalan=sótalan,

Canfor, comfor,

Csontpor,

Czement, czement por,

Czukor kandya,

Creta vörös.

Eczet, ezüst,

Fusti az uiasz gyertyának,

Galiczkő,

Ghumi gyánta,

Grispan,

Gyanta, fekete.

Heviz,

Hugi víz,

Kenkő,

Kő,

Kurkuma, kurkoman,

Len magh olaj,

Markoriom, merkoriom, mész.

Mastik, minium;

Mastykolaj,

Ón, fekete tysta,

Pece olaj plahnot csinálni

Piskolch policz, plychyot

Poris chinálni.

Réz-sárga,

Rwsika,

Salamia,

Saletrom,

Szarvas szarv,

Szarv vakarása,

Szen,

Teglapor,

Terpetina, testpor.

Timsó,

Tripely,

Tyukmony,

Választó víz,

Vas reszelek, vitriol,

Viz, týtza.

A s z e r s z á m o k a t.

Bekateknő

Cserép,

Christali üveg,

Djö hej, fazék-mázos,

Koporsali,

Kasztel, kastel,

Medencze

Penchel, ruha-tisza

Szomorló vas,

Szománczozó kemencze,

Tegel, tekenő,
Üveg-velencei.

A nehezékeket és mértékeket:

1 czal füsti se monjen kÿ,
Fillérnyi hely,
24 garatos arany,
Fel lat, másfél lat,
1 forint nyomomarak só,
1 nehezék vitriol, fel nehezék,
1 ort
qunitin, qn,
Annyi idő míg ket tyukmony,
egymás után meg sülné.

A növényországból valókat:

Nirfa heya,
Nirfának az égett hamwa,
Pünkösdi virágocskák,
Rozs szem,
Szőlő vessző hamva,
Tarkonnak az giokere.

A s z í n e k e t :

Erczes színü és ködös,
Fekete,
Feier,
Sárga színü vagy vizü,
Szederjes,
Vörös.

A z ö t v ö s i m u n k á l a t o k a t :

Accel lagetani, *achel*;
Aszald a nirfa heyat,
Czemontoles,
Craczyol,
Egesd fel az araniat az szenen,
Elegyez, melegyez,
Erezto viazt chinalni,
Festeni, foglald követ
Forrald fol, forny had
Fywez meg,
Fülyön meg,
Fölyül kend be, fölyül sos
agyaggal,
Giurni viazt,
Hwlai had meg,
Hydegwlai had,
Lüminálni,
Mastek olajt chinalni,
Megkenni festékkal,
Olcz hwgiaba,
Pallert meg,
Szederjesen had felégni,
Timporalni,
Ted rea az királyat,
Teord ezve,
Verd özve,
Wizet teolcz,
Vizesjcz egy rutat meg,
Zegerleni piskolczot. *)

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

*) Az eredeti helyesírást tartottuk meg a lehetőséghez képest, egyébként a mai írásmódot követtük.

LEGRÉGIBB MŰEMLÉKEINK

A KERESZTYÉN KORBÓL.*)

A középkor régészete, művelődéstörténetünk egyik kiváló forrása. Azon időszakban történetírásunk homályos, sokat egészen elhallgat, s mindig csak a *külső* események registrálásával foglalkozik. Az így támadt jelentékeny hézagokat másutt is, nálunk még inkább, a műtörténelem van hívatva kitölteni; mert a *belső* társadalmi élet nevezetesebb mozzanatait egyedül az egyházi és világi épületek maradványai, azok szerkezete, be rendezése, minősége és mennyisége tárja föl előttünk. Ez omladékok önmagukon marandandóan megőrizték a kereszténység fölvétele óta hazánkban érvényesült művelő befolyásokat.

Összeköttetéseink váltakozása szerint, hányfelől hatolt be hozzánk a nyugati, dél- és északkeleti polgárosodás? mennyire ellenkezik a történelmi valósággal a kizárólagos német befolyás? E kérdések megfejtésével mérkőzik meg jelen művében a szakképzett szerző, legjelesebb műrégészünk, dr. Henszlmann Imre.

Ha meggondoljuk, hogy nálunk egyetlen ízlés sem fejlődött függetlenül a közdivattól s határozatlansága, hánytvetettsége, a régibb és újabb modor összezavarása lidérczként oly süppedékes talajra vezethet, hol elmerülünk kételyeinkben: mindebből megítélhetjük, minő nagy fába vágta fejszéjét a szerző. S emberül megfelelt neki! Jó részben megoldja feladatát, de bármily szak-

*) Magyarország ó-kereszttyén, román és átmenet stylű műemlékeinek rövid ismertetése. A vallás és közoktatásügyi m. k. miniszter úr meghagyásából írta dr. Henszlmann Imre, a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának előadója. (7 táblával, 1 térképpel és 287 fametszettel.) Budapesten, 1876. 4 r. 177. l.

avatott legyen a Labyrinthusban nem egyszer téved ő is el, s Ariadne fonalát sehogy nem tudja keze ügyébe ejteni.

Régóta elismert, s történelmi tény gyanánt megállapítható az az állítás, hogy a művelődés Magyarországon a túl a dunai részekén talált eleintén legkedvezőbb talajra. Béla király névtelen jegyzője is értésünkre adja, hogy a vezérek korában hazánkban elég római épület állott még fenn, omladozottan ugyan, de össze nem dőlve; megcsodáltatja a honfoglaló magyarokkal Aquincum köépitményeit (aedificia lapidea), Veszprémet civitasnak, városnak mondja.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy oly emlék mint az orange-i római színház és diadalív, a Maison carrée Nîmesben, az amphitheatrum és színház Arles-ban, nálunk egyetlen egy sincs. (.) Buda és Szombathely római emlékei, bár a legkiválóbbak hazánkban, de azért épség tekintetében nem is hasonlíthatók az említettekhez.

Ne ámitsuk magunkat azzal, hogy monumentalis építményeinket a népvándorlás, török-tatár pusztította el. A barbárok az egyházakat csak kifosztották s fölgyújtották, de rombolásra vagy nem értek rá, vagy röstellték a fáradságot. Igaz, hogy sokat elpusztíthattak, de nem mindent.

Teljesen igaza van Ampèrenak és abbé Barthélemynek, hogy a barbárokat s kivált a vandaloikat, sokat rágalmazták. Róma az ő átvonulásuk után is még nagyszerű és emlékekkel népesített volt.¹⁾

A barbárok Rómában és Pannoniában csak a római birodalmat rombolták le, de nem valamennyi építményét; ámbár szent igaz, hogy ama roppant szervezet meghontása, lassanként maga után sodorta civilizációjuk legtöbb alkotását.

Csak egy újabb polgárisodás törölheti el a régibbet. Csak ott fordulhat elő oly nagymérvű pusztítás, hol, mint nálunk, ujonnan építkező utódok építkezési anyagnak használják föl az elődeik által hátrahagyott ódon építményeket.

¹⁾ Abbé Barthélemy: Mémoire sur les anciens monuments de Rome, s Ampère kitünő czikke a Revue des deux-mondes 1857. nov. 15-ki füzetében, p. 228—229.

Az Árpádok korában a római műemlékeket nem használták föl építészeti mintául, legalább sehol nem fordul elő, keresztyén templommá vagy akár magán építménynyé átalakított római műemlék; ¹⁾ hanem kő- és téglabánya gyanánt szolgálhattak. Henszlmann jelen művében fölhozott egyetlen római castellumnak, a szalavárinak is alapzatköveit, valamint a visegrádi félkörű tornyot Zala- és Pest-vármegyék országút készítésére hordatták el. Az ásatások kiderítették, hogy sz. István bazilikája alapzatában igen sok, alakos ábrázolással ellátott római kő volt, és egy föliratos is, mely Ó-Budáról, a régi Aquincumból került ide; a bácsi premontrei kápolna alapzata szintén kőből és római téglából épült, s az épület oldalfalaiban számos, legnagyobb fajta lateres bipedales-t találtak. ²⁾

Ide mutat még az a körülmény, hogy nem a római omladékok *fölött*, hanem *közel* hozzájuk épülnek első városaink, mint Aquincum mellett Buda, Bregetio és Pannonia mellett Ó-Szöny és Komárom stb.; másfelől ez okozhatta, hogy nálunk a legtöbb esetben csupán földalatti alapzatok maradtak fenn, s csak nagy ritkaságként egy-egy földfölötti római dűledék.

Nem e hazából való a rómaiak építésmódjából, a szükségletekhez alkalmazkodva kifejlődött ó-keresztyén építészet. De azért már ez az ősi korban virágzott idegen növény is átültetett a hazai földbe, mely megőrzött számukra három e fajta műemléket.

Az Alpokon innen egyetlen sírkamara a pécsi halotti kápolna. Nagy elragadtatással írt hosszú cikket olvastunk róla harmad éve, az Ain megyében Belleyben megjelenő Revue de l'Archéologie chrétienne című folyóiratban.

Ez a cubiculum hajdan a föld fölött is ki lévén építve, a III. században nem keletkezett, mert akkor az üldözött keresztyének egyházi épületei a föld alatt voltak; az V-ikben pedig azért nem, mert már megkezdődött a népvándorlás. Valószínűbb

¹⁾ Tudtunkra egyedül Jankó János vitatta a Tudományos Gyűjtemény 1822. I. k. 59—61. lapjain, hogy a pécsi székes-egyház római épületből alakítottatott volna.

²⁾ Archaeologiai Értesítő. 1872. VII. 93. 94. l.

hát, hogy IV. századi építmény. Sajnos, hogy ezen ritkánál ritkább műemlékünk, melyen a Noét, Jónást, Péter és Pál apostolt, Krisztus görög monogramját, növényeket és madarakat ábrázoló festmények még ma is észlelhetők, évről évre pusztul.

A pécsi sírkamarát korra nézve a német-csanádi baptisterium követi. Földalatti helyiség, melyben alkalmasint még az üldözés korában, vízbe merítés által, per immersionem, keresztelkedtek. A keresztelendő egy nagyobb víz-medenczében állott, melyet Henszlmann lacus-nak nevez, mi azonban gyakrabban olvastuk piscina néven. Lépcsőfok vezetett e medenczéhez, melybe a kereszteléshez szükséges vizet bizonyosan a Marosból vezették föl.

Egyébiránt a német-csanádi keresztelő kápolna, legkevesbé hiteles ó-keresztyén műemlékünk. Mert téglái nem rómaiak, hanem középkoriak lévén, kétségtelen, hogy mostani állapotában nem a keresztyén korból való. Egyedül berendezési modora szól emellett, hogy a XIII. században átmeneti izlésben történt átépítése, ó-keresztyén alapokon ment végbe.

Külföldön az ó-keresztyén építészet csak a X. századig tartotta fön magát. Hozzánk, mint minden művelődési tényező, úgy ez is későbbben érkezett el, s a XI. század műve, egyetlen e valódi ó-keresztyén bazilikánk, sz. István székes-fehérvári állam-egyháza.

Első királyunk minden intézkedése, a magyar törvénykönyv bevezetésében teljes határozottsággal kimondott alapnézetére vihető vissza, hogy »gyöngye az egy nyelvű s egy erkölcsű ország.« ¹⁾

István fölismerhette a kizárólagos német befolyás veszélyeit, s ezért minél többféle népre bízta a magyar polgárosodás megkezdését. »A vendégeknek — úgymond Imre fiához írt intéseiben — s a bevándorlóknak nagy a haszna: azáltal lön oly nagyá a római birodalom is, hogy sok nemes és bölcs férfiú gyült ott össze mindenfelől. Róma még szabadságát is az Aeneadoknak köszönheti. A vendégekkel *különféle nyelvek és erkölcsök,*

¹⁾ Corp. Juris Hung. S. Stephani Decretorum Lib. I. Cap. 6. §. 8. »Unius linguae uniusque moris Regnum, imbecille, et fragile est.«

különféle emlékek és fegyverek jönek az országba, mik a király méltóságát s udvarát nem kevésbé emelik; s a külföldiek gőgjét megfélemlítik.«

Ez elveihez híven járt el, midőn a magyar egyház püspökeit kivette a salzburgi és passai püspökök gyámkodása alól s közvetlen a pápa főnhatósága alá helyezé. Henszlmann a Sz.-István által alapított tíz püspökség közt a vitás Vácot és Nagy-Váradot is fölemlíti, de a bácsit, mely általánosan István által alapítottanak van elismerve, nem sorolja közéjük, s középkori püspökség székvárosául mondja Sz.-Fehérvárat (9. l.), holott az ottani püspökség épen csak száz évre áll fenn.

Mivel az építészet jellege összefügg az idők szellemével, s az általános állapotokkal: István törekvése is a német nyomás alóli fölszabadulás érdekében, megörökítettett a székes-fehérvári államegyházon. Németországon azon időben csak a legégetőbb szükséglethez mért arányokban, kicsinyesen vannak kivíve az egyházi épületek; míg Olaszország régibb bazilikái oly nagyszerű művek szerint készültek, a minőket a fehérvári szentegyház omladékain szemlélhetünk. Ez ad okot arra a föltevésre, hogy a hazai első állami templom is, itáliai, s nem német építész terve szerint épült.

Szerzőnknek köszönhetjük, hogy szent királyunk bazilikájával »A székes-fehérvári ásatások eredménye« című 1864-ben megjelent művéből alaposan megismerkedhetünk. Nem is volna le érdeméből, ha erre nézve tett megjegyzései közt, kimutatjuk tévedéseit.

Henszlmann a székes-fehérvári bazilika építésénél kettőt kíván megjegyezni, hogy t. i. a király a költséges építéshez szükséges nagy kiadásokat az általa legyőzött Keán bolgár fejedelem kincseiből fedezte, és »hogy hazánkig nem hatolt el azon nyugot-európai előítélet, mely szerint a világ az ezredik évben elsülyed; s így nem gátolhatta vagy hátráltathatta az építészeti kedvet.«

Téves az egész előadás. A chiliasmusban vetett hit, karöltve járt a keresztyénséggel, s nálunk is, a jobbára bevándorolt keresztyén népség közt alkalmasint gyökeret vert. Azonban az ettől való félelem csak az ezredik vagy legföljebb az 1001-dik év

első napjáig tarthatott. Azontúl fölszabadultak a lelkek, a csodás szorongással hallott hymnus súlyos nyomása alól, fölszabadultak a végítélet rémeitől, midőn

Liber scriptus proferetur
In quo totum continetur
Unde mundus judicetur.

Henszlmann mindezt felejtí, s ezért hibásan határozza meg a fehérvári bazilika építési korát is; mert annak nem az 1000. évben vagy még azelőtt, hanem csak Keán 1003. évben történt legyőzése¹⁾ után, Keán kincseiből 1003 vagy 1004-ben lehetett épülnie, vagyis a világ elsüllyedésétől való rettegés után legalább hét évvel.

Szent-István templomának maradványain csak két torony alapja észlelhető ugyan, de építészeti arányai valószínűvé teszik, hogy négy tornyos bazilika volt, s alaptervét tán befolyásolhatta a rómaiak castellumának négyes köröndje. Ez azonban a XII. században elpusztult, s csak III. Béla által emeltetett ki romjainból, akkép, hogy e változás (mutatio), a magyar székes-egyházak későbbi keletű átépítései közt, hihetőleg a főhelyet foglalja el. H. I. úgy vélekedik, hogy István bazilikája az ezután nyomban következő műre mekek építésére körülbelül a XII. század közepéig kiváló befolyással volt, s szerinte »sajátságos alkatánál fogva mint *magyar iskolát* alapító építmény tekinthető.«

Határozottan magyar ízlést vagy iskolát, részünkről, nem keresünk hazánk monumentumai között. Hazánk soha sem volt egyetlen styl bölcséje sem, mi több, annak még önálló fejlődésével sem igen találkozunk. Mindent készen kapván a külföldről, nálunk sehol sem mutatkozik a független alkotás ösztöne és szüksége. Minduntalan járszalagon követve a külföldet, építészettünk majdnem másfél századdal marad hátra a franczia, száz évvel a rajnamelléki, vagy 50 évvel a német építészet mögött, s túl a Duna egy nyomon jár az osztrákkal.

Maga az István-féle bazilika se magyarok műve, sőt valószínűen nem is állandóan e hazában letelepedett külföldieké. Midőn pedig szemünkbe ötlík, hogy ezen egyház átépítése is, jórészt az olasz és német iskola teremtménye, hogyan állíthatjuk mégis,

¹⁾ Thuróczy : Chron. II. Cap. 30.

hogyan lett volna a magyar emlékszerű építkezés mintaképe? Hogyan igazolhatná H. ez állítását, midőn az ezen építkezéssel csaknem egyidejű pécsiszékesegyházon már *francia* elemek mutatkoznak, az esztergomi metropolis fölrobbantott porta speciosáján *olasz* befolyás hagyott nyomokat, míg a XIII. század elején újra épült kalocsai székesegyház merőben a *francia* iskola műve.

Hasonlítsuk össze egymással ez épületeket, és sehol sem találunk bennök eredeti alkotást vagy önállóságot. Fejlettebb alakokkal sokkal régibb, és tökéletlenekkel sokkal ifjabb építményeken találkozunk; sőt néha ugyanazon emléken az ó- és újromán, sőt az átmeneti ízlésnek is egész halmazát látjuk alkalmazva, a szerint, a mint épen a mind három modort ismerő építész szeszélye magával hozta.

Annyi bizonyos, hogy ha a magyar keresztyénség első századaiban építészeti typust ismernénk el, szintén a fehérvári bazilika mellett nyilatkoznánk. A mint Franciaországban Cluny a román, St.-Denis a csúcsíves ízlés élén áll s új ízlés az emlékszerű építészetben a szerzetesek ezen építményeiből azért keletkezik; mert ott a XIII. század közepe táján a szerzetesek nagyobb tekintélyben állottak, mint a világi papság: úgy nálunk hol egy pannonhalmi apát sem emelkedik, miként a saint-denis-i Suger kormányzóságig, vagy főbb méltóságig, míg az esztergomi érsek, mint ilyen, államkorlátnok, legfőbb méltóság volt az udvarnál; nálunk az egyháziak ellenkező állása folytán, a világi papság lévén irányadó mindenben, ha lett volna az Árpádok alatt valami önálló typus az egyházi építményeken, bizonyára az ő épületjök, valami székesegyház lett volna az. De, miként mondtuk, a külföldi befolyás szakadatlan példái, ily typus létezése ellen szólnak. Minélfogva, a dolog felől támadt véleményünket, röviden úgy formulázhatjuk, hogy: a keresztyénség első századaiban, nálunk ép úgy, mint a külföldön, az alapítványi s szerzetrendi templomok enyészetiiek, ideiglenesek lévén, a hűbériség korában valamennyien változás alá estek, a változtatásoknál pedig követték a kor ízlését.

A mi pedig egy-egy tájsajátság megkezdése és huzamosabb továbbfejlesztése, nálunk ritka tüneményét illeti, azt annak tulajdonítjuk, hogy voltak művészi kivitelű egyházaink is. Már pedig a valódi művészet nem működhetik máskép, mint teremtés

(creatio) által, s eszméje, meg lényege, magában foglalja a fejlődés fogalmát is. Ez lehetne magyarázata mind annak, a mi sajátságos van műemlékeinkben.

Kelet népe forduljon nyugatra és délnyugatra, ha műépítészete fejlődését figyelemmel akarja kísérni. A keresztyénség ezredéves élete fordulópontján, a műépítészetben az oszlopot s gerendázatot az ív és támasz váltotta föl, s a Róma uralma alatt állott nyugati népek művészetében kifejtett a román bazilikai ízlés.

Mikor Magyarország III. Béla alatt az emlékszerű építkezést megkezdette, külföldön a román ízlés már virágzásba indult, sőt Franciaországban küszöbön állott már a tiszta csúcsíves ízlés időszaka is.

Némelyek a magyar nemzet jellemének leginkább megfelelőnek tartják a román műépítészetet. Meglehet, hogy igazuk van. De igaza van Henszlmannak is, hogy ez az ízlés is külföldről, és pedig idegenek, legvalóbbbszínűbben szerzetesek által hoztatott be. Néhol azonban a táj-szokás hagyott rajta könnyen fölismerhető nyomokat.

A román ízlés ó-szász provincialismusa nálunk csekély hatású volt. A Harcz-hegység körül, a gernrodi templom építésével kezdődött táj szokás s a magyarhoni román-korszakú műépítmények között, leginkább föltűnő közös jelleg a keleti karzat, mely Szászországban igen gyakran, nálunk azonban csak szóróványosan fordul elő. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a román építkezésnek, régebben még inkább, de napjainkban is divatozó »byzanci« elnevezése, helytelen.

A byzanci ízlés különbözik a romántól; mert a központi kupola építésen alapszik, mely körül több kúpos részlet csoportosul. Mind annak daczára, hogy a görög császári udvarban nevelkedett III. Béla alatt indult meg monumentalis építészetünk, — hogy a görögökkel folytonos összeköttetésben állottunk, — hogy Byzanc ötvöseinek és kelmeártságainak az Árpádok alatt, legnagyobb piacza hazánk volt: azt tapasztaljuk, hogy a byzanci egyházi építészet az egész középkoron át, egyáltalában nem folyt be a miénkbe. Mi lehetett ennek az oka? Hol és mi volt az a chinai fal, mely elzárt bennünket a görög műépítészet gyöngyeitől?

E kérdésnél, nézeteink kifejtésére, hosszasan kellene

időznünk, hogysem czikkünk oeconomiájának ne ártanánk. Azért csak annyit pedzünk, hogy a római egyházhoz tartozó Magyarországnak, *nem lehetett* elfogadnia a byzanci izlést. Mert a byzanci izlés úgy viszonylik a románhoz, mint a görög templom a rómaihoz; vagyis a byzanci izlésű templom oly elválaszthatlanul van összekapcsolva a görög egyházzal, mint a román a római katholicussal. Ez vonta a görög és magyar egyházi építészet közé, a ledönthetlen válaszfalat. A római katholicismus, mint az igazi kalvinismus, transactiót nem ismer, s a római egyház magyar pap-sága, ez elveihez híven, méltán ellenezhette a görög vallásúak egyházi építészeti modorának behozatalát. Annyival is inkább, mert mindennapi a tapasztalat, hogy vallásban és politikában a közelebb álló, rokon felekezetek vagy pártok, féltékenyebb szemmel kísérik és jobban gyűlölik egymást, mint a homlokegyenest ellenkezőket.

Részünkről ily életbevágó érdekkülönbségnek tulajdonítjuk azt a sajátságos tényt, hogy a byzanci izlésben tartott csekély építményeink is, mint az orahoviczai zárda Slavoniában, csak a róm. kath. clerus mindenhatósága megszűnése után a XV. században, vagy még később keletkeztek, akkoriban, midőn a törökök elől menekvő szerbek telepedtek le az ország déli részein.

A magyarral közös hitet valló népek közül, a román és átmeneti izlés terjesztésére, nevezetesebb hatást a francziák gyakoroltak. Határozottan állithatjuk, hogy e nemű építés-modorunk keletkezésére, a francia iskola hasonlíthatatlanul többet tett a németénél, azt bizonyítva be ezzel, hogy épen ezen izlés fölvirágzása korában, hazánk közlekedése Franciaországgal minden tekintetben jelentékenyebb volt mint a német földdel.

A román izlést nem a német közbevetítése folytán, hanem közvetlenül a francziától vettük át. A francia befolyás az Árpádok alatt mélyebb gyökereket vert, elősegítve III. Béla és II. Endre francia nejei által. De még többet tett ez irányban az, hogy a három legelőkelőbb szerzetes rend zárdái nem Németországból, hanem a román földről népesítették be.

A benczések még sz. István alatt, leginkább Olaszországból, a premontreiek II. István alatt 1120-ban, a cisterciták II. Géza alatt 1142-ben, rendjök származási helyéről, egyenesen Franciaországból vándoroltak be, s ez utóbbiaknak III. Béla

oklevélben biztosította a franciaországi szerzetes társaikével azonos szabadalmakat és előjogokat. Igen természetes tehát, hogy Henszlmann szavai szerint, minden berendezést, mely tőlük függött, régi hazájok zárdái mintájára szándékoztak megtenni. Innen van az is, hogy a francia befolyás leginkább apátsági és prépostsági templomainkon látszik meg.

A francia befolyás mellett, föltűnnek még az olaszországi minták is. Román templomaink annyiban egyeznek a bazilikákkal, hogy kereszthajójuk rendesen hiányzik. Gyakran a hosszszentély sincs meg, s a kelet felé eső, kettős torony alatti nyílt csarnok, a mellékhajók meghosszabítására szolgál. Ez a berendezés, bár a kereszthajó pótlására van számítva, előnyösen mégsem helyettesítheti a kereszthajó által elérhető csinos tagozást és elrendezést, s így az építménynek kedvező alakot nem adhat. De tökéletlenségében is, kevés kivétellel szigorúan lévén végrehajtva Kugler, Lübke és Henszlmann méltán tartják sajátságos magyar provincialismusnak.

E tájszokás élén áll a Languedoc, Dauphiné és gyérebber Bretagne területén is divatozott román modor hatása alatt épült mosony-megyei Lébeny, 1207-ből keltezett benczés apátsági szentegyháza. Későbbben épült templomainkon a kora román ízléssel találkozunk, míg Lébeny ezen korszaknak legrégibb építménye, összeségében a romanismus utolsó éveibe tartozik, sőt vannak részletei, melyek már az átmeneti korra utalnak. Ebből is csak az a tanulság, hogy a styl itt is csak kölcsönzött, itt is csak rá van adva az épületre, de nem nálunk fejlett ki.

Egyébként, még a lébenyi templom említett tájszokása, némi függetlenséget árul el. Lébenyt, mostani ismereteink szerint oly mintának kell tartanunk, melynek műárnyalatai számos magyar apátsági templomra gyakoroltak figyelemreméltó befolyást. Ez leginkább a benczések apátsági templomainál, Győr-Szent-Mártontól Kolozs-Monostorig, szolgált mintául. Lébeny hatását világosan láthatjuk e nemű legkitűnőbb műemlékeinken, a benczések deák- és báthmonostori, aracsi és jáki, a premontreiek zsámbéki és horpácsi templomain.

A jáki bazilika Vas-megyében, Eitelberger, Heider és Ipolyi szerint, a legszebbel és legízletesebbel, mit valaha e nemben a ro-

mán idom alkotott, bátran vetekedhetik, hahogy azt felül nem haladja.¹⁾ Formaszépség és diszítés tekintetében fölülmúlja a bécsi sz. István templom román kapuzatát, a tulni és német-újhelyi műremekeket. Elrendezése mindenütt izletes; nagy kapuzata a legdúsabb és legválasztékosabb, melyen a mester igyekezett a tömörebb román ékesítő tagokról, a könnyedébb idomokra átmenni. Kitünő, hibátlan szobrászi technikáját, gondosan kezelt faragványait és véseteit Ipolyi, részben az építkezéshez használt jeles kőanyagnak tulajdonítja. Az oszlopkák lábainak talapja, az apátfalvi (Borsod-m.) és horpácsi templomokéihoz hasonlóan, csinosan van hornyolva, mi franczia eredetre mutat; mert Burgundiában látjuk folytatva az ódon oszlophornyolásnak gyakorlatát.

A kisebb város parochialis templomok typusakén a börsönyi (Hont-m.) plébánia-templomot tekinthetjük. Korpona Hajnik, Szász és Dobronyiva szentegyházai többé-kevésbé hatása alatt készültek.

Falusi és mezővárosi román templomainkat Henszlmann kerek és épszög alakúakra osztja föl. Nálunk a kisebb helységekben jó ideig csupán fa és egyéb, könnyen elpusztuló építkezési anyagot használtak; miért is, kisebb templomkáink, az emlékszerű vagy csak tartós anyaggal való építkezés idejében ismétleten átídomítottak. Al-Torja, Csík-Rákos, Fekete-Ardó, Feldebrő, Harczó, Ikafalva, Karcsa, Kerek vagy Rába-Szt.-Miklós, Kis-Peleske, Maros Sz.-Anna és Sz.-Király, Nyomát, Sima, Sz.-Mária, Tótlak, Várhegy és Zsegra őrizték meg a román és átmeneti falusi templomaink szebb példányait.

A kápolnák közül legrégibbek a rendesen az egyházak közelében lévő cornariumok, melyeknek alsó része a temetőből kiásott csontok föl vételére volt szánva, felső osztályában pedig a halotti szertartást végezték (capella mortuorum). A csak egy emeletes kápolnák, többnyire egyes szentek tiszteletére építvék; kápolnák emeltettek még egyes családok temetkezési helyül is.

¹⁾ Jahrbuch der Centr. Comm. für Baudenkmale. I. 134. — Heider: Mittelalterl. Kunstdenkmale I. 84. — Ipolyi Kisebb Munkái. I. 29.

A tatárjárás válaszfalat képez a román és csúcsíves ízlés között. Csak a gyula-fehérvári, dömölki, és legkésőbb, az 1256-ban fölszentelt jáki apátsági templom, épült a tatár betörés után.

A XIII. század közepétől fogva, gyakran találkozunk a kolduló barátok zárda-templomaival, melyek közül a legrégibbek is, már csúcsíves ízlésűek. Hazánkban a kolduló szerzetesek közül, először a dömések telepedtek le, kik az északi vidékekre jobbadán Lengyelországból jöttek. Mivel a középkorban a lengyelek leginkább a német építészeti iskolát követték: a jövevények is csak ezt az iskolát hozták magukkal előbbi hazájokból. Ahol tömegesebben telepedtek meg, ott korai csúcsíves egyszerű csarnok-templomokat emeltek, melyeknek csak ritka részletei vannak késő román ízlésben tartva. Bizonyítékul szolgálhatnak a budai, kassai és selmeczi zárda-templomok; még tán a győri is.

Az új lakosokkal a XIII. században népesített sz. k. városok plébánia templomai, hasonlóan a bevándorlók régi hazájának építészeti ízlését mutatják. A thüringiai gróf neje, a magyar Szent-Erzsébet IV. Bélának testvére, V. Istvánnak nagynénje volt. E rokonságot a gróf hasznára fordította, s befolyása már II. Endre alatt nagyon is érezhetővé vált, midőn barátjának, Salza Hermannak, a német lovagrend nagymesterének kieszközlé a Barczaság hűbéri birtoklását, a rend visszaélései után pedig, egy ideig elhárítá a magyar király jogos bosszuját. Hazánk ügyeibe avatkozva Budán, Béla fővárosában, Kassán, István kormányzói székhelyén, thüringiai lakosokat telepített le. E településnek maradandó emlékjelei a thüringiai építményekkel szorosan rokon budai plébánia egyház, s az új kassai polgárok által épített Sz.-Mihály kápolna.

A Rajnamellékéről és Flandriából bevándorolt szepesiek-nél, különösen a löcsei plébánia-templom őrizte meg a lakosok származási földjének építészeti szokásait.

A magyar Sz.-Erzsébet védnöksége alatt álló kassai szent-egyház, a védszent nagy tekintélyét tartotta fenn. E műremekről helyesen mondja Henszlmann, hogy a magyarországi középkori műépítészetnek legfényesebb és legnagyobbyszerű alkotásaként áll előttünk.

Ha nem is látjuk bebizonyítva, hogy az alkalmasint a XV. században élt Villard de Honnecourt építtette volna Erzsébet templomát; annyi bizonyos, hogy Sz.-Erzsébettel összeköttetésben állott francia építész emelhette.

Soissons és Reims között, Aisne megyében fekszik Braisne-sur-Vesle XIII. századból eredő »abbaye de Saint-Yved« temploma. Vessük össze ezzel a kassai Erzsébet-egyházat, s szembeötlük a kettő közti azon közel rokonság, mely csak anya s leánya között létezhetik.

Általában műépítészettünk egész története szünetlenül idegen, külföldi befolyásokra utal. E körülmény teszi nevezetessé a művészet föld- és helyrajzát, a különböző művészeti ágak behozatalát, hogyan és hol hatoltak azok hazánkba, melyik, mikor és hol volt túlnyomóan uralkodó?

A művészet terjedése (propagatio) másutt is elég figyelem tárgya, nálunk kiválóan annak kellene lennie. H. I. műve azonban, a mily biztos ítéletet, s mély szakismeretet árul el a műépítészetről: oly annyira hiányos és felületes a földrajzi viszonyokat illetőleg.

A munkához mellékelt műrégészeti lajstrom a mellett, hogy távol áll a teljességtől, még hibás is. Orahoviczán, Verőcze-megyében van a Csaluga kalugyer zárdája, nem Ó-Moroviczán, (3. l.) mely Bácskában van. Sáros-Patakon nem ismerünk »ágostai« templom-záradékot. Nyitrában Láncsáron van középkori műemlékünk, és nem Láncséron, melyet szerzőnk összetéveszthet Sopron-megyei Lánzsérral, hol nagyszerű várrom, camaldulensis zárdája-omladékok és egy régi malom (Teufelsmühle) romjai vannak.

Hajós nem Bihar, hanem Pest, Neczpál nem Nyitra, hanem Túróc, Árpás nem Győr, Nagy-Marton nem Pozsony, hanem mind a kettő Sopron, Ákos nem Szabolcs (91. l.), hanem Közép-Szolnok (a mai Szilágyság) megyében van. Ez utóbbinál Römer vezethette félre, kinek régészeti krónikájában olvassuk, hogy »Ákos Szabolcs-megyei falu félóránnyira fekszik Békéscsabadtól.«¹⁾

E tévedések jobbadán belementek a műhöz csatolt »Magyarország ó-keresztény, román, és átmeneti stílusban épült műemlékeinek átnézeti térképébe« is, mely hazánkat az 1867-től

¹⁾ Archaeologiai közlemények. IV. 158.

1872. végéig érvényben volt political fölosztás szerint ábrázolja. Ott szerepelnek a német-, illyr-, román bánsági ezredek, a titeli csajkás zászlóalj, a szász-székek, Jász-Kúnság, Hajdú-kerület, a partiumi négy megye és vidék.

Mindennél nagyobb, már a munka belértékét is megtámadó mulasztás az, hogy a régészeti lajstromból s a térképről is hiányzik épen az a vidék, melyet egyetlen egy ember véghetetlen kintartása és alapos régészeti tanulmányai nyomán legkimerítőbben ismerünk, hiányzik a Székelyföld.

Habent sua fata libelli! Orbán Balázs hat kötetes nagy-szerű műve, melyhez foghatót a maga nemében, nem ismerünk, túlzó hazafiaskodásai miatt el van átkozva. Agyon van hallgatva, úgy hogy e tekintetben irodalmunk remekbe dolgozott. Nem akadt a ki alaposan ismertette volna, de viszont nem volt senki, akinek szemébe ne tűnt volna, hogy e tudományos műben minduntalan megjelenik a párt-ember, s az beszél ott is, hol subjectivitásának nem szabadna kirívóan szerepelni.

De ez nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, nekünk csak a fölött kell hibáztató véleményünket nyilvánítanunk, hogy Orbán művét szerzőnk nem használta föl s ezzel egyik specialis magyar vidékünk már ismert emlékeit zárta ki honismertető művéből. E mulasztás okozza, hogy egész Erdélyből a gyula-fehérvári és harinai műemléken kívül, egy sincs fölemlítve!

Hogyan nyerhetnénk e munkából a műépítészet elterjedéséről tiszta fogalmat, midőn H. I. bár hosszan ír a nemzetközi forgalomról, a földrajzi viszonyokról s közlekedésünkről, mégis az útvonalak közül csak a Zsolnáról, Szepességen, a Tisza mentén és Erdélyen áthaladó, meg a Pozsonyból Nyitrán, Selmeczen, Besztercebányán, Szepességen keresztül Kassára vezető utat tárgyalja. E kettőről többször is emlékezik, a többit egyszer sem említi.

Pedig hány ily útvonalunk volt az Árpádok korában! E tárgyban tett tanulmányaink alapján megkísértjük rövid összeállításukat, melyben azon eszme vezetett bennünket, hogy mivel a hadi s kereskedelmi utak azonosak — a hadvezér s a kereskedő inkább nagyot kerül, csakhogy jó úton mehessen —: a hadtör-

téneci példák hitelesen bizonyító erővel bírnak, egy-egy útvonal létezése mellett.

A német és francia befolyás ugyanazon úton érkezett hozzánk. A nyugatról hazánkba vezető utak kiindultak egyfelől a Pyrenaekből Lyonon, Svájczon át, másfelől Rouen vagy Párisból Strassburgon át, aztán a Rajnamellékéről Köln és Nürnbergben áthaladva, a Duna jobb partján egyesülve, Mosony-megyében érték el hazánk határát s a Dunamentén vezettek végig, le Zimonynak. Erre ment a keresztesek legnagyobb része.

Nyugati Mosony-megye műemlékei a szomszéd hainburgi, alsó-ausztriai templomtól veszik eredetöket. Járfalu, Rajka és Gálos egyházai azonban eltérnek a mintától azon sajátos rendezkedésekkel, mely szerint a torony a szentély fölött emelkedik. E csoportozatban Járfalu és Rajkánál kezdődött egy rövidebb útvonal, mely a Balaton északi csücskének vezetett, és a Sárvíz mentén haladt Pécsen át Kopácsig, hol átlépte a Drávát s egyesül a Budapest-zimonyival. Mig ennek a párja a Fertő déli végétől kiindulva, a Balaton déli felének tartott, s a maig román műemlékekkel diszes Kürtös, Kercse-Liget, Kaposfő, Mánfa helységeken keresztül húzódva Pécsnél egyesült az előbbivel.

A vas és zala-megyei nagy csoport egyház előállítására, két tényező lehetett jelentékenyebb hatással. Az egyik, hogy még az Árpádok korában a rómaiak Carnuntum vagy Vindobona-Sabaria-petaviai útja volt használatban. Különben is, a közép-Dunavidéknek ez a legtermészetesebb közlekedő vonala a tengerrel; ezzel szemben a Semmering szóba sem jöhet, mely vasútját is csak azon politikai tekintetnek köszönheti, hogy Bécsot Triesttel, osztrák föld kösse össze s kikerülje hazánkat. — A másik tényező, az e vidéket átszelő olasz-magyar főútvonal, mely a Rába, a Mura és Dráva folyók irányában, az építészetünkre szintén nagy hatású Stájerországnak s Karinthiának tartott; egy harmadik út pedig Horvátországon keresztül a virágzó Dalmáciának.

Épen azért lett volna czélszerű, e munkába fölvenni a horvát föld műemlékeit is; mert a dalmátiai befolyás kizárólag e tartományon, az olasz pedig Varasd-megyén s a Murakő-

zön át hatolt be hozzánk. E vidékek kihagyása folytán a művészeti elterjedésnek egy nevezetes láncszeme van elejtve.

Az Árpádok alatt, az olasz közlekedés a magyar központtal, Muraközből indult ki, s a Balaton északi partján vitt Budapestnek.

E délnyugatról északkeletre vezető útvonalnak folytatása volt, a magyar-lengyel nemzetközi forgalom országútja, mely Esztergomból s Budapestről, körülbelül egy nyomon haladt a magyar államvasúttal (csak hogy szárnyvonalak nélkül), s Eger városának vezetett. IV. Béla ezen az úton vezérelte seregét a Sajóhoz.

Az egri székes-egyház a legnagyobb volt Magyarhonban, a mennyiben középhajója, mint a kölni dom és a párisi Notre-Dame-é, ötven régi római láb széles volt. A kora román modorból átvett két tornyának alapja bár még a föld alatt van; mégis, az Ipolyi által szakavatottan használt és magyarózott történelmi hagyományokból kiviláglik, hogy a belső szentélyt körül (charolle) és e fölött a francia műépítészetet jellemző sugár kápolnák vették körül.

A nagy szerepet játszott Eger városán túl, az út folytatta előbbi irányát, s az északkeleti Kárpátok szorosaihoz vezetett, melyek közül legnevezetesebb a duklai és a vereczkei. Ezeken jöttek be a honfoglaló magyarok, később itt törtek be a tatárok, lengyelek és oroszok.

A Duna balparti út már nem mérkőzhetett a jobb partival; a mint ma is, csak a Budapest, Kis-Bér, győri vasút ki nem építése miatt fontosabb a jobb partinál. Itt az út a Kis-Duna, Vág és Dudvág mocsárai miatt nagy vargabötút csinált Pozsonyból Deákin át, — hol a szakolcza-lancsári, Morvaországból jövő úttal egyesült, — Nyitrára. Erre mentek Volkmár keresztesei.

Maga Nyitra városa hazánkban a legrégebb művelődési helyek egyike, s a tótok által még ma is, nemzetiségi központként magasztaltatik:

Nyitra, drága Nyitra!

Tótok édes anyja.

mondja egy újabb népies darabjuk. Egyébként Nyitra, mint közlekedési góczpont, hajdan csakugyan nagy szerepet vitt. Pozsony

Morvaország, a bányavárosok és Budapest felé ágaztak szét innét az útvonalak. Ez utóbbinak egyik ága Lekér és Kis-Bénynen át, mely községek ma is a Nyitra-esztergomi országútba esnek, Esztergomba vitt; míg a másik, Bénynél kiszakadva, Budapest, Kalocsa, Báthmonostor, Bács érintése után Tételnél átlépett a Tiszán.

A Tiszavidéken húzódó út pedig, alkalmasint Becse és Kanizsánál ment keresztül a »magyar folyón.« Ezt bizonyítaná Priszkosz követségi útja Attilához; Priszkosz a leírás után ítélve, itt kelhetett át a Tiszán.¹⁾ Hasonlókép Bertrand de la Broquière francia nemes, 1433-ban Jeruzsálemi útjából visszatérve, Becsénél kelt át a Tiszán.²⁾

Dr. Haynald, kalocsai érsek bőkezűségének és Henszlmann fáradhatlan kutatásainak köszönhetjük, hogy megismerhettük a Duna-Tisza közét, mely eddigelé, középkori építményeink dolgában még előttünk is terra incognita volt. Henszlmann írta le a duna-tiszaközi középkori építményeket »Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa« című, 1873-ban megjelent munkájában. Az itt ismertetett székes-egyházon és benczés apátsági templomon kívül, néhány plébánia templomunk is maradt fenn az Alföldön. Ezek, közép osztatlan vagy több hajós hosszépületek, keleti karral s nyugoti toronynyal, mi mellett a mellékhajók meghosszabbítása a toronycarnok által, meglehetősen állandóan észlelhető. Az építészeti anyagot illetőleg kőből valók a műépítészeti tagok és az alap, a többi rész téglából. De az alaktéglák itt is többnyire hiányzanak.

Részünkről ennek okát abban találjuk, hogy az Alföldön nem volt a tégláégetéshez szükséges tüzelőanyag. Bertrand de la Broquière 1433-ki, említett naplójában olvassuk, hogy a Pancsovától (Pensey) egész Szegedig (Ségading) elterülő nagy rónaságon, kivéve két kis berket, egy élőfát sem talált, s a lakosok szalmával és náddal tüzeltek.

¹⁾ Szabó Károly Kisebb történelmi munkái. Bp., 1873. I. 27.

²⁾ Mémoires de l'Institut National des Sciences et d. Arts. — Sciences morales et politiques. Tom. V. p. 422 — 637. Schwartner: De scultctiis. Budaë, 1815. p. 4, 5.

Az Alföldet átszelte még, a Maros és Sebes-Körös völgyén vezetett országút is. E nézetünket a következő combinatiókkal igazolhatjuk.

A tatárjárás történetében olvassuk, hogy Benedek váradi püspök s Bacs, bibari főispán, nem juthattak el a Sajóhoz. Azt hisszük azért, mert bizonyosan a legközelebbi úton, a Körös völgyén mentek Eger felé, s ennél fogva, már a tatárokkal találkoztak. Hogyan van mégis, hogy a távolabbi dandárok, az erdélyiek, idejében értek oda, s vezéreik, Rajnald, az erdélyi püspök és Miklós szebeni prépost s alkorklátnok ott el is estek?

A dolog kulcsát mi abban találjuk, hogy akkor is, mint ma, midőn tudjuk az üzleti kimutatásokból, mennyivel gyérebb a forgalom a körösvölgyi Magyar Keleti Vasúton, mint a marosmenti Első Erdélyin; tehát akkor is, Erdély fő közlekedési vonala a Maros mellett huzódott, s egyfelől Tápén és Szegeden át Kalocsának, másfelől Csomorkányon át, Szentés és Csongrád közt átmenve a Tiszán, Budapestnek tartott. Az erdélyi dandárok e vonalon haladva, mely a körösvölgyinél 15—18 mérföldnyivel van lejjebb, ugyanannyival távolabb estek az ország felső részeiből aláomló tatároktól. Ez a távolság mentette meg őket, ezáltal kerülhették ki a veszélyes találkozót. Hogy pedig a Maros melléke csakugyan nagy forgalmi hely volt, mutatják a mentében eső Világos, Glogovác, Egres, Német-Csanád, Kis-Zombor és Csomorkány ősi műemlékei.

Végeredményül tehát kimondhatjuk, hogy Erdélyből akkor is, mint napjainkban, a természeti viszonyok által kijelölt három útvonal vezetett Magyarországra, u. m. a Szamos és Marosmelléki, nagy transitó forgalommal, s a csekélyebb sebes-körös-melléki.

Imé, rövid vázlatban, az általunk összeállított Árpád-kori úthálózatunk. Részleteiben nem tudnók ugyan faluról-falura bebizonyítani helyességét, de legalább nagyjában igazolhatjuk.

Kennernek Noricum és Pannoniájában a rómaiak útjáról irt értekezését leszámítva, egyetlen egy kísérletünk sincs a magyarhoni utak rendszeréről. Ennél fogva, a ki ezt külön tanulmánya tárgyává nem teszi, sehogysem képes eligazodni útaink megállapításában. Azonban, efféle munkát ne várjunk a bizott-

ságoktól. Efféle munkát, lassanként gyűjtve hozzá az adatokat, csak az egyes végezhet sikerrel; csak az egyes ember csoportosítása, egybevetései alapján származhatik, jó vagy rossz, de legalább egyöntetű vélemény, valamely rendszer összességéről.

Állandó a panasz a bizottságok, társulatok, akadémiák lanyha és felületes munkássága ellen. Mi igen természetesnek találjuk, hogy tudományos intézeteink így dolgoznak; mert organicus hiba van a dologban. A bizottságok rendkívüli hátránya az, hogy a felelősség megoszlik a tagok között. Senki sem felelős külön-külön, s ezzel a tudományos működés körébe veszélyes elv oltatott be; mert a tudományban mindenkinek, önnönmaga felelős miniszterének kell lennie.

Előttünk áll az állításunkat igazoló példa. Azt kérdezzük, ugyan ki a felelős a Henszlmann művében létező hely- és földrajzi botlások és hiányokért, az útvonalak hiányosságáért? Vajjon Henszlmann-e, vagy pedig »a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága?« Nem e bizottság naplói és törzsíve szolgáltatták-e az idevágó adatokat? Nem e bizottságnak volna-e tulajdonképeni feladata hazánk műemlékeit föl kutatni, ismertetni, lajstromozni és a mennyire ereje engedi, fenntartani?

Igaz, hogy e kitűzött célok elseje is már nagy nehézségekkel van összekötve. Az 1872-ben alakult magyar műemlék-bizottság, már hozzáfogott a műemlékek lajstromozásához; holott a francziák »Commission des monuments historique«-ja, fennállásának csak 25-ik évében kezdhetett ehhez, míg a bécsi központi bizottság, mely 1856-ban adta ki első közleményeit, e munkát még meg sem merte indítani.

Ha azonban a magyar bizottság, fölhíva a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter által, és elismerve, hogy az országnak számadással tartozik négy évi működéséről, — a bokros munkát jelen kiadásával, a fölhozott példák ellenére, mégis megkezdeni kívánta: méltán mondja H. I., hogy »e tények szolgájanak mentségül, lajstromuk hiányaiért.«

Szolgálnak is. Mert nem szabad felejtenünk, hogy szakembereink számá még igen csekély, csak kis idő óta kezd nagy lassan szaporodni; és mert nem szabad felejtenünk s nem is fejtjük, hogy számos és kitűnő szakerők kellenek az annyi

ideig parlagon hevert tudománynak, a műrégészetnek kifejlesztésére.

E miatt nem érkezett még el műrégészetünk arra fokra, a melyre hazai történelmünk már fölvergődött. Mindössze is lézagos adathalmaz és gyér anyag van összegyűjtve és földolgozva, a mi annyival inkább bénítólag hat e tudományág kifejlesztésére, mert a műépítészetben semmit sem bizonyíthatni elszórt példákból; itt csak a nagy tömeg együttes tanulmányozásából vonhatunk le helyes ítéletet a különböző művészeti iskolák, ízlések és tájszokásokról. Igaz, hogy a tudománynak szüntelen működni és haladni kell, de jusson eszünkbe, hogy csakis számos és behatóan vizsgált tények alapján haladhat előre szerencsével.

Mind e gátló körülmények daczára, e munka műépítészeti vagyobbik felében, Henszlmann, miként mondtuk, sikerrel küzdött meg nehéz földatával. Tiszta képben, folytonos összehasonlításokkal, helyes okadatolással tárja föl előttünk, reánk maradt ősi műemlékeink nagy sorozatát, mely maradványok általánosságban nem idézik ugyan elő az eredetiség benyomását, sőt még kizárólag kifejlett nemzeti iskola képességét sem; de ha ettől eltekintünk, emlékeink mégis nagy jelentőségűek. A mi műemlékeink bizonyítékai ama művelődési hullámnak, mely a közép-korban nyugotról és délnyugotról kiindulva, nálunk érte el legszélsőbb csapkodásának déli és délkeleti határát, míg legészakibb határa Lengyelországban keresendő; mert Oroszország és Havasfölde, a vallással együtt művelődését is Byzancztól nyerte, s csak a birodalom összeomlása után fordultak nyugat felé.

E körülmény emeli művelődéstörténeti nagy fontosságra ez úttörő munkát, mely sok tekintetben képezheti a magyar tudományosság méltó büszkeségét.

Hogy szerzőnk, másik földadatát, a művészeti elterjedés kérdését nem oldotta meg oly fenyesen, az csak azt bizonyítja, hogy egy ember-erő, midőn úttörő munkát végez, — bármily képzett és hatalmas legyen: egy csapással nem ütheti helyre századok mulasztásait.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

I.

Magyarország és népe. Negyven Utazási levél. Írta *Jalava Antal*. Magyarország térképével. Helsingfors, 1876. (Unkarin Maa ja Kansa. Neljäkymmentä matkakirjettä, tehnyt Anati Jalava: Liitteenä Unkarin valtakunnan Kartta).

Magyarországról sokan megemlékeznek, kivált a tavaly ősszel tartott két nemzetközi gyűlés után, melyre számos külföldi jött el Budapestre s vett részt azokban a kirándulásokban a melyek mind a statisztikusok, mind az autropologok és régészek tettek. Ezek az idegenek rövid ideig s úgy szólván ünnepies öltözetben látták csak országunkat, s a ki nem épen olthatatlan gyűlölettel megtöltve jött volt ide, az mind csak dicsérni fog bennünket. A finn könyvnek írója hosszabb ideig tartózkodott mi nálunk, mert tanulni jött ide, meg akarván ismerni országunk képét és népét s annak politikai, gazdasági, kivált iskolai állapotjait és intézkedéseit. Jó akaró néző és figyelmező: de a hol tartózkodott, a hová ment, mindenütt az embereket hétköznapi foglalatosságban szemlélte: azon benyomások tehát, a melyeket ő szedett össze és írt le, alkalmasint hívebben tükrözik vissza a valóságot, mint mások jegyzetei; ő továbbá a történeteket elővevén, a múltban is tájékozódni igyekezék. Sokan látták, ismerték köztünk Almberget, a ki Jalava név alatt adá ki utazási leveleit. ¹⁾ Nagyon érdeemesnek találom bővecske ismertetésre is, mert oly tükröt tartanak elénk,

¹⁾ A finn embereknek, majdnem kivétel nélkül svéd neveik vannak, hogy mint lett az, el van mondva »Utazás a Balttenger vidékein« című könyvnek másik kötetében. Alm svédül szil-fát jelent, s ezt teszi a finn jalava is. Almberg tehát magyarul *Szilv* lehetne.

mely a mit mutat, néha annál is inkább boszanthat, mert látjuk, hogy híven mutatja.

Jalava (Almberg) 1875. januárius egyik holdvilágos estéjén érkezvén Budapestre, régi óhajta teljeselek be, megismerkedhetni Magyarországgal. Képzeldés-e vagy nem, de minden oly ismeretesnek látszott előtte; a vasúti állomáson hallott első magyar szóban is hazai nyelvének hangzását vélte hallani. Budán fogadván szállást egy Duna-parti házban, a szép képen gyönyörködék, mely holdvilágos estéken a folyó mindkét partján örvendeteti a szemlélőt. Leveleit egy finn hírlap számára írván, Jalava először is olvasóit az országgal ismerteti meg külsőképen, elmondván részeit, azok területének nagyságát, az éghajlatot s a melegnek szokatlan ugrásait, melyek az egésznek ártanak. Azután az országnak lakosait s a különböző nemzetiségeket szám szerint teszi ki. Nálunk, úgymond, csak két nemzetiség van, a finn és svéd, ez utóbbi pedig csak $\frac{1}{8}$ részét teszi az egésznek mégis mennyi bajt okoz a nemzetiségi kérdés: hát még Magyarországon, a hol tizenöt találkozik össze, s azok közt van hat — a zsidókon kívül, — a melyek mindegyike nagyobb részét teszi az összes lakosságnak, mint a svéd a finnországi lakossághoz képest! — A halandóságot fölötté nagynak mondja a statistica, kivált a gyermekek között. A magyar korona országainak lakossága $15\frac{1}{2}$ millió lévén, a magyarság, mely régibb adat szerint 5.655,447, Keleti szerint pedig 6.200,000, annak csak nagyobb $\frac{1}{3}$ -át teszi, második kisebb harmada a különböző szlávokra (szlovákok, rutének, szerbek, horvátok, szlovének,) harmadik kisebb harmada a németekre és rumunokra esik.

Ezután a harmadik levelében a különböző hitvallásokat s hívek számát adja elő. Erre nézve a római katolicusok az összes lakosságnak felét teszik (7.502,000). Megismertetvén így jelen mivoltát az országnak, annak történeteit rajzolja a 4—8 levelében. — Az újabb és legújabb levelében okvetetlenül elő kellett adnia, hogy mit tart a közvélemény Kossuthról és Görgeyről, azután maga az író így íté: »Hogy a nép minden hibát Görgeyre vet, s azonfölül még hazaárúlónak hiszi, Kossuthban pedig semmi hibát sem talál, sőt félistennek tartja, azt a saajtságos nemzeti gögből lehet megfejteni, mely mint a francziáknál, szí-

vesen egy embert állít oda bűnbaknak az országos szerencsétlenségért, nem akarja az igazi okokat észrevenni, mert azok a közvéleménybe ütköznek.« Deákról azt írja, hogy abban megvoltak a magyar nemzet kitűnő jó tulajdonságai, hazaszeretet, férfiaság, éles ész, szónoki tehetség, annak számos hibáji, úgymint nagyravágyás, dicsekedés, gőg, fényűzés nélkül. Azt a viszonyt is, mely Magyarország és Austria között van, a political okokat, melyek miatt Magyarország nem fogadhatta el az októberi diplomát, finn írónk helyesebben fogja föl, mint sok külföldi híres politicus író, mert Finnország hasonló viszonyban áll Oroszországhoz. Ha a finnországi képviselőktől azt kívánnák, hogy lemondván saját törvényhozási jogukról egy tervezendő pétervári országgyűlésbe olvadjanak, ők azt a kívánságot nem teljesíthetnék, úgymond.

»Volt egyszer egy gazdag örökös, így kezdi Jalava a 9. levelet, kit szoros korlátoltságban tartottak vala. Szüleinek elhalatával hirtelen maga urává lőn, s úgy kezdé gazdagságát kezelni, hogy nagyszerű tékozlással élt. Hamar elfogyék a gazdagsága s fölül rajta még adósságokba is merült.« Majdnem hasonló módon járt Magyarország is a kiegyezés után. Mint európai nagy és gazdag hatalom, úgy kezdé élni. Budapestet szépíteni, vasutakat építeni kellett, a honvédség is sokba került. Szórúl szóra fordítom, hogy megczáfolják az írókat, a kik azt látják, hogy nincs igaza.

»Mindenben lehető nagy könnyelműséggel, gondatlansággal, fölületességgel jártak el; kiki csak a saját hasznát nézte. Úgy látszik, Magyarországon az a fölfogás uralkodik, hogy mindenkinek joga van annyit meríteni a közösből a mennyit csak lehet, akármi úton történik is az. Új utcát kell nyitni a fővárosban; tehát a kik azt megtudják, összevásárolják a telkeket, hogy annál drágábban adhassák el az államnak. Még is legtöbb hiba történt a vasutak körül. A concessiókat és kamatbiztosításokat bőkezűen adogatták, de a vonalok kitűzésében nem a közhaszon, a kereskedés és ipar, hanem sokszor a magánosok érdekei voltak irányadók, úgyhogy »Családi vasutak« gúnyszó kaphatott föl. Azt kérdezi az olvasó: de hogyhogy engedhette meg azt a nép-képviselet? Hja, először ez a képviselet nem is az országot, a közös jót, hanem a magánosok érdekeit képviseli sokszor, hisz egy-egy választás 12 s több ezerbe került, azért kárpótlás kell; azután

a tüzes magyar vér nem is arra való, hogy higgadtan és csendeszen gazdasági ügyeket latolgasson, a mit senki sem lát; annak szónoklat kell, mit az értelmetlenség megtapsoljon. Ez ártott Magyarország hitelének, s mód nélkül nevelte a kölcsönvételek kamatait.«

A 10. levélben az országgyűlési pártok tusáit említi meg, a melyek sok drága időt haszontalanul elfecséreltek. Tisza beszéde 1875. febr. 3-án véget vetvén a meghasonlásnak a fusiót eszközöl, sőt Tiszát magát a kormány élére állítá. Oly többségre lőn, a milyennel egy magyar kormány sem dicsekedhetett még; a jövőre mutatja meg majd, mit fog Tisza és miniszteriuma, javára tehetni.

A 11—14. leveleiben Jalava az iskola-ügyet ismerteti meg. Ugyan e miatt Németországban és egyebütt mulatván, midőn Prágában azt hallották tőle, hogy Budapestre is az iskolák megsemmisítése végett akar menni, a válasz erre az lőn: ott ugyan nem sokat fog találni, mi érdemes volna figyelmére. Bécsben is megmosolygák ebbeli szándékát, azt mondván neki, hogy azóta hanyatlik Magyarországon az oktatás és tanítás, mióta onnan a német tanárokat elkergették. Jalava tehát igen csekély várakozással jött ide az iskolai ügyre nézve: annál kellemesebb vala meglepetése, hogy az, a mit Budapesten és egyebütt talált, ha nem is tökéletes, de mindenestre jó kezdetnél több. Számba veszi a múltat, számba a jelen mivoltot is. Az iskolai ügy vezetése az államra nézve sokkal nehezebb mint bárhol. A különböző hitfelekezetek autonómiaja az iskolákban is, továbbá a nemzetiségek feltékenysége nagy akadály az egységes iskolai politikában. Mind a mellett sokat tett eddig is az új magyar állam: de mert a hitfelekezetek összes hatása és működése sokkal nagyobb lévén, mint az államé, az ország összes műveltségi iparkodását nem lehet azon kiadások után megítélni, a melyek az államtól származnak közvetlenül. Már a főgymnasiumok illető száma mutatja meg, mily korlátolt minálunk az államnak igenes hatása. Van tudniillik csak 2 állami, 10 királyi, vagyis az úgynevezett foundationalis alaptól tartott gymnasium, de van 20 katholikus, azaz: szerzetes rendekbeli, 26 reformatus, 16 evangélikus stb. gymnasium. Az alsó és felső gymnasiumokban, a statistikai források szerint,

27,707 tanítvány volt, kik között catholicus hitvallású 12,521, reformatus 5299, evangelicus 3308, zsidó 3137 stb. Ebből a számarányból azt hozza ki Jalava, hogy a zsidókban több a tanulási vágy, mint a magyarokban. — Ez így nem áll. Nem lehet a felsőbb iskolákba járók számát az összes lakosság számához arányosítani, hanem azt a társadalmi osztályokéhoz kell hasonlítani. A mivelt, akár városi, akár nem városi osztálybeli tanulók bizonyosan számosabbak, mint a kevésbbé mivelt, a földmiveléssel foglalkozóké, mert azoknak jobb alkalmok van arra, többen is közülök szánják magokat olyan pályára, melyre a gymnasiumi tanítás megkívántatik. Ugyde a félmillió zsidó mind abba az osztályba, nem a földmiveléssel foglalkozó, vagy úgynevezett paraszt osztályba való. Ezen társadalmi előny és szükség úgy hajtja a zsidókat a gymnasiumokba, mint például a protestáns papok és tanítók fiai, kik majdnem kivétel nélkül mindnyájan a gymnasiumokban tanulnak. Ugyanezt a számarányt találjuk a reáliskolákban is a különböző osztálybeliek közt.

A 13. levélben a népiskolákról, b. Eötvös József népiskolai törvényéről, a nő-nevelésről, a tanítónők intézetéről; a 14-dikben az egyetemről, magyar tud. akadémiáról és Kisfaludy-társaságról beszél. Az egyetemen 1867-ben 90 tanár volt mindössze, 1875-ben már 150. Az egyetemi ifjúság tanulásából nem ítél, mert nem volt elég alkalmá megfigyelni, mégis úgy látszik neki, mintha a magyar tüzes természet kevésbbé hajlandó a csendes, de kitartó szorgalomra; a magyar ifjúság, úgy látszik, inkább csak az elnyerendő hivatal végett tanul, jobban szeret politizálni mintsem okúlni. Csatlakozik-e Jalava?

A 15. levélben a művészetről, jelesen a képző, festő, költői és zene-művészetről értekezik; a 16-dikban a nemzeti múzeumról s annak gyűjteményeiről, a 17-ben a hírlapokról beszél. Itt elmondja, hogy 1780. januarius elsőjén jelent meg Pozsonyban az első magyar újságnak, a »Magyar Hírmondónak«-nak első száma. Most 1875-ben összesen magyar hírlap és folyóirat 246, nem-magyar hírlap pedig összesen 123 volt, e között német 78, szláv 30, oláh 12. — A 18-dik levélben a magyar irodalmat tekinti át rövidebben, Petőfinél állapodván meg kissé, a kinek úgy költői

tehetsége, mint élet - viszontagságai és halála nagy vonzó erővel bírnak.

A 19—21. levelekben Magyarország földmívelését, iparát, kereskedését ismerteti meg a statistikai adatok szerint. A 22-ben Budapestet és nevezetességeit írja le; a 23-dikban a vágóhidat, a melyhez hasonló csak három volna Európában, úgymond, aztán a Margit-szigetet, melyet földi paradicsomnak nevez. A 24-ikben visszatekint Budapest múltjára; Aquincum, Mátyás kora, a török uralkodás és annak maradványai jönnek tekintetbe.

De most folynak a választási mozgalmak; ennél jobb alkalom nem is lehet olyan szemlélőre nézve, milyen Jalava; ott is van ő mindenütt, a hol összegyűlnek, szónokolnak. Jelen van Jókai programbeszédjén, s hírlapokból tudja meg Tisza beszédét Debreczenben. Mi talán már reáuntunk az ilyenekre; a beszédek kazleit szívesen odaadnók egy hátaskasnyi okos tettért: de finn barátunk ennél mulatságosabbról nem írhatna, hisz valamennyi szőke finn olvasó leány és asszony ismeri a regényíró Jókait: hogyan nem szeretné a politicus Jókait is megismerni! Jalava tehát »éljen Jokai!« segít kiáltani, midőn ez kalap-levéve előre szorong a szópad felé. Le a kalappal! zendül meg a sokaság! De Jókai, a mint szóhoz juthat, azt mondja: Uraim, ne gondoljátok, hogy püspök vagyok s bérálni jöttem — t. i. nem kell előtte kalapot levenni — mi a hallgatókat nagy nevetésre indítja. »Jókai egyike a legnépszerűbb embereknek egész Magyarországon, a mint kétségtelenül az első és legelmésebb írókhoz tartozik. Érdekes tehát hallani, ilyen férfi mit gondol hazájának politikai állapotjától. Beszéde a modorra nézve oly mulatságos és humoros, hogy már azért is meghallani érdemes. Mellesleg azonban megjegyzem, hogy eme humorság némely tekintetben gáncsot ébreszt, mert a politikai ügyek oly komoly természetűek, hogy nem illik játszsisággal beszélleni rólok.« Ezen bevezetés után közli Jalava az egész beszédet (198—207 lap.), s elmondja, hogy Jókai néhány hét múlva Terézvárosi képviselővé lön.

A 26. levélben az országgyűlés mindkét házáról, Tisza, Széll miniszterekről, Ghyczy elnökről, a pénzbeli emberekről beszél, el-eljárván az ülésekre, s megfigyelve a szereplőket, dicservén a szónokiságot, de nem helyeselve a kifogyhatatlan be-

szédességet, a melylyel annyi időt vesztegetnek nálunk. A 27-ben az alkotmányról és kormányról, Horvát- és Tótország viszonyáról Magyarországhoz, a megyékről, törvénykezésről; a 28-ban meg a hadi ügyről és honvédségről tudósítja olvasóit. A 29—33. leveleiben tapasztalásait írja le, a melyeket a vidéken utazva tett túl a Tiszán egy kis birtokon, a hol a magyar gazdaságot szemlélte. Debreczenben, a kálvinista Rómában, a hol intézeteket, embereket látogat; Debreczenből a Hegyaljára és Miskolczra megyen, innen Egerbe, a hol a cisterciták vendége; Visegrádra, hol Görgey Arthurt látogatja meg.

A 34—36. leveleiben a finn és magyar nyelvek viszonyáról értekeztén, a magyar nyelvtudományt ismerteti Sajnovicstól fogva a legújabb időig; összeveti, hogy mi történik e tekintetben a budapesti és a helsingforsi egyetemeken, s azt vallja be, hogy nálunk Budenz buzgósa által sokkal több tanítója van a finn s általában a rokon nyelveknek, mintsem Helsingforsban a magyar nyelvnek, pedig a magyar nyelv és irodalom ismerete nemcsak, hasznos de szükséges is a finnekre nézve. Nagyon érdekes, a mit a közvéleményről a finn rokonság iránt előhoz Jalava. Azon egyezés, úgymond, a mely a finn és magyar nyelvek alkotásában még inkább egyes szavaik között megvan, világosan mutatja, hogy a két nyelvnek és népnek közös fészek volt. Ezt el is ismerték Finnországban, mióta ott némi tudása lett a magyar nyelvnek: de Magyarországon eleinte nagyon nem szerették azt a rokonságot. S miért? kérdi az író. Mert a magyarok szégyenlik vala azt. A híres hunok utódjai amolyan semmire kellő népnek volnának rokonai? Ez sértő a nemes magyar nemzetre nézve, azt csak gyűlölet vagy irigység foghatja reája. Ilyetén közvéleménynek voltát Kossuth könyvéből is bizonyítja Jalava (Ludwig Kossuth's gesammelte Werke, deutsch von Zerffy Privatsekretär desselben. Leipzig, 1850. A harmadik kötet 188. stb. lapján), ki a magyarok eredetéről írván, elpanaszolja, hogy a magyart még attól a jogtól is megakarták fosztani, miszerint maga határozza meg eredetét. Szláv és német írók minden tudományos alap nélkül, így folytatja Kossuth, holmi barbár és megvetett népekkel rokonítják a magyart, hogy nevetségessé tehessék a nemzetiségét. *Fájdalom akadának magyar írók is, mi inkább*

*elkeseredést mint csodálkozást okoz, kik ellen nem állhatván a habsburgi diplomaták cseleinek-csábításainak, elfojtották magokban a nemzeti érzést s csatlakoztak amaz idegen írókhoz. A sok esztelen, alaptalan hypothesis között, azt mondja Kossuth, legtöbbször azt támogatják, mely a magyarokat és finneket egy eredetűeknek állítja. Ennek ellenében Kossuth fölhozza, hogy rokonságot két nemzet közt csak nyelvbeli, szokásbeli és idombeli egyezés bizonyíthat. Úgyde ha összevetjük a magyar és finn nyelveket, azok közt nagyobb egyezést nem találunk, mint a milyen van a francia és a szláv között. Száz meg száz szó, mely miveltségre vonatkozik, nincs meg a finnben. Azt mondják, így folytatja Kossuth, hogy a két nép a VI. században szakadt volna el egymástól: de a magyar már 884-ben jött mostani országába, s akkor is nyelve ugyanaz vala, mi most, hogyan változhatott volna el annyira egy-két század folytában. »De még ennél is inkább a nagy testi és lelki különbség czáfolja meg a a vélt rokonságot. A magyarok szinte minta-példányai a férfias szépségnek: a finnek a legrútább emberfajhoz tartoznak. Már a legrégibb történetírók vitézek-, nemes lelkűek-, nyílt szívűeknek írták le a magyarokat. De kicsodák a finnek? Hitvány ravaszok, csalók, pénz után áhítozók; testi és lelki tulajdonságaikra nézve az emberiség legalsóbb fokán állanak, s ők volnának a magyarok ősei vagy testvérei? Valóban, ha nem ismernők a habsburgi historicusok titkos utait, eszközeit, azt volnánk hajlandók hinni, hogy csupa emberszeretetből tulajdonítanak a nyomorútt finneknek ilyen jeles fiakat.« Kossuth hunoknak tartja a magyarokat, a kiket minden lehető testi, szellemi szépséggel fölékesít. — Ha Kossuth, kit nemzete istenit, így ítelt a finn rokonságról, képzelni lehet. úgymond Jalava, mint vélekedtek mások róla. — De felejtteni látszik finn írónk, hogy tudományos kérdésben a political tekintély misem hat. Kossuth erre nézve is a népszerű előítéleteknek hódolt; ő életében egy finn embert se látott, finn könyvnek talán léteéről sem hallott, az északi világ históriáját nem ismerte: de szokásuk szerint bátran ítelt, s nevetségessé teszi magát az által, hogy *a finn rokonsági kérdést habsburgi cselekedvénynek tartja. Az én tudtomra legalább ezt a czáfolást senki sem vette tekintetbe nálunk.**

A következő levélben Jalava a magyarok jó és rossz tulajdonságait rajzolja, helyes fölfogással, ügyes kézzel. Nemzetiségi szeretet, áldozni való készség, lovagiasság, vitézség, testi helyesség stb. jó tulajdonságaik: nemzeti gőg, kitartáshija (szalmatűznek mondta azt Széchenyi), szerénytelenség, tékozlásra hajlandóság, mert külsőségekben szeretnek tündökölni stb. rossz tulajdonságaik. De Jalava véleménye szerint, több bennök a jó, mint a rossz tulajdonság, s általában szeretetre méltók. A magyar fehér népet méltán dicsérik mindnyájan, alig van ország, melyben több volna a szép nő: de azt gondolja, az író, hogy ezek is többet adnak a külsőségre, mint az igaz műveltségre, minek egyébiránt a férfiak az oka, mert ezek táplálják bennök megrótt hajlandóságot. Nem helyeselheti azért Jalava, hogy még komoly nagy hírlapok is a bárlól bő tudósításokat adnak, melyekben névszerint vannak elősorolva a tündöklő szépségek és ruhák. Két ilyen tudósítást közöl mutatványúl, azt sem felejtven el megjegyezni, hogy talált magyar asszonyt, a kit annyira elfoglal a ruha-átlás, hogy nem tudja a földrajzi átláson, hol van Finnország, mert azt Amerikában gondolja lenni.

A 39. levelében újra az ország nemzetiségeiről beszélván alkalommal említi meg a szlávok ellenkezését a magyar állammal s a szláv gymnasiumok bezárását, mit nem helyesel. A bűnös személyeket meg kellett volna büntetni, de az intézeteket kár volt bántani. Azt az ellenkezést pedig onnan származtatja, hogy 1848 előtt Magyarországnak történelme a nemességé volt, nem a nemzeté; a nemesség volt a political nemzet, ahhoz pedig nemcsak magyar, hanem a zsidón kívül minden más nemzetiségbeli tartozhatott és valóban tartozott is. Minthogy pedig a magyarság a legislegnagyobb részét tette annak, s maga a nemesség, mint ilyen, magyar volt: természet szerint amás nemzetiségbeli nemes is magyarnak érezte magát. Most a nemesség mellé a nép is political tényezővé lett: de Magyarország összes népe nem érzi magát úgy magyarnak, mint nemesség. Innen az ellenmondás nem-magyar nép és az állam között, melyet csak bölcs politica foglassankint elhallgattatni. A nemzetiségi törvény annyit ad, a mennyit adhatni: a külföldi izgatások ellen is csak a bölcs

politica óvhatja az országot. Azonban könnyű azt mondani, de a »modus vivendi«-t nehéz ki- és eltalálni.

A 40. levelében leírta utazását Pestről Miskolczra, Kasára s kifelé az országból. »Oly teljes és hű képét igyekeztem adni Magyarországnak, melyet csak szerezhettem magamnak,« úgymond, az író, s ezt reményli, hogy finn olvasói sokat tanulhatnak a magyaroktól, de kiváltképen óhajtja, hogy növekedve növekedjék a kölcsönös irodalmi ismeretség Magyar- és Finnország között. — Mi is viszontag ezt óhajtván berekesztjük a könyvnek ismertetését, a mely, ha nem csalatkozunk, alkalmassint legbővebb ismertetése Magyarországnak az eddigi finn irodalomban.

H. P.

II.

Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. A magyar tudományos akadémia által jutalmazott pályamű. Írta Knauz Nándor. Budapest, 1876.

Nagy 4-rét, XV. és 589 lap.

A történelem régen hirdeti azt az igazságot, hogy az emberi szellem minden tekintetben küzdött a kezdet nehézségeivel. Ezt a küzködést látjuk az időszámításnál is. Egyik nép egy, másik másféleképp osztotta be magának idejét, alkotott hosszabb-rövidebb időközöket, iparkodott föllálitani olyan jelzőket az időben, a melyekhez hagyományait s történeteit köthesse, — s bár ingadozóknak, csalóknak tapasztalta is a támpontokat, ragaszkodnia kellett hozzájuk, míg magosabb műveltségre vergődvén, politikai s társadalmi élete szükségleteit többé nem elégítették ki a bizonytalan epochák (e szót tulajdonképi s nem általán hibásan használt értelmében véve), hanem állandó pontot kellett keresnie a folytonosan haladó időben. Ez az igyekezet, a matematika s csillagászat segélyével eredményezte azt a tudományt, melyet chronológiának nevezünk, s mely nélkül — mint azt egy német tudós helyesen jegyzé meg — a történelem zűrzavar volna s a kapitolumi ludak a sedáni fegyverletétel mellett foglalának helyet. — Eltekintve a régibbi kortól, Nyugateurópa népei az egész középkoron keresztül nagy szorgalommal művelték e tudományt s tán — mint az újabb vizsgálódások

gyanítani engedik — a vallási themák után semmi sem vette annyira igénybe a tudós világot, mint épen a chronologia, melynek haladásához, vívmányaihoz az egész egyházi élet, külső formái gyakorlatában kötve volt. Hosszú időszakon keresztül azonban a chronologia csak mint a matematika s csillagászat serdületlen leánya szerepelt, nagyobb jelentőségre való emelkedését — mint önállóbb tudománynak — csak azóta vehetni észre, mióta a benedictinusok az oklevéltan alapját megvetették s ez által a történelmi kutatásnak új és alaposb irányt adtak, mint a minőt az azelőtt a renaissance-kor szellemi mozgalmai alatt vehetett. Egy új, biztos criterium nyílt a datumok szigorú vizsgálatával a történetbúvárok kutatásaihoz s különösen a nagyhirű »L'art vérifier des dates« megjelenése óta siettek Nyugateurópa tudósai kisebb-nagyobb munkálatokkal, rendszeres kézikönyvekkel a történészek gyakorlati szükségletét kielégíteni. Azonban a dolog csak az igyekezethnél maradt. Az a végtelen sok nehézség, melyet a középkori oklevelek keltezése okoz, az az ingadozás és bizonytalanság, mely a szokatlanabb, a ritkábban előforduló szentek neveinél s ünnepeknél a gondos történetbúvárt csaknem kétségbeejti: még korántsem tekinthető szomszédainknál legyőzötteknek. Folyik a munka, nagy a buzgóság, s ha specialis téren egyesek fáradságát, mint pl. Piperét, szép siker koszorúzta is: ez még csak egy-egy téglát az alkotandó nagy épülethez. Hiába hirdeti oly fenn az újabbkori s általánosan ismert Grotefend azt a nagy czélt, melyet a német oklevelekre vonatkozólag maga elé tűzött: a múlt századbéli jó öreg Pilgram az ő művénel sokban többet ér; pedig hogy nehezebb kérdésnél Pilgram mellett hányszor elakadunk, azt minden oklevéllel foglalkozó tudja. S a mi alapos szomszédainknál megoldásra vár, az nekünk — a kik ő nekik annyi sokban tanítványaik vagyunk — büszkeséggel legyen mondván: sikerült, és a siker dicsősége első sorban *Knauz Nándort*, másodsorban a magy. tud. akadémiát, mint *Knauz* koszorúzott művének motorát illeti. Sok koszorút osztott már az akadémia, de méltóbb műnek, a maga szakában jelesebbnek, mint *Knauz Nándor*, *Kortana*, egyet sem.

Knauz Nándor 76 éves *Kortana* írásában kettős czélt tűzött maga elé; az egyik az, hogy időszámítás tudományát a ma-

gyar történetkedvelőknek hozzáférhetővé tegye, s így ez irányban a külföldi chronologiai kézikönyvek helyett hazai termék használatára utalhassa az érdeklődőket — s ekkép született az elméleti rész; a másik czél az volt, hogy eddigelé kiadott s részben kiadatlan hazai oklevelek s hazai középkori naptárak felhasználásával, átbúvárlásával a szakemberek kezébe egy oly ka-laúzt adjon, a melynek segítségével a diplomaticus kutatásai közben bizton haladhasson — s így formálódott hosszú évek során, széleskörű tudomány, nehéz, fáradságos munka, lelkiismeretes, szigorú kritika segélyével a gyakorlati rész. Szerző mind a két föladatot sikerrel oldotta meg, nemcsak, de valljuk meg őszintén, örömmel: a gyakorlati részben egy oly kincset nyújt a szerző szakirodalmunknak, melynek becse a legelső futólagos megtekintésre is fölülmúlja a várákozást, használat és alkalmazás folytán pedig mindinkább nagyobbá s megbecsülhetlenebbé válik. — Midőn ez örvendetes tényt e füzetek olvasóinak tudomására hozzuk, azon biztos alapra támaszkodva, melyet Knauz Nándor neve nyújt, fölmentettnek érezhetnők magunkat a további ismertetéstől, melegen ajánlva a nagybecsű munkát az érdeklődők figyelmébe; tekintettel azonban arra, hogy a munka csak ez év elején látott napvilágot, s így még eddigelé szélesebb körben nem terjedhetett el: szabadságot veszünk magunknak rövid ismertetésére s netáni megjegyzéseink elmondására.

Az elméleti rész szerző czéljához képest, mely szerint a középkornak a magyar történetet felölelő szakára van fösúly fektetve, kevés szóval áthalad a római időszámításon (I. szak.), mely a középkorinak alapja, hogy a keresztyén időszámításnak (II. szak.) annál több tért szentelhessen. Azzal a részletességgel, melyet a mű iránya megenged, a keresztyén időszámítás napja, a hét, a hó, az év a lehető legtanulságosabb modorban van ismertetve. Röviden összefoglalva mondja el a tudós szerző mind ez időrészek történetét, szemeink elé állítja fejlődésőket, viszonyba teszi a rómaiak s a keleti népek számításával, elsorolja főbb vonásokban a nyugoti népek eljárását, végre rátér a mi őseink szokására, s hogy mindez az olvasó előtt annál világosabb s érthetőbb legyen: hazai okmányokból fáradságosan kijegyzett példákkal bizonyítja állításainak alapos voltát, nem hiányozván a

külföldi használatra nézve sem azon példák, melyek az előadottak bizonyítására szükségesek. E szakasznak azon helyein kívül, hol a hazánkban divott órafelosztás, a »septimana« és »hebdomada« — általában a hét használatának kérdése írott emlékeinkben vagy az olasz hófelosztásnak okmányainkban való alkalmazása tárgyalatik, kétségkívül nagy fontosságú az újnaptár elfogadásának rövid története hazánkban, melyre nézve több érdekes s eddig ismeretlen okiratot is közöl a szerző s élénken festi ama mozgalmakat, melyek az új vagy a régi naptár vitatása mellől felekezeti térre csaptak át hazánk egyes részeiben, épen úgy mint a német birodalomban. A III. szakasz a húsvét idejének történeti megállapításának s azon calculusok magyarázatával foglalkozik, melyek a húsvétszámitással összefüggnek; ezért van az, hogy sok olyan kérdés, a mit merevebb rendszerű s nem laikusoknak is szánt kézikönyvben, mint matematikai chronológiát a történeti rész elé bocsátva, vagy egyébként különállón tárgyalva találunk: itt e III. szakaszban foglal helyet, s e szakaszt az elméleti rész gyúpontjává teszi. A hold- és nap-kör, a napi, illetőleg vasárnapi betűk, a holdkulcs, a hold- és napszabályokról stb., ezek a chronologia legnehezebb, de legpraktikusabb kérdései, e tudománynak magját képezők; ezekkel szemben is azt a modort követte szerző, mely leginkább célravezető. Nem akarta a chaost megismertetni olvasóival, mely e kérdések némelyikénél most sincs tisztázva: hanem az eredményt mutatta be, gyakorlati példákkal világosítva, de mégis úgy, hogy a középkor e számításainak matematikai s csillagászati alapját is, a mennyire szükséges, érthessük, sőt egyes themákat (mint pl. intervallum, claves terminorum, regulares) nemcsak megemlít — újabkori kézikönyvek szokása ellenére — hanem meg is magyaráz. — A IV. szakasz az új, Gergely-féle naptár szerint való húsvétszámitást tárgyalja, vonatkozással a régi naptárhoz, a melynél viszont különösen az epactáknál buzgón figyelmeztet szerző a gergelyi epactákra; ezenkívül a Gauss-féle húsvétszámitás képleteiben s a naptárszerkesztés rövid magyarázatával gyakorlati kíváncsoknak felel meg. — Az V. szakasz az évszámitásról, az év epocháiról értekezik s jó alkalmat nyújt a szerzőnek hazánkat érdeklőleg illetékes biróul lépni föl ama vitás kérdések fölött, miket kül-

földi s hazai tudósok pro et contra hánytak, vetettek; míg az olvasó becses utasításokat talál arra nézve, hogy kétes esetekben mint járjon el hazai okmányaink körül az év epochájának kiszámításánál. E tartalmas kis értekezést a VI. szakasz követi, mely a különféle időszakokról, aerákról szól, s ezzel az elméleti résznek — mely ötvennél több tabellával s képlettel van gazdagítva — vége van.

A mű második s főrésze a gyakorlati, mely az őseink időszámítását tárgyaló jeles értekezéssel nyílik meg s ama naptári forrásokat időrendben számlálván elő, melyeket szerző munkájánál használt, a különféle naptári táblák, a római pápák, német királyok stb. alapos vizsgálódások után összeállított sorozata mellett a török és zsidó időszámítással ismertet meg bennünket. Ha már a legminutiosusabb szorgalommal készített tabellák, s a czélszerű berendezésű főnaptár is első pillanatra teljes megelégedését nyerik ki a használónak: lehetetlen árpádkori királyaink sorozatánál s főként a középkori betűrendes naptárnál hálás köszönetünket nem nyilvánítani. Királyaink sorozata, trónralépések s haláluk éve és napja, az ezekkel összefüggő történeti és diplomáciai kérdések — egy-egy kis értekezés! — oly alapos kutatásokon nyugvó adatokra vannak építve, hogyha az épen említett betűrendes naptár nem volna az egész mű főfökcincse, mi e részt tartanók a Kortan súlypontjának. De megelőzi becsben, értékben még e gazdag tartalmú részt is a »középkori betűrendes naptár«: az akadémia babérkoszorúja ezt illeti, itt mutatta ki szerző ama régi mondás igazságát: labor improbus omnia vincit; e szakaszban kötelezte le nemcsak jelenleg élő történetbúvárainkat, de sok nemzedéket a jövőben is; mert azon okmánydatumok, melyeket még e munkálat segélyével sem határozhatnánk meg, oly csekély számúak, hogy ha valakinek a Knauz Nándoréhoz hasonló tudománnyal s szorgalommal sikerülni fog is biztos támpontokat állapítani meg e maradékra nézve: munkája bizonynyal kicsiny függelék leend e monumentalis épület mellett. Joggal mondja a szerző, hogy »e terhes és sok időbe került munkától eddig a chronologiai kézikönyvek szerzői mindannyian viszszaajédtek«; mert egyedül mi magyarok dicsekedhetünk azzal, hogy diplomaticusaink a datumok keresésénél zátonyra nem jut-

nak, kutatásaik közben e Kortan használatával el nem akadnak mint ez a többi nemzeteknél (s nálunk is eddig) akárhányszor megtörtént s mindaddig, míg köztök egy-egy Knauz Nándor nem támad: számtalanszor meg fog történni.

Knauz Kortana gazdag tartalmának e futólagos ismertetése után óhajtanánk néhány szerény észrevételt tenni; de megvalljuk, a benyomás, melyet ez epochalis magyar munka ránk tett, oly nagy, hogy csaknem úgy érezzük vele szemben magunkat, mint Mózes az égő csipkebokor előtt, s ha mégis elmondunk egyet-mást: kérjük a szerzőt, hogy a mondottakat mély tiszteletünk jeléül fogadja s ne vegye olybá, mintha erőnek erejével hibát akarnánk művében keresni.

Először is sokkal jobb lett volna, ha szerző eltérve az általános szokástól, mely gyakorlati irányú chron. kézikönyveknél uralkodik, miután már amúgy is bővebben foglalkozik a theoriával, a theoreticus részben szigorúbb rendszert alkalmazott volna azáltal, hogy a matematikai részt a tulajdonképi históriai, vagyha úgy tetszik technológiai résztől elkülöníti, mint azt Ideler s mások tették; mert minekutána különálló theoreticus chronológiai kézikönyvvel nem bírnak, egyetemi ifjúságunk is utalva lesz e mű használatára; az pedig tagadhatlan, hogy a rendszer alkalmazása tankönyveknél előnyös tulajdonság.

A római időszámításnál háladatos dolog lett volna amaz általánosan ismert képletek közlése, melyek a kalendák, idusok s nonák gyors átszámítására szolgálnak, annál inkább, mert e napjelzés nemcsak az egész középkoron uralkodik; de az újkor kezdetén is gyakran nyert alkalmazást. — Ugyancsak néhány szóban ki lehetett volna emelni a dies fasti és nefasti jelentőségét; mennyiben függtek össze a keresztyén dies festi, profesti, s religiosival, vagy dies aegypticivel: mert ha okmányainkban nincs is rá szükségünk, középkori forrásírók műveiben szokszor előfordúlnak.

A 25. lapon a szökőévek fejtegetésénél hasznos lett volna azt a különbséget kiemelni, mely a historicusok s csillagászok számítása közt uralkodik; míg a 47-dik lapon a 3. jegyzet alatt említett heti-napkeresési szabály közlése csak előnyére vált volna az olvasónak, miután az sokkal egyszerűbb, mint a szerző által a 47. lapon közlött, nemcsak azért, mert tudjuk, hogy pl. a maradék 1 azért jelenti a szombatot, mert Kr. u. 1-ben január

elseje szombatra esett; de azért is, mert a heti napok a napkörrel szoros összefüggésben lévén, 28-at s ennek minden többszörösét kihagyhatjuk a számításból — a mit Ideler nem tesz — s ez által lényegesen megkönnyítjük az egész műtétet.

Örömet láttuk volna, ha a vigiliákról (s a vigilia vigiliae-ról) nem a betűrendes naptár V betűje alatt, hanem az elméleti részben bővebben s oly nagy nyomatekkal ír szerző, a mint azt e chronol. különccség megérdemli; hiszen maga a híres Wattenbach is hibát követett el e körül az osztrák évkönyvek kiadásánál a Mon. Germ. Hist.-ban.

A chronologia legbonyodalmasabb témáit, mint föntebb is kiemeltük, könnyen érthető modorban tárgyalja szerző. Talán ennek tulajdonítható, s hogy az amúgy is nehéz kérdéseket még zavartabbá ne tegye az olvasó előtt, miszerint az embolismust, a novilunaris betűket, s a mentis defectus saltus lunae-ját nem említi. Igaz ugyan (s hál' istennek), hogy nekünk nincs okmányainkban s irott emlékeinkben szükségünk rájuk; de a mennyiben sok ideig nagy szerepet játszottak, a mennyiben a novilunaris betűk a középkori naptárak főrovatát képezték, a legutóbb említett saltus lunae tekintetében pedig Ideler kitűnő munkája is hibás: e szempotoknál fogva oly világos iránylyal fejtegetni e dolgokat, mint a többi nehéz kérdéseket, szerzőnek kevés fáradtságába került volna, az olvasó pedig adandó alkalommal itt sem szorúlna külföldi munkára. — Ez utóbbi tekintet mondatja velünk még azt is, bár a gyakorlati rész tabellái közé valahová a konstantinápolyi aera éveit is fölvette volna a szerző, mint ezt Pilgram (10—10 évenként) teszi, annál inkább, hogy Pilgram tabelláiban a Kr. utáni éveknek megfelelő aera-évek folytonosan egyszámmal nagyobb összeget képeznek, ¹⁾ mint kellene.

¹⁾ Pilgram. 37. l. Decades annorum juxta diversas aeras:

Anni ante Christ.	Periodi Julian. incip.	Anni mundi aerae Const.
	Kal. Jan.	in Septembri.
10	4704	5498
Post Christ. . .	4714	5508
10	4724	5518
	(4723 helyett)	(5517 helyett)
	s így véges végig	

A római pápák sorozatánál volna is egy megjegyzésünk. Tudva azt a sok nehézséget, mely a pápai diplomatica tekintetében mind a mai napig fönáll, s hogy elégtelen még mind az a mit a benedictinusok s különösen a Nouveau Traité V. kötete nyújt : a pápák sorozatának tabelláinál örömmel kell üdvözlönnünk ama fontos jegyzeteket, melyek a pápai cancellaria keltezési módjára vonatkoznak ; mert nem mindig lehet a Nouveau Traité kezünknel. Azonban, ha nem csalódunk, úgy látszik, hogy a tudós szerző, e különben is célja s föladata keretén kívül eső jegyzetekre nem fordított oly figyelmes gondot, mint máshol mindenütt, s bár a legújabbkori irodalmi termékeket értékök szerint mindenhol fölhasználja : itt a különben nagy becsű Nouveau Traiténél maradt meg, vagy nem méltányolta úgy pl. Jaffé s a sokszor megtámadott s tagadhatlanul sokban is hibázó Potthast regestáit, mint azok azt megérdemelnék.

Talán innen van aztán, hogy pl. III. Inczéről olvassuk : »emliti uralkodásai éveit is« ; pedig a regesták azt tanítják s maga Delisle Leopold a pápai diplomatica e hírneves ismerője már 1858-ban kimutatta, hogy épen III. Incze az, a kinek egy okleveléből sem maradhatott el az annus pontificatus ; a főstűly erre volt fektetve, a többi keltezési formula inkább csak a traditio kedvéért lett a datálásnál alkalmazva, s ezért van pl. az a sok hiba III. Incze okmányáiban az indictiók körül.¹⁾

¹⁾ Léop. Delisle. Mémoire sur les actes d'Innocent III. (Bibliothèque de l'École des Chartes. Dix-neuvième année. Tome quatr. Quatr. serie. 1858. a 49 l. » — — Dans les privilèges cette date mentionne le lieu, le chancelier ou vicechancelier, le jour, l'indiction, l'année de l'incarnation et l'année du pontificat ; dans les lettres elle indique le lieu, le jour et l'année du pontificat. — C'est là une règle inflexible : les savants qui l'ont méconnue (Nouv. Traité V, 285) s'appuyaient sur des textes défectueux, ou bien encore sur des pièces du registre . . . dont les copistes supprimaient très souvent des formules et surtout des formules de date. Továbbá az 59. lapon : »Si au commencement du treizième siècle la chancellerie pontificale mettait tant de négligence à noter exactement les années de l'indiction et les années de Jésus-Christ, c'est que ces dates n'étaient, pour ainsi dire, que des formules extraordinaires et surabondantes, usitées seulement dans les circonstances les plus solennelles. La seule date à laquelle on attachât une véritable importance était l'année du pon-

A török naptár használata kissé complicált. A megjelölt kútfő után a mennyire lehetett röviden közli szerző az átválttatás és az alkalmazás szabályait; azonban ha pl. Wüstenfeld összehasonlító tabelláit is követi: talán könnyebben kezelhető és használható leendett a mű e része is.

Végre sajnosan nélkülözünk egy kis összeállítást a chronologia irodalmáról s történetéről. Annak, ki évek során olyan apparatussal dolgozott, mint szerző. bizonyynal nem lett volna nehéz egy rövid áttekintést nyújtani. Ez az irodalom óriási terjedelmű, s igaza van szerzőnek, hogy a pusztá címek fölsorolása is íveket töltene be: de a főbb s nevezetesebb művek s szerzőik ismertetése csak kevés ívvel növelte volna e Kortan terjedelmét, s nagy előnyére lett volna azoknak, ki a chronologia irodalma iránt jobban érdeklődván, újj-mutatást e részben — ha nem csatlódunk — sehol sem találunk. Ha a célba vett terv megengedi, tán ez áttekintés nem is marad vala el.

Ezek voltak megjegyzéseink — s evvel ismertetésünket befejeztük. Örömet elismerjük, hogy halvány az és hiányos; de a mű legkitűnőbb részeit igyekeztünk kiemelni, s ha olvasóink azt tapasztalnák, hogy nem fukarkodtunk a dicséretben: vegyék elő a művet, olvassák figyelemmel, használják minél gyakrabban, s el kell ismerniök, hogy ezt a dicséretet az a munka bizonyynal megérdemli.

KÁROLYI ÁRPÁD.

tificat. — Jamais elle n'était omise, et on la marquait en toutes lettres» stb.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADAT AZ OSMAGYAROK FÖLSZERELÉSÉRŐL.

Salamon Ferencz úr a Századok m. évi X. füzetében »A Magyar hadtörténethez a vezérek korában« czímű jeles művében a többi közt, őseink kardjáról értekezvén, a 774. lapon megérinti, hogy arra, minő alakú és hosszú volt a régi magyar kard, nincs positiv adat; megemlíti azt is, hogy a Nemzeti Múzeumban őriztetik egy e korból való, a *szolyvai* ásatásoknál napfényre került vaskard fatokjával együtt, mely azonban nagyon rozsdacette, s mely, állítása szerint, egyenes alakú . . .

Minthogy a szolyvai ásatást én eszközöltem s a terjedelmes sírhalomban talált lovas felszerelését a Múzeumnak — mint legillőbb helyére — küldöttem, engedje meg tisztelt szerkesztő úr megjegyeznem, hogy e kard, nem kis sajnálkozásomra, ronesolt állapotban került a Múzeumba, mert részint száradásaközben (a lelet alkalmával egészen nyirkos s átázva lévén) pattogott, részint pedig útközben töredezett szét, annyira, hogy midőn kis időmúlva ott a szekrényben kiállítva megláttam, bizony magam sem ismertem többé rá, annál inkább, mert elhulladozott darabjait nem jól rakták össze s azok nagy része, mint meggyőződtem, elhányódott vagy elveszett. Szerencsére azonban, valék oly elővigyázó, hogy a kardot nemcsak lehelyén azonnal lerajzoltam, hanem híven meg is mértem, mint az a lelet terjedelmes leírásából is kitűnik, melyet az *Archaeologiai Értesítő* 1870. évi 10. számában azonnal a lelet után közölttem, de naplójegyzeteimben is megőrzém.

E szerint állíthatom, hogy az aránylag inkább vastag, mint vékony s inkább keskeny mint széles kard, *nem volt egészen egyenes*, mint *Salamon* úr említi, hanem a középtől kezdve kissé görbült. Méréseim szerint e 3' hosszú kard fönt a markolatnál $1\frac{3}{4}$ hüvelyknyi, lent $1\frac{1}{2}$ '' széles fatokba helyezett könnyű művű volt. A fahüvelynek 2' széles ép-ségben maradt végét, mely vászonnal s e fölött fekete alapon apró ne-

felejts-virágalakú fejr pontokkal díszített brrrel be volt vonva, meglehetős karban sikerült a hulla baloldala mellől kiemelnem; különös, hogy később, a mint a kard megszáradt, az említett díszpontok róla teljesen eltűntek; a tok egyébiránt helyenkint vékony ezüst lemezzel volt díszítve, melynek papíros vékonyságú foszlányait csak nagy nehezen tudtam a földből kiszedegetni; maga a kard brrrel bevont famarkolata masszív s szabad volt, ment minden védlemeztől, csupán a pengéjénél volt egy vékony, 6'' hosszú görbített s gömbökben végződő keresztvassal ellátva; mint azt a mellékelt rajz előtűnteti. Úgy látjuk, hogy kettős rövid szíjon hordatott e kard, mert a hulla övénel két ily vaskarikát találtam

Nem lesz tehát érdektelen a hulla felszerelésére vonatkozólag megjegyezmem, hogy a hulla jobb oldalán közel a vállhoz hat vasnyíl vala egymásra helyezve, melyeket fanyelők töredékeivel együtt összeszedtem. A nyílak közül 3 db levélalakú, lent $1\frac{1}{2}$ '' széles és 3'' hosszú, kettő pedig vékonyabb t. i. $\frac{3}{4}$ '' széles és $2\frac{1}{4}$ '' hosszú füzfa-levél alakú; a nyílcsúcsok úgy valának készítve, hogy törökből kihegyezkedő áralakú végök a $\frac{1}{3}$ '' vesszőbe dugatott és ez egy rátekeret ércz, 1'' széles madzaggal vagy lemezkével megerősítettett, minek fénylő nyoma a vesszőn, melynek két rozsdás töredéke $5\frac{1}{4}$ '' hosszú, jól meglátszik. Kétségtelen, hogy e nyílak egy puzdrába be voltak téve, ennek azonban sem lenyomatát észre, sem anyagát ki nem vehetém, csupán $1\frac{1}{2}$ '' széles, végein össze nem forrasztott s így ruganyos 3'' vastag ezüst karikát találtam, mely a puzdrának végét képezheté, ez vászonnal van beborítva, mely rajta jól kivethető, felső díszes borítékja azonban egészen elveszett. A mell-táján egy 3'' hosszú és $1\frac{1}{2}$ '' széles vascsat feküdt, valószínűleg azon szíjról, melyen a puzdra függött, mert rajta most is szíj és famaradvány látszik. Derékáról a kardkötő szíj vas csatja s az említett kard két karikája feküdt. Itt egy nem egészen 1'' hosszú, 4'' széles öntött, $\frac{1}{2}$ ''' aranyozott ezüst lemezkét is találtam, mely valamely öltönyhöz lehetett kapocsúl szegezve és egy kis félgömbölyű ezüst gombocskát. A jobb csipőnél 6'' hosszú, $\frac{3}{4}$ '' széles egyélű kés vagy tör nyoma látszott, melynek fahüvelye barna, vékony, üvegszerű gyöngyökkel díszesen volt kiczifrázva. A hulla fejénél, mely a löfej mellett feküdt, vastag süveg-nemez és barna prémdarabkák heverték, egy 5'' hosszú, len $4\frac{1}{2}$ '' és fen $4\frac{1}{2}$ '' széles ezüst lemezzel, mely a nemezes süvegre volt oly formán szögezve, mint az útkaparóink kalapjain látszik, ezen berakott

arany levélszerű arabeszkék, az alján pedig korona alakú átvert czífrázatok díszlettek. Az $5\frac{1}{2}$ láb hosszú hulla, mint ép s apró fogaiból kivethető vala, még fiatal férfiúé lehetett; a minthogy a paripa is ilyen vala. A kantár csatjai, zabla s a nyereg vasrészei, itt heverték, valamint a két csinos, subtilis kengyelvas is, mely $6''$ hosszú s $5\frac{1}{4}''$ ürterjedelmű volt; a talpaló $1\frac{3}{4}''$ lapos lemezből állván. Paizs, pánczél, buzogány vagy kopjának mi nyomára sem akadtam, valamint hogy az öltözőkből sem maradt fen apró bőrdarabkáknál egyéb, melyeken azonban a legfinomabb varrás nyomai látszottak. A lábnál egy fül nélküli egyszerű bögre, az agyagban pedig két darab füllel ellátott félmakk alakú csüngő feküdt, mely utóbbi az úgynevezett potim, china ezüstszerű, nemtelen fémkeverékből öntetett s kétségtelenül a ló díszítményéhez tartozott.

Végül megjegyzem, hogy e lelet teljesen hasonló ahhoz, melyet báró *Nyáry Jenő* úr Pilinben fölfedezett, s mely az Archaeologiai Közlemények IX. kötetében 1873. évben rajzokkal illusztrálva leíratik.

Örülök azon, hogy őseink dicső alakjainak föltüntetéséhez, én is parányi részben járulhattam.

LEHOCZKY TIVADAR.

A MAGYAR HADÁSZAT TÖRTÉNETÉHEZ.

A magyar hadászat történetében a hadi kiáltványok nevezetes szerepet játszanak, s azoknak közzététele mivelődés történeti szempontból sem szorúl igazolásra. Több ilyen hadiszabályzat van már közzétéve, s épen II. Rákóczi Györgytől is egy a Történelmi Tár VII. kötetében. A már közzétett 1657-ből, tehát a lengyel hadjáratból való. Az alább közlendő azon időből kelt, midőn Rákóczi 1658-ban nagy védelmi harczához készült.

EDICTUM MILITARE.

Georgius Rákóczi Dei Gratia Princeps Transylvaniae partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Mint szintén az lélek az embernek igazgató eszköze, így minden jó rend lelke ez világi dolgokban való igazgatásnak. Most is, ha az jó Istennek úgy tetszik, Táborba kiszállunk, nem akarjuk hadainkat rendetlenül jártatni, melyből is külömb külömb inconvenienták ne következzenek, hanem az jók mint egy tükörben lássák, mit kell cselekedniük, az gonoszok pedig egyenletlenségeikért büntetést szenvedgyenek, az ide alább megírt Articulusok szerint akarjuk hadaink (hogy) igazgattassanak, melyre az tisztek esetek (?) vezetése alatt tartozzanak alattok valókat igazgatni. Mellyet, ha az tisztek vagy kedve-

zésből vagy másból kiadott Edictum szerint nem cselekednének, azon büntetéssel büntessenek az generalistól: Generalisunk is tisztí becsületi vesztese alatt minden kedvezés nélkül eljárni tartozzék, az ide alább megírt Edictumok szerint pedig nem hosszú törvénnel, hanem azon órában megbizonyosodván az dolog, szenvedgye a büntetést.

1. Valaki az meghirdetés után, ördög teremtetten, ördög lelkű, vagy más ehez hasonló szitkoknak neveivel szitkozódik, káromkodik, elsőben százat üssenek rajta, azután haljon meg érette, ha comperiáltatik.

2. Valaki előttejárójának illendő becsületét meg nem adná, azon előttejáró erőssen megveresse, ha még sem tanul, hanem ujíttya, az seregéből gyalázatosan kiveretessék s más seregbe be se fogadtassék, az tisztektől, tisztek vesztese alatt: mind az által az tisztek is alattok valóknak becsületeket megadgyák.

3. Valaki tisztéhez csak fegyvert fogh is, fél keze elvágattassék. Ha pedig hozzá ütne, vagy szúrna, mindgyárást megöletessék csak két bizonyosságra is.

4. Valamely tiszt alattavalóját maga dolgára kedve ellen kényszerítene, s nem akarná cselekedni, s azért a tiszte verné, rongálná, feljebb való tiszte előtt tegyen panaszt, s két ember bizonyosságára tartozzék megbüntetni kedvezés nélkül.

5. Valaki előljárója híre nélkül zászlója alól kimegyen, imitt-amott északáz, erőssen megveretessék, pálcáztassék, annál inkább ha két-három nap imitt-amott tekereg.

6. Valaki útonjárókat verne, fosztana, rongálna, két bizonyosságra feje vétessék. Ha pedig házokat, templomokat, temetéseket verne fel, azon megírt két tanúbizonyosságra karóba veretessék.

7. Valaki szállásán akár maga gazdáját, akár másét gazdálkodásra erőltetné az országban, s azért szidná, verné; első vétkeért az seregben száz csapattassék rajta, másodikért meghaljon.

8. Valaki az seregben lármát csinálna, mindjárt megöletessék, az is, az ki strázsáról elvonnná magát, vagy harczon rendet bontana, hatalmába legyen az tisztnek, hegyes törrel mindjárt által spékelleje.

9. Valaki szükségnek idején cseléddé tenné magát, meghaljon érette.

10. Valaki más quartélyát, füvelő helyét elfoglalná, elsőben száz csapassék rajta, azután meghaljon érette.

11. Valaki Jézus kiáltás után korcsomálkodnék, s részegeskednék, erőssen megveretessék. Ha pedig bor árúltatnék, az hordó feneke kivágattassék, s az korcsomáron tizenkét forint vétessék.

12. Valaki táborban lopásban találtatik, felakasztassék.

13. Valaki seregben fegyvert vonson ellenségein kívül valakihez, keze elvágattassék, az hol pedig valakit megsebhét, meghaljon érette.

14. Valaki Jézus kiáltás után löne, vagy hamis hírt költene, meghaljon érte.

15. Valaki a strázsán nem vigyázna, hanem aluva, lefekve találná az strázsamester, szabad legyen azon helyben megöletni.

16. Valaki az maga quartélyával meg nem érné, hanem vagy másét foglalná el, vagy az tábornostert becsutelenítene, a sereg előtt kétszáz üttessék rajta.

17. Valaki erőszakot teszen, meghaljon érte.

18. Valaki aszonyt vagy leányt hordozna magával, az ki nem felesége, meghaljon érte.

19. Valaki az seregek indulása előtt elmegyzen s nem az seregben jár, s nem is egyszersmind indul, száll, az tábornostert felakasztassa, kivévén, ha tiszte hírvél cselekedné.

20. Valamely katona engedetlenkedik és szót nem fogad, mi dolgunkban vagy illendő rendtartásban, az legalacsonb tisztnek is hatalma legyen az megbotozásra.

21. Valmely tiszt vagy ittas korában vagy vétkes szokásából, vagy maga dolgaiban való parancsolatnak nem engedéseért az alatta valóit szidná, verné, az felsőbb tiszt érdeme szerint büntesse meg érte, vagy generalisunk fossa meg az olyan vétkes cselekedeteért tisztitól is.

22. Ha ki juhok s egyéb barmok pásztoritól erővel bárányt vagy egyéb marhát venne el, meghaljon érte.

23. Valaki lovait az rendelt helyen kívül jártatná, az tiszt megveresse érte erősen.

24. Valamely tiszt illetlen cselekedetekben avatná, vagy elegyítené magát, az olyan leg súlyosabban büntetődjék, azért is, ha eltitkolná s alatta valóinak vétkes gonosz cselekedetek tehetsége szerint meg nem zabolázza.

25. Valaki tisztit fenyegetné jövődöbeli kár vagy bosszútétellel, az dolgoknak mivoltához képest kemény és sanyarú büntetéssel büntetődgyék.

26. Valaki nemes ember s pap házára és scholákra rá szállana erővel, meghaljon érte.

27. Valaki táborra élést vivő hozó szekereket, embereket megháborgatna, fosztana, avagy az tábortól is kimenne eleibe, meghaljon érte. Secus sub poenis expressis non facturi.

Datum in Civitate nostra Alba-Julia die 16. Maji 1658.

R á k ó c z y m. p.

P. H.

(Eredetije a M. Nemz. Múzeum levéltárában.)

Közli: ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A mártius 1-én tartott választmányi ülésben *Horváth Mihály* elnöklt. Az újon választott választmányi tagok közül gróf *Széchen Antal* foglalta el székét, s az ülés alatt keletkezett vitákban élénk részt vett. Elnök megnyitván a gyűlést, fölolvastattak az értekezések: 1) A Liptó-megyei Kalandosokról *Majláth Bélától*, fölolvasta Deák Farkas. 2) Várlatok a rozsnyai régi »városi könyvből« fölolvasta a titkár. Mindkettő a *Századokban* fog megjelenni. 3) Heltai Gáspár történeti dolgozatai *Zsilinszky Mihálytól*, olvasta a szerző. Zsilinszky e fölolvassása, egy nagyobb készülő félben levő műből vett részlet, — mely a magyar történeti forrási-rókat fogja ismertetni, boncsolni. A fölolvassott részlet mint gonddal, tanulmánynyal és helyes fölfogással írt mű, melyet a szabatos és tiszta fölolvassás még élvezhetőbbé tett, a jelenlevők hangos éljenzéssel fogadtatott.

Következtek a folyó ügyek.

Titkár bemutatta 1) Nyitra-megye, 2) Szathmár-Németi városa, 3) Pécs városa közönségeinek átiratait, melyekkel a társulat alapítói sorába lépésüket jelentik; a két első az alapítványi összeget is, átirataikhoz csatolván. A társulat köszönetét az illető hatóságoknak írásban is kijelentdi.

Fölvétettek évdíjas tagokúl: *Kilián Frigyes* m. k. egyetemi könyvtáros, (aj. a titkár), *Fehérváry Zsigmond*, *Pollacsek Sándor* (aj. Aczády Ignác), *Karády Krámer János* m. k. belügyminiszt. tisztviselő, *Pettkó László*, m. k. ítélőtáblai s. fogalmazó (aj. Thallóczy L.), *Mikó Bálint* orsz. képviselő (aj. Boér Sándor), *Aggházy Gyula*, (aj. Várady Antal), *Farkas Sándor* (aj. Vincze Gábor) — Budapesten; Saardi, *Somssich Andorné* sz. Jeszenszky Zsuzsa Sörnye (aj. Bosnyák L.), *Bobok József* papnöv. tanár, *Adamovics Bálint* vár. jegyző, *Crausz Ödön* ügyvéd, *Crausz Vincze* megyei jegyző, *Endrődy Gyula* gymn. tanár, *Matirkó Agoston* gymn. tanár, *Mérey Agoston* vár. főjegyző, *Névery Ignác* ügyvédjelölt, Nyitrán,

(aj. dr. Csösz Imre), *Mészáros János* Varsány up. Hatvan (aj. Tettey,) *Lessenyey János* m. k. adótitst, *Mándy István* segédszolgabíró, *Kádas Béla* törv. végrehajtó, *Géczy István* ügyvéd, Homonna (aj. Doby Antal), *Luby Zsigmond* F. Daróc, *Lázári Nagy Béla* Lázári, *Böszörményi Elek* Szatmár, *Polacsek Ignác* N.-Károly (aj. Kovács Eduárd), Mármaros-szigeti állami tanítóképezde, (aj. Hetényi Kálmán), *Baja város közönsége*, (aj. a titkár), Gr. *Péchy Constans* Alsó-Ábrány, *Köszöghy Mihály* esp. plébános, *Mező-Kövesd* (aj. Foltinyi János), *Loskay Placid*, Révkomárom (aj. Knoll Károly).

Deák Farkas fölolvasta a pénztárnoki számadás megvizsgálására kiküldött bizottságnak következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

A f. évi jan. 4-én tartott v. ülés által, alulírtak az elmúlt 1876-ik évi pénztári kezelés megvizsgálására küldetvén ki, föladatunkat f. évi jan. hó végnapjaiban teljesítettük. A társulati pénztár-könyvek bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk. A számolókat s. c. é. hibátlanoknak, az utalványokkal összhangzóknak s általában az egész kezelést szabatosnak-, és a pénztár állását a »Századok« f. évi I. füzetének 84. lapján közlött kimutatással egyenlegesnek találtuk.

Minélfogva indítványozzuk, hogy: a tisztelt elnökség Baltházár Béla társulati pénztárnok úr részére a szokásos évi-fölmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

F. évi feb. 21-én a társulat alaptőkéjét képező s a magyar-jelzáloghitel banknál letéteménykép őrzött érték papírokat vizsgáltuk meg, melyeknek $\frac{1}{2}$ alatt ide csatolt jegyzékéből kitetszik, hogy a társulat alaptőkéje a múlt 1876. dec. 31-én 19,650 frt. névértékű érték-papírokból állott; e papírokat is rendben és gondosan kezelve találtuk.

Ezen jelentés tudomásul vétetvén, elhatároztatott, hogy a pénztárnoknak kiadatik a szokásos fölmentvény, s elnök együtt a választmány nevében köszönetet fejez ki a kiküldött bizottságnak.

Együttal bemutatja Deák Farkas a társulat alaptőkéjét képező értékpapírok részletes kimutatását, melyből kitűnik, hogy a társulat birtokában van: a) földtehermentesítési kötvényekben 3350 frt, b) szőlőváltási kötvényekben 300 frt, c) osztrák államadóssági kötvény 100 frt, d) magyar földhitelintézeti záloglevelek 3700 frt, e) magyar jelzálog hitelbank 7450 frt, f) magyar kereskedelmi bank záloglevelével 7000 frt, g) magánkötvényekben 500 frt, összesen 19,650 frt névértékű papír.

Elnök tudatja, hogy Rómer Flóris a választmányhoz egy iratot intézett, s minthogy az nagy horderejű indítványt foglal magában, föl-hívja annak fölolvasására. Melynek folytán Rómer Flóris fölolvasta köv. levelét:

Tekintetes Választmány!

Felbátorítva azon buzdító helyeslés által, melylyel a múlt ülésben a »Magyar ötvösség történetéhez,« közlött adalékomat a tekintetes választmány fogadni szíveskedett, de még inkább meggyőződven szakbarátim fölszólítása által arról, hogy az általam említett »Czéhszabályok gyűjtésével« és kiadásával a magyar történelem-írásnak új meg új forrásokat nyithatnánk, komoly megfontolás után néhány, ezen irányban már úgy is működő tagtárssal egyelőre az említett tervnek kivihetőségéről és a szükséges módozatokról értekeztünk, elhatározván azt, hogy ezen szándékunkat a t. választmány elébe terjesztjük és a Történelmi Társulat hathatós pártolásába ajánljuk. Ezen alkalommal cjeles társulat összes tagjaihoz is fordulunk és őket erélyes közremunkálásra szólítjuk föl, jól tudván azt, hogy ily terjedelmes anyagnak gyűjtésénél és földolgozásánál az egyes buzgók ereje végre ellankad és kifárad, de a nagy kihatású terv is eredménytelenül, talán igen hosszú időre, ismét feledésbe mehet.

Tervezett előmunkálataink egyelőre abban állanak, hogy a városokban, mezővárosokban, sőt falukban is létezett czéhek számát, és a náluk még fönmaradt szabályok nyelvét, kiállítóját, a czikkek számát, a remekék minőségét és az okmányok keltét megtudjuk, és a kevésbé ismert vidéki lapokban és folyóiratokban kiadott czéhszabályokra figyelmeztessük.

Nagy fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a czéhszabályokon kívül a czéhek autonomiájából folyó jegyzőkönyveikben foglalt czéhhatározatokat is ismerjük, melyek a czéhek sajátos szokásaira, a czéhek területére, beléletére, szellemére kellő világot vetnek, és fölötte érdekes statisztikai adatokat nyújthatnak számadásaikból, bírságaikból, az iparművek áraiból, a segédek béreiből; stb.

Érdekes lenne ezenfölül megtudni, valjon bírunk e még a czéhek clenodiumaikkal: a czéh ládáival, pecsétjeikkel, kancsóikkal, poharaikkal, zászlóikkal, meghívó tábláikkal stb. és hogy ezek milyen időből valók, van-e művészi becsük? ha pedig többé a czéhek vagy városok birtokában nincsenek, hová kerültek? stb.

Kedves adalékokul szolgálnának a vándorkönyvek, a fölszabadító levelek; azon szertartások és körmenetek, melyekkel a ládát az új czéhunesterhez átvitték, és mikor szüntek meg ezek?; továbbá volt-e szabad a legényeknek kitüntetésül fegyvert hordaniok? *senkelt* volt-e a czéh, vagy is a vándorlegényeknek járt-e a mesterektől ajándék? és milyen volt a czéhez való tartozásukat igazoló *beköszöntőnek* tartalma?

Mind ezeket az öregebb mesterektől kell megtudni; de hogy az iratokról, valamint a régi szokásokról is kellő feleleteket nyerjünk, szükséges, hogy ezen egész, nagy fontosságú ügyet a t. Történelmi Társulat *védzsármnyai alá helyezzük*, kérvén annak t. választmányát: mi szerint e célra saját kebléből egy *központi bizottságot* kiküldeni mél-

tóztassék, melynek föladata legyen, oda hatni, hogy a társulat vidéki tagjaival érintkezvén, minél több anyagot összegyűjtsön.

Beérkezvén a felelő lapok, melyek mindegyike, a kezelés könnyebbitése végett csak egy-egy czélnek lenne szentelve, kezdődne a nagyobb munka, t. i. a fennebbi módon jelzett adatok osztályozása, a központi bizottság tagjai ki fogják jelölni a *typicus* czéhszabályokat, melyek egész terjedelmükben leendenek közölve, míg azokból, melyek a *typicusok* másolatai csak az eltérések említetnek, vagy azoknak egyedül nevei és keletjük közöltetnek.

E munkálatnak következtében ki fog tűnni, vajjon találhatók-e a vidéki szabályok eredetije a főváros gyűjteményeiben, vagy szükséges-e azokat terjedelmesen leírni?

Az *osztályozás* befejeztével végre kivonandók lesznek az általános jellemzések; az egyes czéhek régisége, elterjedése, befolyása a hazai műipar fejlődésére, hazai nyelvünk a czéheknél való használata, vagy hullámzása; czéhtársak jólétére, erkölcsiségére, kitünő befolyása; a vevő közönség érdekeire való tekintet; és a mesterek segédekhez, apródjaikhoz, valamint a *humplerok*- és *kontarók*-hoz való viszonya!

Mind ezek meg lévén határozva, oly munkával léphetnénk föl a világ előtt, mely biztos alapját vetné meg hazánk művelődési történetének, és mivel eddig ilyen irányú szakmunkával nem bírnak, hézagot pótolna irodalmunkban.

Előre látólag egy két év el fog telni, míg az előmunkálatok be lesznek fejezve, csak akkor lehet majd a munka terjedelméhez képest a költséget meghatározni és a munkát kiadni! Azonban a megkezdést továbbra halogatni már azért sem szabad, mivel a szétoszlott czéhek okmányai és hagyományai mindinkább elvesznek és feledésbe mennek!

Kérem tehát a mélyen t. választmányt, méltóztassék ezen eszmét fölkarolni, támogatni; a szervező központi bizottságot kiküldeni, és kegyes pártolását az által is nyilvánítani, hogy a társulat organuma, a *Századok* t. i. ezen ügy előmozdítására közreműködjek és lapjain időről időre e mozgalomról társaink számára közleményeket, vagy utasításokat terjeszsen.

A választmány ez indítványt örömmel és lelkesedéssel üdvözlí, s azt egész terjedelmében magáévá tevéen tanácskozás alá vette a kivitel módosatait, melynek folytán határozatba ment: hogy örömmel nyitja meg a Századokat az ezen ügy előmozdítására szolgáló közléseknek, s minthogy ezen vállalatot sajátjának tekinti, Rómer Flóris elnöke alatt bizottságot küld ki, melynek tagjai: Dcák Farkas, Csontos János, Nagy Gyula és Vincze Gábor, mely ezen vállalat oeconomiája és minikénti életbeléptetése iránt kimerítő javaslatot terjesztend elő, a vidéki tört. és rég. társulatokkal összeköttetésbe helyezi magát és azokat is föl fogja szólítani, hogy az ügy előmozdítására körükben tegyenek meg

minden lehetőt, s nevezzenek ki kebelökből egy vagy több egyént, hogy a fővárosi bizottsággal érintkezzenek, végre saját tagjait, kiknek közreműködését és támogatását eddig is minden alkalommal tapasztalta, ennek legmelegebb fölkarolására szólítsa föl.

Titkár bemutatja Sayous Edo és Almberg Antal leveleit, melyekkel külföldi tagokká lett megválasztatásokért szíves köszönöket fejezik ki. Továbbá a nemzeti múzeum, a székely-keresztúri és nagy-körösi iskolák könyvtárnokainak köszönő leveleit a küldött könyvekért.

Cherven Flóris v. t. jelentést tesz *Doby Antal* úr küldeményének szláv okmányairól. *Nagy Imre* v. t. egy érdekes XVIII. századbéli levelet mutat be, s annak következő jellemző sorait fölolvassa: »Gratiáját az Gvaller szorzése eránt alázatosan köszönöm Mltságodnak, de nálam már az Farsang is csak olyan, mint az Bőjt és ha szintén arra való üdöm s gondolatim volnáuk is, noha sohasem volt bennem oly persvasio, hogy Groffra s — Kavallér-ra vágyodjam, csak magam státusához valóval is megelégedném. Mindazáltal ha Msgod szegény árva házomhoz magát méltóztatik megalázni, szívesen és alázatosan fogadom, de a német Kavallér akkor is elmaradhat.« E levél Pápáról kelt s Árva Szondy Susánna írja.

Végül bemutatattatik a pénztárnok következő számadása:

B e v é t e l e k :

1. Alaptőkebeli értékpapírok kamataiból	220 ft. — kr.
2. Befolyt tagdíjak	525 » — »
3. Előfizetés a »Századokra«	6 » — »
4. Újabb alapítvány	100 » — »
5. A Zichy-codex, Bartal comment. és »Századok« elárúsításából	30 » 50 »
6. Díszoklevelekért	54 » — »
7. Pénztári maradvány január hóról	2926 » 86 »
Összesen	3862 » 36 »

K i a d á s o k :

1. Titkári, s. titkári illetmények	75 ft. — kr.
2. Írói tiszteletdíjak	71 » 52 »
3. Irodai s szétküldésiköltségek és egyéb kiadások	101 » 09 »
4. Könyvkötői számla	38 » 04 »
5. Értékpapírok vásárlására	789 » 76 »
Pénztári maradvány márczius hóra	1075 » 40 »
	2786 ft. 96 kr.

Az ülés ezután zárt üléssé alakulván át, titkár jelentést tesz azon bizottság működéséről, mely a magát megnevezni nem akaró főúr által ajánlott 1000 frt — miként leendő fölhasználása végett teendő javaslattételre kiküldetett. Az adományozó főúr óhajtságához képest kiadandó okmánytár szerkesztésével megbízáttak: *Nagy Imre* és *Deák Farkas*. Végül titkár bemutatta a névkönyv kefelenyomatát.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Febr. 19-én a II-ik osztálynak volt ülése s a véletlen úgy hozta magával, hogy társulatunknak tisztviselői töltsék be azt egészen: a jegyző és titkár. Az első *Deák Farkas* mint újon választott tag székfoglalóját olvasta föl »Nagy-Várad ostroma 1660-ban.« Társulatunk gyűléseiből és cikkeiből ismeri e szorgalmas és lelkiismeretes történetíró: sok tanúságos és kellemes órát szerzett már neki, de nem habozunk kimondani, hogy legsikerültebb, legjobban kidolgozott műve, székfoglalója. Midőn a zöld bársony szőnyeggel terített asztal előtt helyet foglalt, némi elfogultság volt szavain érezhető, de a maiden-speechnél szokásos ezen elfogultság lassanként engedett, s a közönség nemcsak teljesen élvezte, de zajosan meg is éljenezte az előadást.

Kétségtelenül legjobb részlete ez értekezésnek az, hol Nagy-Várad esetének okait keresi, ez nemcsak új, hanem nem ismert adatokat foglal magában, melyek eddigi történettudásunkat is módosítják. Szépen mutatja ki szerző, hogy Várad ostrom alól föl nem mentetésének s ennélfogva elesésének egyedüli oka Leopold minisztereiben és hadi tanácsában keresendő, kik nem akarták elhinni a bekövetkezendő catastrophiát, annak nagyságától meg voltak lepelve, s végre is a vádat maguktól elhárítani törekedtek. Ez alkalmat szolgáltatott szerzőnek czáfolni Podhraczkyt, ki több mint 20 évvel ezelőtt szólt e tárgyhoz az akadémiában, s az elesés vádját Wesselényi nádorra tolt. Kitért ugyanez alkalommal *Horváthra*, *Szalayra* s legtöbb súlylyal *Szilágyi Sándorra*. Nekünk úgy rémlik, egyszeri hallás után biztosan nehéz mondani, hogy a dologban *Deák Farkasnak* igaza van s az eredmény, melyre ő jutott, legelfogadhatóbb az eddigelő fölhozott vélemények közt, sőt úgy hisszük, hogy ez a dolog diplomáciai részét teljesen tisztázta,

azonban egy megjegyzést nem hagyhatunk szó nélkül. Azon történeti igazságot, melyet Deák Farkas most napfényre hozott, akkor, midőn nevezett írók történeti művei irattak, ezen történelmi adatokat az »ausztriai monarchia« határán belől napfényre hozni nem lehetett. E sorok írója saját tapasztalásaiból tudja, hogy, a hol nem is valamelyik régi uralkodóról, (ezt ugyan meg se kísérllette senki,) hanem az államtanácsról, vagy a kormány valamely magasb rangú közegéről, hadi tanácsról volt valami elmondva, azt a censura kérlelhetetlenül törölte. S másfél tizeddel ezelőtt ebből az értekezésből egyes töredékeknel egyéb nem láthatott volna világot. Mindezt nem mentségül csak magyarázatul, kívántuk fölhozni. Mert hisz ha igaz is az, hogy a történeti argumentatiók hézagosságáért nem is lehet a sajtóviszonyokat felelőssé tenni, de az is igaz, hogy annak befolyását az irodalomra sem lehet egészen figyelmen kívül hagyni.

A másik értekezésnek tárgya: »Carillo 1594—1598 közti diplomáciai tevékenysége« volt. A bécsi állam-levéltárban Báthory Zsigmond fejedelemnek Rudolf császárral folytatott alkudozásaira nézve gazdag s nagybecsű adatok találhatók; ezek Carillo Alfons jezsuitának s Zsigmond gyóntatójának levelei. E levelezés az egész ügyet más színben tünteti föl, mint a hogy ezt eddig tudták. Azelőtt ugyanis az volt a közhiedelem, hogy mind Zsigmond lemondása, mind pedig az erdélyi fejedelemségnek Rudolf kezére való játszása *Carillo* műve volt, mely hit azonban téves. Carillo terve az volt, hogy Erdély souverainitásának elismerését Rudolf által kieszközölje, s hogy ez országból, valamint a két Oláhországból egy államszövetség alakuljon, mely Erdély fejedelmének fensősége alatt bástyául szolgáljon a török ellen. Zsigmondnak első érintkezése Rudolfal 1593. végén kezdődik, de ekkor írt levelét csak 1594. kapta meg a fejedelem. E levelet visszaküldte Zsigmond Carillo tanácsára, állítólag a cím miatt, (vojvoda noster) valósággal pedig azért, mert épen akkor folyt az alkudozás a pápai követek, Báthory András bíbornok és Zsigmond, meg Carillo közt. A megállapodás abban történt, hogy Rudolf ismerje el Erdély souverainitását, segítse Zsigmondot a török ellen, adjon neki nőül osztrák herczegasszonyt. Rudolf kormánya nagy súlyt fektetett e szövetségre, el is fogadta a Carillo által föltett pontokat, s az egyezség 1595-ben létrejött. — Zsigmond nőül kapta Mária Krisztinát, szerencsével folytatta a törökök elleni csatározást, sőt az oláh vajdákat is felségi jogának elismerésére kényszerítette.

A szép kezdetnek azonban nem felelt meg a vég. Zsigmondot boldogtalan házassága, Rudolf tartózkodása s a török pusztítása lemondásra ösztönözték. 1596-ban már tett egy utat Prágába, de itt szándokát nem vették komolyan, ugyanazon év őszén azután Carillót küldte

föl, hogy eszközölje ki a lemondást, s minthogy pap akart lenni, a ne-jétől való elválást. Carillo akarata ellenére indult el, s az első nap Tas-nádról intő szózatot intézett hozzá, kérve könyörögve, hogy hagyjon föl boldogtalan tervével, mely őt és országát veszélybe fogja dönteni, mert természeti fogyatkozása nem ok a válásra, miután neje kész úgy élni vele mintha nővére volna. De nem hallgatta meg, s minthogy Ca-rillo által folytatott egyezkedés lassan haladt, 1597 elején felment, hogy sürgesse a dolgot. Zsigmondot ezúttal kielégítették az arany gyap-júval s ő az alkudozások elhalasztásába beleegyezett. Ez év őszén azonban újra felküldte Carillót, hogy most már hajtsa végre. Mint minimumot szabta meg, hogy a maga számára Oppelnt és Ratibort, évi 60,000 tal-lért követeljen, hogy neki a bíbornoki rangot, s nejének Mária Kriszti-nának a fejedelemséget szerezze meg.

Carillo buzgalominal igyekezett föladatát megoldani. Sem ura, sem az ország érdekeit nem téveszté perczig sem szeméi elől. Több, mint ötven levele maradt fön, melyek mutatják, hogy mennyi odaadással, fárad-hatlan türelemmel, soha nem lankadó buzgalommal, hidegvérrel alku-dozott kért, könyörgött, ígért, fenyegetett elutazással, a míg valamire mehetett. Ő azt sürgette, hogy Erdély önálló fejedelemség maradjon, s hogy Zsigmond akkép elégíttessék ki, hogy többet követelni oka ne legyen. Trautson épen ezt nem akarta; Zsigmond évpénzét leal-kudta a minimumra s azt is úgy, hogy annak egy részét a spanyol király compensálja valami egyházi jószággal, hallani sem akart, hogy Erdély élére fejedelmet állítson; hogy kormányzót nevezzen ki, azt megígérte, meg is tette, de végre nem hajtotta, s Carillót olyan ígére-tekkel és biztosításokkal bocsátotta útra, melyeket nem valósított. Csak egyet fogadott meg Carillonak, midőn Istvánfit, Peznt és társait Er-délybe küldte, hogy a kormányzóság helyettesítésében a népszerű, de szerencsétlen Mária Krisztiernát ruházta föl, ki azt bámúlatos önföl-adozással el is fogadta. Azonkívül elmulasztotta megszerezni Zsigmond-nak a bíbornokságot, fizetési kötelezettségeinek eleget tenni, komolyan gondoskodni az ország biztonságáról. Természetes következménye volt ennek, hogy Zsigmond megszökött Siléziából, kibékölt nejével s átvette a fejedelemséget. Mária Krisztierna ezt az újabb áldozatot is meghozta, egyenesen azért, hogy a hit érdekeit megvédelmezze, míg Zsigmondnak az volt az utógondolatja, hogy ez által kibékülését a császárral előmoz-dítandja. Hanem ezaz áldozat is eredménytelen maradt, s Erdély a leg-borzasztóbb szerencsétlenségek színhelyévé lett.

Febr. 26-án tartott összes ülésben *Ipolyi Arnold* emlékbeszédet olvasott *Czinár Mór* fölött s a művészi fölolvasás és művészi munka ha-tása alatt *Szász Károly* ez epigrammot rögtönzé:

Meglátszik kényesb ízlése a műszeretőnek
Kisded képhez, mily nagybecsű drága keret.

Nem mondjuk, hogy ez epigramm nem talál, de az igénytelen Czinár élete és munkássága szolgáltatta mégis a nagy képet is, melyet benne előtűntetve, rámutat Ipolyi, mily előképet kell követnie a szerzetesek tudományos iskoláinak. S már ennyiben is megérdemelte volna a »kised kép« is a drága keretet. Kivonat helyett bemutatjuk olvasóinknak azt a részt, mely a maurinus iskolának hazai történetirodalmunkra gyakorolt hatását tünteti föl.

Az idegen Bonfinis hatása döntő s iskolája határozó volt historiographiánkra: Mert messze maguk után is hagyva őt, elegantiái magaslatán fejlődve követik még Istvánffy és Forgách, Brutus, Szamosközi és Zsámboki.

E mesterkélt irány csakugy nem tarthatta föl magát nálunk, mint másutt. Végre is ízetlenné lőnek a Brutusok és Caesarok, a Liviusi, Salustii és Tacitusi utánzások stylgyakorlatai a komoly történetírás terén.

Mint a természettudományban, ugy a historicában is kezdetét vette a realisabb tényeknek megfelelő tapasztalati és critikai buvárlat.

A történelem terén ezen iskola világszerte a franczia benedeki-k maurinus congregatiója szakszerű nagy munkálataival kezdődik.

Midőn még tudományos akadémiák nem léteztek, vagy a keletkezők csak szép szellemek üres divatos udvari költészetének székei voltak, alig lehetett megfelelőbb institutiót képzelni a történelmi iskolára, mint a maurinusok ezen monostori és szerzetesi congregatióját; hol a történetanyag, az okmányok és codexek, az annalesek és krónikák fölhalmozva állottak, s az adatrendezés és kiadás, a segédtanok és kútfőkritika egy képezett és hagyományos iskola megfeszített munkálkodását igényelte.

Mire a benedeki szerzetes Tarisse a congregatio ezen irányát megalapította, Richelieu bibornok csakhamar folismerhette a franczia kormány élén annak borderejét; s épen úgy támogatta, mint az Akadémiát.

A maurinusi intézmény is ezen új s a világnak eddig példátlanul legnagyobb történetiskolája így csak hamar fölvirágozott. Egy század lefolyta alatt több mint száz kitűnő munkást adott és közel ezer munkát termelt a történetírásnak. Csak említenem kell Mabillon és Martene, Durand, D'Achery és Bouquet: a Collectiók és Antiquitatumok, a Spicilegiumok és Scriptorum kiadóinak neveit, hogy a tudományos vizsgálat ezen óriásainak emlékezetét felébreszszem a szaktudós előtt; és hogy az antik classicai és ó keresztény patristica, a középkori historiai és diplomatikai nagyszerű publicatiók foliansainak ezerekre menő kötetei sorát állítsam elé.

A maurinusok iskolája a művelt világszerte mindenütt viszhangra talált, új fordulatot jelzett. Csak hozzánk nem hatott. Csak mi nem követtük már ekkor többé nyomon az európai tudományos áramlatot. El voltunk jobban mint valaha szigetelve az európai művelődés lendületétől. Élet-halál harcztot vívtunk már ekkor régóta itthon az idegen elnyomá-

sok és vallási küzdelmek közt. Épen akkor, körülbelül, midőn a maurinusok 1621. táján megkezdették munkálkodásukat, nálunk Pázmány és Alvinczi hitvitái hangoztak még. Legfőlebb egy-két hivatott történetíró írta hányatott kora történetét, s egyiket tevékeny vagy megbukott államférfi és hadvezér naplóját. A történetnyomozásnak és kutatógyűjtésnek még ekkor nálunk semmi nyoma.

Egykori híres monostoraink celláiban időnkint már csak a harcز rövid zaja s a halál és pusztulás hosszú néma csendje uralgott. Még a renaissance-korszakban kezdettek ezek sajátlag nálunk is, mint a külföldön elpusztulni. Ugynevezett commendatáriusok foglalták el az apátságokat, s az elszegényedett régi dynasták és családok ifjabb gyermekei appanageul nyerték családi monostoraik javait. Majd a fejedelmek vonták magukhoz s a betolakodó idegen renaissance parasit íróknak adták hódoló ódáik és prozájuk vagy hízegő históriáik béreül.

Csak a későbbi szegényebb kolduló szerzetesek, kiknek monostoraira senki sem fanyarodott, írták még ekkor javában annaleseiket, legendáriusokat, postillákat és pomeriumokat, mint Temesvári Pelbart és Magyar Mihály, a segessvári domonkosiak s a pálos kolostorok.

A benedeki, pannonhalmi stb. apátságok is már régóta idegen administratorok és gubernatorok alatt állottak nagyobbára; kik a jövedelmet szedték, de monostoraiakkal nem sokat gondoltak, míg végleg elpusztultak.

De akárhányszor pusztultak is el, akárhányszor üzték ki szerzetes lakóit, másnap megint csak visszajöttek s rakták újra a fészket, helyreállították ismét a szentélyt.

Pannonhalmán is így történt. A XVII-ik század közepe felé, midőn a maurinusi intézmény fölvirágzott, ott is újra némi irodalmi mozgalmat vehetünk már észre. Egykét apát törekvése tűnik föl egymás után ez irányban, mint Pálffy Mátyásé. De mint Richelieu bíbornok befolyása a maurinusoknál, úgy itt is Pázmány iskolájának hatása félre nem ismerhető. Rámutattam már Veresmarti Élete és Munkái leírásában mily élénk tudományos s irodalmi viszonyt folytatott a pázmányi iskola ezen egyik nevezetes irodalmi egyénisége, az akkor újra szervezkedő pannonhalmi monostor tudós férfjaival. De e kezdetet ismét megakaszthatták a külső küzdelmek.

A tudományos és irodalmi mozgalmat nálunk ekkor már legnagyobb részt a jezsuiták ragadták magokhoz. Ők lettek kutató-gyűjtemények és földolgozásaik által a magasb magyar történelmi iskola első megalapítóivá.

E munka közt lepte meg egyelőre mind a két szerzetet — II. József kolostortörzése. De a készülődő iskolát, megszakasztani többé nem volt képes. Az elűzött szerzetesek tudományos iskoláik hagyományait átvitték az új életkörbe is, a tanodái s egyetemi tanszékekre és irodalmi munkálkodásukba.

S a magyar benedekiek is most nyolcz százados dicső múltjuk után, midőn már eltöröltettek, értek csak rá és kezdék megírni történetüket. Most már lett volna idejük. Deus nobis haec otia fecit elmondhatták; de nem volt többé sem levél-, sem könyvtárunk hozzá. A szerzet egyik derék tagja Fuxhoffer Demény, mint asszisztens plebános, megkísérté még így is magában a munkát, mely mint valódi eszmény és mabilloni vállalat állott lelke előtt, s megalkotta vele két ívrét nagy kötetben, úgy mint tehetette, Magyarország Monasteriologiáját.

S ez volt, t. Akadémia, a nagy mű, melyet Czinar Mór újabb átdolgozása és kiadása az okmányok és kútfők nyomán a magyar történetirodalomnak egyik kútfejévé és mellözhetlen segédkönyvévé tön.

Az ülés tárgyai közül kiemeljük azt, hogy ez ülésben az igazgatótanácsnak egy rendelkezése olvastatott föl, mely föleleveníti az ügyrend két elavult szabályát, hogy t. i. az értekezések 5 ívnél hosszabbak nem lehetnek, s hogy ezek mellett okleveleket közölni nem lehet. A keletkezett vita folytán a tagok megnyugtatósául kimondatott, hogy ez intézkedés csak ideiglenes, s csak addig tart, míg szükség kívánja. Óhajtuk hogy e szükség mennél rövidebb ideig tartson.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT jan. havi vál. ülését számos közönség jelenlétében tartotta meg. Titkár jelentéséből kiemeljük, hogy a társulat, a buzgó elnök közvetítése által egy 32 dbból álló igen érdekes nyilgyűjteménynek jutott birtokába. A gyűjtemény jobbára a grebenácsi halmokból került ki. Jelentést tesz egy *Jezvin* község határában talált csontvázról is, mely mellett két arany függő találtatott; sírnak semmi nyoma sem volt. Reviczky-Bay Ilona úrnő pedig ismét értékes ajándékokkal gyarapítja a társulatot. — A pénztár állása 655 frt. 16 kr. — Ezután Iványi István: »Adatok, Lugos és Karansebes történetéhez 1658« czimű eredeti adatokon alapuló értekezése olvastatott föl, mely a társulati Értesítőben fog közzététetni.

A fölolvadás befejeztével egy jelen volt társulati tag, Mühlbach Károly ügyvéd igen érdekes ajándékkal lepte meg a társulatot, s ez két nevezetes munkából áll; az egyiknek címe: »*Des Aller Mechtigsten Künigreich inn Ungern | warhafftige Cronick unnd anzeigung.* stb., ajánlva van II. Ulászló magyar királynak; ajánló sorai ezek: »*Vorred |*

An den Durchleüchtigsten | groszmüchtigsten Fürsten un̄ herrn | Vladislaum König inn Ungren unnd Böhem ect. von den Ungerischen sachen und geschichten | Durch Antonium Bonfinium gestelt; záradekát pedig a következő sorok képezik: »Gedruckt inn der loblichen Stat Bern̄ inn Uechtlandt | Bey Mathia Apiario | inn kosten und verlegung des Ersammen unnd wolgeachten Ruprechten Winther Burger und Truckerhewen zu Basel | imm jar MDXLV (1545) und vollendet auff den fünfften tag Marty.« E kiadást gr. Kemény József sem említi Bonfinius kiadásai elősorolásában. (Új m. múzeum 1854. III. IV. f.)

A másik munka a római császárok arcképeit tartalmazza. Az ajánlatba hozott tagok mind megválasztattak. Ezzel az ülés véget ért.

V E G Y E S K Ö Z L É S E K.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« II. évfolyamának I. füzeté megjelent gazdag könyvészeti és irodalom történeti tartalommal. Többi közt *Fraknoi Vilmos* a szathmári püspök könyvtárát, *Khon Sámuel* a m. nemzeti múzeum héber kézíratait ismerteti, *Csontos János* pedig a nemzeti múzeum oklevélgyűjteményét. E vállalat fontosságát kevésbé jellemezzük, ha azt mondjuk, hogy az hézagot pótol irodalmunkban, s hogy változatos és gazdag tartalma folytán legkiválóbb folyóirataink közt foglal helyet, s kellően csak akkor méltányoljuk, ha kiemeljük, hogy könyvészeti érdekeink és könyvtáraink emelésében oly nevezetes tényező, mely egy évi fennállása óta már nevezetes eredményeket tud fölmutatni.

— MÁRKI SÁNDOR, kinek egy igen érdekes monographiáját »Magyarország földrajza 1567«-ben még a múlt évben elfogadtuk a »Századok« számára, s mint terünk engedi, közölni is fogjuk, s ki nem rég adta ki »Fekete Körös és vidéke« czimű helyiratát, most Sarkad történetére nyit előfizetést. 10—12 íves monographia lesz, mely jul. elsején fog megjelenni. Egy példány előf. ára 1 frt, mely összeg Kókai Lajos könyvkereskedésébe, Budapest, Károly-utca 25. sz. a. küldendő.

— Az »EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY« f. é. 2-ik füzeté 142 lapján B—y a folyóiratunkban közlött Križko-féle virágének »*Supra agnō sōck fel kabla*« sorára nézve azt a nézetét fejezi ki, hogy a Szilády által sutrá-nak értelmezett supra szó nem leírási hiba, hanem egyenesen azt jelenti, hogy *zsupra*. Indokolja ezt a Felső-Magyaror-

ban széltében ismert közmondással: *supra a vénasszony*, s itt körülbelöl annyit jelent, hogy a vénasszonynak a fiatalok közt már nincs helye.

— A »SZÁZADOK« f. évi 1-ső száma 94. lapján közlött Kállay levéltári apróságra nézve *Csontos János* a múzeumi kéziratár buzgó öre azt közli velünk, hogy az abban fölemlített *ynhának* szó érdekes nyelvészeti vitára adott okot; fölmerült az a nézet is, hogy e szó *juhának* (keblének) értelmében is olvasható, miután Codexeinkben csak vajmi ritkán fordul elő az »y« után »n«. Szilády Áron azonban valószínűbbnek tartja az *ynhának* szót. Mint halljuk Szarvas Gábor is föl fog szólalni ez ügyben.

— A BÉKÉS - MEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MÍVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT fölolvassal egybekötött választmányi ülést tart mártius 18-kán Oros-házán, mely alkalommal *Haan Lajos*, *Györy Vilmos* és *Zsilinszky Mihály* dolgozatai fognak fölolvastatni.

— A KISFALUDY TÁRSULAT m. hó 28. tartott ülésében gr. *Széchen Antal* történeti értekezéssel foglalta el székét; tanulmányt olvasott föl *Wellington herceg*-ről. A gróf ez alkalommal szükségesnek tartá megjegyezni, hogy e műve eredetileg a dévai album számára készült s abban is fog megjelenni és egyszersmind indokolta, hogy mért olvassa föl történeti művét egy szorosán vett szépirodalmi társulatban. Értekezőnek okait nem akarjuk szemle alá venni, csak azt akarjuk kifejezni, hogy azt az okot, melylyel ezt igazolni lehet, a gróf nem hozta föl, s ez ok, hogy ez essay, forma tekintetében is megfelel a magasabb igényeknek. A Kisfaludy-társaság igen helyesen ilyen szempontból is választ tagokat pl. Horváth Mihályt, Ipolyit; gróf *Szécsen*é, nem ebből a szempontból történt, de a munka, melylyel székét elfoglalta, e szempont alá esik. Mi kétszeresen üdvözljük ez értekezést, a francia és angol irodalom revuejei és reviewjei e formát nemcsak otthonossá, hanem a közönség előtt kedvessé is tették. Nálunk nem sokan vannak, kik azt sikerrel tudták alkalmazni. Gróf *Szécsen* e művével nemcsak a mi első rangú essay-íróink sorába lép, hanem az európai essay-írók kiválóságai mellett foglal helyet.

— Szuk Lőrinc tanár (Budapest, granátos-utca 9. sz.) magyar és erdélyi éremgyűjteményének másodpéldányait mintegy 444 darabot kész vagy egyéb változatért vagy római s lengyel érmekért részint cserébe bocsátani eladni, részint készpénz fizetése mellett. Érdeklődőket nevezett tanár úrhoz utasítjuk, ki is szívesen szolgál tájékoztató jegyzékkel.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK, történeti bevezetésekkel, *Fraknoi Vilmostól*. — Negyedik kötet. 1557—1563. Budapest, 1877. 670 lap. Ára 3 frt. M. tud. Akad. kkiadó hív.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK, történeti bevezetésekkel, *Szilágyi Sándortól*. Második kötet 1556—1576. 584 l. Budapest, 1877. Ára 3 frt. M. tud. Akad. kkiadó hív.

— BRUTUS JÁNOS MIHÁLY, m. k. történetíró históriája 1490—1550. A m. k. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából Toldy F. halála következtében folyt. és befejezőleg közli *Nagy Iván*. III. köt. 1537—1552. 8-rét. VIII. 474. Ára 2 frt.

— MAGYAR DIPLOMÁCZIAI EMLÉKEK, Mátyás király korából. Szerkesztik *Nagy Iván és b. Nyáry Albert*. Második kötet 1466—1480. Budapest, 1877. 445 l. Ára 2 frt.

— DUNCKER MIKSA. Az ó-kor története. A 3. angol kiadás alapján, a m. t. akadémia megbízásából ford. *Jónás János*. II. köt. 8-rét. IV. 66 l. Ára 4 frt.

— JAKAB ELEK. A Ghyczyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. 8-r. 67 l. Ára 40 kr. Ak. kk. hív.

— WENZEL GUSZTÁV. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzelmei a nagy-lucei Dóczyakkal. 1494—1548. N. 8-rét. 96 l. Ára 60 kr. Ak. kkiadó hív.

— ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XVIII. Bd. 1. 2. Heft. Nagy-Szeben, Miachaelis Ferencz. 8-rét. 1—377 lap. Ára 70 kr.

— SCHWARCZ JULICS. Die Demokratie. I. Bd. 1 Hälfte. N. 8-rét. LXIX. 112 l. Ára 2 frt 80 kr.

— DIE POLITIK OESTERREICHS in der spanischen Erbfolgefrage. *Arnold Goedecke*, Lipse 1877. Duncker és Mumblot. I. köt. 255. 160* l. Ára 5 frt.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

A Századok II. füzetében 175-ik lapon »Egy magyar példabeszéd« után a XVI. helyett XVII., 176-dik lapon alulról 3-ik sorban 108 helyett 1608, 177-dik lapon fölülről 12-ik sorban »oroszlanak« helyett oroszlanak, 16-ik sorban »aganak« helyett agianak, és 19-ik sorban »hitwab« helyett hitwab olvasandó.

MARTINOVICS ÉLETE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VII.

Martinovics tíz év óta volt leMBERGI lakos, nyolcz éven át foglalta el ott az egyetemen a physika tanszékét. Ez azonban nem elégítette ki nagyravágyását; az egyhangú zajtalan élet a világ nagy mozgalmaitól oly távolfekvő galicziai városban nem felelt meg nyugtalan természetének.

Visszavágyott Magyarországra. Nem hazájának szeretete vonzotta ide. Ennek soha sem adta jelét. De bizonyára azzal a reménnyel kecsegtette magát, hogy ott könnyebben érvényesítheti tehetségeit, biztosabban számíthat az egyház magas állásaira és dús javadalmaira.

Hihetőleg ezen tekintetek lebegtek szeme előtt, midőn néhány héttel a föntebb ismertetett gyászbeszéd megtartása előtt, (1791. január 19-én) ő, a nagy democrata, testvéreivel együtt, Lipót királyhoz a magyar nemesség, illetőleg — minthogy azt állították, hogy ősök mindig élvezték a nemesi előjogokat — nemesi czímer adományozásaért folyamodott; a mely kérvényök február 24-én kedvező elintézkést nyert. ¹⁾

¹⁾ Az adományozott czímer a következő: Vízirányosan fekvő csíkolat által két részre osztott paizs; a vörös csíkolaton ezüst félhold és arany csillag; a felső osztály ezüst mezejében fehér mén nyargal; az alsó osztály arany mezejében emelkedő hármás halom középsőjén kék mezű kar, mely kivont kardot tart, s annak hegyén levágott török fej vérzik. — (A folyamodvány eredetije és a czímer adományozó okirat fogalmazata az országos levéltárban.)

Még ugyanazon év tavaszán egy másik folyamodást nyújt be a királynak: a pécsi tanulmányi kerületben megüresedett főigazgatói hivatalért. Hivatkozik arra, hogy született magyar, a bölcsész- és hittudományok tudora, Lembergben tíz év óta tanárkodik, tudományos munkákat írt; magyarul, ráczúl, németül, francziául, angolul és olaszul beszél; végre idegen országokban járt, hol »a kereskedelmi politika és a pénzügytan terén alapos ismereteket szerzett magának.«

A kérvény a magyar udvari cancellárnak adatott ki véleményadás végett. Ez azonban sietett a királyt korábbi elhatározására emlékeztetni, a melynek értelmében a tanulmányi főigazgatóságok az új tanulmányi rendszer életbeléptetéséig üresekben hagyandók. Midőn ezen fölterjesztés a császári kabinetbe került, Lipót nem volt Bécsben, és a folyó ügyek elintézésével megbízott *Ferencz* főherczeg, a cancellár javaslata alapján, a kérelmet teljesíthetetlennek nyilatkoztatta. ¹⁾

Ugyanakkor azonban más alkalom kínálkozott tervének valóstítására. A pesti egyetemen a physika tudós tanára *Horváth János*, tekintettel előhaladott korára, már 1790. tavaszán kezdte sürgetni, hogy a király vagy kanonoki javadalmat adományozzon vagy nyugdíjat rendeljen neki. Miként az egyetem, úgy a helytartótanács és a cancellária is hathatósan támogatták az érdemes férfiút. Mindazáltal ügye lassan haladt előre. Csak 1791. május végén sikerült a cancellárnak királyi resolútiót eszközölni ki, és ez is csak föltételesen hangzott. A király ugyanis kijelenti: »Horváthnak — úgymond — ha kanonoki javadalom elnyerése előtt hagyná el tanári hivatalát, kész vagyok a javaslatba hozott 1200 forintnyi nyugdíjt megajánlani.« ²⁾

Az udvari cancellária egyidejűleg a királyhoz intézett fölterjesztésével, utasította a helytartótanácsot, hogy a physikai tanszékre a pályázat kihirdetése iránt intézkedjék. E kormányzék június 10-én fölhívta az egyetemi tanácsot, hogy a pályáza-

¹⁾ A cancellárnak 1791. június 9-én kelt fölterjesztése, *Ferencz* fhg. resolútiójával.

²⁾ *Horváth János* 1790. april 12-én és okt. 29-én a helytartótanács-hoz intézett kérvényei. A cancellárnak 1791. május 16-iki fölterjesztése, a kir. resolútióval.

tot július 15-ikig terjedő határnappal haladék nélkül hirdesse ki. Ez meg is történt. ¹⁾ Ily rövid határidőt kétségkívül azért tűztek ki, hogy a tanszék betöltése a következő tanév elejéig megtörténhessék, és mert Horváth János nyugdíjaztatásának ügyerégóta folyamatban levén, többen a vidéki tanintézetek tanárai közül már korábban benyújtották volt folyamodványaikat. ²⁾

Martinovicsot kétségkívül Pesten lakó rokonai értesítették, ezen pályázat kihirdetése felől. El volt határozva, hogy abban részt fog venni, és személyes megjelenésével súlyt kölcsönözend folyamodásának.

Emiatt az 179 $\frac{1}{2}$ -iki tanév vége felé azon kérelemmel fordult a galicziai kormányhoz, engedtessék meg neki a vizsgálatokat a rendes időnél korábban tartani meg. És bár tagadó választ nyert, ezzel nem gondolva, a vizsgálatokat önhatalmúlag korábban tartotta meg; mire a gondjaira bízott physikai múzeum kulcsait egyik tanártársára bízva, anélkül, hogy szándékát bárkivel közölné, Magyarországra utazott. ³⁾

Úgy látszik, július második felében érkezett Pestre. Itt benyújtotta folyamodását a helytartótanácsnál, és egyúttal a királyhoz is intézett kérvényt; azon reményben, hogy az uralkodónál, ki maga is szívesen mulatott vegyészeti kísérletekkel, különös kedvezésre számíthat. ⁴⁾

Vele együtt nyolczan pályáztak. Folyamodásaikat a helytartótanács július 29-kén oly fölhívással küldötte át az egyetemi tanácshoz, hogy *tíz nap* alatt, a bölcsészeti kar javaslatai alapján, küldje föl a megüresedett tanszékre kijelölését. ⁵⁾

¹⁾ A cancelláriának 1791. május 16-ikán a helytartótanácsához ennek június 10-én az egyetemi senatushoz intézett leiratai.

²⁾ Így például *Domin József* pécsi tanár már 1791. május 13-án adta be folyamodását.

³⁾ A leMBERGI egyetem levéltárából nyert közlemények alapján.

⁴⁾ Martinovicsnak egyik folyamodványát sem bírjuk. A királyhoz július 23-án intézett folyamodásnak meg van az országos levéltárban kivonata a hátírral, mely szerint az a helytartótanácsához küldetett át, — augusztus 31-én!

⁵⁾ A helytartótanács rendeletének eredetije a budapesti egyetem levéltárában.

A ügy csakugyan szokatlan gyorsasággal ment keresztül a különböző forumokon.

A bölcsészeti kar augusztus 5-én tette meg a hármas kijelölést.

Első helyen *Domin József* áldozárt candidálta, a pécsi akadémia tanárát, ki a természettudományokat tizennégy éven át tanította, és több e szakba vágó munkát bocsátott közre. ¹⁾ Második helyen: *D' Este Victor* áldozárt, kassai tanár, ki a physikát hat év óta tanította. Végre harmadik helyen: *Tomcsányi Ádámot*, fiatal világi embert, ki a váradi akadémián csak egy év óta volt a physika tanára.

Martinovics e szerint a candidátióból kimaradt. A bölcsészeti kar szükségesnek látta ezt indokolni. »A mit — úgy mond — Martinovics folyamodásában felhoz, többnyire ismeretlen előttünk. Nagyszámú munkái közül csak physikai tan-könyvének első kötete jutott el ide, és az sem találkozott kedvező bírálattal. Találmányairól a karnak nincs tudomása. *Göttling* »Taschenbuch für die Scheidekünstler« című folyóiratában megjelent értekezése pedig csak kísérleteinek ismertetését tartalmazza, minden bírálat nélkül.« ²⁾

Az egyetemi tanács öt nappal utóbb augusztus 10-én tartott ülésében a karnak kijelölését és ítéletét magáévá tette, s még azon napon fölküldötte a helytartótanács-hoz. ³⁾

Martinovics csakhamar értesült ezen eredmény felől. Könnyű elgondolni, mily mélyen sérthette őt az egyetem eljárása és ítélete. Azonban elnyomta fölháborodását. És mindent

¹⁾ Folyamodásához a következő munkákat mellékelte:

a) *De aeris factitii genesis, natura et utilitate.* Jaurini 1784.

b) *De soni campanarum in fulmina potestate.* Quinqueelesiis. 1786.

c) *Commentatio de Electricitate medica in museo physico Quinqueelesiensi comprobata.* Zagrabiae. 1789.

d) *Reflexiones, quibus nonnulla electricitatis medicae principia uberius illustrantur.* Budae 1790.

²⁾ A bölcsészeti karnak 1791. augusztus 9-én az egyetemi tanácshoz intézett beadványa az országos levéltárban.

³⁾ Az egyetemi tanácsnak augusztus 16-án a helytartótanács-hoz intézett felterjesztése ugyanott. .

megmozdított, hogy az egyetem ellenére is, a kormányshékeknél és a királnál a kineveztetést kieszközölje.

Augusztus 20-án személyesen megjelent a főherczeg-nádornál, hogy pártfogását kikérje. ¹⁾ Már korábban terjedelmes emlékiratot intézett a helytartótanácsához. Ebben csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy míg a külföld jól ismeri munkáit és találmányait, ezekről a pesti bölcsészeti kar semmit sem tud. Fölsorolja az utóbbiakat, és mellékeli az előbbieket, még azokat is a melyek kéziratban maradtak. Hivatkozik a szakfolyóiratokban megjelent kedvező bírálatokra, és a tudományos testületekre, melyek őt keblökbe fölvtették. Mellékeli Európa legkitünőbb physikusainak és mathematicusainak hozzá intézett leveleit, melyekben munkásságáról elismerőleg nyilatkoznak. Végre hangsúlyozza, hogy a bölcsészeti kar tanárai ellenséges indúlatot táplálnak iránta, és távol akarják tartani hazájától. ²⁾

A helytartótanács ezen iratot mellékleteivel együtt áttette az egyetemhez, oly meghagyással, hogy a bölcsészeti kar Martinovics irodalmi munkásságáról tegyen jelentést. Ennek beérkezéseig a tanszék betöltésének ügyét függőben hagyta.

A bölcsészeti kar dékánja Martinovics munkáit és irományait a nyúgdíjazott *Horváth Jánosnak*, továbbá *Pasquich Jánosnak* a felsőbb mennyiségtan és *Winterlének* a vegytan tanárának adta ki bírálat végett. Ezek már augusztus 26-án bemutatták jelentéseiket, a melyek mind a lehető legkedvezőtlenebből hangzottak.

Pasquich a mathematicai munkákról úgy nyilatkozott, hogy

¹⁾ Ezen alkalommal promemoriát nyújtott át a főherczegnek, melyet — szokása szerint — férfias rövidséggel szerkesztett. Így hangzik: »Euer Königliche Hochheit! Da der Unterzeichnete schon seit neun Jahren als öffentlicher Lehrer der Physik und Mechanik auf der Universität in Lemberg gelehret, und sich durch seine Verwendung in Ausland mit seinen Kenntnissen ausgezeichnet hat, so bittet Euer Königliche Hochheit der Unterzeichnete, ihn der hochlöblichen Stadthalterey als einen gebornen Ungarn für die Kanzel der Physik und Mechanik auf der Universität anzuempfehlen. Pest, den 20. August 1791.« (Eredetije az országos levéltárában.)

²⁾ Ezen emlékiratot nem ismerjük. Resumálja azt a bölcsészeti kar szeptember 2-iki felterjesztése.

azok e tudomány alapos ismeretének hiányát tüntetik föl, anélkül, hogy bármi újat tartalmaznának. A *vegytan* tanára Martinovicsnak német nyelven írt értekezéseiből a hibák és tévedések hosszú lajstromát állította össze, és arra a végeredményre jutott, hogy »szerző a vegytani fogalmak és elvek iránt tájékozatlan; minden elárúlja tudatlanságát.«

Azonban legsújtóbb volt annak ítélete, a kinek utódja kívánt lenni. *Physikai tankönyvének* első kötétéről nem szól, hivatkozva arra a »kevésbé dicsőséges ismertetésre«, mely az »*Ungarischer Merkur*« hasábjain jelent meg. De tüzetesen foglalkozik a második kötettel, melynek huszonöt, nagy részt lényeges hibáját mutatja ki. Oly munkának mondja azt, a mely méltatlan egy tanárhoz; mert nemcsak azt bizonyítja, hogy a szükséges tudományos ismereteket nélkülözi, hanem a kellő belátás hiányát is elárúlja. »Ennél rosszabb könyvet — úgy mond — életemben még nem olvastam.«¹⁾

A bölcsészeti kar ezek után kijelentette, hogy ragaszkodik első kijelöléséhez, és Martinovicsot a megüresedett tanszék betöltésére képesítettnek nem tarthatja. A folyóiratokban megjelent kedvező ismertetésekre, a külföldi tudósoknak udvarias szölamokban bővelkedő leveleire és az akadémiai címekre azt jegyezte meg, hogy ilyesek a kar tagjai előtt nem bírhatnak súlylyal; minthogy a saját eszökkel, nem pedig mások eszével ítélnék az előttök fekvő dolgok fölött. Egyébkint elhárítják magoktól a vádat, mintha a külföldi irodalmak termékeit nem ismernék. Arra ugyan egyiköknek sincs elég költsége, hogy a világ összes szakfolyóiratait megrendelje, de például Crell kiadványait többen bírják magán könyvtárukban, sőt egyikök élénk levelezésben áll vele. Végre kijelentik, hogy egyedül az igazság szeretete vezeti őket, és távol van tőlök az a szándék, hogy Martinovicsot hazájából kizárják.²⁾

A helytartótanács most már, ezen jelentés és a bírálatok

¹⁾ Mind a három bírálat eredeti példányai, a bölcsészeti kar fölterjesztéséhez mellékelve, meg vannak az országos levéltárban.

²⁾ A bölcsészeti kar 1791. szeptember 2-án kelt fölterjesztése ugyanott.

után, nem habozott az egyetem candidatióját fönntartani, és szeptember 9-iki üléséből az udvari cancelláriához fölterjeszteni. A Martinovicsról szóló jelentéshez is hozzájárult; »annálinkább — úgymond — mert látja, hogy ez az ember majd a physikai és mathematicai, majd ismét a csillagászati, vegytani és géptani tudományokba kap, a melyeknek mindegyike, hogy valaki kitünő eredményt mutathasson föl, egy egész emberéletet igényel. Mivel tehát ez az ember oly különböző tudományok terén keresett magának hirt és dicsőséget, nem meglepő az, hogy semmi újat nem alkotott, sőt gyakran lényeges botlásokat követett el.«¹⁾

Ez alatt Martinovics lépéseket tett magánál a királynál is, hogy a kedvezőtlen információt megelőzze és hatásukat ellensúlyozza. Úgy látszik személyesen jelent meg előtte, és nyújtotta be neki folyamodását, a melyet azonban ez a cancellárhoz tett át.

A cancellár előbb bevárandónak javasolta a helytartótanács fölterjesztésének megérkeztét.²⁾ Miután pedig az megérkezett, az egyetem által első helyen candidált Domin Józsefnek kineveztetését hathatósan ajánlotta; kiemelvén, hogy Martinovicsot »azon kedvezőtlen ítéletnél fogva, melyet ismeretei és munkái felől úgy az egyetem, mint a helytartótanács hozott«, a kijelölésbe fölvenni nem lehet.³⁾

A király elfogadta a cancellár javaslatát.⁴⁾ Az egyetem, a

¹⁾ A helytartótanács 1791. szeptember 9-iki fölterjesztése ugyanott.

²⁾ Martinovicsnak szeptember 1-én kelt folyamodása, legfelsőbb signatúrával ellátva, szeptember 25-én küldetett a cabinetből a cancelláriába. A cancellár 1791. szeptember 29-én jelenti a felségnek: »Nachdem man bereits eine von diesem Manne bey dieser Hofkanzley früher eingereichte Bittschrift desselben Inhalts der kön. Stadthalterey zur billigen Bedachtnung zugeschiedt hat: so wird ihr diesfälliger Bericht . . . abgewartet, um alsdann . . . den unterthänigsten Vortrag erstatten zu können.« A királyi elhatározás így szól: »Diese Auskunft dienet in Gewärtigung des verheissenen weiteren Vortrags zur Nachricht, nur hätte solche, da sie schon vom 29. Sept. datirt ist, Mir nicht erst unterm 26. Oct. herausgegeben werden sollen. Leopold m. p.«

³⁾ 1791. október 27-iki fölterjesztés.

⁴⁾ »Ich genehmige in einem und dem andern das Eurathen der Kanzley Leopold m. p.«

helytartótanács és a cancellária egyértelmű fölszólalása után nem tehetett egyebet, mint Domint nevezni ki a pesti tanszékre.¹⁾

Azonban a király egyáltalán nem volt arról meggyőződve, hogy a folyamodók közül Domin a legalkalmasabb. Martinovicsnak sikerült őt megnyerni.

A vegytani kísérletekben kedvét találó fejedelmi dilettanszal Martinovics munkái, nagy irodalmi tájékozottsága és elbizakodott föllépése nehézség nélkül elhitethették, hogy nagy tudóssal áll szemben, kinek jelentőségét és érdemeit a szűk látkörű magyar professorok nem képesek, vagy törpe irigységből nem akarják fölismerni.

Sőt hihető, hogy Martinovics úgy tüntette föl magát, mint a kit szabadelvű, democraticus elvei miatt üldöznek honfitársai. Új jogczím a hasonló szellemű király előtt arra, hogy őt fölkarolja.

A király tehát néhány nappal azután, hogy őt a pesti tanszék betöltésénél elejtette, — október végén — császári királyi tanácsossá és udvari vegyészszé nevezte ki, 1500 forint fizetéssel melyhez tanári nyugdíj czímén még 500 forint járult.²⁾

VIII.

Ugyanakkor, midőn Martinovicsnak tervét a pesti egyetem tanárai meghíúsították, másfelől is ellenséges föllépéssel találkozott; azon szerzetes-rend főnöke részéről, a melyhez egykor tartozott.

¹⁾ A cancellária csak 1791. deczember 1-én adja ezt a helytartótanácsnak tudtára.

²⁾ Martinovics 1791. november 3-án Pestről felkéri a helytartótanácsot, hogy miután ő felsége »consideratis infrascripti literariis meritis, dato ad Exc. Cancellariam Austriaco-bohemico-galliciam decreto, eidem dignitatem Consilarii C. R. benigne contulerit« folyamodását és mellékleteit szolgáltassa neki vissza. Martinovics ezeket csak 1792. február 24-én veszi át Bécsben. A térítvényt így írja alá: »S. C. R. M. Consiliarius et *Chemicus aulicus*.« A galicziai kormányzóság 1792. február 18-án értesíti a lembergi egyetemet Martinovics nyugdíjaztatása felől. Martinovics 1792. július 6-án Laczkovichhoz intézett levelében említi, hogy Leopoldtól 1500 for. fizetése volt.

Mióta a lemergi egyetem tanárává kineveztetett, megszakított minden összeköttetést szerzetével. Ennek körében is, úgy látszik, egészen megfeledeztek róla.

Most azonban, midőn Pesten megjelent és az egyetemi tanzék elnyerésén fáradozott, ismét magára vonta egykori rendtársainak figyelmét. A tartomány élén ekkor *Jezik László* állott, ugyanaz, ki tíz év előtt mint eszéki házfőnök annyi keserűséget okozott Martinovicsnak. Az ellenszenvet, melyet iránta táplált volt, annyi esztendő leforgása után is, megőrizte; és megragadta az alkalmat, hogy vele újlag éreztesse.

Jól tudta, hogy Martinovicsnak saecularisátója nem ment szabályszerűen véghez, és hogy az egyházi törvények szempontjából szerzetesi fogadalmai érvényeseknek nem tekinthetők. E miatt el volt határozva az ő saecularisátóját megtámadni, és őt szerzete számára visszakövetelni. II. József nem volt többé életben. II. Lipót szabadelvű iránya daczára óvakodott az egyház hatóságát csorbitani. És így remélhette, hogy kényszerítheti a kolostorba való visszatérésre.

E czélból igénybe vette az esztergomi érseki hivatal közreműködését. 1791. november elején jelentést tett *Kondé Miklós* esztergomi érseki helynöknel. Előadja, hogy Martinovics több év előtt »titkon, főnökének tudta és engedelmével« Lengyelországba szökött volt, és most Pesten világi papnak öltözve »kóborol.« És minthogy azon nézetben van, hogy azt a főpapot, a ki őt a világi papság sorába fölvette »rászedte«; köteletségének tartja, »a tévelygő juhocskát, a szent kánonok és szerzetesi fogadalmak értelmében, az akolba visszavezetni.« Mivel pedig erre neki nincs elég hatalma; fölkeri a helynököt, hogy »hallgassa ki Martinovicsot; és ha kitünnék, hogy a szerzetesi fogadalmaitól való fölmentést nem törvényes úton eszközölte ki, utasítsa őt oda, hogy a szerzetbe térjen vissza.«¹⁾

Kondé erre november elején magához hívatta a Pesten tartózkodó Martinovicsot, és kérdést intézett hozzá, mily joggal viseli ő a világi papok öltönyét? Ő erre azt válaszolá, hogy mint

¹⁾ Jezik Lászlónak 1791. november 5-én Kondéhoz intézett levele az esztergomi érsekség levéltárában.

egy más egyházmegye papja, nem érezi magát kötelezve arra, hogy a kért fölvilágosítást megadja; ő ugyanis mint vendég tartózkodik itt, csak néhány nap előtt érkezett meg Bécsből, hol ő felsége által 2000 forint fizetéssel tanácsossá és udvari vegyész-szé neveztetett ki.

Erre azonban Kondé figyelmeztette, hogy ha magát nem igazolja, az esztergomi egyház-megye területén a papi functiók végzésétől el fog tiltatni, sőt kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a világi hatóság segítségével ki fogják szolgáltatni a rendnek, melyet elhagyott.

Ekkor Martinovics előmutatta a lemergi érsek oklevelét, melylyel őt egyházmegyéjébe fölveszi; kijelentvén, hogy ezt egyedül a helynök személye iránti tekintetből teszi, »kinek jóságáról már oly sokat hallott.« A helynök egyelőre megelégedett ezzel, és szívélyes társalgás után, barátságosan váltak el egymástól. ¹⁾

Martinovics Kondénak magaviseletével egészen meg volt elégedve. De annál inkább föl volt ingerülve a szerzet ellen, mely őt ismét háborgatni kezdé, és a melynek ármánykodásaiban kereste valószínűleg az egyetemen szenvedett kudarcznak is magyarázatát.

Szenvedélyes levélben adott haragjának kifejezést. Nem közvetlenül a provincialist keresse föl azzal, hanem hivatali elődjét *Jakosicsot*, ki ekkor a budai zárdában házfőnök volt.

Rövid vonásokban állítja eléje életét a szerzetben, az üldözést, a melynek ott minden vétke nélkül ki volt téve. Előadja miként határozta el magát a katonai lelkészi pályára lépni »a mely fontosabb mint a tétlen élet a kolostorban.« Távozását bejelentette neki; de »mihelyt a fejedelemnek szüksége volt rá, balgaság lett volna engedélyt kérni főnökétől, a ki őt egyébkint

¹⁾ Így beszéli el az esetet Kondé 1791. november 15-én Batthyányi bíbornokhoz intézett jelentésében. — Martinovics pedig maga Jakosicshoz intézett levelében így nyilatkozik: »Ich und Kondé wurden gute Freunde, er hat ein gutes Temperament und viel Bescheidenheit; ich wies ihm nicht aus Schuldigkeit, sondern aus Höflichkeit meine Dispensation, und werde seine Höflichkeit überall rühmen wissen.« Mindez meghazudtolja Szirmay eltérő előadását.

is elnyomta.« Ezután oly tételt állít föl, a melynek merészségével az abban mutatkozó fogalomzavar teljes összhangzásban áll. »Az uralkodó — úgymond — a placetum regium által minden fogadalmat, esküt stb. érvényessé tesz (!); ha tehát valamely papot szolgálatra fölhív, a püspök vagy provincialis nem tarthatja vissza, és észszerűen semmi kifogást nem tehet a fejedelmi rendelkezés ellen. A pap nem szűnik meg polgár lenni. Az ember mint polgár születik; csak a keresztség teszi kereszténnyé, a körülmételés zsidóvá. Én, úgy mint ön is, kiskorúságomban letett eskü által lettem szerzetessé. A természetes kötelelességek Isten és önmagunk irányában első helyen állanak; a polgári kötelelességek a másodikon, a szerzetesi kötelelességek a legutolsón. Így fogja ön is a dolgot felfogni, ha nem akar egy Isidorus Mercator vagy Bellarmin követője lenni.«

Azután kérdezi: miért nem követelte tőle már évek előtt dispensációjának előmutatását? »Hisz jól tudta, — úgymond — hogy Lembergben mint tanár dicsteljesen szolgáltam az államnak, és szerencsés voltam mindenkinek (önt, néhány vén franciscanust és a jezsuitákat kivéve) szeretetét bírni.« Csak most léptek föl ellene, midőn látták, hogy őt »a magyarországi jezsuiták« üldözik, és hitték, hogy támasz nélkül áll. »Újra a barátöltönybe akartak bújtatni. Köszönet jóságukért. Ön és a provinciális bebizonyították, hogy ha nektek (*így*) szabadságot engednének, ép oly roszakaratulag járnátok el a józan ész és a fejedelmi törvények ellen, mint a németalföldi szerzetesek... Ön és a provinciális, kétségkívül a lojoliták által fölizgatva, boszúságot akarnak nekem okozni. De én megbocsátok minden ellenségeimnek; mert elveim nem indítanak boszúállásra; és becsülni tudom a jezsuitákat is, mert tudós férfiak; idővel őket is meg fogom győzni arról, hogy ártatlanul üldöztek. Ha azonban még kedvök volna a helytartótanács által az iránt is vizsgálatot indíttatni, valjon csakugyan cs. k. tanácsos vagyok-e; ezt a küzdelmet is nyugodtan fogom bevárni; meg fogok önnek bocsátani, és czeokről soha egy szót sem fogok kegyelmes uralkodómnak elmondani.« ¹⁾

¹⁾ Martinovicsnak Jakosicshoz intézett levele a budai zárdában. (De dátumja: 1791. okt. 5. téves. A levelet csak november után írhatta.)

Martinovics ezen levele olajat öntött a tüzre. A provinciális ezután még inkább igyekezett Kondét erélyes föllépésre készíteni, a kit egyébkint Martinovics közlései nem elégítettek ki. Azonnal föltűnt neki, hogy a leMBERGI érsek iratában a szerzetesi fogadalmaktól való fölmentés fölül nincs említés. Csudálkozását is fejezte ki a fölött, mikép vehette őt föl a leMBERGI érsek egyház-megyéjének papjai sorába, mielőtt saecularisációját igazolta volna. Ennek következtében azt javasolta a primásnak : hogy kérdést kell intézni a leMBERGI érsekhez az iránt: valjon Martinovics a fölvételt nem álutakon eszközölte-e ki; ha az bebizonyúlna, vagy a királynak kell jelentést tenni, vagy pedig Martinovicsot egyszerűen visszaküldeni a szerzetbe. ¹⁾

Batthyányi bibornok erre azt az utasítást adta helynökének, hogy szerezze meg a leMBERGI érsek oklevelének hiteles másolatát, és kérjen ettől részletes jelentést; addig is pedig Martinovicsot tiltsa el az összes papi functióktól. ²⁾ Kondé sietett a vett parancsnak — december elején — mindkét irányban eleget tenni. ³⁾

Martinovicsot, ki ekkor ismét Pesten volt, az egyházi suspensió a legnagyobb mértékben fölháborította. Az érintetlenül hagyhatta a papot, de mélyen sérthette az embert. A királytól kért elégtételt. Deczember 13-kán kelt iratában panaszt emelt az ellene indított újabb üldözés miatt. A provinciális vádjait rágalomnak bélyegezte. Előadta, hogy ő nem szökött meg szerzetéből; midőn tábori lelkésznek hívatott meg, távozását bejelentette. Saecularisációját a leMBERGI érseknél az akkori császári rendeletek értelmében nyerte. Ezek után fölkérte a királyt, parancsolja meg a provinciálisnak, hogy tőle élő szóval vagy írásban bocsánatot kérjen; az érseki helynököt pedig hívja föl, hogy

¹⁾ Kondénak idézett november 15-iki jelentése.

²⁾ Batthyányinak Pozsonyból 1791. november 27-én Kondéhoz intézett levele az esztergomi levéltárban.

³⁾ Hogy Kondé a suspensiót csakugyan közölte Martinovicssal, kitűnik a primásnak utóbbi 1792. márczius 26-án a helytartótanács-hoz intézett jelentéséből.

jövőben hasonló föladásokat ne vegyen tekintetbe, és őt hagyja békében élni. ¹⁾

A király ez iratot, legfelsőbb signaturával ellátva, a cancellárhoz küldötte át, ki erre azt a javaslatot terjesztette föl, hogy a helytartótanács útján az ország primásától jelentést kell kérni. Lipót helybenhagyta ezt, fölszólítván a cancellárt, hogy mihelyt a jelentés beérkezik, azt neki mutassa be. ²⁾

Még mielőtt a cancellár fölszólítása a helytartótanáctól a primáshoz, és ettől helynökéhez leérkezett volna, megjött a lemergi érsek válasza. Ez úgy adja elő a történeteket, hogy Martinovics előtte megjelenvén, azt állította volt, hogy szerzetesi fogadalmaitól föl van mentve, elő is mutatott erre vonatkozó bizonyítványokat, de azokat meg nem vizsgálta, mert föltételezte, hogy Martinovics állítása igaz. Ezen föltevésben teljesítette kérelmét és fogadta meggyébe, a minthogy iratában egy szóval sem említi, hogy ő dispensálta szerzetesi fogadalmaitól. Kérelmének »kedve és akarátja ellen, mintegy kényszerítve« adott helyt, mert az akkori veszedelmes időben, midőn II. József a kilépő szerzeteseket nagy kedvezésben részesítette, nem volt tanácsos azt megtagadni. Ezután megemlítvén, hogy Martinovics Lemberghen nem állott egészen jó hirben, azt ajánlja az érseki helynöknek, hogy az ő fölvételi oklevelével nem gondolva, úgy járjon el Martinovics irányában, a mint az igazság és vallásos buzgalma követeli, úgy, hogy példáján mások is okuljanak. ³⁾

Kondé átküldvén e levelet Batthyányinak, kérdést tett, hogy mit kelljen tovább ezen »kellemetlen ügyben tennie?« ő maga azt tartotta legczélszerűbbnek, hogy Martinovics térjen vissza szerzetéhez, és innen Rómába forduljon dispensációért, vagy pedig egyszerűen törvény útjára utasíttassék. ⁴⁾

¹⁾ Martinovics 1791. dec. 13-iki iratának eredetije az országos levéltárban.

²⁾ A cancellár 1791. dec. 27-iki fölterjesztésén a következő kir. resolútió áll: »Nach Einlegung der von der Statthalterey ... abgeforderten Berichte sind mir die weiteren Vorträge zu erstatten. Leopold.«

³⁾ A lemergi érseknek 1792. január 11-iki levele az esztergomi levéltárban.

⁴⁾ »Eundem ex possessorio Ordinio vel Romam pro impetranda

Batthyányi, ki ez alatt megkapta a helytartótanács fölszólítását, hogy Martinovics panaszai tárgyában tegyen jelentést, a ferenczrendű provincialistól kért fölvilágosítást.¹⁾

Jezik sietett eleget tenni e felszólításnak. Hevesen kikelt Martinovics »vakmerősége« ellen, mely szerint őt és az érseki helynököt a királynál bevádolni merészelte. Egyenkint czáfolja annak állításait. Az — úgymond — minden kétségen kívül áll, hogy szerzetes főnökének engedélye nélkül távozott Bukovinába, minélfogva a szerzetes-szabályok értelmében hitszegőnek (apostata) tekintendő. A lemergi érseknek írata nem dispensatió. És II. József alatt sem voltak a püspökök feljogosítva szerzeteseket fogadalmaitól fölmenteni. Ez mindig a pápának kizárólagos joga volt. Ő tehát fönntartja a vádat, és újra sürgetőleg fölkéri az érseket, hogy »a tévelygőt és kőborlót... a rendnek szolgál-tassa ki.«²⁾

A primás osztozott a provinciális felfogásában, és magáévá tette helynökének javaslatát. Azt ajánlotta a helytartótanácsnak, hogy Martinovicsot »a mennyiben hivatalos állása nem volna«, mielőbb vissza kell szolgáltatni szerzetének, hogy itt saecularisációjának érvényességét igazolja, ha pedig erre nem képes, a szerzet hivatalaiban alkalmaztassék, és ne hagyassék tétlenül.³⁾

A helytartótanács — 1792. márczius 27-én pártoló fölterjesztés mellett küldötte a primás iratát Bécsbe.⁴⁾

IX.

Ez alatt, az 1792-ik év első napjaiban, Martinovics elfoglalta új állását, a melynek teendői hihetőleg arra szorítkoztak,

dispensatione relegandum, vel ad viam juris inviandum.« 1792. január 21-én kelt levele ugyanott.

¹⁾ A helytartótanácsnak 1792. január 10-én Batthyányihoz, és ennek február 8-án Budáról Kondéhoz intézett levele, ugyanott.

²⁾ Jeziknek 1792. márczius 14-én Kondéhoz intézett jelentése ugyanott. Ehez van mellékelve *Jakosicsnak* 1792. márczius 7-én kelt nyilatkozata, a melyben szoros tárgyilagossággal adja elő Martinovics távozásának (1781.) történetét.

³⁾ 1792. márczius 20. Eredetije az országos levéltárban.

⁴⁾ Eredeti fogalmazata ugyanott.

hogy a királynak jól felszerelt chemiai laboratoriumát kezelte, neki a kísérletekben segédkezet nyújtott, ezeket előkészítette stb. Ekként alkalmá nyílt az uralkodóval gyakran érintkezni, kinek rövid idő alatt kiváló mértékben nyerte meg kegyeit és bizalmát.

Martinovicsnak megnyerő modoráról és ritka társalgási ügyességéről ellenségei is elismeréssel szöloáltak.¹⁾ Annál nagyobb hatással lehettek e tulajdonok olyanokra, kikkel az eszmék és az irány közössége szellemi rokonságba hozta.

Ilyen volt II. Lipót, a ki egészen hódolt az akkori francia bölcsészet elveinek; csakhogy okúlva elődjének szerencsétlen kísérletein, több mérsékletet és jogtiszteletet hozott magával a trónra. Ő is át akarta alakítani országainak politikai intézményeit, az ő lelkét is nagy tervek töltötték be; de ezeket óvatossággal készítette elő.

A tehetséges és ambitiosus fiatal papban — Martinovics ekkor csak 36 éves volt — csakhamar hasznos eszközt ismert föl. Fontos politikai munkálatokkal bizta meg.²⁾ Mily természetűek voltak ezek, szorosan nem tudjuk meghatározni. Martinovics mindig egész általánosságban szölo azokról. Úgy látszik, föladata volt, szabadelvű magyarokat a király szolgálatának és terveinek megnyerni, és talán egy társulatot is alakítani, oly célból, hogy a szabadelvű eszméknek útát nyisson a nemzet minden rétegeibe.³⁾

1) Egy 1795. május 11-iki levélben olvassuk: »Du verehrtest meinen ehemaligen Collegen (Martinovics): gut, so verehre auch Sylla und Catilina . . . Ich schätzte nie etwas Anderes in ihm, als *sein Unterhaltungstalent und seine physikalischen Kenntnisse*.« (Fessler. X. 665. l. jegyzet.)

2) Az azonban, a mit először Szirmay mond, és utána az újabb történetírók mind írnak, hogy Lipót király Martinovicsot titkos missióval Párisba küldötte, semmi alappal nem bír. Mióta M. lemergi tan-székét elhagyta Lipót haláláig, tudjuk hogy Martinovics mindig Pesten és Bécsben tartózkodott. Azután Martinovics 1791 és 92 iki folyamodásaiban, midőn minden érdemeit fölsorolja, a párisi missiót is fölemlítend. *Kazinczy* írja ugyan, hogy Lipót Martinovicsot »missióval tisztelte meg, és mely missióval!« De ez másként is magyarázható.

3) Martinovics 1792. márczius 2-án, közvetlenül Lipót halála után Laczkovicshoz intézett levelében említi, hogy nekik megbízásuk

És csakugyan Martinovicsnak már néhány hét alatt sikerült többeket megnyerni. Ilyenek voltak: *Laczkovics János*, ennek testvére *László* és *Szily* alispán, kik előbb a kormánynyal feszült viszonyban állottak volt, s most az ő közvetítése által, az udvarral kiengesztelődtek.

A legkiválóbb ezek között Laczkovics János. Köztudomású tény, hogy azon kérvénye miatt, melyet több tisztársával együtt, a magyar ezredeknek Magyarországon való elhelyezése, magyar születésű tisztek alkalmazása sat. tárgyában, az 1790-iki országgyűléshez intézett, tiszti rangjától megfosztatott, s azóta Pesten hivatal nélkül élt; elégedetlenségét az ország állapotaival és intézményeivel úgy magán társalgásban és levelezésben mint sajtó útján is nagy merészséggel és cynismussal fejezve ki.¹⁾

Martinovics hihetőleg akkor ismerkedett meg vele, mikor 1791. nyarán az egyetemi tanszék elnyerésére célzó lépései végett Pestre jött. Benső barátság jött létre köztök, melyet azóta élénk levelezés ápol.

Laczkovics az 1792-iki év elején írásbeli nyilatkozatot küldött föl Bécsbe, mely hűsége felől teljesen megnyugtatta a királyt, ki viszont Martinovics által kilátásba helyezte, hogy kerületi biztossá fogja őt kinevezni, és addig, míg ez megtörténhetik, némi kegydíjat utalványozott részére.²⁾

volt »pour executer ses grands projets politiques.« És öt nappal utóbb ugyanannak írja, hogy úgy hiszi, Ferencz király informálva van »des travaux politiques dont j'étais chargé.« Nevezetes az, a mit négy héttel Lipót halála után ír Laczkovicsnak: »Notre plan est changé, on a trouvé autre moyen pour parvenir au but destiné. Personne ne fera pas des ambassades et des prosélytes.« (Tehát előbb készültek proselytákat szerezni.) — Figyelemre méltó az is, a mit »Der Process des Majestätsverbrechens in Ungarn« című (Lipce 1800) munkában olvasunk: »Er (Martinovics) behauptete bis an sein Ende, dasz er zur Errichtung dieser Gesellschaft in Ungarn vom Kaiser Leopold selbst den Auftrag erhalten habe, um die Gemüther und Grundsätze zu einer gemeinnützigen Reformation zu vereinigen . . . Er berief sich hierin auf Kaiser Leopolds eigenhändige Briefe und Aufsätze, die zwischen seinen Papieren wären.«

¹⁾ *Horváth Mih.* Magy. Tört. VIII. 163. tüzetesen jellemezi Laczkovicsot.

²⁾ *Martinovics* öt nappal II. Lipót halála után (1692. márczius

Egyébkint Martinovics saját magáról sem feledkezett meg. Nem mulasztotta el a király kegyeit a maga érdekében kizsákmányolni. 1792. február 21-én rövid kérvényt nyújtott neki át, a melyben »tekintettel úgy a tanári pályán, mint irodalmi munkái és a tudományos világ előtt ismeretes vegyészeti találmányai által szerzett érdemeire,« a *siklósi apátságot* kérte magának adományoztatni.¹⁾

A király már másnap a következő cabineti iratot intézte a magyar cancellárhoz: »Kedves gróf Pálffy! Martinovics Ignác József világi papnak, a mellékelt folyamodványában kifejezett kérelmére, a Magyarországon megüresedett siklósi címzetes apátságot ezennel kegyelmesen adományozni kívánom; és fölhívom önt, hogy erre nézve a szükséges intézkedéseket tegye meg. Leopold.«²⁾

Azonban Martinovics rosszúl volt informálva. A siklósi apátság nem volt üresedésben; egy rozsnyói kanonok bírta azt. A cancellár sietett erről a királyt fölvilágosítani; de egyúttal azt ajánlotta, hogy a tolna-megyei *szászvári* szintén címzetes apátságot adományozza neki.³⁾

Midőn ezen fölterjesztés a királyi kabinetbe jött, Lipót halálos ágyán feküdt, és a következő napon (márczius 1-én) kimúlt.

Ez súlyos csapás volt Martinovicsra; olyan — úgy mond — mintha a villám sújtott volna le rá. Rövid, de meleg szavakban értesíti barátját Laczkovicsot a gyászos eseményről. »A császár, ki több volt nekem mint atyám, meghalt. Nagy veszteség ez az emberiségre és különösen az országokra nézve, melyek kor-

7-én) írja Laczkovicsnak, hogy Ferencz királyt értesítette »de votre reconciliation avec l'Empereur, comme de celle de votre frère et de M. Vice-Comte Szilly. On l'a convaincu que l'Empereur vous a promis la place d'un Commissaire de Province et une pension de 10 ducats jusque vous ne serez pas placé.« A Laczkovics által kiállított térítvényről gyakran van szó a későbbi levelekben.

¹⁾ Martinovicsnak német nyelven írt kérvénye az országos levéltárban.

²⁾ Az 1792. február 22-én kelt kir. írat eredetije ugyanott.

³⁾ Az 1792. február 27-ikén kelt fölterjesztés ugyanott.

mánya alatt állottak volt. Hozzá hasonló uralkodót nem egy hamar fog Európa birni.«

De habár a könnyek, — mint maga írja — melyeket a fájdalom sajtol ki szemeiből, nem engedik, hogy többet írjon, attól nem tartották vissza, hogy mindjárt az első napokban lépéseket tegyen a trónralépő új király kegyeinek megszerzése végett. Audientiát kér. Emlékiratot nyújt át. Barátait járja be. ¹⁾

Ő nem esett kétségbe. Reméli, hogy »post nubila Phoebus.« Bizalommal viseltetett *Ferencz* iránt, kinek »philosophiai neveltetéséről, és két nagy elődje által kiképezett szelleméről,« magasztalólag szól. És csakugyan a király siet kinyilatkoztatni, hogy az elődje által kijelölt iránytól nem fog eltérni. Martinovicsot is biztosítja, hogy ugyanazon kegyelmet fogja iránta tanúsítani, a melyben atyja részesítette. ²⁾

Főloszlatta ugyan atyjának a császári várakban berendezett chemiai laboratoriumát, s főszerelését Lagusius udvari orvosnak ajándékozta, de Martinovicsnak meghagyta az 1500 forintnyi évdíjat, és a királyi cabinetben adott neki ideiglenesen foglalkozást, kilátásba helyezve, hogy egyik udvari cancelláriánál tanácsosi ranggal fogja alkalmazni. ³⁾

Együttal uralkodásának már hatodik napján meghagyta a magyar cancellárnak, hogy Martinovics részére a *szászvári apátság* adományozásáról szóló oklevelet állítsa ki. ⁴⁾

Azonban két nappal ezen kézirat kibocsátása előtt, márczius 5-én, a cancellár részéről fölterjesztés ment a királyhoz,

¹⁾ *Martinovicsnak* 1792. márczius 2 - és 7-én Laczkovicshoz intézett levelei. Az utóbbiban többi között írja: »Le plan que je viens de presenter au Roi contiens les details exacte de vos merites ... Enfin nous fines tout ce que la raison bien instruite pouvait faire...«

²⁾ *Martinovicsnak* 1792. márczius 30 és april 19-iki levelei.

³⁾ Ezekről 1792. márczius 30-án értesíti Martinovics Laczkovicsot.

⁴⁾ A cancellár február 27-iki, Lipóthoz intézett, fölterjesztésén a következő resolútió áll: »Bey so beschaffenen Umständen kann den für den Weltpriester Martinovics auszufertigenden Collationalien die titular Abtey Szaszvar eingeschalten werden, doch wird derselbe dafür die angemessene Taxen zu entrichten haben. Franz. — Publicatum 8. Martii.«

melyben javaslatba hozza, hogy míg a Martinovics secularisatiója tárgyában fölmerült kérdések tisztába hozatnak, az adománylevél kiállítása halasztassék el. Ezt akként indokolta, hogy mivel a főkérdés az, valjon Martinovics föl van-e jogosan mentve szerzetesi fogadalmaitól; ha kitűnnék, hogy saecularisatiója érvénytelen, úgy az apátság elnyerésére sem tekinthető képesítettnek.

A király elfogadta a cancellár javaslatát. Az adománylevél kiállítása elhalasztatott. ¹⁾

Martinovics, alig értesült ezen fordúlatról, folyamodványt nyújtott be a királynak, melyben a budai provinciális ellen benyújtott panaszai tárgyában a vizsgálat megindítását elhalasztatni kérte, míg a leMBERGI érsektől nyert saecularisatiójának érvényességét igazoló okleveleket beszerzi; de kijelenté, hogy mihelyt ezek kezei között lesznek, azonnal jelentkezni fog, és kész akár Bécsben, akár Budán a vizsgálatnak alávetni magát.

A király két hónapi halasztást engedett, oly hozzáadással, hogy ezen idő letelte után köteles legyen Budán a primás előtt megjelenni, és saecularisatióját igazolni. ²⁾

Azonban Martinovics csakhamar megbánta, hogy késznek nyilatkozott volt magát a primás vizsgálatának és ítéletének alávetni. Már két nappal az említett folyamodás benyújtása után, egy másodikkal járúl a király elé. »Érett megfontolás után — úgy mond — arról győződtem meg, hogy ha a dispensációért, melyet egy püspök már megadott volt, Rómába folyamodnám, a II. József alatti és mostani kormányra nézve lealázó tényt követnék el. Minthogy továbbá arról is bizonyos vagyok, hogy ha a vizsgálat Magyarországon indíttatik meg, azt a jezsuiták és ferencziek áthathatlan labyrinthusba fogják bonyolítani, és e mellett pénzem sincs a Magyarországra való utazás költségeinek fedezésére«: oly kérelemmel fordul a királyhoz, rendelje el, hogy a vizsgálat Bécsben történjék meg; a vizsgáló bizottság

¹⁾ A cancellár 1792. márczius 5-iki fölterjesztésén a következő kir. resolútió áll: »Opinioni cancellariae adstipulor. Franciscus.«

²⁾ Ezen folyamodásnak és a kir. resolúciónak csak a cancelláriánál készült kivonata maradt fön.

tagjaivá Vlasics udvari tanácsost, Pehemet a bécsi egyetemen a kánoni jog tanárát és Tobencz egyetemi rectort, mint egészen pártatlan férfiakat óhajtaná kineveztetni. ¹⁾

A király ezen kérvényt a cancelláriához tette át véleményadás végett. Mivel pedig e miatt a királyi elhatározás késett Martinovics márczius 29-én audientiát eszközölt ki magának. Barátjához intézett levelében dicsekszik, hogy »egész fenségét megtartotta;« hogy a király szívesen fogadta és mindent megígért. Azonban nem kevésbé aggasztotta az a körülmény, hogy épen utána Kondé Miklós esztergomi érseki helynök ment be a királyhoz. Azt hitte, hogy Batthyányi küldötte őt Bécsbe, oly czélból, hogy a királyt ellene informálja. »A bibornok, — úgy mond — a jezsuiták, a barátok, és az egyházi rendnek úgyszólván összes fejei szövetkeztek ellenem. Eget földet megmozdítanak, hogy saecularisátiómnak érvénytelenségét mutassák ki. El akarnak nyomni, megakarnak semmi síteni A bibornok-prímás ... a papok iszonyú törvényei szerint kívánna velem elbánni, és ezért kényszeríteni akar, hogy Budára menjek.« ²⁾

Habár kétségtelen, hogy Martinovics nagyobb fontosságot tulajdonított személyének és ügyének, mint a melylyel bírt; és habár alig hihető, hogy Batthyányi ezen ügy miatt szükségesnek látta volna helynökét az udvarhoz küldeni: mégis Kondé megjelenése Bécsben nem maradt befolyás nélkül ezen ügyre; a mi annál természetesebb, mert a cancelláriánál az egyházi ügyek előadója *Okolicsányi Imre* udvari tanácsos, Kondénak collegája, esztergomi kanonok volt. Épen az ő bécsi tartózkodása alatt, márczius 25-én küldötte a cancellár Martinovics második folyamodása tárgyában jelentését a királyhoz. Ebben kifejti, hogy a szerzetesi fogadalmaktól való fölmentés ügye, úgy szintén a szerzetesek és főnökeik között fennforgó vitás ügyek megvizsgálása, a kánoni jog és a királyi rendeletek értelmében, a megyés püspökhöz tartozik. Ennek folytán Martinovics ügyében is a primás

¹⁾ Martinovics 1792. márczius 15-én kelt folyamodása az országos levéltárban. Figyelemre méltó, hogy magát *apátnak* czímezi.

²⁾ Martinovicsnak 1792. márczius 30-án Laczkovichhoz intézett levele.

az illetékes hatóság; ez előtt kell tehát magát igazolnia; minél fogva azon kérelme, hogy ügyét Bécsben egy külön e célra kiküldendő bizottság tárgyalja, nem teljesíthető.

A király elfogadta ezen véleményt. ¹⁾

Néhány nap múlva felérkezett Bécsbe a helytartótanácsnak kimerítő jelentése Martinovics ügyéről, a lengbergi érseknek a budai provincialisnak és a primásnak leveleivel. A cancellár ezek alapján, ápril 10-én újabb fölterjesztést tett, a melyben az egész ügyet resumálva, arra az eredményre jő, hogy a király korábbi elhatározása értelmében Martinovics két hónap letölte után a primás előtt igazolja saecularisatiójának érvényességét; ha pedig erre képtelen, ki kell őt szolgáltatni a szerzetnek.

A király ezt a javaslatot is jóváhagyta, oly hozzáadással, hogy a két havi határidő letelte után, a cancellár újabb jelentést tegyen. ²⁾

A cancellár ennek következtében 1792. ápril 30-án a helytartótanács útján fölhívta az ország primását, hogy a határidő letölte után tegyen jelentést az iránt, valjon Martinovics megjelent-e előtte? és ha igen, valjon képes volt-e saecularisatiójának érvényességét igazolni?

Ugyanazon napon megiratott Martinovics részére az értesítés, mely a királyi elhatározást tudomására hozza. ³⁾ Azonban ezen iratnak különös sorsa volt. Minthogy Martinovics folyamádsain lakása nem volt kitéve, a cancelláriai gyakorlat értelmében, a választ ott hagyták heverni az irodában, míg ő maga jelentkezik átvételére. Néki azonban, miután a királyi resolúciónak reá nézve kedvezőtlen tartalma felől magán úton értesült, eszé ágában sem volt jelentkezni.

Végre hat hét letelte után elérkezettnek látták a cancelláriában az időt, annak a lehetőségnek megfontolására, hogy

¹⁾ A cancellárnak 1792. márczius 30-án kelt fölterjesztése, ily kir. resolúcióval: »Opinioni Cancellariae adstipulor. Franciscus.«

²⁾ A cancellár 1792. ápril 10-iki fölterjesztése. A kir. resolúció így hangzik: »Cancellariae opinionem quidem approbo, elapso autem bimestri spatio intuitu huius Martinovics ulterior mihi exhibeatur propositio. Franciscus.«

³⁾ A két iratnak eredeti fogalmazata az országos levéltárban,

Martinovics egyáltalán soha sem fog jelentkezni a kir. resolúció átvétele végett. Mindazáltal ezen eshetőséggel szemben sem gondoltak arra, hogy magán úton szerezzenek tudomást Martinovics lakásáról, bár ez igen egyszerű föladat lett volna. Ily eljárást az irodai ügykezelés szabályai nem engedtek meg. E helyett június 14-én átirat intéztetett az alsó-ausztriai kormányzósághoz, azzal a barátságos fölszólítással, hogy Martinovics tartózkodási helyét tudja ki.¹⁾

Az alsó-ausztriai kormányzóság, minthogy papról volt szó, ismét nem látta indokoltnak, hogy maga tegyen lépéseket annak kinyomozása végett. E helyett szintén átiratot menesztett a bécsi érseki consistoriumhoz, azzal a barátságos fölszólítással, hogy Martinovics tartózkodási helyéről tegyen jelentést.

Az érseki consistorium természetesen semmit sem tudott Martinovics felől, és sietett válaszolni, hogy nem tudott nyomára jutni. Az alsó-ausztriai kormányzóság teljesen megnyugtatonak találta ezt a nyilatkozatot, melyet június 30-kán kelt átiratában közölt a cancelláriával.²⁾

De a cancellária ezen eredménnyel nem volt megelégedve. Július 9-én egy második átiratot menesztett az alsó-ausztriai kormányzósághoz, azzal a fölszólítással, hogy miután biztos tudomás szerint a nevezett áldozár csakugyan Bécsben tartózkodik, és őt néhány nap előtt itt látták is, a királyi resolútiót az átvételről szóló elismervény mellett, neki mielőbb kézbesíttesse.³⁾

Az alsó-ausztriai kormányzóságnak most végre sikerült Martinovicsot fölfedezni. Július 22-én kézbesítették neki az ápril 30-án kelt resolútiót.⁴⁾

Míg a királyi határozat, mely Martinovicsot a primás elé utasította, közel három hónapig a cancelláriánál hevert, és egyik hivataltól a másikhoz vándorolt: Martinovics nem volt tétlen. Ügyét semmi áron nem akarta a primás ítélete alá bocsátani.

¹⁾ Az átirat eredetije ugyanott.

²⁾ A válaszirat eredetije ugyanott.

³⁾ Az átirat eredetije ugyanott.

⁴⁾ Az alsó-ausztriai kormányzóság július 28-ikán kelt átiratához mellékelve küldi a cancelláriának, a Martinovics által július 22-én kiállított elismervényt.

Tudta, hogy itt határozott ellenszenv uralkodik személye iránt. És tudta, hogy egészen elfogulatlan bírák is érvénytelennek fogják nyilatkoztatni saecularisatióját; ha azok a kánoni jog értelmében járnak el. Kedvező ítéletet csak oly bíraktól várhatott, kiknek szemében nem a kánonok mérvadók, kik josephinisticus szempontból fogják föl az ügyet.

Ennek folytán arra hívatkozva, hogy ő semmiképen nem tartozik a magyarországi hatóságok alá, azt sürgette, hogy mint a leembergri egyház-megyének papja, ügyének eldöntését a csehországi cancelláriára — melynek a galicziai kormányzóság alá volt vetve — bizzák. És valóban sikerült kieszközölnie, hogy a király az ő ügyét a nevezett cancelláriához tette át, a nélkül azonban, hogy erről a magyar cancelláriát értesítette volna.

Martinovics ekkor folyamodást nyújtott be a cseh cancelláriához, melyhez több oklevelet is csatolt; többi között rokonai által kiállított bizonyítványt, hogy kényszerítve lett szerzetessé; egyik testvérének és két bács-megyei tisztviselőnek bizonyítványát, hogy főnökeinek engedélyével hagyta el a szerzetet; végre a körösi püspöknek és Pehem bécsi egyház-jogtanárnak nyilatkozatait saecularisatiójának érvényessége felől.¹⁾

Mindazáltal Martinovics most sem volt bizonyos ügyének kedvező kimenetele felől; és el volt határozva, hogy ha secularisatióját érvénytelennek nyilatkoztatják, külföldre vándorol. »Ellenségeim erősek és hatalmasok — írja június 19-én — mert a mostani viszonyok reájok nézve kedvezők; de ügyem igazságos és két barátom van, a kik képesek megmenteni. A mi a királyt illeti, ő jó és kegyes irányomban, de nyiltan semmit sem fog tenni mellettem.«

Azon napon, mikor e sorokat írta, a cseh cancellária először tárgyalta ügyét. De eldöntés nem jött létre. Ez aggasztotta. Attól tartott, hogy ellenségei oda is behatoltak..

»Ha a király meghalt — jegyzi meg — kegyenczei is meghalnak, és ellenségeik martalékaivá lesznek.«²⁾

¹⁾ A csehországi cancellária 1792. július 4-én a magyar cancelláriához intézett átiratában ismerteti M. folyamodását és mellékleteit.

²⁾ Martinovicsnak 1792. június 19-én Laczkovichhoz intézett levele.

Az ügy tárgyalása hosszasan húzódott el. A csehországi cancellária július 4-ki átiratában a magyar cancelláriával közölte Martinovics folyamodását és a hozzá mellékelt bizonyítványokat; és fölhívta, hogy ezekre nézve észrevételeit adja elő. ¹⁾

A magyar cancellária július 16-án kelt válaszában kiemelte, hogy a Martinovics által bemutatott oklevelek egyáltalán nem igazolják azt, hogy ő szerzetesi fogadalmaitól föl van mentve; a leMBERGI érsek oklevelét sem lehet akként magyarázni mintha azzal fogadalmaitól föl akarta volna menteni, mit az érseknek Kondé helynökhöz intézett levele kétségtelenné tesz. Egyébként értesíti a csehországi cancelláriát, hogy a király ez ügyben a vizsgálat megindítását a primásra bízta; a mit annál természetesebb, mert a leMBERGI érsek nem igényeli magának Martinovics fölött a joghatóságot, sőt azt ajánlotta, hogy őt egyenesen szerzetébe kell visszaküldeni. ²⁾

Néhány nappal utóbb a magyar cancellária *Martinovicstól* is vett nyilatkozatot, melyben, az ápril 30-iki resolútió átvétele alkalmából, kiemeli, hogy ő a magyarországi hatóságoknak nincs alávetve; minthogy pedig a király a csehországi cancelláriához tette át ügyét, Kondé érseki helynököt mint vádlót oda kell utasítani. Egyébként késznek nyilatkozott, hogy mihelyt az ügy el lesz döntve, egy más dispensatiót is, mely már kezei között van, elő fog mutatni.

Azonban a cancellária erőteljes hangon figyelmeztette őt az ápril 30-ki királyi resolútióra, és fölhívta, hogy félretéve minden-némű alaptalan kifogásokat, a királyi parancsnak hódoljon meg, nehogy különben az engedetlenség és konokság vádját is vonja magára. ³⁾

Habár e szerint a magyar cancellária következetesen

¹⁾ Az országos levéltárban. Martinovics július 6-án írja, hogy az egyházi commissió a dispensatio érvényességét mondotta ki; hogy mindazonáltal azokat a kik a bajai kolostorból történt elbocsátásáról bizonyítványt állítottak ki, ki fogják hallgatni. Ennek az actákban semmi nyoma.

²⁾ Az országos levéltárban.

³⁾ Martinovics július 22-iki nyilatkozatának kivonata és a cancellária kivonata ugyanott.

ragaszkodott az april 30-iki királyi resolútió értelmében ahhoz, hogy Martinovics a primás előtt jelenjék meg: a csehországi cancellária nem hagyta magát ez által megzavartatni, és folytatta az ügynek tárgyalását; kikérte az udvari egyházi bizottság véleményét, és ennek alapján, az augusztus 14-iki tanácsülésben, a következő megállapodásra jutott: Martinovics saecularisatiója érvényesnek tekintendő; minthogy továbbá ő kezdettől fogva ellenszenvet tanúsított a kolostori élet ellen, és már nyolcz év óta él a szerzet körén kívül, nem kell őt kényszeríteni arra, hogy oda visszatérjen, hanem meg kell engedni, hogy mint világi pap élvezhesse nyugdíját.¹⁾

Martinovics örömmel értesült ezen eredmény felől. »Annyi zaklatás után — úgymond — becsülettel menekülhetek.« De még mindig tartott attól, hogy magyarországi ellenségei azon lesznek, hogy legalább az apátság adományozását akadályozzák meg. Türelmetlenül nézett a királyi elhatározás elé.²⁾

Ez mintegy két hétig késett. És ekkor sem ütött ki kedvezően. A király a következő határozattal válaszolt a cseh cancellária fölterjesztésére: »Mivel ezen ügyben, a magyar udvari cancellária folyó évi márczius 30-kán kelt fölterjesztése alapján, elrendeltem, hogy Martinovics Budán a primás előtt igazolja magát, és a mennyiben a szükséges igazolványokat nem bírná, ezek megszerzésére két havi időt engedtem: az udvari bizottság fölhozott érveit és a folyamodóra nézve kedvező javaslatát a rendes úton fogja a magyar udvari cancelláriánál, ennek július 16-iki átiratára válaszolva, érvényesíteni.«

A csehországi cancellária, mind a király ezen határozatát, mind pedig saját fölterjesztését szeptember 3-án áttette a magyar cancelláriához, mely azt a helytartótanács útján az ország primásával közölte.³⁾

¹⁾ A csehországi cancelláriának 1792. szeptember 2-ikán a magyar cancelláriához intézett átirata.

²⁾ Martinovicsnak 1792. augusztus 16-án Laczkovichhoz intézett levele.

³⁾ A cseh cancelláriának szeptember 3-án a magyar cancelláriához, és ennek szeptember 10-én a helytartótanácsához intézett átirata.

Azonban habár a király ekként augusztus végén föntartotta april 30-iki resolútióját, és Batthyányi primásnak jelentését kívánta bevárni; habár továbbá Martinovics a resolúciónak nem tett eleget és a primás előtt nem jelent meg; ¹⁾ egy hónappal utóbb újabb fordulat állt be. Martinovicsnak sikerült befolyásos barátai által rábírní a királyt, hogy ügyét véglegesen és pedig az ő javára döntse el. Szeptember 29-én a következő királyi kézirat ment a magyar cancellárhoz :

»Kedves gróf Pálffy! A Martinovics Ignác által 1784-ben Lembergben kieszközölt saecularisáció tárgyában az egyházi ügyek udvari bizottságát meghallgattam. Minthogy pedig ez annak érvényessége iránt teljesen megnyugtatót, ezen saecularisáció tárgyában minden további vizsgálatot be kell szüntetni, és következőleg Martinovicsnak a primás előtt való személyes megjelenéséről is le kell mondani. Ön ezt a bibornok-primásnak tudomására fogja hozni, oly hozzáadással, hogy én ezen ügyet egyszer-mindenkorra befejezettnek tekintem. Továbbá Martinovics Ignác részére a szászvári címzetes apátság adományozásáról szóló oklevelet közelebb ki fogja állítani. «²⁾

Ezen királyi irat, és a régóta függőben levő ügynek ilyen eldöntése az udvari körökre mély benyomást tett. Martinovics, ki azonban miként minden kellemetlenséget túlságos sötét, úgy minden előnyös fejleményt túlságos rózsás színben szokott látni, e hatást így jellemzi: »A magyar cancellár meg van rémülve és megszegyenítve érezi magát. Mindenki szeren-

¹⁾ 1792. augusztus 18-án Kondé jelenti Batthyányinak, hogy Martinovics nála nem jelentkezett, sőt hírét sem hallotta. Ugyanczt jelenti a primás a helytartótanácsnak, miről ez szeptember 21-én értesíti az udvari cancelláriát.

²⁾ Eredetije az országos levéltárban. — A cancellária október 1-én közli a k. határozatot a helytartótanáccsal. — Batthyányi primás október 21-én helynökének írja: »Pater Martinovics impetrata Roma sui secularisatione Viennae restitit, qua edocta ab omni ulteriori subsumptione per suam Maiestatem absolutus est.« Értesítse a budai provinciálist »quod etsi is non eo quo debuisset ordine a religione sua exemptus sit, tamen valide exemptus sit.« A Rómából kieszközölt dispensációról a hivatalos acták nem szólnak.

csét kíván és hizeleg nekem. De én teljes szívemből megvetem őket.«

Annai bizonyos, hogy a cancellár nem tett kísérletet arra, hogy Martinovics ügyében a magyarországi fölfogást emelje érvényre. Az apátság tárgyában sem tett nehézségeket. Néhány nappal utóbb kiállította az adomány-levelet, mely — a stylus curialis értelmében — magasztalólag szól Martinovicsnak »ki-tűnő erényeiről, rendkívüli tudományosságáról, példás életéről s egyéb jeles lelki tulajdonairól.« ¹⁾

Azonban a cancellária, mihelyt alkalma nyílt nem mulasztotta el éreztetni Martinovicscsal boszúját. Így midőn ez az apátságok adományozásával járó (428 frt. 20 krnyi) kincstári díj elengedéseért folyamodva, azt is hangsúlyozta, hogy Lipót király *motu proprio* nevezte ki őt apáttá; a cancellária sietett a királyt figyelmeztetni, hogy atyja Martinovicsot nem *motu proprio*, hanem folyamodására nevezte ki, és a díjak elengedése ellen nyilatkozott. Mire a király a kérelmezőt elutasította. ²⁾

Martinovics a következő év elején még egy kísérletet tett ugyan a díjak elengedését kieszközölni; de most sem volt szerencsésebb, és a díjak lefizetésére erélyesen fölhivatott. ³⁾

X.

Azon határozott és váratlan diadal, melyet Martinovics saecularisátioja ügyében és az apátság elnyerése által, hatalmas ellenfelei fölött kivivott, föltételezi, hogy az udvarnál Ferencz trónralépte után is jelentékeny állást foglalt el, és befolyásos barátokkal bírt.

Martinovics Lipót halála után ideiglenesen a királyi cabinetben nyert foglalkozást. Itt úgy a külügyek, mint a belpolitika

¹⁾ Az 1792. október 8-iki adomány-levél a királyi könyvekben.

²⁾ Martinovics datum nélküli folyamodása és a cancellárnak október 15-iki fölterjesztése, a királyi resolúcióval, az országos levéltárban.

³⁾ Martinovics 1792. február 3-iki folyamodása, a cancellár február 14-iki és a pénzügyi igazgatóság márczius 29-iki fölterjesztése, a királyi resolúciókkal, ugyanott.

körében fontos munkálatokat bízta rá. Néhány héttel az új király trónralépte után egy magyar alkotmány-terven dolgozik, mely valószínűleg a Magyarországon foganatosítandó politikai reformok foglalatja volt; és a melyről azt hitte, hogy nagy föltűnést fog okozni.¹⁾

Azonban Martinovics sokkal élesebb belátással bírt, sem-hogy észre nem vette volna, ama lényeges fordulatot, mely készülében volt; a mely a József által inaugurált és a Leopold által fenntartott szabadelvű irányt leszoritandó volt. »Eltűnt a halvány fénysugár, sötétség vesz minket körül;« írja Lipót halála után. Óvatosságra inti barátait. Figyelmezteti őket, hogy ne irjanak neki az ő címe alatt. Értesíti, hogy az egész működési tervet meg kell változtatni, »senki sem fog többé követségekben járni és proselytákat toborzani.«²⁾

Különösen az öreg *Kaunitz* herczeg, a mindenható államcancellár ellen irányul gyűlölete. »Ez az aggastyán — úgymond — álnok, tudatlan, gyenge elméjű és születési kiváltságaira fölfuvalkodott ember, kit ezen felül vakbuzgósága félénkké tesz. Ő a valódi uralkodó, a kinek a király csak képviselője. Ő gyűlöli Lipótnak, Józsefnek és az igazságnak minden párthíveit. Ő sugalmazta Telemachusának a jelszót: Fide et lege; a minek értelme az, hogy fanatismus és törvényszékek által akarja kormányozni népét. Óh mily szomorú jövő várakozik ránk! Látnunk kell, mint törlik el egymás után azokat a törvényeket, melyeket II. József nagy küzdelmek után életbe léptetett.«

Saját jövője tekintetében sem ringatja magát illusiókban. »Engem — úgymond — elkerülhetetlen rosznak tekintenek. A miniszter tudja, hogy a francia nemzet ellen alakuló szövetségre vonatkozó minden cabinet-i titkokba be vagyok avatva. Emiatt kímél, és szeretetet színlel. Míg egyrésről kész volna megsemmisíteni, másfelől fél attól, hogy Franciaországba menekülök,

¹⁾ April 19-én Laczkovicsnak írja: »Je travaille a la nouvelle constitution hongroise, qui fera un bruit brillant.«

²⁾ *Martinovicsnak* 1792. márczius 2, 7 és 30-iki levelei. Az utóbbiban olvassuk: »Notre plan est changé, on a trouvé d'autres moyens pour parvenir au but destiné. Personne ne fera pas des ambassades et des proselytes.«

és ott közhírré teszem a cselszövényeket, melyekkel a francia nemzetet új despotismus bilincseibe akarják verni.«¹⁾

Azzal a gondolattal kezdett foglalkozni, hogy kivándorol. Erre egészen el volt határozva az esetben, ha pere kedvezőtlen kimenetelt nyer. »Igaza van — írja Laczkovicsnak, — hogy csak a kettő között akar választani: célt érni vagy kivándorolni. Ez az én elhatározásom is, melyhez szilárdul ragaszkodom. A rettegés és vakmerőség között van még egy középút: az óvatos cselekvés. Olyan ember, a milyen én vagyok, nem ismeri a félelmet, mert kész minden perczben elhagyni házáját. Sem engedélyt nem kérnék, sem térítvényt nem adnék. Cselekvésem helyességének tudata és philisophikus erényeim elégségesek volnának eljárásom igazolására.«²⁾

Még jobban elkedvetlenítette őt az, hogy június közepe táján az 1500 frtnyi évdíjat, melyet Lipót király saját magánpénztárából rendelt részére, elvonták tőle, azon ürügy alatt, hogy erre decretumot nem kapott. Ekként az 500 frtnyi tanári nyugdíjra volt utasítva; bár kilátásba helyezték, hogy mihelyt alkalom nyílik, jó hivatallal fogják kárpótolni. »Én — jegyzi meg erre — nevetek mindezekben, és megingathatatlan maradok. A menynyire tőlem függ, inkább öt forinttal nyugodtan élek, hogy sem hivatalt vállaljak a jelen körülmények között, melyek az elhunyt király védenczeire nézve annyira kedvezőtlenek.«

De voltaképen még sem vette a dolgot oly stoikus nyugalommal, mint a hogy fölakarja tüntetni. Mert néhány sorral alább írja: »Mihelyt a király visszatér, elmegyek hozzá, és tartózkodás nélkül fogok szólni az általam jól ismert ellenségeimről, kik őt csalják, hogy magok részére a papok és arisztokraták kegyeit biztosítsák.«³⁾

Mielőtt a király, ki ekkor császári koronáztatása miatt távol volt, visszatért, és Martinovics az »utolsó« kísérletet megtehetette volna: váratlan fordulat látszik beállani. Azt a hírt közlik vele, hogy a király Sloisnigg cabineti titkárt államtanácsossá

¹⁾ Martinovicsnak 1792. ápril 19-én Laczkovichhoz intézett levele.

²⁾ Martinovicsnak június 1-én Laczkovichhoz intézett levele.

³⁾ Martinovicsnak 1792. június 6-án Laczkovichhoz intézett levele.

fogja előmozdítani, és helyébe őt akarja kinevezni. Azt beszélték neki, hogy Colloredo gróf birodalmi alcancellár megjegyzésére, miszerint Martinovics ezt a hivatalt soha sem kereste, a király így válaszolt volna: »Ez nem baj; Martinovics birta atyám bizodalmit; és a mi fő, alkalmas arra a hivatalra.« Ez a hír csakhamar szárnyra kelt. Sokan gratuláltak neki. »Mindez — írja — hiúvá tehetne. De a közöny, melyet elvből minden hivatal iránt táplálok, megingathatatlaná tesz.«¹⁾

Ez a közöny és az annyiszor hangoztatott megingathatatlanság gyakran cserben hagyta Martinovicsot.

A király visszatérte után, augusztus 27-én folyamodást nyújtott be a *zágrábi nagyprépostság* adományozásáért. De elkésett, mert a javadalom ekkor már be volt töltve.²⁾

Ekként ismét a cabineti titkárságra való kilátásokban kellett megnyugvást keresnie. Október elején bizonyosnak mondták, hogy Sloisnigg a cabinetből ki fog lépni, hogy Colloredo gróf négyet terjesztett föl a királynak, s hogy ez minden kétség nélkül Martinovicsot — bár csak második helyen van candidálva, — fogja kinevezni. Ő úgy látszik, alkalmat talált ez időtájt a királylyal érintkezni és kegyeit megnyerni. Elbizakodottsága most háttart nem ismert. »Akár essék reám a király választása — úgy mond — akár nem, annyi bizonyos, hogy az uralkodó kegyenczei között a legelsőkhöz fogok tartozni!«³⁾

Azonban a remények nem mentek teljesedésbe. Martinovics csüggedni kezdett. Megvitték neki Colloredo grófnak a király előtt tett nyilatkozatát, hogy József és Lipót igenis alkalmazhattak demokratákat, de ezek most veszedelmesekké válnának. November végén audientiát akart kérni a királlynál: »Ez —

¹⁾ Martinovicsnak 1792. június 18-án Laczkovicshez intézett levele.

²⁾ Folyamodására szeptember 7-iki datummal a következő canceláriai határirat jött: »Vacantia hac elementer iam completa, petito eius deferri non potest.«

³⁾ Martinovicsnak 1792. október 8-án Laczkovicshez intézett levele. Többi között írja: »On m'assure, que c'est moi, qui en sera choisi. Qu'il m'arrive cette choix ou non, je serai cependant un des premiers favoris du Prince.«

írja — az utolsó kísérlet, melyet tenni fogok, hogy rábírjam, miszerint alkalmazzon. Ha nem teszi meg, visszatérek a magányba, mely a gondolkodni és elmélkedni szerető embereknek annyira kedves.«¹⁾

XI.

És csakugyan az az utolsó kísérlet volt. Martinovics meggyőződött, hogy az udvarnál és a kormánykörökben határozott ellenszenv és bizalmatlanság uralkodik személye irányában; míg politikai elveivel egészen ellenkező irány emelkedett érvényre. Az 1792-ik év végén egészen megszakad összeköttetése az udvarral. És ő kénytelen valóban visszatérni a magányba. De nem újra a tudományos foglalkozásban keres meghiúsult reményeiért kárpótlást. Kalandos szelleme és ambíciója, a sértett hiúság és érdek más, veszélyes térre sodorja.

Már előbb is oly fölfogása volt a bel- és külpolitika napirenden levő kérdéseiről, mely a császári cabinet hivatalnokának állásával alig volt megegyeztethető.

A *francziák* iránt élénk rokonszenvet tanúsít; magasztalja őket azért, hogy »a papok és a tudatlan arisztokraták fölött diadalmaskodtak« és »országukban az ész sugarai fénylenek.«²⁾

Midőn 1792. ősszén a francia köztársaság kikiáltásának híre megérkezik, ez eseményről ekként elmélkedik: »Így hozta ezt magával az emberi dolgok rendes folyama. Az a szellem szülte ez eseményeket, mely egy század óta uralkodik. Az emberiség legerősebb két osztályának szövetkezése szükségkép diadalmaskodik. Az emberi természet soha sem fog küzdelmek nélkül lenni. Ezekből meríti életerejét és haladási képességét. Bölcselkedjünk legalább e dolgok felől, minthogy minden egyéb tevékenység elől el vagyunk zárva.«³⁾

Azonban az óvatos férfiú, midőn leveleit nem biztos baráti

1) *Martinovicsnak* 1792. november 30-án és deczember 10-én Laczkovichhoz intézett levelei.

2) 1792. ápril 19. és június 1-én kelt levelei.

3) 1792. november 30-án.

kezek vitték, hanem postára kellett bízni, és attól tartott, hogy azok a kormányközegek figyelmét magokra vonják, nem mulasztotta el egészen ellentétes hangon szólni, hogy a hívatlan olvasót félrevezesse.

Így 1792. nyarán a következő helyet találjuk egyik levelében: »A braunschweigi herczeg proclamációja semmi hatást se tett Párisban. Annyira vak e nép! A francziák valóban a jezsuitákhoz hasonlítanak. Egymás közt folytonosan viszálykodnak; de mihelyt külellenség támadja meg őket, egy pillanat alatt helyreáll az egyesség. Én nem szeretem se a forradalmakat, se a francziákat és betegségeket.«¹⁾

És az év végén kétértelműleg így ír: »Istennek hála, a francziák, miként a hírlapok jelentik, Frankfurt mellett vereséget szenvedtek. Azonban némely hitetlenek azt állítják, hogy a francziák voltaképen szándékosan hagyták el Frankfurttól; hogy vészteljes tervök van Ausztria ellen, és minden mozdulataiknak az a céljuk, hogy a poroszokat tévútra vezessék. Sőt némelyek szerint Dumouriez Prágában akarna a jövő húsvéti ünnepeket tölteni. A hollandusok is egyesülni akarnak a belgákkal, hogy egységes és osztatlan köztársaságot alkossanak. Különös, hogy Európa népei mindenben utánozzák a francziákat.«²⁾

A következő (1793) év tavaszán, a postán küldött levelében így szól a francziákról, kiknek győzedelmeiről küld híreket: »A gondviselés, mely uralkodónk fölött öröködik, fog módot találni, hogy meghűntesse ezt a tévútra vezetett nemzetet, melyet 745 királygyilkos kormányoz és az örvény felé sodor. Ön tudja, mennyire gyűlölöm ezeket az embereket, kik oly véres háborút viselnek ellenünk.«³⁾

De néhány nappal utóbb, testvére által küldött levélben, gúnyosan írja: »Mi itt győzelmeket ünnepelünk, ahányszor az udvarnak tetszik. Ily módon akarják rászédni a népet, hogy majd béketűrőssel viselje a háború súlyos terheit. De, a mint észreveszem a nép kezdi bizalmát veszteni az udvar iránt.«

¹⁾ 1792. augusztus 16.

²⁾ 1792. december 10.

³⁾ 1793. május 21.

Itt már nyíltan kikelnek a háború ellen, és a többség azt hiszi, hogy a francziák ügye mentve van.«¹⁾

XII.

Mindezen bizalmas nyilatkozatok *Laczkovics János*hoz vannak intézve.

A fellengző idealista és a szenvedélyes durva hadfi között a baráti viszony mind bensőbb és szilárdabb lett. Amaz a legnagyobb gyöngédséget tanúsítja irányában. Fényes ígéretekkel táplálja; magasztalólag szól képességeiről és jelleméről; nem egyszer hangsúlyozza, hogy »ő az egyedüli, kit határtalanul szeret;«²⁾ és, hogy ő reá gondolva »örvend, hogy az emberiség legnagyobb részének romlottsága daczára, fajomban nemes szellemek is találhatnának, kik az őket ekként alkotó természetnek becsületére válnak.«³⁾

Laczkovics, úgy látszik, nem viszonozta ezt a szeretetteljes modort; sőt néha oly czélzásokat tesz, melyek által Martinovics sértve érezhette volna magát. De ez ekkor is csak arra gondol, hogy őt fokozott gyöngédség által megnyerje. Így mindjárt kezdetben, 1792. márczius havában, Martinovics azt véle kiolvasni leveléből, hogy nincs egészen meggyőződve ragaszkodásának őszintesége felől. Ő siet magát menteni. »Ha tölem függne — úgymond — már régen oly állást foglalna el, mely érdemeit megilleti. De kényes és zaklatott helyzetemben nem vagyok képes eleget tenni minden kívánatainak.«⁴⁾

Közel egy évvel utóbb, midőn Laczkovics egy közös barátjuk irányában ismét panaszkodott Martinovics ellen, ez hangsúlyozza, hogy ő mindig kész volt, önzés és félelem nélkül mindent megtenni érte. »De — úgymond — a nagy Leopold nem él, a ki képessé tett volna arra, hogy sikeres szolgálatokat tegyek

¹⁾ Datum nélkül; de a tartalom kétségtelenné teszi, hogy a levél június első napjaiban íratott.

²⁾ 1792. október 8.

³⁾ 1793. május 11.

⁴⁾ 1792. márczius 30.

önért. Panaszokkal telt levelek nem érnek annyit, a mennyit én tettem önért Én lelkiismeretesen öröködöm ön fölött. Ezt bebizonyítottam egy utazás által, mely 94 forintomba került. Kevés barátaim vannak ; de ezeket őszintén szeretem. Elveim őszinteséget sugalnak barátaim iránt.«

A sok tekintetben annyira különböző két férfiú között a politicalai irány azonossága szolgált kapcsúl. Mindkettő a francia philosophia és a francia forradalom eszméinek híve volt. Mindketten meggyőződésből és személyes okok miatt gyűlöltek a főpapságot és az aristokrátiát, el voltak keseredve a főnálló kormány ellen.

Laczkovics eszméinek terjesztése és gyűlöletének kifejezése céljából ismételve használta föl a sajtót. 1790-ben adta ki »A keresztény vallásban magát oktatni vágyó utazó ember«, című munkát, mely Voltaire fegyvereivel támadta meg a ki nyilatkoztatott vallást. Bár névtelenül látott napvilágot, de mivel Laczkovics példányait terjesztette, csakhamar magára vont a gyanút, hogy ő a szerzője. E miatt a helytartótanács Pest-megye alispánja útján kérdést intézett hozzá: kitől kapta a példányokat? ki a munka szerzője? és hol nyomtatott?

Laczkovics erre 1792. február 4-én azt válaszolta, hogy a munka több példányát ismeretlen kéz küldötte neki, és miután tapasztalta, hogy »nem egyéb munka annál, melyet Voltaire már régen írt, most minden országokban és boltokban . . . árúltatik« : nem habozott azt barátjai között osztogatni. Ezek után kijelenti, hogy a szerző kilétére és a nyomtatás helyére nézve nem tud fölvilágosítást adni. De ha azok felől volna is tudomása, a hozzá intézett kérdésekre akkor sem adna választ. »Azon okból, — úgymond — hogy országunkban a józan észszel, emberiségnek törvényeivel ütköző, gyalázatos spanyol inquisitiónak helye nincsen, sem országunk törvényei az efféle isteni, természet és polgári szabadságnak törvényein épült szabadságnak mivoltát, mint emberi szabadságot legfőképen illető dolgot sehol semmiféle kérdés alá nem vetik, felőle nem szólnak, és még mind-ekkoráig az efféléknek meggátolásával ezen részben a mi magyar törvényeink és constitutióink magokat más európai pal-

lérozott nemzetek előtt nevetségessé nem tették, ugyanezen okból feleletet adni nem köteleztethetném.« ¹⁾

Laczkovics elég merész volt ezt a nyilatkozatot latin és magyar nyelven kinyomatni. ²⁾ Ugyancsak 1791-ben nyomatta ki latin és magyar nyelven egy másik munkáját, mely az ország *politikai* intézményeit támadta meg és kimerítő reform-programmot tartalmazott. ³⁾

Valószínűleg ez a munka az, melyről Martinovics 1792. június 1-én azt írja neki, hogy »ha nem retteg« a királynak Budáról elutazása után, haladék nélkül bocsássa közre, és neki is küldjön egy példányt. De négy nappal utóbb arra hívja föl, hogy a nyomtatványt még egy hónapig tartsa vissza. Néhány hónappal utóbb Laczkovics verset írt, melyben a főpapságot támadta meg. Martinovics ezt »mesterműnek« nevezi, és Bécsben terjeszti. ⁴⁾ Ekként Martinovics be volt avatva barátjának agitatori tevékenységébe, és erre kétségkívül hathatósan buzdította is.

Egyébként Laczkovicsot politikai meggyőződése és tevékenysége nem tartóztatta vissza attól, hogy a kormánynál szolgálatot keressen. Ezen igyekezeteiben is buzgó támaszra talált Martinovicsban.

Midőn Leopold halála után, Laczkovicsot csekély évdíjától megfosztották, Martinovics mindent megmozdít, hogy barátjának

¹⁾ Ezen ügyben a tárgyalások 1794 elejéig húzódtak el. Ezen év január 14-én a cancellár azt javasolta a királynak, hogy mivel Laczkovics tagadása mellett megmaradt, ne indítson ellene keresetet; ha ugyanis fölmentetnék, még nagyobb volna a botrány. A király helybenhagyja. (Az erre vonatkozó irományok az országos levéltárban.)

²⁾ Egy példánya a M. N. Múzeum könyvtárában.

³⁾ *Oratio ad Proceres et Nobiles Regni Hungariae 1790 idibus Aprilis conscripta et Vindobonae suppressa, nunc primum in lucem prodit. Typis Parisinis.*

⁴⁾ *Martinovics 1792. június 1-én: »Si vous ne saurez trembler ne tardez pas a repondre ce dont vous me fites mention dans votre lettre; mais que ce soit executé après le depart de Roi. Je voudrais que vous m'envoyiez aussi un Ex.« Szeptember 9-én: »Vos vers touchant le haut Clergé sont un chef d'oeuvre, ils sont ici deja assez repandus, sans qu'on est s'appercoivent d'ou ils furent sortis.«*

visszaszerezze tisztí állomását. Azt javasolta neki, jöjön Bécsbe; mert nem kételkedik azon, hogy ha a király értesül Lipóttal történt kibékülése felől, őrnagyi ranggal fogja alkalmazni. Ne higgye, hogy a király gyűlöletből vette el évdíját. Jöjön, és meg fog győződni, hogy az jó ember és teljesítendi igazságos kívánatait. ¹⁾

Azonban más oldalról azt tanácsolták Laczkovicsnak, hogy várja be a királyt, míg koronáztatás végett Magyarországra jő, és akkor jelenjék meg előtte. És ő ezen tanács felé hajlott; el lévén határozva, hogy azon esetre, ha tagadó választ kap, külföldre vándorol ki. Ellenben Martinovics ragaszkodott azon nézetéhez, hogy biztosabb az eredmény, ha Bécsbe jő fel. E miatt lakását ajánlotta föl neki. Biztosította, hogy az udvar tudja méltányolni értékét és szolgálatait, minélfogva nem fogják megengedni, hogy külföldre távozzék. Egyébkint most azt tanácsolta, hogy inkább polgári hivatalt kérjen; mert ha a hadseregbe lép, kényszerítve volna a francziák ellen küzdeni. ²⁾

Laczkovics nem jött Bécsbe. E helyett a királyhoz intézett folyamodását küldi Martinovicshoz. Ez nem nyújtotta be, mert — úgymond — előre látta, hogy ezen lépés eredménytelen maradna. Most már, mivel időközben a király Budára utazott, ő is rábeszélte Laczkovicsot, hogy ott kérjen audientiát. Biztatta, hogy a király bizonyosan teljesíteni fogja kérelmét. Csillapítja szenvedélyes türelmetlenségét. »Lassan, lassan minden menni fog. Az ön véralkata heves mint a francziáé. Gondolkozása helyes és bölcséleti; de kormányunk nem szereti azt.« ³⁾

Tanácsokkal szolgált neki, mikép igyekezzék a királyra hatni. Nyilatkoztassa ki, hogy külföldre megy alkalmazást keresni, nehogy itthon éhen kelljen halnia; de nem a hűtlenség vezeti, hanem az a törekvés, hogy életét becsületesen föntarthassa, a mi itt az uralkodóháznak tett szolgálatai daczára nem sikerült. »Ily mérséklettel kell — úgymond — az igazi bölcsésznek el-

¹⁾ 1792. márczius 30.

²⁾ 1792. ápril 19.

³⁾ 1792. június 1.

járni, a ki bünt nem követett el. Igaz szív és fölvilágosodott elme mellett csak gonoszok között lehet az ember szerencsétlen; de oly országban, hol az ész sugarai fénylenek, föl fogják karolni.« ¹⁾

Laczkovics minden pontjában követte barátjának tanácsát. Audientiát eszközölt ki magának a királynál, és benyújtotta folyamodását. Nem katonai szolgálatban, hanem mint kerületi biztos kért alkalmazást; azon esetre pedig, ha ezt el nem nyeri, térítvényének kiszolgáltatását kérte, hogy külföldre mehessen és ott keresessen szolgálatot. ²⁾

A fogadtatás jó hatással volt rá, melyet legközelebbi levele is visszatükrözött. »Honnan e változás? — kérdi Martinovics. — Ha a király idézte elő, úgy megérdemelné, hogy imádjuk; mert annak jele volna, hogy megnyerte azoknak szívét, kik többet érnek mint a milliók, melyeket az arisztokraták megszavaznak.« ³⁾

Azonban a királyi ígéreteknek eredménye nem volt más, mint az, hogy Laczkovics folyamodását véleményadás végett felküldötte a magyar cancelláriához. Minthogy mind itt, mind a helytartótanácsnál sok ellensége volt, biztosan lehetett előrelátni, hogy kérelmének nem fog hely adatni. Martinovics emiatt előakarta készíteni a kudarczra. »Barátom, — írja neki — maradjon hű az igazsághoz és az emberiséghez. A királyok, miniszterek és papok soha sem fogják az erényes embereket jutalmazni. II. Lipót nem él többé; a mostani királyt pedig ügyes udvaroncok környezik és elvakítják. De az események, melyeknek küszöbén állunk, meg fogják őket leczkértetni. Akkor diadal-maskodni fogunk. Ezen idő, úgy hiszem, közel van.« ⁴⁾

Majd miután folyamodása csakugyan eredménytelen maradt, szeretetének nyilatkozatai által igyekezett őt megnyugtatni. »Lángesze, tehetségei és a magasabb tanulmányok szeretete csudákat műveltek önnel. Magyar patriótából valódi bölcsésszé lett, ki ezentúl egyedül a társadalmi erényeknek fog szolgálni.

¹⁾ 1792. június 4.

²⁾ Ezt a magyar cancelláriának 1792. augusztus 2-án Laczkovicsnak folyamodására adott válaszából tudjuk.

³⁾ 1792. június 19.

⁴⁾ 1792. augusztus 6.

Ha egykor Magyarországnak száz olyan embere lesz, a milyen ön, akkor mostani állapota, mely ma a legiszonyúbb zsarnokság mintaképe, a szabadság, egyenlőség és erény paradicsomává fog átalakulni.« ¹⁾

Midőn kilátása van a cabineti titkár hivatalát elnyerni, azonnal barátjára gondol; biztosítja, hogy akkor reá is fényes jövő várakozik: »Talán — úgymond — olyan szerencsés leszek, hogy másodizben megmenthetem politikai életét.« Inti, hogy kis ideig legyen türelemmel. »Én fogom önt megszabadítani, és képessé tenni arra, hogy boszúját kitöltse.« ²⁾

A cancellária a folyamodást a császári haditanácshoz tette át. Itt soká hevert. Laczkovics türelmetlenkedni kezdett. Martinovics, szeptember elején, azt ajánlja neki, hogy vagy menjen szó nélkül Franciaországba, vagy pedig a budai főparancsnokság útján sürgesse kérvényének elintézését. ³⁾

A következő hónapban Martinovics maga tett közvetlenül a királynál Laczkovics érdekében lépéseket. Oda hatott, hogy vagy ő-budai kamarai felügyelővé nevezzék ki, vagy évdíját adják vissza. Újra rábeszélte, hogy jöjjön föl Bécsbe, s itt kétszer-háromszor menjen a királyhoz. Ígérte, hogy majd utasítani fogja őt, mint kelljen magát viselnie. Majdnem kezességet vállal a sikerért.⁴⁾

Laczkovics követte a tanácsot. Felútagzott Bécsbe. A király jól fogadta. És bár maga elmondotta neki, hogy »a cancellária, consilium, papok, mágnások, mind azon vannak, hogy előmenetelét gátolhassák«, mégis ígérte, hogy őt őrnagyi ranggal fogja alkalmazni. Azonban a haditanács határozottan ellenszegült, és azt javasolta a királynak, hogy polgári hivatalban alkalmazza a folyamodót. Ferencz elfogadta e javaslatot, és a kérvényt a magyar cancelláriához küldötte, a hol mindazáltal elintézetlenül hagyták. Laczkovics tizennégy napig eredmény nélkül várakozott a válaszra. Ekkor türelmét veszítve, újra megjelent a királynál, és visszavonva folyamodását, nyugdíjazta-

¹⁾ 1792. augusztus 16.

²⁾ 1792. augusztus 18.

³⁾ 1792. szeptember 4.

⁴⁾ 1792. október 8, és november 30.

tását kérte. És midőn kedvező választ nyert, visszament Pestre. De alig távozott el a cancellár kedvezőtlen információt adott be, minélfogva a nyugdíjazás elmaradt.¹⁾

Laczkovics nem nyugodott meg. A következő év elején újabb lépéseket tett tisztí rangjának visszaszerzése végett. Martinovics buzdítja, hogy ügyét a haditanács előtt »bátran, nagy lélekhez méltón« védje. »Olyan embereknek — úgymond — a milyen ön, tudniok kell minden rágalommal szembeszállani, Válaszoljon ellenségeinek hideg vérrel. Ha majd a halálos csapást mérik önre, akkor a villám sújt le rájuk és örökre elhallgattatja őket.«

Martinovics ekkor ismét egy fényes jövő illúzióival táplálkozott. »Előbb-utóbb — írja barátjának — látni fogja ön szerencsémét; mert egy mindenható miniszter határtalanul szeret.«²⁾

Ismét remélni kezd. 1793. május második felében, testvérének veszélyes betegségből való fölgyógyulását jelentve Laczkovicsnak, írja: »Élete talán fönn van tartva egy szerencsésebb kor számára, melynek csillaga már föltűnt láthatárunkon. Sok dolog készen áll arra, hogy kitörjön és az összes betegségeket meggyógyítsa... Korunk a nagy tehetségek százada. És ha igaz, hogy a bölcsészet, mint az ész leánya, szüli az erényt: csakhamar be fog következni az erény és erkölcsiség százada.«

Martinovics, néhány nappal utóbb, testvére kíséretében Pestre készült utazni, hogy ott »barátaival mulathasson.« Már meg is üzente anyjának, hogy szerezzen jó magyar szakácsnét.³⁾

De szándékát nem valósította. Testvére egyedül utazott Pestre. Csak levelet írt barátjának; fölhasználva a biztos alkalmat, hogy »nagyobb erővel és kevesebb veszélylyel írthasson neki.« Örömét fejezte ki a Magyarországból vett hírek fölött, a melyek szerint egy vármegye a kormány ellen — úgy látszik a censura ügyében — erőteljesen fölírt. »Engedné bár a végzet, hogy a többi megyék is kövessék annak példáját, mely büszkén

¹⁾ Így beszéli ezt el Laczkovics 1793. január 3-án Szily Ádám torontál-megyei főpénztárnokhoz intézett levelében. (Eredetije az országos levéltárban.)

²⁾ 1793. február 3

³⁾ 1793. május 21.

és magasra emelt fővel mert az igazság mellett fölszólalni, a tekintély ellen, melyet a tudatlanság állított föl, és az emberiség méltóságát lealacsonyító szokás tart fenn. Mindazok, kikkel e híreket közöltem, örömmel teltek el, és hön öhajtják, hogy a magyar nemzet mielőbb foglalja el helyét a politikai világban.«¹⁾

Ez Martinovicsnak egyetlen nyilatkozata a magyar nemzetről, melyet leveleiben találunk. Nem érdeklődött annak sorsa és jövőjeért. Nem is tartotta azt alkalmasnak arra, hogy eszméinek valóításában mint tényező működjek.

Így volt Laczkovics is, ki mindig a legmélyebb megvetéssel szól a magyar nemzetről. Alig két hónappal Martinovics főnnebbi nyilatkozata után, Laczkovicsnak egyik levelében ezeket olvassuk (kihagyva cynicus kifejezéseit, melyeket alig lehetne reproducálni): »A bolond magyar egy titulusért, ebédért, holmi kés-villáért,²⁾ ... az országát, barátját, familiáját is eladja. A magyar nemességnek még nincs karaktere, hasonló a gyermekhez, ... vagy a vén emberhez, kinek semmi hasznát sem vehetni. Mágánya előtt térdig hasal ... királyát azt gondolja, hogy istene, a parasztot pedig, hogy rabja és teherhordozó marhája. Sem bátorsága, sem tudománya, sem nemesen gondolkodó szíve ... Pfuj, gyalázatos nemzet ... hasonló a rossz disznóhoz, mely a maga malaczeit fölfalja.«³⁾

Midőn e sorokat írta, se ő, se barátja nem gondolhattak arra, hogy Magyarországon nagy politikai actiót indítsanak meg.

Azonban épen ekkor az udvar eljárása általános forrongást idézett elő. A király idegenkedett a magyar országgyűlés összehívásától. A franczia háború szükségleteire, a hivatalos pressió minden eszközeivel, a főrendektől és megyéktől önkényes adományokat igyekezett kieszközölni; sőt ujonczozást is rendelt el. Több megye tiltakozott, és erőteljes hangon szerkesztett föliratokat intézett a nádorhoz és a királyhoz.

¹⁾ Datum nélkül. De kétségtelenül 1793. június első napjaiban.

²⁾ A kamarásság jelvényeit érti.

³⁾ 1793. augusztus 10-én Szily Ádám torontál-megyei főpénztárnokhoz.

Ezeknek hatása alatt az 1793. december 30-án tartott minisztertanács abban állapodott meg, hogy az országgyűlést ápril, vagy májusban össze kell hívni. De a király annyira félt ettől, hogy kijelentette, hogy később békét kötni, mint a magyar rendeket összehívni. És a köznemesség hangulata mind fenyegetőbbé kezdett válni. Annyira, hogy 1794. tavaszán Pálffy cancel-lár azzal ijesztette a királyt, hogy a magyar országgyűlés kihirdetése elkerülhetlenül maga után vonná a forradalom kitörését. ¹⁾

Martinovics és Laczkovics, ily körülmények között, elérkezettnek láthatták az időt arra, hogy eszméik terjesztésére és netán valóítására Magyarországon kísérletet tegyenek. F. V.

¹⁾ Ezeket a részleteket a porosz király bécsi követeinek 1703. és 1794-iki jelentéseiből veszem, melyeknek ide vágó adatait *dr. Marczali Henrik* volt szíves a berlini állami levéltárban kijegyezni.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Roemer und Romanen in den Donau-Ländern. Historisch-Ethnographische Studien von Dr. *Julius Jung*, Privatdocenten der Geschichte an der k. k. Universität zu Innsbruck. Innsbruck 1877. (Rómaiak és románok a Duna-melléki tartományokban. Jung Gyulától.) XLIV. és 315 lap.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Azon ethnographiai kérdések közt, melyek Magyarország történelmét nagyon közelről illetik, a rumunok vagy oláhok kérdése legfelül áll. Erdélynek rumun lakossága vajon közvetlenül a Trajanus által oda vitt rómaiaktól származik-e vagy sem? az a kérdés veleje. A ki netalán a nem régen megjelent Magyarország Ethnographiáját olvasta, a kérdésnek történeteit is találja abban röviden fölhozva. Benkő, Sulzer, Engel, még Schaffarik is az erdélyi és magyarországi rumunok eredetét a dunántúli országokból, jelesen a régi Moesiából és Thraciából, vagy is Bulgáriából és déli határos tartományaiból származtatták; újabban Roesler Róbert mind nyelv-, mind történet-tudományi okokból ugyanazt vitatta: ellenben a rumun írók azt bizonyítgatják, hogy az itteni rumunok a dárciai rómaiaknak utódjai, tehát nem később beköltözők, mint a magyarok és németek, a kiket azért bitorlóknak is hajlandók nézni, megfélemlkezvén, hogy alig van európai nép, melyet ily czímen bitorlónak nem kellene tartani. A magyar írók is, a kik az Anonymus hiteletét a IX. és X. századra nézve dönthetetlennek alítják (sic), a rumun nép eredetére nézve a rumun írókkal egyeznek meg, habár nem fogadhatják el következtetéseket a jog-bitorlásra nézve. A római történetek írói, mint Gibbon, Mommsen, a kik Európának újabb ethnographiai viszonyait közelebbről nem vizsgálták meg, általában beérik azzal az állítással, hogy a dunáninneni rumunok a régi Dáciának római lakosaitól származ-

nak. — Magyarország Ethnographiájából azt is megtudja a netaláni olvasó, hogy újabban Jung is beleszólott a kérdésbe, s a mint hiszi, megczáfolhatja Roeslert: én magam, némely érvt hozván föl, melyet Roesler nem vett észre, a Benkő, Engel, Sulzer, Roesler véleményeihez állottam, nemcsak az Ethnographiában, hanem már előbb is 1867-ben.¹⁾

Most Jung a fennemlitett könyvben alaposabban fejtegeti a kérdést, azt a Duna-melléki románok történetével kapcsolván össze, mert tudja, hogy ugyanazon okok hasonló viszonyok közt hasonló eredményeket szülnék; hogy tehát a nyugati Duna-melléki tartományok történetei fölvilágosíthatják a keleti Duna-mellékiekéit, s viszontag. Érdemes tehát megismerkednünk Jung munkájának tartalmával, sőt kötelesség is azt tennünk.

Az író (a XLII. lapon) egy értekezést idéz, melyben Mommsen állítja, hogy a dáciai háború (100—105) Erdélyt rómaivá tette s a mai rumun nemzetnek alapjává lett. Továbbá megemlíti az író, hogy Mommsen a római császárokról való föl-olvasásában úgy nyilatkozék néhány évvel azelőtt: »Sokszor el volt mondva s ugyanannyiszor megkéltve, hogy a rumun nemzet, mely ma a régi Dácia területét megtölti, a dáciai háborúnak s a reá következő római gyarmatosításnak köszöni az eredetét. A hódító római »tabula rasa«-t csinált itt, mit másutt nem tett annyira, s azután minden római tartományból gyarmatosokat telepített ide egy római-görög vegyületet, mely azonban latinul beszél vala. A rendkívüli eljárásnak rendkívüli következései is lőnek.« — Jung már ezen gondolatot bővebben kifejti, megczáfolja az újabb kifogásokat. (Ich versuchte diesen Gedanken weiter auszuführen und die Einwendungen Neuerer zu widerlegen.)

A (44 lapnyi) bevezetésben elmondja Jung, hogy a római hódításnak más-más következése volt. Hispania, Gallia, Afrika egészen beleolvadván a rómaiságba, nagyon emelkedének, úgy, hogy századokig felülmúlták Italiát az irodalomban és politikai történetekben. A távolabbi Britanniában, a hol pedig a római

¹⁾ Lásd »Nyelvtudományi Közlemények« VI. kötetében a »Rumun nyelv és nép«, »A Siebenbürgen országuévről s az erdélyi helynevekről«, »az oláh fejedelemség kezdete, Roesler után« való értekezéseket.

ság 400 évig uralkodott, másképen lőn a dolog; másképen az Itáliához közelebb való tartományokban, az úgynevezett Illyricumban. Itt is, ott is elnyomorodott a római lét; Britanniában nyoma sincs többé, Pannoniában sincsen, a hol nagyon kifejlődött volt; Noricumban és Raetiában a szláv nyomásnak és a német gyarmatosításnak engedett: ámde a régi Dáciában bár leigázva és elfeledve tengődött napjainkig. Mert itt a római uralkodás megszakadta után németek, szlávok, magyarok viseltek politikai szerepet, soha nem a románok, a kik pedig még most is számszerint felül mülják a többieket. S ezek a románok a római időben sem tűntek elő irodalmilag; nálók a házi szükségre alkalmazott szegényes irodalom fejlődött csak ki.

A különbség mások és Jung nézetei közt már ebben látható, hogy Jung szerint a románok száma Erdélyben *még most is* fölülmúlja a többi lakosokét: Sulzer-Roesler és az én nézetem szerint a románok száma *már is* fölülmúlja a többiekét. Egyébiránt meglátván a rendkívüli viszonyokat jobban ítélhetjük majd, ha azoknak lehettek-e oly rendkívüli következhései, mint Mommsen után Jung gondolja.

Ő tehát a román elemnek támadását és létét akarván levázolni a Duna-melléki tartományokban, előbb a rómaiak uralkodását, igazgatását, hadi szerkezetét, városi intézkedéseit s azon időszaknak miveltségét írja le; azután a római uralkodásnak megbukta után a Duna-melléki románok folytonos létét mutatja föl addiglan, míg a középkor homályában annyira megalkúlnak a viszonyok, hogy az újkorbéli fejlődés csak idő-kérdéssé vált. Forrásai természet szerint 1) a római föliratok (epigraphica); 2) az alsóbb rendű egyházas irodalom, mely a római föliratok után következik a már keresztyénesező tartományokban, s ezen irodalmat teszik predikációk, mártirok és szentek életei, az úgynevezett legendák; 3) a helynevek magyarázata. — Jung hozzá teszi itt, hogy az illető vizsgálódásokra nézve tanúságos az a vita, melyet Fallmerayer Görögországra nézve támasztott, a ki számos irataiban azt állította volt, hogy a mai görögök nem a régi görögök igenes utódjai, hanem inkább szlávok, a mely vitához különösen Hopf munkáji tartoznak, a ki a középkori Görögországot bőven ismerteti az Ersch- és Gruber

encyclopaediájának 85. és 86. köteteiben. Hasonlóképen tanúságosak Steub és mások munkái, a kik a régi Raetiának és Noricumnak lakosságát történelmileg megvilágosítják. Szemrehányással is illeti Jung Roesler-t, hogy nem figyelmeztett ezekre a munkákra. De methodusát is gáncsolja. »A történelmi ethnographiában lábra kapott, úgymond, az *argumentum ad hominem*, *ad absurdum*, a *gondolható-e*, *lehetséges-e?* féle okoskodással való visszaélés.« Jung ennek ellenében legelőbb minden körülményt szed össze, azután hasonlítás végett az analog eseteket hozza elő, hogy kitűnjék, hogy hasonló okok hasonló eredményeket szülnek, s a hol különböző fejlődés mutatkozik, azt különböző okok hozták elő. A rumunok kezdeteire nézve is, melyeket semmiféle igenes forrás nem világosít föl, ez az út viszen egyedül czélra, úgymond. De lássuk immár, mit ad nekünk Jung.

Az I. szakaszban a rómaiak hódítását írja le, a mely lehető kegyetlen volt. Julius Caesar Galliában egész népet semmisítette meg, a foglyoknak kezeit vágatá le; a római katona nem kímélt se asszonyt, se gyermeket, a kiket agyon nem vágta, rabszolgának adák el. Dáciában is így tőnek a rómaiak, »ott is egy egész nemzedék veszett el a hódító háború alatt, így köszönte be mindenütt a római uralkodás« (a 8. lapon). Mily nagynak tartották a rómaiak a dáciai győzelmet, abból tűnik ki, hogy azt 123 napig tartó játékokkal ünnepelek, a melyekben 10,000 gladiator viaskodott s 11,000 szelid és vad állat vérzett el az arenában.

A II. szakaszban Jung a római provinciák igazgatását írja le. Dáciának só- és arany-bányái nevezetese a római időben, a bányákban legalább 20,000 rabszolga dolgozék. De a birodalom hanyatlása kezdődék. »Miután már 250. tájban *veszendőben* volt Dácia, Aurelianus császár 272-ben végképen odahagyá azt (hat definitiv wieder aufgegeben). A veszteség elpalástolására a Duna jobb oldalán Moesiában egy új Dáciát rendezének, s abba telepíték által a trajanusi kornak gyarmatosait. a kiket Aurelianus Dáciából kivitt.« *Ez ám igazán rendkívüli körülmény a római hódoltságok történeteiben, melyet azonban Jung sehol sem emel ki olyanok.*

A III. szakaszban a katonai intézkedéseket találjuk a római császárok ideje alatt. Dáciában a XIII. legio gemina szál-

lásola, még pedig Apulumban (Gyula-Fejérvár mellett); Septimius Severus az V. macedonica-t szállásitá Potaissába (Torda mellett), a Prut és Neszter folyók közt pedig a katonák a »trajanusi gát«-ot készíték 105—115-ig, vigyázó tornyokkal és erősségekkel.

A IV.-dik szakaszban Jung a barbárok megyei alkotmányát, s az italikusok városait ismerteti meg a Duna-meléki tartományokban. Más-más intézkedéseket találunk mindenütt. Magyarország belsejében a nagy síkságok a barbárok alatt maradtak; a rómaiak csak a Dunáig telepedének. »Nagyon figyelemre méltó, úgymond Jung a 69. lapon, hogy a középkorban a német telepedés hasonló módon folyt mint a római, mert az is mellőzte a síkságot (die Steppe).« — Nincs úgy a dolog; az igaz, ez: a rómaiak csak a Dunáig terjeszkedének, az avarok után a frank hódítás is csak annyira ére. De az Árpád-királyok alatt »hospites teutonici«-t mindenütt találunk, nemcsak Székes-Fejérvárott s egyebütt Dunán túl a régi római provinciában, hanem Pesten, Szegeden, Debreczenben, Szatmárott, Nagy-Szőlősen stb. is.

Ezen szakaszban elbeszéli még Jung, hogy mennyire latinosodtak vagy románosodtak meg a provinciák. Moesiában a Balkánig ért a románosodás, a Balkánon túl a görögség hat vala, mégis a thraciai törzsökök is elrománosodtak. »Egész a VII. századig a latin volt itt a hivatalos nyelv.« A 71. lap jegyzetében azt is fölhozza Jung, hogy a IV. században a dorostorumi (Silistria) és remesianai (Nis) püspökök latínul levelezének a Chalcedoni zsinattal (451-ben) és a hyzantinusi császárokkal.

A 88—107. lapokon Dáciáról beszél különösen, Goost követvén (Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Traianschen Daciens. Archiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde. N. 7. XII. 1874, a 107—166. ll.). Erdélyország mindenkor a gyarmatosítás kiváló földje volt. Ide Trajanus az egész római birodalomból megszámlálhatatlan sokaságot telepít, úgymond Eutropius. »Olyan eljárás, melyet a magyar kormány a XII. században követte, midőn magyarokat, székelyeket és szászokat telepített ide, hogy Erdélyt biztosítsa magának.« (es war eine Massregel, wie jene, welche im 12. Jahrhundert die ungarische Regierung hier durchgeführt hat, als sie, um sich im Besitze Siebenbürgens

zu behaupten, das Land colonisirte durch Magyaren, Szekler und Sachsen). — Itt félbe kell szakasztani az író, ki a XII. századbéli gyarmatosítást a rómaihoz hasonlítja. A rómaiak hódítása egy egész nemzedéket pusztított ki, üressé tévén az országot, s azután szállita abba mindenfelől új lakosokat. Mikor ölette ki a magyar kormány az előbbi lakosságot, hogy helyet csináljon új lakosoknak? Arról nem tud senki semmit, maga Jung sem. Egészen más volt tehát a római, más a magyar gyarmatosítás *Amaz előbb pusztává tette volt az országot, azután telepíte oda új lakosokat: ez pusztának találván az országot, azért telepíte abba lakosokat.* De folytassuk az író előadását.

Dácia azáltal különbözik minden Duna-melléki tartománytól, hogy nemcsak római provinciává, hanem hogy római coloniává lett. Abban csak kiszolgált katonák és kereskedők telepedének: polgári népességnek gyarmatosítása, melyet hajdan Gracchus tervezett volt, csak kétszer történt meg a császárok idejében, egyszer Nerva által, a ki a senatoroktól pénzen vett földekre telepíte szegényeket, másodszor pedig Trajanus által, a ki Dáciába szállita lakosokat. Mert itt, a hol rokon néptörzsek ülnek vala köröskörül, kivételes állapotot kelle teremteni. Tehát Dalmátiából bányászok telepedtek Abrudbányán, de egyebütt is találunk dalmatákat; számos beköltöző Syriából és Kis-Ázsiából vala, kik keleti vallásokat hoztak be; galatai, ázsiai collegiumok egész a római birtoklás végéig vannak. Itáliából nem sok származott ide, Itália maga szűkölködik vala lakosság nélkül, el is volt tiltva onnan venni gyarmatosokat. De Raetiából, Noricumból, Galliából kerültek oda. Mindezekhez hozzájárultak természetesen a legiók kiszolgált katonái, a kik itt letelepedtek. Dáciában, szorosan véve Erdély közepében és nyugati felében, a Bánátban és Kis-Oláhországban innen az Ólton, igen gyorsan fejlődének a városok s az itáliai műveltség. Arról a föliratok tesznek legjobb tanúságot; mert Dáciában 1009-et találtak már, Noricumban, melyben száz évvel előbb kezdődött a római élet, és sokkal tovább is tartott, 1147, Felső-Pannoniában 1096, Alsó-Pannoniában 811-et. Dáciában, úgymond Jung, a rómaiság azon egész erővel gyökeresedett meg, a mely a rómaiakat jellemzi; minek következése a dako-román népnek támadása, mely

hangosabban szól minden hegynévnél és minden föliratnál (a 102. lapon). Az alávetett dákok lassankint elrómaiósodtak: a határos szabad dákok föl-föllázadának ugyan Antonius Pius és Commodus alatt, de mind annyiszor le is veré a római kar. A katonai szolgálat által pedig ezek közzé is eljuthatott a rómaiósodás. Mert ha látjuk, mily hamar rómaiósodott meg déli Pannonia, úgymond Jung, a hol alig két évtizeddel a hódítás után Paterculus szerint, »in omnibus Pannoniis non disciplinae tantummodo sed lingvæ quoque Romanae notitia« volt s többnyire latinul írtak is: annál inkább el lehet gondolni, hogy a rendkívüli intézkedések miatt a dákok is hamar románokká lettek. S midőn a rómaiak elhagyták Dáciát, ott maradt meg a nép tömege, az új urának szintűgy adózván mint az előbbinek, mely volt állapotjából a román nyelvnél egyebet nem tartott meg, s mely tehát a mai rumunság elődje. Így okoskodik Jung.

Az V. szakaszban a forgalomról és kereskedésről, a vallásról és irodalomról beszél a hódított tartományokban. A rómaiak mindenütt utakat építenek, tehát Dáciában is, sőt Aquincumból és Aliscaból a jazygek pusztaságain keresztül is a Duna és Tisza között, a melyeket a rómaiak soha sem foglaltak el, két út ment az egyik északi Dácia felé, a másik Sarmisegetusába. (a 111. lapon.) (Nem tudom, valjon a mi Rómereink észrevették-e már a két római útnak nyomait a Duna-Tisza között?) Forgalom és kereskedelem okvetetlen virágzék a nagy római birodalomban, mely 110,000 □ mérföldet s 90 millió lakost foglalt magában. S abban nagy türelem uralkodik vala a különböző hitvallások iránt, kivéve a keresztyén hitet, a mely a római istenséget tagadván, mintegy halkkal ellene szegült a római hatalomnak. Jung nem bír semmit fölhozni, mi a keresztyénségnek nyomát mutatná Dáciában 272-ig. Azután pedig, hogy Dáciát a gótok foglalták el Sz.-Sabas és Sz. - Nicetas életei nyújtanak becses, bár kevés fölvilágosítást az ottani életre, úgymond Jung a 131. lapon. Részletesen tárgyalja Sz. - Severinus életét, mely azonban Felső-Ausztriában és Salzburgban Atilla idejében és utána folyván le, a dáciai viszonyokat nem illeti.

A VI. szakaszban ezeket találjuk: társadalmi viszonyok a dunai románok életmódja a Kr. u. IV. és V. században. Bár

igen tanúságos ez is, de a dáciai viszonyokat nem érinti meg, mert Dáciában gótok és hunok, s ezek után gepidák uralkodnak; arról pedig, hogy a gepidák milyen viszonyban éltek a többi nem-gepida lakosokkal, legkisebb tudósítást sem találunk sehol.

A VII. szakasz a népek nagy költözését tárgyalja, s a románok és germánok viszonyait a Duna-mellékén. »A románok — úgymond az író a 183—184. lapon — tűrhető állapotban maradának az új hódítók alatt. A népnek alsóbb rétegje mint szántó-vető szolgája úgy élt az új birtokosok alatt. A germánok sehol római földön nem írtották ki a lakosokat, magok nem lévén oly számosak, hogy ellehettek volna az előtalált munkaerő nélkül. Azonkívül a hun- és germán uralkodás sokkal sebesebben változott, hogysem magába birta volna olvasztani a román lakosságot. Így maradtak meg ez idő alatt a trajanusi Dáciában is, mint szolgálói a germánoknak (gepidáknak.) Atilla birodalmában egy rómaít talált Priscus »einen solchen Römer im Barbarenland haben wir bereits nach Priscus erwähnt« (185. lapon), csakhogy az nem latin, hanem görög nyelvű; s Atilla után nem változtak a viszonyok. »Föl van jegyezve, hogy Sava-riát (Szombathely) 455. sept. 7-én egy földindulás megrongálta; íme — úgymond Jung — Pannonia rég nem vala többé római provincia, de az emberek gondolatjai még folyvást Rómán csün-genek vala, azért jegyzék föl az eseményt, mintha római városon történt volna. Róma árnyéka uralkodik vala a világon.« Theodorik király »románokhoz és barbárokhoz« czímezé a leiratjait. Némely csapat állandó birtokúl foglala földet, így a gepidák Dáciát, a gótok Pannóniát, részben a rugiak Noricumot. Belát-ták végre, hogy hasznosabb dolog adózóvá tenni a román lakost, mintsem agyonütni és kifosztani azt.

A VIII. szakaszban, mely 206—282 lapokig terjed, Jung a ladin-ok vagy valch-ok s a rumunok vagy oláhok történeteit adja elő a középkorban, s ez az egész munkának fő része.

A ladinok egy törzsnek maradványai, mely az Adriai-ten-gertől fogva a Sz. - Gotthardt hegyig egy ív alakú terjedésben befogta volt az olaszokat; a Friauli szójárás volt keleti, a Churi (Graubündtenben) szójárás a nyugati vége; összesen még 54—60,000 lelket számlálnak. A szójárási különbség onnan származ-

hatik, hogy vagy ős keltek vagy etruszkok rómaisodtak meg. A ladinok nyelvének közelebb rokona a provençal mintsem az olasz. Nemzetre nem emelkedtek föl soha sem, a friauli és churi csoportok még összetartozásukat sem ismerték meg. A reformáció idejében a churiák — chur-walch-ok — hozának elő kis irodalmat; a friauliaknál eddigelé tíz lapnyi füzetke (via della santa crus vagy crusch-szent kereszt útja) teszi az egész irodalmat.

A rumunok vagy oláhok — úgymond Jung — 4900 □ földön 8 millióra emelkednek most. Nyelvök oly közel áll a ladinokéhoz, hogy Murgu megérthetné őket.¹⁾ Mint a ladin nyelv sok raetikai, úgy az oláh nyelv sok illyricumi sajátságot mutat; mind a kettő több classicus szót vett föl, mint bármelyike a négy nyugati román nyelvnek. P. o. az asztal a ladinoknál *meisa*, az oláhoknál *masa*, *messa*, nem tabola, tavola, table stb. — Az oláhokhoz a Dunától délre a hegyek közt lakó kutzo-oláhok vagy macedoniai oláhok is tartoznak, kik azon arányban fogynak, melyben az északiak szaporodnak. Az oláh nyelv is csak a reformáció idejében kezdett irodalmat teremteni, midőn egy brassai buzgó lutherános 1680-ban propagandát akart köztök csinálni. Ennyit mond Jung általában a ladinokról és oláhokról, s azután történeteiket adja elő.

A ladinok története voltaképen a németek és románok egymásra való hatásában állanak, mely az által van jellemezve, hogy német a cselekvő, a hajtó, a román ellenben a szenvedő, a hajtatott. De a városokban, mint Pataviumban (Passau), Castra Reginában (Regensburg) stb. a római korra való emlékezés nem aludt el soha (a 224. lapon). Mindamellett a német terjed és keskenyül, a román; az előbbi birtokosok elfutottak, csak a kolonusok, a földmívelők maradtak meg leginkább a hegyek közt. Utóbb a német császárok idejében politikai okokból is előkelővé lesz a német, mert a vár jobban van bizto-

¹⁾ Az 1848 - 49 évekből ismeretes Murgu, mint az akkori országgyűlések képviselője — gondolom — egy krassói kerületnek. Jungnál ez a könyv meg van említve: Beweis, dass die Walachen der Roemer unbezweifelte Abkömmlinge sind, Ofen. 1830. Abban beszél el Murgu, hogy megértette a ladinokat, holott azelőtt nem is tudta volt, hogy vannak.

sítva, mintsem olasz vagy román porkoláb vigyázata alatt. A reformatió még több ethnographiai változást hozott elő. Chur például a Zwingli reformatióját fogadván el, megtartá a román-ságot, a tirolisi románok a vissza-reformálás által elnémetesedének stb. stb.

Lássuk immár, mit tud Jung a Dunán-inneni dáciai rumunok történeteiből. Előhozza Roesler állításait, a melyeket helytelenít. Roesler azt állítja, hogy a tiszta római coloniák által megszállott Dáciában a rómaiság nem hajthatott gyökeret egy szellemileg meghódolt népségben, s azért múlt ki a coloniák eltávolításával. Ez — úgy mond Jung — nem igaz, sőt Mommsennel azt tartja, hogy Dáciában a kivételes viszonyok kivételes következtetéseket szültek. Azonban ha közelebbről tekintjük a kivétellességet, azt nemcsak a gyarmatosításban, hanem leginkább a gyarmatok hirtelen eltávolításában találjuk. Ilyen csakugyan nem történt sehol az egész római birodalomban. S ha Jung az ellenkezőt állítja, hogy a trajanusi Dáciában intenzívebb volt a romanismus, azt nem elég állítani, de tényekkel be is kellene bizonyítani. A 131. lapon azt mondta volt Jung, hogy »a régi Dáciának állapotjaira nézve, mely 272. óta a gótok alá került, de a melyben román lakosság is vala, a Sz.-Sabas és Sz.-Nicetas életei nyomós, habár kevés (spärliche) fölvilágosításokat szolgáltatnak. Kár, fölötte kár, hogy Jung legalább egy fölvilágosítást nem közöl azokból akár ott (a 131. lapon és a következő lapokon,) akár itt (a 239. stb. lapokon). Nicetas-t általában első dák, tehát rumun, püspöknek tartják Siaguna és mások is; mi azonban tudjuk, hogy Nicetas nem a Dunán-inneni tartományokban, hanem túl azon, Remesianában, a mai Niss (Nissa) környékén s pedig a IV. és V. században volt püspök. Nagyon kíváncsiak vagyunk tehát arra, mit tud Nicetas az erdélyi állapotokról. De Jung nem merít a forrásból, a melyet nyomósna mond, s így Mommsennel együtt sem czáfolja meg Roeslert. Ha ez pusztá véleményt talál mondani: amazok állításai sem egyéb vélemény-nél: de a Roesleré jobban megegyez az ismeretes körülményekkel mint az ellenkezőké. A római hódítás egy nemzedéket ölt ki, azt mondják, a fegyver által ki nem pusztított dákság még Commodus alatt is (180—192) föllázada; továbbá azt tudjuk, hogy

a trajánusi Dacia már Gallienus alatt, 250. tájon föl volt adva: ily körülményekben hogyan és mikor rómaisodott volna meg a dák nép? bajos elképzelnünk, ha csak Sz.-Sabas és Sz.-Niketas életei nem mondják meg. Úgyde ezeket nem beszélteti Jung, hanemcsak Sz.-Szeverinusét és másokét, kik semmit sem tudnak a rómaisodott és keresztyén dákokról a mai Erdélyben. ¹⁾

Roesler azt mondta volt, hogy Erdélyországban nem maradtak meg római nevek. Ez sem áll — vizsonoz Jung — mert folyó-nevek maradtak meg: de azok legkülönbözőbb népek alatt is maradnak meg. Ellenben hol vannak a római város nevek? Ezek bizonyítanak ha nem is a népnek, legalább az emlékezésnek folytonosságát, mint Patavinum, Regina Castra s más hely-nevek Németországban. De hogy a Sarmisegetusa helyén *Gredistye* nevű falu van, hogy a római Apulumnak vagy a mai Fejérvárnak is *Belgrád* az oláh neve, s hogy szláv nevek vannak nemcsak tíz, hanem tizszertíz esetben: az csakugyan nem bizonyítja a román emlékezés folytonosságát. Szemrehányással illeti Jung azért is Roeslert, hogy a geographiai és helynevekre nem volt elég ügyelettel: nekem úgy látszik, Jung jobban megérdemli azt a szemrehányást. Mert a rómaiak előtt és uralkodásuk alatt ismeretes nevekhez hozzájárultak: Kraszna, Bisztricza, és a számos patak-féle folyónevek, melyek szlávok; hozzájárultak Aranyas, Fekete-Ügy, Küküllő, Sajó folyónevek, melyek magyarok, s némelyek szláv fordításai, mint Tirnava (Küküllő), Csernavoda (Fekete-Ügy) az oláhoknál divatosak. Temes és Sebes a Bánátban, Tömös és Sebes Erdélyben nem

¹⁾ Az Acta Sanctorum Ungariae ex Joannis Bollandi ejusque Continuatorum operibus excerpta (Tyrnave 1743) Semestre primumjában 5. sz. lapon áll: De S. Niceta Dacorum Episcopo. A IV. század utóján s az V. elején élt, s róla ennyi történeti van meg: »In Dacia S. Nicetae Episcopi, qui feras et barbaras gentes Evangelii predicatione mites reddidit ac mansuetas.« Hogy ez a Dacia nem a trajánusi, világos. Továbbá két utazását említik még Itáliába, egyiket 397-ben, másikat 401-ben a végett, hogy az apostoli székkal a dáciai ügyekről értekezzék. — Sz.-Sabbas (Sebő) szerb országi püspök vala XIII. században, mert Nemánja (1160—1185) nemzetségéből származott. Ennek életében valjon mit találhatnánk az erdélyi állapotokról 272. után, a mikor az ottani román életet óhajtjuk tudni?

tudom római vagy magyar folyónevek-e: de hogy nem oláhok épen azon erdélyi lakossági viszonyok bizonyítják, a melyeket Jung nem ismer. Hogy itt csak nagyobb folyókról lehet szó, nem minden malmos vízről, talán figyelmeztetés nélkül is tudja az olvasó. Az említett folyónevek pedig csakugyan ellene tanúskodnak a román emlékezés folytonosságának. A havasalföldi és moldovai folyó-nevek is az ellen tanúskodnak.

Roesler Flavius Nopiscusra hivatkozván, azt találta mondani, hogy a rómaiak mind egy lábíg kimentek Dáciából a dunán-túli tartományba. Így bizonyosan nem történt az; Jungnak ebben igaza van, hogy az afféle állításokat nem lehet szó szerint venni. Másfelől az annyszor emlegetett kivételes állapotnál fogva bizonyosnak kell tartani, hogy a régi Dáciának római lakossága városbeli vala — a legiókon kívül — s hogy a leges-legnagyobb részben kiköltözött. A mi 272. után visszamaradt, az, mint a helynevek kivétel nélkül bizonyítják, a gótok, hunok, gepidák, avarok alatt nem folytató a régi római traditiókat a magyarok oda érkezétségig. Ily nevek, mint Torda-megyében Keresztes mellett a Prat de Trajan (Keresztes-Mező) bizonyosan a XVI. századbéli tudakosságnak, nem a folytonos traditiónak köszöni eredetét.

Sulzer és Roesler azt vélik, hogy a oláh beköltözés a Dunán-túli tartományokból 1186 után kezdődött, t. i. az Asan testvérek föltámadása után. Az ellen fölhozza Jung, hogy már 1164-ben Halics határain ültek oláhok. Ez nem czáfolja meg a délről való beköltözést, hanem csak azt bizonyítja, hogy már 1186 előtt kezdődött meg. Roesler avval is támogatja beköltözési véleményét, mert a XIII. elejéig Erdélyben nincsen nyoma az oláhságnak, addig egy forrás vagy oklevél sem említi meg. Jung az ellenébe azt hozza föl, hogy a IX. századig a Dunántúl sem említi meg az oláhokat, valjon hát akkor pottyantak volna le a felhőkből? Ha tehát föl kell tenni, hogy itt a IX. század előtt is oláhok voltak már: ugyanazt kell föltenni a Dunán-innen tartományokról, tehát Erdélyről is.

Ámde Jung megfélekedzik a maga elvéről, mely szerint különböző okok különböző eredményeket szülnek. Több helyen megmutatja, hogy a IV. V. században a Dunán-túli püspökök

latinul leveleztek, hogy Thráciában a latin nyelv a VII. században is el volt terjedve: hasonlót bír-e bármivel is bizonyítani a 272 utáni trajanusi Dáciáról vagy Erdélyről? Hogy ennélfogva túl képeződhetett egy új román nyelv, a rumun, az bizonyos: hogy ellenben nem hasonló okokból ugyan ez az eredmény a trajanusi Dáciában is vagy Erdélyben támadt volna, ki hiheti? — A beköltözés ellen a 242. lapnak ¹⁾ jegyzetében Fickernek állítását is fölhozza Jung: »Es sprechen gegen eine Wanderung aus dem walachischen Tieflande in's siebenbürgische Hochland sowol die Analogie anderer Fälle, als auch die Traditionen der Römer.« Ebből azonban csak az tetszik ki, hogy Ficker valamit akar czáfolni mit senki sem állít; más a Havasföld és más a Dunántúli tartományok; kitetszik az is, hogy Ficker se Magyarország- és Erdélynek, se Havasalföldnek középkori történeteit nem ismeri. Jung sem bírná bebizonyítani, a mit a 257. lapon mond, hogy nemcsak a Balkán-félszigetbeli oláhok, hanem a dáciaiak is, legalább időnként, a bolgár-szlovének uralkodása alatt lettek volna. Erre Jireček bolgár történeteit idézi tanúbizonyságnak, s hozzá teszi: »A IX. és X. században a bolgár-szlovének a keleti románok összes területeit bírják vala, mit Roesler állandóan ignorál.« A keleti románokhoz az Erdélyi és Havasalföldi oláhok is tartoznak épen Jung véleménye szerint. Kíváncsi volnék tudni, hogyan és honnan bizonyíthatná be a bolgárok uralkodását azokon a IX. és X. század folytában. Erről Jireček az idézett helyen semmit sem szól: Jung tehát inkább érdemel gáncsot, mint Roesler.

HUNFALVY PÁL.

KÜLÖNFÉLÉK.

A JERNEY-KÉZIRATGYŰJTEMÉNY.

A Jerney János-féle kézirat-gyűjteményt az 1875-dik év május havában tüzetesen átkutatván, arról a Magyar Történelmi Társulat azon évi június 3-kán tartott ülésén szóbeli jelentést tevék, s némely másolataimat fölolvastam. Ezek közül kettő, mint különös érdekű (»Gr. Nádasdy Ferencz országbíró magyar nyelvű vadászdiplomája, és utasítása fővadászmestere számára, 1660«) azonnal kiadatott a Századok júliusi füzetében (498 l.), jelentésemre nézve pedig a t. választmány azon határozatot hozá, hogy azt, a művelődési szempontból oly becses kézirat-gyűjtemény szélesb körben leendő ismertetése céljából, foglaljam írásba, s tegyem közzé a társulat folyóiratában. (L. Századok, 1875. 411. l.)

E rám nézve megtisztelő határozatnak egyéb elfoglaltatásaim következtében csak hosszabb idő múltával tehettem eleget; most azonban itt veszi jelentésemet a szíves olvasó. Meg kell jegyeznem mégis, hogy ez a roppant gyűjteménynek nemannyira részletes és rendszeres ismertetése, — a mi három napi munka után, melyet annak átkutatására, főként saját speciális célom szempontjából, fordíthattam, lehetetlen volna, és e folyóirat keretén is túlvezetne — mint inkább csak általános jellemzés, tájékoztatás kíván lenni, és figyelmeztetés az illető történetbúvárok, különösen egyes vidékek monographusai számára.

A m. kir. kamara levéltára, tudvalevőleg nem mindig volt a maihoz fogható jó és gondos felügyelet alatt. Régibb korban, nevezetesen az *ösiségi pápens* ideje és 1848 előtt, a jogi érdekű okleveleket ugyan hét lakat alatt tartva, azokkal együtt a többit is elzárták a történetbúvárok szemei elől; azonban időközönként mustrákat tartván, a tisztán történelmi becsű, vagy jogi értékeket már vesztett iratokat »skartírozták:« vagyis a »lýmbusba«, lomtárba vetván, a mikor helyet

kellett csinálni: ezen elkárhoztatott jogi szemét, — de történelmi kincsek nagy részét társzekerek számra hordatták a körmöczi kincstári papirosmalomba beáztatni, avagy mázsaszámra eladogatták gyűjtőknek és üzérkedő ó-árúsoknak.

Így történhetett az, hogy néhai *Jankovich Miklós* és *Nagy István* hétszemélynök terjedelmes kéziratgyűjteményeinek (ma már mindkettő a Nemzeti Múzeumban) úgy más ma is élő tudósokéinak nagy része és legbecsesebb darabjai, a kir. kamara levéltárából kerültek ki, mint ez az egyes okiratokon látható bizonyos levéltári jegyekből csalhatatlanul következtethető.

Ugyan e forrásból került ki, s egy kamarai »skartírozás« eredménye a szóban forgó gyűjtemény is, melyet néhai jeles történet- és nyelvbúvárunk *Jerney János* szerzett meg, és egyberendezvén, huszonöt nagy foliás kötetbe kötetett. Jerney halála után e nagy gyűjtemény Magyar Mihály ó-árús, majd ettől, némely lelkes hazafiak buzgólkodása folytán, vétel útján a *kecskeméti reformált főiskola* tulajdonába jutott, s ma is ennek szép könyvtára egyik jól őrzött díszét képezi. Engem *Szilágyi Sándor* t. barátom figyelmeztetett reá; le is utaztam Kecskemétre, és a t. tanári kar által legszívesebben fogadtatva, átbúvároltam a terjedelmes gyűjteményt, darabról darabra mindent áttekintve; s bár a Rákóczi-korra nézve éppen nem elégité ki várakozásomat, sőt e tekintetben igen szegénynek találtam: annál gazdagabbnak mondhatom azt a megelőző idők, különösen a XVI-ik század művelődéstörténetét érdeklőleg.

A huszonöt kötet általában kamarai actákból áll: ú. m. az országos adók kivetését, beszédését és hováfordítását, a harminczadi és egyéb kincstári jövedelmek, úgy a kamarai és egyesektől lefoglalt s elkobzott jószágok kezelését, hadak fizetését, tartását, élelmeztetését, a kincstári tisztek és a kir. adószedők díjait stb. illető levelezésekből, nyugták és ellennyugták, tanúsítványok, lajstromok, összeírások, kiadvások, folyamodványok, számadások és más ilyes ügyiratok, tenyérsny skartétáktól kezdve vaskos protocollumokig, — mindezekben töménytelen aprólékos történelmi adattal. A kötetek közül az első némi tárgyrend, a többiek pedig vármegyék szerint, s azonfölül mindenik kötet külön chronologice is rendezvék. Az egészben összesen 4071 darab okmány foglaltatik, melyek ekkép oszlanak föl;

- I-ső kötet. Magyarországi kincstári jövedelmeket és hadak tartását illető, úgy némely erdélyi gazdasági iratok, 123 db.
- II-ik » Magyar kincstári tiszti díjakat és kezelést illetők 1542-től 1598-ig, 251 db.
- III-ik » Ugyanaz, 1601-től 1767-ig, 225 db.
- IV-ik » Kir. helytartók és nádorok, ítélőmesterek, parancsnokok stb. levelezései s nyugtái tiszti díjaikról, 1661—1716; 191 db.
- V-ik » Vegyes levelezések és iratok a kir. kamarához intézve, 1560—1570; 233 db.
- VI-ik » Ugyanaz, 1558—1697; 200 db.
- VII-ik » Pozsony-vármegyét illető iratok, 1536—1600; 217 db.
- VIII-ik » Ugyanezen vármegyét illetők, 1601—1753; 131 db.
- IX-ik » Nyitra-vármegyét illetők, 1557—1598; 217 db.
- X-ik » Ugyanezen vármegyét illetők, 1604—1725; 112 db.
- XI-ik » Trencsény-vármegyét illetők, 1535—1725; 184 db.
- XII-ik » Árva-, Liptó-, Túróc-vármegyék, 1551—1704; 203 db.
- XIII-ik » Bars-vármegyét illetők, 1565—1717; 165 db.
- XIV-ik » Hont- és Zólyom-vármegyék, 1542—1724; 94 db.
- XV-ik » Esztergom-, Nógrád- s Pest-vármegyék, 1533—1795; 169 db.
- XVI-ik » Mosony-vármegyét illetők, 1564—1712; 116 db.
- XVII-ik » Soprony-vármegyét illetők, 1564—1712; 181 db.
- XVIII-ik » Vas-vármegyét illetők, 1564—1782; 270 db.
- XIX-ik » Baranya-, Fejér-, Győr-, Komárom-vármegyék, 1556—1755; 275 db.
- XX-ik » Zala-, Somogy-, Veszprém-vármegyék, 1557—1749; 176 db.
- XXI-ik » Zemplén-vármegyét illetők, 1552—1740; 77 db.
- XXII-ik » Dtto, a sáros-pataki uradalmat illető, 1619; 1 db.
- XXIII-ik » Abaúj-, Bereg-, Borsod-, Gömör-, Sáros-, Szepes-, Torna- és Ung-vármegyéket illetők, 1541—1794; 147 db.
- XXIV-ik » Heves-vármegyét illetők, 1548—1708; 40 db.
- XXV-ik » Máramaros-, Bihar-, Szabolcs- és Szathmár-vármegyéket illető iratok; 73 db.

Tehát összesen *négyezer hetvenegy* darab okmány, 1533-tól 1794-ig terjedőleg, úgy azonban, hogy az egésznek több felénél a XVI-ik századból való, s a második kétezerből is a XVIII-ik századra alig egy-két száz darab esik.

Meg kell még jegyezni a vármegyék szerinti osztályozásra nézve, hogy ebben Jerney nem mindig járt el kellő pontossággal; így pl. a Komárom-vármegyei irományok között Zalára vonatkozókat talál-

amelyeknél a zalai *Kis-Komárom* várát vagy *Komárvárost* illető ügyiratok fölületes vizsgálata ejthette tévedésbe a tudós rendezőt.

Ezek előrebocsátása után szellőztessük az egyes kötetek tartalmát, amennyire t. i. ezt jegyzeteim nyomán tehetem, melyeknek készítésekor épen nem lebegett előttem czél gyanánt a gyűjtemény általános ismertetése, csak — saját föladatomhoz képest — a Rákóczi-kori adatok kijegyzése. Ezeken kívül leginkább a *dunántúli megyékre* és a XVI-ik századi ritkább nyelvemlékekre voltam tekintettel.

II. Rákóczi Ferencz közgazdasági tanácsának, — mely a szepesi kamara helyébe, kiterjesztett hatáskörrel lépett, — irományai a kir. kamarai levéltárból általában *nem* skartírozottak; csak némi részben kerültek onnét Jankovich gyűjteményébe, e Jerney-félébe pedig épen kevés jutott közülök, úgy, hogy számos kötetből egészen hiányzanak a kuruczvilág évei, s a mi van is, legtöbbször csak alárendelt értékű. Az első *tíz* kötetben alig van egynehány Rákóczianum, a XI-ikben épen semmi. A XII-ikben azonban a fejedelemnek öt db. eredeti rendelete és hátirati resolúciója található, 1704. január 15. Tokaj várában, jan. 26 (kétszer) jan. 31. és febr. 17. Miskolcz városában keltezve. Egyik sem jelentős tartalmú; hanem azt mégis érdekes megemlíteni, hogy Okolicsányi László turdosíni harminczados *latin* beadványára a fejedelem *magyarul* válaszol (jan. 26.), mint a másik ugyan e napon elintézett, szintén Árva-megyei latin folyamodványra is. A febr. 17-iki pedig egy gyöngéd vonás Rákóczi jelleméből; ugyanis ebben azon Romanovszky György nevű lengyel fuvarosnak, ki őt 1701-iki menekülésékor *Podolínból Krakóba* szállította, s 1704-ben mint hajdú szolgálta, megjutalmazása iránt intézkedik.

A XIV-ik, Hont- és Zólyom-vármegyei kötetbe is van a fejedelemnek egy kiadványa, 1704. jan. 7. a Tokaj alatti táboron datálva. De nevezetesebb ennél e kötetben a *honti* acták között az 1560—70-es évekből magyar nyelven írott alispáni és szolgabírói számos menedéklevél (nyugtatóvány), a »király ö Felsége *rawó*«-tól (dicator) »*jargallás*«-aikért (nyargalás, járaskelés,) fölvett díjakról. Ily menedék-leveleket alább, a zala-somogyi és vasi kötetnél közölni fogunk; itt csak azt jegyezzük meg, hogy magyar nyelven kiállítva ily XVI-ik századi nyugtatóványok, csak *Zala-, Vas-, Hont- és Nógrád-vármegyék* actái közt fordulnak elő, — a többi mind latin.

A XV-ik kötetben megvan *Pest-vármegyének* községenkénti (Vác, Verőcze, Kosd, Püspök-Hatvana stb.) két-három rendbeli igen érdekes adókiivetési lajstroma, az 1590-es évekből. Ugyan e kötetben foglaltatik *Vác* városa kérvénye Rákóczihoz, hogy mivel ha ők is fegyvert kötnek, Buda várához közel lévén, a német ellenség boszútótelétől, lakóhelyöknek földulásától méltán tarthatnak: mentessenek föl egyelőre a batvani kapitány Szabó Máté által sürgetett insurrectiótól. A fejedelem azonban kérvényökre hátiratilag ezt válaszolja: »Minthogy a következhethő szabadulásnak közönségessen akarunk örülni: azért insurgáljanak és a közhaszonra való ügyet közönségessen forgassák. Datum ex nris Castris ad Tokaj positis, dje 11. January Anno 1704.«

A Soprony-vármegyét érdeklő XVII-ik kötet 181 db. oklevele közül 102 való a XVI-ik századból, köztük igen számos magyarul fogalmazott. A kuruczvilágból csak néhány kir. kamarai rendelet maradt fenn, Tallián Pál 1703—1712 között sopronyi harminczadoshoz; az 1708. oct. 17-ikiben Soprony városának a kuruczok általi oly szoros körülzárolása emlegettetik, hogy a császári pincze számára sopronyi borokat vásárolni akaró udv. pinczemester, borkóstolásra Bécsből oda nem mehetett. (»ob grassantes in partibus illis Rebelles eo penetrare non potuerit.«) Tehát kóstoljon és vásároljon ő, Tallián, ott 100 akó jó bort *hitelben*, és adandó alkalommal katonai fődözet alatt igyekezzék Bécsbe szállíttatni.

A XVIII-ik (*Vas-megyei*) kötet egyike a legnagyobbaknak s legbecsesebbeknek. Ebben foglaltatnak a Századok 1875. júliusi füzetében már érintett s részben közzé tett gr. *Nádasdy-acták* is. E kötet a XVI-ik századból 148 iratot számlál, köztük sok magyar nyelvűt. Néhány érdekesebb adatot fölemlítünk.

Tudjuk, hogy a kir. ravók, vagyis adószedők, törvényszerűleg mindenkor a jómódú birtokos nemesek közül választattak. Így *Vas-vármegyének* is előkelő birtokos családjait találjuk a dicatori tisztszenben, mint pl. *Ostffy, Káldy, Zámbo* de Mező-Lak, *Nádasdy* (Darabos de Nádasd), *Polányi, Gorup*, stb.

1564. dec. 9-en Pozsonyban, a kir. kamara menedék-levelet ad Ostffy Jakab *Vas-megyei* kir. ravónak 2034 magy. frt. és 35 dénárrol, melyet az, a nevezett vármegye subsidiumaiból, az 1563-ik évben, »in quietantia Splis ac Magci Dni Comitis Nicolai de Zrénio, S. Imp. et Reg.

Mattis partium Cis-Danubianarum ac Arcis et Oppidi *Zigeth* supremi Capitanei, in sortem solutionis militum suorum« administrá lt. (1. sz. okm.) Kár, hogy maga a halhatatlan Zrínyi említett nyugtatóványa nem maradt fenn. Az 1565-ik évben szintén járult Vas-vármegye a *szigeti vár-órség* zsoldjához. Ugyanis a kir. kamara Pozsonyban, 1566. mart. 12. költ levelében elismeri, hogy az elmúlt 1564-ik év rovásbeli hátralékaiból »Egr. Dnus Jacobus *Ostffy*, Dicator Cottus Castriferrei,« 453 frtot szolgáltatott *gr. Zrínyi Miklós* szigeti főkapitány kezéhez, az alatta való katonaság fizetésére, a nevezett gróf és főkapitány eredetiben fölmutatott menedék-levele szerint. (Nro 4. et 5.)

1568-ben *Enyingi Török Ferencz* dunántúli főkapitány, az ottani végekbeli hadi népek rovás-adóját 1769 frtot lefizetvén, az u. l. kamarai pénztár által erről nyugtáztatik. (Nro 13.) Ugyanezen évben *Kanisay Orsolya*, Nádasdy Tamás nádor özvegye, még az élők sorában említettetik. (Nro 11.)

1570-ben *Zámbó György* vasi kir. ravó, nyugtatóványt ad *Csempecz Bertalan* alispánnak, több rendbeli befizetett »kapuravás«-pénzekről; (»1570. Én Zambo Georg Mezeölaki, chasar ew felsége ravoja, az vyeztelew Chempecz bertalan Vram vaswarmegey vice - Ispan Vramnak« stb.)

E Zámbó György évek hosszú során át volt Vas-vármegyében kir. ravó, s még 1605-ben is élt, és családi származására nézve igen nevezetese a vasvári káptalan 1605-iki, szintén itt létező kiadványának szavai: »*Georgius Zámbó, aliter Nádasdy.*« E szerint a régi Mezőlaki Zámbó család a Nádasdyak Darabos-ágával egy lett volna. Hogy a Mezőlaki Zámbó-k a Felső-őriekkel azonosok-e? Nagy Iván eldöntetlenül hagyja, s csak érinti.

1573-ban Zámbó György, Káldy Ambrús és Ostffy Jakab voltak Vas-vármegye ravói. A legelsőt Jánossy Benedek szolgabíró ekkép nyugtatja:

»1573. Nekem Janossy Benedeknek vaswarmegey few zolgabýronak Zambo Georgh vram, w felsége rawoja ith Waswarmegebe, adoth az en zolghalathomba es jargallasomba negh Magjar forentoth, kirwl ez w Kegelmanek Menedek. Datum feria quarta proxima post festum sancti et individui trinitatis.« P. H. (Eredeti, kis papírszeleten 58. sz. a. Ostya-pecsétén koronátlan címerpaizs, fölötté I. B. betűk.)

A kir. ravók olykor egyszersmind megyei alispánok valának; így *Nádasdy András* 1575-ben dicator és vice-ispán Vasban, s 1583 és 84-ben a vasi ravók egyike: *Polányi Farkas*, szintén alispán is egyúttal. Másik alispánul ugyanekkor *Nádasdy Pál*, a Darabos-ágból; czímerében ott a kacsza és nádas. Ugyanezen két évben *Martonfalway Imre* — kitől Nagy Imre t. tagtársunk magyar emlékiratokat fedezett vala föl, — mint vas-megyei szolgabíró ad nyugtákat, főlvelt jargalló-pénzéért a kir. ravóknak.

1605-ben *Poky Menyhárt* körmendi kapitányul szerepel. Vas-megye egy 1619-iki kiadványában pedig Gersei *Pettheő Margit*, mint *Enyingi Teőreük István*, Hunyad-vármegye örökös-főispánjának és Pápa vára főkapitányának meghagyott özvegye említettetik.

1638-ban *Káldy Ferencz* volt vasi »dicator,« — nem »ravós« többé, a régi jó magyar néven. Ez már diákul nyugtáz, levelez. Az idők divata változott; a közigazgatásból a XVII. században mindinkább kiszorúl a nemzeti nyelv. Tíz év múlva ugyanezen Káldy már dunántúli vice-generális, és *Gorup János* a Vas-megyei kir. adószedő (1648).

1689. Bácsmegyei Ferencz vasi alispán.

Rákóczi-kori okmány e dústartalmú kötetben csak három van. 1705. febr. 20-án Körmenden kelt levelével »Henri Ernst de Koppiny Capitaneus et Commandans m. p.« gabona, zab és széna kivetését s a várba hordatását kívánja Hevenessy János alispántól, mivel a cs. helyőrség tiszterei fogytán vannak.

1708. június 23. Német-Újvárról gr. *Ratthyan Ferencz* írja a szintén labanczpárti Hevenessynek: »Vettem tegnapi napon Generál *Breuner* Uram levelét, kiben írja, adnám Kegyelmednek értésére, ahogy mód találtatnék benne: Kegyelmed (Fraknóbúl) Stájerországon által rándúlna hozzája Fölöstömben (Fürstenfeld), lenne Kegyelmeddel bizonyos végezése, mivel *Szent-Gotthárdhoz akarja táborát verni*. Mivel azért magam is látom az lehetetlenséget (a kuruczok miatt), jó volna Kegyelmednek írnia Generális Uramnak, és okkal-móddal menteni magát. — Minémő commendírozók lesznek? ex inclusis apparebit, az horvátokon kívül. *Rabutin* Uram maga bizonyosan Bécsben vagyon. Communicálja Kegyelmed ez új híreket ottan lévő főemberekkel.«

A harmadik levél Bajáky György ikervári cs. k. harminczadosé, (Ikervár, die 25. Martý 1710.) »in perduellione Rákócziána demor-

tuus« *Törjék József* Zala-vármegyei andráshidai, és Vas-megyei inihály fái s bődi nemesi javainak confiscálása iránt. Ezek összértéke 1500 frtra tétetik.

Ezzel a XVIII-dik kötetből vett jegyzeteinknek végére jutottunk.

A XIX-ik kötet okmányai közül *Komárom-vármegyére* 67 db. vonatkozik, 1556-tól 1699-ig. És mivel e megye XVI-ik századi levéltára teljesen megsemmisült, s a XVII-ik század első feléből is csak egyetlen (1637-iki) okmány maradt föl, sőt a század második fele is fölötte hézagos: ¹⁾ úgy véljük, kedves szolgálatot teszünk az alábbi rövid bár, de egészen új adatok közlésével.

1564-ben *Csúzy Benedek* volt Komárom- és Győr-megyék királyi ravója.

Az 1565-iki portalis összeírás szerint, Komárom-megyének ekkor $23\frac{3}{4}$ behódolatlan, és $20\frac{1}{2}$ a töröknek behódolt portája vala. A *geszteti* és *tatai* járások egészen be valának hódolva, kivéven *Neszmély* falut, mely 3 hódolatlan portát számlált.

1571-től 1576-ig bezárólag, *Marczellházi Pozsdr Lukács* volt Komárom-megye dicatora; 1578-ban már *Póchy Menyhárt* említetik kiravóul, s *Cserni János* komáromvári provisorul.

1582-ben *Izdenczy Mátyás* komáromi vajda, (gyalogok vagy nasszádások kapitánya.)

1583—1589. *Aranyassy János* a komáromi dicator.

Komárom-vármegye portái 1610-ben a helyszínén revideáltatván és újból megállapíttatván: e műveletre *Cherkó Mihály* kir. ravó mellé a megyei nemesség részéről *Thaly János* Komárom váruradalmi kormányzó deputáltatott, az illető szolgabíróval egyetemben. Ez a hódolatlan részeken *Pataki János*, s a hódoltságon *Farkas András* vala.

Cherkó és Thaly először is a »töröknek való szolgálattól szabad« részeken kezdék meg a porták számbavételét, s megállapítottak Komárom városában 6, Vízvár 2, Bálvány-Szakállos 4, Szőlös 1, Kamocsa 3, két Gútha 10, Színő 1, Megyeres 2, két Csicsó 5, *Izsap* (sic) 2,

¹⁾ L. a Komárom-megyei levéltár ismertetését a *Századok* 1870-iki évfolyama 608—613 lapjain. T. K.

Nagy-Megyer 12, Apácza-Szakállos 2, Thúry-Szakállos 1, összesen 51 portát.

Következők a hódoltság, »mely is azon esztendőben az följl megnevezett *Thaly János* és szolgabíró *Farkas András* Uramék velemlekben számláltatott,« jelenti a kir. ravó: ú. m. Martos 1, Imő 2, Naszvad 10, Anyala 1, Baromlak 2, Udvard 10, Kótha 2, Szemere 2, Kerekszállás 2, Jászfalu 3, Csúz 4, Für 2, Kürt 1, Madar az elégett 36 ház héán 1, Szent-Péter 6, Bagota 2. Summa 51. Tehát mindössze 102 porta.

Nevezetes azonban, hogy már ezen összeírásban a Dunán túli két járásról szó sincs; azoknak falui vagy pusztán állottak, vagy végképen török iga alatt nyögtek, úgy, hogy a vármegye közét sem tarthatá hozzájuk.

Megvan még Cherkó adóbevételi jegyzéke is az 1610-ik évről, mely szerint 74 behódolatlan porta után 4 frtjával 296, és a behódolt s kétfelé adózó 50 porta után 2 frtjával 100 frt, összesen 396 frt rovas-adót vett be a megyéből. Ebből saját salláriumára kijárt 48, és a beszedési költségekre 15 frt.

1619—1629. *Zily Lőrincz* volt Komárom-megye dicatora.

1659. apr. 24. *Bossányi Gábor* komáromi vice-kapitány.

1674. »*Franciscus Balassa de Heölgye m. p.*« mint Komárom-megye pénztárnoka (perceptor) írja alá magát; mely hivatalt 1675-ben is viselé.

1676. »*Emericus Zalusky Supremus Vayvoda Naszádistarum Comaromiensium.*«

1695. N. V. *Bencze György* komáromi kir. harminczados.

Végre 1698 és 99-ben Komáromban »*Libera Militaris Compagnia Gelbichiana*« létezett, és angáriánként húzta zsoldját a kir. harminczad jóvedelmeiből.

A kötetből még csak *Győrre* nézve jegyeztem ki egy adatot, mely a kuruczvilág egyik vértanúját, Nemes *Wohlfart* vagy magyarosan: *Bolforth Adámot* illeti, ki is 1705. ősszel Győr várából Bottyánhoz kiszök-vén, e tábornok őt, mint vitézségéről jól ismert végbeli főtisztet, saját ezrede alezredesévé, majd vezénylő-ezredesévé emelé. Bolforth aztán, sok hadjárat után, 1709-ben elfogatván, Győrött 1710. január 18-kán Heister parancsára lefejeztetett.

Az itt fennforgó adat szerint »*Bolforth Adám, Császárs és Koronás Király Urunk ó Főlsége Győri Végházának egyik Fő-Hadnagya*« (eképen írja alá magát a Győrött, 1702. január 2-kán kelt szerződésnek), ugyanott 3000 frtért házat vesz Bellai Bellovics Gábortól. A szerződés »*Mlgos Gróff Generális Forgách Simon* regimentinek kapitánya Rácz Istvány és Magyar János győri hadnagy« előtt kötöttetett. Bolforth pecsétének négyzett, cifra vértű czímére van, fölül a sisakon két sasszárny és A. W. (Adamus Wohlfart) betűk.

A XX-ik kötet 176 okmányából 130 Zalára és a vele a törökvilágban egyesült Somogyra (1557 — 1688.), s 46 Veszprémre (1543—1744.) esik. A Rákóczi-korból nincs ezek közt semmi. A megelőző századból főlemlítjük *Zrínyi Miklós és György* (a költő atyja) »örökös grófok« Csáktornyan 1620. april 23-kán kiadott eredeti levelét, melyben »Nemzetös Patachých István Uramnak« szabadítékot adnak, »egy vagy két udvari szőlőt minden igazságával szörzeni magának és maradékinak, itt muraközi szőlőhegyeinkben«; szavato-ságot is vállalnak reá, hogy megtartják az immunitásban. (Ered. s. k. aláírásokkal és ép gyűrűpecsétetekkel, 102. sz. a., hibásan az 1630-iki okmányok közé sorozva.)

De sokkal becsesebbek ennél, különösen mint *nyelvtörténeti emlékek* az ezen kötetben lévő nagyszámú *magyar menedéklevelek* a XVI-ik század közepéről. Lássuk közülök a legrégiebbeket — melyek egyzersmind az egész Jerney-gyűjtemény legkorábbi magyar emlékei — betű szerinti hű másolatokban.

1564. En *Zabo Pal* Zenth andrassý, vjce zolgabýro, Zala-war-megýeben, Ezt Emlékezethol Adom, hog En wettem fel, az felseges kýralý adoýaban, Erdew hathon, wýthezlew Maýthýný lazlo Jozagabol, el kapwthwl Egý forýntoth, az tebbýth az rawo wette fel. Item Baratok falwaban, Az peleskeý Baratak Jozagabol, Egý kappwthwl Harom forýntoth, az En *Jargallassomérth.* Azerth En ezt az En lewelemben wal-lom, hogh Errwl az wýthezlew *Hozthothý Janos* wrannak adom *Menedekwl*, kýralý ew felsege *Rawoýanak*, az En pechetemnek Ereýewel, es Býzonsagával, 1564. ezthendewben,

1564.

P. H.

Zabo Pal Zenthandrassý

fl. 4. vice-judlium.

vice zolga býro.

(Eredeti, negyedív papírra írva, czímeres ostyapecséttel. 6. sz. a.)

En *Hagmassy Lestar* berokzoý, szala-war-megeý vjce Ispan. Adom mýndeneknek emlekeszetre kýknek Ilýk, hogý *Henekem* Az wýteszlo *Hozthothý Janos* Az kýral hw főlsége rawoýa Adoth. Az ereszlerh (így)

vth thasz otvehoth esztendobely Adobol melelem Az regy sokas szerenth
Az myh fesetessvkre tartoszoth fl. xxiiy erol Az Hvszonnegyh forent-
ról Adokh tyszta menedeket Az wýteszlo Hoszvhotohy Janosnakh, Az
kýral és chaszar hw fülsege rawoýanakh, eszth Az Hen (így)
pochetemmel erosetem megh.

ez Lewel Irathot
szenth gerothon szenth
Andras napýanh 1565.

P. H.

Idem qui supra
manv propria.

(Eredeti dtto. dtto. Nro 10. Czímerében koronán madár áll.)

En Hashady Emre Zalawarmegey Vice ispan Adom emlekezetre
hogý en az Vytezlew Hozwtoty Janos Vramnak zalauarmegei rauoianak,
az 1564 eztendobely Rawasbol adot az Regy zokas zerenth, az my
fýzetessvknre, Hwzonnegh forentoth, de Vtroque termino, mely hwzon-
negh fore: az felýwl megh mondoth Hozwtoty Janos Vramnak adunk
menedeket, az my Pechetunkel megh erosetetteth, es kezunk irasaua, ez
leuel kolth Soýtorth februariusnak hwzonketodyk napian Anno dni
1566.

P. H.

1564. fl. 24. Vice-Com.

Emericus de Hashag
m. p.

(Eredeti, dtto. dtto. Nro 8.)

En hashady Emre zalawarmegei Vice ispan. Adom Emlekezetre
hogý en az Vytezlo hozutotti Janos Vramnak Zalawarmege Rawoýanak,
az 1565. eztendobeli Rawasbol adot hoztotti Janos Vram, az regy zokas
zerent, az my fýzetessvknre huzon negh forentot, de Vtroque termino,
melyrol az megh mondoth Hozwtoty Janos Vramnak adunk menedeketh,
az my Pechetunkel megh erosetetteth, es kezunk irasawal confirmalt,
datum in Soýtor, 22. die mensis februar. Anno dni 1566.

P. H.

Emericus de Hashag
m. p.

(Eredeti, dtto. dtto. Nro 7.)

En Zalapay Janos Zantho Zekbe few Zolgha Byro Adom Emle-
kezethre Ez en lewelemnek rendýben, hogý en Az nyargallasom
szerýnth orozthony Myklows wramthwl Az Zalawar Meggyey rawothwl
wettem az en nyargalasomba Nyocz forýnthoth Az keth exactiobwl Az
orzagh Artiewlussa szerýnth kynek Byzonsaghara Es Menedekwl attan
ezt az en Lewelemeth Es pechethemmel megh Erosithettem. Költh Ez
Lewel prima die January Anno 1569.

P. H.

Idem qui supra.

(Eredeti dtto. dtto. Ugyanott, sub nro 22.)

»En Melegh Pether Kerechýny Zalawar Megýében a kys Jarasba
few Zolgha Byro Adom Emlekezethre en Lewelnek rendýbe hogý az
en nyargallasom Zerýnth Az Chazar w Fewlsege rawasabwl Adoth En-

nekem *oroszthonj Mýklos* wram ký Zalawar Meggyey *rawo* Az keth exactiobwl forýntoth Nýolchath, Twdný illýk Mýndenýk exactiobwl negyNEG forýnthoth kýnek Býzonsaghara Es Menedekwl attam ezt ez en Lewelemeth, kýth En pechethemel megh erosithewttem. Kolth ez Lewel Kapornakon Janwariusnak Týzedýk napýan. Anno 1569.

P. H.

(Eredeti, dtto. dtto. Nro 23.)

Még 1568-ról említjük meg, hogy ekkor Szent-Balássi *Zele Jakab* ad menedéket mint zalai alispán, az 1567-iki rovásadóból a tisztikar részére »*jargallásáért*« kapott 24 frtról *Orozthonj Miklós* Zala-vármegyei kir. »*rawó*«-nak. (Er. dtto. dtto. Nro 21.)

A gyűjtemény XXI-ik kötetében (*Zemplén-m.*) hét darab eredeti, s. k. aláírású resolútiója van II. Rákóczi Ferencznek, háttiratúl hozzá benyújtott, csekélyes érdekű kérvényekre; úgy, hogy csupán datumaikat találjuk érdemesnek itten följegyezni. Kettő 1704. jan. 1-én »*ex Castris ad Tokaj positis*« kelt, kettő január 7-kén ugyanott; egy 1704. jan. 15. »*ex Arce Nostra Tokajensi*,« végre kettő 1704. jan. 21. »*ex Castris in Oppido Miskolcz positis*«.

A XXII-ik kötet egyetlen nagy számadási könyvből áll, mely I. Rákóczi György *sáros-pataki* uradalmának 1619-ik évi bevételeit és kiadásait tartalmazza, magyar nyelven, nagy gonddal vezetve. Gazdaság- és művelődéstörténeti szempontból fölötte becses kútfő, melyből egy XVII-ik századi magyar főúri háztartás- és gazdaság-vitelnek úgy szólván teljes képét meríthetjük. Érdemes volna külön földolgozásra, viszonyítva természetesen, más egykorú ilyes forrásokkal, minők a nemzeti múzeum és m. t. akadémia kéziratárában s a kir. kamara levéltárban föltalálhatók.

A XXIII-ik kötetben a fejedelmi Rákóczi-ház oldalágából származott kir. főravóval találkozunk; de ez már nem megyei ravó: hanem Felső-Magyarország közjóvedelmeinek kincstartója, s Zétényben, 1620. jul. 24-kén *Nyéký András* Bereg-vármegyei dicatort, a kezéhez szolgáltatott pénzekről nyugtázván, ekkép írja alá magát: »*Ego Joannes Rákóczy de Felső-Vadász, Proventuum Publicorum in Superior. Hungar Thesaurarius.*« Tehát ugyanaz, kit Nagy Iván mint szepesi kamarást említ 1622-ről.

E kötet különben II. Rákóczi Ferenc írataiban is a leggazdagabb; ugyanis a fejedelemnek *tizenöt* s. k. aláírású háttirati resolútióját

foglalja magában, de a melyek közül csak néhány tartalmaz valami érdekesebb adatot. Így az 1704. január 1-jén Tokaj alatti táboron resolvált kérvényből kiderül, hogy *Csicsva* várának kapitánya ekkor, Ung-vármegyei nagy-ráthi illetőségű *Sánta Miklós* vala. Ugyanott, jan. 7-én kelt határozatával a fejedelem, a nejétől Bécsből leküldött, de itthon csakhamar elhalt Szeredszeghi János két árva fiát oltalmába veszi s gondviselésöket munkácsi udvarbírájára bízza. Szintén Tokaj alatt, jan. 8-kán kelt resolútiójával a Kassáról hűségére néhány nappal előbb, élete veszedelmével kijött *Szörényi Ferenczet* a fejedelem udvari kornétája alá rendeli bevétetni. 1704. jan. 15. Tokaj várából resolvál *Kálnásy Gergely* kérvényére, ki »*Birtfa* városának úgy *Makovicza* várának megvételeiben» tanúsított hűségeskedéséért az eperjesi harminczadossággal kéri magát megjutalmaztatni; de, mert Eperjest még a németek bírták, kérelmével elutasított.

1704. jan. 26. Miskolczon magyarul válaszol a fejedelem, b. *Róth János* latin folyamodványára, kegyelmességét ígervén hozzája, abbeli hűségéért, hogy minden vagyonát Eperjest hátrahagyva, kijött oldala mellé, a miért nejét a németek erős fogságban tartják. Ki is nevezé *Róth Jánost* nemsokára gyalog-ezredessé.

1704. jan. 31. Miskolczon *Lipóczi Keczer Andrásnak*, családja Caraffa idejében elvett javai visszaadása iránti kérvényére ad kedvező resolútiót, megtekintvén a folyamodó »eleinek a Rákóczi és Thökölyházhoz vérekké, életökké, számkivetésekké, jószágaik elvesztésévé. megbizonyított hűségét.« Ugyanott s ugyan e nap intézi el *Újfalussy Kristóf* ezredes panaszos ügyét, ki 1703. Lévánál a németek rabságába esvén, Zólyomba hurczoltatott, és csak e vár föladásával lön újra szabaddá. Szintén Miskolczon febr. 3. 1704. a Szendrő vára alatt elesett *Putnoki Lakatos István* kapitány özvegyét protegálja; továbbá a »Nagy-Almás», az Almás vára mellett» sereget gyűjtött *Harsányi István* számára ad hadnagysági pátenst. Végre 1705. dec. 21. Beregszászt kelt nyíltparancsa van itt Bákóczinak *Szepes-vármegyére*, melyben ennek nemességét buzdító szép hazafias szózáttal személyes fölkelésre hívja föl, és 1706. jan. 2-kára Ónodhoz rendeli táborba.

A XXIV. és XXV. kötetben három Rakoczianum van, 1704. jan. 21 és 31-kén Miskolczon keltezve. Az elsőben *Kántor István* fejedelmi titkár számára adományoztatik az elszaladott gyöngyösi német

póstamester háza. Továbbá ugyanitt találjuk egykorú másolatban Strebomiszliczi *Báró Dubszky Lípót* rendi perjel cs. ezredes és vice-admirálnak 1708. jan. 10-kén hg Esterházy Pál nádor pártolása mellett a pozsonyi országgyűléshez benyújtott kérvényét, a jeruzsálemi hospitalarius rend honfiúsítása iránt, hivatkozva a rendnek a törökség elleni érdemeire.

Végül, különösen figyelmébe ajánljuk a XVI-dik század művelődéstörténete, valamint az *egri érseki megye* múltja tanulmányozóiknak a *Heves-vármegyét* illető XXIV. kötetet, mint a melyben számos, a XVI. század közepéről való urbarium, számadás és birtokjövendelmi ügyirat létezik az egri püspökség jószágairól. Igen méltók a tüzetesebb átbúvárolásra.

És ezzel befejezzük hézagos bár, de talán mégsem egészen czéltévesztett ismertetésünket.

THALY KÁLMÁN.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Az április hó 5-én tartott választmányi ülésen *Horváth Mihály* elnökölt. Mindenekelőtt Hunfalvy Pál olvasta föl Jung: »Roemer und Romanen in den Donauländern« című könyvének ismertetését, mely a »Századok« jelen füzetében lát világot. A második fölolvadás, a Wenzel Gusztáv, az értekezendőt ért súlyos családi gyász miatt a jövő ülésre halasztatott. Ezután Römer »az eperjesi gombkötő czéh-láda 1665-ben« című régi iratot olvasott föl, s kísért néhány magyarázó szóval, mely hasonlólag a »Századok«-ban fog megjelenni. *Nagy Imre* jelenté, hogy a Döry-család bemutatott okleveleinek másolatával elkészült s arról írandó értekezését nem sokára be fogja a társulatnak mutatni.

Erre titkár bemutatja Trencsény- és Mosony-vármegyék, továbbá Komárom, Székes-Fehérvár és Szeged sz. kir. városok átiratait, melyben a társulat alapítói közé lépésüket jelentik. A társulat örvendetes tudomásul veszi s köszönetét írásban is tolmácsolandja.

Következtek a tagajánlások; egyhangúlag megválasztattak évdíjas tagokul: *Mérey Lajos*, *Moró Béla* megyei főjegyző, *Szádeczky László*, dr. *Bangha Sándor*, *Dingha Árpád* kir. aljárásbíró, *Latkóczy Imre* Nyitrán (aj. Mérey Ottó), *Horváth Pius* főgymn. tanár Sopron (aj. Herich János), *Városvi Tivadar*, tanárjelölt (aj. Csánky Dezső), *Májer István* kanonok, *Szűcs Henrik* cz. püspök, *Homolay Kér. János* cz. kanonok, *Esztergom* (aj. Knauz Nándor), *Andraschowsky Adolf*, *Balogh Tamás*, *Hajdú Ferencz*, *Mikó Sándor*, *Nemes Elek*, *Solymosi Endre*, *Soó Gáspár*, tanárjelöltek Kolozsvárról (aj. Szabó Károly), *Győrök Márton*, ev. lyc. tanár Pozsony (aj. Góbi Imre), *Mandello Lajos*, Budapest (aj. Acsády J.), *Mihály Lajos*, *Fogarasi Albert*, Segesvár (aj. Fabricius K.), *Potenezsár József* műegyetemi quacstor (aj. a titkár), *Hoffmeister Juda* joghallgató, Budapest (aj. Gyárfás J.), *Jakobei Dezső*, *Hummer Nándor* tanárjelöltek, Budapest (aj. Fehérpataky László), *Theisz Gyula* tanárjelölt (aj. Kis Ernő), *Daku Sámuel* Budapest (aj. Rudnay B.), *Kecskeméti* ref. lyceum (aj. Hollóssy Zs.), *Trshtýnszky Ferencz* ev. lelkész, Pozsony

(aj. Harmath Károly), *Quirini Kálmán*, Eresény (aj. a titkár), *Babóthy Olivér* ügyvédjelölt, *Csóka Jenő* megyei tisztviselő (aj. Csősz J.), *Scholz Frigyes* gymn. ig. Késmárk (aj. a pénztárnok), *Traila György* gkath. lelkész, Temesvár (aj. Ivánfi E.), *Tóth Elek* váltószéki elnök (aj. Szabó Albert), *Varga Ferencz* gyoroki plébános (aj. a titkár), *Gelléri Mór*, az »Alföldi Iparlap« szerk. Szeged (aj. Rómer Flóris), *Bárczay Gyula* ref. lelkész, Budapest (aj. Eressey S.), *Nyitra Gyula*, *Rónay László* közl. m. számt., *Bobor Károly* joghallgató, Budapest (aj. Mészáros János), *Bay István* Szakoly u. p. Balkány (aj. Darvas Albert), *Szoboszlay Ferencz* Rima-Szombat (aj. b. Kemény G.), *Mocsáry István* Lapujtó (aj. a pénzt.)

Folyó ügyekre kerülván a sor, a titkár bemutatja a vall. és közoktatási miniszterium márczius 24-én kelt leiratát, mely mellett Gooss munkáját: »Chronik der Archacologischen Funde« megküldi a társulatnak.

Minieri Camillo, Nápoly, febr. 10-éről küldött levelében köszönetet fejezi ki, külföldi társulati taggá lett választatásáért.

Sasinek V. Ferencz, újabban három érdekes okmánymásolattal gazdagítá a társulat gyűjteményét; egyik 1580. jun. 5-én kelt, Syroky János tudósítja Jeszenszky György thúróc-megyei alispánt a Próna körül (valószínűleg Thurzó-féle) hadak által elkövetett zab-requisitioról, magyar; másik 1591. máj. 9-én kelt, a beszterczebányiak száz puskást (muskatérosok) kérnek védelemül a zólyom-megyei alispántól; legérdekesebb a 3-ik: Wesselényi Ferencz 1665. oct. 25-iki levele, melylyel a Zólyom tájékán, a törökök által elkövetett zsarolásokról s hatalmaskodásokról összeírást rendel, megakarván felelni az egri pasa által hozzá küldött panaszlevélre, felsorolván ez év jan.—oct. hónapok alatt elkövetett békeszolgálatokat.

Rómer Flóris, mint az ipartörténeti bizottság elnöke, beküldi a bizottság által elfogadott főlhívást s az ahoz tartozó rovatos kérdő pontokat, melyeket a bizottság az előmunkálatok megkezdhetése céljából a hazai közönséghez intézni szükségesnek lát. Hogy e nagy fontosságú vállalat megnél előbb megkezdethessék, titkár intézkedett, hogy a főlhívás kinyomassék 2600 példányban, melyből 1400 p. a »Századok«-hoz fog mellékelteni, 1200 pedig a bizottság rendelkezésére bocsátatik.

Dohy Antal, társulatunk egyik legbuzgóbb tagja és ügybarátja, megelőzte ez ívek szétküldését s beküldé a szücs czéh múlt századi jegyzőkönyvét s a bodnár czéh szabályait, melyek kiadattak a központi

bizottságnak. Ezúttal a titkár bemutatta a korábban beérkezett czéh-szabályzatokat, jelesül : a) Ferenczy József küldeményét : a kassai kovácsoknak 1576. febr. 4-iki czéh-szabályzatát, s a kassai szabó czéhnek 1618. jul. 3-án elégett czéh szabályai alapján megújított szabályokat. b) Myskovszky Viktor építész-tanárnak küldeményét : a kassai puskatörő czéh 1694-iki articulussait, mindhármát az illetők által vett másolatban.

Ez alkalomból *Rómer Flóris*, mint az ipartörténeti bizottság elnöke jelenti, hogy maga a kezdeményezés, az ívek szétküldése előtt öröndetes mozgalmat ébresztett, melynek bizonyosságául szolgál, hogy a fővárosi egy. lakatos-puskaníves egylet választmánya értesíté őt, hogy a czéh történetének, szokásainak, hagyományainak leírásával megbízta az egyleti titkárt, s e leírást, mihelyt elkészülend, a bizottság rendelkezése alá fogja adni. Továbbá, hogy a fennmaradt műemlékeket és irományokat téritvény mellett az egylet ki fogja a bizottságnak szolgáltatni. Továbbá fölemlíti, hogy *Gelléri Mór* az »*Alföldi Iparlap*« szerkesztője, a ki mai naptól kezdve társulatunk tagjai közé is tartozik, följánlotta közreműködését a társulat céljainak előmozdítására, s különösen az ipartörténeti adatoknak összegyűjtésére. Végül fölemlíti *Rómer*, hogy a nemzeti muzeum is lépéseket tett, hogy az egyet. könyvtárban lévő czéh-szabályok, a nemzeti muzeumi gyűjtemény kiegészítése végett ide tétesenek át. Ezen czéhszabályok régen a helytartótanács irattárában voltak elhelyezve, s az 50-es években kétfelé osztatván, felerészben a nemzeti muzeumban, s felerészben az egyetemi könyvtárban lettek elhelyezve.

Végül a titkár bemutatja a pénztárnok havi számadását :

I. Bevételek :

1. Befolyt tagdíjak	380	frt — kr.
2. Újabb alapítványok	800	» — »
3. Előfizetési pénz	6	» — »
4. A »Századok« régibb példányaiért	9	» 35 »
5. Tagsági díszoklevelekért	30	» — »
6. Pénztári maradvány február hóról	2786	» 96 »
Összesen	4012	» 31 »

II. Kiadások :

1. Írói tiszteletdíjak	268	frt 43 kr.
2. Szolga-fizetések	31	» — »
3. Expeditionalis költségek	30	» — »
Összesen	329	» 43 »
Marad ápril hóra	3682	» 88 »

Ezzel a nyilvános ülés véget érven, elnök fölhívja a választmányt, hogy egy rövid zárt ülésre maradjon együtt, melyen a titkár bemutatja a »Századok« régi folyamai még meglevő készletének kimutatását. A választmány módot akarván nyújtani, hogy a társulat tagjai hiányzó évfolyamaikat kiegészíthessék, elhatározza, hogy azokat tetemesen leszállított áron teszi szerezhetővé.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— Az ERDÉLYI ORSZÁGOS MUZEUMEGYLET márt. 18-án rőtta le a kegyelet köteles adóját felejtethetetlen elnöke és alapítója, gr. Mikó Inre iránt. Nagy számú hallgatóság: az egylet számos tagjai, választmánya a hatóságok, a városi és megyei tisztviselői karok, az egyetem tanári kara, a város notabilitásai s többek jelenlétében 11 óra után vette kezdetét az ünnepély, még pedig a helybeli összes dalegyletek által együtt olzengott gyászdallal. Ennek elhangoztával gr. Eszterházy Kálmán főispán és muzeum-egyleti választmányi tag lépett az emelvőnyre és a kegyeletes visszaemlékezés meleg hangján tartott és köztetszéssel fogadott emlékbeszédet olvasott föl. E beszéd erőteljes vonásokban tünteti föl gr. Mikó hatását az 50 években, s főleg — s itt igen helyesen — Mikót az erdélyi hazafit, a muzeum-egylet, az erdélyi magyarság ezen szellemi központjának státorát méltányolja. Erre a dalegyletek adtak elő egy alkalmoszerű kardalt, s ezzel a nagy halott emlékének szentelt szép ünnepély véget ért. Megjegyezzük még ez alkalommal az elhunyt örököseinek azon nagylelkűségét, hogy a néhainak a teremben fölállított életnagyságú kitünő képét Barabás Ferencztől, a muzeum-egyletnek ajándékozták. Másnap rendes évi közgyűlés tartatott, Nagy Péter alelnök vezetése alatt, melyen az egyleti gyűjtemények őreinek jelentései olvastattak föl s vétettek örvendetes tudomásúl. Megejtetvén a választások, megválasztattak: Elnökké: gróf *Eszterházy Kálmán*, másodalelnökké: dr. *Mosel Antal*, választmányi tagokká: *Cseh Lajos*, *Ladányi Gedeon*, dr. *Hincz György* és *Szász Domokos* 3 évre, *Mádai János* 2 évre. A jövő évi költségvetés — a múlt év tételei szerint — változatlanul megszavaztatván s a vizsgáló és jegyzőkönyv hitelesítő bizottságok kineveztetvén, elnök a közgyűlést berekesztettnek nyilvánítja.

— A SZÉKELY TÖRTÉNETI PÁLYADIJ ALAP intéző bizottsága f. évi mártius 18-án *Sámi László* elnöklete alatt ülést tartott. Az intéző bizott-

ság elnöke, dícső emlékezetű gr. *Mikó Imre* elhalálozván, szükségessé vált az elnöki szék betöltése. *Ladányi Gedeon* indítványára egyhangúlag gr. *Lázár Miklós* választott meg elnökké. Ezután *Bányay Vitális* pénztárnok előterjeszti az alap pénztári állapotát; kitűnt, hogy 7179 frt 86 kr. készpénz és egy 100 frtos úrbéri papíros képezi a tőkét. Mi is egyhangúlag tudomásul vétetett. Egyúttal határozatba ment, hogy *Szabó Károly* adatgyűjtései eredményéről évenként tegyen jelentést.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT RENDES HAVI VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉT Temesvárt, február 28-án tartotta meg: *Ormós Zsigmond* elnöklete alatt. Legelőbb a január havi választmányi jegyzőkönyv olvastatik föl s hitelesíttetik; *Miletz János* titkár havi jelentéséből kiemeljük a következőket. Az utolsó ülés óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum s könyvtár részére: *Schwerer János* harminczadi főfelügyelő adományozott: a) 1 darab nagy, egy közép nagyságú s egy kicsiny *ágyúgolyót*, melyek a II. József császár korabeli török háború alkalmával a törökök *Adekaleh* nevű erődjéből lövettek az Orsova melletti *Alion* hegytetőre, hol Laudon vezér egyik főposztója volt; az említett lövegek 4 kisebb bombadarabbal, melyek szinte beküldettek, találattak föl, b) egy *dákkorbeli* gabona vagy kukorica *malomkönek* felső részével, c) 4 darab római szobapadozat-téglával, melyek 4 öl mélységben találtattak. d) Pecsét-gyűrűlenyomatokkal, mely pecsét-gyűrű találtatott *Sistorban*, ugyanazon házban, hol a törökökkel a béke kötöttet. e) Beküldött továbbá egy régi tálát, viztartó edényt s egy tányérdarabot s egy római fogadalmi kő részletét, melyek Orsován, igen mélyen a földben találtattak. Végre f) két darabocskát egy római ólom-koporsóból, mely Turnu-Szeverinben ásatott ki, valamint a koporsóban talált embercsontvázból is egy borda darabot s egy kisebb csontot. — Az osztrák állam vaspálya-társulat resiczai birtokának főigazgatója, *Schwing* ajándékozott egy domborművilag kidolgozott régi nagy vaslapot, melyen egy sisakos fő látható. *Hajnal Imre* torontálmegyei csendbiztos hat darab különféle ezüst éremmel járult a társ. gyűjtemény gyarapításához. A könyvtár is több hecses darabbal gyarapodott. A jelentés tudomásul vétetvén, *Odor* társulati pénztárnok adta elő jelentését, e szerint a pénztár állapota 556 frt 63 kr. Ezután *Péck József* v. tagnak olvastatott fel »A *zsadányi avar telepek Temes-vármegyében*« című értekezése. Ezen értekezésben *Hunfalvy* ellenében azt állítja szerző, hogy a temesvár-megyei *Zsadány* község melletti avar telepek körül vannak még oly patak, viz s helységnevek,

számszerint mintegy nyolcz, melyek még az avarok elnevezései; s állításait nyelvtanilag is igyekszik okadatolni, valamint azt is, hogy az avarok sáncserődítvényei miképen neveztettek. Értekezését azon indítvánnyal fejezte be: hogy mondja ki a társulat, miszerint az avar telepeknek, különösen pedig a zsadányiak tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja, s ez okból azoknak tanulmányozását mielőbb meg kívánja indíttatni is, s a teendők sorrendjének megállapítása céljából három tagból álló bizottságot nevez ki, s a bizottságtól megvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett mielőbb a választmány elé terjessze. A választmány a zsadányi avar telepek előleges tanulmányozásával értekező Péch József vál. tag, Takács Manó szolgabíró Vingán, és Miletz János titkárt bízta meg. Ezután a tárgysorozat szerint következett az új tagok választása. Ezzel az ülés véget ért.

— A BÉKÉS-MEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELMI EGYLET f. évi mártius 18-án tartotta meg harmadik vándorgyűlését Orosházán. Nagyszámú közönség jelont meg azon. Legelőbb Gündöcs Benodek egyleti elnök tartott érdekes előadást Orosháza történelmi múltjáról. Előadja e népes és virágzó magyar telep történetét a XVIII. század elejétől napjainkig. A zajos tetszéssel fogadott előadás után Zsilinszky Mihály »Székács József élet- és jellemrajza« című művét olvassa fel, s végül Torkos László szavalta Győry Vilmos-nak ez alkalomra készített költeményét.

IRODALMI SZEMLE.

— HORVÁTH MIHÁLY elkészítette nagy művét »A kereszténység megalakulása Magyarországon« s azt kiadás végett Ráth Mór volt szerencsés tőle megnyerhetni. Ráth oly díszesen akarja ez epochalis munkát kiadni, mely ahoz egészen méltó legyen. Mintát hozzá azon időből, midőn még nem tekintették a nyomdászatot mesterségnek, s azon mesternek Elzevirnek fogják kiadványait utánozni, ki valóságos műremekeket állított elő. A Századok olvasói már ismerik e füzetekben megjelent mutatóványokból a munka szellemét, elég alkalmok volt bámulni Horváth mindig fiatal lankadni nem tudó buzgalmát, melylyel e társulat ügyeit egy tized óta vezeti, s bizonynyal alig leendő közülök, ki meg ne ragadná ez alkalmat megszerezhetni azt — annyival inkább, mert a kiadó, társulatunk tagjaira nézve lehetővé tette kedvezményi áron jutni hozzá. Reméljük, hogy számosan lesznek tagjaink sorában, kik a jelen füzethez mellékelt ívre aláírókat fognak gyűjteni.

HAÁN ÉS ZSILINSZKY társulatunk választmányi tagjai előfizetési felhívást bocsátottak ki a »Békés-vármegyei okmánytár« II-ik kötetére mely eddigelé sehol nem publicált okmányokat tartalmaz. Már azért is, mert egy ilyen okmánytárnak összegyűjtése is sok anyagi áldozatot kíván, megérdemlik a szerkesztők, hogy a közönség részvéte lehetővé tegye nekik, hogy a kötetet anyagi kár nélkül bocsáthassák sajtó alá.

A Magyar tudományos Akadémia és a történelmi bizottság működésétől eltekintve, történetirodalmunkban az utolsó időkben aránylag igen kevés munka jelent meg. A megjelentek közt terjedelmére és értékére nézve legjobban kiválik »Szeged város történeté«-nek I. kötete, *Varga Ferencz* gyoroki plebánostól. Több szegedi hazafi 100 aranyat tett össze még 1860-ban, de csak a pályadíj harmadszori kitűzése után érkezett be pályamű s azt az adakozók részéről felkért bírálók, Horváth Mihály, Salamon Ferencz, Szilágyi Ferencz, a díjra méltónak ítélték, mely időközben 1000 frtra növekedett. A megjelent 1-ső kötet a legrégibb időktől a török foglalásig terjed s 3 főrészből áll, melyek közül az első a politikai, a második a művelődési történetet adja elő, s a harmadik, számszerint 76 oklevelet közöl. Szerző nemcsak az eddigelé nyomtatásban megjelent adatokat használta fel, összegyűjtván s bírálatalig felhasználván ezeket, hanem kéziratiakat, jelesül a Szeged városában levőket is. A 20 íves igen díszos kiállítású munka ára 2 frt 50 kr. Nemcsak helyi érdekekkel bíró monographia ez, hanem mint történelmi mű is ajánlható a hazai történetírás kodvelőinek.

»MAGYAR KÖNYVÉSZET« cím alatt a budapesti könyvkereskedők segédegylete kiadta az 1876-iki »Magyar könyvészet«-et. A munkát Makáry Gerő állította össze, s ellátta tudományos szakmutatóval. Szakismerettel, kiváló gondnal összeállított gyűjtemény, mely hiányt pótol.

»TEMESVÁR HADÁSZATI JELENTŐSÉGE A LEGRÉGIBB KORTÓL KEZDVE I. MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁIG« cím alatt, külön lenyomatban kiadta Miletz János a »Délmagyarországi Ért-sítő« 1875-iki folyamában megjelent két értekezését.

BEÓTHY ZSOLT kiadta a magyar irodalomtörténet ismertetésének I. kötetét, mely a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig terjed. Bár e könyv a középtanodák felsőbb osztályainak használatára van számítva, de azért is, mert adataiban a legújabb kutatások színvonalán áll, mert nézetei nyilvánításában önálló fölfogás vezeti a szerzőt, mert mindenütt saját kutatásaira és meggyőződésére kívánta fektetni ítéleteit, oly könyv-

vel gazdagítá irodalmunkat, mely önmagában is bír irodalmi beccsel. A kötethez olvasmányok is vannak mellékelve, még pedig az író és kort leginkább jellemző példákból összeállítva. Ára 1 frt 80 kr.

BARTALUS ISTVÁN »Vázlatok a zene történelméből« című művének első kötete elhagyta a sajtót. E kötet az ó- és középkori zenetörténelem vázlatát foglalja magában. A szerző neve és szakismerete biztosítékot nyújt a munka alaposságára nézve. E kötetben Magyarországról még alig 3 lap van elmondva, de bírjuk szerző ígéretét, hogy a II. kötetben tüzetesen fogja azt tárgyalni.

A BÉKÉS-VÁRMEGYEI művelődéstörténelmi társulat II-ik évkönyve a hivatalos közleményeken kívül hét értekezést tartalmaz: egyet a régészet, hatot a történelem és művelődés-történelem köréből. Jobbára helytörténeti érdekűek: *Kristóffy György* jellemrajza Benka Gyulától, *Tomesányi József* emlékezete, *Hajóssy Ottótól* s képek B.-Csaba lakosságának életéből, *Szemián Sámuelről*. Csinosan írott és általános érdekű rajzok: a *Haan Lajosé*, Békés-megye III. Károly alatt, a *Zsilinszky Mihályé*, a Pero-féle lázadásról, eredeti oklevelek alapján. — Érdekes két okmány a török korból: kettő, melyet *Fraknoi Vilmos* közöl a bécsi cs. k. titkos levéltárból, — mely Gyula várára vonatkozik s a török császár levele a gyulai béghez, 1583-ból, továbbá Báthori Zsigmond erd. fejedelem levele a török császárhoz, 1586-ban, a kamarai levéltárból közölve Zsilinszky Mihály által. Egyszóval tapintatos és az egylethez méltó tartalmas évkönyv ez.

— FOLYÓIRATAINK száma újév óta se nem szaporodott, se nem apadt. Irányukban sem történt változás, s szerkesztőt is csak egy cserélt közülök a »*Keresztény Magvető*«, mely Ferencz József és Simén Domokos kezéből a Simén Domokos és Péterfi Dénes kezére ment át. Az első, t. i. az unitáriusok püspökévé választatván, halmozott teendői miatt visszalépett a folyóirattól — de csak mint szerkesztő, mint író ezután is munkatársa marad a Magvetőnek. Az első január-februári füzetet Jakab Elek történeti tanulmánya nyitja meg: »Néhány adat Blandrata György életéről és jelleme ismertetéséhez«, több új és eddig nem ismert s kevésbé ismert adattal gazdagítván történettudásunkat, többi közt az ifjú Blandrata Györgynek egy térítvényével, melyből Jakab azt a következtetést vonja le, hogy Blandrata természetes halállal s nem orgyilkos kéz által végezte életét. Érdekes a Blandrata által nyert fejedelmi adományok felsorolása is s az abból vont következtetés, hogy Blandrata ezt a Dávid

Ferencz elítéltetése körül tanúsított buzgalma jutalmául nyerte. — A Révész Imre által Debreczenben szerkesztett »*Magyar Protestáns egyházi és iskolai Figyelmező*« 2—4 füzetében Géresi Kálmán ismerteti Sinai Miklós gyűjteményét, különösen azokat, melyek a nemzeti Muzéumba kerültek. Az Egyháztörténelmi Tárcza sok becses közlést tartalmaz, a protestáns egyház történelmére vonatkozókat Révész Imre, Hoffer Endre, (ugyanaz, ki Keresztesi becses művét kiadta), Rácz Miklós, Szilágyi Sándor és főként Thaly Kálmán tollából, ki kalászatot közöl II. Rákóczi Ferencz cancellárja kiadványi jegyzőkönyvéből, mely a Rákóczi-fele szabadságharcz egyháztörténelméhez eddig nem ismert s igen érdekes adatokat hoz napfényre. — A »*Figyelő*« (szerkeszti Abafi Lajos), című irodalomtörténeti közlöny közelebbről megjelent 2., 3. és 4-ik füzete, valóságos tárháza az irodalomtörténeti adatoknak és értékezeknek. Ha ez utóbbiak közül egyikhez-másikhoz férhet is szó, de bőven kárpótolnak a helyes felfogással s kellő criticával írt s egyes irodalmi kérdéseket megvitató czikkek, és főként a sok új becses adat, mely minden füzetben nem elszórtan, hanem mondhatni egymásra halmozva jelenik meg. A Toldy könyvtár ismertetése *Thallóczytól* és az európai irodalom múlt évi ismertetése, Kazinczy levelei és XVII-ik századi nóták, (közölve *Thaly* által), Ányos Pál költői levelei (*Weissbarthtól*) és Csokonai síremléke (*Szilágyi Istvántól*); irodalomtörténeti érdekekkel bíró okmányok, mint Károli Gáspár hagyatéka, (1592-ből, közölve a gönczi jkvből), szóváltás Palatich a »magyar türki« fölött *Szilágyi István* és *Thaly Kálmán* között s viszont egy más szóváltás Békesi *Concilia* E. és *Szilágyi Áron* között az »Emlékezzünk régiekről« című történeti ének fölött, életrajzok és aesthetikai méltatások egymást fölváltva jelennek meg e füzetekben. A népmondák és népköltészeti közleményekre is kellő gond van fordítva, s ezek tisztázzák az eddigi hibás adatokat. E folyóirat máris kiváló állást foglalt el, s ha még sikerülend a szerkesztőnek oda vinni a dolgot, hogy az irodalomtörténeti critica is megtalálja az azt megillető tért, ezzel a szerkesztő vállalatának bersét csak nevelni fogja, de ennek valóítására nem elég a szerkesztő buzgalma; azzal az bír, hanem a közönség tömeges pártfogása kívántatik meg hozzá. — Az »*Adatok Zala-megye történetéhez*« című vállalatból három füzet fekszik előttünk, a 2-ik, 3-ik és 4-ik. Ebben is találunk Zala-megyének és környékének történetére vonatkozó érdekes adatokat, pl. gr. Bercsényi utasítása *Thaly Kálmán* által közölve, s egy csomó a Zrínyiekre vonatkozó

közlést, néhány érdekes XVI-ik századi levelet, Szalay Ágostontól s Zalamegye helynévtárából az 1-ső közlést, mely az A és B betűket foglalja magában. Azonban szükségesnek tartjuk a szerkesztőt figyelmeztetni, hogy nem minden régi papiros egyszersmind történeti okmány, s pl. az Inkeyek testamentoma helyett találhatott volna más érdekesebbet is, de érdeke lehet az ilyeneknek is, az esetben is korlátolva, valamint arra is, hogy a műszavakra s elnevezésekre ügyeljen, mert pl. »eladó levél« olyan levelet tesz, mely eladó, de soha sem tesz zálog-levelet.

— Megjelent az »*Archaeologiai Értesítő*« 2. és 3-ik száma, olykitűnő és változatos tartalommal, mint eddig minden füzete. Első sorban említést érdemel ama szakavatott és nemében első bíráló Szörényvármegye czímeréről, melyben az Archaeologiai bizottság a hozzája áttett tervet el nem fogadhatónak nyilvánítja, s »csupán ezen vármegye területi tulajdonságaiból és legújabb helyhatósági viszonyából származó s legkönnyebben fölismerhető sajátságait választja a compositió alapjául«. Ezután jeles régészünk, *Hampel József* állítja össze a magyarhoni bronzkardokat, 16 sikerült ábra kíséretében. Miskolcz városa 1433-diki pecsétjét b. *Rudvásszky Béla* írja le. Jeles közlemény a *Rómer Flórisé*, a tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon, továbbá a *Jelenik Eleké*, a tószegi östelepről, közvetlen tapasztalás után írva. *Henszlmann Imre* velős kivonatban ismerteti az európaszerte föltűnést keltett olympiai ásatásokat. A könyvismertetések rovatában *Thallóczy* a békés-megyei múzeum évkönyvét, E. K. pedig a *Délmagyarországi Értesítő*t ismerteti. A füzeteket élénk és változatos tárcza zárja be.

— A délmagyarországi és régészeti társulat közlönyéből a »*Történelmi és Régészeti Értesítő*«-ból a III. évfolyam 1-ső füzete jelent meg. A titkár, *Miletz János* egyszersmind szerkesztője, Temes- és Torontál-megyék régi emlékeit állítja össze, *Molnár Víd* leírja a bolognai illyr-magyar collegiumot, 1437 — 8-ig, az úgynevezett Venturoli collegiumot, mely hajdan magyar collegium volt, s melynek étermében ezt bizonyító frescok maradtak fenn. — Ezen collegium alapítója valószínűleg *Szondy Pál* több boszniai püspök volt, s a frescok egyike Martinuzzit ábrázolja, de nem authenticus kép alapján. Igen érdekesek a tárczában Székely Mózesnek a fejedelem dédunokájának portai levelei és jelentései az 1684. évből, s ugyanczen fejedelem unokájának 1667. kapithiai esküje, melyek az imecsfalvi Cserey-muzeumból vannak közölve, még pedig betűhíven. A m. tud. Akadémia

kiadványaira nézve megállapította, hogy a XVII. század óta csak ritka, kivételes esetekben közli a leveleket betűhíven, hanem közli a hangoztatás szabályait szigorúan megügyelve, mert a helyesírás akkori eltérése mellett alig lehet a betűhíves közlésből is nyelvészeti tanúságokat levonni. Ugyanazt fogadta el a történelmi társulat is. Azon derék egyletnek, mely hazánk délvidékén oly sikeres s e mellett hazafias tevékenységet fejt ki, már az egyöntetőség kedvéért is ajánljuk ezen szabály elfogadását. Azáltal a közlés történeti értéke mitsem veszt, de a laicus olvasóra nézve sokat nyer érthetőségben.

V E G Y E S K Ö Z L É S E K.

— Az »IPARTÖRTÉNETI KÖZPONTI BIZOTTSÁG« felhívása a Századok jelen füzetéhez van mellékelve. Nem tartjuk szükségesnek társulatunk tagjait hosszasan figyelmeztetni e vállalat horderejére. A Történelmi Társulat keletkezése óta a művelődéstörténeti adatok felkutatását tette egyik legkiválóbb feladatává, s azóta is folytonosan, nemcsak figyelemmel kísérte az erre vonatkozó mozzanatokat, hanem gyűjtötte és kutatta is egyúttal. S most, midőn tíz éves multjára hivatkozva elérkezettnek látta az időt kilépni a cselekvés mezejére: úgy van meggyőződve, hogy biztosabb eredményt fog elérni, ha a művelődéstörténet egyes ágait a kellő sorrendben karolja fel. Ez okból határozta el, hogy mindenekelőtt az ipartörténetre vonatkozó adatokat gyűjti össze. Társulatunk tagjai, kik meg vannak szokva annak életében és működésében tevékeny részt venni, bizonyynyal meg fognak felelni a bennök helyezett várakozásnak, s mint minden más alkalommal, ezúttal is megmutatandják érdeklődésüket a hazai történettudomány iránt, s közreműködésükkel lehetővé teendik, hogy annak egyik legfontosb ága történetírásunkban és kutató gyűjteményeinkben elfoglalja azt a helyet, mely megilleti, — megczáfolhatlan tanúbizonyságul annak, hogy nemcsak a harcziás, hanem a culturnemzetek közt is becsülettel megállottuk helyünket.

— MYKOVSKY VIKTOR az archaeologiai bizottságnak beküldötte Liptó-megye építészeti emlékeit, kitünőleg sikerült rajzokban: templomok, várromok, czifrázatok, festészeti maradványok stb. A rajzok és képek kivétel nélkül kitünően sikerültek. Úgy halljuk, hogy a többi megyék emlékei is hasonló modorban fől fognak vétetni.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— SZEGED VÁROS TÖRTÉNETE. (Pályanyertes mű). Írta *Varga Ferencz*, gyoroki plebános. I. kötet. A legrégibb időtől a török foglalásig. Szeged, 1877. Szerző tulajdona. 8-r. 314 l. Ára 2 frt 50 kr.

— A LEVÉLTÁRAKRÓL, tekintettel a hazai levéltár ügyre. Írta *Jakab Elek*. Kiadja a m. t. Akadémia. Budapest, 1877. 8-rét. 190 lap. Ára 1 frt. Ak. kkiadó hivatal.

— A MAGYAROK TÖRTÉNELME, a közélettanodák alsóbb osztályai számára. Az új tantervhez alkalmazva. Írta dr. *Szombathy Ignác*, a győri állami főreált. r. tanára II. rész. 1270—1526. Budapest, 1877. Aigner Lajos. 8-r. 132 lap. Ára 70 kr.

— MAGYARTÖRTÉNELMI IDŐREND VEZÉRFONALA. A tanulás könnyítésére. Írta dr. *Szombathy Ignác*. I. rész. A legrégibb időtől 1300-ig. Budapest, 1877. Aigner Lajos. 8-r. 19 l. Ára 20 kr.

— ADATOK ZALA-MEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. Szerkeszti s kiadja *Bátorfi Lajos*. III. kötet, III. füzet. Nagy-Kanizsa, 1877. 8-r. 129—192 l. 12 füzet. Ára 6 frt.

— ANTIQUITÉS PRÉHISTORIQUES de la Hongrie, Arrangées et Decrites par le Dr. Joseph *Hampel* conservateur-adjoint du Musée national à Budapest. Illustrées par le procédé Albertotipique par Alexandre Beszédes, photographe à Esztergom. Esztergom. Alexandre Beszédes. Éditeur, 1877. II. füzet.

— SLOVENSKY LETOPIS. Szerkeszti *Sasinek Ferencz*. II. évf. I. füzet. Szakolecza, 1877. 8-r. 1—88 l. Előf. ára 3 frt.

— SZUCZAWA'S historische Denkwürdigkeiten von der ersten historischen Kenntniss bis zur Verbindung der Bukowina mit Oesterreich. Czernowitz. Selbstverlag des Verfassers. 1876. Ára 1 frt 50 kr.

— HOF- UND STAATS-HANDBUCH der österreichisch-ungarischen Monarchie für 1877. Wien, k. k. Hof-Buchdruckerei. 8-rét. XXII. 1037 lap.

— HANNAK, EMANUELE Compendio di Storia, geografia e Statistica della Monarchia Austro-Ungarica per le classi inferiori e superiori delle scuole medie Trad. ital. sulla quarta ediz. tedesca. Bécs, Hölder Alfred. 8-rét. 180 l. Ára 90 kr.

— ISTORIJA SRPSKOGA NARODNA. Sruskoga preveo T. Daniesits Drugo izdanje. Írta *Majkov A.* Belgrád. Részv.-nyomda. 8-r. 347 l. Ára ?

A MAGYAROK MEGTELEPEDÉSÉRŐL

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

I.

»Történetírásunkban nincs kérdés« mondja Salamon »a magyar haditörténethez a vezérek korában« című értekezésében — »melyet annyiszor vitattak volna, mint a nemzetnek a bevándorláskori s rákövetkező századbeli politicalai és művelődési viszonyait. Egész egy irodalom van e tárgyban előttünk, vagy inkább hátunk mögött. Irodalom, mely megállapodásra nem jutott, s a miben megállapodott is, nagy része ma már megczáfолható.« ¹⁾ E szigorú ítéletet egész kiterjedésében magunkévá kell tennünk, habár ez irodalomban Bél Mátyástól kezdve Szabó Károlyig latin és magyar tudományosságunk legragyogóbb neveivel találkozunk is. Ez irodalom tagjai kisebb-nagyobb mértékben két sarkalatos hibában szenvedtek. Túlságos hitelt adtak a hazai forrásoknak, és, mert e mellett sem tudták kellő világosságba helyezni a multat, a következtetések és combinatiók tömkelegébe bonyolodtak. Midőn polemizáltak, azt hívék, hogy történetet írnak, s okoskodásaikban nagyon gyakran szem elől téveszték ama logikai alapigazságot, hogy: a posse ad esse non datur argumentum.

Az újabb tudománynak éppen ellenkező elve van, vagy legalább kellene lennie. Egy bizonyos adat többet ér, mint száz bármily éles elméjű combinatio. A történelem lehet hézagos — és minden nemzet őstörténete az: de valótlanságokat ne ve-

¹⁾ Századok, 1876. 699. l.

gyen magába. Ezzel nem akarom a következtetés jogát megvonni a történetirótól; ellenkezőleg, annak érdekében, annak biztosítására kívánom az adatok megválogatásában a legnagyobb szigort, a lehetőleg legnagyobb positivitást. A nemzetek életében — mint már Vico kimutatta, és Comte újabban tanítá — megvan a »consensus generalis«, melyeknél fogva összes életviszonyaik egyensúlyba, összhangzatba törekednek jutni, s így például a jogból — a mennyiben külső akadályok a természetes fejlődést nem gátolják — becses és megbízható következtetéseket lehet vonni a nemzetgazdasági viszonyokra; de lehetetlen a helyes következtetés, az igazságnak megállapítása ott, hol a kiindulási pont bizonytalan, az alap nem történelmi tény, hanem csak hypothesis. Két dolgozat jelent meg legújabbban, mely a legrégibb magyar történelemmel foglalkozva az eddig járt utat — lehet mondani nagy szerencsével — elhagyta. Az egyik Salamon Ferencznek fenn idézett értekezése, mely tüzetesen csak a régi magyarok hadszerkezetével foglalkozik, de a dolgok összefüggésénél fogva a vezérek korának political és társadalmi viszonyaira is kiterjeszkedik, és sok merész, néhány túlhajtott, egy két — véleményem szerint — téves állítás mellett több oly észrevételt tartalmaz, minőket csak a lángész képes concipálni, s melyek, úgy hiszem, nagy részt át fogják alakítani felfogásunkat a vezérek és Sz.-István korának hadi és kormányzati viszonyairól.

A másik Hunfalvy Pál Ethnographiája, mely már e füzetekben is ismertetve volt. Nem a lángész műve, mely meglepő új eszmékkel gazdagítja a tudományt, de azért epochalis munka, mert először szakít teljesen a régi magyar fölfogással, és fogadja el mindazt, mit a külföldi tudományosság népünk kezdődő korára nézve kétségtelenül kihozott, de mit mi hazafias elfogultságból el nem fogadtunk, megczáfolni törekedtünk, vagy — sokszor — egyszerűen ignoráltunk. És mégis e mű leghatalmasabb czáfolata azon idegen íróknak, kik midőn történelmünk babonáit megtámadják, megtámadják nemzetünket, kiknek kritikáját nemzeti ellenszenvük élesíti, de el is homályosítja, s a kiknek oly könnyű, idegenek előtt, ha mi ősi fegyvereinkkel szállunk sikra ellenük, metsző gúnynyal elvitatni tőlünk még azt is, mit a leg-

szigorúbb tudományosság is kénytelen lesz mindig megítélni. Hunfalvy azon álláspontot foglalja el, melyet mi már ezelőtt öt évvel Roesler »Romänische Studien«-jeit ismertetve e füzetekben öhajtottunk: »Szemébe kell néznünk, irtuk akkor, meg kell küzdenünk a külföld tudományosságával, és vagy meg kell hajlanunk előtte, vagy le kell győznünk úgy, hogy az összes tudomány és ne csak minmagunk, nekünk ítélje meg a győzelmi babért.«¹⁾ Összeszedett mindent, mi a magyar történelem eleire vonatkozik, és megmagyarázta, fölvilágosította a nyelvtudomány legújabb vívmányaival. S ez utóbbi tekintetben valódi uttörő, az első, ki a történet művelőjének, a laicusnak, kezébe adja a nyelvtudománynak fegyverét, hatalmas fegyvert minden nemzet régi korára nézve, de a leghatalmasabbat nálunk, hol a megbízható kútfők oly vékonyak, s a nyelvészkedési hajlam Anonymustól kezdve napjainkig mindig oly nagy volt, és kellő tudomány nélkül, annyi balfölfogásnak szülőanyjává lön.

Azonban Hunfalvy műve megkönnyíti, de nem teszi feleslegessé a további kutatást honi történelmünk első századára nézve. Történelmünk majdnem minden időszakára találunk benne egy vagy több becses adalékot: de egy korszaknak képét sem találjuk meg egészen. Nem is volt *ez célja* a szerzőnek, ki a múltba csak azért nyúl vissza, hogy a jelen ethnographiai viszonyait fölvilágosítsa. A kérdés, melylyel én itt foglalkozni akarok, tisztán a múltban fekszik, tisztán történeti. Szándékom vizsgálni, a mennyire gyér, eléggé ismert, s azért nagy részt unalmas adataink engedik: a mai magyar birodalomnak, mely részeit szállták meg a magyarok már a honfoglaláskor? más szóval: mi volt — *legalább nagyjában* — a magyarságnak geographiai elterjedése a vezérek alatt Szent-István koráig? Egy oly kérdés ez, melylyel eddig — tudtommal — csak nemzetiségeink foglalkoztak tüzetesebben, legtöbbször ép oly gyűlölettel a magyar iránt, mint tudatlansággal. E kérdést pedig nem lehet mellőznünk; fölötte fontos, mert attól függ az országnak physiognomiája a X. és XI. században, s igen sok későbbi fejlődésnek kiindulási

¹⁾ »Századok«, 1872. 265. l.

pontja. A kérdés egyébiránt alaposan és részletesen csak akkor lesz megoldható, a mennyiben megoldható, ha összes okmányos készletünk már át lesz kutatva, és össze lesz hasonlítva a helyi viszonyokkal, a netalán létező helyi hagyományokkal, mire nézve legtöbbet az egyes vidékek monographusaitól várhatunk. Én itt csak általánosságban, néhány kérdést fölvetek inkább, mint megoldok; ha kutatóink figyelme és szorgalma e kérdések felé fordul: elértem célomat.

II.

A magyar történelem első századáról a mai hazában nem lehet írni anélkül hogy az ember Anonymussal ne foglalkozzék, vele szemben állást ne foglaljon. Már egy egész kis irodalom van a névtelen jegyzőről, de helye, hitelessége a történelemben még most sincs végleg megállapítva. Íróink általában föltétlen hitelt adnak majdnem minden szavának. Tekintélye egy század alatt inkább nőtt, mint fogyott, s a mit latin íróink nem mertek tenni: azt megteszi a legújabb magyar történetírás, s az uralkodó — ha nem is minden ellenmondás nélküli — orthodox vélemény a névtelent I. Béla király jegyzőjének tartja, amibár még mindig áll az, mit Bél Mátyás 130 évvel ezelőtt e véleményről mondott: alig lehet mellette okot fölhozni.¹⁾ Ezen vélemény híveinek okoskodása úgy szólván csupa petitio principii. Egyik főargumentumuk a hangulat, az elbeszélés közvetlensége: mintha mi összehasonlítani pontok nélkül képesek volnánk megítélni a XI. század hangulatát! Sőt — ha már ily bizonytalan, meg nem mérhető dolgokat vegyítünk a discussióba — azt kell mondanunk, hogy Anonymus műve a XII. század végére vagy a XIII-iknak elejére mutat. A tevék, a turnamentumok, a keresztes háborúk korára, jelesen azon időpontra emlékeztetnek, midőn már Magyarország is, III. Béla korában részt kezdett venni ez általános

¹⁾ »Qui hominem in Belae I. tempora reponunt, faciunt illi quidem aliquod quod vix cum ratione tueri poterunt.« Előbeszéd Schwandtner »Scriptores Rerum Hungaricarum« gyűjteményéhez. I. 9. §.

európai mozgalomban. A vérszerződésben pedig ama fölfogás nyilvánul, mely II. Endrének »non modicas amaritudines« okozott és az arany bullát kierőszakolta.

Biztosabb, s Anonymusra nézve talán egyedüli biztos alapból indultak ki Bartal és Mátyás Flórián,¹⁾ kik Anonymus nomenclaturáját vevén alapul, összehasonlították azt fenmaradt okleveleink nyelvével s e módszerrel Mátyás Flórián — úgy látszik nekem — kétségtelenül bebizonyította, hogy a Gesta Hungarorum a XII. század végén vagy a XIII. század elején íratott. Igaz ugyan, hogy ha IV. Béla, V. István sőt még a Kún-László korabeli okleveleket olvassuk: igen sok oly dologgal találkozunk, melyet már Anonymusból ismerünk, melyek elbeszélésére emlékeztetnek, s így nem csoda, hogy idegen írók, melyebb korismeret nélkül, majdnem egykorúnak tartják Kézai Simonnal: de ellenkező adatok sem hiányoznak, melyek e fölfogásnak ellentmondanak.²⁾ Anonymus — hogy példával éljek — a honfoglalók egyikéről, Velekről szólván, hozzá teszi: »a kitől Turda püspök származik« vagy »származott«. ³⁾ Úgy beszél tehát Turdáról, mint valami ismert még élő kortásról, vagy legalább olyanról, ki még általánosan élt az emberek emlékezetében. Már pedig IV. Béla — Kún-László korából meg lehetőszen ismerjük a magyar episcopatus tagjait, de azok közt senkit sem tudunk, kinek nevéből, bármily corumpált alakban is a Turda nevet ki lehetne sütni.⁴⁾ Anonymus korában még állt a földvár, a »Hy-

¹⁾ Mátyás Flórián 3 szép értekezését e tárgyról — fájdalom — csak az Akadémiai Értesítő sovány kivonataiban bírjuk (1876. 10. l. 1870. 263. l. 1871. 202. l.) a negyediknek, sorrend szerint az elsőnek, még kivonatát sem tudtam megtalálni.

²⁾ 1261. A Tomaj nemzetség Abád körül lakik. Cod. Dipl. V. 3. 37. l. 1266. A Kalán nemzetség oly földeket bírt, melyeket Ond — Anonymus szerint — Csongrád tájékán kapott. U. o. IV. 3. 319. l. Tamás spalatoí esperes, a tatárjárás történetírója, épen mint Anonymus Pannoniát: »Pascua Romanorum«-nak nevezi (Schwandtner Scriptores in fol. III. 548. l.) stb.; de ezek mind oly adatok, melyek nem zárják ki, hogy Anonymus előbb, sőt jóval előbb is nem élhetett.

³⁾ »A cuius progenie Turda episcopus descendit.« C. 19. a hol nem lehet tudni descendit, múltban vagy jelenben van-e?

⁴⁾ Megállapítandó, ki lehetett e Turda püspök? összeszedtem az

mes udvar«, melyet a kún Tarczal a hasonnevű hegy tövében épített; ¹⁾ 1283-ban azonban Kún-László megengedi a nyírségi nemeseknek »mert nincs erősített helyük, hova magukat és jószágukat veszély idején megvonhatnák«, hogy a *Tarczal hegyére*, és a Bodrog és Tisza összefolyásához várakat építsenek. ²⁾ Ilyféle adatokat, úgy hiszem, még többet lehetne találni okmánytárainkban: de én részemről a legdöntőbb argumentumnak a XIII. század második fele ellen azon már sokszor kiemelt körülményt tartom, hogy Anonymus egy szóval sem emlékezik a tatárdúlásról. Már pedig lehetetlen, hogy egy író, ki annyira szeret elbeszélésében előre vágni, később történt dolgokat belészöni, mint Anonymus, egy oly csapásról szót se tegyen, mely fölforgatta az egész országot, és Kún-László idejében még élő emberek emlékezetére történt. Hogy, a ki Sátoraljaújhelynél nem felejtí el I. András királyt: az általa jól ismert, annyszor említett borsodi

Árpád-kornak ismert püspöknevei közül mindazokat, melyeket magyarosítva, megrövidítve vagy — föltehetőleg — corrupálva Turdának lehetne venni. Vizsgálat alá vettem még ily neveket is, mint: Chemma (egri püspök 1166), Cosmas (győri 1219), Eurardus vagy Everardus nyitrai, Gotthardus II. Endre alatt zágrábi püspököt, de elvégre is azon meggyőződésre jutottam, hogy a legkönnyebben keletkezhetett e név, hibás olvasás, leírás folytán a Vasta, egy helytt (Cod. Dipl. VII. 5. 204) Valta névből, anélkül hogy el merném határozni Vasta vagy Turda-e a corrupált név? E Vasta csak egyszer említetik, elbeszéléskép, a Codex Diplomaticusban (III. 1. 156. l. illetve a fentti VII. 5. 204. l.), a leleszi convent alapítását megerősítő oklevélben, 1214-ben, mint akkor már nem élő nagyváradai püspök. Katona az oklevelet az eredetiből adta ki (Hist. Crit. V. 180. l.), de hol van az jelenleg? nem tudom. Ezen Vasta 1179—1197 közt volt, vagy lehetett csak, nagyváradai püspök. A kincstári levéltárban Lendvay Márton allevéltárnok által e század elején készített Liber dignitatumban, a váradai püspökök közt előfordúl e megjegyzéssel »de Generie Miscoutz«; honnan vette ezt Lendvay? nem tudom, mert a leleszi convent alapító levelében, melyre hivatkozik, Vasta nemzetségének semmi nyoma. Ha egyébiránt ez adat való volna, nem csekély — habár nem megoldhatatlan — nehézségeket támasztana a Vasta-Turda-féle azonosság ellen, melyre azonban kiterjeszkedni itt nincs sem ok, sem alkalom.

¹⁾ »Construxit castrum terreum, quod nunc in praesenti Hymes-udvar nuncupatur.« C. 27.

²⁾ Cod. Dipl. V. 3. 179, l.

vidéknél, a Sajónál a mohi csatáról egy szóval se emlékez-
 zék! Az árpád-kori kunokról beszélve, bármi értelemben, ne reflec-
 táljon az egész kún nemzetre, mely akkor a magyarok szívét
 gyűlölettel, az országot zavarral és vérontással tölté el, s a nap-
 nak, — ha szabad e kifejezéssel élnem — égető kérdését képezte?
 Sőt — ha szabad conjecturákba bocsátkoznom — és hogy ne volna
 az szabad Anonymusnál? — én azt hiszem, hogy Anonymus a
 hosszú feledést, melybe századokon át temetve volt, nagyrészt
 a tatárdúlásnak köszönheti. Csak egy pár évtizeddel iratván
 előbb még az országban kellőleg el nem terjedt, elég példány-
 ban még le nem iratott, midőn a nagy catastropha bekövetke-
 zett, mely után csak egy példány maradt az utókorra. Pedig
 úgy látszik, ez volt a munka, melyből merítették a magyar dö-
 mések 1234-ben tudomásukat az Ázsiában visszamaradt, még
 pogány véreikről: legalább jelentésüknek bevezetése egy mun-
 kára sem utal oly világosan, mint Anonymus történetére.¹⁾

Fontosabb Anonymus koránál a kérdés, mily kútfőket
 használt? mennyiben tarthat számot hitelességre? Kimutatták,
 hogy Reginoból, Justinusból vett adatokat; hogy elbeszélésében
 némely középkori kedvencz könyv kifejezéseivel él: munkájának
 legnagyobb része azonban olyan, hogy azt csak magyar forrá-
 sokból, még pedig a hagyományból merithette. Semmi adatunk,
 de még valószínűség sincs arra, hogy a magyar pogánykor ese-
 ményeinek egykorú feljegyzője volt, vagy hogy azt, — ha volt is — a
 kereszténység, a kolostorok megőrizték volna. Anonymus tehát
 magában véve pontatlan forrásból merített, s a pontatlan adato-
 kat még inkább elrontotta, még megbizhatatlanabbakká tette.

¹⁾ »Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, — mondja
 a jelentés (Endlicher, 248. l.), quod esset alia Hungaria major, de qua
 VII. duces cum populis suis egressi fuerant ... eo quod terra ipsorum
 multitudinem inhabitantium sustinere non posset tandem venerunt
 in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Roma-
 norum.« V. ö. Ezzel Anonymus. C. 1. »homines vero qui habitant eam
 (Terram Scythicam) Deutmoger dicuntur usque in hodiernum diem.«
 »Et terra illa nimis erat plena ex multitudine populorum inibi genera-
 torum, ut nec alere suos sufficeret, nec capere (Cap. 5).« »Post mortem
 Attilae regis terram Pannoniae dicebant pascua esse et jure terra
 Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur.« (Cap. 9).

Azt hiszem, Hunfalvy téved, midőn őt, a német kritikusok nyomán, meseköltőnek, vagy még rosszabbnak tartja. ¹⁾ Más czélokot tenni fel róla, mint a melyeket bevall, lehet: de bajos bebizonyítani, ha csak ötleteket tényeknek nem veszünk. Nem is volt naiv tudatlan ember, ki nem tudta, mit ír, s a hagyományt nem volt képes tisztán fölfogni. Munkája mutatja, hogy valódi írói tehetség volt, ki ügyesen csoportosít, szépen tud elbeszélni, és éles kritikával vizsgálja a »hegedűsök csacsogásait.« Hasonlitsuk csak össze Kézayval! mily józansággal, mily művészettel bánik el az Attila mondával, melynek lényege megvan nála is, de csak mint muló, motiváló epizód: míg Kézaynál és a későbbi krónikásoknál szinte háttérbe szorítja magát a magyar történetet. De éppen e kritikai szellem rontja is meg munkáját. Mint a subjektív írók napjainkban is a dolgok természetéből, a tudomány elveiből igyekeznek megcorrigálni a helytelennek látszó adatokat: ő is megigazítja, kijavítja, rendbeszedi a hagyományt a maga korától saját ismereteitől telhetőleg, bizonyosan azon meggyőződésből, hogy bár mit mondjon is, a parasztbeszéd és hegedűsének: a dolognak úgy kellett történni, a mint ő fölfogja. Ép úgy tesz, mint például Hunfalvy, csak hogy mint történetíró, nem okoskodva, nem indokolva, hanem elbeszélve, igazsággép adván elő, azt, mit igazságnak tart. Etymologizálása, a középkori írók e közös bűne, is lényegileg nem más, mint az irány, mely jelenleg a nyelvtudomány segélyével véli megfejthetni a történelem rejtélyeit. A különbség csak az, hogy a mi segédeszközünk, a mi tudományunk már véghetetlenül magasabban állnak, mint a középkorban álltak, ha még akkor egyáltalában tudományról szó lehetett. Főhibája, hogy nem tudja eléggé megkülönböztetni a honfoglalás korát a maga korának viszonyaitól. »Hogy ilyenek voltak a régi magyarok — mondja egy helytt — láthatjátok utódaikon!« ²⁾ s e fölfogás veres fonálként vonul végig egész művében; veszedelmes fölfogás kétségkívül, a legveszedelmesebb, melynek történetíró hódolhat, de melyet a XII-ik század magyar írójának nagyon rossz néven venni nem lehet.

¹⁾ Hunfalvy: Ethnographia 291. 292. II.

²⁾ »Sic cognoscetis eos fuisse de posteris eorum.« Cap. 1.

Midőn elismerem Anonymus írói érdemeit, kétségbevonhatlannak tartom jóhiszeműségét: korán sem akarok munkájának valami nagy, döntő fontosságú kutfői becsét tulajdonítani, s őt Toldyval történetírásunk valódi Mózesének tartani. A magyar középkornak Liviusa ő, de színtoly óvatossággal kell használni, mint a római történet első könyveit a gall betörésig. Kiválogatni munkájából a megbízható adatokat, egyike a legnehezebb föladatoknak, s nagy részben csak akkor lesz megoldható — ha lesz — a midőn szláv és oláh szomszédainknak történetei is már jobban föl lesznek derítve. E munkára még eddig, tudtommal legalább, senkisémm vállalkozott; mert az írók vagy — legfeljebb egy két kivételt téve — teljesen elfogadják vagy teljesen elvetik elbeszélését. Hogy mi magyarok nem szívesen válunk meg a honfoglalás részletes, dicső történetétől: nagyon természetes. Van is Anonymusban bizonyos báj. Minél többször olvassuk, annál hajlandóbbak vagyunk mindenben hitelt adni világos, logikai elbeszélések; de éppen ez a világosság, e szép rend nagyon a művész kezére vall, nagyon elűt, nem is az igazságnak, hanem a tiszta hagyománynak durva, összefüggéstelen képétől. A mit tehát Anonymus a vérszerződésről, a honfoglalás csatáiról, a legyőzött népekről mond: annak több hitelességet nem tulajdoníthatunk — kritikailag nem szabad tulajdonítanunk — mint ama fejezeteknek (Cap. 53 — 56.), melyekben a magyaroknak német és olaszthoni hadjaraait tárgyalja a honfoglalás után. Lehetséges, sőt valószínű, hogy Zalán és Glad, Gelou és Maróthi történeti személyek: de Erchanger és Nagy Ottó még inkább azok, s azért őket illetőleg még sem merne senki Anonymusra mint tekintélyre hivatkozni. A körülmények, a viszonyok nála, *a legtöbb esetben* annyira ki vannak forgatva a maguk valóságából, hogy az igazságra — legalább tudományunk jelen állásában, — többé rá ismerni s így rá — a tévedésnek legnagyobb veszélye és valószínűsége nélkül — támaszkodni nem lehet. Vannak azonban részei, melyeket — úgy vélem — föltétlenül el kell fogadnunk, habár tévedés vagy hiba, mint bármely más kútfőnél, itt sincs kizárva, és ezek: a honfoglalás hőseinek nevei, a genealógiai adatok, és a birtokfoglalások. Ezeket, mint legegyszerűbb dolgokat, a hagyomány legkönnyebben megtarthatta, s megtartani annál inkább érdekében volt,

minél fontosabb következmények voltak kapcsolva ez adatok hűségéhez. Nem is tartalmaztak semmit, mit a kereszténység meg nem tűrt, hanem üldözőbe vett volna. Maga a körülmény, hogy Anonymus ilyenmő adatokat csak az országnak aránylag csekély részéről közöl, mutatja, hogy nem phantasiáját követte — ha költeni akar, többet költhetett volna — hanem a fennmaradt, tudomására jutott hagyomány után írt; s állításait részben idegen kútfők, részben későbbi oklevelek, máig is élő helynevek támogatják. A vád vagy gyanítás, hogy ő csak meglevő birtokviszonyokra koholt jogcímeket, meg nem állhat. Ki a XIII. században ily jogcímekre szorult, az nem egy kevesek által ismert, olvasott krónikába szúrta be azokat. Nem is köszönték volna meg neki a honfoglalók utódjai, hogy birtokaikat, melyekről tudták, és tudta még a későbbi Kézay ¹⁾, hogy őseik szereztek, őseik választották, tudakos modorában fejedelmi adományból származtatta. Midőn a Wojkffy család egyik őse — éppen Anonymus kora körül 1228-ban — Keresztur földje végett pörölt: nem fejedelmi adományra, hanem arra hivatkozott, hogy elei szállták meg és népesítették be e földet, ²⁾ s a honfoglalásnak, a primae-va divisionak emlékét még Zsigmond korában is allegálták, s a bíróságok jogcímnek elfogadták. ³⁾

III.

Magyarország jelenlegi melléktartományaival két különböző részből áll. Északon, a Dunától kezdve, keleten és délnyugaton, a Dráván túl, a mai Horvátországban és Slavonia egy részében, hegyek borítják: a közepe róna, mely csak Dunán túl emelkedik kisebb-nagyobb halmokká, melyek a hegyek nevét a Kárpáthokkal és az Alpesekekkel szemben meg nem érdemlik. A magyarok, midőn bevándoroltak, lovasok voltak, kiket, kortársuk bölcs Leo szerint, nagyszámú ló, kancza, tehén követtek, hogy

¹⁾ »Isti quidem capitanei loca descensumque . . . sibi elegerunt. Similiter et generationes aliae, ubi eis placuit eligentes.« Kézay Endlichernél 104. l.

²⁾ Codex Novus Arpaianus, VI. 457. l.

³⁾ Horváth István: A magyar tősgyökeres nemzetségekről 34. l.

nekik élelmet, és italukra tejet szolgáltatassanak. ¹⁾ »Sátrak alatt laktak, helyről helyre költöztek, a legelőnek bősége után.« ²⁾ Egy ily népről, ha semmi irott adatunk sem volna, föltehetnők, hogy nem kereste föl a Kárpáhokat, a felföldi »görbe országot«, Erdélyt, hogy oda telepedjék, hanem a síkságot, s természetesen tovább terjeszkedve a síkságra dülő, halmos vidékeket, melyek még a lovas életmódot nem gátolák: a hegyes vidékekbe pedig csak a folyamok szélesebb völgyein hatolt föl, hol még lovai és barmainak elég vizet és takarmányt talált. S ha már most tekintjük, hogy jelenleg hol lakik a magyar faj: a tényleges viszonyok tökéletesen igazolják ez a priori okoskodást. A magyar elem, csekély kivétellel, a rónát, és csekélyebb magasságú halmos vidékeket lakja, még pedig majdnem kizárólag. Ha mégis van ilyen vidék, a hol az idegen elem túlnyomó — mint Mosonyban, Bácsban, a Bánságban: csak keresnünk kell, és meg fogjuk találni, hogy ott is hajdan magyar lakott, vagy a föld a gyarmatosok előtt egyáltalában lakatlan és miveletlen volt.

A legrégebbi író, ki a magyarok lakhelyeiről mostani hazájukban értekezik, nem czáfolja meg, sőt megerősíti azt, mit a dolgok természetéből, mint szükségkép folyót következtetettünk. Konstantinosz Porphyrogeneta a X. század közepén Magyarországot határát, Byzancz irányában a Trajan hídjánál, Belgrádnál és Syrmiumnál találta. Ezeken felül van az egész »Turkia szállása«, és az ország folyamaikép, a Temest, Thutot, a Marost, a Köröst, a Tiszát említi. Úgy látszik, hogy eleve keletről nyugotra, azután délről északra számítván a folyókat, a rejtélyes Thut alatt a Marossal egyesült Tiszát érti, külön név alatt, mert a kijelölt sorban más folyam, a jelentéktelen Begán kívül, nincs. Mindenestre világos, hogy itt Konstantinos a mai tiszántúli részeket — a magyar Alföld zömét — érti. Laktak még a magyarok ugyan-

¹⁾ Salamon: A magyarok hadszerkezetéhez. i. h. 691. l.

²⁾ Ibn Dasta Hunfalvynál i. h. 201. Így képzelte őket még spatolai Tamás, a XIII. század második felében: »Ungari . . . posuerunt se in planitie (t. i. a Duna mindkét partjára), quia propter raritatem hominum habilis erat animalibus, ex quibus maxima multitudo ipsa victum habebat.« Schwandtnernél. III. 548. l.

csak tudomása szerint, a mai Dunán túl is, a Duna és Száva közt, és Dunán innen, Szvatoplug elfoglalt országában, melyet a császár Belgrád és Syrmiumon túlra tesz.¹⁾ E határozatlan megjelölésből azonban nem szabad következtetnünk, hogy a »pogány Moravia« egész északi Magyarországot magában foglalta volna. Hogy Szvatoplug a Dunántúl bizonyos részeit a Rábától és Balatontól keletre bírta, bizonyos. Dunán inneni birtokairól csak birodalmának egyházi fölosztása nyújthat némi fölvilágosítást. Methodiusnak morva érseksége a Visztula forrása, tehát a jablunkai szoros irányában kezdődött a mai Magyarországon, s a Vág jobb partján lefelé délnek terjedt. A nyitrai püspökség azon népekre terjedt volna ki, melyeket Szvatoplug legyőzött és megtérített, s melyek fölött a passauai püspök sohasem gyakorolt vala joghatóságot. Nincsenek adataink, melyek lettek légyen e népek, s meddig terjedtek a nyitrai püspökség határai vagy legalább igényei? Szvatoplug tevékenysége és ereje azonban leginkább nyugatra fordult. Nagy térítéseiről sem olvasunk a mai magyar földön.

Ha tehát föl is tesszük, hogy neki hódolt a Dunán innen Belgrád fölött fekvő föld, melyet Konstantinosz egy félszázad múlva »pogány Moraviának« hívott: nincs semmi okunk hinni azt, hogy ezen Moravia északon a Fátrától kelet felé fekvő vármegyékre is kiterjedt volna, s így Konstantinos tudósítását semmikép sem lehet értelmezni úgy, mintha szerinte a magyarok, természetük ellenére, már az ő korában a kárpátalji felföldet is megszállották volna.²⁾

Bővebbek a tudósítások, melyeket a honfoglalásról a hazai írókban, főkép Anonymusban találunk: mindannyi támogatja a fölfogást, hogy a magyarok az országnak csak róna és halmos vidékeit szállották meg.

Ismeretes dolog, hogy a magyaroknak hét törzsük volt, melyekhez nyolczadikúl a khazároknak egy töredéke csatlako-

¹⁾ Szabó Károly, »Bíborban szül. Konstantin munkái.« M. Akad. Értesítő 1860. I. 139, 153, 154 II.

²⁾ Dudik, Geschichte von Mähren. I. 260, 270, 273. I. jegyzet, 317. 2. jegyzet.

zott, kiket Konstantinos kabaroknak nevez. Anonymus is emlékezik egy idegen népről, mely a magyarokhoz csatlakozott, csak-hogy azt kúnnak nevezi. Kétségkívül Konstantinosz jobban tudta a dolgot, de Anonymusnak se róhatjuk föl nagy hibául, hogy nem volt tisztában a mai Déloroszország kilenczedik és tizedik századbeli ethnographiai viszonyaival, melyekre csak a legújabb kutatások kezdenek némi, még igen gyér, világosságot vetni; s kunoknak tartotta a kabarokat, valószínűleg azért, mert oly vidékről származtak, hol az ő idejében kunok laktak, ép úgy, mint Erdély lakóit, saját kora szerint, legalább részben, oláhoknak, a nyitrai morvákat pedig cseheknek gondolta. E kabarok vitézfaj voltak. A csatában előljártak. ¹⁾ Nem kell tehát részrehajlásnak tulajdonítani, ha Anonymus, talán utódjaik közt élve, nagyon sokat tud rólak beszélni. E kabarok nyelve, Konstantin császár szerint, különbözött a magyartól. Az újabb nyelvtudomány is török fajnak tartja a khazart, mely rokonabb a kunnal és bessenyővel, mint a magyarral. A tizedik század közepén már beszélték a magyar nyelvet is, s a magyarok pedig a kabart, habár ezt csak is okkal-móddal olykép érthetjük, mint Ranzani tudósítását, ki 3 évig élven Mátyás király udvarában, mégis azt írta, hogy a magyarok és németek vegyest lakván, egyik a másiknak nyelvét beszéli. ²⁾ Később azonban egészen elmagyarosodtak, mint elmagyarosodtak a kúnok, és elmagyarosodnak, eltótosodnak, eloláhosodnak ma is folyvást, magyarok, tótok németek vegyest, pedig nem képeznek egy elszigetelt töredéket, hanem a közelben, hol hatalmas, hol — legalább elég számos — rokonokat bírnak. A beolvadás tényéből tehát nem következik a írónk által általánosan elfogadott vélemény, hogy a kabar nyelv csak szójárásilag különbözhetett a magyartól, mert ilyféle különbözést, — mint Hunfalvy helyesen jegyzi meg — egy idegen alig fogott volna észrevenni. ³⁾

A kabar letelepedés a mai Hegyalján: Ujhely, Tarczal

¹⁾ Szabó Károly i. h. 128. 133. II.

²⁾ »Utque alter alterius lingua loquatur« Schwandtnernél 8°. I. 543. I.

³⁾ Hunfalvy i. h. 266. I.

Szerencs vidékén, a Takta és Tolcsva folyók mentében kezdődött. A főemberek közül Ketel, Ed és Edumén, itt nyertek földeket. ¹⁾ Bunger a borsodi sikságon a Tapolcza és Sajó közt szállott meg, a hol most Miskolcz, és már a hegyek kezdetén, Diós-Győr van Fia Borsod északra terjeszkedett a Bodva völgyében, s ott — állítólag — Bors várát építé. ²⁾ Délre a Nyárad mentében Ósád (Ousad) nyert »nagy földet«, s innét nyugotra, a Mátrában, vagyis helyesebben a Mátra aljában ismét Ed és Edumennél találko-zunk. Csak unokájuk Pata ment beljebb a hegyek közé és építé Pata várát, ép úgy, mint csak Bungernek fiáról — Urs-urról — olvassuk, hogy ott, hol a hegyek kezdődnek, Kácsnál a Nyá-rádtónél, épített várat, Ursúr várát. ³⁾

A mai Zemplén délnyugati, Borsod keleti, és Heves északi részeit tehát szakadatlan sorban szállták meg a kabarok, félhold alakban, jobbszárnyát képezvén a hegyek felé a magyar seregnek, ha azt a Tisza jobb partján délfelé levonulva képzel-jük. Olvasunk azonban még két kabar telepről. Boyta—Bajta, mai kiejtésünk szerint Bátha — az alsó Tisza mellett nyert, a maiBács-ban, vagy Torontálban, egy Torhus nevű nagy földet. Ugyancsak ő és Ete Dunántúl, Baranyának mentek és meghódítván e részeket, Ete szállásán ennek fia Eud Szekcsőt építé, a mai Baranyának északkeleti szélén: Bajta pedig nevet adott ama földterületnek, melyet a »Sár«-mentében— hol a mai toluamegyei Sárköz van*)— elfoglalt. Itt találjuk mai nap Bátha és Báthaszék mezővároso-

¹⁾ Anonymus. C. 17. Szabó Károly Edumernek írja Edument, mert Endlicher Monumentáiban két helytt így, s csak egyszer iratik Eduménnek De Ifj. Kubinyi (Árpádkori okmánytár I. függelék) kimu-tatta, hogy egyszer Edum, egyszer Edumének, s csak egyszer iratik Edumernek. Minthogy pedig az Edemén név Kézaynál is, Chaba fiának nevekép előfordul talán biztosabb ezen varianst fogadni el.

²⁾ Anonymus C. 18. 31.

³⁾ Mit Anonymusban (C. 18. 34.) Alaptulmáról, Komáromról, Barsváráról olvasunk, úgy látszik nem vonatkozik a kabarok tömeges letelepedésére, s azért azt itten mellőzöm. Azt hiszem különben, hogy Bars és Borsodnál szerzünk többet hallgatott combinatióira, mint a ha-gyományra.

*) A »Saár« kifejezés még 1291. is használtatik. Cod. Dipl.VII. 2. 156. l., hol Byka, toluamegyei földről mondatik: »juxta Saar.«

kat: míg északra, a szekszárd-bátaszéki úton Pusztá-Ete, talán társának emlékét tartja fenn. ¹⁾

A kabar törzs ez adatok szerint három különböző, egymástól jó messze eső tagban telepedett meg, s talán e körülmény folytán mondá Konstantin, hogy egy fejedelmük van, de három nemzetségük. ²⁾

A kabarok utódjait írónk legnagyobb részt mai napig is felismerhetni vélik az Ormányság lakóiban és a borsodi, hevesi, nógrádi palóczokban. Ete és Bajta azonban a Dunamentiben telepedtek meg, a hol nem találunk valami sajátságos szójárást; és összefüggésüket a Baranya és Somogy déli részeiben, a Drávához közel lakó, sajátságos szójárású magyarokkal semmivel sem lehet bebizonyítani. A mi a palóczokat illeti: ott ugyan, a hová Anonymus a kunokat telepíti, Zemplén, Borsod, Heves sík vidékein, nincsenek többé palóczok: de nagyon valószínű, hogy az e vidékre dülő Bikk, Mátra, és a beljebb eső Karancs hegységet e szomszéd síkság kabar lakói szállták meg, s hegyeik közt némi régi, naponként jobban tűnő sajátságokat mostanig megtartottak. ³⁾ Arra azonban nincs semmi ok, hogy a »palócz« név folytán őket azonosoknak tartsuk a XI. század kunjaival, kiket az oroszok és lengyelek palóczoknak neveztek. A név itt oly kevéssé bizonyít azonosságot, mint nem bizonyít a mai jászok és a metanasta jázygesek közt. Nem is kell Hunfalvyval azonnal következtetni, hogy mert a palócz név az orosz évkönyvekben 1061. fordul elő

¹⁾ Szokássá vált Szabó Károly után Boytát Vajtának magyarázni, hogy nevét a fehérmegyei Sárvíz közelében fekvő Vajta faluval kapcsolatba lehessen hozni. E magyarázatot azonban kizárja Anonymus elbeszélése, s arra, a fentebbiek szerint, nincs is semmi szükség. Egy 1295-ki okmányban a hontmegyei Báth mezőváros — mert csak azt lehet érteni — még Boytának iratik. Cod. Dipl. VI. 1. 386. l.

²⁾ Szabó Károly i. h. 133. lap.

³⁾ Jerney szerint, a Palócz nemzet és palócz-krónika, Történ. Társ. I. 68. l., jelenleg 48 palócz helység van. — Számukat az 1851-ki népszámlálás 53,566 lélekre teszi, és e szám azóta alig szaporodott. Szeder Fábian (Tud. Gyűjtemény 1821. XI. 53. l.) 490,237 palóczról beszél, de a roppant számot úgy hzza ki, hogy Heves, Borsod, Gömör, Nógrád, Honth összes magyar ajku népességét, a nemességnek, és minden megyében egy pár ezer léleknek kivételével, palócznak kereszteli.

legelőször: Anonymus elbeszélése, hogy a bikk és mátraalji úgynevezett kúnok már Árpáddal jöttek be, nem való, mert e beköltözés csak Szent-László után Kálmán, II. István és Vak-Béla idejében történhetett. ¹⁾ Nem szabad ugyanis felejtenuk, hogy sem a magyar, sem más nemzet a szlávokon kívül nem nevezte a kúnt palócznak. ²⁾ A kunok maguk e névvel nem éltek, a mai palóczok sem használják, de még a tótok sem hívják őket palóczoknak; s a magyarok közt sem tudott e név soha diplomatikai érvényre vergődni. Törvényeink, okleveleink nem ismerik e nevet, melyet a palóczok maguk csak röstelve hallanak. Nehéz elképzelni, hogy a XII. században bevándorló kúnok mikép jutottak volna a »palócz« névhez, míg valódi nevük elveszett: de magának a bevándorlásnak sincs semmi történeti nyoma. Semmi oklevél, semmi szervezet nem tanúskodik róla: míg más idegen nemzeteknek, tót, német, olasz, bessenyő, szerecsen, későbbi kún jövevényeknek emlékeivel tele vannak okleveleink. Hunfalvy ezt úgy véli megmagyarázhatónak, »hogy bevándorlásuk oly észrevétlenül, oly kicsiny folyamban történt, mint az oláhoké és ruthéneké«: de bármily csekély bevándorlás mellett is nehéz elképzelni, hogy a lovas kunok a Mátra és Bikk hegyeit keresték vagy kapták volna első települ. A ruthének és oláhoknak példája pedig éppen a tudós író fölfogása ellen szól, mert azok megtelepedéséről némi külön szervezéseiről, bármily gyér és lassú volt is bevándorlásuk, igenis vannak emlékeink. ³⁾ Ez egész későbbi bevándorlási hypothesisnek szüksége egyébiránt elesik, ha a magyar palócz szónak származását az orosz polovecz szótól, elejtjük. Azt pedig tehetjük, és kell is tennünk, mert az ó-szlóvenben is meg van *plavъ* alakban a szó, a melyből a palócz származhatik. ⁴⁾ A mai tót nyelvben *polochani*, *polowka* vadászat, *polownik*, *lowec* vadász. Dédes Borsodmegyének egyik palócz faluja bival és bő-

¹⁾ Hunfalvy i. h. 361—365. II.

²⁾ A german népek: Phalen, valvenje, csak távolról hasonlót a palóczhoz.

³⁾ Lásd különösen az oláhokra nézve Cod. Dipl. III. 1. 322. 443; IX. 3. 34. 197. X. 1. 87. sat.

⁴⁾ Miklosich: Die slavischen Elemente im Magyarischen, az illető szó alatt.

lény vadászok tanyája volt a XIII. században.¹⁾ Felkács — Kács mellett épült Urs-Ur vára — a XIV. század első felében más néven »Darócz«-nak neveztetett, mely név a XIII. században előforduló drauchariusok-madarászokra, emlékeztet, kiknek nevét egyik falujok Szepesben: Dravetz, magyarul Darócz, maig is föntartotta.²⁾ Nagyon valószínű tehát, hogy a »palócz« név csak annyi mint vadász, mely foglalkozásra az erdős, köves hegyek közé hatolt kabarok mintegy utalva voltak, csakhogy ez elnevezésben még valami gúnyosnak, lenézőnek is kell lappangni, mert a palócz gúnynév, legalább *már most*, és maga Horváth István, ki a palóczokból a magyaroknak egyik híres faját faragta, elismeri, hogy: »Te Palócz!« annyi, mint »te együgyű!«³⁾ Lehet, hogy a palócz szóban a lengyel és tót blasen szónak gyöke lappang, mely szó ostobát, együgyűt, és legalább lengyelben, sommi embert jelent. A nyelvészektől függ eldönteni, mennyiben lehetséges a magyar nyelv természete szerint ez átalakulás? én csak azt jegyzem meg, hogy ez megfejtené: miért nem élnek maguk a palóczok e névvel? miért nem tudott az soha diplomatikai érvényre vergődni? és miért nem hívják maguk a tótok a palóczokat e kétségtelenül szláv eredetű névvel? mert, ha gúnyolni mernék a barkókat és matyókat azzal, mit blasen szavuk kifejez: természetesen annak nem a magyar nyelv által eltorzított alakját fognák használni. Bármint legyen is a dolog, a »palócz kérdés« megérdekelné, hogy ne csak nyelvészetileg, hanem ethnographiailag és történelmileg is tüzetesen tanulmányoztassék, csakhogy e tanulmány kiindulási pontjának nem azon föltevésnek kellene lenni, hogy a palócz és magyar lényegileg egy nép volt hajdan, hanem hogy különböző származású, s ennél fogva a különbségekre kellene a fősúlyt fektetni; az ily nyomozás itt épen úgy mint a kunoknál — úgy hiszem — igen tanulságos, sőt talán meglepő eredményekre is fogna vezetni.

¹⁾ V. ö. Rupp »Magyarország helyrajzi története« II. 54. l. Ipolyi szép értekezését: a bélháromkúti apátságról, Archeologiai közlemények, VI. 8. 11. l. 2 jegyzet.

²⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 529. l.

³⁾ Tud. Gyűjtemény 1839. III. 108. l.

A tulajdonképeni magyar törzsek vagy törzsfők közül: Előd fia Szabolcs a Tisza mellett Szabolcs várát építé. Tas a Szamosig terjeszkedett, s e részek ura — Anonymus szerint — Ménmaroth, a bihari fejedelem, egy szláv pásztornép feje, eleve a Körös mögé, majd az erdőkbe vonúlt, és végre önként átadta Árpád fiának, Zsoltnak országát, mely a Tiszától Erdélyig, és a Marostól eleve a Szamosig, később a Körösig terjedt. ¹⁾ Egyik magyar vezér Velek, nem tudjuk, melyik törzsből? Zarándot kapta, természetesen nem annyira annak hegyes, hanem lapályos részeit, a hol Zaránd helység is fekszik a fehér Körös mentében, mely rész jelenleg Arad-vármegyéhez tartozik. ²⁾ Ond vezér a mai Csongrádban kapott földeket »a Tiszától a Botvatóig, a Körtvélytótól az alpári homokig« ³⁾ Tőle származott a Kalán nemzetség, melynek egyik tagja, a Pousa fia Nána, 1266-ban Alpár felét, és a körtvélyesi révén birt egy negyedrészt földet, más jöszágokkal a nyulszigeti apáczáknak adományozá. ⁴⁾ Tas, ki már Szathmárban is foglalt, Culpin nagybátyjával Bodroghban, a mai Bácsnak duna menti északnyugati részében, kapott nagy földet. ⁵⁾ Huba a Zsitva mellett szállott meg, és állítólag Nyitrának és más váraknak — Anonymus elbeszélésének összefüggéséből következtetve Sempte, Galgócz, Trencsény, Bolondócz, Banának — ispánjává lett. Tőle származott a Szemere nem, melynek ivadéka lehetett, talán épen Anonymus »prudens Zemera«-ja, azon Szemere, ki 1173—

¹⁾ Hogy Maróth népe szláv volt, a nevekből következtethető. Kozárától annyi mint kecskepásztor. Maróthnak hívták — Kézay szerint — Szvatoplug atyját. Bihar, Kraszna e vidéken kétségtelenül szláv nevek. Ezzel Anonymus egy nagy anachronismus büne alól menekül, mit hitellessége ellen nyomós bizonyítékul hoz föl Roesler: hogy a déli Oroszországban lakó kozárokat a Tisza mellékre helyezi. Anonymus egyébiránt nem is mondja, hogy chazár nép lakott a Tisza és Erdély közt a Szamosig, hanem: gentes Cozar, qui dicuntur. Anonym. C. 11.

²⁾ Anonymus C. 51. 52.

³⁾ Anonym. C. 40.

⁴⁾ Az oklevél Fejérnél, Cod. Dipl. IV. 3. 319., sok hibával; az eredeti az országos levéltárban (Mon. Vet. Budenscs fasc. 4. n. 3.), melyből a Fehérenél olvasható »portus Querrnslug«-ot »portus Qurtue-lus«-ra igazítottam ki.

⁵⁾ Anonymus C. 41.

1175 közt semptei ispánnak említették.¹⁾ Kund és Előd a Dunán túl, Fehérvártól északra, a pilisi és Vértes hegyek aljában, telepedtek meg: maga Árpád pedig elfoglalván a dunai nagy szigetet, Fehérvárnál ütött sátrort, mit ha a krónikások nem is mondanának, következtethetnők abból, hogy e vidék, mint nemzetségének tanyája, lett később a magyar királyság és nemzeti életnek központjává.¹

Nem állítom, hogy a magyarok a honfoglaláskor másutt, mint a most említett részekben, nem telepedtek meg. Kézaynál olvassuk, hogy Lél — Tas fia — Galgócz és Nyitra, Bulchu a Balaton vidékén tanyázott.²⁾ Anonymus is sokkal több földet mond elfoglaltnak, mind a melynek mindjárt gazdáját, a törzset, mely oda telepedett, megnevezi. Így a magyarok, »Tétel és Zalánkemén felé menet a Duna és Tisza közti népet megigázták«; »Vesprém felé menet megigáztak minden népet Vasvárig«; »Elfoglalták Kevét és Orsovát,«³⁾ de mindig csak oly földről történik említés, a melyet a lovas magyarok megkívánhattak, melyen megtelepedhettek, s ez alól még Erdély elfoglalása sem képez kivételt.

Krónikáink Erdélyen át vezetik Magyarországba a honfoglalókat: csak Anonymus mondja, hogy az északkeleti Kárpáthokon át jöttek be, Munkács irányában. Nekem úgy látszik, hogy Anonymusnak van igaza, ámbár a kérdésre nézve, melylyel e sorokban foglalkozunk, egészen mindegy, keletről nyugotnak, vagy nyugotról kelet felé történt-e Erdély megszállása? Nem érintené a jelen tárgyat azon fölfogás sem, melyet a német írók vallanak, és Hunfalvy is elfogad, hogy Erdélyt csak Szent László csatolta Magyarországhoz. Ez által, ha való volna, csak a honfoglalásnak kiterjedése változnék, nem is nagy mértékben, de nem minősége, sőt a theoria, hogy a magyarok csak a rónát és a halmos vidékeket szállták meg, még ebben támogatásra találna. Azért Hunfalvy tüzetes czáfolatába nem is bocsátkozom. Nem feszegetem a patronatus kérdését, melyen alapszik egész okosko-

¹⁾ Árpád-kori Új Okmánytár I. 69. l., Anonym. 33. C.

²⁾ Kézay, Endlichernél 103. l.

³⁾ Anonymus C. 41. 44. 48.

dása, s melyet oly erősnek tart, hogy más forrást nem is keres az ellenkező adatok megdöntésére, holott e patronátusról semmi-estre 1192 előtt, midőn László király a szentek sorába iktattott, nem lehet szó, és kérdésére, ha valóban Sz. István alapította az erdélyi püspökséget, ugyan mi oknál fogva nem lett ő, hanem Sz. László Erdélynek patronusa? ¹⁾ csak egy más kérdéssel felelek: Miért patronusa Slavoniának — a mai Horvátországnak — Sz. István, midőn nemcsak gyanítás, de történelmi bizonyosság, hogy az ország e részét, csak Sz. László foglalta el, vagy legalább szervezte s a zágrábi püspökséget kétségtelenül ő alapította? E körülmény, ha nem mást, legalább azt bizonyítja, hogy a védszentség és alapítás, szervezés vagy hódítás közt nincs szükségképi összefüggés, és hogy csupán *ez alapon* más történeti forrásokat elvetni nem lehet.

Az Anonymusnál fentartott hagyomány szerint Tuhutum a Meszesen át nyomult Erdélybe, hadjárata a Szamos, Almás, Kapus folyók vidékén foly le. Itt van Esküllő, hol a föld lakói urukká fogadták, s a névtelen jegyző elbeszéléséből többet biztossággal nem következtethetni, minthogy Tuhutum a Szamos és Kis-Szamos völgyeit szállotta meg, vagyis a régi Belső-Szolnok Doboka és Kolos-vármegyéknek nyugati részeit.²⁾

Unokája később vadászat közben egy római várost fedezett fel, melyet a pozsonyi krónika Gyulafehérvárnak mond, s így már átment a Maros völgyébe. Hogy a közbeneső Aranyosvölgye is elfoglaltatott, azt a dolog természetén kívül abból is következtethetjük, hogy Torda már I. Géza idejében királyi vár volt, melynek vidékén sóbányákat műveltek.³⁾ A Gyulák Erdélye tehát — mellőzve a székelyeket — a mai Erdélynek csak közepét foglalta magában, s délre csak keveset terjedhetett túl a Maroson; s midőn a XII. században az erdélyi vajdák feltűnnek, rendesen szolnoki főispánok is, világos jelül, hogy az erdélyi magyarságnak súlypontja akkor is még a Szamos mentében volt.

¹⁾ Hunfalvy i. h. 332. l.

²⁾ Anonymus 24—27. C.

³⁾ A garamszentbenedeki convent adomány-levele 1075-ből, leg-főbb kiadva Knauznál, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. 59. l.

Ugyanezt bizonyítja az erdélyi püspökségnek területe, melyhez a Maroson túl a mai Szászföld és Hunyad megye nem tartozott; de északra terjedve, magába foglalta Szathmár, Ugocsa és Krasznavármegyéket. ¹⁾ Bizonyítja a kunok útja is, kik XI. századbeli betöréseikben, bár kelet vagy dél felől hatolhattak Erdélybe, a Meszesen át nyomultak Magyarországra, s úgy kerültek azután le az ország szívébe, bizonyosan azért, mert a lakott vidékeknek, hol volt mit zsákmányolni, indultak és nem a hegyeknek, pusztaságoknak; habár azokon, mint teszem a Maros völgyén át, hamarabb lettek is volna Magyarországon. ²⁾

Erdély keleti részében a Nagy-Küküllő, Felső-Olt és részben a Maros völgyében találjuk a székelyeket, kiket íróink általában a hunok ivadékaiknak tartanak. A dolog nem épen lehetetlen, de a lehetőség még nem elég arra, hogy a történelemben valamit igaznak elfogadjunk. Forrásaink: az e pontot csak mellesleg érintő Anonymus, a bővebb Kézai és többi krónikáink nem szolgálhatnak bizonyítékul, mert hisz azok a magyarokat *mind* Atilla ivadékaiknak tartják, annélkül, hogy arra most valaki támaszkodni merne. Az úgynevezett csiki székely krónika foglalhat ugyan magában egy szemernyi ősi székely hagyományt, és megbecsülhetetlen, ha csak az való is benne, mit a *gyulákról* és *harkák*-ról mond ³⁾: de legnagyobb részt írók után és — ha nem koholmány — oly összezavart székely emlékekből készült, melyekből a valót már kivenni nem lehet ⁴⁾ s mindenesetre megfoghatatlannal dolog, hogy

¹⁾ Rupp i. h. III. 174. l.

²⁾ Thuróczy Schwandtnernél in 8° 186, 214. II.

³⁾ *Harkát* írok, mert ha Konstantinos Zultas-a Zulta Anonymusnál, Gylas Gyula, Karchas is, magyaros áttétellel nem harkász, mint a székely krónika talán görög szöveg után írja, hanem »harkas«, mely név Tuhutum fiára emlékeztet, helynevekben tisztán vagy származékai-ban előfordúl; és — mint Ipolyi kiemelte — mythologiai jelentőséggel bír: míg a horkásznak a székely krónikán kívül sehol semmi nyoma. Huu-falvy véleménye — i. h. 219. l. — hogy a Szent László, helyesebben Salamon törvényében (III. 2.) említett Sarchas bíró, a pogány reactio idejében feltámadt Karchas — s így tehát Karchas volna olvasandó — maga az idézett törvény szövege által megegyeztetik.

⁴⁾ Szabó Károly a krónika védelmére — kisebb munkái II.

a nép, mely oly sokat megtartott sajátságaiból, részben a legújabb korig: a törzsszerkezettől a rovásig, csak nevét nem tudta megtartani. ¹⁾

Más elméleteket mellőzve, Hunfalvy szerint a székelyek magyarok, kiket Szent László telepített a keleti határokra, határőrökül. Azonban e rendkívüli eseményről ép úgy hallgat a históriai, mint a kún-palóczoknak Szent László kora után való bevándorlásáról. Rendkívüli eseményt mondok, mert Magyarország nem volt akkor oly népes, hogy az erdélyi hegyek közé egy kis népvándorlást rendezhetett volna; Szent László király nem volt oly hatalmas, hogy egész nemzetségeket kivándorlásra kényszeríthetett volna. Mert az erdélyi székelyeket nem lehet a nyugoti határ székelyeihez, a pozsonyi, mosonyi, győri bessenyő telepekhez hasonlítani. Ezek egyes, elszigetelt őrtelpek voltak: a székelységnél ellenben megvolt a törzsszerkezet, mint a magyaroknál általában, és megmaradt sok tekintetben még akkor is, midőn azt a Duna és Tisza mentében már hírből sem ismerték. Mit is védelmeztek volna oly nagyon a magyar királyok az ország keleti határán, midőn Erdély még legnagyobb részt pusztá volt, s a magyarságnak csak egy csekély töredékét bírta lakosságul? Ha ilyen nagyobb tömegeket — a székelyek a XI. század közepén, a lakosság mostani számából és abból, hogy XVI. század közepe táján mintegy 30,000 fegyverest voltak képesek kiállítani, ²⁾ következtetve, valami 30,000 lehettek ³⁾ — szabad

11—125. ll. — mindent, a mit lehetett, felhozott; de okoskodásának egy nagy gyöngéje van. Azért, hogy valami magában véve nem képtelenség, más írókkal ellenkezésben nincs: még nem tekinthető hiteles forrásnak. Szabó Károly érvelését követve, a trójai háborút még ma is, mint történeti eseményt Homer nyomán tárgyalnók s az ősi római történetből, mint azt Liviusban olvassuk, úgy szólván egy betűt sem volna szabad kétségbe vonnunk.

¹⁾ Thuróczy magyarázata i. h. 126. l. nem magyarázat.

²⁾ Kovachich, *Scriptores Minores*. II. 108.

³⁾ Az öt székelyszéknek 1870-ben 427,642 lakosa volt, kik közül 16—50 évig való férfi 105,382. Ha ez nem is mind székely, vannak viszont a Székelyföldön kívül is székely eredetűek, s így a székelyeket kerek számmal 400,000 tehetjük, 100,000-ből feltehetőleg 90,000

magyarokat, nem valami jövevény idegen nemzetet, a magyar királyok képesek lettek volna védelmi czélokra szállásaikból ki-mozdítani: azt bizonyára az ország szívének védelmére, a nyugoti részekre, a németek és csehek ellen helyezték volna el. Lehetne gondolni, hogy a székelyek bessenyők — mint gyaníták is; de a mellett, hogy nehéz elhinni, hogy bessenyőkre bízta volna a határ védelmét a bessenyők ellen, kik egyébiránt míg csak teljesen el nem tűnnek, megtarták nevüket Magyarhonban úgy mint Erdélyben, hol »silva Bissenorum«-ról olvasunk: a történelmi emlékek és hagyományok, melyeknek gyenge nyomait a székely krónika »furcsaságai« közt is fölismerhetjük, a nyelv, mely, ha a szervezet megmaradt, valószínűleg szintén megmaradt volna e félre eső vidékeken, hol nem volt azon magyar lakosság, mely a korábbi kabarokat és későbbi kunokat körülvette és beolvasztotta: mind azt bizonyítja, hogy a székelyek törzsökös magyarok; és akkor — ismereteink jelen állásban — a legtermészetesebb azt következtetnünk, hogy Tuhutummal jöttek az erdélyi földre, alatta vagy utódjai alatt nyomultak a Maros völgyéből a Nagy-Küküllő völgyébe, s onnét, talán már a X. században, átmentek a felső Olt szép völgyébe, Csikbe, talán Kézdivébe is a gyimesi és ojtózi szorosoknak védelmére a bessenyők ellen, kik — Konstantinos felfogása szerint északra — a magyaroknak szomszédjai voltak. A telepedés e természetyszerű menetét gyér, s a hun rokonságra alapított adataink is támogatják. A Chriemhild csatájából megmenekült 3000 hun fegyveres, kik nőkkel, gyermekekkel 12—15,000-re szaporodhattak, meglehetősen megfelelnek a számnak, melyet a székelyekről a X. század elején feltehetünk. Menekvésüknek helye »in Campo Chigle«, a Küküllő mezeje, hol a székely krónika szerint is a Nagy-Gyula lakott, az Árpád korszaknak *Thelegdje*, mely később is mint Udvarhelyszék

valósággal fegyverképes férfúval. Ez arányban a XVI. században 30,000 fegyverképes férfi mellett az összes lakosság valami 130,000 lehetett, s visszafelé, hasonló progressiót gondolva, kijön körülbelül a XI. századra 30,000, megjegyezvén egyébiránt, hogy a szaporodás arányát újabb időben tulajdonképen nagyobbnek kell venni, mint volt a középkorban.

a székelységnek központja maradt.¹⁾ Letelepedésüket is a Kézaynál fenntartott, aránylag legrégibb magyar hagyomány, a hun származás daczára, s Kézay korábbi elbeszélésével ellentétesen úgy fogja föl, hogy Ruthenia határára eléje menvén a magyaroknak ott voltak Panónia meghódításánál, s *azután kaptak részt* nem Magyarország rónáin, hanem a hegyek közt közel az oláhokhoz.²⁾ Meglehet, sőt valószínű, hogy a kereszténység és a királyi hatalom csak valamivel később lelt utat a hegyek közé, és van valami alapja ama zavaros elbeszéléseknek, melylyel a székely krónika—minden rövidsége mellett—türelmünket oly kemény próbára teszi. Igen természetes, hogy félreeső völgyeiben az erdőelvi magyarságnak e töredéke, mint a hegylakóknál rendesen szokás, sokat sokáig megtartott, mi a nemzet zöménél veszendőbe ment. Szóval, mondhatjuk: a magyar királyok nem alkották, hanem csak fölhasználták a székelységet a haza védelmére, nem is mindig szívesen túrvén annak régi sajátságait: a székelyek pedig dicsekedhetnek azzal, hogy az Árpáddal bejött magyaroknak talán leg-tisztább ivadékai, mi ér annyit, mint a hunoktól való származás.

PAULER GYULA.

¹⁾ Szabó Károly a későbbi krónikások helyesírása nyomán »Szik-lamezőnek« magyarázza a »Campus chigle«-t. A régibb krónikák mitsem tudnak még arról, mit Thuróczy okoskodva kihoz, hogy az említett mező csak első telepük volt, a honnan aztán tovább mentek mostani hazájukba. Thuróczy i. h. 136. l. V. 8. Székely krónika 283. l.

²⁾ Kézay, Endlichernél i. h. 100.

V Á Z L A T O K

A ROZSNYAI RÉGI VÁROSI KÖNYVBŐL.

Adalék Rozsnyó városa beltörténetéhez, kevéssé a mohácsi vész előtt s után.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar történelmi társulat 1876-iki gömöri kirándulása, melyben véletlen szerencse következtében részt vettem, Rozsnyó városa vendéglátó körében alkalmat nyújtott arra, hogy annak régi városi könyvébe néhány pillantást vethettem.

E városi könyv 1520-on kezdődik, legkésőbb adatai 1748-ig érnek. Kezdetben a német nyelv a hivatalos, csak kivételkép s csakis mint közbeszúrt okirat fordul elő egy magyar nyelven írott, 1581. jun. 1-én kelt örökségi egyezkedés Várkony Ferencz s ennek sógora Német József között.

1676 óta már hivatalos nyelvként szerepel a magyar. Latinúl Bebek Imre gömöri főispánnak egy oklevele van írva, továbbá egy, a Szontágh nemes-családot illető Lipót király-féle diploma bekezdése.

Latinúl van írva a *Posgay Gáspár* városbíró rendeletére, a várost illető s annak levéltárában őrzött oklevelekről szerkesztett s 1693. szeptember 6-án beigtatott jegyzék, mely szerint összesen 45 ily oklevél jegyeztetett föl. Latin nyelven van szerkesztve a városi tisztviselők, papok, szolgák stb. 1711. febr. 12-én kelt költség-jegyzéke.

A »városi könyv« két részből áll. Az első rész — mely nincs végig lapszámozva — a városi tanácsház, telek és bányabirtokokat s az azokra csinált adósságokat illető végzések tartalmazza. Mint említők 1520-ban kezdődik, s évsoros rendben van vezetve; csak nagy ritkán íratott egy-egy későbbi keletű vég-

zés a közben üresen maradt megelőző lapokra. A második végig lapszámozott résznek czíme: »Grundt-Buch bey dem Gericht der Edlen vnd Ehrnuesten wolwaissen Herrn Caspar Grünblatt Im Jar 1613« s a város bevételeit s kiadásait tartalmazza, jelesül a »polgárjog« (Burgerecht) megszerzését illetőleg.

Csakhamar meggyőződtem, hogy e könyv nagy fontossággal bír Rozsnyó városa beltörténete szempontjából. Óhajtottam volna az egész első részt áttanulmányozni, azonban rövid ottidőzésem alatt csak az 1520—41-ig terjedő időközből s az abba beigtatott 1546 és 48 két törvényszéki tárgyalásból tehettem kivonatokat. Ama szíves ajánlatot sem fogadhattam el, hogy a »városi könyvet«, alapos áttanulmányozása céljából vigyem magammal, miután munkásságom más irányban volt igénybe véve. Megkísértem azonban kivonataim segélyével e városnak egy mozgalmas időszak alatti beléletét némiképp föltüntetni.

Törvényszéki tárgyalás, melyen a felek személyesen jelennek meg, a város bírása által tartatik »esküttei« jelenlétében vagy mint a könyv nevezi »vor dem vollkommenen gesessen Rot,« azaz a teljesen egybegyűlt tanács előtt. ¹⁾ A bíró czíme: »Tiszteletreméltó és bölcs«, a feleségeé »Tisztes, erényes asszony«, ki azonban férjét »urának« vallja. Idegen városok tanácsosai pl. a kassaiak vagy krakaiak még nagyobb czímet kapnak: »Becsülni való, nagytekintetű urak« ²⁾ (achtbare und namhafte Herrn.)

A ki a tanácsban ül, esküdt, polgár (»bürger«) s társait bajtársaknak (Mitbruder), polgártársaknak (Mitbürger) nevezheti. ³⁾ A polgár elnevezés nem illeti meg a város többi lakosait; ezek csak »lakosok« (Einwohner, Mitwohner). 12 esküdt van, élükön a bíróval; ő a tanács elnöke. A legtekintélyesebb köztük

¹⁾ 1520. »Vor dem vollkommenen gesessen Rot«; 1521. »ym vollkommenen rott macht sizende;« 1539. »Im Richteramt sitzende.«

²⁾ 1522. »Der Namhafte Georg Kayser, dyszelbe czeith Rattmann der Stadt Kascha.« 1522. »Der Achtbare vnd namhafte Herr Michel Meydel czu Crackaw.« 1525. »Der Namhaftig Weysze Her Michael Kueknekprech dyczeith Richter zeu Caschaw« stb.

³⁾ 1520. »In der Czeit des Richters Seet Thomaschens vnd Purger;« 1521. »Richter vnd geschworne purger;« 1530. »Gal Perschelt dy Zeit eyn mitpurger der Stad Roszenaw«; 1530. »Albert Flaischer mitpurger der Stad Roszenaw« stb.

a »hegymester« (Bergmeister). Minden állás, évenként újra be-töltetik ; ¹⁾ azonban gyakran ugyanazon nevek fordulnak elő a tanácsstagok közt, bizonyosságúl annak, hogy újra választhatók valának. A ki az előző évben bírói tiszte-tet viselt, már a rákövet-kező évben az esküttek között ülhet, s már harmadévre ismét bíróvá lehet. Valjon az eskütti tisz-t Rozsnyóban is — mint egyebütt — bizonyos számú házak birtokától függött, világos bi-zonyítékok hiányában nem merem állítani. Nehány házvételnél azonban említettik, hogy azok szántóföldestül, rétestül, vala-mint minden »jogaikkal« ²⁾ egyetemben adatnak át a jogutódnak.

Bírák ez időben :

Seet Tamás (Seeth, Sedt, Schet, Zehe) 1520, 22, 24, 30, 40.

Hermann György 1521. 25.

Geel Gergely 1523.

Czakann (Csákány) Ambrus 1524. 28.

Schneider György 1527. 9.

Panhalm Farkas 1534.

Halbschuch János 1539.

Wolff Lénárt 1541.

Morgner János 1546.

Schneider Mihály 1538. 1548.

Hegymester (magister montanarum) csak nagy ritkán említettik.
p. Hubler Orbán 1520, Jeromos 1520, Schmidt (Faber) János 1538, 40

Eskütt polgárok s tanácsstagokként szerepelnek :

1520. Hermann György, Schuster Márton, Schneider Márton, Schneider György, Munhart Mihály, Geel Gergely, Schmidt Tamás, Betz Gáspár, Schuster Péter, Hermann Demeter, Fonta Imre.

1521. Szeth Tamás, Hübler Orbán, Ulrich Mihály, Hermann De-meter, Bartók Mátyás, Betsch Gáspár, Schuster Márton, Schuster Péter, Zudt Simon, Schneider György, Fonta Imre, Geel János.

1525. Seth Tamás, Ulrich Mihály, Sigmond Fábián, Betsch Gás-

¹⁾ 1540. Wolff Lenárt »disz Jar geschwornerne-
nek és Schmidt Já-nos »dis Jar Perckmaister«-nek mondatik.

²⁾ 1541. Schneider Sebestyén özvegye Dorottya eladja a »Ring-
gen« levő házát, minden igazaival együtt s ugyanazon évben Fleischer
János adja el »Ring«-féle házát »myt aller seyner gerechtikeyt und
zugehöringe«, melyet a tanács ígért neki. 1538. Hopp András megengedi
sógorasszonyának, hogy »sy soll das Hausz brauchen dartzu die acker-
land vnd dy wisen.« A Rockelsinger Tóbiás és Halbschuch János közötti
1528-iki szerződés »Hauz, acker vnd wisen — auch perchwerekh« fö-
lött köttetik.

pár, Schuster Márton, Fonta Imre, Schaffer Simon, Schuster Péter, Schmidt Gáspár, Lobsgern Jakab, Printzel Kristóf, Bohardt Gergely.

1539. Schneider Mihály, Dönel György, Schmidt János, Seth Tamás, Schmidt Gáspár, Gaude András, Stock Jakab, Schitte János, Mocko János, Pauer István, Schmidt Jakab.

1540. Halbsheuch János, Schmidt János hegyester, Schmidt Gáspár, Pauer István, Schmidt Jakab, Schneider Mihály, Boradt Gergely, Mocko János, Stock Jakab, Gaude András, Schitte János.

Idegen férfiak, kik szerepet játszanak a város történetében:

1540. Emericus Bebek de Pelsewycz Comes perpetuus Comitatus gemerensis et consiliarius Regie Majestatis.

1523. Péter, rozsnyai pap, 1529-ben az »öreg plébános-«nak nevezik, 1538-ban már meghalt.

1522. Meydel Mihály (Maydel) Krakóból és ügynöke Mülner Gáspár (Molner) löcsei tanácsúr.

1525. 27. Kuckuckprech (Kuckelbrech) Mihály bíró, 1531. kassai tanácsúr, 1540 mint halott említettik.

1529. Lypszky (Paulipschky, Polypszky) Pál tanácsúr, 1531, kassai bíró.

1529. Tamás szepsii bíró ¹⁾ továbbá számos kassai tanácsos.

1529. Meltzer András egyúttal városi irodia és

1531. Sybenburger Hans, végül löcsei, késmárki, szepsii tanácsurak.

A rozsnyai tanács a lakosok vagyonáról ítél. A tárnák örökösödési jogát az ítéli meg; dönt birtokjogi viszályokban. Ingatlanokra tett adósságokat följegyez a telekkönyvbe, — nemcsak Rozsnyón, hanem egyízben (1527) egy *mádi* szőlőt illetőleg is, — kitörölésüket eszközöl, megerősíti az örökséget, házak és telkek eladását, a zálogot kézbesíti a hitelezőnek, ha az adós a kellő időben tartozását le nem rója. Ez esetekben döntő végzést hoz s végre is hajtja azokat. Csak egyetlenegyszer dönti meg a másodfolyamodású bíróság: »a hét bányaváros tanácsa« ²⁾ az első bírói végzést s változtatja azt meg lényegesen. 1522-ben ugyanis Katalin néhai Rössel (Rüsel, Rosel) János bíróviselt tanácsúr özvegye két vejével megjelent a tanács előtt azt állítván, hogy Rössel János neki és két lányának hagyományozta félvagyonát, a tanács törvényesen igazat is adott neki azzal a kikö-

¹⁾ »aus der Molde.« Így nevezik Szepsit a németek.

²⁾ Göllniczbánya, Szomolnok, Remete, stb. bányavárosok máiglan külön kerületét képezik a szepsieknek, egyháznak.

téssel, hogy az örökségből fizesse ki bold. férje adósságait. Rössel Lőrincz azonban, valószínűleg Jánosnak korábbi házasságából született fia, minden jószágot birtokba vett s a hét bányavárostól azt a végzést eszközölte ki, hogy minden jószág legyen az övé, csakhogy az özvegy Rössel Katalinnak és leányainak 4 éven át Szt.-Mihálykor 500 frtot, összesen tehát 2000 frtot köteles fizetni. ¹⁾ Miután férjének adósságai 1700 frtra rúgtak, valójában csak 300 frt maradt rá örökölni.

A tárgyalások leginkább a bányákat illetik; bizonyosságul, hogy ez volt a lakosok főfoglalkozása. A tanács ügyelt a bányaművelésre s megengedése nélkül senki sem szerezhetett arra marandó jogot a város kerületében. Mielőtt azonban a tanács ezen átörökölhető jogot — valamely tárna jogát — engedélyezte, mindenkor meggyőződött az illető tárna értékéről és bányászati fekvéséről. ²⁾ Ha két tárna-szomszéd közt villongás tört ki, a tanács volt hívatva a viszályt kiegyenlíteni. 1540-ben egy érdekes eset fordult elő, mely e viszonyt bővebben világítja meg. Seet Tamás akkori bíró egy tárnát bírt a »felső Nyrisch« mellett, Wolff Lénárt tanács úr pedig az alsó »Nyrisch«-nél volt birtokos. Az utóbbiak fölfelé ástak »gelochert«, s ebből tettelegessé fajult viszály keletkezett. Mindkét fél szakértőkhöz folya-

¹⁾ »Szo aber bemelten tugentszamen frawen katharinen vnd yren Tochtern noch abschedt des vorbemelten Herrn Hans Rösel yrem ehelichen gemall halberteel aller gutter, dy Herr Lorencz bsiezt, der frawen vnd yren kyndern Testamentlich vnd durch cyn redlich vnd Rechtlich erkantnis verschafft und czuegesprochen worden ist, douon dy schuldiger czubeczalen, welche gelossene gutter der frawen vnd der kynder Rechter vnd worhafftiger veterlichr erbtail durch erkanutniss vnd Rechtspruch der Erbarn Sybenn pergstet dem Ersamen Herrn Lorencz Rosel Lawt des sentencz gegeben worden seyn. Doch yn der gestalt, das der vorbemelte Her Lorencz Rosel der vorbenannten frawen Katharine vnd yren Tochtern oder wenn szy es vorschafft czwetausent gulden gabenn vnd ausrichten sol, dyszelben yn vier Joren pro termino Michaelis alle Jor V hundred fl. herauszugeben bis beczalt wirt »czubeczalen wie denne yn der sentencz vnd vrtail begriffen ist.«

²⁾ 1525. Hermann György és társai megjelennek a tanács előtt »vnd haben pegerth Eynen Stoleun zw Erben . . .« a tanács »geschen yr schweres gepew vnd haben yn das czwgesagt, vnd haben yn denselben Stollen geerbet.«

modott, (Schmidt János hegymester, Pauer István, Gaude András, Mockó János tanácsurakhoz), hogy vizsgálják meg a tényállást. Ez megtörténvén, a felek kiegyeztek s ügyöket a tanács elé vitték, hogy az egyetértés hivatalos alakban is helyreállítsák. Mindkét tárna ezentúl — így hangzott a tanács határozata — *egynek* tekintessék, melynek jövedelmén közösen osztozzanak, ezenfelül Wolff és társa, a felső tárna birtokosától még 50 frtot kapjon. ¹⁾

A bányászat akkorbeli művelését Rozsnyón tetszetősen mutatja be a székesegyház sekrestyéje legbelsejében találtató 1513-ban valamely hazai festőtől fogadalomból készült olajfestmény. A kép előtere Máriát a kis Jézussal és Szt.-Annával ábrázolja, köröskörül kis ábrák a bányaművelés különféle ágait tüntetik föl; e kép történelmi és korfestői érdekénél fogva régen megérdemelte volna a többszörözést.²⁾

Mily élénk sürgős - forgás volt akkor a bányák körül, mutatja a sok tárna, melyeket »a városi könyv« névszerint sorol elő, 1521-ben egy tárna »a városon túl, az új menet melletti kúnyhónál« »gelegen über der Stadt bei der Hütte auf dem neuen Gang« fekvőnek említették: a védfal-tárna, Szent-Anna tárna Szt.-János tárna (fő tárna), 1523-ban a városon túli telken

¹⁾ »Welche zwo Parteyen In tzuwtracht vnd vnaínikeit komen zwayer stollen halben, mit Der Andern parteyen zum Vnttern Nyrisch, In welchem Obemelt Leonhart Wolff mit sainem gewerchen auff den Öbern gelöchert, dorausz mercklicher krieg erstanden, also das auch erpeten saind worden von payden parteyen der Ersame Hans schmid, dis Jar Perckmaister, Steffan Pauer, Gaude Endres, Moko Hansz, all geschworne hinain zu faren, das flaissig, wie dann gescheen, zu pesichtigen.« Erre azon kéri a tanácsot, hogy »die sach In ainikait zuestellen.« A tanács megerősíti »das payde Stollen sampt allen schachten Gapel schacht, Schirffen mit allen zugehör, wy sy Imer genant möchten werden, ains sannd worden vnd sain sollen als ain ainiger handel vnd dy zwo parteyen ainaray werchen, Alain, das Leonhart Wolff sampt sainem gewerchen Im Obern Nyrisch haben soll halben tayll In aller zugehör, wy sy Imer genant möchten werden, vnd die Öbern Im vnttern Nyrisch halben tayll In aller zugehör, Also das dise zway perchwerch gantz ain handel pleÿben vnd sain soll, Alain, das die Erste Partey sampt sainem gewerchen hegen vnd zalen soll vnd will fl. 50 In muntz.«

²⁾ E képet igen érdekesen ismertette *Deák Farkas* az »Arch. Ert.« f. é. 2-ik számában.

»Drecker Gang«-nak neveztetik; a bánya maga »öreg bánya« a következő tárnákkal bír: az Isten nevében az öreg tárnához, a magas tárnához; ugyanazon évben említettik egy bánya Orlberg néven tárnáival: hadi-, Dániel- és irigy-tárna; 1525-ben a Znezem felől fekvő »Pffaffen-bánya« következő tárnáival: az Isten nevében, Szent - Annához, Szent-Katalinhoz (főakna) czimzett tárnák; ugyanazon évben a »Dananay bánya« tárnával: »Singer, Springer, Langeslied«, ugyanazon évben egy bánya: a Ércz (Münzer) új és »adjon Isten a mit akar« (Gott gebe was er will) tárnákkal. 1534-ben neveztetik egy bánya a »Nyrescher Stollwand«-on, tárnáival együtt; 1540-ben a felső »Nyrisch« mellett, a másik az alsó »Nyrisch« mellett említettik. Úgy látszik, hogy az 1525-iki év volt a legkedvezőbb a bányaművelésre, mert ez évben számos új tárna földöztetett föl.

Csak ezüstöt termelnek, más érczről nem történik említés. 1529-ben Halbschuh János kötelezi magát feleségével és Hermann Gáborral, hogy 1972 frt magyar pénzbeli tartozásukat Vogelweder János és ennek neje Borbálának ezüstben fogják visszafizetni. ¹⁾ 1530-ban Perschelt Gál vallja, hogy késmárki Fleischer Jánosnak egy bizonyos pénzösszezen felül még kilenczedfél márka ezüsttel adósa. Ugyanazon évben Zschackan (Csákány) Ambrus tanácsúr kötelezi magát, hogy 2900 frtnyi tartozását ugyanezen késmárki Fleischer Jánosnak ezüstben fogja visszafizetni, s határozottan kinyilatkoztatja, hogy az ezüstöt csak hitelezőjének fogja átszolgáltatni. ²⁾ 1539-ben Heinrich Adorján löcsei Faygel Jánosnak, minden ingatlanát 2000 frtért — melyeket az neki kölcsön adott — zálogba veti s kötelezi magát, ez adósságot ezüstben visszafizetni. ³⁾ Sőt 1548-ban Bartók Pál adósságának egy részét 13 márka ezüsttel fizeti vissza, mint

¹⁾ »alzouil geld, als wir von dem Her Hans entpfangen werden, szol wir alletzeit widerumb alzo vyl sylber doruor schycken vnd nichts auffschlagen »dy marg per fl. 6« a hátralékos 1972 frt kifizetéseig.

²⁾ Hitelezőjének zálogba adja minden javait, tartozása törlesztéseig: »durch dy sylber, dy mir durch gotliche Hwlffe aus gem Bergverg komen, auch dy sylber nymande vorzurreichen alleyn dem ob gemelten Hans flaischer.«

³⁾ »Sonderlich die sylber Ihm an pemelter geltschult zuraichen die Marekh umb fl. siebene vnd 25 pfennig.«

azt Zehe Tamás is már 1527-ben egy márka ezüst ügyében tette.

A bányaművelésben a város legelőkelőbb családai élénk részt vettek. 1521-ben Hermann György akkor bíró, társaival Ulrich Mihály, Seedt Tamás és Monhardt Benedek tanácsurakkal a tanácstól egy bányára örök jogot szerez. ¹⁾ Ugyanezt a jogot nyeri 1523-ban Czackan Ambrus tanácsúr társaival: Péter rozsnyai lelkészszel, Perselt Gál tanácsurral s Thebes (Tobiás?) hutmánnal; továbbá Geel Gergely társaival; ugyancsak 1525-ben Hermann György, Panhalm Farkas, Thebis és Schlosser János tanácsurak; továbbá Geel Gergely tanácsúr társaival; Czakan Ambrus és Pörszolt Gál tanácsurakkal. 1540-ben a tanács két egymásba szakadt tárna ügyében, Seet Tamás bíró s társai: Schlosser János s Lobsgern Jakab tanácsúr egyfelől, s másfelől Wolff Lénárt és társa Ulrich János közt támadt viszályt egyenliti ki. Sőt a kassai bíró Kuekueprech Mihály is 1525-ben jogot nyert a tanácstól egy tárna bírhatására. 1540-ben azonban *rozsnyai születésű* özvegye Dorottya, máris túlاد az atyja Fuchs Justustól rámaradt fél hután, és sógorának Wolff Lénártnak adja el azt. A bányaművelés azonban nemcsak saját aknáiban, hanem béreltekben is üzetik. 1534-ben Heinrich Adorján, Gaude Lénárttól 8 évre bérel ki egy bányát. ²⁾

Mindamellettt több jelenségből kiderül, hogy az 1520—48 közti időszakban már nincs virágjában a rozsnyai bányaművelés; már nem gazdagon jövedelmező keresetág az, sőt néha a biztos kamatot sem hozza be. Ennek következtében még tekintélyes családok is a tönkrejutás szélén állanak; idegen s drága tőkékkel kénytelenek bányáikat művelni, kötelezettségeiknek nem tehetnek eleget, s bár az ezüst értéke emelkedőben van, vagyonuk idegen hitelezők kezére jut. Nagy ritkán található a megkívánató tőke helyben Rozsnyón. Ily rozsnyai hitelező 1548-ban

¹⁾ »Das wyr mitt erblicher gerechtykayth wollen Beschen yrem Stollen« s a tanács megengedi, hogy »czu bawenn noch aller gerechtykayth eyns erbstollens.«

²⁾ Kibérelő »auff Nyrescher stollwandt das allenthalben zugenissen In schechten vnd allem zuegehör.«

Oswald János tanácsúr. Bartók Pál elleni követelése 1623 frt 20 krt tesz ki. Rendesen más városokból kerül ki a kölcsön, melylyel Rozsnyón dolgoznak. Kamatokról sohasem történik említés; valjon a nyers ezüst, melynek szállítására egyes esetekben az adósok köteleztek magukat az egyedüli kamat-e az idegen tőkétől; nyílt kérdésnek tartom fenn.

Ily idegen hitelező Meydel Mihály (Maydel) Krakóból, ki nek Magyarországban külön ügynöke van: Molner (Mülner) Gáspár, a lőcsei tanácsúr. Meydel, Rössel Jánosnak néhány év előtt készpénzt és önt hitelezett. Midőn Rössel 1521. Gál napján Lőcsén Meydellel, az annak ügynökével vezetett számadást átvizsgálta, kiderült, hogy Rössel Meydelnek még 1400 frtjával adósa. Molner Gáspár is 300 frtot hitelezett neki, úgy hogy Rössel összes adóssága 1522-ben történt halála után 1700 frtra ment. Ugyanez a Molner Gáspár 1527-ben 241 frt 51 dn. tartozással lép föl több rozsnyai lakos ellenében s 1548-ban Bartók Pál ellen 157 frt 76 denárral.

Egyéb hitelezők Lőcséről: Scheitzler Pál, ki 1524-ben 127 frtnyi követelését Hermann Dániel ingatlanaira telekkönyvileg bekebelezteté; Faygel János tanácsúr, kire nézve Heinrich Adorján 1539-ben azt vallja, hogy szorultságában bányáinak tovább művelésére 2000 frtnyi kölcsönt vett föl; ¹⁾ miután azonban különféle csapások és balesetek következtében e kölcsönét nem fizetheti vissza, hitelezője kielégítéseül zálogba veti összes ingó és ingatlan vagyonát, t. i. házát, földjeit, bányáit stb., s kötelezi magát, hogy a nyert ezüstöt mindaddig hozzá szállítandja, míg tartozását le nem rója. Végül Krupeck Sebestyén tanácsúr, a kinek beleegyezésével 1546-ban néhai Hermann Gábor elleni 147 frt 56 den. követelését, házának örököse oly kikötéssel vállalja el, hogy azt részletekben fogja visszafizetni.

¹⁾ Heinrich bevallja, hogy Faygelnek »in mainen nöten, die Perchwerckh zuerpanen 2000 fl« kölcsönzött. Miután azonban Faygel Jánost »ausz mancherley peschwernusz, peschädigung vund vnglückliche zufäll nicht vergüten khann, Mache Ich bemeltem Hausen Faygel Pfanhafftig all meine Ligende vnd farrende gueter, als Haus, Hoff, acker, pergwerc etc. Vnd wie sy Imer genant mögen werden.«

Kassáról is került töke Rozsnyóra. 1522-ben Kaiser György ottani tanácsúr, elleni 532 frt 37 dnr. követelését, Dorschnabel György javára, zálogjogilag bekeblezteti a »város könyv«-ben adósa birtokára. ¹⁾ Majd megint Kaiser György — Dorschnabel talán örököse volt — Hermann György ingó és ingatlan vagyonát lefoglaltatja, miután annak halála után Kaiser követelése 2100 frtra rugott s ez Hermann György, Gábor fiára, illetőleg özvegyére Reginára és sógorára Panhalm (Banhalben) Farkasra szállott át. Kaiser nemsokára meghalálozott. Özvegye Borbála Kassán ismét férjhez ment Vogelweder Jánoshoz, Hermann György özvegye Regina pedig időközben Rozsnyóról Halbschuh Jánosnak lett nejévé 1529-ben. Vogelweder János s a Hermann örökösök közt kiegyezés jött létre, a melynek értelmében utóbbiak kötelezik magukat, hogy már 1972 magy. ért. forintba rúgó tartozásukból év folytán 200 frtot fizetnek, a maradék-tartozás fejében pedig lekötik javaikat, s hogy tartozásuk törlesztésére évenként ezüstöt szállítanak. Végre Halbschuh Vogelweder halála után annak özvegyével Borbálával ismét szerződésre lépett, melyben ő és neje — Hermann Gábor atyai örökségét, a rajta fekvő adóssági teher miatt szintén Halbschuh vette át — kötelezik magukat, hogy adósságuk törlesztésére évenként 100 frtot fizetnek.

FABRICIUS KÁROLY.

¹⁾ »Kaiser eyn verbitten gethon auff dy gutter vnd schult des Herrn Georg Hermans, dy er schuldig ist dem Georg Dorschnabel, als nemlich V hundred vnd XXXij fl vnd XXXVij d.« A tanács elhatározza: »das nymand yn dy gulten des gedochten Georg Hermans czu greiffen habes, szey denne, der gesagte Her Georg Kaiser beczalt sey.«

A HAZAI ÖTVÖS-CZÉHEK SZABÁLYAI.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Hogy azon kifejezéseket, melyek az akadémia kéziratában használtatnak, megérthessem, és az ötvös művészeti társulatok belső szerkezetét jobban tanulmányozhassam, fölkerestem a *m. tud. akadémiai*, valamint a *m. kir. egyetemi kéziratárakban* mind azt, mi a föntebbi irányban található volt. Az ötvösök *czéh-szabályai*, valamint egyes *jegyzőkönyveik* tömérdek anyagot tartalmaznak, mely csak egyedül a földolgozó monographistákra vár. — Négy-öt könyvből egy hatodikat összeállítani ügyességet kíván, de semmiesetre nem oly magasztaló, mint az ismeretlen kútfők lomjából új és általános érdekű adatokat napfényre hozni. Pedig mily tág itt a munkásság köre. Csak legújabbban látjuk, mit tudott *Rakovszky István* cs. k. kamarás, a *pozsonyvárosi* levéltár húsz év óta szorgalmas kutatója, ugyan-e városnak régi történetéhez gyűjteni és rendszeres összeállításban értékesíteni. Nemcsak a rendes jegyzőkönyvek és számadási kötetek nyújtják a fölötte érdekes anyagot, de még azon lomhalmaz is, melyet *inter res inutiles et nullius momenti* a padlásokon elhánnya és elfeledve talált.

Annak, ki középosztályunk, a városi polgárság, a czéhek tagjainak történetét, műiparunk fejlődését annak főrugóit vagy akadályait komolyan akarja tanulmányozni, annak rendelkezésére ezer számra kínálkoznak csak az említett két főkönyvtárunkban a czéh-szabályok és a mesterek jegyzetei.

Hát még az országban mennyi lappang földolgozatlanul, érintetlenül?! és mégis panaszkodunk a kellő anyag hiánya miatt, mintha a polgárság életének és befolyásának ismerete nélkül teljes, okadatolt történelemre számot tarthatnánk!

A legrégibb ötvös-czéh szabályok, t. i. az 1473-ban írottak, *Kolozsvár*tt mentették meg véletlenül, ezeket behatólag tárgyalva közölte *Finály Henrik* az erdélyi múzeum-egylet évkönyvei II. kötet 1. füzetében.

De ezek sem eredetiek, hanem más, régiebbekből lettek szerkesztve, és pedig a német nyelvűek 6 cikket foglalnak általánosságban, a latin nyelvűek pedig 26-ot, t. i. 18 a mesterekről, 6 a segédekről, 2 az apródok vagy inasokról.

Ha ezen, tudunkra legrégiebbekkel az utóbbiakat összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy e cikkek veleje a *böcsületesség* a czéh tagjai közt, valamint a vevők irányában. Igen nagy súlyt fektetnek a *kifogástalan születésre, szigorú fegyelem* uralkodik az alattvalók tekintetéből, kiket még testileg is meg lehet fenyegetni; de még ezekben *semmi nyoma a remekelési nagy hatásnak, a pazar elédcknek és a vándorlási kényszerűségnek!*

A későbbi czéh-cikkek, akárhol keletkeztenek legyen, ezeknek a régieknek más sorban való előadásából, kivonatából, vagy bővítéséből állanak.

A magyarországiak közül *) eddigi kutatásunk közt legrégiebbek azok, melyeket a *milei kovácsoknak, a gerszeghi* városi tanács kiadott 1713-ban; ezen iratban magyar nyelvre fordítva foglaltatnak a *Perényi Imre* által 1510-ben kiadott, *II. Lajos* királytól 1521-ben megerősített ötvös-czéh cikkei.

1713-ban kérték a milei (*Miley, Zala-megyében fekvő mezőváros, a zala-egerszegi járásban 38 házzal és 203 magyar lakossal*), kovácsok a *gerszeghi* város főbíráját és a 12 eskütt *Pulgert* (*Gerse, ma Vas-megyében 46 házban 313 magyar lakossal*), hogy velük a *csiszároknak, ötvösöknek, lakatgyártóknak, szíjgyártóknak, kovácsoknak és nyereggyártóknak*, *II. Lajos* király által 1521-ben *Zágráb* város polgárainak adott és a *gerszeghi*ek által nagy töre-

*) Kedves kötelességnek tartom e helyen nyilvános hálát mondani tek. id. *Szinnyei József* és *Csontos János* uraknak, kik előzékenységük és tetemes fáradozásuk által lehetővé tették azt, hogy a magy. kir. tudomány-egyetem, valamint a m. nemzeti múzeum kézirat-tárában létező bő czéh-szabályi anyagot ezen alkalommal fölhasználhassam.

kedésekre és könyörgésekre kihozott, a város pöcséti alatt *Pargaminára* írott ennyihány *Articulusokat* kiadnák, hogy ők is... élhessenek vele. Annokakaért mi is, így szól az irat, (*Egerszegről*, 1713-ban) az eő kéréseket meghallgatván, jelenvalót kiadtuk.

A *gerszegiek*-nek szóló levelet, mely itt a többivel együtt magyarul szól, kiadta *Tepecsics Gergöl* és az egész zágrábi *) tanács... az nevezetes és böcsületes Szupponicz Csisar Jakabnak, Krancsics Ötvös Györgynek, Ghilobovics Szijártó Gasparnak-de Lasnics és Kapusnics Lakattjártó Simonynak *Szombatheli* Purgerek és Lakatosoknak, hogy ők is *Uyczeheket* emelhetnének. *Zágrábban*, 1614-ben.

Következik *Lajos* király levele a *zágrábi* ötvösek, lakattjártók, csiszárok, szijártók, nyeregjártók és kovácsok részére, melyben *Perényi* Imre királyi helytartónak *László* király atyja által, *Alsó-Kőrösd* városnak adott *Articulusai* szerint ugyanazon czéheknek a zágrábi szabadságokat megerősíti. Budán, 1521. évben.²

Perényi Imre levelében áll, hogy mint a király távolában levén, helytartójához folyamodván az *kőrösdi* alsó város ötvösei lakatosai, csiszárok, szijártók; nyeregjártók és patkolyó kovácsok, hogy az elébe terjesztett *Articulusokat* confirmálná, a következőket Budán, 1510-ben megerősítette:

- I. Hogy amint ezen *Sombatheli* városban és más fővárosokban és helyekben új *Bíró* és *Tanács* tétetik, czéhmestereket válasszanak, és megesketessék becsületességre a *Tanács* előtt.
- II. A czéh tagjai *tiszteességes nemzetből* valók legyenek. Az új mester társainak *egy ebédet és egy jó uzsonát és 3 frtot a czéhládába fizetni tartozzék*. Mesterek fiai, vagy azok leányait vagy özvegyeit elvevők csak ebédvel és 2 frtal tartoznak.
- III. Czéhen kívüli embertől, ha a czéhet illető művet árul, elvettessék, fele a város bírójáé, fele az oltárra való.
- IV. Minden hónapban *Isteni szolgálatra* összegyűljenek, a mulasztó 1 font viaszt fizet; a mesterek minden hónapban egy garast vagy

*) Rendesen *Zabrák* vagy *Zabraghnak* van írva.

4 pénzt tesznek a ládába a czéh mestereken kívül. A rossz munka összetöretik.

- V. Az árult *vasat* (ez a lakatosoknak, kovácsoknak szól), a czéh-masternek jelentsék be, és maguk közt osszák el; a sokadalom estén a *kontárok* (?) ki nem *rakhatnak czéhbeli tárgyakat*, hanem csak a sokadalom napján, *de csak szerül*, nem a czéhbéli mesterek között.
- VI. Más mester cselédjét elcsábító 1 forinttal büntettetik.
- VII. Minden mester csak 2 legényt és 2 inast tarthasson.
- VIII. Legény maga rovására munkát ne vállalhasson, sem sürgős munka idejében el ne mehessen mesterétől.
- IX. Gyilkos, lator vagy gyalázatos tettet követő a czéhből kegyelem nélkül kivettetik.
- X. A rondes gyűléseket elmúlasztó mester, 1—2 font viaszban, 3-szor kivetéssel büntettetik.
- XI. A gyűlésben ejtett gyalázatos s tisztelen szóért a mester 4 font viaszt fizet.
- XII. A ki a bíró és tanács rendeletei kihirdetésére való gyűlésre meg nem jelenik, 1 forinttal bünhődik.
- XIII. A *mesterek és nejeik* temetésére minden mester, neje és legényei megjelenni tartozik, és akkor 10 pénzt teszen a ládába. A *legények temetése* tisztességes legyen; a mester fia vagy leánya temetésekor 5 pénz megy a ládába.
- XIV. *Gonosz vagy tudatlan* legényt fogadó 10 font viaszt fizet és a czéhet alázatossággal megkövesse.
- XV. Ki a másiktól a *vevőket elcsalja*, a czéh ítélete szerint bünhődjék.
- XVI. A mesterek 4 forintig való adósságot megítélhetnek.
- XVII. A városba jövő *idegen legényekről* szól.
- XVIII. Az *özvegy asszonyokról* gondoskodik.
- XIX. Az engedetlen mestereket és legényeket illeti.
- XX. A *garázda legény* után levelek irassanak, hogy schol munkát ne kapjon.
- XXI. Az *elszegényedett mester* a *legénynek tartozását maga munkájával* kielégítheti.
- XXII. A legényt elcsaló mester a czéhből kirekesztetik.

XXIII. A ki a czéh szabályai ellen szól, fizet 10 font viaszt és a czéhet megköveti.

Ha ki valamely mesternek munkáját meg nem fizotte, annak más mester addig ne dolgozzék, míg az előbbi kifizetve nincsen.

A ki mesterré akar lenni, 2 évig becsületesen valamely mesternél dolgozzék.

A ki Urnapján jelen nincsen a körmeneten, a mester 2 font gyertyát fizet, a legény 1 fontot.

Végre következik a záradék. 1510-ben.

Mindegyiknek a nevezett mesterségekből, úgymint: »az ötvösöknek, lakatjártóknak, csiszároknak, szíjártóknak, nyeregjártóknak és patkolyó-kovácsoknak *remekei* ki vannak jeelve; úgy az *ötvös-renden* való mester tartozik egy *ny kelheth csinalni*, olyan mihelyben, az mellyet az mesterek fognak rendelni, minden hozzá tartozandóival, a kik azon helyhez kivantatnak és *még* egy *Pöcsétett*, a kiben messzen egy *siszakott és egy paiszott*, és meg egy *szép arany gyűrűtt*, a kiben legyen egy szép, jó, igaz *kű körülöttö* metezett virágokkal föll ékessétve.«

A *Rima-Szombatban* alakult ötvös czéhnek, a XVI-ik századból többféle okmányai vannak, melyek mindegyütt a m. n. muzeum kézirat-tárába kerülvén, *legnagyobb előzekenységgel kezemhez szolgáltatnak*, és a száraz széksabályokon kívül régi jegyzőkönyveket is foglalván, mint alább látandjuk e jeles czéh belső életéről igen hű adatokkal bővítik eddigi ismeretünket.

A legrégibb irat az *Ország de Gwth*-nak 1516-ban kelt czikkei, melyeket Ferdinánd király 1553-ban pro Aurifabris Rimaszombathiensibus latin nyelven megerősített.

Egy másik adat az, hogy a *rosnay bírák* 1583. kiadták latin nyelven Aurifaber Istvánnak (Eötvös) rónai polgárnak a rimaszombati ötvös czéhhez szóló ajánló levelet, melyben jelentik, hogy *Kopas Imret*, azért hogy *Eötvös Istvánt* dehonestálta 20 fitnyi birságra ítélték.

Az 1606-ban Enyiczken, Széchy Tamás gömöri főispán által *magyar* nyelven kiadott rendelete, mely a mesterek és legények közti viszonyokat, követeléseiket és kötelességeiket szabályozza, igen érdekes.

1626. A lakatgyártókkal való egyenetlenséget tárgyalja. *Magyar irat, igen rongyolt állapotban.*
1639. II. *Ferdinánd a rimaszombati czéh jussait a Kassaiak ellen védi, minthogy ezek a rimaszombati legényeket el nem akarják ismerni.*
1646. Rendeletet tartalmaz Eötvös Gergely czéhmestertől a *kontárok és gyra számra dolgozók ellen.*
1650. *Korpona városának bírája Borzási Ferencz rimaszombati czéh-mestertől a korponai ötvösök számára artikulásait kéri.*
1659. *Kolozsvártt lakó Eötvös Kassai Pál elereszti Szegedi Sándor becsületes legényét és ajánlja a rimaszombatiaknak, mivel a mostani felháborodott időben sem neki, sem inasának munkát nem adhat.*
1698. *Forgách Ádám nógrádi főispán följogosítja a rimaszombati ötvösöket, hogy Rimaszombatban, Losonczon, Széchenyben ötvös műveket jogtalanul árulókat 4 frtnyi bírságban marasztalhassanak.*
- Majd év és cím nélküli szakaszban folyamodnak a rimaszombati ötvösök ad suam Serenitatem, hogy őket is, valamint az oszgyani veszedelmekor a Németh ellenségnek hirtelen való reájuk rohanása ellen védje; mert akkor szabadság levelük is elveszett. Szintén*
- Év nélküli czikkben a czéhbeli taxákat a helytartó-tanács szabályozza; magyarul és latinul adatott ki.*
- Érdekesnek tartjuk e helyen fölemlíteni, hogy 1614-ben *Eötvös György* czéhmasterségében a rimaszombati ötvösök *maguk magukat limitálták.* Ezen irat által különféle áruikkal is megismerkedünk, u. m.:
- Öreg hat lakató Tőnek¹⁾ az ára . . . f. 4 d. —

¹⁾ Az efféle tüket az erdélyi szászok *Buckel* (dudor), *bokel* v. *Pockell-tüknek* nevezik, valjon a *boglár-tól-e*, mely fejüket képezi vagy talán a *bokor* től (pár, ugyanazon nemüből kettő), mivel mindig *párosan fordulnak elő? határozzák meg* erdélyi nyelvészeink. Feltűnő, hogy a »Vetélkedés«-ben előjőnek: a nyakravalók, sokféle *boglárok*, rakvak drága kövekkel . . . (160 vers), és *gyöngyös tük* (162 versben) előfordulnak, de a *boglártüknek*, semmi nyoma.

A *lakatokra* nézve ez áll a 150-ik versszakban: Kell tsinálnunk kitsiny *záraeszkakat*, gyöngyre lakatokat a nemes Asszonyoknak, Tsattot s karikákat mitsodás formákat Lakatosok tsinálnak.

A kisebbik Hat lakató Tőnek	f. 3 d. —
Két szorjával valo öt lakato Töt az órgebet	» 2 » 90
A kisebbik folo	» 2 » —
A <i>szimallyo</i> Töt ¹⁾	» 1 » 20
Ackiben ezüst szem nincs	» 1 » —
6-szögő öregh virágos töt	» 1 » 75
Ötszögő virágos töt	» 1 » 40
A negyszögő viragos Töt ackinek köves roszaja vagion	» — » 90
Ackinek nincsen köves roszája negyszögötőnek	» — » 60
Az háromszögű tőnek	» — » 45
A granato Tőnek	» — » 18
Az öregh Rakott kapocznak	» 2 » —
Acki öregh rakot kapocz ackinek ketős Ro- sza vagion	» 2 » 40
A legkiseb rakot kapezjot	» 1 » 20
A 12 Granato kapocznak ackinek az all- jában is kövek vadnak	» 1 » 90
A kinek az alljában kó njnczen	» 1 » 25
A negy karikaju kapocznak	» 1 » 20
A három karikajunak	» 1 » —
A <i>czimerköves giüronek</i> az <i>ortia</i> pikkeles kapeziot	» — » 15

Ezek után következik a 4 ftot tevő birság azok számára, kik a vásáron két székre kirakodnak stb.

A rimaszombati *régiebb, igen rongyolott*, jegyzőkönyv elején 13 levelen 16(17?) — 1670-ig a czéh különféle statutumai foglaltatnak.

Következik a XVIII. század közepéből való *czéh-mester eskü*; választások, büntetések stb.

Utóbb, rendetlenül, *inasok szegődtetési*, és pedig a könyv legvégén 1611-től kezdve, sok közbe eső üres lappal, 1785-ig.

Közbe esnek szintén azon időközből a *remek miatt a czéhnek fel követési*, vagyis a mesterségre való felavattatásért való folyamodások.

Mindezen ténykedéseknél a czéh-mestereket, dekánokat nevezik meg; innét látjuk, hogy *1611-től kezdve 1632-ig a czéh-mesterek mind Főtvös* melléknévvel bírnak; ettől az évtől pedig e század közepeig és azontúl az ötvös név más, de mindég ma-

¹⁾ *Szimolcza* (szamócza), eperes illatú fű, *eperalakú tű*?

gyar nevekkal váltakozik. A magyar nevek kizárólag 1830-ig tartanak; leggyakoribb köztük a *Bodzsási* család neve.

Inas szegődtetés kezdődik a könyv végén és halad *1611-től 1724-ig*.

Jegyzet: Mellékeljük a czéhmesterek lajstromát, a mint azt a jegyzőkönyvekből sikerült összeállítanunk:

Registrum 1611. Ötvös Márton chemesterségében Ötvös Giorgi inasát *Balast* (rendesen vezetéknév nélkül); öt esztendeig.

1611. Eötvös Tamás CM.-ben Eötvös Ferencz, Jancsi inasa 3 esztendeig; kezcs Eötvös Ferencz s Egri Eötvös Giorgi.

1612. CM. *Ötvös Ferencz*, 5 esztendeig *Palkót*, mestere Ötvös Márton.

» Ötvös Giorgi pedig *Andrist*.

1612. Ötvös János, *Jancsit* 5 esztendeig. Azt fogatta hogi elengedi az fel Esztendőt.

1613. Eötvös Mihál, *Andrist* 5 évre. CM. *Barzsi Benedek*.

1612. Herczeg Pál, *Mihált* 5 évre. CM. *Ötvös Ferencz*.

1614. Eötvös Mihál *Davidot* CM. *Eötvös György*.

» Ötvös György *Petit* 5 év.

1615. U. a. *Mihókot* 5 év. CM. *Ötvös Pál*.

1617. Ötvös Márton fiát Gyurkát 5 év. *Herczeg Pál* CMest.

1618. Vacsy Eötvös István, *Mihók* 5 év. CM. *Eötvös Giorgi*.

1619. Eötvös Mihály, Szöcsi Ferencz fiát *Andrist*.

1620. U. a.

1621. CM. Ötvös Mihály. — CM. Ötvös Boldizsár.

1622. CM. Ötvös Boldizsár. — Egri Ötvös Giorgi CM.

1623. CM. Egri Ötvös Giorgi.

1624. CM. Ötvös Boldizsár. — Ötvös Mihály.

1626. U. a. 1652. Ötvös Gergely CM.

1627. Ötvös Mihály CM. 1654. Farkas Ferencz CM.

1628. U. a. 1655. Bozasi Ferencz CM.

1632. U. a. 1656. Farkas Ferencz CM.

1633. Bozasi Giorgi CM. 1657. U. a.

1634. Ötvös Mihály CM. 1659. Bozzasi Ferencz CM.

1635. Herczeg Pál CM. 1660. Eötvös Gergely CM.

1640. Bozsasi György CM. 1665. Ötvös János czéhmester

1642. Bozsasj Györgi CM. 1666. U. a.

1646. Eötvös Gergely CM. 1668. Ötvös János CM.

1647. U. a. 1670. Bodzsasi Ferencz CM.

1648. Kecskeméti Eötvös János 1673. Bozzasi Ferencz CM.

CM. 1674. U. a.

1650. Bozzasi Ferencz CM. 1675. U. a.

1651. Sinay János CM. 1676. U. a.

1651. Bozasi Ferencz CM. 1679. Kazay János.

1681. Kazay János.

1682. U. a. — Eötvös Szük Ferencz CM.

1686. Kazay János CM.

1688. Eötvös Szük Ferencz.

A régibb könyv szerint majd nem mindég ugyanazon formulát használva 1611-től fogva 1785-ig vagyis 174 év alatt szegődttetett a czéhez : Inas 167. Mesterségre avattatott föl 39.

Nem tarthatott minden mester annyi legényt és annyi inast mint neki tetszett, hanem ezeknek száma 3—3, 2—2-re volt szabva, hogy így a szegényebb mester is élélhessen.

Mellékelem, mint kiegészítőt a czéhmesternek esküjét is, melynek szentségére gyakran hivatkozás történik :

Esküdtetésnek formulája (1744-körül).

Esküszom az elő Istenre, ki Atya, Fiú szent Létek telyes szent Haromság egy bizony örök Isten, hogy a Czehmestersegnek tisztiben, hiven igazan eljárak, minden előtttem perlekedőknek igaz törvenyt is szolgálta-tok, felre teven atyafiságot baracagot és mindeunemű tekintetekot, és amely engedelmséggel a becsületes czehnek tartozom azt meg adom és a becsületes czehnek, kezemben forgó javait minden telyes tehetséggel, szaporítom, ez az ő idejében azokrul igazan számot adok, melyre Isten kigyelmeiket, úgy Segélye stb.)

Továbbá év-rendben következnek az egyes czéhhatározatok, melyekből a czéh belső életéhez sok felvilágosító pontot találunk
16(husz körül) *Eötvös Ferencz* 1612-ben volt CM.

Az mesterek (mind?) egiüt leuen Vr napian eottuös Ferenczi Chemestersegeben az eo kegielme hazanal neminemő dolgainknak el vegezeseŕöl Azert egyienlő akarattal az *proba maraczisag* felől illien dolgot vegeztők.

Az melj mesteren Che mester tetelig egi *maraczisag* vagi kettő lesen szent mihali napian ki valthasa az cheleuel szeriut ha haromot eri tartozek az kettőiert d. 25, harmadikert d. 75, *negi font peccienie, egi kappan, egy pint . . . az melj miue fel* nem eri az probat el töresek.

Anno 1622 January die 12 Eottuös Boldizsar chemestersegeben az eges che üegeste, Egjenlő akaratbol, Hogi ha valamelj Bőcziületes Vronk *Inast szegöttet*, es (kitörölve) Che mester Vronk hazanal, es az melj Bőcziületes Vronk ot nem leszen az szegöttetesen, nem tartozik szer boral.

Viszont mikor *Inast szabadítanak*, akkor az ki ot nem leszénis tartozik *Egy szer boral*.

Viszont mikor Che mester valasztas vagion, akkor is tartozik *egi szerel* es mikor megh eskettetik is ha Ithon nem lenne is. Valamelj Bőczyületes Vronk.

Ez üegezes is akkor lőth hogy ha Inasa találkozok valamelj Bőczyületes Vronknak ket holnapot lakiek az Vranal segódetlen *proba-hetel* az ket holnap elműlian toüab ne lakhasson *szegódetleni*, hanem be szegódtessék.

(1624 körül) az irás szerint ítélve:

... probat ha fel nem eri el törö ... esz fel giratol vegien d. 1 1 giratol d. 2, ha tob leszen minden giratol ket ket p(en)z)t ez pedig az che ladaiaiban tetesse Az *mürani szer is* serrel jarion tiz tallierigh egi egi mesternek ... ketszer raita mara ... ki valezia harmadszor pedig minden müie megh proba ... esz ha io leszen megh hadgia, ha az probat fel nem eri össze töressék az myue.

Maszodik vegezess, ha az ur ő nagszaga mestert hiuat szerrel Iar jonak kj az kin az szer leszen az müetisz szerel cinaliak tiz tab lierig az egyi szer pedig húsztallierigh egi egi mester az iss Szer Jarasz szerint

Anno 1625. Septembris die 29.

Az bőczyületes che illien uegezest tót egienlő akaratból mind egiut leüen az Herczeg pal hazanal, hogy Ennek utanna az o che mester hazanal legyen az Lakas, Elszóben az uý chemestert el ualássak es mas nap kisercciek az Vy Che mestert hazához.

Anno 1628 Jüly die 24.

Az Bőczyületes Che illien üegezest uegezet egienlő akaratból, Eottuós Mihalj Chemestersegeben az legeniek allapattia felől, hogy ha valamelj Ifju urat El akaria hadni *Bocziu hetel*, solgallion annak utanna ha El akaria hadnj, akori Chemesternek hire tegie, az mely Jambor mesterhoz akar menny ket Ifju keressen müiet, hogy ha pedig akkor nem lenne kőzöttónk, akkorj Ifju mester keressen müiet hogy ha mas Varasrol találkoznek Ifju legenj az se ulhessen mihelében mire keresetlen Chemester hire nekul, mert ha kulómben czielekesik, mind az legent, mind az az Vrat meg buntetj az che.

Anno Domini 1640.

Az egez Che eggjüt leven Bozsasi György Che mestersegeben,

egjenlő Akaratból azt vegeztük, hogi Sz.-Mihalý Napjan mjnden mes-
ternek algianak eggi eggi Tallert Sz.-Györgi Napigh vegje haznat
akarmi mivot csinalljon belölle Sz.-Giorgi Napjan penighlen adgion
(flo 2 d. 50, kitörölve) Harmadfel forjntoth a chenek akj megh nem
adgia *tizen ötöd* Napigh tartoszek huzon öt penzel Többet adnj.

Ha *ackor* sem adgia Mas Tizenötöd Napigh is tartozzek huzonöt
penzel Többet adni, harmad tizenötöd Napra Tartozzek Che Mester
Uram Tartozzek a che crejevel megh vennj rajta.

Item in Anno Domini 1640.

Az egész Czéh egyut lévén Bodzási György Uram Czehmestersé-
geben a Becsületes Czéh ilyen végezést tött egyenlő akarattul, minek
utánna az *Inas* kitölti az öt esztendőt, tartozik a gazdája *tíz magyar*
forintokkal, ruhájáért, ugymint kis nyiczér ¹⁾ *mentejeert és dol-*
manyáért.

In Anno Domini 1648. m: Juný 15 die *Keckemetj Eötwös Janos*
Uram chemestersegeben es Bozzasi Ferencz Dekansagaba az Becsületes
che egjenlő Akarattal vegeztek eó kgec hogi ha enek utana Talalkoznek
hogi ha *Inasokat szegóttetennek kettőt vagi harmat*, egi szersmind *ackinek*
készületj nem volna az ebédhez ackivel Tartoznek Inasszegő Heteshez Tar-
tozik az Becsületes chenek az etelert es a Borert (d. 75 kitörölve) f. 1.
Ha penigh csak *egi leszen etel három tal etel bor es 69.*

Ugjan az 1648 Esztendőben m: 15 die Juný *Keckemetj Eötwos*
János Uram chemestersegeben es Bozzasi Ferencz Uram Dekansagaban
az becsületes che egiüt lewen az *Contarok* allapottjarul eó kjelmek
illjen vegezest vegeztek hogj ha valamelj legenj Talalkoznek olljan az—
ki valahol *Contarkodnek* ez az mi Becsületes chehünkbelj mesterhez
akarna mivet Vezetnj Tehat ket het ha el telnek a Becsületes chenek
rend Tartasa szerint tartozik a Becsületes che azt az Ifjat megbuntetnj
egi Gira *my ezustre* akar penigh ft 8 kiuképen ackj chehunk ellen
kjserae (?) es maszor visza Jonne az mj Becsületes chehunkben.

Anno 1649. Eötuós Andras czeh mestersegeben az Becsületes
czehegjenlő Akaratbul illyen vegezest vegeztünk, mjvel az három
czeheknek ennek előtto való üdökben *sok In Jurjak* leven kival kepen az

¹⁾ 1620-ban a *szepsi* fazekas apród szintén kap három évének
befejezte után egy *kisnyítzer dolmányt*, egy *aba* nadrágot stb. 1617-ben
a *jolsvai* apród legénynyé való avattatáskor kap *kisinczér dolmánt*.

Kovacz es Lakatos czehek miat, és sokat is kóltóttünk miaatta azért vegeztük, hogy azutan az melj beczülletes ifjú mester kozünkben al, Tartozik az czeh penzevel egjüt ere az koltsegre Letenj d. 50.

Anno 1654. Die 8. Juný Farkas Ferencz Chemestersegeben es Szinaj Janos Dekansagában, ugian az ó kglme hazanal az Beczülletes Che engienés (sic) akarathól ment arra, hofi a melj becszülletes Ifju, mester *Remekét fel követj.* Tehat az oljan Ifju Tartozzék *Tudoman poharban* f. 1. (téntafolt miatt a számot nem lehet tisztán kivenni) mivel annak előtti villongosan volt az dologh.

Anno salutis 1657. die 12 february Farkas Ferencz Uram Chemestersegeben az Beczülletes Che egjenlő akarathol vegeztek, hogy ennek utanna az *Chemester választas farsangh másodnapjan legien*, ebédet is másodnapon ugian az oo Chemester hazanal egiek megh, annak Utanna kiserjek hazahoz az valasztott Chemestert. Az *Chemester hazahoz Tartoszonak venni egy szeket fátt* Che szüksegere. Ez mellett az *Chemesternek legien Szabados vasarban elől avagi első Utan székit tennj avag kj Rakodnj.*

In anno Domini 1665. die 6 Juni.

Az Betsulletes Che egjüt leven Eötvös Janos Che mestersegeben es Kadas Istvan Dekansagaban közönseges Akarathól ezt vegeztük, hofi senki megh ne mereszellie probalny hofi semi munkara ne legien szabad *s o d r a s t* eigiebre czinalni, hanem csak az *Giögiös forman valo törre*, ha penigh valaki meg proballia Che Igazsagaban semi el ne engedtessek.

Item senkinek ne *legien szabad ket forintot kapotra nieset aghra küves es ezüst* (szemet kitorölv) *szem es rozat czinalhj*, hanem csak az valtonak.

Item Törvénieböl az munkat nem Illik megh vettni az *hat Lakatn tönök megtiltottuk* soha ne légien szabad az lakatban ezüst szemet czinalhj, hanem csak az harmaban.

Item ugian Akor vegeztük *hogi az Ewtös? Gomb egy formaban egy aranjwan czinalliuk* in d. 18 az ara azon kívül valaki megh proballia Che igazsagaban semmi el ne engedtessek.

Item Ugian Akor vegeztuk sem falun, sem varoson többi megh nem lesszen engedve, hogj imit amot arulva valakit ezen kívül meg bün-tetik in f. 4.

1666. die 9 Martii, Eötvös János Chemesterségében azt végeztük, hogy senki meg ne mereszellie próbálni az Mesterek közül, hogy *kontar-nak semü-nemü szerszamat, sem miszert* adnj nem szabad, mertha meg tapasztalliu Che igassagaigh meg Büntettetik Ugi mint f. 4.

1670. Bodzási Ferencz Uram Che Mesterségében a Becsületes Czeh, együtt leven, Csináltanak ökielmek ilyen statutumot . . . mikor az *Inast szabadon mondják*, tartozik az Inas az b. czehnek adni 3 magyar forint és 2 font viasz arut 72 pénzt.

1712. A Becsületes Czé együtt lévén egyenlű akaratbul tettének ilyen végzest kiváltképen az, kik vasarra Jarnak egymás között kiki egymast ugy Becsülje, hogy vagy egyiktul vagy másiktul valami Panasz benegyöiön, mert valakin tapasztalodik, annak méltó büntetesis elveszi. *Az Ezüst vételben* ilyen rendet tarcsanak, hogy valamig egyikel beszél avagy széki előtt ál, addig ne mérészelye kérni, mert ha kéri vagy masikra fel veri, annak az Cze igassagan kel maradni; minden Ember szemme hunyogatással vagy taszigatással vagy lab nyomással az Embert ne Amicsa, mert ha rajta tapasztalodik erőssen meg büntetik.

Éz a Statutum esset 1715. Esztendőben *Bodzai Samuel* Uram Cze Mestersegiben es *Szuk Miklos* Uram dekansagaban.

1713. Die 1. Martý.

A Böcsülletes három Che Nemely okok tul viseltetven egyben gyüllött ekkori alkalmatossaggal az halotti állapot szo beszédben, elő fordult, kihez kepest, a Becsülletes három Chetül el végeztetett, hogy ha akar mely Böcsülletes Cheben esik is halott, Mivel hogy Isten ő Felsége igen meg szaggatott, bennünket valamelly Böcsülletes Mester ennek utanna az halotti, temetést el mulatta, annak az ő penaja f. 4.

E Dolog jött az Böcsülletes három Chenek Chemesterenel

Nyeregýarto Istvan Uramnal

Bodzasi Samuel és *Janos Kovacs* Uraimek jelen letekben.

1715. Bodzási Samuel Czeh Mesterségében . . . csináltunk ilyen Statutumot, hogy minden *Inas szabaditaskor* es szegötteteskor, Czeh Mester valasztaskor és eskütteteskor minden mester ember tar-

tozik szer *borral*, ha szinten akkor Ithon nincsen is, tartozik vele.

1738. Die 1. Martj *követte fel* az *Becs. Nemes* czehet Bonta Janos Uram Bonta Márton Uram Czeh Mesterségében ... kezes Bodzasi Gábor Uram Czeh pénzével a kívül tartozott

1750. Miskolcz városában lakos szombati Ötvös Ferenczről van szó.

1764. Bonta János Czehmesterségében szegődtetik *Garai Janost* ... kinek is adjon *Isten ő felsége* erőt és tehetséget az hosszúságos szolgálatra. — Hasonló jó kíváнат áll 1759. November 1-jénél is.

Ugyanazon év November 15-énél: a Nemes Czeh érdemes tagjai jelenlétében tetszett determinálnunk: hogy az pecsetlésért obvenialó 30 garasokbul 2 pint bor áru légyek a fel szolgálló Uraiméktul.

A *remekelést* és az utána következő mesterré való fölavatást megelőzte a czéhnek való *fölkövetése*. Így:

1649. Marcj 27 die. Eötvös Andras Uram che mestersegeben Josouay Häfenstaner Mihaj Uram *követte fel* az chehet Csontos Janos es Kecskemetj János uramek kezesek ft. 20.

Ezen alakban a remekelésre való elkészület folyvást megemlittetik jegyzőkönyvünk azon részében, mely e mozzanatnak van szentelve.

Az innen származó tartozásokat nemcsak kész pénzzel, hanem szerszámokkal vagy műanyaggal és kész munkával is lehetett megváltani.

In Anno 1673. die 28. Augusti allott közünkben *Roszno Banian* lakozó *Erdelj* (Szentgyörgyi kitörölve) *Ötvös Giorgi* Uram. *Alkuttunk* megh ő megh cökimevel in f. 18 az meljnek az f. 9 megh adta, megh marat adossa ő kíme f. 9 az meliet ő kíme fogadot farsang három napjára megh adnj, kezesé penigh Eötvös palné Aszoniom masodik maga szemelieben.

Viaszt adott f. 9. az ara d. 72. adot die 24 Augusti 8. *kraczoło eczetet* ket poturat. In f. 1. denar 50.

Ittem adott ő kíme 4 *kratszolo Eczetet* egiet egiet in d. 18 denar 72.

Item adot eő kime ket kötes *kraszolo ecsetet* in fl. 2 d. 28, adot fel gira *kenicsőt* in d. 45, *sarkanyvér* d. 24, adot fl. 3 — solvit.

1674. die 14. Julý mutatta be az *Remeket* Szük Ferencz alot közinkbe mester asztalot tartozik adnj farsang három napia Czinalt az Betsülletes Chenek 30 nehezekből Gombokat az meljest tuttunk egi tallért (f. 2) adott megh az *Alkuvasban*, fl. 10. Alkuttunk meg az Mester Asztalért f. 14 megh restal fl. 1, adot fl. 1, jtem vasarlot az B. Che számára f. 1. Solvit.

Nagy súlyt fektetünk a *remekekre*, mert ezekben gyakran az ötvösség által készült *nevezetesb* tárgyakat ismerjük meg.

Leggyakoribbak a *kelyhek* vagy diszpoharak, a *helymes pecsétek*, és a *köves gyűrűk*; melyek magukban a czéhszabványokban rendesen fel vannak említve.

Újabb időben azonban a remek tárgyait változtatták, kevesebb költséget szerző, és könnyebben értékesíthető darabokat tűzvéni ki feladatúl. Így:

1823. *Kolmayernek* remeke állt: 1 pár arany fülbevalóból, 1 arany gyűrűből és 1 pár ezüst sőtartóból.

1829-ben bazíni születésű *Libay Pál* jelenti magát a remeklésre, nehogy a remek költséges legyen, határoztatott: csináljon 1 czukortartót 30—40 latosat, 1 arany gyűrűt, 1 rézbe metszett címert, mely a czéh ládájában marad.

Ezek elkészítésére a czéh 3-szor 15 napot enged meg neki.

1840-ben ifj. *Szentpétery József* remekje állott: 1 arany nyakba függőből, 2 másli, közepén egy fiuom ezüstbe foglalt granáttal, meg-aranyozva; köteleztetett még egy ezüst *strikkelő* kosárnak bemutatására, de ezt egy czukorporzóval cserélték fel.

1848-ban állt a remek: 1 ruganyos karkötőből és egy 13 próbás czukor porzóból. Ezt *Szlavik Frigyes* hibásan készítette el, mire 4 forinttal megbírságotk.

De a *legénynyé*, vagy társsá való felavattatás is nagy készséget kívánt. Erről tanúskodják azon megjegyzés:

1828. *Alexi József*, Alexy Márton CzM. fia, 3 évig tanult, felszabadul

— mint a ki *tudományának réz és ezüst pléhekre való jeles metszé-*

sei által bebizonyította az új articulusok 8. cikkelye szerint — hogy alkalmas *legénységre*.

Felemlitendők e helyen a *pléhek* is, melyek több helyen előfordúlnak. Magyarázatul szolgáljon e határozat:

1762. die 14. Mensis Junii. Együtt levén az egész Nemes Czéhünknek érdemes tagjai, Nemes Czéhünknek gyűlése alkalmatosságával *tetsze't intabuláltatni*, hogy ezután, ha valaki inast az Nemes Czéhnek tagjai közül beszegődtett, az Inasnak eleiben kel adni, hogy midőn az 12 *pleheket szabadulasakor* bemutattya az 11. legyék rész, az tizenkettedik *penig 12 próbás* egy lat ezusból legyen, ezt *penig* a B. Nemes Czéh azért tselekedtette, hogy eddig az feledekenysegből az *pléh igen* elmuló. Nem különben az szegődtetése iránt is tetszett vegezni, hogy az Három magyar forint és 72 penz mellé 4 tisztességes tál ételt adjon, ha Idegent szegődtet, ha pedig maga fiát, tehát egy forintot és 4 tál tisztességes ételt adjon. Mikor felszabadúl hasonlóképen 4 tál tisztességes ételt, 3 magyar forintot és 72 penzt viaszert tegyen be.

NB. Ha szegődtetéskor Leteszi a 72 penzt viaszert, szabadulaskor nem tartozik.

1764. Szabadon mondottak *Körmöczün* lakozó Krausz Jánost, letette a *pléheket*, fizetett, adta a 4 talt és 1 *Német* forintot.

1764. 13. Jan. B. Bonta János 18. Czéh Mesterségében B. Bodzasi Ferencz 18. Dekansagban Miskolczon lakozó Szombathi Ferencz ur nála öt esztendeig szolgálo és tanuló Inasot Dalkoni Nagy Palt *szabadon* mondotta becsülettel ki töltvén határos idejét a N. Czéh statutuma szerint, az 11 *Rész plehet és egy ezüst plehet* be mutatván. Nem különben az 3 magyar forintot és az ebedért az egy Rs. forintot lefizette.

Pro Nota. Az *Pléhek* rendi; előlszámlál 1780-nál 7 *ezüst plehet*, utána: mind ezekről számot adtam és elosztottam, egyedül az Fejes György maradt fel; Utána ismét hatot említ.

1763. Még az ns. Czéh 2 *Czapás* ¹⁾ *Pohara* új Czéh Mester ur (Bonta

¹⁾ Külseje hasonlít a czápa göcsörtös bőréhez, mely megpuhítatva mustármaggal sajtoltatik, hogy rögössé, érdessé legyen. (Magy. Akad. szótár.)

János, ns. Horváth Gábor ur helyébe) kezébe ment és *1 lath ezüst pléh, ismet 1 lat ezüst pléh.*

1765. Ismét B. Bonta János CMesterségében ... Mostan is azon túl specificalt *2 pohár és pléhek* megvannak.

1768. 2. Junii. Az Poharak es az plehek eladattak, és így tovább B. Czeh szolgálí rúla számot adni nem tartoznak.

Következnek végre a szabadon mondások.

1784 — 86-ig így fordulnak elő Becsületessen *szabadon mondottak*, letévén az 3 forintokat és 72 penzeket, emellett pedig tisztességes ebédet adván, vagy az ebédért pedig az egy Renes forintot.

Arról, hogy az *erdélyi ötvösök* átjöttek magyar városokba dolgozni, mesterekké lenni, és így művészetüket, ha szükséges lett volna, itt is terjesztetni, kitűnik a *ríma-szombati* jegyzésekből, melyekből föl lehet tennünk, hogy hasonló ahoz, mi másutt is előfordult. Az ide tartozó helyek, ezek:

1681. 13. Maji. Állott az becsületes Cheben közinkben Roszno-Banyan lakó *Brassai Eötvös Mihál*, alkuttuk ő kiűmel in fl. 18.

1692. Rosznyón lakozó *Segesvari Eötvös István* állott Rimaszombati Nemes Eötvös Czehben. Alkuttuk fl. 20.

1660. Bozassi Ferencz Uram szegődtette be az inasat Szögdi Sándor nevűt, mely *Colosvartoll jött levelet szolgálni kett Esztendeig.*

1673. Beállt a czéhbe Rosznó-Banian lakozó *Erdély* (Szentgyörgyi, ki-törölve) Eötvös György Uram.

Ezen nagy tiszteletben álló czéhnek rendkívüli kiváltságai valának, melyekben nem is mesterembereknek, *hanem művészeknek* címeztetnek, miért is az úrnapi körmeneten a legrégibb czéhek előtt lépdelnek. L. *Pécsi cikkek.*

Eleintén a czéh magát állandóan *becsülletesnek* címezi; de a XVII. század végén és a XVIII-dikban már a *nemes és becsülletes* ötvös czéh címet állandóan használja, sőt

Anno 1780. Die 8. february *Horváth László* Urat Nemes Czehünk érdemes tagjai jelen létekben *mai napon Che Mesterseg beli hivatalra méltóztatott*; *Bernath István* Uram pedig hites Dekanságában confirmáltatott, kiknek is adjon az Ur Isten tehetséget hivatallyok végben vitelére.

A *Vetélkedésben* pedig (l. 168-ik versszak) még ez is áll: Nézd el mi köztünk is, gyakran áll *Bíró is, ötvös mester emberbül!* —

A 158-ban: Felseges Császárok, koronás királyok ötvös nélkül nincsenek; amaz nagy pecsétek, kik zsinóron függnék ötvös által készülnek, kikkel Donatiók és az Armalisok, Igen erősítettnek,

A 159-ben Arany Bárányokat, s azokra lánczokat tsinálnak az ötvösek, az mely bárányokkal és arany lántzokkal a Hertzegek ékesek, mind tsak ott készülnek!...

És 164-ik versszakban: Tsak edgy embert mutass, avagy száddal mondhasz, a ki megházasodott; ki a mátkájának, Jövendő társának, Jegyben gyűrüt nem adott. Edgyett sem mutathatsz, mert nem is találhatsz, Bár be járd az országot!

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Jung: »*Roemer und Romanen in den Donau-Ländern*« című művének ismertetése.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

II.

Világosabb lesz a kérdés, ha a dunántúli és dunáninneni tartományok viszonyait egybehasonlítjuk. Először a római uralkodás idejét kell tekinteni. A dunántúli rész már Kr. u. 73-ban római provinciává lett, abban a római lakosság a trajánusi Dáciából kivitt néppel is szaporodván 272. után; — mint maga Jung beszéli, a dunántúli püspökök a IV. és V. században latinul levelezének a byzanci császárokkal és a chalcedoni zsinattal; ott a latin nyelv hivatalos vala, mely mellett egy romano-illir, azaz oláhnyelv fejlődött ki, mint házi vagy paraszt nyelv, úgy mond maga is. A szláv beköltözések a IV. században, ha nem előbb, kezdődnek, s tartanak a bolgárok berohanásáig 679-ben.

A szlávok elől a falvakban lakott és már latinosodó thrakok és illirek a hegyekre és erdőségekbe vonódnak: a városok népe inkább védelmezheté magát a falai között. A bolgárok 679-től fogva magok alá vetik mind a szlávokat, mind a nem-szlávokat, nemcsak a Balkánig, hanem azon túl is. Ők, a bolgárok, 864 tájban keresztyénekké lesznek; a Szvatopluk által 886-ban Moráviából kihajtott keresztyén szlovén tanítók hozzájuk menekülnek, s ott folytatják a keletkező szlovén irodalmat, melyet ezentúl bolgárnak neveznek. A bolgárok a konstantinápolyi egyházhoz csatlakozván, hamar elszlávosodnak; de uralkodásuk alatt a romano-illir nyelv is, melyet már blach-nak, vlach-nak neveznek vala, terjeszkedik. 1018-ban Basilius császár meghódítja Bolgárországot. A *bolgárölő*, így hívják Basiliust, meghagyja a bolgár egyházat, s az általa 1019-ben kiadott Chrysobullion (arany bulla), melyet Jung a 257. lapnak második jegyzetében fölhoz, rendezí azt. Nem lesz ugyan többé patriarkája, hanem

érseke, ki Ochridában székel, s ez alá tartozzanak, ugymond a bulla, az egész Bulgáriában lakó Vlachok és a Vardar törökök is, a kik a bolgárok határain vannak.¹⁾ Íme 1019-ben, tehát az előtt meg aztán is, egész Bulgáriában oláhok valának, a kik egyházi tekintetben a bolgár patriárka alá tartoztak volt, most pedig az ochridai érsek alá rendelődtek. Ez fejti meg azt a föltetsző körülményt, hogy az oláhnoknál nemcsak a szláv (bolgár-szláv) nyelven folyt az isteni tisztelet, hanem az úgynevezett cziril írás is honossá lett; ez fejti meg továbbá azt is, hogy az oláh nyelv annyira át van hatva bolgár-szláv elemekkel. — Lássuk most a Dunán inneni viszonyokat.

Trajanus 105-ben ura lesz Daciának, vagyis a mai Erdélynek, s abba minden felől lakosokat telepít; a római élet nagy virágzásnak indul, még sem fejt ki római irodalmat — csak feliratok maradnak utána — egy név sem válik híressé Daciában, az tehát e tekintetben jóval hátrább áll Hispániánál, Galliánál, Afrikánál, Illyricumnál. Nem is csuda; a daciai rómaiak egy nép-vegyület valának, név- és jog-szerint rómaiak, nem nyelv szerint is; ez a római műveltség alig tart 150 évnél tovább; már 272-ben tökéletesen vége lön a római uralkodásnak, s a római élethez ragaszkodó lakosok kiköltöznek Dunán túlra, a régi Moesiába. Fogadjuk el a Jung véleményét, hogy az erdélyi dákok a rövid idő alatt annyira megrómaiásodtak, hogy a visszamaradó ázsiai és másféle rómaiakkal együtt az oláh nyelvet alkothatták; ebben tehát szükségképen nyomait kellene találnunk a germán nyelvnek, hisz a gótok és a gepidák 272—566-ig uralkodának ott, mert a hun birodalom idejében is (375—455) Erdélyben a gepidák laktak. Roesler helyesen figyelmeztetvén e nyomos körülményre, abból, hogy az oláh nyelvben nincsenek germán elemek, okvetlenül következtetnie kellett, hogy az a nyelv nem a gótok és gepidák társaságában képződött. — Jung egészen melőzi ezt a dolgot.

¹⁾ Jirecsekből tudjuk meg, hogy Theophilus császár (829—842) telepítette volt Thessalonica és Voden közt a vardar törököket, kiknek saját püspökjök volt, ki most az ochridai érsek alá rendeltették. Még XVI. században nevezte azokat a poljanai püspök a maga czímében.

A gótok és gepidák, a mikor keresztényekké lesznek, az Arius hitvallását fogadják el, mint a longobardok is; ez a hitvallás igazán a germán népek vallása lett — a frankok kivételével. Az erdélyi románok tehát vagy szintén Arius tanításához állanak, vagy uraiktól elválva, Athanasius hitvallásához ragaszkodnak. Mind a két esetben valami nyoma volna mind az egyezésnek, (mert ekkor a Dunán inneni oláhok Arinusok, a Dunán túli oláhok athanasianusok lettek volna), mind a különbségnek (mert úgy a Dunán inneni oláhok az uraiktól vallás szerint is elkülönödtek volna). Vagy pogányoknak gondoljuk-e az erdélyi oláhokat 566-ig, a mikor az avarok uralkodása alá kerültek? Legyen.

Az avarok 790-ig uralkodnak mind Pannóniában, mind Dáciában; ez idő alatt, vagy még előbb is, szlávok jutnak Erdélybe is, mit a Kraszna, Bisztricza, Tirnava, Csernavoda stb. folyónevek, Szolnok, Zalatna, Kovászna stb. stb. helynevek bizonyítanak. Ezek a szlávok nem valának még keresztyének, az oláhok tehát nem ezektől fogadhatták volna el a keresztyénséget az isteni tisztelet szláv nyelvét. De a bolgárok 864 tájban lesznek keresztyénekké, a hozzájuk 886-ban menekült morva tanítók ott folytatják a bolgár-szláv egyházas irodalmat. Akkor már a magyarok a mai Moldovába értek volt, s a besenyők sarkukban vannak. Ezek elől amazok a mai Magyarországra vonólnak, elfoglalván a régi Pannoniát és Moraviát; a besenyők pedig a mai Moldovában és Havaselföldön terjeszkednek. Az erdélyi oláhok és szlávok a besenyők és magyarok közzé szorúlván, a magyarok uralkodása alá kerültek. Az erdélyi szlávok oláhok tehát *csak* a bolgároktól kaphattak volna keresztyén tanítókat, kik náluk is a bolgár-szláv isteni tiszteletet és írást terjesztették volna. De ennek sehol nincsen nyoma. Magyar fejedelmek 950 tájban Konstantinápolyban keresztelkednek meg, egy Hierotheus nevű konstantinápolyi szerzetest püspöknek is hoznak ki Erdélybe: hol vannak tehát akkor az oláh papok és püspökök? Nincsenek. Ahtum egyik magyar főember, a Maros mellékein s azoktól délre önálló fejedelemséget akar alapítani, s mint Szt.-István, ő is a keresztyénséget terjeszti a maga tartományában. Ahtum ismeri Erdélyt: de honnan vesz papokat, Erdélyből-e? nem, hanem Bő-

dönből (bolgárul Bdyn), a melynek püspöke előbb a preslavi bolgár pátriárka, utóbb pedig a Basilius arany bullája szerint az ochridai bolgár érsek alá tartozik vala.

Ebből is csak azt kell következtetni, hogy akkor Erdélyben még nem valának oláhok — vagy ha igen, pogányok valának. Ugyan ily következtetésre jutunk Sz.-Bruno leveléből is, ki Szt.-Istvánunk vendége vala egy ideig (*»cum moram facerem in terra Ungrorum«*) s attól ment a besenyőkhöz (*ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos*) téríteni azokat. Öt hónapot tölte nálok, földjöknek három részét járván be, (a negyediket mellőzte), de csak harmincz lelket birt megtéríteni. Bruno Galiciának keleti részéből, a mai Bukovinából, került a besenyőkhöz, s ott hallott valamit a fekete, azaz erdélyi magyarokról is, a kikhez már Sz.-Péter első követsége járt, azaz, kik között már terjeszkedni kezdte a kereszténység. (*Audivi enim de nigris Ungris, ad quos quae nunquam frustra vadit, Sancti Petri prima legatio venit.*) Bruno öt hónapig időzván a besenyő népnél, s három részét járván be annak, talán csak akadt volna kereszttyén oláhokra is, ha voltak ott ilyenek: vagy pogányoknak képzeljük? — Lehet, hogy Erdély már Sz.-László ideje előtt uralta a magyar királyt: az bizonyos, hogy László rendezte politikailag és egyháziilag, mert ő lön Erdélynek pátronusa. Valamint a zágrábi püspökség a horvátokat, úgy az erdélyi püspökség az erdélyi lakosokat a nyugati egyházba vitte s tartotta meg abban. Ha tehát pogány oláhokat képzelünk Erdélyben, azok okvetetlenül a római egyház hiveivé lesznek. — Jung se Sz.-Bruno levelét, se a másik körülményt nem tekinti. De ezeknél is nagyobbatt mellőzött.

Ha Erdélyben a magyarok megszállásakor oly számosan lettek volna az oláhok, hogy a közzéjök jutott szlávokat is magokba olvaszthatták: az oláh nyelvnek nyomai okvetetlen rajta mutatkoznának a magyar nyelven. Az összes földön, a melyet a Kárpátok körülfognak, kétféle népet, a szlovént (a régi Pannóniában és a nyugati Kárpátokon innen való Moraviában) s az oláhot (a Tiszán túl és Erdélyben) találtak volna az új megszállók. Mind a két nép nyelvének egyaránt lett volna hatása a magyar nyelvre. A szlovén nyelvét, sok, igen-igen sok kifejezés ta-

núsítja, mint: ablak, asztal, asztag, gereblye, garmada, kalász, király, nádor, ispán, kereszt, koma stb., s a tiszántúli és erdélyi magyar nyelv ugyanazon szlovén kifejezésekkel él, a melyekkel a tiszáninnen és a dunamelléki magyar nyelv. *Egy* és ugyanazon szlovén hatás alatt képeződött a keresztyén magyar nyelv, — s ez a legdöntőbb tanúság czáfolja meg Mommsent, Jungot és valamennyi rumun író, kik Erdélyben Trajanustól fogva szakadatlan következést látnak a mai rumunokig.

Jung a magyar nyelvnek ezen föltűnő sajátosságát, minél-fogva a rumun hatás nélkül képeződött, nem magyarázhatja meg avval, a mit a 102. lapon mond: »Mindenek előtt ki kell emelni a különbséget, mely a régi római s a középkori magyarnémet gyarmatosítás közt van. Ez eleitől fogva kizárólag nemzeti jellemű, csak a beköltözők teszik vala az uralkodó nemzeteket, a régibb lakosság jog nélkül szűkölködven, rabságban élt napjainkig: győző és legyőzetett közt összeolvadás nem történhetett, egy magyar, székely vagy szász sem vett volna feleségül oláh nőt. Ellenben a római császárságban a nemzetek összeolvasztása volt az uralkodó szabály.« A dákok, úgymond más helyen (a 104. lapon), a római civilisatio minden áldásában részesülének: ellenben a bihari oláhok még 1848-ban is a magyar szolgaságban gyáván élnek vala (unter magyarischer Knechtschaft muthlos dahinletben), midőn az erős mőczok már föltámadtak volt (a 287. 288. lapon). Még a 312. lapon is megemlíti a magyarok és mások nyúzásait (die Schindereien der Magyaren u. anderer Ungarn) stb. stb. — Ezekben Jung kétféle állítást terjeszt az olvasó elé. Az első szerint az utóbbi beköltözők, úgymint a magyarok, székelyek, németek az előbbi lakosoktól a rumunoktól, nemzetileg és társadalmilag elkülönözve éltek. — Ezen állításra egyéb nem szolgáltatathat alapot, mint a németeknek ismeretes különválása, melyet a kiváltságaik és ezek oltalmában fejlődött czéheik mozdítottak elő. A német elzárkozás ellen a magyar nemességnek is gyakori panasza volt. De a magyarok soha és sehol nem tartották magokat elkülönözve a többi lakosoktól. Jung ezt állítván, nem mond történelmi valóságot, hanem csak azt bizonyítja vele, hogy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni Magyar- és Erdélyország ethnographiai történeteit. Alig hogy

előtűnnek az oláhok, azonnal panaszt hallunk a pápától 1234-ben, mint látni fogjuk, meg III. László királytól 1284-ben, mint Magyarország Ethnographiájában (505. lapon) olvasható, hogy az oláhok magokhoz csábítják a nem-oláhokat.

Mennyire nem igaz a magyarok elkülönödése a többi lakosoktól, bizonyítják p. o. Máramaros-megyének nemes családjai, melyek közt magyar van 140, rumun 200, orosz 32.¹⁾ Ugyan ily bizonyosságot tehetnének Bihar, Arad, Krassó stb. magyar megyék, Hunyad, Alsó-Fejér, Felső-Fehér, Szolnok stb. erdélyi megyék. A rumun családok megneemesedése pedig nem történt 1848 után, hanem a múlt századok folytában.

A másik állítás kapcsolatban van emezzel. Jung és más osztrák írók — a kiknél, úgy látszik, azt elv nem akarni tudni, a mit historicusnak lehetetlen nem tudnia — szeretnek magyarok nyúzásáról s a nem-magyarok, jelesen a szlávok és rumunok rabságáról beszélni; mintha 1848-ig a magyar alkotmány nemzetiségi táborokra osztotta volna a lakosságot. Azt nem akarják tudni, hogy nálunk, mint egyebütt, a hol a középkori román-germán jus publicum divatozott, *nemes* és *nem-nemes* osztály volt, s hogy a nemes osztályhoz nemcsak magyarok, hanem németek, szlávok, rumunok is tartoztak; a nem-nemesi osztálynak, vagy a »misera contribuens plebs«-nek ellenben a magyar nyelvű parasztság tette vala nagyobb részét, számosabb lévén akár a szláv, akár a rumun parasztságnál. Senki sem mondja ma, hogy a középkori román-germán jus publicum, a mely nálunk is 1848-ig uralkodott, ideális állapot volt: de másfelül nem szabad elferdítve adni a történeteket. Jusson eszébe Jungnak, hogy a nemzési jog a király kezébe volt, a ki Bécsben székel, s a ki nemzetiségi tekintet nélkül gyakorolta azt a jogát. Az erdélyi fejedelmek sem válogatták a nemesíthető embereket; oláhok százan-kint, ezrenkint lettek nemesekké. Azon oláh parasztok Biharban, a kik, mint Jung mondja: »unter magyarischer Knechtschaft muthlos dahinlebten« *nagy részben a nagy-váradai oláh püspök jobbágysai voltak.* Jusson eszébe Jungnak, hogy azon tömérdek

¹⁾ Máramaros-vármegye egyetemes leírása, szerkeszté Szilágyi István. Budapest, 1876. 297. lapon.

német, cseh és más külföldi urak közt, a kik az osztrák házbeli királyok alatt I. Ferdinand óta 1848-ig magyar indigenatust kaptak, soha egyetlen egy sem vala, a ki »a Schinderei« ellen fölszólt volna. Végre ha igazán paraszt nyúzást akar látni, melyre német birtokosok voltak képesek, olvassa Hupel »Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland« 3 kötet Riga, 1774—1782, s azután szidja a magyar nemességet tetszése szerint. De kettőtől óvakodjék jövődöben, attól, ne tulajdonítsa a nemzetiségnek, mi a jus publicumé, meg attól, ne tulajdonítsa az 1848-ki oláh, rácz és horvát támadást annak, hogy a földesúri hatalom alól szabadulást igyekezett volna elérni. Báró Wesselényi Miklóst 1848 előtt azért fogták volt perbe, mert a jobbágyok political joga mellett izgatott. A mártius 15-ke rég elmúlt volt, mikor az első mozgalom kezdődék', s azt a földesúri hatalom elleni lázadásnak mutatni be, több mint tudatlanság.

De térjünk vissza a nyelvek vallatására, melyek tanúsága nem csal. Azt írja ugyan Jung a 312. lapon, »hogy ne bántsuk a nyelvi tanúságot, hagyjuk azt a romanistákra, a kik mélyebb kutatás után biztosabb eredményeket fognak előtárni (bezüglich des sprachlichen Momentes erlaube ich mir zu bemerken, dass man besser thun wird, zu warten, bis die Romanisten auf Grundlage viel eingehenderer Studien uns ihre Resultate vortragen, als bisher geschehen ist).« Azonban a nyelvek tanúsága oly hangosan szól, hogy azt nagyobb studium nélkül is meg lehet érteni; a mi mélyebb kutatásra szorúl, az lehet magában igen érdekes, de a nyelvek kölcsönös nagy hatásában igen kicsike súlyú. A Nyelvtudományi Közlemények XII. k. első füzetében Edelspacher Antal a rumun elemeket kutatja ki a magyar nyelvben. Harmincz forrásos munkát idéz a román, szláv és török nyelvek köréből, p. o. Bobb, Barcianu, Stammati, Baritiu, Petri, Cipariu, Mircesco, Cihac, Dier, Miklosich, Roesler, Hahn stb. stb. munkáit, mit csak Jung kedviért emlitek, ha véletlen tudomására esnék, a mit írunk, hogy lássa, hogy Edelspacher, ki a rumun nyelvet beszéli, némi apparatussal is bír. Ő nagy utánnézésel 124 szót talált a magyarban, melyek a rumun nyelvből jutottak abba, s azok között csak 110 van olyan, mely abból közvetlenül került a magyarba. »E kölcsönszók minőségét illetve az állami és

eyyházi, s a magasb műveltségű tényezők fogalmai egyáltalában nincsenek köztök. A rumun kölcsönszók nagy része nomád életmódot tüntetnek elé.» Továbbá az tűnik ki, hogy a magyar nyelvnek rumun elemeit hiába keressük az ő magyar nyelvben, még a középkori magyarban sem találhatók föl, noha annak több emléke Kelet-Magyarországban készült, jelesen az 1466. beli bibliafordítás Moldovában, Tatroson, »végeztetett meg Henzsel Imre keze miatt.« Azok a rumun szók tehát csak az újabb korban jutottak a magyarba, s ott ismereteseek, a hol a magyarság az oláhsággal érintkezik, egyebüitt szokatlanok.

Lássuk most, mit tanúsít a rumun nyelv a magyarra nézve mint kölcsönvevő? Én korántsem vagyok romanista, de Raoul de Pontbriant szótára,¹⁾ mely Bukarestben 1862-ben megjelent, azt hiszem, nem csal meg. Ebből csak a következő magyar szókat jegyzem ki:

hodnogiú hadnagy
birau bíró
fogadau fogadó
halau háló (halfogó)
hardau hordó
salau szálló
tau tó (taui kiönteni)

—

lakasu lakás
faciasu fáklyás (facia fáklya)
harfasu hárfás
hotaristu határos (hotari határ)
lacatasu lakatos (lacatu lakat)
orasu város
salasu szállás (salau szálló)
uriasu óriás
vamosu vámos (vamu vám)
vilegu világ
tolceru tölcser
tocu tok
timaru timár
tarhatu teher
tarcatu tarka

agaru, ogoru agár
hamu hám
gazdacu gazdag
harcioгу hőrcsög
obrocu abrak
sapunu szappan (sapanusu szappanos)
mesteru mester
mestersugu mesterség
malu maly, partmaly
biru bér
magla máglya
mezga mézga (mezgosu mézgás)
munka munka
nadragi nadrág
gondi, gondu gond
hotari határ
pera per
piru perjefii
pilda példa (despre pildu például)
pogace pogácsa
talmaci, talmaciu tolmács

¹⁾ Dictionariu Románo-Francesu. De Raoul de Pontbriant. Bucuresci 1862.

talpa talp (talpui talpalni)
teva csévo, cső
toba dob

—
aldui áldani, aldasu áldás,
alduire áldás

aldumasu áldomás stb.
fogadui fogadni
gazdui gazdáskodni
ingedui engedni
salaslui szállásolni
tagadui tagadni stb. stb.

Az idézett szókról nem mondja a bukaresti szótár, hogy csak erdélyi provincialismusok; olyanokul lehet tehát vennünk, a melyek közönségesek a Dunán-inneni oláhságban. Azon szók között szláv eredetűek is vannak, de a magyar alakban mentek az oláh nyelvbe; ez közvetetlenül a magyarból vette azokat. Ilyen a *voda* szó is, mely vajdát jelent.

Mit tanúsítanak már ezen itt fölhozott szók? Bizonyosan azt, hogy *nem* azon korban jutottak az oláh nyelvbe, melyben a magyar nyelv a szlovén hatás alatt képeződik vala, hanem sokkal később, a midőn a magyar társadalom már meg volt ülepedve, hogy úgy mondjam, s a magyar jogi élet már megnyerte volt bizonyos meghatározott idomát. Csakis akkor lehetett általános divattá az erdélyi szláv és nem-szláv lakosoknál az *áldás*, *áldomás* szó, melynek oly nyomós szerepe volt az összes jogi életben, mint tudjuk. A mikor azt az oláhok is elfogadták, olyan szükségessé vált volt már, hogy a nélkül nem lehet vala el semmiféle nemzetiségű lakosa Magyarországnak.¹⁾

Összefoglalván e két tanúságot, azt tanuljuk, hogy az oláhok többnyire mint pásztorok költöztek be Erdélyországba s a magyar részekbe, itt egy kész társadalomra találván; hogy Bolgárországból hozták magokkal a hitvallást, az isteni tiszteletök nyelvét, a cziril írást: de a magyar tartományokban ismerkedének meg azon társadalmi fogalmakkal, a melyek a bolgár-görög életben nincsenek meg, s azokat azután a moldovai és havasalföldi oláhokra is terjesztették. Maga a nemzetnek új neve is a magyar tartományokban kapott föl. A görög írók az egész középkoron által *volach*-nak, *vlach*-nak nevezték el; s valamint

¹⁾ Az oláh írók kivetnek most minden idegen szót a nyelvökből; meglehet, hogy az újabb szótárak nem hozzák föl többé a magyar szókat: ámde a legújabb rumun nyelv nem is viseli magán az idők tanúságát; az egy mesterségesen csinált nyelv.

a németeknél *walch* és *wälsch* általában a románnak a neve: úgy jutottak az *oláh* és *olasz* nevezések is, a szláv nyelv közvetítésével, a magyarba. *Ungrovlachia* lőn Havaselföldnek, s *Maurovlachia* Moldovának nevévé. De Erdélyben támadt föl a *dacus* név. Magyarországon az előbbi századokban a tudákosság a *pannonus* nevet szereti vala használni: Erdélyben hangzatosnak látszott a *dacus* név. »Samuel Sardius Dacus, typographus Cibiniensis« 1766-ban kiadá: »Titulare novum Dacicum majus,« azaz: Erdélyországnak Schematismusát. Ez egy keresetlen példa. Íme a szebeni szász nyomdász 1766-ban *dacus*-nak nevezi magát. — Sinkai György Gábor 1780-ban kiadá Szádi Klein Samuel »Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae« (Bécsben). A másik kiadás (Budán, 1805.) előszavában így okoskodik, hogy nemcsak neki, de másoknak is jónak látszik vala egy szóval *daco-román*-nak nevezni a népet, mely addig a különböző tartományok szerint különbféleképen nevezte meg maga magát. Mert a Havaselföldön lakók »*munténi*«, a moldovai és bukovinai oláhok »*moldovéni*«, az erdélyiek közönségesen ugyan »*románi*«, de a kárpátialjiak »*marginéni*«, az Abrudbánya, Toroczkó és Bánfi-Hunyad-köziek »*mocani*«, a bánatiak »*frathiuti*«, a Dunántúliak »*czinczdári*« nevűek. — A sok elnevezés közt a »romani« bizonyosan a Dunán-túli tartományok emlékezetét tartotta fenn, mert ott a görögök is *rómaio*-knak nevezték magokat; a byzanci birodalom »római« vala; Thracia Rum-tartomány (Rum-Ili) a törököknél is: annálinkább lehetett tehát az a nép, melynél a thrák-illires latin, vagyis a vlach, oláh, nyelv támadt, rumun, románi.

Hogy azonban ezek a rumunok vagy oláhok később, miután a magyar nyelv és a magyar jogi élet már ki volt képezve, szállingozának be Erdélybe, a nyelvi bizonyságokon kívül a történelmi tények is hirdetik. A mint a magyar államban az egyház is megerősödött, a keleti nyugtalan szomszédok, a kúnok megtérítésére gondolnak, a kikbe a besenyők már beleolvadtak volt. — 1227-ben IX. Gergely pápa az esztergomi érseket, a ki egy Bortz nevű kún fejedelmet megtérített volt, legatusává teszi »in Cumania et Brodnie terra illa vicina«, s térítésre, egyházak építésére, papok fölszentelésére és püspökök kinevezésére hatalmazza föl.

A legatus ki is nevezi Theodorikot kún püspöknek. Maga Béla is téríteni megyen a kúnok közzé, a mint IX. Gergely leveleiből megtudjuk (Theinernél). 1231-ben a legatus kiszabja az új püspökség határait. 1234-ben azt írja a pápa IV. Bélának, hogy a mint hallotta, a kún püspökségben népek vannak, melyek magokat oláhoknak nevezik (qui Walathi=walachi vocantur), s a melyek bár keresztyének, mégis más és különböző szertartásokat követnek, s nem a kún püspöktől, hanem görög szertartású alpüspököktől fogadják a szentségeket, sőt hogy a magyar királyságból némely magyarok és németek és más igazhitűek is, tartózkodás végett hozzájuk menvén, velök egy néppé lesznek, s az oláhokkal együtt veszik föl a szentségeket. Fölszólítja tehát a királyt, hogy a kún püspök iránti engedelmességre szorítsa az oláhokat; a püspököket pedig arra inti, hogy alkalmas oláh embert rendeljen oda, ne legyen ürügy a görög szertartású püspökökhöz folyamodni. (Az oláhok olvasztó ereje már ebből tetszik ki.)

Mint újságot beszéli el a pápa az oláhok előtünését a kún püspökségben, a kik a görög szertartású püspököktől fogadják el a szentségeket, mit még magyarok és németek is tesznek, egy néppé válván az oláhokkal. Nemde, csak azért volt ez újság mind a pápa, mind a király előtt, mert az erdélyi püspökségben ilyen oláhok nem voltak még. Ha voltak is imitt amott, azok nyilván a római sz. egyház szertartásai szerint élvén, föl sem tűntek. S hogy már voltak, az András-féle privilegium bizonyítja.

A mongolok elől a kúnok beköltöznek Magyarországba; IV. Béla a volt Kúnországot, azaz a mai Havaselföldet és Moldáviát a királyi címbe veszi föl, s 1247 a zőrényi földet az Oltig, tehát Kis-Oláhsországot, s azonképen az Olton túli egész Kúnországot (a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis, totam Cumaniam) eladományozza, némely részeket az oláhoknak hagyván meg. A mint ebben a Kúnországban az oláhok mind jobban-jobban megsaporodnak, annak neve is változik, s a görög írók Havaselföldet *Ungrovlachiá*-nak, Moldáviát pedig *Maurovlachiának* (Fekete Vlachia) kezdik nevezni. Sándor vajda alatt 1357-ben a konstantinápolyi pátriarka Vitzines-t metropolitává teszi, s alája rendeli egész Ungrovlachiát. 1395-ben Maurovlachiába is rendel

metropolitát ugyanazon patriarcha ¹⁾ Az oláhok száma folyvást növekedőben van, mint 1439-ben Eugenius pápa írja (cum non solum ipsa terra Moldaviae, in qua graecana heresis quoque quotidie magis atque magis pullulare dicitur stb. ²⁾)

Az oláhok a Dunán-tulról költözvén be, azért hitták őket bolgároknak is. Brassón mai napig az oláh külvárost »die Belgerei«-nek nevezik. A mikor a XIII. századbéli oklevelek az oláhokon kívül bolgárokat is emlegetnek, korántsem kell a Dunán inneni vagy éppen Erdélyben való bolgár uralkodásra gondolni, mely a IX. vagy X. században létezett volna, hanem csak azon időnek oláhaira, kiket bolgároknak is neveznek vala. IX. Gergely pápa 1237-ben így ír: «Dilecto filio viro Assano, domino Blachorum et Bulgarorum salutem» (Theiner Monum. I. 155.) s a beköltöző oláhok lassankint magokba olvaszták a többi lakosokat, mit Jungnak Kreckwitzből vett idézete is bizonyít a XLI. lapon, s mit más forrásokból is bizonyítani lehet. Reichersdorff 1550-ben azt írja a Chronographia Transilvaniae-ben: »Valachi etiam hanc terram, *sed sparsim, sine certa sede* incolunt.« Mert t. i. mint pásztorok jöven be leginkább a hegyeken barangolának nyájjaikkal, azért származnak tőlök a havasok és hegyek nevei Biharban, Erdélyben, Máramaros egy részében stb. A tatárjáráskor Rodna vagy Radna még »nagy teuton város« vala a hegyek közt; most alig van ott német vagy magyar; Hunyad-megye a Hunyadiak kora után oláhosodott meg. Belényesen (Bihar-megyében) most 3105 lakos van, a n.-várad oláh püspöknek kastélyával és oláh gymnasiummal. A XVII. századból megvannak a belényesi ötvös czéhnek *magyar nyelvű* rendszabásai, ekkor tehát még magyar volt a lakosság, s most? Ez a változás foly mai napig. A »Vasárnapi Ujság« 1877. febr. 25. száma a 117. lapján »Ez is egy mérges csók« czím alatt elbeszéli a közlő, hogy Tötör falu a Mezőségen 1848-ban még magyar volt, most az utolsó »magyar vallásu« hat lakos tért át az oláh vallásra és az 541. lakosú falu egészen oláhhá lett. S a mi Erdélyben történt és történik sze-

¹⁾ Lásd: Acta Patriarchatus Constantinopolitani. Ed. Fr. Miklosich et Jos. Müller. I. 389 stb. II. 254. lapján.

²⁾ Gr. Kemény Józsa. Ueber das Bisthum u. das Franciskaner Kloster Bakov in der Moldau. A Kurz Magazinja: II. 27.

münk láttára, az történt és történik Moldovában és Havasalföldön is. A IX. szakaszban Jung »bihari rándulásokat« (bihar'sche Excursion) közöl, előbb a Bihar hegyekbeli rumunokról, azután rumun hegy- és helynevekről, végre rumun növénynevekről szólván. 1858-ban és azután Kerner, Peters és Schmidt tanárok bejárták a bihari hegyeket, mint természetvizsgálók, annál fogva sokat beszélnek a helynevekről is, különösen Schmidt. Ezen természetvizsgálók úgy veszik a neveket, a mint a vezetőktől hallják, kik azonban gyakran a legközelebbi hegynek nevét sem tudják. Magok ezen jeles tudósok se nem nyelvészek, se nem historikusok. Nekik meg lehet bocsátani, hogy azt hiszik, az oláh *Ardélu* név nem az *Erdély* szónak elferditése, hanem viszontag, Erdély lett Ardélu-ból; nekik azt is meg lehet bocsátani, hogy a következő mesét el hiszik. »A Bihar hegyen Péter-Pál napján leányvásár-ünnep volt. Ez ünnepnek eredete a tatárjárástól származik. Midőn t. i. a tatárok vagy mongolok mindent elpusztítottak körös-körül, a magyar és erdélyi oláhok összeszövetkezének; a rézbányai oláhok a Biharra hajták a mongolokat, ott pedig az erdélyiek elvárván őket, összeapriták 1242. vagy 1246-ban. Ennek emlékezetére a hegynek innenső és tulsó lakosai évenként a csúcson találkoznak s tarták a leányvásár-ünnepet. Csak e században tilták el annak folytatását.—Hogy Schmidt úr ezt a mesét elhitte, azon nincs mit csudálkozni: de hogy Jung azt ethnographiai momentumnak fogadja el, azon méltán lehet csudálkozni. Ha Jung, historicus létire, csak »Rogerii Varadiensis Capituli Canonici miserabile carmen«-jét, különösen annak XXXIV. fejezetét olvasta volna, meggyőződhetnék, hogy akkor »Pons Thome magna Teutonicorum villa super Crisium« vala, de oláh lakosságról, annál kevésbbé oláh győzedelemről nem tud semmit a bihari hegyekben bujdosó kanonok. Itt is mint másutt nem első, de utolsó megszállók az oláhok. »Pons Thome-Tamás hidja«, mely német vala Rogerius idejében, s a *Rézbánya* név is azt bizonyítja. — Schmidt a mőczoknál a római íves építést (den romanischen Rundbogenstyl) is észrevevé, nem tudván, hogy az első legrégebb magyar egyházak mind román stylusúak, mit Sz.-István és utódjai nem az erdélyi mőczoktól tanultak volt. — A 294. lapon ezt mondja Jung, a hegynevek azt bizonyítják, hogy a hegyi oláhok

az elrómaiásodott dákok utódjai, mert a középkorban beköltözött oláhok nem nevezhették volna így el a hegyeket.« A hegynevek nagyjai, mint Kárpát, Alp stb. állandók ugyan, de csak is a tudományban, nem a körülalakó népeknél, a melyek az egyes csúcsokat, völgyeket más-másképen nevezik el, s a melyek nevei valóban a néppel együtt változnak.

A 304—307. lapokon közlött »Comitatul Bihariei« és »Comitatul Aradului« hely nevei — ha valóban semmi anabaptismus nem érte, a mire azonban az oláh tudósok nagyon hajlandok — a jelen állapotot mutatják, de nem a XVI. századbelit, annál kevesbbé az előbbi századokéit, azt kiki tudja, bármi keveset forgatta légyen a régi emlékeket.

Jung nem bírja azt megbizonyítani, a mit szándékozik, leginkább azért nem, mert nem gondol Magyar- és Erdélyország történeteivel, de nem gondol az oláhok történeteivel sem, a melyek fonálán visszafelé haladva, sokkal biztosabb eredményre juthatni. Minden egyébre nézve tanúságos a könyve, mert egy-egy részét világosítja meg az európai történetnek. A mit a XXXVIII. lapon mond, hogy »az új görögöknek nincsen okuk magokat a marathoni hősök s Epaminondas, Philopoemen unokáinak tartani, s azok hírével büszkélkedniök«, az tökéletesen alkalmazható a rumunokra is, hogy nincsen okuk magokat a Trajanus, vagy éppen a Scipiók unokáinak vélni, s a rómaiak hírére támaszkodni. Az is nagyon helyes, a mit Jung a következő lapnak egyik jegyzetében mond, hogy »az eszmék hatása nagyobb mint a véré.« Az eszmék hatása, melyek a nyelvben nyilatkoznak, teremti és szaporítja a nemzeteket. Ezt az igazságot nagyon mellőzik az ethnographok. S ha a nemzet terjeszkedésében *valami* jelesség nyilatkozik — mit bajos lesz tagadni — az oláh nemzet e tekintetben a jelesebbek közé tartozik Európában; s ebben a tekintetben Magyar- és Erdélyországnak se németjei, se magyarjai nem mérkőzhetnek az oláhokkal.

HUNFALVY PÁL.

Magyarország *Helyrajzi Története* főtekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspök megyék szerint rendezve. Írta *Rupp Jakab*, kiadta a m. tud. akad. tört. bizottsága. *Harmadik kötet a bácsival törvényesen egyesített kalocsai főegyház-megye.* Bpest, 1876.

A tisztelt szerkesztő úr engedelmével — a m. t. akad. történelmi bizottsága által kiadott e három kötetes nagy műnek csak ama részéről akarok szólni, mely az erdélyi püspökség helyrajzi történetét adja elő. Soraimban nem akarom a munkát tüzetesen bírálni, mert akkor az egész művet újra kellene dolgozni, mai világban pedig időnek, papírnak értéke folytonosan emelkedőben lévén, mindkettőt jobb munkára lehet fordítani. Célom csak is ama szembeszökő tévedéseket és valótlanságokat helyre igazítani. melyek az *erdélyi városokra és helységekre* vonatkoznak, hogy ha valaki az erdélyi részeket akarná tanulmányozni, e kis czikkből láthassa, hogy nem hagytuk szónélkül ama képzelhetetlen zűrzavart s ama minden bírálaton alól álló valótlan állításokat, melyek e nagy műben Erdélynek osztályrészül jutottak.

A 173-ik lapon 1. §. ez áll: »Gyula-Fehérvár (most Károly-Fehérvár)« pedig a dolog úgy áll, hogy ország törvénye szerint soha sem volt *Károlyfehérvár*, csak is »via facti« — most pedig kiválólág, ép a törv. szerint is visszakapta ős magyar — *Gyula-Fehérvár* nevét.

A 176 l. ez áll: »*Királyfalva* (villa régis) *Tordavármegyében*«.

Királyfalva kettő van Erdélyben, egyik Kolozs-, a másik Kükkülvármegyében, de Torda-vármegyében egy *sines*. Lehetséges azonban, hogy a kolozsvár-megyei valaha Tordamegyében feküdt?

U. o. ez áll: »*Sibó Külső-Szolnokban*«. Nincs — nem is volt soha s nem is lehetett, mert Sibó Közép-Szolnokban fekszik, a két vármegye pedig jó távol esik egymástól.

A 177-ik lapon ez áll: »*chihoi . . . vivári*« várak stb. és szerző a *vivárit vizvárinak* (?!) magyarázza — holott valósággal a *chichói-csicsói és újvári* várakról van szó.

A 178. lapon: *Messzes* helyett olv. *Meszes*.

U. o. »*Kezeg*« nevű falu említettik: ily nevű falú ismeretlen Erdélyben itt azonban *Becze* olvasandó.

A 179. l. ez áll: »*Nagykapus Közép-Szolnokban*«. Ez nem való.

Nagykapus kettő van Erdélyben, egyik Kolozsvármegyében, a másik Medgyesszéken s egyik sem volt soha Közép-Szolnokba beosztva.

U. o. »Szász Sóna« áll. Ily nevű helység nem létezik. Sóna kettő is van Erdélyben, de egészen más vidékeken s nem szász melléknévvel, itt tulajdonképen Szász-Lonáról van szó.

A 185. lapon »Borbám« falu név áll, e helyett olvasd: *Borbánd*, falu Gyulavár mellett. Itt egyszersmind nagy zavarral adja elő a történetet 1603-tól 1613, sőt 1619-ig össze-vissza hányván az éveket.

A 195. lapon: »*Tartorja*« helyett olv. *Tartária*, falu Alsó-Fehérvármegyében.

A 196. lapon: »*Vingdra* (a mai Szabadkára)« magyarázza szerző?? persze ez is nagy tévedés, mert *Vinga* Temesvármegyében, *Szabadka* pedig Bácsvármegyében fekszik, s Vingából soha se lett Szabadka sem Szabadka soha sem volt Vinga. Szerzőt az hozta zavarba, hogy latinosan mind kettő Teresiopolis, no de ez nem tartozik Erdélyhez, habár odaváló cikkben fordul elő.

A 197. l. ez áll: A Kis-Besztercze folyó Besztercze város közepén foly keresztül. Nem való, mert a víz a város déli oldalán foly s az egész város és vár a víznek jobb partján fekszik. Tovább ez áll: »e víz a városon alól két mértföldnyire a Szamosba ömlik. Ez nem való, mert a Sajóba szakad.

Izelőtől egy kis történelmet is idézek e lapról, ámbár általában véve kerülöm. »A mi (Besztercze város) szabadalmait illeti azokat lassanként szerezte meg. Azon háborúban, melyet 1285-ben (így) László király Andronicus görög császár segítségével a tatárok ellen viselt, melyben őket előbb Szász-Régennél később Gyergyóban megverte, Besztercze város sokat szenvedett. Szent-László látván a város nyomorát a vám $\frac{2}{3}$ -át neki elengedte. Szent-László és Szász-Régén együtt 1285-ben!

A 199. lapon »*Thecai Jakab*« helyett értsd *Tekei Jakabot*.

A 200-ik lapon beszélni akar szerző a Barczaságról (Burzenland), melyet II. Endre királyunk a német lovagrendnek adományozott volt s mely ott fekszik az ország keleti részén Fogarasföldre, Brassó, Háromszék és Felső-Fehérvármegye között s tulajdonkép most számos helységeivel Brassó vidékének egy részét alkotja. Szerzőnk e kis tartományt egy helységnek gondolja, elöveszi az ország észak-nyugati részében fekvő dobokavármegyei *Borsa* nevű csendes kis falut mely a Binffy család egyik legrégebbi birtoka, s ezt III. Endre által a német trendnek aján-

dékoztatja, aztán határossá teszi Mármarossal, Galicziával, Moldvával (sem a Barcaság, sem Borsa közel sem esik e három területhez), s beszél össze-vissza oly zavart dolgokat, hogy helyre igazítani teljes lehetetlen; s legkisebb tudomással sem látszik bírni arról, hogy a német lovagrend fő helye a Barcaságon Földvár nevű helység volt.

206. lapon V. László 1453-ban már nem volt csecsemő.

U. o. *Buldsert* helység Zarándban ismeretlen; s nem is lehet gyanítani, hogy melyik helységet akarja jelölni a szerző.

A 207. lapon említ egy gr. Csáky Lászlót — szerző — 1651-ből, ki Egerest és a hozzá tartozó rész jöszágot visszaengedi a Gyulaffyaknak, tovább így szól: »ugyan ez a Csáky László 1699-ben stb.« Erre bátor vagyok megjegyezni, hogy az a Csáky László, ki 1651-ben szerepelt, második fia volt a »nagy Csáky Istvánnak«, testvér öccse az első gróf Csáky Istvánnak, és született 1605-ben, Erdélyben Nagy-Almásón s később Magyarországon sok birtokot szerzett, Batthyányi leányt vett nőül (Magdolnát) s országbíró lett; de bocsásson meg szerző, 1699-ben már nem élt, mert 1655-ben férfi kora legszebb éveiben meghalt. Az 1699-ben élő gróf Csáky László harmadik fia volt az előbb említett első gróf Csáky Istvánnak, s volt tehát István nevű atyja és testvére, de István nevű nagy bátyja nem volt stb.

A 209. lapon: »*Ilyefalva*« helyett olvasd csak: *Ilye*, mely Hunyad-vármegyében fekszik s ettől a Háromszéken fekvő Ilyefalva mezőváros nagyon messze van. Szerző ismét egy szörny cikket ír s az említett két helységet egynek vévén a háromszéki és hunyad-vármegyei határ részeket, szomszédságokat, birtokosokat össze-vissza zavarja.

A 226 — 227-ik lapon említetik *Szilágy* nevű helység Közép-Szolnok vármegyében. Ily nevű helység az egész *Szilágyországban* sincs. Itt szerző minden valószínűséggel Szilágy-Bagosról akar beszélni, de ez aztán nem Közép-Szolnok, hanem Kraszna-vármegyében fekszik.

A 228. lapon Závony helyett olvasd Zovány; 1872 helyett olvasd 1572.

A 231-ik lapon Báthori Gábor fejedelem tettei 1610-ben minden tétovázás nélkül Bethlen Gáborra ruháztatnak (! ?)

A 233-ik lapon kezdődik a: »Szentkirály« című, kezdetétől végeig tévedésekben gazdag cikk. Szerző írja: »Szentkirály nevű falu hegyfokán (talán Gyeresszentkirály Torda-vármegyében ?)« stb. Nem Gyeres-Szentkirály az uram, hanem Maros-Szentkirály Marosszéken, mire

könnyen rá lehetett volna jöni a Székelyháza és Székelyfalva nevekből, valamint abból is, hogy a cikkben előforduló helységek mindazon a környéken fekszenek, (234. lapon Morócz (Dobokában) helyett olvasd bátrau Mórícz, (helység Doboka-vármegye kerlési járásában.) Ugyancsak e cikkben emlegeti szerző »*Erthe*« nevű falut, ez azonban Erdélyben ismeretlen s itt Ereséről van szó, (Nagy-Ercse) mely Szent-Király mögött a mezőségben fekszik, s minthogy egyik ősfészke a Toldalagiaknak e család előnevül is használja. Szerző zárjelben utána veti, valjon nem Szász-Ernye Marosszéken? Marosszéken van ugyan egy Ernye, de ez nem Szász, hanem Nagy-Ernye; Szász-Ernye is van Erdélyben, de ez nem Marosszéken, hanem Kükküllő vármegyében van. Egyáltalában, a hol szerző valamit gyanít vagy föltételez, mindig még zavarosabbá teszi a szerencsétlen szöveget, így pl. a 235. lap 3-ik sorában nagy-erthei helyett olvasd nagy-ercsei s a megkérdő jelezett *ernyed*? szó megint csak kavarák. Végre megjegyezhetjük, hogy a pálosok monostora Maros-Szentkirályon már a XVII. században megszűnt, romjai azonban még e század elején is láthatók voltak, habár kövéből s téglájából sokat elhordtak a marosvásárhelyi polgárok s a szomszéd falvak (templomokra) és földesurak. (Lásd: Borsos és Nagy Szabó Ferencz naplóját. Mikó. Erd. tölt. adat I. kötet).

Ugyancsak a 235-ik lapon az áll: »Szent-Mihálykövi vár, Szent-Mihálykövi monostor »jelenleg Szent-Mihályfalva Fehérmegyében.« Szó sincs róla, mert ama monostor és várhely pusztá halom Gyulafehérvár közelében, s a szerző által idézett falu sok mértföld távolságra van Medgyes körül és Medgyesszéken, s ott inkább csak Mihályfalvának hívatik.

237. lapon *altornyai* gróf Apor István helyett olv. *altorjai*.

240. lapon: »Haczok-Monyorosd« Erdélyben ismeretlen helység s valószínű Magyarországon is. ¹⁾

241. l. *Albesi* helyett olvasd *Albisi*; 1651 helyett 1631.

265. l. »Fogaras *egykor* a magyarok megyéihez számíttatott, hol ott *egészen* szászterület környezi,« írja szerző teljesen tájékozatlanul, mert Fogaras vidéke nemcsak *egykor*, hanem 1876-ig a magyarok földéhez számíttatott erdélyi értelemben is s ma is oda számíttatik magyar-

¹⁾ Hanem »Hátszeg-Mogyorosd« nem az, »Haczok« tartomány pedig = Hátszeg vidéke.

birodalmi értelemben is. Továbbá a szászföld *egészen* nem környezi, soha nem is környezte, mert Felső-Fehérvár-megyével és Oláhországgal is határos, a mint ezt szerző néhány sorral alább maga is mondja.

266. lapon *főjegyző* helyett olvasd *ítélőmester*.

274. lapon. *Küküllő* nevű helység nem létezik Erdélyországban. Van olyan nevű folyó és *Küküllővár* nevű helység.

279. lapon szerző Maros-Vásárhely nevű várossal foglalkozik, írván: »Erdélyországnak hason nevű (?) székében fekszik. Vára hajdan szép és erős volt(!) Volt itt kir. tábla is, melyet Medgyesről vittek oda.« (! hát most hol a kukukban van az elébb erdélyinek nevezett királyi tábla?) stb. közelében szintén a marosi (így) székekben volt a Szt.-Ferencziek *senyti és tementi* (??) rendháza. E két helységet még eddig nem sikerült fölfedeznem a magyar birodalom terén, sem a múltban, sem a jelenben.

A 296. lapon is szörnyű dolgokat lehet olvasni.

»Szentmihálytelke vagy (?) Szentmihályfalva Kolozs-megyében fekszik.« Szerző sejtélemmel sem látszik bírni, hogy e két név két helységet jelent, melyek egymással semmi nemű viszonyban sem állanak, sem a térben, sem az időben (legfeljebb majd az égben ugyanazon prókátor, a derék Szent-Mihály arkangyal, fogja védeni ügyeiket), tehát nem fekehetnek *együtt* Kolozs-vármegyében.

Szent-Mihályfalva kettő van Erdélyben *alsó és felső*, s mindkettő Aranyosszéken fekszik. Nincs nyoma a történelemben, hogy itt valaha valami zárda vagy monostor létezett volna, (Lásd fennebb a 235. laphoz írt utolsó jegyzést.

Szent-Mihálytelke van három Erdélyben, *kettő* Kolozs- és *egy* Tordavármegyében. Valjon melyiket érti szerző, mert bizonyításul két okiratot hoz föl s ezek közül egyik a tordavármegyei, a másik pedig az egyik Kolozsvár-megyei Szent-Mihálytelkére vonatkozik stb. bolond egy história!

303. lapon állítja szerző, hogy Torda a Körös mellett fekszik, ez nem való, Torda és a Körös vizek között három vagy négy víz választó hegység vonul el s a legegyszerűbb térképre csak egy pillantást kell vetni, hogy be lehessen látni az állítás absurdítását.

Torda mellett ugyan is a csillogó Aranyos csörgeti és hömpölygeti kristály hullámain.

— — A *Tordahasadék* nem *barlang*, hanem egy V alakú keskeny

hosszú völgy, melynek feucékét egy kis patak egészen elfoglalja, a tetőnél pedig a nyílás változó, átlagosan mintegy 60 méter szélességű, melyen át az égről nap, hold és csillagok alásüthetnek. A völgy közepetáján a hegy két oldalán vannak barlangszerű hegynyílások, *de azokból semminemű putakok sem erednek.* — Valószínű, hogy az egész völgy hajdani tengermosás.

304. lapon ez áll: »Udvarhely, erdélyi székely mezőváros a hasonnevű széken, melynek egyszermind fővárosa; észak felé Maros folyó, kelet felé *Gyöngyösi* (!?) és *Csiki szék* (így) által körül fogva. Vele már t. i. a mezővárossal) egyesítve Keresztúr és Bárdocz székek !!« Ami a Marost illeti, igaz, hogy részben északra is esik Udvarhelytől, de ez irányban legalább is 15 mföldre; észak-nyugat felé 14 mfre tán közeli a várost, de közelebb vagy éppen melléje nem akar menni, s így van ez állapot tán a világ teremtetése óta. *Gyöngyösi szék* pedig nincs s nem is volt soha a székely földön s el sem tudjuk képzelni, hogy itt szerző mit akar mondani. Azt mondja még szerző, hogy van még *egy* más Udvarhely is Közép-Szolnokban, melyet Számos-Udvarhelynek neveznek. Nem *egy*, hanem a fentt írt Székely-Udvarhelyen kívül még 3 Udvarhely van az erd. püspökségben, u. m. Számos-Udvarhely Közép-Szolnok vármegyében; *Sajó-Udvarhely* Belsőszolnok-vármegyében; és *Oláh- vagy Vámos-Udvarhely* Küküllő-vármegyében.

Ezek után bátran megállapíthatjuk, hogy szerzőnek az erdélyi püspökség területét illetőleg véghetetlenül kevés ismerete van ama helyekről, melyeknek *Helyrajzát* megírta. Édeskevéssel van több a n.-várad püspökség területét illetőleg, de erre s a többi püspökségre nézve elvárhatnók, hogy egyik-másik helyismerőnk, ha csakugyan érdemesnek tartaná a velevaló foglalkozásra, mondaná el nézeteit, javításait, s ha lehetséges lenne, kiigazításait. Én úgy hisszem hálátlan munka lenne.

Azonban maradjunk az erdélyi püspökség mellett, melyre nézve szerző historicusa Kővári, geografussa Bél Mátyás, de végzete valóban szerencsétlen, mert ezek munkáiból ép ama helyeket idézi, melyekben ők is tévedtek. De hasztalan idézi szerző *Benköt* vagy Bethlen Farkast, sőt a kamarai levéltárt is, mert kezei között a legbiztosabb adat, a legegyszerűbb, legtisztább s leghitelesebb okirat hamissá válik, mert ha Ilyéről szól Hunyadvármegyében, szerző a háromszéki Ilyefalvára olvassa rá, s ha Szt.-

Mihály-telkére vonatkozik, szerző Szent-Mihály-falvára erőszakolja et sic porro.

Ó bocsáss meg nekünk Erdély legkitünőbb helyrajzírója báró Orbán Balázs! Hányszor bosszankodtunk reád sentimentális ömlengéseidért egy-egy hazai emlék előtt: hányszor szidogattunk összeszedett újabbkori politikai mendemondáidért, keveset mondó nagy szavaidért szemedre vetettük, hogy az öt-hat százéves okiratnak egy sorocskáját, vagy egyik-másik szavát nem tudtad elolvasni, minő csekély hibák; bocsáss meg mindezekért, mert műved, a Rupp uram idéetlen betű halmazához képest *valódi remek*; fáradságosan és jó lélekkel összegyűjtött munkád sok tekintetben új látkört nyit s nagy részben megbízható adatokból áll!

Miért nem használta Rupp ur a b. Orbán hat kötetes nagy művét, vagy Csikszék és Marosszék monografiáit Benkő Károlytól, vagy Kővári legjobb művét az erdélyi építészeti és egyházi régiségekről, vagy Jakab Elek értekezéseit az erdélyi zárdákról és apácza kolostorokról a »Tört. Tár.« újabb köteteiből? hisz mind ez kezügyben volt minden könyvtárusnál s minden nyilván. könyvtárban található, legalább belátta volna, hogy roszul stylizált s minden földolgozás nélkül ki is nyomtatott jegyzeteiben mennyit tévedett, mennyit elhagyott s mily felületesen járt el.

De visszapillantva ez ismertetett kötetre tán mégis jobb, hogy azokat a könyveket szerző nem látta, s hogy a legtöbb zárdát (csiksomlyói, kantai, erzsébetvárosi, marosvásárhelyiek, mikláziak, széki stb.) megsem említette, mert ki tudja még mennyi mindent összezavart volna.

És most soraimat azzal végzem, hogy az akadémia igen bölcsen tenné, ha e munka köteteit 50 krra szállítaná, hogy a hazai vásárlók gyorsan széthordanák s látnák, hogy: miként nem kell dolgozni; vagy ha így sem kelne el, akkor borstakarónak, vagy tűzbe vele! csak hogy az akadémi légkör szabaduljon tőle.

DEÁK FARKAS.

KÜLÖNFÉLÉK.

A NÁPOLYI ANJOU-KORSZAK TÖRTÉNELMI KÚTFŐI.

A nápolyi Anjou-korszak, ha a még nem eléggé kiaknázott köz- s magán-levéltárakat leszámítjuk, nem oly gazdag történelmi kút-
főkben, mint az azt megelőzőtt normann s hohenstauffeni, vagy az
utána következett aragoniai korszak; s ez az oka valószínűleg annak,
hogy az újabb kori nápolyi írók is aránylag kevesebbet foglalkoztak e
korszak tanulmányozásával.

A nyomtatásban megjelent anjoukori krónikák a következők:

Chronicon Suessanum (1103—1348) különösen Sessa Aurunca
város történetével foglalkozik, nem hanyagolván el azonban az ország
történetének főbb mozzanatait sem. E krónikát kiadta *Pelliccia »Rac-
colta di varie croniche* stb. című művében egy sessai család codexe
után. Van e krónikának még egy codexe Rómában a *Barberini* könyv-
tárban, melyről Bethmann is említést tesz. ¹⁾

Az anjoukor 8 igen érdekes évét (1342—1350) tárgyalja *Gra-
vina* Domokos egykoru író *Chroniconja*, mely, elején megsejtsunkítva le-
vén, András s Johanna házasságán kezdi s Nagy-Lajos királyunk má-
sodik nápolyi betörésén végezi. Gravina mint szemtanú egész körülmé-
nyességgel írja le amaz érdekes hadjáratot, s följegyzései különösen a La-
jos- és Johanna-pártiak közti harczokat illetőleg igen becsesek. E kró-
nikának tán egyetlen példánya a bécsi császári könyvtárban őriztetik;
Muratori Chronicon de rebus in Apulia gestis ab a. 1333 ad a. »1350
czím alatt adta ki *Rer. It. Script.* című művének XII. kötetében.

Az *Aquila*-i (Abruzzo) dolgokat leírva találjuk *Boezio di Rai-
naldo* (tájnyelven *Buccio di Ranallo*), *Boezio Antal*, *Borbona Miklós* és

¹⁾ Pertz Archiv. XII. 389. 1.

Ciminelli Miklós verses krónikáikban, melyeket *Antinori* gyűjtött egybe s bővített előszóval s jegyzetekkel. Megjelentek *Muratori* »*Antiquitates Italicae medii aevi* című művének 485—1082. lapjain ily cím alatt: *Aquilarum rerum scriptores aliquot rudes e variis manuscriptis cura doctissimi viri Antonii Antinori civis aquilani e tenebris erepti* stb.

Az *otrantói* eseményeket *István* benczerendi barát s *Grassullo* Angelo tarantói jegyző írják le. Előbbinek tulajdonittatik ugyanis a *Chronicon Neritinum sive brevis historia monasterii neritini* (*Nardo*) *ab anno 1090 ad a. 1368* című tájnyelven írt krónika, mely azonban sok téves és hamis adatot tartalmaz. Főltalálható *Muratori* R. I. Script. című gyűjteményében. *Grassullo* krónikája, melynek címe: *Annales de rebus tarentinis*, különösen *László* király (magyar ellenkirály) idejéből sok becses adatot tartalmaz. Megjelent *Pelliccia* fönidézett gyűjteménye 5-ik kötetében. Kéziratu példányai találhatók a nápolyi s római könyvtárakban.

Pelliccia gyűjteménye 1. kötetében találjuk a következő című krónikát is: *Chronica come la casa de Franza el conte Carolo fo investito dello Regno de Napole, et durò questa signoria dei Francesi nel dicto Regno per fi alla conquista che fe re Alfonso I. de casa Aragona* stb. E krónika azonban, melynek egy a XVI. században írt codexe a nápolyi *San Martino* könyvtárban is található, nem nagy hitelre talál a nápolyi történészeknél.

Ép oly csekély becsben tartatik a *Chronologia Regis Caroli I.* ezimű, a *flórenczi Laurentiana*-ban őrizett codex is, mely szintén *Muratori* s *Pelliccai* gyűjteményeiben adatott ki.

Nagyobb figyelemre méltatvák a sanminiatói *Buonincontro Lőrincz* »*Annales ab a. 953 ad a. 1458*« és »*Historia Regni Utriusque Siciliae*« című művei. Amaz inkább Itália egyetemes és Flórencz külön történetével foglalkozik, Nápolyt csak mint Itália egy részét érintvén; de a *Historia*, melynek Nápolyban található néhány kéziratu példánya a következő címet is viseli: *De ortu regum neapolitanorum, et rerum undique gestarum*, kizárólag Nápoly történetét tárgyalja s 9 könyvből áll. *Buonincontro* előbb írta a *Historiát*, s aztán az *Annales*-eket, s ez utóbbiakban a nápolyi történetre vonatkozó adatokat szóról szóra a *Historiából* vette át, mint azt *Muratori*, e mű kiadója is megjegyzi. E mű né-mely írott példánya 1419-ig, némelyik 1436-ig terjed.

Az eddig elősoroltaknál sokkal nagyobb hitelességgel bír a kő-

zönségesen *Villani János* florenczi történésznek tulajdonított *Cronaca Napoletana*, máskép *Cronaca di Partenope*, melynek tulajdonképeni szerzője iránt azonban eltérő nézetben vannak a nápolyi tudósok. Sokan Villani florenczi krónikájának bővített kivonatának tartják¹⁾. De *Capasso Bertalan* nagynevű nápolyi történész (a nápolyi városi levéltár igazgatója) mint azt a nápolyi kir. Akadémia 1876. január 2-ki ülésében tartott értekezésében e mű Nápolyban, Modenában s Párisban létező irott példányainak összehasonlítása után s különösen annak legrégibb, azaz XV. századbeli codexe nyomán fényesen bebizonyította, azt három különféle műből összeállítottnak mondja. Ugyanis, első s legrégibb része, mely Capasso szerint kevéssel 1326 után íratott nápolyi szerző által, inkább emlékirat mint krónika s Nápoly régiségeit ismerteti, de minden történelmi kritika nélkül, bizonyításait mesékből s legendákból merítvén. Második része rövid összvonatát képezi a nápolyi történetnek a monarchia megalapításától Róbert király haláláig. Írója, mint a 71. fejezetben önmagát megnevezi, művét Tarantói Lajosnak, I. Johanna második férjének ajánlván, *Caracciolo Carafa* Bertalan nápolyi lovag. — Harmadik s legterjedelmesebb része *Villani* florenczi krónikájának a nápolyi dolgokra vonatkozó kivonataiból van összeállítva 1325-ig.

A *Cronaca Napoletana*-nak úgy a XV. század vége felé, mint 1525-ben megjelent nyomtatott kiadásai tetemes változásokon mentek keresztül, s ezeknek tulajdoníthatók az e krónika fölött elterjedt téves vélemények is. Ez levén az első mű, mely nápolyi tájnyelven íratott, a nápolyi tudósok által különös becsben tartatik.

A *Diurnali del Duca di Monteleone* című krónika, így nevezve a codex tulajdonosa után, legelőször *Di Costanzo Angelo* nápolyi történész által lön ismertetve 1556—1560 körül írt *Cronaca o storia d'incerto Autore* s későbbi *Istoria del Regno di Napoli* című műveiben. Fölhasználják e krónikát a későbbi nápolyi írók is, és különösen *Ammirato* »*Famiglie nobili*« című művében. Megjelent Muratori gyűjteményében is.

¹⁾ Summonte *Hist. del regno di Napoli* lib. 1. c. 4. 33. l. — Agnello Ruggiero. *Neap. litteraturae theatrum* 14. l. — Caracciolo *De sacris Neap. eccl. monum.* 218. l. — Rogadeo *Saggio di diritto pubblico del regno di Napoli* 25. l. — Galiani *Del Dialetto napoletano* 94. l.

Bernhardi német tudós, ki már *Matteo Spinelli di Giovenazzo* 1250—1268-ki krónikáját is hamisnak nyilvánította, mit Minieri Riccio győzelmesen megeczáfolt ¹⁾ a Monteleone Diurnalijainak hitelessége iránt is kételyeit fejezi ki. ²⁾

A többi kiadott nápolyi krónikák, mint *Pappansogna s Di Sarno* krónikái, melyekről *Collenuccio* tesz említést ³⁾ inkább családi érdekekből látszanak írva lenni s telvél hibákkal s mesékkal.

Teljesen ismeretlenek a *Chioccarelli* által *Antistitum neapolitanorum catalogus* czímű művének 228. lapján említett »*Breve Chronicon de rebus neapolitanis*«, melyet *Maramaldo* Vilmos, Petrarca barátja írt, s mely Róbert s Johanna korával foglalkozik; — valamint *Loffredo* Annales-ei 1300-tól 1450-ig, melyet *Rossi* Gergely »*Giornali*« czímű művének előszavában s *Tafuri* »*Scrittori del Regno di Napoli*« czímű művében (III. 5. 224) idéznek, melyeknek kéziratai azonban sehol föl nem találhatók.

A *Chronicum Neapolitanum ab a. 1086 ad a. 1350*; a *Diarium regum Neapolis et Sicilie* (1089—1395) s a *Poema de descenditibus Caroli* a vatikáni könyvtárban, a *Chronicon Gualdense*, melyről Bethmann is megemlékezik (Pertz. Arch. XII. 392) a római Chigi-könyvtárban őriztetnek s majdnem teljesen ismeretlenek.

Di Costanzo s *Tafuri* főnidézett nápolyi történészek ezeken kívül még említést tesznek egy 1270-ben írt *venosai* névtelen krónikáról, a *Tafuri* birtokában volt *Leotardo de iudice* krónikájáról (1269—1301) s a gaütai *Pietro dell' Umili* jegyzeteiről (Annotazioni) László király viselt dolgai fölött. E kéziratokat azonban a nevezett két történészen kívül senki se látta.

Roppant halmaza a földolgozatlan anyagnak található a nápolyi állami levéltárban, melynek hazánkra vonatkozó s általam sok évi kutatás után egybegyűjtött diplomatikai részét a M. T. Akadémia adta ki az utóbb megjelent anjoukori Okmánytár három kötetében; jogtörténelmi része azonban; tekintve a nápolyi *Capitoli-k*, *statuti-k* s *consuetu-*

¹⁾ Minieri Riccio. *Inotamenti di Matteo Spinelli* stb. Napoli 1870. Ugyanaz. *Ultima confutazione* stb. Napoli 1875.

²⁾ Bernhardi. *Matteo di Giovenazzo Eine Fälschung des XVI. Jahrh.* Berlin 1868. 40. l.

³⁾ Collenuccio *Compendio della istoria del regno di Napoli*. I. 174.

olimi-k eddigi hiányos kiadásait, bő s érdekes anyagot nyújtana még a szaktudósoknak ezen — különösen a dynastia-közösségünél fogva roánk nézve is annyira fontos nápolyi Anjoukort illetőleg — nem igen művelt tudományág kellő megvilágítására.

Giannone és Pecchia a nápolyi *storia civile* írói igyekeztek ugyan legalább időrendbe hozni a capitoli-k codexeit s nyomtatott kiadásait, de nem egyeztetvén össze ama törvényeket a levéltárban levő eredeti szövegekkel, műveik ma már kevés hitelességgel bírnak; és a nápolyi jogtudósok az anjoukori törvények egy új correct kiadását, mely úgy a levéltárakban létező okmányokra, mint a szétszórva föltalálható XIII., XIV. s XV. századbeli codexekre is kiterjeszsze figyelmét, égető szükségnek tartják.

A nápolyi nemzeti könyvtárban két ily codex van; az első (III. A. 25) a XIV. századból való s I. s II. Károly s Róbert királyok törvényeit tartalmazza; a második (III. A. 24) a XV. században lön írva s a törvényeken kívül a *Gran Corte della Vicaria* s a *Regia Camera della Summaria* ritusait is magában foglalja. A nápolyi *Brancacciana* könyvtárban szintén van egy ily codex (olim III. C. 26.) czíme: *Capitula regni Neapolis et jura*, s a törvények szövegén kívül azoknak *Napodano* Sebestyén által írt magyarázatát is tartalmazza. A vatikáni könyvtár 1437 s 6770. számú codexei szintén tartalmaznak nápolyi anjoukori törvényeket.

Gazdagok a nápolyi anjoukor történetére vonatkozó adatokban a délfranciaországi levéltárak is. *Adriani »Relazione intorno alcuni documenti di storia patria e codici manoscritti di cose italiane conservati negli archivii e nelle pubbliche biblioteche del mezzodi della Francia«* czímű s a piemonti történelmi bizottság megbízásából 1855-ben írt jelentésében különösen a marseille-i levéltárra vonja a figyelmet, mint a mely sok oly okmányt tartalmaz, mely a nápolyi levéltárakban nem található. Továbbá a *petit thalamus*-ban, mely a *montpellier*-i városi levéltárban őriztetik, szintén számos adat található a nápolyi trónra jogot támasztott anjouni herezegeket illetőleg.¹⁾

Vieusseux nagybecsű *Archivio Storico*-ja I. Johanna nápolyi királynőnek a fiórencezi levéltárban talált több levelét közli, melyek szintén érdekes fényt vetnek ama kor történetére.

¹⁾ Haenel. Catal. Mss. C. 246.

Figyelmet érdemel továbbá Ficker »*Urkunden zur Geschichte des Römerzuges Kaiser Ludwig des Bayern*« (Insbruck, 1865.) című műve is, mely Róbert nápolyi királytól tartalmaz több becses oklevelet. Ficker e művében említést tesz egy *Sermones Roberti regis Siciliae* című codex-ről is, mely a római *Angelica* könyvtárban őriztetik.

Végül meg kell emlékezniem *Camera Máté* amalfii tudós barátom gazdag anjoukori kéziratgyűjteményéről, s különösen az »*Arcani historici del Regno di Giovanna I. Regina di Napoli raccolti da Nicolò d'Allife suo cancelliere e compilati da D. Marcello Bonito*« stb. című codex, melyből nevezett barátom szívességéből mutatóványképen több érdekes kivonatot közöltem is az anjoukori okmánytárban. Közli: ÓVÁRY LIPÓT.

ADALÉK A »ZRÍNYIEK CSEHORSZÁGBAN« CZÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ.

A »Századok« 1877-iki februáriusi füzetében »A Zrínyiek Csehországban« című közleményben, szerző úr a fölött kételkedik, mily körülmények okozták legyen a Zrínyiek és Rosenbergekek közötti közeledést, s ezt voltaképen Zrínyi Miklós Monyorókeréki birtoka fekvésének Ausztria közelében tulajdonítja. Ha azonban azon izgalmas vészteljes időket tekintetbe vesszük, melyekben vajmi kevés időt tölthetett birtokán Zrínyi Miklós, egy állását s annyira fontos hivatalát viselő főúr, nagyon kell kételkednünk a fölött, miszerint idylli falusi élet okozta barátságos szomszédi viszony idézte volna elő ezen közeledést. Egy nyilvános hivatalalt viselő főúr, de főleg a horvát- és tótországi bán, idejének nagy részét lóháton vagy »bűrös szekerén« tölthette, s ha csak a Szigetvár-petriniai vonalat, ama sok végvárral vesszük tekintetbe, elképzelhetjük, hogy serény tevékenységet igényelt a bán részéről azoknak fentartása, inspectiója; ha pedig a sok hivatalos teendő némi időt engedett az akkortáiban igen zaklatott végbeli kapitányoknak, azt saját ügyeik rendezésére s jószágaik hamaros megtekintésére használták volt föl, a mi Zrínyi Miklós bán terjedelmes birtokait tekintvén, melyek elszórva Zrintől Monyorókerékig terjedtek, nyilván annyira igénybe vehette őt, hogy Monyorókeréken való hosszabb időzése fölött igen kételkedünk.

Zrínyi Miklós összeköttetése a Rosenbergekekkel azonban valószínűleg onnét származott, hogy valamint ő, úgy Rosenberg Vilmos is, magas

hivatalnoki minőségében gyakran megfordúlhatott az udvarnál, s ott ismerkedhettek is meg; igen valószínű azonban, hogy a bizalmasabb közlekedésre Miksa király koronázása Pozsonyban 1563-ban nyújtott alkalmat.

Tudjuk, hogy ott Zrínyi Miklós minden magyar zászlós úrnál fényesebben, s a legnagyobb kísérettel jelent meg, s hogy ő vezérelte az egész magyarságot; tudjuk ellenben azon koronázás leírásából azt is, hogy a csehok között ott volt az idősb Rosenberg is 300 lovasból álló fényes kísérettel; több mint valószínű, hogy ekkor megismervén mind a két főúr egymást, mindketten méltónak s kíváncsnak találták, családi összeköttetésbe lépni, s hogy Rosenberg igen óhajthatta 26 éves leányát, a híres Zrínyi család ivadékának, a gazdag, s vitézségéről ismeretes, még erőteljes férfikorában levő özvegy Zrínyi Miklósnak feleségül adni, kiviláglik, onné, hogy a pozsonyi koronázás után két hónappal Zrínyi Miklós eljegyezte magának Rosenberg Évát.

Sajnálattal olvassuk a fentidézett közleményben, hogy a szigetvári hősnek fia, János, Magyarországon kívül neveltetett, s habár »optimae indolis«-nak mondatik, mégis hős apjának sem hitét, sem hazafiasságát meg nem tudta örizni; kitetszik ez Rudolf királynak Draskovich János bánhoz szóló, ezen sorokhoz mellékelt, leiratából is, a hol Zrínyi János úgy említetik mint egy, Magyarország törvényeit és szokásait nem ismerő idegen. Kivehető továbbá ezen királyi levélből, hogy atyai öröksége fölött, mostoha testvére Györgynek özvegyével s annak gyermekeivel, vajmi későn egyezhetett meg, ha ugyanis elérte volt ezen célját később, mert azon 1604-ben kelt királyi levelet, melyben Rudolf szigorúan meghagyja Draskovich János bánnak, hogy vegye Zrínyi Jánost pártfogásába minden igazságos ügyében, ez utóbbi már csak nyolcz évvel élte túl, s magva szakadván, jogai tán még eldöntetlen szállhattak vissza Zrínyi György utódaira.

Ez okmány így hangzik :

»Rudolphus Secundus Dei gratia stb. Magnifice, fidelis nobis dilecte. Proficiscitur in Hungariam fidelis noster, Spectabilis ac Magnus Comes Joannes a Zrinio, Baro in Rosembergh et Pocillator noster, filius Spectabilis ac Magnifici quondam Comites Nicolai a Zrinio, ut ibi certa sua negotia, ratione paternae haereditatis suae, ipsum legitime concernentis, cum domina vidua ac liberis, Spectabilis ac Magnifici quondam Comitis Georgij a Zrinio, fratris olim sui, compendere et transigere queat. Quapropter fidelitatem tuam denique hortamur, tibi que dementer ac

firmiter committimus et mandamus, ut dictum Comitem Joannem Zriny, si qua in re te requisiverit, tuamque opem imploraverit, non solum bene-uolet admittere et audire, verumetiam in causis iustis ac legitimis, penes aequitatem, ipsum commendatum habere, bonoque iuvare, et si uspiam possibile fuerit, in transigendo inter ipsum et Patruelses suos, dictae haereditatis paternae negotio, postquam iurium et consuetudinum Regni istius nostri Hungariae non est peritus, omnem bonam et efficacem operam ej non gravatim locare, beneque in rebus suis dirigere velis ac debeas. Executurus in hoc benignam et omnimodam voluntatem nostram. Datum in arce nostra Regia Pragensi, vigesima quinta die mensis Januarij, Anno Dominij Millesimo Sexingentesimo quarto:

Rudolphus m. p.

Himelreich m. p.

Külczim: Magco Joanni Drascouith de Trakosthian, Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae Bano, ac Cubiculariorum Regalium in Hungaria Magistro et Consiliario nostro, etc. Fideli nobis dilecto.

SZERÉMI.

A HORVÁT JOGTÖRTÉNELEM MEGIRÁSA EGY JELES NŐTŰL.

A délszlávok, tehát a velünk nyolcz százados kapcsolatban élő horvátok jogtörténelmének készülö megírása, hivatva van nemcsak tudományos tekintetben, hanem egy női szellemi erőnek nagy fokú kifejtettsége által is, egész figyelmünket magára vonni. Ugyanis, a múlt őszi és téli hónapokban, Zágrábban tartózkodott egy nevezetes tudós északi szláv sarjadékú nő, azon czéllal, hogy a délszláv népek által megírandó jogtörténelméhez szükséges kútforrások s adatok gyűjtésében, mint már másutt, úgy ott is eredményesen működhessék. Nevének hasonlatossága és hangzata után ítélve, hajlandó lettem volna, ötöt az egykor hazánkából Báthory István lengyel király és Nagy Péter orosz császár korában kiköltözött magyar családok utódjának tartani, de egy alább megnevezendő ottani barátom értesítése szerint, erre adatok és saját illetén női tudása nemlétében, szerencsét nem arathattam. Azonban e nélkül is tiszteletünk méltó tárgya ezen nő, s azon föltevésben, hogy az általa elvállalt tudományos munkában, a magyar-horvát jogkapcsolat iránt, jogtudorhoz illőkép részrehajlatlannak fog bizonyodni, innét Történelmi Társulatunk székhelyéről is üdvözljük ötöt. Neve: »*Ewrei Johanna*.« E ritka hajlamú hajadon szent-pétervári születés, szülői elhaltával csupán önkeble hangulatát követve, egészen tanulásnak szentelte

magát s különösen a jogi tanulmányok szeretete által lekötve, azokban a némethoni fő tanintézetekben oly előmenetelt tett, hogy a szokásos szigorlatnak magát alávetván, a jogtudori koszorút kiérdemelte, melynek szövegét fennidézett barátom közléséből itt adom :

»Summis Auspiciis Regis Augustissimi, Potentissimi, Joannis, Domini Nostri Clementissimi Universitas Lipsiensis, Rectore Magnifico Herrmanno Brockhaus (pl.tit.) Decano Carolo Adolpho Schmidt J. U. Doctore Juris Romani Professore, Virgo Generosissima atque Doctissima Joanna de Ewrei, quae examine, quod Rigorosum dicitur, cum laude superato, gradum Doctoris Juris Utriusque, collatis in eam summis honoribus rite adepti est.« (A keltezést és aláírásokat elfeledé barátom közleni.)

Mindezeket hiteles tudósításából merítvén, igen tisztelt barátomnak Molnár Antal királyi tanácsos és nyugalmazott zágrábi jogtanárnak, készséges közléséért szíves köszönetemet nyilvánítom. Ki ezen ritka szabásu nőről, tapasztalása és hiteles bizonylatok után azt is feljegyzé, hogy az európai fő cultur nyelveken kívül, a latint majdnem tökéletesen s folyékonyan beszéli. Europa fővárosaiban Páristól Zágrábig minden nevezetesebb tudományos intézetet meglátogatott, anyagot gyűjtve szándékolt munkájához s egész társzekérnyi könyveket szerezvén, immár hazájában vizsautazott, azon ígérettel, hogy jövő évben a megkedvelt Zágrábot ismét fölkeresendi. Tiszteletére s ottani látogatása emlékezetéül, távozása előtt, nevezett barátom, ki köztudomásúlag Horácnak (latin, horvát és magyar nyelven egyenlőkép) szerencsés utánzója, egy kedves latin ódával lepte meg, melynek több nyomtatványai a Neva partjain immár szét vannak terjedve. Mutatóul álljon itt kevés szavakban sokat mondó egy strófa :

» . . . Vetusto de genere Ewrei Prognata felix menteque cordeque
Ac Universo in Jure Doctor Zagrabiae modo agit Joanna, ut etc.«

BOTKA TIVADAR.

ADALÉK A MAGYARORSZÁGI CZIGÁNYOK TÖRTÉNETÉHEZ.

A Nemzeti Muzem könyvtára ujabbán a gümörmegyei kövecsesi Dancs-család levéltárával gazdagodott, melyet Dancs László kövecsesi földbirtokos úr oly föltétel alatt bocsátott a Nemzeti Muzem rendelkezésére, hogy itt a család tulajdonjogának föntartása mellett, örök le-

téteményképen elkülönítve őriztessék. Ez már a negyedik levéltár, melyet a Nemzeti Múzeum alig egy év alatt őrizete alá fogadott, hogy itt valamennyit közkincsévé tegye a hazai történetbúvároknak.

A levéltár a Hanvay-levéltár szomszédságában van fölállítva, s az Árpád-házi királyok idejéből 6, a vegyesházi korszakból a mohácsi vészig 82, azontúl a legújabb korig 36, összesen 124 oklevelet, 206 levelet, 142 másolatot, 77 kötelezvényt, nyugtát és elenchust, mindössze 549 darabot tartalmaz. Legrégibb oklevele 1269-ből való, melyben az esztergomi káptalan bizonyítja, hogy Máté Mátyás fia Zabrag comes unokaöcse, Sándort Poruos fiát, a köztök fennforgott vitás ügyben a káptalan színe előtt kielégítette. Érdekes továbbá két lovaspecsét oklevél, az egyik Fülöp nádor 1325-ik, a másik László opolyi herceg és nádor 1368-ik évi kiadványa. Mindkettő meglehetősen conserválva. — A magyar levelek között legrégibb Derencsényi Ambrus záloglevele, 1546-ból. — Mindezek a hazai történet, jogtörténet és közművelődéstörténethez, de különösen Gömör-megye monográfiájához érdekes adalékokat fognak szolgáltatni.

E levéltárból közlünk ez alkalommal egy XVII. századi magyar oklevelet, melynek kiváló érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy kibocsátója: a Szendrő városához tartozó sátoros cigányvajdák vajdája volt. A cigányok története hazánkban úgy mint Európában, nem egészen érdektelen. Európai nevű tudósok foglalkoztak vele s a rólok majdnem minden művelt nyelven megjelent szakmunkák száma, egy külön irodalmat képvisel. Hazai történetünkben első nyomukat, Bárdossi ¹⁾ II. András, Szászky ²⁾ IV. László király idejében keresik, de határozottan csak Zsigmond király alatt 1417-ben ³⁾ jönnek elő, kitől 1423-ban *salvus conductus* és saját vajdájuk előtti bíraskodási jogot nyertek. ⁴⁾ Némely tudósok Herodotra támaszkodva, ki a Duna mel-

¹⁾ Joh. Bárdossi: *Animadversiones de insurrectione nobilium*. Budae 1792. pag. 98.

²⁾ Joan Tomka Szászky: *Introductio in orbis hodierni geographiam* Posonii 1748. — pag. 731.

³⁾ Pray: *Annales* IV. 274. — Schwartner M. *Statistik des Königreichs Ungern*. Ofen 1809. I. 149. Grellmann H. M. G. *Historischer Versuch über die Zigeuner*. Göttingen 1787. — II. kiadás. Göttingen 1847.

⁴⁾ Andr. Felix Oeffelius: *Rerum Boicarum Scriptores* . . . Aug. Vindelicorum 1763. Tom. I. pag. 21., közli Zsigmond király oklevelét, melyből a következőket emeljük ki: »Si autem inter ipsos aliqua zizania

lett lakó *zyginnékivül* beszél, a cigányok hazánkba való jövetelét sokkal ré-
gibb időkre tették, de ez máma a históriában már túlhaladott álláspont.
Annyi kétségkívül áll, hogy megjelenésökkel Európaszerte mozgalmat idéz-
tek elő. S mivel hazánkat sokkal nagyobb számban lakják, előnyös és nem
előnyös tulajdonaik által sokkal inkább tűnnek ki, hogysem létezésüket
a társadalomban ignorálni lehetne, de mert történetünkben is némi sze-
repet játszottak, nem tartjuk épen háladatlan munkának mindazt nap-
fényre hozni, mi az ő történetükre némi világot vet. — Adalékképen
közöljük azért a föntemlített oklevelet, melyben Dániel vajda, Szendrő
városához tartozandó cigány vajdák vajdája, egy Horvát János nevű
vajda személyéért 40 forint kezességet vállal, a mint következik:

»Én Dániel Wayda, Szendrő várossához tartozandó sátoros czi-
gány Waydáknak Vaydája, adom tudtára és értésére mindeneknek, va-
lakiknek illik ez levelemnek rendiben, hogy az elmúlt esztendőekben Hor-
vát János nevű Vaida, esett volt olyan véteekben, melyért megvallom
hogy halált érdemlett volna, hanem sok kérésemre, reménkedésemre és
esedezésemre, Szendrei feő kapitány nemzetes és vitézlő Hatvány
András ur eő kegyelme, életének gratiat adott (úgy hogy eő neki
és maradékinak holtig való Jobbágya és Kovácsa leszen mostani
gyer vel és ezután születendő gyermekivel együtt, ha penig
valami szin és okok alatt elszöknék a vagy el idegenednék, az eő ke-
gyelme és maradékai kezek alól, magamra negyven forint kezességet
vállalván, kötöm arra magamat, hogy fölül megemlített kapitány uram
és az őmaradéki, az negyven forintokat simuletsemel ezen Szendrő várossá-
nak akkori beli vásárbirájával, meg vehessék és vetethessék, abscissis uni-
versis juridicis remediis nec obstantibus Di mes
vindeminarum ac octavarum temporibus; ennek bizonyosságára adtam ez
pecsétes kezem írásával megerősített levelemet, Szendrei hites két vá-
sárbirák vitézlő Iratossi Mihály és Szabó István uramék előtt, és Szen-
drei Vajdák Lázár György ét ifjabbik Lázár Vajda előtt. Datum Szen-
drónél die 29. Augusti Anno 1659.

Dániel Vajda pecsétje
és kereszt (P.H.) vonása

†

Lázár György pecsétje
és kereszt (P.H.) vonása

†

Ifjabbik
Lázár Vajda pecsétje
és kereszt (P.H.) vonása.

†

Eredetije a kövecsesi Dancs-család levéltárában (a Nemzeti Múzeum
könyvtárában) őriztetik, ívrétben írópapíron, három kised 8 szögletű
gyűrű pecséttel. A pecsétek épek, egymástól alig különböznek; a paizsot
két oroszlán veszi körül s bent a paizsban kifeszített szárnyakkal egy
fölismerhetetlen madár látható. Közli: CSONTOSI JÁNOS.

seu perturbacio evenerit, ex parte quoruncunque, ex tunc non vos, (a
hatóságok) sed ydem Ladizlaus Vajvoda ziganorum, judicandi et liberandi
habeat facultatem.«

ZASZLÓK ÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

A magyar nemzeti múzeum kéziratára rendkívül gazdag számadásokban, költségjegyzékekben, melyek nélkül hazánk anyagi s társadalmi viszonyainak képét a XVI. és XVII. században nem lehet föltüntetni. Ezúttal a zászlók ártörténetére akarunk bemutatni egy igénytelen adalékot, melynek közlése csakis az által van indokolva, mert szaklapjaink, máris közöltek ilyféle adatokat. (Lásd Arch. Ért. 1876. évi folyam 65. II.)

Nádasdy¹⁾ lovas-ezredes uram öreg zászlója, melyet Tótországban vitetett maga előtt, szép és czifra szövetből készült egy portéka volt, melyért 21 frt 25 krt fizettek a szabónak. Festése — tehát nem volt utolsó a maga nemében — pedig épen 21 frtba került.

Egy másik csatalobogó rúdja 8 frt volt, 15 rőf posztó kellett rá, rőfjét 25 krjával számítva összesen 6 forint 15 kr., a selyemrojtot 35 krért varrták rá, míg a munkabér 1 frt 20 kr volt, s így a zászló összesen 15 frt 60 krba került.

Egy könnyű lovas-zászló ára 4 frt 48 kr volt, ez körülbelül a mostani dzsidás lobogócskákhoz hasonlíthatott. (Egy 1686-diki útleírásban is ily alakot láttunk.)

A hajdúk gyalog-standartájának 5 forint 26 kr. volt a felszerelési költsége. Ezeket különben már készen vették.²⁾

Utána járván a mai zászlóáraknak, a felszerelési osztály főnöke úgy nyilatkozott, hogy a zászlók kiállítási költsége az osztrák ezredeknel 300 — 900 frt közt váltakozik. Ez árkülönbség oka az akkori és mai viszonyok közti különbségben keresendő: majd minden tárgy ára hasonló mérvű differentiát mutat, gabona, szarvasmarha, ló, bőr, dísznő csak úgy mint a ruhanemű, sőt maga a készítés ára ily arányban változik. Épen azért nem lehetett e sorok föladata összehasonlításokba ereszkedni, ezzel tisztán csak jelezni akartuk, hogy mily irányban értékesíthetők a föntebb közlött morzsák.

Közli: THALLÓCZY LAJOS.

¹⁾ Ferencz, a kivégzett országbíró fia.

²⁾ A Nemzeti Múzeum kéziratárában.

T A R C Z A.

SZALAY ÁGOSTON

nincs többé!

Társulatunk, s főként ennek választmánya, továbbá a m. tud. akadémia, s a magyar bírói testület legbuzgóbb, legtehetségesebb tagjainak egyikét veszté el Szalay Ágostonban. Életének 66. évében hunyt el. A boldogult több, mint negyven évet töltött a közpályán, melyre még a harminczas években mint Pest-megye tiszt. aljegyzője lépett. A hatvanas években a pesti váltótörvényszék elnökévé neveztetvén ki, páratlan ügybuzgalma és erélye által a közönség osztatlan bizalmát vívta ki úgy maga, mint a vezetése alatti tvszék részére. Érdemei elismeréseül 1870-ben a bpesti kir. ítélőtábla tanácselnökévé neveztetett ki, majd két év előtt negyvenéves szolgálata tekintetéből a sz. István-rend kis keresztjével díszítettett föl.

Szalay a magyar történelemnek, egyik hívatott és buzgó művelője volt. Testvér bátyjával, a korán elhunyt felejtethetlen *Szalay Lászlóval*, közös volt benne a lelkesedés a nemzet múltja iránt. Kora ifjúsága óta kezdett gyűjteni magyar okmányokat, pecséteket — társulatunk pecsétjét is ő fogalmazta — és műtárgyakat, s gyűjteménye a magán enemű gyűjtemények egyik jelentékenyebbje. Ebből közlött négyszáz magyar levelet a XVI. századból, mely közlemény 1861. évben az akadémia kiadásában jelent meg, s a történetíró, főleg pedig a nyelvész előtt kiváló becsesel bír. Mint a magyar akadémia s *történelmi társulatunk* tagja, — úgyszintén mint a hazai műemlékek fenntartására alakított országos bizottság elnöke, tudományos életünk fáradhatatlan munkása volt. Társulatunk oly tagot vesztett, ki nemcsak passive támogatta igyekezeteinket, de ki úgyszólván az ellenőrző gazda szerepét játszta, gondosan ügyelvén és bibelődven annak legkisebb ügyeivel. Nem volt ülés, melyről Szalay Ág. elmaradt volna, s nem volt az a pénzügyi tárgy, melynél ne az ő szava dönt vala. E mellett a szellemi ügyekre is nagy gondja volt.

Béke poraira!

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Elnök: *Ipolyi Arnold* püspök. Első tárgy volt *Wenzel Gusztáv* fölolvasása a »Bosnya okiratokról«, mely élénk eszmecserét keltett s kíváncsiaknak mondatott ki egy Bosnya okirattár megindítása.

Második fölolvasó volt *Fraknoi Vilmos*, ki a Münchenben levő Brandenburgi levéltár Magyarországra vonatkozó részét ismertette.

Ez okiratokra már mintegy 100 évvel ez előtt fölhívatott a tudomány figyelme, a mikor ugyanis 1166 db Magyarországra vonatkozó irat Bécsbe került, honnét II. József 1786. decz. 21-én Magyarországra szállíttatta, s azóta azok a budai kamarai levéltárban őriztetnek.

Eddig általán az volt a hiedelem, hogy a Brandenburgi levéltár ez oklevelekkel teljesen vissza került Magyarországra, ez azonban téves hiedelem volt. A levéltár egy része ugyanis Ansbachból Nürnbergbe vitetett át, s ez a múlt században Münchenbe került. *Pauler* Gyula Münchenben jártakor a múlt években megtudta, hogy az ottani levéltárban nagymennyiségű oly oklevél találtatik, melyek Magyarországot közelebbről érdeklik. Fraknoi erről értesülvén, elhatározta, e levéltárat személyesen tanulmányozni, és e tanulmányozása közben meggyőződött, hogy a levéltárban 548 lajstromozott s mintegy 3000 lajstromozatlan okirat, levél, számadás őriztetik, melyeknek csak kisebb része való Korvin János levéltárából. Ezek közt van 5 Árpád-kori okirat, (3 eddig kiadatlan), a többiek *Hunyadi* János atyjának részére *Zsigmond* király által kiadott oklevelek, *Hunyadi* János birtokviszonyaira vonatkozó okiratok, továbbá több magán és országos ügyre vonatkozó levél, okirat a XV. századból; ezek közt van az országtanácsnak egy rendelete 1445-ből, melyben *Hunyadi* János kérelmére a jajezai bán fiát összes jószágaitól megfosztották, mivel a török elleni háborúban egy hadesapat kiállítására a költséget fölvette, a csapatot azonban nem állította ki. Érdekesek továbbá a *Mátyás* király hagyatékára vonatkozó okiratok, továbbá egy per iratai, mely *Korvin János* és néhány firencei kereskedő közt folyt. Ez utóbbiak ugyanis 26,900 frt értékű selyem, bársony és posztó szövetet szállítottak a királynak Bécsbe, ki közbejött halála miatt a posztó árát nem fizette ki nekik. A kereskedők először *Beatrix* királynén, majd *Korvin János*on követelték pénzüket, vagy az általuk szállított árút. E több évig tartott perből az összes vádiratok, tanuvallomások, ítéletek megvannak.

Van azonkívül az 1497-iki országgyűlésről egy napló mely német nyelven szerkesztetett, nem tudni ki által és mi célból. A napló igen részletesen följegyző az országgyűlésen történeteket, s *Fraknoi* azt hiszi, hogy ez a legrégibb ilyenmű országgyűlési följegyzés.

Korvin János özvegye *Frangepán Beatrix* és özv. *Szapolyay Istvánné* tudvalevőleg összecakarták házасítani gyermekeiket, hogy így

a nagy terjedelmű Hunyadi vagyon Szapolyai kézre kerüljön. Hunyadi Erzsébet azonban, Korvin János leánya még kis korában elhalt, s a házasságból nem lett semmi, s a Hunyadiak birtokai egészen más kezekre kerültek. Brandenburgi Frigyes ugyanis 10 fia közül egyet Györgyöt Ulászló magyar király udvarába küldött szerencsét próbálni. Ez embert Ulászló minden áron össze akarta házasítani Frangepán Beatrixszal a mi azonban kezdetben az özvegy részéről nagyon sok akadályba ütközött.

De már 1508-ban Ulászló azt jelenté Ansbachba (egy német levélben) Brandenburgi Frigyesnek, hogy a házasság bizonyosan meglesz, s valóban 1509. január 25-én meg is történt az esküvő Békésben. A házassági szerződés különösen érdekes. A német gróf ebben kijelenté, hogy nem ő veszi el nejét, hanem ez fogadja őt férjévé, kötelezte magát, hogy annak javait soha el nem idegeníti, sem az asszonyt az országból külföldre ki nem viszi. A házasság azonban rövid ideig tartott. Frangepán Beatrix 1510-ben már meghalt s a király az elhunyt nőnek minden vagyonát Brandenburgi Györgynek adományozta. E birtokok Magyarországon, Erdélyben és Tótországban feküdtek: Gyula, Hunyad vára, Varasd stb. Brandenburgi György nagy erélylyel látott e birtokok kezeléséhez. Németországból azonnal tisztartókat hozatott, s azokat rakta be birtokaiba mindenüvé. E tisztetek a gazdálkodás mellett a leggyalázatosabb zsarolást és visszaéléseket követték el, a honvédelem ügyeit elhanyagolták, úgy hogy végre a magyar urak is megsokalták a dolgot, s az országgyűlésen követelték a királytól, hogy vegye el a Hunyadi-birtokokat a német kezeiből s adományozza oda érdemes hazafiaknak. A mozgalomtól, úgy látszik, maga Brandenburgi György is megijedt, mert Varasdon összegyűjtötte enbereit s tanácskozott velük, hogy mint kellene eltávolítani a rendek haragját. Végre abban állapodtak meg, hogy a Brandenburgi folyamodjék Miksa császárhoz, s csakugyan ennek közbenvetésére Ulászló meg is hagyta nála az addig birtokában volt javakat.

Az 1514-iki pórlázadás kiválóan a Brandenburgi György birtokai és tisztjei ellen volt intézve. A kuruczok Solymost és Lippát el is foglalták, ezek ellen György később nyomozásokat indított, és az említett két vár tisztjeitől érdekes adatok vannak a levéltárban e lázadásra vonatkozólag.

Brandenburgi György nagy befolyással bírt II. Lajosra; állását e király oldalánál arra használta föl, hogy mind újabb és újabb adományokat adatott magának, azonkívül évenként nagy fizetést huzott a kincstártól, midőn pedig látta, hogy a hatvani országgyűlésen a király nem bír a köznemesség közt megindult forrongással, 1525-ben elhagyta az országot s soha többé ide vissza nem jött.

Tisztjei azonban még itt maradtak birtokain. Ezek a mohácsi vész után is 1527—28—29-ből Budáról, Gyuláról, Hunyad várából

folyton leveleztek vele. E levelek nagy része megmaradt a müncheni levéltárban s érdekes adatokat tartalmaznak nemcsak a királyi udvar akkori állapotáról, hanem a nemzet egyéb viszonyairól is. 1509—1540-ig a tisztek számadásai mind meg vannak és pedig ezek nagyrészt az ország oly vidékéről, mely akkor török hatalom alatt volt, s honnét e korból kevés oklevél maradt fön. A számadások érdekes világot vetnek e vidék közgazdasági állapotára; felsorolnak minden egyes falut, minden jobbágy nevét, az adókat, melyeket az országgyűlés megajánlott, s melyeket a földesurak hajtottak be.

Fraknoi kilátásba helyezi, hogy a müncheni levéltár e része valószínűleg vissza fog kerülni hozzánk. A kormány ugyanis ez irányban már tett is lépéseket.

Óváry Lipót az olasz levéltárokról értekezett. *Thaly Kálmán* bemutatta a Bercsenyi család származéki rendét s kérte a »Századok«-ba közöltetését. *Csontos János* jelentést tett az *ipartörténeti bizottság* eddigi működéséről.

A jegyző alapító tagokul bejelenti: *Beregh-Bihar-Bács-Bodrog-, Ilevs-, Liptó- és Szepes-vármegye* közönségeit, s nemkülönben *Maros-Vásárhely* szabad kir. város közönségét. E jelentés éljenzéssel fogadtatott. Évdíjas tagokul ajánlottak: *Dombay Gyula, Szalavszky Gyula* ügyvéd Nyitrán (ajánlja Mérey Ottó), *Vargha Ottó* tanárjelölt Budapest (aj. Csánky Dezső), *Fesselhofer János* kereskedő, *Porhancsák Endre* kir. sőtárnok, *Krucsay Ágoston* kir. sóhivatali ellenőr, *Vellansits János* kir. posta főnök *Tubolyi Viktor* ügyvéd Nagy-Kanizsa (aj. Doby Antal), *Athanaczkovics Konstantin* Budapest (aj. Jakobei Dezső), *Marcsek Andor* tanárjelölt Budapest (aj. Szalay József), dr. *Szely Lajos* püspöki irodaigazgató, ft. *Hahnenkamp János* püspöki szertartó és aljegyző Győr (aj. Kreskay Antal), *Zerdahelyi Adolf* polgármester, *Istvánffy József* ügyvédjelölt Nyitrán (aj. Mérey Ágoston), Ft. *Szalay József* plebános Fertő-Szent-Miklós (aj. Babics János), *Kirchner Lajos*, Budapest (aj. Thallóczy), *Hauser János* tanárjelölt Budapest (aj. Csánky Dezső), *Kriston László* gömör-vármegyei főpénztárnok Rima-Szombat (aj. Szoutágh B.), *Franzen Alajos* tanár Szakolecza (aj. Rómer Flóris), *Esztergom sz. kir. város könyvtára* (aj. a társ. titkára), *Győrffy Lajos* tanárjelölt Budapest (aj. Fraknoi Vilmos), *Bydeskuthy Gyula* cz. kanonok Eger (aj. Foltényi), *Grenczenstein Béla* miniszt. titkár, *Molnár István*, *Szabó József* honv. ezredes, *Wodianer Béla*, *Freund Károly* Budapest, (ajánlja Szenté Béla), *Kovács Ferencz* rom. kath. főesperes, *Szent-Iványi Kálmán* alispán, *Gyárfás József* t. sz.-bíró, *Csongvay Lajos* ügyvéd, *Sándor Kálmán* kir. törvényszéki joggyakornok, *Kerekes Sámuel* tanár Maros-Vásárhelyt, dr. *Sóos Kálmán* törvényszéki jegyző Zilahon (aj. Deák Farkas), *Lazarovics Imre* szolgabíró Besztercebánya, *Thomka László* szolgabíró Zólyom, *Lesták Lajos* szolgabíró Nagy-Szalatna (aj. Radvánszky Béla), dr. *Nemes Imre* tanár Nagy-Várad (aj. dr. Kürthy

János). Az ajánlott tagok örömmel fogadtattak a társulat tagjai közé. Tiszteleti tagokul ajánltattak: *Mircse János* lovag Velenczében, *Cesare Foucard* a modenai ltr. igazgatója (aj. Fraknoi Vilmos), *Rouelens Károly* kir. levéltárnok Brüsszel, *Fetis Fereenc* kir. könyvtárnok Brüsszel (aj. Deák Farkas), *Gachard M.* Brüsszel (aj. Ipolyi Arnold), *Capasso Bertalan* Nápoly (aj. Óvári Lipót).

Titkár bemutatja a Reviczky Bay Ilona úrhölgy által beküldött adományozási okiratot 1707. Bay Mihály részére, melylyel ennek utódja Bay kedveskedett nővére közbenjárására társulatunknak. Köszönettel fogadtatott.

Nzdroviczky Gyula ügyvéd, főnök báró Szrbenszky Filep rendeletere beküldi amaz egyházi anyakönyvi kivonatokat, melyek a rovnyói egyház könyvében Lorántffy Zsuzsánnára vonatkoznak. Tudomásul vétett s köszönettel fogadtatott.

Csász Imre tanár a nyitrai gymnasium részére kéri a Bartal commentárjait és a »*Zichy Codexet*«. Utasittatik a titkári hivatal, hogy a kért műveket a nevezett gymnasium részére küldje meg.

A bécsi akad. magyar olvasó és társas kör kéri a »Századok« ingyenes megküldését. A kérés, miután egy régibb közgyűlési határozat kimondotta, hogy közlönye sem társulatnak, sem intézetnek ingyen nem küldetik meg, nem teljesíthető.

Helyettes titkár bemutatja a pénztárnok april havi kimutatását:

B e v é t e l e k :

1. Befolyt tagdíjak	?	300	frt — kr
2. Újabb alapítványok		300	» — »
3. A »Századok« régibb példányaiért . . .		9	» 96 »
4. Tagsági díszoklevelekért		45	» — »
5. Pénztári maradvány márczius hóról . . .		3682	» 88 »
Összesen		4337	» 84 »

K i a d á s o k :

1. Titkári, s. titkári és pénztárnoki illetmények s szolgafizetések . . .	360	frt — kr.
2. Írói tiszteletdíjak	60	» — »
3. Expeditionalis költségek és egyéb kiadások	40	» — »
4. 1100 ft. névért. szőlöv.kötv. 797 » 50 »		
5. Ennek megtérített folyó kam. 17 » 47 »		

Összesen 1274 » 97 »

Marad május hóra 3062 » 87 »

A jegyző főlemlítvén a f. évi pozsonyi kirándulás idejének közelgetését. — Megbízatik az elnökség és titkári hivatal, hogy a szükséges előzmények rendbehozása végett tegye magát érintkezésbe a főispáni és polgármesteri hivattal; s a részt venni kívánó tagokat szólítsa föl jelentkezésre.

A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkértek: Fraknoi Vilmos és Óváry Lipót urak.

F Ö L H Í V A S

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT T. CZ. TAGJAIHOZ.

Pozsony sz. kir. városa közönsége részéről történt meghívás következtében a M. Tört. Társulat f. 1877. évi vidéki kirándulását Pozsonyban e fényes múlttal, jeles családokkal s oly hatalmas szerepet játszó városokkal gazdag vármegyében fogja megtartani. A kirándulás augusztus havának második felében fog megtörténni. Addig is azonban az eszközlendő tudományos buvárlatok érdekében — és az előlegesen megteendő intézkedések véget tisztelettel fölkéretnek a társulat t. cz. tagjai, hogy a kik az érintett kirándulásban részt venni óhajtanak, el) határozásukat vagy a társulati titkárral (Budapest vár uri utca 22. vagy a társulati jegyzővel (Budapest, egyetem-tér 2. szám) f. évi július 1-ső napjáig tudatni méltóztassanak.

Társulatunk vezére e kirándulásban az eddigi megállapodások szerint Ipolyi Arnold püspök úr társulatunk másod elnöke leend. Értekezés tartására gróf Széchen Antal választ. tag ő nmlga lett megnyerve.

Már eddig is többen jelentkeztek, kiknek névsora a Századok jövő számában fog közzététetni.

Kelt. Budapesten, 1877. május 15-én.

Szilágyi Sándor, társulati titkár.

Dedek Farkas, társulati jegyző.

A CORVINA VISSZAJUTOTT CODEXEI FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

A közelebbi napok ama nevezetes eseményével szemben, hogy a Corvinának Konstantinápolyban lappangott codexei a Sultán által hazánkunk visszaadattak, a történelmi társulat közlönye is föladatának

tartja e codexek állapotának és fölfedezésének előadásával azok történetét földeríteni.

A napi- és hetilapok ama tudósításai mellett, melyek a fentebbi alkalmából részint a Corvina múltjáról a régibb adatok nyomán szótartak; részint a codexek megküldése újabb körülményeit leírták, érdekes ismerni a lépéseket, melyek újabban a most megküldött, valamint a még számosabb visszamaradt codexek fölfedezésére vezettek és megszerzősökre tétettek; melyek nélkül alig ha jutottunk volna a kincs fölfedezésére s annak visszanyerésére. Ezekből értesülünk részletesen a codexek legközelebbi körülményeiről és tájékoztatunk a visszamaradtak iránt is.

Erről szól részletesen a jelentés, melyet *Kubínyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre* az akadémia elébe terjesztettek, midőn 1862-ben Konstantinápolyban a Corvina nyomai és maradványai fölkeresésére menvén, azokat először sikerült fölfedezniök.

Ez által lön századok múltán először biztosan constatálva nemcsak az, hogy a Corvina codexei közül még számosok a török császári könyvtárban Konstantinápolyban léteznek, hanem azok legdíszesebb és valószínűleg legbecsesebb ottani példányainak tartalma is, valamint száma.

Adjuk itt az erre nézve teljesen tájékozó jelentést, mint azt Ipolyi Arnold az akadémiában társai nevében előadta, de melynek szövege eddig tudtunkra csak a Pesti Napló akkori (1862. június) számaiban jelent meg. Ez ismertetés jelenleg a codexek visszanyerése által kétszeresen érdekes, a bekövetkezett siker által nyervén meg teljes jelentőségét; közöljük azért itt egész terjedelmében.

Kubínyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre

jelentése a M. Tud. Akadémiában az általok Konstantinápolyban fölfedezett Corvina könyvtár codexeiről.

Tisztelt akadémia! Midőn az akadémiának f. é. (1862.) mártius 17-én tartott ülésében szerencsénk volt az akadémia elé azon ajánlatot terjesztenünk, hogy elhatároztuk magunk közt, a nemzeti tudomány és az akadémia érdekében Törökországba, nevezetesen Konstantinápolyba utazni; ez iránt az akadémia megbízását kikérve és megnyerve csak egész általánosságban jelenthettük ki utunk célját ama szavakkal, hogy *szándékunk hazai történeti emlékeink iránt vizsgáldni, azokat a mennyire lehet összegyűjteni és megszerezni. Utunk és vizsgálá-*

taink sajátlagi főcélját, mely nem volt sem egyéb, sem kisebb, mint dicső fejedelmünk *I. Mátyás király könyvtárának a világhírű Corvinának nyomozása*, fontos okoknál fogva szükségesnek véltük ez által leplezni. Mit ha eleve nyíltan bevallunk, nemcsak nehezítjük talán az illető helyen fölébresztett feltékenység miatt lépteinket; de lehet még gúny tárgyává is tesszük vala kevés sikerrel kecsegtető hazafiúi vállalkozásunkat s áldozatkészségünket. Mert jól tudtuk, hogy a vizsgálatainkul kitűzött tárgyat, melynek keresésére, tekintve a siker kétes voltát, nagyobb hazafiúi elszántsággal, mintsem reménynyel vállalkozhatunk majdnem háromszázad óta nálunknál, nemcsak hasonlíthatlanul kitünőbb tekintélyű, tehetségesebb s a helybeli körülményekkel ismeretesebb férfiak és tudósok, de leghatalmasabb uralkodók követtségei is folytonos sürgetéseik daczára mindeddig sikertelenül nyomozták.

Nem csuda azért, ha a körülményeket megfontoló külföldi és hazai higgadtabb tudósok nagy kétségben látszottak lenni az iránt, hogy akár a byzanci császárok régi könyvtárának, akár corvinánknak nyomai a sultánok serájában még föltalálhatók lennének. Ámbár másrésről másoknál ismét épen úgy élt még a szilárd hit is, hogy ez még föltalálható lenne, melynélfogva időről időre számos új meg új kísérletek tétettek nyomozására. Ezen hit, mely annyiszor meghiúsult, ma elmondhatjuk a sikernek nem csekély eredményével, tisztelt akadémia, végre megvalósult.

A tényállásnak azonban nem annyira megállapítására, mint alapos ismeretére nézve nélkülözhetlenül szükséges volna az említett nyomozások három százados történetét elmondanunk egyrészt, mint azt vizsgálataink későbbi kimerítő leírásában a közönség elébe terjesztetünk szándékunk; de mely az akadémiának hazaérkeztünk másodnapján mielőbb benyújtandó ezen előleges jelentésünk tárgya nem lehet.¹⁾ Valamint másrészt csak egy részletes nem a közönség elébe való titkos jelentés tárgya lehet mindazon magánlépések megismertetése, melyek a felfedezést eredményezték, s még bővebb eredményre vezethetnek, ha erre az akadémia jutni óhajt.

Jelentésünkben ennélfogva jelenleg egyszerűen *felfedezésünk közvellen tényei* elmondására szorítkozunk.

Szerénytelenség nélkül elmondhatjuk ugyan talán, hogy nemcsak az előbbi nyomozási kísérletek régibb s újabb történetét, mind itthon, mind a helyszínen tanulmányozva, s a legújabb kísérletekről személyes értesülést szerezve, más irányban sem mulasztottunk el semmit, a körülményeknek és személyeknek ildomos számbavételével, sőt tetemes anyagi áldozattal is, megkísértve mindent, a mi tehetségünkben állott a cél elérésére. De nem kisebb hállával tartozunk szinte másrészt azon kítünő s befolyásos

¹⁾ Legkimerítőbben összeállítva található e nyomozások története Hammer-Purgstall Konstantinápoly leírásában. Legújabban Szilágyi Sándor is érdekes részleteket közölt ehhez a »Pesti Napló« tárczájában.

állású férfiaknak, kik állásuknál fogva igyekezetünket hathatósan előmozdították; valamint Konstantinápolyban tartozkodó egyes hazánkfiainak, kiket annak helyén hálásan megnevezni el nem mulasztunk, mint a kik a helybeli körülményekbeni tájékozás által, sőt tényleges eljárásukkal is legnagyobb segítségünkre voltak.

Ilálával tartozunk nevezetesen gr. Forgách Antal magyar kir. főkanzellárnak a portánál levő Internuntiushoz adott ajánlatáért, melyben tudományos czélunk előmozdítását figyelmébe ajánlotta. És valóban méltó köszönetre vagyunk lekötelve a tudományossága, régészeti s irodalmi érdemeiről dicséretesen ismeretes br. Prokesch Osten internuntius iránt is. Kinek részünkről az általunk írt és kiadott munkákkal s az Akadémia archeologiai közleményei átnyújtásával is tudományos ügyünk és czéljaink pártfogolását megnyerni igyekeztünk. Ámbár az eszélyesség, az említett okoknál fogva, itt is eleve nagy mérvű szándékunknak óvatos előadását kívánta, mely eleinte csak arra terjeszkedett, hogy a seraj kérdéses titkos könyvtárnak láthatását kérte kieszközölni, miszerint a netalán benne levő magyar történeti kútfők iránt tájékozhatnók magukat.

Daczára azonban a követség hatalmas pártfogolásának, mindjárt első kísérletünk merőben eredménytelen volt. A kieszközölt költséges fermán mellett, melynek, mint reméltük, a Padisah titkos könyvtárának ajtait kellett volna előttünk föltárni, az eski vagyis az ő serajuak csupán azon helyiségeibe és könyvtáraikba juthatunk, melyek európai látogatóknak fermán mellett közönségesen mutogattatnak. Ezen könyvtárak egyike egy kisebb sultáni közkben a Padisah kézikönyvtárának részletét teszi és arab és török nyelven írt, vallási, irodalmi, költői, s történeti, nagyobbára csinos kötés könyveket foglal magában. A másik könyvtár hasonlóan egy császári közkben elhelyezve az előbbinél már jóval tete-mesebb ugyan, de sajátlag csak az úgynevezett növendékek, t. i. azon előbbkelő házakból való mintegy 140 ifjú növendéknek, kik a császár költségén a serajban növeltetnek, könyvtára. Ezen könyvtár szakok szerint rendezve, mint a feliratok mutatják: orvosi, számtani, történelmi munkákat, koráni szövegeket, azok értelmezéseit stb. foglalja magában. Szorgalmazásunkra, hogy más t. i. frank vagyis európai nyelven írott könyveket keressünk, azon elutasító választ kaptuk, hogy ily könyvtár az eski serajban jelenleg nem létezik, miután a frank nyelven írt könyvek több év előtt a szultán új palotájába Dolmabagdesiha vitettek által, bizonyos alkalommal.

Ezen merőben sikertelen eljárás után kétségbe nem esve, újra a követség pártfogolását vettük igénybe, hogy személyesen egyenesen a legfőbb hatóságokhoz folyamodhassunk. A követség által a külügyminiszternél: Alimusirnál, és a nagyvezér Fuad pasánál bemutatva, miután az utóbbit nem csak mint a a birodalom legfőbb hivatálnokát, de jelenleg egyszersmind egyik legkitünőbb török tudóst és költőt üdvözlöttük saját munkáinkat s az

Akadémia által kiadott archeologiai közlemények képes példányát fényes kötésben neki följánlottuk, a legnagyobb készséggel, sőt nyílt előzékenységgel fogadva, előterjesztésünkre a következő választ kaptuk « hogy ámbár úgy mond ő magassága a fővezér, emlékszik, miszerint a seraj titkos könyvtárában az arab, török, s egyéb keleti nyelven írott könyvek mellett *egyes latin és görög classicusok* találhatnak, mint ő maga nevezetesen egy Plutarch codexre emlékezik, melyet ismételve forgatott kezében; mégis alig hiszi, hogy számosabb, régibb codexeknek nyomára lehetne jutni, miután a régibb könyvtárak az ismételt tűzvészek közt, melyek köztudomás szerint a serajt többször pusztították, nagyobbára elvesztek. » Mindamellett ismételve késznek nyilatkozott mindenben szívesen szolgálni, s tudományos czéljainkat előmozdítani, megígérvén, hogy a követség útján kiszolgáltatni fogja az engedélyt az illető könyvtár megvizsgálhatására.

Mellékesen megjegyezzük, hogy hasonló értelemben nyilatkozott Süphi bej is, előbb a vakuvok (vallás alapítványi javak) minisztere, most az állami főlevéltár, a defterkhan főigazgatója s a mostani legnevezetesebb török történetírók s tudósok egyike, kiről még alább azon szíveségénél fogva, melyet az akadémia iránt is tanúsított, meg kell emlékeznünk. Hosszasb idő eltelte után végre megnyerve a fővezér által ígért engedélyt, május 21-én volt a nap, melyen dobogó kebellet léptük át újra a seraj kapuját. Ez alkalommal az udvari főkincs- és könyvtárnok Salih bej által fogadtattunk az eski seraj-kincstár épületében, ki a fővezér rendelete következtében az eleve meghatározott órában ott ránk várt. Hosszasb időzés és a szokásos fogadási szertartások után, azouban akkor is meglepetésünkre a könyvtár helyett egyelőre a császári kincstárba vezettettünk csupán.

Mely szerencsében ámbár csak ritka és kitünő állásu idegenek részesülhetnek rendszeren, s ámbár maga a kincstár páratlan értékű dús kincsei által inkább, mintsem műbecsénél fogva érdemes, a megtekintésre mindamellett látása által annál kevésbbé lehattunk kielégítve, miután megtekintése után a könyvtár iránt csak a már előbb látott, föntebb leírt seraji könyvtárba vezettettünk be.

Csak midőn a szokásos bucsulátogatás szertartására ismét a főkincstárnokhoz bevezettettünk, használhattuk föl az alkalmat, hogy előtte nyilatkoztathassuk, miszerint mi a fővezér ő magassága engedélyét sajátlag a kincstárral összekötött titkos császári könyvtár európai nyelveken írott könyvei megtekinthetésére kértük s kérjük. Ennek következtében megint hosszabb időzés után végre annyit értünk el, hogy a kincstárnoknak mintegy egész órai távolléte után ő szolgálata kíséretében mintegy hat, utóbb ismételt hálálkodásunk és kérésünk következtében ismét mintegy három, összesen tehát kilencz könyvet hozatott elő termébe a könyvtárból. Ezen könyvek közül kettő nyomtatott, az egyik a versailli kert képes leírása, a másik Calepinus szótárának régibb kia-

dása, a többi nagyobbára érdekes latin és görög pergamen codex volt, még pedig kettő közülök Mátyás király könyvtárának félreismerhetlen jellegével vörös és viola színű bársonyba kötve; a kapesokon és a szöveg első lapján zománcban és miniaturban Magyar- és Csehországnak egyesített, a valamint Hunyadi-ház hollós czímerével, Mátyás M. A. (Mathias) monogrammjával, folió alakban díszes írással, csinos arabesk lapkeretekkel s festett betűkkel. Tartalmukra classikusok és sz. atyák, melyeknek bibliographiai hűséggel czímét följegyeztük, s a czímerek rajzát vettük Kérésünket az iránt újra ismételtük, hogy ha még többet lehetne a könyvek közül látnunk s nevezetesen, hogy a könyvtárba bebocsáttatnánk vagy csak a könyvtárnak ne talán létező jegyzékét megnyerhetnők; kéréscinkre azonban csak azon ígéretek nyerhettük, hogy más alkalommal, mely kérdéseinkre tudtúl fog adatni, talán majd többet is lehet még előmutatni. Ezzel először lön tehát végre constatalva, hogy Mátyás király Corvinájának codexei a török sultánok könyvtárában csakugyan léteznek.

Csak ismételt többszöri sikertelen utánjárások s egyéb lépések, valamint a fővezérnél nyert újabb kihallgatásunk után lehetett annyit elérnünk, hogy május 26-án a kincstárör által meghíva, most a seraji köskök egyikében hosszú asztalon volt megtekintésünkre mintegy 50 könyv kiállítva, s egyikét órára azok áttekintése megengedve. Közöttük ismét néhány nyomtatott könyv volt, mint például Banduriusnak s a byzanci régiségekről írt híres munkája stb. Legnagyobb részt azonban régi és becses XIV—XV-ik századi latin és görög, sőt kiril pergamen kézirati codexek voltak. Ezek közül nevezetesen 9 darab ismét Mátyás király codexei előbb leírt ismeretes jellegével birt bíborba s violaszínű bársonyba kötve, a leszakított kapesok és köldökök nyomával a király s Hunyadi-ház czímerével szép arabesk és initialis miniatúrákkal, valamint egyéb alakzatokkal.

Egyik különösen Mátyás királyt fölismerhetően ábrázolja a mint karszéknél ül s olvas.

Tartalomra mindannyi classikusok s egyházi atyák, későbbi latin és görög, valamint egyházi írók szövegei. Nevezetesen Tacitus, Plautus, Svetonius, Polybius, Theophrastus, Cornelius Nepos (v. Probus Aemilius) Cicerói részletek, Augustinus, Eusebius, Clemens. Mások, melyek közül kétségtelenül a legtöbb szinte Mátyás király könyvtárából lehet, habár ennek jellegével nem bír is; (miután e király által iratott fényes és költséges codexek könyvtárának kétségtelenül csak kisebb részét tehették, s a nagyobb rész a leírások szerint is máshonnan, nevezetesen a szétszórt byzanci könyvtárakból is összevásárlott görög, sőt keleti könyvekből és részben már nyomtatott munkákból állott) — nem kisebb érdekű bibliai görög szövegek. Aristoteles, Plinius, Euklides, alexandriai Heron, római historiographusok, Glossariumok, Dante, Albertus Magnus kéziratai, részint s nagyobbára pergamen, részint papíros codexei voltak

Mindnyájának pontos bibliographiai feljegyzése után, mely nem csekély időt vett igénybe s melyet ezen vizsgálataink részletes előadásában teljes kritikai és bibliographiai apparatussal fogunk a közönség elébe terjeszteni, a kifárasztott tisztviselőktől hiába kértük ismét akár a további könyveknek akár a könyvjegyzék és a könyvtárnak különféle ürügyek alatt előmutatását; például, hogy azt, a mit sajátlag keresünk magyar történeti és a magyar szövegű könyveket, melyeknek okvetlenül szinte itt kell lenni, az előmutatottak közt nem találtuk. A válasz most majd egyszerüen »nincs több« volt, majd ismét, hogy a közelgő ünnepek miatt a Padisah fogadására készülvén, másra nem érkeznek.

Sem a sikerre szükséges bővebb eszközökkel, sem a hosszabb maradásra idővel nem rendelkezhetvén, tisztelt akadémia, bővebb eredményre sem juthattunk ez alkalommal. Mint juthattunk sajátlag csak ennyire is, és mint juthatni kétségtelenül nagyobb eredményre, az, mint mondók csak titkos és nem a közönség elébe való jelentés tárgya lehet.¹⁾ De úgy hisszük, hogy ez által is eléggé constatirozva bírjuk, miszerint Mátyás király budai könyvtára, vagy csak annak tetemes része Konstantinápolyba a serajba jutott, és hogy annak jelentékeny maradványai, ha nem legnagyobb része, még folyvást mai napig is ott léteznek. Ötven és egy néhány könyv közül, melyek mint láttuk, csak mintegy véletlenül folmarkolva a könyvtárból számunkra mutatványul kihozattuk, 14 darab még a Corvinának teljes és félreismerhetlen jellel bírt, míg 30-nál több kézirat latin és görög codex XIV. és XV-ik századi jelleménél fogva nyilván szinte csak onnét és nem a régi byzanci könyvtárból származtatható.

Mindez tehát nyilván arra mutat, hogy egy nagyobb, talán rendezetlen titkos könyvtár, melyből ezek számunkra mutatványul előhozattak, csakugyan létezik még a serajban, melynek egy részét Mátyás király könyvtárának maradványai képezik.²⁾

Tökéletesen meggyőzhet azonban erről azon nevezetes körülmény, mely épen vizsgálataink következtében merült föl és jutott tudomásunkra. Ismeretes ugyanis, hogy mindazon kísérletek, melyek eddig a seraj titkos könyvtárba való bejuthatásra tétettek, merőben megghiúsultak. Még legújabban is egy nagy hatalmasság követségének főszemélye, — kit itt közelebbről megnevezni nincs helyén — Konstantinápolybani hosszas la-

¹⁾ Ezen titkos jelentés a módoszat előadására vonatkozott, mikép lehetett volna akkor a codexek megnyerését valószínűleg kieszközölni; s mikép eszközöltetett az, hogy ennyihez is juthattak.

²⁾ Melynek azonban nagy része nemcsak rendezetlenül lappang, de szomorú elhagyatottságban romlásnak indulva teng; miután jelesen egyes codexekben már nyomai mutatkoznak a nedvesség általi rothadásnak, míg ettől a Mátyási codexeket eddig jobb kötésük megóvta, ámbár ezek egyike is már nyirkos, s szétmálló állapotban mutatkozott.

kása, elismert keleti nyelvtanulmányai, az illető helyiséggeli teljes ismerete és a főbb személyekkel benső viszonya s napontai érintkezése daczára sem érhetett el csak annyit sem, hogy orientalista tanulmányai érdekében ismételt igyekezetei daczára a könyvtárba valaha bejuthatott, de sőt, hogy annak csak egyes könyveit annyira is láthatta volna, mint azokat mi láttuk; valamint hogy már Hammer-Purgstall s előtte a francia abbá Savin, az olasz abbate Toderini, s az angol főesperes Carlisle előtt is, illető követségeik szorgalmazása daczára nemcsak a könyvtár zárva maradt, de általában az iránt semmi eredményre sem juthattak.

Csupán a ősrégi bibliai görög szövegeknek a keleteni gyűjtéséről és kiadásáról híres Tischendorfnak sikerült volt az akkorában hatalmas orosz befolyás következtében, Miklós csárnak személyes ohajtására, az orosz követség által annyit utólérni, mint épen nekünk, hogy t. i. a se-raj említett titkos könyvtárából, hasonlóan mint nekünk egyes könyvek mutatoul és megtekintésül számára kihozzattak. Ezen alkalommal magának az orosz nagykövetnek és Tischendorfnak kíséretében jelen volt a Hansa városok akkori portai követe dr. Mordtmann, ki irodalmilag is mint orientalista s a byzanci történeti régiségek egyik legalaposabb ismerője a tudományos világban előnyösen ismeretes, a ki jelenlegis, megszűnván követségi állása, Konstantinápolyban a tör. ker. miniszteriumban államtitkár. Dr. Mordtmann, mind velünk közlé, az említett alkalommal mindazon könyveknek, melyek a könyvtárból előhozva megmutattattak, czímét feljegyezte. Sőt ennek következtében s előnyös állásánál fogva sikerült neki kieszközölni, hogy két más alkalommal nevezetesen az akkori porosz király ajánló levele mellett Lepsiuszal, egyes könyveket megtekintésül az említett könyvtárból megnyerhetett. Mindezen alkalommal, valamint hogy a könyvtárba ő sem juthatott be, úgy más és más helyen nagyobbára más és más könyvek mutattattak neki elő. Azon kitünő előzékenységnél fogva, melylyel a konstantinápolyi előbbkelő tudományos férfiak irántunk és vállalatunk iránt, miután eredményeinkről értesültek, viseltettek, nevezetesen a byzanci történeti régiségek búvárkásával s kiadásával foglalkozó dr. Mordtmann és társa dr. Dethier iskolaigazgató készek voltak kölcsönösség fejében velünk azon könyveknek, melyeket Mordtmann látott általuk készített czímlajstromát megismertetni. Ezen könyvlajstromokból — melyek közül egyet Lepsius, másikat pedig maga dr. Mordtmann a göttingai Philologus czímű folyóiratban röviden közlött, valamint egy harmadik kiadatlant, melyet Konstantinápolyban létünk alkalmával írásai közt meg nem találhatott, de mint ígérete tartá, utánunk Pestre küldött, hol az megérkeztünk alkalmával már ránk várakozott, — kitünik, hogy dr. Mordtmann által látott mintegy 50—60 kézirati codex között nagyobb részt olyanok találatnak, melyeket ismét mi nem láttunk, míg viszont a mieink és nevezetesen a Corvina általunk látott codexei közül Mordtmann többet nem látott. Nem is említve, hogy azokban is, melyeket látott, nem ismerte

fel a Corvina példányait, nem lévén sem a corvinai codexek jellege előtté ismeretes, sem célja egyéb, mint a régi byzanci könyvtárak maradványainak nyomozása. De melyeket valamint őszinte vallomása szerint az illető könyvekben föl nem talált, úgy alig lehet kételkedni, hogy az általa látott azon könyvek között, melyeket mi nem láttunk, ismét a legtöbb bizonyára Mátyás könyvtárából való; és nem egy talán, mit ő észre nem vett egyenesen Mátyás codexeinek jellegével is bír. A sorozat részletes közlését és saját lajstromunkkal való egybevetését szintén részletes előadásunkban fogjuk közölni. Elég azonban most itt ismételve csak arra figyelmeztetnünk, hogy mind ezen nyomok oda mutatnak, miszerint a Corvinának jó része még a seraj könyvtárában megtalálható.

Egyéb hazai történeti kútfőink iránti vizsgálataink sem voltak minden siker nélkül. Az előbb dícsért Süphi bej az állami levéltár igazgatója kitünő török történetíró és régész szívessége által tudomásunkra jutott, hogy az állami levéltárban Magyarország földállapotának a XVII-ik századbéli török uralom alatti idejéből teljes leírása, egy neme a catasternek foglaltatik. Ennek, valamint Magyarországra vonatkozó iratoknak, idővel a mint a gondjai alatt levő állami levéltár rendezve lesz, közlését tudományos liberalitással megígérte. Megismertetett nevezetesen érmekben dús régészeti gyűjteményével is, mely az elébb említett tekintetben, nevezetesen parth s arsacida érmek sorára s teljességére nézve, méltán páratlannak mondható, valamint b. Prokesch internuntius gyűjteménye a görög érmekre nézve minden muzeummal e részletben vetélkedik. Valamint b. Prokesch a múzeumot több régiség tárgygyal, úgy Süphi bej is az akadémiát általunk megküldött s itt bemutatott, egyik jeles munkálatával Ibn Kholdan Mohamed, előtti arab történetének törökre áttételével tisztelte meg.

Szives ígéretét bírjuk, hogy legújabbán kiadás alatt lévő török érem közleményeit, valamint a parthok készülöben levő történetét is megküldendi. ¹⁾

Történeti nyomozásunk ezen főtárgya mellett alkalmunk volt közelebbi múltunk törökországi emlékei iránt is hönfiúi kegyelettel vizsgálódnunk. Épen midőn hazúlról távozendók valánk, a napi sajtó álhírek és helytelen tudósítások következtében élenkebben foglalkozott, mint valaha, a törökországi régibb és újabb emigratio síremlékei állapotával: Tököly és Rákóczy sírjával a nikodémiai, rodostói és pérai magyar emlékekkel. Mindezeket, kirándulásaink alatt alkalmunk volt alaposan vizsgálni s az emlékek hű rajzait tárczánkba gyűjteni. Nevezetesen érdekes tárgyakra akadtunk még Rodostón, hol az internuntius hatóság ajánlata következtében a consul részéről minden rendelkezésünkre állott vizsgálataink előmozdítására. Igaz ugyan, hogy azon 20—30

¹⁾ Mindkét említett tudóst a Magy. Tud. Akad. ezen figyelemért legközelebbi nagygyűlésén külföldi tagjául megválasztotta.

magyar sírkönek, melynek fölíratát az internuntius b. Prokesch mintegy 40 év előtt, még tárczájába följegyezhetette, már csak hült helyét találtuk, a régi örmény temetőben, hol azok állottak, az utolsóig szétromboltatván, és még csak Bercesényi, Eszterházy és Szarvaskendi Zsibrik sírkövei láthatók a görög egyházban, valamint Kőszegié, az ugynevezett magyar sírkertben. De áll még Rákóczy egykorú seraja s udvari kápolnája. Fölta-láltuk és lemásoltuk az emigratio egyházi születési és halálozási anyaköny-veit érdekes adataival, benne például Mikes halálának eddig ismeretlen s vitatott éve is kitűnt; valamint látható, hogy majdnem a legújabb korig ért még le a magyar emigratio itteni ivadéka, s maig is a város-nak legelőbbkelőbb családjai a francia s osztrák consul büszkén emlegetik magyar származásukat anyai ágon. De már csak egy nő: Katinkay asszonyság viseli a kivándorolt magyar családok nevét. Úgy hisszük, hogy egyiránt a történetnek, valamint a nemzeti kegyeletnek tartozunk vele, hogy mindazon emlékeket s összes érdekes és számos rajzaik ki-sérétében összeszedve följegyeztük.

Tudományos vizsgálataink egy más, archeologiai oldalát ké-pezte az érdekes byzanci építészeti emlékek tanulmányozása Konstanti-nápolyban s a páratlan classikai műmaradványoké Athénben. De ezek nem tartozván szorosan vett magyar történelmi följegyzéseink körébe, itt részletezésöket elhagyjuk.

Hátra volna még itt a fölfedezett codexek részletes bibliographiai jegyzékének közlése, melyet a jelentés említ. Ez azonban jelenleg ille-tőbb helyen a Magyar Könyvszemlében lesz közzétéve.

E jegyzék nemcsak az eddig visszanyert codexek bibliographiai smertetését, de mindazok leírását adja, melyeket még ezeken felöl Ku-bínyi, Ipolyi és Henszlmann ott fölfedeztek és följegyeztek; valamint fölfedezésük után később a Mordtmann által megküldött és Prokesch in-ternuntius kieszközlésére Dethier által összeállított jegyzékekből kitünő visszamaradt codexek ismertetését is. Ámbár az utóbbi Dethier-féle jegy-zék csakis az általa corvináknak vélt codexek összeírására vonatkozik.

E jegyzékekből kitűnik, hogy összesen eddig 75 codexet láttak az illetők. Hogy e 75 codexből Mátyás király könyvtárának csak mintegy 15 darab tulajdonítható annyira, a mennyiben ez a codexek jellegéből kitűnt. Összesen eddig visszaérkezett 39 darab. Visszamaradt e szerint 36 ismeretes. De kétségtelen, hogy még ezen fölül több is fölfedezhető lesz a titkos könyvtárban; melybe eddig, mind a fenebbi jelentés mu-tatja, senki sem hathatott be, a leírt codexek mindannyiszor belőle kiho-zatván, más helyütt lőnek megmutatva.

Néhány codexben még az eredeti és a későbbi tulajdonos és másoló neve is olvasható. Több épen azok közül való, melyek Flórenczben készitettek Mátyás király által. Közülök egy nevezetesen Bistucci Vespasian akkori híres flórenczi könyvtárát, mint az előlapon saját kezével bejegyezve olvasható, készítettet. Kora híres férfiai életrajzában ő maga említi e nemű viszonyát Mátyás királylyal, valamint a magyar főpapokkal, mint Vitézzel, Janus Pannoniussal, kiket személyesen ismert, s kik tőle s általa vásároltak könyveket. Érdekesebb még két codex keletkezésének azon jegyzete, hogy Nyitrán készült és Arcetinus által javíttatott az egyik. Keletünknel fogva nem szenved kétséget, hogy azok Vitéz János által készitettek, és hogy a leírók mellett Nyitrán akkor talán a híres olasz tudós Arretino is, mint javítnok Vitéz udvarában tartózkodott.

A codexek tartalmát, számát s további jellemző részletei leírását illetőleg utalunk a Magyar Könyvszemlére.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

— Akadémiai szemlénkkel némi hátralékban vagyunk, s hogy ezt pótolhassuk, vissza kell térnünk a márczius havi tárgyalásokra. Ugyanis a II-dik osztálynak ezen hónap 9-én tartott ülésében veterán, de ifjú szellemű tudósunk, *Wenzel Gusztáv*, lépett a székre »A magyarországi városjog a »múltban és jelenben« című tanulmányával.

Értekező mindenekelőtt azon állást akarja meghatározni, melyet a magyar városjogok az európai városjogok rendszerében egykor elfoglaltak, s melyet jelenleg is elfoglalnak. Ezen célból mindenekelőtt azon föltételeket fejtegeti, melyek szükségesek arra nézve, hogy valamely község városnak nevezetethessék, s hogy általán véve városi életnek legyen helye, s előadja azon positiv tényezőket, mely Európa egyes államaiban, névszerint Olaszhonban, a német birodalomban, Franciaországban, az iberiai félszigeten, Angliában, a skandináviai országokban, Lengyelországban és az orosz birodalomban városok keletkezésére és városi jogok alkotására vezettek. Áttérvén azután Magyarországra, bizonyítja, hogy valamint egész nyugaton a városok történetében három korszakot kell megkülönböztetni, t. i. a keletkezés és emelkedés korszakát a népvándorlástól a XII. század végeig, a virágzás korszakát a XV. század végeig, s a régi városi élet hanyatlásának és az új városi szellem keletkezésének korszakát napjainkig: úgy ezen 3 korszak szerinti fölosztás a magyar városok történetében is határozottan alkalmazható, úgy, hogy az 1. korszak a bonala-

pítástól IV. Béláig, a 2. korszak, mely a honi városoknak az Anjou-házi királyok és Zsigmond alatti idejét foglalja magában, Mátyás király haláláig terjed; a 3. korszak pedig Mátyás halálától fogva napjainkig tart. A városi életnek ezen korszakok szerinti változásával függ össze egész Európában a városjogok története is, melynek különböző phasisait és jelenségeit úgy külföldön, mint hazánkban értekező részletesen kifejti. Névszerint Magyarországon fontos az első korszakban a városjogok közti filiatíói viszony, mely szerint több városi anyajog, mint a székes-fehérvári, a budai, a selmeczi a zágrábi stb. állott fenn, melyek közül mindenik fiókjaira nézve a városjogoknak egy-egy családját képezte. A tudomány nagy kárára mindezek közül csak egynek szövege jutott korunk tudomására, t. i. a selmeczi jogé, melyet értekező már évek előtt kiadott. A XV. századnak kezdetén Buda város jogai is följegyeztettek, de ezen időben a particularis városjogok már egy általános országos városi joggá kezdtek összeolvadni. Itt tehát már ezen, t. i. az úgynevezett tárnoki jognak érvénye kezdődik, mely a városi életnek, a XVI. századnak kezdeté által beállt hanyatlásáig tart. A harmadik korszak a régi városjogok hanyatlását és újabb időben a városok körében egy új rend alakulásának előkészítését tartalmazza. Értekező erről is szólván; végül kiemeli, hogy a magyarországi városjogok történetének főnevezetessége a XV. századi jog, mely a magyarországi jogfejlésnek egyik sajátos és igen nevezetes eredménye, a mihez hasonlóval semmi más államnak vagy nemzet jogtörténete nem bír, s melynek tartalmát és részletes történetét értekező valamelyik későbbi alkalomra tartja fenn.

Azután Henszlmann Imre bemutatta *Miskovszky* Viktornak középkori építészeti emlékeinkről felvett nagy gonddal dolgozott és kitűnően sikerült rajzait; ezzel az ülés véget ért.

— A márczius 27-én tartott összes ülésen *Bartalus* mondott emlékbeszédet Mátray Gábor fölött. Az emlékbeszéd csinosan volt előadva, Mátray sokoldalú tevékenységét behatóan tárgyalja, közbeszövében Mátraynak gonddal összeállított életrajzát. Mátray 1797. nov. 23-án született Nagy-Kátán, hol atyja Rothkrepf József néptanító volt, 1804-ig a mikor Pestre jött a — még akkor egyetlen — magyar népiskolába. Itt végezte tanulmányait s 1817-ben jogi pályára akart lépni, de e helyett nevelő lett, s 13 évet töltött gróf Széchenyi Lajos gyermekei mellett. Első irodalmi kísérletei a »Hasznos Mulatságok« 1824-ik évi folyamában jelentek meg. 1825-ben a »Tudományos Gyűjtemény« számára is dolgozott, s főképp itt jelent meg általános zenetörténelme. 1833-ban indította meg a »Regelő« és »Homművész« szépirodalmi lapot. 1837-ben állíttatott a nemzeti színház zeneügyci élére s egyszersmind titkára lett a hangászegyesületnek, mely később, zeneiskolája (a mai nemzeti zenede) igazgatásával bízta meg. 1846-ban lett muzeumi könyvtárnokká.

Mátray irodalmi munkásságát jellemzi az, hogy ő csaknem min-

denütt kezdő és uttörő volt. Ő kezdett bizonyos rovatot a zeneszerzők és zeneművek ismertetésére, melynek mind a zenészekre, mind a közönségre jó hatása volt. Ő alapította az első magyar szépirodalmi lapot, melyben kiváló szorgalommal dolgozta ki a magyar ipar- és kézművek történelmét a legrégebb idők óta, s rövid életrajzokban ismertette a kiválóbb magyar nőket. Kezdő volt a zene terén, mint elméleti író és műbölcsész, csaknem kezdő a muzeum könyvtárában, egészen kezdő egy zenei tanintézet szervezésében, s épen azért minden téren túlszárnyalták, mi azonban, mint kezdőnek csak becsületére válik. Bartalus az emlékbeszédhez mellékelte összes műveinek sorozatát is.

— A II. OSZTÁLY april 22-én tartott ülésén *Wenzel* váltotta be ígéretét s fejtegette a XV. századbeli tárnoki jogot. E tárnoki jogot úgy mond a felolvasó, meg kell különböztetni azon tárnoki jogtól, mely 1848-ig nálunk mint a szabad kir. tárnoki városok joga fenállott. A tárnoki jog a XV. század elején jegyeztetett föl latin nyelven; és pedig, mivel a viklefíták mint kiátkozott eretnekek említettnek benne, nem 1415 előtt, de kétségkívül 1420 körül, és szabályszerűleg valamenyny városban bírt érvénnyel, noha be nem bizonyítható, hogy törvényhozás útján keletkezett volna. Alapját képezi Zsigmond királynak 1405-iki II. végzeménye, mely a városok érdekeit és viszonyait szabályozta. Különben több földesúri hatalom alatti szabad községben bírt érvénnyel, s e tekintetben, különösen Ujlak város (a Szerémségben), melynek földesura Ujlaky Miklós erdélyi vajda a tárnoki jog használatát megengedte, s azt II. Lajos 1525-ben ünnepélyes privilegiummal megerősítette. Ezen jog főérdeke abban áll, hogy számos, a városi életre vonatkozó oly elvet gyakorlatilag fejtett ki, melyeknek újabb országos reformjainkban nagy fontosság tulajdoníthatik. — A második értekezés a *Balássy* Ferenczé volt, ki a hazai történetnek igen érdekes, de még nem eléggé ismert alakját, *Ludányi* Tamást ismertette. Tamás püspök a régi Ludányi nemzetségből származott, a szerzetességből emelkedett az egri püspöki székbe. Itt azonban már elhagyta a szerencse. A Zsigmond király elleni mozgalomban ugyanis Tamás püspök élénk részt vett s főfő pártosa volt Nápolyi Lászlónak, úgy hogy később e miatt Zsigmond által száműzetett s Lengyelországba menekült. Miután Zsigmond kegyelméért sohasem akart folyamodni, kortársai »Vasfejű« melléknevet adtak neki. Értekező megczáfolja azok véleményét, kik azt állíták, hogy Ludányi kimenekülván az országból és kiesvén a püspökségből, azt örökre elvesztette, az értekező szerint a dolog úgy áll, hogy Ludányi visszajövéen Lengyelországból, Stibor püspök után 1421-ben ismét visszafoglalta püspöki székét és még 3 évig kormányozta az egri egyház-megyét. Kimutatja, hogy ez a Ludányi Tamás egy és ugyanazon személy a Schmitth, Pray és mások által említett III. Tamás püspökkel. Megemlítendő még, hogy Ludányi püspök Egerben felsőbb tanintézetet alapított, melyre az első két tanárt a bécsi egyetemből hozatta.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

—A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi választmányi ülését, Temesvárt, márcz. 28-án, Ormós Zsigmond elnöklete alatt számos közönség jelenlétében tartotta meg.

A február havi választmányi ülés jegyzőkönyve felolvastatik; s hitelesítettik; Miletz János titkár jelentéséből pedig kiemeljük a következőket:

A társulat kiadványa a »Történelmi és régészeti Értesítő« f. évi II. füzeté már nyomdai munkálatban van.

A társulati muzeum és könyvtár részére az utolsó választmányi ülés óta a következő adományozások történtek:

1) *Gedeon Imre* török-szákosi bíró s birtokos, több általa kipuhatolt régi helyek- s földvárakról tett jelentést s azok vázlatos térképezését beküldötte, s néhány a nevezett falu környékén általa talált régiséggel kedveskedett a muzeumnak és pedig: adományozott a) egy nagy kökorsót, b) egy égetett kőgolyót, c) egy agyag karikát, d) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasát 1607-ből, e) egy réz pecsétnyomó alsó lapját, f) egy régi örlő vagy csiszoló követ.

2) *Menczer Ignác* Neuzináról, egy Maximianus-féle római réz, 3 darab I. Lipót-féle ezüst, s egy olaszországi »Cinque Bolognini 1747« föliratu ezüst érmet adott.

3) *Dr. Niámessny Gyula* társulati ügyész, *Stetina Imre* katonai segédlelkész és *Turesányi Rudolf* klopodiai jegyző, több éremmel gyarapíták a muzeumot.

4) *Uwira Ambrus* irgalmasrendi főgyógyszerész és társulati tag egy Hyalith üvegből készült győgszertartó edényt ajándékozott; az edény fölirata: »EXT: (ractus) LIQUIRIT: (iae) SICC: (um DEP: (uratum).« Ezen üvegedény a még 1737-ben III. Károly király által Belgrádból Temesvárra betelepített irgalmasrend múlt századi győgszertárának maradványa. Adott továbbá több értékes pénzt, valamint *Vadnay József* temesvári lakos is. A könyvtár gyarapítására ugyancsak *Uwira Ambrus* társulati tag egy két kötetes művet ajándékozott.

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag a választmány mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapítására adományaikkal befolytak jegyzőkönyvileg fejezte ki elisme-

rését. A társulat pénztárának állása; 626 frt 48 kr., mi tudomásul vétetett.

Következett a titkár által fölolvasott értekezés: »Régiségleletek s régi várnymok Török-Szákos körül«, melyhez az anyagot s adatokat Gedeon Imre török-szákosi bíró s földbirtokos szolgáltatá.

Ezután fölolvastatott Siballie István cs. k. ezredes s lovagnak egy átirata, melyben fölhívja a társulat figyelmét egy régészeti műre, melyet Hauser Alajos tanár Bécsben ad ki ezen czímen: »Styl-Lehrer der architektonischen Formen des Alterthums.« Köszönettel fogadtatott.

Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök indítványozza, hogy a májusi közgyűlés alkalmából czélszerű lenne egy bizottság kiküldése, mely a nagygyűlés tárgysorozatát- s ünnepélyességének rendjét állapítaná meg; a választmány az indítványt magáévé tevén, a indítványozó Rácz alelnök elnöklete alatt bizottságot nevezett ki.

—UGYANCSAK A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT április havi rendes választmányi ülését Temesvártt, ápril 25-én tartotta meg Ormós Zsigmond elnöklete alatt.

Elnök megnyitójában üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítván, *Miletz János* titkár a következőben terjeszté elé havi jelentését: 1. Bejelent több értekezést, 2. Előterjeszti a társ. muzeum gyarapodását. Jelenti továbbá, hogy legközelebb a társulat becses ajándékban részesült; *Trefort Ágoston* közoktatási miniszter úr megküldte a *Klősz György* fényképész által készített fénykép-albumot, mely a múlt 1876. év tavaszán rendezett műtörténelmi kiállítás nevezetesebb tárgyait örökíti meg, *Birách József* egy vasbuzogány-gombot ajándékozott, hossza 26 centiméter s gombja gerezdes czifrázattal bír. *Strasser Albert* beküldött egy régi, a rozsdától igen megviselt kézi vas kardikót vagy más néven handzsárt. A kézi kard hossza 45 cm. s a pengén s fogantyúnál kavicsok vannak hozzátapadva. Ugyancsak *Strasser Albert* úr 11 darab újabbkori ezüst- s rézpénzzel, 1 darab chinai bronzpénzzel s 2 db bronz- és öntvényemlékéremmel s 8 darab különféle értéket képviselő Kossuth-bankjeggyel szaporítá az éremgyűjteményt. A társulati könyv- és irattár is több érdekes irattal gyarapodott. Erre Odor Samu pénztárnok úr adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; e szerint 601 frt 67 kr. kész-

pénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 forint tartaléktőke alapon kívül; tudomásul vétetett. Következett Fromberg Róbert mérnök s társulati tag urnak ily című értekezése: »A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egykorszakbeliségéről«. Az értekezés tulajdonképen ismertetés egy jeles francia régészeti műből, melynek címe: »Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme«, s Micaul M. V. hírneves francia régész archaeologiai tekintetben nevezetes s figyelemre méltó érveléseit tárgyalja, s azon módszerekkel foglalkozik, melyek szerint a francia régészek a Bretagne-ban fölfedezett őslénykori emberi telepek s műhelyek viszonylagos korszakát meghatározni törekednek. Több apró ügy elintézése után Odor Samu társulati pénztárnok úr jelenti, hogy egy régibb megbízatásnak, mely az 1876. évi február hó 23-án tartott választmányi ülésen reá bízott, eleget tett s Temes-vármegye területéről az összes községek pecsétjeit, a lenyomat-, leírások- s statisztikai kimutatással együtt megszerezte, összeállította s kimutatását a május havi nagy gyűlés alkalmával fogja előterjeszteni; Odor úr kijelentése örvendetes tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés véget ért.

I R O D A L M I S Z E M L E.

IRODALMI SZEMLÉNK rovatát ismét egy érdekes városi monographiával kezdetjük meg, melyet társulatunk egyik buzgó tagja *Chernel Kálmán* írt, — kinek neve e füzetek olvasói előtt különben sem ismeretlen, monographiája címe »Köszeg sz. kir. város jelene és múltja«, melyből ezúttal az első rész a »Jelenkor« hagyta el a sajtót, tárgyalván a városnak föld- és természetrajzi viszonyait, lakosságának iparüzleti, földművelői foglalkozását, erkölcsi és értelmi műveltségét, társadalmi vagy közhatósági állapotát. Természetes, hogy e tekintetben is sok históriai vonatkozásra akad az olvasó pl. az egyházak, a vár, egyes hatóságok felsorolásánál. Mint a megjelent rész: mutatja, szerző a nyomtatott forrásokon kívül nagyon lelkiismeretesen s szorgalmasan fölhasználta a városi levéltár adatait és — mely által fokozta munkája becsét, — úgy hogy örömmel és várva nézünk a második rész: Köszeg története elé, mely e város érdekes és változatos multjáról a megjelent részből kö-

vetkeztetve alapos és tanulságos rajzot nyújtand. A munka Nagy Imrének és Thaly Kálmánnak, mint szerző barátjainak van ajánlva.

— »VÁZOLATOK MAGYARORSZÁG MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTAIRÓL« cím alatt *Fraknoi Vilmostól* egy kis, de igen érdekes monographia jelent meg. Tulajdonkép a Literarische Berichtenek egyik kiváló czikke, mely dióhéjba szorítva adja, hogy mit tett Magyarország az utóbbi tíz év alatt, azóta t. i., hogy saját sorsát maga intézi, műveltségi állapotainak emelésére? Kerettség és dicsekedés nélkül, de ízléssel és gonddal dolgozva egy oly képet nyújt, melynek valóban okunk van örülni. Igen ügyesen magukat a tényeket, magukat a számokat beszélteti — s épen ezzel érte el azt, hogy az olvasóra kedvező benyomást tesz.

— A »LITERARISCHE BERICHTE AUS UNGARN« első füzete *Hunfalvy Pál* szerkesztése mellett megjelent. Nagy horderejű és nagy fontosságú vállalat: hivatva van bemutatni a magyar nemzet irodalmi és művelődési mozgalmait a külföldnek, mely sokszor azért ítél oly balúl rólunk, mert ritkán vesz rólunk alapos értesítést, megbízható adatokat, s tudományos mozgalmainkat nem is ismeri. Úgy szólva közvetítő akar lenni hazánk és a tudós külföld közt. S e cél elérésére az első füzet, mely Fraknóitól Greguss s Hunfalvytól hoz közléseket, s az akadémia és egynehány társulat üléseit és munkálkodásait ismerteti, derekasan megis felel.

— Az ERDÉLYI SZÁSZ HONISMERTETŐ EGYLET »Archívja« XIII-dik köt. 3 füzete közelebből hagyta el a sajtót. Első czikke: Dr. Teutsch emlékbeszéde Seivert Gusztáv fölött; meleg szavakkal vázolja e derék és tevékeny szász tudós életpályáját, ki az alaposságot és szakismeretet szíves közlékenységgel párosítja, s míg maga nagy szorgalommal kutatta és dolgozta a levéltárak adatait, épen oly előzékeny volt az általa kutatott adatoknak másokkal közlésében. E sorok írója is több ízben igénybe vette szívességét, s mindig volt alkalmá tapasztalnia, hogy a magányba vonúlt szobatudós nem abban lelte örömét, ha valami ismeretlen dolgot föltaalált, hanem abban, ha azt másokkal közölhette. A füzet legnagyobb czikke *Gooss Károly*-tól van, az Alduna vidékének művelődési története a rómaiak előtti korban. E nagyobb terjedelmű műből csak az első közlést vesszük, őstörténetünket az egy épen oly szépen írt, mint alapos munkával gazdagítja. *Reissenberger* a szászok eredetére vonatkozó iratok irodalomtörténeti rajzát állítja össze *Theil Rudolf Konrád* önéletrajzát közli.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— BÉKÉSMEGYEI OKLEVÉLTÁR. Összegyűjtötték és közrebocsájtották *Haan Lajos* és *Zsilinszky Mihály*. Budapest, 1877. Kiadja Tettey N. és társa. 8-r. 275 l. Ára 2 frt 20 kr.

— KÖSZEG SZ. KIR. VÁROS JELENE ÉS MÚLTJA. Írta *Chernel Kálmán*. Első rész : Jelenkor. Szombathely. 1877. 8-r. 148 l. Kapható Tettey N. társ. könyvtárusnál.

— VÁZLATOK MAGYARORSZÁG MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTAIRÓL. Írta *Fraknoi Vilmos*. Budapest. Az Athenaeum kiadása 1877. 8-r. 58 l. Ára 60 kr.

— NAGY-VÁRAD ELVESZTÉSE 1660-BAN. Székfoglaló értekezés. *Deák Farkas* l. t. Budapest, 1877. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. 8-rét 42 lap. Ára 30 kr. Kapható Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál.

— ADATOK ZALA-MEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. Szerkeszti és kiadja *Bátorfi Lajos* III. k. 10 frt. 190—286. 12 füzet. Előf. ára 6 frt.

— LITERARISCHE BERICHTE AUS UNGARN. Herausgegeben von *Paul Hunfalvy* I. Band. I. Heft. Budapest. 1877. 8-r. 128 l. Knoll. Előf. ár 5 frt.

— MARIA THERESIAS LETZTE REGIERUNGSZEIT 1768—1780 *Alfred Ritter v. Arneth*. II. Band. Bécs. Braumüller, 1877. 8-rét. 604 l.

— A MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRÁBAN TALÁLTATÓ TÖBBES PÉLDÁNYOK JEGYZÉKE. Második füzet. Budapest. 1877. 8-r. 69 l. (Kapható a magyar nemzeti múzeum könyvtárában. E füzet tartalmazza: 1) A régi magyar irodalmat. 2) A magyar történetre vonatkozó kisebb nyomtatványokat a XVI és XVII. században. 3) Az u. n. hungaricák egy részét s 4) az általános történetet.)

— MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága. XXII. vagy II. folyam, tizedik kötete. Budapest 1877. A m. tud. Akad. kkiadó hivatala. 8-r. 287 l.

— MONUMENTA HISTORICA SLAVORUM MERIDIONALIUM. VI. kötet. »Comissiones et Relationes venetae« tom. t. Annorum 1433—1527. Szerkeszti *Ljubics Simon*. Kiadja a délszláv Akadémia. Zágráb. Hartmán Lipót. 8-r. 242 l. Ára 2 frt.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1877-DIK ÉVI FOLYAM.

VI. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

1877.

A magyarok megtelepedéséről II. Írta <i>Pauler Gyula</i>	481
A fekete sereg. I. Írta <i>Gyárfás István</i>	500
Bonfinius Antal történetíró jellemzése, írta <i>Zsilinszky Mihály</i>	510
Vázlatok a rozsnyai régi városi könyvből. II. Írta <i>Fabritius Károly</i>	528
<i>Különfélék.</i> Kortani adalék; közli: b. <i>Radvánszky Béla</i>	539
Neczpáli László a kőrmöczyi levéltár tükrében; közli: <i>Krizsko Pál</i>	542
Ezüst művek és drágaságok összeírásai a XIV. századból; közli: <i>Szabó Károly</i>	546
A czéhládákkal való körmenetek; <i>Rómer F. F.</i>	563
A Gebe család nemességéről; közli: <i>Lehoczky Tivadar</i>	566
<i>Tárca.</i> Magyar történelmi társulat. — A pozsonyi kirándulás. — M. tud. Akadémia. Irodalmi szemle. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.	

A M. tört. társulat 1877. évi július hó 5-én, d. u. 5 órakor r. vál. ülést tart, melynek tárgyai: 1) A magyar nemzet millennariuma, 884—1884. *Botka Tivadartól* 2) *Szilágyi Sándor*: Báthory Kristóf trónralépte 3) Folyó ügyek.

Társulatunk hátralékos t. tagjait ezennel fölkérjük, hogy tagdíjaikat szíveskedjenek **B a l t h a z á r B é l a** társulati pénztárnok úrhoz, annnyival inkább is (Budapest, főút 9.) beküldeni; mert társulatunknak közelebből tetemesb kiadásai lesznek.

A Történelmi Társulat tagjaihoz.

Azon t. társulati tagok kik még nem intézkedtek az őket megillető diszoklevelek ügyében, tisztelettel kéretnek, hogy megrendeléseiket vagy a pénztárnoknál (Főút 9.) vagy alulírott titkárnál tegyék meg. A megrendelések levelezési lapon is eszközölhetők, mikor is utánvét mellett küldetnek meg.

A minden füzetben ismétlődő felhívás daczára is, a helybeli t. gok közül többen nem jelentik be szállás-változtatásaikat, s ugyanezért néha a kihordók napokig keresik ezeket eredménytelenül. Saját érdekében ismét-lve sürgetően kéretnek, hogy lakhelyváltoztatásaikat szíveskedjenek **egy levelezési lapon** alulírottaknak **B u d a p e s t, v á r, u r i - u t c z a 22.** pontosan feljegyezve megküldeni.

Ugyancsak a Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kap-
hatják, u. m.:

A Századok 1868, 1873 és 1875 évfolyamaiból külön egy-egy évfolyam 2 frtért,
a 3 évfolyam együtt 5 frtért.

Továbbá kaphatók külön köv. füzetek: 1867 évf. 4. f., füzetenként — 30 kr.

1868 évf. 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 fozet összekö-ve 1 frtért.

1869. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1870. évf. 1, 6, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1871. évf. 5, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1872. évf. 3, 6, 7, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1874. évf. 1, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1876. évf. 1, 4, 7, 9, 10, füzetenként 60 kr.

Bartal Commentárjai 1. 2. 3. k. 5 frt helyett 2 frt 50 krért

Zichy Codex 1. 2. 3. k. 12 frt helyett 6 frtért,

ha ezen összeget a társulati titkárhoz, Budapest I. ker. Vár, urí-utca 22. küldik be.

Szilágyi Sándor,
titkár.

A MAGYAROK MEGTELEPEDÉSÉRŐL.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

IV.

A képet, melyet magunknak Konstantinos és Anonymus előadása után a magyarság elterjedéséről a *X-dik* században alkothatunk, kiegészíti és igazolja az országnak egyházi fölosztása. Száz évvel a honfoglalás után Árpád dédunokája, István, kereszténynyé és nemzete apostolává lőn. Hartvik — a régibb *Legenda major Sancti Stephani*-t kiírva — beszéli, hogy a szent király »tiz püspökségre osztotta országát és az esztergomit a *többiek* metropolitájává és fejévé tette«. ¹⁾ Ez adatot el *kell* fogadnunk; nincs jogunk kételkedni benne *csak azért*, mert lehetséges, hogy István kevesebb püspökséget alapított és »a püspökségek és apátságok abban keresének és találának méltóságot és érdemet, ha azt hitethették el magokkal, hogy Sz.-Istvánnak alapítványai.« ²⁾ E tíz püspökség — úgy vélem — a következő: Dunántúl: Pécs, Veszprém, Győr; Dunán innen K. alocsa, Vác, Esztergom; a tiszai részeken Eger, Nagy-Várad, Csanád, és végre Erdély. Feltehető, sőt föl kell tenni, hogy István a püspökségeket oda alapította, a hol lakosságot, jelesen magyar lakosságot talált, azért fontos a megtelepedés kérdésében az egyházi fölosztás, melyben — úgy látszik nekem — bizonyos rendszert, a

¹⁾ Provincias in decem partitus episcopatus Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum . . . *ceterarum* ecclesiarum fore constituit« Endlichernél 172. l. Én e szavakat oly világosaknak tartom, hogy nem igen értem, mikép lehet azokból 11 püspökséget kiolvasni.

²⁾ Ily nehézségeket támaszt Hunfalvy i. h. 320. l.

kiterjedésre nézve bizonyos arányosságot észlelhetünk, mely csak később zavartatott meg oly területek hozzájárulása által, melyekre a püspökségek alapításakor senki sem gondolt.

Délről északra menve a Duna jobb partján, az első püspökség székhelye egy oly hely volt, Pécs, mely már a magyarok bejövetele előtt is létezett. Területe a mai Dunaföldvártól a Szávaig, a magyar határig terjedt. A Dráva-Száva közti résznek keleti határa a »Kőárok« volt, Száva Sz.-Demeter, a mai Mitrovitz és régi Sirmium közelében; hozzája tartozott tehát a mai Tótországnak ama *s/k* vidéke, melyet egy kis hegyhát, Deákvár és Vukovárral, ketté szel, északra esván Eszék, délre a mai Vinkovcze. Nyugot felé meg sem állapíták a határt; vagy mert a pozsegai hegyek — később szintén ez egyházmegye részei — és a Dráva mocsárai lakatlanok voltak, vagy mert csak gyér tót népség tanyázott ott, a melylyel nem sokat gondoltak. ¹⁾

Szemben a pécsi megyével, a Duna balpartján, valamivel feljebb Dunaföldvárnál, Dömsöd alatt kezdődött a kalocsai püspökmegye s az egész Duna-Tisza közt magába foglalva — Csongrád és Szeged hozzá tartozott — kiterjedt a Szerémségre is, és a Kőárok felül keletre a pécsi püspökségnek szomszédja volt. ²⁾ Pécs után következett Dunán túl Veszprém, Veszprém, Zala, Somogy, Fehér, Pilis-vármegyékkel. Visegrád a Duna mellett hozzá tartozott. E várral majdnem szemben kezdődött a túlparton a vácsi püspökség és Nógrád-megye eredeti magvát magába fog-

¹⁾ »Quoniam ultra Dravae fluvium lines seu terminus Quinque Ecclesie nondum fuerat stabilitus stb. Cod. Dipl. III. 2. 422. l.

²⁾ Abból hogy Dezső kalocsai püspök 1093-ban a Kőárok mellett a pécsi határt háborgatta, világos, hogy a bácsi érsekségnek csak ez után kellett alapíttatnia, s ez és a zágrábi volt ama két püspökség, melynek alapítását a legenda Szent-Lászlónak tulajdonítja. A kérdést, mely Kollernek annyi fejtörést okozott, Katona épen a Dezső-féle háborgatás tekintetbe vételével, ellenkezőleg azzal, mit Historia Criticájában maga hirdetett, Historia Co'ocensis czimű művében szerencsésen megoldotta. Igen valószínű az is, mit egy másik, sokat vitatott kérdésről, a szerémi horvát vagy byzanti uralomról, mond: hogy azt csak a szávantúli Szerémségre kell értenünk; ez uralom egyébiránt, ha a Száván innenre is kiterjedett, nehány pontnál többet nem igen foglalt magában. Hist. Coloc. I. 9 — 16. II.

lalva a Cserháltól a kalocsai megyéig, a Dunától a Tiszáig terjedt. Sokan I. Gézának tulajdonítják e püspökség alapítását, de föl sem tehető, hogy István egy oly nagy és magyar vidékre, minőt a váczi egyházi megye elfoglalt, püspökséget ne rendelt volna, és már Pray fölhozta ama döntő körülményt, hogy I. Géza, ki egy véres polgárháború után 1075-ben koronáztatott királylyá, és még az évben alapítá a szentbenedeki kolostort, ez alapító levelében már említi a váczi püspökség birtokait, határait. Ez évben tehát a váczi püspökség már oly megállapított határokkal létezett, melyekre természetben is hivatkozni lehetett, mi physikailag véve majdnem ép oly lehetetlen, mint psychologiaiilag valószínűtlen az, hogy Géza egy püspökséget talán csak napokkal, hetekkel előbb alapítván, e püspökségről szólva ez alapításról egy szóval sem emlékezett volna meg. ¹⁾

A veszprémi püspökségtől nyugotra, a Duna jobb partján, a nagy rónaságon, mely átnyulik a mai Ausztriába, s a Duna mentében, bár mindig keskenyebbre szorúlva felterjed Krem-sig és Mauternig, s a melyen túl Mölk, Enns valószínűleg már csak stratégiai pontok voltak a magyarok birtokában az első vezérek alatt — fekszik a győri püspökség ; vele párhuzamosan a Duna bal partján az esztergomi érsekség. Esztergom város ugyan magyar értelemben Dunántúl fekszik, de a vármegye mindig Dunáninnenhez számíttatott, s az érseki megyének is csak alig szót érdemlő része fekszik a folyam jobb partján. Mielőtt Mária Terézia belőle a besztérczebányai, rozsnjai és szepesi püspökségeket kihalasztotta, a Dunától a Tátráig és Maguráig, a Morvától a Branyiszkoig terjedt. Alája tartoztak Pozsony, Komárom, Nyitra (részben), Bars, Honth Nógrád (részben), Árva, Thúróc, Liptó, Zólyom, Gömör, Torna, Szepes vármegyék, legnagyobb részt hegyes, erdős, tótok által lakott vidékek : de semmisen jogosít föl azon hitre, hogy már kezdetben oly roppant kiterjedésű volt, sőt — véleményem szerint — nyomós

¹⁾ »Specimen hierarchiae I. 332. l., Kézaynál olvassuk : Geisa Vácíe, quam fundasse dicitur, tumulatur« i. h. 118. l., de hasonló szavakkal találjuk : Quinqueecclesiis subterratus (Péter király) quam fundasse perhibetur u. o. 114. l. anélkül, hogy valaki Pétert mondhatná a pécsi püspökség alapítójának.

okok vannak azon föltevésre, hogy alapításakor a földnek legnagyobb része, mely később területét oly anomalikus nagygyá tette, számba sem vétetett. Eredetileg, úgy látszik, a nagy rónára terjedt ki, mely Pozsonytól majdnem Esztergomig lenyúl. A Vág mentében talán fölment Trencsénig, vagy csak Vágjúhelyig; a Nyitra völgyében Nyitrán felül Nagy-Tapolcsányig vagy Bajmóc és Privigyeig, melyek már a XII. század elején említettnek. A Garam völgyében valamivel feljebb Bars várnál; az Ipoly völgyében pedig valószínűleg a mai Nógrád belsejeig, melyek mind oly vidékek, hol vagy még most is magyarok laknak, vagy csak újabb időben tótosodtak el. Midőn I. Géza 1075-ben Barsban a garamszentbenedeki apátságot megalapította, egy erdős területen, melynek északi határa a Zsitva forrásánál kezdődött, s úgy ment le a hontmegyei Bakafalu, mai Bakabánya felé: megajándékozta azt gazdagon mindenféle földdel és joggal, nemcsak Barsban, de Nyitrában, Esztergomban, a Duna-Tisza közben, Biharban, sőt még Erdélyben is: de nem adott egy falut sem, nem említ egy helyet sem a közvetlen szomszédságból, a mai barsmegyei felső járásból, miből nem ok nélkül következtethetni, hogy az még akkor — 1075-ben — teljesen lakatlan vadon volt.

Szent-István Nyitrán nem alapított püspökséget. Úgy látszik e vár akkor Magyarországnak egyik ultima Thule-ja volt, s mint olyanba küldék foglyúl Vazul herceget. Csak jóval a nagy király halála után keletkezik a XII. század első tizedeiben a nyitrai püspökség, valószínűleg azért, mert akkorra azon vidék már eléggé megnépesedett, eléggé — hogy egy modern szóval éljek — civilizálttá lett. E püspökség csak Trencsény-vármegyének és Nyitrának egy részére terjed ki, és furcsa alakja nyomósan támogatja azt, mit az esztergomi érsekség eredeti kiterjedéséről mondtam. Egy valóságos ék ez az esztergomi egyházmegye területében, a mint az a XVIII. századig fennállott; kelet, nyugot, délfelől az esztergomi érsekség határolja, és csak észak felé van idegen szomszédja: az ország határa. Nem lehet érteni, hogy Thúróc, Árva, Liptó nem e püspökséghez csatoltattak, ha csak föl nem tesszük, hogy azok a püspökség alapításakor még egyáltalában tekintetbe se jöttek, később pedig a hatalmas esztergomi érsekség alól már kivonhatók nem voltak.

Thúróczot először Kálmán király említi mint »terra Turuch«-ot, de benépesítése csak a XIII. századra, különösen a tatárdulás utáni időkre esik.¹⁾ Midőn 1391-ben a thúróczi és lip-tói birtokosok leveleiket Bebek Imre országbíró előtt fölmutatni köteleztettek, a legrégibb thuróczi oklevél 1230-ból, a legrégibb lip-tói — az egyetlen a tatárdulás előtt — 1239-ből való volt.²⁾ Egyáltalában az esztergomi egyházmegye egész felvidéki részéről: Árva, Thúrócz, Liptó, Zólyom, Felső-Gömör, Tornáról a XI és XII. század egész során nem szól oklevél. Kolostorok, templomok nem emelkednek területükön, pedig e vidék, — ha nem is lett teljesen megkimélve háborús viszontagságoktól, — nem szenvedte sem a tatár, sem a török dúlást, melyek a magyar alföld történelmi emlékeit oly ritkává teszik. Ha valahol, itt kellett volna a történelmi nyomoknak fennmaradni. E vidéknek nagy része még most is erdő: képzelni lehet tehát, milyen volt az 800 évvel ezelőtt. Benépesítése csak a XII. század második felében kezdődik a szász bevándorlókkal.³⁾ A mostani vármegyék közül csak Szepesre esik már a XII. század végén, mint »terra Scepusra« némi halvány fény, a többiek csak a XIII. században, jelesen annak második felében lépnek be történetünkbe.⁴⁾

Az esztergomival analog viszonyokat találunk az egri püspökség területén. Délre messze lenyúlt a Tiszán túl, és Zarándmegye — a pankotai főesperesség, a mai Aradmegye egy része—hozzá tartozott. Északra — ha IV. Béla 1261-iki oklevelének hitelt adhatunk —⁵⁾ már Szent-István idejében Zemplén

¹⁾ Cod. Dipl. V. 1.314. l. A mi későbbben IV. Béla korában említetik, hogy már Péter tett volna adományokat. — Botka, Ludán nemzetség, Századok, 1876. 670. l. — az a történelmi kritika sarát ki nem állja; semmi esetre sem enged, pedig következtetés a vezérek korára.

²⁾ Regestrum de Thurocz, Engel, Monumenta Ungrica 82. l. Regestrum de Liptó, Magyar Tört. Tár. IV. 15. l.

³⁾ L. erre nézve Ipolyi szellemes értekezés Beszterbánya műveltség történetéről. Századok, 530. 535.

⁴⁾ Imre oklevele 1198-ban már Szent-István korabeli adományt említ Szepesben; de ha az oklevél általános kifejezéseit szószerint és teljes hitelességünk vesztjük is: a vezérek korára még sem vonhatunk következtetést. Cod. Dipl. II. 324.

⁵⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 40. l.

mezőváros és Hécze, Göncz mellett, Abaújban hozzá tartozott, tehát a Bodrogh és Hernád völgyébe már fölnyúlt: de a XIII. század előtt semmi nyoma annak, hogy tényleg kiterjedt volna ama kárpáthalji vidékre, Sáros, felső Zemplén, Ungh, Beregh és Marmarosra, melyek később kiterjedését oly nagygyá, és a kassai és szathmári püspökségeknek föllállítását szükségessé tették. Sáros csak a XIII. században vál külön Abaújtól, s 1336-ig nem is volt bizonyos Esztergom vagy Egerhez tartozik-e? ¹⁾ Beregh még II. András idejében is erdő. A keleti Kárpátoknak most majdnem kizárólagos lakossága, a kisoroszok, anjoukori jövevények, kik még a XVI. században is nagy részt, pásztorok módjára kóbor életet éltek. ²⁾ Marmaros pedig csak a XIII.-dik század közepe körül kezd az egyházi illetőség tekintetében controversia tárgyává lenni az erdélyi püspökséggel, melynek ítélte azután oda III. Endre a vitás területet. ³⁾

Eger a felső-tiszai vidék püspöksége; a közép-tiszai részeké — bár nem érte sehol a folyót — a nagyváradi, az egyetlen a Szent-István-féle püspökségek közül, melynek területe olyan, mintha másból hasították volna ki. Eger, mint láttuk — a pan-kotai esperességgel — délnyugatról is szomszédja volt és mintegy átölelte; ebből azonban legfeljebb azt következtethetjük, hogy az egriből lett kihasítva, de nem hogy e kihasítás nem Szent-István által eszközöltetett. Az erdélyi püspökségről már szólottunk. Az alsó tiszai részek püspöksége a marosvári vagy csanádi volt, szintén *magyar* püspökség, mert olvassuk, hogy Szent-Gellért a kereszténység terjesztésére magyarul tudó szerzeteseket hozatott, ⁴⁾ s ebből azt is következtethetjük, legalább nagy valószínűséggel, hogy Ahtum, kinek őse Glad a magyaroknak meghódolt, nem valami nemzetiségi mozgalomnak, hanem vitézségének és hatalmának köszöné ama kiváló állást, mely őt Szent-Istvánnak félelmes ellenségévé tévé, kicsinyben hasonlítván Aba Sámuelhez, ki szintén nem törzsökös ma-

¹⁾ Egri egyházmegyei Emlékkönyv. 78—80. l.

²⁾ Hunfalvy i. h. 465. 466. ll.

³⁾ Pray, Specimen Hierarchiae I. 198. l.

⁴⁾ Vita S. Gerardi. Endlichernél 219. l.

gyar, mégis nemcsak egy résznek, hanem az egész ország urává lett.

Arra, hogy a kárpáthalji felvidék nagyobb részt lakatlan volt még a XII. században is, némi következtetést vonhatunk a vármegyék számából is. Szent-István és közvetlen utódjai alatt a vármegyék száma ötven körül lehetett. ¹⁾ A XI. század közepétől a tatár dúlásig terjedő időre nézve három, vagy ha freisingeni Ottónak nem egészen határozott tudósítását mellőzzük, két teljes hitelű adatunk van, melyek a vármegyék számát 72-re teszik. ²⁾ Én a vármegyéket, kivált Szent-István idejében, királyuradalmaknak tartom, melyeknek ispánjai — a középkori társadalom szellemében — alattvalóik fölött közigazgatási, bírói, pénzügyi, katonai hatalmat gyakoroltak, s a vidékbeli többi honlaksók, mondjuk nemesek, szabadok irányában, bizonyos kérdésekben a király képét viselik. Az eddig majdnem általános vélemény azonban e vármegyékben katonai és közigazgatási fölosztást, az ispánokban egyenesen államkormányozati célokból kirendelt organumokat lát. ³⁾ Bár mint legyen is azonban a dolog: soha később Magyarországon annyi vármegye nem volt, s nem is sikerült még senkinek — tudtommal legalább — e vármegyéknek teljes, megállható jegyzékét összeállítani. E vármegyéknek tehát sokkal kisebbeknek kellett lenni a mostani megyéknél: és mégis mit tapasztalunk a felvidéken? Abaúj és Sáros, legalább is a XIII. század elejéig, Liptó, Árva, Thuróc, Zólyom a XIV. századig csak egy »comitatus«-t képeztek. Ebből — azt hiszem —

¹⁾ E számításom Thuróczy elbeszélésén a Salamon és a hercegek közt folyt harcokról alapszik, melyet mindkét fél megyei zászlóaljaival folytatott, de véleményemnek indokolása ide nem tartozik.

²⁾ *Status Regni Hungariae sub Bela III. Rogerius, Endlichernél* 245 illetve 272. l. A szaporodást leginkább az erdélyi s még inkább tótországi vármegyék hozzájárulásának tulajdonítom. Hogy ez utóbbiak a 72. számból ki volnának véve, a III. Béla-féle kimutatásból nem következtethetem.

³⁾ Nézetemet itt nincs hely indokolni; mindamellett azoknak, kiket a kérdés érdekel Rogerius 5. és 10. fejezetét ajánlom figyelmes elolvasásul, melyekben a, bár hanyatló, megyei rendszert, egy kortárs szcineivel látjuk fölfogva.

joggal következtethetjük, hogy e területek, bármi volt is legyen a vármegye, oly kevés gondot igényeltek, oly értékteleneknek tekintettek, hogy egy ispánnak ott igen kevés vagy semmi teendője sem volt, s így egy-egy könnyen elláthatott igen nagy területeket, ép úgy, mint az északamerikai egyesült státusok alakulásainál látjuk, hol eleinte az egyes államok és területek igen nagyok, s csak később, midőn a népesség sűrűbb lesz, válnak ki kisebb államok.

Ha már most összefoglaljuk az eddigiek eredményét, azt találjuk, hogy Erdélyben a magyarság egy vékony eret képezett a X. században a Nagy-Küküllő, Közép-Maros, az Aranyos, a kis és egyesült Szamos mentében. A II. Géza alatt bevándorolt századok a Marostól délre nem oly földet szálltak meg, a melynek magyar lakosságát a besenyők és kunok becsapásai kipusztították. Nem volt magyar lakossága ama nagy hegyláncznak, mely a Vaskapu szorostól és Orsovától föl Magyar- és Erdélyország között félig ide, félig oda tartozva a Szilágyságig vonúl, azután keletre kanyarodva a mármarosi hegyekbe olvad. Nem Mármaros, Ugocha, Beregh, Ungnak — egykét tiszamelléki pontot kivéve — Zemplén felső részének, talán Terebestől kezdve, Sáros, Szepes, Liptó, Árva, Turócz, Zólyom, Tornának; Abaúj, Gömör, Nógrád, Honth, Bars, Nyitra és Trencsény északi részeinek; délre pedig a magyar korona drávántúli részeinek, a ma Horvát- és Tótországoknak, kivéven a pozsegai hegyektől keletre terjedő, a Duna, Dráva és Száva által mosott, részben halmos vidéknek, a mai szerémi, mitroviczi, vinkovcei, és részben verőczei kerületeknek. A magyar korona mai 5600 német mérföldnyi területéből, Árpád lovasaival mintegy 3500 mérföldet szállhatott meg, mely terület egyébiránt mintegy 1000 mérfölddel nagyobb volt, mint etelközi elhagyott hazájuk. ¹⁾

¹⁾ Pontos kiszámításról természetesen szó sem lehet, s e hozzászólásnak nincs is más célja, mint legalább némi támpontot nyújtani a mostani és akkori állapot közti különbség megítélésére. A mi az etelközi telepeket illeti, azok a Sereth és Dniester közt fekvő: a mai Moldva és Beszarábia legnagyobb részére, s az orosz chersoni kormányzóságra terjedtek ki, mely tartományok, kerek számmal 3000 (2926) mérföldet tesznek; az

Ugylátszik, hogy a magyarságnak ethnographiai határa volt akkor — csekély kivétellel — a mint most mondanók, az országnak politikai határa is. Legalább az északi határokra nézve Anonymus elbeszélése, mely ott, hol saját korától elütő dolgokat tartalmaz mindig figyelemre méltó, ilyesmit gyaníttat. Mídon Árpád, a honfoglalás elején. Szerencsnél táborozott minden földet elfoglalt a Sajótól a sárosmegyei *Sóvárig*, mely pont a lengyel-magyarkrónikaszerint is határ volt még Szent-István idejében Magyar és Lengyelország közt. ¹⁾ Később elküldék a magyarok »Borsot Bonger fiát, tekintse és erősítse meg az ország határait a lengyelek felé és építsen alkalmas helyen várat védelmükre»: és Bors — megjárván a Táttra vagy talán csak Szomolnok és Kassa hegyeit — ez alkalmas helyet várta a mai Borsodban, a Boldva vize mellett találta. ²⁾ Ugyan ő építé a mai Barsban, a csehek és lengyelek ellen a Garam mellett Bars várát, és valamivel följebb Borsed-Zólyomot, mely vagy a mai Zólyom vagy közeleiben feküdt: míg Árpádról olvassuk, »hogy a Zagyvához érve, minden földet meghódított a *szepesi erdőig.*« ³⁾ Ha tehát föl nem teszszük, hogy Bors az ország közepébe építette a végvárakat: meg kell engednünk, hogy legalább *még akkor* az ország északra nem birta mai határait. ⁴⁾

Északnyugatra — folytatjuk Anonymust — elmentek a magyarok a Morva folyóig, és megállapíták a határt, Boronáig és Sárvárig: »usque ad Boronam et usque ad Saruvár.« ⁵⁾ Nem valószínű, hogy a magyarok a kis Morvánál megálltak volna, s ne terjeszkedtek volna ki a folyam tulpartján fekvő rónára, a mai ausztriai

északibb részekre, s a moldvai hegyekre levonva 500 mérföldet, marad a szövegbeli 2500 mérföld.

¹⁾ »Omnia loca sibi vicina subjugavit . . . usque ad castrum Salis« Anonym. C. 17.

²⁾ Anonym. C. 18.

³⁾ Anonym. C. 32. 34.

⁴⁾ A mit ugyancsak Borsnak határjárásáról Anony. (57.) Zsolt idejében olvasunk: abban már a III. Béla korának fölfogása tükrözik, s az nem tarthat számot azon hitelességre, melyet a tiszta hagyománynak tulajdoníthatunk.

⁵⁾ Anonym. C. 35.

Marchföldre, legalább a korneuburgi és wagrami magaslatokig, és Morvában, a Thaya sikságára, a mai Lundenburg, Göding vidékére; sőt vannak történeti nyomok, hogy némely morvántuli részek csak Szent-István és Aba Sámuel idejében kerültek a csehek és osztrák örgrófok birtokába.¹⁾ Maga Anonymus is ilyesmit sejtet, midőn munkája végén (57. fej.) beszéli, hogy Zsolt a csehek felé a határt a Morva folyóig tűzte ki: »azon föltétel alatt, hogy fejedelmük évenként adót fizessen a magyar vezérnek.« E mondatnak nem igen volna értelme, ha a határ már Árpád idejében is a Morva lett volna, s ha nem értjük alattomban, hogy Zsolt, mintegy cserében az évi adóért vonta vissza a határt, mi által Anonymus ugyan azt, mi hadi szerencsétlenségnek volt következménye, egységnek tulajdonítja; de egyszersmind megengedi, hogy az Árpád-kori határnak végpontjait a Morván túl is kereshessük. Anonymus — ha szabad két hasonló helyből következtetni — az usque-usque kifejezésekkel a jobbra-balra eső végpontokat szokta jelölni,²⁾ még pedig — talán véletlenül — mindkét esetben először a balra, azután a jobbra eső pontot említvén. Sem a dolog természete, sem Anonymus elbeszélése nem engedi föltennünk, — ha szavait akarjuk magyarázni, az ő álláspontjára kell helyezkednünk, még ha az általa elbeszélte dolgok nem is volnának valók, — hogy a Trencsény, Beczkó, Bán elfoglalásától jövő magyarok a Kiskárpáthokon, a Búr erdején át jutottak volna a mai pozsony-megyei hegyentúli járás sikságára; hanem valószínűleg délre lekerülve Pozsony, Dévén felül érték a Morvát és lovagoltak fölfelé a folyam mentében. Az előttük fekvő lapályt északra, a Miaván túl, hegyek zárják el. Balra a lundenburgi sikság a Thaya és Schwarzawa mentében lassan emelkedik, s csak Brünnél kezdődnek a kissé magasabb hegyek. Én tehát hajlandó vagyok Borona alatt Brünnre érteni, melyet a cseh-morvák, a magyar nyelvnek kimondhatatlanul: Brno-nak hívnak, s mely azért

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 4. 40. l. bár Dudík az ott idézett okmányt (*Geschichte von Mähren* II. 166. l. 2) jegyzet) koholtnak tartja.

²⁾ Árpád Szerencsnél állván, homlokkal délnyugatnak elfoglalja a földet: usque ad Sovyon et usque ad castrum Salis. (Cap. 17.) Később, hason állásban, a Zagyvánál táborozva meghódítja a földet: usque ad fluvium zogea et usque ad silvam zepus (Cap. 32.)

még a XVII. században is, teszem Szalárdynál, a magyarban Beren nevet visel. Saruvárt pedig — toll vagy leirási hibát tévén föl írónkban — Sasvárnak tartom, mely a Morva innenső partján fekszik, ott hol már a hegyek kezdődnek. Sasvárral szemben fekszik Strázsa, oldalvást az erdélyi Küküllőre emlékeztető Kukló és Székelyfalva, mind nyomai annak, hogy itt határ volt, melyre különös gondot fordítottak. ¹⁾ Azt sem kell feledni, hogy a Sasvár fölött fekvő Holicsnak magyar neve a középkorban Újvár volt; hogy a még valamivel följebb eső Szakolcza területét II. András még 1217-ben »rudis et deserta,« zordon és pusztá földnek nevezhette, ²⁾ s hogy a határt itt, a Miava fölött, Holics és Berencs irányában Szent-László állapította meg; úgy tudta legalább a királyi kancellária Nagy-Lajos király idejében (1347). Ez egyúttal érthetővé teszi azt is, hogy IV. Henrik még 1086-ban is a prágai püspökségnek sokat vitatott határ-levelében »regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag« beszélhetett, még kétes lévén akkor is a határ Magyarország és Csehország közt. ³⁾ Úgy látszik, hogy a püspökség a Vágmentében

¹⁾ Podhraczký: Béla király névtelen jegyzőjének könyve 280. l. Boronát Brunowkának, Saruvárt Ung-Hradischnak tartja; Bárdosy már Brünn és Olmüczre, mások Berencs és Sasvárra gondoltak. Szabó Károly a névtelen jegyző magyar fordításában (50. l. 4) 5) jegyzet) Borona alatt a trencsény-megyei Varint, tótul Varnát érti, mi föltenné, hogy a magyarok a Kárpátok közé mélyedtek; Sáruvárt pedig a jablunkai szorosnál található némi sánczok közül egyre magyarázza, feledvén hogy legalább is valószínűtlen, hogy ily köves, hegyes vidéken minden analog eset és a dolog természetének daczára »sárból hányt vár« lehessen.

²⁾ Cod. Dipl. III. 1. 199. l.

³⁾ Nagy Lajos Laczkfi István erdélyi vajdának Simontornyát adományozván, érdemei közt fölemlíti: »Partes regni nostri in . . . confiniis Bohemie habitas et per Bohemos occupatas ab eisdem Bohemis per suas veras metas, per sanctissimum Regem Ladislaum positas et erectas recuperando.« Az oklevél — melyre már Pray hivatkozott — egészen még kiadatlan, s eredetben az országos levéltár kincstári osztályában van (W. R. A. fasc. 593. nr. 6.). Mit foglalt ekkor vissza István vajda, olvasható Szalaynál II. 161. l. Horváth Mihálynál II. 211. l.

⁴⁾ Cod. Dipl. VII. 4. 54. l.

nem terjedt tovább délnek, mint a vele majdnem párhuzamosan futó magyar-morva határ: tehát Vág-Újhely vagy legfeljebb Pösztényig. Ha e két hely közti távolság középső pontjáról egy vonalat képzelünk nyugot felé, az először a Thaya torkolatot, a mai osztrák és morva határt, azután pedig folytatva Mailberget — az oklevél. Muorejét — fogja érinteni, mely a prágai püspökségnek déli határa volt a bajorok felé. Sasvár épen e vonalba esik.

Nagy tévedés volna hinni, hogy a mai Magyarország azon részei, melyek a X-ik századbéli Magyarország határain túl estek, valami független államokat képeztek. Láttuk, hogy azok pusztaságok, lakatlan, erdős, hegyes vidékek voltak, melyeken egyes pásztorok, vadászok — talán a magyarok elől menekültek — kóborolhattak: de az állami szervezetnek minden nyoma, sőt lehetősége nélkül is. Bajos is volna elhinni, hogy a míg a magyarok Byzancztól az atlanti Óceánig száguldottak, Cseh-, Német-, Olaszországot megsarczolták: közvetlen közelükben valami egészen vagy csak félig független állam is létezhett volna. E területeket, különösen a mai felföldet — azt hiszem — olyannak képzelhetjük, mint a mai Északamerika területét az Alleghany hegyektől nyugotra a Mississippiig és még azon túl, midőn azokat a XVIII. században Anglia a keleti tengerparton fekvő gyarmataihoz, Franciaország pedig, délről és északról nyomulván elő, Louisiana és Canadához számította, de vele egyik sem gondolt, míg valami érdek összeütközésekre nem vezetett, melyet a XVIII. században a kard, a XIX. században pedig — Anglia és az északamerikai államok közt — Oregon és a britt Columbia határait illetőleg, békés egyezkedés döntött el.

Ily összeütközésre vezetett a lengyel hatalomnak terjeszkedése Chrobry Boleslo alatt, Géza vezér utolsó éveiben.¹⁾ A lengyel krónikák általánosságban említik, hogy Boleslo a Dunáig vitte országa határait; csak az Endlichernél kiadott lengyel-magyar krónika, mely különböző részekből állván, tengernyi badarságok mellett sok becses adatot is tartalmaz, szól határozot-

¹⁾ Boleszlo háborúját a magyarokkal uralkodásának negyedik évére teszik, tehát 995 vagy 996-ra. L. Martinus Schordach de Olavya szavait, melyeket Bielawsky idéz. Monumenta Poloniae I. 400 l. jegyzetben.

tabban, mondván, hogy Lengyelország határa akkor a Dunáig terjedett Esztergommal szemben. ¹⁾ Ebből épen nem következik, hogy ő birta egyúttal a felvidéknek a Fátrától és a nyitrai hegyektől nyugotra eső részeit: hanem csak az, hogy birta a föl-lebb eső vadon vidékkel a Garam és talán az Ipoly völgyét, mi egyébiránt nem volt valami nagy dolog, ha visszaemlékezünk: hogy Bors és Borsed-Zólyom a honfoglalás idejében a csehek és *lengyelek* ellen emelt végvárak voltak. Jelesen Nyitráról Szent-Zoë-rard és társainak legendájából tudjuk, hogy a XI. század elején magyar birtok volt. ²⁾ A Garam-mentében folyhatott Szent-István szerencsés harcza a mai napig rejtélyes Procuival ³⁾, mely, úgy látszik, a bautzeni béke után (1018) visszaadta Magyarországnak az elveszett területeket, melyek a vezérek korában az országnak mintegy glaxis-ját képezték. A lengyel és magyar királyoknak találkozása, melyet a már idéztem lengyel krónika említ, ha egyáltalában megtörtént, talán inkább ekkor történt, mint Szent-István koronázása idején. Egyébiránt melleleg mondván — a krónika elbeszéléséből nem tűnik ki az, hogy a két király útja: Esztergomtól Egerig, onnan a Tiszáig, aztán föl a Tapoly mentében Sóvárig, a magyar - lengyel határt jelölte volna; világosan csak az van kifejezve, hogy Sóvárnál állapíták meg a határt a magyarok, lengyelek és oroszok közt. ⁴⁾

¹⁾ »Nam termini Polonorum ad littus Danubii ad Civitatem Strigoniensem terminabantur.« Endlicherrel i. h. 70. l. Ha valamely krónika teljes elvetésére elegendők volnának a benne előforduló kortani és genealogiai képtelenségek, mit kellene tartanunk p. o. Kézayról, ki Chaba fiát Edömért Árpád magyarjaival vezeti vissza az ősi hazába, 450 évvel Attila halála után? (Endlicher i. h. 101. l.) vagy Thuróczy chronographusáról, ki Péter királyt Szent-Zsigmond burgundi király unoka-öccsének mondja, holott az 523-ban öletett meg a Chlodwig fia Chlodimir által? (Thuróczy i. h. 157. l.) V. ö. egyébiránt az általános kifejezésekre nézve a Chronicon Galli-t, Bielawskynál, i. h. 399. l.

²⁾ Vita SS. Zoerardi et Andreae confessoris, et Benedicti Martyris eremitarum. Endlichernél i. h. 134. l.

³⁾ Thietmar, Bielawskynál i. h. 312. Én Procuít nem tudom az erdélyi Gyulának tartani, ki honi kútfőink szerint holtig Sz.-István foglya maradt: ámbár Giesebrecht az azonosságot elfogadja.

⁴⁾ »Inter Hungaros, Polonos et Ruthenos finem dabant« Endlichernél, i. h. 72. l.

Sokban analog viszonyokat találunk a Dráván túl, a múlt századok Slavoniája, és a jelen Horvátországában, melyre nézve íróink a XIV. századbeli János guerchei főesperes megbízhatatlan elbeszéléseinek — megbízhatatlanoknak legalább a régi időkre nézve—oly készséggel hitelt adnak.¹⁾ Midőn elcink a IX. század végén mai hazájukba törtek, a Dráva, Száva és Kulpa mentében a tót Brazlaw birodalma volt, mely a IX. század végén egyszerre eltűnik szemeink elől. Sem előtte, sem utána többé e vidéken nemzet, ország nem képződött. Lehetséges, sőt bizonyos, hogy a magyarok e vidéken is megfordultak, és a Lél, Bulcsu, Botond hadjáratának a Száva-Dráva közt van történeti alapja, — Konstantinos is a magyarok déli szomszédjainak a hegyek felől, a horvátokat mondja — : de semmi esetre sem járták sokat e szegény és hegyes vidékeket, s valóságos letelepedésnek, mint tesszem Szerémben, semmi megbízható történeti nyoma.²⁾ Magyarország — ha szabad e kifejezéssel élni — ignorálta e részeket mint a felföldet: de Horvátország sem törődött velük. Horvátország akkor az Arsától a Zettináig terjedt. Zöme a mai Dalmátia volt. Benyúlt a mai Török-Horvátország és Bosznia déli részeibe, de északon nem terjedett túl a Kulpa forrásain, a mai ogulini ezered területén, s Szluinon felül már nem találunk horvát helyiségeket.³⁾ A sziszeki püspökség területéről a dalmát püspökök 928-ban mint pusztáról beszéltek.⁴⁾ A horvátoknak legszájasabb írója — a diokleai pap — hazája végső határának

¹⁾ János műve, melyet Kerchelich oly gyakran idéz, nincs meg többé a zágrábi érsekség levéltárában. Tkalcic, Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis II. XIV. l. az előszóban.

²⁾ Szent-István a szalavári apátságnak a Drávában halászati jogot ad, mit határfolyóban nem igen adhatott volna: de ez alapítólevél fölötté gyanus. C. Cod. Dipl. I. 310. A Vojkffy család esetéből (Árpád-kori Új-Okmánytár VI. 457.) szintén nem merek következtetést vonni, mert nem tudom kiolvasni a kérdéses oklevélből, hogy a vitás föld a Száva és Dráva közt feküdt volna. Érdemes volna egyébiránt e tekintetből a Vojkffy család történetét nyomozni.

³⁾ Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien. 22. l.

⁴⁾ Farlati: Illyricum Sacrum III. 103.

a Szávát tekinté, de azt sem érték a horvátok a mai Zágráb felől, hanem Dircislaus idejében (1000 körül) hatalmukba esvén Bosznia, és talán Szerbiának egy része is, délről, a Drina felől, s innen foglalta el egy horvát főnök Sirmiumot, mely azonban 1019. a byzantinusok hatalmába került. Horvátország csak 1050 után kezdett figyelmet fordítani Slavóniára, a mennyiben akkor alapított nemzeti püspöksége, a tinnini, joghatóságát a Drávaig terjeszté, ha igaz, mit a 200 évvel később író Tamás spalatoí főesperesnél olvasunk.¹⁾ Bizonyos azonban, hogy működésének vagy igényeinek ez elhanyagolt vidékre semmi befolyása nem volt, ott semmiféle szervezet nem alakult, sőt az elvadult nép közt maga a kereszténység is már-már veszendőbe ment.²⁾ András és Salamon magyar királyok is átjárhattak e vidéken, midőn Dalmátiába mentek harczolni,³⁾ de Szent-László volt az első magyar király, ki mint úr, mint szervező jelent meg a Dráván túl, s ott, — habár nem is egy szláv állam romjain — a magyar uralmat megalapította, a magyar társadalmat, a magyar jogot, a magyar egyházat, szóval Magyarországot ellentállás nélkül a Kapelláig vitte.⁴⁾ Magyar főurak és püspökök tanácsára az elárvult nép szá-

¹⁾ »Eratque t. i. (a püspök) unus ex principibus Aulæ et sua jurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur.« Spalatoí Tamás Schwandtnernél. III. 550. és 488.

²⁾ Honnan vette Hunfalvy állítását, hogy e vidéken a keleti valás uralkodott, (i. h. 331. l.) nem tudom. Hilferding véleménye (Geschichte der Serben und Bulgaren I. 149. l.), hogy e vidéken uralkodott a Szent-István által legyőzött Kean — szerinte helyesebben Baján — egy kétes hitelű cseh forrásnak hibás fölfogásán alapszik. Az opatovici krónika Bajanus Bulgarorumja (?), kinél Szent-Adalbert Modrusban megfordult, a Konstantinos által is említett Bán lehetett, ki Horvátország északnyugati részeiben, Likka, Corbavia és Guzechaban uralkodott.

³⁾ Dandulus Luciusnál, Schwandtner gyűjteményében III. 132.

⁴⁾ Ily értelemben kell venni, azt hiszem II. András szavait (Cod. Dipl. III. 2. 423.) hogy Szent-László lépte át a Drávát először és vetette alá a tót részeket Magyarországnak. Occupavit totam terram, a Dravo fluvio usque ad Alpes, quae dicuntur ferreae, nullo obice resistente. Spalatoí Tamás, Schwandtnernél III. 55. l.

mára püspökséget alapítván, annak élére csehet állított, de papokat Zálából és Somogyból hozott, melynek részben még most is szláv részeit e püspökséghez csatolá.¹⁾ E püspökség területe mutatja legvilágosabban, mi volt a régi Slavonia-Tótország—Magyarhonnak olyan része, mint Erdély vagy a felvidéki vármegyék. Délnyugaton és délre Ogulinon innen az Unna mentében, a kozaraczi hegység északi részén talán a Verbászig nyúlván magába foglalta Zágráb, Kőrös, Varasd, Belovár megyéket, Verőczét, a báni és szluini ezredek területét s a mai Török-Horvátországnak északi és északnyugati részeit. Csak későbbben a XVI. században kezdték a Kulpán túli részeket Horvátországnak nevezni, míg végre a XVII. század végén e név áterjedt a Száva és Dráva közt fekvő mai Horvátországra is.²⁾

Végre nem mellőzhetem itt a kérdést, mennyire rúgott a bevándorló magyarság és mennyi lehetett az ország lakossága a magyar királyság megalapításakor? E kérdéssel már sokan foglalkoztak, újabban — bő olvasottsággal — Kerékgyártó Árpád »Magyarország művelődés történetében a vezérek alatt«, de nem szerencsésen. A kérdést tulajdonképen megoldani teljesen nem is lehet: legfeljebb valószínűséget lehet kimutatni, de az is fontos, mert legalább némi támpontot nyújt annak megítélésére,

¹⁾ A zágrábi püspökség alapítását érintő ismeretes ítélet legújabbban Tkalcicnál: *Monumenta Episcopatus Zagrabienensis* I. 1. l. 1776. a következő plébániák álltak még a Dráván innen, a zágrábi püspök alatt, és lettek akkor a szombathelyi és veszprémi püspökök közt megosztva: Alsó-Lendva, Turnische, Bellatincz, Bagonya, Dobronok, Szent-György völgye, Csesztreggh, Lenthí, Széchy-Sziget, Paka, Bánok-Szent-György, Szepetnek, Tóth-Sz.-Márton, Becz, Szemenye, Szentmiklós, Zákány, Csurgó, Berzenze, Babocha, Vizvár, Turany, Atád.

²⁾ A horvát-tót rendek mint valami újságot említik 1560-ban a körülményt, hogy Zágráb Kulpán túli része Horvátországnak nevezetik. (Fraknoi Országgyűlési Emlékek IV. 631 l.) Ulászló kifejezéséből 1496., melyben a tótországi czímet indokolván, mondja, hogy ez ország két folyó: a Száva és Dráva közt fekszik, nem lehet következtetni még azt sem, hogy az ő idejében terjedt nem túi a Száván is, annai kevesebé régiebb időkre. (Fehérnél *Croatia et Slavonia*, Oklevelek 48. l.) A zágrábi püspökségre nézve l. Tkalcic, *Monumenta Episcopatus Zagrabienensis* I. II. kötetében foglalt adatokat.

mennyiben különbözött Szent-István Magyarországa a mostanitól. Számításunkban csak két támpontunk van, krónikáink tudósítása, hogy a honfoglaló magyar sereg hét hadtestben — *sit venia verbo* — 210,000 vagy 216,000 fegyveresből állott; és Ibn Dasta tudósítása, mely szerint e magyarok feje — Etelközben még — 20,000 lovassal szállt táborba. Ez utóbbi adat, — ha a magyar haderő mennyiségét akarja meghatározni, és úgy maradt fenn, mint Ibn Dasta megírta — mindenesetre nagyon csekélyre teszi a magyarok számát, s azért már Edelspacher, ép a »Századok«-ban kifejezte abbéli véleményét, hogy azt csak a magyarok *egy törzsére* kell értenünk. A mi krónikáink számát illeti, az, habár a kerek számra nem is esküdhetünk, — mint bizonyosan valami hagyományon alapulót, egészben elvetnünk nem lehet, és valami kétszázezer fegyverest vehetünk föl, csak hogy nem mind törzsökös magyart, kikhez még a kabarokat és idegeneket, szolgálkat, *külön* kellene számítani. Krónikáink elbeszéléséből is kiérzik, és Salamon idézett értekezésében még világosabban kifejté, hogy a honfoglalók hét serege nem egy a hét vagy nyolcz törzsszel, mert a hadi fölosztás különbözött a polgáritól. A taktikai fölosztás önkényes volt, egyenlő részeket alkotott: míg a törzsek száma természetesen nem lehetett egyenlő. Innen van, hogy a 7. seregben a kabarok is már benn foglaltatnak, mit abból is következtethetünk, hogy az egyik kapitány Ürs volt, ki kétségen kívül Anonymusnak Urs-Urja, Ousad kozár vezér fia. De bele kell értenünk e számba azon szolgálkat is, kiket a magyarok Regino és Kézay tudósítása szerint soraikba fölvettek,²⁾ mert különben a 200,000 lovas nagyon sok, és nehezen volna érthető, hogy egy félszázaddal a honfoglalás után a magyarok egyik legnagyobb hadjáratukra, mely az augsburgi kegyetlen vereséggel végződött, az inkább nagyító mint kisebbítő német források szerint csak valami 100,000 lovassal indultak

1) Századok 1876. 720. l.

2) V. ö. Salamon i. h. 732. lapon. Kézay Endlichernél i. h. 128. lapon.

tak ki,¹⁾ és hogy körülbelől 60,000 emberüknek vesztesége — itt Augsburgnál — annyira megtörhette erejüket. Míg ellenkezőleg, ha Ibn Dasta tudósítását egy törzsre értve, a 8 magyar törzs erejét átlag 20,000-re vesszük, s így a magyar fegyveres népet, 160,000 lovast teszszük, a szolgálkkal, helyesebben szólva talán csatlósokkal együtt, nagy valószínűséggel kikerül a 200,000 fő. — Ezen 200,000 fegyvereshez azonban nem szabad megfelelő számú nőt, gyermeket, aggastyánt képzelnünk, kiknek száma rendszeren háromszor annyi mint a fegyverfogható férfiaké. A honfoglalást közvetlenül az etelközi rémitő vereség előzte meg. Ha nem is képzelhetjük a bessenyők támadását olyannak mint egy arab gum fölverését; ha a több mint 2000 mérföldnyi területen elég asszonyoknak, gyermeknek, aggastyánnak is volt ideje elmenekülni: a csapás mégis, Konstantin szavaival élve, tökéletesen megsemmisíté a magyarok családait.²⁾ Fölvehetjük, hogy több mint a fele a nemzetnek odaveszett; maradhatott tehát valami 300,000 gyermek, nő, aggastyán, úgy hogy a bevándorló magyarok számát mindenestől egy félmilliónál többre alig tehetjük. Olvassuk, hogy oroszok is csatlakoztak hozzájuk: de mily csekély számmal: következtethetjük ugyanazon tudósításból, mely szerint azok Zsolt idejében *egy* várat építettek.³⁾ A többi bevándorlások a vezérek korában csak olyanok, vagy még olyanok sem lehettek, mint a minőről Szent-István korában olvasunk, midőn hatvan bessenyő jött mindenestől, szolgálival letelepedni.⁴⁾ A mai Magyarországon a jövevények csak gyér lakosságot találtak. Nem szabad felednünk, hogyakkor még sem oláhok, sem ruthenek nem laktak az országban; a felföld jobbára erdő volt: a Tisza, Duna mentében állami élet sehol sem fejlődött még; csak Nyitrától kezdve és Dunántúl volt olyasmi, mit országnak lehetett nevezni. Itt pedig, Nagy-Moraviában, tüzzel-vassal pusztított a magyar s a lakosságnak legnagyobb részét szétszórta vagy kiirtotta.⁵⁾ Azt hiszem tehát, hogy az itt talált, és megigázott népet semmiesetre se

¹⁾ Giesebrecht: Die deutsche Kaiserzeit. I. 418. l.

²⁾ Szabó Károly i. h. 136. l.

³⁾ Anonym. C. 57.

⁴⁾ S. Stephani regis legenda minor, Endlichernél. 160. l.

⁵⁾ Szabó Károly i. h. 153. l.

tehetjük többre a magyar bevándorlóknál vagyis ötszázezer léleknél. Ha ehhez hozzá vesszük a természetes szaporodást, mely azonban a folytonos háborúk alatt bizonyosan vajmi lassú volt, a külföldről behurczolt rabokat, kiknek száma azonban valami rendkívüli nagy nem lehetett, ¹⁾ Magyarország lakosságai a X. század végén *legfőljebb* másfél millióra tehetjük, min nincs mit csodálkoznunk, ha megfontoljuk, hogy Angliának a XVII. század végén Macaulay számítása szerint alig volt több öt millió lakosánál, Magyarország lakosságát pedig Erdélyen és a végvidéken kívül, de Horvát- és Tótországgal az 1787-iki népszámlálás, majdnem 800 év után, 7.116,789 lélekre tette. ²⁾

PAULER GYULA.

¹⁾ Az okokat erre jól összeállította Kerékgyártó i. h. művében. 37—40. l.

²⁾ Schwartner : Statistik. I. 107. l.

A FEKETE SEREG.

ELSŐ RÖZLEMÉNY.

I. Károly és Lajos ideje óta hazánk hadi szervezetében a banderialis rendszer uralkodott, mely azonban már Sigmond és Hunyadi János korában teljes hanyatlásnak indult.

E rendszer szerint, a király saját birtokai és jövedelmei után a maga költségén zászlóaljakat volt köteles tartani, melyek ezer-ezer emberből állottak, s úgy látszik, hogy Sigmond alatt a királynak 4 banderiuma volt; de mindez, arra, mi kötelessége volt, az ország végeit, azaz: várait kellő őrséggel ellátni, védelmi háborúban első sorban kiállani s támadó háborút viselni — csekély erő lévén, e királyi hadhoz tartoztak az ország báróinak zászlóaljai is.

A XV-ik század első felében az ország bárói valának: a három bán, jelesül: a horvát, a tótországi, macsói; továbbá az erdélyi vajda és a székelyek grófja, kiknek zászlóaljai a királyi hadhoz csatoltatván, a végek oltalmára s úgy védő, mint támadó háborúra köteleztettek; az erdélyi vajda és a székelyek grófja két-két, a három bán külön egy-egy banderiumot tartozott kiállítani; mindegyik banderium rendesen ötszáz emberből állott; ez ország bárói Sigmond király idejétől kezdve katonáik tartására a kir. kincstárból bizonyos évi fizetést kaptak; Mátyás idejében az erdélyi vajda fizetése volt készpénzben kilencz ezer, sóban három ezer forint.

Ezekon kívül voltak más országbárói s örökös grófok is, kik kir. adományból nyert birtokuk után tartoztak banderiumot, kiállítani; ezek némelyike egész banderiumot, mások csak bizonyos számú 2—300 vitézt tartottak s e célra a kir. kincstárból

szinte bizonyos jövedelmet húztak; így a két Jaxyth, István és Demeter hétszáz lovasra kaptak évenként készpénzül 4900, sóban 2100 frtot.

Végre a főpapság, s általában azon papok, kik papi tizedszedésre jogosítva voltak, szinte kötelesek valának saját csapatokat tartani még pedig ingyen, mivel a papi tizedből jövedelem ezek tartási költségének tekintetett; így az esztergomi érsek egri püspök 2—2, a pécsi s erdélyi püspök 1—1 banderiumot, a bosniai püspök 100 lovaszt tartott.

A királyi sereghez tartoztak még a kir. városok lándzsásai, egy lándzsa alatt öt lovas értetett; továbbá a jászkunok is, kiknek kapitányai örökös hivatalukhoz csatolt földek és jövedelmek után a király seregéhez bizonyos számú tegzeseket tartoztak kiállítani.

Volt ezenkívül a nemesség személyes fölkelése meggyénként, mely a hazának a határokon belőli védelmére vala rendelve; időjárával azonban a kisebb nemesség elszegényedvén, kellően fegyverkezni nem tudott, s e miatt ezek fölkelése oly hanyag és rendetlenné vált, hogy Sigmond király 1433-ban panaszkodik, hogy sokan közülök fegyver nélkül, egyedül botokkal ellátva jelenhettek meg; e bajon azon intézkedéssel kívánt segíteni, hogy a szegényebb nemesség, személyes fölkelés helyett kebeléből bizonyos számú jól fegyverzett vitézt küldjön; a birtokos nemességre nézve pedig a fölkelés kulcsául a birtokarány, jelesen a jobbágyszám szolgált, s időnként meghatározottatott, hogy a földesurak minden száz jobbágý után hány katonát kötelesek állítani; Sigmond alatt jelesen minden száz jobbágý után 3 katona volt kiállítandó; a jászkunoknál a tömeges személyes fölkelésnek még 1427-ben találunk nyomaira, míg nem az 1454-ik évi országgyűlés ezekre nézve is úgy intézkedett, hogy minden 100 kapu után négy lovaszt karddal, tegezzel, s két gyalogot karddal és dzsidával fölfegyverkezve kötelesek kiállítani.

Épen e banderialis korszakban volt hazánk leggyakrabban kitéve a trónkövetelésekből származott belviszályoknak, melyek alatt a hatalmas oligarchák minél több fegyveres csapattal rendelkeztek: annyival nagyobb hajlam támadt bennök a féktelenségre, várakat, megyéket foglaltak el fegyveres kézzel, s magokat egyenlő erejű s jogú uraknak hirdetvén, a kir. hatalomnak

is ellenszegülni merészeltek; s ha hadkiállítási parancs küldetett szét, nemcsak a főurak, s az általok vezérelt egész nemzetellenes párt, hanem a nemzeti párt egy nagy részének seregei is, gyakran amazok pusztításaitól félve, hon maradtak.

A halhatatlan Hunyadi János idejében hiában hozott a törvényhozás a honvédelem tárgyában szigorú intézkedéseket: e nagy hadvezér mégis veszély idején csekély sereggel vala kénytelen nagy hadjáratokra indulni, az ő hivatalos banderiumain kívül a hazafiak kötelességérző jobbjainak legnagyobb részben önkéntes hadai valának, melyek hadi vállalatához csatlakoztak; ő nagy terjedelmű birtokai jövedelmét katonaszedésre vala kénytelen fordítani; s bátor lélekkel küzdött itthon az irigykedés, kívül csatákat nyert a török ellen.

Az éveire nézve nagyon fiatal, de lángészre nézve nagy férfiú Mátyás király, mindjárt uralkodása kezdetén kitűzte maga elé a nagy czélt: a magyar birodalmat egyesíteni, s kívülbelől hatalmassá tenni; erre pénz és hadsereg kellett. Hogy pénzt teremtsen, miután a közkincstárnak a nagyon alászállott kamarai nyereségen kívül évi jövedelme alig 300 ezer arany frtra ment, előbb ügyes taktikával országgyűléseken s mindig csak azon egy esetre a nemességnek önkéntes adózását eszközölte, melyet a király teljes szigorral behajtatott; majd az 1467-ki országgyűlés a kamarai nyereséget eltörölven, helyette behozta a kir. kincstár adaját és a katonavámot, sőt kivitte azt is, hogy az országgyűlés rendkívüli hadi adót vetett ki.

De ez nem volt elég. Államférfiú bölcsességét tárja előnkbe a honvédelmi rendszernek is újja alakítása.

A szegedi országgyűlésen 1459. január 5-én elhatározott a török elleni háború, melyben az egész nemesség részt vevyen; elrendeltetett, hogy a királyi banderiumok oly számmal tartassanak, a mint csak a jövedelmek engedik; a kir. birtokok telekkatonasága közönséges hadmenetnél a kir. banderiumokba vétessék föl; az országnagyok és birtokos nemesek telekkatonaságul minden 20 jobbágy után egy jól fegyverzett, jelesen kard, pais, tegez és íjjal vagy dárdával ellátott könnyű lovast vagy huszárt állítsanak 3 hónapi hadiszolgálatra; a főpapok banderiumaikat a Sigmond alatti szokás szerint állítsák ki; telekka-

tonaságukat ők is zászlóaljaikhoz, ellenben az országzászlósai a vármegye zászlója alá küldjék; az igen szegény nemesek személyes fölkelés helyett tizen, egy jól fegyverzett vitézt küldjenek a derék hadba; a személyes táborozástól kivételek igen megszorítottak; a kúnok és szászok kiváltságaik szerint katonáskodjanak. A derék hadat a király évenként rendszeren csak egyszer ültetheti föl, kivéve azon rendkívüli esetet, ha az ország ismételt megtámadtatását ugyanazon évben a királyi, főpapi s tiszti banderiumok visszavetni elégtelenek volnának. A felült derék hadat a király táborban három hónapig tarthatja, de a nemesség ősi szokás szerint csak az ország határain belől, s a király vezérlete alatt tartozik szolgálni, a határokon kívül pedig nem; s ha a király táborból visszamegy, a nemesség is vele együtt visszamehet, hanem ha a király az ország határain kívül akar hadakozni, a telekkatonaság a megyei kapitányok alatt az ország határain kívül is tartozik, de csak a három hónap lefolyásáig táborozni; — a katonáskodni nem akarók személye a hazaárulás büntetésével sújtatik.

Ezek szerint Mátyás a banderialis rendszert megtartotta, sőt azt erélyes kezekkel igyekezett rendezni, erősíteni; rendet, pontosságot hozott be, s azt szigorú fenytékkal föntartotta. Az erdélyi vajda, a temesi gróf, a püspökök dandárai harci vész idején pontosan a magok helyén állottak; a példa, mit a hanyag horvát bán elfogatásával adott, megtette hatását. Hadaiban a régi s gazdag oligarchák nagy szerepet játszottak, de ő a hadi érdemnek, a hűségnek, vitézségnek elsőseget adott. Kinisy, s a később oly nagy szerepet játszott Szapolyai, s más utóbb nevezetessé vált családok ő alatta ez úton emelkedtek föl; általában a köznemességnek, a közép rendnek az eddiginél nagyobb befolyást engedett.

Mindezen erélyes intézkedések mellett azonban, főleg a török ellen vívott csatákban a janicsárok rendes zsoldos és zárt serege ellenében csakhamar kitudt a magyar banderiumok elégtelensége.

Mátyás, mint nagy hadvezér, uralkodása első éveiben szerzett tapasztalatai után csakhamar átlátta, mennyire nem lehet biztosan számolni semmi nagyobb, fontosabb hadi mivelet kivételénél rögtönzött, gyakorlatlan, rendhez, fenytékhez nem szokott fegyveres csapatokra, milyenek ez időben a magyar hadak valá-

nak; hogy erő, bátorság, személyes vitézség habár győzhetnek is olykor kedvező körülmények között, magukban nem elegendők; tapasztalás, folytonos harci gyakorlat s szigorú fegyelem kívántatik a győzelem biztosítására. Olvasottsága, tudományosága a régi görögök és rómaiak állandó legióikkal kivívott győzelmek emlékeire vezették; lángeszében megszülemlett nála az állandó s rendes katonaságnak eszméje, — ő lett Európában az első igazi rendes katonaságnak fölállítója.

Ez eszme létesítésére minden kedvező percet fölhasznált.

Csehországban a hussita zavarok csendesedvén, ezek hosszú ideje alatt a munkától elszokott cseh vitézek közül sokan fegyveres csapatokat alakítottak »bratrik« név alatt, melyek Ausztriát és Magyarország határszéleit pusztították, s mint kész zsoldos katonák fizetésért kapitányaik alatt bárkinek bárki ellen szolgálatába állottak; mint ilyenek harczoltak a Fridrik és Albert közötti háborúban; ilyenek voltak, kik 1440-ben, midőn Erzsébet Albert király özvegye, fiával a kisdéd Lászlóval Székes-Fejérvárról Győrbe jött, itt zászlói alá gyülekezve a vidéket pusztították, majd Cilly Ulrikkal Győr védelmére visszamaradván, Rozgonyi Simon által szétverettek; ilyenek voltak, kiket Erzsébet, a Kottanner Ilona által a visegrádi várból elorzott magyar korona zálogbaadásából, Fridrik római királytól nyert pénzen megfogadott, s fővezérük Giskra János parancsnoksága alatt a felvidék fékentartására küldött, kik itt évtizedekig garázdálkodtak; kikkel 1441-ben Giskra a magyar lengyel hadat októberben megverte Kassa alatt, Késmárkot, Rosnyót elfoglalta; kik 1442-ben Talafuz hadnagyuk alatt a hazatérő lengyel csapatokat Egerben megtámadták, e várost kifosztották, de Kassa felé irányzott útjokban Rozgonyi által zsákmányuktól megfosztattak s maga Talafuz is elfogatott; majd Erzsébet halálával Giskra és társai Fridrikhez állottak, s az ezzel létrejött béke után Giskra Rozgonyival 1443. sept. 1-én fegyverszünetre lépett, melyben kikötötte, hogy időközben Kassa és Lőcse vidékén a közadót ő szedhesse, — ezek dúlták 1448-ban a felvidéket, míg Hunyadi a török ellen táborozott, annyira, hogy ellenök 1449-ben az országgyűlésnek kelle hadjáratot rendelni Hunyadi és Székely Tamás vezérlete alatt, ki a velök vívott csatá-

ban elesvén, Hunyadi személyesen indult ellenök; s Sepsi bevétel után Véglesen át Körmöczre vonult, míg nem a lengyel kormány közbenjárására Giskrával dec. 4-én fegyverszünet kötött, melynek Rima-Szombatban részletesen megállapított föltételei 1450-ben országgyűlésileg is megerősítettek; de mindez eredményre nem vezetett, mert Giskra ennek daczára újabb cseh soldosokkal szaporítva seregét, Nógrád-megye egy részét elfoglalta, s a megerősített Losonczt rabló hadjáratai központjává tette; ezt tovább tűrni nem lehetvén, Hunyadi 16 ezernyi sereggel Losonc alatt terem, azt bekerítette, de Pelsöczy István árulása miatt a Giskrával vívott csata a magyar hadakra szerencsétlenül végződött; ezután Giskra Gömörbe, innét Eger ostromára ment; ezalatt Hunyadi a csehek erősségeit Ipolság vidékén bevette, Beszterczét fölgyújtotta, míg nem a téli hideg a hadviselő feleket egyezkedésre kényszerítette, — majd 1453-ban Hunyadi László indult Aximut Péter cseh rabló ellen, ki a föld népét sanyargatta, s az ifjú horvát bán fegyvereit szerencse kísérte, — végre Giskra volt az, ki László király szolgálatában ennek parancsára Budán 1457. márt. 14-én Hunyadi Lászlót és Mátyást elfogta, s a király őt a Hunyadi László megöletése miatt fenyegető mozgalmak ellen teljhatalommal felső Magyarországba küldötte.

Mátyás uralkodása kezdetén Giskra Sztraszniczon királyával ismerte ugyan, azonban a Gara és Újlaki párt által bátorítatva már egy hónap múlva a cseh rablók parancsa alatt állottak; úgy hogy Mátyás 1458. marc. 29-én ellene Podiebrádtól ötszáz jól fegyverzett lovast kért, s áprilban Rozgonyi Sebestyént felső Magyarország kapitányává nevezte; ki Hédervári László egri püspökkel, a Valgatha és Komorowszky vezetése alatt álló cseh rablók ellen sikeres hadjáratot kezdett; Vadnát három órai ostrom után bevette, a cseh őrségből hét ember elesett, a többi elfogatott, kapitányaik előbb Galgóczra, innét hétszáz fegyvereseikkel Gál-szécsre menekültek, hol az egri érsek által szétveretvén, üldözés közben elhullottak; egyedül Komorowszky menekülhetett el, és Valgatha 250 emberrel menekülhetett, de ezek is elfogtván, Budára a királyhoz küldettek, ki azokat ismert vitézségük s

harczi ügyességükért mint zsoldosokat seregéhez csatolta. Ezután Rozgonyi Magyar Balással egyesülve Mislát, Gálszécset bevette, a csehek közül Axamitot hatszázad magával megölte, kétszázat elfogott, Talafuzt embereivel megszalasztotta, kik futásközben csaknem mind elhullottak, majd Sáros és Berzevicze is Rozgonyi hatalmába került.

A Fridrik császárral közbejött surlódások 1459-ben a cseh rablókat új merényletekre bátorították; az ellenök hadra kelt Palóczi László, Czudar Simon és Rozgonyi Sebestyén Heves-Borsód- és Gömör-megyékben több erősségeket elfoglaltak, s talán e szerencsés hadjárat eredménye volt az, hogy ez év vége felé Mátyás király — mint egy fenmaradt levele tanúsítja — Nankelreiter Nabgodouozor, Karaszki János és Korbel Márton cseh kapitányokat vitéz csapataikkal Fridrik és más ellenségei ellen évnegyedenként négyezer arany forint fizetés mellett szolgáltatába fogadta.

1460-ban Fridrik Giskrát a maga részére megnyervén, reá birta, hogy ez őt márcz. 15. Grätzben Magyarország törvényes királyának elismerte, s a bécsiek és Albert ausztriai herczeg ellen csapatai fővezérségével megbizta, ki a Mátyással szövetséget kötött Albertet Bécs környékén megverte, mit fegyvernyugvás követett.

E közben Zápolya István és Upor László a felvidéken változó szerencsével küzdöttek a csehek ellen; majd Mátyás király maga is hadra kelt, s Giskra erősségét Ljetvát oct. 14-én ostromolta, egyuttal Giskrával alkudozni kezdett.

1462-ben a felvidéki csehek ügyében jelentékeny fordulat következett be. Fridrik és Mátyás között a béke létrejött, s Zápolya is a csehek ellen szerencsével harczolt, minélfogva Giskra elérkezettnek látta az időt őszintén kibékülni Mátyás királlyal s meghódolását írásban nyilvánította, ki ismerve e tény nagy horderejét, magához hívatta Giskrát; a cseh vezér a még kezében volt erősséget átadta Mátyásnak, kitől 25 ezer aranyat, s a lippai és solymosi uradalmokat nyerte jutalmúl, s így csapatait a király saját soldjába vette, reménylve, hogy a husz év óta csatához edzett hadak, valamint vezérük, a török ellen nagy szolgálatokat fognak tehetni.

Még ez évben Mátyás az esztergomi érseket és a nádort megbízta, hogy a csehek többi vezéreivel értekezve, őket bírják rá, hogy fegyvereseikkel rendes zsold mellett a király zászlója alatt állandó hadi szolgálatba lépjenek. Az egyesség sikerült Nagysarlón szept. 19-én, s Komorowszky Péter, Bartos és Korbel cseh vezérek követelése a király által elfogadtatván, ők csapataikkal zsoldért a király seregébe állottak; s a magyar hadi szervezetben ez volt az első állandó gyalog sereg, mert Mátyás úgy az előbb fogságba esett, mint később zsoldba fogadott csehekből egy gyalog dandárt alakított, mely alapja lón az idővel rettenthetlen vitézségéről oly híressé vált *fekete seregnek*.

A fekete legio az egykorú írónál: »cseh«, »veterán« és »fekete sereg« elnevezések alatt emlittetik; róla legbővebben ír az egykorú Boufin, ki Mátyás táborában közvetlen tanúja volt, ennek szervezete s vitéz hadi tetteinek; e sereg a »fekete« nevet nem napsütötte barna arczszínéről, mely e király hosszas táborozásokban edzett seregének általános színe volt, hanem melyet viselt, fekete ruhájáról s fegyverzetéről nyerte.

Két évvel utóbb egy újabb esemény elhatározó befolyással volt Mátyásra, hogy az állandó hadsereget még nagyobb mérvben valósítsa.

A király 1464-ben két napi járásnyira közeledett Bosniába Jajcza várához, melyet Mohamed már husz nap óta nagy erővel ostromolt; s jövetelének pusztá hírére Mohamed bátorságát vesztve, s ott hagyva ágyúit futásban keresett menekülést; innét Mátyás Szerbiába vezette győztes hadait, itt Zrebernyik várát rohammal bevette, s ezután Zvornik várát körülzárolta, az ostrom már két hónap óta folyt, a katonák a hosszas táborozást megunták, a vezér Zápolyai Imre egy a várból lőtt nyíl által egyik szemét elvesztette, hírnökök Mohamednek nagy haddal a vár segítségére közeledését jelentették, — mindez Mátyás kintartó tetteiről nem csüggesztette, rendületlenül új rohamot parancsolt. De seregének legnagyobb része fölmondta az engedelmességet; a király kénytelen vala a visszavonulást megengedni, s a magyar sereg november hónapban podgyásza otthagyzásával

haza indult; a király Bácsón pihenést tartott, s az árulókka a törvény kérlelhetlen hatalmát éreztette.

E keserű tapasztalás egyszersmind tette buzditá a nagy királyt, s *szervezte lön 1465-ben állandó hadserege.*

E végett egy új hadtestet állított egybe, melynek az eddigi rendetlen lovasság helyett az újabb hadtest szabályai szerint a gyalogság tette főerejét; mindegyik hadosztálynak valamint fegyverzete, úgy harcza, viadalmódja szorosán meg vala szabva; mindnyájan rendre, pontosságra, kiviteli gyorsaságra, e mellett hideghez, meleghez; harczban feltétlenül, azonkívül is engedelmes-ségre; tiszta, mértékletes életre szoktatva, mint akkor egy fejedelem serege sem Európában; úgy hogy, ki hadait végig tekinté, mély ámulattal a régi görögök s rómaiak időszakába, ezek győzelmes táborában képzelte magát.

Ezen új szevezetű, állandóan fegyverben, királyi költségen, királyi parancs alatt lévő katonaság a hadi szereken kívül állott rendesen 20 ezer lovasból, 8 ezer gyalogból, 9 ezer hadi szekérből, s hozzájárult még ezekhez a híres, hatezer főnyi, mind legválogatottabb, edzett erős férfiakból, többnyire ráczokból és csehekből álló, fekete készületéről köznéven *fekete seregnek* nevezett gyalog hadosztály, mely összes hadseregének magvát képezte. E seregben való szolgálat, ide áttételés kiváló dicsőség volt; ennek maga Mátyás király volt személyesen fővezére; a harcz legveszélyesebb pontjain, hol már minden kétséges volt, tört ellenállhatlan vitézséggel előre, és soha másképen, mint győzelemmel tért vissza.

Mátyás ezen rendes hadserege állott nehéz és könnyű lovasokból, könnyű lándzsásokból, nehéz paizsosokból és puskásokból, a cseh lovasság azonban mind vasas, pánczélos és puskásokból vala összeállítva, kik mint a sziklafal állották meg helyüket, harczolva győzelemre vagy halálra; a könnyű lovasság vagy huszárság a körülményekhez képest rohant az ellenségre, s ha fáradt, pihenni a paizsosak háta mögé vonult, kik a könnyű lándzsásokat a puskásokkal körbe fogva tartották, mely kör előtt az egymást érő nagy paizsok mintegy erősséget képeztek.

Várak ostrománál a lőpor drágasága s a nehéz ágyúk tökéletlensége miatt köves vidékeken elsőbbséget adott a vetőgépek-

nek; ezek közül egy, mely a király saját találmanya volt, négy ember segélyével 2—3 mázsás köveket oly távolságra s oly erővel vetett, hogy a legerősebb falat is lerombolta; ily vetőgépek s gépészek a határvidéki városokban nagy számmal valának készen.

Csatában a hadijelre a könnyű fegyveresek törtek elő, kiket a paizsosok és puskások támogattak; a lovasság teendője a végeredménynél volt, vagy üzni a futamodókat, vagy fedezni a gyalogság visszavonulását; a siker a hadi mozdulatok pontossága s összhangzatától volt föltételezve, minek megszerzése végett általában állandó hadigyakorlatok hoztak be, milyeneket kiviteli munkálat, rend, pontosság és gyorsaság tekintetében egy európai nemzetnél se lehetne látni.

E mellett egy európai hadsereg sem volt hideg-meleg ellen jobban megedzve; szükségben, munkában, erőfeszítésben kitaróbb, a parancsok végrehajtásában pontosabb, a harcban élet-halálra elhatározottabb, zenebona és zendüléstől idegenebb; — a táborban csend, erkölcsiség, becsület, mértékletesség, uralkodott. A téli-nyári táborzás nyomora között a királynak egy nyájas tekintete, nevükön barátságos megszólítása, szívessége s bajaikban közös részvéte feledteté velök szenvedéseiket. Mátyás vezérével, századosaival a legszívélyesebb viszonyban élt, velök evett, ivott, mulatott s játszott néha egész éjelen át; a közharczos is tudta, hogy őt királya ismeri, hogy a teljesített kötelesség előtt felséges parancsnokának sátra minden időben nyitva van, hogy emberies nemes szíve a betegekről sebesültekről résztvevő szíves-séggel gondoskodik.

Ez állandó hadsereg soldja nagy összegbe került, mert azon időben még sokkal drágábban adták el az emberek egyéni szabadságukat; magának a fekete seregnek tartása évnegyedenkint százezer arany frtba, egp pánczélos lovasé 15, egy könnyű lovas huszáré 10, egy paizsosé 8, egy lándzsásé 6 arany frtba, az egész hadseregé pedig évenként egy millió hatvanezer aranyba került, — de a mint ez intézmény az országos hadkötelezettség terheit könnyítette: a király azon mérvben nevelte az adót a hadsereg tartására, s ezt az évenkénti országgyűléseken ritka ügyes tapintattal tudta kivinni.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

BONFINIUS ANTAL TÖRTÉNETÍRÓ JELLEMZÉSE.

I.

Általában ismert dolog, hogy a régi, úgynevezett középkori historicusok nem voltak egyebek, mint többé-kevésbé ügyes compilatorok, a kik az elődek által összeállított *krónikákat* majdnem szóról szóra kiírták, anélkül, hogy bizonyos önállóságra vagy pragmatismusra törekedtek volna. Még Túróczi János, ezen kiváló krónikásunk is elmondja magáról, hogy ő »mindenben a rég-történeteket követte és a szerzők nézetén túl egyáltalában nem ment«. Ismételve mentegeti magát, hogy munkájába semmit nem csempészett be; világos tanúbizonyságául annak, hogy ő a történetírás legfőbb erényének tartja a kapott adatok hű lemásolását.

Azonban Túróczi korában már más irány is kezdett érvényre emelkedni. Az az irány, a mely a régi classicusok nyomain haladva szabadabb fölfogásnak is tért engedett; az az irány, mely nem elégedett meg többé a kapott tények egyszerű lemásolásával, hanem a művészi tökély szemelött tartásával, öntudatos alakításra és színezésre törekedett. Herodotos és Thukydides, Livius és Tacitus, Plinius és Strabon voltak a mesterek, kikhez ez új irány követői jártak tanulni.

Nálunk ez új irány legpregnansabb kifejezője volt Bonfinius Antal, az olasz eredetű magyar történetíró, a kit Hunyadi Mátyás, tudománykedvelő nagy királyunk, udvarába fogadott azon megbízás mellett, hogy a magyar nemzetnek történelmét, tudományos szempontból írná meg.

Bonfinius e fölhívásnak engedve, nagy erővel fogott a mun-

kához. A forrásgyűjtésben maga a király is segítségére volt, a mennyiben meghagyta volt az összes törvényhatóságoknak, püspököknek és apátoknak, hogy a levél- és könyvtáraikban találtató történelmi adatokat rendelkezésére bocsássák. Ez meg is történt, és Bonfinius elkészíté munkáját, egész II. Ulászló koráig, 45 könyvben. ¹⁾

Ha e művet egészben és részleteiben critical szemmel vizsgáljuk, ha tekintjük a körülményeket, melyek között iratott, a czélt, melyet elérendő vala, a szerző helyzetét és tudományos képzettségét, a források sokaságát és fölhasználását: úgy kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ez korának egyik legszebb és legbecsebb irodalmi terméke vala. Az irodalomtörténészek különböző szempontból, majd kedvezően, majd kedvezőtlenül ítelték meg; de nekem úgy látszik, hogy az ítélet csak akkor lehet helyes és igazságos, ha a szerző tudományos jellemét és írói helyzetét szem elől nem tévesztjük. Egy perczig sem szabad felednünk, hogy Bonfinius olasz tudós és magyar udvari történetíró volt. Mint olasz, nem ismerhette tökéletesen a magyar nemzetet, mint udvari ember, nem írhatott eléggé függetlenül; de mint classicus műveltségű tudós, nagy tudományos apparatussal és művészi csinnal írt. Ebben vannak összefoglalva főbb jellemvonásai; ebből erednek hibái és erényei.

Bonfiniusnak az a nehéz szerep jutott, hogy egy idegen nemzetnek múltját tüntesse föl a tudós világnak — és pedig kedvező színben. Tényeket kellett elbeszélnie, de nem csupán azért, hogy azokból a történelmi igazság tűnjék ki, hanem főképen azért, hogy jó hatást eszközöljön először a nemzetnél, a nemzet fényes múltjának rajza által, másodszor a nagy királynál, a király tetteinek méltó feltüntetése által, és harmadszor a tudós világnál, előadásának művészete által.

Ezen hármas céljához képest nemcsak a magyar nemzet múltját ölelte föl, hanem kiterjeszkedett a scythia nemzet homályos ősiségére, és a hazánkkal érintkezésben állott idegen népek viselt dolgaira is, hogy — mint maga mondja — históriáját von-

¹⁾ Antonii Bonfinii *Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia* . . . Francofurti apud Andr. Wechelium. 1581.

zóbbá tegye a dolgok tarkasága által. Látni való, hogy ő a középkori magyar krónikásoktól eltérő úton halad; nem riad vissza egy-egy érdekes epizód beszövésétől, ha ez által az egésznek érdekét emelheti; műve szerkesztésénél az aesthetikai czél minduntalan előtérbe nyomúl, — szóval Bonfinius már a renaissance-kornak gyermeke.

II.

Műveltség tekintetében kora színvonalán állott. *Világnézlete* az emberiség rendeltetéséről és a világnak isten általi kormányoztatásáról való fogalmai alig különböznek kora jelesebb theologusainak és philosophusainak nézeteitől. Szerinte a fejedelmek isten kegyelméből uralkodnak népeik fölött korlátlan hatalommal. A királyok oly magasan állanak alattvalóik fölött, mint az ember az oktalan állat fölött. És a mily kevés joga van az oktalan állatnak zúgolódni gazdájának eljárása ellen, ép oly kevésbé lehet a népnek zúgolódnia vagy lázadnia királya ellen — még akkor is, ha a király rosz. A ki a király ellen lázad, az az isten ellen lázad. ¹⁾

Ezen gondolkozásmódhoz képest Bonfinius történelmi műve tulajdonképen nem egyéb, mint a királyok és fejedelmek tetteinek és intézkedéseinek festése. A népre, társadalomra és műveltségre — kivéve Hunyadi Mátyás korában — keveset ügyel.

A vallás és egyház iránti kegyelet, művének egész folyamán át kiérezhető. Nézetem szerint alig mondott valaki Bonfinius fölött igazságtalanabb ítéletet, mint Raderius tudós jezsuita, ²⁾ a ki azt állítja, hogy előadása pogány színezetű, ha ezt a tartalomra érti, mert valóban *keresztényi vallásos szellem* lengi át az egészet. Természetesen a középkori szellem, melynél fogva például a zsidókat, az arianusokat, a patarenusokat, Wikleffitákat és Hussitákat, mint veszedelmes eretnekeket kárhóztatja. De tud

¹⁾ Ezen gondolkozásmódja nemcsak az elbeszéléséből, hanem az Ulászló királyhoz szóló ajánló leveléből is kitetszik, a hol a világrendről való nézeteit bővebben fejtegeti.

²⁾ Bavaria Sancta II. p. 191. V. ö. Bel M. Schwandtner. p. 8.

lelkessedni Krisztus sírjáért és a keresztes hadakról, s püspökök és pápák tetteiről a kegyelet hangján beszél; a szent férfiak és szent nők csodatetteit pedig különös kedvteléssel ecseteli. Mária, mint Magyarország védasszonya, ott szerepel a csatákban, s a török háborúban nem engedi, hogy a keresztény nemzet elveszzen.

Az isten boszúló karját rendesen úgy tünteti föl, mint megpróbáltatását a jóknak, és büntetését a gonoszoknak. Róbert-Károly fiának halála alkalmából ezt mondja: »Csodálatosak az istennek ítéletei az emberi dolgok intézésében, s gyakran keményebbeknek látszanak lenni a jók, mint a gonoszak iránt. S ha nem volna példánk a Krisztusban, legjobb és legfőbb Megváltónkban, a ki a szenvedések poharát megízlelte, alig volnánk képesek elviselni az élet keserűségeit, melyekben úgy tisztúlnak meg erényeink, mint az arany a tűzben.« A Zách-féle esetet úgy fogja föl, mintha a vallásos királyt az isten próbára akarta volna tenni ama hallatlan merénylet által, melynek gyalázatos voltát nem tudja elég erős színekkel festeni. De már például Kálmán király halála büntetésképen következett be oly hamar, mivel Álmost és ennek kiskorú fiát megvakította. Erzsébet királyné halálát is úgy fogja föl, mint az isten igazságos büntetését Kis-Károly megöletéseért; mert — úgymond — az isten ítélete világos mikor a fejedelmek élete fölött őrködik.

Azonban az isten nemcsak próbára teszi az embereket, nemcsak büntet, hanem óv is bizonyos jelek és csodák által. A rendkívüli események bekövetkezését többnyire csodák jósolják meg. Napfogyatkozások, üstökös jelenések, földrengések, véreső, vízáradás oly dolgok, melyeknek előleges és utólagos jelentkezése nélkül nagyobbyszerű esemény nem mehetett végbe. Mikor Atila Italiába készült, következő csodák jelenték a bekövetkezendő vészt: az istenek képei nemcsak éjjel, hanem nappal is láthatók valának az égen; vércseppek hullottak alá a földre; kétfejű gyermekek születtek s éjjelenként hallatszott az égi szózat: cave tibi Italia! Mellőzöm a Szt.-Istvánnal történt számtalan krisztusi csodát; nem említem a többi krónikásoktól átvett amaz égi-jeleneteket, hogy a Salamon elleni harcz előtt egy angyal koronát tartott Géjza feje fölött, s hogy a harcz szerencsés befejezése után

Géjza klostromot építtetett azon a helyen, melyet egy égő agancsú szarvas alakjában megjelent angyal jelölt ki. Ilyenekből ki nem fogynánk. Csak még egynehányat említek föl a Szt.-László halála után s Mátyás halála előtt történt csodákból. Bonfinius komolyan beszéli, hogy a kocsi, melyen László holt tetemeit Váradra szállíták, magától ment s meg sem állott, míg az óhajtott sírhoz nem jutott. Egy jelen volt ember úgy lakolt meg azon roppant büneért, hogy a hulla körül elterjedt illatot bűznek merte nevezni, hogy a szája egyszerre hátraferdült s ajka a vállához tapadt, s mindaddig nem állt helyre, míg László tetemeihez nem könyörgött. Bécs városának elfoglalása után bekövetkezett földrengés, Mátyás veszedelmét és halálát jelentette; ugyanezt jelentette az 1489-ik januárban hallott menydörgés és a Dunának szokatlan kiáradása. A halál napján Budán egyszerre két hatalmas oroslán döglött meg, a hollók pedig egészen eltűntek Budáról, míg ellenben Székes-Fehérváron, mint a magyar királyok temetkezési helyén, oly roppant számmal és nagy zajjal jelentek meg, hogy a lakosság abból egyszerre megtudta a nagy király halálát stb.

De nem folytatom tovább a példákat. Azt hiszem, hogy ezekből is meggyőződhetett mindenki arról, hogy Bonfinius épen nem volt pogány gondolkozású író, hanem inkább nagyon is hiszékeny keresztény, a ki a csodaszerűség iránt ép oly fogékony volt, mint a középkor bármely krónikása. Az istennek az ember dolgaiba való közvetlen beavatkozását komolyan hitte és hirdette.

III.

Mindamellettt igazságtalanok volnánk, ha ezek folytán azt állítanók, hogy Bonfinius babonás hittel csupán az isten természetfölötti működésében keresi és találja föl az események mozgató okait. Igaz, hogy egészben véve ő az isteni gondviseléstől teszi függővé az emberiség fejlődését és virágzását, a mi ellen kifogást tenni nem is lehet; de amellettt tudja és ki is mutatja, hogy ezen isteni kormányzás mellett *emberi tényezők* is szerepelnek, melyeket kicsinyleni, vagy épen mellőzni, nem szabad. Azért gondosan összeszedi az események összefüggő szálait, kimutatja a cselekvés

indító okait, melyeket részint a viszonyokban, részint a személyekben talál föl.

Mily szépen fejtegeti például a Fridrik ellen viselt háborúk okait. Bármely államférfiú sem lett volna képes az összefüggést ügyesebben kimutatni, mint Bonfinius. Éles critica alá veszi a németek által fölhordott okokat; gyöngédséggel párosult bátorsággal védi Mátyást az ellene fölhozott vádakkal szemben, s végül, mint jeles néppszichológus, fölfejtí a két hatalmas fejedelem és nemzet eltérő jellemvonásait, különböző gondolkozásmódját, és kimutatja, hogy már e miatt sem lehetett közöttük béke. — Szolgáljon itt például, ezen párhúzámból vett néhány sor :

»A mondottakon kívül — úgymond Bonfinius — hozzájárult az erkölcsök roppant ellentéte és a magyarnak és németnek veleszületett örökös gyűlölködése. Ugyanis Mátyás természeténél fogva bőkezű és méltóságos, túlságosan dicsvágyó és tiszteletkivánó volt, kinek lelke mindig kész volt veszélyteljes nagy tettekre: ellenben Fridrik császár nemcsak takarékos, hanem fösvény, inkább pénzvágyó, mint tiszteletkivánó volt, s a kereszténység békéjére fordítá figyelmét. Amaz harcziás, fáradhatatlan és nélkülözni tudó; ez kényelemkedelő, gondatlan, korhelykedő és tunya. Amaz a legjelesb fejedelmek vetélytársa lévén, mindig a régiék dicsőségével vetelkedett; ez irigylelkű, mások nagy tetteit akadályozó, békében háborút, háborúban pedig békét óhajtó, de egyikben sem állhatatos. Amannak szabad lelke őszinte, mint Marsé, békére és harczra könnyen hajló, ennek szokása volt mindent ügyesen és fortélyosan magának tulajdonítani s barátjainak tanácsára nem hallgatni, s végre is nehézkes volt mindenben... Amaz az elmésségben, tréfában és társaságban lelte gyönyörét; emez visszavonult, szomorú és övéitől eltérő életmódot követett stb. stb.«

A török háborúban Magyarországot igen helyesen úgy tünteti föl, mint a kereszténység védbástyáját, s mely ennél fogva az egész Európa hálájára méltó. A török pusztításokról szólva, határozottan kimondja, hogy ha Hunyadi János nincs, akkor nemcsak Pannonia, Noricum és Germánia, hanem az egész kereszténység elpusztúl.

Egyes személyek cselekvési indokait többnyire az elbeszélésbe szőtt gyakori és hosszas *beszédekben* tünteti föl. E tekintetben utánozni látszék Thukydidest és Liviust. E beszédek szerkesztésében úgy tűnik föl, mint eszes és tapasztalt férfit, a ki az általa festett egyének helyzetébe tökéletesen beletudja magát gondolni. És ezen képesség nélkül valódi historicust alig lehet képzelni. Mindenik beszéd egy-egy jellemkép, egy-egy helyzet-magyarázó okmány. Ezekben tükröződik vissza a beszélő személyek gondolkozásmódja úgy, mint cselekvéseik célja és indoka. S ezt Bonfinius a helyzetek különféleségéhez képest oly bensőséggel tudja föltüntetni, hogy szinte feledjük, miszerint a korok műveltségi fokát itt-ott összezavarja. Néha párbeszéd és monologok is előfordulnak, pl. Kont szolgájának párbeszéde Zsigmonddal és Szt.-László magánbeszéde a csatasíkon.

Mindezek az író műveltségét és eszességét bizonyítják ugyan, de nem egyszersmind a historicus alaposságát is.

IV.

A történész *alapossága* egyrészt a források lelkiismeretes megválogatásában, másrészt azoknak józan critikai fölhasználásában, a hely, idő és mellékkörülmények ismeretében áll. A források összeszedésében Bonfinius fáradhatatlan volt. Közel száz írot és művet idéz, a kire támaszkodott. A régi classicus korból görög és római tekintélyekre hivatkozik; a középkorban pedig germán, szláv, olasz és magyar krónikásokat használt. ¹⁾ És ha a

¹⁾ Általában említi az »Annales«-eket, a lengyel, cseh, német, olasz és magyar évkönyveket. Idézi névszerint Rogerius mestert, Callimachust. A *görögök* közül: Apollodorost, Apollonidest, Appianost, Aristobulost, Kritot, Damasippust, Diodorost, Diogenest, Diont, Dion Pruseust, Dionysioszt, Ephorost, Eratosthenest, Euripidest, Eusebioszt, Hekataioszt, Hegesippost, Herodianost, Herodotost. Homerost, Hypeikrategst, Metrodorost, Onesikritost, Philemont, Philostratost, Pythecast, Plutarchost, Polykletost, Poseidonioszt, Ptolomaioszt, Strabont, Timagenest, Timaioszt, Hieronymust, Priskust, Procopiust, Menandert, Suidast. A *rómaiak* közül: Cornelius Nepost, Liviust, Pompejus Trogust, Pomponius Melat, Pliniust, Cornelius Tacitust, Jul. Florust, Suetonius Tranquillust, Trebellius Polliot, Eutropiust, Symmachust, Ammianus Marcelliuust, Paulus Orosiust,

források sokasága és tarkasága elegendő volna a történetírás alaposságához, akkor ezt Bonfiniusnál a legkönnyebben lehetne kimutatni.

Azonban ez nem elegendő; mert a történelmi igazság földerítéséhez mindenekelőtt a meglevő források *józan criticája* szükségeltetik. És e részben Bonfinius már nem volt szerencsés. Mert jóllehet, az egyes történelmi adatokat sokszor összehasonlitgatja, s eltérés esetén saját ítéletével pótolja; jóllehet a történelmi igazság iránt bír némi érzékkel, sőt előadása folytán is igyekszik magától elhárítani a részrehajlás vádját, ¹⁾ mégis azt tapasztaljuk, hogy sok hibát követett el, és sok alaptalan mesét vegyített előadásába. Ez leginkább a hunnok és scythák eredetének elbeszélésénél tapasztalható. De a magyarok történetében is sok chronologiai és geneologiai botlást, s nem egyszer indokolatlan hízélgést találunk nála.

Ezek pedig oly hibák, melyek a jelenkor bármely historikusának tekintélyét tökéletesen lerontanák.

De hát Bonfiniusét nem rontják le? Nem egészen. Azon korban még a történelmi kritika jóformán nem létezett. Hihetetlen csodás mesékben hitt és gyönyörködött a világ, úgy, hogy a criticának azon csekély mértéke is, melyet Bonfinius gyakorolt, nagy merészségnek tartott.

Aztán nemszabad felednünk azt, a mit már föntebb jeleztem, hogy Bonfinius *idegen* író és *udvari* ember volt.

Mint *idegen írónak*, nem volt annyi ideje és alkalmja, hogy a magyar viszonyokkal tökéletesen megismerkedhetett volna. Innen ered azon hibája, hogy a magyar tulajdon neveket botrányosan elferdíti. ²⁾ Innen van, hogy a magyar nemzet alkotmányát

A *góthok* és *olaszok* közül: Jornandest, Paulus Aquileiust, Guilielmust, Sychardust, Crescentinust, Petrarchát, Palmeriust, Blondust, Aeneas Sylviust. A *németek* közül: Leoprandust és Ottót.

¹⁾ *Decas II. lib. 2.* Scriptor enim quisque Historiarum veritatis potius, quam alicujus patrocini affectator esse debet, quin et omnia amicitiae inimicitiaeque carere oportet affectu, ut suam apud posteros auctoritatem retinere posse videatur. A források criticájáról is bír fogalommal; de érzésbeli nézeteit sem valósítja művében.

²⁾ Például: *Ghioka* = Csóka, *Sokles* = Siklóst, *Aperascium* =

a megyei rendszert, az országos rendek gyűléseit és határozatait nem említi. Innét van, hogy a nemzet életébe vágó, igen nevezetes convulsiókról, sok igen fontos állami szerződésről és törvényről hallgat. Ő nem tud például semmit II. András korában a galicziai trónviszályról, sem a magyar főnemesség hatalmaskodásáról, sem az államjogunk történelmében oly nagy fontosságú aranybulláról! Nem emlékezik III. Béla királynak konstantinápolyi lakásáról, sem általában a magyar nemzetnek a görög császárokkal való viszonyáról, holott más kisebb fontosságú külföldi ügyeket kelleltinél bővebben tárgyal. Pray György még azt is jogosan veti szemére, hogy a saját kora eseményeinek feljegyzésében sem eléggé pontos. ¹⁾

A *chronologia* szintén gyenge oldalát képezi Bonfiniusnak; az évszámokat használja úgy, a mint azokat a különböző forrásokban találta, minden critica nélkül. Ezen állításom igazolására álljanak itt a következő példák: Attiláról a magyar krónikák nyomán mondja, hogy 401-ben lett királylyá, 454-ben foglalja el Aquileját s mégis 445-ben hal meg, életének 124-ik évében; holott tudjuk, hogy 453-ban halt meg, 57 éves korában. A magyarokat 744-ben indítja ki Scythiából, s összetévesztvén őket az avarokkal, Nagy-Károly frank királylyal való harcaikról is beszél.

Elismerjük, hogy ezen kor *chronologia*ja még most sem egészen biztos, s ennél fogva nem fogunk méltánytalan ítéletet mondani Bonfinius azon eljárása fölött, melyet a magyar vezérek kora előtti és utáni események elbeszélésénél követett; egyszerűen figyelmetlenségnek tulajdonítjuk, hogy például szerinte III. Béla 1199-ben (1196 helyett); Imre király 1200-ban (1204 helyett); III. László 1201-ben (1205 helyett); Kún-László pedig 1299-ben (1290 helyett) halt meg; s hogy beéri sokszor csak ily álta-

Eperjes, Bothlanus = Lábatlan, Unsoer és Bechen (?) vize stb., mely hibákért Révay Péter erősen megróvta.

¹⁾ Igy pl. az 1470-ki követséget a pápánál nem említi; az 1477-ki békeszerződés pontjait hibásan közli. V. ö. a békeokmány teljes szövegét Teleki, Hunyadiak kora XII. 39. l. Lásd Pray, Annales Regum IV. prof. s u. o. a 271. lapon ez áll Bonfiniusról: »Scriptor eloquentissimus, qui si paulum prius in regnum venisset, longe uberiores a praecipue Coroniarum rerum seriem haberemus.«

lános kifejezésekkel: »quam annis *circiter* quatuordecim regnasset« stb.

Azonban alig lehet megrovás nélkül hagynunk azt, hogy a maga korához közelebb eső eseményeknek, de sőt Mátyás király tetteinek idejét nem jegyzi föl mindig helyesen. Úgy látszik, mintha az adatoknak érdekes, szép, művészi összeállítása körüli munka annyira elfoglalta volna, hogy a chronologiai pontosságról majdnem egészen megfeledkezett. Hiszen a régi classicus kor történészei is ebben a hibában szenvedtek leginkább, az előadás művészetével pótolván a hiányt.

Bonfinius annyira tisztelte a classicusokat, hogy még hibáikat is utánozta; s örült az alkalomnak, valahányszor a magyarok történelmében reájok hivatkozhatott. Innét származik nézetem szerint azon másik hibája is, hogy *genealogiai származtatásai* igen sokszor meséken alapúlnak.

A régi magyar krónikások — a mint tudjuk — Noétól szertették leszámaztatni a magyar ősoket. Bonfinius ezt nem fogadja el; de nem azért, mintha azt lehetetlenségnek vagy valótlanságnak tartaná, hanem csupán azért, mert a régi görög és római írónál más eljárást talál, s ehez képest ő a magyarokat, illetőleg ezeknek őseit, a scythákat egyenesen *Herculestől* származtatja. Számos magyar család őseinek eredetét találja föl a római hős korban; de egyik sem viseli magán annyira a meseszerű érdekesség színét, mint a Hunyadi család genealogiája, mely a IX-ik Decas végén olvasható. Itt Bonfinius túlságos részletességgel és bámulatos bizonyosság tudatával beszéli el, hogy a Corvin család miképen jött el Rómából Dáciába, mely utóbbi helyen egész Zsigmond koráig föntartotta magát.

Az első ember, ki a Corvin nevet viselte, Valerius Volusius volt, még Róma építettése előtt. Ez, Plutarchos szerint, az achivok közül gyarmatot hozott be Italiába. Ezek voltak a Sabinok, kik a Heraclidáktól, jelesül Lacedomontól, Jupiter fiától eredtek Ime az Istentől való egyenes leszámazás.

A város fölépítettése után a sabin nők elrablása következtében meg lön vetve a nagy római birodalomnak alapja. Tatius, sabin királylyal három előkelő család telepedett meg Rómában, u. m. Valerius, Volusus és Tatus. Ezekből Tullus Hostilius korában

kitűnt Marcus Valerius, későbbben az utolsó király alatt Publius Valerius, a ki Collatinus melléknévvel mint Brutus consultársa ismeretes a történelemben. Ezeknek viselt dolgait Bonfinius nagy előszeretettel beszéli el, különösen Marcus Valeriusnak a hollóval történt esetét, honnét lett a család Corvinus neve. A holló lett azután e család jó szelleme, mely minden nevezetesebb élet-eseménynél ott szerepel.

Miután a Valerius család előkelő voltát bőven kimutatta, áttér azon férfúra t. i. Valerius Messalára, a ki a Corvin név dicsőségét Pannóniában és Dáciában megalapította, elnevezvén ott egy tartományt Valeriának, s egy várost Corvatiának. Ez női ágon a római császárokkal is rokonságban állott. Severus császár alatt Valerius Catulinus és Valerianus virágzottak, kik azonban megölettek; de azért a család fentartotta magát egész a legújabb korig, midőn Erdélyben Corvin, azaz: Hollós nevű faluban a Hunyadi családban egy új erőteljes sarjat hajtott. S ez nem is történhetett isteni akarat nélkül — jegyzi meg hízlgő hangon Bonfinius — mert valamint hajdanában a Corvinok által a római nép megszabadult a barbároktól, úgy újabban szintén a Corvinok által szabadittatik meg a kereszténység az ozmánoktól.

Nemcsak ilyen egyes családoknál, hanem nevezetesebb városoknál is azt tartotta Bonfinius egyik főfeladatának, hogy a régi rómaiaktól vezesse le keletkezésöket. Ekként Krakkó valami Gracco nevű római polgártól, Kassa felvidéki város Cassiotól, Pozsony Piso-tól, Sopron Semproniusztól veszi eredetét. folyóink közül például a Duna Elorus és Actaeus trójai hősök atyjától Istertől neveztetett el Isternek!

Fölösleges volna e helyt fejtegetni e származtatások helytelenségét, mert hiszen egy futólagos pillantás is elegendő arra, hogy a classicismusra törekvő más nemzetbeli középkori historicusok azon szokásos eljárására ismerjünk, melynél fogva például Párist Priamos fiától, Troyest a trójai hősöktől, Nürnberget Nero császártól, Poroszországot Augustusnak egy Prussus nevű fiától szerették leszámaztatni.

Főntebb már említettük, hogy Bonfinius, mint *udvari ember nem írhatott eléggé függetlenül.*

Ez nem azt teszi, mintha valamely megtörtént esemény elbeszélésében akadályozva lett volna, hanem inkább azt, hogy a fényes környezet, az egyes főurak jóvéleményének túlbecsülése és a királyi kegy elnézővé tették némely történelmi dolgok és személyek megítélésében. Zsámboki ugyan azt mondja róla, hogy »néha kissé megfélekedzik hívatásáról, a mennyiben egyes férfiak magán erkölceit és életét rágalmak által bemocskolta... sőt még magának Mátyásnak sem bocsátott meg, a kit elég bátor szemérmetlennek, kéjelgőnek, multságkedvelőnek, dicsvágyónak, szilajnak, a barátságkötésben vakmerőnek, barátságszakításban könnyelműnek, a hízegők iránt kegyelmesnek és a jötevők iránt hálátlannak nevezni. Lehet-e — úgymond — ennél szigorúbb ítéletet mondani egy királyról? — «E kérdésre azonban ő maga felel meg, mikor folytatólag ezt mondja: »Szerintem itt nem mint történetíró, hanem mint kora vétségeit korbácsoló bölcsész vagy szónok járt el, a ki inkább akarja az ellentétes korok bűneit *túlozva színezn*i, — hogy az olvasó *mintegy mulatva* a háborúk külső és belső okait világosabban lássa.«¹⁾

Eszerint az itt-ott használt szigorúbb hang csak művészi hatás kedvéért van használva. A megrovás nem egyéb, mint szándékosan »túlzott színezés« talán azért, hogy másfelől annál szabadabban szórhassa a dicsőítő és hízegő kifejezéseket, hogy ekképen kikerülve a részlelhajlás vádját az ellenkező színek föltüntetése által *gyönyörködtesse* az olvasót. Bármikor történt, de mindenesetre föltűnő s egyáltalában nem helyesellhető, hogy egyes előkelő személyek, királyok iránti hízegésből még a rútat is szépnek, a rosztat is jónak, a tehetetlenséget is erénynek tünteti föl. Zsigmond királyt például, a kinek könnyelműsége és erőszakossága ismeretes, úgy tünteti föl mindenütt, mint ritka bölcs és erényes fejedelmet, mint az emberek követendő mintaképét, a kitől tanulta Hunyadi János is az erényt, a hősiességet és a nagylelkúséget. Mátyást volt oka dicsérnie; de már azon ismét

¹⁾ Lásd a bevezetésben közlött ajánló-levelet: Invictissimo Potentissimo Caesare Maximiliano II. Ungariae etc. Regis . . . deinde Pontificibus, Comitibus, Baronibus, Equitibus, Populoque Pannonico etc. p. 5.

csodálkoznunk kell, hogy II. Ulászlót, minden együgyűsége és gyávasága daczára úgy festi le, mint a kegyesség, okosság és erély példáját. Az ajánló-levél, a benne foglalt nagy hízeltetés miatt, szinte émelyítő hatással van.

És nemcsak a királyok, hanem egyes főurak és főpapok iránt is kimutatja kedvező indulatját minden alkalommal, gyakran minden összefüggés nélkül. Így például Magyarország földleírásában, egyes városoknál minden igazolható ok nélkül kitérget egyes előkelő emberek jellemzésére, illetőleg dicsőítésére. Vác város eredetéről szólván, kitér a Báthory-családra, mely szerint egy Báth nevű pannóniai királytól vette nevét, s dicsőíti Báthory Istvánt, a ki Mátyás alatt Kinizsivel együtt halhatatlan nevet szerzett magának. Így tesz Egernél Orbán püspökkel, a kit égis emel, s aztán utána teszi, hogy senki ne csodálkozzék jelességén, mikor oly bölcs király volt mestere, mint Mátyás! — Mely dicséretre nézve Liszti János veszprémi püspök, Bonfinius művére tett megjegyzései között szemire is lobbantja az írónak, hogy »Urbanus Thesaurarius auro mercatus est a Bonfinio has laudes.«¹⁾ Használóképen jár el Gyula-Fehérvár leírásánál Geréb Lászlóval, Nagy-Váradnál Vitéz Jánossal, Zágrábnál Osvalddal, Pécsnél Zsigmond püspökkel és másokkal.

V.

Kétséget nem szenved, hogy Bonfiniusnak ezen hízeltetése, részrehajlása, továbbá a magyar nép szellemével való ismeretlensége, genealogiai és chronologiai tévedései sokat vonnak le művének becséből; de mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ő mind ezen hiányokat nagyobbára képes elfeledtetni *előadásának művészete által*.

Már föntebb említettem, hogy Bonfinius műveltség és képzettség tekintetében kora színvonalán álló férfiú volt. Elméje

¹⁾ Kováchichnál Script. Min. I. E., hol ismételve vádolja megvásárolt tollát. Pl. Az első Decas első könyvében említett Pius pápára vonatkozó szavaira ezt jegyzi meg: »Tibi Bonfini aurum Matthiae Regis dedit affectum.«

fölfogta és rendezte (Decasok szerint) a roppant történeti anyagot; képzelme szint és életet adott a szereplő egyéniségeknek. A homályból és zürzavaros távolságból életteljes alakok csoportját teremtette. A legnagyobb mértékben bírt ama költői történeti tehetséggel, mely által az ember a múltban és jelenben, a távollevőben és nem létezőben élni képes. Macaulay valamely tanulmányában Burkeről állítja, hogy habár soha nem volt Indiában, mégis tökéletesebb képe volt az ottani természeti és polgári viszonyokról, mint legtöbb ott lakott angolnak, mert bölcsészi és költői szelleme életet tudott adni azon roppant adatoknak, melyeket más nem bírt még csak átolvasni sem. Ilyen forma tehetségnek tűnik föl előttünk Bonfinius, mint a magyar nemzet történetírója. Ez sem ismerte színről színre az országot, a népet, a melyről írt, mégis rendező tehetségénél fogva életeleven képeket tudott teremteni azon korból, melyről mások csak zavart adatokat bírtak előállítani. A magyar történelemben — fájdalom — oly gyakran fölmerült pártoskodásokat, s ezekben az egyes tragicus jeleneteket, a szereplő személyek érzelmeit, beszédeit drámai ügyességgel festi. A magyarokkal érintkezésben vagy harcban élt idegen népek (pl. a tatárok) jellemét, szokásait, életmódját, vallását, s ehez tartozó szertartásait, lelki tehetségeit oly elevenen adja elő, hogy az olvasó szinte közöttük érzi magát.

A csaták lefolyásának elbeszélése előtt többnyire leírja a csatahelynek fekvését, hogy ez által szemléletesebbé tegye a történeteket. Ilyen szép leírását látjuk például a Rigómezőnek, a várnai síknak és vidékének. Ott látjuk fölállítva a két ellenséges hadsereget — a magyart és a törököt. A magyarok balszárnyán János n.-várad püspök, a jobb szárnyon Rozgonyi Simon pécsi püspököt és Tallóczy Ferenczet seregeikkel; ott látjuk az ifjú királyt középre helyezve, hogy biztosságban legyen, míg a csatának lelke, Hunyadi, a kevésbé biztos oláh haddal az elővédben foglal helyet. Szemeink előtt folyik le az egész ütközet: mint veretik vissza Tallóczytól a török ázsiai lovasság; mint rohan előre Rozgonyi, mint intézkedik Hunyadi majd a jobb, majd a bal szárnyon; mint okoz bajt a spáhik kemény rohama, melyet azonban Hunyadi visszaver; mint mozdúl ki helyéből az ifjú ki-

rály, s a már-már kivívt diadal mámorában mint rohan a janicsárok közé; mint esik el, s ennek láttára mint fut széjjel az egész magyar hadsereg.

Ilyen eleven leírásokat csak az újabb kitünőbb történetíróknál lehet találni. Úgyszintén az egyes személyek *jellemfestését* is, melyek néha kettősen, érdekes párhuzamba állítva fordulnak elő — a mint fentebb a Mátyás és Fridrik közt kiütött háború okainak föltüntetésénél láttuk.

A jellemfestés, a történeti egyénítés oly számos szép példáival találkozunk benne, hogy valóban nehéz volna a legsikerültebbet kiválasztani. — És a midőn itt mutatványképen N.-Lajos plasticus jellemrajzát adom, azzal egyáltalában nem tagadom azt, hogy ehhez hasonlót igen sokat talál a szíves olvasó Bonfinus történelmi művében.

»Az ifjúnak nyílt, nemes tekintete — úgymond Bonfinius — legszebb reményekre jogosított, anyyi felség nyilatkozott lényében, miszerint minden szemlélőjét nemcsak hogy megnyerte, hanem bámulatra is ragadta tiszteletet gerjesztő hallgatásában. Nyájas arczkifejezése nem annyira gondolatait, mint inkább kegyelmességét és jószívűségét tükrözte vissza. Jóllehet kiváló nagylelkűséget tanúsított, mégsem hiányzott nála a szemérmetesség és nagy szerénység. Ifjúkora hevességét méltósággal és mérséklettel akként zabolázta, hogy úgy látszott, mintha ugyanazon időben egy azon emberben mind az ifjúság tüze, mind az öregség komolysága nyilatkoznék. Mindezen tulajdonok főekességét képezte nagy vallásossága, hallatlan kegyessége, kiválóan igazságos volta, veleszületett alázatossága s korai érettsége a legnagyobb léleknemességgel párosulva. Mindezt növelte hihetetlen népszerűsége és folytonos derűlsége, erkölce és értelme, melyeknél fogva valóban uralkodónak termett férfiú volt. A francia és magyar vér legfényesebb tulajdonai mind föl valának találhatók benne. Semmi sem esett neki rosszabbul, mint ha valaki túlhaladta a jótéteményben és bőkezűségben, vagy ha országának jogait más bitorolta. Otthon és nyilvános téren egyiránt kitűnt a többiek fölött...«

Ilyennek festette a trónra lépő ifjú királyt. Uralkodása végén, mint tapasztalt férfiuról, már eképen beszél Lajosról:

»Minden tudományokban jártas vala, különösen a csillagászatban, melynek tanácsa nélkül semmihez sem akart fogni. Az igazságot részrehajlás nélkül szolgáltatta ki, az ország határait gondosan kitágítá, az isteni tisztelet és minden komoly törekvés iránt kegyesnek mutatta magát. Nehogy pedig a föld népe, a köztisztviselők és adószedők által nagyobb adókkal és vámmal terhelteessék, s igazságtalan ítéletekkel sujtattassék és zsarolthassék, gyakran álruhában, buzgó vizsgálóként meglátogatta a falvak kunyhóit s kérdezősködött az előljárók magaviseletéről, s ekként ezeknek igaztalan eljárását a nép panaszaiból megismerte, — mit állítólag azért tett a nagy fejedelem, hogy a közohaj szerint viselhesse gondját a népnek. Sőt olykor azt is megcselekedte, hogy a király tetteiről is kérdezősködött, s a kapott együgyű feleletek szerint néha önmagát is meg kellett jobbitania...«

Némely személyek jellemzésében gyakran ismétli magát, például Mátyás királyt három különböző helyen jellemzi bőven, s mikor aztán észreveszi magát, hogy a kellő határon túlcapott, vagy elvesztette az események fonalát, rendesen ily fordulattal megy tovább: »Sed nunc tempus postulat, ut ad rem nostram redeamus. —«

Nyelvezete egészben véve szép, művészi; de itt-ott szónoki pathosba csapván át, túlrakottá és nehézkesé válik. A régi classicusok irálymodorát annyira elsajátította, hogy azoknak nemcsak szokásos fordulatait, képeit és hasonlatait, hanem még tulajdonait és mythologicus alakjait is folytonosan szerepelteti előadásában. S ez ad némi pogányos színezetet könyvének. Ő a keresztény vallás főszemélyeiről, szenteiről és védőiről szólva, beszél istenekről, istennőkről és Herculesekről. Géjza vezért és II. Ulaszlót például Numa Pompiliushoz, Mátyást Caesarhoz és N.-Sándorhoz hasonlítja. Mikor a cseh háborúban résztvett magyar főurakat számlálja elő, lelke a trójai hősöket idézi föl személyeikben, a kik hősi bátorsággal, lovagias erényekben az utókor példányaiul maradtak fenn. Szapolyai Imre az Ulisses, Báthori István az Agamemnon, Kinizsi Pál az Ajax, Csupor a Diomedes, Mihály nádor a Nestor, maga Mátyás pedig Achilles. Másutt ismét a Fabiusok, Camillusok, Scipiók, Fabriciusok és Emilianusok harcolnak a magyar hősök képében.

Ime Bonfinius előszeretete a görög és latin írók iránt még az irány külső formájában is nyilvánult. Ő is azon kor szellemének befolyása alatt állott, melyben a keresztény egyházi írók, a kik Krisztus helyett a Jupiter fejéből kipattant *Minervát*, s a szentlélek helyett az »égi zephyr lehelletét« kezdtek használni, világos tanúbizonyságául annak, hogy az úgynevezett renaissance nemcsak győzött, hanem itt-ott túlzásba is csapott.

Ha már mostan, az eddig mondottak után, rövid és határozott ítéletet kellene mondanunk Bonfinius történetírói érdemeiről, úgy fejtegetésünk eredményét a következőkben lehetne összefoglalni:

Bonfinius a magyar történetírás mezején egy új korszakot nyitott meg, a mennyiben a középkori krónikások szokásos száraz és egyhangú másoló előadásától eltérve, művészebb szempontból, szabadabb fölfogással tárgyalja nemzetünk történelmét a hunoktól kezdve egész II. Ulászlóig. Ennek tulajdonítjuk azt, hogy azon korban alig íratott történelmi mű Európában, mely oly sok kiadásban, ¹⁾ annyi ideig lett volna e kedvencz a tudós világnak, mint épen ez.

Szerzőjének világnézlete korához képest, elég emelkedett, egészben véve vallásos. Az események főintézőjét az isteni gondviselésben találja, de a mellett a körülmények alakulásának és a személyek jellemének befolyását is elismeri, történelmi tényezők gyanánt. A forrásokat nagy szorgalommal gyűjtögette össze; de a critica nem képezi erős oldalát. Sok haszontalan mesét tény gyanánt ad elő, sok oda nem tartozó anyagot halmoz össze, csupa érdekességi szempontból. Mint idegen, nem ismerte jól a magyar nép szellemét, szokásait, erkölceit, sőt még alkotmányát sem. Minthogy »nem volt ideje« kellőleg áttanulmányozni a magyar életet, a magyar forrásokat, az események elbeszélésénél sok ingadozást, történelmi botlást, chronologiai és geneologiai hibát

¹⁾ Megjelent 8 latin kiadásban, Brennertől Basel 1543. Heltaitól Kolozsvártn 1565. Zsámbokitól Basel 1568. Köln 1590. Frankfurt 1581. Hanau 1606. Bécs 1771. Pozsony-Bécs, 1744. Német nyelven 4 kiadást ért. Magyar nyelven egyszer lett átdolgozva Heltai Gáspár által.

találunk benne. Mint udvari ember, királyi pártfogói és főpapi barátai iránt elfogúlt, sokszor hízalgésből részrehajló.

Mindazáltal — ezen hibáktól eltekintve — Bonfinius könyve igen becses; mert ha első részeit a szigorú critica nem méltányolhatja is, a XV-ik századot illetőleg, különösen a Hunyadiak korára nézve, mindig becses és elsőrendű forrásunk lesz; de természetesen óvatosan használandó forrásunk.

Előadása mesteri. Főereje a helyzetek és személyek eleven festésében áll. A szereplő egyéniségek szájába adott beszédei egyrészt a cselekvés indokait, másrészt annak következményeit tüntetik föl, drámai színezetben; miáltal az előadás — jöllehet a történelmi hűség rovasára — *érdekesség* tekintetében mindenestre sokat nyer.

Azt gondolom, hogy kortársai leginkább e tulajdonánál fogva nevezték el »magyar Liviusnak«; mely névnek dicsőségét azonban később meg kellett osztania Veráncsics Antallal és Istváni Miklóssal, mint kik a magyar történetírás mezején szintén örökké tiszteletre méltó nevet vívtak ki maguknak.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

V Á Z L A T O K

A ROZSNYAI RÉGI VÁROSI KÖNYVBŐL.

Adalék Rozsnyó városa beltörténetéhez, kevéssé a mohácsi vész előtt s után.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Kassán akkor társaság állott fenn, mely a rozsnyaiak részére kölcsönöket közvetített. 1527-ben ugyanis Greff Mátyás és Pál kassai tanácsurak kíséretében az akkori bíró Kugelbrech (Kukukprech, Kugelprecht) Mihály (a ki azonban maga is adósa Bebek Imre gömöri főispánnak; tartozását halála után özvegye egyenlítette ki) Rozsnyóra jöven, némely adósságok végett »tiltakozik«. ¹⁾ Adósokként szerepelnek: Ulrich Mihály rozsnyai tanácsúr, ki a leszámítolás után a »kassai társaság urainak« 295 frt 3 denárral marad adósa, Zehe Tamás 388 frt 17 denárral adós, Bartók úr 830 frt 23 denárral, Sigmund Fábíán 101 frt 76 denárral, Geel János anyjával és testvérével Kiliánnal, 135 frt 64 den. tartozik Seuffner Pálnak, a miért ez utóbbi azok mádi szőlőjére óvást tesz.

Késmárk is szerepel a rozsnyaiaknak adott kölcsönöknél. Fleischer János löcsei tanácsúr 1527-ben Sigmund Fábíán minden ingó és ingatlan vagyonára, bányáira 453 ¹/₂ frt követelése fejében foglalást eszközöl. Sigmund neje, ennek következtében

¹⁾ A tanács elhatározta »das keyn ander man kund aber mucht vor den genanntem Namhaftigen vnd weyszen Hern seyn schuld eynffodern.« Az előbb említett adós »Her Michel Wlrich pleybt den Herrn der gesellschaft zw Cassa abgerechneter schult schuldig fl. 295 d. 3.«

mindenét elveszté. ¹⁾ 1530-ban Fleischer Albert tanácsúr ugyanezen Fleischer Jánosnak 231 frt »jó pénzbeli« tartozása fejében, melyet többszörös fölszólítás után sem fizetett vissza, minden vagyonára »első óvást« enged, azaz: első helyen betáblázást. ²⁾ Ugyanezen évben Zschakan Ambrus vallja, hogy az említett Fleischer Jánosnak 2900 frttal adósa, melyet bányáinak művelésére vett föl tőle ³⁾; minden vagyonát zálogba veti, s kötelezi magát, hogy nyert ezüstjét csakis hitelezőjének fogja szállítani. — Ugyanezen évben Perschelt (Perschen) Gál tanácsúr vallja, hogy Fleischer Jánosnak 207 frt 48 denár jó pénzzel s kilencczedfél márka ezüstrrel tartozik; ígéri adósságának gyors törlesztését, s nagyobb biztosság okáért beléegyezik, hogy tartozása a »városi könyvbe« beíratassék. ⁴⁾ Az adós azonban nem fizetett. Fleischer János tehát veje Schneider Mihály rozsnyai bíró kíséretében 1538-ban ismét megjelent a tanács előtt, s kinyilatkoztatá, hogy nyolcz évig volt türelme adósa iránt és örült volna gyarapodásának, s ez okból, — 1530-ban első lévén jószágára, mint zálogoló beigtatva — még több pénzt is hitelezett neki, úgy, hogy az adósság már 372 frt 45 denárra növekedett, miután azonban azt veszi észre, hogy adósa mindinkább belejut a hínárba, s adósságai fejében egyik birtokát, a másik után adogatja el, ő is kénytelen, ha csak a rövidebbet nem akarja húzni, kérni a

¹⁾ Az eltiltás így szólt: »auff alle seyne gütter dy er do hath ym erb vnd berechwerch beweglich vnd vndbeweglich;« a későbbi pótlék: »Daran hath man von der Annen seiner hausfrawen Hausz vnd hof genommen, vnd als mitt einander.«

²⁾ »Szo ich aber auff Seyner weyszheit Offt Erfodern vnd vormanen In diszen schweren tzeiten, solche schuld an meynen merglichen schulden vnd vorderben nicht hab noch khundt tzalt wugen.« Ennélfogva följogosíttatott »erst vorpott auff alle meine gutter peweglich vnd vnpeweglich.«

³⁾ »Welche Summa gelt mir der Ersame Haus flaischeryn grossen nötten vorgestreckt hatt auf Bergwergh, welche ich erbawett hab durch grosse mwh vnd arbeit bysz auff disze tzeit.«

⁴⁾ Megígéri, hogy ez összeget »treulich vnd vngefarich auff Das paldist alos mier Müglich ist« lefizetendi s megengedi »von wegen pesser sicherheit, auch angesehen dy geferlichkeit yn dyszen krygsz lauffen« ez a város könyvébe ígtattassék.

tanácsot zálogbiztosítékért, nevezetesen mint ilyent: Perschelt házát, mely azelőtt a Péter rozsnyai lelkészé volt. A ház 375 frtra ¹⁾ becsültetett s később oda is ígértetett Fleischer Jánosnak, ki azt—a »Ring« feküdt—»minden jussaival« egyetemben 1541. 100 arany forint potom árért, jó barátjának Oswald Jánosnak adta el. ²⁾ Késmárkról még egy hitelező emlittetik, s ez Schwarz Demjén tanácsúr. Schlosser János tanácsúr ellen 25 denár hiján 336 frt, Lobsgern Jakab ellen 25 denár hiján 264 frt s Royza Mihály ellen 136 frt 50 denár követelése volt. Miután azonban ezeknek bányái bedőltek s nyomorúságoknak miatta, adósságaikat nem fizethetik, hitelezőjük kielégítésére zálogba adják 1541-ben, házukat, földjeiket, bányáikat. ³⁾

Ez esetekben látjuk, mint súlyed s pusztúl a rozsnyai tekintélyes tanácsurak vagyona, s az özvegyek elhalálozott férjeik tartozása fejében házát, földet egyszóval vagyont vesztenek: és úgy látszik, hogy ezek nem is ritka esetek, mert a zálogolási határozatok végén nincs mindég megírva, hogy a tartozás törlesztetett. Csak nagy ritkán tartatik a fölmentetés megállapítására

¹⁾ »Mit yhm mitleyden gehabt yn das achte iar, sich seines glugs gern erfrewet het« s még több pénzt hitelezett volna neki. Miután azonban »gesehen hat das abnehmen vnd verderben des Perschengall dy weil er Mayerhoff, schauben, thebich vnd anders an schult weggeben hot, Damit es das sein auch nicht verlier, ist er geursacht worden, ein Ersamen Rath zu bitten solch ein pfant nemlich das Haus des Perschen gals, das vor des Hern Petter pfarrer zu Rosenaw, dem got genade, gewesen ist, zu schitzen... hot auch vorgeanter Her Hans Fleischer das schatzgelt nidergelegt vnd bezalt.«

²⁾ A ház »hie zu Rosenaw am Ring gelegen verzeythen des perschel gals gewest, Schuld halben aber dem Hanns Fleyscher vom kesmark myt recht frey zu gesprochen und zugeeygnet ist worden myt aller seyner gerechtikeyt vnd zugehörige wie wol solch haus Thewrer geschetzt ist worden Auch thewrer verkaufft het mögen werden. Hat doch gedachter Hanns Fleyscher solchs dem Hanns oswalt von wegen guter Freuntschafft geben pro fl 100 in golt.«

³⁾ Die weyl aber yn die Berckwerch abgesessen seynlt: vnd sie armut halben in der schweren Zeyt In, den Herr Demian, nicht vergenugen aber content machen mugen: verpfenden sie ym Haus vnd Hofe: perckwerg, Acker, wisen vnd alle ire gyter vnd habe.«

különös törv. tárgyalás, mint pl. 1525-ben, a midőn is megállapítatik, hogy Schuster Bertalan és Kristóf testvérek, atyjuk Péternek házára, Czakan Ambrustól fölvelt kölcsönét lefizették, s hogy ezentúl a nevezettekén kívül e házhoz másnak nincs joga. ¹⁾ Valjon mi lehetett e gazdasági romlás, e süllyedés oka? Bizony nem mindig a bányászat változó esélye, sem az a sok kár és nyomorúság, melyről 1539-ben Heinrich Adorján panaszkodik, vagy az a bányabeomlás, mely 1541-ben Schwarz Demjén késmárki tanácsúr adósait érte. Inkább az, hogy a Magyarországon dúló háború itt is érezteté pusztító hatását; a bányászra nehéz idők jártak, kivált arra, a ki idegen tőkével dolgozott.

Hogy ily időkben tekintélyes és vagyonos özvegyek, kik a bányaművelést csakis új házasság által folytathatták, gyorsan elveszték vagyonukat, igen természetes. Kukukprecht (Kugelprecht) Mihály kassai bíró, felesége után — ki rozsnyai származású volt — félhutát örökölt s ugyanitt egy fél tárnát birt és tagja volt a rozsnyaiak részére pénzt közvetítő kassai társaságnak. Halála után özvegye Dorottya, 1540-ben Bebek Imre gömöri főispánnál csinált adósságait törleszté, azonfelől fiának, az atyja által végrendeletileg hagyományozott 100 frtnyi örökséget ²⁾ kellett kifizetni, úgy, hogy az atyja Fuchs Justustól örökölt félhutát, sógorának Wolff Lénárt tanácsúrnak 107 frtért volt kénytelen eladni, a ki azonban a »városi könyv«-ben az ő javára, a sógornője javaira beigtatott minden követeléséről lemondott. ³⁾ Egy másik özvegy, Dorottya, néh. Schneider Sebestyén élete párja 1541-ben házát a »Ringen« »minden igazaival« Bapst Jakabnak adta el 150 frtért, egy vég barchent s 9 rőf posz-

¹⁾ A tartozás »vffs Haüsz gelossen vnd genommen.« A tanács elismeri, hogy »nymancz czu sülchen Haüsz czu frogenn noch czu suchen hab dan dy vorgeanthen czwen Brüder.«

²⁾ »So mier main Lieber Herr Vatter Michael Kugelprecht Laut des Testaments peschieden hat,« megerősíti a fiú.

³⁾ Wolff Lénárt sógornőjének elengedi minden tartozását »so vill sain Person petreffend ist, wy sy dann Im Statpuch vnd allen schulbriefen verfast ist, wy auch ye genannt möchten werden,« továbbá elengedi azt a 137 frtot »dy zw wissen than sein durch Ihn auff meine guetter.«

tóért. ¹⁾ A jólét csökkenésére mutat, ha ház s ingatlanok ruhá-
ravalóért pocsekoltatnak el. — Egy harmadik nő is küzd a va-
gyonbukással. Anna, Porschwitz Simon özvegye, kedvezőtlen
anyagi viszonyok közt maradt férje halála után. Tekintve nyo-
morát 1538. ápril végén, Hopp András, férjének bátyja, (mostoha-
bátyja?) kassai pénzverő megengedi, hogy házát a földekkel
együtt, ezentúl is használhatja. Házára azonban az ő tudta és
beleegyezése nélkül adósságot nem csinálhat s azt, azok fejében
el nem zálogosíthatja. Azért intézkedik illetéknép — úgymond
a tanács előtt, — mert vagyoni helyzetén javítani akar, külön-
ben a városban érvényben levő örökösödési szabályok értelmében
osztzkodhatott volna bátyja vagyonán. ²⁾

Az asszony azonban segítségre talált barátja (vagy rokona)
Gaude András tanácsúrban, a ki egy, sógora, Hoppal kötött
szerződés értelmében ugyanazon évi Szent-Mihály napra követ-
kező hétfőn 20 frtot adott át e ház ügyében. ³⁾

A gazdasági romlás közvetlenül az erkölcsit is maga után
vonta. Egyes kötelezettségeiknek megfelelni nem tudó adósok
nem áttalották a becsstelenség s csalás útjára lépni. Ez által a
közhitel természetszerűleg megingott. Hogy ily esetek is történ-
tek, arra egy, Rockelsinger Tóbiás és Halbschuh János tanács-
urak között 1528-ban kötött adásvevési szerződésnek egy pontja
utal, melyben a vevő arra kötelezi magát, hogy sem kár vagy

¹⁾ Elad »Eyn Haus mit aller seyner gerechtikeyt, ganz in aller
mas, wie sie es gehabt vnd genuetz hat Hie zu Rosenaw am Ring ge-
legen: vmb fl. 150 vngrische münch, 1 stuk parchant, vnd vmb 9
elen gewandt purpu ian, des sol yn eym Jar beczalt werden.«

²⁾ Kinyilatkoztatja a tanácsban, hogy »angesehen... Ihr elendt«
sógornőjével oly egyességet kötött, »sy soll das Hausz brauchen, Dar-
tzu die ackerland vnd dy wisen.« Ha azonban át akarná valakinek a
házat adni »so soll niemants In den kauff treten on mainen wissen
vnd willen.« Ezt azért tette »das sy möcht zw etwas komen....
ich hett mögen Lassen das durch das erberrecht erkennen, was Ihr het
gebürt auff Ihr tayl vnd auff mayn tayl nach der Stad gerechti-
kait.«

³⁾ A tanács kimondja, hogy Gaude »von wegen des Hausz doryn,
sie wontt dem Andreas Hopp von Cascha noch laut des vertrags, den
sie mit einander gemacht haben, vberantwort vnd geben fl. 20 in münzt.«

más balesetek nem gátolandják tartozása visszafizetésében s nem fogja a tartozás megtagadása esetére, valamely előkelő úr pártfogását igénybe venni a világi vagy egyházi törvényszék előtt. ¹⁾ Még a családi kötelék sem elég szilárd a haszonlesés és kapzsiság túlhajtott követelése ellenében. Ezt bizonyítja Petsch Gáspár esete. 1524-ben nevezett Petsch Gáspár tanácsúr, bátyjával Jánossal megjelen a tanács előtt. Jelentik, hogy birtokaikra nézve egyességre léptek, s hogy Gáspár pénzzel elégitette ki bátyját úgy, hogy most ő a ház s a vagyon egyedüli birtokosa. Gáspár halála után, 1530-ban azonban János igényt támaszt bátyja Gáspár vagyonára. Sógora Heinrich János, — valószínűleg Gáspár örököse — a békesség kedvéért engedményeket tesz s 3 rész szántót, 1½ legelőt, egy kertföld részét s 16 frtot ad neki, igényeiről való lemondása fejében. Később Petsch János a földet, legelőt s kertet Heinrich Jánosnak 50 frtéért ismét visszaadja. Mire számos »jámhor ember« jelenlétében nagy áldomást »Leykauf« isznak; ebben aztán Petsch János is megnyugszik s többé igényt nem támaszt bátyja örökére. ²⁾

Ily esetekkel szemben nem csoda, ha a hitelezők, kik minden kötelezvény nélkül kölcsönöztek adósaiknak, nyakra főre sietnek tőkéiket biztosítani. 1548-ban Oswald János tanácsúr

¹⁾ »Durch kainer Herschafft peschützung aber zukünfftigen schaden vnd Vnfyrd aber feuer« ne gátolja őt a fizetésben; »dartzu durch kain recht weltlich aber Geistlich sich peschützen vnd peschirmen lassen.«

²⁾ 1524-ben írva vagyon: »Casper hat dem Hans vorgnütet in allen dingen mit gelde alzo, das der Casper das Hausz besytze an alle Hindernusz.« 1530: »Hans Heinrich sein Schwager hat sich freuntlich fynden lassen, auch von gutsfryds vnd eynickeyt wegen, hatt er dem Hans betsch gegeben drey theel land, anderthalb wyzen, ein lochter Imgarten, ein fuxen schawben vnd fl. 16 auffs hausz;« később megtörténik az alku: Dorauff ist auch ein leykauff getruncken worden vor vil fromen lewten, Das der Hans Henrich seynen Schwager vorgnütet hat allenthalben, vom Hausze vnd allen andern vnbeweglichen guettern, alzo das der Hans petsch weytter nachdem aller kleynest nit zu fragen hab.« »Leykauf« — áldomás, mit vovő s eladó mintegy az alku megpecsétléséül szoktak vala inni. V. ö. Michnay-Lichner Buda városának törvénykönyve. Pozsony, 1844. 286 lap.

megjelenvén a tanács előtt kéri, hogy miután adósa Bartók Pál életveszélyesen megbetegedett, menjen vele két tanácstag, adósához. A tanács meghallgatja kérését s Gaude Mihály és Korel Mihály tanácsurakat küldi oda. Ezek a halálos beteg előtt megjelenvén, fölszólítják, hogy vallja be mennyivel tartozik Oswald Jánosnak. A beteg 1623 frt 20 denár tartozást vall be, 13 márka ezüstöt azonban már lefizetett. Az évnek vége felé Oswald János már szükségesnek látja Bartók elleni követelését zálogjogilag biztosítani. Bartók háza ellenben már a löcsei Molner Gáspár 157 frt 76 denár követelése fejében zálogolva levén, Oswald kifizeti a Molner-féle követelést s azt kérelmezi a tanácstól, hogy az ő követelése tekintessék már most első zálogfoglalásnak Bartók házára. A tanács méltányolja kérését s Bartók örököseinek beleegyeztével — az adós úgy látszik, időközben elhalálozott — teljesíti is, beléigtatván kérését a »városi könyv«-be. Később 300 frtnyi követelés fejében egy pusztán álló malmot vesz át — melyet később fölépített s mely örökjogban tulajdonává vált — azzal a kikötéssel, hogy Bartók örökösei azt visszaváltassák, továbbá 8 szántót vesz át zálogba 50 frt értékben, kikötetvén, ha az adósság törlesztve lesz, Bartók örökösei ismét visszanyerjék azt. Ez megis történt, mert Bartók Jakab — valószínűleg Pál fia — ismét visszakapta a földeket. ¹⁾

E rövid száraz hivatalos följegyzések, a családok rohamos bukásának szomorú képét tüntetik föl. Mily hamar vész el az idők szomorú járásával szemben egy-egy virágzó nemzetség! Mennyi óvatosság és ildommal kellett annak küzdeni, ki e nehéz napokban a felszínen akart maradni. Tanúságos példa erre nézve a Rössel-Hermann-család története, melyet egyes részletei-

¹⁾ A két tanácsúr »habenden Her Bartock vermant, das er anzaigen wolt, wie vill die schult welche Er gemelten Herr Hans Vswalt schuldig ist wer, szo hatt er auff dem Todtbett in beywesen der gedachten zween Hern bekant, des Er dem Her Hans Vswalt schuldig ist fl. 1623 d. 20. Doran hab er im geben 13 mk silber.« Oswald kifizetvén Molnernél levő tartozását, oly igényt emel Bartók házára »als wer es des Herr Caspar Möllners Erst verboth, dieweyl dieselbe schult abzelt hatt.« Végtere a szántóföldekre nézve: »Das ist wyder dem Jacob Bartok ynn dye Handlung wydergeben worden.«

...an, hanem teljes képét is adjuk, mert csak
... a korviszonyokat.

...néhai Rössel János, rozsnyai tanácsúr özvegye
... két leánya — egyik férjezett Hermann Györgyné, férje
ekkor tanácsúr, később bíró, a másíknak férje Banhalben, (Pan-
halm Farkas,) ki később szintén tanácsúrrá lett — megjelenvén
a tanács előtt, férjének, illetőleg atyjuknak egy végrendeletére
hivatkoztak, melynek értelmében ők a vagyon örökösei, azzal a
kikötéssel, hogy adósságait ebből kifizessék. Rössel Lőrincz azon-
ban, valószínűleg Rössel Jánosnak egy korábbi házasságából szá-
rmazott fia, szintén igényt tartott az örökségre. A tanács az öz-
vegynek adott igazat, a hét bányaváros tanácsa azonban az összes
vagyon Lőrincznek ítélte oda, az özvegynek s leányainak 2000
frt kárpótlást rendelvén. Az özvegy ebből a Maydel-Molner-féle,
főntebb már említett adósságot kifizetvén, voltaképen csak 300
frtja maradt az egész örökségből.

Rössel János veje, Hermann György, egyike volt a legte-
kintélyesebb rozsnyai férfiaknak, tanácsúr, majd ismételten bi-
róvá választatott. Neve legelőször 1520-ban fordul elő: egy mal-
mot ítél meg neki a tanács. ¹⁾ 1521-ben több társával együtt az
új út mellett lévő hutánál »egy tárná-«t birtokol, majd 1525-ben a
»Dananay«-aknát. Mindamellett ő is idegen tőkével dolgozik, s a
nehéz idők őt is különféle zavarokba sodorják. Hitelezője Dor-
schnabel György, kinek 632 frt 37 denárral volt adósa, 1522-ben
Kaiser György kassai tanácsúr — hihetőleg veje által — Her-
mann összes javait zálogoltatja. Az adósságot, úgy látszik, vagy
Kaiser György vállalta el, miután az utóbbi 1527-ben ismét 2100
frtnyi követelés fejében zálog-igényt emelt Hermann György va-
gyonára, ez adósságot később Hermann fia Gábor, neje Regina
és sógora Panhalm Farkas vállalták el.

Hermann György elhalálozván, özvegye Regina Halbschuh
János tanácsúrral, később Rozsnyó városa bírájával lépett
frigyre. Ez 1528-ban Reckelsinger Tóbiástól 500 frton házat,
földet, rétet, bányát vesz; 100 frtot azonnal lefizetett, 50 frtot

¹⁾ »Her Georg Herman vnd Benedic Monhart . . . haben gete-
diget vmb eyn mül.« A tanács ezt Herman Györgynek »zeugetoit.«

a legközelebbi Jakab napján, egy év eltel.

sodik év után 150 frtot köteleztetvén fizetni. 1

lemző e vételnél, az eladónak ama rendkívüli bizalm.

tanúsító kikötése, hogy a vevő ne húzza-vonja a fizetést.

balesetek s elemi csapások emlegetésével, se pedig egyházi vagy világi hatalom palástja mögé ne rejtőzzék a fizetés elől. Neje Regina, Hermann-féle házasságából származó két leánya: Dorottya és Agathával együtt a Hermann György-féle hagyaték tárgyában mostoha fiával Gáborral — kinek anyja Agerta kassai leány volt — hosszas pörbe keveredett, mely 1529-ben végre hosszú és makacs lefolyás után több, úgy látszik békebirákül fölkért előkelő férfiú jelenlétében döntetett el; jelen volt három kassai, két szepsii (aus der »Molde«), hat rozsnyai — köztük az öreg Péter pap. 1)

Ezek elismerték, hogy néhai Hermann György özvegyének Reginának jogos tulajdonát képezi az atyjától Rössel Jánostól s anyjától hozományba kapott ékszer, nevezetesen: egy aranyozott ezüst-serleg, mely két egymásba illeszthető darabból áll, aztán egy aranyozott dalos ezüst-serleg (valószínűleg verses fölírással), két ezüst pohár, tizenkét ezüst kalán, két domborúan cifrázott megaranyozott ezüst-öv, s egyéb ezüst ékszer; továbbá ruhái, felhérneműi, úgyszinte czin-edényei, ágyneműje, s végre a nagyatyjától kapott 20 frt. 2) — Minden egyéb ingó és ingatlan

1) »Czw vormayden aber mehr mwhe, reysen, szorg vnd kumer-nisz, do mit disze sach geutzlich tzu rw gestellt mocht werden, haben Hans Halbschuch vnd seyne Hausfraw Regina an stadt der Kinder dem Gabriel Herman nachgelassen den halben teyl ym Haus, damit Gabriel Herman weyter nach dem Erbfal von seiner mutter her nicht fragen szoll, nach gedencen.«

2) Regina asszonyé legyen: »alles wasz sy zw yrem Herrn vnd Hauszwird gebracht hat, von gesperrn vnd kleinotten, Nemlich eyn sylbernusz vorgultes köppell, gestörtzt als czwey teyl, mehr ein silber-nis vorgultes keppel mit eynem lied, mehr zwene silberne becher, 12 silberne leffel, czwo pockelt silberne vergolte gwtell, vnd anders silberne geschmeiden, das yr Ire lyber Vatter Joannes Rüzel vnd yre Mutter mit geben haben. Auch alle yre kleydunge, dy an yren leyb gehören, mehr auch das czynnen gefesz, beth vnd deucktich, dos yhr von yren Eltern geben ist, bezunderlich auch 20 fl. dy von fraw Regina gros vatter her komen vnd geben seynd worden.«

ert, sáfrányos kert, malom, szántó, viasz, atasztó, boros-pincze, gabona stb. — A bébe-
 erint két részre osztván, legyen az egyik a Her-
 laboré, a másik felerész pedig a Regina asszonyé s
 leányaie. Miután azonban Hermann Gábor hasonlókép követelte
 anyai örökségét, méltányosnak tarták a jelenlevő urak, hogy
 valamint Regina asszony kikapta hozományát: úgy Hermann
 Gábor is kivegye az örökségből anyja Agerta hozományát; erről
 Hermann Gábor nagyanyjának a kassai tanács levéltárában ör-
 zött végrendelete adandott kellő fölvilágosítást. ³⁾ Elvégre is a
 hosszú perpatvarnak véget vetendők, Halbschuh János és neje
 gyermekeik nevében lemondtak a fele részben öröklendő házról,
 azzal a kikötéssel, hogy Hermann Gábor ne firtassa továbbra
 anyja hozományát, s két nővérének adjon 80 frt házassági aján-
 dékot, ha pedig hajadon korukban halnának el, ezt a 80 frtot
 anyjuknak fizesse ki.

Ugyanezen (1629. évben) a Hermann örökösök a Kaiser-féle
 adósság ügyét is tisztázni óhajtják. A hitelező Kaiser György
 hasonlókép már meghalt, a követelés örököse Borbála Vogel-
 weder János kassai tanácsúrral lépett házasságra. A tartozás
 akkor 1972 magy. értékű forintra rúgott, törlesztéseért Halbschuh
 János és neje, továbbá Hermann Gábor álltak jót. Halbschuh
 kötelezte magát, hogy egy év alatt 200 frtot fog ez adósságból
 törleszteni, birtokait elzálogosítja s a tartozás visszafizetéseig
 ezüstöt ígért szállítani, márkáját 6 frtjával. Hermann Gábor
 nem tudott megfelelni kötelezettségének. Ő a rajta fekvő
 adósság miatt atyai örökét — t. i. az ingatlant — átadta Halb-

²⁾ »Haus und Hoff, Gerten, Safferngarten, kornn, Müllen, acker-
 land, Wiszwax, Hwtten, Bergwerge, Weingarten, Teich, Weinkeller,
 getrayd vnd alles was dorynnen ist.«

³⁾ Herman Gábor »begert seyner mutter Erbteyl, Nemlich szo
 rechtlich das dy fraw Regina vor alles frey heraus zu nemen hat, das
 sy zu yhrem Herrn pracht hett, ward vor billich erkent dis, das dy Er-
 same fraw Agnesein mutter Gabriel Herman zu seynem Vattern tzu
 gepracht hett, Im auch heraus gefallen solt, was aber das alles sein
 szol, tzejgt an Her Polypszyky, burger tzu Kische, auff eyn testament
 des Gabriel Herman groszmütter, dasz In eynen Ersamen Rotth zu
 kasche, vorhalden ist.«

schuh Jánosnak, ki ennek következtén.

János özvegyével, az akkor 1982 magyar...
 ügyében új szerződésre lépett, melynél fogva köte...
 hogy minden év letarä előtti hétfőjén hitelezőnőnek 100 ...
 nek minden jószágát, melyet Hermann Gábortól átvett, zálogba
 veti. Mindamellett ez sem menté meg Hermann Gábort a vagyoni
 bukástól. Halála után háza, 147 frt 56 denár követelés fejében
 Krupek Sebestyén löcsei tanácsúr részéről lefoglaltatott. E
 házat Gábor halála után 1541-ben Dönel György — valószínű-
 leg egyik rokona — vette át s az adósság teljes törlesztéséig,
 minden pünkösöd napján 25 frt fizetésére kötelezte magát.

Szomorú és rideg benyomást tesz a szemlélőre a város s
 egyes családainak e korszakbeli belélete. A lakosok vállalkozók,
 szorgalmasak, a legelőkelőbb családok teljes erővel és hite-
 lökkel munkálkodnak s vesznek részt a bányaművelésben; gaz-
 dálkodnak is, kertet, szőlőt és sáfrányt (mire a sáfrányos
 kertek utalnak) művelnek, méheket, halakat tenyésztenek, s
 családi neveik után ítélve ipart is űznek, ámbár czéhekről eled-
 dig szó sincs; a gazdagabb családok drágaságokat adnak a
 házasulandó hajadonoknak hozományúl: s mégis mily gyorsan
 követi a rövid jólétet az elháríthatatlan romlás! Rosz idők jár-
 tak Rozsnyóra. Mint az országnak egyik része Rozsnyó is meg-
 érezte az egész ország fölött tornyosuló veszedelmet, mely az
 enyészet szélére vitte a hazát. A mohácsi vész előtti és utáni
 keservteljes napokat éltek!

FABRITIUS KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

KORTANI ADALÉK.

Mióta codexeink örvendetes szaporodtával diplomaticánk annyira előrehaladt, hogy az azokban előforduló datumok kiszámítására égető szükségünk volt egy kézikönyvre, kivált mert eddig a külföldieket kellett használni; de ezek nem feleltek meg szükségleteinknek, mivel sok oly specialis keletezéseink vannak, melyek csak Magyarorszáiban használtattak, annál őszintébb örömmel üdvözölhetjük Knauz Nándor kitűnő Kortan-a megjelenését. Valóban most már nagyon kevés az oly »datum«, melyet gyorsan és biztosan ne határozhatnánk meg, de éppen azért, hogy a még hátralévő néhány kétség és általában a menyire lehet minden eshetőség tisztázva legyen, kötelessége szerintem mindenkinek, ki netalán oly datumra akad, mely nem volna ismeretes, azt közölni és ha lehet napját is meghatározni.

Ezek közé tartozik azon négy oklevél, mely a Mérey-család okleveleinek nálam sajtókészen lévő kötetében található.

Első ezek között egy 1453. évi oklevél, melyben »Dies concussionis ovarum seu feria secunda proxima post dominicam Quasimodogeniti« a határnap. Az említett Kortanban a »concussio ovarum« napot nem találom, de szerencsére közelebről meg lévén határozva oklevelünkben, napja iránt kétség nem lehet.

Általánosán ismert szokás, hogy Húsvét második napján a legények vörösre festett tojásokat adnak a leányoknak, a »concussio ovarum« vagy is »tojások összetörése« napja tehát más nem lehet, mint éppen e húsvéti tojások összetörése, mely szokás, még ma is divatban van a Dunántúl némely vidékein. Ezek szerint ez egy mozgó nap, melynek naptári helye mindég a Húsvét napjától függ és az idézett oklevél szerint a Húsvét utáni legközelebbi vasárnapra következő hétfőre vagyis Húsvét

vasárnap utáni kilenczedik napra esik, octáváját képezvén a tojás átadásnak összetörése. Az 1453. évben április 9-dikén volt a »concussio ovarum« az oklevél kelete pedig ápril 11-kén, miután az »tercio die dei inquisitionis euocationis et insinuacionis« kelteztetik.

Ezenkívül még egy ily keltezést ismerek. Nagy Imre szíves közléséből, mely az Ostffy-család levéltárában lévő egy 1423-ki oklevélben fordul elő, de csak egyszerűen minden közelebbi meghatározás nélkül »feria quinta post diem concussionis ovarum«; 1423-ban a Húsvét április 4 kén lévén a »concussio ovarum« április 12-kén van, és így az utána következő csütörtök április 15-kére esik.

Második, Báthory István nádor oklevele 1520-ból »Datum Bude feria Tercia proxima post festum Beate Sophie virginis et martiris.« Figyelmet érdemel e keltezés a mennyiben »Zsófia szűz és vértanú utáni keddről« beszél, és mert ilyet az említett munka jeles szerzője sem ismer, úgy ez bizonyára a ritkaságok közé tartozik. Említetik ugyan a »Kortan«-ban Sophia római özvegy és napja május 15-kén van, de oklevelemben Zsófia »szűz« és nem asszony, azonkívül az 1520 évre illő 18-ik naptár szerint máj. 15-ke keddre esik, ezen nap tehát keletül nem fogadható el. Azonban mégis meghatározhatjuk, mert a Knauz által tanulmányozott összes források között egy, a müncheni Codex 1466-ban írott naptára említi. »Femia zuz es Sophia zúz« napját és ápril 13-ra teszi. ¹⁾ 1520-ban ápril 13-ka péntekre esvén, az utána következő kedd, 17-kén van.

A harmadik a nyitrai káptalan beiktató levele 1540-ből, kelt a bevezetés és beiktatás 20-ik napján. A bevezetés és beiktatás megtételére Surányi János királyi és Gyengesi Pál kanonok káptalani ember, megjelennek Kis-Dovoránban »feria tertia in festo videlicet sancti Floriani Martiris.« Knauz Kortana Flórián lorehi vértanú napját mint nálunk oklevelileg nem szokásos keltezést jelzi, egy példát azonban idéz 1512-ből. Az oklevelemben előforduló keltezés helyességét bizonyítja az, hogy Flórián máj. 4-kén lévő ünnepe az ez évre illő 7-ik naptár szerint csakugyan keddre esik, annál föltűnőbb azonban e keltezési mód, mert ez évben a máj. 6-ra eső szokásos »Ascensio Domini« előtti legközelebbi kedd összeesik, és a közszokást követve az »Úr mennybemene-tele« ünnepétől kellett volna inkább számítani.

¹⁾ Nyelvelmléktár I. k. XXIV. l. Kiadja a m. t. Akad.

Negyedik és nem épen érdektelen a somogyi konvent oklevele 1543-ból »Datum feria quinta proxima post predictum festum beati Bonifacj pape.«

Naptáraink öt Bonifác ünnepet említenek, de mindeddig szabatosan nincsen meghatározva, melyiket lehet alapúl venni. Knauz mindössze hét oklevél-keletet ismer, az egyik 1346-ból Bonifác vértanú ünnepe utáni szerdán ¹⁾ a másik 1394-ben Bonifác pápa és vértanú ünnepe utáni kedden kelt. Az elsőnek keletét nem határozhatja meg, miután semmi nyomra vezető körülmény sincs az illető oklevélben, a másikat pedig pünkösöd közbejötté végett hajlandó inkább a máj. 4-ke utáni keddre tenni.

Felhoz azonkívül még néhány adatot, ²⁾ mely Petronella nap utáni Bonifácról beszél, ezek alatt tehát a jun. 5-ki Bonifác értetik. Általában pedig azt mondja, hogy ezen napot illetőleg bajos tisztába jönni, ezért kívánom indokolni, miért vettem oklevelemnél a jun. 5-ke utáni csütörtököt.

Az említett naptárak következő Bonifác napokat ismernek:

1. Bonifáczius febr. 12-kén, egy naptár ezt is püspöknek írja.
2. Bonifáczius tarsusi vértanú máj. 14-kén a legtöbb naptár csak »vértanú«-nak, négy azonban püspök«-nek és egy »püspök és vértanú«-nak írja.
3. Bonifacius mainzi püspök és vértanú jun. 5-kén, egyedül Szalkai László 1489-iki naptára írja »pápá«-nak.
4. Bonifacius vértanú jul. 3-kán, összesen három naptár említi.
5. Bonifacius vértanú oct. 25-kén egy naptárban; a Római Martyrologium oct. 24-re teszi »pápa és hitvallónak« mondván.

Vegyük tehát sorba, melyikre illik leginkább oklevelünk kelte. 1543-ban az 1. és 2. Bon. hétfőre, a 3. és 4. keddre, az 5. szerdára október 24. — a 25-diki Bonifác, — vagy csütörtökre esik, egyelőre tehát csak ez utolsót zárhatjuk ki, miután oklevelünkben a somogyi konvent két papot Istvánt és Barnabást küldött ki Mérey János özvegyéhez a törődött korú Margithoz, kik is »feria quarta proxima post festum Beati Bonifacj pape proxime preteritum« megérkeztek »Berek« nevű birtokába és a vizzálykodó feleket ott találván, annak

¹⁾ Fejér. Cod. Dipl. IX. 1. 442.

²⁾ Knauz Kortan. 149. l.

jöttek tudomására, hogy a fenforgó ügyben Ellyevölgyi Flóris Gergely és Benedek, királyi ítéletnél fogva, ötvened magukkal esküt tettek, melynek »quinto decimo die festi sacratissimi Corporis Christi proxime preteriti finem deducta fuerit« a feleket kiegyeztetik, Thurzó Elek országbíróként mint néhányat említik (ki 1543-ik január 25-kén halt meg, Nagy I. Magy. orsz. csal. XI. 204. 1.) és oklevelüket »Datum feria quinta proxima post predictum festum beati Bonifacii pape« (1543) keltezik.

Az említett eskütétel az ez évre illő 4-ik naptár szerint jun. 5-ki Bonifác ünnepé utáni legközelebbi csütörtökre esik, az 1. és 2. Bon. ünnep tehát nem lehetett, maradna a 3., melyet Szalkai is »Bonifác pápá«-nak ír, de ez sem lehet, mert akkor a keltezés napja összeesnék az eskütétel »proxime preteriti« napjával, a Bonifác pápa ünnepé utáni legközelebbi csütörtökkel, a keltezés napján pedig nem állíthatja ugyanazon napról, hogy el is múlt. Nem marad tehát más hátra, mint ez esetben a jul. 3-ki Bonifácot fogadni el, daczára annak, hogy ezt, összesen csak három naptár említi, és hogy a közszokást követve a jul. 1-jén lévő Sz.-Iván nyolczadától vagy a jul. 2-ki »Vissitatio b. Mariae Virg.«-tól kellett volna számítani. Ezek szerint oklevelünk julius 5-kén kelt.

Végül megemlítendőnek tartom, hogy az említett Kortan 14-dik naptárának április hónapjába sajtó hiba csúszott be, nevezetesen 24-ik áprilisére, Szent-György napjára, Szombatra van nyomtatva »Jubilae« Vasárnap, holott ez akkor 25-kére esik, Márk apostollal egy napra.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

NECZPÁLI LÁSZLÓ A KÖRMÖCZI LEVÉLTÁR TÜKRÉBEN.

A »Századok« 1875-iki folyama IV-ik füzetében Nagy Iván úr, a hajdanta virágzó, de ma már kihalt Neczpáli-családról egy igen érdekes ismertetést tett közzé.

A jeles ismertetés bírt rá engem is, hogy e család egyik legkiválóbb fiáról, az előttem ismeretes adatokat közöljem a történetkedvelőkkel.

Lászlóról, György fiáról, kívánok néhány szót szólni.

A mint Nagy Iván úr czikkéből kivehető, e László — a Justh-család levéltárának adata szerint — 1436-ban lép föl, és pedig mint Trencsény-megye főispányja; a körmöczi levéltár 9 évvel előbb ismeri és pedig egyelőre mint Borbála királynő mandatariusát, illetőleg teljhatalmú biztosát.

A Bars-, Hont- és Zólyom-vármegyei kir. bányavárosok és egyéb szabad városok ugyanis már jóval a nevezett László előtt fizették az u. n. census regiust, mely collecta beatorum Georgii et Michaelis archangeli néven is ismeretes, miután e két ünnepen volt szokás 1848-ig a királyi adót beszállítani, s a bányavárosok az újévi ajándékot is munera strenualia ¹⁾ néven adták a királyoknak, a XV. és XVI. század elején azonban leginkább a királynőknek, s pedig majd nekik személyesen ²⁾, majd cancellárja, a thesaurarius vagy magister tavernicorum s más magasb tisztviselőknek ³⁾, majd valamely várnagynak ⁴⁾ avagy a királynő követének. ⁵⁾ Albert király halála óta a census regius szokásosan, Mária királynő, II. Lajos özvegye óta pedig rendszerént mindig a zólyomi várnagynak kézbesítettett, ⁶⁾ ennél fogva az adó később csak census solien-sis néven ismeretes és bár azonban később Eszterházy Istvánnak és fiutódainak adományozta is, még mindig ide szállíttatott. ⁷⁾

Neczpáli László is egyike volt azoknak, a kik a körmöczi census regiust átvették s ő már valószínűleg várgrófi minőségben nyugtázta azt. Erre vonatkozó nyugtatványából ⁸⁾ kitűnik, hogy Neczpáli László föl volt

¹⁾ Tomus I. fons 20. fasc. 1. nro 21. »Barbara etc. Vestre fidelitati . . . mandamus, quatenus . . . munera strenualia sive Dona Noui Anni nostre serenitatis dare absque mora debeatis«

²⁾ T. I. f. 20. nro 23, 24, 25, 37, stb.

³⁾ T. I. f. 20. fasc. 1. nro 21. — »ad manus . . . domini Johannis prepositi Aule nostre Cancellarii« s t. I. f. 20. fasc. 1. nro ¹⁰/₁₁, 11, 17 stb.

⁴⁾ T. I. f. 20. f. 1. nro 13, 14, 20, 34 stb.

⁵⁾ T. I. f. 20. fasc. 1. nro 18, 19, 22, 45 stb.

⁶⁾ A »lucrum camerae«-t. i. a bányajövedelem bizonyos részét a bányáktól majdnem mindig a kamaragróf vette át s szolgáltatta a tárnok, vagy a kincstartó kezeihez.

⁷⁾ Tom. II. és III. fons. 20.

⁸⁾ T. I. f. 20, f. 1. nro 22.

hatalmazva a királyi adót a királynő számára fölvenni: későbbi hason-
szerű adatokból ez állása tisztán kiviláglik.

Öt évvel később — 1432-ben — ugyane László Sobonya Mik-
lóssal ¹⁾ együtt, ismét mint Borbála királynő meghatalmazottja két évre
előre nyugtázza a Kőrmöcz városától collectae beatorum Georgii et Mi-
chaelis ²⁾ czímen kapott 600 frtot, melynek kézhezvételét később a ki-
rálynő maga is erősíti. ³⁾ E nyugtában ezek olvashatók: „Nos Nicolaus
Sobonya, Comes Zoliensis, ⁴⁾ et Ladislaus Neczpali, Capitaneus Castri
Sobonya«, itt László tehát Sobonya várgrófjaként lép föl. ⁵⁾ Borbála
királynő mintegy 1426—1435-ig igen gyakran tartózkodott zólyomi
váraiban, néha Kőrmöczön is, s így Neczpáli közvetlen közelében lévén,
öt szemelte ki meghatalmazottjának.

László, a kőrmöczi levéltár adataiban, másodízben 1439-ben lép
föl és pedig mint szakolczai kapitány. Ekkor is föl volt hatalmazva, hogy a
királyi adót Kőrmöczön fölvegye, de nem a király, hanem a szorongatott
Szakolcza javára.

Kőrmöcz az erre vonatkozó igen érdekes okirat szerint oda
utasított, hogy László szakolczai kapitánynak hadi czélokra a
munera strenuáliat s a census regiust szolgáltatassa ki, de bezzeg

¹⁾ T. I. f. 1. nro 30. — A nyugtatvány mindkét meghatalmazott
pecsétjével van ellátva, mind a két pecsét zöld viaszból van, csak hogy a
Sobonyaé 6 milliméterrel nagyobb a Neczpáliénál s épen akkora,
mint az, melyet Neczpáli szakolczai kapitány korábban használt.

²⁾ Az újévi ajándékot, mely 100 frtot tett ki, Sobonya vette föl.
Borbála királynő az 1432. jan. 1-én kelt, s ez összeget illető nyugtatvá-
nyában e szavak olvashatók: » . . . dem Strengen vnserm getrewen
Nielas Sobonya von Emöke unserm Burggrafen. Im Sol.« t. I. f. 20. f. 1.
nro 28.

³⁾ T. I. f. 20. fasc. 1. nro 29.

⁴⁾ T. I. f. 20. fasc. 1. nro 27. — » . . . und ob wir nicht hie
weren, so geantwertet es dem Strengen unserm getrewen Nielasen Sobo-
nya unserm Burggrafen. Im Sol« . . . így ír a királynő u. évi márt.
25-én Zólyomból.

⁵⁾ A királynő is » . . . Lasla von Naspal Burggraf«-nak
nevezi. T. I. f. 20. fasc. 1. nro 29.

⁶⁾ T. I. f. 20. fasc. 1. nro 28.

nemcsak egy második királyi parancsra, hanem keményfenyegetésre¹⁾ volt szükség, míg Kör.nöcz s a többi barsi, honti és zólyomi várak az annyira szükséges pénzt előteremtették.²⁾ Végre Körmöcz először sept. 29. fizetett 200 frtot, novemberben pedig másodízben is 200 frtot, Noczpáli személyesen fáradván el ez összegért s azt nyugtázzván is.³⁾

Neczpáli László czimere: egy kettős kereszttel díszített pajzsból áll, melynek felső végein két lúdforma madár áll egymással szemközt, az aláírás: »Ladislaus.«

Neczpáli gyűrűjével pecsételt, mert pecsétjének átmérője csak mintegy 17 mm.

A tom. I. f. 20. fasc. 1. nro 41 alatti nyugtája már nagyobb pecséttel van ellátva.

A czímer balfelé ferdült pajzsán túl látszó két madáralak farka úgy látszik háromigú. Mily viszonyban állanak ez appendixek a két lúdforma madárral, arról heraldicusaink adhatnának számot.

Ennyit tudok Neczpáli Lászlóról a körmöczyi adatok alapján.

Sobonya czimere egy jobbra néző egyfejű sas, kiterjesztett szárnyakkal, melyek végei azonban földfelé konyúltak. A pecséten még

¹⁾ A királyi leiratban a többiek közt olvasható: » . . . Alioquin comisimus et presentibus firmiter committimus Comiti vel vicecomiti Comitatus Zoliensis, vt ipsi, vos et vestrum quemlibet, ad Id faciendum per detenciones personarum vestrarum, ac ablaciones rerum et bonorum vestrorum, arcius compellant et astringant, Auctoritate nostra ipsis in hac parte attributa mediante . . . « t. I. f. 20. f. 1. nro 39.

²⁾ T. I. f. 20. f. 1. nro 39 »Datum in villa Zenthandras in progressu scilicet nostro exercituali feria quarta proxima post festum beati laurencii martiris Anno dmni M.CCCC XXX nono.«

³⁾ T. I. f. 1. nro 40—41. — Az utóbbi oklevélnek kiválóbb érdeket kölesönöz az, hogy kétféle pénznemről tétetik benne említés: a hosszabb idő óta forgalomban lévő hazairól, s egy úgy látszik nem régóta forgalomba jött külföldiről. A nyugtatvány így szól: »Ego Ladislaus de Nespai, Capitaneus Civitatis Zakoleza, profiteor tenore presencium significans quibus expedit vniuersis, Quod . . . Judex et Jurati ciues Ciuitatis Crempniciensis, ex speciali commissione Regie maiestatis . . . pro conservacione pretacte Ciuitatis Zakoleza vocate . . . realiter persoluerint et effectiue in aureis f. Centum Septuaginta a sex et in Pecuniis maioribus que modo currunt flor. auri viginti quator.«

»Sobonya« körirat, s egy úgy látszik csak hézagpótló rózsafajta ékítmény is látszik.

Föltűnt előttem, hogy e pecsét ép oly nagy mint a Neczpálie, t. i. 23 mm.; vörös viasszal, úgy látszik még egynek sem volt joga pecsételni, mert akkor aligha használtak volna zöld, illetőleg fekete viaszt.¹⁾ Nem tudom, vajjon a pecsétek összevágó nagysága azonban csak esetleges, avagy összeköttetésben áll-e méltóságukkal? KRIŽKO PÁL

EZÜSTMŰVEK ÉS DRÁGASÁGOK ÖSSZEÍRÁSAI A XVI. SZÁZADBÓL.

A magyar ipar és művészet történetének földerítésére becses adalékokat szolgáltatnak az arany s ezüst művek, ékszerek, öltözetek, fegyverek, bútorok stb. régi összeírásai, melyek a családok levéltáraiban eddig kevés figyelemre méltatva heverték, s melyek, minthogy a XVI. század közepétől kezdve magyar nyelven keltek, mint nyelvemlékek is érdekesek és tanulságosok.

Az erdélyi Muzeum kéziratárában a XVI. századból két ily igen érdekes összeírás van. Az első 1580-ban kelt s a Báthori Kristóf fejedelem gyula-fehérvári udvarában létezett ezüst művekről, a második, mely 1584-ben kelt, »az szegény megholt Varkocs uram« által hátrahagyott ezüst művekről, drágaságokról, s egyéb értékes ingóságokról, szól.

Az első összeírásban nincs ugyan világosan kifejezve, hogy ezen ezüst művek a fejedelem Báthory Kristóf tulajdonai; de azon helyek, hol az asztalnok Tarjáni András kezében levő ezüst tálakról, a porta szűkségére egyszer is mászor is kiadott ezüst művekről van szó, hol az összeíró, ki nem más volt mint a fejedelmi udvar ezüst edényeinek felelős gondviselője, urát »Nagyságod«-nak címezi, s az urfiról (Báthori Zsigmondról)

Körmöczbánya vörös viasszal való pecsételhetési jogát csak V. László királytól kapta 1456-ban és pedig több ízben tanúsított hűségért. T. I. f. 1. nro 39. — Besztercebánya e jogát 48 frtnyi taksa lefizetése mellett nyerte meg. (Beszt. ltár fasc. 369, nro 5) és pedig csak II. Lajos alatt 1516-ban, — besztercebányai várl. tár. fasc. 2. nro 7. A m. k. helytartótanács még 1728-ban is fölszólítja Körmöczbánya városát, hogy mutassa ki vörös viasszal pecsételhetési jogát. T. III. f. 1. f. 4. nro 78.

emlékezik, e kérdésre nézve semmi kétséget nem engednek. Látjuk ez összeírásból a fejedelmi asztal ezüst készletének mind mennyiségét, mind súlyát és így nyers értékét, s rendszeresen egybeállítva szemléljük a virágos kupákat, összejáró kupákat, az egy ágyú? kupákat,— melyek közt az első s a legsúlyosabb »Mátyás királyé volt«; a fedeles poharakat, ezüst kannákat, palaczkokat, tálakat, tányérokat, stb. és így hű képet nyerünk az akkori erdélyi fejedelmi háztartásnak az asztali ezüstműveket illető részéről. Az összeírás végén találjuk még a fejedelmi család 25 ezüst övének leírását, melyek az asztali edényekkel együtt az összeíró, mint felelős gondviselő kezén állottak.

A Varkocs-féle összeírás Bihar-vármegye alispánja, szolgabírája s két bihari nemes mint az elhalt »testamentomos szolgái« előtt, váradi ötvös Mátyás hivatalos becsüs közbejöttével, s Kis-Marjai Bocskai István, a későbbi fejedelem, aláírásával és pecsétjével kelt 1584. mart. 8-dikán. Az elhalt Varkocs keresztnéve az összeírásban nincs említve, de kétségtelen, hogy ez az ifjú korában elhalt Varkocs Miklós, Izabella királyné nagy-váradi kapitányának Tamásnak fia volt, kinek özvegyét Hagymási Katalint Bocskai István vette nőül. Ezen körülményben találjuk magyarázatát annak, hogy az összeírást Bocskai írja alá és pecsételi meg.

Ezen 'összeírás, mely nehéz ezüst edények dolgában a fejedelmi udvar kincsével versenycz, s melynek elején a kilencz öreg ezüst tál után mindjárt ott találjuk a »Mátyás királytól maradt lábas medenczé«, abban a tekintetben az előbbinél még érdekesebb, hogy nemcsak az asztali ezüstre, hanem a kész pénzre, az összes értékes hagyatékot ládánként és szekrényenként számba véve, az ékszerekre, gyűrűkre, fülbevalókra, nasfákra, fegyverekre, lószerszámokra, férfi- és nőruhákra s szőnyegekre is kiterjed, és így teljes átnézetét adja egy XVI. század magyar főúr értékes ingó vagyonának.

I.

Regestum az ewwt mýreol, es annak megh zamlalasa feleol, mely fejerwarath leoth, Hwsueth eleoth walo hetfeon 1580. eztendeoben.

Az Viragos kwpa k z a m a.

Elsen viragos kwpa, Az viraga vereos zomanczos, gombos, Az te-
teyén az viragoknak vagion negý eoregh gomb aranyosok, Eo maga az

kwpaÿs Apro gombos. Az kwpa keornieol, az mel' tegetgetet viragh vagion harmoson, mindeniknek az keozepseó vereos zomanczos, vagion benne G. 10 ..

Masod viragos kwpa, az viraga negy agw, zedeories zomanczos, gombos, az viragok tetejennis negy eoregh gomb, az gomboknak az teteje kek zomanczos, eo magais apro gombos, kek zeold, veres zomanczos, az fodorgotasa tizta fejer, vagion benne . . G. 8. N. 45. ¹⁾.

Harnad, viragos kwpa, Av viraga negy Agw, zeold zomanczos, Apro Aranas gombos, az tetejen negy eoregh aranos gomb, az teteje zeold zomanczos, es veresses nehól nehól, eo magais gombos, Az gomboknak az teteje zeold zomanczos, az fodorgatasa feligh feier, feligh zeold zomanczos, vagion benne G. 8. N. 42.

Negyed viragos kwpa, az viraga negy agw, apro aranas gombok a zaran, csak az lewelej az viragoknak vereos zomanczossok, negy eoregh gomb az tetejen, eo magais gombos, az fodorgotasának kettej zeold zomanczos, az keozepseó veres zomanczos, vagion benne . . G. 8.

Ez negy kwpa egy máshoz hassonlok.

Eóteod viragos kwpa, Negy agw az viraga, az lewelej zeold zomanczossok, az tetejen negy eoregh gomb, eo magan három giertja tarto lacezyk, kilencz gywreó fwgh rajta, vagion benne G. 7. N. 22

Hatod viragos kwpa, Negy agw az viraga, apro aranas gombos, az viraga feier, negy eoregh gomb rajta felljeol, eo magaban fwgh, három gywreó, vagion benne G. 7. N. 2.

Heted viragos kwpa, negy agw az viraga, tizta fejer, csak hogý apro aranas gombok vadnak rajta, az tetejen negy eoregh gomb, vagion benne G. 5. N. 30.

Ezth Vramnak attam.

Niolezad viragos kwpa, három gomb a tetejen, az keozepseó eoregbed, mellien all fen egy ember, kegýot tarth kezében, eo magan valami ember fejek vadnak, vagion benne G. 3. N. 45.

Vramnak attam eztis.

Kilenczeodik viragos kwpa, negy agw viraga vagion, negy gomb az tetejen, vagion benne G. 3. N. 15.

Tizedik viragos kwpa, vagion benne G. 2. N. 30.

Tizen eggyedik viragos kwpa, vagion benne G. 2. N. 15.

Tizen kettedik viragos kwpa, minth egy keortwel', vagion benne G. 2. N. 25.

Tizen harmadik viragos kwpa, ezis minth egy keortwel', vagion benne G. 2. N. 12.

Tizen negyedik viragos kwpa, ebben vagion G. 2. N. 6.

Tizen eoteodik viragos kwpa, mint egy pohár G. 1. N. 12.

¹⁾ G = gira, N = nehezék.

Az egyben iaro kwpa k zama keowetkeozik, 1580.

Elseó egyben Jaro kwpa a vagion	G. 16. N. 24.
Masod eozwe iaro kwpaban vagion	G. 5. N. 3.
Harmad eozwe iaro kwpaban vagion	G. 4. N. 30.
Negied eozwe iaro kwpaban vagion	G. 4.
Eoteod eozwe iaro kwpa a vagion	G. 4.
Hatod eozwe iaro kwpa a vagion	G. 4. N. 16.
Heted eozwe iro kwpa bais vagion	G. 4. N. 16.
Niolczad eozwe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 12.
Kilenczed eozwe iaro kwpa a vagion	G. 2. N. 21.
Tized eozwe iaro kwpaban vagion	G. 3. N. 15.
Tizen eggiedik eozwe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 3.
Tizen ketteodik eozwe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 2.
Tizen harmadik egy eozwe iaro cséze vagion benne	G. 5. N. 17.
Tizen negiedik eozwe iaro kwpa fele mas, vagion benne	G. 3. N. 28.
Ennek felet Peter deaknenak attam.	

Tizen eoteodik eozwe iaro kwpa, ezis fele mas, vagion benne	G. 2. N. 42.
---	--------------

Mas rendbeli eozwe iarok kwpa k zama: 1580. mely kwpa k mindegy formak; zamzerent Tiz:

Elseó eozwe iaro kwpaban, vagion	G. 3. N. 18.
Masod eozwe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 15.
Harmad eozwe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 14.
Negied eozwe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 5.
Eoteod egybe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 15.
Hatod egybe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 15.
Heted egybe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 13.
Niolczad egybe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 13.
Kilenczed egybe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 15.
Tizedik egybe iaro kwpa a vagion	G. 3. N. 20.

Egy Agw kwpa k keowetkeoznek, 1580.

Elseó egy Agw kwpaban vagion	G. 13. N. 32.
<i>mely kwpa Mutthius kiralye volth.</i>	

Másod egy Agw kwpa, regy modra chinalth, ez is az felseoheoz hasonlo, vagion benne G. 9. N. 30.

Harmad egy agw kwpa gyertya tartos, cheze vagion benne, vagion benne G. 11. N. 24.

Negyed egy Agw kwpa, Egy ember az tetejen, kegyo tekeredeot rayta, Egy paleza kezeben, vagion benne G. 5. N. 38.

Eoteod egy Agw kwpa, regy modra chinalth, egy ember az tetejen, valamit vizen hatan, vagion benne G. 5. N. 14.

Hatod kwpa egy Agw, Ezennis egy ember az tetején Németh, vagion benne G. 4. N. 42.

Heted kwpa egy Agw, egy ember az tetején, paýsos, botos, vagion benne G. 4. N. 15.

Niolczad kwpa egy Agw, Egy ember az tetején, egy almat tart eggýk kezében, masikban egy palczáth, mely palczán vagion két zeold zomanczos kegýo, vagion benno G. 3. N. 46.

Ezt Vramnak attuk.

Kilenczed egy Agw kwpa so tartós, giertýa tartós, vagion benne G. 3. N. 18.

Tizen egy Agw kwpa, Egy ember az tetején, egy almath tarth fen kezebe, nihol nihol arantias rwlaia es feýe, vagion benne . . G. 3.

Tizen eggýedik egy agw kwpa, egy ember al az tetején, paýsos, dardas, vagion benne G. 2. N. 36.

Tizen ketteodik egy Agw kwpa koronas, vagion benne G. 2. N. 3.

Fedeles poharak keovetkeoznek, 1580.

Elseo fedeles poharba vagion G. 4. N. 14.

Masod fedeles poharba vagion G. 3. N. 30.

Vramnak attwk.

Harmad fedeles poharban vagion G. 3. N. 34.

Vramnak attwk.

Negied fedeles poharban vagion G. 3. N. 6.

Eoteod fedeles poharban vagion G. 3. N. 6.

Hatod fedeles poharban vagion G. 2. N. 6.

Heted fedeles poharban vagion G. 2. N. 6.

Ez héth pohar mind egy forma.

Egy mosdo korso, ký chak réz zarent arantias, vagion benne G. 4. N. 3.

Az torkan meczettek czimernek egy oroszlant, mel'nek az farka 7. agw.

Ez korsonak az medenczeyé hasonlo eó magához, araniazasawal, es czimerewel.

Ezwwth kannak zama keowetkeozik, 1580.

Elseo egy eoregh Ezwwth kanna, pogan penzes, vagion benne G. 8. N. 12.

Masod kannais pogan penzes eoregh, vagion benne G. 8. N. 6.

Harmadik kanna, Judit, Lucretia, Daidid historiai rayta, vagion benne G. 4. N. 23.

Negiodik kannan, az fezwleth historiaia, Ewa, s, adam h storiaia, vagion benne G. 3. N. 6.

Eoteodik kanna ký, zegenkent araniazoth, foltonkenth chak feyer, vagion ebbennis. G. 3. N. 6.

Hatodik kanna, hat ember kép rayta, vagion benne G. 2. N. 39

Heted kanna, mereó arantias, vagion benne . . . G. 2. N. 41

- Niolczadik *Mustrapan*, Sahoson arañas fedele-
letlen, vagion benne G. 1. N. 39.
- Kilenczedik is *Mustrapan*, mereón arañas fede-
les, vagion benne G. 1. N. 38.
- Tizedik is *Mustrapan*, fedeleletlen, vagion benne G. 1. N. 9.
chak feyer.
- Tizen egiedik is *Mustrapan*, fedeles, arañas, vagion
benne G. 1. N. 24.
- Tizen ketteodik egy hozzw kannachka, arañas,
vagian benne G. 2. N. 21.
- Tizen harmadik is kanna, mereon arañas, vagion
benne G. 2. N. 6.
- Tizen negiedik is kanna, hat pechét arañas rayta,
es két ember feó, az tetején, egy ember all, kegyo keze-
ben, vagion benne G. 2. N. 29.
- Tizen coteodik kanna teoreoth mw, fedeleletlen,
kewesse arañas, file, es alat az partaia, vagion benne
fel myelték.

Palaczkok zama keowetkeozik. 1580.

- Elseo palaczkban vagion G. 3. N. 42.
két feleol czimer rayta araniossok, az oldalannis
czimer modra vagion mind ket felcol chinalwa araniossok,
mel'ben Angial kep vagion ky meczwe.
- Masodik palaczk mint egy bót Arañas, a zaran
gomb vagion, vagion benne G. 2. N. 38.
- Harmadik palaczk, Azzonýwuk czimere egy feleol,
mas feleol az Vré rayta, kit az kis azzoniok zamara adot
ky Nagisagod, vagion benne G. 2. N. 42.
- Negyedik palaczk kis vram ¹⁾ zamara vagion,
borth hordnak benne, ezennis mind két feleol czimer, va-
gion benne G. 2. N. 42.

Az my czwsth mw az pohar zeken iar kin, annak zama:

1. Egy mosdo medenczesteol, vagion benne G. 10. N. 14.
2. Egy eoregh kanna, arañas, vagion benne G. 6.
3. Egy eoregh zeges kanna, arañas, vagion benne G. 5. N. 3.
4. Egy eozwe iaro kwpa, arañas, vagion benne G. 2. N. 6.
5. Egy fél kwpa regy arañas, vagion benne G. 2. N. 6.
6. Egy eozwe iaro kwpa chka arañas, vagion
benne G. 1. N. 30.

¹⁾ A 7 éves Báthori Zsigmond.

7. Egý arañas kwpa, chak fel, vagion benne . G. 2. N. 26.
8. Egý fedeles arañas pohar, vagion benne . G. 2. N. 12.
9. Egý fedeles pohar, Egý ember az tetején, mereon arañas, vagion benne G. 2.
10. Egý feýer Serlegh, vagion benne G. 1. N. 6.
11. Egý zeles pohar arañas mereon, vagion benne : G. 1.
12. Egý arañas so tarto, vagion benne G. 1. N. 12.
13. Egý ewst giertya tarto két Agw, vagion benne G. 3. N. 14.
14. Egý araný pohar.
15. Egý araný kalan.
19. 12 kalan ewst gombos arañas.
17. Két villa ewst.
18. Két kis ewst tál.
19. Tizen egý ewst talner.
20. Egý ewst kanna, arañas, vagion benne . G. 2. N. 27.

Keowetkeozik mint elegieslek walo ewst h mw.

1. Egý ewst veder, vagion benne G. 2. N. 9.
2. Egý ewst medencze, arañas az czimere, az partayais, vagion benne G. 4.
3. Egý kis mosdo korsochka, vagion benne N. 44.
4. Egý giertya tarto tizta feýer, vagion benne . G. 2. N. 30.
5. Egý ewst talnér tok arañas, vagion benne . G. 12.
6. Egý mereon arañas Chéze, vagion benne N. 47.
7. Egý pogan penzes Chéze, arañas, vagion benne G. 1. N. 3.
8. Egý arañas So tarto G. 1. N. 20.
9. Egý kis mosdo korso ismeth N. 40.
10. Egý Arañas So tarto zeges, vagion benne N. 26.
11. Egý eoreg gértá tarto arañas, vagion benne G. 5. N. 27.
12. Ezis egý eoregh giertya tarto arañas, vagion benne G. 4. N. 38
13. Ket ewst talner, az ewst talner tokban valo, vagion benne G. 3. N. 30.
14. Az ewst talner tokban valo két kalan, egý villa, eggýik kalan arañas mereon, az másik is gombýa, mye, az villayis, vagion benne N. 34.
15. Az vrffý talaban vagion N. 44.
16. Egý zopo kanna arañas, vagion benne . . G. 1. N. 24.
17. Egý kis teoredezset arañas poharka N. 15.

18. Egý kis labas Chéze arañas teoredoezeot . N. 12.
 19. Egý arañas kwpa fedél koronas, vagion
 benne G. 1. N. 29.
 20. Egý Barath pohar arañas, vagion benne . G. 1. N. 43.

Keowetkeozik megis elegiesleg h walo m w

1. Egý Araný pohar fedeles, eoreogh, zomanczosis kewessé.
2. Egý Cristal, pohar ezwtbe foglalwa, arañas, fedeles.
3. Bagol pohar arañas
4. Egý gýeongý haz pohar ezwtbe foglalwa, arañas.
5. Egý araný kalan.
6. Gombos, arañas, mind egý formaýw kalanok egy bokorban. 12.
7. Egý bokorba vagion ismet 12. kalan, az czimere beleol arañas, chak sima, az niele gombos, mind egý forma.
8. Egý bokorban ismét vagion ii kalan araniossok, ember kép az vegen, kwrtet fwnak, mind egý forma.
9. Egý bokorban ismét vagion 10. kalan, mind egý forma, arañas reovid nyelwk.
10. Mind chak elegies kalan vagion 10. Eunek harma egý forma, harma ismét egý forma, az teobbi kwleomb kwleomb.
11. Arañas gombos villa, vagion 11.
12. Tengeri Serte villa vagion 2.
13. Egý gieongý haz villa.
14. Egý Geongý haz kalan.

Az Aztalnak kezeben, Tarý any Andrasnak, kezeben, az mely ezwtst talakvadnak.

1. Eot eoregh ezwt tál mind egý mertekre, mindenikben vagion G. 3. N. 45.
 2. Tizen eot kis ezwt tal vagion. Ezek kwleomb kwleomb mertekre.
- Egýikben vagion, arañas az zele G. 2. N. 39.
 Masikban, arañas zelw ezis, vagion G. 2. N. 24.
 Harmadikban arañas zelw ezis, vagion G. 2. N. 24.
 Negiedik arañas zelw, vagion benne G. 2. N. 24.
 Eoteodik arañas zelew, Ebbenis vagion G. 2. N. 24.
 Hatodik arañas zelw, Ebbenis vagion G. 2. N. 24.
 Hetedik arañas zelw, Ebbenis vagion G. 2. N. 33.
 Niolczadik arañas zelw, ebbeis vagion G. 2. N. 32.
 Kilenczedik, nem arañas zelw, ebbeis vagion . . G. 2. N. 35.
 Tizedik nem arañas zelw, ebbeis vagion G. 2. N. 38.
 Tizeneggedik feier zelw, ebbeis vagion G. 2. N. 27.
 Tizenketedik kis feier zelw, ebbeis vagion . . G. 2. N. 30.
 Tizenharmadik talban vagion, feier zelw G. 2. N. 42.

Tizennegyedik tal feier zelew, vagon benne. . . G. 2. N. 27.

Tizencoteodik tal feier zelw, vagon benne . . . G. 2. N. 27.

1580.

Teotttem ez fellieöl megh irth ezwsth mwheőz.

Egy mosdot Medenczesteol aranias merén.

Kéth giertja tartot araniasth, Egý az masiknal,

2. Neh. nagjob. Nyömnek G. 8. N. 16.

Kéth ezwsth palaczkot araniast, mely nyom egý
aranth, vagon benne G. 15.

Egý viragos kwpath, melben vagon G. 8. N. 28.

Ez az ezwst miweth atta Vram be, azert az Ezwst miwerth, mel-
liet ennek eleotte, egýzeris, mazzoris, ký attunk az porta zwksegerere.

1581. *eztendeoben.*

Teotttem az fellieöl megh irth ezwsth mwheőz

1. Egý Agw kwpa, melliet az Colosvariak hoztak
wy eztendeobe, Nyöm G. 5. N. 6.

2. Egý viragos Aranias kwpa, mely Nyöm . . . G. 4. N. 27.

3. Egý Aranias kannachka, mely Nyöm . . . G. 2. N. 40.
feleth.

1580.

Regeztum 4. Julý, az ezwsth Eowekreol.

Elseo: Egý regý modra valo Eó veres aranias
majcz, az két végén, két coregh aranias chatt, vagon
rayta 4 boglar Aranias

Masod Eó, vonth ezwstre verth boglaros, hozzw
lancza vagon, vagon benne. G. 2. N. 12.

Harmad Eo, mereó Eő, apro tablas, hozzw lancza
vagon mereon aranias, vagon benne G. 1. N. 16.

Negied Eois mereó, Rosankent vagon eozwe fog-
lalwa, minden rosaba, negý negý granát, harom ha-
rom zem gieongý zomanczos, hozzw lancza vagon,
vagon benne G. 1. N. 30.

Eoteod Eois mereó; tablas zomanczos, hozzw
lancza vagon, vagon benne G. 1. N. 16.
ennek egý darabja kwleon vagon.

Hatod Eois mereo, tablas, zomanczos, hozzw
lancza vagon, vagon benne G. 2. N. 2.

Heted Eois mereo Eó, tablas, zomanczos hozzw
lancza vagion, vagion ebbennis G. 2. N. 2.

Nyolczadik korda, chak tiszta feyer, vagion benne G. 2. N. 3.

Kilenczedik Eó, lancz modra chinalth, mint egy
egý teoke modra zaggattak az keozith, Ennek az
teókeýe arantias, es feier zemekkel rakoth. Ebbe
vagian G. 2. N. 4.

Tized Eó, ezis lancz modra chinalth pogan pen-
zel zaggattak az keozith, az penzek araniassok,
vagian benne ¹⁾ G. 1. N. 33.

Tizeneggyedik, Egý geombeolw korda, arantias
gombok raita, vagion benne N. 59.

Tizen ketteod Eó, chýak giermeknek valo, pogan
penzes, mereon arantias, vagion benne G. — N. 21.

Tizen harmad Eó, vont ezwt, keth eoregh chátth
rayta, 13. Boglar rayta, vagion benne G. 2. N. 12.

Tizen negyed:

Tizen eoteod:

Tizen hatod:

Tizen heted:

Tizen nyolczad:

Tizen kilenczed:

Ez fellieol megh irth hath Eó, mind egý forma,
chak egý egý derekra valo, lancz modra chinálth, Apro
arantias gombokkal zaggattak, Mertek zerent egienleo
eggýk az masikkal, vagion benne G. 2. N. 20.

Masod rendbelý hath Eó, mind egý forma, lancz
modra chinalth, Arantias gombokkal zaggattak az
keozith, Merték zerent ezis egienleo, eggýk az masik-
kal, vagion benne G. 6. N. 18.

Ez 24. Eoben vagion Summa zerent G. 29. N. 36.

Az hwzon Eoteodik, mely meretlen Maýczos.

Eredetiye, dr. Ötvös Ágoston hagyatékából, az *erd. Muze-
umban*.

¹⁾ Oldalt jegyezve, ugyanazon kézzel: ez eouet kis Azoniom
daykaianak Attak.

II.

Anno 1584: 8 Martý az szegéný megh holtth Varkocz vramnakezust mývéth pénzéth araniath szamlaltak megh mý eleöttwnk es registraltak megh mérwén gira számra, bihar varmegie es pannia boiti balaseleöttth, es az szolgál biro olasziboldisar eleöttth frater Pall vatai Thamas eleöttth, kik az szegéný varkocz vramnak testamenthomos szolgál voltanak, kiknek az mérésében szamlalásban: volt eöttweds mathias varadj:

1. Eöreghez üst tall: ¹⁾ vj gira: viij Nehézék.
2. Eöreghez üst tall: v. gira: iij Nehézék.
3. Eöreghez üst tall: xij Nehézék hian: 5: gira.
4. Eöreghez üst tall: vj gira. vj Nehézék.
5. Eöreghez üst tall: v: gira.
6. Eöreghez üst tall: v. gira: vj Nehézék.
7. Eöreghez üst tall: vj gira: viij Nehézék.
8. Eöreghez üst tall: vj gira: xv Nehézék.
9. Eöreghez üst tall: v gira: v: Nehézék.

Mattyas kiraltóll marath lubas medencze egy eöreghez xx gira iij Nehézék.

Egj nagy eöreghez üst kanna, xvij gira: iij Nehézék.

Egj viragos aranyas kanna, vj Nehézék hian xij gira.

Egj üstth veder vj gira, vj Nehézék.

Egj eöreghez feyér üst serlegh: vj Nehézék hian: 4: gira.

Mass feyér serlegh iij Nehézék hián: iij gira.

Harmadik feyér serlegh, iij Nehézék hián: ij: gira.

Negyedik feyér serlegh, iij Nehézék hian: ij: gira.

Eöteodik feyér serlegh: ij: gira: ij Nehézék.

Hatodik feyér serlegh ij gira.

Egj mosdo korso: vj Nehézék hián: viij gira.

Egj középp szerew ezeüst kanna, v gira: xvij Nehézék.

Egy koronas eöreghez aranyas kupa x gira: xxx Nehézék.

Mass koronas eöreghez aranyas kupa: az masikhoz hasonló formaiu: xj gira.

Egj aranyas kupa fedelesteöll, iij veres gomb az tetején: v: gira: xij: Nehézék.

Egj bokalj modra czinaltt aranyas kupa eözue burito: vj gira.

Egj eözue Jaro feyér üst kupa: iij gira: viij Nehézék.

Egj eözue Jaro aranyas kupa, oluaso módon czinaltt az parta-zattyá, vj gira: xv Nehézék.

¹⁾ Olvasd: *tál*.

Egj fedeles arañas kupa iij arañas gomb az tetejn: v: gira.

Esmeth egj fedeles arañas kupa, egj ember képp az tetejn buri-
totth viragu középsben: vj gira: xv Nehézék

Egj czuczós fedeleő arañas kupa teőrze, iij gira egj gomb raita.

Esméth egy fedeles arañas kupa egj rosa az tetejn: v: gira:
xx Nehézék.

Esméth egy fedeles arañas kupa egy ember képp az tetejen, vj
gira: vj Nehézék.

Egj viragos arányas kupa, Négy arányas gomb rayta veressek
festeth az teteje az gomboknak, iij Nehézék hián: iij gira.

Mass viragos arányas kupa iij arányas gomb az tetejn eőregh
az középső gombia: v: gira.

Egj arányas kupa egj mak az tetejn iij gira vj Nehezék.

Egj fedeles arányas kupaczka sóo tarto az felj, egj ember képp
rayta: ij gira: viij Nehézék.

Egj arnias kupaczka, egj feyér czuczós viragh az tetejn: ij gira:
viij Nehézék.

Egj feyér ezüst medenceze: viij gira: xij Nehézék.

Harom szercezen dio kupaczka ezüstbe foglalva.

Egj bokor ezewst arányas kapezba vagion xv Nehezék hián: viij
gira.

Mass bokor ezewst arañas kapezba vagion viij Nehezék hián:
vj gira.

Harmadik bokor ezüst arános kapezba: vj Nehézék hián j va-
gion: gira.

Ezek az kalmar ladaba valo ezüstt myuek.

*Az masodik hozzu vasas Ladabel jez üstt mynek szám-
lalasa es mérése.*

Mind vasastoll sziaštóll hiuelysteóll egy arañas szabliaba va-
gion: xij: Nehezék hián: xij gira.

Négy nemeth modra czinalth eőzue Jaro pohar: iij gira.

Egj tokba apro feyér Nemeth pohar: viij, meliben vagion iij
gira: xvij Nehézék.

Egj mereő partha eőbe, vagion, iij Nehézék hián iij gira.

Mass partha eőben, vagion: iij gira: xvij Nehezék: kinek ezüst
az maycza.

Harmadik partha eőben kin arañas maycz vagion: iij gira xv Ne-
hezék.

Negyedik partha eőben vagion: iij gira: xxj Nehezék. Ennek
ezüst az maycza.

Eőteődik régj partha eőben vagion: ij gira.

Hatodik kised partha eőben vagion j gira: v: Nehezék.

Hetedik partha eőben vagion j gira: xv Nehézék.

Eötth hanczarba mind csontostóll sinorostóll vasastóll vagion xij gira : xij Nehézék.

Egj regj eőregh partha eőbe vagion : vj Nehézék hián : iij gira.

Egj ezewst klomarisba vagion ij gira : x Nehézék. xiiij egj modu hasitotth gombu ezewst kanall, kikbe vagion v : gira : vj Nehezék.

Esmeth aprob szerw mass rendbelj aranyas gombos nyelw xiiij ezewst kanalba vagion iij gira.

Esméth eleghj belegx xvij ezwst kanall kj nagioy kj kisseb keöz-teők kikben vagion iij gira : ij Nehezék.

Egj ezwst palaczkozczkaban vagion : ij gira : Nehezék.

Egj ezwst aranyas tholl tokba vagion : j gira : viij Nehezék.

Egj pogany pénzcs ezeében vagion : j gira : vj Nehézék.

Mass ezeében vagion xxvj Nehezék.

Egj labasfejer ezwst poharba vagion : j : gira : xvj Nehezék.

Egj fedeles kupaban vagion xij Nehézék hián : iij gira.

Egj kupa fedélben vagion j gira xxij Nehézék.

Egj kis labas poharba vagion xxxviij Nehézék.

Egj kis sima poharba vagion fell gira ij Nehezék.

Egj ezwst palaczkba vagion : iij Nehezék hian v : gira.

Egj kupa fodélben vagion xiiij Nehezék.

Egj forgaczos arany Lancz meljbe vagion arany 148.

Valami dirib darab aprolek ezwst czomoba keötue : iij gira.

Kéth sarkanttyu szjba mind sziasztóll vagion : viij gira.

Egj bokor ezeüstecs sarkanttyuba mind sziasztoll vasastoll vagion : vj gira.

Kéth szkofia eggyken tholl tok vagion az masikon ninczen.

Egy eőregh fejer ezwst eözue Jaro ezeében, xij Nehezék hian vagion viij gira.

xj ezewst talnyérba vagion ky eőregeb kj aprob xiiij gira.

Egy tokbelj xij aranyas szelew talnyérba vagion xvj gira xij Nehezék.

Egy kis rakott ladubelj ezwsttes arany miw : melj ladaugian az hozzu vasasszekrenyben vagion :

Egy mereő partha eőben vagion : iij gira : xvij Nehézék.

Mass partha eőben vagion : iij gira ezewst maycza.

Harmadik partha eőben vagion j gira : xvij Nehézék.

Négj egj formaiu partha eőben vagion iij gira, aranyos mayczon.

Egj partha eő lanczaban vagion i gira : ij Nehezék.

Egj pogany pénzcs korda eőben vagion : iij Nehezék hián ij gira

Egj gyermekek valo kis partha eőben vagion xxxij Nehezék.

Mass kis partha eőben vagion fell gira : iij Nehezék maicza.

Három kés hiuelyben késeseöill j. gira xij Nehezék.

Héth kis villaba vagion : x Nehezék.

Egj forgaczos arany lanczba vagion lxxxxvii arany.

Egj formaiu előtt arany lanczban vagion zaz eőtuen hat arany.

Egj arany lanczba vagion zaz hetuen nyolcz arany.

Egj feýér erzenýben gostýan ¹⁾ vagion : iij gira.

Vagion por arany egj hoiagban hoýagostóll xxvij Nehézék.

Egj erzenýben filler vagion : 428.

Kétth ruhara valo apro aranyas gomb j. gira : v Nehezék.

Egj antiquitas egj kis zelenczében egj fezewleth rayta.

Egj négj szegew ezewst penz.

Négj gyewrewben való keöweczkek.

Harom szem lancz arany kibe vagion : viii arany.

Egj nasfaban vagion : xxxx Nehézék, meljben vagion egj feýér gyermek, kiben vadnak keöuek mind aprostóll xiiij : es eöreggh gyecöngý szemek.

Masodik nasfaban vagion xxvij Nehézék melyben ewll egj oroszlanon egj ember vagion keö benne, iij, és iij szem göngj.

Harmadik Nasfaban vagion xx8 Nehezék, meljben vagion ij keö ket kis ember es keth kuttio.

Az hozzu szekrenýben valo kis arany myues Ladaban ezek vadnak.

Megis vgian azon hozzu vasas szekrenýbe valo ezwst myeknek számok.

iiij kerekded pogacza zomancz ezwstt xiiij gira : vj Nehézék.

iiij plitt ezwst pogacza, xviiij gira, vj Nehezék.

Egj tokbelj vj eöreggh arantias szeleö ezwst tall es vj keözepp aranyas szeleö tall :

1. talban vagion : vij gira v : Nehézék.

2. talban vagion iij Nehezék hián vij gira.

3. talban vagion xij Nehézék hián vij gira.

4. talban vagion vij gira : vj Nehezék.

5. talban vagion vij gira : viii Nehezék.

6. talban vagion, iij Nehezék hián vij gira.

Az hatt keözepp arantias szeleö ezwst talakban vagion xxvij gira xu. Nehézék hián.

vij apro ezwst talba vagion xiiij gira.

Egj maycz régj partha eöben vagion : vj gira : xij Nehézék.

Egj teörtt eözue Jaro arantias kupaba : ij gira xviiij Nehézék

Egy eöreggh eözue Jaro arantias kupaba vagion vij gira viii Nehezék Varkocz bernard aýandéka.

Mass eöreggh eözue Jaro arantias kupaba kiralj aýandéka vagion zij gira.

Ezek az ezwst myuek vannak az hozzu vasass szekrenýbe.

¹⁾ Folyókban talált kisebb nagyobb darab termés arany.

Az fekete Ladaban azmý araný és egyéb marha vagion azoknak szama:

Araný forintth vagion Nyölcz ezer.
 Egý eöreg peczétes karnioll gyűreű.
 Egj saphéll négy szegeű.
 Egj veres karnioll gyűreű peczetes.
 Egj safélios gyűreű
 Egj karnioll gyűreű.
 Mass karnioll gyűreű.
 Harmadik karnioll gyűreű.
 Negyedik karnioll gyűreű.
 Eöteüdik egj kis karnioll oreza benne.
 Item: iij araný gyűreű meliben saferok vadnak.
 Kéth gamaso gyűreű.
 Keth araný gyűrű kiben teörkés vagion.
 Egj araný gyűreű kiben vagion achates.
 Kéth kis peczetes araný gyűreű.
 Kéth kis araný gyűreű kibc rubintok vadnak.
 Egj araný gyűreű anichell benne.
 Egj araný gyűrű kiben vagion amaristth.
 Esméth egý anichell gyűreű araný.
 Egj araný gyűrű kiben vagion chrisolitus.
 Egj karnioll araný gyűreűeczke.
 Masik kieziný araný gyűrűbennis vagion karnioll.
 Egj kis araný gyűrű kiben vagion granath.
 Egj kis araný gyűrű kiben vagion almadin.
 Vagion egj araný kerezth, melyben Négy gemantth és Négy teür-
 kés vagion.
 Item egj kis figgeő kiben vagion keth keő eggyk chrisolitus ma-
 sik amaristth.
 Vagion Négy dupla araný es két araný forintth.
 xx araný Lisimacus: 2: araný penz.
 Egj teöreötth araný medeall.
 Fwĺben veteő araný viragh kikben egj egj szem győeöngý va-
 gion: iij.
 Is mégh harom viragh győeöngý nélkeöll.
 Egý sakban vagion penz fl. lv. d. lvij.
 Esmégh mass sakban vagion o penz fl T (=100).
 Harmadik sakban vagion o penz fl lxij d. iij.
 Ozpora vaagion egj sakezoba kéth ezer nyölcz zaz eötuen nyölcz.
 Tallér vagion eotth zaz fell tallér hián.
 Ezek az fekete vasas ladaba vadnek.

Az fejér szekrénybeli marha.

Egy veres szeőnyegh aloll.

Egy mereő aranyas hegýesteőr talnýeros horgas modon az kerezjtj.

Mass mereő aranyas hegýseteőr zablia modon az keresztj.

Harmadik hegýesteőr egj boglar rajta: ezűst fark vasa régi modra valo az kerezjtj aranyas.

Negýedik hegýesteőr fejér ezűst fark vasa kerezjtj.

Egy aranyas zablia héth boglaros: selyem sinor rajta.

Egy ezeűsteős tabla Janczar modra czinalth harom boglar rajta aranyes.

Egy ezeűsteős zablia vass modon czinalth egj ezűst Lanczoczka az kereztin.

Egy kis ezeűsteős kardoczka vass modon czinaltth.

Egy ezeűsteős zablia aranyas boglaros az szija.

Kéth sisak ezűsteős eggýk.

Egy paraszt szablia.

Egj előregh szűgy eleő farmatringesteöll ezűst araniazotth.

Masik szűgy eleő farmatringesteöll ezűst araniazott.

Egy nyakba veteő ezűst aranyazotth.

Egy zablia vass modra ezűsteőzték.

Kétt ezűstell buritotth kengýell vass szýastoll.

Esmeth kéth kengýell vass ezűstell buritotth.

Egy ezűst Lancz Lôô nyakara valo.

Egy kis ezűst tatar ostor.

Egj előregh homlok eleő harom cheő rajta aranyas.

Egy kis homlok eleő harom czeő azounis, patko modon czinaltt.

Harom bouczok.

Egy mereő ezűstbeöll keőteött fék keőteő fékesteöll.

Egy fejér czapa szűgy eleő egj fek agj es egj keőteő fék.

Egy veres czapa szűgy eleő.

Egy vezetek Lôôra valo tarka pokroc.

Harom czapragh.

Kéth bokor gém toll.

Egy Lôô eleiben valo szeőnyegh.

Kéth Lôônak valo paraszt kanthar.

Egy ezűsteős fek aggý zablanelkeöll.

Ezek az hozzu vasatlan fejér Ladaban vadnak.

Az zabo hazbelj Ladakban valo ruhaknak számok.

Egy nuztth suba, veres dupla barsoný az felý, vontt aranjból keőteött gombok rajta.

Egy nestell bèleth czonka vñu granatt menthe.

Mass czonka vñu granath menthe hýuz mallal bèleth.

Egy Skarlatt veres galléros menthe nestell belleth,

Egj granatth felseő ruha nyak torok galléros.
 Egj granath menthe czonka vju mallall bélleth.
 Egj félzer egéz skarlath menthe kézeűletlen.
 Egj veres barsony menthe.
 Egj fekete barsony viseltt menthe hozzu vju galléros félzer.
 Egj cöregh kamoka felseő ruha : veres tafotauaal bellet.
 Egj veres barsony dolmány.
 Egj fejjér kamoka dolmány.
 Egj aklacz foztanj dolmany.
 Egj czonka vju skarlatt menthe tafotauaal bélleth.
 Egj zekfewzin kamoka dolmány.
 Egj fekete kamoka dolmány eőuigh mallall bélleth.
 Egj mezitelen hátth suba.
 Kéth viseltth czapragh.
 Egj félzer skarlatt menthe vjos galléros.
 Egj veres hall heű kamoka dolmanj kézűletlen.
 Egj nuztth kapa.
 Egj granatth nadragh.
 Egj eölteőzeő viseltt fekete barsonyűt keztűű.
 Egj fekete roka beőr seűuegh.
 Ezek az ruhak az zabo hazba vadnak.

*Egj cöreg h szekrénű az folioson: az meljben régy
 ruhak vadnak azoknak számok.*

Egj darab szederjes barsony.
 Egj aranyas futa.
 Egj zederjes barsony suba azzoniembernek valo : Nuztth az
 elej fan keötéses az allia.
 Egj vontt arany suba heölgy az allia azzonj embernek valo.
 Egj vontt arany suba fell, viragos.
 Egj teőreők felseő ruha.
 Egj vontt arany zoknia, három rendell fekete barsony az alljan.
 Egj vontt arany zoknia perém nélkeöll.
 Esméth egj vontt arany szoknia keth barsony perém rýta.
 Egj skarlath szoknia Négj rendell barsony raita.
 Egj suba fell zederjes kamoka.
 Két skarlath suba fell Leanj azzonionoknak valo.
 Harom haczoka test zin tafota Leanj azzionoknak valo.
 Egj nyak ruha veres kamoka.
 Egj granatt teőreők kapa.
 Egj vezeték Lóóra valo pokrocz.
 Egj sarga paplan.
 Ket veres szeőnyegh kéth fejjér szeőnyegh.

*A z m a s i k s z e k r é n y b e l i s z e ő n y e g e k n e k e s k a r p i t o k n a k
s z a m a.*

Egy vezeték Lőőra valo pokroc.
Kéth keskény karpith egy modu.
Egy eőregh karpith azzoný ember képek rajta.
Kétt eőregh veres szeőnyegh.
Keth eőregh feýér szeőnyegh.
Tiz apro feýér szeőnyegh.
Négj apro veres szeőniegh.

Stephanus Bochkaý
de kis Maria m. p.
(P. H.)

Eredetije az *erd. Muzeumban* (*Mike Sándor gyűjteménye I. köt.*).
Közli SZABÓ KÁROLY.

A CZÉHLÁDÁKKAL VALÓ KÖRMENETEK MAGYARORSZÁGON.

Tudjuk azt, hogy a külföldről bevándorolt iparosok, sok különféle szokást ültettek át kedves hazánkba, melyek vagy ridegen megmaradtak idegen eredetiségükben, vagy a magyar középosztály izlése szerint némileg megmagyarosítottak. Sokáig állt fen hazánkban az egyes czéhek közt azon választó-fal, mely azokat magyar és német czéhekre szakította nemcsak olyan iparágaknál, melyek a magyar nemzet sajátosságához, főleg a ruházathoz alkalmazkodtak, p. o. a Németországban is ismert *írhások* (*die Irher*), tobakosak, cserző vargák, csizmadiák, szűr szabók, gombkötők, szűcsők, kik nagyobb részt mai napon is külföldön, p. o. Párisban magyarok, mint a Csillagok, Roupprechtok, Pongor- és Siplerek stb., a kik új hazájukban is, házi körükben a tiszta magyar jelleget megtartották, hanem még olyan czéhekben is, melyek gyakorlata a nemzetiséggel semmi összeköttetésben nem volt, mint *magyar kádárság és esztergályosság* mesterei említetnek, kik 1487-ben a budai Mária Magdolnának szentelt *magyar plébánia* templomban külön oltárral bírtak.

A *czéhláda*, melyben a kiváltság, a pecsétbélyeg, a czéh poharai, őriztettek hajdan, az volt ezen iparos testületeknek, a mi a *frigyszekrénye* a pusztában kalandozó Izrael fiainak. A tanácskozások a czéhláda kinyitásával megkezdődtek, a kiváltságok kötetei szemlátomásra kitétet-

tek, és addig, *még e láda nyitva volt*, illetlenkedni, perlekedni, de még az asztalra könyökölni sem volt szabad a czéh tagjainak birságolás nélkül. Mi csoda tehát, hogy a czéhládának az új atyamesterhez való átszállíttatása alkalmával, mely rendesen farsangi időbe esett, a czéh tagjai a lehető legnagyobb pompát fejtették ki, ünnepélyes ruhában zenekíséret mellett szabadságaik jelvényét a városban körül hordozák és az ünnepélyt hő lakomával befejezzék.

Hazánk kisebb városaiban bizonyosan élnek még egyes idősb mestereink, kik az ilyen jelmezes körmenetek részleteiről megemlékeznek; bár iratnák le unokáikkal az utókor számára mind azt, a mit fölemlítésre méltónak találunk. Az erre kiküldött bizottság az anyagot föl fogja dolgozni, és a hazai műipar barátait bizonyosan képes lesz sok meglepő szokással megismertetni.

Már az, hogy az állandó katonaság behozatala előtt a városkapuk, a bástyák tornyai, sőt egyes várak is a városi czéhekre, a mesterlegényekre bízattak, hogy p. o. Rakovszky István kamarás idézetei szerint, *Poszonyban* az iparosok legénycikkol 5 századba beosztva 1703-ban 1469 embert tudtak kiállítani, hogy a városok fegyvertáraikban nemcsak az úgyukat, puskákat, sisakokat, pánczélokot őrizték meg, melyek veszély alkalmával a czéhek közt kiosztattak, de a legénységnek igen csekély zsold mellett csak a szükséges eltartást adták, elég volt arra hogy még sokkal később is olvassuk az ifjabb mesterek sorban, pánczélban és sisakban való éjjeli strázsálását, hogy nyilvános föllépésnél, vagy még vándorság közben is: némely czéhek legényei kiváltságosan fegyverben járhattak.

Alig gyanítja olvasó közönségünk mennyi kincs rejlik czéhirtainkban és azoknak szájhagyományaiban. Az ipartörvény sokat melőztetett; — de még igen sok és még sokáig fog az emlékezetben fenn maradni! Mint egyszerű javításoknál rendesen történik, itt is számtalan jó intézmény félre lett lökve, a nélkül, hogy a visszaélések eltörlése alkalmával, amazok helyébe új üdvös szabályok hozattak volna! Beszéljünk csak a komolyabb becsületes iparosokkal; azt fogjuk tapasztalni, hogy észrevételeik, panaszaik, nem éppen minden alap nélküliek!

Midőn a »*Századok*« nagy közönsége figyelmébe az említett szokásokat és ünnepélyes meneteket ajánlom, lehetetlen nem közölnöm egy ritka irományt, mely a *Jankovits*-féle gyűjteményekkel a m. n. muzeum

kézirattárába került, és melyre engem *Csontos János* tisztársam szíveskedett figyelmeztetni.

A kézirat tartalma szószerint ez:

Az Eperjessi Gombkötő Czéh-Láda kísérésének Leírása 1665-ben. 507. sz. Quart. Hung. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Laus sit Deo Anno 1665. die 2. february in *Eperjes* factum.

Az mi Becsületes Gombkötő Czehnek új Esztendő vitele ekepen következik: Leg először mellette voltanak ezen Becsületes Legények gombkötő *Ledniczay Janos* mester, *Dekannya* volt *Kubinyi Janos*, *Panczo Istvan*, *Tarnyik Janos*, *Kassay Andras*, *Marko Istvan*, *Likatosky Fillep*, *Urbanyi Andras*, *Bakba Janos*, *Csiszar Samuel*, *Lopatosky Mihály*, *Henszely Janos*, *Szerkoviez Marton*, *Koszvincz Janos*.

Az Ceremonia ekképpen következik. Legelőször ment egy vas derekban fel öltözöt ember német *Plunderba Darda* keziben, az *Fejen Sissak Strucz* tol az sisakba tevő, Azután az *Trombitások* mennek resz dobot vernek az utan ket *Legeny* megyen fel öltözve *Panczir szüveg* az fejekbe kard az oldalokon *Bozogany* az kezekben az utan ment egy *Delli Legeny* kornetával szep dolmany szep mente, szep loding aranyos kard, az oldalan, megint ment a ket *Legeny* *Pancziros* ingbe sisakba *Bozogany* kezekbe kard az oldalokon, Utanak *Groff* keppeben ment egy *Legeny* *Kucsak* tol az szüveg meget keziben aranyos *Palcza* menyivel szép köntösben lehet az utan megyen egy nebany személy udvar nepevel megyen s ottön egy rendben, Utanna mennek ketten szakalossak az egyiknek ösz az másiknak fekette szakalla, az kinek fokette szakalla udvari *Capitany* az első rendben ment *Aranyos* *bozogany* kezebe tigris bőr rayta annak az kinek ösz szakalla volt, közöttük mennek az szolga rendnek, annak nem volt egyeb hanem csak *Dolmany* mente *Szederjes* volt az ösz embernek nad *Palcza* keziben kard az oldalan, kinek *Parducz* bőri kinek, *Farkas* bőr úgy mentenek rendre, annak utana ment *fejér* *tafota* ingben egy inaska, keziben vit egy zöld *Papiros* *zaszlocskat*, az kikeletnek nevevel *Deakul*, ez uttan ment ket *legeny* tiszta zöld ruhába *Csinalt-viragokkal* az utan egy mas *Meneczke* forman kikellet *viragokat* viszen tiszta zöldbe fel ekesítve zöld *Barsony* subaja csak az valon fügessve megint ment egy inaska *fejer* *tafotta* ingbe ennek sarga *zaszloczka* keziben, kalap süveg az mellet sarga *strucz* tol, megint ment ket *Legeny* kenkö színű dolmanyba kalap szüveg az fejeken az mellet *strucz* tol egy szal aranyos kard az oldalokon kezekbe visznek buza kalaszokbul öszve *csinalt* *asztag* format, megint ment egy *meneczke* sarga *taffota* szoknyába ellő ruha is olyan ezüst es aranyos öve, *Fekette* *kallap* sarga *strucz* tol az fejen fel csinálva, egynehany szal buzat keziben viszi, Az utan ment egy inaska *fejer* *taffotta* ingbe felöltözve az öszi elővel vörös-vörös *zaszloczka* kezében vörös szüveg az fejen, az utan ment ket *Legeny* felöltözve veresbe, kezekben visznek az ösznek természet fabul *csinalt* *gyümölcsset*, *kortvelt*, az utan ment egy men-

neczke tiszta vörös kamakuba, szelyem vörös ö vorös strucz tol ekesen kondor baja es egyeb ekes ezközökel az feye fel ekesítve. Az utan ment inaska szederjes Lobogoval fel irot azon telli jelevel szederjes szüveg az fejen ő is szederics bellet mentebe bellet szüvegbe az kezebbe visznek papiros-bul csinalt egő gyertyát azutan megyen egy tiszta feketében öltözet ember Aszony ember kepeben az mint telben szoktak jarni belles szüveg az fejen Palast rajta nyustos kesztübe mint az ket kezét tartja az utan megyen ket Legeny szepen fel öltözve az nagy gombal mellyet sokfelle szep viragokkal fel ekesítve, az utan az ajándékokat vitenek, nemelleyek voltak szepen ekesítve nemelleyek nem, es így rendesen ketten-ketten mentenek es az utan mentenek ketten vas derekban azután ment két Inas Angyal kepeben fel öltözve szarnya hatakra kötve, egy nagy koszorót visznek kezekben mi mesterségünk czimere rajta. Az utan az Becsületes Gombkottó Iffiu Csehnek Ladajat viszi az valan egy legeny szep szőnyeggel be terítve. Az (utan) az Becsületes Iffiak mennek ketten a Ifjabak először az utan Dekannyal együt, Az utan megyen az tavalyi Atya mester egynehany mesterekkel, kik követven az Iffiu Czeh Ladajat eszközivel együt. Finis.«

Minthogy eddigelé szaktársaink közt senki hasonló jelmezes, az évszakokat allegoriatlag személyesítő menetre nem emlékezik, és alapos okunk van, hogy az itten szereplő alakok, mythologiai értelműek, kérjük ezen ügy barátait, szíveskedjenek minket, ha valahol léteznének, hasonlókra figyelmeztetni, és így czéhéletünk efféle nyilvánulásával irodalmunkat gyarapítani.

DR. RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

A GEBE-CSALÁD NEMESSÉGÉRŐL.

Sem Nagy Ivánnak a Magyarországi nemes családokról írt jeles munkájában, sem más művekben ekkorig a *Gebe* nemes családról említést nem találván, erről dióhéjba szorítva, a következő adatokat közlöm:

III. Ferdinánd, magyar király 1650. november 28-kán a pozsonyi várban kelt czímeres nemes-levéllel (armalis) emelte a közsorsból nemessé *Gebe Imrét* és általa leányát *Katalint* mindkét nemű utódaikra szólólag, a felségnek valamint a koronának tett hű szolgálataiért és különféle alkalommal tanúsított törhetlen ragaszkodásaért jutalmazásul.

Czimerül kijelöltetett: egy fennálló, három veres udvarra osztott hadi pajzs; a két első udvart elfoglalja egy hátsó lábain álló, fölfelé tar-

tott farkú, ragadozásra készülő *párducz*, mely jobb lábában kivont kardot tart, balját pedig kinyújtja, szája tátott s abból veres nyelve kilóg. A nyitott pajzs fölötti sisak koronáján egy térdtől kiemelkedő, veres öltözetű, fekete fővegű fiatal katona férfi áll, jobbájában kivont pallost tartva. A pajzst két oldalról sárga-kék és fejér - kék foszladék környezi.

E nemes-levél kihirdettetett a Zemplén mezővárosában tartatott zemplén-megyei közgyűlésen 1651. május 9-kén s az eredeti oklevelet Gebe András, egyházmegyei kispap tette le megőrzés végett a leleszi Konventnél 1837. nov. 1-jén. Különös, hogy e czímeres levél keltén ez áll: Datum 1650. regnorum nostrum Romani 10°, Hungarie et reliquorum 21°, holott a történelem szerint III. Ferdinánd 1637—1657-ig, tehát 20 évig uralkodott. A Gebe-család maiglan él, többen a munkácsi egyház-megyében g. k. papok; Gebe János úr pedig fiatal derék tanár a löcsei kir. gymnasiumnál.

LEHOCZKY TIVADAR.

ELSŐ ERDÉLYI MAGYAR ÜGYVÉDI LAJSTROM.

Nomina procuratorum Transsilvanensium.

Andreas Cristophorus et Stephanus Bathori de Somlyó.

Martinus Czoronk de Naglak. Stephanus et Joannes literatus Bwdaj.

Benedictus literatus de Gaald. Mathias Achel de Tarcahaza.

Josa literatus de Beossenŷew. Matheus Dacho de Zenth-Georgy.

Gaspar Zemere, Joannes literatus Banaj. Benedictus Ceffej de Palos.

Joannes Thorma de Martonhege, Gaspar Peres de Horwat.

Sebastianus literatus de Zalan-Kemen. Thomas literatus Albensis.

Michael Gýwlaj, Michael Gerevffj. Gregorius Apaŷŷ de Ebesfalwa,

Joannes Dopzaj de Kereszthwr, Nicolaus Horwat.

Nicolaus Vŷelsenŷ. Laurentius Thetey.

Michael Horwat de Mŷkehaza. Nicolaus Palossŷ de cadem.

Ludovicus Mohaj. Paulus Sennyey.

Blasius Bojar. Mateus Domsedj.

Benedictus Sikesd. Joannes Margondaj.

Clemens Beldj. Ludovicus de Gerbed.

Franciscus de Weke.

Kívül: 1559. Nomina procuratorum Transŷilvanensium.

T Á R C S A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jun. 7-én tartott választmányi ülésben szép számmal gyűltek össze a hallgatók, kik részt akartak venni a kegyelet azon tényében melylyel a társulat egyik legbuzgóbb választmányi tagja emlékét ülte meg. Többi közt ott volt az elhunyt Szalay Ágoston utódja, valamint Trefort közoktatási miniszter is.

Elnök Horváth Mihály megnyitván az ülést, fölhívta *Hegedüs* Kandid *Lajos* választmányi tagot, hogy olvassa föl emlékbeszédét Szalay Ágoston fölött. A nagy tetszéssel fogadott emlékbeszéd a »Századok« következő füzetében fog közzé tétetni.

Azután a titkár fölolvasta *Károlyi* Árpád értekezését »Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban«, mely hasonlóan a Társulat közlönyében fog megjelenni.

Titkár jelenti, hogy *Petelei* István Maros-Vásárhelyről az ottani czéhek szokásairól egy igen érdekes munkát küldött be.

Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár bejelenti az új tagokat; jelesül *Pest*-, *Csik*- és *Bihar*-megyéknek, *Győr* és *Szabadka* szab. királyi városoknak átiratait, melylyel jelentik, hogy a társulat alapítói közé szándékoznak lépni s beküldik a 100 frtos alapítványt. Az illető megyéknek köszönő levél iratik. Továbbá Nagy Iván v. t. jelenti, miszerint *Szmercsányi* Emil úr alapító taggá óhajt lenni. Köszönettel fogadtatik, s a titkár megbizatik, hogy erről értesítse.

Továbbá következő évdíjas tagok választatnak meg: *Bikkessy* K. Béla M.-óvár (aj. a titkár), *Varázséji* Gusztáv Bpest (aj. Györffy Lajos), *Hencz* Béla árvasz. jegyző, *Ocskay* László, *Simonyi* Ferencz t. jegyző, *Nyitrán* (aj. Csösz Imre), *Szádeczky* László Bpest (aj. Szalay B. József), *Bedő* Albert főerdőmester, dr. *Takács* Lajos egyet. m. tanár (aj. Deák Farkas), *H.-M.-Vásárhelyi* iparegylet (aj. a titkár), *Bohunka* Géza (aj. a titkár), *Földes* Gyula Pozsony, *Burián* László (aj. Buzua Alajos), *Budai tantató egylet* (aj. Horváth M.), *Horvát* Ignác Bpest, *Somló Sándor*, színész Bpest (aj. Thallóczy Lajos), *K. Császár* Titusz Újpest (aj. B.

Nyáry A.), ifj. *Csacsó István* vár pénzt., *Csillaghy György* ügyvéd Nyitrán (aj. Csász István), *Beke László* megyei aljegyző, *Leuner Emil* tanárjelölt, Rima-Szombat, *Folkmann János* tanító Zólyom, *Groó Lajos* igazgató Zólyom (aj. Groó V.), *Kohn Samu bud. főrabbi*, *Marczali Henrik* (aj. Fraknoi V.), *Sólyom Jenő* tj. Budapest (aj. ifj. Fehérpataky László).

Végül b. Nyáry Jenő ajánlatára tiszteletbeli taggá megválasztatik Kollmann Gyula müncheni tanár, mint a kinek kiváló érdemei vannak: Magyarország östörténelmét tanulmánya tárgyává tette, érdekes munka jelent meg tőle Magyarország őslakóinak ismertetéséről, ő volt első, ki a Magyarországon talált őskoponyákat, megmérte, és a mérésekből tudományos következtetést vont.

Titkár bemutatja a pozsonyi kirándulás ottani szervezetével megbízott bizottsági előadó *Wagner Lajos* úr levelét, melyben jelenti hogy a fogadási előkészületekre s a kirándulási könnyítésére mind a megye, mind a nemes város újabb bizottságokat neveztek ki, s egyzersmind kéri, hogy a kirándulás határideje s a megjelenendő tagok száma közöltessék a bizottsággal. Minthogy a jelentkezési határidő jul. 14-ig tüzetett ki, ezek száma csak a határidő eltelte után fog a bizottsággal közölthetni, valamint a határidő is azután fog meghatároztatni. Annuit azonban előre is lehet a bizottsággal tudatni, hogy az aug. második felében fog történni.

A kirándulás alkalmából *Salomon Ferencz* v. t. indítványozza hogy a társulat kirándulásainál a csatátérek fölvételére is fordítson figyelmet. A tárgy fontosságához képest v. t. úr fölkéretik, hogy indítványát a jövő gyűlésben írásban mu'assa be. — Titkár bemutatja a múlt havi pénztárnoki számadást, mely következő:

Bevételek:

1. Alaptőkebeli értékpapírok kamatai . . .	145	frt	56	kr.
2. Újabb alapítványok	400	»	—	»
3. Befolyt tagdíjak	260	»	—	»
4. Diszoklevelekért és elárusított »Századok«-ért . . .	40	»	—	»
5. Pénztári maradvány april hóról . . .	3062	»	87	«
Összesen . . .	3908	»	43	»

Kiadások:

1. Írói tiszteletdíjak . . .	131	»	25	kr.
2. Könyvkötői számla . . .	50	»	38	»
3. Szétküld. és irod. költségek . . .	49	»	50	»
Összesen . . .	231	»	13	»
Marad június hóra . . .	3677	»	30	»

POZSONYI KIRÁNDULÁS.

— BARÁTI KEZEKTŐL vettük az értesítést, hogy mind Pozsony-megyének, mind Pozsony városának nagyérdemű közönségei valódi ügybuzgalommal karolták föl folyó évi kirándulásunkat s mindent elkövetnek, hogy azt a tudományra nézve mennél gyümölcsözőbbé tegyék. Erre nézve a legbiztosabb utat választották a feladat megoldására. Jelesül eddigelé 3 ilyen bizottmányról van tudomásunk:

a) Az előkészületek megtétele végett alakult bizottság, melynek tagjai: *Rakovszky István* cs. és kir. kamarás elnök, *Bacsák Pál* alispán, *Beck Antal* ügyvéd, *Havlicsek Vincze* rk. káplán, *Harmath Károly* tanár, *Helmár Ágost* tanár, *Hódoly László*, tanár, *Könyöki József*, tanár, dr. *Ortway Tivadar* tanár, *Thaly Kálmán*¹, társ. v. t., *Wagner Lajos*, tanár, *Burián István* ügyvéd, *Samarjay Károly* ügyvéd.

b) A pozsony-városi (f. évi martius 5-iki thtsági üléséből kiküldve) bizottság áll: *Rakovszky István*, dr. *Gervay Nándor*, *Moczko Ferencz*, *Weiss Tivadar*, *Cselkó Samú*, és *Könyöki József* tagokból.

c) A pozsony-megyei (f. é. apr. 9-iki közgyűléséből kiküldött) bizottság áll: gr. *Eszterházy István* főispán, *Bacsák Pál* alispán, *Ollé Lajos*, *Schott József* főjegyző és *Botló Károly* szolgabíró tagokból.

— ORTVAY TIVADAR-tól megkaptuk a pozsony városi levéltár tartalmát, melyet előleges tájékozásul jövő füzetünkben közölni fogunk.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A FOLYÓ ÉVI NAGYGYŰLÉS máj. 22-24, az ünnepélyes közülés máj. 27-én tartatott meg. A II-ik osztálynak máj. 22-én volt értekezlete, melynek eredménye a következő két napi értekeztet elé terjesztett. Azon tudósok közül, kiket egyes tagok ajánlatba hoztak, csak a tiszteleti és rendes tagságra ajánlottak nyerték meg kivétel nélkül az osztály $\frac{2}{3}$ -ának szavazatát, de a levelező tagságra ajánlottak közül csak kettő nyerte meg a többséget. A választások pozitív eredményére nézve társulatunk méltán tekinthet meglegedéssel, mert választmányunknak nem kevesebb, mint öt tagja nyert megérdemelt kitüntetést, — habár másfelől sajnálattal kell bevallanunk, hogy oly férfiak is, kik megérdemlettek volna a kitüntetést, nem nyerték meg a többséget. De lássuk a választás eredményét:

Tiszteleti tagokká megválasztattak *Botka Tivadar* és gróf *Széchen*

Antal, az első egy régi koszorús név, az utóbbi valódi államférfiúi történetíró, kiben alapos és ihletett földolgozóra találnak történetünk földolgozatlan anyaghalmazai. Rendes tagokká lettek *Pesty Frigyes* és *Pauler Gyula*, az első egy épen oly szorgalmas, mint alapos szakember és specialista, az utóbbi legjelesb földolgozóink egyike, ki épen a mily szorgalommal gyűjti adatait, épen oly szépen tudja is egészszé alkotni azokat. Levelező tagokká *Haan* és *Reöthy Leo* lettek. Amaz Békés-megye monographusa, ez nemzetgazdasági író.

A nagy gyűlésen megnyerte a Gorove-féle díjat ifj. *Szinnyey József* »A tudomány, irodalom és művészet állása Mátyás korában« című pályaművével, melyről a bírálók kiemelték, hogy a nyomtatásban megjelent forrásokat mind fölhasználta. Üdvözljük a szorgalmas és tehetséges ifjú író!

Az ünnepélyes közülésen gróf Mikó Imre fölött *Horváth Boldizsár* tartott egy nagy tetszéssel fogadott emlékbeszédet és *Szilády Áron* olvasta föl tanulmányát a Mátyás- király korabeli magyar költészetéről. Művének nemcsak adatai érdekesek, hanem az abból levont következtetések is, melyek egész új színben tüntetik föl költészetünket Mátyás király idejében.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A POZSONY-VÁRMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET. Jedlicska Pál, felső-diósi r. kath. lelkész indítványára s buzgó tevékenysége következtében 1873. év végén megalakult. Célja az egyletnek: föl kutatni az egész megyében elszórva létező ősz, ő- és középkori műrégiségeket; azokat adományozás, esetleg vétel útján összegyűjteni, s így az elpusztulástól megóvni; alkalmas helyeken ásatásokat eszközölni, és mindezen működés eredményét egy — Pozsonyban létesítendő állandó megyei régiségtárban összepon tosítani s a nagy közönség használatára kiállítani; értekezletek s föl olvasások által a régészet iránti érdeklődést a közönségben felébre szteni, s a régészettudományi ismereteket terjeszteni.

Az egylet első elnöke volt dr. *Rónay Jácint* ő méltósága köztiszteletben álló főpapunk és tudósunk. — A mint azonban a legmagasb határozat következtében ő fensége Mária-Valeria főherczegasszony nevelése vezetésével megbízott, az elnökségről lemondott, s az egylet 1876-ig csak szerény tevékenységet fejthetett ki.

Az említett évben az egylet új életre ébredt, új igazgató választ-

mányt kapott s ez érzvén föladatának horderejét, az egylet fölvirágzásán működik.

Az egylet volt érdemes elnöke azonban most is figyelemmel kíséri munkásságunkat s buzgó tagunk maradt továbbra is. Kitűnik ez azon levélből, melyet f. é. febr. 3. az egylet mostani derék elnökéhez, dr. Ortway Tivadarhoz intézett, s melyet egész terjedelmében közölni, kötelességemnek tartom:

Mélyen tisztelt Eluök úr!

Öszinte örömmel üdvözlöm az egylet haladását s kívánom szívemből, hogy a régészetiunket felkaroló pozsonyi hazafiak buzgó törekvését szép siker kövesse, s a haza elismerése. Vajha én is oda állhatnék a munkások sorába! de engem hivatásom távol tart; legyenek azonban meggyőződve, hogy közel-távol, mindenütt élénk részvéttel kísérendem az egylet működését *azon a téren, melyen nem kell utánoznunk, hanem önállólag is felléphetünk s életrevalóságunkat tényekkel biztosíthatjuk.*

Legyen a nehéz, de hálás pályán vigasztalásunk azon tudat, hogy a hazának jó szolgálatot teszünk; mert az európai népek sorában csak úgy fogunk mint nemzet megállni, ha a tudományos haladás színvonálára emelkedünk. Magamat a hazafias egylet szíves jó emlékébe ajánlva mély tisztelettel — alázatos szolgálja. Budavár 1877. febr. 3.

Rónay Jácint.

Az egylet céljainak előmozdítására pedig 50 ftot küldött.

Az 1876. évi közgyűlésben az egylet igazgató választmánya következőleg alakult: elnök: dr. Ortway Tivadar, akad. tanár, alelnök: dr. Degen Gusztáv, akad. tanár, titkár: Wagner Lajos, főreáliskolai tanár, segédjegyző: Klempa Bertalan, megyei jegyző, főpénztárnok: Burján István, ügyvéd, előadó: Könyöki József, főreáliskolai tanár, ügyész: Kiss Sándor.

Választmányi tagok: Bacsik Pál, kir. tanácsos, alispán, gróf Deszasse Emil, Földes Gyula, Jedlicska Pál, Palugyai László, Ollé Lajos, Botló Károly stb.

Az egylet ez év folyamában 5 választmányi gyűlést tartott, melyben az egylet fölvirágoztatása képezte a főtárgyat.

Mártius hóban 3000 fölhívat osztottunk ki a megyei tisztviselők útján mely fölhívásokban a megyei közönséget az egylet érdekében fölkérjük, hogy mindennemű műrégiségeket az egyleti muzeumba küldjön, vagy eladjon.

A megyei muzeum egyelőre a Pozsony városi muzeummal egyesítettett, öre Könyöki József tanár.

Az egylet a f. é. szünnapokban nagyobbyszerű fölvételeket fog rendezni a Csallóközben *Könyöki* József vezetése alatt.

A megye közönsége minden tekintetben előmozdítja az egylet ügyét s van reményünk, hogy rövid idő alatt munkásságunk rendes kerékvágásába lépünk. r. l.

— A BÉKÉSMEGYEI MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT jun. elején választmányi gyűlést tart *Békésen*, mely alkalommal dr. Hajnal István »A reformátio elterjedéséről Békés-megyében«, Haan Lajos pedig »Szegedi Kis István életéről« fog fölolvastatást tartani. — Ugyanazon alkalommal Elek Lajos egy pár darab régi pénzt fog bemutatni a békési közönségnek, mely a mint halljuk, nagy kitüntetéssel akarja fogadni a lelkes társulat buzgó tagjait.

I R O D A L M I S Z E M L E.

— IRODALMI SZEMLÉNKET egy nemes tény registrálásával kezdhethük. Gróf *Teleki* Domokos ki publicistai és irodalmi hosszas pályáján annyi babért szerzett magának utolsó éveiben, megírta a »Székely határőrség Történetét« s halálát közelgetni érezvén, annak közzétételével Szabó Károlyt bízta meg, meghagyván, hogy a befolyó jövedelem a magyar írói segélyegylet alaptőkéje gyarapítására fordíttassék. A monographia történetünk egyik legérdekesebb, de legkevésbé ismert lapját deríti föl, s a legnagyobb részben kiadatlan források alapján új fényt, valódi állampolgári fölfogással tárgyalja, ajánljuk mindazok figyelmébe, kik szeretnek érdekes dolgokról érdekesen írt könyvet olvasni.

— FOLYÓIRATAINK közelebről megjelent füzetei sok becses anyagot és cikket tartalmaznak. A *Könyvszemle* II-ik füzeté *Deák* Farkas, Hermann Dánielnek Báthory Istvánról írt s 1582-ben Danzigban megjelent hőskölteményét ismerteti, melyben ennek orosz hadjáratát írja le. *Fraknoi* folytatja Schlauch nagybecsű könyvtárának ismertetését s a legkritikább munkákból egyes helyeket be is mutat. *Kohn* Sámuel a muzeum héber kézíratait, *Szinnyei* József 1848-diki hirlapi irodalmunkat ismerteti; — ebből tudjuk meg minő kevés hirlap van azon időből a muzeumi könyvtárban. — Az *Archaeologiai Értesítő* 4-ik száma adja a budavári főgyház építkezési bizottságának jelentését; továbbá a n. muzeum fa- és rézmetszeteinek ismertetését *Bubicstól*; két pécseleírást rajzzal Nagy Imrétől, s Brugsch-Bey hires munkájának, Egyiptom történeté-

ről ismertetést *Henszlmann*tól s igen gazdag és változatos tárczát hoz. — Az 5-ik számban *Hampel* ismerteti a Pázmány-fémernek a Nemzeti Muzzeumba került eredeti példányát, melyet ismertetett ugyan *Schulthess*. *Rechberg Thaler-Cabinetjében*, azonban nem adván pontos leírását, *Hampel* szükségesnek tartja a hiányos leírást pontosan kiegészíteni. Továbbá *Henszlmann* ismerteti *Schliemann* ásatásait s *Nagy Imre*, a német-újvári grófok s a dömösi káptalan pecséiteit. A régészeti irodalom s a tárcza érdekes közléseket tartalmaznak. — A *Figyelő* II-ik kötetének V-ik füzetében hasonlóképp becses dolgozatokkal találkozunk. Nemcsak változatos, hanem tartalmas is, mely irodalmunk történetének valóban gazdag tárháza. *Szinnyei József* az irodalomtörténeti monographiákat ismerteti, *Hahn Adolf* egy múlt századbéli énekes gyűjteményt mutat be, melyben hillarius énekek is vannak, különösen érdekes két, a cigányoknak múlt században történt letelepítéséről szóló nóta. *Szilágyi István* értekezése: »Kritikai fejtegetések Jászberényi Pál életéhez« azt mutatja meg, hogy Jászberényi 1656-ban költözött ki Erdélyből, s hogy a körösi születésű *Úrinak* nem volt kortársa. Egyéb közlései közül megemlítjük *Szinnyei Gerzson*, *Bessenyei* életéhez című cikkét, továbbá a *Márki Sándor* és *Abafi Lajos* közléseit. Pontos és dicséretet érdemel id. *Szinnyei József* repertoriuma irod.történeti cikkekről. A füzethez van mellékelve a *Figyelő* I. évi folyamának tárgymutatója. — A *Ludovica Académia* februári és marciusi füzetében meg van kezdve *Thaly Kálmántól* az 1707-iki hadjárat története: egy, mint a kezdet is mutatja, teljes kútfőismerettel készült monographia. — A Révész által szerkesztett *Figyelmező* V-ik füzetében két egyháztörténelmi kútfő közlés van: *Zsilinszkytől* és *Hoffer Endrétől*. — A *Keresztény Magvető* II-ik füzetében *Sándor János* ismerteti a székely-kereszturi gymnasium könyvtárát, melynek legnagyobb, legbecsesebb s bizonyos tekintetben mondhatni páratlan részét *Jakab Elektől* vették meg oly áron, melyet ajándéknak lehet venni. Nagy szolgálatot teune a történeti irodalomnak a *Ker. Magvető*, ha az ezen könyvtárban levő unicumok, ritkaságok pontos könyvészeti leírását közzé tenné, még pedig különös tekintettel az unitáriusok XVI-ik és XVII-ik századi irodalmára, melynek ismerete még nagyon hiányos, s mely ha jól tudjuk, ezen könyvtárban van legteljesebben képviselve. Csak akkor fog e könyvtár valóban szolgálatára lenni a tudománynak, ha tudva lesz, hogy mi van benne. — A délmagyarországi társulat közlönye a *Történelmi és Régészeti Értesítő*

II-ik füzetében 3 értekezés van: *Pécsről* a zsadányi avar telepek, melynek következtében a társulat ezen telepek tanulmányozására egy bizottságot küldött ki; *Iványitól* Lugos és Karánsebes története 1658—1695 közt; s *Bolesznýtól* a Veteráni barlang és Peth vára. A Tárczában Miletz folytatja XVII-ik századi régi acták közlését.

— Az »ADATOK ZALAMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ« című vállalat III-ik kötetének 4-ik füzetében vesszük »Zalamegye helynévtára« folytatását (a B, — G betűket) s egy pár adomány-levélnak magyar fordításán kívül, Szalay Ágoston XVI-ik századi Kanizsai levelei közül az 5—15 számúakat (1551—1556 közt). Az V-dik füzetben hasonlólag a helynévtár van folytatva a G. betűtől az R-ig. A füzet bevezető cikke Vass Józsefnek melegen írt életrajzát hozza, s végül adja irodalmi munkái lajstromát.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. EGYETEMEN két *Schwartner*-féle 180 ftuyi, pályadíj volt kitűzve. Egyik a magyar történelem köréből vett kérdésre: a *kamara-nyereség* történetére, a másik a hazai bronzkori leletek leírására. Mindkét kérdésre érkezett pályamű. Az első *Thallóczy Lajos* társulatunk segédtitkára oldotta meg. Műve jobbra eredeti, nevezetesen levéltári források alapján készült, s ha egynémely hiánya pótolva lesz, — miután a magyar adóttörténet irodalma anígy sem valami gazdag, — meg is jelenik.

A régészeti kérdést *Csetneki Jelenik Elek*, az őstörténelmi congressus óta dícséretesen ismert fiatal régiségbúvár nyerte el. Műve irodalmi becses hír.

— TÁRSULATUNK RÉGI TAGJA *Nagy Nep. János*, ki sok éven át szorgalmasan gyűjtötte az adatokat Tolna-megye monographiájához, s ki közbejött akadályok miatt egy időre munkájában gátolva volt, újabban erélyesen hozzáfogott a munkához, így reménylhetjük, hogy néhány év múlva dolgozatát sajtó alá bocsáthatja.

— A CORVINÁK hazahozatala alkalmából egész kis irodalom van keletkező félben. *Pulszky* Ferencz akadémiai értekezése az Arch. Értesítőben jelenik meg, míg *Osontosi János*, a codexek szakszerű leírásán dolgozik. A műtörténelmi részt *Pulszky Károly* írja. E tanulmányt a »Magyar Könyvszemle« közli.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG TÖRTÉNETE. Írta gr. *Teleki Domokos*. A szerző hátrahagyott kéziratából közzé tette *Szabó Károly*. Budapest, 1877. Franklin-társulat bizománya. Ára 2 frt. 8r. 226 l.

— PEST-PILIS-SOLT-KISKÚN MEGYE-MONOGRAPHIÁJA. Történelmi-, föld- s természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági régi és újkori leírás. Írta *Galgóczy Károly*. II. rész. A megye jelene általában. Kiadja Pest-megye közönsége. Budapest, 1877. 8-rét. 275 l.

— AZ OZMÁN URALOM TÖRTÉNETE EURÓPÁBAN. Írta dr. *Lázár Gyula* tanár. I. kötet. A török nemzet őstörténelmétől egész I. Szelim haláláig. (1520.) Budapest, 1877. Franklin társulat. 8-r. 334 l. Ára a nemsokára megjelenendő II-ik kötettel együtt 4 frt.

— A LEGÚJABB KOR TÖRTÉNETE. Írta dr. *Ribáry Ferencz* tanár. Budapest, Athaeneum. 1877. 8-r. 312 l. Ára 1 frt. 70 kr.

— AZ OSZTRÁK CSÁSZÁRI CZÍM ÉS MAGYARORSZÁG. Levéltári adatok alapján írta dr. *Acsády Ignác*. Budapest, 1877. Szerző tulajdona. 8-r. 44 lap. (Tudori értekezés).

— RAIMONDO MONTECUCCOLI la sua famiglia ei suoi tempi del marchese Commendatore *Cesare Campori*. Firenze. Barbera G. 1876. 8-rét. Ára 5 frt 70 kr. (Kapható s megrendelhető Tettey társ. könyvtárús által.)

— MONUMENTA HISTORICO JURIDICA SLAVONUM MERIDIONALIIUM. Kiadja a délszláv Akadémia. I. r. I. köt. Statuta et leges civitatis insulae Curzulae (1214—1558.) Opera 22. Hanel. *Zágráb*. Akadémia. 8-r. XV. 306 l. 1 l. és 1 tábla. Ára 3 frt.

— DEJINY KRÁLOVSTA UHORSKÉHO. Szerkeszti *Sasinek V. Ferencz*. Túróc-Szt.-Márton. 1877. II. évf. 3 f. 8-rét. 10 ív. Ára 1 forint.

— DIE ABSTAMMUNG DER MAGYAREN NEBST EINEM ANHANGE ÜBER DIE HERKUNFT DER ZIGEUNER von Wilhelm *Obermüller*. Bécs, 1877. 8-rét. 55 l. Ára 30 kr. (Kapható Tettey N. t. könyvtárusnál.)

— KÖNIG SIGMUND UND DIE REICHSKRIEGE gegen die *Hussiten* bis zum Ausgang des dritten Kreuzzuges. III. oszt. *München*. Ackermann Adolf. 8-r. II. 155. II. 168. 176 l. Ára 5 frt 85. (Kapható Tettey társ. könyvtárusnál.)

A Magyar Történelmi társulat tagjai, kik tagdíjait befizették:

(Január—február.)

1877-dik évre: Piller István, Tőke-Terebes. — Kónya József, Léva. — Tóth István, Kecskemét. — Pór Antal, Esztergom. — Sváby Frigyes, Lőcsén. — Bocsor István, Pápa. — Kiss István, Győr-Szemere. — Gyürky Medárd, Szelény. — Lehoczky Tivadar, Munkács. — Gróf Lajos, Kún-Szt.-Márton. — Dániel Gábor, Sz.-Udvarhely. — Bihary Sándor, M.-Vásárhely. — Önképző kör, Sz.-Fehérvár. — Deák József, N.-Kőrös. — Csánky Béla, Szeghalom. — Tallián Lázár, Veszprém. — Szabó Imre, Veszprém. — Dr. Haas Jakab, T.-Szt.-Márton. — Kreskay Antal, Győrsgiget. — Kula István, Homonna. — Némédy testvérek, Kún-Szt.-Márton. — Malonyay István, Nagy-Kanizsa. — Szűcs János, T.-Ujlak. — Matuska János, Sz.-Fehérvár. — Szendrőy János, Szeged. — Káposztás Ferencz, Alsó-Lendva. — Hesz János, Homonna. — Kucsovsky Lajos, Nagy-Várad. — Farkas Sándor, Fercsák Károly, Findura Imre, Városv. Tivadar, Budapest. — Mikó Sándor, Kolozsvár. — T. Nagy Sándor, Soprony. — Matusek Antal, Győr. — Havlicsek Vince, Pozsony. — Ludányi Antal Eger. — Noggell István, N.-Várad. — Győrffy Lajos, Marcsek Andor, Fest Aladár, Burián László, Budapest. — Grócz Béla, Csorvás. — Novák Antal, Győr. — Dr. Párty Sándor, Bydeskuthy Gyula, Eger. — Kammerer Ernő, Budapest. — Sándor Kálmán, M.-Vásárhely. — Debreczeny János, Kardszag. — Bikkesy K. Béla, M.-Óvár. — B. Kemény István, Hofmeister Juda, Gr. Somssich Iván, Budapest. — Lonovics József, Dombegyháza. — Végh István, Vereb. — B. Orczy Thekla, Uj-Szász. — Dr. Trauschenfels Jenő, Bécs. — Szegedi für. ifjúsági olv. kör. — Balassy Ferencz, T.-Szent-Miklós. — Győrik Márton, Pozsony. — Undy József, Szeged. — Schürger Ferencz, Ungvár. — Dr. Steiner Fülöp, Bécs. — Koczka Róza, Ó-Béba. — Sziráky Bertalan, Homonna. — Szalay József, Fertő-Szt.-Miklós. — Semsey Ádám, Kassa. — Kir. kath. főgymnázium, Pozsony. — Szabó Károly, Miskolcz. — Tutkó József, Kassa. — Kandra Kados, Hejő-Bába. — Dr. Kronesz Ferencz, Grácz. — Mihály Lajos, Segesvár. — Torma Miklós, Felőr. — Krivány János, Arad. — Roch Gyula, Nyitra. — Fodor Sándor, Szered. — Kisgymnázium, M.-Sziget. — Tocsek Kázmér, Nyitra-Vicsáp. — Kerékgyártó Árpád, Tanárky Gedeon, Bartalus István, Tud. és műegy. olv. kör, Tankó János, Kiss Gábor, Dr. Várad Antal, Bory Kálmán, Szana Tamás, Tölgyi Gyula, Vasváry Benő, Vincze Gábor, Barna Nándor, Athanackovics Konstantin, Budapest. — Pánthy Endre, Eger. — Elek Salamon, Szelezény. — Gond Ignác, Nyitra. — Divald József, Selmeczbánya. — Ortway Tivadar, Pozsony. — Csacskó István, Minich János, Nyitra. — Dr. Dégen Gusztáv, Dr. Fésűs György, Pozsony. — Tóth Zsigmond, Kolosvár. — Simor János, Veszprém. — Varga Ottó, Budapest. — B. Prónay Dezső, Acsa. — Solyom Jenő, Tóth László, Budai tan. egyeslet, Szilády Áron, Bubicz Zsigmond, Mikó Bálint, Pollácek Sándor, Freund Károly, Budapest. — Reizner János, Hoffer Endre, Szeged. — Hajek Vincze, Nyitra. — Hornyák Endre, Jász-Ladány. — Jeszenszky Alajos, Nyitra. — Szegedi főreáltanoda. — Károly János, Tétény. — Kovács Albert, Szeged. — Andraschowszky Adolf, Kolozsvár. — Istvánffy József, Nyitra. — Rakovszky Iván, N.-Rakó. — Markovics Sándor, Nyitra. — Mészáros Amánd, Fehérvár. — Olgyay László, Somorja.

1876-dik évre: Némédy testvérek, K.-Szent-Márton. — Dr. Erődy Béla, Budapest. — Beerwaldszky János, Lőcse. — Divald József, Selmeczbánya.

1875-dik évre: Divald József, Selmeczbánya.

1878-dik évre: Chernel Kálmán, Kőszeg. — Dr. Pauler Gyula, Burián László, Budapest. — Homolay Ker. János, Esztergom. — Makfalvy Gézané, Kaposvár. — B. Prónay Dezső, Acsa. — Divald József, Selmeczbánya. — Deák József, N.-Kőrös. — Hidassy Kornél, Budapest. — Lőcsei reáltanoda. — Matuska János, Sz.-Fehérvár. — Vajda Gyula, Budapest.

Alapítványt fizettek:

Szmercsányi Emil, Tereskén. — Schuster Konstantin püspök, Kassán.

Diszoklevélre fizettek:

Sidó István, Somorja. — Bodrogyi Dénes, Hajmáskér. — Somorjai Casino. — Lesták Lajos, Nagy-Szalán. — Kerekes Sémuel, M.-Vásárhely. — Krucsay Ágoston, Vellansits János, Porhonsák Endre, N.-Kanizsa. — Deák József, N.-Kőrös.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg, aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva 50 kr. Ily táblák külföldön már rég szokásosak és csak nagyban gyártás mellett adhatók ily olcsó áron. E táblákba a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti. Megrendelések postautalvány mellett csakis alúlirotnál történhetnek.

Hirhager Károly

könyvkötőnél, (Budapest Akadémia-bérház.)

ÉRTESÍTÉS

a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatáról.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatából az első három évfolyam immár be van fejezve. Huszonegy kötet — köztük az európai irodalmak legjelentékenyebb termékei — van a pártoló tagok kezei között.

De, habár az Akadémia a programjában kijelölt ívszámot tetemesen meghaladta, a megindított nagy történelmi műveket nem nyújthatta teljesen. Ennélfogva a könyvkiadó vállalat következő három évfolyamában (1878—1880): az első, vagy történelmi sorozatban

MACAULAY »Anglia története« (IV—VI);

CURTIUS »A görögök története« (III—IV); és

CARLYLE »A francia forradalom története« (III)

befejező kötetei fognak közre bocsáttatni.

A második, vagy irodalmi sorozatban

LEWES »Philosophia története« (a III. kötettel) szintén be fog fejeztetni.

E mellett egy tartalmára és irányára nézve egyaránt kitűnő nagy irodalomtörténeti munkának magyar fordításával fog irodalmunk gazdagíttatni. Ez

NISARD »Francia irodalom története«,

melynek lefordítására Szász Károly kértett fel. Ehhez két eredeti munka járul:

ARANY JÁNOS »Prózai munkái«;

GYULAI PÁL-tól »Petőfi és munkái«

A harmadik vagy jog- és államtudományi sorozatban a nemzetgazdaság és büntetőjog újabb irodalmának köréből két nagyfontosságú munka fog magyar fordításban megjelenni, úgymint:

LEROY-BEAULIEU »Traté de la Science des Finances« két kötet; és

CARRARA »Programma del Corso di diritto penale«. Végre e sorozatban lát világot:

PAULER TIVADAR »Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez« című munkája.

Minden évfolyamban, az I. sorozatból legalább 80 ív, a II. és III. sorozatból legalább 60—60 ív fog a pártoló tagoknak megküldetni. A tagdíj az I. sorozatra négy, a II. és III. sorozatra három-három forint, a mely (a könyvkötői illetékek, kötetenként 40 kr.) minden évfolyam első szállítmányának átvételekor postai utánvétellel fizetendő.

Az 1878-ik évi tagilletmény első szállítmánya február hóban fog szétküldetni.

B u d a p e s t e n, 1877. október 6-án.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó Bizottsága.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1877-DIK ÉVI FOLYAM.

VII. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDAJÁBAN.

1877.

Szalay Ágoston emlékezete; írta <i>Hegedűs C. Lajos</i>	578
Szalay Ágoston régiség gyűjteményének ismertetése <i>Szalay Imrétől</i>	586
Magyarország középkori várai I.; közli <i>Czobor Béla</i>	599
A fekete sereg II.; írta <i>Gyárfás I.</i>	617
II. Ulászló magyar és cseh királynak házassága I. 1501—6; írta <i>Wenzel Gusztáv</i>	630
Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban I. írta <i>Károlyi Á.</i>	642
<i>Történeti irodalom.</i> Brutus kiadása I. ismerteteti <i>Jakab Elek</i>	656
<i>Különfélék:</i> A magyar hadi szervezet átalakulása történetéhez a XVI. században; közli: <i>Thallóczy Lajos</i>	674
Magyar köriratú pecsétek, közli: <i>Szalay Imre</i>	678
Hibaigazítás <i>B. Radvánszky B.</i> cikkéhez	679
A Gr. Bercsényi család nemzedék rendje közli <i>Thaly Kálmán</i>	679
<i>Tárca.</i> Történelmi Társulat. — Pozsonyi kirándulás. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.	

 Alapszabályaink 33-ik §-a értelmében a »Századok« augusztus és szeptember hónapokban **szünetel**. A következő füzet october 15-én fog megjelenni.

A szünetidőben minden, a társulatot általában érdeklő ügy ezentúl is a titkárhoz (Budavár, uri utca 22.), a pozsonyi kirándulást illető mindennemű levelezés s kérdezősködés pedig **Deák Farkas** jegyző úrhoz (Egyetemter 2.) intézendő.

 A f. évi **Pozsonyi kirándulásban** részt venni szándékozó t. tagtársainkat értesítjük, hogy az elindulást megelőző egy nappal **aug. 21-én** rövid értekezlet fog tartatni, **aug. 22-én** történik az elindulás s **aug. 23-án** lesz a nagy-gyűlés. A kirándulás szeptember hó elejéig tart.

A titkári hivatal.

Társulatunk hátralékos t. tagjait ezennel fölkérjük, hogy tagdíjaikat szíveskedjenek **Baltházr Béla** társulati pénztárnok úrhoz, (Budapest, főút 9.) beküldeni.

A Történelmi Társulat tagjaihoz.

Azon t. társulati tagok kik még nem intézkedtek az őket megillető diszoklevelek ügyében, tisztelettel kéretnek, hogy megrendeléseiket vagy a pénztárnoknál (Főút 9.) vagy alúlirott titkárnál tegyék meg. A megrendelések levelezési lapon is eszközölhetők, mikor is utánvét mellett küldetnek meg.

A minden füzetben ismétlődő felhívás dacára is, a helybeli tagok közül többen nem jelentik be szállás-változtatásaikat, s ugyanezért néha a kihordók napokig keresik ezeket eredménytelenül. Saját érdekökben ismételve sürgetően kéretnek, hogy lakhelyváltotatásaikat szíveskedjenek **egy levelezési lapon** alúlirottan **Budapest, vár, uri-utca 22.** pontosan feljegyezve megküldeni.

Ugyancsak a Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kaphatják, u. m.:

A Századok 1868, 1873 és 1875 évfolyamaiból külön egy-egy évfolyam 2 frtéért, a 3 évfolyam együtt 5 frtéért.

Továbbá kaphatók külön köv. füzetek: 1867 évf. 4. f., füzetenként — 30 kr.

1868 évf. 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 füzet összekötve 1 ftért.

1869. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1870. évf. 1, 6, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1871. évf. 5, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1872. évf. 3, 6, 7, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1874. évf. 1, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1876. évf. 1, 4, 7, 9, 10, füzetenként 60 kr.

SZALAY AGOSTON EMLÉKEZETE.

Azon nemzetnél, mely a polgárisodás zászlaját első tűzte föl a Duna partján, a hazát jó és balszerencse között törhetlen hűséggel szolgálni, az ősi telket gyarapítani s fiaiban hozzá méltó utódokat nevelni, a legnagyobb kitüntetésnek, a legfényesebb dicsőségnak tekintetett.

Az egyéniségek azon végtelen változatosságát, a különböző jellemek azon sokoldalúságát, a szellemesség azon magas fokát, mely a hellenek történetét oly ragyogóvá s oly érdekessé teszi: hasztalan keressük a világhódító római nemzetnél; de találjuk az erkölcsök szigorát, a cselekvés azon nemzedékeken át gyakorlott következetességét, mely a dicső tettek hosszú során át az ivadékok érdemeit rakván az ősökéhez, végre is az egész akkor ismert világot, a középtenger három világrészre szolgáló államait hódolatra kényszeríté.

E nemzet nem szeretett, sőt történelmének tanúsága szerint veszélyesnek is bizonyult, ha egyik római nemes a másikat akár a szellem világában, akár a tettek mezején nagyon túlszárnyalni merészelte, s a capitoliumhoz nagyon is közel volt a tarpaei szikla. — De ha a közügyet évek hosszú során, a tanácsban vagy a csaták mezején híven szolgált polgár őseihez költözött, s tiszti jelvényeibe burkolt tetemeivel a gyászmenet azon forumra érkezett, melyen egykor polgártársai körében törvényt alkotott vagy igazságot szolgáltatott, szónoklata hatalmával harcra tüzelte avagy kibékitette Remus zajgó tömegét: akkor legközelebbi rokonainak egyike, a gyászoló sereg előtt szót emelt, s az elhunyt ősein kezdve, kik derék férfiat nemzetek a hazának, elsorolta az elköltözött viselt dolgait, felsorolta tisztségeit, me-

lyekben honát szolgálta; — dicsőítve főlemlíté jeles tetteit, a rokonszenv sugallta melegséggel rajzolta jellemét, még egyszer megkísérlé az élő szó varázshatalmával feltüntetni az elhunyt szellemi alakját, néki legszebb emlékül, utódainak követendő példa gyanánt.

Ezen kegyeletes szokásnak a magyar történelmi társulat saját kebelében hódolván, megszokott emlékezni elhunyt azon társairól, kik nemcsak érdeklél és részvéttel követték társulatunk hazafias működését, de kik körülményeik és hajlamaik mi-voltához képest, a magyar hajdankor teljesebb ismeretéhez, homályosabb szakaszainak federítéséhez irodalmi tevékenységükkel járultak.

Ily jeles tagját veszté a magyar történelmi társulat a múlt hó első napjaiban Szalay Ágostonban, ki ezen társulatnak keletkeztétől fogva buzgó s munkás tagja volt; s légyen nékem, kit a barátság s szellemi rokonság kötelékei fűztek az elköltözötthez, szabad róla e diszes helyen megemlékezni s még egyszer a tisztelt társaság becses emlékébe visszaidéznem.

Vannak a népek életében időről időre korszakok, midőn hosszú csend, tétlen zsibbadtság és szellemi közöny után, a nemzetek életereje, mint tavasszal a rideg rügből sarjadozó vetés, egyszerre kitör s a közélet, a költészet és tudomány mérhetlen térein az új tehetségek egész serege tűnik föl, s egy hatalmas lendülettel, néhány év alatt, emberöltőnyire ragadja előre a nemzet fejlődését.

Az ébredés ezen dicső korszakát érte a magyar nemzet, századunk második negyedében, midőn Vörösmarty Zalán futásában a honfoglalás apotheosisát írta, Széchenyi szellemtől szikrázó műveiben a nemzetet a tettek mezejére serkenté, Horváth István pedig a magyar hajdankor behatóbb, okmányok tanulmányozására fektetett, ismeretére buzdítá a körüle csoportosult ifjúságot. Boldog, kinek fiatalsága az ébredés ezen korszakába esett s Szalay Ágoston ezen szerencsések közé tartozott.

Budán, hol atyja Szalay Péter, mint az országos főkor-mányszék titkárja s a halhatatlan nádor József főherczeg kedves embere lakott, 1811. október 24-kén születvén, tanulmányait Budán kezdette, gyámja Klobusiczky Péter kalocsai érsek fel-

ügyelete alatt Kalocsán folytatta, s 1831-ben a pesti királyi egyetemen, mint jogász bevégezte. De bár mily komolysággal igyekezett is magát jeles tanárok vezérlete alatt, a jogtudomány szövevényes tanaiba beavatni, nem tartozott azok közé, kik Werböczy és Kitonichból csak annyit kívántak elsajátítani, mennyivel az ügyvédi oklevelet elnyerni s annak alapján Themis zászlaja alatt szerencsét próbálni lehetett. Kor- és iskolatársai, egy báró Eötvös József és Szalay László és más jelesek között, csak hamar felismeré, hogy a magyar hajdankor jogi és társadalmi viszonyainak beható ismerete nélkül a magyar köz- és magánjognak tüzetesb és behatóbb ismerete lézagos marad, s hogy az, ki az élő törvényes intézményeknek csak szabványait tudja, a nélkül, hogy azok eredetét, századokon át fejlődését s azon társadalmi állapotokat, melyek azokat szülték s megérlelték ismerné, a jogtudós tisztos nevére alig érdemes. — Jogi tanulmányai mellett tehát, a nagyemlékü Horváth István vezérlete mellett, a magyar történelem tanulmányozását is felölelte tevékenysége körébe, s míg szeretett öccse Szalay László államférfiúi hivatásához mérten a nemzet állami történeteit tanulmányozá, addig Szalay Ágoston a törvénytudó irányát követve, nemzetünknek, művészetben és irodalomban, okmányokban és levelezésben, érmeiben és iparczikkekben tükröződő beléletének minél teljesebb fölismerésére törekedett.

Már kora ifjúságában, midőn még honunkban régiségeket gyűjteni divat nem volt, veté meg nagyszerű régiségtárának alapját s ezzel kapcsolatosan husz éves korában azon folyóiratban kezdte meg irodalmi munkásságát, mely akkor kedvencz tanárjának Horváth István vezénylete alatt, a magyar tudományosság tárháza volt. A »Tudományos Gyűjtemény«-ben, kezdé meg a »XVI. és XVII. századbeli magyar levelek« közlésével irodalmi tevékenységét, majd »Magyar régiségek« czíme alatt egy külön füzetet bocsátott közre.

Ha meggondoljuk, miszerint ép azon időben folyt társadalmi téren s a törvényhozás termeiben a nemzet szellemi fejlődését lenyűgöző, de a törvényhozás, az igazságszolgáltatás s a közigazgatás minden ágazatában, le a camaralis dominiumuk officialatusáig uralkodó barbár latinság ellen, a magyar nyelv köz-

használata érdekében, a keserű harcz; nem tagadhatjuk jelentőségét egy-egy régi magyar okmány vagy magánlevél közlésének, mely által kétséget kizárólag igazoltatott, hogy már a XVI. és XVII. században kormányzések és magánosok, egyházi és világi főurak, szolgabírák és vég helyek kapitányai köz- és magánügyekben magyarul és sokszor ékeesebb és velősebb magyarsággal írtak, mint a minőt ma nem egy közokiratban vagy irodalmi műben tapasztalunk. — Minden újonnan közölt régi magyar oklevél egy-egy löveg volt, mely kisebb-nagyobb rést tört, a deák nyelv használata mellett küzdő ősdiak seregében.

Köztudomású azonban, hogy a tudományos pálya a 30-as évek elején, a megkövesült formák között működő, Bécsben jóváhagyott tankönyvekhez kötött s egy holt nyelven szóló egyetlen magyar egyetemet sem véve ki, kevés vonzattal bírt az ébredés korszakában a nemzeti nyelvért lelkesült előbbre törekvő magyar ifjúságra, s így Szalay Ágoston is csakhamar 1831-ben mint Pest-Pilis- és Solt törv. egyesült vármegyék tiszteletbeli aljegyzője a hivataloskodás gyakorlati pályájára lépett.

A reá következő 1832-dik év decz. 16-án megnyilván azon országgyűlés, mely hivatva volt a magyar nyelvet ősi jogai ba, országos használatába visszahelyezni, Szalay Ágoston, mint a távollévő Bedekovich János követe, s a királyi tábla hites jegyzője az országgyűlésre ment föl Pozsonyba. Buzgó érdeklődéssel követte, ezen a nemzeti nyelv, a vallásszabadság s az úrbéri viszonyok rendezése tekintetében oly nagy horderejű országgyűlés tanulságos vitatkozásait. E mellett azonban folytatta történelmi, régészeti, jogi tanulmányait s ügyvédi oklevelet nyervén, 1833-ban a létezett m. kir. udvari korrláttnoksághoz fogalmazó gyakornokká neveztetett ki. A birodalmi főváros, melyet akkoron egy szelleműs német író a »szellemek Capuájának« gúnyolt, mely minden irányban kínálkozó könnyű élvezivel nem egy magyar ifjúval fedteté a nemzeti érzetet s azzal együtt komolyabb törekvéseit, — nagyszerű tudományos és művészeti gyűjteményeivel, régiség és oklevéltáraival, melyek a törökvilág dulasai elől megmentett magyar tárgyakban oly gazdagok, csak újabb és behatóbb tanulmányokra serkenté a fiatal királyi tisztviselőt, ki az ország legfőbb kormányzékén, hol akkor egy Bartal és Platty, az or-

szág első rangú publicistái, magas hivatalokat viseltek, nemcsak a régi iskola azon pontosságát és formaszerűségét, mely az akkori főkörmányszékeket jellemezte, sajátította el, de egyúttal az országos ügyeket tágasabb körben s az akkor örökös tartományoknak nevezett országokkal való viszonyaira tekintettel tanulta megismerni. — Ügyessége, szorgalma s lovagias megbízhatósága csakhamar főnökeinek figyelmét, majd becsülését vonta magára. Majláth Antal gróf, a szép tehetségű, magyar érzelmű főkorlátnok 1841-ben udvari fogalmazóvá léptette elő; majd az államtanácsban szolgálattételre berendeltetvén, 1847-ben Ő felsége V. Ferdinánd által az udvari kancelláriához udvari titoknoknak léptettetett elő, majd az első felelős magyar miniszterium föllállításával, a külügyek miniszteriumában Eszterházy Pál herczeg oldalához miniszteri titkárul meghívatott.

Az 1849-ki események s egy makacs szembaj, mely több éven át a munkás férfit gyötré, egy időre elvonták a közpályától; de nem a tudományos búvárkodástól és régészeti gyűjteményeinek gyarapításától. — Azon helyes nézetből indulva ki, miszerint az elmúlt századok iparának termelvényei, pecsétek, érmek, festmények, rézmetszetek, a fém és agyagipar ezerféle készítményei, kellő sorozatokba gyűjtve, a magánlevelekkel együtt, leghívebben tükrözik a letűnt nemzedékek izlését, szellemi és erkölcsi szükségleteit, szokásait, szóval szellemi és anyagi, társadalmi s erkölcsi életét, nagy szorgalommal s nem ritkán jelentékeny pénzbeli áldozatokkal folytatta régészeti gyűjteményeinek gyarapítását és kiegészítését. A bíróságok úgynevezett végleges szervezése alkalmával 1854-ben a győr-megyei törvényszék elnöki székét elfoglalván, szigorú rend, fegyelem, gyors és részrehajlatlan törvénytájtás által a város és környék közbecsülését érdemelte ki, s Magyarország ügyének jobbra fordultával 1860-ban a soproni országos, majd az országbírói értekezlet által kidolgozott s az országgyűlés által helyeselt ideiglenes törvénykezési szabályok folytán visszaállított soproni királyi első folyamodású váltó-törvényszék elnökévé kineveztetett. Ugyanez évben bocsátá közre, hosszú fáradozásainak s ernyedetlen gyűjtéseinek első nagyobb szabású gyümölcset »Négyszáz Magyar levél a XVI. századból«, címe alatt, mely új s addig jóformán ismeretlen vilá-

gosságot vetett hazánknek a törökvilág alatti társadalmi, családi és magán, hadi és közjogi viszonyaira; kivált a Dunántúli részekben, hol az ottani magyarság egy Nádasdy Tamás nádor s a szigeti Zrínyi Miklós bán szárnyai alatt, a minden talpalatnyi földért, nehéz körülmények között, elég szívóssággal harczolt, a folyton előre nyomuló ozmán hatalom ellen. Ezen levelek 1504-től 1561-ig terjedő korszakból valók. Azonban csak a három első kelt a mohácsi vész előtt, a többi mind a mohácsi vész után, legtöbbje pedig azon korban, midőn Mátyás király székvárosa a törököt már uralta; de még a »királyi« Szigeth vára magyar kézben volt, s a török hódoltatást lehetőleg gátolta.

Mellőzve nyelvészeti érdekességüket, alig lesz magyar, kivált Dunántúlra való, ki ezen, hol daczos hangulatban, hol jóízű kedélyességgel írt leveleket érdeklél, sőt élvezettel ne olvasná; jöllehet az azokban tükröződő honvédelmi, társadalmi, törvénykezési és közbiztonsági állapotok, elég ziláltak és szomorúak, de mindig tanulságosak. Az erőszakosságok és vérengzések napirenden, a végházak fizetetlen lovagjai és gyalogjai megélhetésük végett sokszor koldulásra vagy rablásra utalva; a »törvénylátás« nehézkes és bizonytalan, a földnépc török és magyar hadak s földesurak által zsarolva; falvak, városok pusztúlva, a műipar és kereskedelem elnyomva, mind ez elég sötét hátterét képez. Vigaszúl szolgál ellenben a magyar nyelv általános kelete. Nemcsak alispánok és szolgabírák, tisztartók és udvarbírák, a végházak kapitányai és mezei hadnagyok, de nádorok, püspökök, sőt török katonatisztek s német hadbiztosok is magyarul leveleznek; s a nagy nyomoruság daczára jó borok, nemes halak, drága szőredek, selyem szövetek gyakran emlittetnek, jeléül annak, hogy a jó élet s cifra ruháról, szóval a fényűzésről és a pazarlásról, a meddig csak telik, sem országos, sem magán nyomoruság nem képes a magyart leszoktatni. Különös érdekűek pedig azon csatára hívogató levelek, melyeket török magyar vitézek váltanak egymással; s melyek egészen a spanyol és mórók közötti érintkezésekre s lovagias szokásokra emlékeztetnek. — Ezen a magyar tudományos akadémia által kiadott, de még távolról sem eléggé kibányászott gyűjtemény második kötetének anyaga kész, de sajtó alá végleges rendezésében

elhunyt tagtársunkat sokszoros tisztí teendői gátolák. Elhunyt tagtársunkat a magyar tudományos akadémia 1858 évben levelező tagjává választotta. Székét »*Néhány magyar köriratú pecsétről*« című értekezésével foglalta el, mely a pecsétannak hazánkra oly fontos, de fájdalom csak gyéren művelt szakirodalmának jelentékeny gyarapításául s a magyar nyelv régi nagy keletének bizonyítékául szolgál.

A pesti váltótörvényszék elnöki székére 1863-ban áthelyeztetvén, majd 1870-ben a királyi tábla egyik tanácselnökévé előléptetvén, mindkét helyen tisztí ügyeinek tömege által annyira túl vala terhelve, miszerint csak kevés időt szakaszthatott tudományos működéseinek folytatására.

Tevékeny szelleme azonban nem volt képes nyugodni, s ott hol ember kellett a tudomány s a közügy szolgálatában, nemes buzgalma soha sem hátrált.

Volt ez országnak egy jelentékeny történelmi, sőt politicali ügye, melyről 1860—1872-ig sokat irtak, még többet beszéltek, de alig tettek valamit, ez volt a magyarországi műemlékek ügye.

Midőn az országgyűlés jeles műrégészünk dr. Henszlmann Imre, akkoron országos képviselő indítványára, 1870 óta a műemlékek, a hajdankori műveltség e szótlanóságukban is sokat mondó maradványainak, az enyészettől megóvására jelentékenyebb összegeket szavazott meg, egyúttal gondoskodni kellett, hogy a műemlékek ügye ne csak egyes szakértők, de tágas körök érdekét ébressze fel s azok országosnak elismert ügye szakszerű és rendszeres ellátásban részesüljön. A bécsi »Central-Comission zur Erhaltung der Baudenkmale« tevékenységét Magyarországon megszüntetvén, Pauler Tivadar akkoron vallás- s közoktatásügyi miniszter úr 1872. évi ápril hó 4-kén kelt rendeletével egy magyar országos műemléki bizottságnak szervezését rendelte el, melynek elnökségét, Szalay Ágostonra bízta.

Előre haladott kora és bírói bokros teendői daczára bazafias készséggel vállalkozott ezen nagyjelentőségű sok bajjal járó föladatra. Öt éven át, kivált eleinte, a kezdet nehézségeivel is, kitartással megküzdve, ezen diszes tisztet halála napjáig teljes buzgalommal, lángoló úgyszeretettel s minden anyagi jutalom nélkül teljes odaadással viselte.

Tevékenysége ez irányban azonban nemcsak a folyó ügyek pontos és lelkiismeretes ellátására szorítkozott. Aggkora daczára ifjú tűzzel egész tekintélyét latba veté, hol egy műemlék megmentéséről, egy megindult, de lankadólag folytatott restauratoról volt szó. Az ő buzgalmának köszönhető, hogy a visegrádi vár alsó részének restauratiója elrendeltetett; hogy a budai vár nyugati részén létező Mátyás-kori torony és várfal lebontása megakadályoztatott; hogy a külföldön is rendkívüli jelességűnek ismert lébenyi román stílusú egyház teljes restauratiója biztosított, s ő volt az, a ki a IV. Béla által alapított budai vártemplom beható felvételét s derekas megépítésének eszméjét megpendítette.

Lelke örült valahányszor a vidékről egy vagy éppen nem, vagy csak hiányosan ismert műemlék rajza s leírása beérkezett, vagy hallotta, hogy a kormány költségén a műemlékek felvételére kiküldött ifjú művészek gazdag eredménnyel megtérve, az ügynek megannyi új apostolaivá lenni ígérkeztek. Az utóbbi időkben a műemlékek biztosítására szolgálándott törvényjavaslat megalkotásán fáradozott, de a gondviselés másképp rendelé s a kérlelhetlen halál idő előtt véget vete egy életnek, mely a király és nemzet, a tudomány és igazság szolgálatának volt minden percében szentelve.

Ily sokoldalú. közhasznú buzgó tevékenység nem maradhatott elismerés nélkül. Neve már ifjú korában a hivatalszobák szűk körén túl ismeretes lön. Torontál-vármegye táblabírái közé sorolá, a m. tud. akadémia levelező taggá választá, társulatunk, melynek keletkezte óta jegyzőkönyveink tanúsága szerint, buzgó s munkás tagja volt, tevékenységének elismeréseül választmányi tagsággal tisztelé meg. Urunk Ő Felsége, pedig a m. kir. udvari tanácsosi czím és jelleg adományozásával, majd sz. István első ap. királyunk jeles rendje vitézévé felavatása által méltóztatott rendületlen hívét legkegyelmesebben kitüntetni.

Bár mily fényesek voltak azonban ezen kitüntetések s bármennyire büszke lehetett is elhunyt tagtársunk, ezen nemcsak néki jutott, de által teljes mérvben egy hosszú közpályán megérdemlett kitüntetésekre, tevékenységének legszebb jutalmát azon közszeretben s elismerésben nyerte, mely őt a fővárosi társadalom legjelentékenyebb köreiben övezte, s mely végtiszteletén

oly nagyszerű mértékben nyilvánult. Találta végre a családi élet édes örömeiben, melyekben szeretett neje, immár gyászoló özvegye s derék gyermekei oly bőven részesíték. S ha hosszú fáradságos pályájára, élte alkonyán visszatekintve, megnyugvással hajthatá tisztességben megöszült fejét az örök nyugalomra, oldalán látva fiát Imrét, ki atyja s öregatyja nyomdokin indulva, azoknak a király és haza, a tudomány és közművelődés körül szerzett érdemeit saját érdemeivel gyarapítani, s azon munkát, melyet atyja megkezdett, a Régi Magyar Levelek II. kötetének sajtó alá rendezése s kiadása által betetőzni, úgy hiszem, kegyetes kötelmének ismerendi.

Élni is fog nemcsak gyermekeiben s műveiben, de emlékünken és mindazok emlékében is még sokáig elhunyt társunk, kik őt közelebből ismerték. Termetes vállas alakja, büszke, nyájas modorral párosult magatartása, rendületlen igazság szeretete, s magyar őszintesége, melylyel azt, mit igaznak tartott, akár népszerű volt, akár sem, akár találkozott az irányadó körök ideig-óráig uralkodó óhajaival, akár nem, bátran kimondani kész volt; igaz vallásossága, a király iránti törhetlen hűséggel párosult, habár a modern eszmék egyengető áramlatának nem mindig hódoló, de azért nem kevésbé tiszta honszeretete, őt azon férfiak mindinkább gyérülő csoportjába sorolá, kik jó tulajdonaikban és gyarúságaikban egyaránt önálló, egyénileg kifejlett s így mindenkor érdekes jellemeket képeztek.

Rola is teljes joggal elmondhatjuk »diu, qui patriae vixit«.

Dr. HEGEDŰS CANDID LAJOS.

SZALAY ÁGOSTON

RÉGISÉG-GYŰJTEMÉNYÉNEK ISMERTETÉSE.

Néhai Szalay Ágoston, régiségei gyűjtésénél, következetesen egy irányt tartott szem előtt: *hazai* régiségek gyűjtését; — úgy hogy aránylag csekély értékű hazai tárgyakért, gyűjteményéből gyakran sokkal értékesebb nem magyar tárgyakat adott cserébe; valahányszor pedig utazás közben Gmundenben vagy Salzburgban megfordult — ami majdnem évenként megtörtént — soha sem mulasztotta el az ottani régiség árusok boltjait átkutatni; mert jól tudta, hogy ezen az úton számtalan hazai régiség vándorolt máris, s vándorol még folyvást külföldre. Célját egyébiránt oly tökéletesen el is érte, hogy kevés magángyűjtemény lesz az országban, mely a hazai jelleget annyira magán viselné, mint az övé.

A gyűjtést sajátkezü följegyzése szerint 1826. mart. 27-én, vagyis 15 éves korában kezdette meg, s folytatta haláláig, tehát 51 éven át hangya szorgalommal, ritka értelemmel és kitartással. Két férfiú volt főleg, ki Szalay Ágostonra elhatározólag hatott gyűjteménye létesítésében, t. i. Jankovich Miklós, a szorosabb értelemben vett hazai régiségeket, de kivált a pecséteket s pecsétnyomókat illetőleg; és Horvát István, ki mint tanára a diplomatikában bizonyosan nagyban emelte s fejlesztette benne az előszeretettel az okmánygyűjtés iránt; s e kettős befolyásra vihető tán vissza az is, hogy gyűjteménye két fő részre oszlik, t. i. a könyvtárra, s a szorosabb értelemben vett régiséggyűjteményre, mely utóbbi az első mellett inkább csak mellékesnek látszik; — a főtjelzett tisztán hazafias irány egyébiránt nemcsak a gyűjteményen magán tükröződik vissza, hanem kétségtelen kifejezést nyer Szalay összes közleményeiben is, melyek: »Levelek a XVI.

és XVII. századból», »Magyar régiségek« továbbá »Néhány magyar köriratú pecsétről« tartott akadémiai székfoglalója, s legnagyobb munkája »Négyszáz magyar levél a XVI. századból«; — ezekhez sorozható még a legrégibb magyar nyelvemlék a magyar halotti beszéd, melyet néhány tanuló társával, jogász korában *Karacs Ferencz*czel rézre metszetett; úgy szintén kedves tanárának Horvát Istvánnak arczképe, melyet ugyanezen időben, s hasonló módon Perlaszca Domonkos rézmetszetében adott ki.

Legnagyobb szenvedélylyel a hazai magyar leveleket gyűjtötte, melyeknek legújabb keltjeül s gyűjtése határaul, a szathmári béke évét (1711) szabta meg; — eddig szándékozott ugyanis testvér-öccse Szalay László a Magyarok történetét megírni, s ezen évig akarta ő is magyar levelek közzététele által az akkori hazai magánviszonyokat illusztrálni. — Célját egyiksem érthette el: Szalay László, — 1864-ben bekövetkezett kora halála által félbeszakittatván munkássága, — a Magyarok történetét csak az 1708-dik évig írta meg; Szalay Ágostonnak pedig »Négyszáz magyar levél a XVI. századból« című munkája csak 1560-ig, illetőleg kiadásra kész, lemásolt magyar levél-gyűjteménye 1622-ig terjed.

Ezen általános megjegyzések előrebocsátásával áttérhünk a gyűjteménynek szorosabb értelemben vett ismertetésére.

Az első vagyis könyvtári rész kezdődik 8 db. kizárólag vallásos tartalmú codexszel, melyek kettő kivételével épek; egy közülök XIV. a többi XV. századbéli; kettő hártýára, — a többi papírosra van írva.

A 19 db. régibb és újabb írott könyv között leginkább említésre méltó:

»Processus der Tractation, so im Khunig Reich Polen von wegen Erwehlung ains Khunigs da selbst in Mense Decembri An. 1575 zu Warschau, von hernachuoigender Competitorn Gesandten fürgenomben vnd gehalten ist word.« (4° alak, bőrbe kötve.) Ezen körülbelül 400 lapra terjedő nagyérdekű titkos követségi jelentés részletesen előadja Báthory István akkori erdélyi fejedelemnek lengyel királylyá választását, egész terjedelmökben sorolva föl a beszédeket is, melyeket az illető követek, feje-

delmeik érdekében, az 1575-diki varsói királyválasztás alkalmával mondtak. — A most leírt könyv s az alább leírandó Corvina, voltak Sz. Á. könyvgyűjteményének kedvencz darabjai, melyeket vendégeinek igen szívesen mutatott meg. —

Továbbá »A ZOLTÁROK KÖNVE« Bors Jánostól, 1631. évből; (16-od rét alak, fekete bőrbe kötve) a fedél belső felén »Sor Catharina Constantia Révay könve« fölírással, végén pedig egy igen érdekes magyar verssel, a földi örömök mulandóságáról.

»Septem psalmi poenitentiales, cum nonnullis devotionibus conscripta in Arce Muran M. DC. XL. VII.;« — szintén 16-od rét, igen csinosan, aranyozott initiálisokkal s marginalis diszítéssel hártára írott imakönyv; — a bőrkötésen kívülről C. F. V. D. H. P. D. M. betűk (Comes Franciscus Vesselényi de Hadad, perpetuus dominus Murányensis) és 1647. évszám láthatók.

»A Seregek Vrának nagyobb dicsősségére. Es a dicsőített Szenteknek méltó tisztességére. Irattatott. 1727.« Nagy 8° alakú végig lapidar betűkkel írott imakönyv, a két első lap durván kifestve; a második lapon, nyíllal átszúrt nyakú hattyút ábrázoló czimer, jobbról B. balról A. betűvel (Beniczky czimer).

Továbbá a már többször kiadott »Haus-Prodicol Hansz Georg Ritters, Burger und Schneider alhier in Oedenburg Renovirt worden Anno 1701 die 2 January.«

Végül pedig talán nem érdeknélküli, a következő, a lovak tulajdonságait és gondozását tárgyzó 16-od rét alakú 255 fejezetkére osztott kis könyv: »Probálos Bizonyos Orvosagok. Melyeket Nehay Révay Istvan Uram ő Naga Constantiopolban az Török Császár Fenyos Portaian lévően Főlovas Mestere kenyvéből írot. Anno 1.6.6.6. 8 May« s a könyvecske végén »Georgius Pekler Anni 1693. 22 May«

Áttérve a 13 db. nyomtatott könyvre azok között első helyen soroljuk föl a már fönntemlitett, Corviuát: Thuróczy krónikáját, eredeti préselt bőrkötésben, melyről csak a csatok hiányzanak; első lapján Mátyás király kifestett czimerével, a szövegben számos szintén színezett képpel, (királyok arcsképei s jelenetek a magyar történelemből pl. Szt.-László legendája, a tatárjárás stb.) 4° alak 340. lap. Végén »Serenissimorum hungarie regū chronica bene reuisa ac fideli studio emendata finit feliciter

Impressa erhardi ratdolt viri solertissimi eximia industria et mira imprimendi arte: qua nuper venetijs nunc Auguste excellet nominatissimus. Impensis siquidem Theobaldi feger concuius Budensis Anno salutifere incarnationis millesimo qdringentesimo octogesimo octauo tertio nonas Junij.« A kötés belső hátlapján pedig Hayden Henrik saját kezű feljegyzése, mely szerint ezen és sok más jeles könyvet Miksa császárnak ajándékképen följánlott.

Említésre méltók még:

»Joh. Amos Commenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis« Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer 1685 latin, német, magyar és tót nyelven; melynek 158-dik lapján a képirást ábrázoló fametszeten »Sculpsit Jonat. Buberekius. Leutschoviae 1679« olvasható.

Továbbá egy-egy 1599. évi salzburgi, 1634. évi nürnbergi és 1706. évi varsói naptár az akkori szokás szerint teleírva mindenféle jegyzetekkel.

Végül még a nyomtatványok után mintegy függelékképen említve meg 3 térképet, ezek közül kiemeljük Buda városának és környékének, vászonra huzott 154·5 c.m. széles és 97 c.m. magas, teljesen ép állapotban levő térképét Fontana Domonkostól, midőn az említett város 1686. sept. 2-án a császári hadak által a törököktől visszavétetett.

Szalay Ágoston gyűjteményének fődíszje azonban, az okmányokban van, melyek 43 csomagban és 13 folio kötetben őriztetnek; — Szalay ugyanis korábbi időkben a kevésbbé értékes okmányokat könnyebb kezelhetés végett foliansokba kötötte.

Szolgáljon az itt közlendő számszerinti kimutatás rövid áttekintésül; van ugyanis:

magyar levél és okirat	1998 db.
latin » » »	1676 »
német » » »	405 »
más nyelven írott, vagy külföldi	196 »

Összesen 4275 db.

íromány;

Továbbá :

magyar nyelven írt számadás	16 füzet
latin » » »	136 »

Összesen 152 füzet

számadás ; végül pedig :

régi és újabb másolat 43 db.

Kor szerint fölosztva van :

Árpádkori hazai latin okmány	24 db.
Mohácsi vész előtt írt magyar levél	4 »
A XIV. száz. elejétől 1526-ig terjedő latin okm.	399 »
1526—1711. évekből való magyar levél	1106 »
XVI—XVIII. századból való magyar okmány.	888 »
1526 után a XVIII. század közepéig terj. latin okm.	1221 »
Vegyes, hártýára írott latin okmányok és codex töredékek	32 »
XVI—XVIII. századb. hazai német okmány	405 »
Más nyelven írott, vagy külföldi okmány	196 »

Összesen mint fent 4275 db.

Ez okmánygyűjteménynek alapját — Sz. Á. 1829. körül vetette meg, midőn részint Jankovich Miklós, részint ő megvásárolták, — s főleg ő, sok fáradsággal összegyűjtögette, a régi kamarai levéltárból kimustrált, — s legnagyobb részt, — már sajtosok és hentesek kezében volt okmányokat, — Ezután hosszú szünet állott be 1863-ig, mely évben vásárolta egy pesti fűszerárusnál, a fentkimutatott 152. füzet kamarai, — továbbá a munkácsi, szatmári, bajmóczi, lykavai, szt.-kereszti s. a t. várak XVI—XVIII. századbéli szerföltött érdekes magyar és latin szövegű gazdasági s egyéb számadások jó részét; az 1870-dik év különösen termékeny volt a XVII. századbéli okmányok megszerzésére nézve; míg élte utolsó évebe esik a XIII—XVIII. századig terjedő hosszú időszakot gazdagon képviselő, a Mérey és Kállay családokra vonatkozó nagy mennyiségű okmányok megszerzése.

A nevezetesebb egyénektől származó leveleket s okmányokat közelebbről megjelölni avagy egyenként fölsorolni jelen rövid ismertetésnek czélja nem lehetvén, csak főbb vonásaiban állítjuk egybe a gyűjtemény kiválóbb kincseit :

A 24. db Árpád-kori között legrégibb a III. István által 1169 körül kiadott okmány; képviselve vannak ezenkívül IV.

Béla, Kún László és III. András királyok is, több kevesebb okmányal.

A vegyes házbeli királyok közül Robert-Károly, Nagy-Lajos, Mária királyné, Zsigmond, V. László, Mátyás, II. Ulászló, és II. Lajos, mindannyian többszörösen, Hunyadi János, mint erdélyi vajda, azután mint Magyarország kormányzója, Hunyadi László, az akkori nádorok, esztergomi érsekek stb., stb.

A magyar levelek közül 400 már ki levén adva, elég azokat csak megemlíteni; — míg a kiadatlan levelek és okmányok között találjuk Bethlen Gábor, Báthory András és Zsigmond, Bocskay István, Rákóczy Zsigmond, gr. Zrínyi Miklós, Lorántffy Zsuzsánna, I. Rákóczy György, Báthory Zsófia, Rákóczy László, I. Rákóczy Ferencz, Apafy Mihály, Zrínyi Ilona, II. Rákóczy György, gr. Zrínyi János, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferencz, Bercsényi Miklós, Wesselényi Ferencz stb. stb., sajátkezüleg aláírt leveleit, ismét mindannyitól többet; ezenkívül még Bethlen Gábortól és I. Rákóczy Györgytől 2—2, — továbbá Zrínyi Ilonától, gr. Zrínyi Miklóstól, II. Rákóczy Györgytől és II. Rákóczi Ferencztől, 1—1 saját kezű magyar levelet, Széchy Máriától a »Murányi Venustól« pedig egy saját kezű magyar bizonylatot vélünk itt említésre méltóknak.

A mohácsi vész utáni időtől a XVIII. század közepéig terjedő latin leveleknél és okmányoknál, Zápolya János, I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. és III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly királyok és Mária-Terézia királyné, — a fentebb elősorolt fényes magyar családok nagy részének, — továbbá Báthory István nádor, Nádasdy Tamás stb. stb., sőt Heyster és Caraffa neveivel is találkozunk.

A publico-politicus tárgyak között említésre méltók Bethlen Gábor által a fényes portára küldött Chiereni Farkas és Tholdalagi Mihály követeknek adott utasítás, Bocskay István, és II. Rákóczi Ferencz proclamatiói, egy az ónodi gyűlés tagjaihoz intézett rendelet, s egy sokkal újabb, de tárgya érdekességénél fogva szintén a gyűjteménybe sorozott nyomtatvány, t. i. I. Napoleonnak Schönbrunnból 1809-ben franczia, latin és magyar nyelven kibocsátott proclamatiója, melyben a magyarokat fölhívja, hogy a Rákosra gyűljenek össze királyt választani.

A codex-töredékek között végre említés nélkül nem hagyhatunk egy festett initialisokkal és marginalis diszítéssel ellátott gyönyörű antiphonarium lapot.

A kézirat gyűjteménynyel szoros összefüggésben állanak, sőt annak némileg kiegészítő részét teszik az okmányoktól elvált viaszkepecsétek és a pecsétnyomók, melyekre Szalay Ágoston kiváló gondot fordított, s melyek méltó folytatásául szolgálnak az okmány gyűjteménynek, sőt ritkaságuknál fogva ezt részben talán felül is mulják; — 77 darab viasz- és 3 ólom pecsét van ez érdekes gyűjteményben, melynek leírását a viaszkepecséteken kezdve, van: a vegyes házi királyok korából, és pedig Róbert-Károlytól 2 különféle kettős — Nagy-Lajostól 2 db kettős és 2 db titkos, — Zsigmondtól 2 db kettős, — Erzsébet magyar királyné (salernói hgnőtől) 2 db kettős, — Alberttől 1 db kettős, — V. Lászlótól 4 db birói, — Hunyadi Jánostól, mint Magyarország kormányzójától 1 db birói, — Mátyástól 2 db kettős, 5 db birói, — II. Ulászlótól 5 db birói pecsét. Mint rendkívül érdekesek fölemlítendők még: László opuliai hg. nádor lovas, — István tótországi bán 2 ellenpecséttel ellátott — és Giletus Miklós nádor gyönyörűen megtartott; végül pedig Bakacs tamás esztergomi érsek monoró alakú — fájdalom részben törött — pecsétje.

A mohácsi vész utáni időből ott látjuk Zápolya János 1 db birói — I. Ferdinánd 1 db kettős és 1 db birói, — Miksa 1 db birói, Rudolf 2 db birói, — II. Mátyás 1 db birói, — III. Ferdinánd 1 db birói, — végül I. Lipót 1 db kettős és 1 db birói pecsétjét, s számos más egyházi és világi hatóságok, hivatalos és magán személyek viasz- — s XXII. János és III. Incze pápák, és Valerio Bentuccio velencei doge ólom-pecsétjeit.

Az összesen 161 db ezüst, réz és vas pecsétnyomóból álló gyűjteményre térve át, képviselve látjuk itt a monoró alakúaktól kezdve, a pecsétnyomók minden válfaját; lehetetlen azonban említés nélkül hagynunk Zrínyi Ilona 13·6. cm. magas 3·6. cm. átmérőjű vas pecsétnyomóját, melyet Szalay Ágoston jurátus korában mozsártörő helyett alkalmazva talált a szt. Gellért-hegy egyik viskójában, s melyet örömeiben 5 ezüst huszason mentett meg az enyészettől tulajdonosnője nem csekély bámulatára; ki szánakozó mosolylyal nyújtotta át, a szerinte nem egészen he-

lyes eszejárású ifjúnak drága zsákmányát. Külön említésre méltók még egy »Societas dissimilium infida«-beli tag 1559-dik évi pecsétnyomója; — továbbá II. Rákóczi Ferencz »Pro libertate« című, 1706-ban vert denárjának pénzverő bélyegje.

Pecsétnyomókról levén szó, felemlítjük azon körülbelöl 12 db-ból álló, legrégibb alakokkal bíró pecsétnyomó sorozatot, melyeknek valódisága szakértők által kétségbe vonatik; de melyek még azon esetre is, ha csakugyan hamisak volnának, a fentebbi gyűjteménynek becses kiegészítői. Ugyanis a harminczas években történt főleg, hogy a gyanútlan magyar közönség ezek, úgyszin, tén egynémely ugyanez időtájban készült okmány által félrevezettetett; a szakértők e készítményekkel nemes Literáti Sámuel nevét szeretik kapcsolatba hozni; — annyi egyébként bizonyos, hogy most is fordulnak elő hamisított pecsétnyomók.

A pecsétnyomókon kívül 81 db pecsét — és más gyűrű, ezek között nevezetesen egy B-vel s a nap és holddal (királyi jelvény) vésett Árpád-kori ezüstgyűrű, továbbá »Wenceslaus de Lucse« pecsétgyűrűje s egy Szt.-István korabeli, köszörületlen drágakövekkel kirakott gyönyörű filigraine mivű aranygyűrű méltók az említésre; — végül még 16 db vésett római kő, — 28 db, czímerekkel igen finoman vésett foglalat nélküli középkori kő és 4 db pasta és kagyló faragás, egészítik ki a gyűjtemény ezen osztályát.

S ezzel búcsút véve a királyi és fejedelmi nevektől az iparos polgári osztály felé fordulunk; mert a most következő tárgyaknak túlnyomóan legnagyobb része ezen osztály, — s az egyszerű házi élet köréből származik, sok érdekes világosságot vetve hazánk középkori magánviszonyaira. — Kezdjük itt Szalay Ágoston egyik specialitásával a bábsütő formákkal, milyeneket a nemzeti, a kassai s a pozsonyi muzeumok, a külföldiek közül a nürnbergi »Germanisches Museum« csak egyes példányokban, magánosok pedig épen nem, vagy alig mutathatnak föl. A mint ez a világon igen sokszor történik, ez a gyűjtemény is a véletlennek köszöni létesülését, 1862-ben ugyanis Szalay Ágostonnak sopronyi váltótörvényszéki elnök korában Eypeltauer nevű díjnoka, — ki tudta róla, hogy szenvedélyes régiség-gyűjtő, — vételre

ajánlott egy, bábsütő tesvére birtokában volt régi bábsütő formát, mely a gyermek Jézusnak a napkeleti bölcsek általi imáadását ábrázolja, s melynek szépségét és műrégiségi becsét Sz. Á. rögtön fölismervén, szokott szívósságával fáradhatatlanul fölkutatta nemcsak az összes sopronyi bábsütők műhelyeit nevezetesen pedig padlásaik minden zegét-zugát, — hanem ez időtől kezdve szabadságideje egyrészét is mindig e célra szentelte, úgy hogy alig van Magyarországon és Királyhágón túl város, melyben bábsütő-forma keresés végett meg ne fordult volna; sőt kutatását kiterjesztette Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg és Bajorország nem egy városára is, úgy hogy ez időtől fogva, ha más régiséget nem is, de néhány bábsütő-formát minden évben bizonyosan hozott haza útjából; így szaporodott föl az általa gyűjtött formák száma 115-re, melyekről, nevezetesen pedig azok metszéséről mint hazai iparágról szándéka volt egy külön monographát írni; a kellelhetetlen halál azonban elragadta őt, mielőtt e tervét valósíthatta volna.

Első pillanatra tán különösen hangzik bábsütő formákat gyűjteni; ámde ha előre bocsátjuk, hogy az akkori bábsütő formák lényegesen különböztek a mostaniaktól, melyek művészi becsre valóban legcsekélyebb igényt sem tarthatnak, ha megemlítjük, hogy az akkori formákon előforduló, történetileg nevezetes személyeknél arczkép hasonlatosságot, az öltözetekben tökéletesen correct stýlszerűséget találunk; ha meggondoljuk hogy az alakok kidomborítására ép olyan számítás kellett mint akár a pecsét, akár az érembélyeg vésésnél, bizonyára nem fogjuk a régi, bábsütő-forma faragótól sem megtagadni azon épen nem utolsó helyet, mely őt a magyar kézmű-iparosok között megilleti. — Hogy pedig a bábsütő-forma metszést, magyar kézmű-iparnak nevezzük: arra két okunk van: először az, hogy a magyarországiak valamennyi többi formánál sokkal jobbak, másodsor pedig az, hogy épen a legrégiebbeket és legszebbeket, melyek kerek alakúak, műnyelven debreczeni korongnak vagy debreczeni kereknek (Debreziner Scheibe) hívják.

Noha tán máris egy kissé bőven szólunk e tárgyról, legyen szabad annak újságánál fogva még egyetmást fölemlíteni, mi szorosabb értelemben véve, alig tartozik egy gyűjtemény rövid

ismertetésének keretébe. — Bábsütő formákat, melyek nagyrészt körtefába metszvék nemcsak fametszők készítettek, hanem úgy, a mint ez még most is itt-ott történik, maguk az illető bábsütő mesterek is; erre enged legalább következtetni az, hogy némely formán csak egy személyre vonatkozó, máson két különböző nagyságú, egymástól elütő kezdőbetű sorozatot találunk, az előbbi esetben a bábsütő, kinek nevét a betűk jelölik, volt egyszersmind a forma metszője is; míg a második esetben a nagyobb betűk a tulajdonos, a kisebbek a metsző nevét jelölik. Évszám főleg a jobbagnál igen sokon, fölírás, majdnem valamennyin van; ezutóbbi mindenkor latin, vagy német, magyar — legalább eddig — nem fordult elő; könnyű magyarázatát leli e körülmény abban, hogy akkoriban latin volt az általán használt hivatalos és tudományos nyelv, s hogy a kézmű-iparosok majdnem kizárólag itt megtelepedett németek voltak. — A mint már fentebb említve volt, az akkori bábsütő formák úgy tárgyaikra, mint alakjukra nézve lényegesen különböznek a mostaniaktól; szív, kard, pólyás bábú stb. most divatozó tárgy régente épen nem vagy csak, mint pl. a szív, igen elvétve, s ekkor is már csak a hanyatlás korában azaz: a XVIII. századtól kezdve fordul elő; — legszebbek a XVI. századtól a XVII. század közepéig terjedő időből valók, melyek nagyrészt kerekalakúak, nagyságra igen változók, mert van közöttük 33, de van 7 cm. átmérőjű is, némelyeknek csak egy, másoknak mindkét lapjuk metszve van; — hogy maga a metszés is igen különböző műbecscsel bír, önként értetik.

A forma közepét mindenkor a főtárgy foglalja el, körülötte azután sokszor angyal fejekkel, tarkázott lombozat, virág- vagy gyümölcs koszorú vagy pedig — s ezek a legrégibbek — vadászat van, olyformán mint a régi könyvek préselt bőrkötésén; maga a főtárgy nagyrészt a szentírásból van merítve: különösen sokszor fordul elő a Megváltónak a betlehemi pásztorok vagy pedig a napkeleti bölcsek általi imádása; de nem ritkák mythologiai vagy heraldicai tárgyak, kiváltképen pedig történelmileg nevezetes személyeknek rendesen igen érdekes arczképei sem.

Abból a körülményből, hogy sok bábsütő formán, férj és feleség vagy csak egy család czimere látható, úgy mint az ugyan-csak XVI. és XVII. századbéli ostyasütő vasakon, melyekből

szintén 3 példány van Sz. Á. gyűjteményében — sok valószínűséggel lehet következtetni, hogy családi lakomák alkalmával mézeskalácsos volt divat a vendégeknek szolgálni, mely biztonnal finomabb volt, a mostaninál, sőt talán a mostani czukorsüteményeket, és tortákat pótolta. Az ilyen formák kétség kívül az illető fejedelmek s főúri családok konyháinak felszereléséhez tartoztak, mire nézve különös érdekléssel bír egy, Sz. Á. által Segesvárott talált forma, melyeknek fő lapján az Apaffy czimer és MICHAEL * APAFI * DEIGRATIA * PRINCEPS * TRANSILVANIE * PAR * RE * HVN * DO * ET * SICVLOR * CO * fölírás; hátlapján pedig oldalt egy kis czimer ANDREAS BERTRAM APOTECARIVS, — 1671. fölírással látható.

Következnek a korsók, kupák és tálak, melyeket Szalay Ágoston legnagyobb részt a hatvanas években főleg pedig Sopronban lakása idején (1860—1863) szerzett; innét való nevezetesen a czéh korsóknak felénél több, melyeket midőn a soproni evang. templom újonnan épült tornya számára harangokat kellett önteni, az akkoriban már oszlófélben lévő czéhek e célra ajánlottak föl, Sz. Ágoston pedig kiváltván a még be nem olvasztottakat, ilyenképen még az utolsó perczben megmentett néhányat a végenyészettől.

A 8 db. 50—63 cm. magas czéhkorsón kezdve tehát a leírást, ezek között legnevezetesebb a göllniczbányai, gyönyörűen vésett alakjaival; és a soproni szabó czéh korsaja, mely eléggé szokatlanul zöld mázas cserépből s nem önből készült; a czéh korsókhöz sorakozik még 21 db. kisebb-nagyobb önkorsó, kupa és kondér, közöttük egy románkori keresztelő kancsócska, fedelén kívül a delfinnel (χρυσός ó-keresztény synonymon) belől Krisztus fővel; — továbbá egy igen érdekes magyar tábori palaczk, mely Székes-Fehérvár mellett a mezőn ásatott ki 1829-ben. — A 37 db cserép és kőkorsó között képviselve látjuk a tatai, passauai, räreni, nassauai és delfti készítményeket különféle magyar-, ausztriai- és cseh fayence készítményekkel együtt; legkiválóbb a gyönyörű tatai korsó, 1656. évből az Esterházy család színeiből összeállított tulipánokkal; két régi német zománczos korsó; a Passauban készült, czimerrel és lombozat díszítménynyel ellátott, vörösre mázolt agyagkupa; s egy köcsögalakú edény »terra sigillata 1651« fölíratot és gyári jelvényt mutató bélyeggel. — Ide

tartozik végre az 5 db, kiváló csinnal készült ónfedelű serpentin kupa és kondér, s mintegy függelékképen e rovatba soroztatott 3 üveg palaczkocska is.

A tálak közül, mint legrégiebbeket említjük a sárgarézből készült, majuscula köriratos 7 db keresztelő tálat s 13 db mendenczét, a közönséges, és néhány ritkább vert mivű alakzattal; továbbá 2 egészen egyforma, tojásdad-alakú, III. Károly vagy Mária Terézia korabeli szintén vertmivű és udvari étkezést ábrázoló sárgaréz tálat nagyon szép karima diszitással; a 19 db óntál és tányér között első pillanatra szembe ötlük a négyszögű karimájú 1607. évszámmal és apát-czímerrel vésett tányér; 3 db. mindenesetre egyházi czélokra használt — ó- és új szövetségbeli dombormivű jelenetekkel és föliratokkal díszített — tányér, végül egy igen kis tányérka, melyből III. Ferdinandnak magyar királyl্যা koronáztatásakor a pénzt szórták, s melyen e királynak dombormű arc képe magyar koronázási díszben látható; a 3 cseréptál közül végre említésre méltó az, melyen tiszta fehér alapon »NEMES ISKHAZY HORVÁT MIKLOS SÁNDOR SV-SANNA: 1768:« fölírás, s az illetők címerei láthatók.

Szalay Agoston, gyűjteményének eddig fölsorolt főbb tárgyain kívül azonban mindennemű egyéb középkori, valamint római és barbárkori régiségeket is gyűjtött, habár ezek nem is voltak a főntebbi rovatokba sorozhatók, nevezetesen a pénzeket, minthogy ezekre gyűjteménye épen ki nem terjedett, a magyar emlékérmek kivételével, csupán csak cserére szánt tárgyaknak tekintette.

A 120 db vegyes középkori tárgy rovatában első helyre sorozvák az egyházi régiségek, mely között említésre méltó a ritka szép, románkori, 11 cm-ter magas, teljesen megtartott, 3 lábú gyertyatartó, mely Munkácson találtatott; míg a házi eszközök között is igen sokat találunk, melyek épen nem érdek nélküliek, ilyenek pl. a különféle mázsálók, arany mérlegek, gyertyatartók, kézi lámpások, hollandi dohány-szelenczék, kanalak, nevezetesen egy igen szép gazdagon aranyozott, a-jour nyelű, ezüst evőkanál s egy nem kevésbé érdekes bronz gyógyyszerész kanál,— a kések között pedig a Visegrádon talált elefántcsont-nyelű beretva. Az említett sorozatba tartoznak továbbá a burnót-, s egyéb szelen-

czék, órák, napórákkal egybekötött iránytűk s egy Boldogkö-Várallján talált gazdagon aranyozott körző a XVI. századból, melyen 4 különféle külföldi méret látható; végül pedig az utolsó tárgy, melyet Szalay Ágoston kevéssel halála előtt, még ez év martius havában szerzett: egy XVII. századbeli téglázóvas.

Mint ékszer tárgyakat főlemlítjük a barbárkori kitünően szép egy pár arany és egy pár ezüst fülbevalót, melyek közül az elsők Dombóvárott, az utóbbiak Visegrád környéken ásattak ki. Továbbá egy Csanakon Győr-megyében talált csinos magyar készítményű zománczos női nyakéket.

A római régiségek között látjuk Galba császárnak Duna-Pentelén kiásott igen szép domborművű márvány arczképét; egy női alakkal díszített rúdvéget bronzból, melyet a n.-kanizsai indóház építéskor az alapzat kiásása alkalmával találtak; s egy Csávolyon Bács-megyében talált szép figurális díszítményű római veres cseréptálat; — még végre a hazai és a dán kőkori tárgyak is több különféle példányban vannak képviselve.

A néhány százra menő görög, római és magyar pénzek, mint már említettett, nem lévén gyűjtése tárgyai, azok csak mint egyes leletek: pl. a Sopron vidékén 1860. évben együtt talált 58 db magyar pénz birtak reá némi érdekkal.

Befejezésül főlemlítjük még a roccoco asztalt s karszéket és a régi pesti zászlót; továbbá a hun- és magyar vezérek és a magyar királyok inkább csak történeti becsű összesen 52 db arczképét, melyek rézre metszve Nádasdy »mausoleumában« is láthatók, s melyek a Sándor grófok rárői kastélyából származnak. Azon reményben, hogy sikerült kimutatnunk e gyűjtemény tisztán hazai jellegét, bezárjuk ismertetésünket néhai Szalay Ágoston kedvencz jelszavával, mely a történelmi társulat pecsétjén is jelmondatul olvasható: »Emlékezzünk régiokról.«

SZALAY IMRE.*)

*) A bold. Szalay Ágoston úr emlékezetének megünneplése alkalmából óhajtottandónak találván nagybecsű gyűjteményének ismertetését az emlékbeszédhez csatolni, ennek elkészítésére folkértük fiát, Sz. Imre urat, mint a ki legilletékesetb annak bemutatására, mint közvetlen tanúja atyja fáradozásainak, melyet az, e gyűjtemény létrehozása körül kifejtett.

MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI VÁRAI.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Az erődítmények jóval idősebbek a történelemnél. Az ősvagy történelem előtti korból fönmaradt földsánczok, u. m. pogányvárak, valamint a római óriás vallumok, sánczok és castrumok, érthető bizonyosságúl szolgálnak arra, hogy nemcsak a polgárosúlt, hanem az ezredévekkel előbb élt barbár, nomád népek is törekedtek saját életüket, barmaikat, vagyonukat a külellenség támadásai ellenében megóvni árkokkal, dombokkal és sánczokkal megerősített lakhelyeiken.

Az erődítés eszméje, több mint valószínű, az ellenségeskedés és erőszak első jelenségei alkalmával fogant meg az ember elméjében. Actio reactiót szül; a támadás védelmet. Saját védelmükre árkokat húztak, sánczokat emeltek, mely primitiv erődítéshez később a sövényből, fából, czövekekből készült erős kerítések, még később pedig a kőfalak és őrtornyok járultak.

Az őskor erődítéséről némi fogalmat nyújthatnak az egykorú harczy eszközök. A távolbani támadásra a paritty szolgált, melynek összenyomott gömb alakú kövei mindenféle nagy számban taláztatnak; továbbá a nyíl, melynek vesszőiről a kovából, obsidiánból, bronzból és rézből készült nyílhégyek nagy mennyiségben jönnek napfényre. Közeli hadakozásra hatalmas kalapácsokat, csákányokat, hadi szekerczéket, dárdákat, töröket, rövid kardokat és buzogányokat használtak, melyek hasonlóan kő-, bronz- és rézből készültek. Ezen támadó eszközök ellenében védszerül részint a vastag bőrből készült ruhák, részint pedig a vesszőkből font s rugékonyság tekintetéből bőrrrel bevont pajzsok szolgáltak.

Ily fegyverzet és védelmi szerek gondos megfigyelése és tanulmányozása után, az őskori hadakozás és erődítés hű képe

táruhat élénk. A támadottak, árkok- és sánczokkal erősített váraikba vonultak, melyeket meredek magaslaton, kúp alakú hegytetőkön rendeztek be, minők hazánkban pogányvár nevezet alatt (pl. Hont, Nógrád, Fejér és Zala megyékben) ismeretesek. Itt természetesen csak a parittyá és nyíl által árthatott nekik az ellenség, a mit ők sánczaik mögül, védett helyzetben, sokszorosan viszonyozhattak. A hadiszekerczékre, törökre, buzogányok-, dárdák-, kalapácsok- és kardokra csak a megtámadottak kirohanásai, vagy a vár bevétele alkalmával szorútlak.

A történelem előtti korszak ezen erősítési és hadakozási módja némi — de nem lényeges — változáson ment át az u. n. történeti korban. A védsánczok és árkok mellé a kövekből épült, eleinte kevésbbé erős, majd erősebb és nagyobb mérvű falak és tornyok sorakoztak, melyeknek némi nyomaiúl a Csehországban fölfödözött őskori salakfalak vagy mészkő-gátonyok tekinthetők. Ezek falragasz nélkül, oly módon készültek, hogy a mészkő-halmok alá, közéjük és föléjük gallyakat és faágokat raktak és ezeket meggyújtván, keményen összeálló és igen erős salakfalakká képződtek.

A legrégebb kőből készült erősítések úgy látszik Amerikában vannak, minők a tlaxcalteca-i, san-pablo-i, Mexicóban, az ollantaytambo-i és chupani Peruban, melyeknek még koruk sem határozható meg. ¹⁾ Ezeket követik a chinai, assyriai, görög és római erősítmények, mely utóbbiak nagyszerű vallumaik-, óriás védtöltéseik- és castrumaikkal a hadászat rendszeres előhaladását bizonyítják.

Legérdekesebb lendületet a hadászattal együtt járó erősítési építkezésnek a harczias középkor adott. Azon idő, melyben a nyers erő és ökljog mellett a lovagerények és művészetek oly könnyen megfértek, mintha csak testvérek volnának, a harczias, lovagias szellem fejlesztésére, mintegy aczélozására a

¹⁾ Demmin »Encyclopédie des Beaux-arts plastique« etc. I. 280. lap.

hatalmába kerített művészeteket is fölhasználta. Épen ezért a középkori erődtmények kiváló figyelmet érdemelnek, mint az illető kor nagyérdekű okmányai, melyekből az építette és lakta nép szokásait, erkölceit, természetét tanuljuk ismerni.

Hogy mily fontossággal bír a hazai középkori várak ismerete történelmünkre, mondani is alig szükséges. Azon maroknyi, de edzett, vitéz nép, mely testvéreitől elszakadva, messze kelet-ről nyugatra vándorolt, jól tudta, hogy rokonaitól elzárva, saját erejére, vitézségére és ősi erényeire lesz utalva új hazájában. Ezekben birta ő létének jogát, jövőbeni főnállásának, sőt hatalmának is zálogát! Épen nem lehet tehát csodálni, hogy a harcziaság, melyet ázsiai bölcszejéből magával hozott, mindennapi kenyerévé vált. Harczias vitézségét nemcsak bámulni, de rettegni is tanulta egész Európa. Hazája földirati fekvésénél fogva nyugat népeit hatalmas pajzsként fődözte a keleti ellenségek, török, tatár és mongol csordák elől. Ily körülmények közt e népnek a hadászatban oly gyakorlottsággal kelle birnia, mint ügyes tapasztaltsággal erődtményei alakításában.

* * *

A várak célja és felosztása. A középkori erődtmények közt kiváló helyet foglalnak el az u. n. v á r a k.

A v á r (*Burg, arx, castrum, castellum, château, bastille*) nevezet alatt oly építményt értünk, mely célirányos helyen rendszerint biztonsági célból készült. A középkori várak egyuttal a főurak, grófok, bárók főbb- és alsóbb nemesek lakhelyeül is szolgáltak.

Felosztásukat tekintve két főcsoportra különíthetők. Az elsőbe a rendesen magánosan álló tulajdonképi v á r a k vagy e r ő d ö k, a másodikba a megerősített városok sorozhatók. Amazok többnyire magán álló, a természettől is erődtésszerűleg képződött sziklán, vagy meredek hegyeken épültek s körülöttük később egész falu, vagy község, sőt néha város is keletkezett a vár hatalmas urának védszárnyai alatt. Így jöttek létre a megerősí-

tett városok, melyek erős bástyáikkal nem egy, hanem igen számos család épületeit és épületcsoportját védelmezték.

Mi ezuttal a megerősített városok mellőzésével, csak a tulajdonképeni várakra szorítkozunk.

A várak főrendeltetése hadi volt. Hadi célból, védelmi szempontból az ország különböző részeiben emeltek várakat, melyek mintegy őrszemei voltak a lakosságnak. A várak ilyen rendeltetése kiváltkép az ország határain volt nagy fontosságú.

Az u. n. végvárak hatalmas előőrsök gyanánt szolgáltak a külellenség netáni berontásai ellenében. Ilyenek voltak: Á r v a vá r a Lengyelország és Szilézia, D é v é n y, P o z s o n y, S o p r o n, M o s o n Ausztria ellenében, N é m e t u j v á r, Styria, B e l g r á d pedig a törökkel szemben védelmezték hazánkat, míg T e r s a t és C l i s s a az adriai tengerpartot őrizték.

Amily szükségesek és áldásosak voltak a várak védelmi szempontból, époly károsak egyéb tekintetekből. Hogy többet ne említsünk, a középkor féktelen természetű, csaknem vadultsággá fajult harcz-szomjas főurai váraik, erődjeik ellenállhatóságában bizva, gyakori rablásaik és pusztításaik miatt sokszor az egész vidék rettegett rémei voltak. Ezen u. n. r a b l ó - v á r a k nem egyszer a királyi tekintéllyel, a törvény szentségével is körömszakadtig daczoló dynasták ősi fészkévé lőnek. Hazai történetünk több ily hatalmas főúr nevét őrizte meg, kik — mint a t r e n c s é n i C s á k és S t i b o r vajda — az országban csaknem souverain fejedelemséget alapítottak. Ilyenek voltak: V ö r ö s k ö ¹⁾ B e c z k ó ²⁾ és B o l o n d ó c z, mely utóbbit Mária királynő 1391-ben adta Stibor vajdának.³⁾

A hadászati célon kívül még egy igen fontos feladat jutott a középkori váraknak osztályrészül, s e z a k ö z i g a z g a t á s i, administratív szerep volt, melyet az u. n. királyi várak (*castra regia*) tartottak kezeik közt. Ezek voltak a vármegyék s az egész vidék administratiójának főhelyei. Királyaink többnyire itt tartózkodtak, itt tartották az országgyűléseket, itt

1) Cod. dipl. VI. 2., 45. l. 1296-ban »V ö r ö s k e ő« név alatt fordul elő.

2) U. o. 1366-ban «B e c z k ó» név alatt, VII. 3., 129. l.

3) U. o. X. 1., 662. l.

mentek végbe a nevezetesebb országos események, minők a koronázások, királyi temetkezések, torna- és lovagjátékok stb., egy- szóval a vármegyéknek s így az egész országnak is ezek voltak életerei.

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mulató vá- rakat sem, melyek királyaink, főpapjaink, főuraink és lovag- jaink kirándulási helyeül szolgáltak. Ilyenek voltak: Vajda- Hunyad,¹⁾ Visegrád,²⁾ Zólyom,³⁾ Végles,⁴⁾ Ti- hany,⁵⁾ Tátika,⁶⁾ Csobáncz⁷⁾ stb. Ezek főleg díszépit-

¹⁾ 1409-ben »királyi birtok« (possessio regalis) név alatt jön elő Hunyadvár. V. ö. Cod. dipl. X. 8., 492. l. Ugyanezen évben Zsigmond király Serbe fiának, Woyknak adományozza (Cod. dipl. XI. 484. l.). Ez utóbbinak fia Hunyadi János kormányzó volt, aki a várkapolnát, lovagtermet, a nebojsza-bástyát és a többi erődítményeket építteté (V. ö. Arányi Lajos, Vajda-Hunyad vára 1452. 1681. 1866. szóban és képen. Pozsony, 1867. 3. és köv. ll.)

²⁾ E vár hatalmas erősség is volt. Tudjuk, hogy már Salamon ki- rály itt volt fogva. (V. ö. Katona, Hist. Crit. II. 416. l. A C. 1082.) Az igazi *Salamon-torony* nyomaira még nem bukkantak az ásatások fo- lyama alatt, melyeket a vár helyreállítása céljából az ország költség- én Henszlmann Imre vezet. — Miután ily hatalmas erőd volt, választ- tatott a sz. korona őrzési helyeül is. V. ö. Bél, Notitia Hungariae, I. 332. l.) »Arx ea duplex est, — így ír Istvánfi — altera minor ad Da- nubii ripam sita est; altera vero major, in qua corona Regia servaba- tur in editissimo ac fere inaccesso montis cacumine eminet, nec una alterius ope, nisi quum superiore in arce milites siti premuntur, indigere videtur.« Regni Hung. Historia. L'ib. XVI. Coloniae-Agrippinae 1724. kiadás, fol. 168. l.

³⁾ Az Árpádházbeli, de különösen I. Lajos és Corvin Mátyás ki- rályaink kedvencz helye. Ipolyi, Schematismus Historicus Dioec. Neo- soliensis. 1876. 223. l.

⁴⁾ Zsigmond király 1397. évben kelt egyik okmányának végso- rai szerint: »datum in casto nostro Vygles.« Tehát királyi bir- tok volt. Fejér, Cod. dipl. X. 2., 478. l.

⁵⁾ Cod. dipl. X. 4., 322. l. 1404-ben »castrum in Comitatu Za- lad« (Szala).

⁶⁾ »Castrum cum suis possessionibus« említetik egy 1392-ben kelt okmányban. Cod. dipl. X. 2., 81. 71. l.

⁷⁾ »Chobancz, castrum in Comitatu Zalad.« 1272. évben. Cod. dipl. VII. 4., 147. l.

kezési szempontból nevezetesek, amennyiben rajtok a középkori művészetek, u. m. az építészet, szobrászat és festészet mintegy remekeltek. E szavak bizonyosságául úgy hiszszük elég a *v a j d a h u n y a d i* várat fölemlíteni, melynek korunkig fönmaradt részletei alaptervezetében úgy, mint ékitményeiben, bő anyagot szolgáltatnak középkori hazai művészeink fényes volta fölött való elmélkedéseinknek és beható tanulmányozásainknak.

Várépítési jog, és ennek adományozása. Hogy a várépítési jog a középkorban bizonyos szabályokhoz volt kötve, egyszóval korlátozva volt, kétséget sem szenved. Miként is gondolható az, hogy a fejedelem tudta és beleegyezése nélkül, országa különböző pontjaira oly erődök emeltessenek, melyek — miként a következmény annyiszor igazolá — a királyi tekintéllyel is daczoltak. — Így pl. Németországban a várépítési jog a IX. századig csak a karolingi császárokat illette meg, e század vége felé azonban már átment az egyházi és világi fejedelmekre is. Később (a X. században) a grófok, bárók és nemes urak is emelhettek várakat, de csak saját birtokukon. Idővel a kisebb hűbéresek is megnyerték e jogot.

Az ausztriai törvények szerint minden birtokosnak meg volt engedve saját birtokán belül, de nem hegyen, hanem csak sík talajon, kétemeletű lakházat építeni és azt egy 9 láb széles és 7 láb mély árokkal körülvenni, azonban minden olyas építkezési részletet mellőznie kellett, mely hadi készületet árult volna el, minők: az előre szökő kerek erkély, védelmi folyosó (*Wehrgang*) és hadi ormozat (*Zinnen*).

A tulajdonképeni vár építhetése még nagyobb és több nehézséggel járt. Még maga a fejedelem sem adhatott engedélyt, várat emelni valamely község határain belül, a birtokos uraság tudta és beleegyezése nélkül. Azonban később, mintegy a XIV. században, elégséges volt egyedül a fejedelem jóváhagyása is.

Az alsóbb nemeseknek még a XIII. században sem volt szabad a grófok és bárók birtokán, sőt még azon területen sem, holtcsak valamicskét is birtak, engedélyök nélkül várat építeni.¹⁾

¹⁾ Cori, Bau und Einrichtung der deutschen Burgen im Mittel-

Hazánkban is korlátozva kellett lenni a várépítés jogának, melyet a király szokott adományozni. Így pl. IV. Béla egy 1259-ben kelt okmányában említi, hogy az ország főurainak és egyéb híveinek, erődítmények emelése czéljából alkalmas helyeket szokott adományozni.¹⁾ Ámbár nincs világosan kifejezve, hogy a kijelölt helylyel együtt a jogot is adományozta, ezt még sem jutott senkinek eszébe kétségbe vonni. A XIV. századból birunk erre nézve is történeti adatokkal. Hogy többet ne említsünk, Nagy Lajos 1361-ben privilegialis levélben ad engedélyt bazini Sebős fiának, Jánosnak, hogy hűsége és szolgálatainak kitűnő érdemeiért, kiváló kegyenél fogva (*de gratia speciali*) saját, Hedvár nevű birtokán új várat építhessen, és pedig kívánsága szerént kőből, fából vagy bástyaszerkezettel.²⁾

Ebből látható, hogy oly egyén is, ki már vár ura volt, még saját birtokán sem építhetett új várat a király engedélye nélkül, sőt ez engedélyt hűségi és szolgálati kiváló érdemek fejében s még ily esetben is csak kiváló kegy útján szokta adni a király.

Egészen másként állt a dolog a végvárakkal. Maguk a királyok nemcsak hogy szívesen vették, de meg is jutalmazták azokat, kik az ország megerősítéséhez hozzájárultak. — Így pl. IV. Béla király Moch fiának, Lekv-nek, valamint testvéreinek és Chvegh fiának, Péternek, kik 1245-ben, a tatárjárás után, a pozsonyi várban egy tornyot építtettek, Nekü birtokát adta azon kikötéssel, hogy ők és utódaik a tornyot ép-

alter. Zweiunddreissigster Bericht über das Museum Francisco-Carolinum. Linz, 1874. 3—4. l.

¹⁾ Theiner, Vetera Monumenta Hungariam Sacram Illustrantia. I. 253. l. »nos autem, qui etiam loca huiusmodi baronibus, et aliis regni nostri fidelibus largiebamur pro faciendis munitionibus, ipsi consorti nostre domine Regine, montem donavimus, quem petebat.«

²⁾ Cod. dipl. IX. 3., 235. l. »pro fidelitatibus et seruitiorum praeclaris meritis Domini Ioannis, filii Sebus de Bozin aulae nostrae militis, eidem de gratia annuimus speciali, ut castrum novum in possessione sua Hedvara, ad dictum castrum suum Bozin pertinente, in quo voluerit opere lapideo vel ligneo, ac structuris moeniatibus construi et aedificari faciendi ex praesenti nostra licentia et annuientia permissiva habeat facultatem.

ségben föntartani és védelmezni tartozzanak.¹⁾ De egyuttal kiváltkép ügyeltek királyaink, hogy a végvárak, mint az ország főerősségei biztos, hű kezekben legyenek. Ezen állításunkat ismét IV. Béla királyunk egyik okmányával tudjuk támogatni, ki hasonnevű fiának, a sclavoniai vezérnek őrizetére bizta Nyitra, Pozsony, Moson és Sopron végvárait, melyek általa — hogy az oklevél szavaival éljünk, — hasznosabban kormányozhatók, mint más által.²⁾

Azonban nemcsak a várak, hanem még az egyes tornyok emeléséhez is szükséges volt a király engedélye. Így pl. János, pilisi apát 1252-ben saját költségén építé a pozsonyi u. n. vízitornyot (*Vepruch*), melyhez előbb a király engedelmét kikérte.³⁾ Hogy maguk a tornyok is adományozás tárgyát képezték, világos adataink vannak. IV. Béla király a soproni »Bobet« nevű tornyot az ottani ispotályosoknak adományozta, mint ez IV. Kelemen pápa 1268-ban kelt megerősítő okleveléből kitűnik.⁴⁾ Íme még egy másik példa. Ugyanő a potoki várban levő tornyot István erdélyi vezér fiának, Vbul-nak ajánlodekozta.⁵⁾

Ezen adatokból hár nem teljes, de mégis érthető képét állíthatjuk össze azonos mozzanatoknak, melyek a középkorban nálunk a várépítés jogára vonatkoznak.

Várépítések. A várak építése, berendezése és hadi felszerelése igen sokba került. Míg a nagy bőségben kéznél levő építkezési anyag és az alsóbbrendű munkálatok semmibe sem jöttek, mert ezeket a jobbagyságnak kellett végeznie: annál több pénzt igényelt az építések, szobrászok és festészek munkája. Innét magyarázható, hogy pl. Ausztriában néha egyetlen vár építésére mért szövetkeztek többben? Ugyanazon család különböző ágai, sőt nem egyszer a velők szövetkező ide-

¹⁾ Cod. dipl. IV. 1., 380. l.

²⁾ Theiner, Vet. Monumenta Hung. Sacr. Illust. I. 254—255. l. CCCCLXXI. sz. »quod eadem castra per te utilius possent quam per alium gubernari« . . .

³⁾ Cod. dipl. IV. 2., 218. l.

⁴⁾ U. o. IV. 3., 471. l.

⁵⁾ U. o. IV. 2., 218. l. 1262. évben.

gen urak is egyetlen, közös várral bírtak, melynek általuk épített részével életükben és végrendeletileg is, mint tulajdonukkal rendelkezhettek.

Az első várépítések kétségkívül egyházi férfiak voltak.

Jól tudjuk, hogy a tudományokkal együtt a művészetek is a szerzetesek czelláiban találtak menedéket. Valamint a kisebb művészetek gyakorlatára, minők az ötvösség, lakatos művészet, kicsided festés stb. egész iskolák támadtak a szerzetesek között: az építési terv készítése, kivitele, a szobrász-véső és festész-ecset vezetése is az ő feladatukká vált. Közülök főleg a *benczések* tűntek ki e téren szerzett tanulmányaik és ügyességek által. A sz. galleni, hirsau-i, corvey-i, fuldai, paderborni, hersfeldi, reichenau-i, osnabrückeri hildesheimi stb. benczés-zárdák valóságos építészeti iskolákkal voltak kapcsolatban, hol számos világi is nyert oktatást, kik közül több kiképzett művész, lemondván az élet örömeiről mint szerzetes társ (*frater, laicus*) kiképeztetése után is benmaradt a szerzetben, míg mások vándor építészek gyanánt sokszor több országot is bejártak.

Nem habozunk kimondani, hogy hazánk első építészeiül is a Gézai vezér alatt megtelepedett *benczéseket* kell tekintenünk. Valamint átültették hazánkba a rendszeres földmívelést és iparágakat: épúgy több mint valószínű, hogy a főnebb említett külföldi benczés-zárdákból az építészeti tervek készítésének ügyessége, a rendszeres építkezés eszméje is tőlük származott át hozzánk.

Ezt bizonyítják erősített kolostoraik. Így a pannonhalmi anyakolostor egyuttal oly hatalmasan épült vár volt, hogy a tatárpusztítást szerencsésen kiállván, egyike lőn azon három helynek, melyek érintetlenül maradtak az országban.¹⁾ Föl-
említhető G ü s s i n g is, ma Németujvár, melyet III. Béla elvett

¹⁾ Ezek voltak: a mocsárokkal védett Székesfejérvár, Esztergom és Pannonhalma, mely utóbbiról így ír a »*Carmen miserabile*« szerzője: »et castrum S. Martini de Pannonia, ... abbate se viriliter defendente.« Rogerius, cap. 40.

a benczésektől s kárpótlásul IV. Béla 1263-ban Ujhelyt (*Vágújhely*) Lobou, Szerdahely és Pothvoric helységekkel, adta érette.¹⁾ Ugyancsak az ő birtokukat képezte a Garam melletti, várszerűleg épített kolostor is (*Monasterium S. Benedicti juxta Gron,*) mely még romjaiban is bizonyítékul szolgál arra, hogy a magyarországi benczések a várak építészeti szerkezetében minő jártassággal bírtak.²⁾

Azonban e felsorolt érveket még egy igen érdekes adattal toldhatjuk meg, mely egyenesen a pannonhalmi benczések építkezési ügyességére vonatkozik. Favus sz.-mártoni apát (1252—1264), kiről a rend történetírója, mint kitünő férfúról emlékezik, 1260-ban Szigliget nevű szigetet, mely hajdan Szalavárhoz, majd Ogyeczán, később Kálian ispán birtokához tartozott s ennek halála után IV. Béla fiára, Istvánra maradt, ugyanettől a hozzátartozó majorságok-, erdők-, szőlőkhálászatok- és egyebekkel együtt megszerezte, de oly kikötéssel, hogy a szigeten levő hegyre várat építsen. Ezen kikötés okát valószínűleg a tatárpusztításban kell keresnünk, ami bizonyára nem teszi tönkre oly mérvben hazánkat, ha több oly várból, minő a pannonhalmi is volt, üldözhatték volna az ország különböző pontjain dúló barbár csordákat. Nem csoda tehát, ha a király a sz.-mártoni apátot s egyáltalán a benczéseket, kik csakis az építészetben való jártasságuk által felelhettek meg a várakozásnak, bizta meg e vár építésével. Favus teljesíté is a parancsot, amennyiben két év leforgása alatt oly szép és erős várat emelt, hogy azt maga a király megszeretvén, visszavette a az oda adományozott szigetet, csakhogy a vár birtokába juthasson, s helyette három más birtokot adott kárpótlásul az apátnak.³⁾

¹⁾ Czínár-Fuxhoffer, *Monasteriologia*. I. 78, 81. l.

²⁾ Béli, *Notitia Hungariae*. IV. 270. l. »praeter rem divinam, Martis quoque domicilium fuit.« Igen sokat állott ki a török uralom és magyar felkelések alatt.

³⁾ Czínár-Fuxhoffer, *Monasteriologia*. I. 80—81. l. »castrumque in dicto loco bienni spatio tam venustum et securum struxit, ut desiderio eius potiundi captus Rex insulam cum castro receperit, et pro eo villam et terram Bok in Comitatu Zaladiensi, terram Debre-

Az egyháziak nem sokáig gyakorolták egyedül, kizárólagosan az építés mesterségét. Mintegy a XIII. századtól kezdve, a papság elvilágiasodásával s a szerzetesek tevékenységének lankadtával a városok hatalma növekedni kezdett s így az építészet gyakorlása is jobbára a világi építésszek kezeibe szivárgott át, kik czéhszerűleg szabályzott társulatokba álltak s gyakorlati építészeti iskolákat, u. n. szabadkőműves páholyokat állítottak föl. Ezek közt a strassburgi, kölni, bécsi és zürichi (*főpáholyok*) birtak legnagyobb tekintéllyel. Az egyes páholyok és azok társtagjai (*mesterek, pallérok és legények*) mind alá voltak vetve a legrégibb strassburgi főpáholynak.

A középkori czéhszabályok és számadások, naplók és egyéb följegyzések bűvárlata igen érdekes adatokat szolgáltatna a régi építkezések történetéhez.

Várhely. A várak építésénél kiváltkép oly helyet szemeltek ki talajúl, mely már földrajzi fekvésénél, természeti viszonyainál, egy szóval alkatánál fogva alkalmas volt az erődítési építkezésekre.

Legelső sorban a sziklás, vagy kavicsos talajt, az egészen magán álló meredek hegyeket keresték ki, melyek míg a megtámadást nehezítették, az ellenállásra már alkatuknál fogva hivatva látszottak lenni.

Ahol az ily kedvező természeti viszonyok hiányzottak, szívesen építettek a régi római castrumok, erődök és váracskok romjaira is, meggyőződván a sziklakkal is versenyező római falragasz és váromladék erős voltáról, melyek az újonnan emelendő várnak biztos alapjául ígérkeztek.

Magyarországban, mely a római uralom alatt Pannonia és Dácia névvel oly fényes szerepet játszott, mint ezt a folytonos leletek bizonyítják, épen nem volt nehéz feladat az építendő várak és városok alapjául római maradványokat keresni. Álljon itt néhány példa. Ad flexum helyén Óvár, Arabona térsé-

the ad Castrum Nitriense inter Vág et Dudvág positum, denique terram Alma ad Comitatum Sümeghiensem Monasterio S. Martini assignaverit."

gein Győr, A n n a m a n t i a-n Duna-Földvár, A l i s c a-n Szexárd, C i m b r i a n a-n Veszprém, Aquincum-on Ó-Buda, B r i g e t i o-n Ó-Szőny, S a b a r i a-n Szombathely, S o p i a n a-e-n Pécs épült.¹⁾ Elődeink bejövetelekor mint volt római coloniák még fenállottak: Belgrád, Győr, Gyulafejérvár, Ó-Buda, Pest, Pozsony, Szerém, Titel és Zimony. ²⁾ Az ó-budai római castrum a magyarok bámulattárgya volt; ³⁾ hasonlókép sokáig fönállt a s z a l a v á r i is. ⁴⁾

Rónás vidéken főleg a nedves, mocsáros helyeket kedvelték a várak építéséhez fölkeresni, hogy így az erődítményt — ha lehetséges — köröskörül vízzel védelmezzék. E czélból néha terjedelmes, hosszú és mély mesterségesen készült árkokat vontak a lapos vagy völgyes helyen álló vár köré, melyen keresztül messzebb fekvő tóból vagy folyóból vezették a vizet. Az ilyen várakat leghelyesebben p o s v á n y- vagy v í z i v á r a k n a k (*Wasser-, Uferburgen*) nevezhetjük. Ily ingoványos helyen épült vár nevét tartá fön S á s v á r, melytől ma egy falu neveztetik így Beregh-Ugocsa megyében. Miután a vár posványos vidékén igen sok sás nőtt, e nevet nyerte. — Hasonlónak véleményezhető S á r v á r is, mely okmányainkban már a XII. században előfordúl. ⁵⁾

Folyó-völgyekben feküdtek: M u r á n y, T o r n a, M u n k á c s, V i n n a és Z n i o.

Legkedvezőbb helyül mégis a h e g y e s vidékek kínálkoztak. Itt, a köröskörül szabadon álló, mersékelt magsságú hegycsúcsokat, meredek, magától a hegy zömétől mély szakadások által elvált hegyfokokat szemelték ki, sőt még a hegyről lecsün-

¹⁾ V. ö. Pannonia térképét R ó m e r F l ó r i s t ó l. — D e s j a r d i n s - R ó m e r, A m. n. muzeum római feliratos emlékei. Budapest 1873. fol. Melléklet.

²⁾ K e r é k g y á r t ó Á r p á d, A míveltség fejlődése Magyarországon 889—1849. I. rész. Középkor. 1. füzet. Budapest, 1876. 35. l.

³⁾ H e n s z l m a n n, Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stíli mű-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876. 145. l.

⁴⁾ U. o. 145—146. l. Alaprajza is közölve van.

⁵⁾ Cod. dipl. VII. 3., 17. l. 1192-ben kelt okmány szerint „castrum S á r v á r.“

göleg alakult sziklatömegben is szerettek erődítményeket emelni, mert azon oldalt kivéve, melyen az ily várhely a hegy- vagy sziklatömeggel összefüggésben volt, sehol sem kellett erős védfalakat és tornyokat építeni, miután maga a természeti fekvés eléggé védelmezte a várat.

Az ily várakat hegyi- vagy sziklaváraknak (*Höhen-, Felsburgen*) nevezzük, minők nálunk: Somoskeő, Salgó, Zagyva, Buják, Fülek, Nógrád, Kékkő, Hollókő, Visegrád, Beczkő, Szanda, Revisthye, Szász-kő, Tihany, Tátika, Csobáncz, Nyitra, Trencsén, Munkács, Kis-Sebes, Szarvaskő, Fraknó-Ghymes, Ajnácskő, Lietava, stb.

Krasznahorka lovagvár, teke alaku hegy csúcsán, kőfal és sáncz nélkül (*Gömör-megyében*) épült, csupán tornyai és bástyái adjak meg neki a középkori vár kinézését; Blatnicza pedig meredek kősziklán emelkedik.

Építési terv. A középkori várak építési tervének megállapításánál több tényezőre kellett figyelni az építésznek. Mindezenelőtt számba kellett vennie az építendő vár célját, rendeltetését. Az ország határain emelt u. n. végvárak erős, zömök falazataikat tekintve szembetűnően különböznek az ország belsejében épített erődöktől, melyeknek — bár szintén egyes városok vagy egész földterületek megvédésére voltak hivatva — korántsem kellett oly sokat szenvedniök külellenség megrohanásaitól, mint amazoknak, melyek az ország hadi erejének előőrsei őrszemei gyanánt szolgáltak.

A mi a rablóvárakat illeti, ezek rejtekhelyen, u. m. hegy-zúgokban, völgynyílásokban, erdők sűrűjében emelt kisebb terjedelmű, de jól megerősített váracsok voltak, melyek alkatuknál fogva gyorsan épülhettek, s így a középkori műépítészet mintaképeiül épen nem tekinthetők.

Az építészeti tervezet teljes pompájában a mulatóváraknál lép föl. Míg itt a vár ura kényelmét, amennyire a középkori lovagkor ezt fölfogá, az építész előmozdítani törekedett a célirányosan emelt lakosztályok, pompás lovagterem, diszes kápolna és ügyesen csoportosított gazdasági épületek takaros elrendezése által: addig az erődítési műveletről sem feled-

kezett meg, mint ezt a magas sánczok és mély árkok fölött öröködő várfalak, előre szökő kerek őrbástyák, fölvonó hidak, a több emeletével kimagasló őrtorony s egyéb erődítési részletek bizonyítják. Azonban megjegyzendő, hogy ezen erődítési szerkezet az ily mulatóváraknál néha inkább csak a festői kinézésű külalkat, mint veszedelmes támadások visszaverése czéljából készült. —

Az építkezési tervezet függött továbbá a vár fekvésétől is. Főszabályul látszottak követni: a helyi viszonyokat minél ügyesebben fölhasználni a vár erődítésére. A hegyeken, vagy sziklákon emelt váraknál az ügyes építész fölhasználta a talaj minden legcsekélyebb emelkedését és szögét-zugát, hogy erődítménye — sokszor a lakosztályok kényelmének és a külső építészeti szépség rovására — minél célirányosabb, megközelíthetetlenebb, és így a támadásokkal is daczolóbb legyen. Innét magyarázható a várbástyák szabálytalan tarkasága, a várépület külalkata- és részleteiben tapasztalható merészség, úgy hogy a várak építési tervrajzaikat tekintve csak is többé-kevésbbé megegyező földrajzi fekvésükhöz aránylag hasonlítanak egymáshoz. Ezt azonban épen nem kell úgy értenünk, mintha minden szabály nélkül épültek volna a középkori várak, épen nem; mert az erődítés főszabályai csaknem mindig szem előtt tartattak, melyektől ha némi lényegtelen eltéréseket tapasztalunk is, ezek csupán czélirányosság elvéből történtek.

A várépítészeti styl észlelt szabálytalanságának egy más, nem földrajzi, hanem történeti oka is van. Igen csalódnék, aki azt hinné, hogy a maig fenálló, romokban heverő, vagy egyáltalán valaha létezett középkori várak, alaptervezetüket és teljes építészeti kivitelüket tekintve egy időben, egyszerre létesültek volna. Egyetlen tekintet az alaptervezetre, felületcs vizsgálata a vár részleteinek meggyőznek bennünket arról, hogy eleinte annak csak zöme, lényeges részei, míg egyik vagy másik részlete csak évtizedekkel vagy épen századokkal később épült.

Ezen időszerinti építészeti bővítéseknek különféle okai lehetnek, minők: a birtokos család jelentékeny szaporodása, fölvirágzása, újabb védelmi rendszer, a vár összeomlása, fölégetése, sőt nem ritkán pusztta fényezésből is lényegesen átalakítva mint-

egy újjá vagy terjedelmesebbekké lettek a várak. Innét magyarázható a várak alaptervezetének kuszátsága, az alkatrészek aránytalansága, a szobák, ablaksorok rendetlensége stb.

Amily mértékben bántja ezen stylelles rendetlenség a műértő szemet: époly, vagy még nagyobb mérvben nyújt érdekes anyagot a várépítésznek és különösen az erősítési mód tanulmányozásához. Zsinórmértékül állítható föl, hogy minél régebbi eredetű valamely vár, annál több bővítés, átalakítás, javítás és toldás vehető észre pontosan fölvetett alaprajzán és külsején; annál komorabb és mogorvább a lakosztályok elrendezése, szűkebbek a szobák, vastagabbak, zömökebbek a falak és hozzáférhetetlenebb a vár hely. —

Az ily terjedelmi változás legélénkebben nyilvánul az u. n. hegyi- vagy sziklaváraknál. A legrégebbi rész, a vár zöme rendesen a hegytetőn, sziklacsúcson vagy meredek magaslaton áll, a későbbi bővítés a hegy vagy szikla oldalán lépcsőzetesen lefelé haladva kapcsolódik az anyavárhoz.

E szabály alúl kivételt látszanék képezni a visegrádi vár, melynek alsó része régebbi a felsőnél, ha ugyan kiderülne s okmányilag ki lehetne mutatni, hogy nem létezett a hegycsúcson régebbi épület a mainál. Részünkről épen a hegyi várak ezen imént vázoltuk keletkezési módjából gyanítjuk, sőt valószínűnek is tartjuk, hogy volt, a hol egyúttal a valódi Salamontorony nyomai is keresendők volnának. ¹⁾

Építési anyag. A középkor legrégebbi várai nagyjából földből hányt sánczok-, sövény- és hasábfakerítések- és fatornyokból állottak. Chronologiai határvonalat azonban határozott történeti adatok hiányában nem vélünk húzhatni a föld-, fa- és kőből készült erősítmények között. Anonymus tudósítása szerint a magyarok bejövetelök alkalmával, mely időszámításunk IX. századának utolsó tizedére esik, földből hányt erődöket

¹⁾ A korona sem az alsó, hanem a felső várban őriztetett. V. ö. Istvánfi főnebb (5. l.) idézett helyét. Regni Hung. Historia. Lib. XVI. 168. l.

emeltek. Így Szabolcs vezérről mondja, hogy mély árkot ásott és igen erős várat épített földből. ¹⁾ Hasonlók voltak: Himesudvar, Tas vagy Sárvár, Várad és Csongrád. ²⁾ Hogy minő szerkezettel bírtak e primitív alkotású várak bajos eldönteni. Úgy véljük, közel járunk a valóhoz, ha azt állítjuk, hogy a kiásott mély árkokból kihányt földet sánczczá tömörítve mindkét oldalról fátörzsökkel tűzelték körül, felső színét pedig fölhantolták. Valószínűleg — erősség tekintetéből — kisebb-nagyobb kövekkel is keverték a sánczczá alakítandó földet és az ily erősített helyen fából vigyázó- vagy őrtornyot emeltek, melyből szemmel lehetett tartani háborúskodás idején az ellenséget.

Ezen várépítkezési mód jóval a honfoglalás után, a királyság idejében is divatban volt, más szavakkal: a kőépítkezés még később is, mintegy III. Béla koráig, a ritkaságok közé tartozott.

A kőből készült várak első nyomát ismét Anonymusnál találjuk, ki Bars és Zólyom várakat már a honfoglalás idejében készült kőépületeknek állítja. ³⁾ — Jól tudjuk, hogy Névtelenünk az előtte történt eseményekről sokszor korának felfogása szerint gondolkodott és írt, s így az ősmagyar korról közölt adatai »cum grano salis« veendők. De ezen adatát nincs okunk kétségbe vonni. Érveink a következők. A magyarok bejövételük alkalmával — mint már említők — több római castrumot találtak használható állapotban, melyeket az elfoglalt területen elődeik a római birodalom bukása után birtokolva, szintén védelmi helyül használtak. Ilyenek voltak pl. a budai és szalavári castrumok. ⁴⁾ Ugyancsak Németországban is, melyet őseink oly sokszor bekalandoztak, már a X. században kőből épült várakat láttak, sőt épen az ő betöréseik miatt emeltek a határos részekben ilyeneket. Most már kérdezzük, valjon elődeink

¹⁾ „Zobolsu fecit fossatam magnam et castrum fortissimum aedificavit de terra, quod nunc Zobolsu nuncupatur.“ Cap. 21.

²⁾ Anonymus, Cap. 17, 34, 40.

³⁾ U. o. cap. 34.

⁴⁾ Henszlmann, Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílus mű- emlékeinek rövid ismertetése. 145—147. l.

belátva a kövekből épített erődök czélszerűbb voltát, nem iparkodtak volna-e az előttük fekvő római castrumok és a németországi végváarak mintájára hasonlókat, — habár talán csekélyebb számmal is — emelni, nagy bőségében levén az anyagnak? Ezzel épen nem akarjuk azt állítani, hogy azonnal az egész és minden vár kőből épült, és hogy az ily várak a monumentalis építészet körébe tartoztak volna. Eleinte csak az őrtornyot, később a kerítést, majd végül a lakházat is kőből építették.

A kőből emelt várak némi analogiáját látjuk a Sz. István által épített székesfehérvári basilikában, mely négy sarktornyáival a római várnákra emlékeztet és egyuttal erődzerű szolgálatokat is tett.¹⁾ Hasonlók voltak nálunk később a nagyváradi, pécsi és esztergomi basilikák. Ide mernők sorolni az erődített kolostorokat is, mely eszme, — a templomokat és kolostorokat erőddelel kapcsolni össze — nyilván a pogányság helylyel-közzel való fellázadásából eredett. Ily erődített templomok és kolostorok szükséges volta könnyen megfejtethető azon fogadtatásból, melyben a Szent István által behozott kereszténység részesült s a Kupa- és Watha-féle lázadásokban nyilvánult is. Ellenszegülés alkalmával könnyű szerrel viszsza verheték a templomot — mint keresztény cultus-épületet — megtámadó lázadókat, sőt vész idején ott meg is vonhatták magokat, elrejtették kincseiket. Habár az egyházi épületek nagy része a XI—XII. században mint szükségleti alkotmány, fából épült volt, mégis egy-két nevezetesebb templom — mint az imént említettek is — kőből emeltetett: miért vonnók kétségbe, hogy a hazára nézve nagy fontosságú erődítmények közül szintén a jelentékenyebb pontokon állók, kőépületek ne lettek volna? Első helyen ily kőből épült várnak kelle lenni a pannonhalmiak, mely a tatárpusztítás dühét kiállotta. Épen ezen adatra, hogy ily veszedelmet kiállott, fektethetjük a fősúlyt. Hogy pl. Székesfehérvár könnyen ellenszegülhetett, mocsáros fekvése fejti meg; sőt az esztergomi vár is kedvezőbb földrajzi situatioja miatt, ha épen csak faczölöp-kerítéssel volt is körül-

¹⁾ Henszlmann, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest. 1864. fol. 131. l.

véve, könnyen védekezhetett. Nézetünk szerint Pannonhalmát csak a kőbástyái menthették meg, s így nem látszik elég alappal bírni egyik, különben érdekes hazai bűvárunk és történeszünk azon állítása, melylyel kereken tagadja, hogy a XIII. század előtt hazánkban profán köépületek — minők a várak is — lettek volna. ¹⁾ Mi az imént elősorolt adatokra támaszkodva történeti ténynek véleményezzük, hogy hazánkban nemcsak első királyaink alatt, hanem már a honfoglalás idejében is kivételesen kőből is építettek várakat, bár nem habozunk azt sem kimondani, hogy e nézetünk a valószínűség határain túl, teljes bizonyosság fokára kellő adatok hiányában jelenleg még nem emelhető.

¹⁾ Wenzel, Magyarország középkori várainak és városainak építkezési módjáról. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. aug. 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest. 1868. 4-rét, 385. l.

CZOBOR BÉLA.

A F E K E T E S E R E G.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

E jeles honvédelmi szervezetből láthatni, hogy Mátyás király, mint azt az egykorú úgy bel-, mint külföldi írók tanúsítják, hadi tudományával, hadvezéri tehetségével s bátor vitézségével a korabeli európai fejedelmeket fölülhaladta; ő volt egész Európa s a kereszténység figyelmének, reményének központja, az ő lángeszétől s vitézségétől várta ez remegő szívvel az ozmán hatalom megtörését.

Ő, mind a hadirendállás, mind a harci eszközökre nézve új tanulmányokat hozott létre; egykorú szemtanú írók álmélkodás teljes dicsérettel s lelkesedéssel beszélnek az általa behozott hadirendállásról, tisztek és köznépre egyenlően szigorú fenytételről, szabályos hadimozdulatok és fejtödzésekről, főleg bátor és vitéz lelkéről.

Az ő hadi iskolájából kerültek ki hazánk több évtizedeken át leghíresebb hadvezérei: Báthori István, Kinisy Pál, Drágfi Bertalan, Zapolyai István, Szokoli, Bánfy, Gerébek, Rozgonyi Sebestyén, Magyar Balázs, Dóczyak stb. dicsőségük királyuknak, büszkeségük nemzetüknek s a hazának!

Ez állandó katonaság, s különösen a fekete sereg volt Mátyás nagy hadjáratainak biztos alapja; ez vívta ki úgy a nagy király, mint országa részére a vitézség s harci dicsőség Európa szerte fényes hírnevét.

Lássuk ezekből néhány vonást:

/ Mátyás és Kazimir lengyel király között a béke eszközzése végett 1473. sept. 13-án megnyílt oppelni gyűlésből a lengyel követek tíz nap múlva a magyar követségtől e szavakkal búcsuztak el: végezzen a kard! Mátyás újlag kilépett a harctérre, hadait szerencse kísérte annyira, hogy 1474-ben Kazimir békét aján-

lott, mely febr. 24-én meg is kötött; azonban midőn három hét múlva Nürnbergben Ulászló követi Fridrik császárral Mátyás ellen szövetkeztek, Kazimir is hozzájuk csatlakozott, hogy így Mátyás négy oldalról támadtassék meg: Fridrik, Ulászló, Kazimir és Erdélyben az oláh vajda által.

Értesülve erről Mátyás, előkészületeket tett. A sokat zaklatott Komorowszki cseh vezér várait Oravát s Likavát nyolczezer aranyért megvásárolta, s hatezernyi fekete serege élén Morvába indult; hol a rabló várakat elfoglalta; Olmüzből hadait mart. 3-án Sileziába küldte, maga Budára jött, s innét májusban követséget indított Nápolyba Ferdinánd király leányát, a híres szépségű Beatrixot részére nőül megkérni.

Ezalatt cseh soldosai pusztítani kezdték Ausztriát, maga pedig 400 könnyű lovas kíséretében sept. 13-án Boroszlóba bevonult, hol a polgárok örömjajjal fogadták. Ezután sept. végén Kazimir lengyel király 60 ezernyi, részben tatár sereggel Silézia határán átlépett, Mátyásnak azonban csak oct. 4-én érkezett meg hátrahagyott tizezernyi hadteste, s ezzel az ismeretes fekete sereg is, mely a Sz.-Miklós melletti külvárosban az Oder partján szállott táborba. E fekete sereg — mint egy egykorú író előadja — rettenetes volt; minden hadműveletekben mestereleg begyakorolva, e mellett ügyes és bátor az élelmi tárgyak beszerzésében, harczy rohamnál rendben s mozdulatban mint egyetlen ember; nyugalom idején féktelen, zabolátlan tömeg, inkább hasonló ragadozó állatok, mint emberekhez, s így barátaira káros, ellenségeire nézve rettentő.

E fekete sereg által Boroszló vidékéről néhány nap alatt minden barom a táborba volt hajtva, a külvárosokban minden magtár, csűr, raktár, pincze, bolt, szekrény feltörve, kiürítve, felosztva, kapuk, házak, háztetők lerontva, feltüzelve. Az ellentárlás nagyobb erővel toroltatott meg; kérelem elmaradt zsold színe alatt elűtasíttatott; vezéreiknél tett panaszok a háború elkerülhetlen bajaira hivatkozással; a tanács előterjesztései királyi szigorú, de ritka esetben végrehajtott parancsok kiadásával intéztettek el. Egyedül az egyházak, sirok, s női becsület és erény maradtak sértetlen: mert a fekete legio legtöbb századosai magyarok valának!

Mátyás hadseregét a boroszlói polgárok élelemmel elláták, a hatezernyi fekete sereg pedig, a környék lakosságát iugóságaival messzi földre szállítván, a vidéket az ellenség elől pusztasággá változtatta. E mellett a király Zápolya Istvánt és Kinisy Pált Lengyelországra küldte pusztítani s az utakat elzárni; a nép és megrémült királyné hiában hívták haza Kazimirt országa védelmére; nem ment, hanem Ulászló húsz ezer emberével egyesülve, Boroszlótól egy mértföldnyire Katerunnél megállapodott.

Mátyás látva a túlnyomó erőt, álruhában, nyomorult pór képében kiment a városból, bejárta, kikémlelte Kazimir táborát. Oct. 27-én tizenötezer lengyel és cseh rohanták meg a városfalait, de az első ágyúlövésre megszaladtak.

Oct. 30-án éjjel harangzúgás és nagy vigalom zaja hallott ki a városból, mert a nápolyi király követei Ferdinánd és Beatrix nevében kedvező választ hoztak; ezt az ostromlók tűzvészre magyarázván, megrohanták a falakat, de 400 puskás és ezer vasas fogadta őket, visszaverettek; a fekete csapatok naponként kirohantak, s csoportosan hoztak foglyokat, s ez utoljára annyi volt, hogy eleség és hely szűke miatt nagy részők ismét szabadon bocsátatott, mindegyik elébb arczán egy vágással megjelöltetvén; e megvető bánásmód mellett az ostromlókat Mátyás német hadnagyai is háborgatták; Kazimir áttette ekkor táborát a város másik oldalára, de siker nélkül, helyzete ez által nem javult. Az eleségszállítást Lengyelországból Zápolya és Kinisy, a cseh földről Haag Ferencz ausztriai lovag elzárta; éhség, fagy, ragály, sőt tűzvész is nagy mérvben pusztította az ellenség táborát.

Kazimir büszkesége meg volt törve, követeket küldött Boroszlóba, békét kérni. Mátyás elengedhetlen föltételül azt válaszolta, hogy ezt a két király személyesen kérje tőle. Kazimir nov. 15-én egyedül, majd másnap Ulászlóval együtt megjelen Mátyásnál, ki vasasainak élén arannyal és gyöngyökkel kivarrott fehér diszöltönyben jött üdvözlőkre. Dec. 8-án a megkezdett tanácskozmány harmadfél évi fegyverszünettel végződött.

A következő év végén Szabács váránál találjuk a királyt fekete seregével. E várat Isabég bosniai basa építtette Mitroviczon alól 3 mérföldnyire a Száva és Bothna szigetén; 1471-ben sánczárkokkal, töltésekkel megerősíttette, s ez hatalmas hátvédül

szolgált arra, hogy a török pusztító beütéseit alsó Magyarországra annál bátrabban tehesse. E várnak helyőrsége 1475-ben ötezer válogatott janicsárból állott. Mohamed és Mátyás egyaránt ismerte e hely hadászati kiváló fontosságát, melyet amannak megvédeni, ennek bevenni életkérdés volt. Mátyás seregével átkelt a Száván, s iszonyú erőfeszítéssel kezdett az ostromhoz. Fekete legióját a nappali munkában a figyelő ellenség dühe, éjji nyugalmaiban ágyuinak folytonos dörgése zavarta. Végre a vár bekerítve, a közlekedés elzárva s minden kirohanás életveszélyessé lett téve. Éjjel kísértett meg egy rohamot, a félig lerombolt falakon s várárkain egyenlő hévvel s változó szerencsével folyt a harcz; — végre a magyar sereg visszanyomatott, de azért az ostrom lankadatlanul lett folytatva. Mátyás egy csolnakon merész bátorsággal a vár gyenge oldalát személyesen kikémlelte; éjjel-nappal ég és föld reszketett az ágyuk szakadatlan morajától. Közelgett a választó óra. Az ostrom 30-dik napján késő őszi homályos viradatkor a király fekete legiójának négy csapatát egy bokroktól eltakart árokba rendelte, hogy egész nap ott rejtőzve, éjjel rohamot intézzenek a várra. E leshellyel átellenben Mátyás délben kiállva a vár elé, jelt adott a támadásra. A harczot a könnyű gyalogság kezdte meg, a paizsosok támogatták a rohamot; a fekete legio néhány csapatja a király vezérlete alatt a kapukat betörte, s a kirohanó janicsárokat halálos csapásokkal fogadja. A támadás és ellentállás a kapuk előtt, a sánczokon s falakon mindég egyenlő hévvel újul meg; a kifáradt janicsárok azon makacs elhatározással harczolnak, hogy e helyet az utolsó emberig nem hagyják, a magyarok a hősiecs halál vágyától lelkesülve küzdenek, — végre az iszonyú mészárlás közben esteledni kezd; a király visszavonulót fúvat. Gyorsan elhagyják a magyarok a csatatér, visszavonulásuk a kétségbeesést mutatja. A várbeliek a diadal édes örömeivel szállnak nyugalomra; az örök figyelme még mindég a szaladó magyarokat kíséri. Azonban az éj homályában esőzuhogás és szélvész üvöltése között előlépnek a fekete csapatok leshelyeikből, csendesen meghágják a falakat, hol senki nem várta s nem védte; felharsan a hadi kürt, jelezni az elhátározó percet. Rohamlépésekben sietnek elől a könnyű gyalogok, utánuk legyőzhetlen fekete serege élén maga a király. Iszonyú

zavar, csatazaj, öldöklés fejlődik, hol legnagyobb a veszély, legközelebb a kétség, ott van Mátyás lelkesíteni szóval, tettel. A nagy vállalat sikerült; a holttestek halmai fölött ünnepélyes csend váltja föl a csatazajt; a várórségből, mert fogoly lenni nem akart, egy sem menekült meg életben. A király ura lön Szabácsnak.

Ily vonásokban mutatják föl az egykori írok a fekete sereg vitézségét, melyet ha híven elő akarnánk tüntetni; Mátyás nyugoti és keleti legnehezebb hadjáratának s fényesebb győzelmeinek részletes leírását kellene hosszú sorban adnunk.

Elég legyen ez alkalommal röviden elmondani, hogy a fekete sereg a magyarok oldalánál jelen volt az osztrák hadjáratokban Fridrik császár ellen, részese volt ezek alatt a legvéresebb ostromoknak s legfényesebb győzelmeknek; ott volt 1482-ben Hainburg bevételénél Pandokles vezér alatt, résztvett 1484-ben Korneuburg hosszú vivásában, s itt tanúja volt vezére Dávidházi István vitéz halálának; ott volt Kinisy Pál és a cseh Zeleni János vezérek alatt Krems, Stein, S.-Pölten bevételén; ott volt 1484-ben Bécs ostroma s meghódolásánál; a város északi részét a Duna felől a két vitéz cseh Tettau testvérek parancsa alatt a cseh sereg kerítette be, ez őrizte a Tábor hídját, sánczot hányt, fatornyot emelt; résztvett 1487-ben a magyar sereggel Bécs-újhely erős vára véres és hosszú ostrománál, hol a nyugoti torony ellen igen erős rohamot intézett; majd midőn Mátyás ellen három fejedelem: Fridrik császár, Kázmér lengyel és Iászló cseh király szövettek, az ezek elleni hadjáratban Mátyás hét ezernyi cseh sereggel Zeleni Jánost küldötte a porosz és lengyel szélekre, s fényes győzelemmel tértek vissza királyukhoz; végre jelen volt 1488-ban a sziléziai hercegek elleni háborúban a fekete sereg Haraszi Ferencz, Trinka és Haugvitz vezérek alatt, kik a szövetséges hadakat szétverték.

De mint sok más jeles intézménye úgy az állandó katonaság s a fekete sereg is nagy alkotóját nem sokkal élte túl. A nagy király, birtokos a annyi emberi s királyi erényeknek 1490. ápril 6-án meghalt, s máj 15. Pesten királyválasztó országgyűlés tartatott.

A magyar koronára vágyó öt vetélytárs: Corvin János,

Beatrix az özvegy királyné, Miksa, Ulászló és Albert között az országnagyai egyességre jutni nem tudván, a nagyváradi püspöknek Pruisz Jánosnak, ki fölemelkedését Mátyás királynak köszönhetette, vezérlete alatt Bécsbe követséget küldtek Zápolya Istvánhoz, ki Beatrix ajándékai következtében Ulászló cseh király mellett nyilatkozván, János püspök útját Morvaország felé vette, s hogy Ulászló megváltását biztosabbá tegye, az itt tanyázó fekete sereget, mi eddig a vetélytársak egyikének sem sikerült, pártja részére százezer aranyon megvásárolta.

Ulászló sept. 15. megkoronáztatván, első teendője volt vetélytársait, kik őt több oldalról megtámadták, legyőzni; e végett a fekete sereget Morvából Magyarországra rendelte, s azt 1491. év kezdetén saját vezérlete alatt testvére Albert ellen indítván, Kassát megszállotta, s némi csatázás után legyőzvé, véle febr. 20-án békét kötött.

Ekkor egész erővel Miksa ellen akart fordulni, de a kincstár üressége miatt a fekete seregnek 47 ezer arany hátralévő zsoldját kifizetni nem bírván, kénytelen vala ennek állomáshelyül az Eger és Vác közötti vidéket kijelölni. Az itt megszállott fekete sereg gazdag kárpótláshoz látott s e vidéken rémitő dúlást vitt véghez; az egyházakat, zárdákat, nemeseket, jobbágyokat egyenlő kiméletlenséggel fosztogatta; míg nem némely elzalogosított királyi jövedelmekből bevett 47 ezer arannyal ki elégítettetett. Ekkor Bátor István vezérlete alatt a fekete sereg is fölkelvén, a király Zápolya, Kinisy, Hunyadi János és Bakacs Tamás vezérek alatt 40 ezernyi sereget zúditott Miksa ellen, a Dunántúli rész Fehérvárral visszafoglaltatott, s nem sokára a békealkudozások megkezdettek.

Ezalatt a békepontok nem teljesítése miatt újra megjelen Albert, s alig 4—5 ezernyi seregével Zemplén-megyét pusztítja. Zápolya István a vezérlete alá rendelt, azonban zsoldja ki nem fizetése miatt újra lázongó fekete sereget, melynek ekkor Haugvitz Miklós volt parancsnoka, lecsendesítvén, általa Albert Kassánál nagyon megveretik. Ez alatt a béke Miksával is nov. 7-én Pozsonyban megkötöttetett.

E közben a törökök látva a Magyarországon dúló háborúkat, s hogy ezek miatt a bátor Kinisy az alvidékről, Fejérvár

alá elvonúlt, bár Bajazet sultán az egyiptomi hadjáráttal volt elfoglalva: mégis több török csapatok 1491-ben összegyülekezvén, a Bánátot s Bihar-megyét Nagy-Váradig égették, rabolták; majd később ismét egy csapat a Temesváron felüli vidéket, másik Horvátországot pusztította, míg nem ez utóbbit a bán Derencsény Imre megverte. Hasonló vereség érte Kinisy és Várday Péter részéről azon török hadakat, melyek ősszel Szendrónél a Dunán átjöttek; mind a mellett másik török csapat Jajczát, másik Szabácsot, harmadik Belgrádot tamadta meg. Legvéresebb csatája ellenök Moré Fülöp szörényi bánnak volt, ki rajtok oly győzelmet nyert, hogy két szekeret török fejekkel megrakva indított útnak Buda felé, de maga útközben meghalt, hanem testvére s a győzelemben társa szállította el azt az országgyűlés színe elibe, s ki azután szörényi bánná ki is neveztetett.

A még Mátyás által a sultánnal 1488-ban kötött 3 évi fegyverszünet is letelvén, ennek meghosszabbítása végett Czobor Imre Konstantinápolyba küldetett, ki még az országgyűlés alatt jun. 8-án azon hírrel tért vissza, hogy a fegyverszünet nem sikerült, s az ország nem sokára támadást várhat a töröktől.

Erre a király Temesvár, Szörény, Szabács és Jajcza várakat őrséggel s élelemmel ellátta, a fekete sereget leküldte Kinisy zászlói alá, s ebből ezer ember Belgrádra rendeltetett. A viddini basa nem sokára nyolczezer emberrel Szörényt megszállotta, de Kinisy ott termett, a törököt megverte, s Temesvárra igen számos török fogolyt szállított, hol azokat hallatlan kínzások között kivégeztette.

Szörény vára fölmentése után augusztus hónapban a fekete sereg egyes csapatai Szegedre, ennek környékére, valamint a Duna-Tisza közön fekvő helységekre lettek téli és nyári szállásra szétosztva; azonban hópénzüik elmaradása miatt csakhamar oly sok rablást, gyújtogatást, gyilkosságot s ragadozást követtek el, hogy a károsult községek kénytelenek valának Szegedről köveket küldeni a királyhoz azon keserves panaszszal, miszerint a török uralom alatt lakóknak élete tűrhetőbb, mint az övék, kiknél a fekete legio van beszállásolva, ők a sauyargatást tovább már nem állhatván, kéri a királyt, hogy vagy zabolázza meg e

kegyetlen sereget, vagy nekik engedje meg, hogy rajtok boszujokat tölthessék.

Erre a király Kinisy Pálnak, kinek a fekete legió parancsnoksága alatt állott, meghagyta, hogy a fekete sereget, ha lehet, szép szerivel, de szükség esetében erőhatalommal is fékezze meg.

Kinisy visszaemlékezve arra, miszerint e csapatok felső Magyarországhban mennyi rablást, pusztítást és szentségtörést követtek el, hogy eljárása sikeresebb legyen, magához hívatván a századosokat, őket szíves fogadás és megajándékozás mellett erélyes szavakban megintette, hogy minden kihágásoktól mind magokat, mind katonáikat szigorúan visszatartsák, annyival inkább, mivel ő büntetés terhe alatt megparancsolta, hogy a lótar-táson kívül, mit ingyen kapnak, egyéb élelmi szerek részökre mérsékelt áron szolgáltatassanak; a századosok, jóváhagyva ez intézkedést, megígérték, hogy parancsát teljesíteni fogják, s ezzel Szegedre, nyári szállásaikra elbocsáttattak.

Azonban már néhány nap múlva a fekete sereg a vidék lakosságát ennek élete, becsülete s vagyona ellen irányzott leg-istentelenebb kihágásokkal kezdte kinozni; minek következtében Kinisy előtt egy tisztos nő jelent meg öltönye rongyaiban, s térdre borúlva sűrű könnyhullatások között panaszkolta, hogy őt, védtelent, a cseh katonák minden vagyonából, még öltönyéből is kifosztották; majd egy falu lelkésze panaszkolta előtte, hogy egy cseh katona a Krisztus teste ezüst tartályát, az egyházból kirabolván, a szent testet istentelen kezekkel földre vetette.

Kinisy már az első panaszra is szerfölött megindult, de kellő szigorral föllépni a viszonyok nem engedvén, haragját mértékelni kelle, nehogy a fekete legiőt, melynek vitézségére a töröknek napontai beütései miatt nagy szüksége volt, magától elidege-nítse. Azonban folyvást és mind sűrűbben érkezvén hozzá a panaszok, a csehekhez egy dorgáló levelet írt, melyet ezek merész elbizakodottságukban széttépve, lábaikkal összetapostak — s istentelen rablásaikat tovább folytatták.

Végre Kinisy kénytelen vala belátni, hogy úgy az alvidék nyugalma, mint saját tekintélye megóvása végett is a csehek féktelen vakmerőségét tovább büntetés nélkül hagyni nem lehet, a

mi hogy ily számos és vitéz nép ellenében biztosan sikerüljön, erélyes intézkedésekre volt szükség.

E végett 1492. évi aug. hónapban a török elleni hadjárat ürügye alatt alsó Magyarország csapatvezéreit, s a szomszéd városokat segítségül szőlította, minden faluból a régi gyakorlott katonákat zászlói alá gyűjtötte, sőt e mellett népfölkelést is rendelt.

Ezután a fekete sereg táborának kikémlelésére előcsapatot küldvén, ettől értesült, hogy táboruk sánczkerítéssel van megerősítve; majd ez előre küldött leggyorsabb lovas csapatok véletlen hétszáz portyázó cseh lovasra bukkantak, kiket azonnal megtámadván, mindkét fél vitézül harczolt annyira, hogy a diadal sok ideig kétes volt, még nem végre a csehek kénytelenek valának visszavonulni. Sietve nyargaltak ők övéihez, s elmondván a fenyegető vész nagyságát, a cseh csapatok, a mint lehetett, hirtelen *Halas falu* alatt táborát ütnek, azt árokkal megerősítik, hogy így vizök is legyen, s legalább Halas felőli részről védve legyenek.

De Kinisy tervöket megelőzte; mert ő is e helytől — Halastól — nem messze táborba szállván, minden hadi eshetőségre jó eleve készülteket tett. Ezután seregével a csehek táborát annyira megközelítette, hogy azokra támadást intézhessen, s elkezdvén táborukat kisebb ágyúkból sűrűn lövetni, őket a harczterre kicsalta; ezalatt seregét csatarendbe, jobb és bal szárnyra a gyors könnyű lovasságot, középre a vasas csapatot állítá.

A fekete legio és cseh lovasság táborukból kiindulva s zárkózott négyszögöt alakítva oly erős rohammal vetették magokat a vasasokra, hogy ezeket messzebbre visszanyomták. Észrevévén ezt Kinisy, azonnal jelt ad a lovassági tizedeseknek s századosoknak, hogy lassanként húzódjanak vissza, s eként az őket hévvel üldöző ellenséget táborától minél messzebbre csalják el.

A hadicsel sikerült. A visszavonuló magyarokat diadalörömmel üldöző csehek észre sem veszik, hogy táborukat mily messze elhagyák, midőn Kinisy hirtelen egyfelől a vidék felkelt lakosait, kik rúdakra kiszegzett kaszákkal voltak felfegyverkezve, másfelől a szárnylovasságot lesből hátulról nagy erővel reájok zúdítja, s ugyanekkor visszavonuló lovasságát is megfor-

ditván, a cseheket mintegy hálóval, egészen bekeríti. A helyzet néhány perc alatt életveszélyessé vált.

A magyar csapatok a cseheket dühösen megtámadták, a kaszások pedig kaszáikkal azok lovai inákat összevagdalták, s midőn a csehek rémülve látták, hogy menekülés sem előre, sem hátra nincsen, élethalál harcztot kezdettek. Végre legyőzettek, közülök 400, mások szerint 700 elesett, a többiek nagy számmal, fegyvereiket elhanyagolva, magokat megadták; zsákmány, gazdag táboruk, mely egymás végibe állított szekerekkel volt erősítve, nem kevés öldöklés után bevételre s felprédáltatott. Az elfogottak közül Kinisy a főbűnösöket részint az e síkságon lévő több magos dombon fölállított bitófákra fölakasztatta, részint roncsolt kézzel és lábbal kerékbe törette; a kik pedig a lakosság előadása szerint kevésbé valának bűnösök, azoknak megkegyelmezett. Ezek sirva letett eskü alatt kötelezték magokat, hogy jövőre Kinisynek engedelmeskednek, a magyarokat nem bántják s multról zsoldpénzeiket nem követelik.

Majd a fekete had külön királyi rendelet által fölbontottnak, eltöröltnek nyilvánított, s közülök a kitünőbbeket a király, sokakat erdélyi vajda Bátory és a nádor Zápolya István vettek be seregükhöz, a többiek, mintegy háromezren, Haugwitz hadnagyuk alatt Osztrák- és Morva-ország határain rabló életet kezdván, 1493-ban elfogattak, kivégeztettek!

E legio elenyészése emlékét több emlékjel s a kegyeletes hagyomány is megőrizte számunkra.

Halas város keleti részén, délről a reform. temető, északról az úgynevezett postakert, keletről a szántóföldek között elterülő legelőn a szántóföldek széliben, ma szélalmok helyéül használtatik az úgynevezett »fekete hegy«, mely hagyomány szerint onnét nyerte nevét, mivel a fekete sereg, midőn a felvidékről Szegedre vonúlt, útközben Halasra érkezvén, a város alatt pihenőre e dombon szállott és telepedett le.

Továbbá e városhoz $\frac{1}{4}$ órányira fekvő gyógyhatású nagy Sóstó közelében, ettől keletre fekszik »zöld halom« nevű domb telve csontokkal, — a szőlők alsó része és a város között a fekete vagy vetemény földek széliben van a »nagyhalom«, ismertesebb néven »templomhegy«, — a város 5-ik tized nevet viselő

részében a tóparton találhatik a »piarczhegy«; ezek közül utóbbi időkben a *templom* és *piarczhegy* nagy része úttöltésnek elhor-datott; ezen halmok — hagyomány szerint — az itt Kinisy által levágott csehek holttestei eltemetéséből keletkeztek.

A történelem e hagyomány jogosultságát támogatja, főleg miután a helyfekvés is ezt igazolja; jelesen: a zöld halom, a piac és templomhegytől északdéli irányban fél óra távolságra, a piarcz-hegy pedig a templomhegygyel majd átellenesen esik, s e két utóbbit csak egy nagy tó széles nádas medre választja el.

Arra nézve, hogy a népes Halas városnak, mint kún szék-helynek egyháza a reformatio előtti időben hol állott, történelmi adatunk nincsen, a hagyomány a mostani város legrégibb részé-nek az úgynevezett »tabán«-t, a 4-ik és 5-ik tizedben a tómel-lékén tartja, hol még e század első felében is találhattak sövényből font régi házak, fa sarkon forgó fakilincses-kölkes záváros-ajtókkal; e véleményt támogatják az itteni két dombra ruházott piac- és templom nevek is; minélfogva nagyon hihető, hogy Halason a reformatio előtti régi egyház a mai »templomhegyen« feküdt a tó partján, s a város felől a tó nádas medre, a mai szőlők — még akkor valószínűleg erdőség — felől e tónak benyúló — ma »piparé« nevű mocsárjai által minden véletlen berohanás ellen természetileg kellően védve volt; ez egyház a lakosság által e harcziás korban szükség esetében védelmi menhelyül is hasz-náltatott; s hihető, hogy a fekete legio is Halasra szállásoltat-ván, e régi egyházat foglalta el, hova rablott vagyonát össze-hordta, sőt nagyobb biztosság végett árokkal is megerősítette.

Ez árokkal erősített táborhely vala az, melyről Kinisynek kémei tudósítást vittek, ide futott vissza azon hétszáz lovas csa-patnak maradványa is, mely Kinisy elő örsei által visszanyo-matott, hirt adni övéiknek a veszélyről; mire az itt táborozott számos csehek táborukat szekerekkel is megerősítették, más ol-dalról a tó medre által valának védve; innét indultak ki négy-szüget alakítva a cseh csapatok, s midőn Halas keleti részén megverettek Kinisy által, ez volt azon erősített táborhely, melyet az előrenyomult győztes magyar hadak a hely védett s erősített állapota, és a tábori őrség vitéz magatartása miatt »nem kis öl-döklés« után vehettek be annyira, hogy utoljára az őrség az egy-

ház falai közé menekülvén, a magyarok ezt fölgyújtották, a csehek itt lelték halálukat, s rablott vagyonuk hadi zsákmányul a magyarok kezébe került.

Halason fenmaradt szájhagyomány szerint a csehek közül sokan az egyházba menekültek, Kiniszy elkezdvén ágyúztatni, ezen egyházat összelövette, fölgyújtatta s reájok szaggattatta.

Ez előadást igazolni látszanak az emlékjelek, 1867-ik évben a tó medrén keresztül a szőlőkbe közlekedési úttal töltés húzatván, ez út miatt a templomhegy keresztül metszetett, s elebb is ugyan, e hegy egy részének úttöltésül gyakrabban használásakor, most azonban ez emlékjelek még nagyobb mennyiségben tűntek elő. Az előfordult rétegek és tárgyak különféleségéből azt lehet következtetni, hogy e széles terjedelmű halom három korszakot képvisel. A déli oldalán előtűnt hullák, urnák, hamú, nyakék, fülbevalók, hajtű, kavics, cserepek stb. római vagy barbár korszakra mutatnak. Közepén a legmagosabb részen az alsó réteg öt hulla között: III. Béla 14 darab, további IV. Béla, ezenkívül tatár és frisaticusnak elnevezett pénzeket tartalmazván, az Árpád korszakot tünteti elő.

Ez utóbbi leleteket tartalmazó rétegen felül, hihetően ráhordott földdel a domb magasabbra emeltetvén, épült rajta a XIII-ik század vége felé a halasi kúnok első egyháza kőből és téglából, mely Kiniszy által döntetett romba. Ez állítást igazolják ezen felső rétegből előkerült fekete szénüszkők, tégla, kő, mésztörmelék vegyülete, ezek között összezúzott ember csontok, I. Lajos, Mária, Zsigmond, Albert és I. Mátyás pénzei, kögolyó és zárdarabok, kis réz fülbevaló, csizmapatkók, zablavasak, ezüst gyűrű, koponyák mellett ezüst és réz fülbevalók, egy idomtalan régi nagy kulcs stb. melyek nagy része a halasi főiskola régiség-tárában látható.

Ezen épületet rombadöntő vész korát látszik jelezni azon körülmény, hogy I. Mátyás utáni királyok pénzei a leletek között elő nem fordulnak.

A piaczhegyrről csak annyit lehet megjegyezni, hogy ez lehet e város legrégibb vásárhelye, míg nem e század első felében úttöltésre elhordatván, ez alkalommal itt sok ember-csont került elő, de a mely ugyanott ismét eltemettetett.

A 3-ik a »zöldhalom« szántóföld lévén, találtattak itt: Salamon, IV. Béla V. István, III. László és kúntatár pénzek, mésztörmelék között csontok, kövek, vasbúzogány, kulcs stb.

A fekete legió ezen szétveretésének emlékjeléül lehet tartani Érdy szerint azon fekete románzu arany csatot és boglárókat, melyeket 1816-ban Halashoz három óra távolságra fekvő majsai Kígyós nevű pusztán túrjános helyen egy homokdomb tövében Biliczki Imre juhász talált, melyek 25—26 arany nehézségűek, s 1831 óta a nemzeti múzeumban őriztetnek. Az egész, arany boglárókkal ékesített kardkötője lehetett egy cseh századosnak, ki a csatából, talán Szegedre övéihez, menekülni akarva útközben e nádas mocsárai közzé rejtőzött, hol azonban elveszett. Ide sorozható azon vasing is, melyet szinte e kígyósi kiszáradtóban találtak, s 1850 óta a nemzeti múzeumban van letéve. Mivel a történelem századok alatt nem mutat föl e vidéken más lefolyt csatát: a fentebbi emlékjeleket csak a fekete sereg itteni szétveretésével lehet kapcsolatba hozni.

A fentebbiek szerint a fekete sereg 1492-ben a Duna-Tisza között lévén elszállásolva, Hornyik a péderi tó közelében, továbbá a homok szt.-lőrinczi és szent-királyi pusztán látható »fekete halmok« elnevezését is e korszakra viszi vissza, sőt azt is hajlandó véleményezni, hogy a fekete sereg az évben sok garázdálkodásai között Kecskemétet is kifosztván, egyéb zsákmány között e város XIII. századi régi réz pecsétnyomója is Halasra ez úton került legyen, hol az 1816-ban a városon gödörásás alkalmával megtaláltatván, Kecskemét városának visszaadatott.

Így lett vége Mátyás király csak győzni vagy halni tudott világhírű fekete seregének! e szerint azon fekete legiónak, melyet Mátyás lánglelke teremtet, mely általa rendesen fizetve, katonailag fegyelmezve, s személyesen vezérelve, aratta a legfényesebb diadalokat; s mely Ulászló gyáva kormánya alatt az üres kincstárból rendesen nem fizettetvén, a nép zsarolásából vala kénytelen magát fentartani, s mint a nép átka, e miatt elveszni, — e híres fekete legió temetőjét a mai Kis-Kún-Halas város területén találjuk föl!

II. ULÁSZLÓ

MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYNAK HÁZAS ÉLETE

1501 — 1506.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY).

II. Ulászló magyar és cseh király III. Kázmér lengyel királynak elsőszülött fia volt a Jagello házból. Anyja Erzsébet után II. Albert császár s magyar és cseh királynak, és Erzsébet Zsigmond császár és király leányának unokája volt. Született pedig 1456-ban.

Ulászló sorsa úgy hozta magával, hogy nem a lengyel, hanem a cseh, és később a magyar koronát is viselte; mintha szélső hatalmát akarta volna rajta a történelem mutatni, midőn őt testvér közül őt, a legidősbiket nem az atyai, hanem az anyja utáni nagyatjai trónra emelte.

Történetének egy másik nevezetes sajátága az, hogy a nők abban fontos szerepet játszottak. E tekintetben mindazáltal házassága figyelemre méltó fordulati pontot képez. Házasságában ugyanis a jó férj és gondos atya elismerését teljes joggal kiérdemelte; holott házassága előtti egész magatartása olyan volt, hogy sokan igen hajlandók voltak, talán egészen mást várni tőle.

Általán véve Ulászló jellemzésében mind a magyar, mind a cseh írók csak történelmi passivitásáról szoktak szólni, mely tehetetlen és minden erély nélküli természetében gyökerezvén, őt mint történetileg jelentéktelen egyéniséget tünteti föl. Azonban az erélynek bizonyos neme benne is megvolt, s ez számos oly esetben mutatkozott igen hatályosnak, melyekben vele a legtehetségesebb férfiak is alig mérkőzhettek volna meg. S ez névszerint a nők irányában kifejtett erélye volt, mely kiválólag a há-

zassága előtti időben tűnik föl, habár nem felelt meg tartása és magaviselete annak, a mit egyeneslelkű férfiaktól várni szoktak. Nem azon tisztelet által vezéreltetett ő, melylyel előkelő és jeles hölgyek szíve és kedélye iránt minden nemes indulatú férfiú szükségkép viseltetik; hanem gyakran fölötte önző terveiben még a legföltétlenebb tiszteletre méltó hölgyeket is ritka ügyességgel tudta céljaira fölhasználni, ha pedig célját elérte, fölvett szerepéből kilépve, a félrevezetteket kiméletlenül elejteni, és velök — fölháborodott és sértett érzelmeik iránt való minden tekintet nélkül — bármilyen viszonyban is, galádul szakítani. A sors pedig annyira kedvezett neki, hogy — ezen nem épen dicsőséges modora daczára is — midőn már 45 éves korában elvégre házasságra lépett, ezen házassága rövid ugyan, de igen szerencsés volt.

Kinek nem jutna itt eszébe, hogy dicső emlékü Mátyás királyunk, kinek történeti nagyságával Ulászló a legszomorúbb ellentétet képezte, a jelzett irányban szintén mily sajnos ellentéte volt.

Eddigi históriai irodalmunk Ulászló történetének ezen oldalát — noha annak közelebbi méltatása azon kor eseményeire nézve nem kevésbé lett volna fontos, mint a király jellemére nézve tanúságos — csaknem egészen figyelmen kívül hagyta. Úgy hiszem tehát, hogy — midőn házasságát számos új adatnak alapján itt tiszta világosságba helyezni szándékozom — egyzersmind az azt megelőzőtt eseményeknek rövid constataálására is kísérletet kell tennem.

Elbeszélésemet három részre osztom, úgy hogy ezeknek elseje Ulászló házasságának előzményeit; másodika a házasság előkészítését, és névszerint a menyasszonynak, Kendali Annának Franciaországból Magyarországra történt utazását; harmadika a király házasságát tárgyalja.

* * *

Ulászló, ki akkor 13 éves volt, cseh királynak Prágában 1469. június hóban az ország hussita rendei által kiáltatott ki, még Podiebrád György király életében, s Mátyás magyar király-

nak ellenében, kit t. i. két hónappal előbb az ország catholicus rendei váia-ztatottak volt Olmützben cseh királynak.

Ezen alkalommal György király — kinek egykor legidősebb leányát Katalint, az akkor 16 éves Hunyadi Mátyással, ennek 1458. magyar királylyá lett megválasztása után, hazánk kiszámíthatlan hátrányára, összeházasítani sikerült — most legifjabb leánya Ludmilla számára az újonnan választott Ulászlóval való házasságát akarta biztosítani. Ez azonban oly tér volt, melyen Ulászló, anyja és nevelője, a híres lengyel történetíró Dlugos János által vezetve, ekkor már több ügyességet tanusított, mint 11 évvel előbb Mátyás. Mert a választási alkudozások el lettek ugyan fogadva; s Podiebrád György halála után (megh. 1471. mart. 22.) Ulászló cseh királylyá lett megválasztatása a kutnahegyi országgyűlésen is megújítatott, s Prágában augusztus 22-kén a koronázás is megtörtént. György király kedvencz tervéről, az Ulászló és Ludmilla közti házasságról mindazáltal szó többé már nem volt.¹⁾

Ulászlónak ugyanis ekkor már sokkal fellengzőbb politicalai tervei voltak, hogy sem ezeknek a Podiebrád bázzal való összeköttetés megfelelt volna.

Csehország történetében György királynak halála után t. i. kedvezőtlen fordulat állt be, mely az ország hatalmi állását nem kevesbé veszélyeztette, mint magát Ulászló uralmát. Mátyás magyar király ugyanis Ulászlónak a cseh koronára vonatkozó minden jogát megtagadta; a miből Csehországban a legelkeseredettebb belháború támadván, ennek négy éves tartama alatt Ulászló azt kezdte tapasztalni, hogy pártja — noha Lengyelországtól is támogatott — sikeres küzdelemre elégséges erővel nem birt. Állásának biztosításáról gondoskodni tehát szükség lévén, ez volt indok arra, hogy egy külső hatalmas családdal való összeköttetést, s 1476. e tekintetben névszerint Hohenzollerni Achilles Albrecht, brandenburgi és frankoniai örgrófnak leányával Borbálával házasságot keressen.

¹⁾ Palacky Ferencz, Geschichte von Böhmen IV. köt. 2. rész. Prága, 1860. 595. s k. II.

Ezen házasság történetét sajátos körülmények teszik érdekessé.

Hohenzollerni Achilles Albrecht a történetünkben is eléggé ismeretes¹⁾ Hohenzollerni Frigyes nürnbergi vágróf, és 1411 óta brandenburgi örgrófnak harmadik fia volt, ki előbb csak frankoniai örgróf, bátyja II. Frigyes halála után (1471. febr. 10.) utódja lett Brandenburgban is. Számos családja nem kis gondot okozott neki, mert két neje után (első neje Margit, született badeni hercegnő; második neje pedig Anna, Vilmos szász választónak, szintén Anna II. Albert császárnak elsőszületett leánya, tehát Zsigmond magyar királynak unokája volt) 19 gyermeke, s ezek közt 11 leánya volt²⁾, kiknek rangjához illő ellátásáról gondoskodnia kellett. Második neje utáni leánya Borbála³⁾, kiről itt szölok, 1464. május 30-án Ansbachban született, s korának egyik leghíresebb szépsége, de egyszersmind egyik legszerencsétlenebb hölgye volt. Alig 8 éves korában politikai indokoknál fogva 1472., az akkor már több mint 80 éves XIV. Henrik glogauai és crosseni herceggel házassítatott össze; s ennek halála után (1476. febr. 21.), alig 12 éves korában maradt özvegyül; úgy hogy kortársainak szójátéka szerint, előbb lett özvegyasszony semmint házastárs (»Markgräfin Barbara war früher Wittwe als Frau geworden«).

Achilles Albrechtnek terjedelmes birtoka, nagy vagyona, messzeterjedő politikai és diplomaciai és összeköttetései, és személyes fejedelmi tekintélye, továbbá leányának erényei és rendkívüli szépsége birták tehát arra az akkor 20 éves Ulászlót, hogy még 1476. — ugyanazon időben, mikor a cseh koronára

¹⁾ L. Wenzel Gusztáv: Hohenzollerni VI. Frigyes nürnbergi vágróf, a porosz uralkodó család alapítójának tartózkodása Magyarországon, Zsigmond király szolgálatában; akadémiai előadás 1851. november 22-én.

²⁾ Az ezen 11 leányt illető viszonyoknak Achilles Albert által készült körülményes följegyzése olvasható a »Das Kaiserliche Buch des Markgrafen Albrecht Achilles« című munka II-ik Minutoli Gyula által kiadott részében (Berlin, 1850. 481. sk. II.).

³⁾ Lásd erről Höfler Konstantin, Barbara Markgräfin v. Brandenburg, Prága 1867.

törekvő vetélytársa Mátyás királynak Aragoniai Beatrixszal való egybekelésére a készülétek folytak, — Borbála kezét kérje: Közbenjárója ebben különösen Podiebrád Henrik münsterbergi herczeg volt, ki Borbála nénjét Orsolyát, birta nőül, ugyanazt, ki néhány évvel előbb Mátyásnak volt szánva,¹⁾ és kihez Mátyás is akkor nagy hajlammal viseltetett,²⁾ de ki később a münsterbergi herczegnek lett neje; — úgy hogy nem alapr nélküli volt a gyanú, mintha csak azért siettették volna annyira Ulászló és Borbála házasságát, hogy Mátyást boszantsák. A házassági procura által, Viadra Frankfurtban 1476. augusztus 20-án kötött meg, és szeptember 12-én ratificáltatott Ulászló által; a minek következtében azután az egybekelési ünnepélyre és Borbála koronázására, mely 1477. február 7-én Prágában lett volna tartandó, december hóban a fejedelmekhez a meghívók is szétküldettek. Mig azonban Mátyás és Beatrix menyegzője 1476. december hóban oly rendkívüli fénynyel tartatott meg, hogy általán az akkori Európa egyik leghíresebb ünnepélyének volt tekintve, melyen még a münsterbergi herczegnek két testvére, t. i. Podiebrád Victorin és Hynek nemcsak megjelentek, hanem Mátyás mint királyok iránti hódolatuk legalázatosabb tanúskodása által is föltűntek; Ulászló házasságának egy egész félévre kihúzott főünnepélyei többféle zavart tapasztaltak, s végre meg sem is tartattak; mert a glogau herczegséget, melyet Achilles, Albrecht veje, Henrik herczegnek halála után azonnal leánya számára mint annak özvegyi örökségét fegyverrel megszállt, János sagoni herczeg mint saját örökségét vette igénybe, s a brandenburgi katonaság kiűzése után erőhatalommal foglalta el, annél-

¹⁾ Lásd Achilles Albrecht épen említett feljegyzését II. 482 — 485. ll. — Különben ugyanez egy 1464. april 30-ki levelében Mátyás király házassági tervére vonatkozólag ekkép nyilatkozik: »Wir liessen gescheen, dass der König von Hungern vnser Tochter eine hett, welche es joch were; wir wolten wol auskommen vuder einander, nachdem wir der der die Meng haben« stb. Höfler Konstantin, Fränkische Studien. IV. (a bécsi tud. Akadémia Archivumában, VII. köt. 1851. 32. l.)

²⁾ L. az Achilles Albrecht-féle »Kaiserliche Buch«-nak I. Höfler által közzétett részét. Baireuth, 1850. 192. l.

kül, hogy ezt megakadályoztatni lehetett volna. Ulászló pedig látván, hogy arájának birtoka másnak van hatalmában, mindinkább tova halasztotta a kilátásba helyezett egybekelést; s így Borbálának koronázása, s az egész házassági ügynek foganatosítása elvégre egészen elmaradt.

Valóban sajátságos situatio lehetett az, midőn Borbála, született örgrófnő és özvegy hercegnő, most jogilag cseh királyné, két évig várta, hogy férje házába kísértessék, s erre sem meghívó, sem kíséret nem érkezett; míg végre azt hallotta, hogy Ulászló, ki csakugyan férje volt már, 1479. Olmützben a congressus alkalmával mint fiatal uracs lépett föl, mintha semmiféle személyes kötelék vagy tekintet által szabadságában megszorítva vagy akadályozva nem volna. Méltán fejezte ki eziránt neheztelését a hölgy atyja Achilles Albrecht, ki különben is leánya ügyét minden lehetséges módon támogatta; midőn pedig a dolog csaknem botránnyá vált már, maga IV. Sixtus pápa 1481. május 17-én komoly fölszólítást intézett eziránt Ulászlóhoz. Ulászló azonban mindezt semmibe sem vette; s midőn Achilles Albrecht örgróf 1486. márczius hó 11-én meghalt, a szépsége és erényei miatt magasztalt és ünnepelt Borbála, mint özvegy özvegyi tartás, mint házasnő, kellő ellátás, s mint királyné, korona nélkül maradt hátra; kettős házassága mellett pedig mégis csak hajadon szüz, nő, férj nélkül volt, ki azonkívül most árvaságra is jutott. Későbbi szomorú sorsa itt föladatomhoz nem tartozik.¹⁾

Ulászló idő közben — mind látszik — igen jól találta föl magát; főkép miután a Mátyással folyt háborúban oly körülmények álltak be, melyek mindkét részen a békekötést tették kívánatossá. Az ezt előkészítő Budán történt alkudozások után, annak végleges megállapítása céljából 1479. juliushavában a híres olmützi congressus tartatott, s tudva van, hogy Magyar- és Csehország közt mi módon és mi föltételek mellett kötöttett meg itt a béke.

¹⁾ Borbálának igen érdekes életrajzát tartalmazza Höfler Konstantin munkája »Barbara Markgräfin zu Brandenburg, verwittwete Herzogin in Schlesien, vermählte Königin von Böhmen, Verlobte Konrads Herrn zu Haydek.« 2 rész 1°. Prága 1867.

Az ezen congressus történetét tárgyzó tudósításokat gróf Teleki József tüzetesen állította egybe (Hunyadiak kora V. köt. 81. sk. 11.). Jelen föladatomnál fogva itt kevésbé a diplomaciai tárgyalások, mint Ulászló királynak ezen congressus alatti személyes föllépése és magatartása bír érdekel.

Mátyás és Ulászló királyok személyes találkozása Olmützben főleg Mátyás részéről a legnagyobb fény kifejtésére szolgáltatott alkalmat. Mátyással jelen volt Beatrix királyné is, testvérének Ferencz siciliai herczeg társaságában; kíséretét pedig számos főpap és főúr képezte. Ulászló szintén a csehországi egyházi és világi urak színével jelent meg. Idegen fejedelmek és követek sem hiányoztak, kik közül különösen Albrecht szász herczeg tűnt föl.

Mátyás július 2-án érkezett Olmützbe, miután Ulászló őt embereivel Morva-Ujvárbán már közel két hónapja várta. Az első találkozás a városon kívül július 9-én sátrak alatt történt; a honnan az előleges értekezletek után e két király július 13-án tartotta ünnepélyes bevonulását a városba. Mátyás mint gazda, vendégét kíséretével pazarló fényvel fogadta; olyannal, melyet még eddig magyar király nem fejtett ki.

A béketárgyalások július 16-kától 21-kéig tartottak. S ezen idő alatt voltak egyszersmind a fejedelmi ebédek és a királyok kíséretének megvendégelése is, arany és ezüst poharakban és edényeken, s drágakövek és gyöngyöktől tündöklő disztmények mellett. A terem végén egy csinos karzat volt föllállítva, melyen a legjelesebb színészek, kötél-tánczosok, zenészek és dalnokok mulattatták a magas vendégeket. A lakomákat tornászatok és tánczvigalmak követték, hol Ulászló Beatrixszal, és Ferencz siciliai herczeg egy előkelő német hölgygyel szintén tánczot lejtettek.

A királyok, kik addig személyesen még nem ismerték egymást, ekkor szorosabb barátságos ismeretségre léptek. A bevonulásnál Beatrix királyné vendégét személyesen még nem fogadta, s csak ablakon át látta. Ulászló ekkor 23 éves volt, s mint fiatal levente lépett föl, reményteljes ifjúsága, testi szépsége és nemes tartásával általában kedvező benyomást tévén. Beatrix szívében már ekkor éledt föl iránta azon szenvedély, mely őt

férje halála után egészen elfoglalta¹⁾. Ulászló korlátolt szellemi tehetségei annál kevésbé tűntek fel, mivel társalgási modorában azon síma formákat sajátította volt el magának, melyek az egyéni közepszerűséget is külső mázzal fedik, s a nőkre gyakran kedvezőbb benyomást tesznek, mint kitűnő férfiak jeles szellemi tehetségei egyenes úton.

Beatrix szívére ezen olmtüzi tartózkodás annál veszélyesebb volt, mivel Mátyás Ulászló irányában nemcsak önmagát akarta királyi fennségének egész fényében mutatni; hanem nejétől is megkívánta, hogy magyar királynéhoz, s nagy férjéhez méltó módon lépjen föl. Midőn Ulászló Olmtützbe szállt, lakását férje kívánatára Beatrix rendezte be a legfinomabb ízléssel és legnagyobb fényvel. Ulászló hálószobájában a belső készletek és butorok maguk 20,000 aranyra becsültettek. A congressus tartama alatt azután a két király majd mindennap látogatván egymást, ily alkalommal Beatrix a királyi vendéggel sakkot játszott. S midőn a congressus július 31-kén szétoszlott, nemcsak Mátyás adta ajándékba Ulászlónak a szállásán találtató minden fényes készületét és butorát, s ezenfelül még egy szép ezüst asztal készületét is; hanem Beatrix is kivarrott ruhákkal és ágyneműekkel ajándékozta meg őt, melyeknek becsét azon körülmény növelte, hogy saját kezének készítményei voltak.

Ulászló most legveszedelmesebb ellenségével teljesen kibékülvén, Csehországba tért vissza; de idejét kevesbé a közjónak, mint természetes hajlamai kielégítésének szentelte. Az erősen kitört pártoskodás kedélyét — mint látszik — szintoly kevésbé háborgatta, mint a vallásos mozgalmak, melyek a csaknem évszázados hussita viszályoknak következményei voltak. Ő a maga módja szerint kívánt mulatni; ²⁾ arra pedig, hogy egy jobb sorsra méltó hölgy is él, ki törvényes neje, nem is gondolt.

¹⁾ »Quo facto evenit, ut Hungarus (Mátyás) Bohemum (Ulászlót) deduceret, ut hospitem in hospitium, prospectante e fenestra Beatrice Regina, amoremque tacitum ex conspectu novi hospitis forma conspicui hauriente.« Joannis Dubravii Historia Bohemica. Bazel, 1575. 293 l.

²⁾ Dubravius néhány példát közöl, melyekből ezen mulatságok miuőségét megismerhetjük; Historia Bohemica 292. 294. ll.

S ilyek voltak az előzmények, melyek után a nagy Mátyás királynak 1490. bekövetkezett halála folytán, Ulászló a magyar trónra emeltetett.

Nem föladatomban itt, mindazt mi ez alkalommal történt, s mi amagyar történelem bármelyik kézikönyvében is olvasható, tüzeten vizsgálódás alá vonni. Annyit azonban meg kell jegyez-nem, hogy — a mennyiben Beatrix magatartása és befolyása ellen többféle vád szokott fölhozni — az özvegy királynénak szellemi emelkedettsége és előkelő műveltsége biztosításul szolgálhat arra, hogy — ha különös hajlammal viseltetett is Ulászlóhoz — ez eredetileg csak gyöngéd érzemény volt, melyet csak később részint az események irányatai, részint Ulászló kárhozatos képmutatása és durva önzése mérgeztek meg. Az kétségtelen, hogy Ulászló kiválólag neki köszönte magyar királylyá választatását. Kétségtelen továbbá az is, hogy midőn határozott ígéretének következtében Beatrix vele szorosabb viszonyba lépett, jellemében bizott, s erkölcsi meddőségéről talán sejtelve sem volt. Pedig a szegény Hohenczollerni Borbálának példáján okúlhatott volna.

S valóban, ha az akkori események lefolyását tekintjük; kétkednünk kell aziránt, ha vajjon nem jobb-e, arról, a mi a színpalak mögött történt, csak aránylag csekély részletes tudomásunk van; mintha a szomorú drámának minden egyes jeleneit kimerítőleg és hitelesen ismernők. VI. Sándor pápának 1469. szeptember 12-ki brevéje Ulászló királyhoz, és a szent consistoriumnak 1500. április 3-ki ítélete ¹⁾, oly világos színekben tüntetik föl az egész situatiót, hogy szívesen lemondhatunk arról, a minek közelebbi ismeretét a sors tőlünk megtagadta.

Különben tény most az lévén, hogy Ulászló pápai tekintély által föl volt mentve mindazon kötelmek alól, melyekkel akár Hohenzollerni Borbála, akár Beatrix királynénak tartozott; történetében egy új fordulat állt be, mely a viszonyok egész configuratióját teljesen megváltoztatta. Beatrix királynét illető-

¹⁾ Lásd ezen két fontos okirat szövegét Spiess Fülöp Ernő munkájában »Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatie.« Bayreuth, 1791. 284. és 285. lapok V. össze »Századok« 1871. 6. s k. lapok.

leg, ki arra nézve jelentőséggel többé nem bírt, csak röviden jegyzem meg, hogy későbbi sorsáról már más alkalommal szoltam. ¹⁾ Sokkal fontosabb, hogy Ulászló, miután — mint láttuk — már három menyasszonyát elhagyta, most 44 éves korában ismét mint házasulandó kérő lépett föl. Csakhogy vállalkozási erélye csekélyebb volt, mint előbb.

Európa akkori political conjuncturái közt Ulászló személyisége még oly fontosnak tűnt föl, hogy három leghatalmasabb ország, t. i. a német birodalom, Szicília és Franciaország uralkodó dynastiáiból még menyasszonyt kereshetett, sőt hogy bizonyos tekintetben, ezek öt új menyasszonyok ajánlása által igyekeztek megnyerni. Fején ugyanis most két korona, t. i. a magyar és a cseh egyesítve volt, mely mindkettőt még félszázaddal előbb legkitünőbbeknek tartottak. ²⁾ S azonkívül közvetlen előde Mátyás királynak emléke is öt oly nimbussal fogta körül, hogy az akkori uralkodók közt a legelőkelőbbek egyikének tekintett. Nem csoda tehát, hogy Marino Sanuto híres világkrónikája Ulászló házassági ügyét Európa akkori fontosabb államügyei közé sorozta, s ehhez képest róla több érdekes adatot tartalmaz.

Ezek szerint Ulászló maga is házasságát túlnyomólag political szempontból vette szemügyre; annélkül azonban hogy személyes hajlamairól egészen lemondani kész lett volna. Midőn már tudta, hogy a szent consistorium öt előbbi kötelmei alól föl fogja menteni, 1499. titkos küldött által a velencei köztársaságnak azt üzente, hogy mást nem fog nőül venni, mint kit a Signoria neki tanácsland. ³⁾

A német birodalomban akkor két hatalmas párt volt, mely mindkettő saját érdekében Ulászlót megnyerni kívánta; a császár I. Maximilián, s az evvel szemben állott ellenzéki párt. Maximiliánnak követe neki már 1500. kezdetén leánya Margit főher-

¹⁾ Századok. 1871. 9. l.

²⁾ Aeneas Sylvius, Magyar- és Csehországról szólván, azt mondja, hogy azok inkább »Archiregna«, mint »Regna.«

³⁾ Marino Sanuto 1499. sept. 27-ke alatt, a Magy. tud. Akadémia Történelmi Tára XIV. köt. 89. l.

czegnő kezét ajánlotta¹⁾, ugyanazét, ki később mint Németalföld kormányzónője emelkedett világtörténeti nagy hírre. Ekkor Margit 18 éves korában, János spanyol infansnak özvegye volt, kinek számára új férjet kerestek, melyet a császár Ulászlóban vélt leghelyesebben találni. Másrészről a birodalom ellenzéki pártja őt Maximiliántól elvonnai igyekeztén, egy német herczeg (neve nem mondatik) 16 éves még hajadon leányának kezét ajánlotta neki, s még azon év július havában terjedt el a hír, hogy ezen utóbbival fog házasságot kötni²⁾.

Ezen házassági combinációk azonban megghiúsultak; s névszerint Margit főherczegnő még 1501. ment nőül II. Filibert savojai herczeghez³⁾.

A sicziliai házasságnak terve kevesebbet jelentett. Mert — mint látszik — magától Ulászlótól indult ki, ki akkor mindent elkövetett, hogy Beatrixot Magyarországbán tartsa vissza. Ezen czélból azt az ajánlatot tette, hogy ha Beatrix az ő kíváratára rá áll, ő kész unokahugát, t. i. Frigyes sicziliai király leányát nőül venni⁴⁾. De sem Beatrix, sem testvére nem fogadták el ezen ajánlatot, s így a kérdéses házasságból sem lett semmi.

¹⁾ Marino Sanuto 1500. febr. 25-ke alatt; a m. tud. Akadémia Tört. Tára XIV. köt. 96. l.

²⁾ »Si divulga, il re tora per moglie vna fia die vno ducha nemicho dil re di Romani, la piu bella donna di Elemagna di eta di anni 16.« Marino Sanuto 1500. aug. 6-ka alatt, Tört. Tára XIV. köt. 133. l.

³⁾ Margit főherczegnő, a híres Burgundi Máriának leánya, legelőbb VIII. Károly franczia királylyal volt eljegyezve; de a házasság létre nem jövé, 1497. procura által János spanyol infanssal házassított össze. Igen szellemdús és mívelt asszonyiség volt, s midőn Spanyolországba jövendőbeli férjéhez tengeren utazván, erős szélvész támadt, mely hajóját végveszélylyel fenyegette, saját magának a következő humoristicus sírfölrírást tervezte: »Cy gist Margot, la gente damoiselle, qu' eu dux, maris, et si mourut pucelle.« — Ekkor ugyan a veszélyből menekült, de alig érkezett Spanyolországba, férje meghalt. Ulászló magyar és cseh királylyal tervezett házassága is megghiúsult; s II. Filibert savojai herczeg, kinek azután neje lett, már 1504. kimúlt.

⁴⁾ Marino Sanuto 1501. január 6-ka alatt a velencei köztársaság Rómában volt követének jelentéséből azt közli: »dice haver visita il nontio dil re di Hongaria; et dittoli dila raina Beatrice li ha ditto, il re suo, accio la restasse in Hongaria, li promettera di tuor una fia di suo fradello re Fedrigo per moglie.« Tört. Tár XIV. köt. 216. l.

Elvégre Ulászlónak házassága Kendali (de Candalle) Annával, mely azután jött létre, eredetileg szintén csak politicai combinatio volt. A francia királyok és Mátyás magyar király közt ugyanis már előbb állván fönn szövetség, most XII. Lajos francia király Ulászlónak a francia hercegasszonyok közül szabad választása szerint egyiknek vagy másiknak kezét ajánlotta. S erre Ulászló olasz festészeket küldött Franciaországba, kik a hercegasszonyok arczképeit készítsék, melyek azonban — mint látszik — Ulászlóra kezdetben kedvező hatással nem voltak. ¹⁾ Csak további diplomaciai tárgyalások közvetítették a házasságba beleegyezését, úgy hogy ezeknek folytán Kendali Anna lett menyasszonya.

Ezen tárgyalások eredményeiről II. közleményemben tízetesen fogok szólni; s itt legyen elég a menyasszony családi viszonyairól csak röviden elmondanom, hogy ő Kendali Gaston és Foix-i Katalinnak volt leánya, s hogy anyja részéről, Orleans-i nagyanja, Mária, XII. Lajos nővérének volt unokája, kinek udvaránál nevelését is nyerte. Ehhez képest Ulászló 1502. Budáról »*feria tertia proxima ante festum Beatorum Viti et Modesti martirum*« (junius 14.). Kassa városnak ezeket írhatta: »*Vobis significandum duximus, quod nos Serenissimam dominam Annam de Candalle, ex Regia stirpe Fuxorum oriundam, affinem videlicet et consanguineam Christianissimi Regis Franciae, in coniugem et consortem nostram carissimam accepimus.*« ²⁾

¹⁾ Lásd Századok, 1871. 173. l.

²⁾ Katona István, *Historia Critica Regum Hungariae* XVIII. köt. 324. l. Anna t. i. mindkét szüleje után a Foix-i családból való volt, melynek egyik ága egykor a Kendali angol grófságot bírta, s ez után a »Kendal« vagy »de Candal« nevet viselte.

WENZEL GUSZTÁV.

MAGYAR HUSZÁROK A SCHMALKALDI HÁBORÚBAN.

Egy érdekes epizódot akarok a schmalkaldi háború történetéből e füzetek olvasóinak tudomására hozni, egy oly epizódot, mely a mellett, hogy V. Károly későbbi győzelmeire jelentékeny befolyással volt, a magyar könnyű lovasságnak a huszároknak nevét nemcsak félelmessé tette Németországon, de becsületét s jó hírét alapította meg egész Európában.

Hogy mi volt oka a schmalkaldi háborúnak, s hogy a valási viilongások mellett politikai kérdések mily mértékben játszottak bele e véres drámába, nem ide tartozik fejtegetni; rövid közleményem könnyebb beillesztése céljából azonban magukon az eseményeken pár szóban végig kell futnom.

A schmalkaldi szövetség létezése már régóta nagy szálla volt szemében a kevély, hatalmas s elhatározásában makacs V. Károly császárnak, annak a fejedelemnek, kinek birodalmában a nap soha le nem nyugodott — s midőn a német protestáns fejedelmek a trienti zsinatot, mely főleg Károly ösztönzése folytán jött s épen osztrák, tehát német területen létre, semmibe sem veték, annak hozandó határozatait, mint Károly akarta, elismerni vagy épen kötelezőknek tartani a legtávolabbról sem mutatkoztak hajlandóknak: a különben beteges, sokat szenvedő császár a pápa s gyóntató atyja biztatásaira s később fia ¹⁾ rábeszélő leveleire, miután az adandó segély végett a pápával is egyességet kötött, az 1546. év nyarán megkezdte a háborút. — A prot. feje-

¹⁾ Ranke. Deutsche Gesch. im Zeitalter d. Reform. IV. kötet. 404. A gyóntató atya később azt állítja — tán hízegésből — hogy semmi sem volt nagyobb befolyással a csász. elhatározására, mint épen fia tüzes s harcziás levelei.

delmek hamarabb összegyűjtötték seregeiket, s ha nálok is egy akarat, egy értelem uralkodik, mint a császári táborban, hol Károly hadban és diplomáciai cselekvényei közt korlátlan úr és parancsoló volt, bizonynyal más fordulatot vesznek az események. ¹⁾ Eleintén főként a szövetségi főhadparancsnok, a tapasztalt s már Miksa alatt szolgált Burtenbacher Schärtlin Sebestyén ügyessége folytán, ügylátszott, hogy a fejedelmek részén van a szerencse; igaz, hogy nagyobb, elhatározó ütközetek nem vivattak, az ellenséges csapatok csak portyázással fáraszták egymást — a Duna vidékein, Regensburg, Ingolstadt stb. környékén; de később, mikor északon Ferdinánd római s magyar király Móríc herczeggel egyesülve a szász választó-fejedelem birtokait megtámadá s a választó-fejedelem kénytelen volt a déli harcterről megválni, hogy birtokai védelmére siessen: ekkor a megoszlott, korántsem meggyőzött szövetséges hadak ellenében Károly maradt a helyzet ura; a birodalmi városokat: Ulmot, Augsбургot, Strassбургot egymásután hódolásra kényszeríté, s miután ekép hátát fődözte, fölvonúlt az északon győzelmes János Frigyes ellen s ezt a mühlbergi csatában nemcsak legyőzte, de el is fogta.

Szép napok voltak ezek, talán a legszebbek Károly életében. Országok és főurak, városok és polgárok járultak hozzá s estek térdre előtte kegyelemért könyörögve; az a szövetség, melyet a prot. rendek alkottak, s mely 15 év óta óriási kő gyanánt minduntalan láb alatt volt törekvéseiben, most megtörve, szétugrasztva, daczos fejei pedig megalázva heverték trónja zsámolyánál. Károly dicsősége tetőpontján állott s e dicsőséget, e diadalmas napok emlékét egy csoport hívatott s hívatlan író többé-kevésbé sikerült följegyzésekben hagyta hátra az utókor számára. ²⁾ Maga a császár, midőn később a s. juste-i kolostor magányába vonúlt, Julius Caesar olaszfordítása mellett legörö-

¹⁾ L. Ranke fejtegetéseit, melyeket az újabb és újabb kutatások csak megerősítenek.

²⁾ Lásd Voigt Gy. két világos irányú s kitünő kritikával írt értekezését: Die Geschichtsschreibung über den schmalkaldischen Krieg, az »Abhandlungen der phil. hist. Classe d. kön. sächsischen Gesellschaft der Wissensch.« VI. kötetében 1874.

mestebb foglalkozott ez 1546—47-ki hadjárat ama történetével, melyet egy hű alattvalója, don Luis de Avila y Zunigo, az Alcantara-rend nagymestere írt meg, s mely piros bársonyba kötve s ezüst diszitményekkel ékítve a világot megunt császár 30 kötetnyi kolostori könyvtárának tán főkincsét képezte. ¹⁾

A háború azonban korántsem mondható a folytonos győzelmek s a mámorító dicsőség szakadatlan láncolatának; volt egy idő, midőn a császár ügye igen rosszúl állott; mikor még a prot. szövetségi hadak együtt valának, mikor még Schörtlín nem volt mindenben annyira a szövetségi tanács akaratahoz kötve, mint később: a császár helyzetét ellenfelével szemben némileg hátrányosnak tarthatnók; sem előre, sem hátra nem volt kilátása egy döntő, elhatározó csapásra s a diplomáciai alkudozásokat Móricz szász herczeggel nem lehetett egészen befejezetteknek tekintenie. E mellett seregének déli égaljhoz szokott nagyszámu spanyol és olasz csapatai közt a vérhas járványként pusztított, úgy látszik, mintha az őszi idő is ellene esküdött volna, mert, mint Godoi mondja »folytonosan esett, erős hideg idők jártak, a harczosok sokat szenvedtek, a lovak számára nem volt takarmány, a sereg fekvése kényelmetlen, a táborban, oly nagy sár és locspocs, minőt sehol nem lehet látni; a miknek következtében a katonák, leginkább az olaszok, rövid betegség után elhaltak.« ²⁾ A sereg élelmezése szintén igen sok kívánni valót

¹⁾ Don Luis de Avila e műve eléggé hű és megbízható forrás, többször fogunk hivatkozni rá. A schmalkaldi háborút egészen abból a szempontból fogta föl, a miből ura a császár s Károly oly nagyra becsülte, hogy míg a mű készült, tréfásan mondogatta: habár Nagy Sándor nálamnál sokkal nagyobb volt, neki oly krónikása még sem akadt, mint én nekem — Avila állása, mint az Alcantara lovagrend nagymesteréé, Spanyolországban az uralkodó után a legelső volt, s így e körülmény, ítéleteinek bizonyos súlyt kölcsönöz. Művét a spanyol eredetűn kívül latin, olasz, francia, flamand, angol és német nyelvre lefordították. Avilát a híres Sleidanus is nagyban használta. — L. egyébként Voigt: die Geschichtsschreibung stb.

²⁾ Godoi. Beschreibung des Kriegs, so Carolus der fünfte Römischer Keyser in Teutschland geführt . . . durch Joannem de Godoy. — Ered. olaszul Velence 1548., német ford. *Hortledernel*: Der Römischen Keyser- und Königl. Majesteten . . . Handlungen und Ausschreiben stb. zum andermal an Tag gegeben. Gota, 1645. II. köt. f. 1945.

hagyott hátra; sokszor megesett, hogy két napig nem vittek bort és kenyeret a táborba. ¹⁾ Hiába tanácsolták a vezérek a császárnak, hogy jobb lenne a hadakat téli szállásra vezetni, Károly erről hallani sem akart, bár katonái sorait a sok szenvedés megtizedelte. — Az általános lehangoltság közepette e szomorú napokban, mikor attól lehetett már tartani, hogy a nagy garral elkezdett vállalat dugába dől, november első hetében Károly egy sürgönyt kapott az északi harcterről, mely lelkét fölvilla-nyozta s a bátortalan seregbe új reményt, új bizalmat öntött.

E sürgöny ama szászhoni, az u. n. vogtlandi győzelmeket adta a kényes helyzetben levő monarcha tudtára, melyeket öcs. cse Ferdinánd Móriczzal a már hű szövetségessé vált szász herczeggel egyesülten alig hihető rövid idő alatt aratott. Az 1546-ki hadjárat történetét tárgyzó egykorú följegyzések, *Newe Zeitungen*, a velencei követek relatiói mind megemlékeznek az »adorfi« ütközetről, mely e diadalokat megnyitja, de nem oly bőven s oly terjedelmesen a mint azt két eddig ismeretlen s kiadatlan, a harcterről kelt tudósítás teszi, ²⁾ a melyek nyomán én a már régen elfeledett, azonban a maga idejében nagy horderejű esemény emlékét a következőkben fölfrissítem.

Móricz szász herczeg, a schmalkaldi háború e legérdekeseb alakja, rokona a szász választó-fejedelem iránt zsenge kora óta családjában hagyományos ellenszenvvel viseltetett s ez magyarázza ki azt a bizonytalan tartózkodó állást is, melyet a schmalkaldi szövetséggel szemben elfoglalt, midőn a prot. fejedelmek s a császár közt kenyértörésre volt kerülendő a dolog. A választó fejedelmi méltóság, a császárválasztó-jog vágyai főtárgyát képezte, s midőn hosszabb alkudozások után a császár megigérte, hogy az esetben, ha mellette harczoland, a »lázadó« rokorról e

¹⁾ *Relatione di me Aluise Mocenigo K. ritornato oratore de la Ces^a M^{ta} di Carlo V. MDXLVIII.* (Fiedler. *Relationen Venet. Botschafter*. *Fontes. Rer. Austr.* 30. köt.)

²⁾ E két tudósítás két levél az esztergomi érsekhez intézve. Egykorú másolatban megvannak a m. k. kam. levéltárban publ. fasc. 35. nro 26: *Regestum de nonnullis negocijs publicis et priuatis*. Az első levél írója nem nevezi meg magát; a másodiké Nyáry Ferencz. Úgy gondolom, hogy legalább Nyáry F. levele *magyarból* lön e regestumban *latinra* fordítva.

e méltóság ő rá fog ruháztatni; midőn 1546. október havában a diploma ez értelemben Ferdinánd közbenjárása folytán kezébe adatott: tüstént megkezdé a támadást János Frigyes ellen. ¹⁾ Móríczt lovagias alakját, daczára annak, hogy a német s ezek nyomán a magyar prot. egyháztörténelmi munkák s kézikönyvek egyoldalulag hitszegőnek, árulónak festik s alig hagynak valami szárazat rajta, az a ki történetét bővebben tanulmányozza, rokonszenvesnek fogja találni, s különösen előttünk magyarok előtt nem kis mértékben emelendi értékét az a körülmény, hogy az 1542-ki török elleni hadjáratban, mely oly csúfosan s oly eredménytelenül végződött, először állotta meg a tűzpróbát s azon kevesek közé tartozott, kik a dicstelen expédióban fényt s becsületet szereztek nevöknek.

Az 1542. év október 1-jén történt, hogy Vitelli az egyesült birodalmi csapatoknál a tűzéréség főparancsnoka, előre megállapított terv szerint kicsalta a török őrség egy részét Pestből, míg Perényi Péternek a magyar huszárok, s Móríczt hercegnek a német nehéz lovasság élén a lépre jött török csapatot a város falaitól elvágniok kellett volna. A csel nem egészen sikerült s heves csata támadt a két fél között, mely a török vereségével (150—200 török maradt halva s 30—40 foglyúl esett) s a három keresztyén vezér dicsőségével végződött. E kis csetepaté jó alkalom volt Mórícznak személyes bátorságát kitüntetni; a harcztűzében egy csoport törökre rohant, ezek fényes fegyverzetéről s a sisak bokkrétájáról könnyen fölismerhették benne a vezért, hirtelen körülkapták s talán leszúrták lovát, talán csak a heveder szakadt el, — később maga Móríczt sem emlékezett reá, elég az hozzá, ő lovastól alábukott s már-már menthetlenül veszve volt, midőn egy hú csatlósa saját élte föláldozásával kimenté vakmerő fiatal urát a halál torkából. ²⁾

Ez a tűz, ez a bátorság, mely benne lakott, többször sodorta őt veszélyes helyzetbe s erélyével és dicsvágyásával páro-

¹⁾ L. ez alkudozásokat Rankénál az id. h. különösen Voigt Gy. Moriz von Sachsen. Lipesc. 1876.

²⁾ L. bővebben Voigt, Moriz von Sachsen 46. l. s a kiket idéz. — Móríczt részvételéről e hadjáratban l. Istvánffy Hist. de reb. Ung. Coloniae 1622. lib. XV. 246. lap.

súlva játszatta vele szerepét a schmalkaldi háborúban, hol másodsor jött neki alkalma a magyar huszárok segélyével nem mulékony, de hathatós következményekkel járó győzelmeket aratnia.

Prágában 1546. október közepén egyeztek meg Móríc és Ferdinánd a megkezdendő hadjárat terve fölött, mely szerint Ferdinánd seregei még a mondott hóban átlépjék a határt s egyesüljenek Móríc csapataival. — Se Ferdinand, se Móríc nem volt szerencsés a hadak gyűjtésénél, ez a szász földön, amaz Csehországban; mind a szász, mind a huszita reminiscenciáktól áthatott cseh rendek a protestantismus hívei lévén, határozottan kárhoztatták a két fejedelem lépéseit, s teljes erőből paralizálni igyekeztek a fegyveresek toborzását, s így történt, hogy az egykorú Faleti tudósítása szerint (kit később még idézni fogok) a két szövetséges sereg egyesülve sem tett többet 4000 lovas- s 8000 gyalognál. — Ferdinánd csapatait a csehek ellenállása következtében fele részben osztrák fegyveresek s toborzott magyar huszárok alkották s e különféle harcosok főparancsnokává Weitmühl Sebestyén lön kinevezve. Ez a jó úr igen gyámoltalan ember volt, se rendet nem tudott tartani, se magával, se föladataival nem volt tisztában, s ha csak az ő ügyességén fordul meg a vállalat sorsa, úgy minél hamarabb megtisztult volna a Vogtland földje minden ellenséges csapattól.¹⁾ Szerencse, hogy már akkor ott volt Nyáry Ferencz, a különben köszvényes katoná s pótolta huszáraival azt a hiányt, a mit a fővezér gyámoltalansága okozott.

Ferdinánd seregei október 23-kán lépték át a cseh-szász határt a platteni és gottesgabi bányák körül s velök együtt a gyors lovú magyar huszárok hosszú lándzsáikkal, háromszög-alakú testhosszaságú pajzsaikkal, melyek csúcsos vége volt felül

¹⁾ Egy értesítés Bucholtznál Geschichte der Regierung Ferdinand I. VI. köt. 14. l. jegyz. »Es ist dabei grosse Zerrüttlichkeit und keine Ordnung; in Summa, dieser Oberst (Sebast. von der Weitmühl) ist kein Kriegsmann und das Best, das mit Feind vorhanden, sonst sollten sie wohl sauber heimgefertiget werden.« Tehát nemcsak Miksáról, hanem apjáról Ferdinándról is áll az, hogy nem igen tudták embereiket megválogatni.

s melyek különféle színűre levén befestve, a lánzsák apró lobogóival együtt kellemes látványt nyújtottak a szemlélőnek. A lándzsán kívül görbe kardot, fokost vagy buzogányt viseltek; kurta szárú csizmáik szélesen vasalva voltak, hatalmas sarkantyúkkal; hosszú redős ruhájuk alatt, mely bokáig ért, pánczélt csak elvétve viselt közülök egyik-másik.¹⁾

A benyomás, melyet az addig nem ismert katonaság, mely gyors lovain ott termett, a hol nem is gondolták, a még nem látott fegyverzet, az idegenszerű öltözet s a mesésnek látzó harczmód a föld népére s a szász harczosokra tett, — megdöbbentő volt; bennök látta a városi polgár s a környékbeli paraszt Góg és Mágog irtóztatós népét, isten amaz ostorait újra fölelevenedni, melyekkel papjai a szószékről régóta fenyegették, hogy bűneit hagyja el s a javulás útjára térjen; ha maga a török ez »Erz- und Erbfeind« rontott volna a határra, nem lett volna nagyobb az ijedség,²⁾ a mint a mendemonda csakugyan azt is kiszámította, hogy hetven valóságos pogánylelkű született török volt huszárajaink között.³⁾

A szász választó a Vogtland védelmére Gräfendorf Farkast hagyta hátra, a ki a határszélen 300 lovassal czirkáltatott, míg benn a tartományban a Vogtland népe közt fölkelést rendelt el, melynek következtében rövid nap Plauennél 2000 főre rúgó fölkelő sereg gyűlt össze, nem számítva természetesen a várak s városok őrségeit s a mezei hadat, mely nehéz lovasokból s zsoldos gyalogokból is állott.⁴⁾

¹⁾ A fegyverzet leírásában nem egyeznek a tudósítók, így pl. Nyáry F. is alább közlendő levelében csak lándzsát és pajzsot említ. Kétségtől bányozhatott ez vagy amaz fegyverdarab némelyik huszárnál, a teljes fegyverzet azonban a leírt volt. (Hogy tulajdonképi uniformisról szólni sem lehet, mindenki tudja).

²⁾ Arnoldi Vita Mauricii (Mencken, Scriptores rerum Germ. Tom. II. f. 1181) »... magna fuit in vicinis locis trepidatio, quam augebat hostium crudelitas, et Ungarorum antea in Germania non visorum apparatus. Quod enim ob armaturam suam horribilem praebeant videntibus speciem, multi eos non secus, atque si Turci ipsi adessent, execrabantur.«

³⁾ Zeitung aus Breslau stb. (Abhandlungen des phil. — hist. Classe d. kön. sächs. Gesellschaft d. Wissenschaften VI. köt. 758. l.) »Es sollen auch bis in 70 geborene Tuerken darunter inne sein.«

⁴⁾ L. Voigt Gy. Moriz v. Sachsen 214. l.

A mint octóbor legutolsó napjaiban Ferdinand csapatai átlépték a határt s közülök egy rész Nyáry Ferencz vezérlete alatt előbbre nyomult, igen természetes, hogy az ellenség állásának kifürkészése céljából a magyar huszárok lőnek előre küldve.

Ez előcsapat száma az egykorú följegyzésekben ingadozó; az idegen tudósítók 300—400-ra teszik, de Nyáry Ferencz, ki e tekintetben mérvadó, azt mondja, hogy az általa kiküldött előőrsek száma mintegy 600 főre rúgott.¹⁾ Azt a helyet, mely a kémek által mint az ellenség tábora lőn jelölve, huszáraink megerősítve, körülsánczolva, de üresen találták; óvatosan tovább vonultak tehát, az ellent Adorfnál, a városka előtt remélvén föltalálni; de miután itt is annak csak nyoma volt, nehogy a beálló est az ismeretlen terrenumon vészt hozzon vitézeink nyakára, hirtelen elhatározták, hogy a kis várost hatalmukba kerítendik. A külvárosba benyomulni játék volt, annál nehezebb azonban a kőfállal körített város bevétele — lovasoknak, a biztos, védett állásból jött sűrű ágyú- és puskatűz ellenében; hogy, hogynem — a levél a csinos mesterfogásról nem ad fölvilágosítást — lovásainknak sikerült a város kiostromlása, »három kapun rontottak keresztül«, mint Nyáry F. mondja, s a remegő polgárságot hevenyében föleskették Ferdinánd hűségére.

Régi példabeszéd, hogy: *conservatio est continua acquisitio* — s a huszárok szintén érezték igazságát, mert rajtok is bebizonnyult. Már az egykorú Faleti²⁾ megjegyzi, hogy a magyar huszároknak az a rossz tulajdonságuk, miszerint együtt nem maradnak, folytonosan szerteszélylyel kell csatangolniok. Így történt ez Adorf első elfoglalásakor is; a huszárok legnagyobb része kívül a környéken járt zsákmány után s e miatt a városban maradtak méltán tartva az éj alatt bekövetkezhető támadástól, kénytelenek voltak a bevett várost odahagyni s útjokat visszafelé a fő-

¹⁾ Lásd a közölt leveleket leghátúl.

²⁾ Beschreibung des Kriegs in Teutschland. Hieronym. Faleti; eredetiben olaszúl Velence 1552, német ford. Hortledernél II. 713. »Mikor e harczosok (a huszárok) ütköznek, az a szokásuk, hogy először ropant erővel támadnak s a posztókat vakmerő bátorsággal foglalják el; de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatangolnak, s ha így az ellen rájuk támad, nem szégyenlik a futást.« stb.

sereghez folytatni. Ezt az alkalmat használta föl azután az ellenség az odahagyott Adorf megszállására, a mi október 31-kén történt, nem pedig visszavételére, a mint Voigt¹⁾ hibásan állítja. 400 nehéz fegyverzetű lovas s hat zászlóalja puskás és lándzsás zsoldos katonaság ütött Adorfnál tábornok nem nagy távolságra a Ferdinand főserége előre küldött csapatainak állásától, s e csatára készületlen osztrák-magyar-cseh serget ütközettel fenyegette. A dolgok illetlen fordulatát látva — mondja a derék Nyáry F. — magam is kénytelen voltam lóra ülni, ámbátor a köszvény miatt iszonyúan szenvedek!

Lehet hogy az ellennel szemben a Ferdinándiak állása csakugyan igen kedvezőtlen volt, lehet hogy a jó Nyáry uram a poetica licentiával élve túloz a leírásban: annyi bizonyos, hogy a kritikus csomót a huszárok vágták ketté, az ellen megrohanását ugyanazon huszárcsapat vállalván magára — Mindszent napján — mely pár nappal azelőtt Adorfot elfoglalta, de abból kivonulni kényszerült. Mint a fürgeteg, rohantak könnyű huszáraink a földhányások mögé bútt kis szász seregére (mely 400 nehéz lovasból, hat zászlóalja ²⁾ gyalogból s több-kevesebb fölkelő, s így természetesen gyakorlatlan népből állott), s azt először a városon köröszkül egy dombra, s innen egy fenyőerdővel benőtt magaslatra üzték, s miután az eszeveszett módra futó ellen fegyvereit is elhányta, annyira lekasabolták, hogy az egésznek alig harmada maradt életben, a lovasok közül alig 10 menekült meg; összesen 500 foglyúl esett, 1000-1200 ember maradt halva a csatatéren, míg egybehangzó tudósítások szerint, a huszárok közül csak kettő-három veszett oda. — 12 ágyú, hat gyalogsági, két lovassági zászló esett zsákmányúl a magyarok kezébe s a mellett az elfoglalt város, mely oly gazdag prédával jutalmazta a harcban kifáradtak vakmerőségét, hogy a kótyavetyén egy darab szarvasmarha négy garason, egy ló 2—3 forinton kelt, ³⁾ s ha így folytatták huszáraink az egész hadjárat alatt, úgy valóban szószerint vehetjük amit Istvánffy mond, hogy t. i. a szegényül elment vitézek a követ-

¹⁾ Móriz. 214. l.

²⁾ E zászlóaljak Fähnlein alatt kisebb nagyobb csapatok értenődök, s nem a mai értelemben vett bataillonok. A fejszám változó: mint »egység« a mai századoknak felelnek meg. ³⁾ L. az első levelet.

kező 1547. év derekán gazdagon tértek haza tűzhelyeikhez, s némelyeknek mint pl. a tekintélyes Pető Jánosnak hatalma s gazdasága e háborútól datálódik.¹⁾

Ha egyedül Nyáry Ferencz levele volna ez alig hihető dalmi tényre a tanú, túlzásnak tarthatnók; de valamennyi egykorú följegyzés, úgy a császárpártiak, mint a szászok részéről, leszámítva kisebb eltéréseket, ugyanezt mondja. — Ferdinánd titkára²⁾ a spanyol infanshoz (később II. Fülöp) intézett egy levelében a Nyáry Ferencz által állítottakkal tökéletesen megegyez, ő is azt mondja, hogy az ellenség közül 1200 maradt a csatamezőn, 500 foglyul esett közülök, s a nehéz lovasokból alig szabadult meg tíz, míg a magyar huszárok vesztesége háromnál többre nem rúgott.

Az egykorú Hans Christoph von Bernstein azt mondja: » . . . a cseh király különféle seregekkel s 1500 huszárral (enynyi lévén szerinte azok összes száma) meghódíttatá a Vogtlandot, . . . auch zu Adorff am Stetlein acht fenlein Landvolck zusampt einem geschwader Reuter erbermlichen darnieder hauen lassen«³⁾

Egy »Newe Zeitung« így ír: Zwischen Amsdorf, Olsnitz und Plauen haben die Hussern im ersten einreuten, wie sie vom lande zu Beheim komen, landvolg auch etzliche vom Adel, dabey des Churfürsten underthan 1500 erschlagen, das nicht mer von 2000 dann 500 lebendigk blieben sein.⁴⁾

¹⁾ Istvánffy. libr. XVI. 273. 1.

²⁾ Döllingernél, Beiträge zur politischen stb. Geschichte der sechs letzten Ihderte I. köt. 16. sz. (52. lap.) » . . . porque todo el pueblo esta espantado, y principalmente por un hecho que hicieron la gente del Rey de Romanos el dia de todos Santos passado, en el cual quedaron muertos en la plaza mas de mil y docientas personas de los enemigos y mas de quinientos prisioneros, y de cuatrocientos cavallos de armas que habia entre ellos no escaparon diez, y no pienso que de nuestra parte rescjbieron daño tres personas, porque ellos fueron apremiados de los cavallos ligeros de Ungria pensando poderse salvar de una villa no fuerte a otra villa cercada muy fuerte«

³⁾ Bülau-nál: Geheime Geschichte stb. 7. köt. 12. l. Kurtzer und warhafter Bericht von dem Kriege den man den Sechsischen oder Deutschen genannt stb. Hans Christoph von Bernstein.

⁴⁾ Abhandl. der phil. hist. Classe der kön. sächsisch. Gesellsch. der Wissenschaften Bd. VI. 758. lap.

Contarini Lőrincz, a háború alatt Velencze követe Ferdinánd oldalánál, különös dicsérettel emeli ki a magyar huszárak ezen vitézi tettét, s mivel néhány szóban az adorfi ütközetet leírja, azt hiszem, nem lesz érdektelen relatiójából a következő néhány sort lefordítani; annálinkább, mert bár adataiban néha hibázik s nem is volt oly kedvező helyzetben, mint Mocenigó a császár mellett: valamint ítélete a schmalkaldi háborúról sokkal élésebb Mocenigóénál, úgy szigorúabban pálczáat tör országok s egyesek fölött s dicséretre épen nem hajlandó.¹⁾

»Három különös hősi tett érdemli meg a főlemlítést a szász háborúból; mondja Contarini, az első Adorfnál történt; mikor a római király csapatai: magyarok, németek és csehek a szász választó-fejedelemség elfoglalásához kezdének, Adorf szomszédságában a magyarok kémlelés végett előre nyomultak, a mi, midőn János Frigyes csapatainak értésére esett, 8 zászlóalj gyaloggal és négyszáz lovassal a magyarok elé vonúltnak, de alig pillanták meg ezeket, tüstént földsánczokat hánytak s azok mögé húzván meg magokat, elhatározták, hogy az ellent bevárják s vele megütköznek. Mindazáltal a magyarok előőrsei — nem több 300 lovasnál — elérték őket, úgy hogy a megfutamodott gyalog és lovasok fegyvereiket elhányták, az a 300 magyar pedig kétharmadrészöket lemészárolta — örökös gyalázatára ama nagy seregnek. Ez eset, ez erős bizonyosság után mindenki meg van arról győződve, miszerint a német a magyarral vitézség dolgában nem mérkőzhetik.«²⁾

Az adorfi ütközet után a megrémült környékbeli nép futott a merre látott, ki Plauen, ki Ölsnitz felé. — Ölsnitz városa deputatiót küldött az előrenyomuló ellenséges hadak elé, hódolást ajánlott s kegyelmet kért; a mi megadatván, Ferdinánd seregei

¹⁾ Alberinál: Relazioni degli ambasciatori Veneti. Serie 1-a Vol. 1-o. Relazione di Lorenzo Contarini ritornato ambasciatore da Ferdinando re de Romani. 1548. — 419. l.

²⁾ Contarini általában azt a tanúságot vonta a többek közt a schmalkaldi háborúból, hogy a németek harczy tulajdonságai közönségesen túlbecsültetnek.

a várost megszállották s már november 4. kén a podagrás Nyáry ki sem pihenve a harcz fáradalmait, a magyar fegyverek győzelmét innen adja nagy örömmel az esztergmi érsek tudtára. Könnyű volt a szerencsés kezdet után a Vogtlandot, melynek népe a nagy rémüléstől megbénúlt s aztán a szász választó egyéb birtokait, egyik várost a másik után Ferdinánd és Móricz egyesült csapatainak elfoglalni. Az öldöklés és mészárlás, mely e kor hadviselésével járt, nem lélekemelő jelenség ugyan huszáraink vakmerő bátorságát tekintve sem: de az eredmény figyelmünket nagy mértékben megérdemli, mert hatása messze terjedt. Ez a csata okozta, hogy János Frigyes a schmalkaldi szövetséges seregtől elválni, attól a maga harcosait elvonni kényszerült s országába sietett, hogy a diadalmas ellent útjában megállítsa — de veszét találta; ez az ütközet eredményezte, hogy az ekként széteszlott, elmállott szövetségi sereg megszűnt, a Dunánál Károly császárra nézve nemcsak veszélyes, de komolyabb számításba jöhető is lenni; közvetve ez okozta, hogy a szövetségi városok egyik a másiktól elszigetelve, kényszerültek magukat a papismus gyűlölt világi feje előtt megalázni, kapuikat kitérni, s óriási sarczokat fizetni — s végre ennek az adorfí ütközetnek híre öntött lelkesedést a császár elcsigázott népébe s adott erőt a beteges monarchiának tervei kérlelhetlen kiviteléhez. — Messze volt még a jövőben a döntő mülbergi csata, de Károly már mintha gyanította volna, a mi történni fog, mert indulatba jött ha János Frigyesről, mint választó-fejedelemtől beszéltek előtte: »semmi fejedelem, semmi fejedlem, — úgymond — csak Hans Friedrich von Sachsen.«

A császár táborában történt följegyzések eltérnek egymástól arra nézve, mikor jutott a szászzhoni győzelmek híre Károly tudomására; a dologra nézve ez mindegy, a fő az, hogy a császár e diadalog borderejét hamar fölismerte s elrendelé, miszerint üdvölvések hirdették az egész táborban a maga és serege örömét. ¹⁾

¹⁾ Godoi i. h. »Hétfőn nov. 8-án jött a császárhoz a tudósítás... e fölött a mi táborunkban nagy volt az öröm, sok üdvölvés történt«... Mameranus (Hortledernél 1. köt. 3. könyv. 1. fej.) Reiszbüchlein über

Ez az adorfi ütközet s egyáltalán huszáraink magokviselte az egész háború alatt, jó híroket s becsületöket megalapította. Egykorú följegyzések, most becses történelmi források pontosan leírják fegyverzetöket, ruhájokat, harczy szokásaikat; kitünő katonák és államférfiak vetélkednek egyszerű laicus emberekkel a huszárok dicsőítésében; egyik azt mondja, hogy a huszárság a legkitünőbb lovasság az egész világon, (mint pl. Avila, a ki pedig eléggé competens ily dolgok megítélésében), a másik azt állítja, hogy nem képzelhető oly esély a hadviselésben, melynél a huszárnak hasznát ne lehetne venni, akár sík földön, akár valami erődített hely megszállásánál; a harmadik s a többi legjobb meggyőződése szerint vitatja, hogy a számaránytalanság ellenére V. Károly egész hadjárata alatt minden fegyveres népe közt a magyar huszároknak köszönhet legtöbbet. És e túlságosnak látszó dicséretet a huszárok meg is érdemlik; nem mintha valami emberfölötti erővel tűntek volna ki a többi katonaság közül, nem mintha valami titkos boszorkánysággal, bűvös csodakerővel fölruházva egy-egy János vitéz lett volna köztök valamennyi: véghetlen előnye e magyar lovas csapatoknak a nehéz német lovasság s a könnyűnek szintén nem mondható zsoldosok a Landsknecht-ek fölött, mint hatszáz s több évvel azelőtt, a gyors lovakban, a gyors mozdulatokban, a könnyű fegyverzetben s a szétszórt csatározás módszerében rejlett. S ha pl. az olasz és egyéb részben szintén könnyű lovasságnál is nagyobb haszonnal voltak alkalmazhatók, azt a törökkel való ellenséges érintkezéseknek s annak köszönhatték, hogy épen a török elleni folytonos háborúkban Magyarországon, Középeurópa akkori nagy hadi iskolájában tanulták mesterségöket.¹⁾

Keyser Carl desz 5. Reise: »11. November kam Zeitung dasz der Römische König wider die Sächsischen bey dem Städtlein Plawen im Voigtlande obgesieget, vmb welches willen aus den grossen Stucken viel Frewden Schüz gethon wurden«

¹⁾ Lásd e tárgyra nézve, melybe mélyebben bocsátkoznunk tér, idő és tanulmány hiánya nem enged, *Salamon* kitünő czikkei »A magyar haditörténethez« stb. a Századok múlt s jelen évi folyamában.

KÁROLYI ÁRPAD.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Brutus János Mihály mk. történetről magyar históriája 1490 — 1552 a mk. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából I. II. kötet. Közli *Toldy Ferencz*, a III-ikat közli *Nagy Iván*. Budapest, 1863. 1867. 1877. Akadémiai könyvkiadóhivatal.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Nyugati nagy nemzetek nyomán indulva, két magyar tudós-kör foglalkozik pár évtized óta tüzetesen magyar történelmi tárgyú oklevelek s régi magyar történetírók — Scriptorok — művei kiadásával, azon nagy cél elérése végett, hogy a magyar történetírást az eddigi, nem elég szilárd és mély, gyakran igen egyénies és szűk látkörű alapról, biztosb, pragmatikusabb, általánosb értékű és tárgylagos álláspontra s magasb színvonalra emelkedni segítsék, t. i. a *Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága* és a *Történelmi Társulat*. Azon áldozatoknak, miket a nemzet értelmisége a két testület rendelkezésére ad, lélektani és tudományos indokai e nemzeti célban központosulnak, melynek hiv szolgálata ígéretével és reményében buzdítatik, sőt a legsúlyosb pénzvisszonyok daczára valóban buzdul is a közönség részvétre és áldozatokra.

Két veszélyes szirtje van a magyar történetírásnak, melyet midőn íróink — a történetírás legfőbb föladatához, az igazsághoz híven — kikerülni akarnak, többnyire hajótörést szoktak szenvedni: a mohácsi vész utáni dynastia-változás és az abból kényszerüleg eléállott erdélyi fejedelemség. El nehéz történetírói föladványt nekünk elébb-utóbb meg kell oldanunk, immár régen rátelt ideje. Semmi emberi hatalom nem fogja soha elfeledtetni a magyar nemzettel, sem történeti hitelességgel bebizonyítani,

hogy a küzdő felek jóval nagyobb része az első nagy történeti eseménynek oly módon végződését ohajtotta, hogy a másodiknak, a magyar királyság és magyar állam megoszlásának és szétdarabolásának ne kelljen vala bekövetkezni. S hogy ez ellenkezőleg történt, a *manet alta mente repostum -- vulnus* — politikai és lélektani elv szerint századokig sajogtatta a magyar nemzet szívét, értelme által nehezen volt elfogadtatható, sőt hogy az ma is oly esetek alkalmával, midőn Magyarország életérdekeit veszély fenyegeti, a lelkekben s a hazafiak nagyrésze öntudalmában fel-felújul, egészen természetes: ezt oly nemzetnek, mint a magyar, melynek oly viharos, de dicső múltja van, mely léteért, alkotmányáért és a keresztény civilizatio érdekeiért annyi vagyont és vért áldozott, méltányosan gondolkodva rossz néven nem vehetni.

Pedig ma már mindkét seb be van gyógyítva. A nemzet és király által hozott törvények adják meg az alkotmányosság bélyegét mindkét bevégzett ténynek: a magyar királyság és állam egysége helyre állott, a dynastia-változást törvény és évszázadokra terjedő gyakorlat szentesítette.

Vannak magyar történetírók és politikusok, kik az érintett nagy katasztróphát történetünk érinthetlen oldalának tartják s fátyollal borítását látják jónak, működésök iránya is az. Ezek a történetírásban is az ildomosságot akarják az igazság helyére, állítani. Ezt nem szabad elfogadnunk, a csere az emberiség erkölcsi életére vészt hoz, én nem helyeslem s nem tartozom közéjük két okból; mert az hűzágossá tenné történetünket, nemzeti életünknek nem lenne hű kifejezése s folytonosságát megszakítná, oly ürt támasztva a köztudalomban, melyben káros homály, a bizonytalanság kételye s indokolatlan aspiratiók foglalnának helyet; de azért sem, mert az osztrák történetnyomozás folyvást foglalkozik a múlttal — fontosabb adatok birtokában mint mi — tisztázza részleteit s egykor bizonyára ama korszak történetét teljes egészében megírni el nem mulatja.

Bármilyen legyen amaz időkör eddig sokban homályos története kimerítő tanulmányozásának végeredménye, legyen igazolva a mai bevégzett és törvényesített tény, vagy hajoljon az igazság mérlege a nem érvényesülhetett nemzeti törekvés-irány felé: a tudomány ezek iránt homályban nem maradhat, sem egyoldalú

ténymegállapításban meg nem nyughatik, nemzetünknek múltját úgy a mint volt, önámítás és illúziók nélkül kell ismerni, ereje és politikája iránt magával tisztába jöni s mindkét esetben a megállapított igazságon magyar loyaltással megnyugodni.

Más nemzetek életében is voltak ily válságos mozzanatok, mégis nyomozódásaik köréből nem zárták ki az azokról tanuszkodó emlékek méltányolását. Egy nevetséges tévkörbe jutna a történetírás a tényleplezgetés tana elfogadásával. Egykorú nem írhatna történetet — az lenne a logikai következmény — pártállása miatt, a mi elfogultságot föltételez; de az sem, a kit nagy időköz, tán épen századok választanak el írása tárgyának korától, mert az események okait nem ismerhette, aztán mert az idő máskép alakítván a nemzet activ életét, a történet is ahhoz lenne idomítandó. Így nem képzelhető élethű történetírás, így annak életoktató célja teljesen el lenne tévesztve.

E nézeteket és elveket, miket történeti forráskiadásainknál követendőeknek itélek, azért mondtam el itt egyfelől, hogy történelmi munkásságunk ismerői s általában a hazai történelem barátai számot vessenek avval: vajjon eddigi forráskiadásaink e tekintetben helyes úton s elég tudományos és elég szabadelvű irányba haladnak e? és ha nem, irányváltoztatással s lelkiismeretesebb figyelemmel, változtatva legyen rajta; másfelől pedig azért, hogy kitüntessem, mily nagy súly helyezendő az ismertetés alatti kézirati műnek háromszáz év ótai rejtvelet után nyomtatásban megjelenésére, mely Magyarország nak az 1490—1552. évi rendkívül válságos korszaka történeteit igazsághű rajzban, nemzeties fölfogással, pragmatikailag terjeszti élénk. A nagy tudományi tekintélyű olasz író Báthori István erdélyi vajda, illetőleg fejedelem nevében formászerint meghívatra 1574 febr. 7. érkezett Kolozsvárra, lengyel királylyá választatásáig udvarában élt, 1576. vele Lengyelországba ment, ott a királyi várban lakott, a királyt még harczy útain is követte; e helyzete 1586. decz. 13-ig, a király halála napjáig tartott; tehát e hatalmas uralkodó és Báthori Kristóf vajda, illetőleg fejedelem pártfogói voltak, a királyi és fejedelmi titkos levéltárak adatai kezénél, baráti voltak Magyarország jelesei közt: Dudith András, Forgách és Zsámbóki történetírók, az erdélyiek közül Kováchóczy

és Berzeviczy kanczellárok, Békés, Blandrata, Gyulai fejedelm; tanácsosok, jóakarói Schwendi Lázár és gróf Salm Miklós, Miksa császár hívei, Lengyelországban Zborovszki, Poniatovszki s több főurak, Ausztriában a híres Crato, Miksa császár házi orvosa szintén benső barátja, Báthori István halála után Ernő osztrák főherczeg és Rudolf császár pártfogói. Tizenkét évnél tovább élt ő oly magas, sőt legmagasb állású férfiak, fejedelmek körében, kiknek egy része látásból és tapasztalásból ismerte a Brutus munkája tárgyát tevő időszak történeteit a cselekvő egyénekekkel együtt, e történetek egy részében maguk is tényezők voltak, eredeti okiratokból vagy élők ajkairól vette értesüléseit, kik e történeteket maguk is alkották, idegen nemzetiségénél fogva elfogultnak lenni irányunkban, részrehajlónak az osztrák uralkodók ellenében oka nem volt.

Brutus magyar történeti műve I és II. kötetét *Toldy Ferencz* nagy tekintélyű, halhatatlan tudósunk szerkesztette, a III.-kat *Nagy Iván* m. tud. akad. rendes tag. A könyv czíme ez: *Brutus János Mihály, Magyar Királyi Történetíró Magyar Historiája 1490—1552. I. kötet: 1) II. Ulászló király országlása*. Következik a bevezetés ily czím alatt: *Brutus Élete és Munkái. Bevezetés ül.* I—LXXXIV. lap, az író és íródeákja kéziratai hasonmásával. Ezután jő a szöveg 1—461. lapon. Toldy legelőbb Brutus életiróit említi meg, azután születését, utazását Európa nagy nemzetei közt, ismerteti általános tudományügyi munkássága eredményeit, hangsúlyozva különösen az olasz történetírásnak tett szolgálatokat, Forgách nagyváradi választott püspök által még 1563. Magyarországra jövetelre fölszólítását, elmondja honából eltávozását okát s 1573. az erdélyi fejedelem által Magyarország történetének megírása végett újból meghívását, megérkezését, ott barátságosan fogadtatását, erdélyi és lengyelországi élményeit, történetírásában előhaladását Lengyelországból eltávozásáig, mikor ismét Magyarországra került vissza; itt Pozsonyban élt 1592-ig s mint magyar királyi történetíró fizetést a magyar kamarai pénztárból vett; ekkor műve érdekében Erdélybe menvén, ott május 15-én meghalt.

1) Megjelent Pesten 1863-ban.

Az ezután következő részben Toldy Brutust a történetíróban megkívántató három főkéllék: *alapos tudományi készültség, részrehajlatlanság, megbízható hitelesség* tekintetében Pray ellenében véltve, őt nemzeti történtünk érintett nagy korszaka teljeseen hiteles és egyik első rangú forrás-írójának bizonyítja be, megczáfolva főleg azon állítást, hogy őt a két Zápolya irányában más történetírókénál kedvezőbb ítélete kimondásában bérért való hűségeskedés — mercenaria fides — vezérelte volna, a kik már rég meg levén halva az előtt, mikor Brutus Magyarországra jött, nekik sem lekötelezettjök nem volt, sem tőlük kegyet nem várhattott. Pray azért is hibáztatja Brutust, hogy a pápa leveleit gyakran saját értelme szerint adja elé, az egyházi rendet pedig elegendő ok nélkül megtámadja; írásán — úgymond — mindenütt mint valamely nyiláson átlátszik a római egyháztól elszakadt hitnézetű emberekkel való benső viszonya. Toldy e vád tekintetében az ítéletet az olvasóra bizhatónak véli; helyesen, ez Brutusra nem lesz hátrányos. Hátrább lesz még erről szó.

Végre Toldy Brutus kéziratai történetével ismertet meg, elbeszélve bizonyítólag: hány könyvből állott az eredetileg? mely korszaktól meddig terjedett? a kézirat két eredeti teljes példánya kik birtokában volt? kik használták föl történeti művek írásánál? tehát kik látták még a teljes, csonkitatlan kéziratot? hol, mikor, hová tűnhettek el ezek? hány könyvből állnak ma a teljesb Codex-példányok? hol vannak s mennyiben bírnak eredetiség jellegével, mily hitelességűek? Vannak-e fen belőle másolatok, hol és minők? melyek és hol vannak azok a példányok, melyekből a mostani kiadás készült? Szóval: Brutus élettörténete, általános tudományi és különösen magyar történetírói munkássága s utóbbinak eredménye, a szóban levő kézirat viszontagságos sorsa egész teljességében föl van tüntetve az adatok ama gazdagságával, az alak és irány azon műformai vonzatosságával, mely Toldy írásait ép oly kedves, mint tanúságos olvasmányá teszi.

A II-ik kötet ¹⁾ — az előbbi czím alatt tárgyalja a magyar történetet *II. Lajos trónralépésétől 1537-ig.*

¹⁾ Megjelent Budapesten, 1867-ben.

I—IX. lapra terjedő előszóval, melyben a Toldy által kiadásra használt bécsi és budapesti egyetemi D. és E. Codexek hitelességéről szól, a két példány leíróinak ki-létét igyekeznek megállapítani, megmondván véleményét arról: melyik könyvet ki írta? átvizsgálta-e azokat Brutus vagy nem? mely könyvek mutatják kétségtelenül keze javító nyomait? e javítás hol, melyik könyvnél szűnik meg? mely részeiben hiányos és melyik leírónak rossz írása miatt hibás a bécsi és egyetemi Codex? Toldy panaszkolja, hogy a szöveg sok hibáival kellett vesződnie, a miket a leírók a rövidítések rosszul olvasásával még szaporítottak; a Brutus által átvizsgált részekben is maradtak ilyenek, miket a koros férfi valószínűleg nem vett észre; de sok hiba származott a Codex bekötetője gondatlanságából is, mert a könyvkötőt nem figyelmeztette, hogy régi kéziratot körülvágni nem szabad. Ezt körülvágták, és általa soha ki nem pótolható károkat okoztak történetírásunknak. A hibák kiigazításáról Toldy úgy nyilatkozott: »hogy a hol azok nemcsak bizonyosak, hanem világosak is, természetesen nem hagyhatta igazítatlanul. De vannak — ugymond — oly helyek, hol a Codex csonkított vagy átlíkaszott vagy elszennyezett; az ily hézagokat már csak sejtelmi úton lehetett — a hol lehetett — pótolni, több helyen kénytelen volt csak kipontozni. Végre sok helyen egész szókat hagyott ki Brutus tisztázója; hol a kihagyott szót sejteni lehetett, a conjecturalis pótlás zárjel közt áll. Ily íráshibái mindkét Codexnek vannak; itt is tehát a conjecturalis critica ugyanazon óvakodó szabadságával szabadott, de kellett is eljárnom.« A »bizonyos és világos« hibák mivoltáról Toldynak van a kéziratban jegyül hagyott egy iratkája, melynek tartalma ez: »Az a kéz, mely a IX. könyvben úgy elcsigázott, egy helyett *multibus partibus*-t írt (nála t. i. III-ik kötet 67-ik lapja 14-dik sorában). Ezt csak szabad volt javítani.« Mindamellet is — ez Toldynak e pontnál zárszava — távol vagyok attól, hogy correct szöveget véljek nyujthatni, sőt számos zavart, igazítatlan, első dolgozásra mutató hely maradt nálam is, melyeknek megigazítását sikeretlenül kísérlettem meg.«

A III-ik kötetet a 160. lapig szintén Toldy rendezte sajtó alá, azontúl a m. tudm. Akadémia *Történelmi Bizottsága* megbízása következtében Nagy Iván rendes tag szerkesztette, s a ki-

nyomtatást eszközölte az elébbi czím alatt. Ebben Magyarország története *1537-től Egervára ostromáig 1552-ig* van előadva I—IX. lapra terjedő előszóval, a szöveg 1—463. lapra, a Bethlen Farkastól közlöttékkel 1—474 lapra terjed.¹⁾ A nyomtatást eszközző saját szerkesztési eljárásáról szólván, elmondja: »hogy Toldy két példányt használt: a bécsit és budapestit, neki csak az utóbbi állott rendelkezésére, de a miatt — a mint róla meggyőződött — a munka kiadásának hitelességi fokozata semmit sem csökkent, mert a jelzett mindkét Codexben megvannak Brutus javító kezének nyomai és mert mindkét Codex — mint a szerkesztő kiadó-előde is elismerte s példákkal igazolta, — sok helyen csonka és roppantul hibás levén: a kiadás azon befejező husz ívénel a bécsi Codexnek nélkülözése szintén nem esett a szöveg teljességének vagy tökéletesebb voltának rovására; különben — jegyzi meg a szerkesztő — Toldy is mindenütt a pesti Codexhez tartotta magát, e szerint már az egyöntetűség szempontjából neki is ez vált föladatává. Teljes hűséggel ragaszkodott — mondja tovább — a szöveghez, épen úgy, mint előde, s hol teljes biztossággal a hiányt vagy hibát — megoldani vagy kiigazítani nem lehetett, őszintébb eljárásnak tartotta azt kiegészítéssel feltüntetni és más részről a nyelvbeli hibát is inkább bennhagyni, mint a conjecturalis tapogatózások terére tévedni.«

Ezután a szerkesztő előadva a X. XI. XIII. XIV. könyvek különböző leíróinak írása rendkívül nehéz olvashatóságát és a szöveg hibás-voltát, úgy nyilatkozik: »hogy kiadó-előde nyomán járva elkövette a lehető, hogy a kiadás minél hibátlanabb legyen; de kitoldásokat, elhagyásokat a hűséghez ragaszkodás nem engedhetett meg, szóval — ezek zárszavai — igyekezett jó emlékezetű kiadó-elődéhez hasonló pontossággal és lelkiismeretes hűséggel eljárni a szerző szövegének kiadásában.«

Hogy az olvasó úgy a kiadók által használt Codex-példányok hitelességéről, mint kiadói tisztók miként teljesítéséről ítélhessen, szükségesnek látom elébb azoknak külső alaki minőségét — úgy, a mint szigorú összehasonlítás után én találtam —

¹⁾ Megjelent Budapesten, 1877-ben.

leírni, azután a kiadvány belső értékéről t. i. az eredetinek mily hűséggel és szabatossággal adásáról összehasonlításaim eredményét elmondani.

Volt Toldy bebizonyítása szerint teljes eredeti Brutus-kézirat, mely I—XX könyvet (Liber) foglalt magába, kettő, *egyik* a magáé, mi halálakor Ernő osztrák főherczegnek s általa Fejérvári István m. kir. helytartónak és püspököknek kezébe s tán birtokába is került, mai holléte nem tudatik. Ezt Toldy A. Codexnek jelöli meg. A *második* a gyula-fejérvári káptalan levéltárába tett, erdélyi fejedelmi példány, a mi Báthori István lengyel királytól került az ő halála után öcsének Zsigmond fejedelemnek birtokába s levéltárba hihetően általa tétetett. Bethlen Farkas ebből az általa írt »*Erdélyország Történetei*«-be 1566-ig terjedő részleteket vett föl, tehát jóval messzibb időre terjedőket, mint a meddig a ma fenn levő s I—XIV. könyvből álló Brutus-féle kézirat terjed. Toldy nyomozódásaiból az derül ki, hogy Báthori Zsigmond alatt 1598—ban Pecz császári biztos által József István erdélyi kancellártól kiereszkoltatva ez is Bécsbe került,¹⁾ holléte maig sem tudatik. Toldy ezt B. Codexnek nevezi. Ezeken kívül volt a Brutus-kéziratnak egy különös szépen írt *harmadik* példánya b. Pronay Sándor birtokában, mit ő állítólag Lengyelországból szerzett, de ez csak szóbeli értesülésen alapúl, felfödözve eddig nem volt, terjedelméről s hitelességéről ítélet nem mondható. Ezt Toldy lengyelországi példánynak s C. Codexnek nevezi; ugyan ő a *negyediknek* egy második gyula-fejérvárit vagy a második bécsi Codexet nevezi, mely most a bécsi udvari levéltárban van, s a Brutus-kézirat I. II. III. VI. VII. VIII. (és nem IX) könyveit foglalja magába,²⁾ sok helyen csonkán, melyet Toldy D. Codexnek jelöl meg. *Ötödik* az egykori pozsonyi jezsuiták könyvtárának példánya, mely Toldy gyanítása szerint Brutus pozsonyi

¹⁾ Gróf Kemény József értekezése: Magazin für Geschichte, Literatur sat. Siebenbürgens. Anton Kurz. Kronstadt, 1844. 63—64 lapjain be van bizonyítva.

²⁾ Gr. Kemény Chmel után I. II. III. VI. VII. IX-et ír elébbi értekezése 65. lapján, azért, mert a VIII. a Toldy-kiadvány II-ik kötete 384. lapján láthatólag kétfelé választva, utolsó része »IX-dik könyv« nevet visel.

hagyatékából került jezsuita kézre. Lehet — úgymond ő — hogy az, miután az első eredeti, úgynevezett A. Codex már meg volt kerülve, Fejérvári püspöknél maradt el, ki a nyomozásra Ernő főhercegtől volt megbízva; s e szerint tőle juthatott a mondott szerzeteshez. Több helyen látszó oldaljegyzésekből s egész helyek szószerinti átvételéből annyi bizonyos, hogy Pray a Brutus-féle kézirat pozsonyi példányát 1767. »*Annales*«-ei írásakor használta s az a jezsuita-rend 1773. eltörlésekor nála maradván; az ő kézirat gyűjteményével ment a m. kir. budapesti tudományegyetem birtokába. Ezt a példányt Toldy E. Codexnek nevezte.

Ezen többé-kevésbé (hátrább tüzetesen szó lesz róla) eredetinek tartható Brutus-kézirat példányokon kívül Toldy másolatokat is sorol elé. 1. *egy bécsi másodikat* »*Nova*« jelzés és 60 szám alatt, melyet a D. Codex másolatának vél; 2. *a pécsiit*, mely szerinte az E. Codex másolata; 3. *a maros-vásárhelyi gr. Teleki-könyvtár példányát*, melyet erdélyi udvari kancellár gr. Teleki Sámuel a D. és E. Codexből a tudós Kéler Godofréd által készítettett a maga gyűjteménye számára.

Ezek azon eredeti és másolati Brutus-kézirati példányok, melyekből Toldynak választani lehetett: ő a bécsi első, de felesleges D. és a pozsonyi (most a budapesti egyetemi könyvtárban levő), részeiben sok helyt szintén megcsonkított, de így is sokkal teljesebb E. Codexet használta. A bécsiből hiányoznak a IV. V. és a IX-től XIV-ig terjedő könyvek, sőt a meglevő I. II. III. VI. VII. VIII. (Chmel szerint I. II. III. VI. VII. IX.) könyvből is egyes szók, sorok, lapok, sőt ívek; a pozsonyiból a nyomtatott kiadást véve alapúl, az én összehasonlításom szerint az I. kötet 393. lapján láthatólag hiányzott 8 ivrétű levél, a mi a bécsi Codexben sincs meg; a 458-diknál 1 levél; a II. kötet 12. lapján láthatólag 1 levél, a 158. lapnál 2 levél. Itt a bécsiben csak 1 levél hiányozván: az utóbbinak hézaga annyiban pótoltatott; a 172. lapon levő * jegytől a 177. lap ily * jegyéig ismét hiány levén: a bécsiből pótoltatott; a 238. lapon levő * jegytől a 250. lap *) jegyéig 6½ levél hiányozván: a bécsiből kiegészítettett, de nem teljesen, mivel azon részében az is hiányos volt; az E. Codex 302. lapon levő szövegrészében — írja Toldy — nagy hézag van, de azt nem határozta meg; azután — ily megjegyzést

tesz — Szamosközy pótlása kezdődik a 337. lapon levő * jegyig.¹⁾ Meg kell evvel szemben jegyeznem, hogy az nem pótlás, hanem szövegmásolás, a mint hátrább ki fog tűnni. A »nagy hézag« terjedelmét pedig gyanítatja az, hogy a *studebat* szó után Pray 4 ivrét-levél tiszta papírt kötöttetett bele, ő tehát erről tudomással bírt, a mit hátrább igazolni megkísérlek. A 337. lapon levő * jegytől az E. Codexben 8 levél hiány van, mi a VII-ik könyv végéig a nyomtatványban 353. lapig a bécsi D. Codexből pótoltatott Itt az E. Codex I. kötetének vége van; a könyvkötő ugyan ide kötötte vétségből az I. könyvhez tartozó két utolsó s a II-dik könyv két első levelét, de a kiadvány szerkesztője a kézirat e hibásságát jóvá téve, mindkettőt illető helyére igtatta be. Meg kell jegyeznem, hogy az E. Codex I. kötete I—VII. és a II. kötet VIII-dik könyvéből két nyomtatott kötet telt ki; a Codex I. kötete írónnal végig lapszámozva van, a II. csak az 1. levéltől a 22-ig, hol 4 üres levél van a kéziratba bele kötve, melyre Toldy a nyomtatványba be nem vett ezen megjegyzést irta: »A bécsi Codex e szónál *redacturus* (II. köt. 375. lap, 8-ik sor) megszakadva, átmegy a: *Turcarum aliae naves* mondatra, mig az E. Codexben az elébbi *redacturus* szó után még e másfél sor van: »*Exinde non apud Ungaros modo, sed apud exterarum etiam gentes per tam insignem* stb.« a mit ő közbetett mondatnak vélt s a nyomtatott szövegből kihagyott, én pedig azt hiszem, hogy itt is szöveghiány forog fenn, s ez alkalomból megjegyzem, hogy az E. Codex bekötöttője Pray még ismert példányt, melyben a *Turcarum* szóig négy levél szöveg lehetett, különben honnan tudta volna, hogy hiány, és honnan, hogy négy vagy több levél hiány van, miután sem örbetü, sem lapszámozás nincs a kéziratban? A 23-tól 33 levélig a szövegben nincs megjegyzési tárgy. A 33-ik levél első lapjának közepén (a nyomtatvány II-ik kötete 384. lapján * jegy alatt e szónál: *devovere*, Toldy e megjegyzést teszi: »A bécsi Codexben itt végződik a VIII-ik s utána kezdődik é IX. könyv (e szóval: *His peractis*;) az E. Codexben ellenben megszakítás nélkül tovább foly, a mit ő a két Codex külön-

¹⁾ Toldy — Szilágyi S. megállapítása szerint — Szamosközy írását irnokáéval összetéveszti. Erről hátrább lesz szó.

bőző időben készülése s nem mindenben egy és ugyanazon tartalma bizonyítékául jegyez meg. A bécsi Codex a Toldy által szerkesztett kiadvány II-ik kötete 441. lapján látható megjegyzés szerint e szóval: *furentium* egészen megszakad, az E. Codexben ellenben a VIII-ik könyv tovább foly a 445. lapig, hol e mondat tal végződik: *et nota dissoluti animi haud poterat*. A VIII. és IX. könyv beosztása tehát a bécsi és pozsonyi Codexekben a Chmel és Toldy fölfogása s közlései szerint lényegesen különböző. A Toldy-kiadvány II. kötete a 495. lapon e szókkal végződik: FINIS LIBRI OCTAVI ET TOMI SECVNDI; de az E. Codexben az: ET TOMI SECVNDI szók nincsenek benne.

Tény az, hogy a pozsonyi és bécsi Codex közt tartalom és beosztás tekintetében különbségek vannak, utóbbiból az elsőnek számos hiánya pótoltatott, a bécsi Codex már a VIII., Chmel szerint IX-ik könyvnél egészen megszakadván, a Nagy Iván által szerkesztett részig ki nem terjedett s mint nem létezőn, sem Brutus javító kezének nyomai nem lehettek meg, sem a III-dik kötet utolsó 20 ívénél forrásul nem vétethetett. Több Codex-példány megszerzése és összehasonlítása tehát a kiadványnak teljesb-volta és kritikai hitelessége tekintetéből lelkiismeretben járó elmulasztatlan kötelessége szerkesztőnek és kiadónak egyiránt. De a pozsonyi Codex megfigyeléséből az is kitűnik, hogy annak több hiánya még a múlt században valamely teljes Brutus-kézirati példányból kiegészítetett, látható ez az E. Codex I. kötete VII. könyvében 54—61 levelen; nem tudható azonban, ha az a bécsi volt-e? vagy Pray által ismert s még akkor létezett valamely más példány?

Azonban folytatom a Brutus-féle Codex kinyomtatott kötetei ismertetését. A III-ik kötet 160. első lapját — a mint már mondvá volt — Toldy szerkesztette és nyomatta, azontúl a 463. lapig, tehát végig Nagy Iván a pozsonyi E. Codexből. E kötetben is a 48-ik lap 17. sorában *summa* szó után Toldy e zárjel közötti megjegyzéssel mutat rá a kézirat hiányos-voltára: »*nagy hézag*«; a 7-ik lap 3. sorában (*rati*)one Toldy kiegészítése, mert a kézirat 151. lapján a javítást a könyvkötő levágta; a 21. lap 27. sorában (*reponere*) is Toldy javítása, a Codex 163. lapja 8. sorában e szó nincs meg; 28. lapon 20. sorban (*evectus est*) T.

beigtatása, a Codex 168. lapja 9. sorában nincs meg; 37. lapon a 11. sorban (*Consilium*) Toldy beigtatása, a Codex 173. lapján alulról a 2 sorban nincs meg, ugyanott quid helyett *quod*-ot helyettesített, tovább azon sorban (*multitudinem*) szót is ő igtatta be, a Codexben ez sincs meg: a 43. lapon alulról 1. sorban (*efficit*) és eam (*que*) szók Toldy kiegészítései, a Codex 178. lapja 3. sorában nincsenek meg; a 44. lap 3. sorában (*eo loco*) T. beigtatása, a Codex 178. lapja 5. sorában nincs meg, 44. lap 23. sorában Thad után (*L'id*) Toldy beigtatása, a Codex 180. lapja 10. sorában nincs meg; a 49. lap 3. sorában (*caus*)sam Toldy javítása, a Cod. 181. lapján cām rövidítési jeggyel van írva; az 50. lapon ismét zárjel között a mondat értelmét kiegészíti *quam* szóval, 58. lapon *cum*-mal, 102. lapon *esse*-vel, a 104. lapon *eloc*-(asset) szóban elől két zárjel közé tett szótaggal, 115. lapon (*in*), 149. lapon (*viam*) zárjel közé tett szóval egészíti ki a Codex szövegének homályos és érthetlen helyeit. Vannak az 56. 58. 64. 68. 73. 83. 104. 105. 147. 149. lapokon magyarázó, kiegészítő, néhol megigazító fél és egész mondatok zárjel közé igtatva, melyek a szövegben magában már eredetileg benne voltak, a mint ez előttem a Codex és nyomtatvány összehasonlításából bizonyossá lett; de ezt a körülményt Toldy a II. kötet előszavában csak mintegy érintvén: az olvasó azon gondolatra jöhetne, hogy azok szerkesztői pótlások, mi azonban nem úgy van. Én ezt hangsúlyozva megjegyezni szükségesnek s bíráló ismertetésem céljához képest kötelességnek tartottam.

Nagy Iván is hiven ragaszkodott — mint előszavában írja — a B. Codex szövegéhez, s a hol a hiányt vagy hibát kijavítani nem tudta, pontozással tüntette föl, a hozzátvetési tapogatózást azonban kerülte. Ily hiány-megjelölés van a III. köt. 254. lapja 7. sorában e szók után: *Carolo Caesare de . . .* a 341. lap 13. sorában *sublatum iri* után a szerkesztő a Codex hézagosságára e megjegyzéssel mutat rá: (*Hézag, nehány lap hiányzik*) . . . a 215. lap végső sorában e szó után: *eas ipsas*, ismét több pont s zárjel közt e megjegyzés: (*két levél hézag*), az eredetiben mindkét állítás indoklása mellőzve; a 419. lap két első sorában is több pont van e szóig: *immissa tuebatur*; a 433. lap 4. sorában ez jó elé: *üs ipsis . . . m*; a 459. lap 3. 4. 5. 6. sorában viszont pontozások, a 460. lap

3. 4. 5. 6. 8. 9. sorában hasonlóan a szöveget 463. lapon a végső sorban e szók után: *summam victoriae* szintén pontozás zárja be. Én utána néztem e két utóbbi feltűnő hiánynak, s úgy találtam, hogy a Codex e részében az ív felső jobb szögletét rothadás érvén: ma a régi írás-sorok helyét ráragasztott üres papír pótolja.

Ennyi hiány van a III. kötetben pontokkal és zárjelezéssel kitüntetve; a conjecturalis úton való értelem-kiegészítést a szerkesztő valóban kerülte; én itt egyet jegyeztem meg a 452. lap 4. sorában, e szóban (*Hun*)*garos*; nem helyes névleírásra kérdő-jellel rámutatás van a 184. lap 4. 5. sorában, hol *Poscajo* et *Tajsko* neveknek * jegy alatt más, későbbi kézírással Bocskai (?) és Taly? jelentés adatott; a 275. lapon: *ita Neapolim* (?) *adductus* mondatrészben a név vagy esemény valódisága, a 339. lap 1. sorában »*Kykro*«, a 6. sorban »*Kyokhaken*« nevek kétségére van (így) figyelmeztető szóval rámutatás; nagy mérvű itt is a zárjel közötti fél és egész, sőt körmondatok száma a: 161. 177. 180. 181. 183. 193. 225. 235-236. 241. 272. 286. 293. 296. 298. 306. 315. 319. 323. 337. 342. 353. 364. 372. 375—76. 378—79—80. 383—84. 389. 430. 439. 446. 449. lapokon; ezek azonban itt sem szerkesztői pótlások, hanem már a Codex eredeti szerkezetében vannak így.

Nézzük már most e Codexeket külalak, a szerző, irtoka és a többi másolók kézírásának autenthíája tekintetében.

A bécsi D. Codexről saját vizsgálat nyomán nem szólhatok, mert az itt föltalálható nem volt, Bécsbe, a forráshoz menés költségét aligha fedezné ez ismertető czikk tiszteletdíja. Toldy ítélte az első kötet előszavában erről az, hogy nagy részét Brutus azon irtoka írta, a kinek a hasonmás tanúsítása szerint kezeírása az E. Codex I. kötete s a II-nak utolsó része. Én ezen megnyugodva, tüzetesen csak a budapesti egyetemi E. Codexről szólok, mely ív-alaku két jókora kötetből áll, bekötve, (elég gondatlanul) körül vágva, az első kötet írónnal egészen lapszámozva, a II. hiányosan. Az I. magában foglalja az I. II. III. IV. V. VI. VII. könyvet, sarkcíme ez: IOHANNIS MICHAELIS BRUTI HISTORIARUM LIBER I. II. III. IV. V. VI. VII. Tomus 35, a II. kötet a VIII—XIV. könyvet, sarkcíme az előbbi, gyűjteményi jelzése: Tomus 36. A kéziratkötetek rövidbe vont leíró átnézete egy forrás-kiadvány kritikai szerkesztésénél fenforogható

kérdésekre és így az általam imént föltettekre is önként megadja a kellő feleletet, valamint az ismertetés alatti akadémiái kiadványoknál alkalmazott elvek czélszerűségi és helyességi mértékét is.

Az I. kötet I. könyve 1. lapját a Codex IV-ik levele teszi s e szókkal kezdődik: *quasi rebus cum Germanis*, hiányzik A. Aij Aij örbetüs 3 levél, az Aiv levélről az örbetü leszakadt, de a levél maga és így az első ternioból öt levél megvan s a szöveg csonkítatlan a 118. lapig, hol az utolsó szó ez: *morum*, a folytatás: *et vitae sanctitas* átmegy a VII-dik könyv végére, oda kötve könyvkötői figyelmetlenségből, ily megjelöléssel: 118 b) 118 c) 118 d) 118 e). Ezután múlt századi kipótlás a 118 f) 118 g) 118 h) 118 i) levél, utolsó szó az I-ső könyvben: *miserabantur*, ugyanott 119. lapon kezdődik a II-ik könyv s megy megcsonkítatlanul a III. könyv 306. lapjáig, melyen felül Toldynak ezen jegyzése van: *Itt szakad meg a B(écsi) C(odex)*, de a pozsonyi vagyis B. Codex hézag nélkül foly 358. lapig, melyen e szó után: *collocasse*, a 359. lapra átmenőleg 8 levél hiányzik, a mint erről már fennebb volt szó; a 444. lapon e szó után: *humanor*. (alól *incommodo* örszónál) Toldy ezen jegyzése látszik: *hiányzik 1 levél*, t. i. a 445—446. számú F8 levél, a mint fennebb láttuk; ezentúl ismét zavartalanul foly a Codex-szöveg 545. lapig vagyis a 6-ik könyv 3-ik lapjáig, hol a lapszámozás megszűnik. Levelenként menve tovább a kéziratban, az előbbtől számítva a 11-ik levelen Toldynak ez a jegyzése van: *Hic incipit Liber VI. in Cod(ice) Vind(obonensi)*; innen átmenőleg az üresen levő 18-ik levélre, Toldy ezt írta: *hiányzik az eredetiben két levél vagyis a PPiv—v*; a 19-ik levélre pedig ezt: *Bécsi Codex fol. 156 a) usque 157 a)*, megjegyzendő, hogy a PPiv levél hiányzik most is, de a PPv ki van egészítve múlt századi írással. A VII. könyvben TT8, számításom szerint az 53-ik levelen felül Toldy által ez van írva: *E Codicis Viennensis ff. 193—199*, minek értelme előttem homályos. Tovább menve a VV8, számításom szerint 61-ik levél második oldalán Toldytól e megjegyzés van: *Hic unum adhuc folium videtur desiderari*; megint hátrább a ZZ8, számításom szerint 88. levél e szóval végződik: *studebat* s utána van 4 levél tiszta papír, de Toldynak semmi utasító jegyzése; így tovább haladva a számításom szerinti 104. levél után van kötve a fennebb említett

I. és II. könyvtől elszakított néhány levél, a mivel a B. Codex I. kötete végződik.

A II. kötet a VIII. könyven kezdődik, 1—22 levél irónnal meg van számozva, a 22-ik e szókan végződik: *per tam insignem* sat.; egy levelen csak egy szám van elől, a második laphoz a következő szám csak hozzá van gondolva, de nincs leírva. A 22-ik levél után — mint már említve volt — 4 tiszta levél van s arról és Toldy jegyzéséről fennebb szintén volt szó. A 23-tól 180. levél-ig nincs megjegyezni valóm; ezen ilyen megjegyzés van: *Nihil deest*, utána Pray ezt írta: *imo deest* és bekötetett oda 6 levél tiszta papírt; ez is azt mutatja, hogy Pray ismert az övénel teljesebb Brutus-példányt. A 193. levelen kezdve már a levélnek mindkét oldala számozva van a 270. lapig, melyen a X. könyv el-
végződik. A XI. könyv ismét nincs lapszámozva, hanem a szerkesztő a nyomtatvány illető lapja számát egymásra következő sorban följegyezte a Codex oldalára; sőt ez a kijelölés már a 227-ik lapon elkezdődött, felíratván rá a nyomtatvány III. kötetének azon lapszáma, melyre a kézíratszöveg megfelelő része be-
igtattatott, tehát itt a 113-ik lap, mely e szóval kezdődik: *honestus*. A 270 kézirati lapon oldalvást a nyomtatvány 184-dik lapja van jegyezve, melyeszóval végződik: *haberet*; ezután a 186. lap üres, a 187. lapon kezdődik a XI. könyv. Ezen túl a Codex lapjait nem, hanem csak a kiadványét idézhetem. A 202. lap kezdő harmadik sorában ezen szókan túl: *pulla veste* egy üres lap van, melyen e megjegyzés áll: *Nihil deest* a fennebbi hasonló megjegyzés írójának tollából, a mi ellen Pray sem szólalt föl. Ezentúl a 415 nyomtatványi lapig nincs megjegyezni valóm, az ottani két levél hiánya pedig már volt említve. A 419. lapon e szók elé *inmissa habebatur*, Toldy írta ezt a címet: IO. MICHAELIS BRVTI UNGARICARUM RE-
RUM LIBER XIV. minő alapon? az előszóban indokolva nincs.

Ezek a Codex hézagait magukban a Codex-kötetekben talált különbféle jegyzetek nyomán tisztán kitüntető adatok.

Vizsgáljuk meg már most mindkét kötetben a nyilván felismerhető különbféle írásokat és azokban tett javításokat.

Az I. kötetben levő I. II. III. IV. V. VI. és VII. könyvet az utóbbinak ZZ8 leveléig, tehát öt könyven s 1—545 számozott lapon át, a VI. könyv kezdetétől fogva pedig az én számozásom

szerint 1-től 88 levélíg, két helyen látható múlt századi néhány levél pótláson kívül, mind és egészen Brutus azon írnoke írta, a kinek keze írása az I. kötethez csatolt hasonmásban látszó C) alatti boroszlói levél: szabályosan megdült, hoszudad, szép és egyenlő jellemű írás, az ívszámot mindenütt a szokásos ABC—és őrbetűk jelölik 8 leveles terniokra osztva; ezen túl, tehát a VII. könyv 89. levelén kezdődik a Szamosközy (*Szilágyi S.* szerint: *írnoka*) írása e szóknál: *Petro Kegleuithio*, s megy a 104. levélíg, melyen túl van a már ismételve említett, ide tévedésből kötött I és II. könyv néhány levele.

Javítás nyomai látszanak az írnoke részéről az 1. 37. 38. 65. 95. 118. 119. 120. lapon, ezen túl aztán sokáig nincs; a 238 lapon ismét van, ezután hosszason nincs; viszont van a 409. 418. 443. 501. lapokon s a VI. könyv 11. levelén. A 158—59. lapokon egykoru, szép kerek írással elkezdődik a tartalomnak oldalvást följegyzése, a mi más meg más kéztől írva az egész I-ső kötetten végig megy; a hol el volt mulasztva, kiegészítette Bethlen Farkas, a történetíró, Pray, a kinek ilyen és megrovó, kiigazító vagy kételyt kifejező más jegyzetei elkezdődnek a 3. 25. 41. 42. 61. 63. 118. sat. lapokon s folynak végig mind a két Codex kötetén. Az elébb említett kerek írású egykorunak is látszanak javításai a kézirat sok helyén, így a 327. lapon *Michaelem* helyett *Martinum*, 329. lapon: *Nadlacum* helyett *Nagy-Lacum*, 330. lapon *Vngarorum* helyett *Pannonum*, 337. lapon *Horvathus* helyett *Croatus* igtattatott általa a szövegbe; van javítása tovább a VI. könyv 11. levelén. A legtöbb javítás azonban az I. kötethez mellékelt hasonmás kétségtelen tanusítása szerint, főleg az I. II. III. könyvben magáé Brutusé; így a 3. lapon négy sor, a 6. lapon oldalvást egy sor végig, 94. l. két sor, 98. lapon öt sor, 101. lapon féloldal, 118 a) 118 b) 118 c) 118 d) 118 e) 118 f) 118 g) 118 h) 132. 134. 140. 144. 150. 268. lapokon s azon túl a 306. lapig folyvást elé jönnek az ő ügyes és gondos javításai, kiigazításai, de itt megszűnnek s a 335. lapig többé nincs nyomuk; itt néhány ismét feltűnik s a III-ik könyv bevégeződésével teljesen és végkép bevégeződnek Brutus javító kezének nyomai is. Ezentúl a IV. V. VI. könyvekben itt-ott az írnokeáknak van javítása, van a tartalom oldalvást jegyzőjének, sőt Pray is jogosítottnak vélte magát

előtte 200 évvel írt forrás-szöveg javítására az 541. lapon, de Brutusnak nincs sehol javítása, a Szamosközy (*Szilágyi S.* szerint *irnoka*) által írt VII. könyvben pedig sem örbetű, sem lapszámozás, sem semmiféle javítás nem látszik, egyedül a tartalmat írja fel oldalvást egy olyan kéz, mely az azelőtti könyvekben is folytatta ezt, sőt a Codex II. kötetében is itt-ott hasznos nyomát hagyta kezének s gondosságának.

A II. kötetben már sokkal több kéz írása, de kevesebb gond és figyelem s még kevesebb szakismeret van. A VIII. könyv 1-147. levele egészen a Szamosközy (*Szilágyi* szerint *irnoka*) szép, értelmes és hibátlan írása; a IX. könyv, mely a 149. levelen kezdődik, egy kerekded jellegű, tiszta férfias írásu másolóé, a 180. levelen e szóig: *potitus sum*; a 181. levélről egy gyerekes írásu folytatja a másolást a 194. lap 8-ik soráig; itt ismét Szamosközy irnokáé az írás a 198. lapon e szóig: *frigoris*; e lap folytatása azon nehezen olvasható írás, melyre a szerkesztő előszavában hivatkozik; a 199. laptól 238-ig ismét egy értelmetlen rosz írás; a 239. 240. 241. lap 16. soráig megint más, a X. könyv 255. lapján túl 270-ig ismét amaz előbbi (a 199—238. lapot író) kéz másolása: a XI. könyvben nem levén a lapszám kiteve, a Codex lapját a nyomtatvány illető lapjai után kell meghatároznom A 187. nyomtatási lapnál kezdődő ezen könyv is az előbbi értelmetlen írás a 202. lapon levő 3-ik sorig, ettől a 238. lapon e szóig: *ad mille*, tehát a 15-ik sorig új kéz írása, azon túl a 240. lapon alulról a 7. sorban *arce* szóig megint más kézé, azontúl 273. lapon az 5. sorban e szóig: *collocato* újból másé, még tovább a 275. lap 8. sorában e mondatrészig: *perductus erat a fra* — azon túl ismét egyik előbbi másolóé, a XII. könyv 314. lapján e mondatig: *ac de aliis quidem omnibus*; e lapon az idézett mondaton túl a már ismertetett szép, kerek és tiszta kézírás tart a 337. lap végső sorában e szóig: *fecit*, azon túl a 338—339. lap 9. sorában e két szóig: *atque effugium* fél írott lap az egyik szintén ismertetett másolóé, a 340. lap. *pateret* szótól a 12. sorban levő *negarent* szóig megint az előbbi szép kérek írás, 340—41. lap a Szamosközy irnokáé *sublatum iri* szóig, ezen túl *coacta* szón kezdve megint azé egy levél, a 342. lapig, a XIII. könyv 347. lapon kezdve 368-ig ismét Szamosközy irnokáé a 16. sorban e szóig: *moveret*; ezen túl ismét új

kéz írása jó, mit Toldy Brutus második írnokáénak vél 396. 1. 7. sorában e szóig: *de pace*, ezen túl, tehát a 396—415. nyomtatási lapoknak megfelelő kézirat-részben: *eas ipsas* szóig Brutus ismeretes író-deákjának szép, szabályos írásával találkozunk, mely tart a 419. lapon *inmissa habeatur* szökon kezdődő XIV. könyv 463. lapján *victoriae* zárszóig, tehát egész végig.

Javítás nyomai látszanak a Szamosközy (vagy írnoka) első 1—147 levélre terjedő írásában kezdettől végig, még pedig e javítások azon társáé, a ki írta az I. Codex-kötet oldalán a tartalomföljegyzéseket; Brutusnak vagy szép írású író-deákjának sehol semmi kéznyma nincs; a 149—180 levelen a tartalmat oldalvást Szamosközy (vagy írnoka) írta, javítást tesz a 149. levél második lapján 15. sorban, a 151. levél első oldalán 7. sorban, alulról a 3. sorban Szamosközy írnoka és rajta kívül 2—3 kéz s köztük aza szép, tiszta kerek írásu másoló is, a ki a VIII. könyvben a javításokat tette s a tartalmat az I. kötetben oldalvást írta; a 183. levél 16. sorában *oppidi praefecto* két szóból álló javítása van a másolónak; a 193. levelen kezdődőleg már sem javítás, sem az oldalon tartalom nincs a 270 levélig, csak Praynak van egy-két névkiigazítása, látszik Bethlen Farkas ismeretes NB-je több helyen. A nyomtatvány lap-számai szerinti összehasonlításra térve a 187. lapon kezdődő XI. könyvben a 275 lapig sem oldalvást tartalom, sem a szövegben javítás nyoma nem látszik; a XII. könyv 314. lapja 2-ik (a Codex 9 sorában alulról) e szökbán: *cum vincere liceret*, javítás van, más-hol és egyébben nincs a 340. lapig, sem tartalom oldalvást; 340—42 lapon és a következő XIII. könyv 347—368 lapjain a tartalom oldalvást fel van írva, van javítás több helyen, itt van Bethlen Farkas NB-je, Pray: *omittendum*-a egy-két helyen; a 368—396 lapon ismét van tartalom, javítás, Bethlen NB-je, Pray sűrű *omittendum*-a és *gyér inserenda*-ja; a XIV. könyvben 419-től 463. lapig ott van Brutus gondos, értelemvilágosító, sok helyt a dolognak színt és más irányt adó javítása: szótagok, szók, sorok, egész körmondatok; nincs ellenben az oldalán semmi tartalommutató kivonat; ott van Bethlen ismeretes NB-je.

Azért mentem az összehasonlítás e fáradságos, hely- és idő-rabló s türelemkipróbáló útján, hogy az olvasó és szakférfiak részletes és hű áttekintést nyervén mind a forrásul használt kézira-

tokról, mind a Toldy és Nagy Iván szerkesztményeiről s előszavaikban a szerkesztést illetőleg nyilvánított vezérelveikről — engemet attól fölmentve — önmaguk alkothassanak ítéletet mindarról, hogy eredetiek, hitelesek s megbízhatók-e azok mindenben? s ha nem, hol? mely részeiben? s mennyiben azok? mind pedig arról, hogy a szerkesztők a közönség előtt bevallott elvei és állításai teljesen alaposak-e? s ha azok, alkalmaztattak-e s alkalmazhatók voltak-e a szóban levő kiadványoknál? Én azt hiszem, az általam eddig előadottakból ez megtehető. A Toldy által szerkesztett két első kötet kiadása kétségen kívül könnyebb volt, mert azt egészen két értelmes író másolta, s mintegy fele részét maga Brutus és őrök átnézte s kijavította, a többi részében is itt-ott volt javítás, tehát összeolvasás és legalább volt egy kéztől való értelmes leírás. A Nagy Iván által szerkesztett harmadik kötet kéziratát ellenben *tíz* különböző kéz írta, melyek közül eszes és ily dolgokban jártas fő és lelkiismeretes figyelem csak hármat vezetett, a többinek nem volt semmi diplomatikai ismerete, tehát a rövidítések jelentését nem tudták, latinul keveset értettek, orthographiájuk nem volt, syntaxisuk rossz, figyelmök kevés, művök valószínűs napszámos-munka, s a hihetően nehéz írású, de jó eredeti szövegnek szörnyűséges eltorzítása. A mi e Codexnek II. kötetében Szamosközy, vagy őrök, Brutus szép írású írődeákja és egy értelmes harmadik társuk másolásán kívül foglaltatik, a jeles történetíró művének nem hű mása, de összemarczangolt torzképe, mely sajnálatot ébresztő férczmű! A forrás autentiáját vagy kétséget kizáró eredetiség, vagy értelmes összeolvasás, következetes kijavítás és kritikailag megállapított másolati szövegteljesség adja meg. Ezekből a Nagy Iván által szerkesztett III. kötet forrásul szolgált kéziratában semmi sem volt meg. Hogy miként igazodott el szerkesztő e tömkelegben, arról a következő cikkben lesz szó, s az eddig mondottak folyományai, egy második cikk tárgyát teszik.

JAKAB ELEK.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR HADI SZERVEZET ÁTALAKULÁSA TÖRTÉNETÉHEZ A XVI. SZÁZADBAN.

Igazsága van gr. Szécheny Antalnak¹⁾, mikor azt mondja, hogy történetirodalmunk eddigelő csak hiányosan oldotta meg azt a föladatot »hogy szorosabb összeköttetésben mérlegelje az európai fogalmak és áramlatok behatását, hazánk fölfogásaira.«

Leginkább áll ez a Habsburgi dynastia korára nézve. Nem épen jogosulatlan; sőt a dolog természetében rejlő szokása történetíróinknak, ha az osztrákok alkotmányellenes túlkapásait ugyancsak nem szelíden róvják meg, mit viszont az »osztrák« történetírói iskola hívei sem késnek hasonló mértékkel visszaszolgáltatni. Igen érdekes vitapont e tekintetben a hadsereg szervezete történetének kérdése.

Újabban *Meynert* írta meg a magyar hadügy történetét, *Mária Terézia* koráig, hallgatag kimondván ezzel azt, hogy csak addig volt magyar hadsereg. Egyik jeles bírálója *Kápolnai*²⁾ czélt is erre s ezzel mintegy tagadta állítását. A hadsereg közszellemének osztrákká tételét illetőleg azonban, az absolutismus ebbeli ügyességét lehetetlen el nem ismerünk, s nem sajnálkoznunk a rendek ügyetlenségén, kiknek figyelmét mindig sikerült egyéb jelentéktelen ügyekre terelni. Egész működésök ez irányban, hogy megalkottak néhány törvényezikket³⁾, melyben kifejezték abbéli ohajtásukat, hogy magyar ezredekben a tisztek, magyarok legyenek s ezredtulajdonossá magyarok is lehessenek. Laczkovicsot pedig, mikor a Greven huszár-ezred tiszti karával eziránt fölszólalt, hivataltól egyszerűen fölmentették.⁴⁾ A mostani tisztikarban pedig a magyar elem alig 20⁰/o-t képvisel.

1) Ld. Budapesti Szemle. 1876. 23. sz. 1 — 19 ll.

2) A Ludovica Academia Közlönye. 1877. 4. sz.

3) 1792: 9, 1807: 1 §. 9. 1830: 7, 1840: 2.

4) Martinovics élete. 1877. Századok. 4. füzet. 30 l.

A XVI. század vége felé kezdődik az átalakulás, a főurak, főpapok most már nagyobb mérvben pénzzel váltják ki magukat a banderium tartása alól, — erre adalék a közlendő kimutatás, mely 1560—70 között kelt — a védelem localissá válik, melynek előnyeit tagadni ugyan nem lehet, de megint azt sem, hogy — ha a nemzetek solidaritásának szép ugyan, de nem reális elvétől eltekintünk — a 16-éves Budát felmentő hadjáratot legjava részben, *idegen* sorcsapatok harcolták végig; a szathmári béke után — eltekintve mindenütt a hadi szempontból nem dicstelen nemzeti fölkelésektől — pedig, éppen könnyen ment az általános keretbe-szorítás. Mária-Terézia, sőt József alatt is megvolt azonban külön színezete a sereg magyar felének; így a mostani 2. 5. 19. 31. 32. 33. 34. 37. 39. 51. 52. 60. gyalogezredeknek mindég magyar tulajdonosaik (Inhaber) voltak. Ez a legújabb időkig igen fontos állás volt, ő nevezte ki az alsóbb tiszti-kart, s így annak szellemére nagy befolyással volt. Most van 40 magyar gyalog serezed s azok közt csak a 70-diknek van magyar tulajdonosa. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy ez rendszerré vált, de mindenestre elég érdekes körülmény. Tüzérezred meg éppen csak 4 van, régebben a nemzeti hajlandóságok után ítélvén, magyar tüzérezredet nem is alakítottak. A tisztán magyar eredetű 14 huszárezred közt pedig csak 5-nek van magyar tulajdonosa (1. 2. 3. 12. 14.)

E központosító törekvéseket igen kíváncsi volna részletesen tárgyalni, mi csak jelezni kívántuk, hogy azért, mert egyik-másik intézmény fejlődése nemzeti aspirációinknak éppen nem kedvező, sőt gyűlöletes, annak tanulmányozása nem kevésbé tauúságos, sőt éppen szükséges már csak a jövő érdekében is.

E szempontból közöljük az alábbi adalékot az országos levéltár Acta Publica című gyűjteményéből (46 csom. 17 sz.). Ebből azt tanuljuk, hogy a püspökök, apátok, káptalanok, főurak megváltván magukat a banderium tartása alól, az uralkodó e váltságösszezen oly sereget alakíthatott, a milyen neki tetszett. S ezzel a sereg megszűnt *nemzeti* lenni. Érdekes egyúttal a váltságösszeg nagysága s az egyes kiállítandó csapatok aránya is; nem egy érdekes következtetést vonhatunk belőle. E szerint a püspökök 2000 lovast állítanak vagy 56,500 frtot fizetnek s az apátok 711 lovast, vagy 23,005 frt, a káptalanok 437 lovast, vagy 13,300 frtot, a főurak 6650 lovast és 4525 gyalogot, összesen 11,175 embert vagy 188,000 frtot fizetnek. A király tehát — ha a

váltságösszeg teljesen befolyt — 14,323 főből álló nemesi banderium helyett 280,805 frtot kapott. A nemesek személyes insurrectiója is csak a papiron volt; a ki tehette, kiváltotta magát, a ki nem, az beállt zsoldosnak. Nem kevésbé figyelemre méltó e kis adalék az egyes főurak gazdagsági mérvére mutató volta miatt is. A táblázat így következik:

I. P ü s p ö k ö k.

1. Az <i>esztergomi érsek</i> két banderiumot köteles kiállítani. Ha nincsen még beigtatva, 100 lovast tartson vagy helyette fizessen	15.000 frt.
2. Az <i>erdélyi és nyitrai</i> püspök egy-egy banderiumot állít ki. Az erdélyi püspök ezenfelül még 300 lovast köteles tartani a végekben vagy kárpótlásul fizet . . .	10.000 «
3. A <i>várad</i> i püspök 150 lovast tart; megváltási díjak . . .	4.000 «
4. Az <i>egri</i> püspök, kinek javait ekkor <i>Mágocsi Gáspár</i> birtokolta a jászokkal és kúnokkal együtt, valamint a tornai várat is, 400 lovast tartozik síkra állítani vagy megváltani magát	12.000 «
5. A <i>pécsi</i> püspök, ki jelenleg a káptalani jövedelmeket is húzza, valamint a jászói prépostságait is, 100 lovast tart; váltságösszeg	3.000 «
6. A <i>zágrábi</i> püspök szintoly mértékben	3.000 «
7. A <i>győri</i> püspök, ki Zirczet is bírja, 200 lovast állít, váltságok	5.000 «
8. A <i>veszprémi</i> püspök 100 lovast állít; váltság . . .	3.000 «
9. A <i>csanádi</i> püspök, ki a szepesi prépostságot is bírja mindössze 50 lovast állít; váltságul	1.500 «
2000 lovas vagy	56.500 frt.

II. A p á t o k.

1. A <i>pannonhalmi</i> apát, vagy 32 lovast állít, vagy váltsághépen fizet	1.005 frt
2. A <i>vránai</i> perjel vagy 50 lov. állít, v. váltsághépen fizet (ki egyúttal a gr. Zrínyi-féle kastélynak is ura).	2.000 «
3. A <i>zalavári</i> apát vagy 100 lovast állít, vagy váltsághépen fizet	3.000 «
4. A <i>kapornaki</i> apát vagy 50 lovast állít, vagy váltsághépen fizet	1.500 «
5. A <i>bors-monostori</i> apát vagy 50 lovast állít, vagy váltsághépen fizet	1.500 «
6. A <i>somogyvári</i> apátság, s a fehérvári káptalan, melynek javait <i>Tahy</i> bírja, vagy 50 lovast állít, vagy váltsághépen fizet	1.500 «
7. A <i>szent-gothárdi</i> apát, vagy 100 lovast állít, vagy váltsághépen fizet	3.000 «

8. A <i>garam-szt.-benedeki</i> apát 62 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	2.000 «
9. A <i>széplaki, tapolcsai, lebényi, csornai, rajki, papóczi, ladányi</i> apátságok együttesen vagy 32 lovast állítanak vagy vált-ságképen fizet kiki	1.000 «
10. A <i>lovászi</i> prépost vagy 50 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	1.200 «
11. A <i>miskei</i> prépost vagy 15 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	1.000 «
12. A <i>bozóki</i> prépostság, melyet Fánchy György és János bírnak vagy 50 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	2.000 «
13. A <i>sági</i> prépostság vagy 20 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	800 «
14. A <i>turóczi</i> prépostság vagy 50 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	1.500 «
<hr/>	
711 vagy	23.005 frt.

III. Káptalanok.

1. Az <i>esztergomi</i> káptalan vagy 100 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	3.000 frt.
2. Az <i>egri</i> káptalan vagy 50 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	1.500 «
3. A <i>pozsonyi</i> káptalan vagy 25 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	800 «
4. A <i>nyitrai</i> káptalan vagy 25 lovast állít, vagy vált-ságképen fizet	800 «
5. A <i>vasvári</i> káptalan vagy 25 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	800 «
6. A <i>szepesti</i> káptalan vagy 12 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	400 «
7. A <i>zágrábi</i> káptalan vagy 100 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	3.000 «
8. A szlavon-magyar egyház vagy 100 lovast állít, vagy vált-ságul fizet	3.000 «
<hr/>	
437 vagy	13.300 frt

IV. Főúrak.

1. <i>Báthory András</i> testvéreivel vagy 500 lovast s 400 gyalogost állít, vagy megváltásul	15.000 frt
2. <i>Perényi Gábor</i> ugyanez arányban	15.000 «
3. <i>A Zrínyiek</i> ugyanez arányban	15.000 «
4. Gróf <i>Salm</i> 300 lovast s 100 gyalogot vagy	4.000 «
5. <i>Dobó István</i> 500 lovast s 400 gyalogot vagy	15.000 «
6. <i>Bánffy László és István</i> 400 lovast s 300 gyalogot vagy	10.000 «

7. <i>Perényi-család</i>	300 lovast s 200 gyalogot vagy . . .	6.000 «
8. <i>Homonnyak</i>	500 lovast s 400 gyalogot vagy . . .	15.000 «
9. <i>Révayak</i>	200 lovast s 100 gyalogot vagy . . .	6.000 «
10. <i>Nádasdy Kristóf</i>	400 lovast s 300 gyalogot vagy . . .	12.000 «
11. <i>Batthyányi Ferencz</i>	400 lovast s 300 gyalogot vagy . . .	12.000 »
12. <i>Török Ferencz</i>	100 lovast s 50 gyalogot vagy . . .	3.000 «
13. <i>A Tahyak</i>	100 lovast s 50 gyalogot vagy . . .	3.000 «
14. <i>Gyulay János</i>	100 lovast s 50 gyalogot vagy . . .	3.000 «
15. <i>Zay Ferencz</i>	50 lovast s 25 gyalogot vagy . . .	2.000 «
16. <i>Balassa Menyhért</i>	300 lovast s 200 gyalogot vagy . . .	8.000 «
17. <i>Fuggerék</i>	100 lovast 50 gyalogot vagy . . .	3.000 «
18. <i>Országok</i>	200 lovast s 100 gyalogot vagy . . .	5.000 «
19. <i>Thurzó Ferencz</i>	300 lovast 200 gyalogot vagy . . .	9.000 «
20. <i>Thurzó Szaniszló</i>	300 lovast 100 gyalogot vagy . . .	7.000 «
21. <i>Serédy özvegye</i>	300 lovast 200 gyalogot vagy . . .	10.000 «
22. <i>Vngnad Ádám</i>	300 lovast s 200 gyalogot vagy . . .	10.000 «
		<hr/>
		6650 l. 4525 gy. 188.000 frt.

V. A n e m e s e k.

Személyesen tartoznak katonáskodni.

Közli: THALLÓCZY LAJOS.

MAGYAR KÖRIRATÚ PECSÉTEK.

Néhai Szalay Ágostonnak fent ismertetett régiséggyűjteményéből közöljük a következő köriratú pecsétnyomók leírását u. m.

1. »VERTESI · PECSÉT · 1722« közepén a község szokott jelvénye, buzakalász és ekevas; — a pecsét átmérője 2·5 cm. a nyelvével együtt 4·3 cm. magas bronzé pecsétnyomó egészen síma felületű, vésete eléggé kezdetleges.

2. »BEREG SZASZI. SZVTS. TSE. MESTERSIG. PETSETYE. DIE · 26 · NO · 1722« közepén czímer-paizsban és sisak-ékhelyén a mondott czéh jelvényei (a czímer-paizsban kissé elmosódva prémes keztyű; sisak-ékül nyitott olló, ennek két éle között nagy tű) — vésete igen csinos, átmérője 3·8 cm; az egész pecsétnyomó bronzból van s 3 cm. magas nyele felül lapított móróró alakú.

3. »FÖLDVARI KOVACZ ES BOGNAR CHE PETCIETI« közepén két oroszán által őrzött s nemesi koronával ékített czímer-paizson a czéhek jelvényei (alant kerék, mellette kétfelől keresztbe rakott szögek, a kerék felett bognárkés, e felett kalapács, melyre patkó van

rakva) — vésete jó; alakja kissé tojásdad, hossz. átmérője 2·8 cm; az egész pecsétnyomó sárgarézből készült s négyszögű nyele 3·8 cm. hosszú.

4. »VESZPYEMI: MÉSZAROS: CHE· P:« közepén husvéti bárány; — átmérője 2·5 cm.; vésete rendkívül kezdetleges (czigány pecsét) az egész pecsétnyomó sárgaréz, 6·7 cm. hosszú nyele gömbölyű, közepén kissé összeszorítva.

5. »KANISAI. NEMES. VARGA. CHE PECS'« közepén lomb diszítésű mezőben, címmerpaizson a czéh jelvényei, alant csirizestál, felette hosszában belső ráspoly, e felett keresztben 2 ár — átmérője 2·8, vésete tűrhető, a sárgaréz lemez pecsétnyomó 8·5 cm. hosszú nyolcszögű vas szárra van forrasztva.

b) »PAPAI. TAKACZ. CZE. POC.« közepén előre lépő orosz-lán két első lábával vetélőt tart; — tojásdad alak; hosszátmérője 2 cm, vésete nagyon kezdetleges; az egészen bronzé pecsétnyomónak négyszögű nyele 3·5 cm. hosszú.

SZALAY IMRE.

HIBA IGAZÍTÁS.

A Századok f. é. június havi füzetében közölt »Kortani adalék« című közleményemnek végén (542 l.) egy tévedés van, melyet sietek helyre igazítani. Az mondatik ott ugyanis, hogy az említett eskütétel a 4-ik naptár szerint a jun. 5-ki Bonifácz ünnepe után csötörtökre esik, és hogy a keltezés napja összeesnék az eskütétel elmúlt napjával, csak hogy a »proxime preteriti« a fest. b. corporis Christire vonatkozóan az utána levő 15-ik nap nem confundálja oklevelünk keltezését és így a jun. 5-ki Bonifáczt kell elfogadnunk, annál is inkább, mert Szalkai naptára ezt írja pápának. Ezek szerint az illető oklevél nem jul. 5-kén, hanem jun. 7-kén kelt.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

A GR. BERCSÉNYI-CSALÁD NEMZEDÉK RENDJE.

Sajátságos tüneményként szerepel a magyar történelemben, hogy egyes családok, még az olygarchismus legvirágzóbb korszakaiban is, akár vagyonosságuk, akár pedig — s méginkább — egyes tagjaiknak kitűnő vitézsége vagy szellemi tulajdonságai által, hirtelenül kiemelkednek a köznemesség soraiból, megyei localis tevékenységüket országos szerepléssel cserélik föl, és csakhamar a legfőbb méltóságokra jutva, egypár

nemzedékek a hatalom tetőpontján foglalnak helyet. Ilyenek többek között a Hunyadyak, Szapolyaiak, Rákóczyak, Thökölyek; ilyenek Illyésházy István, Eszterházy Miklós és Wesselényi Ferencz nádorok: a Koháryak, Grassalkovichok, stb. E körülmény a magyar alkotmányosság eszmekörének bizonyos rugalmas természetéről látszik tanúskodni, mint a mely sohasem tűrt olyas merev korlátokat, hogy ezek által egyes kitünőségek a legfényesebb fölemelkedhetéstől születési akadályok által áthághatatlannál el lettek volna rekesztve. Sőt inkább az országosan szereplő magas aristocratia időnként új elemekkel frissíté föl magát.

Ezen hirtelenül a legfőbb országos méltóságokig emelkedett, s elévülhetlen történelmi jelentőségre szert tett családaink egyike: a Székessi gróf *Bercsényi*-család, mely a XVII. század közepén feltűnván, e század második felében s a XVIII-iknak elején már a legfényesebb polczokat foglalja el hazánk történetében; s midőn a magyarországi fejedelmi helytartó és országos fővezér az események nagy politikai súlya által idehaza elsodortatik: átplántálja ivadékát Franciaországba s ott a család két nemzedéken át ismét a hatalom tetőpontján, a Bourbonok trónjának fényes oszlopa gyanánt tündököl.

A Bercsényi-családnév ekként két nemzetnek történet-könyveiben ragyog, — mindazáltal eredetét meglehetősen homály fedi; sőt mind maig még származékrendjét is csak igen hézagosan ismertük. Alólirott ezen hiányon segitendő, a család történetére nézve tett hosszabb tanulmányai folytán, megkísérlé a Bercsényiek nemzedékrendét okleveles adatok alapján összeállítani; s bár teljességre, vagy aprólékos — főként a család nő-tagjait illetőleg — becsúszhatott hibáktól való kifogástalan mentességre a jelen táblázat sem akar igényt tartani: mindazáltal, közöljük azt, mint az eddigieknél sokkal bővebbet és teljesebbet, az egyes család tagokra vonatkozó rövid életrajzi adalékokkal; közöljük legkivált oly czélból, hogy, ha valaki adatainkat kiegészíteni, vagy netalán tévedéseinket kijavítani tudná, — szíveskedjék becses észrevételeivel akár e folyóirat t. szerkesztőségéhez, akár közvetlenül alólirott-hoz fordulni, és ezáltal nemzetünk egyik fényes családi nevének helyes ismeretét, kritikai történetét előmozdítani. *)

THALY KÁLMÁN.

*) A nemzedék rendet külön lapon veszi az olvasó. Szerk.

Bercsényi I. László.

1525-ben II. Lajos király udvarnoka (Aulae regiae familiaris); 1531, 1534, 1535 és 1544-ben oklevélileg említetik, mint birtokos nemes Hontban és Barsban.

(Neje: Cecília, 1544-ben.)

Erzsébet.

1574. Nemzetes Orgonás László, előbb Nzetes Demédy András özvegye; Nyitra-vármegyében birtokos

Demédy Anna, 1574.

(Varasdi Prydoyewych Tamás Deákné.)

I. Imre.

Báthory István, majd Báthory Kristóf erdélyi vajdák udvari főember szolgálja; 1577. kapja az utóbbtól Székést és Kendőt örökadományul. † 1601.

Katalin.

(1563. Mérgesi Poky Menyhért Győr-megyei alispán neje; 1582. ugyanannak már özvegye.)

II. László.

Lugosi és Karán-Sebesi (szörényi) bán.
(Neje: Balásffy Borbála)

István.

(Sóvári Soós Borbála, 1607-ben már özvegy.)

II. Imre.

1616. Szent-sír lovagja; Bethlen Gábor alatt vallási versengés következtében Magyarországra jő, itt 1633. báróvá lesz, mint pozsonyi kir. kamarai tanácsos. 1637. nógrádvári főkapitány és Ferdinánd király követe I. Rákóczi György fejedelemben. 1639. mint ezredes esett el a svédek és csehek ellen harczolva. Neje: Magyar-Peterdi Lugassy Borbála, 1650-ben még élt, † 1653 előtt. (A hódmező-vásárhelyi uradalom stb. e nő hozománya.)

Borbála.

(Gyalakúti Lázár János; kiktől a gr. Lázárok gyalakúti ága.)

I. Zsuzsánna.

(Farnasi Géczy, helyesebben Ablancz-Kürthi Ghyczy György-né. 1632 — 1643-ban özvegy, magtalan.)

Zsófia.

(Káli Kún Jánosné 1615-ben. † 1623. Kiktől a Sófálvi Illyések, Székesnek máig birtokosai, és a Csereyek, Pápayak, Simének.)

N. N. leány.

(Ákosfalvi Ficsor Péterné. 1625-ben már özvegy, de gyermekes.)

III. László.

1641 — 1647. damasti főkapitány; majd mindkét öccsével együtt II. Rákóczi György fejedelem szolgálatában. Az 1639. atyjok érdemeiért tíz évre kapott Püstyént, Bánkát, Drahóczt, öccseivel még 1653. is bírja, alföldi jószágai mellett 1656. octóber havában már nem élt.

III. Imre.

1641. Érsek-Újvártt végbeli tiszt. 1645. e tisztétől megvált, majd II. Rákóczi Györgyöt szolgálta. 1656. még élt. Ő is, mint László bátyja, maradvék nélkül hunyt el.

I. Miklós.

1640. még »gyermek«. Azután mint ifjú, II. Rákóczi György fejedelmet, az 1657-ki lengyel hadjárat alatt is, és egész 1660. bekövetkezett elestéig szolgálja. 1663. kitünt Érsek-Újvár védelmében; ekkor nőül. Kir. kamarás, tanácsos és aranyasarkantús vitéz. 1667. bányavidéki altábornok; 1686. kir. tábornokká, 1687. sept. 14-én gróffá lesz. 1689. május 21-kén még élt. Neje: gr. Rechberg N., † 1684.

II. Zsuzsánna.

Clarissa zárdaszűz Pozsonyban, 1646 — 1671. (Zárdai neve: »Elisabeth-Susanna«)

II. Miklós.

Született 1664-ben. Nagy-Szombatban tanult, majd hg. Eszterházy Pál nádor udvarában növekedett; de 1683. atyjával együtt Thököly fejedelem híve. 1686. Buda ostromában igen kitűnik. 1691. már kir. kamarás, tanácsos, aranyasarkantyús vitéz, Ungh-vármegye örökös és valóságos főispánja, Szeged és a hozzátartozó véghegyek főkapitánya, kir. ezredes, és bányavidéki helyettes-tábornok. 1696 — 1697. felső-magyarországi országos főhadibiztos. 1701. mint összeesküvő Lengyelországba menekül; 1703 — 1711. forradalmi fővezér; 1705. Rákóczi első senatora, 1707. fejedelmi helytartója és Varsóban Nagy-Péter csárnál teljhatalmú követe. 1710. végén ismét Lengyelországba bujdosik. 1717. megjelen Orsovánál a török táborban. † Rodostón 1726. nov. 6. Első neje (kétől gyermekei) Homonnai gr. Drugeth Krisztina, 1688 — 1691. Második: gr. Csáky Krisztina, 1695 — 1723. apr. 25. Harmadik: Nemzetes Kőszeghy Zsuzsánna, 1723. oct. 15-kétől haláláig.

IV. László.

Szül. 1689. aug. 3-kán Eperjessén. Kassán tanult. 1708. Rákóczi, 1712. XIV. Lajos király nemes testőrségében százados; 1719. francia huszárezredes, 1735. dandárnok, 1738. tábornok, 1742. altábornagy, 1753. a Szent-Lajos-rend nagykeresztes vitéze, 1758. Franciaország maréchalja és Leszczinszky Szaniszló király főlovászmestere. 1759. Mária-Teréziától amnyiást nyert, de jószágai nélkül. † 1778. Lunevilleben. (1726. aug. havában már nős volt.)

Miklós-Ferencz.

1751. máltai lovag, Szaniszló király első kamarása, és a Bercsényi-huszárok vezénylő-ezredese. † 1762. febr. 9.

I. Antal.

1761. százados a Chamborant-huszár ezredben; 1777. a Bercsényi-huszárok ezredese; 1784. január 1. tábornok; 1791. mint royalista és XVI. Lajos bizalmas udvari főembere, e király testvérével Artois gróffal Bécsbe, onnét magyar földre menekül. Vedréden lakott.

Anna.

Szül. 1742. Lunevilleben.

Zichy Josepha.

(Gróf Orssich Kristófné) kiktől a gr. Orssichok.

II. Antal, az utolsó Bercsényi.

Szül. 1787. Franciaországban; a bécsi Teréziánumban neveltetett. 1825. kir. huszár-alezredes Homonnán. Ekkor Ungh-vármegye öt pártoló s ősi iogaiba visszahelveztetését kérő fölterjesztést tesz a Főlséghez. Bercsényi nyugdíjaztatik. † 1835. Kassán, s nov. 28. temettetett el a Sz.-János temetőben. Nőtelen vala.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jul. 6-án tartott választmányi ülést b. Kemény Gábor társ. elnök megnyitván, jelenti, hogy *Botka* Tivadar halaszthatatlan ügyei miatt nem jöhetett el, miért is értekezésének fölolvasása továbbra halasztatott. Fölhívja *Thallóczy* Lajost, hogy olvassa föl *Petelei* István értekezését a maros-vásárhelyi czéhek házi szokásairól, mely is a »Századok«-ban fog kiadatni.

Ezután *Dedk* Farkas bemutat 20 Anjou-kori okmányt, melyeket a gróf Wass-család levéltárából gróf Wass Ádám küldött föl, s melyek a Társulat Oklevéltárában fognak kiadatni. Ugyancsak *Deák* Farkas jelenti, hogy a czéhbizottság fölhívására 42 város és mint egy 350 czéh küldte be válaszát a kérdő pontokra, s hogy az őszi ülésre tüzetesebb jelentést fog tenni. Örvendetes tudomásul vétetett az a buzgalom, melyel a bizottság föladatának teljesítése körül eljár.

Fraknoi Vilmos jelentést tesz a gróf Erdődy-család levéltárában eszközölt kutatásairól. E családnak 3 nagyobb levéltára közül kettő a galgóczi és vörösvári már ismertek, ezúttal ő Monyorókeréken volt, hol az Erdődyekkel rokon Bakócs-család levéltára is őriztetik. E levéltár rendkívül gazdag és érdekes, s a magával hozott tárgyak közül bemutat egy 1221-diki lovas pecsétet, mely a Benedictus-é volt, s melynek köriratát *Czobor* Béla fejtette meg. Bemutatja Sándor pápának 1260-ban kelt bulláját, melylyel a türjei apátságot megerősíté, s mely apátságnak alapítója Dyonisius Comes Sancti Geraldii. Bemutatja a Nyulak-szigetén levő apácza - zárda fejedelemasszonynak szül. Bocskay Helenának magyar levelét, mely a »Századok«-ban fog megjelenni.

Szilágyi Sándor bemutatja Mayláth Istvánnak és társainak szövetség-levelét 1539-ből, melynek eredetije a múzeum birtokában van, s mely szintén a »Századok«-ban fog kiadatni.

Titkár fölolvasta a hatóságoktól beérkezett átiratokat, melyek

szerint *Budapest* fővárosa 200 frttal, *Somogy-megye*, *Zala-megye*, *Abaúj-megye* 100—100 frttal a társulat alapítói sorába léptek; továbbá jelenti, hogy *Vas-megye* is beküldte az alapított 100 frtot. Mind e hatóságoknak köszönő levél küldetik.

Ezután megválasztottak évdíjas tagokká: *Somorjai Casino*, (aj. Sidó I.), *Pekovich Sándor* ügyvéd, *Szombathelyi Győző*, kat. kir. felügyelő, *Pozsony* (aj. Szüry K.), *Kisfaludy Zsigmond*, rk. plébános Illésháza, *Gervey Nándor* ügyvéd, *Fülepp Jónás* ügyvéd, *Mossóczy István* ügyvéd, *Bangha Béla* ügyvéd, *Mossóczy Lajos* kir. tanácsos, *Pozsony* (aj. Wagner Lajos), *Czorda Bódog*, f. ít. bíró, *Teleszky István*, orsz. képviselő Bpest (aj. Szabó A.), *Richter Sándor*, tanár, N.-Szombat (aj. Regéczy J.), Cs. *Jelenik Elek*, Veszprém (aj. Thallóczy), dr. *Steiner Fülöp* ö Fels. udv. káplánja, Bécs (aj. Holdházy János), *Kápolnai István*, mk. honvédőrnagy (aj. Thallóczy), *Kölcssey Sándor*, Szathmár (aj. Kovács E.), dr. *Kolossváy Sándor*, Kolozsvár (aj. Szilágyi Sándor), *Makay Dezső*, kir. járásbíró Mohács, *Tóth Jenő*, fog. gyakornok (aj. Mészáros J.), *Szalay Imre*, min. titkár (aj. a titkár), a gödöllői tört. és rég. egyesület (aj. Rómer Flóris).

Titkár indítványára elhatároztatván, hogy a Századok tíz első évfolyamáról Index készíttessék, annak végrehajtásával a titkári hivatal bízott meg.

Titkár bemutatja gróf *Butthyány József* Moson-megyei főispánnak jun. 6-án kelt s *Horváth Mihály* t. elnök úrhoz intézett levelét, melylyel tudatja, hogy köpesényi levéltárát készséggel megnyitja a társulati bizottság buvárlatainak. Hálás köszönettel fogadtatik.

Wagner Lajos a pozsonyi bizottság jegyzője személyesen jelen levén, fölolvassa a pozsonyi bizottságnak jun. 11-én jelentését, mely alább a kirándulási ügyek közt egész terjedelmében olvasható. A választmány örömmel értesült az előkészületekről, melyek a nagygyűlés eredményét eleve is biztosítják, szíves köszönetet szavaz a bizottságnak, s különösen buzgó elnökének és jegyzőjének.

Titkár olvassa az Érsek-újvári gymnasium igazgatójának levelét, melyben a gymnasium számára a Zichy Codex I. és II. kötetét kéri, továbbá a gráci Hist. seminarium igazgatójának Kronesnek levelét, melyben a Zichy Codex I—III. Bartal Comment. I—III. kötetét kéri. Elhatároztatott a kért könyveknek megküldése.

Következett *Salamon* indítványának tárgyalása. Titkár jelenti, hogy *Salamon* súlyosabb torokfájása miatt személyesen nem jelenhetvén meg, ő fogja az indítványt fölolvasni, mely is a következő:

Történelmünk haladására fontos a hadi események mentül szabatosabb, a valóságot mentül megközelítőbb ismerete. Maguk ezen események tetemes alkatrészei múltunk azon képének, melyet elbeszélő történetirodalmunk igyekszik ábrázolni; de ezenkívül belevágnak szakunk, majd minden más segédtudományába.

A hadi események pontos ismeretére nevezetes, s mondhatni elsőrendű követelmény amaz események színpadjának, a csatatérnek meghatározása és térképe, sőt tájrajza is.

Úgy vélem, az ezen részben hátralévő nagy munka előbbvitelére legalkalmasabban a mt. Történelmi Társulat vállalkozhatik, a mennyiben vándorgyűlései rendre beutazták több irányban s többször is a haza különböző vidékeit, s így közelébe jutnak mindazon hadi események színterének, melyek hazánk határain belül történtek; és a mennyiben egy ily száz karral rendelkező Társulatban hozzá elegendő munkacserő jut.

Az ezen ügyben való eljárási módozatra nézve bátor vagyok a következő pontokba foglalni indítványomat:

Először is a Tekintetes Társulat a vándorgyűlés helyének meghatározása után azonnal egy három tagú bizottságot küld ki, (az Elnök kinevezése nyomán), mely tanulmány tárgyává teszi a közelebbi ülés helyének környékén a legrégibb időktől 1849-ig bezárólag folyt csatákat és várostromokat. Eleve kritikailag megállapítja, melyek ezek közül az eléggé megbízható adatokból s nem csupán bizonytalan conjecturákból ismertethetők. Utóbbiakat eleve kizárja a helyszínén való vizsgálgatás köréből. Előbbiekre a hiteles források adatait összeállítja, s így fölszerelve fog részt venni a helyszínén való vizsgálatban és irányt ad a helyszínrajzi fölvételeknek.

Második pontja indítványomnak az, hogy a Tekintetes Társulat intézzen egy folyamodást a Nagyméltóságú magyar kir. Honvédelmi Miniszterhez, kegyeskedjék a hadtani szakba vágó vállalatot hathatós támogatásában részesíteni, — különösen azért, hogy a fennirt bizottság mellé egy a térkép készítésben s hadi helyszínrajzban avatott és gyakorlott honvédtisztet rendel, ki teljes összhangban a bizottság munkálataival készítené el a csaták és ostromok térképét, melyek költségeinek fedezésére a Tek. Társulat egy másik folyamodványt intézne a Nagyméltóságú magyar kir. Minisztériumhoz. Addig is azonban, míg mind ez megtörténne, a Tek. Társulat már jelen évi pozsonyi gyűlésére, ha találna oly katonai szakférfiút, ki egyszersmind a magyar történelemmel foglalkozott, s ki szívesen vállalkoznék a munkára, a Pozsony környékén történt egy két nevezetesebb csatater meghatározásával és fölvételével kezdetnek meg a munkát. A rendszeresebb munkálat azonban a jövő évi gyűlésre maradna.

Harmadszor: a mi különösen a régi várak és várostromok hely-

rajzát illeti, erre nézve a bizottság még egy épen ezen szakban avatott régiségbúvárral egészítené ki magát.

Negyedszer: az ily módon készült helyszínrajzi fölvételekhez a magyarázó szöveget utólag ugyanazon bizottság készítené el, mely az adatokat elve összeállította volt.

Ötödször: ezen helyszínrajzok a leírásokkal együtt a Tek. Társulatnak egy külön, önálló kiadványát képeznék.

Ezen indítvány közhelyesléssel elfogadtatván a részletes vita alapjául, titkár jelenti, hogy megelőzőleg elnöki fölhatalmazás alapján bemutatta a nmlgú honvédelmi miniszter úrnak is, ki kegyes volt kijelenteni, hogy maga is óhajtván az indítványban kitűzött cél eléréséhez járulni, szívesen küld ki szakférfiút, ki a társulat bizottságával egyetértőleg járjon el, s egyszersmind hajlandó azon kiküldött költségeit is fedezni, oly föltétel alatt, hogy a társulat hadtörténeti kiadványából a Ludovica Aca-
demiának is adassék néhány példány; s egyszersmind kilátásba helyezte, hogy már ezen ülésre is küld megbízottat. Ennek folytán *Kápolnai* őrnagy kijelenti, hogy ő a honvédelmi miniszter úr ő nmlga megbízásából jelent meg az ülésen, hozzá tévén, hogy ezen fontos indítvány létrehozásához ő nmlga a szíves készséggel járuland.

Ekkép az indítvány részletes vita alapjául elfogadtatván, az egyes pontokhoz többen szóltak. *Kápolnai* óhajtását fejezé ki, hogy a nagygyűlés kitűzése alkalmával határoztassék már meg, hogy melyik évről és minő csaták térei fognak tanulmány tárgyává tétetni, hogy a kiküldendő katonai szakembernek ideje legyen a szükséges tanulmányokat megtenni; *Pauler Gyula* indítványozá, hogy a bizottság számhoz ne köttessék, s mondja ki a társulat, hogy minden e tárgyba vágó és sikeresnek mutató kísérletet és törekvést tekintélyével támogat, *Deák Farkas* óhajtja, hogy ezen bizottság ad hoc neveztessék ki; *Hege-
dűs Candid Lajos* ajánlja, hogy a kiküldendő bizottság a csatavonalakat is vegye figyelembe, s hogy a közös hadügyminiszterium levéltárában eszközözlendő kutatásokra a bizottságnak eszközöljön engedélyt. Ezenkívül is még *Rómer, Nagy Imre, Emich Gusztáv* szóltak hozzá, s végre következő határozat hozatott:

Először is a társulat minden évben a vándor gyűlés helyének meghatározása után azonnal egy több tagú, s magát szak- és helyismerő tagokkal, kiegészíthető bizottságot küld ki (az elnök kinevezése nyomán), mely tanulmány tárgyává teszi a közelebbi ülés helyének környékén a legrégibb időktől 1849-ig bezárólag folyt csatákat és város-

ostromokat. Eleve kritikailag megállapítja, melyek ezek közül az eléggé megbízható adatokból, s nem csupán bizonytalan conjecturákból ismertethetők. Utóbbiakat eleve kizárja helyszínén való vizsgálódása köréből. Előbbiekre a hiteles források adatait összeállítja, s így fölszerelve fog részt venni a helyszínén való vizsgálatban és irányt ad a helyszínrajzi felvételeknek.

Másodszor. Minthogy a honvédelmi miniszter úr, ö nmltsága már a múlt június havi v. gyűlés jegyzőkönyvéből, s magánúton is értesülvén a Salamon-féle indítványról, jelenlevő *Kápolnai* István honvéd őrnagy által, az indítvány megtestesülését a hatalmában levő eszközök által pártfogásában részesíteni ígérte: kérelem fog intéztetni ő nagymtltségéhez, melyben előleges pártfogolása hálás köszönettel fogadtatván, meg fog kéretni, hogy az indítvány kivitelével okvetlen együtt járandó költségek fedezésében is kegyes jó hajlamait a társulattal — mint a mely ily költségek fedezésére vagyonnal nem bír — éreztetni méltóztassék.

Harmadszor. Hogy az ily módon készült helyszínrajzi felvételekhez a magyarázó szöveget utólag ugyanazon bizottság készítené el, mely az adatokat összeállította volt. Továbbá a társulat kimondja, hogy az ilyenmű illetékes magánvállalkozók is, az ország bármely részében a társ. jó akaratára és pártfogására számíthatnak.

Ez után az idei és jövő évi kirándulás megalakított a bizottság az indítványozó *Salamow* Ferencz elnöklete alatt s rajta kívül ki-nevezettek: *Rómer* Flóris, *Nagy* Imre, *Thaly* Kálmán, *Rakovszky* István, *Czobor* Béla, *Kápolnai*.

Végül a pénztárnok bemutatja múlt havi számadását:

Bevételek:

1. Újabb alapítványok	500	frt — kr.
2. Befolyt tagdíjak	180	» — »
3. A »Századok« régibb folyamaiért . . .	27	» 66 »
4. Diszoklevelekért	51	» — »
5. Pénztári maradvány május hóról . . .	3677	» 30 «
Összesen	4435	» 96 »

Kiadások:

1. Írói tiszteletdíjak	169	» 55 kr.
2. Szolgák fizetése	40	» — »
3. Nyomdabeli 1/2 éves számla 1598	» 85	»
4. Irodai és szétküldési költs. 60	» —	»
5. Elölég a társulat »ok-		
mánytára szerkesztéséhez 200	» —	»

Összesen 2068 » 40 »

Marad július hóra . 2367 » 56 »

mely összegből július 1-én 1000 forint, a legutóbbi válaszmányi ülés ebbéli határozatához képest, értékpapírok vásárlására fordított.

POZSONYI KIRÁNDULÁS.

— A F. ÉVI AUGUSTUS hó második felében Pozsonyban tartandó vidéki gyűlésre eddigelő jelentkeztek: *Ipolyi Arnold*, *Szabó Károly*, *Szabó Gyula*, *Géresy Kálmán*, id. és ifj. *Szinnyei József*, ifj. *Fehérpataky László*, *Ferenczy József*, *Szilágyi Sándor*, *Rudnay Béla*, báró *Nyáry Albert*, báró *Nyáry Jenő*, *Szláry Dénes*, *Thallóczy Lajos*, *Tóttösy Béla*, *Cson-tosi János*, b. *Radvánszky Béla*, *Beüthy Zsolt*, *Findura Imre*, *Liszka Béla*, *Karádi János*, *Nagy Iván*, *Nagy Aladár*, *Vincze Gábor*, *Óváry Lipót*, *Stern Menyhért*, *Szerémi Arthur*, *Irmei Ferencz*, *Gáll Endre*, *Kálóczi Lajos*, *Hegedüs Candid Lajos*, *Rajner Gyula*, *Bottká Tivadar*, *Lehoczky Tivadar*, *Károlyi Árpád*, *Nagy János*, *Nagy Gyula*, *Zsilinszky Mihály*, *Haan Lajos*, *Nagy Imre*, *Dux Adolf*, *Emich Gusztáv*, *Nemes Elek*, *Deák Farkas*, *Gamauf György*, *Salamon Ferencz*, *Chernel Ignác*, *Kürthy János*, *Jedlicska Pál*, *Fraknoi Vilmos*, *Pauler Gyula*, *Rómer Flóris*, *Szontágh Bertalan*, dr. *Szeghy Miklós*, *Baltzár Ágost*, dr. *Kolosváry Sándor*, *Fabricius Károly*, *Pesty Frigyes*, *Balássy Ferencz*, *Szentkláray Jenő*, *Máté Sándor*, *Cherven Flóris*, *Buzna Alajos*, *Kápolnai István*, *Véghelyi Dezső*, *Ivánfi Ede*, összesen 66. Elég szép szám, főként ha oda gondoljuk a Pozsonyban helyt lakókat is. A további jelentkezés határ ideje jul. 15. Buvárló tehát lesz elég, de lesz levéltár és leveles láda is annyi, hogy az az ideji kirándulás bizonynyal egyike leend a legsikerültebbeknek és legszebbeknek!

— HOGY A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAI, kik az ideji kirándulásban részt venni óhajtanak, némi tájékozást nyerjenek, czélszerűnek találom a Pozsony-városi levéltár tartalmát nagyjában itt jelezni, idejegyezvén az egyes ladulák czímét, hogy ezek útján kiki tájékozhasssa magát előre is azon irány felől, melybe kutatásait terelheti.

1) Privilegia super sigillo, armis et sera civitatis. Decretum super non arestandis civibus et mercibus. Litterae statum Austriae super non admittendis minis.

2) Generalia privilegia et bulla aurea Mathiae regis.

3) Tavernicalia.

4) Privilegia ratione jurisdictionis.

5) Tricesimalia.

6) Telonialia.

7) Vereknye seu Frattendorf tangentia, alias Flanzendorf.

8) Negotiaturam et deposituram, item nautas tangentia.

9) Vincrum circa extraneorum inductionem et hic provenientium educationem.

- 10) Decimas et jus montanum, item fora hebdomadalia tangentia.
- 11) Plateam Vedricz tangentia.
- 12) Pontem et trajectum danubialem tangentia.
- 13) Viam ad Haimburg et Oroszvár ac telonium Köpesényi ense tangentia.
- 14) Metales territoriarum inter Dévény, Récse, Prácsa, Szt.-György et Papfalu.
- 15) Possessionem Prácsa tangentia.
- 16) Acta possessionis Lamács.
- 17) Metales territorii civitatis inter Weidricz, Theben, Blumenau, Arcem Stomfa et dominium Farkasfalva, emtionalis possessionis Seilendorf et Szöllös cum statutoriis.
- 18) Hospitales S. Ladislai et Antonii tangentia.
- 19) Taxas concernentia.
- 20) Judaica acta et census tangentia (felhasználta már Hajnik.)
- 21) Acta monetaria.
- 22) De variis domibus.
- 23) Privilegia super beneficiis.
- 24) Beneficia tangentia.
- 25) Vineas Sz.-György, Récze, Prácsa et Dévén tangentia.
- 26) Antiquae obligatoriae et quietantiae.
- 27) Bellica acta.
- 28) Miscellanea.
- 29) Acta bellica usque 1666.
- 30) Bellica recentiora.
- 31) Salis negotium.
- 32) Acta Capituli Posoniensis bona civitati inscripta tangentia.
- 33) Signatura nélküli.
- 34) Miscellanea antiqua.
- 35) Puncta annorum 1482—1678.
- 36) Intimata et acta negotium religioni concernentia.
- 37) De turri olim agnatica.
- 38) Mandata diversorum regum, item litterae Principum Transylvaniae.
- 39—41) Signatura nélküli.
- 42) Bethleniana bellica.
- 43) Signatura nélküli.
- 44) Obligatorialia cassata.
- 45) Acta parochialia, Capitularia, Jesuitarum, Franciscanorum, Trinitariorum, Capucinatorum.
- 46) Acta abbatae Pilisiensis, Paulinorum, Misericordianorum, Abbatae S. Martini, Ord. S. Francisci de Paula, Crucigerorum cum rubra stella, Monialium S. Clarae, S. Ursulae, S. Elisabethae et de Nostris Damis.
- 47—48) Signatura nélküliek.

49) Acta Capellas Corporis Xti, S. Andreae, S. Catherinae, insulae Lettenhaufen, jus piscaturae in aquis Danubii, fontes venationum et tavernicorum acta.

50) Acta subarcennes juramenta et St.-Martini Abbatiam tangentia.

51—60) Signatura nélküliek.

Ezekon kívül vannak :

1) Városi számkönyvek 1436-tól kezdve (tökéletesen földolgozta Rakovszky István.)

2) Tanácsbeli protocollumok e XV-ik század közepétől (részben már feldolgozva).

3) Telekkönyvek 1436-tól kezdve.

4) Acta oppidi Váralja.

5) Protocolla tavernicalia.

6) Három ladula XV. és XVI. századbéli nem regisztrált acták.

7) Városi levelezési könyvek a XV. század végétől. O—y.

— A POZSONY-VÁROSI ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁG ZÁRJEGYZŐKÖNYVE, felvétel 1877. évi június hó 11-én. Elnök: Rakovszky István, cs. kir. kamarás; jegyző: Wagner Lajos, tanár.

Jegyző előadja a bizottság működése eredményét, mely jelentés szerint a következő levél- és könyvtárak lesznek nyitva a kirándulás alkalmával, s a Történelmi Társulat t. tagjai rendelkezésére fognak állani.

1. A pozsony-városi archivum, mely tökéletesen rendezve van. Elnök bemutatta a bizottságnak a városi archivumban tett munkálatainak eredményét Pozsony városa műveltség-történetére nézve, és ezen kéziratban levő dolgozatát szívesen följánlja a társulati tagoknak tanulmányozás végett.

2. A városi muzeumban, melyben a pozsony-vármegyei régészeti egyesület műtárgyai ideiglenesen el vannak helyezve; kalauz a muzeum öre, *Könyöky József* tanár.

3. A káptalani levéltárban az elenchusok kimerítők és könnyen tájékoztatók. Kalauz *Havlicsek* káplán.

4. Az ev. lyceum gazdag könyv- és levéltárában, mely főleg egyháztörténeti szempontból fontos, *Harmath Károly* tanár lesz a kalauz. Úgyanott van egy nagyszerű 10,000 (tízezer) darabot tartalmazó éremgyűjtemény, melyre különösen bátorkodunk a t. választmány becses figyelmét fölhívni. Vannak azonkívül az ev. lyceumban még egyiptomi régiségek is.

5. Nyitva lesz a pozsonyi prépostság, valamint a Szt. - Ferencz-rendi szerzet több XIV—XV. századi codexet tartalmazó könyvtára

gyűjteményeivel s a kir. kath. főgymnasium és a főreáliskola könyvtárával hasonlóképen.

6. A gróf Pálffy-senioratus levéltárában, melyben gróf Pálffy Miklós és János több érdekes missilis levele találtatik a XVI—XVII-ik századból. Dr. *Samarjay* Károly a kalaúz.

7. Hogy a gróf Eszterházyak galánthai ágának pozsonyi archivuma nyitva legyen, arra nézve gróf *Szécsen* Antal és *Thaly* Kálmán vál. tagok megtették a kellő lépéseket s megnyitásához alapos remény mutatkozik.

8. Gróf Batthyányi József Mosony-megyei főispán úr levéltára Köpcsényben. *Thaly* Kálmán és *Ortway* Tivadar urak a gróf úr szíves meghívása folytán *Gervay* Nándor úr, társulatunk új tagja társaságában jun. 9-én Köpcsénybe rándulván, az ottani kastélyban őrzött levéltárt előlegesen átvizsgálták. *Thaly* Kálmán úr jelentése szerint Köpcsényben tulajdonképen három levéltár van együtt, u. m. a XVII. században kihalt Köpcsényi báró Listius családé, a gróf Batthyányi ház egyik ágáé és a történelmi fényű gróf Illésházy-családé. Ez utóbbi a leggazdagabb. Van összesen 4—5 Árpád-kori, 20 Anjou-kori, vagy 70 XV. századbeli oklevél s tömérdek XVI. és XVII. századbeli, köztük nagy fontosságú történelmi értékkel bírók. Ilyenek nevezetesen Bocskay István fejedelemnek hatvannál több eredeti levele, legtöbbnyire a bécsi békekötést eredményezett alkudozásokat érdeklőleg, Illésházy István későbbi nádorhoz; ennek nagybecsű és tömérdek fogalmazatai; Mátyás fihgnek, Thurzó Györgynek, Homonnai Drugeth Bálintnak, Báthori és Bethlen Gábornak, Csáky Istvánnak, Péchy Simon kancellárnak, Ali, budai vezér basának stb. nagyszámú eredeti levelezése, úgy a bécsi és zsitvatoroki cs. kir. békebiztos uraké Illésházyhoz; szóval a Bocskay-kor történelme, meglepőleg fog gazdagodni a köpcsényi levéltárnak eddig ismeretlen adatai által. Mivelőds-történelmi adalékok is becsesek talátnak, Thurzó György, Imre és Borbála korából. Szapolyay János és Lescinszky Szaniszló királyoknak egy-egy igen nevezetes kiadványa, III. Károly levele stb.

A pozsony-városi levél- és könyvtárban 10—12, a köpcsényi archivumban 4—5 tag s egy paleographus lesznek elfoglalva.

Ezzel a Pozsony városi bizottság munkálatait befejezte.

A zárjegyzőkönyv a m. Történelmi Társulat t. választmányával,

tekintetes Gottl Mór pozsonyvárosi polgármester úrral és mlts. gróf *Eszterházy István*, Pozsony-megyei főispán urral, mint a hasonló célból kiküldött megyei bizottság elnökével közöltetik. — *Rakovszky István*, cs. kir. kamarás, mint bizottsági elnök. *Wagner Lajos*, tanár, a bizottság jegyzője.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Dr. ACSÁDY IGNÁCZ, munkatársunk, kit olvasóink a Századokban megjelent cikkeiből ismernek, tudorrrá avatztatása alkalmából igen érdekes tudori értekezést dolgozott: »Az osztrák császári cím és Magyarország 1804—7« levéltári adatok alapján, melylyel a császári cím felvétele körül folyt tárgyalásokat világosítja föl. — *Révész Imre* »Adalékok a Magyar Ref. egyház zsinattartási ügyének múltjához« cím alatt igen érdekes történelmi értekezést adott ki. — Megjelent a »*Magyar Könyvszemle*« jun.-jul. füzete: *Pulszky* fölolvasásával, s *Csontos János*-nak mintegy 4 ívre terjedő alapos tanulmányával a Corvinákról, melyet részletesen is föl fogunk említeni.

— SÓLYOM JENŐ tagtársunktól »Buda déli környéke« cím alatt egy kis füzetke jelent meg. E mű tulajdonkép kivonat egy nagyobb pályaműből, melylyel szerző múlt évben az újbudai birtokosok által kitűzött 10 arany jutalmat nyerte el. Buda déli környékét régészeti és történeti szempontból is tárgyalja. — *Márki Sándortól* »Sarkad Története« elhagyá a sajtót. Lesz még alkalmunk róla szólni.

— A GÖDÖLLŐ ÉS VIDÉKE múzeum-egyletének első évi jelentése igen érdekes tartalommal s díszes ábrákkal adatott át a forgalomnak. — Ifj. *Szinnyei József* »A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése« című műve a Figyelőből külön lenyomva közzé tétetett. — A Franklin-társulat igen díszesen adta ki dr. *Lázár Gyula* »Az ozmán uralom története« című művének első kötetét. A most folyó orosz-török háború alkalmából a nagy közönség számára készült olvasmány.

— BEREK-MEGYE bizottmánya, mely csak az inént lépett a Történelmi Társulat alapító tagjai közé, június 26-kán tartott ülésén *Tájnél Ödön* megyei főjegyző hazafias indítványára, a *Lehoczky Tivadar* által szerkesztett Berek-megye monographiájáért tiszteletdíjúl, ezer frtot állapított meg a nemesi pénztárból s a szerző ohajtásához képest, egyszersmind megkérni határozta társulatunk választmányát, hogy a beadandó művet bíráltassa meg. Érdekesnek tartjuk ez alkalommal kivonatát közölni Berek-megye közönségének 1877-dik évi június hó 26. és következő napjain hozott ebbeli közgyűlési határozatának: »2453 szám. Olvastatott Tájnél Ödön főjegyző írásbelileg benyújtott indítványa, mely szerint a megye monographiájának megírásával a magyar Történelmi Társulat egyik v. tagja *Lehoczky Tivadar* bizassék meg, részére ezen

munkálatért a tulajdoni jog érintetlenül hagyása mellett a megyei nemesi pénztár kamataiból 1000 frt tiszteletdíj szavaztassék meg. Tekintve azt, hogy ezen megye történeti múltja részleteiben egészen ismeretlen, s hogy a létező köz- és magán levéltárakban rejlő okmányoknak egybegyűjtése illetőleg egy rendszeres munkában leendő szakszerű földolgozása által hazai történetünk is sok új becses adattal gazdagodnék; a megye helyrajzi és történelmi múltjára vonatkozó adatok egybegyűjtésével köztudomás szerint már évek óta foglalkozó s a Magyar Történelmi Társulat buzgó és munkás tagjául ismert Lehoczky Tivadar bizottsági tag a fölolvastott indítványhoz képest egyhangulag megbíztatik a megye monographiájának megírásával, s ezért részére a munka tulajdoni jogának érintetlenül hagyása mellett a megye szabad rendelkezése alatt álló nemesi pénztár kamataiból 1000, azaz: ezer frt tiszteletdíj szavaztatik meg.

A tárgyalás folyama alatt az ekként megbízott Lehoczky Tivadar bizottsági tag által írásbelileg benyújtott kérelméhez képest a magyar Történelmi Társulat megkerestetni rendeltetik; hogy a sajtó alá rendezendő és közvetlenül nála bemutatandó kérdéses munkálatot megbírálni s az eredményről ezen megye közönségét értesíteni sziveskedjék. Egyszersmind a munka azon részeinek megbírálására, valamint a netalán azokban előfordulható tévedések helyreigazítására, a melyek a jelenleg élő nemzedék idejében történt, különösen pedig az 1848—49-ki eseményeket lesznek tárgyalandók, — Bay Ferencz, Guthy Ferencz, Galgóczy Pál, Vass Antal és id. Jandvisits Antal, bizottsági tagok kiküldetnek s jelentésük annak idején elváratik.

Ehez képest a megszavazott tiszteletdíj a fentebbi kottós bírálat megtörténtével a munkálatnak sajtó alá bocsátása alkalmával lesz utalványozandó. Kelt mint fent.

— Néhai SZALAY ÁGOSTON régiség gyűjteményének minden szakából — annak fia Szalay Imre — egy groupe-ot állított egybe, s azt Klösz György által fényképeztette. — Maga a kép a műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyairól készült képekkel egyenlő nagyságú, s annyiban különös érdeklél bíz, a mennyiben Szalay Ágoston gyűjteménye jellemnek képét adja. A fénykép, kivitelében rendkívül sikerült.

— WERTHEIMER EDE tagtársunk egy igen szép cultur-históriai tanulmány előmunkálataival van elfoglalva. Ő ugyanis már régóta foglalkozik a nők állásával a különböző népeknél. Jelenleg a magyar nők befolyását tanulmányozza hazai történeteinkre. Annnyival inkább óhajtjuk e vállalat sikerét, mert irodalmunkban eddigelő ilyféle számbavehető munka nincsen, s hiányát régóta érezzük.

— THALLÓCZY LAJOS társulatunk titkári segéde a m. kir. belügy miniszter úr által kineveztetett országos levéltári tisztte. Ugyancsak *Károlyi Árpád*, kit olvasóink több közleménye után ismernek, a bécsi cs. kir. állam-levéltárhoz neveztetett ki tisztte.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ARCHIVUM RÁKÓCZIÁNUM. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Angol diplomatiái iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Közli *Simonyi* Ernő. III. kötet. Budapest, 1877. A m. t. ak. könyvkiadóhiv. 8-rét. 496. l.

— A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNELME. Írta *Flegler Sándor*. A magyar történelem kútforrásai írta *Sayous* Eduard. Mind a kettőt fordította ifj. *Szimyei* József. Budapest, 1877. Franklin-társulat. 8-rét. 303 l. (Olesó könyvtár 38. sz.) Ára 60 kr.

— SARKAD TÖRTÉNETE. Írta *Márki* Sándor. Budapest, 1877. Kókai Lajos. 8-rét. 189 l. Ára 1 frt 50 kr.

— ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ. A m. t. akadémia arch. bizottságának közlönye. Kiadja a M. T. akadémia. Szerkesztik *Henszlmann* Imre és b. *Nyáry* Albert. 6. sz. 32 l. Ára egész évre 3 fr. Knoll ak. k. árusnál.

— ADALÉKOK A MAGYAR REF. EGYHÁZ ZSINAT-TARTÁSI ÜGYÉNEK MŰLTJÁHOZ. Közli *Révész* Imre. (Külön nyomat a »Figyelmező« 1877. VI—VII. füzetéből.) Debreczen, 1877. 8-rét 44 lap.

— RECUEIL DES TRAITÉS ET CONVENTIONS conclus par l'Autriche, avec les puissances étrangères depuis 1763 jusque á nos jours. Nouvelle suite Tom. I. közzé teszi *Neumann Leopold*. Bécs. Cs. k. udv. és államnyomda. 8-rét. XVI. 465 l. Ára 4 frt. 50 kr.

— GENTZ: DEPÊCHES INÉDITES AUX HOSPODARS DE VALACHIE. Pour servir á l'histoire de la politique européenne (1813—1828.) publiées par le Comte *Prokesch-Osten* fils. Tome premier-deuxième Paris. Plone E. és társa. N. 8-rét. XIV. 458. VI. 486 l.

— BEITRAEGE ZU RAPHAELS STUDIUM DER ANTIKE. Eingereicht von *Carl Pulszky*, zur Erlangung des philosophischen Doctorgrades an der philos. Facultät zu Leipzig. (Lipcese, 1877. Hartung és fia. 8-rét. 50 lap).

— FELDZÜGE DES PRINZEN EUGEN VON SAVOYEN. Nach den Feld-Acten und anderen authent. Quellen herausg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. Serie. III. kötet. Bécs, 1877. Cs. kir. tábornokar. 8-rét. VII. 531. 108 lap, 6 graph. táblával. Megrendelhető *Tettey* t. könyvárúsnál.

— DIE POLITIK KAISER JOSEPHS II. Beurtheilt von seinem Bruder Leopold von Toscana. Von *Alfons Huber*. Innsbruck. Wagner-féle egy. könyvkereskedés. 8-rét. 30 l. Ára 40 kr. *Tetteynél*.

A Magyar Történelmi társulat tagjai, kik tagdíjaikat befizették:

(November—december.)

1877-dik évre: Bartók Géza, Tisza Kálmáné, Molnár Imre, Theisz Gyula, Zombat Gyula, Kirchner Lajos, Tabódy József, Fogarassy János, Kovács Nándor, Somoskeőy Antal, ifj. Spuller Ferencz, Joannovics György, Manó Szilárd, dr. Vécsey Tamás, Csiky Kálmán, Szentpály Jenő, Baross Gábor, Rácz Géza, Masirevics Samu. Rostaházy Kálmán, Bognár József, Pekár Imre, Rósa János, Kolbenhayer Ferencz, bud. növ. papság egyh. irod. isk., Suhajda János, Romy Béla, Budapest. — Ifj. Kristyory János, Arad. — Budaváry József, Mérey Ottó, Mérey Lajos, Nyitra. — Horváth Lajos, Miskolcz. — Mennyei János, Besztercebánya. — Hollósy Gáspár, Káptalanfa. — Sós Gáspár, Sámi László, Kolozsvár. — Gr. Somssich Ödön, Kadarkút. — Bangha Béla, Mossóczy István, Pozsony. — Horváth Kristóf, Soprony. — Török Antal, Nagy-Enyed. — Losonczy László, Nagy-Kőrös. — Casino, Dárdán. — Kakucsy Elek, Maros-Vásárhely. — Kátay László, Szeged. — Chorényi József, Bolessó. — Bella Lajos, Pozsony. — Takács József, Jencsik József, Homonna. — Hummer Nándor, Nagy-Becske. — Bezeredy Gyula, Veszprém. — B. Orbán Balázs, Budapest. — Zámboéry Ödön, Homonna.

1876-dik évre: Töry Gusztáv, Budapest. — Felméri Albert, Csik-Szereda. — B. Orbán Balázs, Budapest.

1878-dik évre: Gymnasium, Érsek-Ujvár. — Vizsolyi Gusztáv, Domanitzky István, Budapest. — Chovan Lajos, Besztercebánya.

Alapítványt fizetett:

Gr. Bethlen Markus, Radnót.

A Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kaphatják, u. m.:

A Századok 1868 és 1873. évfolyamaiból külön egy-egy évfolyam 2 frtéért. Továbbá kaphatók külön köv. füzetek: 1867 évf. 4. f. 30 kr.

1868 évf. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 füzet összekötve 1 frtéért.

1869. évf. 2, 4, 6, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1870. évf. 1, füzet 30 kr.

1871. évf. 6, füzet 30 kr.

1872. évf. 10, füzet 30 kr.

1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1874. évf. 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1876. évf. 1, 9, 10, füzetenként 60 kr.

Felkérjük t. tagtársainkat, hogy megrendeléseiket mennél hamarább tegyék meg a társ. titkárnál, mert amúgy is csekély készleteinket sokáig nem hevertethetjük a raktárban.

Bartal Commentárjai 1. 2. 3. k. együtt 5 frt helyett 2 frt 50 kréért

Zichy Codex 1. 2. 3. k. együtt 12 frt helyett 6 frtéért,
ha ezen összeget a társulati titkárhoz, Budapest I. ker. Vár, uri-utca 22. küldik be.

Szilágyi Sándor,
titkár.

Pfeifer Ferdinánd

könyvkereskedésében (Budapest, Szervita- és Kristóftér sarkán)

megjelent:

SALAMON F. A magy. hadi történethez a vezérek korában. (Javított kiadás a Századokból.)

Ára **2** frt.

**DEÁK F. Adalékok a magy. közjoghoz.
Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára.**

Ára **80** kr.

Tetty Nándor és Tsa.

M. tört. társulati könyvtáraknál megjelent és kapható:

Az emberi művelődés története

írta:

P. Szathmáry Károly.

Ára **5** frt.

Életem és Élményeim

írta:

báró Fiáth Ferencz

Két kötet, ára **4** frt.

A kőkorszaki ember nyomai

Hunyadmegyében.

írta:

Téglás Gábor.

Ára **30** krajczár.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1877-DIK ÉVI FOLYAM.

IX. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

1877.

TARTALOM.

Ibn Dustah I. közlemény; közli: Edelsbacher Antal	Lap. 698
Magyarország középkori várai, II. Czobor Bélától	704
II. Ulászló magyar és cseh királynak házassága 1501—1506; Wenzel Gusztávól	727
Történeti irodalom. Veresmarti élete ism. gr. Szécsen Antal . . .	757
Kossuth Lajos a Századok 1877. 1—4 füzetéről	765
Tárcza. Történelmi társulat. — Irodalmi hírek. — Vegyes közlések. — Tör- ténelmi könyvtár	

Jelen füzetünkhöz van mellékelve a »Magyar Történelmi Társulat« tagjaihoz intézett felhívás a »Századok« és a »Történelmi Tárcza«-ügyében, kérjük tagtársainkat szíveskedjenek azt becses figyelmezőkre méltatni.

Társulatunk t. tagjait, kik tagdíjaikat nem fizették be, vagy másként nem intézkedtek, figyelmeztetjük, hogy a társulati nyugtát multkori felszólításunkhoz képest, utánvétellel küldtük meg nekik.

A jövő decemberi választmányi ülés tárgyai lesznek: 1) *Hunfalvy* Páltól »Rumun történetírás«. 2) *Doby* Antaltól Cseh szokások. 3) A januári közgyűlés előkészületei. 4) Folyó tárgyak.

A Történelmi Társulat tagjaihoz.

Azon t. társulati tagok kik még nem intézkedtek az őket megillető Diszoklevelek ügyében tisztelettel kéretnek, hogy megrendeléseiket vagy a pénztárnoknál (Főut 9.) vagy alulírott titkárnál tegyék meg. A megrendelések levelezési lapon is eszközölhetők, mikor is utánvét mellett küldetnek meg.

A minden füzetben ismétlődő felhívás daczára is, a helybeli tagok közül többen nem jelentik be szállás-változtatásaikat, s ugyanezért néha a kihordók napokig keresik ezeket eredménytelenül. Saját érdekökben ismételve sürgetően kéretnek, hogy lakhelyváltoztatásaikat szíveskedjenek egy levelezési lapon alulírottak Budapest, vár, ur-utca 22. pontosan feljegyezve megküldeni.

Jelen füzethez van mellékelve Pfeiffer Ferdinand hirdetése Zinkeisen és Hermann

történelmi műveinek lezárt állatott árn kiadásairól.

I B N D U S T A H.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Ibn Dustah följegyzései napról napra nagyobb méltatásban részesülnek és beható vizsgálat tárgyává tételnek. Az első ismertető és kiadó *Rien* és *Chwolson* urakon kívül, újabban *Har-kavy* és *Dorn* (l. alább), magyar történelmi szempontból *Gyoroki* (Edelspacher¹) és *Roesler*²) urak fejtegették és használták fel a keleti író adatait.

A magyarokról *Ibn Dustah* nem sokat írt ugyan, de az a kevés is becses adatokat tartalmaz őstörténelmünkre vonatkozólag, úgy, hogy adatai hivatvák őstörténelmünk nem egy homályos helyét megvilágítani és őstörténelmünk eddigi főkútfejeit: *Konstantin* császár, a névtelen jegyző és *Kézai* műveit kiegészíteni.

Ibn Dustah műve reánk nézve nemcsak azért fontos, mert a magyar történelemre vonatkozó keleti (arab, persa, török) kút-főkben találtató történelmi anyag legrégibb redactióját birjuk benne, hanem főleg azért, mert a magyarság történetére vonatkozó legrégibb írott emléket tartalmazza. Oly tény, mely művének rendkívüli fontosságot kölcsönöz, s azt történelmünk legbecsesb kincsévé fokozza.

Elég ok arra, hogy a keleti szerző- és művével behatóan foglalkozzunk.

A következőkben *Ibn Dustah* följegyzéseinek a magyarokra vonatkozó részletéből indultunk ki, melynek beható elemzéséből szerző életére nézt oly következtetéseket vonhattunk, a melyek annak első kiadója és értelmezője, *Chwolson* úrnak tételeit meg-

¹) *Gyoroki* (Edelspacher) Antal: *Ibn Duszta* tudósítása a magyarokról a X-ik század elejéről (*Századok* V. 465—479. ll.)

²) *Roesler* Róbert: *Römänische Studien* (több helyütt).

döntve, a mű, különösen a magyarokra vonatkozó részlet keletkezési idejére nézve határozott és oly tételeket állíthattunk fel, a melyek azt az eddiginél sokkal régibb színben mutatják be, s így becsét is emelik.

Ibn Dustahnak a »Kazarok, Burtászok, Bolgárok, Magyarok, Oroszok és Szlávokról« szóló följegyzéseit Chwolson, szentpétervári egyetemi tanár, 1866-ik évi Londonban tartózkodása alkalmával fődözte fel a »British Museum« Taylor-féle, keleti kéziratokban annyira gazdag *gyűjteményének* arab kéziratai közt, (add. No. 23,378.)

E kézirat, mely a maga nemében páratlan nagyságú *történet-földírat* *encyclopédiát* foglalja magában, Ibn Dustah összes följegyzéseinek hetedik részét (kötetét) képezi s a következő *czímet* viseli:

»*Kitāb al-„Alā”q al-Nafīsa*« (= *Kincsek Könyve*); szerzője: *Abu-„Ali Aḥmad bin” Umar Ibn Dustah*.

A »*Kincsek Könyvének*« kéziratát Rieu úr a XIV-ik, Chwolson úr ellenben a XV. vagy XVI-ik századba helyezi. Összesen 260 levélből áll, s tartalma szerint két részre osztható. Az első és nagyobbik rész terv és rend nélkül egybeállított *geo-, topo- és ethnographiai dolgozatokat*, a második rész pedig történelmi *följegyzéseket* és *kivonatokat* tartalmaz. Az első rész tartalmából a következőket kell kiemelnünk. A 66 a — 88 b levelek *Mādina* leírását tartalmazzák, melyben szerző fölemlíti, hogy a 903-ik (= 290 hiĵra) évi zarándokolás alkalmával e helyen megfordult. A 97 b — 103 b. leveleken az *ind, perza, sín* stb. és a *fekete tengert* írja le, s ez utóbbit helyesen *baĥr al-buntus*, azaz pont-tengernek nevezi.¹⁾ Ezek után 26 folyót ír le (104 a — 111 a) köztük a híres *Oxus* (ó-perza Vakhša) és annak mellékfolyóit. A 160 a — 166 b levelek a *kazarok* stb. és *magyarokról* szóló följegyzéseket tartalmazzák, melyeket Chwolson úr »Извѣсія о Хозарахъ и про Агу-Агу Ахмеда Бенъ Омаръ Игнъ-Дасма« czím alatt, az eredeti

¹⁾ V. ö. gör. *πόντος*, lat. *pontus*, ó szl. *ponti* (ebben : *pontfiskoje more*); a későbbi keleti írók a helyes *بندطس buntus* nevet nem egyszer *نيطس niĥus* (*najtus*)-vá ferdítették, minek kétségtelenül a hibás olvasás illetve pontozásban kell okát keresnünk.

(arab) szöveghez csatolt orosz fordítással és szakavatott történet-földirati jegyzetekkel kísérvé, kiadott. E kiadásban a szöveg fejezetekre és szakokra van osztva, melyek a következő címeket viselik :

- I. fej. 1—6. §. A *Kazarok* — Al Xazar.
- II. fej. 1—5. §. A *Burtászok* — Al Burdás.
- III. fej. 1—7. §. A *Bolgárok* — Al Bulgār.
- IV. fej. 1—3. §. A *Magyarok* — Al Maĵyarijja.
- V. fej. 1—9. §. A *Szlávok* — Al Šaqlabijja.
- VI. fej. 1—13. §. Az *Oroszok* — Al Rūsijja.

Ez ideig mind a mű, mind annak szerzője ismeretlen vala, s valószínűleg a kézirat is egyedüli, a mennyiben annak idézésével nem találkozunk sem a nyugati, sem a keleti irodalmakban.¹⁾ Azonban ezzel koránt sem akarjuk azt mondani, hogy nem ismerték. A XI-ik század második felében írt *Al-Bekrī* arab ethno-graph, nemcsak hogy ismerte Ibn Dustah, hanem jelzett följegyzéseiből kivonatokat is készített. *Al-Bekrī* művében egyes mondatok szóról szóra egyeznek Ibn Dustah szövegével. E körülményből csak két következtetést vonhatunk: vagy azt, hogy *Al-Bekrī* Ibn Dustah kivonatolta, vagy pedig azt, hogy mind a ketten egy ismeretlen közös kútfőből merítettek. Ez utóbbi nincs ugyan kizárva, de az előbbi mellett a már jelzetten kívül még egy fontos körülmény tanúskodik, a mennyiben, ha *Al-Bekrī* szövegét, illetve az abban mutatkozó hangjelenségeket szoros vizsgálát alá vonjuk, mihamar azon meggyőződésre jutunk, hogy Ibn Dustah volt kútfeje. *Al-Bekrī* arab volt, Ibn Dustah perza. Az arab ethno- és geographok a bolgár szót باضر bulĵār-nak írják, de e helyett Ibn Dustah بلكار bulkār-t ír. Tudva, hogy Ibn D. perza volt, nem lesz nehéz az írásban való eltérés okát megfejtetni. A perzák t. i. az arab غ g-t egyformán ejtik a گ g-vel, melynek pontozata kéziratokban ki szokott hagyatni, s így a fönnebbi *bulkār* alak bulgār-nak olvasandó. Itt tehát két különjegyű, de egyenlő hangú betű elcserélését, illetve fölváltását észleljük. Oly

¹⁾ A Chwolson úr által használt hosszú, idézésre kevésbé alkalmas cím helyett czélszerű volna e följegyzéseket egyszerűen »*Kelet-Európa Népei*«-nek címezni.

körülmény, mely egy perza írónál igen könnyen megmagyarázható, de nem az arab írónál, mert a *š* g specialis perza bötű, mely az arabban nincs meg.

Ibn Dustahból még egy ily analógont hozhatunk fel. Egy volga-bolgár törzs neve nála felváltva *اسضل asyal* és *اسكل askal* (helyesen: *اسقل asgal*) variánsokat mutat. E név arab mását nem vagyunk ugyan képesek felmutatni, de igen valószínű, hogy azon kútforrásból, melyből Ibn Dustah merített, az az első vagyis *غ* *γ*-s alakot használta. Ugyde ezen csakis született perza által elkövethető hibákat az arab Al-Bekrīben is fölleljük. A *باضار bulyār* név nála *بلكان bulkān*¹⁾ (helyesen *bulkār, bulgār*), az *اسضل asyal* név pedig *اشكل aškal*²⁾ (helyesen *ašgal*) alakban jön elő. Kétségtelen tehát, hogy Al-Bekrī Ibn Dustahból merített. Nevezetes, hogy mindazon keleti (arab, perza, török) írók, kik a pont-tenger fölött lakó magyarokról említést tesznek: *Abūl 'l-fada*, *Šukr-Allāh*, *Muhammad al-Kātib* és *Haǧǧi Xalifa*,³⁾ szövegükbe nem az Ibn Dustahnál találtató teljes szerkesztményt vették föl, hanem az Al-Bekrī és Šukr-Allāhnál található kivonatot, úgy azonban, hogy azon nem egyszer változtattak, s részben ferdítettek.

Azonban Ibn Dustah sem volt az általa közlött följegyzések teremője. Művében egyszer sem említi, hogy az illető népek-nél megfordult volna. S szövegének belszerkezete is arról tanús-

¹⁾ A *bulkān* alakot az *ن* *n* és *ر* *r* bötűk hasonlatossága szülhette, de ép oly könnyen tartható az másolói hibának is, mert alább a már kevesebbé helytelen *bulkār* alakkal találkozunk, mely Al-Bekrīnél még *balkān* és *burǧān* változatokkal is bír. Ezen utóbbi, vagyis *burǧān* alak (a *moeso-bolgárok* jelzője), mely annyi fejtörés és félremagyarázásra szolgált okúl, egész egyszerűen specialis arab hangcserén alapszik — v. ö. perza *Gurgān* = arab *ǧurǧān*. Ezen hangcsere egyúttal arról is tanúskodik, hogy a fönnebbi alakok *ك* *k*-ja *š* *g*-nek olvasandó, a menniben jelzett hangcsere csakis ezen utóbbi vagy is »g« hangúságon alapszik.

²⁾ Az *ašgal* alakbeli »š« (»s« helyett) valószínűleg másolói hiba, mert Al-Bekrī compilerainak szövegében »s«-szes (*askal*) alakokkal találkozunk, mint Ibn Dustahnál, a mi arra utal, hogy Al-Bekrī azon kéziratában, mely compilerai előtt feküdt, »s«-szes alak állott.

³⁾ Törökösen ejtve: *Kjātib* és *Haǧǧi Qalfa*.

kodik, hogy az, egy vagy több, már meglevő följegyzésből van egybeállítva, melyhez talán a saját idejébéli adatokat imitt-amott, hallomás után illesztette. A *magyarokról szóló följegyzéseit* illetőleg ez nem állítható, mert igen valószínű, hogy azt egészen compilálta.

Bizonyos ugyanis, hogy Ibn Dustah a »*Kelet-Európa Népeiről*« szóló följegyzéseit 903 után írta, mert ezen évben fordult meg *Mädinában*, s a jelzett följegyzések jóval e város leírása után következnek művében. Úgy de nála 903 után is a pont-tenger fölött lakik a magyarság, s arról, hogy e nemzet már 888-ban elhagyta vala a pont-tenger fölött terülő sikokat, s hogy továbbá a pannodák *Négyfolyamhonban* szerzett magának új lakást, mit sem tud. A keleten visszamaradt s a régi Volga-honba *) költözött magyarságra meg távolról sem lehet gondolni, mert Ibn Dustah *Kendét* említi a magyarok főnökéül, ki tudvalevőleg a *Négyfolyamhon* megszerzésében is szerepelt.²⁾ A magyarokról szóló följegyzést tehát egy oly műből kellett Ibn Dustahnak

*) A pont-magyarok egy részének az ős, illetve a pont-tenger fölött terülő honban való visszamaradása és keletfelé való költözéséről egyedül a Biborban született Vaszilefsz tesz említést, kinek »*εἰς τὰ τῆς περσίδος, μέση*« (29.§.) kitétele számos balértelmezést szült. E kitétel nem mond egyebet, mint azt, hogy a magyarok ezen töredéke keletfelé költözött, és pedig korántsem Persiába vagy a Kaukáz vidékre, hanem a Volga elvére. A jelzett irány fölvétele mellett tanúskodik még *Julían* szerzetes tudósítása is, ki e magyarokat a Volga elvén találta fel.

Hogy *Konstantin* császár imént jelzett szavai, illetőleg a »*περσις*« irányjelző csakugyan »keletet« jelent, azt egy *Theophylaktos Simokattes* művében található analóg eset és hely (I. 8. §.) minden kétségen felül helyezi.

²⁾ *Ibn Dustah Kendéje* (کندى) kétségtelenül azonos a névtelen jegyző *Cundu* (Köndö, azaz Kende) és *Kézai Cund* (Könd, azaz Kend)-jével. Hajdan azon véleményben voltam, hogy *Ibn Dustah Kendéje* nem tulajdon, hanem méltóság név. Erre a *mongol-tatár* »*Kündü* schwer, wichtig, ehrbar; почесмъ, у важение — выногная по зачанъ дочечноемъ, нмше еемичи« szó szolgált okúl, ámde Ibn Dustah szövegének pontos értelmezése a jelzett összehasonlítást kizárja. *Kende* továbbá »főkirály« (شمارملک) -ként van föltüntetve, a mi a *mongol-tatár kündüvel*, mely a »falusi esküdt« méltóságnak felel meg, alig lesz emígyen is összehasonlítható.

vennie, a mely 888 körül, lehet, hogy talán néhány évvel előbb is, már be volt fejezve, mert különben a magyaroknak nyugatra való költözését is föl kell vala emlitenie.

Szerzőnk életéről keveset tudunk, s ebben is csupán saját műveire vagyunk utalva. Mint *neve* *) mutatja, perza eredetű volt. Erre utalnak még a következők is. A magyarok által lakott terület folyóit az *Oxussal* hasonlítja össze.

Ugyane folyam mellékfolyóit részletesen leírja, de mellőzi ezt az általa leírt többi nagy folyamnál. Ebből nagy valószínűséggel következtethető, hogy szülőhelye az *Oxus* közelében feküdt, vagy hogy azt és az azt környező terepet személyesen ismerte. ¹⁾

*) Azelőtt Ibn *Dastá*-nak írtam e nevet. *Chwolson* úrral analóg. *Rieu* úr is, Ibn *Dustah* első fölfedezője és műveinek első leírója már eleve *Dustahnak* írta e nevet, azon föltevés mellett, hogy a *دست* alak egy *دستک* alaknak mellék, illetőleg változék alakja. *Chwolson* úr, *Dorn* és *Kazem-beg* urak javaslata folytán fogadta el a *Dasta* hangoztatást, kik lehetetlennek tartották azt, hogy a *دوست* dütt (barát) szó deminutiv alakja *dustak* (dustäk) *dusta* (dustä)-ra rövidüljön, a mennyiben a *düst* szó deminutivuma *düstäk*-nek hangzik, s *Ibn al-Adir*-ban (ed. *Tornberg* IX. 25.) csakugyan találkozunk is egy *دوستک ابن دُستک* *Ibn Düstäk* nevű egyéniséggel. Jelzett urak tehát a *دست* (dasta vagy dästä) számos jelentménnyel bíró szóval hozták össze szerzőnk nevét. Ez lehetséges ugyan, de nem bizonyos. Miután azonban Ibn *Dustah* kéziratában *دستاht* találunk írva és vocalisálva, egyelőre más hangoztatást nem lehet elfogadni. A *دستک* alakot az új-perza nyelv szabványai szerint *dusta* vagy *düstänek* kellene ugyan hangoztatni, de szerzőnk oly korban élt, a melyben a középp-perza nyelv szabványai teljes érvényben voltak, s így a főntebbi alak csak *Dustah*-nak hangoztatható, annnyival inkább, mert az bizonyosan egy eredetibb *dustak* alaknak mellékalakja. Újabban *Dorn* úr (Auszüge 653. l.) is *Dustehnek*, *Harkany* úr (Сказанія) *Dustenek* írja szerzőnk nevét, a mi a főntebbiek szerint helyeselhető.

¹⁾ *Rieu* úr (604. l.) azon nézetben van, hogy Ibn *Dustah* valószínűleg *Isfahānban* élt.

A tulajdon nevek perza átírása *) is a föntebbiek mellett tanúskodik. Végre a British Museumban levő kézirat is e körülmény mellett tanúskodik, a mennyiben az leginkább a perzák által használt *ta 'alīq* írásban van másolva. Ez egyúttal arról is tanúskodik, hogy a másolat is perza nyelv területén készült, azaz hogy a másoló is perza volt.

EDELSPACHER ANTAL.

*) V. ö. a *bulgār* és *asgal* szónak, a perza nyelv hangtani jelenségeire utaló, hangjelenségeiről mondottakat.

MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI VÁRAI.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

Sokkal határozottabban léphetünk föl azon állítás ellen, mely a XIII. századot, mint köépitkezési időpontot jelentékeny eseményhez, a tatárjáráshoz kötve specificálta.

Általános álláspont volt eddig, hogy kőből épült várak hazánkban a tatárjárás előtt nem léteztek.²⁾ E tétel mellett szolt a documentatio is. Jelenleg sem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy irott okmányokkal igazoljuk, támogassuk azon állításunkat, hogy a tatárjárás előtt is voltak kőből készült várak. Irott emlékeink helyett ezuttal érmeink szólnak. II. Endre (1202—1235.) kiadott érmei közt igen érdekes, állításunkat igazoló példányok vannak. Találunk köztük nemcsak kétoldalt kisebb mérvű sarktoronyoktól körülvett, kimagasló kétemeletes őrtornyokat (*donjon*)³⁾, hanem hadi ormozattal (*Zinnen*) kerített födelüeket is,⁴⁾ melyek s különösen ez utóbbiak szerkezetüknél fogva csak is kőből épülhettek. Ezen érmekre vert gyarló, képes másolataikat tekintve, minden túlság nélkül következtethető, hogy ezen várak már nem messze állottak az emlékszerüektől, vagy köztük néhány ilyen is létezett. Csupán egy látszólagos nehézséget kell eloszlatnunk még. Tudva levő dolog, hogy e korszakban hazánk

²⁾ Ipolyi, Besztercebánya városa műveltségértörténeti vázlata Századok. Budapest. 1874. VIII. évf. 672. l.

³⁾ Rupp, Numi Hungariae. Periodus Arpadiana. Budae 1841. 4-rét, Tab. VI., fig. 147, 148, 149.; Veszlerle József, Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest. 1873. 4-rét, Tab. XV., fig. 1, 2, 3, 29.

⁴⁾ Rupp, id. mű. Tab. VI., fig. 144, 145, 156, 157.; Veszlerle, id. mű. Tab. XV., fig. 6, 7, 38.

érmeire nagy befolyással voltak az u. n. *friesachi* érmek. És csakugyan, összehasonlítván az imént említett II. Endre-féle érmeket ezekkel, a l a p t y p u s u k a t tekintve, nagy hasonlatosságot találunk köztük. A befolyás tehát kétségtelen, de a műalakítás lényegesen elütő. A *friesachi* érmeken ábrázolt tornyos épület eleinte háromszögű közép-ormozattal fordul elő,¹⁾ mely nyilván templom-typus akar lenni, amint ez későbbi kifejlődésében szemtelünőbb is, mert a tornyok tetőit kereszt disziti.²⁾ Az erődítményt ábrázoló példányok, bár hadi ormozattal vannak ellátva, a magyaroktól teljesen elütők.³⁾ II. Endre érmein önálló fölfogás látszik, mely a *friesachi* alaptypuson, a hazai erődök alkata szerint szabadon változtatott, úgy hogy a *friesachi* érme rokonsága nem csak hogy nem szül nehézséget állításunk bebizonyításánál, hanem még azt meg is erősíti, fokozza, amennyiben a tőlük elütő műalakításban okvetlen egykorú hazai váraink hasonmását, képét kell tekintenünk.⁴⁾

Ezen nevezetes adat, mely — úgy látszik — bűváraink figyelmét eddig egészen kikerülte, újabb bizonyítékul szolgál arra, hogy történeti tanulmányainkban annak segédforrásai, minő az éremtan (*numismatica*) is, mily sok érdekes anyagot rejtenek magokban az egyes kérdések tisztába hozatalára.

Ugyancsak II. Endre ezen érmei egyuttal megerősítik föntebbtett nyilatkozatunkat is, mely a kőből épült nem emlékszerű várakra vonatkozott. Mert kérdjük, a föld- és fa-váraktól ezen kőből épült emlékszerű építményekhez, melyek érmeinken, ábrázolvák, nem létezett volna semmiféle átmenet? És ha volt, mely

1) Welzl v. Wellenheim, Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung. Wien, 1844. 8-rét, 482. l. 9422—9430. Welzl határozottan templomnak nevezi a rajta ábrázolt épületet.

2) U. o. 493. l. 9655. sz.

3) U. o. 497. l. 9745. sz. A rajzok helyett egyenesen az eredeti példányokat használtuk, vizsgáltuk és hasonlítottuk össze, melyek a m. n. muzeum gazdag éremtárában dús választékban, rendezve találhatók és megtekinthetők.

4) Analog példányokul fölhozhatnók itt a ragusai XIII. századbeli érmeket, melyek közül néhányon hasonló erődített vár képe látható »RAGVSII. CIVITAS« fölirattal. V. ö. Huber, Numismatische Zeitschrift. 1870. Jahrg. I—II. Lieferung. Tab. V., fig. 1, 2, 7, 8, 9.

bizonyára szükségleti kőépítkezés volt, valjon mely időpontra eshetett, hogy a már XIII. század elején előforduló monumentális kővárakat megelőzze, ha nem a XI. és XII. századra?

Most lássuk röviden, minő volt a középkori kőépítkezés technikája. Eleinte az anyagot épen nem válogatták össze oly szempontból, hogy rendszeres, előleges kidolgozása által némileg az épület küldiszét is előmozdította volna. Durva, itt-ott kalapácsütéssel hegyeitől megfosztott termés-kövek, s ezek is kevésbé rendszeres, egyenes sorban elhelyezve, képezték az első bástyákat és toronyfalakat. A vastagabb falazatok készítésénél a törmeléket is előnyösen tudták felhasználni. E technika mely tartósság tekintetében néha versenyzett a sziklafalakkal is, abból állott, hogy a vastag falak két külső oldalát hatalmas termés kövekből emelték, az így támadt üreget pedig köragaszszal vegyített törmelékkel, apró kavicsokkal töltötték ki, úgy hogy a kötőablak csak a fal külső burkolataiként szerepeltek.

Nem volt ismeretlen a kalászos-technika (*opus spicatum, Häringsgrätenbau*) sem, mely már a rómaiaknál is divatozott. A tulajdonképi négy-szögkövekkel való építkezési mód (*Quaderbau*) már a középkori műépítészet fénykorszakába esik, midőn a csúcsíves műalakítás ülte diadalát.

Nem szabad felednünk, hogy a rendszeres kőépítkezés idejében is, melynek kezdete nálunk a XIII—XIV. századra esik, egyre építettek még favárakat. Ezt bizonyítja a főnebb közölt adat, melynél fogva I. Lajos engedélyt adott Bazini Sebős fiának, Jánosnak, hogy tetszése szerint: fából, kőből vagy bástya-szerkezettel egybekapcsolt várat emelhet.¹⁾ Megvagyunk győződve, s ezuttal ismét hangsúlyozzuk, hogy a XIII—XIV. században kevesebb vár volt kőből mint fából; hisz maga a tatárpusztítás is rendszeresen épült váraink aránylag csekély voltának tudható be.

A középkori egyházi és világi építészet. A legérdekesebb kérdések egyike azon viszonyt feltüntetni, mely a középkorban az egyházi és világi építészet közt főnállott.

¹⁾ Cod. dipl. IX. 3., 255. l.

Ha az egyházi művészetek keletkezését, fejlődésük fokozatain visszafelé haladva vizsgáljuk, a pogány római classicitás romjaihoz jutunk, melyből phoenix gyanánt az új vallás eszméinek megfelelő műzlés emelkedett ki. E pogány alapon nem csekély fáradságba került a kereszténység magasztos dogmáinak és mysteriumainak a profanálás veszélyétől ment kifejezést adni a művészet különböző ágaiban. Azonban nem soká tartott e merev, a régivel teljesen szakítani nem tudó, küzdő állapot, melynek elég számos kinyomatát láthatni a Róma catacombáiban levő, pogány reminiscenciákkal kevert első keresztény műemlékeken. Csakhamar kibontakozott a keresztény művészet is a táplálta magasztos szellem szárnyain a pogányság karjai közül, mely művészi tökélye ragyogó fénypontján sem elégti ki vala az érzékiség határain jóval túllebegő, eszményeit nem a földön, hanem az égiek honában kereső kereszténység kívánalmait, magas röptű vágyait. Az új eszmék új alakokat követeltek, a dogmák és mysteriumok megfelelő kifejezést a képző művészetekben.

A keresztény műépítészet a pogány basilika (*basilica, basilique*) eszméjéből, sőt talán épen a keresztény cultus igényeinek berendezett egyik példányából, mint bölcsejéből fejlett először határozottan keresztény jellegű basilikává, majd — a pazaron fényes byzanti mellékágtól eltekintve — román, s teljes pompájában díszlő csúcsives építészetté.

Az egyházi műépítészet mindenkor karöltve haladt a világgal, vagy jobban mondva ölébe fogadta a világot. Nehogy azonban félre értsünk, egyuttal megjegyezzük, hogy míg az egyházinál a szembeötlő fény és nagy műgond a jellemző: addig a világinál az egyszerűség és tartósság. A templomépítészet productumain a legrégebb időktől fogva bizonyos eszményi lendület észlelhető, mely semmiféle külbefolyástól sem türte magát korlátok közé szorítani, avagy ha kivételesen meg is történt — mint pl. a kassai dóm alaptervezeténél — rendesen kirívó kivétel gyanánt tűnik a műértő szemei előtt föl. A világi, de különösen a várépítészet első sorban az opportunitás elvét követte, a küldisz és kényelem csak mellékesen jöttek tekintetbe. Ezen szabály alól kivételt látszanak képezni az u. n. mu-

la t ó v á r a k, melyeknél — mint már fönebb is említők — az erődítés játszott a másodlagos szerepet.

Az egyházi és világi építészetnek mintegy ölelkezését látjuk az erődített templomok- és kolostorokban. A s z é k e s-f e j é r- v á r i basilika 1862- és 1874-ben kiásott alapjai, négy sarkán erődtornyaival erre világos példát szolgáltatnak. Az erőddel egybekapcsolt kolostorok közül legyen elég a p a n n o n h a l- mit és g a r a m-s z e n t b e n e d e k i t (*Monasterium S. Benedicti juxta Gron*) főlemlíteni, melyek közül az előbbi a tatárpusztítás, az utóbbi pedig a török uralom alatt nevezetes szerepet játszott.

Nemcsak az egyházi építészet fűzte magához helylyel-közzel az erődítésszerű profánt, hanem ez is — ami jellemző — csaknem minden középkori várban helyet adott a k á p o l n á n a k.

Az ily épen nem laza kapocs engedi megmagyaráznunk azt, hogy az egyházi és világi műépítészet a középkorban egymás mellett, sőt együtt is virágozván, az előbbiben jártas műértőtől nem sok utótanulmányt követel az utóbbinak alapos megértésére és helyes magyarázatára.

A kereszt- és dongaboltozatot, keskeny ikerablakokat, félköríves diszt (*Rundbogenfries, arcade demi-circulaire*) s általában a félkörív uralkodását a románkorszaki; továbbá a dúsan tagozott pilléreket, támakat, csúcsíves boltozatot és hosszú imposans ablakokat, toronykákat, levélgümöket és gyengéd tagozatú diszitményeket épügy ott találjuk a csúcsíves egyházi és világi épületeken, valamint e kétféle műfelfogás arányos fejlődési vegyülékét az u. n. átmeneti stylű templomokon és váraikon.

»Hajdan a virágzó művészet idejében — találóan jegyzi meg Henszlmann — az élet tagadhatlanul e g y s é g e s e b b volt, s így világosabban tükrözte vissza az ember minden tehetségét összefoglaló s ebből eredt műben keletkezési korának szellemét«. ¹⁾

¹⁾ Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. 170. l.

A középkori várak berendezése és részei. A várak erősítési berendezése kezdetben igen egyszerű volt. Mindössze körülbelül a következő alkatrészekből állott: kerítés, egy torony, lakház és — ha ugyan a földrajzi fekvés megengedte — a kerítés körül egy mély árok, reászolgáló vonóhíddal, mely egyuttal az erőd kapuja gyanánt szolgált.¹⁾ Idővel belátták, hogy ily erősítési szerkezet mellett a várőrsége nem soká tarthatja magát, mert a várkerítés elfoglalása után, a védők számára menedékhelyül csupán a torony maradt, mely szűk volta miatt míg egyrészt nem sok harczost fogadhatott magába, másrészt a szabadabb működést is akadályozta. Jónak látták tehát a várfalakat, árkokat és sánczokat egymástól bizonyos mérsékelt távolságban megkettőztetni, ami által mintegy vár létesült a várbán. Most már nagyobb feladat volt az erőd bevétele, mert az őrség viasszaszoríttatván az elő- vagy külső várból, még mindig nem volt kényszerülve a toronyba menekülni; ez csak a belső vár tarthatatlansága esetében történt. — Az ily szerkezetű vár tehát két részből, külső és belső várból állott.

A külső vár sokkal terjedelmesebb volt a belsőnél, itt állottak az őrség és egyéb várnépség lakházai, az istállók és gazdasági épületek, várkert stb. Miután a vár e része volt a legtágasabb, itt szokták tartani a fegyvergyakorlatokat és tornaünnepeket. Az egészet hatalmas bástya — néha mély árok és magas földsáncz is — köríté.

E külső vár szívét a belső vár képezte. Nem annyira terjedelmes, mint jól megerősített, bástyákkal övezett helyiség volt; magában foglalta a várnép végső menhelyét az őrtoronyot, továbbá a vár urának lakását, a vendégek számára berendezett lakosztályokat, kápolnát, lovagtermet, kincstárt, kutat (*vízfogó medenczét*), börtönt stb.

¹⁾ Caumont »Abécédaire ou rudiment d'archéologie. Architecture civile et militaire. 3. kiadás, Caen, 1869« czímű munkája 393. lapján egy ily egyszerű vár rajzát adja.

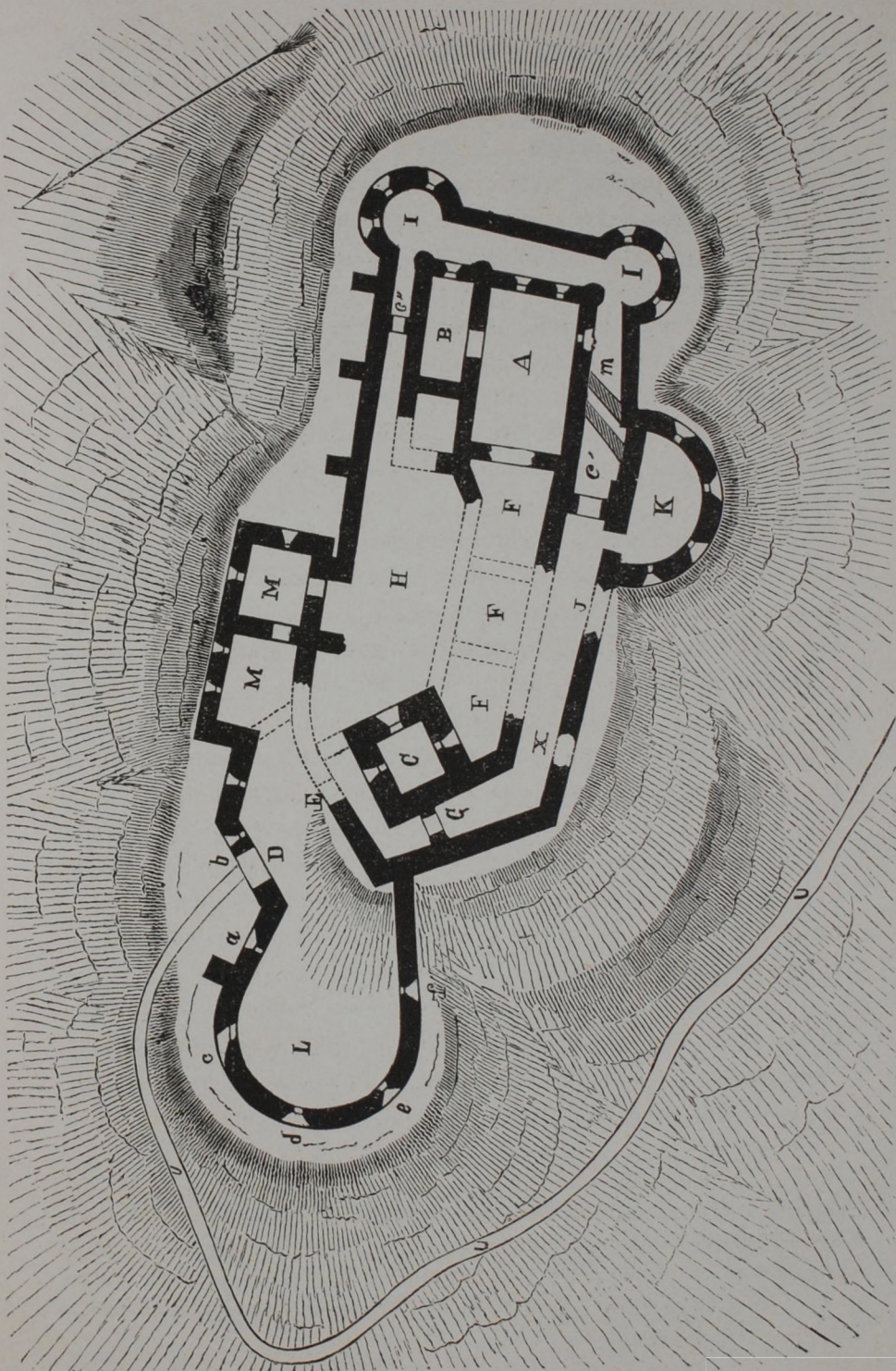
A külső és belső vár közt vonó hídon történt a közlekedés. A vár ura családjával együtt a főtéren álló lakházat foglalta el, mellette volt a lovagterem és várkapolna. A börtön a torony legalsó helyiségében volt; a toronyör pedig legfölül a környéken végbemenő mozzanatokra ügyelt, a vár urát mindenről tudósította s parancsait előre megállapított jeladással, tárogatóval vagy kürttel hirdette a vár őrségének és egyéb népségének.

A nevezetesebb épületekről, minők az őrtorony, várkapolna és lovagterem, alább külön fogunk szólni: lássuk most a középkori várak építészeti alaptervezetének és berendezésének könnyebb megértése és áttekinthetősége czéljából az ide mellékelt, rendelkezésünkre álló tornai vár (1. ábra) alaprajzát.

E vár¹⁾ Torna városától északnyugati irányban egy meredek, különálló mészkő szikla-hegyen emelkedik. Ma már romjaiban hever. Föl a várba egy a sziklába vágott kanyargás út (U) vezet, mely a vár délnyugati és egész nyugati részét megkerülvén, a főajtóig (D) nyúlik, melyből előbb egy előudvarba, majd E kapun G sikátorba (*Zwinger*) juthatni. E körülbelül másfél öl széles fedetlen helyiség a főépületet minden oldalról körül övezi s úgy látszik, itt ez pótolá a nagyobb terjedelmű váraknál előforduló elő vagy külső várat. Könnyebb védhetőség czéljából az ábránkon G, c' c''-vel jelölt kisebb kapuzatok készültek, melyek a sikátor helyenkinti védelmét igen elősegítették s valószínűleg ezeken keresztül lehetett a vár belső udvarába (H) hatolni.

Lássuk most az erődítési technikát. Sáncz-árkokkal nem találkozunk, ezt feleslegessé tette a vár meredek földrajzi fekvése. Míg a vár délkeleti oldalát a megmászatlan sziklatömeg biztosan megvédette, erősebb tornyok helyett elégnek látszott

¹⁾ A hagyomány szerint Bebek Simon, vagy Bebek Máté építette a XIII. században. Mint vár legelőször László király idejében egy 1279. évi okmányban fordul elő. (V. ö. Hazai Okmánytár III. 32.) Lerontatott 1685-ben Lipót parancsára. — Rajzát és leírását Myskovszky úr fölvételei után közöljük. (V. ö. Archaeologiai közlemények. 1873. IX. k. 26—33. l.)

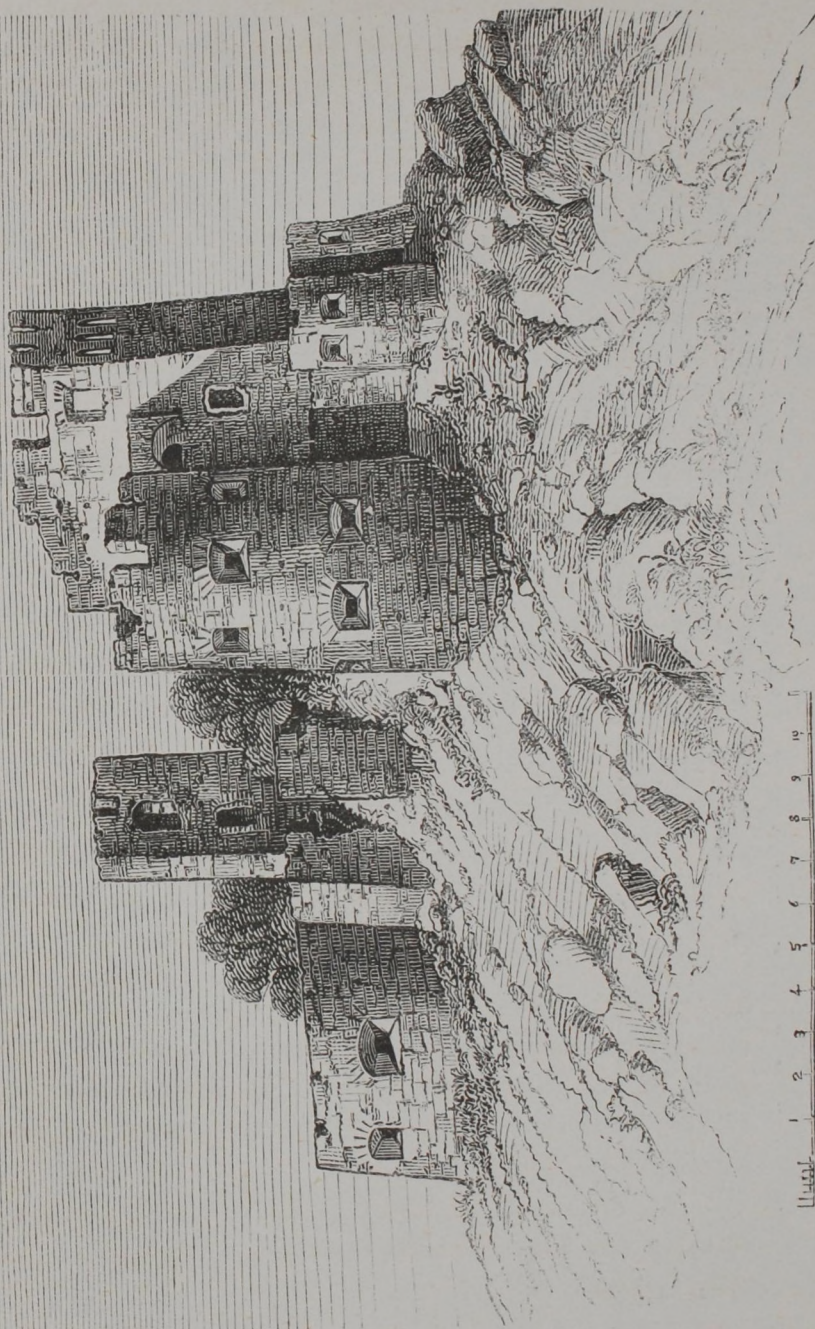
az I, I , szöglet-bástyákat emelni, melyek mindegyike három lőrèssel ellátva, a vár ezen oldalát a támadások ellenében könnyen védhette. Déli irányban már hatalmasabb bástyára volt szükség. Ez okból látjuk itt a K -val jelölt, alapídomát tekintve félkörű erősebb őrbástyát emelkedni, mely valamint terjedelmére, úgy lőrèsei számára nézve is amazokénál fontosabb szerepre látszik hivatva lenni. Nyugati és északnyugati irányban az erődítés legmagasabb fokát éri el. A várhoz vezető út, a D és E kapuk földözésére a L -el jelölt, c, d, e, f lőrèsekkel ellátott körbástya, daczára nagyobb méreteinek, nem látszott elégségesnek, amit az is mutat, hogy a vár ezen oldalán emelkedik az őrtorony (*donjon*). Alapfalainak vastagságáról azonnal reá ismerünk. E tömör, vastag falazatú, pontosan keletelt négyszögtorony (C) felső emeletén lőrèsek vannak, melyekből H udvart is védelmezhetni.

Az előudvar M, M helyiségeit valószínűleg a cselédség lakta. A vár teljesen romokban, elhagyottan heverő alapfalaiból igen nehéz pontosan meghatározni a lovagterem és várkapolna fekvését. Az épület-osztályok alkatát és méreteit tekintve, az előbbi A , az utóbbi pedig B lehetett. A várúr és a vendégek lakosztályai F, F, F helyen állhattak. Figyelmet érdemlő azon körülmény, hogy K bástya és a vár főépülete (A) között egy áthidalt folyosó (m) közlekedett, melyen keresztül a bástya harmadik emeletéből C' sikátor fölött, a főépület felső helyiségébe lehetett jutni. A főépület háromemeletes volt, mint ezt a vár földrájzán (2. ábra) látható ablaksorok mutatják.

Az őrtorony (*donjon*). Miután a középkori várak mindenekelőtt erődtítmények voltak, legfontosabb részüket méltán az őrtorony, vagy mint a franczia nevezi, a *donjon* képezte. Ez volt — mint említők — a vár urának, vagy védelmezőjének legutolsó menhelye, tehát már építészeti tekintetben is kiváló gond illette meg.

Az őrtornyok eredetére nézve Viollet-le-Duc azon nézetben van, hogy ilyeneket legelőször a normannok betörései ellen építettek. ¹⁾

¹⁾ Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI-e au XVI-e siècle. 48. l.

2. ábra.

A román korszakban négyszögű vagy kerek, vascos, erős falazatú torony alakjában szerepelnek, mely fagerendázattal több emeletre van osztva; donga- vagy keresztboltozás csak az alsó és legfelső (a *terrace* alatti) osztályt fedi. A legrégibb donjonok ablakai kerek ívvel födött keskeny nyílások voltak: az u. n. ikerablakok, melyek a román korszak teljes kifejlődését jellemzik, később fordulnak elő. A torony legfelső emelete fölött és a tetőzet alatt rendszeren egy előre szökő fasikátor vonul körül, melyből az őr az egész vidéket beláthatta, az őrség pedig szükség esetén védelmezhetette. Ezt találóan öldöklő- vagy gyilkos-sikátornak (*Mordgang*) is szokás nevezni, mert az ellenségre nézve legveszedelmesebb volt. Padlózatát ugyanis helylyel-közzel föl lehetett szedni és az így támadt lyukakból forró vizet, szurkot, kődarabokat stb. lehetett közvetlenül a torony tövében hadakozó és hágsók segélyével fölfelé törekvő ellenség fejére ötteni vagy szórni. E fasikátor fölött, a tetőzet körül a rovátkos hadi ormozat (*Zinnen*) emelkedik, melynek egyes koczái mögött a harczos magát megvonhatta.

Az u. n. átmeneti korszakbeli donjonok nem sok különbséggel a románkoréhoz hasonlitanak. A lényegtelen, stílféjlődési különbség abban áll, hogy az ezeknél divott négyszögű vagy kerek alaptervezetet a sokszögű alakítás váltja föl. továbbá az ikerablakok mellett, nyomott csúcsívesekkel is találkozunk, a boltozat — főleg a várúr lakosztálya fölött — zárkövekbe futó csúcsíves gerinczekből áll.

Átmeneti stílben épült donjonaink egyik érdekes példányát mutathatjuk be a visegrádban, melyet a néphagyomány tévesen Salamon tornyának nevez. Az ide mellékelte (3.) ábra a rongált állapotba jutott donjon, analog példányok tanulmányozásából merített restaurálási tervzetének külső távrajzát mutatja. ¹⁾ Amint ebből látjuk, a legalsó, felig föld alatti osztályát kivéve, hatszögű donjonunk négy emeletből áll, melyhez még a

¹⁾ Az imposans donjontól jobbra, a jelenlegi várörnek lakásul szolgáló kaputorony látható, mely csak ideiglenesen és épen azért nincs is stílszerűleg restaurálva.

hadi ormozat alatti külső fa-sikátor vagy erkély (*Mordgang*) és a fölötte levő padláshelyiség csatlakozik. Az emeletek ikerablakok által vannak világítva és lőrésekkel védelmi állapotha helyezve. Az ikerablakok, a legfelső sorban levőket kivéve mind közös kerekív alá vannak szorítva, az utóbbiak közös íve már csúcsban végződik, amiből biztosan lehet következtetni a torony korára, mely a XIII. századnál előbbre nem tehető, mivel az átmeneti korszak — valamint a többi építészeti styl is — nálunk csak félszázaddal később kezdett meghonosulni, mint a szomszédos Németországban, hol ez már a XII. században ismeretes volt.

A donjon belszerkezetét 4. ábránk tünteti elénk, mely annak hossz-átmetszetét adja.

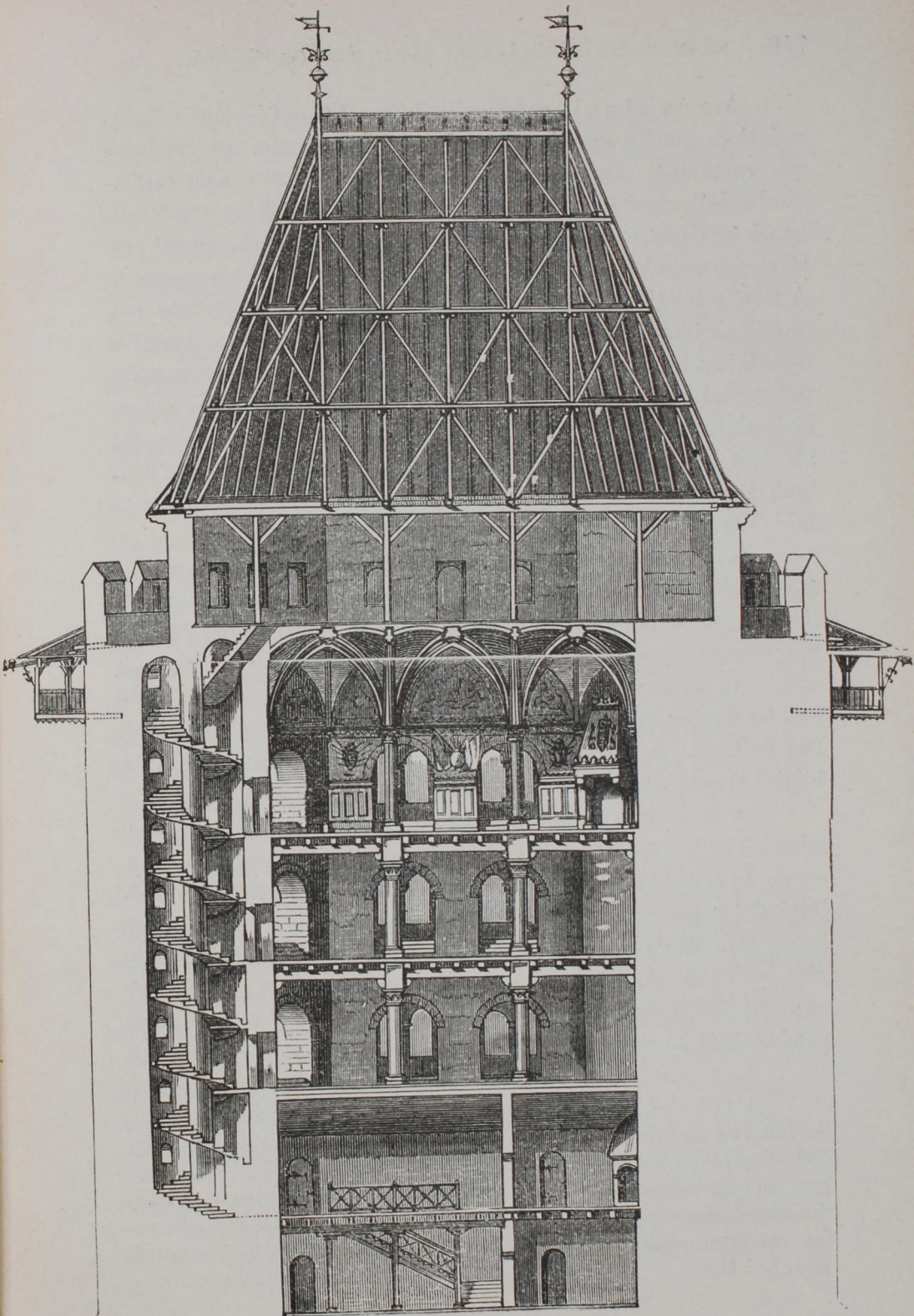
A legalsó osztályból, vagy emeletből kőlépcső vezet a másodikba, honnét a falba rejtett csigalépcsőn juthatni föl egész a padlásig s közben oldalajtókon az egyes emeletekbe. A második emelet boltozott, a harmadikat és negyediket fekirányos famenynezet fűdi, mindegyik két hatalmas oszlop által két egyenlő részre van osztva, hogy e két oszlopon a legfelső (*örödi*) emelet boltozata nyugodhassék. Ez csinos tagozatú csúcsíves gerinczekkel boltozott helyiség, mely disztermül szolgál, ami a nagyobb szabásu váraknál, minők pl. a vajdahunyadi, bajmóczi és véglesi külön, nagyobb méretű lovagterem alakjában az őrtornyon kívül szokott előfordulni.

Legfölül látjuk a kiszökő fa-sikátor, hadi ormozat, padlás és a hatszögű tetőzet átmetszetét.¹⁾

A csúcsíves korszakbeli donjonok, építészeti kivitelüket tekintve, különösen a belső díszítésnél, sokkal dúsbab, változatosabb képet nyújtanak, valamint ez, a velök egy időben dívott egyházi építészetben is tapasztalható.

A kápolna és lovagterem. A középkori lovagvárak lakosztályainak legnevezetesebb részei kétségtelenül a kápolna és lovagterem voltak. Lássuk az elsőt.

¹⁾ E rajzokat és leírást dr. Henszlmann Imre legújabb munkája után közöljük. V. ö. „Magyarország ó-kereszttyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése” című művét. 161—169. l.

A várkapolna (*Burgkapelle, Schlosskapelle, capella palatina, capella castellana*) rendesen a lovagterem mellett, vagy vele szemközt, szokás szerint pontosan keletelve (*orientation*) emelkedett. Néha sajátos alkotású volt, értjük az u. n. kettőskapolnát (*Doppelkapelle*), mely két egymás fölötti osztályból, emeletből állott. E különös szerkezet oka igen egyszerű. A felső emeletben, hol az isteni tiszteletet tartották, a vár ura foglalt helyet családjával és vendégeivel, az alsóban pedig a cselédség végezte ájtatosságát. De hogy a sz. mise főbb részeiről tudomásuk legyen, a felső emelet padlózatában, mely egyuttal az alsónak tetőzete volt, egy kerek nyílást vágtak, s ezen keresztül az alant levők hallhatták a mise részeit jelző csengetyű-szót. Nálunk ilyen volt egykor a zólyomi várkapolna, mely — fájdalom — újabb időben egybe lőn szakítva.¹⁾

A román korszakban komoly egyszerűséggel, míg az átmeneti és csúcsíves műépítészetben költségesebb fénynyel találkozunk. A román kápolnák komor kinézésű, zömök épületek, lapos mennyezettel vagy rideg keresztboltozattal fődve; keskeny ablakjain gyér világosság ömlik szét belsejökben. A szentély (*apsis*) félkörű alakítású, közepén az egyszerű oltárasztalal (*altare*). A keskeny ablakok közti terjedelmes falakat a bibliából vett jelenetek borítják (*biblia pauperum*).

Az átmeneti és csúcsíves stílus kápolnák merészen felszökő boltozat-gerinczeik-, pompás színvegyületű ablakfestményeik- és remekül faragott szárnyas oltáruk-, szószékük- és padjaikkal érezhetően kellemesebb benyomást gyakorolnak a belépő kedélyére. Mintegy röptében kövült imaként áll előttünk a légies épület szemképráztatólag dús faragványaival és polychromicus diszrézslleteivel. Nem tudja az ember, vajjon a mintázatok gazdagságát bámulja-e inkább, vagy a kivitel műgonddal párosult

¹⁾ Ipolyi, Schematismus Historicus Dioec. Neosoliensis. 224. l. Bél Mátyás így ír róla: „Ad orientem sacellum est cultui destinatum diuino, quod per rupto pauimento, et cum imae partis fano coniunctum angustam refert aedem. Nempe superiorem aedis partem, quoties sacra fiebant, rex cum comitatu sibi familiari occupavit; cum infra residuum aulae vulgus, consideret.” V. ö. Notit. Hungariae. II. 488. l. § II.

gyengédségét. A csúcsíves kápolnák és templomok való s á g o s középkori m ű z e u m o k: előbb belefárad szépségeinek és gazdag változatainak csodálatába a műértő szem, hogysem rövid idő alatt teljesen kiaknázhatható.

A középkori várkápolnák ismertetéséhez álljon itt főbb vonásaiban a v a j d a - h u n y a d i, melyet 1442—1446-ig H u n y a d i J á n o s, Magyarország kormányzója építtetett.

Az egyhajóú kápolna szentélye a nyolcz-szög öt oldalával záródik; balfelől a s z e n t s é g h á z (*tabernaculum*) csúcsíves fülkéje látható, jobbról pedig az isteni szolgálattevő papok számára az u. n. s z e n t é l y s z é k (*stallum, Chorgestühl, stalles*), szintén csúcsíves, gondosan tagozott fülkében, három egymás mellett álló köpaddal. A kápolna szentélye karcsú, hajója pedig az átmeneti stylere emlékeztető nyomott csúcsívekkel van fődve. Különös figyelmet érdemel a gyengéd tagozatokból álló m e l l v é d e l (*Brustwehr, Brüstung, parapet, mur d'appui*) kerített k a r (*chorus*), mely a kápolna nyugati részén, három szépen tagozott csúcsíven nyugszik. A mellvéd közepén a Szilágyi-család nem kevesebb pontossággal, mint műízléssel metszett és kifestett címere foglal helyet.¹⁾ E hajdan ritka szép kápolna fényéről és műértékéről meglehetősen fogalmat nyújtanak a maig fönmaradt szobrászati maradványok, melyek a remek épületnek bizonyára csak morzsalékai.

Most már áttérhetünk a l o v a g t e r e m (*Rittersaal, aula summa*) ismertetésére. Ez a kápolnánál rendesen tágasabb, gyakran oszlopok vagy pillérek által két, vagy több hajórá osztott diszterem volt. Tetőzete a középkor elején gerendás, mezőnyökre osztott famennyezetből állott, mely diszes faragványokkal (czímerek, jelmondatok, évszámok, szentek alakjai stb.) ékeskedett. Később a műízlésnek megfelelő boltozat fődte, melynek tagozatai az átmeneti és csúcsíves korszakban époly gondnal, változatossággal készültek, mint a kápolnáéi. A talaj színes márványlapokkal, vagy alakokkal ékített padolattéglákkal (*Fliessen, car-*

¹⁾ A r á n y i L a j o s, Vajda-Hunyad vára. 23—24. l. A kápolna átmenetét, szentélyét és karát a diszes mellvéddel együtt a VIII. táblán adja művészi metszetben.

reaux) volt kirakva. A falakról, melyek ritkán festettek, gyakrabban márványozottak valának, hadi eszközök, pajzsok, íjak, kardok és hadi tárogtatók, kürtök csüngtek, de a szentek képei sem hiányzottak. Ünnepeyes alkalmakkor diszszőnyegekkel vonták be a falakat s így aggatták ki a hadi jelvények ügyes csoportozatait. Az ablakok eleinte keskeny hossz-négyszög alakúak voltak, később a románkorszaki ikerablakok, majd a diszes karcsú csúcsívesek alkalmaztattak, melyeknek nyílásait tölők-, csillámpa-alemezek, pergamen, beolajozott papíros, vászon, vagy más áttetsző szövet fődte a drága üveg helyett, mely mintegy a XIII. század közepén használtatott először a gazdagabb urak lakaiban. Az ablak mélyedésekben kétfelől a fal mellett, rendszeren köpadók foglaltak helyet, melyeket, reájok vánkost helyezve, a nők használtak, ez volt az ő megkülönböztetett helyök. Kiváló figyelmet érdemel a lovagterem egyik nélkülözhetetlen butorzata, a kandalló (*Kamin, cheminée*) is, mely sokszor igen diszes kőfaragványokkal volt borítva. Egy ily csinos, szürkéssárga márványból ízlésesen készült kandalló maradt fön a vajdahunyadi vár Kapisztrán-féle torony termében, mely 1681-ben pohárnokok házának hívatott.¹⁾

A lovagterem többi bútorai voltak: a falak mellett álló padsor, előtte hosszan nyújtózó asztalokkal, a terem közepén pedig rendszeren egy magas emelvényes pohárszék (*Credenz, crédence*.) foglalt helyet, melyen tálak, tányérok, billikomok, korsók, pokálok és egyéb a középkori asztalterítékekhez tartozó tárgyak voltak szép rendben fölállítva. Fából készült lábzsámolyokkal nagy mennyiségben találkozunk a középkori várakban, ezeket — úgy látszik — a márványnyal vagy téglákkal kirakott padlat hidegsége miatt használták.

A háztartáshoz szükséges egyéb butorozat — minő például a széles, mennyezetes ágy is — a vár czellácskáiban volt beosztva, melyeket a vár nagyságához aránylagos számban s az erődítési viszonyoktól függő terjedelemmel és alakkal, jobbára a lovagterem szomszédságában, vagy éppen abba nyílólag csoportosítottak.

¹⁾ Arányi Lajos, id. mű. 31. l. Rajza XII. tábla, 7.

Nem lesz érdektelen pár szóval a vajda-hunyadi vár ritka szép lovagterméről itt megemlékeznünk. A négy ül magas termet hosszában öt nyolcz-szögű vörös márvány pillér két egyenlő részre osztja, észak felől két, az udvar felől is annyi ablak világítja; ezek mélyedésében a fal mellett jobbról és balról egy-egy tömör kőpad van. A csúcsíves boltozat izléses bordái és a pillér-fők lombdiszítványai gondos és ügyes faragó-művészre vallanak. A másfélláb átmérőjű zárkövek Hunyadi, Szilágyi és más nevezetes családok czimerét ábrázoló faragványokkal ékeskednek. A bemenettől számított első pilléren Hunyadi hollós, és Szilágyi zergés czimere látható márványból s a második pilléren eme latin felirat olvasható középkori barát-betűkkel (*minusculae*) »Hoc opus fecit fiei mag. Jones de hunyad regi hugi guba a. d. mccccij« az az: Hoc opus fecit fieri magnificus Ioannes de Hunyad regni hungariae gubernator anno domini 1452. ¹⁾ Tehát a vár ezen biztosan datált részletének urát és építőjét Mátyás királyunk édes atyjában, Hunyadi Jánosban tisztelhetjük.

A vajda-hunyadi vár lovagterméhez, méreteit, építészeti szépségét és stíljét tekintve, hazánkban csak az egy véglesi hasonlítható, mely jelenleg kápolnává van átalakítva. A boltozatok gyengéd alkotású bordái, nyulánk kerek pillérei, a zárkövek s kiváltkép a diszes mívezetű erkélyek, melyek az ablakfalak mélyedésében, a terem belső részében vannak elrendezve (*loggiae*), megérdemlik a műértő figyelmét. ²⁾

A helység viszonya a várhoz. Ez a középkorban különböző volt. Zsinórmértékül állítható fel, hogy ahol a helység önálló volt (pl. Esztergom, Trencsén, Nyitra, Pozsony, Veszprém, Visegrád, Huszt, stb.) a vár is különállónak tekintetett s fellegrvár név alatt szerepelt. Nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb városok is részesültek ezen

¹⁾ Arányi, id. mű. 22—23. l. V. ö. VI. tábla A, B ábráit melyek elseje a lovagterem hossz-átmetszetét, másodikika pedig alaprajzát tárja elénk.

²⁾ Ipolyi, Schematismus Historicus Dioec. Neosoliensis, 214. l.

előnyben, mint pl. Beczkó, Fülek, Német-Újvár, Fogaras, stb., hol önnálló polgári élet mutatkozott.

Függő szerep azon községeknél fordult elő, melyek a vár körül később alakulva, mintegy annak védszárnyai alatt gyarapodtak s a külmegetmadásoktól általa védettek. E viszony lazább vagy szorosabb természete a vár urától és a helység lakosságától függött, amint ezek vagy teljesen szabadok, vagy pedig a várúr szolgaszemélyzetéhez, cselédségéhez és hűbéreseihez tartoztak.

Az ily erősebb kapocs létét már maga a vár alatt keletkezett helység neve is elárulja, amennyiben rendszeren »vár-alj«-nak neveztetik. Ilyenek voltak hazánkban: Árva-, Szepes-, Znió-, Fraknó-, Krasznahorka-, Boldogkő-, Véglesvár-alja stb., mely elnevezés a viszony megszűnte után is fönmaradt hazánk földíratában. E viszony minősége kétségkívül hadászati szempontból volt legfontosabb. Veszély idején legelőször a várhoz szorosabban kapcsolt »vár-alj« lakói ragadtak fegyvert és ha pl. védelmi állapotukban a túlnyomó ellenesség által szorítottak volna, megadás helyett a várba menekültek s onnét a várőrséggel egyesülve folytatták a harczot.

Legrégibb váraink. Eltekintve az anyagtól, melyrő főnebb már bővebben szólottunk, hazánk legrégibb várait még a honfoglalás ideje előtt találjuk. Ezek voltak a folytatatólagos birtoklás miatt többé-kevésbbé ép állapotban fönmaradt római castrumok, melyeket beköltözködő élelmes elődeink bizonynyára nem hagytak használatlanúl heverni.

A magyarok által készített, részint pedig a már általuk itt lelt legelső várakúl azon szükségleti, történeti emlékeinkben »castrum«-nak nevezett erődített helyeket kell tekintenünk, melyekről Anonymus is emlékezik. Szerinte bejövetelük alkalomával hazánk területén találták a következőket: Bánya, Bihar, Bolondócz, Borsova, Diósgyőr, Galgócz, Gömör, Gyelovár (másként: Szamosvár) Harum, Keve, Nyitra, Orsova, Sóvár, Szatmár, Trencsén, Vasvár és Veszprém.¹⁾

A magyarok által épültek: Bars, Csongrád, Himes-

¹⁾ V. ö. Cap. 13, 14, 17, 21, 27, 31, 33, 37, 44, 49, 51.

udvar, Szabolcs, Tas (másként: Sárvár), Váradszabolcsom.¹⁾

A honfoglalás után emeltettek: Csánád, Csákvár és Pata.²⁾

Bizonytalan időben keletkeztek, de már az első vezérek korában léteztek: Pest és Poroszló.

Anonymus ezen adatai már azon okból is hitelt érdemlnek, hogy őseinknek azonnal új hazájokba való belépésükkor, első foglalásaikat — habár primitív, de az akkori hadi eszközökhöz arányos — erősítményekkel kellett megvédeniök, biztosítaniök, különben tovább nagy nehezen, vagy épen nem folytathatták volna hódítási műveletöket. Evvel azonban távolról sem akarjuk azt mondani, hogy e várak közül a maig akár épségben, akár romjaikban fönállók bármelyikének keletkezte még alapjaiban is a honfoglalás idejére avagy a X—XI. századra volna véleményezendő. A régi várak chronológiájával épen úgy vagyunk, mint a templomokéval. Ami szép és dicső valaha volt, azt még alig egy, sőt félszázaddal ezelőtt is, midőn még a műrégészeti tanulmányok nálunk egyes úttörők czelláiban találtak csak szíves fogadtatásra és tarthattak igényt a méltatásra, Sz.-István királyunknak tulajdonítá a beható vizsgálatokra épen nem hajlandó kegyelet. Elég példa van arra, hogy román korszakbeli műemlékeink építőjeiül a külalak szokatlansága miatt, nevesebb íróink is a törököket, a csúcsíves stylűek szerzőiül pedig a góthokat emlegették. Ma már mondani is fölösleges, hogy amily ártatlanok voltak a román építmények emelésében a törökök, époly kevéssé tudtak valaha a góthok a csúcsíves műépítészetről valamit, mely századokkal később keletkezett. A történeti tévedések legszelidebb alakja az volt, ha — miként a visegrádi vár úgynevezett Salamon-tornyával is történt — korábbi historicus eseményeket fűztek későbbi származású épületekhez, melyekről azután csak később deríté föl az archaeologia-critica a már általánossá vált nézet alaptalanságát.

²⁾ Cap. 15, 17, 18, 21, 32, 34, 40, 47.

³⁾ Cap. 11, 32, 50.

Ha középkori váraink nagyobb része okmányra támaszkodó adatokkal dicsekedhetnék, nem nagy fáradságba kerülne ezuttal is keletkezési év szerint egybefoglaltan felsorolni őket. Azonban hazai történetünk kútfü-készlete még nincs teljesen napfényre hozva. Különösen nincsenek az általunk épen fölvetett korszak (XI. —XV század) okmányai mind közzé téve. A vas szorgalmú Fejér György Codex diplomaticusa, Theiner Ágoston Monumentái, a m. tud. Akadémia enémű kiadványai, Rómer-Ráth Győri tört. füzetek stb. mellett hézagot pótlók a Knausz-féle Monumenták, melyekből még csak az első kötet látott napvilágot. Nézetünk szerint majd csak a püspöki, káptalani, városi és különösen a családi levéltárak rejtekeiből közhasználatuvá tett kincsek alapján, mely áldásos működést történelmi társulatunk is már évek óta szerencsével folytat, lehet majd a legrégibb váraknak biztos documentation nyugvó jegyzékét összeállítani. Ezúttal csakis egyes példákra szorítkozhatunk.

A visegrádi alsó vár kétség kívül hazánk legrégibb várai közé tartozik. Okmányilag bizonyított keletkeztére már főnebb (7. lap) utaltunk. IV. Orbán pápa, IV. Béla nejehez Mária királynéhoz 1263. évi december 21-én kelt okmányában a férje által neki adományozott Visegrád várának birtokában megerősíti, átírván IV. Béla 1259. évben kelt adomány-levelének teljes szövegét, mely a hazai várépítészeti-történetére nézve igen fontosnak látszik. Kitűnik ebből, hogy IV. Béla a tatárpusztítás után az ország helyreállítása végett, védelmi célra alkalmas helyeken várakat emeltetett és Visegrád várát Mária királyné nagy költséggel sajátjából építteté, hova szükség idején az özvegyek, árvák és mások, kik saját menedék-helylyel nem bírnak, futhassanak és így az ellenség dühe elől magokat védelmezhessék. ¹⁾

¹⁾ Theiner, Vet. Monumenta Hist. Hung. Sacram Illustrantia. I. 252. l. CCCCLXIX. sz. okmány: „cum post lesionem, quam Regno, nostro intulit crudelitas Tartarorum, nos de ipsius regni reparatione solliciti et attenti in locis defensionis hominum convenientibus castra construere faceremus, Carissima consors nostra domina Maria

Dr. Henszlmann Imre legújabb munkájában ezen oklevél műtörténeti fontosságát fejtegetvén, eme következtetést vonja le: »Ez fölötte fontos történeti adat; mert összevetve egyházi építkezésünk három negyed századdal régiebb lendületével, arra utal, hogy a rendszeres falazott várak keletkeztét nálunk ne vigyük túl a tatárjáráson; mert hiszen ezen vár építését is épen a tatárjárás okozta, és azért, mert királyi bőkezűségének köszöni eredetét, korára nézve, a magyarországi várak élére helyezendő.«¹⁾

Úgy hisszük nem fogjuk föl tévesen a tudós szerző szavait, midőn az általa említett »rendszeres falazott várak« nevezet alatt a szigorún, szószerint vett »monumentalis építkezést« értjük, melyet ő is, mint egyébűtt felhozott nyilatkozataiból kitűnik,²⁾ csak általán és az építészeti anyagot tekintve egyes kivételes esetek megengedése mellett óhajtana zsinórmértékül fölláztatni. Ilyenekül volnának tekinthetők — nézetünk szerint — a végvárak, melyek fontos szerepüknel fogva már jóval a tatárjárás előtt kövekből — habár talán nem is emlékszerüleg — kellett hogy épültek légyen. Mint legrégibb végvárak tekinthetők eddigelé: Nyitra, Pozsony, Moson és Sopron, melyeket — miként a főnebb közölt okmánynyal ugyanazon évben és napon kelt pápai megerősítő levélből kitűnik — IV. Béla király hasonnevű fiának, Sclavonia

Regina Hungarie quendam desertum montem in sylva Pelys existentem, pro castro construendo ad defensionem viduarum et orphanorum, a nobis instanter petiit sibi dari contra hostilitatem Tartaricam, que cotidie formidabilis imminebat: nos autem qui etiam loca huiusmodi baronibus et aliis regni nostri fidelibus largiebamur pro faciendis munitionibus, ipsi consorti nostre domine Regine montem donavimus, quem petebat. In quo ipsa domina Regina de auro suo proprio et ornamentis sertis videlicet aureis et monilibus, ac aliis rebus pretiosis secum allatis castrum de sumptuoso fecit opere construere, ad quod necessitatis tempore vidue et orphanum, ac alii receptacula propria non habentes confugere valeant, et ab hostili rabie tamquam in domo refugii se tueri.“

²⁾ Henszlmann, Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílyű mű-émlékeinek rövid ismertetése. 159. l.

³⁾ U. o. 149, 153. l.

vezérének őrizetére bízott. ¹⁾ E két okmány szavaiból a következtetés igen egyszerű. A végvárakról mint már létezőkről (*castra regni Ungarie in confinio eius sita*) van szó, melyek egyszerűen Béla vezér őrizetére bízottak: Visegrádról ellenben mint nem rég épültről. Hasonló érvet nyújt a végvárak documentatioja is. Míg Visegrádról az imént említett 1259. évi okmány emlékezik legelőször: a nyitrai várról már 1212-ben ²⁾, a pozsonyiról 1221-³⁾ és 1237-ben ⁴⁾, tehát jóval a tatárjárás előtt, II. Endre idejében, a mosoniról pedig 1247-ben ⁵⁾ történik említés. Ide csatolhatnók még azt is, ami azonban csak a valószínűség színezetével bír, hogy főnebb az építkezési anyagnál említett II. Endre-féle őrmek is, melyeken falazott várak hasonmásai láthatók, a végvárakra, mint az ország főerősségeire vonatkoznak. Meg azután maga az ország erősítésének eszméje is ezt kívánja vala, hogy előbb a határok védelmére vég- és csak azután kell az ország szívében menedék-várakat emelni!

Így tehát a visegrádi vár, korát tekintve, nem előzte meg végvárainkat: azonban építkezési módját, monumentalis szerkezetét és fényét véve alapul, mint királyi bőkezűségből eredett, az egyszerűbb, de erős szerkezetű végvárak élére teendő.

A tatárjárás utáni korszak, mely méltán neveztetik a második honalkotás korszakának, valóban hatalmas lendületet adott a várépítkezésnek, mint ez okmányainkból világosan kitűnik.

CZOBOR BÉLA.

¹⁾ Theiner, Vet. Monumenta Hung. Sacram Illustrantia. I. 254—255. l. CCCCLXXI. sz. okmány: „pater tuus (Bela IV.), diligenter attendens, quod de Nitria, de Posonio, de Musum et de Supronio, castra regni Ungarie in confinio eius sita, eidem regno, si ea, quod absit, ad hostes pervenerint ipsius, gravia dispendia imminerent, et quod eadem castra per te utilius possent, quam par alium gubernari, et tibi regia liberalitate donavit...” etc.

²⁾ Cod. dipl. III. 1., 124. l.

³⁾ U. o. III. 1., 312. l.

⁴⁾ U. o. IV. 1., 100. l.

⁵⁾ U. o. IV. 1., 452. l.

II. ULÁSZLÓ

MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYNAK HÁZAS ÉLETE.

1501—1506.

(MÁSODIK KÜZLEMÉNY.)

Láttuk, a II. Ulászló király és Kendali Anna közti házasság tervezésére és megkötésére nézve, hogy az a legszorosabb értelemben political házasság volt; s ha később a két házastárs közti viszony szivélyesebb lett, sőt egy valóban példás házassággá alakult, ez a személyes rokonszenvnek, az együttlakás alatti kölcsönös jó egyetértésnek, s az innen fejlődött legbensőbb szives viszonyoságnak volt következése. Ma ezen házasságnak csak political jelentőségéről szölandok; a későbbi házaselet kedvező eredményeit legközelebb fogom szemügyre venni.

A diplomacziái tárgyalások, melyek ezen házassághoz vezettek, Budán még 1500. kezdődtek. *)

XII. Lajos francia király ugyanis két tanácsosát (t. i. »Valerianus de Saulis, Dominus de Marignao, Consiliarius et Cambellanus noster, ac Ballivus Silvanectensis«-t, és »Magister-Mathacus Tostanus, in Magno nostro Consilio Consiliarius«-t), még 1499. január 29-én küldte követekül Budára, hogy közte s a magyar és lengyel királyok közt szövetséget (»foedus, ligam atque amicitiam perpetuam«) eszközöljenek; kik ezen szövetséget, névszerint a törökök, de a három fejedelem egyéb ellenségei ellen is, 1500. július 14-én megkötötték. Erre Ulászló ugyanazon napon Bochkai Miklós nyitrai püspököt és Thelegdy István tanácsosát követeiképen küldte XII. Lajoshoz, kik ezzel az egyez-

*) Marino Sanuto világkronikája 1500. február 25-ke alatt; a Történelmi Tár XIV. kötetében.

mény pontjait teljesen rendbe hozván, Ulászló azután Tolnán 1501. szeptember 16-án ratificálta a szövetséget.¹⁾

Ezen alkalommal a király és Anna közt a házasság ügye is tisztába lett hozva.

Az akkori nemzetközi szokásokhoz képest XII. Lajos politikájának egyik jellemvonása az volt, hogy szövetségeseit házasságok által kötötte magához és érdekeihez. Így házásította össze Aragoniai II. Ferdinándot Annának egyik unokanővérével, De Foixi Germaine-vel. Így szánta nőül az 1501. október 13-án I. Miksa császárral Trientben kötött békességben 1499. született leányát, Claudiát a császár unokájának, a csak 1500. február 24-kén született Károly főhercegnek, (a későbbi V. Károly császárnak), s kikötötte a még születendő francia dauphin-nek Fülöp főherceg egyik leányával leendő házasságát²⁾ stb. Különösen II. Ulászló magyar királyt illetőleg, XII. Lajos világos célja az volt, hogy — miután elődeinek, XI. Lajos és VIII. Károly francia királyoknak szövetsége Corvinus Mátyás magyar királylyal Franciaországra nézve üdvösnek bizonyodott, — fellengző politikai terveinek kivitelében most ő is az által erős támaszt nyerjen, hogy a magyar király egyik legközelebbi rokonával történt házasságának folytán ³⁾ Magyarországgal szorosabb összeköttetésbe lépett.

Marino Sanuto, a velencei köztársaságnak historiographusa, kinek világkronikája hazánkunk ezen korú külső eseményeiről a legrészletesebb adatokat nyújtja, 1501. ápril 6-án vá-

¹⁾ Az erre vonatkozó akták eredetiben őriztetnek a francia nemzeti levéltárban Párisban, hol én azokat 1865. tanulmányoztam. Kiadvák Dumont-nál Corps Universel Diplomatique du droit des gens III. köt. 2. r. Amsterdam és La Haye 1726. 443. sk. II. — V. ö. Katona István, Historia Critica Regum Hungariae XVIII. köt. 243. l.

²⁾ Dumont id. m. IV. köt. 1-r. 16. l. Egy újabb történetíró ezen házasságra nézve következőleg nyilatkozik: »A peine né (Charles) allait devenir le pivot de combinaisons matrimoniales, qui eussent changé la face de l' Europe, si elles avaient été sérieuses.« Henne Sándor Histoire du Règne de Charles Quint en Belgique. I. köt. Brüssel és Leipzig, 1858. 28. lap.

³⁾ I. Századok VII. évf. 641. l.; Kovachich M. G., Scriptores Rerum Hungar. Minores, I. köt. 31. l.

lasztatott Veronába a köztársaság camerlengo-jának, s ezen hivatalos minőségben 1502. szeptember haváig volt távol Velenczétől. Minthogy tehát a magyar király és Kendali Anna közti házasságnak megkötése éppen ezen 16 hónapra esik, s máshonnan erről bővebb tudósítást nem bírunk; világos, hogy itt elbeszélésünkben egy kis házag mutatkozik. Ez azonban nem tekinthető lényegesnek. Mert tulajdonkép mégis csak a procura melletti házasságkötésről hiányzik a részletes tudósítás ¹⁾; 1502. július közepétől fogva azonban október hónapig Marino Sanuton kívül két más jelentésünk is van Anna királyné útazásáról Székes-Fehérvárig, itteni koronáztatásáról és végleges házassági ünnepeleiről, s útjának Budáig folytatásáról.²⁾ Itt mindezen tudósításokat foglalom egybe.

* * *

Midőn Kendali Anna Franciaországból Magyarországra utazott, mindenütt magyar királynénak czímeztetett és királyi kitüntetésekben részesült; világos bizonyosságúl annak, hogy a közte és Ulászló király közti házasság per procura már Franciaországban meg volt kötve. Erre különben maga Sanuto is vonatkozik, felemlítvén, hogy Bachkai Miklós nyitrai püspök, Thelegdy István és még egy cseh főúr, kit »domino Zorzi Boemo«-nak nevez, kik ezen házasságot kötötték, Velenczében a királyné kíséretében voltak. ³⁾ A velencei köztársaság pedig oly előzeny udvariasságot tanúsított Anna királyné irányában, s tiszteletére oly fényes ünnepeket rendezett, hogy — egy hiteles szem-

¹⁾ Különben Marino Sanuto határozottan említi a »tre oratori Hongarici venuti con lei (a királynéval) di Franza, quali fono quelli conchiuveno le noze« stb. 1502. július 31-ke alatt. L. alább.

²⁾ Ezen jelentések két szemtanúnak közvetlen tudósításai, t. i. »Libellus hospitalis munificentiae Venetorum in excipienda Anna Regina Hungariae per Angelum Chabrielem (Gabriel) compositus,« Justiniani Sebestyén, a köztársaságnak magyarországi követéhez intézve, s mindjárt akkor Velenczében nyomtatva (v. ö. Marino Sanuto világkrónikáját 1502. július 21-ke alatt), s Bretagnei Anna francia királyné egy fegyverhírnökének tudósítása, ki Anna magyar királynénak úti társa volt, s Segniától Budáig való útazásáról jelentést tett urnőjéhez; közölve dr. Marczali Henriktől a Történelmi Tár XXIII. kötetében 97. sk. ll.

³⁾ Marino Sanuto világkrónikája 1502. július 31-ke alatt.

tanú tudósítása szerint — előtte senki ilyeneket ott még nem tapasztalt volt soha ¹⁾).

A velencei tudósítások azonkívül útazásáról is tartalmazzanak részletes elbeszélést és leírást.

Ehhez képest az eredeti terv az volt, hogy a magyar királyné Franciaországból unokatestvérével, XII. Lajos királylyal együtt — ki főfontosságú nemzetközi ügyeknél fogva Olaszországban várattott — induljon el, ennek Milanoig legyen útítársa, tovább pedig útazását Magyarországba maga folytassa. ²⁾ Ettől mindazáltal eltérés tétetett. Mert XII. Lajos Astiban maradt, hogy több olasz fejedelemmel az ismeretes értekezletet tartsa, s Milanóba csak július 28-án érkezett, a mikor Anna már Paduában volt.

Annyi bizonyos, hogy Anna királyné Bloisból számos úri hölgy és főúr, s vagy 600 fényesen felfegyverzett lovag kíséretében június 21-én indult el Magyarországba. Kíséretének főszemélyei voltak egyik rokona Sens-i Margit saluzzói örgrófné, ki hozza Piemontban csatlakozott, Velenczéig volt útítársa, s innen a Pó folyón visszatért Saluzzóba; a Gerchei herczeg, ki őt mint XII. Lajos követe kísérte Magyarországba; továbbá testvére (»Monsignor el batardo de Candala«), Ais-i Kolos és Visconti Galazzo; II. Ulászló királynak fent nevezett három követe, és számos mások. ³⁾ Utját vette Savoye-on és Piemonton keresztül (»per Salassos et Allebrogos«, mint Istvánfy mond ⁴⁾), s *Crema* városnál a velencei köztársaság szárazföldi birtokának határát július 14-én (pridie idus Julii) lépte át.

¹⁾ »Tanto cum apparatu atque triumpho Regina haec suscepta est, ut certum quidem sit, nunquam alias Civitatem nostram, in ullo Principe aut Rege suscipiendo, quantum nunc auri effudisse« stb. Gabriel Angelo, Libellus hospitalis. — V. ö. Brown Rawdon, Ragguagli sulla vita e sulla opere di Marin Sanuto, Velence, 1837. II. köt. 181. sk. II.

²⁾ »Il Redi Franza vien a Milan stb. Et di certo questo luio il Re sara a Milan ala piu longi; et la Raina va in Hongaria, fia di Monsignor di Candala, vien etiam lui a Milan, poi verra in questa terra per passar in Hongaria« stb. Marino Saunto 1502. junius 9-ke alatt.

³⁾ Marino Sanuto július 31-ke alatt.

⁴⁾ Historiarum lib. IV., Köln 1724. 31. l.

Itt ezen város községe, Mulai Alajos podestája és kapitányának vezérlete alatt,¹⁾ őt a legnagyobb tisztelettel fogadta. A tanács és a városi nép nagy számmal ment eléje s örömteljes lelkesedéssel üdvözölte őt, ki gyöngyöktől és aranytól ragyogva s feje méhen ülve, a város hat előkelő nemese által hordott menyegyzet alatt folytatta útját a kapuig. Ide délelőtt 9 óra táján (»hora 12.« olasz számítás szerint)²⁾ érkezvén el, lovakon és kocsikon a város hölgyeinek színe által fogadtatott, kik láttára leszállván, tiszteletöket térdet hajtván tanúsították. A hölgyek a királynét gyalog készültek kísélni, ettől azonban felszólítva ismét lovaikra és kocsijaikba szálltak, s ekként kísérték a királyné bevonulását a városba. Az utczákon, melyeken a menet haladt, az erkélyek és ablakok kárpitokkal és szőnyegekkel voltak diszítve, s onnan a néző lakosok az útra mintegy virágesőt hintettek; a királyné pedig trombita és zeneszó, s a népnek örömmiadása és dicséneke közt mindenekelőtt a főtemplomba tért, ott hálaimejét végezte s azután a számára királyi fényvel előkészített házba vezettetett, hol az ebéd, s azután táncmulatság tartatott.³⁾ Az este, ismételt lakomával, és ezután mulatságos játékokkal (epulae et ludicra omnia) telt el.⁴⁾

¹⁾ Marino Sanuto 1502. július 31-ke alatt.

²⁾ Az olaszok a nap óráit akkor az éjszaka kezdetétől, azaz a napnak lementé utáni első félórától számították.

³⁾ »Pridie idus Julii Cremensis civitas omnis ei obviam effusa Senatus nostri decreto progreditur stb. Ipsam equo albo insidentem, gemmis auroque redimitam, sub umbella aurea collocatam, quam sex equestris ordinis viri principes civitatis ferebant stb. (kísérték) Hora XII. stb.; cui antequam moenia ingrederetur nobilissimae quaeque feminae ex equis et curribus desilientes obviam fiunt, et ante eius pedes venerabundando prosternuntur; quam quidem cum vellent pedibus comitari, Regina iussit equos ascenderent, atque ita urbem ingreditur, quae tapetibus atque auleis, quacunque illa incederet, ornata erat, effusis passim floribus per omnes vias, praecinentibus tubis ac tibicinibus, cumque alio symphonico concentu, ac maximo omnium plausu templum civitatis cultissimum adit, ubi peractis solennibus gratiarum actionibus, ad domum, quae ei antea Regio ornatu parata erat, tendit, in qua epulae stb. Quibus sublatis nobilissimi atque pulcherrimi iuvenes puellis immixti matronisque, magna cum voluptate spectantium saltavere, saltantesque cantu concinuerunt.« Gabriel Angelo, Libellus hospitalis.

⁴⁾ U. o.

Másnap útját folytatván *Oreinovinál* (ad Urceos) a bresciai tanács által fogadtatott, mely a velencei kormánytól azon út-asítást nyerte volt, hogy őt a köztársaság nevében üdvözlje. ¹⁾

Bresciába július 17-én d. e. 10 óra után (XVI. kalendas Augusti hora 13.) érkezett, hol a város parancsnoka Molini Mark (Marco de Molin capitano di Brexa) azzal volt megbízva, hogy vele egy örvendetes levelet közöljön, mely Budáról július 9-kéről keletve egy azon hó 1-én Jaycza mellett, a törökök feletti győzelmet jelentette. ²⁾ A királyné nagy örömmel vette ezen hírt.³⁾ A püspök azután hozzá tisztelgő beszédét arany mennyezet alatt («sub umbella aurea») intézte. Itt a királyné két napig tartózkodott, melyek alatt a bresciaiak őt táncmultságokkal, mindennemű játékokkal és színi előadásokkal tisztelték meg.⁴⁾ Innen Veronáig Molini Mark kísérte őt a velencei kormány rendeletéből. ⁵⁾

Július 19-én (XIV. kalendas Augusti) *Desenzano*-ba a gardai tó partján érkezett, hol ebéd után tiszteletére nagy há-lásziati ünnepély tartatott. ⁶⁾

Július 20-án *Peschiera* (Piscaria) mezővárosban a lakosok által fogadtatott, kik koszorúzva falusi énekeket daloltak, s pásztorsip mellett őt mezei ünnepélylyel és játékokkal mulat-tatták. ⁷⁾ Az itteni előjáróság *Veronáig* a kísérethez csatlakozott.

Ide július 21-én d. e. 11 órakor érkezett (XII. kalendas Augusti hora 14.). Marino Sanuto magáról itt azt mondja, hogy

¹⁾ Marino Sanuto 1502. július 17-ke alatt.

²⁾ Marino Sanuto u. o.; ki ezen levélnek tartalmát részletesen közli. L. Történelmi tár XXIV. köt. 13. l.

³⁾ »Ser Marco de Mulin, hessendo a Lona, recette tal lettere, et disse il tutto ala Raina e li altri signori; et ave piacer.« Marino Sanuto július 17-ke alatt.

⁴⁾ »Choreas et tripundia instituerunt, et spectacula varii generis ediderunt.« Gabriel Angelo id. m.

⁵⁾ Marino Sanuto 1502, július 17. és 31-ke alatt.

⁶⁾ »Post prandium et modicam quietem piscatum prodiit, in qua sanc piscatione magna copia capta est piscium.« Gabriel Angelo id. m.

⁷⁾ »Oppidani, cum Reginam appropinquare intellexissent, coronis ac sertis redimiti omnes, incondita quaedam carmina praecinentes, ac rustico more ad tibiaram sonum saltantes, ei obviam veniunt.« Gabriel Angelo id. m.

ezen városban mint a köztársaság camerlengo-ja a királyné tisztelgését ő vezette.¹⁾ A városnak legelőkelőbb és legszebb hölgyei gyöngyökkel és arannyal ékitett díszruhákban mentek eléje, kik azután — számos más kocsikon kívül — húsz aranytől fénylő kocsiban nyitották meg a bevonulást. Anna királyné itt is a legdrágább éktményekkel díszített lovon ülve, s előkelő nemesek és tudósok által hordott arany mennyezet alatt jelent meg; az utczákon pedig, melyeken végig haladt, a házak díszítményei, a lakosság örömmilatkozatai, a gyermekek tisztelgő felkiáltásai, zenészek előadásai és az énekesek kitűnő szép dallamai őt kísérték, míg a községi palotába szállt. Mint különösség itt kedves illatszerek alkalmazása, s a babérral és mirtussal körül font szőlőveszők használása emlittetik. A fogadás díszét emelte Molini Mark bresciai kapitány és Trevisano Endre vicenzai podestának kíséreteikkel való jelenléte is.³⁾ Itt azonban a meleg időjárás, az utazás fáradalmai, a fogadtatás nagyszerűsége és a közzaj annyira kimerítették a királyné erejét, hogy ebéd után lakása belsőjébe vonulni, s némi ideig pihenni volt kénytelen.⁴⁾ Különben Veronában is két napig tartózkodott, a tiszteletére rendezett folytonos ünnepélyek és mulatságok közt.⁵⁾

Julius 24-én útját Zevio-ba (Suavia) folytatta, és innen

¹⁾ Marino Sanuto julius 31-ke alatt.

²⁾ »Nobilissimae matronae, auro et gemmis exornatae, miram quandam pulchritudinis faciem praeseferebant; viginti, praeter innumeros alios, ante Reginam currus, omnes aurea veste strati, in quibus honestissimae feminae vehebantur prodibant stb. Confluxerat ingens undique incolarum multitudo. Ipsa grandi stipata caterva inter procures suos ibat equo sedens, phaleris atque ephippiis pretiosissimis strata, atque ita sub umbella aurea, quam equestris ordinis viri ac litteris clari ferebant, in urbem ducitur; per compita, per vias, per delubra omnia odoramentorum genera conflari, plurima laurus immixta hederæ et myrto, pueri laetantes plaudere, postes fenestrasque domorum exornare; tibicines, citaredæ ac musici, omnes pulcherrimos sonos cantusque meditari« stb. Gabriel Angelo id. m.

³⁾ Marino Sanuto 1502. julius 31-ke alatt.

⁴⁾ »Eo die Regina, quoniam flagranti sydere in tanta officiorum frequentia aestuarat, curando corpori operam dedit« Gabriel Angelo id. m.

⁵⁾ »Diebus sequentibus urbis Magistratus, et ipsi cives, per varia spectacula totum biduum exegere.« Gabriel Angelo id. m.

julius 25-én *Vicenza*-ba, hol fogadtatása a lovaikról leszállt városi előjáróság és számos polgár által szintoly fényes volt, mint a többi városban. Itt a tiszteletére Magyarországból érkezett küldöttség több tagja is bemutatta magát a királynénak, kinek kívánatára mindnyájan ismét a lovakra ülven s a kíséretben levő francia és magyar urakkal egyesülven, bevonulásának bizonyos harczias szint adtak. Névszerint a francia lovagok fényes fegyverzete, s az újonan érkezett magyar urak és csatlósai harczias külseje nyújtott szép látványt. ¹⁾ Egyébként az előjáróság itt sem kimélt költséget, s a lakosság sem mulasztott el semmit, hogy a királynénak itteni tartózkodását kedvessé tegyék, ²⁾ kit itt is tánczvigalmak nem kevésbé mint sokféle játékok mulattattak. ³⁾

Ellentétben az itteni fogadtatásával *Padua*-ban, a híres tudományos egyetem székhelyén, tiszteltetett egy a béke áldásai s tudományos és művészeti virágzása által nevezetes város módjára; honnan a fiatalság babérkoszoruzva s arannyal és ezüsttel gazdagon kihimzett selyemruházatban, három (olasz) mértföldre sietett elejébe, s hozta hódolatát a mindenfelől egybecsődült vidéki néppel együtt. Közelebb a városhoz a tanács és a polgárság fogadta őt. S itt a Magyarországból üdvözlétére ide küldött hat követ is tisztelkedett neki. Ezekről nem messze a város hölgyei várták, arannyal és gyöngyökkel diszitve, huszonöt arany posztóval kirakott kocsiban. S így legnagyobb fényvel és a népnek folytonos örömmnyilatkozata közt bevonulását tartván, a város falain belül a püspöktől, a papság és számos tudós kíséretében, üdvözlötetett; azután a számára a város palotájában készített

¹⁾ »Eam iam iter ingressam extra moenia (a podesta) comperit, omnes ex equis desileant jubet, ipse puoque pedes Senatus nomine eam suscipit. Deinde equo eius hortatu repetito cum aliis iter sequitur. Pulchrum erat videre omnes suo quemque ordine tendere. Gallorum procures ferme 600 numero torquati auro omnes ibant. Pannonii duces equis insignes, compta coma in morem Laconicum, atque eo amictu quo in proeliis utuntur.« Gabriel Angelo id. m.

²⁾ »Praesides nulli sumptui parcent, cives omnia honoris officia quae poterant, praestabant.« U. o.

³⁾ »Solennes ludos decernunt, in quibus varia saltationum genera edita sunt.« U. o.

lakásába vezettetett.¹⁾ Délután azon látványos játékokat szemlélte meg, melyeket tiszteletére a városi előljáróság nagy készüléttel rendezett, u. m. tánczvigalmat, szinpadi játékokat, czukorból való műkészítmények kiállítását stb.²⁾ Néhány napig itt tartózkodván, ezek alatt azután a magyar követek és küldöttségi tagok fényes fegyverjátékokkal és hadi evolúciókkal mulattatták még a királynét.³⁾

* * *

Időközben Anna magyar királynének illő fogadtatására Velenczében is történtek előkészületek.

A velencei kormány ezen fogadást fontos államügynek tekintette. Fris emlékezetében voltak még azon ellenségeskedések, melyek Dalmatia birtoka tekintetéből a Corvinus Mátyás magyar király és a köztársaság közti jó egyetértést és békességet zavarták.

1) »Patavina juvenus lauro caput redimita, sericaque veste auro atque argento contexta praefulgebat. Ita incedentes, effusa etiam undique maxima agrestium hominum multitudine ad exhibendos honores, ac vias obsidente, ad tertium lapidem propinquum Patavio urbi perveniunt; quo item loco Praetor urbanus cum universis Civitatis ordinibus eius adventum expectabat. Ac simul etiam cum ipso aderant sex Regis Hungariae oratores praeter alois tris (így), qui usque ad Italiae fines iverant, ut Reginam susciperent, missi secundo loco cum 600 equitibus mirifice instructis. Nec non Patavinae matronae auro et gemmis ornatae, in his quique et viginti currus aurea veste contexti Reginae obviam processere. Cum hac itaque solenni pompa, cumque maxima ordinum omnium laetitia ac populi plausa intra portam urbis recipitur, ipso urbis Antistite, ac universo Collegio Sacerdotum atque doctorum hominum comitante, Regina in praetorio Regali apparatu suscipitur stb.« Gabriel Angelo id. m.

2) »Post meridiem ad spectaculum processit, quod ei magnificentissimum Rectores urbis paraverunt. Quo praeter varias saltationes, ac varios minorum lusus, allata sunt multa bellaria ex saccaro confecta, multaque spectacula facta.« Gabriel Angelo id. m.

3) »Reliquis diebus Pannonii Duces, qui cum magno numero equitum aderant, sese in equis atque armis auro atque argento affabre facto pene contexti, omnes maximo cum ornatu Reginae ostenderunt agmen, servatis ordinibus agentes, ac si essent tunc ipsi cum hostibus pugnaturi.« Gabriel Angelo id. m.

Dalmátiát Zsigmond királynak a magyar korona jogaira nézve könnyelmű kormányzása eljátszotta; s minthogy a magyar nemzet traditionalis politikája annak visszaszerzését követelte, Mátyás Velenczével szemben ellenséges positiót foglalt, melynek az 1486. 32. törvényczikk igen sajátos kifejezést adott. II. Ulászló a köztársaság irányában engedékenyebb volt, s miután elvégre köztük szívélyesebb viszony keletkezett¹⁾, a velencei kormány örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a király ismételve és ismételve tapasztalt előzékeny barátságát azon kitüntetésekkel most mintegy viszonozza, melyekben a Magyarországra utazó új királynét részesítette. Ezek tehát nem annyira a nemzetközi udvariasságnak, mint talán inkább a számító politikának voltak nyilatkozatai.

Elhez képest tehát kell azon különös gondoskodást is megítélnünk, melyet a velencei kormány minden Anna királyné megtisztelése végett rendezett ünnepélyekre fordított, úgy, hogy azok nemcsak a magas vendég előkelő állásának megfeleljenek, hanem egyszersmind a köztársaság nemzetközi tekintélyéhez is méltók legyenek, s a magyar királyhoz való barátságos indulatát hirdessék. Mindazon városok és vidékek főtisztjeinek és előljáróinak, melyeken a királyné keresztül utazott, hivatalosan meghagyatott, hogy tiszteletére a legnagyobb fényt fejtsék ki, s hogy nemcsak illő eltartásáról gondoskodjanak, hanem a városi községeket is a fogadtatására tervezett ünnepélyek és multságok rendezésében támogassák és segítsék. A költségek fedezésére minden napra 100 arany volt rendelve, kezdve azon naptól, melyben a köztársaság birtokának határát átlépi.²⁾ Ez akkor tekinthető összeg volt ugyan, de nem elégséges azon költségek elvi-

¹⁾ L. a Századok V. évfolyamát (1871.) 5. sk. II.

²⁾ P. o. »Fo scripto ali rectori di Padoa, se prestesseno al far dila zostra fino adi 26. che la Raina vi saría.« Marino Sanuto 1502. június 9 ke alatt.

³⁾ »Fu preso in Pregadi, dar ogni zorno ala Regina va in Hun-garia, che vien di Franza, ducati 100 al zorno per le spexe, comenzando el primo zorno la intrera ne le terre nostre. Et cussi fu scritto ali rectori, la dovesseno honorar e alozarla in uno di palazi.« Marino Sanuto 1502. július 14-ke alatt.

selésére, melyeket a királynénak eddigi útazása alatti elfogadása szükségelt, s így az naponkénti 150 aranyra emeltetett utóbb, noha ez sem volt elégséges.¹⁾ A Velenceze városban rendezendő ünnepélyek sokkal nagyobb fényre terveztettek, s így nagyobb költségekkel jártak. Összesen a szükséges költségek eredetileg 20,000 aranyra voltak számítva²⁾, de az akkori terv szerint a királynénak Velenczében tartózkodása négy vagy öt napra volt téve.³⁾ Midőn azután az tapasztaltatott, hogy naponta 400 arany szükséges⁴⁾, s midőn a királynénak Velenczében tartózkodása továbbra még kilúzódtott, ezen irányban is az összeget kellett szaporítani, és augusztus 10-től kezdve minden napra, míg a királyné Velenczében lesz, új 100 arany utalványoztatott.⁵⁾

Midőn julius végén a királyné Velenczéhez közeledett, a doge, Loradeno Lénárt utasítást nyert, hogy mi módon őt üdvözlje. Bizottságok is neveztettek ki, melyek eléje menjenek. Lakásául pedig, míg Velenczében tartózkodik, a ferrarai herceg palotája rendeltetett.⁶⁾ Ez a Canal Grandé-n fekszik balfelől, a Rialtóhoz a nyolczadik palota.⁷⁾ Végre a városi lakosoknak meg-

1) »Li ducati 100 non bastava. E da saper, che intrata su quel di Crema, la Signoria scrisse, si potesse spender al zorno da ducati 150, licet si spendesse piu; come etiam Io, che era tunc camerlango a Verona, ne ho optima instruzione.« Marino Sanuto julius 31-ke alatt.

2) »La venuta dila Raina dara spexa a la terra di ducati 20 milia.« U. o. junius 9-ke alatt.

3) »Il suo viazo maxime ordinato fino adi 6. avosto.« U. o.

4) »La spexa si fieva in honorar questa Serenissima Raina comenzava a rinceresser; perche si spendeva piu di ducati 400 al zorno.« U. o. augustus 4-ke alatt; s augustus 7-ke alatt: »In 8 zorni fu speso ducati 4500. Et bisognava a nostri, serar li ochii, azio non si perda el bon facto; perho che se dice: Chi beve el mar, poul beber el fiume.«

5) »Et perche la spexa dila Raina di Hongaria andava ala longa, ne si sapera quando havesse a partir; fu decreto, cha de domenega (jul. 10.) in la li sia dato ducati 100 al zorno.« U. o. augustus 12-ke alatt.

6) »Dita Raina alozera in la caxa dil ducha di Ferrara, laqual honorifice vien preparata; et etiam a sta tolto per l'oficio dile raxon vechie altre 16 caxe con 14, 16 e 20 leti per una. E fu deliberato farli grandissimo honor.« U. o. julius 14-ke alatt.

7) »Ezen palotát a köztársaság 1621. a török kalmároknak és tengerészeknek engedte által, a minek folytán azóta »Fondaco de' Turchi«-nek neveztetik.

hagyatott, hogy a királyné tiszteletére tartandó ünnepélyekre készüljenek.¹⁾

Azonban nemcsak a királynéről volt szükséges gondoskodni, hanem a magyar főurakról is, kik a király és az ország részéről nevezetes kísérettel Velenczébe jöttek, hogy királynéjukat üdvözljék és tiszteljék. Hazai kútfőink ezekről mit sem tartalmaznak, de Marino Sanutótól róluk is van részletes említés.

A beküldött jelentések szerint, már július 14-én tudta a velencei kormány, hogy magyarországi követ, kik közt Ujlaki Lőrincz névszerint említettett, vagy 700 lovassal, Szazilon keresztül Trevisoba érkeztek, új királynéjuknak tiszteletére, kit — ha útját Magyarországra szárazföldön kívánná folytatni, — kísérjenek.²⁾ Láttuk, hogy ezen küldöttség már Paduában mutatta be magát a királynénak, s hogy része Vicenzába is sietett eléje.

A velencei kormány ezen küldöttség tagjainak ellátására azonnal naponként 50, s később 100 aranyt utalványozott, s Salamon Mihály trevisói podesta és kapitánynak meghagyta, hogy őket értesitse, mikép lakásokul Velenczében a »hospitale di San Antonio nuovo« van kijelölve.³⁾ Ez azonban kellemetlen félreértésre szolgáltatott alkalmat. Mert a magyar urak a »hospital nuovo« értelmét kelleőleg fel nem fogván, s azt közönséges kórháznak, és nem — a tény állásához képest — egy egészen új

¹⁾ P. o. »Fu decreto, che per la venuta dila Raina di Hongaria tutte le arte fazi uno parascelmo.« Marino Sanuto junius 9-ke után. — »Fu deliberato far ragatar homeni; etiam femene dile contrade, con pali di 40 ducati, farli una festa in palazzo, e darli altri piazeri.« U. o. július 14-ke alatt.

²⁾ »Perche el vien 700 cavalli de Hongari contra, i qual za parte son passadi da Szazil a Treviso« stb. U. o. — »Adoncha zonseno in questa terra prima 7 oratori Vngarici con cavalli 400, fra i quale il Ducha Lorenzo; et veneno per accompagnar la Raina in Ongaria, si la vorra andar per terra.« U. o.

³⁾ »A questi capi et oratori regii li sia dato ducati 50 al zorno per spexe.« U. o. — »Ai quali hessendo zonti a Treviso, per Michiel Salomon podesta e capitano li fo fato dir, che a Venexia li erano sta preparato per sua habitation l' hospital San Antonio nouvo.« U. o. — »Veneno a Venexia in questi zorni li oratori Vngarici per numero 6 contra la Raina; e fu preso darli ducati 100 al zorno per le spexe.« U. u.

palota-szerű építménynek magyarázván, ezen lakást el nem fogadták,¹⁾ s a számukra utalványozott pénzt is visszaútasították.²⁾ Nézetük szerint — noha fogadtatásukra velencei nemesek skarlátba öltözve 50 sajkával voltak küldve — ők ily módon Velenczébe menni nem akartak, azt mondván, hogy a magyar királynak nemzetközi tekintélye nagyobb, sem hogy követeit egy kórházban beszállásolni lehetne, s hogy a köztársaság pénzére sincs szükség. Ennek folytán Velenczébe csak akkor mentek, midőn más szállást nyertek,³⁾ szükséges ellátásukról pedig hivatalból kellett gondoskodni.⁴⁾ Különben a magyar követek, mikor Velenczébe érkeztek, pénz dolgában igen jól álltak, sok bevásárlást tettek, és mindent kész pénzben fizettek; azt is mondták, hogy a királytól fel vannak hatalmazva, a királyné tiszteletére minden költséget viselni⁵⁾; azonban később pénzüket fogyván, a köztársaságtól előlegezésül 8000 aranyt kértek, azon 100,000 aranynak fejében, melyeket Velence az 1500-ki egyezménynél fogva a törökök elleni háborúra évenkénti subsidiumképen a magyar királynak fizetni tartozott. Ezen előleg nekik ki is fizettetett.⁶⁾

* * *

Julius 30-án rossz idő lévén, Anna királyné, Venier Endre

¹⁾ »I quali come uditeno hos sermones, si turborono, dicendo era loco indecente a l'horor oratori di tanto Re; non considerando la qualita dil loco, che era nuovo, et non piu operato, et bellissimo.« U. o.

²⁾ »Loro non li volseno. U. o.

³⁾ »Da Treviso vereno per Sil a Torzello, e arivadi a San Thoma di Borgognoni; ai qual fo mandato 50 barche contra, et 7 con zenthilomeni nostri vestiti di scarlato per condur quelli a San Antonio, dove era sta preparato. Risposeno, voleano star li ad aspectar la Regina, ne voleano far questa inzuria al suo Re, da essere alozadi in hospedal. Tandem saputo questo, la Signoria mandano altre barche con zenthilomeni, dichiarandoli esser preparato altri palazzi in Canareio condecanti ale sue grandezze; et cussi poi veneno a Venexia.« U. o.

⁴⁾ »Fo necessario farli le spexe per l'oficio dile raxon vechie.« U. o.

⁵⁾ »Si dice ditti Hongari aver porta assa ducati, perche compro molte se despecie e altro. E fo dito, havia liberta dil Re di spender assaissimi danari in adornar la Raina.« U. o.

⁶⁾ »Accidit, che li oratori Vngarici dimandono ducati 8000 ala Signoria per spexe conveniano a far, aconto dila paga, si ha a dar al Re. Et nel Conseio di Pregadi fu preso darli; si che fonno dati assa avanti il tempo«. Marino Sanuto augustus 12-ke alatt.

paduai kapitánynak kísérése mellett, csak július 31-én hagyta el Paduát, s útját közvetlenül Velenczének vette, hol hármass fogadtatásban részesült.¹⁾

Fusina-nál várta őt a velencei kormány első küldöttsége, velencei nemesek Gabriel Angelo vezérlete alatt, ki hozzá üdvözlő beszédet intézett.²⁾ Ez ugyanaz, ki a királyné tiszteletére Velenczében tartott ünnepélyeket leírta.

Még fényesebb volt azon küldöttség (*altri zentilomeni et cavalieri che l' aspectavano*), mely őt »San Giorgio in Alega«-nál várta, s hajón »San Biagio Catoldo«-ig vitte, hol a Bucentauro (a velencei köztársaságnak fő diszhajója) állt, a doge-vel, a kormány legelőkelőbb tagjaival, a pápai, a francia, a magyar és a ferrarai követekkel, a legfőbb rangú uril hölgyekkel, s a nemesség színével. A doge, Loredano Lénárt, midőn Anna királyné este hét órakor ide érkezett (a hore 23.), s kíséretével a Bucentaurora szállt, a köztársaság nevében üdvözlő beszéddel fogadta.³⁾ A doge-n kívül itt jelen voltak a Signoria, a patriciusok Fő-Collegiuma, az avogadorok, a tizek tanácsa, az arzenál főnökei és számos mások. Az 53 diszhölgynek élén állt a doge-nek saját menyee, Loredano Jeromosnak neje, ki aranyba, a többi pedig skarlátba volt öltözve. Más uril hölgyek is legfényesebb öltözékben voltak jelen.⁴⁾ A Bucentauron tartatott azután a fogadó estebéd,

1) Marino Sanuto, július 30. és 31-ke alatt.

2) »Questa Raina zonta a Padova vene per barcha a Venexie. Li fo mandati zentilhomeni contra a Liza Fusina; et ivi per ser Anzolo Gabriel quondam ser Silvestri Auditor li fo fata una oratione.« Marino Sanuto, július 31-ke alatt.

3) »(La Raina) vene poi con li piati a San Zorzi d' Alega, dove erano altri zentilhomeni et cavallieri, che l' aspectavano; et poi pervenne a San Biasio Catoldo, dove era il Bucentauro con il Principe stb. Or a hore 23. fu dal Principe li a San Biasio ricevuta honorificentissime.« Uo.

4) »Il Bucintoro con il Principe, Oratori, la Signoria et il Colegio, e non altri palrizi. Ma la nuora del Doze, moglie di M. Hironimo vestita d'oro con altre donne per numero 53, et li compagni vestiti de scarlato. Erano etiam li Avogadori, Capi di X, et Patroni al Arzenal stb. e le donne in Bucintoro adorne di belissime et riche zoie stb. — Erano in Bucintoro li Oratori dil Papa, Franza, Hongaria et Ferrara, et altri Signori. Con essa Raina era la Marchesana di Saluzzo nominata madama

150 terítéssel, arany és ezüst edényeken. A magas vendég mulattatására ezen alkalommal előkelő urak és hölgyek különféle tánczokat lejttettek.¹⁾

Nagyszerű látvány volt az, midőn a Bucentauro ezen fényes társasággal és sok nagyobb és kisebb diszhajótól kísérve, számos diadalíveken elhaladva, általános kivilágítás mellett a Canal Grande-be befordult, s trombita és zeneszó, énekesek dallamai s a nép üdvözlő örömjaja és hódoló felkiáltásai közt a királynét a számára előkészített palotába vitte. Itt őt a doge felvezette s egészen kamarájáig kísérte.²⁾

Másnap, augusztus 1-én kezdődtek a tiszteletére rendezett ünnepélyek és mulatságok.

Első napon délután 5 órakor volt női regatta. Tizenegy könnyű csónak, mindenik négy evező nővel, »San Giorgio Maggior«-tól a ferrarai örgróf palotájáig futott versenyt. Ez új látvány volt, mert rendszeren nők evezni nem szoktak, s szokatlanságánál fogva nem kevésbé, mint mivel a csónakokban lévő nők az evezésben kitűnő ügyességet tanúsítottak, a közönség nagy tetszéssel fogadta. A királyné nagyszámú hölgyek társaságában azt »San Marcula«-ban a Giorgio palotából nézte.³⁾

Margarita de Sans, qual e sua parente. Era per il Re di Franza Monsignor dila Gersa, che va con lei in Hongaria per ambador; item suo fradelo dila Raina Monsignor el Batardo de Candala; item Monsignor Claudio de Ais, et domino Galeazo Visconti« stb. U. o.

1) »Li in Bucintoro zonta, fo portada una belissima collation, presentì 150, de confetione su arzenti, tra li qual fu quelli dil Cardinal Zen; et poi veneno balando li in Bucintoro li compagni con le donne.« U. o.

2) »Gran triumfi per tutta la terra stb. Et pervenne el Bucentoro per Canal Grando fino ala caxa dil Marchexe di Ferrara, dove era stato preparato honorificentissime. E il Principe la messe di sora, e la accompagno fino ala sua camara.« U. o.

3) »Adi primo auosto fu fato rogata de XI barche di femene di le contrade a quatro per barcha, che vogiva da San Zorzi Mazor fino ala cha dil Marchexe, dove era la Raina a cha Zorzi a San Marcuola andata a veder con molte donne nostre accompagnata; e fo a hore XXI.« Marino Sanuto, augusztus 1-je alatt. — »Primum certamen editum est cymbarum, quae levissimae sunt et mirae celeritatis stb. ad usum spectatorum; quod duplex fuit ac bipartitum. Primum enim fuit foeminarum; quae saepe pulcherrimum spectaculum praebuerunt; partim insolita quadam rei novitate, quod foeminae etiam in ipso mari virilia officia attingerent, partim propter peritiam ipsarum in remigando« stb. Gabriel Angelo, Libellus Hospitalis.

Hat órákor következett azután hét nagyobb sajkában a férfiak regattája, a »duo castelli«-tól »Santa Croce«-ig. Mindenik sajkában volt hat evező, s kik elsőik a célnál érkeztek 25, a legközelebbiek pedig 15 és 10 arany-nyi jutalmat nyertek.¹⁾

Augustus másodikán reggel a doge a Signoriával és sok senatorral gondolákon volt látogatóban a királynénál, egy óráig ott maradván, ki ez alkalommal azt mondta, hogy szeretné egy hajótornát (hastiludium, giostra con barche) látni. Azonnal történtek eziránt intézkedések, s azon nap délután a ferrarai palota előtt a Canal Grande-ban sajkákon ilyen torna tartatott, mely igen szép és mulattató volt.²⁾

Augustus 3-án d. e. 10 órákor (a hore 14.) a királyné hölgyeitől kísérve látogatását tette a köztársaság palotájában. A doge eléje ment a lépcsők kezdetéig (al pato dila scala), s vezette őt a Collegiumba, hol a doge feletti helyén lévő székre ült. Azután egy francia püspök francia nyelven mondott beszédet (fu fato una oration vulgar), megköszönvén a Signoriának a királyné iránt tanúsított megtisztelését. Erre felkelvén és leszállván, a doge kikísérte a királynét a lépcsők kezdetéig, s ott ez elbúcsuzott a Signoriától, és meglátogatta a sz. Mark templomát, hol mindenek előtt kis misét hallgatott. Ez bevégeztetvén, ment a sekrestyébe, Krisztus vérét és más ereklyéket nézni, melyek különben csak nagypénteken és Krisztus égbemenetelének napján (lasensa, azaz áldozó csütörtökön, a köztársaság főünnepén) volt szokás mutatni. Ezután a sanctuariumba lépett, az egyház kincseit szemlélni, melyek nagy mérvben gerjesztették érdekét olyannyira, hogy midőn itt sokáig mulatván, hölgyeinek egynémelyike kezdett nyugtalannak mutatkozni, azt mondá: ki ne mulasztaná el ebédét is, ha ezen becses dolgokat láthatja? (»chi non resteria de mangiar per veder queste cose si pretiose«). Innen a marzarián (főtéren) végig a Rialto hidig, hol a kereskedők legfényesebb boltjai voltak, gyalog ment, mindenütt a sokaságtól körül véve; hol a hidon is

¹⁾ »Poi a hore XXII. fu fato ragata de homeni in 7 barche, a homeni 6 per barcha, et dato li palii posti a chi vadagno. Et li homeni ragato da li do Castelli fino a Santa Crose, prezi ducati 20, 15 e 10.«
Marino Sanuto, augustus 1-je alatt.

²⁾ Marino Sanuto, augustus 2-ka alatt.

átkelvén, gondolára szállt, és 3 órakor (a hore 19.) lakásába tért vissza. Délután az arzenált látogatta meg, melynek főnökei tiszteletére uzsonát rendeztek.¹⁾

Ez alatt levelet vett Budáról, hogy Skander basa megtudván, mikép fia veszélyben van, Jajczát készül megtámadni. Ennek folytán aggodalmat mutatott az ottani magyarok sorsa iránt; a következők azonban aggodalmát alaptalannak bizonyította.²⁾

Augustus 4-én a szent Mark terén a magyar urak tornájának kellett volna lenni. Az előtte való napon erre a tér volt kijelölve és homokkal behintve, az emelvények elkészítve s a sorompók elhelyezve. Mert a magyar urak ezen torna alkalmával mával nem csak vívási ügyességöket, hanem lovaikat és szép fegyvereiket is akarták mutatni. Már 54 hölgy volt ott fényes öltözékben, kik az emelvényen helyet foglaltak, s úgyszintén a tizek tanácsa is jelen volt, és a kitüntetett nézőhelyre másokat nem bocsátottak. A királynét, a doge-t és a Signoriát várták, midőn a Collegium a jelentést vette, hogy a magyar uraknak tornalovai, melyek Trevisóban vannak, csak holnap fognak megérkezni. Így a torna elmaradt; a hölgyek a palotában rendezett ünnepélyre hivattak meg s az emelvényt elhagyták. Másnap csak két úr tornázott, s a többi torna nem is tartatott, és csak lovagjátéknak volt később helye.³⁾

Az ünnepélyt a palotában a »Compagnia di Electi« rendezte, és ez kezdődött 2 órakor (a hore 18.). A doge elejébe ment

¹⁾ Marino Sanuto, augustus 3-ka alatt.

²⁾ U. o.

³⁾ »Essendo ale 16. hore im piazza aparato i soleri, et posto le sbare e sabion el di avanti, perche Vngari volcano zostrar, e mostrar i sui cavalli grossi e sopraveste. Et venute 54 donne ornate de zoie etc. e andate suli soleri, dove erano li capi di X reduti, accio altri non vi andasseno suso. Interim che aspetavano la Raina con il Doxe e Signoria ala zostra, vene nouva in Colegio, como i cavalli, con i qual doviano zostrar. erano a Treviso, e vegniriano doman. Et cusi fu mandato a dir ale donne, venisseno zoso de soleri, e andasseno in palazzo ala festa, perche la zostra non era in ordine. Et cusi veneno stb. Et non fo zostrato, solo corso una bota.« Marino Sanuto, augustus 4-ke alatt. — »Duo milites Panonii armati atque hastati in Marciana area concurrunt, inspectante Regina, simul cum Principe ac universo Senatu.« Gabriel Angelo id. m.

királynénak s vezette őt az emelvényre. E közben másfél óráig nagy eső és szél volt, s így az egész ünnepélyt a palotában kellett tartani.¹⁾

Az ünnepély négy részből állt.

Legelől volt táncmulatság és színi játék.

A táncmulatságban maga a királyné is részt vett, s a vendégek csodálására Visconti Galeazóval tánczot lejtett.²⁾

A színi előadásnak tárgya volt többi közt a trójai háború; hol Párisnak a három Istenő közti ítélete; utóbb Spartába tengeren érkezése; Helenának onnan elragadtatása, a görögök seregének alakulása, Iphigeniának halála, a görögök és trójaiak ütközete és Trójának elfoglalása, nagyszerű kiállítással és felette szép zenekíséret mellett adatott elő. A jelmezek, festmények, gépek és egyéb készlet a nézőségnek általános tetszésében és dicséretében részesültek.³⁾

Következett azután a rendkívüli fényre és nagy költséggel (300 aranynál többbe került) előállított lakoma, melyen 110 vendég volt jelen.⁴⁾

¹⁾ »La festa fu fata per la Compagnia di Electi. Et fu comenzato a hore 18.; et il Doxe vene contra la Raina, e la meno sul soler. Et inter haec per una hora e meza fo gran pioza e vento; et fu fato la festa in palazo.« Marino Sanuto, augustus 4-ke alatt.

²⁾ »La Raina ballo con domino Galeazo Visconte Milanese.« U. o. — »Regina cum summa omnium admiratione simul cum uno suorum procerum semel coream duxit.« Gabriel Angelo id. m.

³⁾ »Inter quae alia totum est repraesentatum bellum Troianum; ut Paris ab initio Deas iudicabat; quemadmodum mari vectus Spartam adibat, Helenem secum asportabat; utque postea in aulide Graecorum exercitus congregaretur, Iphigeniaque pro cerva ab Agamemnone intercepta Calcantii traderetur; Graecorum et Troianorum acies simul pugnarent; Ilium postremo dolo caperetur. Quae omnia miro artificio confecta, miram quamdam historiae similitudinem exprimebant; atque ita singuli actus musica quadam ratione ad tibiarum sonum agebantur, ut certe supra ingenii humani vires spectaculum illud fieri videretur. Aderant enim equi, viri, arma, naves, civitates, tormenta, cursus, machinae, atque alia innumera huiusmodi instrumenta, quae artificiosissime movebantur.« Gabriel Angelo id. m.

⁴⁾ »Poi fo data la colatione, che fu bellissima, costo ducati 300 e piu, fo presenti 110.« Marino Sanuto, augustus 4-ke alatt.

A lakomának végén tartatott az u. n. mumaria, melynek részletes leírását bírjuk. Az egész, számos személyekből, alakokból és álarczokból összeállított s több csoportra osztott körmenet módjára volt rendezve. Az első csoportban trombitások és dobosok voltak, kik a menetet megnyitották. Következtek azután a második csoportban mindenféle feltűnő nagyságra alakított ritka és mesés állatok álarczai, melyeknek nehánya akkép volt készítve, hogy hol szájából vagy orrából, hol szeméből vagy füléből tüzet látszott hányni. A harmadik csoportot óriások s elefántoktól vont kocsikban álló fegyveresek képezték. Végre a negyedik csoportban volt 400 ember, kik mindennemű, mesterségesen czukorból gyártott állatalakokat, czímereket és egyéb műkészítményeket arany és ezüst edényekben, felemelt kezekkel hordtak, melyeket a királyné ülőhelyével szemben emelt állványra letettek, s melyek a népnek átengedettek.¹⁾

S ezzel az ünnepély befejeztetvén, a királyné este 7 órakor visszatért lakásába.²⁾

Ezen ünnepélyek és multságok közben mindazáltal — melyekben 600 francia, magyar és milánói vendég vett részt és a köztársaságtól megvendégeltetett — egy sajátságos epizod merült fel, mely — valamint magában véve kellemetlen — úgy a közörmel is egyáltalában nem volt összhangzásban. Úgy látszik t. i., hogy a királyi házasság Franciaországban meg volt

¹⁾ »Et vene la mumaria.« U. o. — »Ad haec sumptuosissimum atque luculentissimum omnium corollarium addiderunt hoc ordine: Primum innumeri tubicines classicum canentes praebant; deinde tympanistria bellicum in morem obstrepentes sequebantur; tertio loco varia simulacra animalium ignotae speciei, miraeque magnitudinis atque proceritatis ferebantur, ita composita atque constructa, ut flare atque evomere ignem ab ore, oculis, nasibus atque auribus viderentur. Post haec gigantes aliquot armati velut pugnaturi in curribus ab elephantibus vehabantur. Postremo 400 ministri bellaria et sigilla, totidem vasis aureis atque argenteis in varias formas animalium ex saccaro artificio mirabili confecta sublati manibus portabant; quae omnia super pulpitum, in quo Regina erat, posita, atque in universum populum sunt in commensationem data.« Gabriel Angelo id. m.

²⁾ »Et compita la Raina a hore 23. ando a caxa.« Marino Sanuto augustus 4-ke alatt.

kötve, anélkül, hogy a királyné hozományának, hitbérének és esetleg özvegyi tartásának kérdése határozottan elintézve lett volna. Velenczében most eziránt differentiák támadtak a francia urak és a magyar király követei közt, kik végre azt jelentették ki, hogy útasításuk szerint a királynét előbb innen Magyarországra vezetni nem fogják, míg 40,000 arany hozománya, melyet a francia király ígért, kifizetve nem lesz.¹⁾ Ezen nyilatkozat azt eredményezte, hogy számos francia úr Velenczét elhagyta és Milanóba sietett vissza; míg a magyar urak közül is sokan Trevisón át tértek vissza a hazába. A királyné pedig alig 60 — 70 személylyel maradt ott.²⁾

A dolog természetében feküdt, hogy ezen jelenet a velencei kormányra nézve igen kellemetlen volt, mely azonban a királyné irányában a vendégszereteti udvariasságot miben sem sértette, s — mint fentebb láttuk — ellátásáról és tovább utazásáról most magában volt kénytelen gondoskodni. Anna királyné pedig, kinek szabad választására volt bízva száraz földön vagy tengeren Magyarországra utazni, elkedvetlenítve³⁾ elvégre elhatározta magát hogy útját tengeren fogja folytatni, noha ez veszedelmesebbnek mondatott.

Ily körülmények közt megtörtént, hogy a magyar királyné még vagy két hétig volt kénytelen Velenczében mulatni, mely idő alatt a város nevezetességeit nézte, s nemcsak a kormánytól, hanem a néptől is a tiszteletnek legszívéliesebb bizonyosságait vette.⁴⁾

1) »Hongari ha in commission, non la menar di qui, se prima non hanno 40 milia ducati di dota li promise il Re di Franza.« Marino Sanuto augustus 4-ke alatt. — »Francesi non vol dar li franchi 40 milia ali ambadori Vngari sono qui, se il Re non hara prima transduta la Raina, e consummato matrimonio; e Hongari hanno in mandato, che la non vegna, se prima non ha li danari.« U. o. augustus 7-ke alatt.

2) »Vedendo Francesi venuti accompagnar la Raina, si partino molti, et ritornono a Milan; et parte di Hongari torna per via di Treviso; si che la Regina resta con 60 in 70 boche qui.« U. o. augustus 4-ke alatt.

3) »Essa Serenissima Regina era di mala voia.« U. o. augustus 7-ke alatt.

4) »Sequentibus diebus, quibus in urbe mansit, omnia honoris officia ac oblectamentorum genera, quae ab universa Civitate exhiberi potuerunt, certatim ei praestita sunt.« Gabriel Angelo id. m.

Azon tisztelgő kitüntetések után ugyanis, melyeket addig tapasztalt, midőn köszönetet mondott a dogének, egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy mielőtt a köztársaság földjére lépett, soha nem érezte úgy, mint most, hogy mit jelent az királynénak lenni, hogy ezt férjének is fogja elmondani, s hogy magát mindig a köztársaság leányának tekintendi. Ezen nyilatkozatát a doge örömmel fogadta, azt válaszolván, hogy az mi történt, semmi ahhoz képest, mit a királynéért tenni tiszta szívből készek.¹⁾

De a velencei nép is minden alkalommal, valahányszor vele érintkezésbe jött, a tiszteletteljes hódolatnak nyilatkozatával örvendeztette meg őt.

Augustus 5-én a királyné a Murano szigeten volt, hol az üveg gyártását nézte. Visszajövet a Crosechieri-knél szent Borbála ereklyéit tisztelte.²⁾

Augustus 6-án a Santa Maria Maggiorét látogatta meg, s ott az új monostor felépítését szemlélte meg.³⁾ Azután ment Canarcioba a Vianelo-féle házba, hol nagyszerű hangverseny adott.⁴⁾ Itt de Fossis Péter híres zenész nyolczas énekben rendezte azon dal előadását, melyet tiszteletére egy ottani költő, Harmonio szerzett volt.⁵⁾ A hangverseny után fényes estebéd

¹⁾ »La Raina, qual e sapientissima, ave a dir al doxe, che mai la cognosudo esser Regina, salvo da poi zonta in le terre Venitiane; e perho haverà a recomandar questo stato ala Maesta dil suo Re; et voleva semper esser fiola di questa Illustrissima Sigaoria. Ala qual il Principe con accomodate e dolce parole li corrispose, che questo era nulla a quello, era il bon cour nostro.« Marino Sanuto, aug. 4-ke alatt.

²⁾ Marino Sanuto augustus 5-ke alatt.

³⁾ U. o. augustus 6-ka alatt.

⁴⁾ »Poi fu ala casa dil Vianelo in Camareio, dove era musiche di ogni sorte.« U. o.

⁵⁾ »Petrus de Fossis, homo praeter alias eius disciplinas in arte musica multae celebritatis, hoc Reginae carmen ab Harmonio nostro compositum, sub octonarii numeri figura, quae solidum corpus efficit, suavissime decantavit, ac postea ipsi compositionem eius dono dedit:

O nova Pannoniae consors Regina Coronae

Felix perpetuae sit tibi laudis iter;

Sic tua te memoret, sic semper verset in ore,

Gallia discessu quae modo moesta tuo est,

Ut tibi nunc cupio felicia tempora, quae te

Detineant dulci legitimoque thoro.

volt, 35 személyre, mely után a királyné kilencz óra felé tért vissza lakásába.¹⁾

Augustus 7-kén nem ugyan a királyné, hanem a francia urak és követek jelentek meg a kormánytanácsban. A királyné később Zelestriába ment, hol este az ottani apácák műénekét hallgatta.³⁾

S ekkor végre a francia és magyar urak a királynénak hozománya iránti alkudozásaitat befejezték, melyet a magyarok azonnal kívántak, a francziák pedig csak a házasság foganatósítása után akartak letenni. A magyar urak megnyugtattatván, ez a királyoknak megíratott Milanóba és Magyarországba.⁴⁾

A többi idő alatt, míg még Velenczében volt, a királyné

Accipe nunc igitur nostrae modulamina Musae,
 Quod tibi propenso carmen ab ore venit.
 Scimus enim, quanto venientem excepit honore
 Italia aspectu facta beata tuo;
 Brixia laetata est, laetata est ipsa Catulli
 Patria, quae laribus te tenere suis;
 Altius intumuit cum te spectaret euntem
 Mincius, et nymphae deseruere lacum.
 Obvia decurrit longis Vincentia pompis,
 Quaque aderas illa parte sequutus amor;
 Exivere nurus complexum Antenoris omnes,
 Distulit officium docta caterva suum.
 Quid referam Veneti pompam, speciemque triumphi
 Quem stupuit cernens aequoris ipse pater?
 Dum mediam incedis Centauro vecta per urbem,
 Reddidit et ripa nomen utraque tuum;
 Dependetque tibi populus spectator eunti,
 Puppis et in vitreis plurima ludit equis;
 Et medium opperiens cymbis nigrantibus aequor,
 Concinit »Anna« puer, concinit »Anna« senex.
 Ipse ego compositis demulcens cantibus auras,
 Optabam faciles in tua vota Deos.« Gabriel Angelo id. m.

¹⁾ »Ceno li 35 persone, e (la Raina) ritorno a caxa a hore una di note.« Marino Sanuto, augustus 6-ka alatt.

²⁾ U. o. augustus 7-ke alatt.

³⁾ »Essa Raina ando ala Zelestria a vespero; poi ale verzene audir cantar monache.« U. o.

⁴⁾ »Essendo accordate le cose, et Vngari tasentati di haver la dota, poi la sara transduta la Raina.« U. o. augustus 16-ka alatt. — »Era sta scritto a Milan al Roy, e in Hongaria.« U. o. aug. 7-ke alatt.

mindennap ment látogatni templomokat és monastorokat. Folyton folyva hoztak a kalmárok lakásába drágaságokat, ékszereket, aranyposztót, selyemkelméket stb. De ő mit sem vett; mondatván, hogy nincs pénze.¹⁾

Augustus 16-kán hozományának ügye el lévén intézve, az határoztatott, hogy hajón Segniába fog utazni, s erre a magyar követek, kik Treviso felé mentek vissza hazájukba, elbúcsuztak a Signoriától.²⁾

Augustus 19-kén a doge és a collegium voltak a királynénál búcsut venni, s ekkor elútazására augustus 21-ke jelöltetett ki.³⁾

Ennek folytán egy szép és könnyű gálya szemeltetett ki, melynek vezetése egy deli fiatal hajóskapitányra, Lando Péterre bízott, s a gálya legénysége össze hivatott.⁴⁾

Végre augustus 21-kén este 8 órakor (a hore 20.) a királyné kíséretével szállt gályára s azon éjjel indult el. Vele 14 kisebb hajó volt, melyek embereit és podgyászait vitték.⁵⁾ September 1-jén a gálya visszatért Segnia-ból, s Lando Péter jelentést tett, hogy a királyné két napi csendes és igen kellemetes tengeri utazás után, augustus 23-án ott szerencsésen partra szállt, kitől levelet hozott, melyben a tengeri útazásról való gondoskodást megköszönte, s Lando Péter eljárása iránt elismerését fejezte ki.⁶⁾

*

*

*

¹⁾ »(La Raina) ogni di va a visitar chiesie e monasterii stb. Et e da saper, che a ditta Raina ogni di era portate zoie, panni d'oro, di seda, e altro. Et lei non comprava; si dice, perche non haveva danari.« U. o. augustus 7-ke alatt.

²⁾ U. o. augustus 16-ka alatt.

³⁾ »El Principe ando con li piati, con il Colegio a tuor licentia dala Raina; qual dia partir adi 21.« U. o. aug. 19-ke alatt.

⁴⁾ U. o. augustus 4-ke és 16-ka alatt.

⁵⁾ »Adi 21. fu fato la crida, che quelli hanno auto soldo sula galia dila Regina, ozi si reduga a galia; perche a hore XX. Sua Maesta montera in galia. Et cosi montoe, et la note partite.« U. o. augustus 19-ke alatt. — »Et con lei ando 14 barche per condur la fameia; e li cavalli andono per terra.« U. o. september 1-je alatt.

⁶⁾ »Zonse la galia sotil con ser Piero Lando patron al arsenal, qual conduce a Segna la Raina di Hongaria. Et porto lettere dila Raina

Dalmátianak még Zsigmond király korában történt elvesztése után, s minthogy Fiume akkor még nem tartozott a magyar korona területéhez,¹⁾ Segnia az adriai tenger partján, volt Magyarországnak legtekintélyesebb kikötő városa.²⁾ Egykor a Frangepánok birtoka, most királyi város volt, melynek kormányzása a segnai kapitányra vala bízva.

Ezen hivatalt akkor Lónyay Albert viselte, ki — midőn a királyné augusztus 23-án Segniába érkezett — fogadta az ország új felséges asszonyát s első volt, ki Magyarország területén jelentette ki hódolatát magas személye előtt.³⁾

Megjegyzendő, hogy a királynénak fogadása Segniában nem felelt meg egészen az e tekintetben megállapított rendnek. Mert azt várták volt, hogy Anna királyné száraz úton fog Magyarországba utazni; s ehhez képest volt a magyar uraknak azon fényes csapata előkészítve, kik Velenczébe eléje mentek, hogy Trevisón keresztül őt az országba kísérik. De midőn a királyné elhatározta magát, hogy tengeren fogja venni útját, ezen egész terv megváltoztatván, a magyar urak siettek ünnepélyes fogadására szárazon Segniába.⁴⁾ Azonban augusztus 23-kán, a hosszas

predita, advisando dil suo zonzer; et quella rigratiando dela optima compagnia fatali per ser Piero Lando, laudandolo assai.« Marino Sanuto, september 1-je alatt. — »Le vingtieme (helyesebben 21.) jour d'août feste saint Bernard partit la dame de Venize en une gallerie avec plusieurs princes, grans seigneurs et notables personages francoys, hongres et bouesmes, venuz la accompagneur, et en bon ordre. Et croy que Dieu ay du la dite dame, et qu'il congnaît, qu'elle n'avait jamais esté sur mair; car le temps fut si doulx et si calme, que les galleres navigoient et vogoient a avirons sans avoir grosses ondes, ni vogues sur mer, en plus que si ce eust en ung lac.« A francia fegyverhírnök tudósítása, Történelmi Tár, XXIII. köt. 98. l

¹⁾ Tudva van, hogy Fiumét csak 1779. Mária Terézia adományozta a magyar koronának.

²⁾ A francia fegyverhírnök a Tört. Tárban, XXIII. köt. 98. l.

³⁾ »Le capitaine du dit lieu de Seigne nommé Longney Albert.« U. o. 99. l.

⁴⁾ »Li oratori Vngarici tolseno licentia dala Signoria per ritornar per via di Trevixo in Hongaria, e anderano a Segna ad aspetar essa Regina.« Marino Sanuto, augusztus 16-ka alatt. — Úgy szintén a francia fegyverhírnök id. h. 99. l.

útnál fogva ott mindnyájan még meg nem érkeztek volt, s csak néhányan lehettek jelen a királyné fogadtatásánál, kik különös gyorsasággal sietették útjokat. Úgy szintén a közeli szlavoniai urak is, kik az utolsó perczben hivattak meg az ünnepélyre, az idő rövidségénél fogva teljes számmal nem jelenhettek meg. De a királyné lovai is, melyek szárazföldön jöttek, csak később érkeztek.¹⁾

Mindamellett Anna királynénak itteni rögtönzött fogadtatása bizonyos fényt mutatott. A tengeri kaputól fogva, melyen a városba vonúlt, egészen a várig, a hova szállt, az utczákon a házak ágokkal, képekkel és kárpitokkal voltak díszítve, s volt néhány helyen több diadalív is üdvözlő felírásokkal; névszerint egyik helyen aranybetűkkel a következő latin felírás volt: »Expectata venis.«²⁾ Tiszteletére jelen voltak itt Corvinus János, mint horvátországi és szlavoniai bán, a főuraknak és harczosoknak egy hatalmas 7—8000 főnyi kíséretével, gróf Frangepán Bernát, gróf Tamás (le comte Thomas, talán Felsőlindvai Szécsy Tamás), a Báthory családnak egy tagja és számos más urak.³⁾ Azon urak közül, kik már Velenczében hódoltak a királynénak, jelen volt Ujlaki Lőrincz több más főurral és főpappal.⁴⁾ Lónyay Albert több lovat és egyéb becses tárgyat ajánlott fel a királynénak ajándékkul, mit ez nyájasan elfogadott.⁵⁾

Segniából Anna királyné Modrusnak vette útját, Frangepán Bernát birtokában fekvő városnak, ki őt itt illő tisztelettel fogadta.⁶⁾ A francia tudósító különösen kiemeli, hogy ezen a vidéken a misét szláv nyelven tartják.⁷⁾

¹⁾ A francia fegyverhírnök id. h. 99. l.

²⁾ »Depuis la porte marine, par ou elle entra, viz force de rameaux et peintures jusque's au chateau; et y avoit en plusieurs lieux escript eaulx. Aux quelz avoit escript en latin en lettres d'or : EXPECTATA VENIS.« U. o. 98. l.

³⁾ U. o. 99. l.

⁴⁾ »Oultre y estoit le duc Lorens filz du roy de Bosne, et plusieurs grans seigneurs et prelatz, qui estoient venuz a Venise au devant de la dite dame.« U. o. 99. l.

⁵⁾ »Le capitain de Seigne Longney Albert eux fist présent de chevaux et autres choses.« U. o.

⁶⁾ »La dite dame avoit passé par la ville de Modrouce appartenant au comte Bernardin (Frangepán), auquel lieux avoit esté bien recevé.« U. o. 100. l.

⁷⁾ »Y chanta l'on la messe en esclavon.« U. o. 99. l.

Innen a további utazás nem látszott egészen biztosnak, a törökök gyakori betörései folytonos veszélyt okozván. S minthogy nem régen a vidék ilyen betörés által pusztítottatott, s ennek folytán különös elővigyázat látszott szükségesnek, Corvinus János bánnak rendeletére az ország határainak mentében, mind a török, mind a német birodalom felé, számos fegyveres csapat volt felállítva, s a főveszélynek helyén egy 10000 főnyi sereg vonatott össze.¹⁾

Csak szeptember 5-én voltak szerencsésen túl az utazásnak ezen veszélyes pontján, és *Zágrábba* érkeztek, hol Lukács püspök egy 300 főnyi banderiummal ment eléje a királynénak. Miután itt a tisztelgő fogadás megtörtént, a külváros kezdetén a püspöki vicarius kereszttel és zászlóval, a kanonokok kíséretében volt tiszteletére; s a királyné a számára előkészített lakásába a püspöki palotába vezettetett. Tudósítónk előtt itt a magyar papságnak sajátságos fellépése is új és szokatlan jelenség volt, a minek ő határozott kifejezést ad az utazás leírásában.² Zágrábban Corvinus János és Lukács püspök a királynét ezüst csészék, lovak és más értékes dolgok ajándékozásával tisztelték meg³⁾; ki több napig tartózkodott itt, hogy a legutóbb múlt idő fáradalmaiktól pihenjen.

Az utazásnak legközelebbi állópontja a Dráva folyónál volt, mely a tulajdonképi Magyarország és Szlavonia közt a határt képezi. Ennek partján a királynét Perényi Imre várta, ki neki a királytól levelet hozott és három, különös ügyességgel készített és arannyal gazdagon díszített hintót mutatott be neki, melyeket királyi férje neki ajándékolni küldött, s melyeknek mindenikébe 8, különös szépségű hámos ló volt befogva. Ezen

¹⁾ U. o.

²⁾ »La dite dame vint a la cité de Zagrabrie. Audevant de la dite dame vint l'evesque d' icelle cité nommé messire Luc, accompagné de bien troys cens hommes de guerre; et a l'entrée des foubourgs vint l'archiprestre, qu' est celluy qui office en absense de l'evesque selon leur usance; lequel était en pontifical de prelat avec la croix et banniere, les Doyen et Chanoyes, et ung poëlle, qui estoit de velour cramoisy. La reverance faicte la dite dame fuit conduite a la maison episcopale, ou estoit son logis.« U. o.

³⁾ »En icelle cité luy donna le duc Corvin presens, comme de coupes d' argent et chevaulx. Aussi fist l'evesque d' icelle cité.« U. o. 100. l.

lovak aranyposztóból készített drága szerszámán Ulászló király országainak czimereit lehetett látni, s mindenik hintónak fogata más és más színű volt. Francia tudósítónk, ki hazájában és névszerint Párisban már sok szépet láthatott, mégis azt jegyezte fel, hogy soha ily szép kocsikészületet nem látott.¹⁾ Különben a három közül az egyik, mely a másik kettőnél szebb és fényesebb volt, a királynénak, ezek pedig hölgyeinek valának szánva. Volt ott még négy más hintó is, melyeken az országnak legelőkelőbb főuri hölgyei közül néhány, névszerint Perényi (Perigny), Csáky (Jacqui), Szent Györgyi (St. George) és más úri hölgyek, a királynénak elejébe siettek volt, kit itt üdvözöltek.²⁾

Miután a királyné egy diszhajóban a folyón átkelt, Perényi Imre más főurak kíséretében, a király nevében tisztelgő magyar beszédet intézett hozzá, mely neki francia nyelven volt tolmácsolva, a mire azután a többi hölgyek és urak egyenként hódoltak neki, óhajukat kifejezván, hogy sokáig legyen úrnőjük.

Azután a hintók felé fordultak, hol öt hirnök állt Magyarország, Csehország, Bosznia, Dalmátia és Lengyelország czimereivel, az utóbbi azért, mert a király a lengyel uralkodó házból származott³⁾, s a hölgyek kocsiba, az urak lovakra szállva⁴⁾ *Székes-Fehérvár* felé vették útjukat, a hova september 27-én érkeztek.

¹⁾ »Audevant de la quelle dame, et a l'entrée du dit Royaume sur le bort d'icelle rivière, arriva ung baron nommé le sir Emeric Perigny, lequel apporta lettres du Roy a la dite dame. Avec ce luy fist présent de par le Roy de troys chariotz le mieulx faits, et dorez, que je viz jamais. Et estoient iceulx chariots garniz chacun de huit chevaulx grans, comme coursiers, les uns différans des autres en couleur. Les ditz chevaulx estoient armeriez des armes des principautés et seigneries que possède le Roy, et estoient enharnachez de drap d'or couverz et carniz de coussins et careaulx des mesmes, bien conduitz et en bon ordre.« U. o.

²⁾ »Lesquels (chariotz) avoient esté ordonnez pour la dite dame, et pour ses dames et damoiselles; et l'un d'iceulx estoit plus riche que les autres et mieulx doré, car il estoit fait pour sa personne. Oltre y avoit quatre chariotz bien richement dorez, esquelz y avoit grant nombre de dames et damoiselles, comme de mesdames de Perigny, de Jacquy, de la comtesse de St. George, et autres.« U. o.

³⁾ Itt a tudósító hibásan tulajdonítja Bosznia czímerét Dalmátiának és Dalmátia czímerét Horvátországnak. U. o. 100. l.

⁴⁾ »La dite dame entra en chariot luy ordonné, et chacun monta a cheval « U. o.

Ezen város előtt a király várta hitvesét. Vele voltak testvére Zsigmond, oppelni és glogaui herczeg, a pápai követ Péter, reggioi bibornok, az esztergomi érsek-bibornok, a nádor, négy követ (t. i. Albert és György bajor herczegek, a rajnai választó és a velencei köztársaság követe), s a raguzai signoriának képviselője, továbbá számos magyar főpap, főúr és uri hölgy, az utóbbiak közt névszerint Vingarti Geréb Péter nádornak neje. Ezen helyen több sátor volt felállítva, melyek közt különösen a királyi tűnt fel, sötétes színű kelméből készítve, melynek felső része és vérté carmoizin bársonnyal ékitett aranyposztóból állt, drága szalagfüzérékkel és agrafokkal akkép behúzza, hogy az egész az »Anna« nevet jelezte. A sátrak előtt nagy szőnyegek voltak kiterítve.¹⁾

Midőn a királyné megérkezett s hintajáról leszállván, a szőnyegekig jutott, a király kilépett sátrából s a kiterjesztett szőnyegek közepéig ment eléje, vele a fent nevezett főurak, az erdélyi, váradi, pécsi, veszprémi, győri, váci és csanádi püspökök s vagy 25—30 más előkelő úr. A királyné fehér atlaszba volt öltöztetve, a ruha arannyal gazdagon feldisítve és czobolyprémmel szegélyezve.²⁾ Kiséretét képezték Ujlaki Lőrincz boszniai herczeg s a nyitrai és zágrábi püspökök, több más magyarországi főúrral, s a francia urak és hölgyek, kik vele jöttek volt, különösen a Guerchei herczeg, testvére Foixi Ferencz, az Estini Bailli, a Meillac-i chevalier, a királyné udvarmestere, Forest-i Dizien, és főlovászmestere a Brezolles-i seigneur. Előtte a fegyverhírnökök Franciaország és a Bretagne címereit hordták. A királyné, midőn férjét színről színre látta, a szokásos etiquette szerint háromszor térdét hajtva, örömteljesen sietett hozzá. A bemutatás után az esztergomi bibornok őt beszéddel a király, az ország és a nemzet nevében üdvözölte, a mire ő azonnal igen helyesen válaszolt. Erre azután még a magyar urak és hölgyek a királyné, s a francia urak és hölgyek a király előtt fejezték ki tiszteletüket.

S ez volt Kendali Annának mintegy első felavatása azon magas állásra, melyet mint királyné ezentúl birt Magyarorszáiban.

¹⁾ U. o. 101. l.

²⁾ »La dite dame estoit vestue d' une robe de satin blanc, brodée d'or, fourrée de martres sebelines.« U. o. 102. l.

Mint ilyen mutatta magát a magyar nép előtt, férjének oldalán, midőn most fényes bevonulását tartotta Székesfehérvár városba, lóháton, s a két bibornok és minden fent említett követek, főpapok, főurak és más urak és uri hölgyektől kísérve. Tudósítónk — ki mindezen alkalommal, mind a koronázási és menyegzői ünnepélyeken jelen volt, s mint a királyné fegyverhírnöke legközelebb állt hozzá — azt beszéli, hogy 4000-nél több lovas legnagyobb díszben s a népnek számnélküli sokasága fogadta a menetet, midőn trombitaszó s az országos zászlók és címerek kifejtése mellett végig vonult a város utcáin. A lelkesedés határt nem ismert. Volt ott mindenféle idegen látogató is, kiket viseletök után lehetett felismerni. Mint sajátság, tűnt fel a többiek közt a zsidók főnöke számos társával, díszruhában.¹⁾ Midőn a papság egyházi ruházatában s keresztekkel és zászlókkal üdvözölte a királynét, ez szerényen köszönte meg a király jelenlétében a neki szánt kitüntetést.²⁾ Így a boldogságos asszony főtemplomához érven, szálltak lovaikról, s miután az egyházban imáukat végezték volna, előbb a király a főurakkal a királynét lakásába kísérte, s innen azután a király a többiektől kísérve saját lakásába ment.³⁾

Másnap a korona érkezett Visegrádról; a mire azután szeptember 29-kén a menyegzői ünnepély, s evvel együtt a királynénak koronázása szokásos módon történt meg⁴⁾. Tudósítónk

¹⁾ »Et ci trouva le prince des juifz, bien accompagné des juifz bien ornés.« U. o. 103. l.

²⁾ »Auquel lieu vindrent audevant les ecclesiastiques avec les croix et banieres ; avec les croix ung palle acoustrie et armoye bien richement. Toutesfoys la dite dame ne voulut souffrir qu'il fut mis sur elle pour la presence du Roy. Ce qu'ilz attribuerent a grant saigesse et humilité.« U. o. 104. l.

³⁾ U. o. — V. ö. Marino Sanuto, október 9-ke alatt.

⁴⁾ Itt érintlenül nem hagyhatom azt, hogy történetiróink csaknem egytől-egyig a királyné koronázását tévesen augusztus 10-kére teszik ; sőt midőn egyesek (Timon, Turóczi László, Engel) ezt helyreigazítva, mint koronázási napot szeptember 29-két említik, — mirabile dictu — Szalay László az öreg Turóczyt ekkép apostrofálja : »Turóczy László, az Ungaria suis cum Regibus szerzője, a koronázást ugyan szeptember 29-kére teszi, de anélkül, hogy állításának urát adná« (Magyarország története III. köt. Lipcse 1853. 439. l. 136. jegyz.). Pedig láttuk, hogy

ezen ünnepélyeket részletesen írta le a francia királyné számára.¹⁾

Ezek után a királyi pár Budára utazott, hol a királyné bevonulását október 3-án tartotta, fehér ménen ülve, mely aranyposztóval, carmoizin bársonnyal és más ékitményekkel gazdagon volt diszítve. Kíséretét itt csak hölgyei képezték; s a király és a főurak fogadták őt. A város előtt a papság, a nemesség és a polgárság tisztelkedtek neki; ő pedig a király jelenlétében ismét minden kitüntetést megköszönt. Különben a hölgyek öltözeke ezen alkalommal oly gazdag és fényes volt, hogy francia tudósítónkat valóságos bámulatra ragadta.²⁾ A bevonulás folytonos ágyúlövések közt ment végre, s midőn a királyné a királyi palotához érkezett, leszállt lováról, az udvari cselédek nagy sokaságától körül vétetvén. Mikor a palota küszöbét átlépte, a király elbucsuzott tőle, és lakásába ment; a királynét pedig a királynak testvére, a nádor, s több főúr és úri hölgy vezette a palotának azon részébe, mely legközelebb a király szobáihoz, jövődöbéli lakásának volt előkészítve.

Október 6-án kezdődött azután Budán a nagy ünnepély

Anna királyné augusztus 10-kén még Velenczében mulatott; Marino Sanuto pedig a velencei követnek 1502. Székesfehérvárott szeptember 30-kán kelt jelentése szerint határozottan mondja: »Adi 29. il Cardinal disse la messa, e la (Regina) incorono, e fo a pranso« (október 9-ke alatt); — s úgy szintén a francia fegyverhírnök szerint is: »Le jeudi ensuyvant XXIX. jour du dit mois (septembre) fut espousée et couronnée la dite dame« (Tört. Tar XXIII. köt. 104. l.)

¹⁾ Történelmi Tár XXIII. köt. 104—106. l.

²⁾ »Le lundi, tiers jour d' octobre arriva la dite dame a Bude, montée sur ung cheval de voyage blanc, harnois, housse, et autres acoustimens de drap d'or fuzé, ouvré sur vellour cramoisy, acompagné en suyte des dames dessus dictes. Le Roy marchoit, aussy faisoient les princes et princesses, seigneurs et dames, chacun en son degré. Audevant de la dite dame, hors la ville vindrent les ecclesiastiques, les nobles hommes, bourgoys et bourgoyses de la dite ville luy fair la révérançe, et luy présenterent ung palle bien armoyé, hors estans le armes des ditz seigneurs et dames. Lequel elle refusa pour la presence du Roy que paravant elle avoit foit. Celluy jour je viz bien vingts chappes ou il avoit grant nombre des perles et les plus belles que je viz jamais. Car il y ovoit en belle bande chausses, manches de robbes et colliers, ranges et croupières de perles. Et est ung pays ou l'on les porte publiquement« stb. U. o. 107. l. — V. ö. Marino Sanuto október 19-ke alatt.

(la feste royale), mely a királyné tiszteletére rendeztetett, és 12 napig tartott.¹⁾ A nagy ebéd a királyi vár diszteremében tartatott; ebéd után pedig az ország nemessége, polgársága és népe a királynét különféle ajándékkal tisztelte meg. Ezek közt különösen az erdélyi városok ajándékai, u. m. ezüst edények, drága aranyszövegek, bársony kelmék, török szőnyegek stb. voltak becsesek.²⁾ Mindezek ajánlották magukat a felséges asszony pártfogásába, kinek hosszú életet és teljes boldogságot kívántak. Voltak azután hangversenyek, és tánczok. A tánczban a jelen volt lengyel urak voltak a legjelesebbek.³⁾ A nép számára a vár legnagyobb kútjából az ünnepélyek egész első napján bor folyt hat csöven. Azon kívül voltak folytonos fegyverjátékok; s az egész ünnepély egy nagy tornával fejeztetett be.⁴⁾

* * *

S így, elvégre Budán, jövendőbeli székhelyén, midőn Kendali Anna a királyi vár küszöbét átlépte, most már mint királyné, mint Magyarország úrnője, kezdte meg életének új szakát, melyben mint a magyar királynak méltó hitvestársa, mint az udvar új rendezésének életadó lelke, s később mint családi körének gondos anyja, nem ugyan hosszú időig, de egész szívvel és lélekkel működött, s Magyarország történetében nevének, s női és anyai erényének áldott emlékét hagyta hátra.

Erről bővebben a harmadik közleményben.

WENZEL GUSZTÁV.

¹⁾ Marino Sanuto október 19-ke alatt.

²⁾ »Aprés disner les nobles hommes, bourgeois, citoyens, manans et habitans es villes, et cités de Transilénie, et autres firent présens a la dite dame de coupes d'argent doré, de plusieurs sortes de drap d'or ouvré sur vellours cramoisy, de satins de mesmes couleur, de granz tappiz de Turquie, luy suppliant par leurs harangues, qu'elle les eut pour recomandéz, et qu'ilz avoient longtemps désiré sa venue, prians a Dieu, qu'il luy donnast bonheur, vie, et longuement estre leur maitresse et princesse.« A franczia fegyverhírnök id. h. 108. l.

³⁾ »La se firent maintes dances, et entre autres y estoient ceulx du Roy de Pollayne, qui sont les mieulx disans et les plus doulx que je veiz jamais.« U. o. 109. l.

⁴⁾ »Celluy jour en une fontaine estant au meillieu de l'une des cours du chasteau, de la quelle yssioient six tuaulx, sortoit vin tout du long du jour.« U. o.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

» *Veresmarti Mihály megtérése históriája* « Bevezetésül Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből. Irta *Ipolyi Arnold*. Budapest, 1877. 8r. 502. és 358. l. (Régi magyar egyházi írók I. kötete).

Már hosszabb ideje, hogy ez önéletrajzot hazánk egyik lelkes és tudományos főpapja fölötte érdekes történelmi bevezetés kíséretében közzé tette. A történelmi és hittani dolgokkal foglalkozó körökben jelentőségét nem ismerték félre, röviden és megérdemelt méltánylással megemlítettett ezen lapokban is, de tárgyánál és némileg terjedelménél fogva is, alig hívhatta föl a nagyobb közönség részvételét. És mégis, kellő figyelemmel tekintve, van benne mind történelmi, mind lélektani tekintetben elég, mi azt ép oly érdekes, mint tanulmányos olvasmányyná teszi. Egy protestans lelkészből katolikussá lett egyszerű kanonok életéről és vallási küzdelmeiről van itt szó, ki az akkori felekezeti irodalom terén kitűnő szerepet játszott ugyan, s előadásának élénkségével, írásmódjának velősségével mint a magyar próza alakulásának egyik sikerkoronázott úttörője még ma is leköti figyelmünket, de ki ezért mégis csak szűk körben mozgott és korának eseményeire soha döntő vagy csak észre is vehető befolyást nem gyakorolt. És magának ezen szerény életpályának lefolyása is csak olyan eszmék, érzelmek, lelki belharczok és külső összeütközések körül forog, melyeknek jelentőségét az illető egyénre vonatkozólag senki sem vonandja ugyan kétségbe, de melyek jelentőségüket belérzelmeinek őszinteségéből és komolyságából merítvék, a nagyobb körökre, főleg napjainkban, csak közvetett érdekekkel bírhatnak, a mennyiben a fogékony egyéni kebel azon

eszméket, melyek korának és az őtet környező társadalomnak legfőbb mozgató elemei, gyakran öntudatlanul tükrözi vissza. Ezen összeköttetés egy kornak általános és az egyéneknek szellemi irányzata közt gyakran annál tanulságosabb, mennél igénytelenebbül nyilvánul az. Ez értelemben helyes Johnsonnak állítása, hogy az életirási följegyzések az irodalom legtanulságosabb és legélvezetesebb alkotásai közé tartoznak.

Azon aggodalmak, melyek a jelen esetben a felekezeti béke szempontjából Veresmarti kéziratának közzététele ellen felhozattak, elenyésznek a történelmi tárgyilagosság ama főki-vánalma előtt, hogy igyekezzék a jelenkor a multnak harcaival és szenvedélyeivel közelebbről megismerni, s tanulja azokat történelmileg megérteni, anélkül, hogy átvinné annak tulkapá-sait a jelenkor nézetellentéteire, és anélkül, hogy a történeti mult szenvedélyeinek hagyományaiban inkább keresné a nap harczá-nak élénkítő táplálékát, mint a tapasztalás kijózanító tanúságát.

A jelen esetben egyébiránt a nagyérdemű kiadónak ép oly mérsékelt, mint méltányos bevezetése, melynek talán egyedüli gyöngéje az, hogy hősének élete, a kor folyamához és eseményei-hez mérve, nem nyújt a terjedelmes rajzhoz eléggé téres alapot, a felekezeti félreértés vagy ingerültség lehetőségét úgy is telje-sen kizárja. Nem óhajtunk a felekezeti kérdések kényes terére lépni, de magának az életírásnak főtartalma, Veresmartinak a katolikus hitre való áttérése alig teszi lehetővé, hogy azt telje-sen elkerüljük. De e tekintetben van annak egy oldala, mely figyelmünket kiválólág igénybe veszi, új tanúságot szolgáltatván ahoz, hogy a szellemi és kedélyi élet jelenségei némelykor egy titkos lánczolat által vannak egymással összekötve, bármennyire eltérők legyenek is különben a korszakok, külviszonyok, vagy maguk az irányzatok, melyek befolyása alatt fejlődnek azok. Így a katolikus vallásra áttért protestans Veresmarti fellépésének némely árnyalatai egy, a catholica egyház kebelében fejlődött jelentékeny mozgalomnak, a Jansenismusnak és főleg a Port-royals apáczák történetének némely jellemző részleteire emlékez-tetnek.¹⁾ Midőn ugyanis Veresmarti protestans létére a legtisz-

¹⁾ L. Ste. Beuve »Port-royal.« I. s. k.

teletreméltóbb lelki harczok közt, szüntelen követeli hittanár társaitól, hogy czáfolják meg ellenvetéseit, nyugtassák meg aggodalmait, mert ha ezt tenni képesek, nem szándékozik soraikból kilépni, ¹⁾ egyházukat elhagyni, feledi, hogy a meggyőződés és meggyőztetés, eltekintve a kölcsönösen fölhozott okok benső valóságától, mindig egyéni dolog, mely az emberi kebel mélyében fejlődik és abban veri gyökereit, s hogy eszerint ő oly vallásos tekintély eldöntését veszi igénybe, mely képes legyen a tisztán egyéni felfogás hatalmát ellensúlyozhatni. Veresmarti köteyleinek és ellenzéseinek kiindulási pontja pedig épen az, hogy meggyőződése szerint a protestans egyházban ily tekintély jogosan nem létezhetik. ²⁾ Ép úgy a Port-royali apácák is, midőn azt állították, hogy ők nemcsak vallásuknak s egyházuknak, hanem egyházi főnökeiknek is minden rendeleteivel s parancsaival egyetértének, és azok iránti hódolatukat elvileg ki is nyilatkoztatták ugyan, de a kérdések részleteire nézve tényleg eltérő felfogásaikhoz lelkiismeretesen ragaszkodtak: hasonló, magában ellentétes állást foglaltak el, mely az illetőkre nézve, az adott egyházi viszonyok közt, a valódi gyökeres megoldás lehetőségét majdnem kizárta. A megoldás Veresmartira nézve a katholika hitre való áttérés volt. De mennyivel őszintébbek és mélyebben gyökerezők is az egyénre nézve a vallásos meggyőződés végalkulásának ily benső harczai, annival nehezebb azoknak kellő és elfogulatlan méltánylása az olyanok részéről, kikkel ő egy téren állónak hiszi és vallja magát, habár eszmementének következményei őt, gyakran öntudatán kívül, már egy egészen eltérő alap elfogadására vezették. Még nehezebbé lesz az érintkezés, ha oly egyéniség forog kérdésben, minő volt kétségkívül Veresmarti, kiben a vallásos buzgalom és áhitatosság nemcsak észszel s tudománynyal, de túláradó lelkesedéssel és erélylyel is párosult, és ki azon kívül az akkori egyházi polemiák nem épen gyöngéd iskolájában neveltetett. Ugy hisszük, az áttérését megelőző viták, zsinatok, szakviták alkalmával nem egy tanártársa vagy főnöke lett volna hajlandó a maga szempontjából Veresmarti személyére

¹⁾ L. s. k. megtérés historiája, I. 102. l.

²⁾ L. »megtérés historiája« 94—96. l. Az első zsinatunkról.

alkalmaztatni azt, mit későbbi időkben a kedélyes Perefiye püspök az előtte elvileg meghajló, de tényleg, és a kérdések részleteire nézve vele szüntelenül vitázó Port-royali apáczákról mondott, hogy »szentek mint az angyalok, de elbizottak mint az ördögök.« És mégis, ezen látszólagos elbizottság nem annyira az egyén jellemének hibája, mint inkább következménye azon szellemi ellentétnek, mely ott mindig nyilvánúl, hol valaki újonnan fejlődött lelkiismeretes meggyőződését vitatja, de még sem tud elválni nézeteinek régiebb alapjától és alakjától, habár ez az előbbinek érvényesítését ki is zárja.

Semmi sem viselheti könnyebben magán a megátalkodott elbizakodás színét, mint egy önmagában bensőleg ellentétes, de az illető által olyannak még föl nem ismert álláspont lelkesedett védelme.

Ha már a lélektani szempontról a történelmire megyünk át, Ipolyi püspök bevezetése nagyobb mértékben hívja föl figyelmünket, mint magának Veresmartinak megtérési historiaja. Mély tudománynyal, bő olvasottsággal, ritka tárgyilagossággal előnkbe állítva látjuk itt Veresmarti korszakának képét, vallási, politikai, társadalmi tekintetben megfejtve találunk minden célzást, élethűn rajzolva minden szereplő egyént, a kitünőket ép úgy, mint a szerényebb állásúakat, az országnagyokat és államférfiakat csak úgy, mint a szerény tudósokat és a bel- s külföldi hittanárokat, Forgách bibornokot és Pázmány Pétert ép úgy, mint Súrít vagy Taksonit, Bellarmint és Jampianust ép úgy, mint Parenst. És mily beható figyelemmel s kritikai lelkiismeretességgel vizsgálatnak és határozatnak meg az események színhelyei, mily gazdagok és érdekesek az irodalmi és bibliographiai adatok. Ritka mintáját bírjuk ezen bevezetésben a monographiai dolgozatok azon nemének, mely épen a történelmi társulatnak képezi egyik kedvencz földadását s melynek hivatása mintegy egyénitni és ez által élénkíteni az általános történelmi vonásokat. Magának Veresmartinak, a tárgy daczára is eléggé drámai előadása ép ezen bevezetés által nyer valódi életet és jelentőséget.

Minden vallási mozgalom szellemi tényezői közt ép úgy figyelembe venndők a kedélyi befolyások, mint a tisztán észbeliek. Egyik tényező sem zárja ki a másikat, hatásuk gyakran egy nyo-

mon jár, míg máskor majd az egyik, majd a másiknak befolyása érezhető túlnyomólag. Legtöbbször a kedély mélységén és bensőségén alapul a vallási érzelmek buzgósága, őszintesége és melegsége, melyet az észnek működése előkészít és támogat ugyan, de egymaga nem pótolhat. Hazánk vallási mozgalmait a kedély szempontjából tekintve, Magyarországon is minden felekezeteknél kétségekivül éppen annyi meleg, őszinte vallásos érzelem és meggyőződés tetézett, mint akármely más országban.

De (a mennyiben e kényes kérdések irányában egy majdnem teljesen hivatatlannak szabad egyéni benyomását kifejezni,) alig tagadható, hogy ott, hol a tisztán észbeli tevékenység befolyásáról van szó, a vallásos meggyőzések és a felekezeti alakulások képzésénél hazánkban az akkori szellemi mozgalmaknak főleg csak egy oldala volt képviselve, mennyiben a kölcsönös felekezeti nézetek és hittételek alapossága és belértéke rendesen sokkal inkább tisztán hittörténelmi és alaki, mint bölcsészeti és transcendentalis szempontból vétettek vitatás alá. Veresmarti megtérése historiájában az ellentétes felek egyaránt át vannak ezen eszmétől hatva. Kétségtelen, hogy ezen szempontok érvényesítése jellemezte Európaszerte a reformatió első korszakát, de ezen uralkodó irányzat mellett már akkor is mutatkoztak sok helyütt s talán nagyobb mértékben, mint nálunk, azon mélyebb vallás-bölcsészeti aspirációk, melyek későbbi időben a vallási ellentétek vitáiban oly hathatósan fejlődtek, míg hazánkban a mi bölcsészeti vita csak a pozitív vallás határain belül volt is az a legtöbbnél, fejlődését és bevezetését ezen határokon túl kezdte mindinkább keresni.

S habár a vallási mozgalmak ezen oldala nem szorítkozott kizárólag Magyarországra, a magyar reformatio és ellenreformatio korának sok jelenségeit megfejtí ez. Számos előkelő családnak a XVII-ik század folyama alatt a katholica hitre való visszatérése, melyet rendszerint nagy részben vallásos közönyösségnek, nagyravágyási combinatióknak vagy más külső okoknak szokás tulajdonítani, tán némileg azáltal is előmozdított, hogy a reformatio tanainak elfogadása alkalmával a vitázó hitfelekezetek ellentéteit főleg az egyik és másik részről fölhozott tényleges és alaki okok alapján vélvén megítélendőnek, az újlag vagy

új színezéssel fölhozott színleges okoskodásokban könnyen találunk elegendő indokot vallásos nézetciknek, vagy helyesebben felekezeti állásuknak módosítására.

Fölötte jellemzők e tekintetben Forgách Ferencznek szavai, melyeket Komjáti samarjai superintendenshez intézett, midőn Veresmarti dolgában nála megjelent.¹⁾ Hazánk felekezeti harcainak és vallásos mozgalmainak itt jelzett oldala kétség kívül nem meríti ki azok valódi jellemét, fejleményükre és annak különböző korszakaira kétség kívül még számos más általános és egyéni, szellemi, felekezeti és politikai tényezőknél volt döntő befolyása, de nem akartuk fönt említett történelmi megjegyzésünket elhallgatni, mert az Veresmarti históriájának átolvasásánál mintegy önként kínálkozik és bizonyosságul szolgál arra, hogy tárgyának egyszerűsége és egyhangúsága daczára mennyi anyagot nyújt az Veresmarti kora irányzatainak és szellemének több oldalú méltánylására.

Messze túl mennénk szerény ismertetésünk és megbeszélésünk határán, ha a t. kiadót, mindazon részletbe követnők, melyeket a személyeket illetőleg ép azért hoz föl, mert helyes történelmi érzetétől vezettetve, tisztán állott előtte, hogy mennyire jellemző Veresmarti megtérésének históriája a szerző korára nézve, nem az által, hogy bő vagy új adatokat hoz föl, de igen is az által, mert a történelmi élénkítésre termékeny talajt nyújt. Ha a kiadónak tudománya és buzgósága a személyes és tényleges fölvilágosítások és jellemzések terén még bővebb és gazdagabb eredményeket aratott, mint melyekkel a kedvező talaj kínálkozni látszott, fogadjuk azokat kétszeres köszönettel, annyival inkább ott, hol mint a jelen esetben a ritka irodalmi tökély a tárgy érdekességével párosul.

Legyen szabad e tekintetben rövid ismertetésünk végén főleg Forgách Fereucz bíbornok alakjára utalni, mely élénk életvalósággal domborodik ki a kor szereplőinek mesterkézzel rajzolt alakjai közül. Akármiképen vélekedjünk is ezen eszes és erélyes férfiuról, kiben híres családja fényének és hatalmának érzete a buzgó és tevékeny főpap öntudatával egyesült, helyeseljük bár

¹⁾ L. »Megtérés históriája« 122. l

vagy kárhoztassuk föllépését, nézeteit, vallásos és állami politikáját, nem fogjuk közönnnyel fogadni, hogy a magyar történelem egy nagy jelentőségű és befolyású egyénisége az utókor számára kitűnő élethűséggel ismét föllelevenítettett. És épen ezért nem csekély, bár öntudatlan érdeme az öreg Veresmartinak, (ki egyébiránt mint számos irodalmi és történelmi idézései, adomái stb. gyanítani engedik, abban nem kevésbé gyönyörködött, sőt talán némileg büszkélkedett volna is,) hogy »megtérése története« által hazája története egy érdekes időszakának ilymódon lett föllelevenítése alkalmat szolgáltatott.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.

KOSSUTH LAJOS

A »SZÁZADOK« 1877. 1—4. FÜZETÉRŐL.

Collegno al Baraccone, október 29. 1877.

Tisztelt uram! *)

Ön szives volt nekem a »Századok« folyó évi 4 első füzetét megküldeni. Becses kísérő levelének tartalma szükségessé tette, hogy mielőtt válaszolnék, a küldött füzeteket elolvassam. Engem emlékező tehetségem gyarlósága arra kényszerít, hogy tudományos olvasmányaimban bizonyos rendet tartsak: s egy tárgyra összpontosított figyelmemet különböző irányba kapkodással ne zavarjam. Az utóbbi hónapokban egy nehéz bonyolult tárggyal, a természeti erők egysége új elméletének tanulmányozásával voltam elfoglalva. Ez nem engedte meg, hogy a »Századok« átküldött füzeteit hamarább átolvassam. Most már átolvastam, s köszönetet mondva önnek szives figyelmeért, becses levelére válaszolhatok.

1. Igaza van Önnek, hogy én a természettudományok művelésére kiváló fontosságot helyezek, de ez nem annyit tesz, hogy a történelmi tanulmányok becsét s fontosságát kicsinylem. Egyik egy, másik más irányban hat közre a Nemzetélet fentartásához, s mind a két iránybani tevékenység nélkülözhetlen a Nemzetest egészségére. Különös is volna, ha éppen én kicsinyleném a történelmi tanulmányok becsét, éppen én, kit a kötelességérzet, hajlaim ellenére, egy hosszú életen át arra kárhoztatott, hogy politikával foglalkozzam. A kik ezzel foglalkoznak, kell hogy minden lépten nyomon a történelemtől kérjenek tanácsot, mert bár — fájdalom — igazat kell önnek adnom, hogy Nemzet aligha tanult valaha a történelemből, de azért az is igaz, hogy ez mindig két-

*) Czímezve van Thallóczy Lajos urnak, a Magyar Történ. Társulat segéd titkáranak.

lehetetlenül kivívja a maga logicáját a Nemzeteknek vagy életükben, vagy halálukkal. A ki politikával foglalkozik s azon »lux veritatis« fényével nem ismerős, mely a történelemből világít, jobb ha politika helyett kömivességre adja magát, mint a franczia szólásmód szól.

Áztán én az emberiséget — képletileg szólva — szerves testnek szeretem tekinteni, melynek szervei a Nemzetek. A törvény itt is az, a mi általában a természetben. Nem egység, hanem összhangzás a különféleségekben. Ezeknek észlelése s az összhangzás kapcsolatának kutatása egyike a legháladatosabb feladatoknak, melyeket az emberész magának kitűzhet a progressivitás érdekében. S e feladat a történeészé. Nem a chronistáé, hanem a történeészé. A kettő nem egy. Amaz csak az anyaghordó napszámos. Emez építész. De Nemzetek kettős organismusok. Nem csak az emberiség organicus tagjai, hanem collectiv egyéniségek is. Ez utóbbi minőségben semmi sem lehet reájok nézve fontosabb, mint az önismeret. Ennek kútfeje a történelem. Ez — ha szabad magamat így kifejeznem — a Nemzetegyen psychológiája. Ez egy szó eléggé jelzi, mennyire fontosnak tartom a történelmet. Növeli e fontosságot az: hogy »Nemzet« egyenesen történelmi productum. Faj, Nemzetiséget alkothat. Nemzetet csak a történelem. Nemzet, államgeographiai társadalom, mely csak történelmileg születhetik, történelmében él s történelmével kapja és bírja létjogát.

A természettudomány fontossága más eszmerend körébe tartozik. Az egynemű polgárisodás áramlatának sodrába tartozó Nemzeteknek van egy közös életük is, melylyel szemben, — nagy vágásokban érte a viszonyt — egyes Nemzetek olyformán állanak, mint a Nemzet egyes osztályai a Nemzethez. Nem vonhatják ki magukat igen súlyos hátrányok nélkül a közös élet vérkeringésének befolyása alúl. A nyugoti római birodalom szertedőlt romjain született új európai társadalom fejlődésének van egy országútja, melynek irányát az alkotó anyagszerek jelölték ki; s a ki a történelem világánál kutatja a társadalmi előhaladás ama korszakos mozzanatait, melyek mint megannyi mértföldjelzők állanak amaz országúton; úgy fogja találni, hogy az egynemű polgárisodás keretébe tartozó Nemzetek közös életében, korszakonként, még pedig bámulatosan logicus rendben, egy-egy uralkodó eszmeáramlat tűnik fel, mely a kor tevékenységének irányt szab.

Ennek befolyása alúl nem lehet magát kivonnia egy Nemzetnek sem. Vagy meg kell neki hódolnia, vagy elsepertetik általa. S a létért küzdelem nagy versenyében mindig azon nemzeteké az előny, melyek a kor irányával magukat legjobban azonosítják. Korunk vezéreszméje: a természet erőit, törvényeik felismerésének segítségével az emberi jólét szolgálatába szegődtetni. E vezéreszme a múltnak némely más mértföldjelzőitől annyiban különbözik, hogy itt elkésni a térfoglalásban, veszélylyel jár. A létért küzdelem nagy versenye az elmaradozót nyomorúságra kárkoztatja. Ezért tulajdonítok én a természettudományok művelésének kiváló fontosságot korunkban.

Hanem van benső összefüggés e közt, s a történelmi tér művelése közt. A természettudományi ismereteknek, miszerint a Nemzetre nézve gyümölcsözőkké válhassanak, a Nemzet gyakorlat, életébe kell átmenniök: s hogy átmelessenek, nemzeties irányban, kell műveltetniök, különben nem assimilálódnak a Nemzet életével. Erre sokat tehet a történész, ha feleleveníti a hagyományok emlékezetét, melyek kapcsolatot képezhetnek korunk vezéreszméje s a Nemzeti genius sugallatai közt a múlt időkben. Helyünket, melyet az európai társadalomban, mint annak integrans része történelmünkkel elfoglaltunk, csak úgy tarthatjuk meg, ha a kor vezéreszméje által kijelölt tevékenység ojtványágát, történelmi fejleményű Nemzeti jellemünk élőfájába ojtjuk. Ez élőfa ápolása az Önök hivatása, az ojtvány gondozása a természettudósoké. Üdvözlöm mindkettőjüket hivatásuk körében.

2. Nagyon helyes, hogy a Magyar történelmi társulat az anyaggyűjtést tekinti főfeladatának. Sok rejtett bányakincs vár még e részben kiaknázásra, mely nemcsak homályt oszlathat, és sok tévedéseket rectificálhat, hanem az események logicájára is világot vethet, a minélkül pedig lehet annalisokat összefércelni s azokat subjectiv hajlamok szerint kiszínezni, de történelmet írni, bizony bajosan.

Hanem kívánatos, hogy a kutatók megválasztásánál ne hiányozzék az ítészi discretio.

E megjegyzésre azon könyvismertetés indított, melyet a »Századok« ez idei III. füzetében Hunfalvy Pál úr adott Jalava (Almberg) finn író »Magyarország és népei« című munkájáról.

Jalava e munkája egyik részében egy előttem teljesen ismeretlen könyvet használt kútfőnek, melynek czíme: »Ludwig Kossuth's gesammelte Werke deutsch von Zerffy, *Privatsecretär desselben*. Leipzig, 1850«. S e kútfő után indulva a finnekről s a köztük s magyarok közt fenforogható fajrokonság felől velem bámulatos ostobaságokat és pimasz gorombaságokat mondat.

Zerffy, kivel én alig találkoztam egyszer vagy kétszernél többször ez életben, egyenesen hazudott, ha magát Privatsecretäremnek adta ki. Sohasem volt sem titkárom, sem semmim. Könyvét, miként idézve látom 1850-ben bocsátotta közre, tehát akkor, midőn én török földön voltam internálva. Alkalmasint azt hitte, hogy én ügyis oda veszek, hát bizton tűzhet ki hamis zászlót s faraghat nevemmel magának irodalmi üzlettökét, az nekem nem jut tudomásomra.

Nem veszttem oda, de biz azért csak most 27 év múlva Önnek küldeményéből jut tudomásomra, hogy nekem »Werke«im vannak, (Ez igen váratlan újság előttem, hacsak az egykori »Pesti Hirlap« szerkesztése azzá nem béráltatik) s hogy az én »Werke«-imet azon megszámlálhatlan spurius titkáraim egyike, kik titkáraim sohasem sem voltak, összegyűjtötte — németül.

Mi mindent bocsátott szélnek Zerffy nevemben? s van-e azok közt valami, mit magaménak elismerhetnék? nem tudhatom; mert könyvét soha sem láttam: hanem azt mondhatom, hogy én a finnekről s a magyarok fajrokonságáról tudtomra ez életben soha egy betűt sem írtam; bajos is volt volna írnom, miután nekem e fajrokonsági kérdésről még csak véleményem sincs. Soha sem foglalatoskodtam vele. Egészen kívül esik azon gyakorlatias szemponton, mely engem történelmi tanulmányaimban vezetni szokott. Azt sem mondhatom, hogy a finneknek akár morphológiája, akár culturtörténelme valaha specialis tanulmányaim közé tartozott volna, egyetmást azonban mégis csak tudok felőlük is múltjokról is, jelenökről is, s a mit róluk tudok, az merőben ellenkezik testi, lelki tulajdonaiknak, alakjuknak, jellemüknek azon szintoly ostoba és sértő leírásától, melyet Zerffy az én nyakamba var.

Én Zerffy eme productumát határozottan koholmánynak nyilatkoztatom.

Hogy a finn utazó ezt a koholmányt hiteles kútfőnek vette, azon, tekintve a körülményeket, nem csodálkozom, de hogy egy Hunfalvy, a ki magyar is, kortársunk is, s tudományos képzettségű történetbuvár hírében is áll, egy ily hitvány irodalmi üzérkedésnek oly vakon felül s azt vesszőparipának nyergelve oly hadonán nekem ront, mint a mikép tenni nem átalja már, kérem az mégis csak furcsa dolog.

Nem elég, hogy a tudós Akademicusnak, még csak eszébe sem jut, egy oly kútfő hitelessége felől kételkedni, mely, tekintve mégis csak nem egészen ismeretlen egyéniségemet, határtalan pöffeszkedő, durva bárgyúságaival a »falsum« bélyegét oly kiáltólag magán hordja: nem elég, hogy ő e falsumot borúra-derüre Kossuth könyvének decretálja; hanem, »vetera dum extollit, recentium incuriosus« finn rokonsági hevében a történész kötelességeiről annyira megfeledkezik, hogy engem e spurius kútfő bárgyúságainak alapján, amúgy ex Cathedra a »népszerű előítéleteknek hódolás szokásá«*val vádol*, már hogy engem, éppen engem, a kiről annyit tán mégis csak tudni kellene egy contemporaneus magyar történetbuvárnak, hogy egész nyilvános életem az úgy népszerű, mint népszerűtlen előítéletek elleni küzdelemben reassumálódik. Aztán akármi véleménynyel legyen is felőlem Hunfalvy ur, az mégis csak furcsa felfogásra mutat nemzetünk ítélő tehetősége felől, hogy az, egy oly ember által hagyhatta magát történelmi fejlődése egyik legnevezetesebb korszakában, nemzeti léte egyik legcriticusabb válságában vezéreltetni, a kit a tudós Hunfalvy appreciációja szerint, az Isten kegyelme még csak egy szemernyi közönséges józan észszel sem áldott meg. Igen, mert józan eszű emberről azt mégis csak bajos feltenni, hogy saját fajtát »minden lehető testi és lelki szépséggel« felcizcomázni képes legyen, ellenben az európai civilisatio keretéhez tartozó bármely idegen nemzetet, amúgy en bloc »hitvány ravaszoknak, csalóknak, testi és lelki tulajdonságaira nézve az emberiség legalsóbb fokán állónak« bélyegezhessen; — hogy a fajrokonságot akár mely nemzettel a világon saját fájára nézve lealázónak tarthassa, holott az emberiségnek az őskori Lemuroktól leszármazását sem lehet józan észszel lealázónak tartani, vagy éppen annyira menjen az esztelenségben, hogy a »finn rokonsági kérdést (Uram bocsáss!) *habsburgi cselszövénynek*« legyen képes nyilatkoztatni.

Hunfalvy ur egy cseppet sem kétségeskedik mindezen eszevesztetéseket rovásomra írni. Pedig ő tudós férfiú — történelmi buvár! »C'est ainsi qu' on ecrit l'histoire.« — Igazán nagy-szerű!! Elképzelhetem minő discretióval jár el a régi kútfők megválasztásánál, midőn saját korának tegnapiját ily jól ismeri.

Azonban, ha csak saját magamról volna szó, bizony nem hívtam volna fel Ön figyelmét Uram! e Don Quixotti szélmalom harcra. A tragikus humor nagy Mesterének Shakspearenek egyik bölcs bohócza ezt a kérdést veti fel: »tud-e valamit kedden a dicsőségről az, a ki hétfőn meghalt?« Én ezt a bohóczot nagy philosophusnak tartom. S mert az én hétfőm már nagyon közel lehet, tehát reputatióknak hasznát nem vehetem, a kedd pedig gondjaimon kívül esik; hát biz engem az, hogy mi véleménynyel vannak, vagy lesznek felőlem az emberek, egyáltalában nem érdekel. De itt nem rólam van szó. Itt az elégtétel erkölcsi kötelessége forog fen a Finn nemzet iránt, mely az Almberg könyve által saját nyelvén tudomására hozott otrombaságok által nemzeti önérzetében magát méltán sértve érezheti. Én a finnekkel semmi összeköttetésben nem vagyok. Hunfalvy, azt hiszem van. Le fog Ön kötelezni Uram! ha nyilatkozatom közlésével neki alkalmat nyújt, hogy a dolgot ott is a »Századok«-ban pár szóval rendbe hozza. Nincs őt szerencsém ismerni, de nem kételkedem, hogy ezt loyalitási tartozásnak tekintendi.

Különben szolgáljon ez tanúságul, hogy a kútfők megválasztásánál discretióval kell eljárni.

3. Magam is vettem észre, hogy Hazánk nem magyar lakosainak köréből ugyancsak merész históriai ferdítések kerülnek elé. Ezeknek megczáfolása Önöknek hivatásához tartozik. Hanem azt nem gondolom, hogy ilynemű ferdítések a Magyar állam aláadását eredményezhetnék. Ezek nem ölik meg a Magyar államot, azt csak maga a Magyar ölheti meg. Nemzet csak öngyilkossággal halhat meg. S az öngyilkosságnak leghalálosabb neme az: ha a Nemzet a helyett, hogy állami léte történelmi feltételeihez rendíthetetlenül ragaszkodva, történelmi fejleményű jellemét s egyéniségi típusát, mely egész múltján végig vonúl, gondosan megőrizné, egész múltját, melyben életgyökerei állanak, kirugja lába alúl s idegen érdekek síklójára

helyezkedik, melyen sorsának mestere többé nem lehet. Félek ezen a siklón csúszunk, s bizony rohamosan. Ettől félttem én a Magyar államot (ha ugyan még van), nem ama ferdítésektől. Az ugyan meglehet, hogy oly catastrofa vár reánk, mely Hazánkat történelmi típusából kivetköztetve, ama ferdítések áhításaival részben legalább össze fog esni, de ha ez megtörténik, oka az lesz, hogy a Nemzetünk sorsát intéző körök nem tanultak a történelemből, s nem magyar politikát csinálnak. Ez ássa alá a Magyar állam jövőjét s nem ama ferdítések. A Magyaroknak bizony becsületére válik, hogy Európában foglalván helyet, az európai államélet feltételeihez alkalmazkodni tudott, de alkalmazkodott anélkül, hogy saját eredeti jellemtypusát elvesztené, melynek bélyegét államalakító intézvényeire reányomta. Ama népcsoportok, (mert csak ilyenek voltak, nem Nemzetek), melyeket őseink helyben találtak, bármi tulajdonokkal birtak volna is, különben nem voltak képesek az új államalakulásra saját egyéniségük típusát reányomni; fajunk ezt megtette, magát államgeographiai fogalommal emelte; Magyar typussal iktatta be Hazánkat az Európai államok sorába; s jó mint balszerencse közt ily típusú állását egy ezred éven át fel is tartotta. Ez egy concret tény, melyet semmi ferdítésekkel nem lehet eldisputálni. Erős vára is volna e tény a jövődönnek, ha történelmi multunkat önmagunk meg nem tagadnók.

4. Fraknói Vilmos úr »Martinovics«-a reám, megvallom, kellemetlenül hatott. Hiszen, ha az valóban oly jellemű ember volt, mint a minőnek Fraknói festi, azt kellene róla mondanunk hogy a szó teljes értelmében egy haszontalan, komisz ember volt. Ily szabású emberek nem emelkedhetnek az eszmemartyrság magaslatáig; ez pszichologiai lehetetlenség; vagy ha véletlenül eszmemartyrokká erőszakoltatnak, nem halnak úgy meg, mint a miként Martinovics meghalt. — Atyám, mint fiatal ember, jelen volt Martinovics dessecratiojánál Budán s még öreg korában is meghatottan emlékezett vissza a jelenetre, mily megvetéssel mosolyodott el a halál fia, midőn »introibo ad altare Dei« szavai után reá kiáltották »non introibis«, s midőn ujjain a consecratio-nalis olaj-ledörgölési cerimonia végrehajtatott, mi méltóságteljesen mondott ennyit: »Tamen homo sum.« — Jellemtelen, komisz emberek nem tudnak így meghalni.

Én persze Martinovicsról nagyon keveset tudok. Bizalmas körben gyakran iparkodtam a beszélgetést Kazinczy Ferenczczel, Szulyovszkyval e tárgyra terelni, kik ugyanazon ügyért szenvedtek, melyért Martinovics meghalt. Szulyovszky őt nem is ösmerte személyesen. Kazinczy igen, — de nem szeretett e dolgokról beszélni, hanem ha mi keveset szólt: Martinovicsról mindig nagy tisztelettel szólt.

Azonban én az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvést merő mesének tartom. Nem volt ott semmiféle összeesküvés. Mindössze a 89-ki (nem az európai avatkozás szülte 93 ki, hanem a 89-ki) eszmék hajnalának pacsirtái voltak; azon eszméké, melyeknek mi 50 év múlva testet adtunk.

Az meglehet, hogy tudományos képzettsége nem volt oly alapos, mint sokoldalú. A ki sokféléből tud, ha csak nem olyan Leibnitz-féle portentum — mélyre kevesnél hathat. Kivált a természettudományok körében, hol tüneményeket kell hosszú éveken át észlelni, miszerint csak egy specialis kérdésre is megkapjuk a feleletet, — *Ars longa, vita Brevis*, hanem az nekem lélektani valószínűtlenségnek látszik, hogy egy oly komisz jellemű egyéniséget, a minőt Fraknoi Martinovicsában szemlélünk: annyi sok jeles hazánkfia bizalmával tisztelhetett volna meg, s az eszmék világában mesterének fogadhatott volna el.

Igaz, hogy Fraknoi bizalmas magánlevelekre hivatkozik, melyek az embereket kendőzetlenül amúgy pongyolában szokták praesentálni. Szeretném in extenso olvasni azon leveleket, mert azt tudom, hogy amúgy egyes részleteket kikapkodva magából a Miatyánkából is furcsa dolgokat lehet egész jó hiszemmel kisyllogizálni.

Hja! emberek vagyunk, nehéz dolog a subjectivitásból kivetközni. Bizony, bizony mondom, még Nero sem lehetett egészen oly erkölcsi torzalak, mint a minőnek Tacitus festi. Különben én nem ítélek határozottan Fraknoi műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott; sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismételhetem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott. Úgy látszott nekem, hogy hiányzik belőle a »caritas«. (furcsa, hogy a magyarnak erre nincs szava, ép úgy mint a »Keuschheit«-ra sincs — még majd azt mondhatják rólunk, hogy sem a Caritásról, sem a Keuscheitről nincs fogalmunk, mert ha volna, szavunk is volna reá).

Nem tudom, hogy még valami mondani valóm volna becses levelére.

Köszönetemet megújítva, van szerencsém Uram! Önt üdvözleni.

KOSSUTH LAJOS.

NYILT LEVÉL A »SZÁZADOK« SZERKESZTŐJÉHEZ.

Szíves volt velem közölni nagynevű hazánkfiának, Kossuth Lajosnak a Tört. Társulat segédtitkárához intézett levelét, és megengedni, hogy annak reám vonatkozó részére észrevételeimet közölhessem.

Igénybe veszem e felhatalmazást. Mert magam is nagy súlyt helyezek a levélíró ítéletére, és jól tudom, hogy sok ezren vannak ez országban, kik azt feltétlenül magukévá teszik.

Legkevésbé sem lepott meg az, hogy *Martinovics* életrajza, melyet a »Századok« f. évi első és második füzetében közrebocsátottam, »*kellemetlenül hatott*« reá. Természetesnek találok azt, aminthogy mások is osztottak ezen kellemetlen érzésben, midőn a kezeimbe jutott adatok világánál szétfoszlott a ködfátyol, mely *Martinovics* személyét boritá, és az újkor eszméiért lelkesülő vértanú helyett, a *valódi Martinovics* tűnt fel előttük.

De K. L. azt hiszi, hogy én nem az igazi *Martinovics*ot állítottam olvasóim elé. Lélektani lehetetlenségnek tartja, hogy »egy oly komisz jellemű egyéniséget, annyi sok jeles hazánkfi. bizalmával tisztelt volna meg, s az eszmék világában mesterének fogadhatott el.« És hivatkozik *Kazinczy Ferenczre*, a ki mindig »nagy tisztelettel szólt« felőle.

Nem tudom, mikép szólt *Kazinczy Martinovics*ról magán társalgásban. De azt tudom, *mikép írt*. *Kazinczy* nem szeretett *Martinovics*ról szólani. Irataiban is csak egy helyet találunk, melyben ítéletét felőle elmondja: azon nagyérdekű jegyzetekben melyeket *Szirmay Antalnak* »A magyar jakobinusokról« szóló tendentiosus munkájára írt.

*Szirmay Martinovics*ot romlott jellemű és tudatlan embernek festi. *Kazinczy* erre azt mondja: »*Martinovics pártját nem fogom. Vele soha szövetségben nem állottam, egyszernél többször*

nem láttam, s akkor is rosszan kaptam.» És azután elbeszélvén az esetet, mely 1789-ben Kassán, gróf Török házában történt, ítéletét így resumálja — szemben Szirmay jellemzésével: »*De ha Martinovics rossz volt is, a feje bizonyosan jó volt, s nemcsak talentuma volt, hanem volt tudománya is.*»

Kossuth továbbá lélektani lehetetlenségnek tartja azt is, hogy oly szabású emberek, mint a milyenek én festem Martinovicsot »az eszmemartyság magaslatáig emelkedhessenek,« s úgy haljanak meg, mint Martinovics halt meg.

Élénken sajnálom, hogy nagynevű hazánkfia ítéletét nem függesztette fel, míg dolgozatom befejező része is napvilágot lát. Ez azért késett oly soká, mert tudomásom volt arról, hogy a m. k. belügyminiszterium lépéseket tesz a Martinovics-féle perirományoknak kinyomozására, és remélettem, hogy a nyomozások nem maradnak eredmény nélkül.

Reménységem nem volt egészen alaptalan. A kir. ítélőtábla levéltárában egy, a személynök pecsétjével lezárt csomagot találtak, mely néhány hét előtt a belügyminiszter úr jelenlétében felbontatott. A csomag a perre vonatkozó iratokat tartalmazott.

Ezen iratok kétségtelenné teszik, hogy Martinovicsnak magaviselete, melyet elfogatása után tanusított, olyan volt, a milyent — hogy erősebb kifejezést ne használjak — csak gyenge jellemű embertől lehet várni. Nem viselte férfiasan sorsát. Nem titkolta el elvtársait és tervének részeseit, hogy azokat a jövőnek, és általuk eszméi diadalra jutásának lehetőségét megmentse.

Ellenkezőleg, azon volt, hogy lehetőleg sokakat compromittáljon. Nem kímélt olyanokat sem, kik, mint a megindított szigorú nyomozások kiderítették, egészen távol állottak tőle és terveitől. Kezembben van azoknak névsora, kiket mint »forradalmárokat« kész volt feláldozni a francia forradalom véres eseményei által felriasztott kormány kíméletlen szigorának. Kezembben van az általa a »Löbliche Hof-Polizeistelle«-hez címzett irat, melyben Verhovác zágrábi püspököt denunciálja, és légből kapott vádakkal halmozza el. Attól tartok, hogy ezeknek elolvasása után K. L. feltétlenül fogja Martinovicsra alkalmazni azt a sújtó ítéletet, melyet levelében feltételesen mond ki reá.

Ezek után még csak arra a felfogásra kell észrevételt ten-

nem, hogy Martinovicsék »a 89-iki (nem az európai beavatkozás szülte 93-iki, hanem a 89-iki) eszmék hajnalának pacsirtái voltak.« Ezen felfogás nem felel meg a tényeknek. Martinovicsék egészen a 93-iki elvek álláspontját foglalták el. És az általok megindított mozgalom lényegesen különböző volt mindazon nemzeti mozgalmaktól, melyeknek hazánk előbb és utóbb színe helye volt.

Kezeim között van a Martinovicsék által terjesztett káték egyike. A negyedik fejezetben előfordul többi között az a kérdés:

»Kik azok, kik az emberi nemzetet elnyomják és igen szükségessé teszik a felzendülést?«

A válasz így hangzik:

»A különös szabadsággal uralkodó, privilegizált, rendek; u. m. királyok, nemesség, papok stb. A józan okosság úgy nézi ezeket, mint az emberi nemzetek hármasszorát.«

Az ötödik fejezet a királyokról szól; s többi közt ezt a kérdést tartalmazza:

»Vagyon-e jussa egy nemzetnek, hogy a királyokat a királyi székről letaszítsa?«

»A nemzetnek — válaszol a káté — nemcsak jussa vagyon eltörölni a királyokat, hanem tartozik is azt megcselekedni, ha szabad akar lenni, és ha a maga szentséges jussaival élni akar.«

Úgy hiszem, ezek után, és még inkább cikkem befejező részeinek elolvasása után, nem fognak »subjectivitásról« és »a caritas« hiányáról vádolni.

Egyébként szabadjon megjegyeznem, hogy jól ismerem a történetíró azon szent kötelességét »ne quid falsi dicat, ne quid veri dicere non audeat.« De nem gondolom, hogy a történetíró fel volna hatalmazva: a »caritas« kedvéért az igazságtól egy hajszálnyira is eltérni.

A történetíró, szerény nézetem szerint, legjobb belátása és lelkének sugallata szerint, *leplezetlenül* tartozik feltárni az igazat és a valót; még ha ezen kötelesség teljesítésében a nemzeti múlt hagyományai is ellentétbe jő.

FRAKNÓI VILMOS.

N Y I L A T K O Z A T.

A »Századok« szerkesztősége közölte velem Kossuth úr nyilatkozatát, alkalmat szolgáltatván nekem, hogy azt a finn irodalomba is juttassam, a hol, úgy vagyok meggyőződve, nagyon szívesen fogják venni. A finnek előtt is nagy hírben áll Kossuth, nemcsak mint *európai*, de kiváltképen mint *magyar* nevezetes ember; jól esik majd megtudniok, hogy ő igen távol volt és van attól a gyermekes elfogultságtól, a melyet Zerffy neki tulajdonított.

De a nyilatkozatban egyéb is van, mire viszontag szükséges az észrevétel. Kossuth elpanaszolja, illetőleg vádol engem, hogy én egy hitvány irodalmi üzérkedésnek vakon felültem s azt vesszőparipának nyergelve oly hadonán neki rontottam, a miképen tenni nem átallottam. Kossuth azért gáncsol tehát, hogy historicus létemre a Zerffy üzérkedésének felültem. — Felültek annak velem együtt mindnyájan, a kik a kérdéses kiadást ismerik, mert megfoghatatlannak hitték és hiszik, hogy Kossuth tudomására nem jutott volna, a mit Lipcsében 1850-ben róla írtak, vagy épen munkái gyanánt adtak ki. Csak most, a jelen nyilatkozatából, tudja meg a világ, hogy az a három kötetes munka »falsum«; csak ezentúl nem szabad arra, mint Kossuth munkájára, hivatkozni. Svajjon igazán vesszőparipájának nyergeltem-e azt a falsumot? Ellenkezőleg, megakartam a finn íróval és olvasókkal értetni, hogy Kossuthnak abbeli véleményére, ha »genuinus« találna is lenni, hivatkozni sem kellene. A Jalava (Almberg) könyvéből idézván, a mit Kossuth munkájából kiírt, s a mit ezen zárszókkal fejezett be: »Ha Kossuthnak, kit nemzete istenit, így ítél a finn rokonságról, képzelni lehet, mint vélekedtek mások arról«, azt tevém hozzá: »Finn írónk felejteni látszik, hogy tudományos kérdésben a politikai tekintély mit sem hat. Kossuth erre nézve is a népszerű előítéleteknek hódolt; ő életében egy finn embert sem látott, finn könyvnek talán léteről sem hallott, az éjszaki világhistóriát nem ismerte: de szokása szerint bátran ítél s nevetségessé teszi magát az által, hogy a finn rokonsági kérdést habsburgi cselszövénynek tartja. Az én tudomra, legalább ezt a czáfólast senki sem vette nálunk tekintetbe.« — Lehet hibás az a véleményem, hogy Kossuth 1850-ig nem fog-

lalkozott se a finn kérdéssel, se általában az északi világhistóriával, a melyhez a magyar politikai reform-vitatkozások idejében példakért vagy felvilágosításért senki sem folyamodott. De a Zerffy által nyomtatva kiadott véleményéből Kossuthnak — a finn rokonságra nézve — a melynek falsum voltát senki sem tudta, más egyebet lehetetlen volt kiolvasnom. Az a véleményem is talán nemcsak hibás, de sújtó is, hogy Kossuth a népszerű előítéleteknek hódolt. De az 1866 óta kibocsátott *encyclicái* mintegy reám kényszerítették azt. Egyébiránt bizonyos nagyságok könnyen megférnek bizonyos fogyatkozásokkal. I. Napoleon igen nagy francia ember létére a francia orthographiában gyengébb volt — azt mondják — egy közönséges nyelvmesternél; Kossuth tekintélye sem szenvedne nagy csorbát, ha meg is vetné a finn rokonságot. Csak az lett volna igazán nevetséges, a mit Zerffy reája hazudott, a mint most tudjuk, ha azt a rokonságot habsburgi cselszövénynek tartja, s maga részéről bárgyúnak vagy éppen bűnösnek declarálja, a ki azt a kérdést vitatja.

Végre Kossuth szemrehányást csinál nekem abból, hogy e kútfő (a Zerffy kiadta könyv) hitelessége felől nem kételkedtem, pedig én »tudós férfi, történelmi buvár« volnék. »Igazán nagyszerű! folytatja, elképzelhetem, minő discrectióval jár el (t. i. én) a régi kútfők megválasztásánál, midőn saját korának tegnappját ily jól ismeri!« Nincs jogom azt követelni Kossuthtól, hogy ne méltóztassék elképzelni, minő discrectióval járok el a régi kútfők megválasztásánál, hanem tessék megolvasni csekély munkácskáimat, s meglátja majd, a mit hiába igyekszik elképzelni. Mondom, azt Kossuthtól nincs jogom követelni. Annyit mégis kénytelen vagyok elmondani, hogy jól meg tudom különböztetni a kútfőket a véleményektől. Amazokkal igen is gondolok, ezekkel nagyon keveset törődöm. A kútfőket, tehetségemhez képest, kutatom, bírálgatom, hogy belőlök valami tudományost merithessenek: a véleményeket véleményeknek hagyom. Kossuth véleménye, akár az apokryph, akár a valódi, s bármilyen legyen is az a finn rokonságra nézve, a kérdés kútfőihez nem tartozik.

HUNFALVY PÁL.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A SZEPT. 4-én tartott választmányi ülésben Horváth Mihály elnök meleg szavakkal üdvözölte a kirándulásról visszatért tagokat, örömmel emlékszik meg annak sikeréről s kijelenti, hogy a gazdag és fényes eredményekre vonatkozó jelentések a »Századok« VIII-ik füzetében fognak világot látni.

Következtek a felolvasások. Gróf *Széchen* Antalnak »Veresmarti megtérése« című rajzát a titkár, s *Thallóczy* Lajos saját értekezését Bornemisza Postilláiról olvassa, mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Titkár bemutatja a pozsonyi kirándulás alkalmából készített s hatóságokhoz és egyesekhez intézett köszönő-íratokat, melyek elküldése elrendeltetett. Különösen kiemeltettek gróf Batthyány József főispánnak és Nagy-Szombat városának azon hazafias tette, hogy nagyszerű levéltáraik közérdekű darabjait lemásolás végett a társulat rendelkezésére bocsáták.

Azután felolvastattak az egyes megyék átiratai. Nógrád-megye jun. 16-án szívesen fogadva »a hazai történeti irodalomra már eddig is üdvösen hatott társulat felhívását«, továbbá Kolozsvár jul. 7-én, Tolna-megye megkapván az erre megkívántató kormány-engedélyt jul. 10-én, Békés-megye jul. 31-én, Komárom városa aug. 19-én, Turóc-megye sept. 15-én »tekintve ezen társulat eredménydús működését, nemkülönben hazafias irányát«, elhatározták a társulat alapítói sorába lépni, — mely átirataik örvendetes tudomásul vétettek s egyúttal az illető helyhatóságoknak köszönő iratok küldetnek.

Felvétettek évdíjas tagoknak: *Spiegel* Samu, tanárjelelt, *Tóbel* Ágoston, tanár, Budapest (aj. *Thallóczy*), *Járvás* Mihály, Szt.-György, (aj. *Chernel* K.), *Roch* Gyula, tanár, *Bossányi* József, tanár, *Hayek* Vincze, tanár, Nyítrán (aj. *Csösz* Imre), *Marusák* Pál, *Fercsák* Károly, Pesten (aj. *Csánki* D.), *Jencsik* József, mézszármester, Ft. *Rády* György, Homonna (aj. *Doby* A.), *Chocholus* Károly, Nyitra (aj. *Csösz* I.), *Rácz* Géza, *Erdélyszky* Mihály, (aj. *Szalay* J.), ifj. *Szinnyei* József, (aj. b. *Nyáry* A.), ifj. *Kristyory* János, sütőmester, Arad (aj. *Balthazár*), *Csornai* ktár, (aj.

a titkár), *Hamburg* Izor, tj. Pesten (aj. Thallóczy), *Rédeki* István, aljbíró, *Mezei* Ferencz, pléb. Szakolczán (aj. Deák F.), *Bartók* Géza, Bpest, (aj. Csaplár B.)

Örvendetes tudomásul vétetett gróf *Eszterházy* Dániel levéltárnokának, Baján László úrnak sept. 11-én kelt levele, melyben tudatja, hogy a társulat közbenjárására a nemes gróf elhatározta levéltárát (mely az ifjabb *Eszterházy* ág levéltára) a nemzeti muzeumban helyezni el.

Zilahi Kiss Lajos megküldi a társulatnak *Simigianus* történeti művének egy XVII-ik századi másolatát, mely is köszönettel fogadtatott.

Bereg-megye jun. 26-án kelt átíratában felkéri a társulatot, hogy az ezen tck. megye megbízásából ugyancsak a megyéről *Lehoczky* Tivadar által írandó monographiát annak idejében szakemberek által bíraltassa meg, mire a társulat késznek nyilatkozott.

Bátorfi Lajos »Adatok Zalamegye történetéhez« című folyóiratának folytatathatására segélyt kér. Ámbár a társulat nincs abban a helyzetben, hogy a vállalatot anyagilag támogathassa — de hajlandó hozzájárulni szellemi támogatásához azon esetre, ha érdemes rá, s e czélból megbíralás végett kiadatik *Deák* Farkas v. tagnak.

Doby Antal, társulatunk egyik legtevékenyebb és buzgóbb tagja »Adalék a czéhek történetéhez« című értekezést küldött be, mely is kiadatik *Rómer* Flórisnak, mint az ipartörténeti bizottság elnökének.

Sztelekovics István gömör-megyei levéltárnok regestákat készített Gömör-megye levéltárában levő s a XVI. és XVII-ik század történetére vonatkozó levelekről s más iratokról, mely is köszönettel fogadtatván, kiadatik *Pauler* Gyula és *Thaly* Kálmán választmányi tagoknak.

Több apróbb ügy elintézése után határozatba ment, hogy a Társulat pénzerejéhez képest 1000 frtal vesz részt a magyar rente - kölcsönben, mely az alaptőkéhez lesz csatolandó.

Végül a pénztárnok bemutatja mult havi számadását.

Bevételek:

1. Pénztári maradvány junius hóról	2367 frt 56 kr.
2. Alaptőkebéli papírok kamatszelvevényei	421 » 84 »
3. Folyószámlára elhelyezett pénzek kamatai	28 » 11 »
4. Befolyt tagdíjak	240 » — »
5. Újabb alapítványok	700 » — »
6. Előfizetés a »Századokra«	6 » — »
7. A »Századok« régibb folyamaiért	3 » 60 »
8. Dísz-oklevelekért	24 » — »

Összesen 3791 » 11 »

51*

Kiadások:

1. Titkári, s. titkári s pénztárnoki illet- mények és szolgák fizetése . . .	390	frt — kr.
2. Írói tiszteletdíjak	104	» 87 »
3. Könyvkötői számla	42	» 54 »
4. Szétküldési költségek s egyéb kiad.	42	« — »
5. 2100 frt szőlővált. kötv. vételára	1576	» 75 »
6. » » » » megt. kam.	8	» 48 »
Összesen . . .	2164	frt 64 kr.
Pénztári maradvány október hóra	1626	frt 47 kr.

A nov. 3-án tartott választmányi ülésben ismét *Horváth Mihály* elnökölt. Két felolvasás volt: *Thurzó György* kincstára *Szilágyi Sándor*-tól, mely e főurak bicssei kincstárát ismertette, kiemelvén különösen a leányai lakadalmára fordított költséget a köpcsényi levéltárban levő összeírások, följegyzések s számadások alapján; Magyarország földrajza a török uralkodás idejében, *Márki Sándor*tól, (olv. *Thallóczy*), mely a »Századok«-ban fog világot látni.

Titkár három alapító tagot jelent be: b. *Nyáry Albert* (aj. *Thallóczy*), *Radvánszky Károly* (aj. b. *Radvánszky Béla*), *Kőváry László* (aj. *Deák Farkas*).

Évdijas tagokul megválasztattak: *Pulszky Károly* (aj. *Szilágyi Sándor*), *Prém József*, Bpest, (aj. *Thallóczy*), *Bihari Kálmán*, H.-Szoboszló, (aj. *Mándy L.*), *Batka János*, vár. hivatalnok, Pozsony, (aj. *Helmar Á.*), *Schöffmann János*, p. ü. fogalmazó, Pozsony, (aj. *Wagner Lajos*), *Krivány János*, Arad, *Jagocsi Péterffy József*, min. biztos, Bpest, (aj. *Szilágyi S.*), gr. *Somssich Ödön*, Kadarkút, (aj. *Deák F.*), *Szabó Mihály*, Kocsolán, (aj. *Boér János*), *Kovács Kálmán*, min. tan. Bpest, (aj. *Deák F.*), *Nádasdi Badán Bertha* úrhölgy, Nádasd, (aj. *Szmrecsányi Emil*), *Sebestyén Pál*, k. tábl. bíró, Bpest, (aj. *Gyárfás J.*).

Titkár felolvassa *Kőczán Ferencz* úr levelét, melyben ez jelenti, hogy miután az a ház, melyben *Szalay László* született, birtokában van, szeretné azt márvány emléktáblával megjelölni, kéri a társulatot, hogy közölje vele *Szalay L.* születési évét és napját s a felírás tervezetét; mely is következőleg állapítatik meg:

E HÁZBAN SZÜLETETT
SZALAY LÁSZLÓ

1813. apr. 18-án.

Kóczán Ferencz urnak pedig hazafias és kegyeletes tetteért a társ. köszönetet szavazott.

Schrauff Károly külföldi tag igen becses ajándékkal lepte meg a társulatot, néhány XVII—XVIII-ik századi írott könyvvvel, melyek közt egy 1600 elejéről való szakácskönyv, kertészeti munka, lógyógyászat, Balassa Bálint (nagy részben a II-ik) néhány versének a kékkői levéltárból vett másolata, egy parstilionarium stb., melyekért Schrauffnak a társulat köszönetet szavazott meg.

Gróf *Baththyány* József Mosonmegye főispánja a társulat köszönő levelére levéltárát a társulat kutatásaira jövőre is szíves készséggel felajánlja, mit a társulat, tekintve, hogy e levéltárban még rendkívül sok becses adat van, hálás köszönettel fogad.

Deák Ferenc a czéhbizottság nevében jelenti, hogy az anyag nagy része s a szükséges értesítések beérkezvén, a bizottság a közelebbi ülésben jelentést teend erdélyi működéséről, valamint azt is, hogy az anyag miként leendő feldolgozására a terv készítésével ő bízott meg.

A budapesti népoktatási kör e hét folytán népszerű felolvasásokat rendezend s felkéri a Történelmi Társulatot, hogy maga is vegyen részt ezen felolvasásokban. A társulat fel fogja hívni tagjait, hogy a kik ezen felolvasásban részt akarnak venni, jelentsék magukat a társulat titkáranál.

Jelentés tétetett a hadi bizottság múlt havi üléséről, melyből a társulat örömmel győződött meg, hogy e fontos ügyben a bizottság igen czélszerű lépéseket tett.

Felolvastatott a pénztárnok múlt havi kimutatása :

I. B e v é t e l e k :

1. Befolyt tagdíjak	280 frt — kr
2. » alapítvány	100 » — »
3. Pénztári maradvány szeptember hóról	1626 » 47 »
Összesen	2006 » 47 »

II. K i a d á s o k :

1. Titkári, seg. titkári s pénztárnoki illetmények	350 frt — kr.
2. Írói tiszteletdíjak	128 » — »
3. Szétküldési s irodai költs.	70 » — »
4. Részfizesítés a társulat részéről aláírt 1000 frt magyar járadékkölesönre	345 » 30 »
Összesen	893 frt 33 kr.
Marad november hóra	1113 frt 14 kr.

Végül zárt ülés tartatott, mely igen nagy horderővel bíró határozatot hozott. A M. Tudományos Akadémia történelmi bizottsága s a Tört. Társ. választmányi tagjai közt hosszabb idő óta folyt az eszmecsere az iránt, hogy a jövő évtől kezdve közösen adjanak ki az apróbb történelmi források, művelődéstörténelmi adatok s államférfiak és hadvezérek levelezései közlésére egy évnegyedes folyóiratot, s ez ügyben ma d. u. mind a Tud. Akad. tört. bizottsága, mind e társulat végérvényesen határoztak. Az évnegyedes folyóirat »Történelmi Tár« nevet viselendő, megjelenend minden évnegyed elején 12 íven: tehát egy évfolyam 48—50 ívből álland. Az árát, hogy a nagy közönségre nézve is hozzáférhető legyen, példátlan olcsón egy évre 2 frt 50 kr. s bérmentes postai küldéssel 2 frt 80 krban állapították meg.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Mióta juliusi füzetünk megjelent, a folyóiratok egész halmaza fekszik előttünk, melyről olvasóinknak számot kell adnunk, s melyek több igen érdekes közleményt tartalmaznak. A »*Könyvszemle*« sept.-októberi füzeté a szokott rovatokon kívül a muzeumi könyvtári kiállítás jegyzékét hozza. A egyes közlemények rovatából értesülünk, hogy a gróf Berényi Ferencz által a muzeumnak ajándékozott könyvek közt vannak a »*Relationes ordinariae et extraordinariae*« című hirlapnak 1696—1708, továbbá 1716—1717. évi folyamai; a többi évfolyamokat méltányos ár mellett szívesen megveszi a muzeum. A Párisban megjelenő »*L'Art*« című folyóirat, Rómertől hoz egy cikket a Corvinákról. — A »*Philologiai Közöny*« 5-ik füzetében Marczali értekezik Anonymusról. — A *Ludovica Academia Közönyének* októberi füzetében az I. Leopold császár által kiadott katonai szabályokat közli *Fehérpataky* László. — Az »*Archaeologiai Értesítő*« 8-ik számában sok érdekes cikk van: *Henszlmann* Imre úti-jegyzeteit adja (Karlstein és Prága), *Rakovszky* István adatokat szolgáltat a városi toronyórák történetéhez Pozsonyból, hol már 1440-ben volt városi toronyóra. Igen óhajtható volna, hogy tisztelt munkatársunk apróbb művelődéstörténelmi dolgozatait (azok mind Pozsonyra vonatkoznak,) összegyűjtve közzé tegye. *Nagy* Imre két tatárfutás előtti pecsétet ismertet rajzokkal. A *Tárca*, *Dedk*-tól, *Thaly*-tól, *Hampel*-tól, *Thallóczy*-tól stb. hoz igen tartalmas és érdekes közléseket. — A *Literarische Berichte* 2-ik füzetében 3 nagyobb cikk van

Hunfalvy Páltól a magyarok és szerbek (a Prágában megjelent francia mű ismertetése), *Szabó* József hazánk geológiájáról s *Heinrich* a Corvinaokról írnak. Tüzetesen vannak ismertetve az Académia, a Tört. Társulat s Term. Társulat működése. — A *Protestáns Egyh. és Iskolai Figyelmező* VIII., IX. és X-ik füzetében több prot. egyháztörténelmi közlemény van *Szilágyi* Sándortól, *Zsilinszky* Mihálytól, *Papp* Károlytól, *Thallóczy*-tól, *Hoffer* Endrétől, *Révész* Imrétől. — A »*Keresztény Magvető*« IV.füzete folytatja *Simén Domokos* igen érdekes közleményét: »Az unitariusok könyvnyomdái és azok kiadványai.« — A temesvári »*Történelmi és Régészeti Értesítő*« két utolsó füzetében *Kupeczky* életéről *Ormos Zsigmond* közöl egy érdekesen írott tanulmányt, mely nevezetes hazai festőnket kellően méltányolja. *Titelről*, mint prépostságról, káptalanról, hiteles helyről és várról a szétszórt adatokat *Ivánfy Ede* állítja össze. A zsádányi avar telepekről *Péchy József* értekezik, egy figyelmet érdemlő czikkel, mely megérdemelné, hogy a szakemberek az általa felállított nézethez hozzá szóljanak. A Veterani barlangról *Bolleszny* Antal szól. A tárcza mindkét füzetben érdekes. — A »*Figyelő*« III-ik kötetének 2-ik és 3-ik füzetében is igen sok érdekes irodalomtörténeti dolog van. *Fehérpataky* Lászlótól vallás, irodalom az Árpádok alatt, *Thaly* Kálmántól, Adalék a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, *Békési* Concilia Emil egy ismeretlen szótárról, *Felméri* gróf Mikó Imre leveleiből, *Heltai* magyar krónikája *Helmártól*, *Szirmay* Antal és *Hungariája* *Vajda Viktortól*, Jog és Természettudomány az Árpádok alatt, *Fehérpatakytól*, gróf *Dessewffy* levele *Széchenyi*hez, *Abafytól* stb. — A »*Budapesti Szemle*« f. évi nov.-decz. füzetében *Salamon* Ferencz megírta Pannónia történetét »A római hódítás Magyarországon« cím alatt. Történeti irodalmunknak egyik legbecsesebb és legnevezetesebb terméke. A legkiterjedettebb forrástanulmányok alapján valódi történetírói criticával állítja össze szerző a római Pannónia történetét: képet ad róla, hogyan lett a celta Pannónia rómaivá? — Az »*Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landesurkunde*« XIV-ik kötetében *Werner* római consuli denarokról értekezik, *Goos* Károly folytatja nagyszabású értekezését a Duna mentének régi művelődéstörténetéről, *Teutsch Frigyes* a szász életet a XV-ik század végén s *Theil*, *Konrad* Mihály élettrajzát közli. — Az »Adatok Zalamegye történetéhez« című *Bátorfi* által szerkesztett havi folyóirat IX. kötetének 1. 2. 3. füzeté elhagyta a sajtót változatos tartalommal.

— Az őstörténelmi és embertani VIII. Budapesten tartott congressus (1876) »Compte-rendu«-jének első kötete a Franklin-társulat igen díszes kiállításában 706 lapon terjedő vaskos kötetben elhagyta a sajtót. A congressus tagjai ingyen kapják: bolti ára 14 frt.

— Dr. LÁZÁR GYULÁTÓL »Az Ozman uralom története« című munkának II-ik befejező kötete a Franklin-társulat kiadásában igen díszes kiállításban elhagyta a sajtót. A munka egész napjainkig van lehozva, s tekintet van benne fordítva a török uralkodásnak történetére hazánkban.

— Néhány igen érdekes külön lenyomat fekszik előttünk. B. Nyáry Jenőtől az érdekes aggteleki ásítások eredménye: »Les Hommes de l'âge de la Pierre dans la caverne d'Aggtelek comté de Gömör.« — Szentkláray Jenőtől a délmagyarországi társulat egyik legalaposabb dolgozó társától »Torontálmegyei östelepek a Tisza mentén«, mely érdekes adalék a tiszai östelepek tanulmányozásához; Csontos Jánostól a Konstantinápolyból érkezett Corviuak »bibliographiai ismertetése«, mely német fordításban is megjelent; id. Szinnyei Józseftől »Hirlapirodalmunk 1848—49-ben«, mely szerint a mondott években 85 magyar, 73 német, 9 tót, 7 szerb, 5 román, 4 horvát, 2 francia hirlap és folyóirat jelent meg. Szinnyei mindenikről külön részletes leírást közöl. Továbbá »A magyar nemzeti Múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalom történeti kiállítása.

— A Bécsi Tud. Akadémia Archivjának LV-ik kötetéből külön is megjelent »Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. im Jahre 1623« Tadra Ferdinandtól a prágai egyetemi könyvtár Scriptorától, mely Wakensternnak 22 erdélyi kiadatlan levelét közli, melyeket ez ipához Harrach Károly titkos tanácsoshoz írt.

— A FRANKLIN TÁRSULAT egy irodalmunkban meglehetősen érzett hiányt pótol azzal, hogy dr. Müller Dávid világtörténelmét magyar átdolgozásban teszi közzé. Az átdolgozás Mangold aradi tanártól van, ki azt szakismerettel s alaposan eszközöl. Az I. k. az ókor 28 nagy íven fog megjelenni, s ára 3 frt lesz. A második kötet már egészen önálló alagra lesz fektetve — s ezt helyeseljük, mert egészen más beosztású világtörténetet kíván a magyar közönség mint a német. Reméljük, hogy e munka megérdemlett pártfogásban részesülend.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Társulatunkat ismét gyász érte, mint mindannyiszor, midőn hazánk kiválóbb férfiai egyikét gyászolja; a f. évi nov. 9. elhunyt

gróf KÁROLYI GYÖRGY,

v.b.t. t., társulatunknak egyik legrégibb alapító tagjai közé tartozik. Egyike volt a M. Tud. Akadémia alapítóinak is: annak kezdettől fogva igazgató- s 1832. óta a II. osztálynak tiszteleti tagja. Ki kell e helyen emelnünk, hogy első volt azon magyar főurak közt, ki roppant becsü levéltárát megnyitotta a buvároknak — ama levéltárat, melybe bejutni azelőtt a lehetetlenséggel volt határos, nem akarván a históriai igazság napfényre hozását késleltetni. S e nemes tette megérdemelt jutalmat aratott: ezáltal sikerült neki üsének, Károlyi Sándornak emlékét rehabilitálni.

— AZ ERDÉLYI MUZEUMEGYLETI KÖNYVTÁR kiadta többszörös példányainak jegyzékét. Ez már a 3-ik jegyzék, melyet a Muzéum-egylet kiadott, összesen 2443 számot foglal magában s köztük igen sok becses könyv van, mint pl. *Heltai Verböczyje*, *Meliustól Jóh* könyve, *Alvinczinék*, *Medgyessynek*, *Pázmálynak* több munkája, *Hellópaeus* stb. Különösen sok érdekes *Transylvanicum* van benne, melyeknek nagy részét úgy tudjuk a Nemzeti Muzéum szerezte meg.

— A NEMZETI MUZEUM könyvtárának előszobáját állandó kiállítási helyiséggé alakította át, s magyar történeti s irodalomtörténeti kiállítást rendezett ott igen érdekes csoportban. Mindjárt legelől az oklevelek és levelek szekrénye ötlík szemünkbe: melyet megnyit egy 1224-iki aranybulla s bezár IV. Mohammed szultán díszfermanja, 139 darabot foglalván magában. Azután jönnek a Codexek szekrényei a XII—XVI. századból: a halotti beszéd Codexétől II. Lajos számadási könyvéig 26 codex, köztük a Corvinák. Harmadik rész a magyar nyomtatványokat foglalja magában a krakói 1531-iki colloquiumtól az 1707-iki hadi regulakig 65 darabban. Negyedik rész a latin és német nyomtatványok 1473-tól 1686. Első a búdai krónika s utolsó a 42-ik szám egy 1686-iki olasz ujság Buda ostromáról. A szekrények fölött mint ötödik cso-

portozatban az arczképek és csataképek vannak elhelyezve 83 keretben. E kiállítás alkalmat nyújt a közönségnek s a fiatalságnak tájékozást szerezni sok olyan dologról, miről hallott beszélni, de mit soha sem látott, — ízléssel van rendezve, kellemes benyomást tesz a szemlélőre s azt egyszersmind oktatja is. A gondolat és kivitel *Fraknoi* érdeme, kit munkájában az igazgató s a könyvtári személyzet is támogattak. E kiállításról egy tájékoztató catalogus is jelent meg, mely azonban nemcsak száraz névsor, hanem a hol szükséges, a felvilágosító adatokat is magában foglalja. Hogy rendezése mennyire gyakorlati gondolat volt, leginkább igazolja az, hogy igen látogatják.

— SALAMON FERENCZ-től »A Magyar hadtörténethez a vezérek korában« című monographia a Századok múlt évi folyamából javítva kiadva elhagyta a sajtót Pfeiffer Ferdinánd kiadásában. Ajánlva van Rudolf trónörökös ő fenségének.

— GRÓF SZÉCSÉN ANTAL összegyűjtött tanulmányai németre fordítva főzelebből sajtó alá adatnak.

— AZ »AUSLAND« 39. száma Schwickertől egy igen érdekes cikket hoz a ruménok eredetéről. Jung művét Hunfalvy ismertetéséből ismerik olvasóink. Ezen férfiú növendéke ama német iskolának, mely sokat tanul s keveset emészt, s önhittségében esküszik a mester szavaira. Egy tudós német egy nagy és igen kitűnő munkában föllállított egy téves nézetet. — Jung úr sietett egy egész könyvvel töle telhetőleg compromittálni azt, s minthogy e könyvben Schwicker úr is kapott egy pár oldalvágást, azokra felelve kiterjeszkedik az egész könyvre, kimutatván annak gyarlóságait, megbízhatlanságát, ferdtéseit és önmagával ellenmondásait. Jung úr anélkül hogy oláhul és magyarul tudna, etimologizál: szerinte a helynevekből ki lehet mutatni az oláhok continuitását, s felhossa például Mehádiát, mely »Ad Mediam«-ból származott, (pedig tudvalevőleg Miháldból származott). Ha ez úgy van, kérdi Schw., miért nem tartá meg az oláhság emlékezetében Ulpia Trajanat s miért nevezi azt szláv szóval Gredistyének? Hogy Jung úr Dáciának sem egyházi, sem politikai viszonyait nem ismeri, azt igen jól írt czáfolatképen kimutatja.

— Mint hg. *Odescalchi* tagtársunktól értesülünk, Somogy-vármegyében tört. és rég. társulat alakult.

— A »VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET ÉVI JELENTÉSE« 1877-re 28 db. ábrával s szerkesztve *Lipp* Vilmos által elhagyta a sajtót. Tartal-

ma igen érdekes: két nagyobb értekezés van benne: A római szobrászat omlékei Vasmegyében Lipp Vilmostól s Paumkircher András Bubicstól. Ezt apróbb czikkek követik mindnyája Lipptől: Ó római életképek. Fölratos edények a vasmegyei régiségtárban. A Rummy-serleg történetéhez. Egy német nyereg a XV-dik századból. A vasmegyei régiségtár fémerei. Az évkönyvet az egylet alapszabályai, titkári jelentés, pénztári kimutatás s az egylet tagjai névsora zárja be. Van az egyletnek 5 tiszteleti, 43 alapító s 610 pártoló tagja. A pártoló tagsági díj 1 forint. Igen gazdag, értékes és jól rendezett gyűjteménynyel bír, melynek fő becebe abban áll, hogy dunántúli leleteket foglal magában.

— KISS KÁLMÁN képezdei tanár, ki társulatunkat egy pár becses küldeménynyel gazdagítá, kidolgozta a Szathmári ref. egyházmegye történetét s most előfizetést hirdet rá. Mint egyházmegyei levéltárnoknak volt alkalmá megismerkedni az ottani levéltár adataival s munkáját ezek alapján készíti el. Az, egy bevezetésből s két részből (egy általános és egy részletesből) álland, melyek közül az első az egyházmegye történetét 1545-től napjainkig az utóbbi az egyes egyházak történetét fogja magában foglalni. Az egész munka 35—40 ívből álland, s egy példány ára 3 ft 50 kr. Az előfizetési pénzek Kiss Kálmán úrhoz czímezendők Nagy-Körösrre. Az ilyen monographiák nemcsak helyi érdekekkel bírnak: azok az egyetemes történetnek is forrásai, kivált ha, mint jelen munka forrás kutatáson alapúlnak. Kiss Kálmán úrnak különben ez nem első műve: ő adta ki Geleji Katona István kánonait s az egyházmegye statutumait még 1875-ben. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— FELHÍVJUK a közönség figyelmét következő munkára: »Liptó megye őstermelése, adó, ipar és kereskedelmi viszonyai. Írta *Mayláth Béla* alispán. Kiadta az országos magyar statistikai hivatal.«

— KOLOZSVÁRTT a budapestihez hasonló iparműtörténelmi kiállítást rendez az ottani jótékony nőegylet. A bizottság titkára nov. 4-ről tudatja, hogy a tárlatra szánt tárgyak legkésőbb nov. 20-ig az erd. múzeum régiségtárába *Finály H.* úrnak czímezve küldendők.

— MEGJELENT az országos levéltár jövő évi költségvetésének indokolása.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A JÁSZKÚN REDEMTIO TÖRTÉNETE és fejlődése a jelenkorig. Írta *Kelemen* Kajetán. Budapest. Tetley N. és társa. 8-rét. IV. 265 l. Ára 1 frt 50 kr.

— MAGYAR ÁLLAMJOG. Írta *Bomez* Ferencz. Budapest. Athenaeum. N. 8-rét. XII. 423 l. Ára 3 frt 50 kr.

— A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSA. (Külön nyomat a »M. Könyvszemléből«). Könyvtár. 8-rét. 24 old. Ára 40 kr.

— A MAGYAR HADI TÖRTÉNETHEZ A VEZÉREK KORÁBAN. Javit. kiadás a »Századok«-ból. Budapest. Pfeiffer N. N. 8-rét. IV. 27 old. Ára 2 frt.

— ADATOK ZALAMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. III. 6. IV. 1. 2. 3. füzet. Szerkeszti *Bátori* Lajos. N.-Kanizsa, 1847. 8-rét 321—384 l. 1—192 l. Ára egész évre 6 frt.

— KOR ÉS BETÜRENDI mutató *Cantu* világtörténelméhez. Eger. Szt-István társulat. N. 8-rét. 404 l. Ára 2 frt.

— GYÖR VIDÉKÉNEK KÖKORSZAKI LELETEI. Írta *Ebenbüch* Ferencz. Győr. Szerző. 4-rét. 12 l.

— TITEL, mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár. Különnyomat a »délmagy. tört. és rég. Értesítőből. (Temesvár, Magyar testv. 8-rét. 23 l. 12 rajzzal.

— ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia tört. bizottsága. XV. kötet. (Új folyam. VIII. köt.) I. f. Akadémia. 2-rét. IV. 59 l. Ára 80 kr.

— AZ OZMAN BIRODALOM TÖRTÉNETE EURÓPÁBAN. Írta *Lázár* Gyula. II. kötet. Franklin-társ. 8-rét. VI. 339 l. Ára 2 frt.

— ANGLIA TÖRTÉNETE II. Jakab trónralépte óta. Ford. *Zichy* Antal. V. köt. Akadémia. 8-rét. 615 l.

— A RÓMAIAK TÖRTÉNETE. Írta Mommsen Tivadar. Fordította *Toldy* István. VIII. kötet. Franklin-társ. 8-rét. VI. 386 l. s egy térkép. Ára 2 frt.

Hibaigazítás. Múlt füzetünk ülésjelentésében hibásan közöltett, hogy Koczka Róza k. a.-t Mészáros János ajánlta, holott *Töry* Gusztáv úr jelentette be. — Ugyancsak a »Századok« VI. füzeté 547. lapján felülről a 4-ik sorban hibásan áll »ágyúkat« »ágúkat« helyett.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik tagdíjaitak denzettek:

(Julius havi kimutatás.)

1877-dik évre: Potenezsár József, gr. Pejácsevics Latto, Zsilinszky Mihály, Nagy Imre, Petrovics Ferencz, Szász Károly, Máriássy Aladár, Buzogány Áron, Dragály Gyula, Angyal József, Lipovniczky Vilmos, Éber Nándor, Forster Gyula, dr. Váradyi Antal, Keressey Kálmán, Budapest. — Moczkovcsák János, Besztercebánya. — Dankó József, Esztergom. — Kir. kath. főgymnasium, Szathmár. — Halassy Lőrincz, Déva-Ványa. — Stark Adolf, B.-Csaba. — Csányi Ferencz, N.-Szeben. — Ercsey Samu, Uszod. — Gööz István, H.-M.-Vásárhely. — Franzen Alajos, Szakolcza. — Tájnel Ödön, Beregszász. Csongvay Lajos, Gyárfás József, M.-Vásárhely. — Szabó Károly, Kolozsvár. — Dr. Gervay Nándor, Pozsony. — Leuner Emil, R.-Szombat. — Polgár József, Tisza-Bó. — Kovács Ferencz, M.-Vásárhely. — Sidó István, Casino, Somorja. — Kölcey Sándor, Szathmár. — Mossóczy Lajos, Pozsony. — Radnay Ferencz, Zsély.

1876-dik évre: Lázár Ádám, M.-Vásárhely. *)

Alapítványt fizetett:

S z a b a d k a sz. k. város közönsége. — B i h a r-m e g y e közönsége, Nagyvárad. — S o m o g y-m e g y e közönsége, Kaposvár. — V a s-m e g y e közönsége, Kőszeg. — Z a l a-m e g y e közönsége, Zala-Egerszeg. — Mindannyi 100 frtot.

Díszoklevelet fizetett:

Potenezsár József, Budapest. — Lazarovics Imre, Besztercebánya. — Dr. Soós Kálmán, Zilah. — Kriston László, Rima-Szombat. — Franzen Alajos, Szakolcza. — Istvánffy József, Zerdahelyi Adolf, Szalavszky Gyula, Nyitra. — Bydeskuthy Gyula, Eger. — Hahnenkamp Sándor, Dr. Szely Lajos, Győr. — Tubolyi Viktor, Nagy-Kanizsa. — Sándor Kálmán, Csongvay Lajos, Gyárfás József, Szentiványi Kálmán, Kovács Ferencz, M.-Vásárhely.

„Békésmegyei oklevéltár“

újabb kötet, gyűjtötték

Haan Lajos és Zsilinszky Mihály.

Ama nagy haladás, melyet hazánk művelődésének minden ágában tapasztalhatunk, tán egy téren sem volt annyira hálás eredményű, mint a hazai történelmi kútforrások kiaknázásában, mert nem számítva mindazon fontos leletek becsét, melyek az utóbbi időben régi könyv- és levéltárainkban tétettek, nagy és szép láttért nyitnak a jövőbe azoknak, kik történelmi oklevelek felkutatásában fáradoznak.

A jelen sorokkal egy új hasonló szakú jelenségre akarjuk felhívni a történelembarátok figyelmét, mely méltán megérdemli az elismerést a fáradhatlan szerzők részére, ama hangya-szorgalomért, mellyel az anyagot összegyűjtötték. — A munka békés-megyei oklevelek *újabb, eddig még sehol sem közlött* darabok gyűjteményét tartalmazza.

Ez oklevéltár mintegy 200 latin és magyar oklevélből áll, melyek közvetlenül ugyan Békés-vármegyére és vidékére; de általában hazánk legrégibb, kiválóan pedig török-magyarkori történelmére, a nép azonkori életére, birtokviszonyaira, az igazságszolgáltatásra és közigazgatásra, szóval a bel-élet legérdekesebb viszonyaira vetnek fölötté tanulságos világot.

Alólírott kiadók nem táplálnak hiú reményt midőn e nagy anyagi áldozatok t igénylő vállalat kiadásánál a hazai történelem minden barátja, de különösen Békés-megye és vidékének értelmisége meleg érdeklődésére és szíves pártolására számítanak. A munka igen díszes kiállításban nagy 8-ad rétű alakban s finom papíron nyomtatva, e hóban fog megjelenni. Előfizetési ára 2 frt 20 kr., mely összeget **Tetty Nándor és Társa**, könyvkereskedésbe kérjük beküldeni. — Bolti ára magasabb leendő.

„SZÁZADOK“

1877-ik évi folyama ügyében.

A Történelmi Társulatnak mind alapító, mind évdíjas tagjai a »Századok« tagdíjilletmény fejében a »Névkönyv«-vel együtt kapják.

A Történelmi Társulatnak tagjává (100 frt alapítvánnyal egyszer mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel) minden a történelmet kedvelő honfi és honleány lehet —ki eziránti szándékát Horváth Mihály elnöknel (3 pipa-utca, saját ház), Szilágyi Sándor titkárnál (Budavár, Uri-utca 22. sz.), Baltházár Béla pénztárnoknál (Fő-út 9. sz.), Tettey és társa társulati könyvtárusnál vagy Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál kijelenti. Megjegyzendő, hogy a társulati tagok kötelezettsége 3 évre terjed, de azután is fenmarad az, ha csak kilépését a társulathól külön lemondással nem jelenti a titkárnak vagy pénztárnoknak.

Azok számára, kik nem ezen kötelezettségek mellett akarják a »Századok« megszerezni, külön előfizetés nyitattik évi 6 frt lefizetése mellett, mely összeg a társulati pénztárnokhoz vagy könyvtárushoz küldendő be.

Kelt Budapesten, 1877. Junius 7-én.

A t i t k á r .

Petrik Géza könyvkereskedő úrnál kapható a

„SZÁZADOK“

egy 1867-iki teljes folyama. Ára 8 frt.

Tettey Nándor társ. könyvtárusnál pedig a

„Budapesti Szemle“

összes kötetei díszesen bekötve. Ára a ritka példánynak csak 85 frt.

Megrendelések az említett urakhoz intézendők.

Legujabb ajánlásra méltó művek:

A Franklin Társulatnál

megjelent

Gróf Teleki Domokos-tól

A székely határőrség története.

A szerző hátrahagyott irataiból közzé tette, **Szabó Károly**. 8r. 336 l.

Ára 2 frt.

~~~~~
Megjelent

„Sarkad története“

Márki Sándortól,

8r. 189 l. 1877. Ára 1 frt 50 kr. Kapható **Kókai Lajos**nál.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1877-DIK ÉVI FOLYAM.

X. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

1877.

	Lap.
Ibn Dustah II. közlemény; írta: Edelspacher Antal	789
A hazai ötvös czéhnek szabályai. III. írta: Rómer Flóris	795
II. Ulászló magyar és cseh királynak házaselete 1501—1506; III. írta: Wenzel Gusztáv	816
Magyar huszárok a schmalkaldi háboruban II. írta: Károlyi Árpád	841
Történeti irodalom. Brutus historiája, bir. II. Jakab Elek	855
Galgóczy: Pest-m. monographiája II. köt. ism. Gyárfás István	873
Külön félék. Egy adat Erdély társadalmi s irodalmi életéből. közli: K. Á. Zrinyi Ilona napjai Báthory Zsófia halála után; közli: Lehoczky Tivadar	876
Bornemisza Anna gazdasági naplója; közli: Thallóczy Lajos	880
Tárcza. Magyar történelmi társulat. — Magyar tudományos Akadémia. — Vidéki társulatok. — Irodalmi Szemle. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.	882

Jövő évi január 4-én választó közgyűlés lesz, melyre a tagok mennél számosabban kéretnek megjelenni. Tárgyak: 1) A magyar nemzet millenariuma, Botka Tivadtól. 2) A székely műipar történelme, báró Orbán Balázstól. 3) Thököly Sebestyén, Károlyi Árpádtól. 4) Folyó ügyek.

A „Történelmi Társ” I-ső füzete jan. 1-én szét fog küldetni, kéretnek a társulati tagok megrendeléseiket mennél előbb megtenni, hogy a szétküldésben fennakadás ne történjék.

A Történelmi Társulat tagjaihoz.

Azon t. társulati tagok kik még nem intézkedtek az őket megillető Díszoklevelek ügyében tisztelettel kéretnek, hogy megrendeléseiket vagy a pénztárnoknál (Főut 9.) vagy alulírott titkárnál tegyék meg. A megrendelések levelezési lapon is eszközölhetők, mikor is utánvét mellett küldetnek meg.

A minden füzetben ismétlődő felhívás daczára is, a helybeli tagok közül többen nem jelentik be szállás-változtatásaikat, s ugyanezért néha a kihordók napokig keresik ezeket eredménytelenül. Saját érdekekben ismételve sürgetően kéretnek, hogy lakhelyváltoztatásaikat szíveskedjenek egy levelezési lapon alulírottaknak Budapest, Vár, uri-utca 22. pontosan feljegyezve megküldeni.

A Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kaphatják, u. m.:

A Századok 1868 és 1873. évfolyamaiból külön egy-egy évfolyam 2 frtért.

Továbbá kaphatók külön köv. füzetek: 1867 évf. 4. f. 30 kr.

1868 évf. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 füzet összekötve 1 frtért.

1869. évf. 2, 4, 6, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1870. évf. 1, füzet 30 kr.

1871. évf. 6, füzet 30 kr.

1872. évf. 10, füzet 30 kr.

1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1874. évf. 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1876. évf. 1, 9, 10, füzetenként 60 kr.

Felkérjük t. tagtársainkat, hogy megrendeléseiket mennél hamarább tegyék meg a társ. titkárnál, mert amúgy is csekély készleteinket sokáig nem hevertethetjük a raktárban.

Bartal Commentárjai 1. 2. 3. k. együtt 5 frt helyett 2 frt 50 krért

Zichy Codex 1. 2. 3. k. együtt 12 frt helyett 6 frtért,

ha ezen összeget a társulati titkárhoz, Budapest I. ker. Vár. uri-utca 22. küldik be.

I B N D U S T A H.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Ibn Dustah 903-ban *Mäkke* és *Mädinában* járt. S ez az egyedüli positiv adat, mi személyére vonatkozólag művében előfordul. Miután a »*Kelet-Európa Népei*«, s így a magyarokról szóló följegyzéseit is csak a jelzett városokban történt zarándokolása után írta, bizonyos egyelőre, hogy e följegyzéseket is csak 903 után írta, illetőleg compilálta.

Chwolson úr azon véleményben van, hogy, miután Ibn Dustah az oroszok által 913-ban véghez vitt kaszptengeri expedícióról nem tesz említést, művét 913 előtt, valószínűleg 912-ben, kellett megírnia.

E véleményben nem osztozhatom. Ha Chwolson úrokoskodását magunkévá tennők, akkor, a magyarok története szerint, Ibn Dustah följegyzései egy igen korai időbe, a IX-ik századba volnának visszaviendők, mert azokban egy oly adat sincs, melyet a X-ik századba lehetne helyezni. Chwolson úr tévedt. Tévedt, mert csakis a bolgárok történetét vette kiindulási pontúl, de tévedt abban is, hogy távolról sem sejtette, hogy *Ibn Dustah följegyzéseinek nagy része*, úgy *Kelet-Európa Népeit*, mint a *Kincsek Könyvének* egyéb részeit illetőleg, *compilatióból áll.*¹⁾ De a bol-

---

¹⁾ A magyarokról szóló részlet épen nem tanúskodik a személyes tapasztalat és látomás mellett. Épen ezen részletben nem egyszer használja a »mondják« kitétel, a mi épen úgy vonatkozhatik írott, mint szóbeli kutfőre, azaz hallomásra. Az *Amudarjának* a magyar terület egyik folyamával való összehasonlítása sem bizonyít a személyes látomás mellett, hanem igen is a mellett, hogy Ibn Dustah kutfejének szerzője is perza volt, vagy a mellett, hogy mint nem perza, legalább is ismerte az Oxus vidékét. Különbben az Oxus vidéknek, illetőleg maga az

gárok történelme sem bizonyít Chwolson úr jelzett állítása mellett. Tény ugyan, hogy már a IX-ik században is voltak a volgabolgárok közt Muḥammad vallásúak¹⁾, de a történetileg hitelesített térítés, mely alkalommal királyuk *Almiš*²⁾ is áttért, röviden a 922-ik (=310 hiĵra) év elé esik. Közvetlenül ezután királyuk, a

Oxus folyónak paralellbe hozása a keleti írók, főleg pedig a perza eredetű íróknak egyik kedvencz-eszméjét képezte. A többi közt a perza *Istaḡrī*-nél (*Dorn*, Beiträge 529. lap) a következő érdekes helyet találjuk:

»Der fluss *Itil* . . . sei . . . grösser als der fluss *Dschihun*«.

Azonban az arab utazók is ismerték az Oxus vidéket, a mennyiben a Xalífák székhelye *Bayḍādból* rendszeren *Xārāzmen* keresztül vették, *Buḡara* és *Urganĵ* érintése mellett útjokat, úgy a kereskedők és utazók, mint a Xalífa követei is, a kazarak, bolgárok és egyéb északi népekhez. Oly tények, a melyekből az Ibn Dustahnál található (a magyarokról szóló) följegyzés eredeti szerzőjének nemzetiségére nézve nem vonhatunk biztos következtetést.

1) *Frähn*: Ibn Foszan 185. l.

2) Az *Almiš* név keleti kútfőkben *اطش* *Almiš* és *اطس* *Almis*-nak iratik. Az orientalisták ezt *Almuš* vagy *Almus*-nak olvasták, mire egyik vajdánk »*Ālmos*« nevének hasonló hangzása szolgálhatott alapúl. Ámde az arab jegyek az *Almiš* hangoztatást sem zárják ki, sőt ha meggondoljuk, hogy a bolgárok *török nyelvű nép* volt, akkor csakis az általunk fölvett hangoztatás lehet helyes. Az *Almiš* név és szó, csak oly képzésű, mint a későbbi törökségbeli *Toqta-miš* stb. nevek. A bolgárok töröksége ellen újabban *Roesler* úr nyilatkozott, egy ép oly tartalmas, mint érdekesen összeállított cikkben. *Roesler* úr azon nézetben van, hogy a *bolgárok* és maga *Etel húnjai* is *szamojed* nyelvet beszéltek (sic!), de azért mégis ugorok (sic!). Érvai általában sem találnak, mert azon szövegyeztetések, melyekre véleményét fekteti, állítólagosan *szamojed* eredetűek, s így egyelőre a bolgárok nem mondhatók *ugoroknak*. De egyébként meg nem is specialis *bolgár*, hanem *rumun* és *szláv* szokat hoz hasonlatba, melyekről azt vélelmezi, hogy a már kihalt eredeti bolgár nyelvből jutottak jelzett nyelvek és nyelvbe. Ezt mindenekelőtt be kellene bizonyítani, s csak ezután volna szabad következtetni. A *Roesler* úr által tett hasonlítások különben sem ütnek meg a nyelvtudomány szoros mértékét. Következtetései meg oly rendkívüliek és merészek, hogy azokat még azon esetben sem lehetne elfogadni, ha alapjuk biztosabb is volna. Maradjanak a bolgárok *török nyelvű nép*, mint ezt eddigelé úgy a nyelvtudomány, mint az ethnographia állította és vallotta! *Roesler* úr cikkére alkalmilag vissza fogunk térni.

»*Szlávok és bolgárok uralkodója*« követséget indított *Baydád*ba, *Muktadír-Billāh* (908—932) Xalífához, hogy egyrészt áttérését tudtára adja, másrészt pedig, hogy követei az »*igaz hívők fejedelmétől*« oly férfiakat kérjenek, kik őt és népét a *vallás* és annak *szertartásaiban* helyesen oktassák, férfiakat, kik számára *mecseteket* és *várat*at építsenek. Az »*igaz hívők fejedelme*« örömmel teljesíté Almiš kérelmét, s ennek eszközlése végett 921-ben követséget indított hozzá. Ezen követségben *Ibn Fadlān* is részt vett, kinek¹⁾ követségi jelentése *Jaqūt* egyik becses töredékében lett föntartva.¹⁾

Ibn Dustahnál a következő fontos tételeket találjuk a bolgárokat illetőleg:

»*A bolgárok Almiš nevű királya az islāmot vallja*« (III. 1. §.);

»*nagy részük az islāmot vallja és falvaikban mecsetek és kezdőiskolák vannak, mū', addīnek és imāmokkal*« (III. 4. §.).

Ha e tételeket az imént mondottakkal összehasonlítjuk, önként a 922-ik év után beállt eseményekre fogunk gondolni. Ibn Dustah *oly virágzó vallás és cultur-állapotban* mutatja be a bolgárokat, a minőt a X-ik század első két tizedében hiában fogunk ott keresni. Almiš király atyja és trónelőde *Šilki* még pogány volt! Képzeltetők-e az Ibn Dustah által jelzett mecsetek és kezdőiskolák, mū', addīnek és imāmok 923 előtt, mikor 920 körül Almiš a Xalifától oly férfiakért eseng, kik őt és népét az islām és annak szertartásaiba bevezessék, oktassák, és számukra mecseteket, várat építsenek? Nem, és még egyszer nem!

Mindezekből tisztán következik, hogy Ibn Dustahnak oly időben kellett a *Kelet-Európa Népeiről* szóló följegyzéseket megírnia, midőn az általa jelzett vallás és cultur-állapotok a volgabolgároknál valóban megvoltak, tehát mindenesetre 922 után, ha nem is batározhatjuk meg egyelőre, hogy az ezután következett évek melyikében.

Miután azonban a 920 körül történt főtérítés alkalmával jelentékeny cultur-állapottal találkozunk, alig kételkedhetünk,

¹⁾ Kiadta Frühn, újabban Wüstenfeld.

hogy a 922 után bekövetkezett új aera mihamar hatásnak indult, s hogy kevésbé fogunk tévedni, ha kimondjuk, hogy 930 körül az Ibn Dustah által jelzett állapotok Volga-Bolgárhonban már megvoltak. Ebből az következik, hogy jelzett följegyzéseit 930-ban, vagy nemsokára ezután, írta.

Azonban még egy körülményt kell figyelembe vennünk. A Bolgárhonból hazatérő arab követség 922-ban érinté Ibn Dustah szülőföldjét, s így lehetséges, hogy a követség tagjaival személyesen is érintkezett. Ez esetben föltehető, hogy a bolgárookra vonatkozó följegyzését közvetlen hallomás után írta meg. Ha ez csakugyan megtörtént volna, akkor följegyzései minden tekintetben más alakot nyertek volna, s azon részleteknek sem volna szabad belőlük hiányozniok, a melyeket a követség egyik tagja: *Ibn Fadlān* följegyzéseiben találunk. Mind ebből az következik, hogy Ibn Dustah jelzett követséggel nem érintkezett, s hogy ha tételei e követségtől erednének, — természetesen közvetve, — akkor azok csak megsűrve jutottak hozzá.

Irodalmi működése mindenesetre a X-ik század első felére esik. Ha föltesszük, hogy 903-ban, midőn Mäkka és Mādīnában járt, 20 vagy 25 éves volt, akkor 950 után 63—68, vagyis kerek számmal 70 éves volt. Az ily magas korbéli irodalmi működés fölvétele már egyáltalában is a rendkívüliségekhez tartozik, a jelen specialis esetben pedig, midőn átlagos számítással van dolgunk, túlzott volna. Eszerint nagy valószínűséggel következtethető, hogy Ibn Dustah a X-ik század második felében már nem is volt életben, s hogy ennél fogva irodalmi működése csak 903 és 950 közé helyezhető.

Feltűnő, hogy Ibn Dustah a X-ik század eseményeiről igen keveset ír. Ezt azon körülmény van hivatva megfejteti, hogy följegyzései nagyrészt compilatióból állnak, s hogy, a mint ez művei belső szerkezetéből következtethető, nem egy, hanem több önálló műből vannak egybeállítva. Csakis ezen utóbbi körülmény fölvétele által fejthető meg, hogy a magyarokat illetőleg csak a IX-ik, ellenben a bolgárokat illetőleg már a X-ik századba tartozó eseményeket is hoz fel. Ez arra utal, hogy az általa használt kútfők sem tartalmaztak többet. Ezek folytán kimondhatjuk,

hogy »Kelet-Európa Népeit« Ibn Dustah compilálta, illetőleg mások tapasztalata és műveiből merítette. Hogy mily művekből, az egyelőre nem dönthető el, sem az, hogy mit változtatott az előtte fekvő szövegeken.

E tény azonban koránt sem csökkenti Ibn Dustah becsét és hitelét, sőt ellenkezőleg emeli, mert egy, vagy közel-korú kutfőből merített. A magyarokról szóló följegyzése meg minden tekintetben fontos. Mint fönnebb jeleztük, e följegyzések egy oly kutfőből vétettek, a mely 888-ban, lehet hogy néhány évvel már előbb is, be volt fejezve, s így egykorú és közvetlen tapasztaláson alapuló kutfőből származnak. Ez maga is elég fontosságának kimutatására, mert az eddigelé napvilágot látott magyar történeti kutfők közt a legrégibb. Fő érdemét a jelzett régiségen kívül teljessége és bősége képezi, mert Al-Bekrī és compilerainak följegyzései alig tartalmazzák az Ibn Dustahnál találtató szöveg egy harmadát.

Hogy művei tartalmának nagy része nem saját tapasztalán és látomásán alapszik, azt a »Kincsek Könyvének« egyéb részei is megerősítik. Az általa idézett keleti írók, Chwolson úr szerint egytől egyig IX-ik századbeliak.¹⁾

EDELSPACHER ANTAL.

¹⁾ *Dorn úr* (Auszüge 653. l.) 904—920 közé helyezi szerzőnk irodalmi működését:

»Dass Ibn Dustah seine Schrift in den ersten Jahrzehenden des zehnten Jahrhunderts unserer Zeitrechnung, alss etwa von 904—920 verfasst hat, unterliegt wohl keinem Zweifel. Der Umstand freilich, dass er von dem Einfall der Russen in die südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres nicht erwähnt hat, könnte uns hinsichtlich der Zeit, in welcher er gelebt hat, durchaus nicht beirren. *Dieser Einfall ist von vielen, selbst sonst gewichtigen Geschichtsschreibern unerwähnt geblieben . . .*«

Harkany úr (Скааніч 261. l.) azon nézetnek ad kifejezést, hogy Ibn Dustah felhasználta Ibn Fadlān följegyzéseit, tehát 923 után kellett írnia. Erre utalának a följegyzésében előforduló bolgár király *Almīš* neve és az السجى *al sijū* vagy السح *al-sih* (recte *sij*) szó. Befejezőleg még egy fontos körülményre kell kitérnem, melyből Chwolson úr azon következtetést vonta, hogy Ibn Dustah 913-nál később nem írt. *Mas', ūdī* a 913-ik évben történt kaszptengeri orosz *expeditio* leírásánál a volga-

bolgárokat *musulmán* bolgároknak nevezi. Ebből Chwolson úr azt következteti, hogy egyrészt a bolgárok közt ez idétt a Muhammád vallás annyira el volt terjedve, hogy a *Kelet-Európa Népeiben* jelzett vallás és cultur-állapot már 923 előtt megvolt, s így Ibn Dustah már 912-ben is írhatott, másrészt pedig azt, hogy Ibn Dustahnak, ki a szlávokról és oroszokról hosszasan emlékszik meg *Kelet-Európa Népeiben*, a 913-ik évi eseményt is föl kellett volna említenie, ha 913 után ír vala.

Az első következtetést illetőleg Dorn úrra utalok (1. fentebb). A mi a másodikat illeti, tény ugyan, hogy *Mus'ūdī* a 913-ik év eseményeiről szólva musulmánoknak nevezi a volga-bolgárokat, de ő 943-ban írt, s ha 913-ban írt volna, akkor bizonyosan nem nevezi vala őket musulmánoknak. De különben sem lehetne szavaiból biztos következtetést vonni, mert ő a moeso-bolgárokat *kereszttyén* bolgároknak nevezi, s így a *musulman* jelzőt csak megkülönböztetés végett használja.

A HAZAI ÖTVÖS-CZÉHNEK SZABÁLYAI.

HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Részint összehasonlítás végett, méginkább pedig, hogy a helyi viszonyok által követett módosításokat is tanulmányozhassuk, felsoroljuk kivonatokban azon czéh-szabványokat, melyeket a fővárosi készletből, kiválaszthattunk.

Az idő sze. int következnek a zágrábi ötvöseké, melyek azonban régibb időből valók, minthogy a kérelmezők Lajos király *dicső eldődeire* hivatkoznak.

1519-ben t. i. Lajos király a zágrábi ötvösek czéh-szabályait latin nyelven megerősíti.

A zágrábi ötvösök (*Aurifabri Montisgrencensis*) Lajos királyt kéri, hogy azon kiváltságokat, melyekkel dicső eldődjei alatt éltek és jelenleg is élnek, és melyeket velük a budai polgárok közöltek, reájuk is kiterjeszteni és kiváltság alakban kiadni kegyeskedjék.

Ezen czikkeeknek számozás nélküli sorozata ez :

Minden mester tartozik jó és tiszta ezüstből dolgozni. A ki mester akar lenni, elégséges irományokkal tartozzék bizonyítani melyik mesternél töltötte tanulmányi éveit (*annos sui studii compleverit.*) Volt-e engedelmes és hű; vajjon törvényes születésü-e és római catholicus vallású? Ily bizonyítványokkal birjanak az apródok (*pueri*) is, kik e mesterségbe fel akarnak avatattatni.

A ki remekelni akar, a kijelelendő műhelyben szükséges, hogy egy *kelyhet* minden részeivel saját kezével készítsen; továbbá, készítsen egy *pecsétet*, és abba véssen egy paizsot sisakkal.

Még ezenkívül készítsen egy *arany gyűrűt* jó drága kővel és ékesítse köröskörül vésett virágokkal.

A ki remekelni akar, adjon a *czéh oltárának* fentartására egy marka ezüstöt; *a mestertársaknak és nejeiknek*¹⁾ (magistris ac consortibus ipsis) tartozik egy uzsonnával (merenda).

Ha valamelyik legény (servitor) remekelni akar, egy mesternél *két évig* tartozik *szolgálni*, és csak úgy lehet mesterré.

Az ötvös-mester semmiféle kereskedést nem űzhet, kivévn a maga műveivel; de azért másoktól vehet és szerezheth tárgyakat.

Ezek alapján a király megengedi, hogy a zágrábi ötvösök a velük közlött *budai ötvös - czéh* czikkeit elfogadhassák, velük czéh szabályaikban és confraternitásukban élhessenek. Budán 1519.

Ro (Relatio Magnifici dni petri
de corlatkew Mgri curie Regie.

Következnek átiratban az 1529-ben a pesti tanácstól kiadott czéhszabályok, melyeket 1662-ben a trenchini tanács is helyeseknek talált és hitelesített.

1529—1662 *Aurifabrorum Trenchiniensium*. (M. kir. egyetemi könyvtár. Nr 513. in pergamena, latinul.,

A címlap hátán, *kehely*, pecsét és drágaköves gyűrű van díszesen festve.

A szabványok a *Tanács* által adattak ki; kérték a romlott papír articulusok átíratását *Andreas Gal* alias Zahorak et *Simon Stipper* Artis Aurifabrilis Sectatores.

A eredetit pedig kiadták *Andreas Pellifex*, (Szücs) Judex, Judex Kenezi dictus, alter *Andreas Pellifex Senior* stb. Jurati Cives ac centum delecti Consules *Civitatis Pestiensis*; kik a pesti polgártársak kéréseire post tantum cladem a turcis acceptam et civitatis huius nostre, ignis *Voragine conflagrationem et amissionem* literarum suarum, literas cehales . . . *denuo reformandas* duximus concedendas & ratificandas.

---

¹⁾ Csak ezen czikkből magyarázható, hogy a mesterebéderekre oly sok étel s ital szükségeltetett, miután az egész czéh, minden hozzája tartozandóval ezen ebédekben részt vett.

- I. A czéh mestert B. György utáni Vasárnapon kell választani, ennek fő kötelessége hogy a művelésben és az ezüst tisztaságában család ne történhessék, miért minden 14 nap alatt a műhelyeket körül járni köteles. A tiszta ezüst *marca*-jában a vert műveknél 16 latot, az öntötteknél elébb 14 $\frac{1}{2}$ latot tett, most elég ha 12. tartalmaz (pro tempore.)
- II. A czéh mester által két mestertárs jelenlétében helyesnek talált műbe a czéh pecsétje T betű alakjában, vésetessék.
- III. Cuprum, vulgo *Sárga* aranyozni nem szabad, mivel hasonló színű.
- IV. Üveget nemes kő helyett foglalni tilos, ki ilyeneket elkövet vagy hamis pecsétet használ, mesterségétől megfosztassék.
- V. Idegen legénynek egy esztendeig kell megismertetése végett a városban foglalkoznia, utána *mester-remekre* bocsátható, ez áll *kehelyből*, pecsétből *helymes* vocatum, és hat vagy nyolczszögű köves gyűrűből, mely kő alá a víz be ne szivároghassék.
- VI. A taxa 6 forint és egy marca ezüst, illő ebéddel; egy év alatt pedig miután város polgárává avatták, *meg kell nősulnie*.
- VII. A ki nem czéhbeli, attól minden munkát elkobozni lehet.
- VIII. Nem szabad másnak az utcán nyilvánosan vagy in tabulis sive in foro, *Sik réz* eladni, sem más mesterét magának tulajdonítani; sem a czéh mester tudta nélkül ezüst tárgyakat megbecsülni, a büntetés 2—4 font Viasz, egy-egy marca becsülésétől 5 — dr. jár a czéh számára.
- IX. Három legénynek és három *approdianus*-sal többet egy mesternek tartani nem szabad; de a szegényebb mesterekről is kell gondoskodni, hogy segédek nélkül ne maradjanak.
- X. *Apródot*, ki mesterét egy év előtt elhagyja, más mesternek fogadni nem szabad. A tolvajlásban talált inas a legényektől három, az inasoktól két csapást kap, és így eleresztetik.
- XI. A segédek elbocsájtatása vagy azoknak a mestertől távozása elébb mindig a czéh mesterrel közlendő. A segédnek mestere tudtán kívül sem ezüstöt sem követet, kijavítás nélkül, venni nem szabad.
- XII. *Fél mesteri díjt* fizet ki mester leányát vagy özvegyet vesz el, vagy ha maga ötvös-mester fia. Ha pedig mester fia mester le-

ányát s özvegyét veszi el, a mesterségért semmit sem fizet, az özvegy pedig csak egy évig üzheti a mesterséget.

XIII. A czéhből kizáratik, ki egyháztól vagy magánosoktól lopott ezüst nemüket veszen — ha ilyenekre reá ismer, azt azonnal a bírónak jelentse.

Továbbá említettnek birságok az engedetlenek ellen, taxák az ezüst megpróbáltatásáért; más segédjét elcsalni nem szabad; közölte-tik a Dekány hivatása, a betegekről való gondoskodása, a pénzre való felügyelése, három marcával több ezüstöt a többi mesterek tudtán kívül venni nem szabad.

Eddig a *pesti* czéhlevél.

A *trenchin*⁷ aláírvák a bíró és 7 tanácsos, hozzá van kapcsolva egy *tót nyelevű* instántia.

Ugyanazon évről valók, sőt egyenlő tartalmuak is a következő szabványok, melyek a *pesti czikkek* alapján 1603-ban *Pethe Márton* által megerősítettek.

A *komáromi* czéh-czikkek t. i. magyar nyelven szerkesztvék a *kolos-monostori* convent levéltárának kiadói által. A bevezetésből látjuk, hogy Szentjobi *Szent-Jobi* György, a komáromi ötvösök czéhmestere a győri, komáromi, ujbári és esztergomi *aurifaber-ek* kérelmét nyujtá be, miszerint a pesti ötvösök 1529-ből való czéhszabályait, melyeket II. *Rudolf* császár alatt *Pethe Márton* kiadott, átírnák. *Hethesi Pethe Márton* bács- és kalocsa megye püspöki helytartójának:

Czakó János alias Eötvös, agilis, győri Bornemisza János alias Eötvös de Tolna, Keyi Márton; Rimaszombati Miklós, Laskai Miklós, Békésy Gáspár, Keőrössi Mihály, Szalay János győri; más Debreczeny János komáromi, harmad ismét Bornemisza János (Érsek)-ujvári; végre negyedik Hezan János, Sárvári Pál, Tolnay Gáspár, Fogh-törő János, Váaczy György és Ujváry János esztergomi és más városok- és várakban lakozó tisztán magyar nevű eötvös mesterek (*magistri Opifices Aurifabri*) bemutatták elöljáróik és földes uraik beleegyezésével azon régi (1529-ből való) oklevelet, melylyel Pest kir. város ötvösesei éltek.

A czikkek számozva majdnem ugyanazok a trencsényi latin számozatlanokkal, bár nem szószerinti fordítások. Itt csak az egyes eltérők közül idézzük, a II-ikat. A czéh pecsétje ilyenforma SVC.

A IV-ből. A remek: egy bokor kupa, egy *helymes* pecsét és egy arany gyűrű, kiben csinállyon hat avagy nyolcz szögű követ, úgy hogy a kő alatt való *folium alá a víz ne hathasson*.

A VI. Hogy egy mester is az mi Eötvös mesterink kívül az Utzákon avagy Piaczon, *Ujj ezüst marhát* ne áruljon etc.

A X-ikben is az *ezüst marha* említettik.

A XVI-dikban egy *öreg Inas* se lehessen (ha szakállas lenne is), ha 4 Esztendőnek alatta *bé fogattatnéjek*.

Datum Posony 1603. Hozzá van csatolva:

I. Lipót császár *protectionalisa* 1681-ből. Ez védeni parancsolja az ötvös mestereket a *katonai* és *polgári kontárok* ellen, kik a valódi mestereket károsítják.

Következnek a *lőcsei czéh-articulusok* (Egyetemi könyvt. 250. sz. a.)

Írvák erős papiroson, az első lapon díszes virágcsoportok vannak, felülkeretben (Cartoucheban) a *feltámadó Phoenix*; a hátlap szintén mellett díszes, Lőcse városának czímerével, a sisakdisz fehér 4 águ keresztje két zárt kagyló látszik a fekete háttérben.

A tanács az ottani ötvösöknek régibb, főleg az 1575-ik évből való szabályok nyomán újakat ad; miután a régieket a tanács is, de maguk is változtattak, és miután az 1747-ik évben *dühöngött tűz alatt* atyamesterüknél (Aeltermann) *Láugh Illésnél* minden irományaik elégték.

A *remekről* az I. cikk ezt mondja: készítsen egy ivó-edényt, fődéllel egy darabból, hogy zömén semmi forrasztás ne legyen, de a talpzat csavarokkal legyen oda erősítve. A kupa és födele *vert müből* készüljön. — A másik darab legyen *egy üres gyűrű* (hohlgeschlagenen Ring machen mit *Monten* ¹⁾ versetzen und ausmachen).

A *harmadik darab pecsét* legyen sisakkal és fődőjével. E remekdarabokat maga készítse három hó alatt, a czéh által adandó ezüsből és aranyból, melyeket készen a *czéh maga javára* eladhat. Ha az anyagot a czéh nem adja, a remeklő maga művét eladhatja.

A VII-ik pont mondja: miután a tanács parancsolja, hogy a kapunál vagy a vásárterén zsoldost tartsanak, ennek teendőjét a legfiatalabb mester teendi, vagy fizetend egyért a láda pénzé-

¹⁾ Olvashatlan. (Steinlein?)

ből; szolgálati időben a legfiatalabb mester a legidősbikhez a paizsért megy, melyet ismét a szolgálat után letesz.

A valódi *jó ötvegyre* a legidősb mester a város és a készítő jegyét reá üti, ha rossz a vegyület, ennek szeme előtt a mű összetörendő. Ez áll az üvegre és más hamisítványokra is. A hamis aranyat vagy egyéb művet mély vésetű vonal által meg kell bélyegezni. Erre minden 2—3 hét alatt a körüljárás elrendeltetik.

A mi *titokban készül (gekühret)* attól fizetni kell, ha sárga réz 6 dr., közönséges sárgarézt munkától 5 dr., erősebb vásári munkától 2 ft pengőben. Tálak és tányérok a vásárra 1 for. 50 denár, kanalaktól, pecsétgyűrűktől vagy ezüst gyűrűktől a fizetés a megegyezéstől függ.

Sárgarézt munkát aranyozni tilos, t. i. nyak-lánczokat, karpereczeket, keshüvelyeket, egyedül a tüket lehet sárgarézből készíteni, melyeket a z oláhok hordoznak.

Figyelmet érdemel a *lőcsei aranyművesek* 1766-ból való panasza, hogy a *remekelés* 38 fttól egész 96 ftig való költséget vesz igénybe; ezért szükséges a költségek leszállíttatása; az újabb pótczikkék közt első az isteni szolgálatra vonatkozik; egy másik határozza, hogy a *mesteri taxa* 15 Rft tegyen, *semmi vel se több.* Az ebéd 6 ftba kerüljön, az inas- és legényéveket pénzen megváltani *ne legyen szabad,* (l. a m. kir. egyetemi könyvtárban 250. sz. a.)

Fölötte érdekesek s egész kis korszaki történetet magukban foglalók az 1600-ból való *debreczeni ötvösök* czikkei.

Az 1600-ból való *debreczeni ötvösök* czikkei, melyeket *Rudolf* király *Pilsen* kir. városában aláírt, és melyek a szebbek közé tartoznak. Az ívrényi füzet még eredeti disznóbőrös külső tábláival bír, melyeknek elül valóján ez áll: LIBERTAS AURIFABRORVM DEBRECZENIENSIVM. Középett van a kétfejű császári sas, alul: 1600. Három üres papírlap után (melyek egyike a táblától elvált, és melynek hátul is ugyanannyi lap felel meg, következik a hártya füzet. Mindjárt az első lapon ez áll: Rtrata, (registrata) fol. 366. Anno 1600. Öt üres lap után a 3-dik hártylevél 2-ik lapján, diszes kép van á la gouache, mely babérleveles és széles, fényesen aranyozott keretben két geniuszt tüntet fel, melyek fejei fölött hat ágú arany csillagok tündeklenek. A nézőnek jobbjánál álló, jobbja ¹⁶⁰⁰ felé íglen diszes *egybejáró kupát*

tart, milyennel épen a m. n. muzeum is bir, és mely a remekdarabok közt mindég első helyen áll, a balkéznél álló jobbájával zöld köves *arany gyűrűt* mutat fel, míg bal kezeikkel a remek harmadik darabját, t. i. egy ezüstös *helymes pecsétet* tartanak, melynek paizsában és czimerdiszen a kettős farku cseh oroszlán látszik. Az arczokról a festék már részben lepattogott, azonban a jobb vizifestékü művekhez kell e lapot számítanunk, melynek hátterén egy álló hiddal összekötött város, melynek hegyei mögött a nap kél, előterén pedig kellemes hullámzatu tájkép mutatkozik. Az alakokon, valamint a táj előterén is a világzat arany vonalakkal van kiemelve.

A király czíme, valamint a czikkek kezdetei is mind fényesre aranyozvák; az írás szép, az egész jól van fentartva. A szabályokat Debreczen mezővárosának lakója, *Nemes Wiczmandi Lőrincz* eszközölte az összes czéh nevében, bemutatván *Duskás István* bírótól a régiek után szerkesztett, és az újabb rendőri szabályokhoz alkalmaztatott czikkeket, melyeket Zsigmond erdélyi fejedelem már elébb helyben hagyott volt. A czikkek pedig ezek (adjuk röviden a latinból fordítva):

- I. Vizkeresztben a főczéhmester választandó és megeskendő, a távollevő mesterek 2 ftban bírságotatnak. — Az új Czéhmester maga mellé *Kulchos mestert* választ — clavitentor magister — és azt megeskendeti.
- II. Ha valaki aranyat vagy ezüstöt munkálatra elfogad a művet pedig az ígért napra el nem készíti a munkaadó által a bíróság napjára, hétfőre idézendő, és újra 15 napra a határ hosszabbítandó, ha ekkor sem készíti el, a tulajdonos aranya ezüstje hiány nélkül visszaadandó; azonban amennyit a munkából elkészített, az neki bérül jár, de ebből azonnal két forinttal a czéhnek tartozik. Ha pedig az ötvös a rendelő akaratja ellen a fémet felhasználta volna, régi szokás szerint 6 markát fizet bírságul, ezekből 2 a czéhé, egy rész a panaszlóé. Ha az anyagot történetesen elvesztette volna, bírság nélkül — *absque bírságio* — a kárt megtéríteni tartozik. Nem szabad az aranyművesnek az aranyat vagy ezüstöt kicserélni vagy elzalogosítani, sem a kész művet eladni, hogy e helyett mást készítsen, hanem a munkaadót figyelmeztetni kell, hogy kiváltsa, ha nem teszi, elzalogcsíthatja annyi-

ban, mennyi munkabérben megegyeztek, hogy a megrendelőnek sajátja biztosíttassék.

- III. Ha a czéhbéli nem ötvös, pénzt kölcsönöz, ez őt a czéhmesternél 6 forintig bírságoltathatja. Ha a panaszló fél a czéhmester ítéletével meg nem elégszik vagy a tartozás a 6 frtot meghaladja — a városi bírósághoz folyamodjék . . .
- IV. Ne legyen szabad másból, mint *13 latos ezüstből* dolgozni. Azért köteles a czéhmester a czéhet — 1 forintnyi bírság alatt minden 15 nap összehíni, és készletüket a próbának kitenni. A hamisítót először 4 latban, másodszor fél márka ezüstben bírságolják, 3-szor pedig a czéhből kizáratik és a károsítottnak kárát megtéríteni köteleztetik.
- V. Ha ki a sokadalmon kívül ötvösi szerszámokat árul, és nem ötvös által vétetnének, elkoboztatnak, és fele ára a bíróé, másik fele a czéhé leend. A vásáron vettek a bíró által elkoboztatnak, de a vevő árát visszakapja. Ha pedig ötvös veszi, úgy hogy más társainak a szükséglet ne juttasson, 2 forint bírságot fizet.
- VI. A lopott s gyanus portékát a czéhmesternek jelenteni kell, ki a bíróval közli; ellenkező esetben a mester a czéhből kizáratik. Ha az áruló elszökknék, a portéka fele a bíróé, fele a czéhé.
- VII. Ha valamely mester egy másnak legényét pénzzel magához csalná, egy *mesterasztallal*, — mensa magisterii — bírságoltatik.
- VIII. Ha valamelyik mester mástól a rendelőt elcsalná vagy más mester műve ellen kikelne, szintén egy *mester asztallal* bünhődjék.
- IX. A *legény felmondása* 15 nappal előbb történjék.
- X. Ha a *legény* kisebb lopást követ el és ötvös kíván maradni, a czéh megkövetése után csak 6 forintban bünhődik, melynek 8-ad része a *debreczeni iskoláé*; ha 2-or is kisebb tolvajlást követ el 12 frtot fizet; 3-szor pedig mindenholnan kitiltandó, és ha a mestere akarja, a bíróságnak kiadandó, ha pedig *inas-Aprodianus* — ilyen vétséget követ el, a czéh előtt a padhoz kötendő, és mindegyik társa 3—3 ütést tartozzék neki *cum virga fascinata*¹⁾ adni. — Ha a mesternek reménye van, javítására, megtart-

¹⁾ L. a kolosvári ötvösczéh szabályait 1473-ból az erdélyi muzeum évkönyvei II. kötete 8. lapján: quilibet famulus tangat culpabilem famulum tribus vicibus cum virgis bonis; az inasokról pedig: dominus coram omnibus magistris det juveni 9 plagas cum bonis virgis . . .

hatja, különben pedig kidobhatja *ex officina ejicere* poterit. — Minden mester *apródját* vagy *paruulum* a czéh előtt 4 évre beszegődteti, és ha pénzért tanítja, erről is megegyezkedni tartozik. A négy év eltölte után fel kell őt szabályítani. — Ha 4 év előtt más mesterhez szegődnék, az 6 frtnyi bírság alatt, csak új 4 év alatt szabadíthatná fel.

- XI. A betes legényekre áll a szabály, hogy Isten parancsait megtartva, jámborul, józanul és tisztességesen éljenek; ha ki botrányt követ, egy egész évre a mesterségétől elüzettessék. Javulván, ha vétsége kisebb volt 4 forintnyi bírsággal a czéhbe ismét felvehető, ha nagyobb bünt követett el, nagyobb legyen a bírság is. Hasonlólag bűnhődjenek azon munkások is; ki folyvást a műhelyt cseréli, s így a mesterek közt zavart idéznek elő.
- XII. Egyszerre egy mester *csak egy hetest* tarthasson, kit a czéhmester tekintettel esküjére nézve a mesterekhez beoszt. A ki e rendet zavarja a mesterek közt 8 forintot fizet a czéhbe, a kik munka nélkül van, és csak irigységből legényt követel, 4 frtban bűnhődjék. Ha a hatóság rendeletére valaki nagyobb munkát nyerne és azt erejével nem végezhetné, ideiglen e szabályból kivételt tenni lehetne. Ha pedig hetesek nem léteznének; akkor a czéhből mestert is lehet olyan munkára kirendelni 8 frtnyi bírság alatt, a hetes ilyenkor heti bérét, a mester a nyeremény felét kapja meg rendkívüli munkája díjjául. Ha a betes sehol munkát nem kaphatna, akkor a czéhmester beleegyezésével olyan mesterhez is szegődhetik, kinél már más alkalmazva vagyon . . . A munka nélküli, főleg idegen legények tartásáról és betegápolásáról, minden díj nélkül, a czéhmester gondoskodik.
- XIII. Fel kell ügyelni, hogy a munka-adó mester legényei által a nemes fémbe ne károsíttassék. Ha ilyen kár bizonyulna, azt a legény megtéríteni tartozzék.
- XIV. Ha valamelyik beszegődő munkásnak drága fémkészlete lenne, azt mesterének bemutatni tartozzék, nehogy ebből gyanu támadhasson.
- XV. Szabály a legényeknek sajátjukból készített művekről; a mesterek fél- vagy harmad bérért ne merjenek dolgozni, a mester azért 8, a legény 4 frtnyi bírságot fizet. A *zakmani* (Vililator)

munkáért szintén 4 forint birság jár. (*Vililatorem, excepto septimanali mercedis praemio cum scruitore nemo exerceri faciat.*)

XVI. A *mester-remek*-nek (*proba seu portio magisterü*) ez a rendje: Az idegen egy évig a városban dolgozni tartozzék, hogy jó erkölcsi kitünjenek; bemutatni köteles becsületes születési okmányát, és *hogy tudományát kétségtelen czéhben, nem pedig valami várbán szerezte.* Így próbára, vulgo *mester-remek*-re csesztetik, 8 magyar forintot a czéh perzselyébe tesz le; ezeknek 3-ad része az *egyházi*, a többi a czéhé, azonkívül — *unum poculum salutatorium* — vulgo *keőzenev pohar* dictum adni tartozik, mely alkalommal minden egyes asztalra két tál ételt, egy pecsenyét és három bor kantát? (*tres vini coctas?*) elégséges kenyérrel kerüljön. Ezek után, ha a czéhmester kívánja, az ilyen új mester *quandam mensam magistericam* vulgo *mester-asztal* nuncupatam köteles adni, ekkor minden asztalra három tál nemesebb és jobb étel járja, hozzá járulván mindegyikhez még a pecsenye elégséges kenyérrel. Itala pedig mindegyik asztalra 4 pint bor számíttatik. Ha ezt Isten segítségével mind teljesítette, ezután mint a czéh valódi és egész tagja művésztének egészen éljen és gyarapodjék. Megjegyzendő, hogy az, kinél a kívánt okmányok úgy is megvannak, a próbaévtől felmentetik . . . . .

XVII. A *remek* tárgya egy *egybejáró kupa* (*una quaedam in unum ambulans argentea deaurata et formosissima kuppa*¹⁾) vagyis ez ezüsthől, aranyozott legyen; *szép arany gyűrű*, melyben nemes nyolczszögű kő — *facie clarissimus* vulgo *Zines kő* dictus foglaltatik; végre *helmes pechet* et non *rostreatum*; ha ezeket hiány

---

¹⁾ E helyen az erdélyi ötvösműveket régóta tanulmányozó *Deák Farkas* szaktárs azon észrevételt tevő, hogy az *egybejáró kupa* alatt talán nem is azon öblös *diszkelyheket* kell értenünk, milyenek a debreczeni czéhszabályok diszlapján lefestvék és ezen kifejezésnek teljesen megfelelnek, hanem azon aranyozott ezüst *poharakat*, melyek tuczat számszámra készülvén egymásba rakattak és közös fődővel elzárattak. Tagadhatatlan, hogy ilyenek léteztek, csakhogy ezek már az egymásba rakás miatt is rendesen síma vagy czápás felületűek, nem aranyozottak, minden kivert dísz, vagy kiálló ide-oda hajló tartók nélküliek, és végre nem is kupák, hanem legfőlebb *egybejáró poharak* vagy *serlegek*. Továbbá megjegyzendő, hogy itten de *una quaedam... formosissima kuppa* van szó!

nélkül elkészíti elfogadtatik, máskép további tanulásra utasíttatik.

- XVIII. Dolgozzék a czéhmesternél, ki neki a szükséges fémet kiszolgálja és a hetibért adja. Befejezván a remekjét, bemutatják a czéhmesterek a *főbirónak*, *kinek a kétt nehezekü pecsétgyűrűt felajánl.*
- XIX. A mesterek fiai csak 4 frttal tartoznak és a *közeonő pohártól* fölmentvék; ezek a jótétemények azokra is háramlanak, kik özvegyet vagy mesternek leányát vesznek; a mesterséget folytató özvegyek becsületben tarthatnak cselédet, vulgo *Eöttues legéni* vocatos, életük végeik, de *apródokat* nem fogadhatnak, sem nem tarthatnak. A ki az uj mesterek közül *egy év alatt meg nem házasodik*, azoknak czímerei elzáratnak (tabellae eorum claudentur).
- XX. Ha valamely ötvös mester más falu vagy várostól ide át költöznék, vagy az idő viszontagságai miatt kényszerítve itt letelepednék, egészen idegennek tekintetve, remekét újra csinálni, és minden vele járó ünnepélyességet követni tartozzék. Azonban a czéh ilyen esetben méltányos legyen (Epichia utatur). A szegénység miatt ide költözkedőnek a remeket el lehet engedni, de a mester asztalt és a 8 forintot meg kell fizetnie. Ez után apródot fogadhat és *laicust* vagy famulust is. De ezeknek jótéteményei haláluk után megszűnnek. És mivel vannak városok, melyekben ugyan ezek a szabályok divatban vannak, p. o. *Nagy-Váradon* is, ezekre nézve a kölcsönösséget fentartjuk, és csak a *mesterebédet* követeljük.
- XXI. Ezen uj mester a czéhnek addig szolgáljon, míg ujabb mester tisztjében fel nem váltja.
- XXII. A ki a mesterek közül gyűlések, lakomák alatt fegyvert p. o kardot hord, fizet 1 forintot. Ugyanazt fizeti, ki mást rágalmaz... vagy más ellen kardot húz — ha megsérti az ügy a bíró elé tartozik.
- XXIII. A ki a czéhet ok és engedély nélkül elhagyja, csak 8 frtnyi bírság fizetés után vétetik fel újra, ki pedig engedélylyel távozott és egy év mulva ismét beáll, az évi költség megtérítésén kívül egy *közzönő pohárral* tartozik.
- XXIV. A ki vétség miatt gyalázatba esett és magát nem tisztította, művét nem gyakorolhatja; ha per alatt van, dolgozhatik, míg ügye el nem dül.

- XXV. *Két mester egy műhelyben* nem dolgozhatik, ha mindjárt testvérek is lennének, egy kereseten nem lehetnek.
- XXVI. A beteg mesterhez a Czéhmaster nappal egy, éjjel két mester-társat rendel; ha meghal, a szegényt a czéh költségén eltemetik, sőt a szereket is fizetik.
- XXVII. Ha nem czéhbeli az ötvösök kíséretében kíván eltemettetni a mestereknek 1 forintot fizessen.
- XXVIII. A ki a czéhmaster meghívására a gyűlésre meg nem jelenik, 1 forintot fizet.
- XXIX. Ezen kívül a részletezett mulasztásokat kivéve, a czéhmaster mindég 2 frtnyi bírságot tartozik követelni.
- XXX. Senki a laicusok — vagy sociusok közül, vulgo *társlegény* urának tudta nélkül aranyat vagy ezüstöt ne vegyen; különben munkáját és becsületét elveszti.
- XXXI. Másunnan hozott munka a czéhmasternek bemutatandó, mielőtt árultatnék, ki ez ellen vét, munkája elkoboztatik, fele ára a bírónak, a másik a czéhé.
- XXXII. Senki más mestertől a vevőt akármily módon el ne csalja; mert rajta kaptatván *mesterasztallal* bűnhődik . . . . .
- XXXIII. A *becslést* a czéhmaster teszi meg, és minden 100 frtnyi munkától 25 drt kapjon.
- XXXIII. Mivel az Isten azokat áldja, kik őt tisztelik, azért a remeklés egy harmada a *Debreczeni Ecclesiát* illeti; egy része pedig a czéhé marad. Különben minden bírság egy egész forintig és ezen felül 8 részre osztassék, és egy nyolczada a *debreczeni iskola* fentartására adassék.
- XXXV. Ezen összeget a czéhmaster esküje alatt a bíró tudtával beadja, az egyházét számadás mellett egyszerre, az iskoláét pedig 4-er, t. i. minden negyedben, midőn befizettetik.

A munkabér pedig ilyen legyen :

A kuppákért és kantákért, minden marcától	3	frt
Lapos edényekért, t. i. aranyozott szájú poharakért és hasonló- ért 1 m.	3	»
Hasonló nem aranyozottakért, tálakért, tányérokért és hason- lókért 1 m.	2	»
Kardokért és más <i>huszárféle</i> fegyverekért és ezüstös lódiszít- ményért 1 m.	3	»

Virágos, ékköves és zománczos művekért (a *floreatis, gemmatis et cum decore ornatis, vulgo zománczos műű vocatis laboribus*) mely módon az övek *cinguli* és kapcsok *clausurae moderno tempore parantur et semper de novo cogitantur nec antea in usu fuerunt, de singulis marcis . . . . . 10 ft*
Fűzős mű ¹⁾ a labore complicabili . . . . . 16 »
Veritekös pohár, a labore poculorum sudoris in modum percussorum l m. . . . . 4 »
Öntés műű, pro labore fusorio flor. 3 solvantur.

Vége határoztatott, hogy az aranyozandó ezüst művek az *aranyozás előtt mérlegeltessenek*, és az aranyozás után ujonnan megmértesse-nek, és minden mester a fél markás művére bélyegét üsse, vagy nevét bele vésse. A ki ez ellen tesz, a felügyelő czéh mestertől 2 frtban büntetetik.

Egyszersmind kijelentetik, hogyha ezen ötvös czéh akármikor és akármily okból jelen kiváltságait Debreczen városának közönsége kárára bővítené, vagy kurtítaná, vagy meg nem tartaná, ezektől azonnal megfosztassék és az előbbeni rendzetlenségbe és zavarba visszaessék.

Ezeket kiadta a debreczeni tanács 1598-ban.

Úgy hisszük, kedves dolgot tettünk az által, hogy ezen czikkeket terjedelmesben közlöttük. Más szempontból pedig érdeket keltők II. Ferdinand 1628-ik czikkei, ki a *varasdi elüljáróság* által ajánlott, hártján *slavonico Idiomate* irt ötvös czéhszabályokat megerősítette. Ezt szorgalmazták *Kuthassy Miklós, Szentgeorgy Márton és Chiakthorniaj György* varasdi ötvösök, vagy mint a szöveg ezen nevek mellett előtt előfordúlt, *Zrebernarok*; t. i. *Zrebernar* Kuthasi Miklós, *Zrebernar* Szentgyörgyi Márton, A többi mester neve: *Zkenderovich, Tarnekouicz, Zuromentich, Janchi, Babich János, Tuttner*; előfordúl benne a *bírság, czéhmester*, a legény *Detich*, a czéhmester *prvi Gospodar, Faragas, Faraguvano, placha, varas, ynas, mesteremek*, a remek: *kupa, czimerna pechat, kuchos mester, kontur, castigu* platit, ²⁾ *baratuval, kantarzi detich, inas, pokastigati*.

¹⁾ *Vetélkedés*: Párták, homlokelők, fűzve igaz gyöngyökkel 160 l.

²⁾ *Bírság* helyett latinosan.

E horvát levél 1613-ban íratott. Ebből kiemeljük ezt, hogy t. i. két esztendeig kell a vidékinek a városban dolgozni, a birságokat dukatokban, *aranyban is* fizetik; a mesterebédhez kell 12 éték és bor a remeklő *tetszése szerint*.

Átmegyünk egy katholicusokból álló czéh szabályaira, melyek némely tekintetben az előbbiektől különböznek.

A *pécsi* ötvösök, Aurifabrorum Quinqueeclesiensium czéh, német nyelvű, 24. Articulusát I. Leopoldtól nyerték 1696-ban Radnich Simon, Leebl János és Kollarovich Endre czéhes aranyműves mesterek.

Fegyelmen és becsületességen kívül, kötelesek a társak évenként *Sz.-Eligius*¹⁾ napján isteni szolgálaton megjelenni, valamint a Kántor-Vasárnapokon is; inassága még a mester fiának is 8 évig tartson; remekül *kelyhet, egy magyar vagy török kardhüvelyt* készítsen és ezt *drága kövekkel feldíszítse és gyémántot vagy rubintot foglaljon*. Három évig kellessék mint legénynek dolgoznia; a csalók a czéhből kizárandók, a próba-ponczot a budai kamarai felügyelőtől kapják, miután becsületességüket és ügyességüket bebizonyíták.

Az új mesternek Isten és sz. *Eligius* tiszteletére 1 negyed próba ezüstöt kell feláldoznia és $\frac{3}{4}$ -ed próba ezüstműből, midőn üzletét kezdi; *ezen ezüst szolgál szegény mesterek, kik már nem dolgozhatnak, segítségére és eltemettetésükre*.

Úgy szintén $\frac{1}{4}$ ezüstművel tartoznak a pénzverdei igazgatónak vagy a kamarai Administratornak is. Ketten a legbecsületesebb mesterek közül mind az aranyat, mind az ezüstöt kötelesek megvizsgálni, és a hamis próbájuakat a pénzverdei igazgatónak bejelenteni.

Legyen az aranyműves német, magyar vagy rácز nemzetbeli, az aranyból csak 18 vagy 20 forintot, az ezüstműből csak 12 latosat szabad feldolgoznia. Aranyozott vagy ezüstözött rezet vagy vasat valódi fém helyett árulni, vagy hamis kövekkel ellátni

¹⁾ Birtokában vagyok egy, *Dobóczy Ignác* barátomtól kapott pecsétnyomatnak, mely az ifulás szentet, teljes diszben az üllőnél kovácsolva állítja elének. A körirat ez: SIGIL AURIFABRO — ROSNA-VIENS. 1708. Bár gyűjthetnők más czéhek, főleg régiebb pecsétjeit is, hogy régiségeinket e tekintetben is szaporíthassuk.

tilos, alábbvaló ötvöt készíteni, az érmekeket beolvasztani a kamarai igazgatóság tudtán kívül szintén nem szabad; idegen készítményt a próba-mestereknek be kell mutatni; a műhelyeknek nyílt közökben kell lenniök, hogy mindenki láthassa; rejtett szobákban, és kamarákban aranyművességet gyakorolni tilos, *főképen a zsidók között*. Az így elkészített műveket a felügyelő mesterek összetörve a kamarának beküldik. Megengedtetik, hogy egyedül az aranyművesek *árulhassanak török, rác, magyar és német módra készült új ezüst zablyákat, lószerszámot*, valamint ezüst vagy arannyal diszitett bőroveket, kardokat és tölténytartó *szíjakat*, a nélkül, hogy a szíjgyártók őket ezért bántassák. Az említett nemzetbeliek az egész birodalomban vándorolhatnak, vásárokat látogathatnak, munkára fogadhatnak. *Vége hogy köztük művészetük miatt különbség legyen és nem iparosoknak, hanem művészeknek tekintessenek, az úrnapi körmenet alkalmával minden más czéh előtt mennek, és rangjukat a legrégibb czéhek előtt fentartják, miért is büntetés terhe alatt az egész megyéből akkor jelen lenni tartozzanak.* (Ennek rác nyelvű fordítása 438. sz. a. látható.)

Ugyanazon évről valók a *budai* aranyműves czikkek, melyek Leopold alatt, 1696-ban számra nézve 26 németül kiadattak.

Ezeket impetrálták: Lucich János Miklós, czéhmaster, Petrovich Ferencz, Lucich Simon, Lucich István, Sudarovich József, Jorenell János Mihály, Cevich Márton Lukács, Tomich János, többnyire szerb, mesterek.

Tartalmuk kivonatban ez:

I. Tartsák Sz.-*Elogius* (sic) napját.

III. Legyen mint fővárosiaknak minden országbeliek előtti *praeminent-iájuk és praerogatívájuk*.

IV. 8 évi inaskodás követeltetik.

V. Remek: kehely, török vagy magyar kard ékkövekkel, és egy gyémánt vagy rubint foglalása.

E czikkek majdnem szóról szóra, ugyanazok a *pécsiekkel*; csak hogy a III-ik elsőséges cikk közbe van szúrva, és az utolsóval megtoldva, mely a praerogatívát más *szervezett* czéhekre kiterjeszteni tiltja.

A *körmöczyi* szabályok száma 15, és a végső.

Kiadattak *Lipót* császár alatt német nyelven. Az :

I-ben szó van a *vorgesetzte Pringen dieser Bruderschaft der freyen Goldschmidtkunst*, és ez ismételtetik :

a IV-ben, a *remeklésért* fizetendő 100 rhen. forint. Körmöczbányai születésű fizet 80 frtot, eines *Pringen Sohn* 60 frt (talán *Principalis* akar lenni.)

VI. Ponczozási szabályok, nehogy a *határvárakban* ponczozott ezüst miatt a körmöczi mesterek károsuljanak.

XV. Mentessenek meg attól, hogy a gonosztevőket, midőn a vesztő helyre vitetnek, fegyveresen kísérni kötelesek legyenek.

A mellékelt Proiectum Articulorum Aurifabrorum-ban, melyek II. Ferencz alatt készítettetek, a fennebbiek nagyban megvannak, de sok változtatással ellátvák.

Nagyszombatban, Nagy alias *Ötvös Ferencz* 1702. czéhmesterségében a szabók a kevert czéhből elválnak, és a szerzett tárgyak kiosztatnak.

A latin okmányban némely megjegyzendő kitételek fordulnak elő, p. Sartores vulgo *Váltóműves*.

Gausapearii vulgo *Szűr* szabók, Ceharum magistri vulgo *Fogot-Mesterek* (1. M. kir. egyet. könyvtár 543.).

Késmárkon 1713-ban a tanács adja a privilegiumot *Eustachius* Tobiásnak, *Benzur* Jánosnak, *Schuller* János, *Heil* Jánosnak és *Bretz* János *arany műveseknek*; tartalmaz 25 cikket.

Ezek közül a III-dik szerint: *Remekjük* egyszerű *Nürnbergi* edényke mit *zweiern Bünden*, *vier oder fünf Scherffen*; item *arany gyűrű zománcz czal*, (mit geschmelzter Arbeit und versetzten Steinen), továbbá egy *pecsétet* is kell vésni a remeklőnek.

A remek taxája : 25 frt és *becsületes mesterebéd*.

Az ezüst, melyből dolgoznak 12 latos legyen.

Ha a munkarendelő hozza az ezüstöt, azt az aranyműves azonnal olvassza el, és ebből a rendelőnek próbát adjon.

XI. Ivóedények, kannácskák és *domborított munkák* (verbogene Arbeit) márkájától 4 magy. forintot kapjon, ha metszéssel, aranyozással elkészül; a *domborított* művekért alkudni kell; közönséges nem aranyozott munka : kanalakért, *övekért* stb. 3 frt a márka; a mi pedig 1 latnál kevesebbet nyom, mint gyűrűk, sinek, (talán planche-ok?) *szívcecskék*, *mellgombok* (*Biesen* — talán *Busen*-Knöpfe, darabonkint fizettetnek.

A végén az ötvösséget *Kunstreiches Handwerk*nek nevezik az articulások (l. m. kir. egyetemi könyvtár 598.).

Ezekon kívül az előbbihez még 19. cikk van csatolva: köztük az V-ik az olvasás, írás és számoláson kívül a tanult *rajzolásról* is kell az *apródnak* bizonyítványának lennie; sőt még a *vésésről* és *kidomborításról* is kell neki hiteles bizonyítvány.

A X-ik: A *felavatandó inasról*, kezeskedőknek 50 rhen. forintról kell hitelokmányt kiállítaniok.

XIII. A legények és inasok száma nincsen egy-egy mesternél meghatározva.

XV. A *blaue Montag*-olót a Czéhbiztos fékezi meg.

A *pesti* német, (1760-ból *Mária Terézia* alatt) *posegai*, latin 1761-ből; és *győri* (ötvös czéhek) 1766, ismét német czéhszabályok hasonlóak, de nem egyenlők, sem a pontok számára, sem azok rendjére nézve.

A *pesti* cknél a czéh ünnepe *Sz. Elég* napja, december 1-jén tartandó. Az urnapi körmenetnél mint *Bécsben* és *más katholicus városokban* divat, egy *sz. képet* kell maguk előtt hordatniok.

A *próba 13 latos* legyen; próbapénz 1 markától 5 dr. kisebb tárgyaknál minden ütéstől? (vor jeden Streich) 1 kr.

A drágaságok megbecsülésénél, ha 1000 fton alul van, forintjától 1 dr.; a fölött való áruknak megbecsülése a discretiótól függ.

A XIII. cikkben a *remek* ez: csináljon *kelyhet* ezüstből, melynek lába és hüvelye egy darabból legyen, szépen rajzolja különféle *pastraleff*-el és más szép diszitménynyel, melyek hibanélküliek legyenek, mint a czéhtől a rajzot kapja. Az *aranyműves* is kelyhet készít és jó kövekkel *carmizirozza*, és egy 3 kövű gyűrűt, forrasztás nélkül, négyféle *zománcz*sal; e remekek eladhatók legyenek, hogy az új mesternek kára ne legyen.

A *remek taxája* 30 frt. és a mestereknek *becsületes ebéd* (ehrliches Mittag-Mahl) vagy e helyett 10 rh. forint.

Mindezekben van 16 cikk.

Ezen cikkeknek kiadatását eszközélk:

Hellepronth Károly, *Tolinger* János György, *Saczl* József, *Fauzer* József, *Torner* Károly, *Ábrahámffy* Mihály, *Kojanicz* János; a miből kitűnik, hogy köztük magyaros név csak egy fordul elő (l. a *pesti m. kir. egyetemi könyvtárban* 370. sz. a.).

A *posegai* czéhszabályok száma 18. Az

I-sőben *Szt. István magyar királyt* ismeri el védnökének;

II., a két czéhmasteren kívül *Attya - Mestert* (patrem Sodalium) választanak.

IV. A remek drága ne legyen és könnyen eladható. A *taxa* 21 frt. és 4 forintos *ebédke* (prandiolum), kiadattak M. Terézia alatt (l. a m. kir. egyet. könyvtár 376. szám alatt.)

A *győri cikkek* száma 30 és egy végső; kiadja M. Terézia 1766.

I. Védszentjük, melyet a czéh választott *Sz. Leo.* — Az isteni tiszteleten meg nem jel-nésre kemény birságok vettetnek ki. — A remek eladható és drága ne legyen.

VIII. Vétség esetében a tanács által büntetessék a mester; de azért nemesi szabadságában ne károsíttassék, és fentartassék. (l. m. kir. egyetemi könyvtár 208. sz. a.).

A *győri ötvösök más articulussai*, M. Terézia alatt 1761-ben adattak ki német nyelven, 22 cikkben.

I. A czéh védszentje *Áron*, kit a czéh választott.

IV. A leendő mester egy évig legényképen, havi 30 kr.-ért fog dolgozni.

A remek: a) egy *kehely patenával*, szépen domborított művel, sárga rézből, vagy rézből aranyozva, vagy is a háttér ezüst, a kidomborodó részek aranyozottak, vagy ellenkezőleg.

b) *Kardkötő* vagy *szíjdiszitmény* egy Partalierrel s *Laadung?* hozzája, mely szintén vert mű legyen és aranyozott.

Vagy pedig *kantár* és pedig német vagy *magyar* módra felszerelve és aranyozva, mindez könnyen eladható legyen.

E remek készítése előtt azt a *czéhnek rajzban* kell bemutatni.

A régi egyházi készleteknél szükségből használt egyes *ezüst részletecskéket* az ötvös az aranyművesnél tartozik készíttetni l. m. kir. egyetemi könyvt. 207. sz. a.).

1770-ben ki lett adva: Mária Terézia privilegiuma az *apatini* Önművesek, bádigosok, kolompárosok, *Ötvösök* (aurichalcarii) és tügyártók számára; áll pedig 18 cikkből német nyelven. Ezek közt:

V. cz. A remek taxája 15 frt. — a visszaélés a remeklési *ebédnél*) keményen tiltatik, senki evvel és emiatt ne terheltessék.

VIII. cz. A kontárkodás tilos, de azért *megmarad a nemes ember szabadsága*, hogy a maga házi szükségleteit készíthesse.

XV. cz. A mester betegségét a czéhmaster, a legényét mestere jelenti a plébánosnak 2 frt bírság alatt, hogy lelki vigasztalás nélkül meg ne haljanak (l. m. kir. egyt. könyvtár 60¹/₂.).

A magyar műipar emelése tekintetéből rendezett felolvasásomban szerencsém volt a magyar *fazekasművességet* leginkább czéhszabályaiból megismertetni, és e tekintetben is nem egy érdekes adatot mutattam fel a majdnem elfelejtett, nehéz olvasású rongyollott lapokból és elkallódott füzetekről; ime egy új tanulmány, mely a fáradozást valóban megérdemlette! De mennyi rejlik még a fővárosban, a két jeles főkönyvtárunkban letéteményezett *sok száz* czéhiratban, melyek *latin, magyar, német és szláv* nyelveken iratva nyelvészeti szempontból is fölötte érdekesek.

Legyen szabad reméllenünk, hogyha a többi megkezdett *Corpusok* be lesznek fejezve, vagy talán még bevégeztük előtt is történészeink arra is fognak gondolni, hogy egy *Corpus Articulorum czehalium* — vagy *contuberniorum*-mal is bírjunk, mely nélkül műiparunk történetét megírni épen lehetetlen.

És ha ezen eszme életrevaló és hasznos, akkor határozó körökben már most kellene a tervnek megállapíttatnia, már most kellene a vidékeken a czéheknél a gyűjtést komolyan kezdetni; mert attól nagyon kell tartanunk, hogy sok lom közt a gyöngyöket és a szinaranyat is kidobják azok, kiknek a régi czéhekhez úgy látszik, kevés közük, s még kevesebb irántuk való érdekelt-ségük!

Mindezen épen el nem elkülönítve álló adatokból látjuk, hogy az *aranyművesség Magyarországon* szerteszét virágzott; hogy voltak magyar jellegű és sajátosságos műveket készítő társulatok, hogy az *erdélyiek* átjöttek a *magyarországi czéhekbe* dolgozni, hogy a horvátországi czéhek szabályaikat a magyar czéhek articulussai nyomán nyerték; sőt a magyar eredeti kifejezéseket is átvették, és végre hogy épen a régi czéhszabályokból ismerünk már most *több eredeti magyar elnevezésű műveket* is, melyekkel eddig nem éltünk.

Ez némi eredmény, de még ezután is csak a kutatások fe-

lületén állunk, mélyebbre kell hatnunk, figyelmünket mindenfelé fordítanunk, mert bizonyos, hogy hazánk országos levéltáráiban főleg az eredetiek hű másolatait őrző *Liber Regiusok*ban, tekintélyesb kézírataiban, hogy conservativebb czéhek ládáiban és főleg az eddig alig figyelembe vett jegyzőkönyveikben temérdek nyelvészeti és műtörténeti kincs rejlik, olyan kincs t. i., melylyel máris úgy jártunk, mint a hajdanság a Sibylla könyveivel

Ez adalékjaim czélja nemcsak az, hogy a magyar ötvösség vívmányait magunknak bátrau visszaszerezzük, hanem hogy azon balítéletet, mintha minden, a mi nálunk nemes izlésű, tetszetős alakú, és remek tökélyű, a külföldről behozott *cultura* (a debreczeni okmány szerint az *áru*-cikk elnevezése) lenne. Nem hiúságból állítjuk ezeket, hanem, hogy a mivel eddig nem sokat törödtünk, nemzetünk sajátját másokkal is megismertessük. Csak kutassuk a városok és mesterek régi, eddig előttünk rejtélyes bélyegeit, ezek által sok remek darabot fogunk magunknak elvitázhatlanul tulajdoníthatni; a különféle nyelvű, de egymásból fordított czéh-szabványokból pedig az előttünk ismeretlen műszavakat fogjuk meghatározhatni.

Tagadhatatlan, hogy ilyen vállalatához, ha általános eredményre akar vezetni, sok erő szükséges; minden egyes városban vagy helységben is, hol valaha czéhek léteztek, kellene kutatóknak támadni, és munkálkodásuk eredményét a középpontban valamelyik intézetnek bemutatni, hogy itten az adatok rendbe szedethessenek és a kiadásra elkészíttessenek.

Azonban, a mint a kezdet meg lesz, a verseny is azonnal meg fog indulni; emlékezzünk csak a magyar köriratu pecsétekre, emlékezzünk a monographiák lajstromára, melyeknek közlése e tisztelt társulat köréből indult ki és máris oly szép eredményre vezetett.

És végre nem tartozunk-e ezen becsületes és nemes czéhnek nemzeti szemponthól is némi elégtétellel? — Igaz, hogy a *réz- és nemes fém-ipar* legnagyobb részt annyira elnémetesedett hogy sok iparos már saját szerszámain, melyek neveit még az 1716-iki vetélkedésben birjuk, saját feldolgozandó anyagát nem tudja magyarosan elnevezni; igaz, hogy a vert munka helyett az öntötteknek, a kézi ügyesség helyett a sajtoló gépeknek való beho-

zatalától a tudomány majdnem elveszett; a művészet csupa mes-
teremberi kézfogásokra satnyult el; hogy önálló művek készítése
helyett ötvöseink csak importált portékák árulóivá lettek; de
azért meri-e valaki azt állítani: hogy *tökéletes, remek ötvösi mun-
kákat egyedül a külföldön lehet találni?* — A ki így beszél, az
tudományos, jól kitanított ötvöseink kirakatait, boltjait figye-
lemre nem méltatta, az egyesek remekjeit nem ismeri.

Magyar ötvösségünk újra azonnal fel fog éledni, és a mes-
terek eldödeikhez egészen méltó művekkel föllépni, a mint
magyar hazánkfiaitól megrendelésekkel sűrűen megfognak tisz-
teltetni.

*Műiparunk agyonfojtója az elbűvölés; mely sajnos, hogy
épen a magasabb körökből a többi vagyonosra is kiterjedt;
mesterségesen, elég álnokul tönkre tett műiparunk egyszerre nem
fog ugyan régi tökélyében diadalmaskodni; mert ki fogja a té-
vedő, külföldieskedő köröket mind és egyszerre más meggyőző-
désre átvezetni? — De kezdjük ma, és a legszélesb alapon és
kellő kitartással műiparunkat kárpótolni, — bírjuk rá ötvösein-
ket, hogy a régi kézfogásokat s alakokat éleszsűk fel — és a
tapasztalás be fogja bizonyítani azt, hogy nemcsak a múltban
van okunk büszkélkedni, de a jelenben is meglelégedéssel fogjuk a
magyar ötvösség műveit felmutathatni.*

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

II. ULÁSZLÓ

MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYNAK HÁZAS ÉLETE.

1501—1506.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.   4

Harmadik közleményünk az 1502. október 3-kától 1506. július 26-káigi időt foglalja magában, vagyis azon időt, mely Anna királynénak Budára érkezésétől haláláig folyt le.

Jelen elbeszélésemnek tárgya mindazáltal egyedül Ulászló király és Anna királyné házasságának élete lévén; azon kornak általános rajzát nyújtani nem tartozik feladatunkhoz, s e tekintetben az olvasót a hazai történetünkéről írt bármelyik kézikönyvre utalom. Itt csak arra akarok figyelmeztetni, hogy noha az egész időtartam Mátyás király halálától (1490.) Ulászló házasságáig 12 esztendőnél nem hosszabb; az ezen rövid idő alatt beállt szerencsétlen politikai és társadalmi események mégis oly mélyen ható változásokat és fordulatokat eredményeztek, hogy 1502. már alig lehetett rá ismerni azon Magyarországra, mely Mátyás alatt Európának egyik legvirágzóbb állama, egyik legelőkelőbb hatalmassága volt.

S azért nem bocsátkozva a részletekbe, bővebben azon férfiakról sem szólok, kik annélkül hogy arra képesítve lettek volna, Mátyás király halála után Magyarország kormányzását magukhoz ragadták, s kik — midőn hivatásuk az lett volna, hogy az ország anyagi és szellemi érdekeiről gondoskodjanak, annak közigazgatási, pénzügyi és törvénykezési ügyeit az állam javára kezeljék, a nemzet hadi dicsőségét és a korona nemzetközi tekintélyét fentartsák, s a honlakosok kulturai és vagyoni állapotát ápolják és lehetőleg emeljék, — elbizakodó önámítástól elvakítva,

és mérték nélküli önzéstől vezéreltetve, tehetségeiket és hivatásukat teljesen félreértették, s áldás helyett minden irányban csak romlást és hanyatlást hoztak az országra; úgy hogy néhány egyes deréknek, egy Corvin János, egy Ujlaki Lőrincz, és néhány másnak jeles tettei is csak annyi világosságot voltak képesek terjeszteni, hogy a helyzetnek beállni kezdő általános anyagi és szellemi sötétségét jobban lehetett felismerni.

Mikor II. Ulászló és Kendali Anna közt 1502. a házasság megkötöttet, Mátyás nevének és tetteinek emléke a magyar névnek még némi fényt adott; s így Anna királyné azon reménynyel lépte át ezen ország határát, hogy hitvestársi és királynéi kötelességeinek lelkiismeretes teljesítése által férjét boldogítani, országának hasznát és érdekeit előmozdítani s alattvalóit jó sorsban részesíteni fogja. Nem ő volt oka annak, hogy reményében lényegesen csalódott; sőt hálás elismeréssel tartozunk neki, hogy házi körét és családi életét hozzá méltó módon rendezte, s hogy mint királyné is mindent megtett, mit egy eszélyes, gondos és erényekben gazdag nőtől várni lehetett. Jelen közleményem részletei ezt határozottabban fogják bizonyítani. Elbeszélésemet pedig tartalmához képest akként osztom két részre, hogy a kettő közt azon időpont legyen a határ, melyben az ország ügyeinek előterét a Zápolyaiak nagyravágyó fellépése kezdi elfoglalni.

* * *

Hazánk közállapotát azon időpontra vonatkozólag híven és határozottan leírni, melyben Anna királyné bevonulását a budai királyi várba tartotta, felette nehéz feladat volna.

Láttuk ugyan második közleményünkben, hogy Magyarországon az előbbi idők nagyságának fénye úgy a hogy fővonásaiiban külsőleg és egészben véve még mutatkozott. De láttuk fentebb azt is, hogy azok megindúlt irtó háborúja Mátyás intézményei ellen, kik e király halála után a közhatalmat magukhoz ragadták, az ország fennállását már alaposzlopaiban megingatta, s a szellemi és társadalmi virágzás legszebb eredményeit is csaknem megsemmisítette; úgy hogy a magyar állam közlétének belállapotai a még meglevő külső fény feltételeinek többé már meg nem feleltek. Ezzel szemben az új kormányférfiak igyekezeteinek

positív vívmányai csak csekély jelentőséggel bírtak. Mert az 1501 óta fennálló velencei szövetség a hadi segélypénzeken kívül közvetlen hasznot nem hozott; sőt ellenkezőleg, a köztársaságnak önző politikája miatt több hátrányos következássel járt. S nem kevesebbet vezetett a kitűzött célhoz az idegeneknek szigorúbb kizárása sem Magyarország világi tisztségeiből és egyházi javadalmaiból, mit az utóbbiakra nézve az 1495-ki országgyűlés kezdeményezett. Azonban határozottan veszélyesnek bizonyodott az aristocratia hatalmának és befolyásának túlságos emelkedése, mely a közlét egész terét és minden irányait elfoglalván, az állam- és társadalmi élet egyéb tényezőit mindenütt kiszorította, anélkül hogy önző törekvései mellett ezeket pótolni, vagy különben a magára vállalt hivatásnak eleget tenni képes, de gyakran csak hajlandó is lett volna.

Így támadtak azután országos viszonyainkban azon elhibázott combinatiók, melyeknek szükségképi következményei társadalmi létünk elhanyagoltsága, a közjóra célzó törekvések meddősége, s mindenütt, hol újat teremteni vagy rendezni kellett, a termékenyítő eszmék szegénysége és a kifejtendő tetterő hiánya voltak. S midőn az ország virágzása ezeknek folytán parlagra jutott; az állam és a nemzet rovására egyes egyének és egyes családok vagyonosodtak meg, s nyertek a többi honlakosok érdekeivel már össze nem egyeztethető hatalmat és befolyást, a király pedig, részint apathikus természeténél fogva, részint 1490-iki választási capitulációja által gátoltatva, nem volt képes e közben elégséges önálló kormányzati tevékenységet kifejteni.

A király menyegzője, a királyné koronáztatása, s a budai ünnepélyek a köztvárosnak még némileg megfeleltek. De most, miután az angol, a francia, a brandenburgi és a bajor követek elutaztak, a szellemdús és eszes királyné csakhamar felismerte itteni állásának kellemetlen situációját; annyiival inkább mert francia utitársai és az itteni urak közt már az ünnepélyek alatt is támadtak egyenetlenségek; melyeknek következtében a francziák sértve érezvén magukat, nagyrészen követükkel együtt sietve hagyták el Budát¹⁾.

¹⁾ »Li oratori dil ducha Zorzi e Alberto di Baviera stati ale

Kellemetlenül hatott e mellett az is, hogy Ulászló, testvér-öccse Zsigmond érdekében akkor másik testvérétől Sándor lengyel királytól Litvánia átengedését kívánván, a lengyel kormány e miatt annyira neheztelt, hogy Sándor bátyjának menyegzőjét formaszerű követtel sem tisztelte meg¹⁾.

De mindezeknél még sokkal kellemetlenebb lehetett a királynéra nézve azon körülmény, hogy a királyi pénztárak mindjárt kezdetben üresek voltak, a miről a velencei követek már október 20-án tettek jelentést a signoriához, hogy t. i. a kincstárnok nem volt képes Corvin Jánosnak az ország védelmére 2000 aranyat kifizetni, úgy hogy a magyarországi kormány Velenczétől a kikötött hadi subsidiumok fejében előlegezést kért²⁾. Ez alkalommal egyszersmind Ulászló király és országos tanácsa elismeréssel vették tudomásul azon kitüntetések, melyekben a signoria Anna királynét Velenczében részesítette.³⁾

Minthogy pedig a királynénak illő tartásáról is kellett gondoskodni, részére ugyanazon javak és jövedelmek költettek le, melyeket előbb Beatrix királyné élvezett; csak hogy ezek már tetemes adósságokkal voltak terhelve, s ennél fogva csekélyebb jövedelmet nyújtottak, mint Mátyás király korában. P. o. név-

---

noze si sono partiti stb.« Justiniani Sebestyén és Badoer János velencei követek Budán kelt 1502. október 11-ki jelentése; — »Li oratori di Baviera e Brandiburg sono partiti; e cusi partira li oratori Francesi e Englesi. E li Francesi veneno con la Raina, per esser mal trattati« stb. Ugyanazoknak október 20-ki jelentése. Marino Sanuto világkrónikája 1502. október 19-ke és november 2-ka alatt.

¹⁾ »A le noze non e stati oratori di Polonia, per dissension dil ducha Sigismondo, al qual il Re voria, il Re di Polonia so fradello li renonciasse il duchato di Lithvania« stb. A velencei követek október 20-án; Marino Sanuto november 2-ka alatt.

²⁾ »Il Regno e in penuria di danari; il thesories si duol li danari nostri stagi tanto, e vuolse farsi servir de ducati 2000 con lettere di cambio per dar a Zuan Corvino« stb. U. o.

³⁾ »In conseio del Re si contentano per li honori fati ala Raina« stb. »Questi fono con il Re in Conseio: el Reverendissimo Cardinal Strigonia, el Magnifico Palatino, el Reverendissimo Arzi Episcopo (így) Quinque Ecclesie, el Reverendo Varadinense, el Magnifico Castellano, el Magnifico Magister Curie.« A velencei követek október 2-án. Marino Sanutónál november 13-ka alatt.

szerint az alsó-magyarországi bányavárosok Zólyomvárával együtt Thurzó Jánosnak voltak elzálogosítva azon 200,000 forint fejében, melyeket ez Beatrix királyné követeléseinek ki-
elégítésére előlegezett. ¹⁾ S ezen körülménynek folytán jött a királyné a Thurzókkal közelebbi érintkezésbe, kiknek a felséges asszonyhoz való megbízható hűsége és számos szolgálatai közvetítették azután azon befolyást, melylyel ezen időtől fogva a budai udvarnál birtak.

Általán véve Anna királyné minden igyekezetét most oda fordította, hogy necsak az udvar, hanem az ország dolgai is, a lehetőséghez képest, ügyes és hű férfiak kezelésére bízassanak. Minthogy pedig a király nejének jó indulatát s az ország érdekei iránti gondos részvétét nem kevesbé, mint szellemi tehetségeit és eszélyét csakhamar felismerte és érezte: szívesen engedett tanácsának. S így történt, hogy az előbb a kormány körében is elharapódzott rendetlenség, s ebből folyólag az ország ügyében támadt zavar, lassanként mellőztetett; s miután a királynénak azon tolakodó kérvényezőket is eltávolítani sikerült, kik azelőtt férjének jószívűségével visszaéltek, és ettől az ország és a királyi kincstár kárára mértéknélküli pazar ajándékokat és adományokat szoktak volt kinyerni: az udvar és az ország pénzügyeiben is némi rend kapott lábra ismét. ²⁾

Igyekezeteiben a királyné az által nyert támogatást, hogy a velencei signoria a lekötött segédpénzeket a magyar koronának több ízben előlegezte; mely szívességet azután a királyné kezdettől fogva azzal viszonozott, hogy a köztársaság barátságát

---

¹⁾ Lásd értekezésemet az alsó magyarországi bányavárosok küzdelmeiről a Nagy-Lucsei Dóczyakkal, Budapest, 1876. 50. sk. II.

²⁾ »Id Regina incolumi nemini concessum est, ut plus quam Rex ulla in parte polleret; sed si quando partes Regiae suscipiendae erant, praesertim in tuendis vectigalibus censibusque, et arcibus Regiis conservandis, in quas procures invadebant vilissimo obtruso pretio, ipsa munere Regis adversus tales fungebatur, brevique insignem thesaurum coacervavit, ac prima Reginarum abacum Regis ex solido auro plane Regium instruxit; agressa dein mensas argenteas adornare, ne quid aliud in coenaculo Regis, nisi aurum et argentum purum putumque resplenderet« stb. Dubravius János, Historia Boëmica XXXII. könyv Bazel, 1575. 131. l.

igen nagyra tartotta, magát ismételve Szent-Márk (Velence védszentje) leányának vallotta, s szolgálati készségét a signoriának minden alkalommal felajánlotta. ¹⁾

Magánügyeiben Anna királyné szintén igen gondosan járt el, s habár évi jövedelme 30,000 arany volt, és a király ezt folyton folyvást ajándékokkal lehetőleg pótolta; mégis igen egyszerűen élt, és minden felesleges fényűzéstől tartózkodott. ²⁾

Hogy a királynénak ezen okos magatartása őt rövid idő alatt az országban igen népszerűvé tette, az a dolog természetében feküdt. Érdekes e tekintetben Justiniani Sebestyén velencei követnek budai követségéről 1503. mártius 28-án a nagy tanács előtt tett azon jelentése, miszerint a királynak tekintélye igen csekély, ellenben Anna királyné oly közkedvességű a magyaroknál, hogy alig két esztendő múlva ő fogna lenni király és királyné is egy személyben. ³⁾

Magyarországnak szövetsége a velencei köztársasággal a kereszténység akkor közös ellensége a török ellen 1501. volt kötve; ⁴⁾ s mindkét fél javára igen üdvösnek bizonyodott. Mert míg egyrésről a köztársaság segédpénzeivel a magyarok nagyobb erővel harcolhattak a török ellen; másrésről a magyar fegyvereredményei Velenczének is hasznára voltak. Sőt tekintve a harctérnek egész configuratióját, kétségtelen, hogy itt a köztársaság részéről fontosabb érdekek álltak kérdésben, mint ezt Magyarországról mondani lehetne. Mikor Anna királyné 1502. augusztus és szeptember havakban Magyarországba utazott, a török háboru még javában folyt; ⁵⁾ s ha nem is végleges békét, de legalább hosszabb biztos fegyverszünetet a fényes portával, és

¹⁾ Erre nézve számos adatot nyújt Marino Sanuto világkrónikája.

²⁾ »La Raina a de intrada ducati 30 milia stb. La Raina a la soa corte za questo carlevar vete solum 8 polli al di« stb. Justiniani Sebestyén végjelentése.

³⁾ »Questo Re nel Regno ha pocha ubedientia stb. Or questa Serenissima Raina a gran gratia in Hongaria, e non vangerà doy anni, la sara Re e Raina« stb. Relatione di ser Zabastiam, zustignam el cavalier venuto orator di Hongaria, Marino Sanuto szerint Történelmi Tár XXIV. köt. 70. sk. II.

⁴⁾ Marino Sanuto után, Századok 1871. évfolyam, 170. sk. II.

⁵⁾ Lásd második közleményünket fentebb 752. l.

pedig Magyarország számára hét évi tartamra, csak az 1503-ik év hozott augustus 20-kától számítva. A király az ünnepélyes okmányt augustus 10-én írta alá.¹⁾ S ennek hazánkra nézve kettős nevezetes következése volt. Egyrészt az, hogy Magyarországnak a fegyverszünet alatt a török veszélytől nem kellett tartani; másrészt azonban az is, hogy a velencei köztársaság már nem volt köteles közvetlen és rendes segédpénzeket fizetni a magyar koronának.²⁾

Különös érdekléllel bír itt reánk nézve azon körülmény is, hogy épen ezen időbe esik Ulászló király idősebb gyermekének, leánya Annának születése.

A velencei követek ugyanis Budáról a signoriát már 1503. január 5-kén értesítették arról, hogy a királyné teherben van. A mint hogy azután július 23-kán a királyi gyermek megszületett, a keresztelés a legnagyobb fénynyel augustus 15-kén történt.

Badoer János a velencei köztársaságnak akkori követe követ erről augustus 17-kén körülményes jelentést tesz. Először képest a keresztelést a budai várnak a boldogságos asszony után címzett főtemplomában Bakács Tamás esztergami érsek és bibornok vitte véghez. Keresztatyák az akkor Budán mint pápai követ tartózkodó reggioi bibornok, a velencei köztársaság képviselve követe által, Ujlaki Lőrincz boszniai herczeg, és Szakmáry György váradi püspök voltak; keresztanyák pedig Hedvig tesseni herczegné és Zápolyai István nádornak özvegye, s Czimburgi Ctibor Kunegunda Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró és erdélyi vajdának neje. A királyi gyermek anyja után Anna névre kereszteltetett. A templomba, s vissza a királyi várba nagyszerű ünnepélyes menet tartatott, melyben valamennyi Budán jelen volt főpap és főúr vett részt. A királyné öltözéke, és a nyughelyül szolgáló forgó ágya, oly diszesek, s drágakövekkel és gyöngyökkel oly gazdagon voltak ékítve, hogy értéküket

---

¹⁾ A fegyverszünet tervezetét l. Marino Sanuto után a Történelmi Tár XXIV. köt. 56. sk. 11.; magát az ünnepélyes okmányt pedig u. o. 81. sk. 11.

²⁾ Az említett szövetségnek erre vonatkozó pontja azt határozza: »Item la Signoria li (a magyar királynak) dara durante bello duchati 100 millia (al anno)« stb. Marino Sanuto 1501. martius 11-ke alatt.

50,000 aranyra becsülték. Az arra következő vendégség alkalomával egyik asztalnál a király, a keresztatyák, s néhány főpap és főur foglalt helyet. A többi vendégek más asztaloknál ültek; s ezek közt különösen számos budai és pesti polgár is emlittetik. Végre a jelentés arról is tudósít, hogy a királynénak és a kis hercegnének sok és részben igen drága ajándék ajánltatott fel, s hogy a gyermek dajkája is meg lett ajándékozva. ¹⁾

A kis Anna születése a szülők közti kölcsönös vonzalmat és szeretetet, mely eddig is már a szerencsés házasság életnek egyik kitűnő példáját nyújtotta, csak fokoztatta és új irányban emelte.

Láttuk, hogy Ulászló király házasságának kezdetén neje eltartása csak csekély rendes költséget szánhatott, s azt mellékajándékokkal igyekezett lehetőleg megtoldani. Később a királyné jövedelmeit 30,000 aranyban állapította meg. De miután a viszonyok úgy hozták magukkal, hogy a magyar királynénak sok

---

*) Marino Sanuto Badoer levelének tartalmát következőleg reproducálja: »Come adi 15. e sta batisata in la chiesa grande dal Reverendissimo Cardinal Strigoniense la fiola di quella Macsta, ala qual fu posto nome Anna, come e nomina la Serenissima sua madre. Li compari sonno stati el Reverendissimo Legato Cardinal Reginense, l'orator nostro per nome di la Signoria nostra, el ducha Lorenzo fo fiol dil Re di Bossina, e il Reverendo Varadinense; commare sonno state la Magnifica relicta dil quondam Stephano Palatino, e lo moglie del Magnifico Vayvoda Transilvano. La dita fiola fu acompagnata ala chiesa, con la grandissima pompa da tutti li Prelati e Baroni che se trovavano li; et etiam ritornata in castello ala Serenissima Regina, qual era molto ornata. Haveva uno tornoletto richissimo tutto rechamato di perle, fra le qual ne erano assai da conto, con molte altre zoe, di pretio fu extimato circha ducati 50 milia. E la Maesta Regia tene a disnar con si tutti li compari, e alcuni altri Prelati e Baroni ala tavola sua, e molti altri ad altre tavole, con molti cittadini di Buda come di Pest. Unde fece uno convito solennissimo; e da poi fu giostrato fino al tardo. Et per esser consveto li, che dopo baptizato immediate li compari tutti donano ala nutrice et ala comare secondo la condition dile persone. Et per esser sta donato da li altri ducati 50, et dal Reverendo Varadinense 100, occorrendo tal solennita rarissime volte, e perho etiam esso orator nostro li dono ducati 50. E per esser consueto donar etiam ala madre, el Reverendissimo Strigoniense li domo ala Serenissima Regina alcuni vasi d'ariento, et una croce d'oro per la montar di cercha ducati 3000, li altri li hanno fato presente alcuno.« 1503. augusztus 28-ika alatt.

mellőzhetlen költsége volt; a mondott összeg a legnagyobb takarékoság mellett sem volt elégséges a kiadások fedezésére; s a király még inkább kezdte ajándékok útján pótolni a szükségleteket, úgy hogy elvégre a királyné maga kérte őt, hogy tartson mértéket. ¹⁾ A király azonban azután sem szűnt meg neje iránti gondoskodását a lehetőségig folytatni; ²⁾ s iránta való szeretetét minden uton módon tanusítani; ³⁾ sőt — minthogy a királyné

¹⁾ »Sempre Soa Maestia li donava presenti, come e zoe, perle et altro; adeo lei disse una volta: Sacra Maesta, io non vegno qui per vostri presenti, e accio non sia causa, io non mi voglio partir di qua.« Justiniani Sebestyén 1503. martius 28-ki követjelentése.

²⁾ Így p. o. Badoer János 1503. október 5-én ezeket is írja: »Il Re vorì, la Signoria li desse ducati 10 milia a conte dile page, da esser dati ali Foher (Fugger) per pagar uno colar la Raina compra a Zenua per ducati 6000 stb. Marino Sanuto október 13-ka alatt. — A velencei köztársaság is a királynénak ajándékokat küldött (»il presente, che la signoria nostra mando a donar ala Raina di Hungaria per il parto dila puta«); s pedig névszerint: »Presente fo manda in Hungaria: Raso d'oro rizado, braza 14; veludo alto e lasso verde, braza 14; veludo alto e basso alexandrin, braza 14; veludo negio in do pelli, braza 28; veludo pel de lion, braza 28; raso negro, braza 26: telie direns peze quattro; item stolas, scatole do et 30; muschio, vesige piene s. 6; zibeto corno uno s. $8\frac{1}{3}$; ambrachan pezo uno s. 4; benzui pezo uno et 30; aqua nanfa zucha una et 9.« U. o. 1503. deczember 22-ke alatt. — Különben Badoer János, midőn Budáról visszaérkezvén, követjelentését tette, többi közt azt mondja: »La Rezina voria qualche provision dila signoria nostra annuatim« etc. Marino Sanuto 1504. febr. 15-ke alatt. — Sőt egyik alkalommal 1503. deczember 1-je alatt az akkor még Budán volt Badoer ezeket írja: »come domino Lucha nuncio dila Serenissima Regina e venuto da lui a dolersi, la Signoria non li a da li ducati 10 milia che il Re li dono etc.; pregando al meno al presente, la Signoria li dagi ducati 3 milia, che dil resto indusiera.« U. o. 1503. deczember 24 ke alatt.

³⁾ A velencei követjelentések, melyeket Marino Sanuto közöl, többször erre vonatkoznak. S ez alkalommal azt sem szabad elhallgatnom, mikép Justiniani Sebestyén már 1503. martius 28-án a velencei nagy tanács előtt elmondta: hogy a király és királyné »al presente ogni notte dormino insieme«; — s hogy — midőn a király 1504. kezdetén súlyos betegségbe esett — Benedetti János Ferencz velencei követiségi titkár, Budáról január 10-én azt írja, hogy t. i. a királyra nézve »la causa si dice publice, voler piu, che porta gli anni, amir essa Rezina.« Marino Sanuto 1504. január 26-ka alatt.

hosszabb időre Budáról távol lenni nem kívánt — még itteni szórakoztatására is több gondot fordított, s mihelyt gyermek-ágyát elhagyta, mulattatása céljából nagyobb kirándulásokat is rendezett. ¹⁾

Jellemző, hogy Anna királyné csak Magyarországon találta jól magát, és soha egyéb országaiba nem vágyódott; ²⁾ még Csehországba sem, habár a csehek igen élénken kívánták volna személyes odajöttét; ³⁾ s így kizárólag a budai vár maradt tovább is a királyi pár legszebb idyllicus házasságának lakhelye, míg a családi boldogságát egy váratlan esemény 1504-nek elején meg nem zavarta.

Ekkor t. i. a király erős hurutban gyöngélkedett, s január 9-kén az ebéd alatt hirtelen rosszúl kezdvén magát érezni, pár percz múlva az tápasztaltatott, hogy nyelvén és jobb karján gyöngye szélütés érte. A gyorsan kéznél volt orvosi segély a király baját azonnal enyhítette ugyan; s hogy nejét megnyugtassa, őt csakhamar támogatás nélkül felkereste, és neki és másoknak kezét szorítva, előtte karját is kiterjesztette. Állapota mindazáltal mégis veszélyesnek tartatott s gondos orvosi ápolásnak lett tárgya. A betegség részleteit — a követ Badoer János akkor Budán már nem lévén — Benedetti János Ferencz velencei követségi titkár tudósításaiból ismerjük, ki az esetet másnap megtudván, rögtön jelentést küldött a signoriához⁴⁾.

¹⁾ P. o. »Il Re an loe con la Raina a certa ixola sul Danubio (nyilván a Csepeli sziget) a piacer; poi ritornono, e sempre ando a caze« Badoer János velencei követ 1503. szeptember 25-ki jelentése Marino Sanutonál október 7-ke alatt. — »Il Re era ito verso Istrigonia con la Raina«. ugyanannak azon évi október 5-kei jelentése u. o. október 23-ka alatt;

²⁾ L. Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, Győr 1861., hol a 264. sk. II. kezdve 1502. október elejétől 1506. június közpeig, a mikor t. i. II. Ulászló a székesfehérvári országgyűlésre távozott, az ő, tehát Anna királyné is folytonos tartózkodási helyének Buda említettik.

³⁾ Erre vonatkoznak Palocky Ferencz csipős szavai is: »Was Böhmen betrifft, so war sie (azaz Anna királyné) die einzige Königin dieses Landes, die dasselbe nie betreten hat.« Geschichte von Böhmen V. köt. 2. rész. Prága, 1867. 60. l.

⁴⁾ Di Zuam Francesco Benedetti secretario dato a Buda adi 10. zener; como in quella hora 9. a nova dal castello, esser sopragionto al

A királynak ezen hirtelen betegsége általában nagy aggodalmat gerjesztett azért is, mert attól tartottak, hogy ha fimaradék nélkül halna el, az országot nagy baj fogná érni¹⁾. Anna királyné pedig szeretett férjét veszedelmesen betegnek látván, nemcsak ápolásáról gondoskodott minden módon, hanem fogadást is tett, hogy szerencsés felgyógyulása esetében Istenhez hálaímeit

---

Re una vertigine grande di capo, cusata da certo catharo hauto questi zorni, che alcuni interpretano specie di subecia; in modo che manzando li manco la loquella, e uno pocho se indebilli el brazo destro. E sono stati tanti li presti remidii, che si rehauto assai bene; e propriis pedibus e andato ala Rezina, e con la mano una stringendo ogniuno, per moustrar non haver male, e si spera di bene« stb. — »Dil dito di 11.: come uzi per uno medico mandato atuo fino a Strigonia per el caso seguito al Re, qual e Italiano da Udene, a inteso el successo di lo accidente occorso; che fu manzando Sua Maesta el secondo fercolo di pesse per esser mercore solita con consuetudine sua, li sopra gionse prima el balbutir et ingrossar la lingua; et verso uno suo primario camerier, che manzava con lei, disse: Io non posso ben parlar. Et confortato per quello chel bevesse, rispose: Non, non ho niente in golla. Et mancando piu, el sustolervono facendolo passizar per camera, et cusoi passizando casco, et perse el brazo e piede destro, e torse etiam uno poco la bocha in modo che parlando non se intendeva le parole. Le provision forno preste, e di trar sangue e fregascon adeo che si rihebe. E per conforto dila Serenissima Rezina, qual per el caso rimase consternata, ando benche con gran fatica da lei; et danno fama stagi meglio. Tamen tuto ozi non e intrato alcuno Prelato, ne Barone, solum el Vayvoda, e alcuni intimi. E il sopradito medico non e sta adnesso, vien dito star bene« stb. — »Dil dito di 13.; come investigando il star dil Re per via di medici, che apeno entrino, li e referito bene. E pasiza per camera, e con una maza in mano e stato questo di a visitar la Rezina per veder la figlia. La bocha li e reduta, che non par niente quasi, e del brazo e piede sta assai bene; e si pol reputar fuora di pericolo. E tutti fano grandissima demonstration de leticia; e hanno scripto a tutti Principi e Signori di li el migliorar suo, e al Re di Romani« stb. További jelentések vannak még jan. 14. és 15-éről. Marino Sanutonál 1504. jan. 26-ka alatt.

¹⁾ »E dubio insieme; perche dove sperano haver el successor dil Regno, da quel loco dicevano proceder el loro malo.« Január 10-diki követjelentés u. o. — »Le egritudine di signori per diversi rispeti vien tenuti secreti. Di li ogniuno sta suspeso, e moriendo seguiria gran disturbi; e piu che ala morte dil Re Mathias« stb. Január 11-diki jelentés u. o.

mondandó mezitláb és gyalog fog zarándokolni a Budától vagy $\frac{3}{4}$ órányira fekvő, a fehér boldogságos asszony (Beatae Mariae Virginis ad Nives v. in Albis, Maria Schnee) után címzett híres búcsuhelyre¹⁾. Midőn pedig a király már veszedelmén kívül volt, ez a királynét fogadásának teljesítéséről lebeszélni igyekezett; egyebet azonban el nem érhetett, mint hogy — az akkori nagy hó és fagy miatt — a királyné nem mezitláb, hanem csak felsaruzva váltotta be fogadását²⁾.

S így tartott azután ezen boldog házasság élet Ulászló és Anna közt zavartalanul a királyné haláláig; a mint ezt a velencei követek jelentései, melyeket Marino Sanuto nagy világkronikájában reprodukál, ismételve és ismételve bizonyítják³⁾; — s még a Zápolyaiak nagyratörekvésének folytán beállt mozgalmak daczára is.

*   *

A Zápolyai családnak multja nem tartozik jelen elbeszélésem köréhez⁴⁾. Mindamellett annyit tartok röviden felemlítendőnek, hogy Zápolya helység, melyből a család eredetét vette,

¹⁾ »La Raina sta tutta di mala voglia; e si dice aver fatto voto, andar a piedi nudi a Santa Maria Bianca mia do Italiani lontan di Buda. Che hessendo coperta la strada di neve e giazze, non sa come potra tolerar« stb. Január 11-ki követjelentés u. o. — A fehér boldogságos asszonynak egyháza Ó-Buda közelében feküdt; s ezen helyiséget Häufler J. V. ekkép határozza meg szorosabban: »Die Kirche der weissen Maria stand auf Rebenhügel, Promontorium Kegyes, auch Fejér egyházhegy und Promontorium Civitatis Budeusis genannt, wahrscheinlich am heutigen Schneckenhügel.« (Historisch-topografische Skizzen von Ofen und Pest. Pest, 1854. 56. 8. jegyz.) De ezen épületnek még nyoma is már eltűnt; s Karácson Mihály azt jegyzi meg: »Häufler a Fehér egyházát a csiga-dombra helyezi stb. építkezéseknek nyomai a csiga-dombon nem taláttatnak; Häufler véleményét sem hagyomány, sem oklevelek nem támogatják.« Árpád emléke. Pest, 1868. 8. l.

²⁾ »La Rezina ha pur voluto contra la opinion dil Re andar a piedi a Santa Maria Bianca; tamen ha mitigato el voto che da piedi nudi, e andata calciata.« Benedetti velencei követségi titkár január 23-ki jelentése, Marino Sanuto 1504. február 8-ka alatt.

³⁾ Történelmi Tár XXIV. kötete.

⁴⁾ A család történetének rövid vázlatát lásd Wagner Károlynál, *Analecta Scepusii* IV. kötet. Pozsony és Kassa 1778. 1 — 45. ll.

Pozega vármegyében feküdt, hol a Zápolyaiak mint kisebb birtokos család már a XIV. században említettnek¹⁾. Nagyra emelkedését a család egyes tagjai szellemi képesítettségének köszönhette Mátyás király korában. Zápolyai János (Johannes de Zapolia) 1470. pozségai kanonok volt²⁾; s ugyanazon időben látjuk azt is, hogy Zápolyai Deák Imre (Emericus litteratus de Zapolia), ki ifjú korában Hunyadi Jánosnak titkára volt, nagybányai bányafőnök, utóbb az ország felső részeinek kapitánya, azután Bosznia gubernatora, és 1485. nádor lett³⁾. Testvére István Mátyás király alatt a hadi pályán emelkedett, s lett 1475. Slézia főkapitánya⁴⁾, és 1485. Bécs parancsnoka; 1492. pedig nádornak választatván, ezen hivatalt 1499-ig viselte. Az itt szóban lévő eseményekben egyébiránt az ennek neje, Hedvig II. Kazmir herczeg leánya után maradt két fia, t. i. János és György a főszereplők.

Zápolyai István II. Ulászló király uralkodásának volt egyik főtámasza, s úgy ő, mint özvegye Hedvig is a királyi udvarhoz úgy szólván baráti viszonyban álltak; a minek bizonyosságát abban is láttuk, hogy az utóbbi a király leánya egyik keresztanyjának hivatott meg. Ezen viszony, azonban a király betegsége következtében teljesen megváltozott.

Azon aggodalmakat ugyanis, melyek a királynak figyergyermekek hátrahagyása nélkül netalán beállható halála esetére az ország jövő sorsa iránt általában támadtak, a Zápolyai ház saját érdekében akarta felhasználni; s az idősebb testvér János már csaknem mint jövődöbéli trónkövetelő kezdett fellépni. Első

---

¹⁾ Név szerint p. o. a boszniai káptalannak egy 1371-ki okmányában, melynek eredetije a veszprémi káptalan levéltárában őriztetik. L. Wenzel Gusztáv, Okmányi Kalászat a Történelmi Tár II. kötetében. Pest 1856. 191. l. XIV. sz. a.

²⁾ Kovachich Márton György kéziratai közt a nemzeti muzeum irattárában 139. fol. Lat. 1517. sz.

³⁾ Thurnschwamb János, Beschreibung des Mitternhaus, Engel János Keresztélynél Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer, I. köt. Hala 1797. 193. l.; — Mátyás királynak okmánya Wagner Károlynál, Analecta Scepusii I. köt. 1774. 145. l.

⁴⁾ Klose Samu Benjamin, Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau 1458 — 1526. Boroszló, 1847. 92., 231., 293. ll.

igyekezetök oda célzott, hogy Corvinus János családjával jöjjenek közelebbi barátságos érintkezésbe, s — mint látszik — e tárgyban titkos összebeszélések történtek is; a mint Corvinus János az eddigi ellenségeivel való ilynemű szorosabb összekötetéstől sem idegenkedett többé. A dolog természetében feküdt, hogy efféle tárgyalások az udvar előtt titokban nem maradhattak, s hogy ezen fondorlatok itt határozott vissztetszésre is találtak. Minden esetre nem ok nélküli, hogy Corvinus János most egyszerre az udvar különös figyelmében kezdett részesíttetni. Corbáviai Dorottya arról tudósította Zárának velencei rectorait, hogy a magyar király legközelebb Segnia vidékét fogja meglátogatni, többek közt azért is, hogy a Corvinus János és néhány udvari főúr közt fennforgó differentiákat elintézzék¹⁾. Majd azt beszélték, hogy futárok érkeztek Horvátországba Corvinus Jánoshoz azon hírrel, hogy a királynak szelütése ismétlődött, s hogy e hír örömmel fogadtatott²⁾. Mindezeknél azonban sokkal jelentékenyebb volt az, hogy — Benedetti velencei követségi titkárnak 1504. martius 3-kai jelentése szerint — a legközelebbi nádorválasztásnál Corvinus János kívánczozott megválasztatni, és hogy nagy párt által támogatott is; hogy azonban a királyné ezt határozottan ellenezte, s a királynak azt tanácsolta volna, hogy meg ne engedje, mikép Corvinus Jánosnak szárnyai oly nagyra nőjjenek³⁾. S

---

¹⁾ 1504. február 2-án Marino Sanutónál ugyanazon év február 17-ke alatt. Különben már 1503. november hóban a budai udvarnál volt szó arról, hogy Corvinus János a horvátországi hánságtól megfosztassék. L. Badoer János azon évi november 13-ki jelentését Marino Sanutónál december 4-ke alatt.

²⁾ »Di Damian Castellan di Tarsia di 17. marzo (1504.) come auto da uno suo, che e venuti do corieri al ducha Corvino a dirli, il Re di Hongaria iterum e caschato dala gola, et che di questo quelli signori circonvicini jubila.« Marino Sanuto 1504. martius 26-ka alatt.

³⁾ »De li si sta in preparation dila dieta si ha a far a San Zorzi stb. Et a seutito per bona via, il Re haver pensier di crear Conte Palatin, quale per le dissension sono state fra Baroni ha ritardato fino horra di farlo. E potissimo per l'ardentissimo desiderio mostrava haver lo Illustrissimo signor Zuan Corvino, al qual nullo pacto e per dar tal auctorita, per non li lassar l'ale si grande; cussi consigliato dala Serenissima Regina.« Benedetti velencei követ jelentése Budáról 1504. martius 3-kán. Marino Sanuto martius 28-ka alatt.

habár e huzások-vonások Perényi Imre nádorrá választatása, és Corvinus Jánosnak még ugyanazon 1504. év. november 12-kén bekövetkezett halála folytán véget értek; most mégis másnemű új jelenségek merültek fel, melyek a Zápolyaiak terveit már határozottabb alakban tüntették fel. 1505. mártius havába ugyanis a Zápolyai család és Corvinus János özvegye Frangepán Beatrix közt azon szerződés jött létre, mely szerint Corvinus János leányát Erzsébetet Zápolyai György vegye nőül, és ha testvére Kristóf örökös nélkül halna el, várai és javai Erzsébetre és reá szálljanak¹). S minthogy Zápolyai Jánosnak azon terve mindinkább kivilágosodott, mely szerint ő a király leányának keze után vágyódott, hogy ezen úton azután a király halálával a trónt is elnyerje: ²) ez által már határozott célpontok voltak kijelölve, melyek ellen azok, kik a Zápolyai ház nagyra vágyó törekvéseivel egyet nem értettek működésöket irányozhatták.

S ezen ellentételezések küzdelme képezi hazánk 1505-ki történetének tárgyát, nem pedig pártküzdesek, miként ezt sokan hibáson nevezni szeretik. Mert ott, hol az államlét főkérdéseiről van szó, a vitatkozó feleknek nem minden combinatiója valóságos pártosalakulás is. Ilyen csak az lehet, mely fellépésének programját határozott és személyes kérdésektől független elvek szerint idomítja. Ellenben a felek oly ellentételezése, mely az események egymásutáni lefolyásában csak egyes személyek vagy családok érdekeit akarja érvényre emelni, csupán álpártoskodáshoz vezethet. S ilyen volt azon szövetkezés is, mely a Zápolyai ház barátjai által alakíttatott; kik midőn azt mondták ki, hogy Magyarország trónjáról a királynak netalán figyermek hátrahagyása nélküli halála esetére minden idegen legyen kizárva; — úgy hittek, hogy elvet mondanak ki, azonban önmagukat ámitották. Mivel ezen tételnek positiv transpositiója csak azt jelentette ki,

¹) A szerződés szövege olvasható Spiess Fülöp Ernőnél, Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatie, Bayreuth 1791. 287. l.

²) »Ille (azaz: Zápolyai János) ausus tentare, nondum nato Ludovico, per Annae puellae nuptias in Regiam aditum; quae praerogativa freto praesertim nobilitatis suffragatione minime contemnenda ambienti Regnum videbatur.« Brutus János Mihály, Vngaricarum Rerum liber tertius. Toldy kiadás. I. köt. Pest, 1863. 328. l.

hogy Zápolyai Jánost kívánják királynak, tehát a tétel nem elvet, hanem személyes és személyre vonatkozó ohajtást tartalmazott.

De járult még ehhez azon körülmény is, hogy midőn a Zápolyaiaknak és barátjaiknak sikerült azt elérni, hogy 1505. a Rákoson országgyűlés tartatott: itteni fellépésük és maguktartása a közjogi hibáknak egész sorozatát foglalta magában. Mert — mellőzve a királyválasztási jog gyakorolhatásának kérdését, melyet itt egészen tekinteten kívül hagyok, mivel a király akkor még élt — főhiba az volt, hogy azon urak, kik szövetkeztek, s mint ilyenek tették az idegeneknek Magyarország trónjáról való kizárását tartalmazó hires 1505. október 13-iki rákosi nyilatkozatot, és adták ki ünnepélyes okmány formájában — egészen magánjogi tekinteteket követtek, mintha t. i. az ország csak őket illető magándominium lett volna, melyről tetszés szerint intézkedniök lehetett, — s mintha közjogi képviselési joguk, melyet országgyűlésen voltak hivatva gyakorolni¹⁾, őket az országgyűlés alkotmányos formáin és feltételezésein kívül is az államnak nemcsak közjogi, hanem magánjogi uraivá is tette volna.

Az, hogy a Zápolyiak barátjai, midőn az országgyűlésen együtt voltak, az országgyűlés tagjainak nagyobb, vagy talán erősebb részét kijelentések számára megnyerték; csak azt bizonyítja, hogy igen nevezetes tényleges erőt voltak képesek kifejteni. Ezt azonban az országgyűlés végzésének nevezni nem lehet; mert nemcsak a főpapok és főurak igen nagy része, de az erdélyi székek és szászok, s a magyarországi jászok és kunok, a kiknek az ősi magyar alkotmány szerint szintén volt országgyűlési joguk, ahhoz hozzá nem járultak; de a városok küldöttjei közül is, kik alkotmányos jogukhoz képest az országgyűlésen jelen voltak²⁾, egyetlenegy sem csatlakozott a nyilatkozathoz. Országgyűlési végzeménynek pedig még kevésbé lett volna tekinthető, mivel — ha az országgyűlés formailag correct végzését foglalta volna is magában — a király szentesítését nem bírta.

¹⁾ Budapesti Szemle XI. kötet. 1861. 352. l.

²⁾ P. o. lásd a Sopron városnak szóló meghívót Kovachichnál, Suppl. ad. Vest. Comit. II. köt. 331. l.

Ha tehát ezen rákosi kijelentésnek közjogi jelentőségét, vagy netaláni törvényellenességét nem is vizsgáljuk; szem előtt tartva egyedül azt, hogy gyakran merülhetnek fel közjogi kérdések, melyeknek eldöntésében nemcsak azt kell tekintetbe venni »quid juris?« hanem azt is »quid consilii?« — az egészet csak sajnos esetnek jelezhetjük, mely a hazát — lehet mondani, minden ok nélkül — csaknem veszélyes háboruba sodorta.

Mindamellett ezen kijelentés akkor megtette a maga hatását. Mert általában azt hitték, hogy Magyarország közvéleménye azt helyesli, s hogy foganatosítására megvan nemcsak az akarat, hanem a szükséges erő is¹⁾. Maga a királyné is annak folytán az országgyűlés főszereplőitől azt kérdezte, hogy ezen viszonyok közt a királynak netaláni halála után vele és leányával mi lesz? — a mire üres kö-helynél egyéb választ nem nyert²⁾.

S ilyen körülmények közt valóságos szerencsének lehetett tekinteni, hogy rövid idő múlva a rákosi országgyűlés után a királyné állapota új alapot adott azon reménynek, mikép a királynak fiutóda mégis fog születni. Ezen értelemben voltak tudósítva az új fordulatról azonnal a külső hatalmasságok is³⁾.

Az öröm ennek folytán nemcsak a budai udvart, hanem egész Magyarországot áthatotta; annál is inkább, mert Miksa császár, ki a rákosi nyilatkoztatás által jogait sértve lenni állította, most a Magyarország ellen előkészített háborútól ismét elállt, s Ulászlóval új békét kötött. Ezen békességről bővebben szólnom nem szükséges. Anna királyné állapotára nézve azon-

¹⁾ Így a velencei követségi titkár is e tekintetben azt írja a signoriahoz: »La dieta sta expedita, videlicet decreto, che s'il Re muor senza fioli maschi, sia ele to per Re uno di Baroni di Hongaria, e non altri.« Marino Sanutonál november 4-ke alatt.

²⁾ »La Raina dimando ali Baroni, que'lo saria di lei poi la morte dil Re. Et fo decreto, che l'avesse l'intrada a il Re, ch'e ducati 50 milia in vita, et la fiola s'a maridata secondo il suo gra'o.« U. o.

³⁾ Már 1504. június havában Benedetti úgy értesítette a signoriát, »la Raina si dice e graveda« (Marino Sanuto június 21-ke alatt); de akkor ez valótlan hír volt. De 1506. január 23-ka alatt az első határozott tudósítást olvassuk Marino Sanutonál: »Di Hongaria dil secretario nostro; avisa, come quella Serenissima Ruzina di certo e graveda, et ti n sia uno fiol«; mely tudósítás azután valónak is bizonyodott.

ban azt kell megjegyeznem, hogy ez egész Európának érdekelt-ségét vonta magára; s hogy a királyné, megemlékezvén arról, hogy magát a velencei köztársaság leányának vallotta, a velen-czei követségi titkárt — velencei követ akkor Budán nem lévén — ismételve magához szölitotta, s ezt hogyléte felől idő-ről időre értesítvén, azon kívánságot fejezte ki, hogy születendő fiának főkeresztatyja a köztársaság legyen¹⁾. Különben a velen-czei követségi jelentésekből azt is tudjuk, hogy a királyné terhes-sége nehéz volt, s hogy ápril bótól kezdve gyakran az ágyat volt kénytelen őrizni²⁾. Jelzett más állapotának többféle körjelensé-gei is mutatkoztak; névszerint sajátságos kívánságokban, p. o. hogy neki martiusban Velenczéből osztrigák küldetessenek³⁾. Szülész-nőt is kívánt Velenczéből; s e czím alatt bizonyos Armelina nevű bába küldetett Budára⁴⁾. Végre nagynénnyjét a montferati örgrófnőt is kérte magához⁵⁾.

Hogy ily viszonyok közt Annának már 1504 óta több-ször szóban volt csehországi királynévá koronáztatása, s e végből

1) »La Serenissima Regina e graveda, e lei medema a ditto al secretario nostro, che la vol il nostro Doxe per compare, perche spera far uno fiol.« (Marino Sanuto 1506. február 5-ke alatt.) — »La Rai. a e graveda; et a ess' secretario si aperto, davanti mostrando il corpo; dicendo, scrive ala Signoria: Faro uno fiol maschio servidor di quella Signoria e mio compare Doxe, e cussi lassero in testamento voi sempre esser« (február 28-diki követjelentés után u. o. martius 9-dike alatt) stb. stb.

2) »La Raina sta in leto per la gravedanza« (u. o. ápril 15-ke alatt); — »La Raina non si move, e grossa e grossa« (ápril 29-diki követjelentés után u. o. május 11-ke alatt).

3) »La Raina a dito a esso secretario, se li provedi di ostrege, e si scrivi ali nos ri retori maritimi ne me mandino« (u. o. martius 24-ke alatt).

4) »La Raina a dito a esso secretario, per esser fiola dila Signoria, vol questa Signoria li provedi di mandarli una comare la lievi dal suo parto; qual tien certo sara uno fiol maschio che sara tutto no tro« (u. o. martius 24-ke alatt). — »E da saper, in Hongaria e andato di qui una comare nominata Armelina« (u. o. ápril 15 ke alatt).

5) »La Raina ha scritto ala sorela dila mad e, che marchesaua di Monfera, che vadi li per el suo parto« (április 29-ki követjelentés után u. o. május 11-ke alatt).

Prágába való utazása az 1505. és 1506-ki években is egyre másra elhalasztatott, — az könnyen felfogható.

Különben, ha a következményeket tekintjük, az 1505-ki évnek legfontosabb eseménye a Habsburgi ház és a budai udvar közti azon tárgyalásoknak megkezdése volt, melyek közvetlenül a két uralkodó családnak egymáshoz közeledését eredményezték, s később azután azon kettős házassághoz vezettek, mely egyrésztől II. Ulászló király gyermekei Anna és Lajos, s másrésztől I. Miksa császár unokái, Ferdinánd és Mária közt 1515. kötött.

Ezen tárgyalásokra az első alkalmat szintén a Zápolyai testvéreknek fent jelzett fellépése szolgáltatta.

Kétségtelen ugyanis, hogy mind Zápolyai Jánosnak, mind Zápolyai Györgynek kívánata, mely szerint amaz Anna hercegnét, ez pedig Corvinus János leányát kérték jövődöbeli feleségül, sok helyen határozott vissztetszésre talált.

Zápolyai Györgynek vágyai csakhamar tárgynélküliekké lettek; mert Corvinus Erzsébet rövid idő múlva meghalt. Mint-hogy pedig kívánata tulajdonképen az volt, hogy a Hunyadi-ház birtokát megszerezze; legcélszerűbbnek találták ezt is meg-hiusítani. Ezen okból azok, kik a Zápolyai háznak ellenfelei voltak, mindent elkövettek, hogy Frangepán Beatrixot Corvinus János özvegyét az 1505-ki szövetekezéstől elvonják; mit az által értek el, hogy számára új férjet szemeltek ki. Tudjuk, hogy 1508. másodszor kezét nyújtotta György brandenburgi örgrófnak, ki ezen úton a Hunyadi család egykori javainak birtokába jutott, s alig lehetett azon kételkedni, hogy az udvar ezen házasságot erőlyesen elő nem mozdította volna¹⁾.

De még határozottabb vissztetszéssel fogadtatott Anna össze-

---

¹⁾ II. Ulászló nővére Söfia volt, Hohenzollerni Frigyes brandenburgi örgrófnak neje, ki a frankoniai részeket bírta; s innen magyarázható, hogy az Ulászló és Anna közti menyegzőnél brandenburgi követség is volt jelen. — Benedetti velencei titkáruak 1504. február 14-ki jelentése szerint is: »Li oratori dil marchexe di Brandiburg e zonti li (Budán); non sa la causa; vedera de intenderlo et aviserò« (Marino Sanuto 1504. mártius 7-ke alatt). — Frigyes örgrófnak sok gyermeke lévén, fiára Györgyre nézve ezen gazdag házasság igen kedvező esemény volt.

házastításának kérdése Zápolyai Jánossal; s ennek meggátlása ismét akként eszközöltetett, hogy Anna számára más hozzá illőbb kérő találkozott.

A velencei államacták bizonyítják, hogy erre még 1505. tétettek az első lépések. Úgy látszik, hogy Anna férjének először az új nádor Perényi Imre volt kiszemelve¹⁾; de ezen tervvel a király csakhamar felhagyott ismét, s — annélkül, hogy tudnók, melyik rész volt a kezdeményező — már 1505. kezdődtek a tárgyalások az Anna herczegné és Ferdinánd I. Miksa császár unokája közti házasságra vonatkozólag²⁾, melyek 1506. folytatattván — noha Miksának Magyarország elleni harcias készüléteiben és fellépésében fennakadást tapasztaltak — azért Wellenburgi Láng Máté az u. n. gurki bibornok és Miksa minisztere, s Thurzó Zsigmond váradi püspök és II. Ulászló specialis követének diplomáciai ügyessége által mégis oly szerencsésen lettek vezetve³⁾, hogy midőn Ulászlónak fia Lajos született, oda is kiterjesztettek, hogy ez ismét Miksának unokaleányával Máriával

---

1) 1506. junius havában, a mikor a Miksa császár és Magyarország közti egyenetlenségek még ki nem voltak egyenlítve, ezen terv ismét szőnyegen volt; Benedetti velencei követségi titkár a signoriát Budáról ekként tudósítván: »Esser zonto li il Conte Palatino, al qual il Re li daria la figlia per moglie, si non fusse Maximiano.« Marino Sanuto 1506. junius 22-ke alatt.

2) »Si trattava noze di la fia di quel Re (Ulászló) nel fio dil Archiducha Re di Castiglia« (Marino Sanuto 1505. julius 19-ke alatt). — Ennek felel meg a következő tudósítás a német birodalomból: »Come li oratori Ungarici sono li, et tratano matrimonio dila fiola dil Re di Hongaria di anni 2, in el secondogenito dil Re di Chastiglia nepote dil Re di Romani.« (u. o. 1506. május 11-ke alatt).

3) 1506. junius havában Pasqualigo Péter a velencei köztársaságnak a német birodalomban lévő követe azt írja, hogy »era partito li oratori Vngarici et domino Matheo Lanch orator dila Cesarea Maesta per andar in Hongaria per accordo« (Marino Sanuto 1506. junius 3-ka és 8-ka alatt); — és »domino Matheo Lang andava al Re di Hongaria« (u. o. junius 22-ke alatt); másrésről pedig, hogy »il Reverendo Episcopo Varadinense (azaz: Thurzó Zsigmond) orator Hongarico e stato dal Re (Maximiliano); et e ritorna con la risposta ala Dieta si fa in Hongaria, zoe in Alba Regal; et par li do Re se dieno trovar a parlamento insieme a Amburg (Haimburg)« (u. o. julius 4-ke alatt).

házasíttassék össze, s hogy elvégre azon kettős házasságot eredményezték, mely 1515. Ferdinánd és Anna, s Lajos és Mária közt meg is kötöttett. Ez azonban oly combinatió, mely csak Anna királyné halála után állt be, s így itt feladatomhoz nem tartozik.

Reánk nézve minden érdek azon egyenetlenségekben központosúl, melyek I. Miksa császár s II. Ulászló király, illetőleg az akkor Magyarorszáiban uralkodó párt közt fennforogtak, s melyek alkalmat szolgáltatnak arra, hogy alig pár hónappal az 1505-ki rákosi országgyűlés szétoszlátása után az 1506-ki év nyarára ismét országgyűlés hivatott össze Székes-Fehérvárra, a hova a király, s vele az udvaránál lévő idegen követek nagy része, a többiek közt Benedetti velencei követségi titkár is már június első felében elutaztak¹⁾. Midőn azonban itt a tárgyalások javában folytak, július 1-jének estején egyszerre futár érkezett Budáról azon tudósítással, hogy a királynén a szülési előfájdalmak mutatkoznak, s azért a király, a királyné kívánságához képest tüstént térne vissza Budára. Ulászló azonnal vissza is utazott, s alig hogy megérkezett, Anna királyné július 2-kán délelőtt 11 1/2 órakor fiút szült²⁾.

Nem szükséges bőven megmagyaráznom, hogy a kis királyfi születése mi nagy örömet gerjesztett nemcsak a királyi családban és Budán, hanem mindenütt az egész országban. Mivel pedig ennek következtében I. Miksa császárral a differentiák tárgynélküliekké lettek, Ulászló az örvendetes hírrel ehhez mindjárt követséget menesztett³⁾; a dolog természetében feküdt, hogy a kibékülés, és a régi barátságnak helyreállítása is most már minden nehézség nélkül következett be. Egyébiránt a többi udvarok is azonnal értesítettek.

---

1) »Il Re era partito per andar ala dicta in Alba Regal« (velencei követjelentés Marino Sanutonál július 14-ke alatt); v. o. Ráth Károlyt, A magyar királyok hadjáratai stb. 267. l.

2) »Come fo mandato per lui (il Re), ritornasse, per che la Raina havita le doie; et culsi adi 2. hore 13. di zuoba la fece uno fiol mascolo con gran letitia« Benedetti július 2-ki követjelentése Velenczébe, Marino Sanutonál július 14-ke alatt.

3) »Il Re mandava 4 oratori al Re di Romani.« U. o.

Az ujonnan született herczegnek keresztelése még július 13-kán nagy ünnepélyekkel tartatott. A kis fiút arany menyezet alatt, és nagyszerű kísérettel vitték a fehér szűz Mária egyházába, s itt nagy Lajos dicső emlékü magyar király után Bakács Tamás bibornok által arany medenczében kereszteltetett Lajos névre. A főkeresztatya a velencei köztársaság volt, képviselve Benedetti követségi titkára által. A többi ünnepély is a maga módja szerint tartatott ¹⁾).

A királyné mindazáltal nem azon módon érezte magát, mint három évvel előbb leánya születésénél. Állapota igen súlyos fordulatot vett, s végre életveszélyes gyermekágyi lázzá (febris puerperalis) fejlődött, melynek következtében férjének, családjának, barátjainak és népének kimondhatlan bánatára épen nevenapján, vasárnap jul. 26-kán délután 3¹/₂ órakor meghalt ²⁾).

A holttest eltemettetésére a székesfehérvári főtemplomban a sirbolt még előkészítendő lévén, a halotti szertartások után elébb egy budai templomban helyeztetett el ideiglenesen, s onnan csak később vitetett el Székesfehérvárra ³⁾). A velencei követségi titkár a gyászmisének tartásáról is tett jelentést, hol a többi közt a francia követ Accursius jelen volt, a király azonban nem jelent meg ⁴⁾).

¹⁾ » Di Hungaria dil secretario date a Buda, prima come adi 13. fo batiza il fiol con gran cerimonia, ut in litteris videlicet porta soto uno baldachin d' oro accompagna da tutti; e in chiesa di Santa Maria Bianca fo batiza in uno basil tutto d' oro per il Cardinal Ystrigonia con gran festa. Fo compare primo loco tra li altri la Signoria nostra, videlicet esse secretario. Nome Lodovico, perche uno Re di Hongaria Lodovico fo Re degno. Item poi seguite l' acordo col Re di Romani; e feno festa« stb. Marino Sanuto augustus 26-ka alatt.

²⁾ »Adi 26. luio domonega hore 20. la Serenissima Regina Anna da parto morite; videlicet li vene febre, e li tolse sangue; ala fine obiit.« U. o.

³⁾ »Il corpo dila Serenissima Regina fo posto in uno deposito in una chiesa; ni fato altro funere; dicendo volerlo mandar in Alba Regal, dove e le sepulture dile Re« etc. Követjelentés után Marino Sanuto augustus 26-ka alatt.

⁴⁾ »Di Hongaria dil secretario nostro dile exequii fati ala Raina, dove erano li oratori, tra li qual domino Acursio orator dil Re di Franza. Et non fu il Re per non si contaminar.« Marino Sanuto sept. 4-ke alatt.

Sajátságos találkozása a körülményeknek ez alkalommal azon eset is volt, hogy — miután a követtség július 2-kán a velencei signoriát a kis Lajos herczegnek szerencsés születéséről tudósította, s július 14-kén kereszteléséről tett jelentést — a signoria ennek folytán üdvözlő levelet intézvén a királyhoz és a királynéhez, melynek személyes átadásával a követügyi titkár bízott meg, ez már csak akkor érkezett Budára, mikor a királyné már meghalt volt, s holtteste a ravatalon feküdt. A titkár ily viszonyok közt nem tudván magát elhatározni, hogy megbízatásában mi módon járjon el, ez iránt Bakács Tamás bibornok tanácsát óhajtotta kikérni, ki akkor Thurzó Zsigmond váradi püspökkel épen a királynál volt. Midőn azonban e közben a király megtudá, hogy Velenczéből levele érkezett, a velencei titkárt azonnal maga elé hivatá, s tőle a levelet átvevé; ez pedig szemtanuja lett azon jelenetnek, hogy a király Thurzóval egy ablak mélyébe vonúlt vissza, itt magának a levelet halkan felolvastatta s egészen más helyzetnek szánt tartalmára keserves sirásnak fakadt.¹⁾

A királynénak halála a legsúlyosabb csapás volt, mely akkor a királyt és a nemzetet érhetette.

A király ugyanis nemcsak szeretett nejét vesztette, hanem legjobb barátját, legbiztosabb tanácsadóját, és az akkori idők nehéz viszonyai közt uralkodásának hű társát és segédjét is. Halála után egészen magára volt hagyatva, s minthogy sem magában, sem másokban azon támaszt többé nem talála, melyre korlátolt tehetségei és csekély erélye mellett szüksége volt, elvégre azon szánalomra méltó alakká lett, melyet a történelmi hűség nem kevésbé mint a költészeti festészet mesteri ecsetével »Ma-

---

¹⁾ Il Re abuto grandissimo dolor dila morte preditta, et sempre che le nominata, l'crima. Et il secretario ricevute lettere di la Signoria drizate al Re et ala Rezina congratulatorie dil fiol nato, et al Re dil acordo fato col Re di Romani. El qual consulto col Cardinal Ystrigoniense quello l' havesse a far; et inteso il Re l' havia lettere, lo fece introdur in castelo. Et fo date le lettere al Varadinense, qual le lexe pianamente; et il Re lacrimavit in una fenestra etc. Item il Re e in panni lugubri« stb. Követjelentés után Marino Sanuto augustus 20-ka alatt.

gyarország 1414-ben« című regényében báró Eötvös József oly eleven és megható színekkel állít elénk.

De sirba szállt a királynéval a nemzetnek és az országnak jó anygala is, s halála után Magyarország sorsában azon szomorú fordulat állt be, mely fenállását is mindinkább veszélyeztette, s elvégre Mohácsnál érte el a katasztrófát.

Benedetti János Ferencz velencei követségi titkár a királyné emlékét azon nyilatkozattal tisztelte meg, hogy benne a köztársaságnak is egyik biztos barátja halt meg, hogy mint királyné bölcseségénél fogva nagy tekintetben állt, s hogy kimulatát Magyarországnak mindnyájan mély fájdalommal megsiratták¹⁾. Annál feltünőbb, hogy épen Magyarországnak, melynek érdekeiért Anna királyné életének legjobb tetteirejét feláldozni minden perczen kész volt, azok közül, kik a történelem körében a tudományt és művészetet képviselik, még senki érdemeit elismerőleg nem méltatta;²⁾ sőt, hogy a szó- és versbősége után eléggé ismeretes Balbi Jeromos, ki gyermekeinek tanítója volt, emlékének tiszteletére egy árva szót sem hagyott hátra. Kénytelen vagyok tehát, elbeszélésem végén azon egykorú és későbbi cseh írók tanúságaira hivatkozni, kik — midőn Anna királynéről szólnak — jellemének tisztaságát és erényeinek dicséretét is említik³⁾. Halálának emlékét pedig az egykorú Hassensteini Lobkowitz Bohuszlav a következő négy versben tartotta fenn:

¹⁾ Anna királyné »lasso uno fiol e una fia. Era molto amica dial Signoria nostra, et sapientissima Regina, et morite con grandissimo dolor de tutti di li« etc. Benedetti követjelentése Marino Sanutonál aug. 6-ka alatt.

²⁾ Brutus egyedül említi azt, hogy »ingentis spiritus femina, et in sexu imbecillo praeferens virilem animum« volt. (Vngaricarum Rerum lib. I. ed. Toldy I. köt. Pest, 1863. 69. l.)

³⁾ P. o. Dubravius János szavai a következők: »Quam gravem iacturam Rex immaturo Reginae interitu fecerit, mox sensit redactus ad priorem fortunam, in qua ab aliis, prout illis aut expediret aut liberet, non ipse alios, ut principem decuit, regebat stb. In ista (az arany- és ezüstneműkre) post obitum Reginae, sicut in alia Regis bona, impetus, non quidem festinus, sed lentus factus est ab Harpiis aulicis, qui tempora rapiendi observare, nimiaque Regis bonitate ad suum quaestum abuti probe noverant.« (Historia Boiémica, Bazel 1575. 301. l.). — Palaczky

»Dum peteret nuper coelestes Anna recessus,
 Et cuperet terrae dicere: Terra vale!
 »Edidit iufantem, patriae qui iura ministret,
 Danubii et teneat sceptru superba sui.¹⁾

Azonkívül Ulászló királyhoz is Hassensteini Lobkowitz 1508. deczember 26-ka alatt egy tartalmára nem kevésbé mint alakjára nézve ritka szépségű vigasztaló költeményt (Elegia consolatoria-nak nevezi) intézett²⁾.

WENZEL GUSZTÁV.

Ferencz pedig ezeket írja Anna királyné haláláról: »Es war dies ein trauriger und unersetzlicher Verlust nicht nur für den König, sondern auch für seine Unterthanen. Dem Könige wurde mit ihr der einzige Vertraute, Rath und Führer genommen, der sich mit Energie und Erfolg um seine Rechte und Einkünfte, und um die Ordnung bei seinem Hofe bemühte« stb. (Geschichte von Böhmen. V. köt. 2. r. Prága, 1867. 122 l.).

¹⁾ Munkái, Farrago Poematum. Prága, 1570. 87. l.

²⁾ U. o. 68—76. ll.

MAGYAR HUSZÁROK A SCHMALKALDI HÁBORÚBAN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Fölötte jellemző, a mit néhány egykorú szem- vagy fül tanú rólok mond; hadd álljon itt — eltekintve a főtebb utalt Contarinitól — néhány példa a sok közül:

A már nehányszor idézett Avila a mint a maga históriájában a mühlbergi ütközet után Égernél összejött császári csapatokat fölszámlálja ¹⁾, így szól: » . . . E fölött hozott magával a római király (Ferdinánd) 1900 huszárt, kiknél ítéletem szerint jobb, könnyű fegyverzetű katonaságot találni teljes lehetetlen a mint azt a szász háborúban 1546. és 1547-ben eléggé bebizonyították. Fegyverzetök hosszú lándsá, melylyel igen jól tudnak bánni; pajzsaik alól szélesek, fölül keskenyek, s csúcsok fejük fölé nyúlik s hosszaságok szerint a testhez hajolnak; e pajzsok, kinek-kinek a maga színével, vannak befestve, a mi igen szép a szemnek. Némelyik huszár pánczél-inget is visel, igen sok közülök háromélű buzogányt, (Wusigan) vagy hosszúnyelű fokost«, — s aztán naivúl hozzát teszi: a spanyolokkal jó egyetértésben vannak, a mi onnan magyarázható ki, hogy a mint mondják, mindkét nemzet a szytháktól származik.«

Faleti Jeromos jogtudor, Don Francesco estei herczeg titkára, mint költő, humanista s történész a ferrarai udvari irodalmi kör kitünőségei körül eléggé ismeretes. Az ő műve ²⁾ a háborút kétségkívül azon napi jegyzetek után festi, melyek alapján a ferrarai herczegnek sürgönyöket s jelentéseket készített — s

¹⁾ Hortledernél, II. 267.

²⁾ Faleti. Beschreibung des Kriegs in Teutschland. Ered. olaszúl Velence 1552., német fordít. 1640. Hortledernél II. 713.

így nem lesz érdektelen tudni, mint ír a magyar huszárokról. Annak fölemlítése után, János Frigyes csapatait a mühlbergi ütközetben mint támadták meg Horváth Bertalan lovasai, így folytatja: . . . » Ezek voltak ama csapatok, melyeket a római király az elmúlt szász háborúba vitt; ezredeseik valának Bakics Péter és Horváth Bertalan (Petr. Baccichi és Barth. Crovatti) s a magyar, horvát és lengyel határszéleken zsoldért szolgáltak. . . . A sereg őket magyaroknak tartá, a mi könnyen lihető volt, mert magyaros fegyvert s ruhát viseltek. Lándsáik hosszaságra a mieinkkel egyenlők, de hátsó részök közönségesen vastagabb. E lándsákkal s pajzsokkal csodálatra méltó ügyességgel tudnak bánni; sisakjaik visier (arczvért) nélkül valók, e helyett egy arasznyi vas van elől a sisakon, mely mindig föltolva tartatik, míg lándzsáikkal az ellenségre nem rontottak s oly közelre nem jöttek, hogy a kardhoz vagy fokoshoz kell nyúlniok, melyet rapier helyett használnak közönségesen; ekkor leeresztik az arasznyi vasat sisakjokon ábrázatuk védelme végett. Testök legnagyobbbrészt védtelen, csak kevesen használnak mellvasat vagy egyéb pánczélt, a minek a hosszú ruházat az oka, mert alkalmatlan volna a csaknem lábfejig leérő ruha alatt nehéz pánczélatot hordani, melynek terhét nehezen is viselhetnék, ha lovaikról leszállanának, különös lábbelijök miatt; ez a lábbeli kurtaszárú, hegyes orrú csizma, alól, de leginkább hátul a sarkaknál úgy megpatkolva, megvasalva, hogy a lábfejet ívalakban kell görbítüniök s kevés is közöttök az olyan, a ki lábait nem fájlalná. Mikor e harcosok ütköznek: először roppant erővel támadnak s a positiokat vakmerő bátorsággal foglalják el; de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatagolnak, s ha így az ellen rajtok ront, nem szégyenlik a futást. Ellenökben a szászok azt tartják, hogy minden harcosnak a rendben kell maradnia, csapatától elválania s a helyet, melyet először elfoglalt, különös fontos ok nélkül elhagynia nem szabad.«

Aluise Mocenigo, ki mint Velence követe 27 hónapon keresztül tartózkodott a császár oldala mellett, midőn az 1548. év májusban haza tért, szokás szerint benyújtá relatióját a tanács elé. E tudósítások, mint általában a velencei követekéi,

megbecsülhetlen források. Maga Mocenigo világos fejű, értelmes ember, ki mély belátással s jó fölfogással ítél, s különösen a schmalkaldi háborúra vonatkozólag »a császári seregek minőségét korántsem látja oly szép színben, mint a minőben azt az udvaroncok föltüntetni igyekeztek. A spanyol csapatokat minden disciplina nélkül való csöcseléknek nevezi, a kiknek bátorsága inkább szájhósködés; Wittemberg előtt megtagadták a rohamot, ugyanazt tették, midőn a császár Magdeburgot akarta megtámadni. Ezek ellenében elismeri, a mit különben mások is beláttak, hogy a könnyű lovasok, főkép a magyar huszárok használtak legtöbbet az egész háború alatt a császárnak « ¹⁾, kikről a legnagyobb elismeréssel következőképen nyilatkozik relatiójában ²⁾; . . . » Az általam látott magyarok mind könnyű lovasok voltak; fegyverzetök egy közönséges lándzsából s egy hosszú paizsból állott; ők verték meg először a választófejedelem hadait . . . . . mindig ők voltak az elsők az ellenség ellen intézett rohamokban, a miért aztán mint derék katonák (valorosi soldati) szép nevet is szereztek magoknak; úgy, hogy a mint halálam, a császár azt mondá: többé nem fog semminemű hadat viselni egy jó csapat magyarság nélkül. Ezek a magyarok a földön alvának, pajzsokkal takaróztak s azt mondták, hogy örömebb harczolnak nehéz fegyveresek, mint könnyű lovasok ellen. A törökökhöz sokban hasonlítanak s mivel épen a török háborúban gyakorolták be magokat, gyakran megfélemlíték a török nagyurat s most különösen a németeket, kikkel mint fenséged (t. i. a doge) jól tudja, mindig rosztul bántak a magyar harczosok . . . E német háborúban a császárnak serei közül egy sem használt annyit, mint e könnyű lovasság; ezek mindig készen álltak az ellenség szállóhelyeit kifürkészni, az élelmi szereket elfoglalni, portyázni s az ellennek egyéb alkalmatlanságot szerezni, úgy annyira, hogy az én véleményem szerint valóban a könnyű lovasság nemcsak a leghasznosb, de a legszükségesebb katonaság egy hadseregben, s tán méginkább egy erődített vá-

¹⁾ Die Geschichtsbeschreibung über den schmalkald. Krieg von G. Voigt. F. i. h. 655. l.

²⁾ L. i. h. Fontes Rerum Austr. XXX. k. 133. l.

ros alatt, a mennyiben azt külső szolgálatokra folytonosan a legnagyobb sikerrel alkalmazhatni.« stb.

Igen természetes, hogy az a fél, melynek bordáit a huszár-pikája gyöngédtelenül érintette, nem volt elragadtatva a huszárok vakmerő bátorságától s épen nem örült gyorsaságuknak, hasznavehetőségüknek; ellenkezőleg, mint mindig és mindenütt történt s történni fog, a hadjárat iszonyairól, a győzelem okozóinak vadságáról, pusztításairól hajmeresztő dolgokat tudott mesélni s a háborúval járó romlást annyival inkább festhette ijesztő színekkel e specialis esetben, mert a megjelenő ellen egészen ismeretlen, rajta minden szokatlan, soha nem látott, soha nem hallott volt, s így a félelem által amúgy is fölizgatott képzelet előtt az ismeretlen megpillantásakor, az új rémület behatása alatt minden dolog nagyítva, sokszorosán tűnt föl. Jó példa e tekintetben az a mese, mely ugyan ez időtájban Ausztriában a török kegyetlenségeiről lábra kapott, mely szerint azok különösen a gyermekek s ifjak húsát szerették (mint mi a gyenge csibét) s legfinomabb csemege gyanánt fiatal menyecskék emlőit ették volna. ¹⁾ — Nem akarom azt állítani, hogy huszáraink humánusabb bánásmódban részesítették az üldözött népet, mint a többi katonaság; hiszen az adorfi ütközetben aránylag véve borzasztó volt az öldöklés, de meg maga Nyári Ferencz is azt írja, hogy az ellenség »még most is könyörög s az istenre kéri őket, hogy csak a magyarokat ne küldjék rájuk, készek ő fölsége húsége alá adni magokat,« sőt tréfásan azzal végzi sorait: »gondolkodjék főtisztelendőséged (t. i. az esztergomi érsek), mint oldhatja föl bűneik alól embereinket, mert bizony sokat vétkeztek«: de az tagadhatlan, hogy úgy az egykorú ellenséges tudósítások, mint ezek folytán Voigt erős vádjai valódi értékek kellő mértékére reducálандók.

Ilyen az a *Neue Zeitung*, melyet legújabbán Voigt közöl²⁾ s mely szerint »... man wil warhaftig sagen, das die hussern

¹⁾ Zur Gesch. d. Türkenkrieges Maxim. XX. 1565—66. Wertheimer Ede. Archiv f. öst. Gesch. 53 köt.

²⁾ Abhandlgn d. phil. hist. Classe der k. sächs. Gesellsch. der Wissensch. Bd. VI. 758. l. — Ilyen egy plaueni levél 1546. nov. 10.

in den stedlein umb Wittemberg umher, da sie gelegen, straffen, morden, brennen, verzern und verhern alles was sie finden. Und man kann es so argk nicht sagen, sie haben es viel arger getrieben und noch heutigs tages . . . »; így túloz Arnold is Vita Mauricii című művében ¹⁾ s e szempont alá esik a mindjárt említett egykorú népének — Ezek ellenében igen hathatós bizonyíték, a mit a híres reformator s wittembergi lelkész Bugenhagen mond, hogy sokan az irtózatot kicsapongásokat s visszaéléseket a védtelen nők ellenében éppen a német csapatoknak tulajdonítják, sőt találkoztak a vidéken odaváló kalandorok, kik huszároknak adták ki magokat s ez álarcz alatt a megrémült lakosokon a legnagyobb embertelenségeket követték el. ²⁾ Ezt tudva

ről (Hortleder I. 501) »Wiewol zuvor am Montag Omnium Sanctorum haben die Feind Adorff wiederumb eingenommen, dasselbe Städtlein erbärmlich geplündert, und Tyrannisch mit ihm umgangen. Nach Mittag sind sie herabgezogen, Olsnitz berennet, die Vorstadt angezündet. Doch weil sie gewusst dasz viel Voleks noch hie gelegen, haben sie darvon gelassen, wieder zurück gezogen. Dienstag hernach sind die Feinde mit grosser Macht wiederkommen, Adorff zum dritten mal geplündert, deszgleichen die todten Körper im Felde, folgendes Schöneck auch eingenommen. Mitlerzeit unter Wegen haben die armen elenden verlassene Leute zu Ölsnitz ihrer etliche den Böhemischen Hauptleuten entgegen geschickt, Gnade gebeten, ist ihnen auch gnädige Antwort widerfahren. Da sind viel gewaltige in die Stadt gezogen, den Hauffen herausen im Feldt lassen halten, allda von den Bürgern Huldigung genommen und also die Stadt Ölsnitz ohne Schwerdschlag oder einige Verletzung in ihren Gewalt bracht, sind also dieselbige Nacht in der Stadt blieben, den Leuten an Getreyd unnd andern viel Schaden gethan, vnd haben in mitlerweil die Schlüssel vnd alles von dem Rath abgefordert, dasz der Rath noch Niemand nichts mächtig, und geschickt den armen Leut an Getreydt und andern noch täglich merklicher grosser Schäden, ligt »auch ihr noch ein grosse Anzahl da.«

¹⁾ (Mencken. Scriptt. f. 1181) . . . Nam quod Ungari ob equorum celeritatem ad hostem insequendum plurimum valerent, omnes ferme miserabiliter occubuerunt. Corpora vero ita concisa fuerunt, ut in tanta strage perpauci, qui ante fuissent, agnoscerentur.

²⁾ Sajnálom, hogy Bugenhagen az érdekes, ritka levelét: »Wie es vns zu Wittemberg in der Stadt gegangen ist«, mely 1547. jelent meg nyomtatásban, Bécsben sem az egyetemi, sem az udvari ktárban (mely utóbbi pedig efféle röpiratokban igen gazdag) nem találhattam, s így róla bővebben nem szólhatok. L. különben Vogt, Moritz, 227. l.

Voigt ama vádját: es waren . . . in der That ein raubsüchtiges wüstes Gesindel, mindestens in seinen viehischen Gelüsten schlimmer als der deutsche Landsknecht« — határozottan visszautasíthatjuk, s őt magát Freytag élénk színekkel írt s hiteles adatokon nyugvó rajzaira utaljuk; ott meg fogja találni, mily állatias volt a német Landsknecht, olyan mindenesetre, ha nem sokkal rosszabb, mint vallon collegái s mint egy időben a rabló és fegyelmezetlen szabad hajdúk Magyarországon.

A schmalkaldi háború a német históriás nép-énekeknek bő anyagot nyújtott; a Liliencron által összeállított s a müncheni tud. académia által kiadott nagybecsű gyűjtemény: »Die historischen Volkslieder der Deutschen« negyedik kötetében nem egy ily dal vagy ének emlékezik a magyarokról; az adorfi csatának három köszöni létele (az 544, 545, 546 számúak), melyek ketteje a csüggedő népet, minden világi s egyházi rendet kitartásra buzdít a császár ellen, míg a legutóbbi egy gúnydal a császár-párti Móriczra; azt mondja e herczegről:

Darzu fürt er ein seltsam Orden,
und ist zu Brathen ein Kuhefürst worden,

mert Móricz Brathennél huszáraink által a teheneket elhajtatta.

Az 552. számú szintén Adorf környéki dolgokra vonatkozik:

Cleglich so wer es gangen zu,
hetten nicht mögen haben ruh,
vor Böhmen und Husaren,
wie sie dann schon gefangen an
zur Naumburg und zu Plawen.

míg az 554. sz. a mülbergi (1547. apr. 24.) ütközetről szólván, huszárainkról ekkép emlékezik:

Die königlichen Husseren
griffen die Fuszknacht an,
theten einander scheren;
nach dem die reisigen han
des fürsten raising Zeug angewendt
und heftig mit in treschen,
doch wurdens bald zertrennt,

legnevezeteseb azonban az 524., mely huszárainkat erős vádakkal illeti (ez énekekre utaltunk föntebb) s őket mint Avila a spanyolokkal hozza össze, persze más tekintetben.

Ach, ach ihr Deutschen werdt nicht blind
secht wie die Waln ¹⁾ gesinnet sind,
darzu die Spanier und Hussern.
Warlich sie gönnen uns nit gern,
dasz wir haben ein solches Lob,
damit wir ihn (*ihnen*) ligen allen ob.
Denn was sie uben für schand,
weisz fast das ganze deutsche land,
mit hurerei und florenzen,
weibsbild schenden und fuchsschwenzen,
rauben, stelen und brennen;
ander laster mag ich nicht nennen.

Voigt, ott a hol a huszárok ellen oly erősen kikél, vádjai élet azzal akarja maga is tompítani, hogy azok nem is magyarok, hanem leginkább horvát, oláh és lengyel lovas határőrök voltak, s itt Faletinak e mondására támaszkodik: gente assoldata nei confini d'Ongheria, di Crovatia e di Polonia — s e mellett Albert porosz herczeg egy 1546 aug. 10-kén kelt levelét idézi, melynek bizonyossága szerint a herczeg közbenjárásával János Frigyes is akart Lengyelországban ilyen »Reiter der hussarischen Rüstung« toborzani, kiket kevesebb zsoldért remélt kaphatni, mint német lovasokat (a mi a nehéz fegyverzetet tekintve igen természetes). Hogy ráczok voltak e huszárok közt, azt Istvánffyból tudjuk ²⁾, ki azt modja Bakics Péterről, hogy »200 egregiae fidei et virtutis« ráczot vezetett Nyáry F. zászlói alá; elvértve lehetett köztök egykét lengyel vagy oláh is, de, hogy a főtömegnek magyarnak kellett lennie, arra nézve Nyáry F. levelére s a közlemény folyamában idézettekre utalunk.

A sok mag-as taló nyilatkozattal szemben, melylyel a magyar huszárok ez eseményteljes két év (1546—47) történetlapjain elárasztatnak, nem volna érdektelen kiszámítani: hány emberből

¹⁾ Waln=Welschen, olaszok.

²⁾ Lib. XVI. p. 171.

állottak ama huszár csapatok, melyek V. Károly, Ferdinánd és Móríc zászalai alatt a schmalkaldi háborúban részt vettek. Az adatok erre nézve ingadozók; Istvánffy ¹⁾ azt mondja, hogy a háború kezdete előtt Ferdinánd parancsára gr. Salm Miklós 1150 magyar huszárt toborzott; e számhoz vezetett Nyáry Ferencz testvérével Lőrinczczel 200-at (ebben tisztok voltak: Sárkándi Pál, Kávai József, Farnosi Lukács), Bakics Péter 200 ráczot, Zay Ferencz és Erdődy Péter 2—200-at, Pető János és Horváth Bertók összesen 250-et, Bornemisza Sebestyén és Gettei Ferencz egyenként 50-et. Az egykorú Mameranus ²⁾ e szerencsétlen mükedvelő s az egész háború lelkiismeretes statisztikusa s egyszersmind statistája 1071 huszárt számlált meg, a mely számhoz járul még gr. Frangepán Farkas, ki tíz huszárral saját költségén szolgált a császárnak; illetve Ferdinánd ügyének.

Godoi 1500-at, Avila 1900-at mond; ez a legnagyobb szám.

¹⁾ Lib. XVI. 171. l.

²⁾ Hortledernél I. k. 398. — E Mameranus Miklós (írói név, családi neve ismeretlen), tanult, módos ember volt, ki a császárt hadakozásaiban saját maga költségén kísérte. Augsburgban mint író ismerték, s egy ízben mint koszorúzott császári költő van említve. Szorgalmasan gyűjté a statist. adatokat a schmalk. háborúban részt vett seregek számát, a fő- és alvezéreik neveit stb. illetőleg, s mikor kész lett catalogusával, azt monda, hogy 200 aranyért sem kezdené újra a fáradságot. Szegény azonban megjárta; mert javítgatás végett kézről kézre köröztetvén kéziratát, az egy ingolstadti könyvtáros kezébe akadt, ki Mameranus tudta nélkül kinyomatta s nyereséges üzletet csinált vele a kijátszott statisztikus minden tiltakozása daczára. E lopott kiadás németül annyira eltorzítva jelent meg, hogy Mam. 1550-ben kénytelen volt saját eredeti összeállítását kiadni, a melynek német fordításában hibásan nevezetik a cs. sereg főszállásmesterének. — Huszáraink listája (az eltorzított nevekkal) következő:

Von den Obristen über die Hungarsche leichte Reuterey:
Nyare Ferens, dasz ist Franciscus Nyore (dann die Hungarn setzen den Zunamen den Tauffnamen vor) Obrister vber die Hungarische leichte Reuterey welche man (weis nicht mit was Barbarischem Wort), Hussarn nennet, solche bestund auff 1071 Reutern. Aus jetzbelmen 1071 Reutern hatte der Obrist vor sich 200 Rittmeister: Peter Wackit 200, Peter Erdedy 150, Barthol Horwat 131, Frantz Soy 190, Sebastian Bornemissa 50, Frantz Croton (?) 50, Johan Peten 100.

s valóban alig hihető, hogy e maroknyi sereg oly jelentékeny szerepet játszott a véres háborúban.

Az 1547. év húsvétja előtt Égernél a podagrás Nyáry F. kénytelen volt kedvelt csapataitól megválni; helyette Bakics Péter vette át a huszárok vezényletét — s midőn Károly húsvét után sergével a cseh-szász határt átlépte (körülbelől ugyanott, a hol az előző év októberében Nyáry először nyomult Szászbonba) s Adorf felé éjjeli megszállóhelyet keresni, ismét a huszárok küldettek előre: alig pillantotta meg a föld népe múlt őszi kedves ismerőseit, nyakrafőre tódult minden helység a császárnak meghódolni. A mühlbergi világhírű ütközetben, mint a közlött idézetekből láthatni, ismét nagy szerep jutott huszárainknak; ők usztattak át először az Elbén — a »gyalázatosak«ak mint egy népdal mondja — s aztán a spanyol és olasz lovasokkal egyesülten ők futamították meg a szász választó lovascsapatait, a minnek következménye e gyalogság veszte s a csata kimenetele lön. A menekülő szász választófejedelmet Nyáry Ferencz egy jó huszárja, Luka József érte utól; a szerencsétlen fejedelem férfiasan védte magát, sőt támadott, úgy hogy a huszár, ki eleintén kimélte őt, kénytelen volt rajta sebet ejteni (egyet a nyakán, másikat balarczán): mikor több olasz és spanyol fegyvéres, majd egy fiatal német nemes érkezett a viadal színhelyére s az utóbbi megadásra szólítá föl a fejedelmet. Lova egy spanyolé lett; két gyűrűjét megadás jeléül saját maga adta át a német lovagnak, ezüst törét s kardjának ezüst vert hüvelyét Luka Józsefnek. Midőn Alba elé vezették a fogoly János Frigyes, olaszok és spanyolok, németek és magyarok vitatkoztak a fölött: ki fogta el. A dolog úgy áll, hogy megadni magát a fejedelem csak a német lovagnak akarta, de a ki tulajdonkép utólérte s elfogta, az a magyar huszár volt — s a császár is e értelemben döntött, mert Lukát aranyos vitéz«-zé üttötte s arany-lánczczal ajándékozta meg.¹⁾

A háború befejeztével a sergek szétoszlása előtt a huszár csapatok vezéreit s alvezéreit is egyenként 300 koronás-tallért nyomó arany-lánczokkal, a többieket pedig a zsoldon felül kisebb

¹⁾ Istvánffy lib. XVI. 172.

összegekkal jutalmazá meg a császár, ¹⁾ a ki előtt a távozók nevében Pető János tartott magyar szónoklatot, melyet Oláh Miklós, Ferdinánd kancellárja tolmácsolt. — s azzal odahagyták huszáraink győzelmeik s dicsőségek színhelyét.

Ha ama válságos idők nagy fontosságú politikai, vallási s művelődési mozgalmai e szerény episód emlékéit eltemethették is: azt hiszem, hogy e közlemény mint igénytelen adalék a magyar hadtörténethez e néhány lapot megérdemelte. —

* * *

Az esztergomi érsekhez intézett ama két levél, mely az előző közlemény alapja, magyar fordításban így hangzik:

I.

Ismeretlen írótól. Prága 1546. nov. 5. Az esztergomi érsekhez.

Főtisztelendő úr, igen tisztelt atyám a Krisztusban! Üdvöt és szolgálatim ajánlását! — Mivel tudom, hogy főtisztelendőséged kíváncsi az ujdonságokra, nem akarom, hogy a magyar és cseh tábortól Szászshonból ide (*t. i. Prágába*) érkezett hírek főtisztelendőséged előtt sokáig ismeretlenek maradjanak. A mik Simon és Judás apostolok nem rég mult ünnepe (okt. 28.) előtt történtenek, Nyáry Ferencz uramnak idecsatolt leveléből megtudja főtisztelendőséged. Tegnap érkezett ide a pósta, mely hírül hozta, hogy a magyarok meghallván az ellen közeledtét, elibök szállottak, vezérök Nyáry Ferencz uram volt, a ki midőn észrevette, hogy az ellenséges csapatok nem nagy távolságra vannak, a cseh kapitánytól a magyar lovasok mellé 500 vasas vitézt s ugyanannyi puskás gyalogot kért, hogy azok segítségével szerencsét próbáljon az ellenféllel; a mit megnyervén, a magyar csapattal annyira előre nyomult, hogy a vasasok és gyalogok nem követhették. Mihelyst az ellenséghez jutottak, mely 400 vasasból, a mint mondják hat ezer ²⁾ gyalogból állott, kiket a szász választófejedelem herczegsége védelmére helyőrségül hagyott, — az összecsapás megtörtént s pedig Mindszentnapján d. u. 3 órákor. A mint a magyarok észrevették, hogy az ellenség sorai bomladoznak, új rohamot intéztek s a csata növekvő hevében pusztították az ellent, a viadal végén érkezett királyi vasasok s gyalogokkal egyetemben, úgy annyira, hogy a négyszáz vasasból alig mene

¹⁾ Avila. Hortled. I. 638.

²⁾ Ez túlzás, érted: 6 Fähnlein, melyek létszáma nagyon ingadozott.

kült tíz. Az ütközet helyén 1200 elesett hullát számláltak meg; a magyarok közül azt mondják, kettőnél több nem sebesült meg. Tizenöt ellenséges ágyú s a választófejedelemnek egy eléggé erősített városa esett martalékul, a vitézek fölötté bő zsákmányt gyűjtöttek s meglehetősen gazdag foglyaik vannak. Oly nagy volt a prédá, hogy a kótyavetyén egy ökör vagy egy tehén 4 garason kelt, egy ló 2 vagy 3 forinton. A szerencsés ütközet után a várost a királyi fölség hatalma alá hajtván, azt mondják, tovább vonúlnak. Másfelől Mórícz herczeg is, a ki szintén ő fölsége a király pártján van, összegyűjté hadait, berontott a választófejedelem birtokába s bizonyos Swýka (*t. i. Zwickau*) nevű várost fogott ostrom alá. Nincs is már több hátra három herczegi városnál, melyek a királyi hadak erejét megbírnák; de a mint hisszük, rövid idő alatt ezek is elfoglaltatván, az egész herczegség mihamar ő fölsége uralma alá kerül; mert mindazon városok, melyek ő fölsége mint cseh király irányában hűbéri viszonyban állanak, s melyek vidéke akkorának mondatik, mint Morvaország, a mint hírlík már a királyi fölség hűségére esküdtek ötven bíróval és nemessel együtt. — Ennyi Szászzhonból a magyarokról és csehekről.

A mi a császári fölség ügyét illeti, a tartománygróf (*a hesseni, Mórícz ipa*) még mindig azon a helyen táborozik, a hol magát elszánczoló; ütközetbe bocsátkozni a császári fölséggel még nem bátorkodott; de a császári katonaság által annyira figyelemmel tartatik, hogy bárkit küld is ki a táborból, azt tüstént elfogják vagy leölik. Most legutóbb a császári fölség spauyol és olasz csapatok által bizonyos nagy várost gyújtatott föl, mely a táboron túl feküdt s a honnét az ellenség életmét kapta. A tartománygrófnak kétszáz vasasát ölték le ott, gyalogját is nem keveset; 800 élés szekereket s 800 lovat fogtak el, melyek bombákat s egyéb podgyászt szállítottak az ellenség számára. Eddig ezek történtek; mondják hogy még aznap Thilingába (*Dillingen*) ment a császár, az augsburgi érseknek az ellenség kezéből nem rég visszafoglalt városába, mely az ellenfél táborától másfél mértföldnyire fekszik. A télen át itt fogja bevárni a császár, ha szükség leszen rá, az ellenmozdulatait; mert alkalmas helyen fekszik, közel Ulmhoz és Augsburghoz, a melyekre, minthogy a császári tábortól három mértföldnyire vannak, a mikor akar, akkor ront, a körülmények úgy hozván magokkal.

Óráinkint várjuk szerencsés végét az egész háborúskodásnak, melyről mihelyst megtörtént, főtisztelendőségedet tudósítani fogom. Kit egyébként boldogul élni óhajtok. Költ Prágában, november hó 5-kén 1546.

(Jegyzet. A névtelen író tudósítása nem mindenben egyez Nyáry levelével s a többi egykorú forrásokkal.)

II.

Nyáry Ferencz levele az esztergomi érsekhez. 1546. nov. 4. Ölsnitz.

Főtisztelendő, nagyon tisztelt atyánk! Üdvöt s szolgálataink ajánlását. Hogy főtisztelendőségednek eddigelé nem írtunk, semmi egyéb oka nincs, mint az, hogy fölötté sok és különféle dologgal voltunk elhalmozva, de meg a köszvény is nagyon bántott — s e miatt nem írhattunk. Mint állnak dolgaink a királyi főség expeditiójában s mint kedvezett a jó szerencse, im főtisztelendőségednek tudomására hozom. Midőn már átléptük Csehország határát s a szász földet érintettük, bizonyos hírnökök útján értesünkre esett, hogy az ellenség attól a helytől, a hol mi táborunkat fölütöttük, másfél mértföldnyire hasonlóképen táborba szállott s azt árkokkal, karókkal s töltésekkel megerősítette, beszélvén, hogy azon a helyen bennünket Szászországba nyomulókat be is fognak várni. Mi e hírek vétele után legott kiválogatunk hatszáz vagy valamivel több magyar lovast s ezekre bíztuk az ellenséges tábor kikémlelését. Ezek a táborhelyet üresen, de jól megerősítve, árkokkal bástyákkal körülhánva, találták s miután az ellent e vélt helyen sehol föl nem fődözhatték, utasításunk szerint tovább nyomultak előre. Míg ekkép útjokat folytatják, tudtukra esik, hogy az ellenség valami Attorff nevű városnál ütött tábort, a hol bennünket bevárni s velünk csatába ereszkedni szándékozik; katonáink azonban a nevezett város közelébe sem találták az ellenséget — a mint mondvá volt. Már az est is beállott, s mivel ez okból nem találták tanácsosnak a tovább vonulást, a fölött tanakodva mitevők legyenek, miután — mint mondom — az éjszaka az előnyomulásban akadályozta őket, arra a gondolatra jöttek, hogy az ellennek a mondott városban kell lennie s legott egyenest a városnak tartanak. Innen azonban ágyúkkal s puskákkal rettenetes mód lövöldöztek reájok, míg nekik — a mieinknek — sem puskájok, sem ágyújuk nem lévén a különben is köfállal kerített város ostromlására, előbb két felől a külvárosokat s állásokat gyújtották föl s aztán víg harezkiáltások közt, mitsem gondolva az ellen lövöldözésével a város kapujáig rontottak s három kaput hirtelenséggel szétvervén, benyomultak s a várost elfoglalták. Mivel azonban sokan közülök hinn a közeleső falvakon és földeken kóboroltak, a bennmaradtak nem merték az éjet az elfoglalt városban tölteni, hanem a bírót s a tanácsbelieket hamarosan a királyi főség hűségére esküdtették s miután azok nagy félelmek közt a kívánt esküt letették: a mieink kivonultak s a táborhely felé intézték útjokat. Alig ért meg ezt az ellenfél: négyyszáz gyalogot válogatott ki hirtelenében, mint serege javát s reggeli szürkületkor a városba küldte.

Ugyanaznap mi is, ő fősége egész seregével, arra vettük útunkat s a mondott várostól egy kis mértföldnyire tábort ütöttünk. Az ellenséges csapatok táborunkhoz közel, szemközt velünk foglaltak állást s

egy sánczolat mögé helyezkedtek el, hogy onnan táborunkba s ő fölsége csapatai közé magoknak utat nyithassanak, ágyúinkat elfoglalják, sergünket pedig visszavonulásra kényszerítsék. A dolgok ilyen állását látva, bár a köszvény miatt igen sokat szenvedek, magam is kénytelen voltam lóra ülni s a serget csatarendbe állítani. Ha azok a magyar csapatok már előre nem nyomódnak vala, táborunk most szét volna verve — s a királyi fölség kára és vesztesége iszonyú. Azonban a magyar csapatok előre nyomódnak; az ellenség a leshelyekből hába tüzelt oly keményen rájuk; ők azzal nem gondolva, vakmerő bátorsággal támadtak — s az ellen futni s Adorfba menekülni volt kénytelen; de még a városban sem volt bátorságos maradása, hanem egy, a városon fölül fekvő dombra futott, mely menhelyül alkalmasnak s biztosabbnak látszék. A mieink folyvást vitézül harczolva, ide is utána nyomódnak, úgy hogy az ellen még e helyen sem állapodhatott meg, hanem egy nagyobb magaslatozt szemelvén ki, mely részint fekvése, részint fenyőerdősége miatt erődítettnek tünt föl: arra futott s a löfegyvereket azon oldalon vonván össze, a honnan a mieinknek támadniok kellett, rendben elhelyezkedett. Mi ezt látván, a többi magyar csapatokkal hátulról kerültünk, de amazok a közben az ellent újra megtámadtak, étellel-halállal mitse törődve mindjárt az első rohammal megszalaszták — s így egyesegyedül e magyar csapatok, ő fölsége egyéb katonáinak gyámolítása nélkül, egyedül az isten segélyével verték szét az ellenséget. Ő fölsége többi sergei a hegyről nézték a magyarok hős tetteit s a támadás kimenetelét.

Ez ütközetben a szász fejedelem különösen kegyelt kapitányai ölettek meg, egy gróf Groff nevű (*értsd: Gräffendorff*) alig menekülhetett. A gyalogságnak hat, a lovasságnak 12 zászlaja, 12 mezei ágyú maradt az ütközet helyén s több mint ezer holttest feküdt a földön szanaszét. Semmit sem használtak búvóik, melyek német módra fortélyhelyeknek neveztetnek (*quae germanico more fortellhelles nominantur*), sem az ágyúk, puskák és szakálósok, sem a német módra sűrűn vett dárdák (*sepificatio germanica ex ipsis hastis facta; tñ a carré valami neme?*) mert mindezeket vakmerőséggel körösztült törtek a magyarok . . . sőt az ütközetből elmenekült lovasokat két mértföldnyire üldözték. A többieket Elsnetz (*Ölsnitz*) városa kapujáig üzték, ütközetben kaszabolván s öldökölvén őket, — s mivel a puskával fegyverzett gyalogos polgárság az üldözöttek segélyére akart sietni, e puskásokat is a város kapujáig üzték, hol a falakról, bástyákról sűrű tüzelés fogadta őket. A magyarok ezzel sem gondolván, folytonosan sarkába valának a városba nyomuló ellennek; a miért aztán a polgárság követeket küldött hozzáink, hogy kész a várost a királyi fölség hű magyarjainak megadni — és most e városban vagyunk. — Mindezt a magyarok egyedül lándzsával, pajzsával vitték véghez. Német foglyunk, gyalog és lovas több van 400-nál; a városok és falvak lakói pedig

úgyszintén az urak s a nemesek napról-napra tódúlnak hozzánk, hogy ő fölsége hűsége alá hajolhassanak. Ezt teszik a nagyszászországi városok is; egy Plaunos nevű (*sic*; értsd: Plauen) Móricz herczegnek hódol, a ki ő fölsége pártján van. E város mellett voltak táborban azok a csapatok is, melyek a magyaroktól vereséget szenvedtek; még most is igen nagyon könyörögnek s az isten szerelmére kérnek bennünket: csak a magyarokat ne küldjük rájuk; készek ő fölsége hűsége alá adni magokat; annyira meg vannak rémülve amaz ütközet óta, hogy se a városok köfalaiban, se ágyúkbán, se lovasaiktan nem bíznak.

Innen, isten úgy akarván, holnap egyenest egy Chywyko (*sic*; értsd: Zwickau) nevű jeles városnak tartunk s elfoglalása után a még netalán ellenállók ellen indulunk . . . . . Isten segítségével a magyarok e győzelme annyira megfélemlíté őket, hogy tökéletesen ijedt állapotban vannak. — Főtisztelendőséged csak azon gondolkodjék, mint oldhatja majd föl bűneik alól embereinket; mert bizony eleget vétkeztek. — Miként végződik az ügy, isten kezében van . . . . . Költ Elznecz (Ölsnitz) városában 1546. nov. 4.

KÁROLYI ÁRPÁD.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája 1492 — 1552-ig, a magyar kir. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából az I. és II. kötetet közli 1863 — 67. Toldy Ferencz, a III. kötetet 1877. Nagy Iván. Budapesten, az Akadémia könyvkiadó-hivatala.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A mindkét szerkesztő által forrásul használt kézíratszöveg különböző hitelességének előrebocsátott ismertetése után szükségesnek látom a kiadványok némely tévedéseit kijelölni.

Toldy két kötet szerkesztményére nem terjeszkedem ki; az régebbi kiadás, a kézirat azon része hibátlanabb, mert Brutus gondos figyelmű irnokainak műve, kik közül egyik Szamosközy műveit is másolta, ő maga egy részét átnézte, Toldy a tisztán látható hibákat kiegészítve, helyrehozta, s bár nála is vannak hibák, azok kevésbbé feltűnők.

Nem ez az eset a III-ik kötettel, melynek eredeti kézírata számtalan hibával van teli, melyből — a mint már említve volt — 160 lapot szintén Toldy szerkesztett, a többit Nagy Iván

Sajtóhibák a 160. lapon is vannak. A 3-ik lap 25 sorában például *causa* helyett *causae*-nek kellene lenni, mert a kézirat másolói az *ae*-t az »a« elé tett egy kis [.] vonással jelölték, a mint ez a 4. lap 3. és 4. sorában *prudenciae* és *eximiae* szókban is világosan látszik; 6. lap 13. sorában: *te judice*, *illius fratris* helyett kell: *illius fratrem disceptare paratum esse*; 9. 24. sorában *sibilis* helyett *sibillis*-nek kell lenni a kézirat szerint; a 130. lap 24. sorában Toldy (*copiis*) szó közbetételével állítja helyre a szöveg homályos értelmét, de ez mint önkényes kiegészítés, nem megengedhető; a 30. sorban: *conspici enim* szokat igtatja bele — nem helyesen — az értelem kiegészítőseül, mik az eredetiben

nincsenek meg; a 131. lap 10. sorában *dignam sua spe* van szedve a kéziratban levő *ope* szó helyett; a 21. sorban az »a« felett volt rövidítési jel észre nem vétele miatt *qua* terra, *qua* flunem van, *quam* terra, *quam* flumen helyett.

Sőt a kézirat egykorú oldaljegyzéscire nem figyelés és a szöveggkritika szabályaival nem egyező eljárás miatt Toldyt is éri mulasztási kifogás. 21. lap 1—2 sorában *Cziczó*-t és *Chükül-lum*-ot szedetett, pedig a kézirat eredetijében *Chyczo* et *Chökül-lum* van s egykoru kéz oldaldvást oda írta a helyes nevet: *Tsitsio*, *Kwküllö*; betette a 28. lap 20. sorába értelemkiegészítésül: (evec-tum est), a 37. lap 11. sorába (consilium) és (multitudinem a) szókat, 43. lap 1. sorába alulról (effecit) igeszót és (que) kötszót, 44. lap 3. sorába (eo loco) szókat, 47. lap 23. sorába (Lád) szót s így tovább, a mit én megengedhetőnek nem tartok.

Számosabb, a hiba a későbbi szöveg közlésben, a mi a következő összeállításból kitűnik. Nézzük át például a 201—220 lapot

201.	lap	10.	sor.	hib.	szed.	esse,	mert a	kszir.	esset	van
»	»	11.	»	»	»	conservaturum	»	»	conservaturam	»
»	»	12.	»	»	»	Quo magis	»	»	Quo vero magis	»
»	»	13.	»	»	»	angi	»	»	angi	»
»	»	17.	»	»	»	angeretur	»	»	angeretur	»
»	»	28.	»	»	»	patarentur	»	»	paterentur	»
»	»	31.	»	»	»	commemor credo	»	»	commemorando	»
202.	»	1.	»	»	»	imperavit	»	»	impe/ravit	»
»	»	7.	»	»	»	Regium	»	»	Regiam	»
»	»	9.	»	»	»	effusae	»	»	effuse	»
203	»	3.	»	»	»	Trojano	»	»	Trajano	»
»	»	9.	»	»	»	ager totus ferocissimus	»	»	feracissimus	»
204.	»	1.	»	»	»	artes	»	»	arces	»
»	»	28.	»	»	»	patriae	»	»	patriam	»
206.	»	16.	»	»	»	exitu	»	»	exitus	»
»	»	23.	»	»	»	quartum	»	»	quantum	»
209.	»	3.	»	»	»	de turcio bello	»	»	de turcico bello	»
»	»	18.	»	»	»	facillimum esse cuncti	utilitatis partes, mert a		kéziratban tuenti van.	
»	»	20.	»	»	»	sententiarum quo	mert a kbn sententiam, quae van,			
»	»	21.	»	»	»	Nosse quam an plus,	mert a kéziratban quam			
							amplus aperiatur campus van			
»	»	30.	»	»	»	unde deterere et ratio,	mert a kéziratban deterre			
							ret van,			

210.	lap 12. sor.	hib. szed.	<i>nomine</i>	mert a kézír.	<i>nomen</i>	van
212.	» 24. »	»	<i>numquam</i>	» » »	<i>numquam</i>	»
»	» 24. »	»	<i>vol</i>	» » »	<i>vel</i>	»
213.	» 25. »	»	<i>quasatae</i>	» » »	<i>quassatae</i>	»
»	» 28. »	»	<i>est</i>	» » »	<i>et</i>	»
214.	» 12. »	»	<i>invictus</i>	» » »	<i>invictas</i>	»
»	» 2. »	»	<i>hac</i>	» » »	<i>haec</i>	»
215.	» 14. »	»	<i>transigerentur,</i>	» » »	<i>transigeretur</i>	»
216.	» 5. »	»	<i>actorem</i>	» » »	<i>auctorem</i>	»
»	» 15. »	»	<i>resipiscenses</i>	» » »	<i>resipiscentes</i>	»
217.	» 8. »	»	<i>ex templo</i>	» » »	<i>extemplo</i>	»
»	» 8. »	»	<i>de esset</i>	» » »	<i>deesset</i>	»
»	» 23. »	»	<i>perniciem</i>	» » »	<i>perniciem</i>	»
»	» 29. »	»	<i>proposterum</i>	» » »	<i>prpeposterum</i>	»
218.	» 7. »	»	<i>Theodorium</i>	» » »	<i>Theodosium</i>	»
219.	» 21. »	»	<i>sue</i>	» » »	<i>suorum</i>	»
220.	» 8 »	»	<i>eventum</i>	» » »	<i>eventu</i>	»

Forditsunk tovább egy lappal:

338.	» 28. »	»	<i>validum manum</i>	» » »	<i>validam</i>	»
339.	» 5. »	»	<i>arcem suum</i>	» » »	<i>arcem, quam</i>	»
»	» 8—9	zavaros értelmű sorban	»receptus«	szó elől kimaradt:	<i>tutus receptus,</i>	
340.	» 3	sorában	<i>germanorum prinapium</i>	helyett a kéziratban:	<i>principum</i>	van,
»	» 8	»	<i>latiorem</i>	helyett <i>actiorem</i>	van a kéziratban.	
»	» 10	»	<i>marc-terran</i>	helyett a kéziratban:	<i>Mare, Terrain</i>	van.

Itt azonban jobb levén a kézirat: a kiadvány hibátlanabb.

Forditsunk azonban más lapra, hol ismét több a hiba:

387.	lap. 25. s.	hib. szed.	<i>preterea,</i>	mert a kban	<i>praeterea</i>	van,
»	» 29. »	»	<i>scepa</i>	» » »	<i>saepe</i>	»
»	» 30. »	»	<i>efferi</i>	» » »	<i>efferri</i>	»
»	» 31. »	»	<i>vili</i>	» » »	<i>vile</i>	»
388.	» 1. aluról	»	<i>cum</i>	» » »	<i>eum</i>	»
389.	» 4. felülről	»	<i>hominem</i>	» » »	<i>hominum</i>	»
»	» 9. »	»	<i>pertivere</i>	» » »	<i>pertinere</i>	»
390.	» 16. »	»	<i>ritibus</i>	» » »	<i>vitibus</i>	»
391.	» 7. »	»	<i>deterretur</i>	» » »	<i>deterreretur</i>	»
»	» 17. »	»	<i>inter vulnera, caedes</i>	» » »	<i>vulnera et ceades</i>	»
392.	» 3. »	»	<i>necessaria</i>	» » »	<i>necessariae</i>	»
393.	» 27. »	»	<i>compontarentur</i>	» » »	<i>comportarentur</i>	»
394.	» 3. »	»	<i>traducta</i>	» » »	<i>traducto</i>	»

396. lap 10. s.hbn szed.	<i>praescriptum diem</i>	mert a kézír.	<i>praescriptam</i>	van,
398. » 5. » »	<i>spe omnis posteritatis praecise,</i>	mert a kézirat-		
		ban	<i>praecisa</i>	van,
» » 14. » »	<i>reginae</i>	mert a kban	<i>regia</i>	van
399. » 7. » »	<i>practium</i>	» » »	<i>pretium</i>	»
400. » 27. » »	<i>horum</i>	» » »	<i>herum</i>	»
401. » 29. » »	<i>sceleritatis</i>	» » »	<i>sceleratis</i>	»
404. » 6. » »	<i>eo</i>	» » »	<i>et</i>	»
» » 8. » »	<i>ingentes animo vias curet,</i>	mert a kéziratban in-		
		gentes animo iras cietet	van,	
407. » 5. » »	<i>ex hoc mutatione,</i>	mert a kban	<i>ex hac</i>	van
» » 2. » »	<i>excitatum in</i>	» » »	<i>excitatum iri</i>	»
409. » 3. » »	<i>efferentur</i>	» » »	<i>efferrentur</i>	»
419. » 17. » »	<i>flaviatiles naves</i>	» » »	<i>flaviatiles</i>	»
426. » 3. alulról »	<i>pollitationibus</i>	» » »	<i>pollicitationibus</i>	»
427. » 3. » »	<i>concecisse</i>	» » »	<i>concessisse</i>	»
» » 18. » »	<i>perlisset</i>	» » »	<i>perstitisset</i>	»
430. » 23. » »	<i>ab varia facinora</i>	» » »	<i>ob varia sat.</i>	»

Vannak e kiadványban a XVI-ik század nem szokatlan írásmódja elleni vétségek is, például: a circumflexus-nak szóróvidítési jellemére nincs figyelem fordítva; a 391. lap 2. sorában ez érthetlenség jő elé: *quae esse ut inperata*, a mi a másoló hibás szó megszakításának észre nem vételétől származott; a mondat ugyanis az eredetiben így volt írva: *et ducibus ad ea exequenda, quae essent imperata*, de a sor végéig csak az *esse* fővértelen, a másoló az *nt* betűket átvitte az új sorba, s *utnak* olvasta. A 393-ik lap 17. sorában hasonló értelmetlenség van e mondatban: *cum subita res requireret ut extemplo irent in expeditionem aut receptus esset quaerendus* — e helyett: *ut extemplo eundum in expeditionem, aut receptus esset quaerendus*, miután az *esset* ige-alak mind az *eundum*-ot, mind a *quaerendus* gerundium-formát, azoknak egészen helyes értelmet adva, köti egy fogalomba; másolót az hozta zavarba, hogy olasz levén Brutus kézírata első átírója, az *eundum* szóban az *u* lágyiban *ü*-vel volt írva, a mint ez a kézirat 17. sorában is látható e szóban: *frumentariae*, hol tisztán így van írva: *frumentariae*. A 409. lap 5—6. sorában is a hibás szóelválasztásból származott egy tévedés; ez áll ugyanis a kiadványban: *tempori, cujus minus secunda auratum filii rebus afflabat*, hol csak az *auratum* szót középen el kell választani s azonnal helyes ér-

telmet nyer a mondat, így: *secunda aura tum filii rebus afflabat* sat.

Nem kívánom tovább folytatni a hibák kijelölését.

A kézirat hibás- voltát mindkét szerkesztő panaszos megro-
vással említi föl előszavában, de az, a miből Nagy Iván e III-dik
kötetet szerkesztette — mint az első »Közlemény«-ben is érintet-
tem — sokkal hibásabb volt. Szükségesnek látom az olvasó előtt
ezt is láthatóan föltüntetni. A fennebb idézett 201—210. lapon
példát bőven találunk erre is.

201. lap. 1. s. hbn áll a kban *hoc tamen tristi denunciatione* — *hac*
helyett
» » 8. » » » » » *quesitum . . . perfugium* — *quaesitum*
helyett

203. » 15. » » » » » *Staladnac* — *Zalathnae* helyett,
» » 19. » » » » » *Regiam* — *Reginam* helyett,
» » 27. » » » » » *Giorgio* — *Georgio* helyett,
» » 32. » » » » » *Bihorffum* — *Biharum* helyett,
» » 32. » » » » » *Bekesessum* — *Bekesum* helyett,

205. » 8. » » » » » *pararent* — *parerent* helyett,

206. » 20. » » » » » *manare* — *manere* helyett,

207. » 15. » » » » » *bello Thracio* — *Thracico* helyett,

» » 11. » » » » » *attrictas* — *attritas* helyett,

» » 18. » » » » » *diseruisse* — *disseruisse* helyett,

» » 4. » alulról » » *afferentur* — *afferrentur* helyett,

207. lap 17. s. alulról áll a hibásan kzb *facta dicendi potestate* — *nacta*
dicendi potestate helyett,

209. » 23. sorában hibásan van szedve *exigerandos clades* — *exag-*
gerandos clades helyett,

A szók hibás leírásán kívül vannak egyszerű és egész kör-
mondatok, melyeknek részei nem illenek össze vagy tévesen válasz-
tattak el, központosításuk rossz, tehát értelmök ki nem vehető, követ-
kezőleg a dolog érdemét, az események és tények mivoltát, átalá-
ban a kézirat szövegét sok helyen felfogni nem lehet.

Ily sok és első tekintetre kitetsző hibával tele vannak az
eredeti kéziratnak azon XI—XIV. könyvei, melyeket az első *Köz-*
lemény-ekben már jellemzett írók másoltak, de a melyek előso-
rolásával tán nem szükség az olvasó figyelmét fárasztanom.

Két módja volt Nagy Ivánnak kézírata hiányain segíteni
Először a hibásan leírt szóknak helyes kiolvasását adva zárjel
közt, mint ezt Toldy többnyire sikerülten tette. *Másodszor* mint-

hogy annak első átolvasásánál kétségkívül kitünhetett előtte az hogy e kézirat szerfölött hibás, hogy összeolvasva s kiigazítva, nem volt, ehhez képest ily másolatot csak magára történelmi forrás-mű kiadásánál alapul venni nem szabad, mindaddig, míg valahonnan annak megigazíthatására a még szükséges alap megszerzésének lehetsége fen forgott: kötelessége lett volna az Akadémiát erre figyelmeztetni s a pécsi és kivált a maros-vásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban levő Kéler-féle Brutus-példánynak hibátlanabb kiadás eszközölhetése vegetti megszerzését kérni. — Annyival inkább, mert ugyanazon eredetiről vett másolatok közül egyiknek egy, másiknak más tekintetben jó hasznát vette gondos kiadó: egyes szók leírásánál, homályos helyek szerencsés elolvasásánál, rövidítések kiegészítésénél, központosítás általi értelem-kitalálásánál sat. sat. Ha Nagy Iván, gróf Mikó Imre 1855—59. évi kútfő-kiadásainál követett eljárását figyelemre méltatta, sok tanuságost fogott benne találni. Én tudom azt, mert a nemes gróf történelmi munkásságában részt vettem s emlékszem rá, mily méltánylólag, mondhatni magasztalólag szólott a vállalatról az akkori sajtó.

A maros-vásárhelyi példány megkerítését főleg igen fontosnak tartom azért, mert ismerem Kélernek a gr. Teleki Sámuel maros-vásárhelyi könyvtárában levő, magyar scriptorok művéből vett, általam használt és gyakorlott kritikai műérzéről tanuskodó egypár másolatát, s hiszem, hogy a mely kézirat másolatot ő vett Brutus történetéből, annak bírása és használása az akadémia szóban levő kiadásánál jó szolgálatot tett volna.

Nagy Iván mindkét tekintetben tévesen járt el. Az egyes szókban észrevett, általa nyelvbelieknek nevezett hibákat meghagyta a szövegben, mert — ugymond az előszóban — nem akart a conjecturalis tapogatózások terére tévedni. Nézetem szerint oly szóbeli leírási hibákat, hol a hibával szemben csak egyetlen más, és pedig a helyes, tehát nem-hibás értelem gondolható, zárjel közé téve kiigazítani a forrásművek kiadásának kritikai törvénye megengedi, sőt a kiadót és szerkesztőt arra kötelezi. Például idézem a 202. lap 19. sorában levő ezen hibás szóleírást: *atque ductus*, Gondolható-e itt *aquaeductus*-nál más értelem? A 205. lap 8. sorában van hibásan írva: *quicunque in Un-*

garia *Ferdinandi imperio pararent*. A szöveg etymologiai és logikai értelme enged-e meg más helyes olvasást, mint a *pararent* igezőt? A 206. lap 20. sorában ez van írva hibásan: *Oratio . . . ex omnium ore simul visa manere*. E mondatrészben semmi más értelem nem tehető fel, mint a mely szükségkép arra a gondolatra visz, hogy itt *manere* határozatlan igemód van elrontva. A 218. lap 7 sorában ismét ez áll roszul írva: *bellum geri coeptum inter Joannem Fridericum, Nauricium Saxoniae duces stb.* Vajjon zárjel között helyesebben *Fridericus*-t és *Mauricius*-t írva, nyílt volna-e alkalom az iránti bármiféle kételyre, hogy a szerző eredetijében is így volt? Kérdem a szövegHITELESSÉG és szövegÉRINTHETLENSÉG legorthodoxusabb védőjét: ha a szerkesztő ezeket zárjel közt — Toldy nyomán menve — kiigazítja, hibázott volna eredetijének megbízhatósága ellen? Sőt nem éppen annak érdekében történt volna-e ez? A zárjel-ezett részért ő lett volna felelős, nem Brutus; Brutus kéziratát nem csonkította volna meg, csak érthetőbbé, használhatóbbá tette volna az ily önmaguktól érthető és más értelmezéssel föl nem cserélhető szók helyes leírása. Ez nem a conjecturák terére tévedés, nem tapogatózás, hanem a latin nyelv és logika törvényeinek ismerése és a kellő óvatossággal alkalmazása, ez a nyelvismeret és szövegkritika észszerű útján való egészen biztos haladás.

Érintettem az első *Közlemény*-ben, hogy a III-ik kötet szerkesztője ily tiszta és világos értelmű, de a kéziratban hiányosan leírt szót maga is igazított ki, sőt az eredeti kézirat 210 lapja 23. sorában ez állván: *quamquam vidua reginae nomine*, megint a 24. sorában *pupulli regis*, holott az első helyen kétségtelenül *viduae*-alaknak, a másodikon *pupilli*-nak kellett lenni: a szerkesztő mindkettőt kijavította, nem zárjel közé téve a helyesb leírást mutató betűt — a mint tennie kell vala — hanem minden elkülönítés vagy bármely rámutatás nélkül; a 387. lap 23. sorában a kéziratban *Carenis Custodibus* van írva hibásan, a szerkesztő *careeris* custodibus-ra igazította ki, a 398. lap 17. sorában *had* van a kéziratban, a szerkesztő *haud*-ra javította s nézetem szerint helyesen. Ezekből az látszik ki, hogy az ily óvatos kiegészítést és megigazítást ő maga is megengedhetőnek

tartja; ha tehát itt-ott tette, tennie kell vala mindenütt, hogy kiadványa általa hibáiból tisztuljon.

A kisebb és nagyobb mondatokat, sőt a kézirat több könyvében levő, feukimutatott nagy számu tévedések, hibák, értelmetlenségek s forrásműveknél meg nem engedhető szöveg-eltorzítások csak a fenlevő példányoknak a kiadásnál használás végett okvetlen megkerítése által lettek volna elkerülhetők. De a szerkesztő azon föltevésből indulva ki, hogy az általa alapúl vett II. kötet kézirat színtugy, mint a Toldy által használt I. kötet Brutustól vagy gondos figyelmű irnokától tényleg át volt vizsgálva s a benne levő hibák kijavítva: nem tartotta szükségesnek másodpéldányok megkerítése által igazítani ki a kezei közt levőnek hibáit, az egyetemi kézirat mindkét kötetét egyenlő hitelességűnek vélte, zárjel között a tisztán kitünő tévedéseket nem igazította meg, egyes mondatok hibás értelmét — mint Toldy tette — kritikai óvatos bírálat útján nem hozta helyre, mert ez véleménye szerint a conjecturalis tapogatózások terére vitte volna, s ily módon a nagy történelmi becsű mű III-ik kötetéből oly kiadást bocsátott közre, mely történetforrás-kiadványainkat és az akadémia tekintélyét művelt nemzetek előtt compromittálja.

Azok után, a miket én ismertetésem első részében az egyetemi Brutus-kéziratról bizonyítva elmondottam, a csak imént elsorolt tévedések és hibák constatált-volta mellett, azt hiszem, hogy nem alapos Nagy Ivánnak a III-ik kötet előszava VI. lapján kifejezett azon véleménye: »hogy *Brutus műve általa szerkesztett kiadásának hitelességi fokozata a miatt, hogy ő csak az egyetemi példányt használta, semmit sem csökkent*;« az sem: »hogy mindkét Codex-kötetben meg vannak Brutus javító kezének nyomai,« mert az első *Közlemény*-ben ki volt mutatva, hogy 40—50. lapon keresztül nem hogy Brutusnak, de semmiféle összeolvasónak keze nyomai egyáltalában nincsenek, s a II. kötet Brutus által átvizsgált utósó pár íve az egész hitelessé nem teszi; valamint végre nem nyugszik valódi alapon azon állítás is: »hogy a bécsi Codexnek a III-ik kötet befejező 20. íve kiadásánál nélkülözése nem esett a szöveg teljességének vagy tökéletesebb voltának rovására,« mert az — a mint ki volt mutatva — a VIII., illetőleg IX-ik könyvnél megszakadván: szóba vehető

ugyan nem volt, ellenben a maros-vásárhelyit, mint létezőt, lehetett és kellett is volna használni. Toldy helyesen tette, hogy magát a pesti egyetemi Codex-példányhoz tartotta, mert az az általa kiadott I. és II. kötetig — a mint már kimutattam — jól irt és nagy részben általa átvizsgált másolat volt; de Nagy Iván nem helyesen tette, hogy azon Codexnek mind általa, mind Toldy által megrótt másolatát egymagára vette kiadási alapul. Az egyöntetűség — a mire ő hivatkozik — mint elv nem alkalmazható a történelmi hűség és a kűfő-mű megbízhatósága rovására. Hogy a szerkesztő az eredeti szöveghez mennyiben ragaszkodott s ez a kiadóánynak mennyiben volt előnyére? fenn a III-ik kötet 20. lapjáról felhozottakkal kimutattam; pontosság és lelkiismeretesség tekintetében pedig a kiadványhoz sok szó fér, a mire nézve ez egyszerű rámutatás legyen némi kifejezése azon hódolatnak, melylyel az igazság iránt minden író tartozik s mit rám nézve én kötelezőnek ismerek el.

* * *

Brutus művének történeti értékéről I. *Közlemény*-em kiegészítseéül némelyeket el kell mondanom, előre is kijelentve, hogy Prayval szemben Toldy felfogását tartom helyesnek. Igaz, hogy Br. iratai Magyarország és a magyar nemzet iránt rokonszenvet tanúsítanak, de elfogultságot nem. Fenmaradt könyveiből I. Ferdinánd és hívei irányában ellenséges érzületet kiolvasni nem lehet, igazságérzetet s véleménykimondási bátorságot igen. ¹⁾ Történetileg áll az, hogy Ferdinánd a habsburgok hatalmas spanyol uralkodó-ágával egyesítve befolyását, részére vonva a pápát s vele csaknem a félkatholikus világot, megsemmisítésre irányult erőfeszítéssel támadt rá a magyar állam függetlenségét védni és fentartani kívánó Zápolya-házra és híveire, az I. Zápolyával

---

¹⁾ Azok a könyvek vagy történetrészecskék, a melyekről (Lásd Toldy *Előszavát* I. köt. LXV. lapon) Blotius császári könyvtárnok írja: »multa (t. i. Brutus) in Polonorum et Ungarorum gratiam scripsit, nomini Austriaco et Germanico parum honorifica« — valóban bajosan föltalálhatók a meglevő könyvekben. Én ezekben csak indokolt tények elbeszélését láttam és olvastam.

tartó nemzeti pártra. E harcz utókövetkezményeit még a Báthori-korszak is a XVI-dik század VII-VIII. tizedében élénken érezte. István fejedelem egyik főtényező volt ama kétségbeesett küzdelem végső időszakában, s az a körülmény, hogy e felvilágosult koronás fő Brutus művét átolvasta, rá megjegyzéseket tett, történeti fontosságát kétségtelenné, adatai hitelességét megtámadhatlanná teszi.

Midőn Br. művéhez kezdett, önmaga mondja, feltűnt előtte a Zápolya-házról való források szűk-volta, barátai s jóakarói kérésére maga Báthori, e lengyel királyi levéltárak okleveleit rendelkezésére adta, a nemes keblű Crato Bécsből adott neki történeti anyagot. Ezért birnak a közvetlenség érdekével s kimerítőbbek Br. művében egykoru író társaiénál a Zápolyák élete, jellemismerete, viselt dolgaik és népszerűsége, e háznak Zsigmond lengyel királlyal rokonsági egybeköttetése, Magyarország némely egyházi és világi nagyjainak a két trónkövetelő közötti ingadozása s I. Zápolya elleni irigykedése, a magyarok harcziaságának s nemzeti hadi intézményeinek, az olygarchiai túlsulynak s a magyar jobbagyság elnyomott állapotjának ¹⁾ szóval: Magyarország belső életének megragadóan hű, sok helyt mesteri leírásai.

És ez természetes is. Brutus már ekkor agg korú volt, midőn erős szenvedélyek uralmától a lélek mentté lesz, nyugodt tárgyilagosságát s történetírói egyenes ítéletét művének egész foglalatja tanúsítja; erős igazságérzetében maga megrója azon magyar történetírókat, kik az általuk ismert történeteket nem úgy írják meg, a mint azok lefolytak, hanem a mint másoknak tetszenek. Pray mégis a részrehajlás vádját emeli ellene és azt, hogy a Zápolyáknak kedvezett. A mint én látom, ő csak igazságos volt mindkét küzdő fél — a gyöngébb és erősebb iránt egy-

---

¹⁾ E hely az egyetemi Codex I. köt. 221-23. lapjára van beigatva, s a tanta azonossága azt gyaníttatja, hogy keresztvonással még akkor kitörültetett, hihetően azért, mert abban a magyar jobbagyviszony sötétén s a nemességet sujtólag van leírva. Toldy szerint a bécsi példányban nincs meg e törlés. Vajjon a Báthori vagy Brutus példánya-e ez, melyben a törlés van? Mikor, ki és mily indokból törülte ki? E kérdésekre csak új tanulmányozás s később napfényre jövő adatok fognak feleletet adhatni.

formán, megmerte mondani a jót, szépet és hazafiast a Zápolyáról is, nem volt föltétlen magasztalója ellenfelének sem. Ezt elhallgatta Pray, el lehet hallgatni némely történetíróinknak ma is; de nem létezővé tenni nem lehet, mert azok pozitív alapon nyugosznak s egy nagy király jóváhagyása adja a megírt igazságokra a hitelesség pecsétét. Pray engeszthetlen gyűlölséget is lát Brutusnak a római pápát és egyházi rendet illető nyilatkozataiban. Nekem úgy tetszik, hogy az állítólagos kiméletlenség ezek hibáinak nem takargatásában állott, a mi nem tiszte a történetírónak. Megrovólag említi ugyan ő azt, hogy Br. írásán meglátszik a r. kathol. egyházból kitért protestánsokkal való érintkezés és benső viszony. Én azt hiszem Brutusnak, Dudith és Crato iránti mély rokonszenve bántja Pray orthodox érzelmét, valamint Wicceff, Huss és Prágai Jeromos s általában a reformatio felőli emelkedett lélekre mutató nyilatkozatai sem fognak neki tetszeni. De tegyük fel, hogy e visszatetszés Brutusnak az ifjú Zápolya és Báthori István híveivel: Blandrata és Békés, Kovachich és Gyulai fejedelmi tanácsosokkal való baráti viszonyára vonatkozik: méltán kérhető ekkor is, hogy vajjon a tudósnak nem lehetnek baráti? Mióta lett a barátság történetírói hiba? Mi köze a történeti igazságnak az egyén religiójával? Brutus azért, hogy barátai közt protestánsok is voltak, meg nem róható, mert e protestánsok is Magyarország fiai, igazság-érzők, magas állásu emberek, olyak, kik ama történetekben részt vettek, tehát jól ismerték. Ő nem protestáns vagy catholicus, de magyar történetet írt, s ha írásában az igazságot s az emberiség nagy feladatait: a népek egyedi szabadsága, jólléte és tökéletesedése érdekeit védőleg írt, nem lehet őt hibáztatni azok miatt, kik ezeknek útját állani szeretik s megszokták; hibáztatni lehetne akkor, ha ítéleteiben részrehajló lenne, ha írna nem-valót s elhallgatna oly történeteket, melyek a nemzetre nézve tanúságosak voltak s melyeket tudni az utókornak is érdekében áll.

De Brutus ezt nem tette, a jogot mindenütt védi, kiemeli a magyarok jó tulajdonait, megmondja hibáikat is. Ő nem közönséges kronikairó, de tágas látkörű, emelkedett álláspontu történész, ki a nemzetet, melynek történetét írja, a kül nemzetek

miveltségi állásához mérve ítéli meg, avval együtt érez, politikájába és küzdelmeibe bele éli magát, hiúságai s gyöngéi elsajátítása nélkül; művéből meggyőzőleg tűnik ki, hogy a mohácsi vész után a magyar nemzet zömének óhaja s törekvései czélja a volt, hogy a nemzeti királyság visszaállítassék, hogy a Corvin Mátyás által oly dicsővé és tiszteltté tett magyar királyi szék a nagybirtoku, nagy tekintetű s érdemekben minden kortársait felülmúló Zápolya Jánossal töltsék be. Az I. kötet 69. 157. 183. 187. 326. 341. lapjain írottak meggyőzik erről a figyelmes olvasót. Brutus történeti művének ez oly szép momentuma s annak máshol is oly szép helyei vannak, melyek méltók arra, hogy a nemzet történetírói művekbe fölvegyék, megérdemli, hogy a mit ő fenhagyott, a magyar ifjúság szívébe vesse. Az I. kötet 157. lapján például Zápolya Borbálában állít eléink egy ragyogó történeti nő-alakot, a III. kötet 404—405. lapján Kerepovits Miklós nejéről beszél el római matronákéhoz hasonló hősiességet, az I. kötet 220—229. lapjain a magyarok erkölcséről szól megragadó bensőséggel; tovább elbeszéli az 1514. évi néplázadás indokát és folyamát, leírja Dózsa György egyéniségét, vitézi bátorságát s nagyravágyó terveit, a magyar társadalomnak a mohácsi vészt megelőző években aláhanyatlását, a török hatalom gyors terjedését, avval szemben a magyar államnak a királyok gyöngesége, a nemesség meghasonlása s a nép elfojtott boszuja miatt csekély ellenállási képességét, a magyar birodalom szétdarabolása után Martinuzzinak Izabella királynéval és kiskorú fiával való zsarnoki bánását s cynikus kegyetlenkedéseit — és mindezt oly érdeklően, mint előtte senki sem. Sajnos, hogy épen ott vannak eltűnve a jeles mű könyvei — 1552-től 1586-ig, hol hol a magyar királyi szék fölötti hosszú küzdelem vékigfejlődése s az erdélyi nemzeti fejedelemség megszilárdulása viharos története volt megírva.

Tudtom szerint eddigelé Pray irt Brutus művéről hibáztatólag, de nem eléggé alaposan; Toldy meggyőző érvekkel kelt védelmére, az én nézetem a Pray birtokában volt, most az egyetemi kéziratárban levő eredetinek tanulmányozása után az, hogy Pray ítéletének alapja tulságos royalismus s a császár-királyné kegyének keresése, a kinek saját művét ajánlta oly időben, me-

lyet a magyar nemzetiség csaknem megsemmisítése s a germanisatio nagy térfoglalása szomorú korának kell neveznünk.

Más érv is szól e nézet mellett. Brutus is történetet írt, Pray is; az első koráét s az azt megelőzőét szabad időkben, felelem nélkül, azok értesítése alapján, a kikkel ő járt-kelt, kik e történeteknek tudói, részben tényezői voltak. Pray 200 évvel később írt, ugyan egykoruak, de más nézetűek értesítései szerint, kora és annak nyomasztó szelleme s a bécsi udvar korlátoló befolyása alatt. Nem volt oly könnyű s nem oly hihető, hogy Brutust a magyarok iránti rokonszenv az igazságtól elhajtsa, mint az, hogy Prayt uralták Mária Terézia, a hatalmas császárné és a viszonyok. Nehezebben hihető el, hogy Brutus ítelt igaztalanul a Habsburg-házról, mint az, hogy Pray a jezsuita pap író kívánt annak tetszeni, mellőzve a Zápolyák hirneve s trónbirtoklásuk jogosultsága mellett tanuskodó történelmi emlékeket.

A két író forrásainak egyszerű egymásmellé állítása képesít biztos ítéletre. Pray forrásai: Zermegh, Ursinus Velius, Wiedeman, Raynald, Jovius, Broderics, Zsámboki és más, a Habsburg-ház iránt kiméletes írók; Brutuséi: *Centorius*, *Tamas-deák*, *Laski Jeromos*; ezeken kívül Báthori István királytól és Kristóf fejedelemtől, Forgách és Dudith egykori püspököktől, Crato császári orvostól, Berzeviczi és Kováchóczy kancellároktól kapta adatait s értesüléseit; kétlem, hogy az ő történelmi felfogását s tényelődásait kivált a magyar trónváltozás és reformatio s általában a magyar nemzet állami léte, azért vivott harczeit s azok jogosultsága kérdéseiben a nevezett írók előadása megmásítani képes legyen.

Megfigyeltem, mit használt fel Pray *Annales*-eiben Brutus művéből? miket hagyott el? mily észrevételeket tett rá? s megerősödtem azon véleményemben, hogy Brutus írói *bona fides*-e bir annyi értékkel, mint Pray kételkedő s nem eléggé indokoltan megrovó ítélete. A ki Brutus egyetemi kéziratát végig forgatja, számtalan helyen látja szép kerek írással e szókat: *inserendum*, *inserenda*, valamint sok helyen: *omittendum*, *omittenda* szókat, mikkel egyes helyek, sőt egész lapok s levelek vannak kihagyásra vagy föl vételre megjelölve. Ez írás Prayé s az olvasó ebből

meg fog győződni, hogy Pray Brutus művéből azokat igtatta történetébe, a mik a hatalomnak ellenére nem voltak, kényes viszonyokat s létező érdekeket nem érintettek, a miknek tudása és közlése nem compromittál; ellenben el van hagyva igen sok, a mi a Zápolyák mellett tanuskodik, Magyarország egykori dicsőségéről szól, kiállott harcok emlékét újítja föl, a mi közjogi kérdéseket érint, a szíveket érdekelte s a közérzületre fölemelőleg hatott volna. Mig Brutus műve meglhat és gyönyörködtet Pray doctrinár irálya s száraz, dologias elbeszéléshidegen hagy. Hijában vetik ellene Brutus-nak, hogy hosszadalmas és történeti egyénei ajkára rhetori beszédeket ad. Ha így is van, az ő korában egészen jogosult ez irány nálunk úgy, mint más nemzetek irodalmában. Ő azon kor irányadó embereinek gondolkozásmódjából és a közérzületből meritette előadása anyagát, irálya a modorát és szellemét. Természetes, hogy az oly mozgalmas időben, mikor Brutus irt, emelkedett sőt epopoeicus lehetett. Nincs ok kételkednünk azon, hogy írása azok hű kifejezője, s tetszetős alakban bár, de a valót tárja elénk. A történetíró hazafias szelleme s írói érzéke képes a bőv és szép anyagból azt választani ki, a mi igazán méltó történeti örökítésre s azt oly formában adni elé, hogy szavai az illető nemzet szívében visszhangot költsenek, igazságai meggyökerezzenek. Anyagias korszak tulbölcs vagy blazirt nemzedéke megbotránkozhatik ezen, de ez őt s nem a nemzeti nagy érdekek mellett fölmelegülni tudó ama szebb kor fiait és történetíróját ítelteti el.

* * *

A Codex hitelességéről nézetem az, hogy annak egyetemi példánya I-ső kötete lehetett szerzőé vagy a lengyel királyé, mint Brutus Maecenásáé; annak I. II. III. könyvét Br. átnézte a IV. V. VI-at szépen író deákja írta s az is át volt nézve s hibái kiigazítva, a VII. könyvet második szépíró irtoka másolván, a kié Szamosközy művenek másolata is: habár azon, összeolvasás nyoma nem látszik, megbízhatóságát kétségbe vonhatónak nem látva, s alakilag is czéljával megegyező; de a II. kötetet *Első Közlemény*-emben kifejtett indokaimnál fogva sem correctnek, sem

szerzőjéhez és a királyhoz méltónak nem tartom. Nekem úgy tetszik, hogy az egyetemi Codex nem egységes mű, de jó és rossz példányokból esetlegesen összeállott agglomeratum, melyből csak az I. kötet hat könyve, s második kötet XIII. könyvének egy része, és a XIV. könyv maradt fenn a két első eredetiből, a VII., és VIII. könyv ellenben, valamint a IX—XII. és a XIII. eleje — később jött létre Brutus és irtoka közreműködése nélkül. Indokom erre az, hogy az előbbieknél nemcsak írása talál egymással, de Brutus javításainak jellege is a két helyen egészen azonos, mintha egy nap írta volna irtoka mindeniket s mintha Brutus azon egy órában, ugyanazon tentával és reszkető öreges vonásokkal tette volna meg javítását; továbbá azt is lehetetlennek tartom, hogy Br. szépírású első irtoka a VI. könyv végétől a XIII. végéig semmit se írt volna, hanem azon kívül, a mit a második irtok és még egy helyesen írni képes egyén másolt, mind mások írják le botrányos gondatlansággal az agg tudós és művelt olasz szép művét. Toldy kimutatta I. kötete előszavában, hogy Br. halálakor, I.—XX. könyvből álló két eredeti példány létezett, egyik Bécsben a király, illetőleg pedig Pozsonyban Fejérvöly István királyi helytartó kezénél, másik mint Báthory István hagyatéka Gyula-Fehérváratt, Báthori Zsigmond fejedelem birtokában, elhelyezve a káptalanban; 1598. a fejedelem és Rudolf között létrejött szerződésnél fogva utóbbi is Bécsbe került; kanczellár Jósika István vonakodva adta át, de a mint a hagyomány emlékszik, az nem a Báthori István eredetije volt, hanem annak a káptalan által az ország rendei meghagyásából rögtönözve vététt másolata.

A Codex pongyolasága a II. kötetre nézve, e hagyományt látszik igazolni. Valóban csak féltudós papok és szerzetesek s diplomatikai és történetismerettel nem bíró íródeákok sebtében és rohamos sürgősséggel írhattak és állíthattak össze egy ily példányt. Az egyik eredetinek Erdélyben maradására mutat az, hogy Bethlen Farkas történeti műve írásánál Br. kéziratát használta, a mi csakis így lehetett. Ez esetet téve föl, igaz lehet Édernek gr. Teleki Sámuelhez írt levele azon állítása, hogy Br. műve csak a múlt században tűnt el a gyula-fejérvári káptalanból orvkezek által; de hogy hová lett s ma hol van? róla nem tu-

dósít; Benkő és az erdélyi »*Nyelvművelő Társaság*« sem találta fel annak nyomát.

Ez lett sorsa a bécsi másik eredetinek is, mit Toldy eleget nyomozott, de hollétét ki nem tudhatta.

Vajjon az első nem vesztetett-e el az azt használó Bethlen Farkasnál a keresdi nagy égéskor, mikor műve első kiadása is nagy részben oda égett? S a másodikat nem semmisítették-e meg a jezsuiták szerzetők feloszlatakor? E kérdésekre feleletet egy újabb tanulmányozás adhat. Az tény, hogy a mi kétségtelenül eredeti rész Brutus művéből meg van, az a pozsonyi jezsuita szerzet s később Pray birtokába jutott, a ki a muzeumi Codexet rendezte, összeállítva azt úgy, a mint van, abból, a mit birt s Colligatumába fölvenni jónak látott; ő osztotta kötetekre; melyik könyvből mennyi hiányzik, ő jelölte ki, tiszta levéllapokat is kötöttetett a Codexbe a hiányok kiegészíthetése végett; sőt a kézirat másolójának egy pár helyen írott azon megjegyzésére, hogy *ott nincs hiány*, ellenkező észrevételül a *hiányt írásban* vitatta; neki tehát vagy szerzetének birni, olvasni vagy legalább látni kellett a ma létezőknél teljesb kézirat-példányt. Tény, hogy jezsuiták a XVIII. század elején Magyar- és Erdélyországban birtokukba kerítették a magyar Scriptorok kézíratait, a naplókat, emlékiratokat stb., tanúsítják ezt azon korból származó jezsuita-könyv- és kézírattárak, tudós jezsuiták: *Hevenessi*, *Kaprinai*, s mások nagy gyűjteményei, a lyceumokban a kegyes-rendiek régi nyomtatványai, kéziratok, oklevél-gyűjtemények stb. Csak így érthető az, hogyan, honnan volt képes Pray Kollárnak a *Brutus-Codex*-et és Szamosközy *Hebdomas*-ait, a pesti egyetemnek Szamosközy *Rerum Ungaricarum Libri Quatuor*-át s *Pentades*-ei egy részét ajándékozni. A mi a szerzeté volt, annak fölhasználása-kor hihetően a tudományos hajlamú s magasb állásu rend-tag kezébe került, ki azt magával vivén át a kegyes rendiekhez, utóbb ezek birtokává lett.

* * *

A Brutus-Codex tanulmányozása folytán az eltűnt XV. XX. könyvről is van némi sejtelmem. Elöttem feltűnő, hogy a legszebb férfi-korban elhalt Bethlen Farkas, rövid politikai életében mit, a legválságosabb időben mint fejedelmi kancellár töl-

tött el, oly sok kutatással járó, oly nagy mű megírására érkezhetett, minő az ő *Erdély Története*; hogy a gyula-fejérvári káptalanból mind *Brutus XV-XX.* könyve, mind Szamosközy *Pentades*-ei egy része — miket Bethlen Farkas onnan kivett és használt, végkép eltűntek. Elégtek-e azok a keresdi nagy égéskor, a mint már érintém? átírták-e új szerzők? vagy gonosz kezek megsemmisítették? erre az eddig ismert felföldözésekből felelni nem lehet. Ez egyik az, ami előttem rejtély.

Másik az, hogy Brutus meghalt 1592. májusban, a muzeum Codexének I-VI. könyvét, a XIII. egy részét és a XIV-ket másolta szépen író egyik deákja, az egésznek tehát ez év előtt kellett keletkezni. Hogy áll itt a Toldy szerint Szamosközy által írt VII-dik könyv, a VIII-dik egy része s végig több helyen látható oldalírása? holott ő 1541-ben külföldön utazott, 1592-ben *Analectáit* írta *). Ebből az következik, hogy midőn Brutus 1591-ben sietve Erdélybe ment azért, hogy műve szándékolta kiadását megakadályozza, kérdéses hibás kézirat-példánya nem akkor készült Erdélyben, hanem vagy jóval azelőtt István király korában, a mi nem hihető, mert Brutus akkor Lengyelországban élt, Szamosközy ellenben tán mint gyermek-ifjú Erdélyben, tehát együtt egy kézirat körül nem munkálkodhattak, vagy pedig 1598-ban kellett készülnie, Petz császári biztos Erdélyben jártakor, mikor Szamosközy a káptalan egyik Conservatora volt, s ezen országos levéltár-hivatalt a kancellár Jósika vagy az ország rendei megbizhatták, hogy *Brutus Történetéből* annak számára másolatot vegyenek. De akkor Brutus már meg volt halva, a mai Codex érintett I-III. könyveit s a XIII-XIV-ket, tehát nem vizsgálhatta át s hibáit nem javíthatta ki, nemcsak, de — adat nem lévén róla — szépen író deákjáról sem tehető fel, hogy akkorig mind e minőségben maradt, ha csak időközben káptalani taggá nem neveztetett mit gyaníttat az, hogy kutatásaimban e kézzel írott sok káptalani kiadványt láttam én is, és hogy Szilágyi Sándor szerint ugyanezen kéz másolta Szamosközy több művét is, tehát vagy mint íródeák Brutustól Szamosközyhez ment át, vagy káptalani taggá kellett lennie. Harmadik le-

*) *Magyar Történelmi Emlékek*, Huszonnyolczadik k., 1876. előszó VI. l.

hetőség, hogy a kijavított könyvek (Libri) a Brutus életében készült két eredeti correct kézirati példányból ismeretlen módon fenmaradt részek s a Toldy által Szamosközyének vélt írás a Brutus-Codexben nem övé, de azon irnoké, ki előbb a Brutus, később Szamosközy műveit írta tisztába s az egyetemi Codex collegatumába csak később esetleg kerültek.

Az is feltűnő előttem, hogy Brutus 1492-től 1589-ig terjedő művének címe: »*Rerum Vngaricarum Libri I-XIV, illetoleg XX*«, melyből azonban csak az 1552-ig terjedők vannak meg s azok is elől, közből több helyen s hátrább is hiányosak, a megszakítások egészen rendesek, örbetűvel el vannak látva, a folytatást mutató jelekkel; másfelől Szamosközynek is 1566-tól 1586-ig szintily című műve van: *Rerum Vngaricarum Libri I-IV*. Viselheti-e ugyanazon időről írt mindkét mű ugyanazon címet egészen esetlegesen¹⁾? Szamosközy átvethette e tetszése szerint Brutus műve címét, mely előtte ismeretlen nem lehetett? A kézirat, irány, történetírói felfogás különbözése, a chronologiai és Brutusra tett vonatkozások Szamosközy szerzőségét kétségtelen bizonyossággal megalapítani elégségesek e? ez előttem valószínűnél többnek, de teljesen bizonyosnak nem látszik. Szilágyi Sándor Szamosközy műve kiadásához írt előszavában²⁾ elsorolván a könyvek szerzője ki-létéről az eddig ismert véleményeket, határozottan Szamosközy szerzősége mellett nyilatkozik s véleményét indokolja is. Én nem szóllok megállapításához tüzetesen, mert a Szamosközy *Helldomas*-ai, a *Libri Quatuor*, valamint *Pentades*-ei bécsi eredetijét is nem láttam; már pedig a Brutus-Codex-ben Toldy által Szamosközy írásának vélt részek ezekkel összehasonlítása nélkül alapos véleményt alkotni e tárgyban nem lehet. A ki-nek ez összehasonlításokat megtenni alkalma és ideje lesz, mondhat majd ítéletet. Az tény, hogy a Szilágyi birtokában levő Szamosközy-féle kézirati »*Fac-simile*«-k szerint a Szamosközy kézírata sokkal kisebb, egész más jellegű s nem oly egyforma és erőteljes, mint a melyet Toldy a Brutus-Codex VII. és VIII. könyveiben a Szamosközyének hisz.

JAKAB ELEK.

¹⁾ Miért ne? Hiszen Bonfin óta divat a »*Rerum Vngaricarum*« cím használata; pl. Sinigianus is »*Rerum Ungaricarum*«-ot írt, anélkül hogy azért valaki cím-plagiummal vádolta volna. Szerk.

²⁾ *Magyar Történeti Emlékek*, XXVIII. kötet, 1876. Előszó VI. l.

II.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun-megye Monographiája. — Írta Galgóczy Károly.
 Második Rész. A megye jelene általában. Kiadja Pest-megye közönsége.
 Budapesten, 1877. 275 lap.

E munka első kötetét a »Századok« f. évi januári füzetében ismertettük; ezután nem sok idő múlva megjelent e második kötet, mely — mint a fentebbi czim mutatja — az újabban e megyéhez csatolt Kis-kunkerületet is magában kívánja foglalni, még az I-ső lapon a Kis-Kunság mint határszomszéd hatóság emlittetik, majd a 68-ik lapon elmondja szerző, hogy munkája ezen második részéből négy ív már ki volt nyomva, midőn az 1876. XXIII. t. cz. alapján az új területi beosztás életbe lépven, a Kis-kunság és kapcsolatos jászpuszták megnevezett területei Pest-Pilis-Solt megyéhez csatoltattak; s ez által a régi megye 43 □ mérfölddel s 74,715 lakossal szaporodván, az új megye területe 213 □ mérföldre, s 554,076 lakosra emelkedett.

Az igazság érdekében azonban helyre kell igazítanunk azon a 68-ik lapon lévő nyomtatási hibát, mely szerint a Kis-Kunságból Csongrád megyéhez Dorosma nem Árokszállás, hanem Átokháza (1877. I. t.cz. 2. §. 21.) és Üllés pusztáival csatoltatott.

Miután azonban szerző az első kötetben a Kis-Kunság történelmét csak a legrövidebb összefüggő pontozatokban sem érintette, azt kell hinnünk, hogy ezen a politikai viszonyok újabb alakulásából származó hiányt a Kis-Kun kerület egyes községei leírásának bevezetésében fogja tüzetesen pótolni, mivel különben munkája az újabban felvett »Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája« czimnek egyáltalában meg nem felelne; szabad legyen tehát reménylenünk, hogy majd az említett helyen fogjuk olvasni e kerület régi és újabb alakulását, régi és új political életét; régi és új tisztviselői névsorozatát a régi, valamint a török világ alatt s ezt követő korszakban a Kiskunságra vonatkozó közigazgatási és igazságszolgáltatási s hadügyi érdekes adatokat, a német vitézi rend alatti siralmas állapotokat, s a váltság — redemptio — történetét, újabbkori political mozzanatokat, a coor-

dinationalis mozgalmakat s mindezt csak figyelemgerjesztésül a munka jövőendő érdekessége iránt kívántuk felemlíteni.

Egyébiránt szerző e második rész előszavában az első részre nézve a »Századok«-ban megjelent ismertetésre vonatkozólag az ebben kimondott véleményt elfogadja, azon mulasztást azonban sem az első, sem a második részben nem látjuk indokolva, hogy miért nem adhatott volna s miért nem adott e megyéről teljesen kidolgozott történelmet, épen a mai korszakban, midőn a kutató történész előtt a legbecsesebb régi adatokat tartalmazó számos köz- és magán-levéltárak ajtai feltárva állanak? s miért fektetett a történelem felett fősúlyt az anyagi érdekekre, de a melyekre nézve — mint szerző maga bevallja — ismét csak nyers anyaggal lépett a nyilvánosság elé?

Pestvármegyének a legközelebbi fél század alatti szereplésének monographiai megírása nem fogta volna igényelni, hogy a többi törvényhatóságok, az országgyűlés és országos fejlemények részletesen felkaroltassanak; hanem Pest-megye vivén e félszázad alatt a megyei életben a vezérszerepet, az ő e tekintetbeni működésének előtűntetésénél annak a többi hatóságok, országgyűlés és országos fejleményekre hatását elég lett volna rövid pontozatokban kiemelni.

Különben szerző maga kijelenti, hogy most se tudott megválni, sőt okokra alapított meggyőződésből megmarad a kezdetben kitűzött azon iránynál, hogy a történelem felett a fősúlyt az anyagi érdekekre fektesse; majd elismeri, hogy a történelmi adatok az annyira szükséges anyagi kiépülésre is nagy horderővel bírnak; e szerint a történelmi részt szerzőnek épen az általa kijelölt anyagi irány érdekéből is mellőzni szabad nem lett volna annyival inkább, mert különben igaz lesz, hogy az általa fölfogott monographiai modorban csakugyan kevés előtte és mellette járó van.

E második részben szerző »a megye jelenét átalában« tárgyalja terület, föld s természetrajzi viszonyok, népességi viszonyok átalában, életmód, foglalkozás, s ennél a földművelés állattenyésztés, ipar és kereskedés rovatokkal, végre a társadalmi és műveltségi viszonyokat tünteti elő.

A 119-ik lapon szerző a Pest-megyei tagosítás és rendezé-

seknek külön fejezetet adván, ez ügyet 5. lapon tárgyalja, hogy adatai mennyire hitelesek, azt megbírálni nem e rövid ismertetés körébe tartozik; de azt látjuk, hogy a halasi tagosítást illetőleg mely száztizenegyezer holdnyi területen hajtattott végre, s mely annak idejében a gazdasági szaklapokban is élénk érdeklődés tárgya volt, nem nyert hiteles értesítést, mert nem áll, hogy a határ négy részre osztatott volna, nem áll, hogy minden gazdának szántóföldje és rétje két két helyen adatott volna ki. Hogy miként áll ez ügy valódilag, azt szerzőnek kell vala hitelesen megtudni, de ezt helyreigazítani nem e folyóirat és ismertetés feladata.

Hogy szerző előadása az általa irányúl kitüzött anyagi téren is mily hiányos, ezt igazolja többek között a földár és földbér stb. cikke a 129-ik lapon azt írja, miszerint a kis-kunjárás földár és bérviszonyai körülbelül úgy állanak, mint a régi megye szomszédos területén, sőt hol bőven van a föld, ott a távol birtokok még olcsóbbak — már ezen pár sorból a 43 □ mérföldnyi birtoku 74,700 kiskun lakosok földjeinek ára és hasznobére iránt senki még csak felületes fogalmat se szerezhethet, pedig van itt oly ritka jelenség, mi talán csak Amerikában létezik. Halason a tagosítás utáni legközelebbi években 1600 □ öles egy hold homok, melyen a birka némi szük legelőt talál, két forint 50 kron volt vehető; érdekes lett volna ezen specialitásnak okát és orvoslását az anyagiakra fősúlyt helyező szerzőnek közgazdászati szempontból vizsgálat alá venni.

Mellőzve a megyei gyümölcsészeti cikk hiányait, még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a 159-ik lapon a homok erdősítéseknek, különösen a Pest-megyei homok területek befásításának előadott módjára nézve sok észrevételt és helyreigazítást lehetne tenni, de ez e folyóiratban helyet nem foglalhat.

A 235-ik lapon »rövid visszapillantás a régi időre« című cikk a megyei család mozgalomról szól s csak sajnálni lehet, hogy szerző itt sem tud az 1733. évnél régibb adatot előmutatni, pedig ennek felkutatása s előadása érdekesebb lett volna, mint azt tudni, hogy a kis Iklad sváb falu, melyik orvosi székhelyhez tartozik.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY ADAT ERDÉLY TÁRSADALMI S IRO- DALMI ÉLETÉBŐL.

Ama rémítő pusztulások, melyek a múlt századok folyamán Erdély köz- és magánlevéltárait érték, nemcsak e kis ország államéletére vonatkozó okiratok legeslegnagyobb részét emészték föl, annyira, hogy sokak ernyedetlen kitartásának s ügybuzgalmának kellett s kellend még közrehatni a hiányzók pótlására: de érzékeny veszteséggel sújták az irodalom, a művelődéstörténelem s a múlt társadalmi lét megismerésének barátait s bűvárait is. Ha egyedül csak az erdélyi fejedelmi udvart vesszük föl Báthory István és Kristóf uralkodása s Géczy, azaz: helycsen Giczey János kormányzósága idejében s keressük a nyomokat, melyek e fényes, művelt udvar társadalmi életéből s a benne működött s benne mozgott, kétségkívül élénk irodalmi körrel fönmaradtak: valóban el kell szomorodnunk. Oly szórványosak az adatok, oly hézagosak a ránk jutott emlékek: hogy a mellett a mit bírunk, képzeletünknek nagyobb szerep jut, mint biztos tudomásunknak. Pedig el sem lehet gondolni, hogy abban az udvarban, a hol nem egy, tudomány és művészet iránt érdeklődő főúri patronus volt, hol a művelt Kovácsóczy, a képzett Gyulay Pál éltek és működtek: az irodalom emberei nek is ne lett volna bejárásuk, körük, otthonuk. Bizonyynyal volt s pedig a mily eleven kedélyes és fesztelen Európa sok udvarában, olyan Erdélyben is.

E mindenesetre hypothesiszerű, de jogosult állításhoz s az ezt bizonyító nagyon kevés adathoz írva két új adattal járúlok.

Sajnos mind a kettő latin levél s egyszersmind ismét csak arról tanuskodó, hogy a fejedelmi udvar tudósai s költői közt a hazai nyelv nem részesült annyi méltatásban, miut a köz- és politikai életben s a törvényhozásnál, vagy mint más népek nyelve az illető udvarokban; de mégis sokban érdekes, öröndetes jelenség e két levél.

Írójuk Kassai Dávid Zsigmond, magyar-latin költő, tán udvari poéta, a ki, ha jól tudom, még eddigelé ismeretlen. Leveli (s nem versei

melyeket nem ismerünk) után legyen szabad öt az első magyar Anakreon-nak neveznem; közelebbről nem tudok róla semmit, de leveleinek hangja az a jókedv, az a dévajság, a melylyel ír, azt engedi következtetni, hogy úgy a kancellárral Kovácsóczyval, mint a kitünő műveltségű s nagy befolyású Gyulai Pállal szoros baráti viszonyban állott, sőt az elsőtől vagy az udvartól bizonyos évdíjat húzott. Úgy látszik, hogy amaz ismeretlen udvari irodalmi kör központja a két említett jeles férfi volt s különösen Gyulay lehet közvetítő a penna emberei s Erdély hatalmasai közt. Hadd szóljanak azonban magok a levelek, melyek elseje Gyulayhoz, másika a korlátnokhoz van intézve, s melyeket könnyebb érthetőség tekintetéből magyarra fordítottam. Megjegyzem, hogy azokat, (keletnélküliek levén) az 1585—88 közti évekre lehet tenni, melyekben Giczey kormányzó volt.

a)

Nagyon tisztelt nagyságos pártfogóm!

Alásan köszönöm, hogy epigrammáimat interpretáltad; szerencsések az én műzsáim, hogy te vagy magyarázójuk; jól tudom mennyivel tartoznak a te ékesen szólásodnak, hiszen melyik költemény ne lenne jó, ha Gyulay Pál magyarázza. A kormányzó úrnak, Giczeynek jó akaratáért műzsáim egy elegiát szenteltek; melyet a cancellár úrnak már el is küldtem. Tudod: a három grácia a műzsák elvonhatlan kísérfője. Ha te engem igazán szeretsz, iparkodj' azon, hogy e jó alkalommal élve az ő jó akaratát megnyerhesd számomra s vele elegiámnak, melyet rögtönözve beteg létemre írtam, főtartalmát megismertesd. Bár szorgalmamnak valami kicsiny gyümölcsét láthatnám az ő jóvoltából.

A bor már elfogyott. A kétféle közül az édesebb annyira zavaros volt, hogy semmiképen nem ihattam belőle; gondolom: ez nagyváradi bor; a másik, a mint hiszem, tokaji, tisztább s izletesebb volt e s ha ebből annyi palaczkkal küldhetnél, mint az imént, bizony nagyon szeretném; mert egészségemmel csak lassacskán vagyok.

Arra is kérlek: Kendy S. ő nagyságának epigrammom tréfáját valahogy el ne beszéld; mert attól tartok, hogy ő zokon veszi s nem abban az értelemben, a melyben én azt írtam. Gálfi ő nagyságát is kérd meg, ne szóljon neki az egészről. Éljen boldogul derék pártfogóm s, engem a mennyire lehetséges, tanácsaiddal s egyébbel segíts.

Nagyságod

híve s szolgája

D. S. C.

(David Sigismundus Cassouiensis)

Nagyságos Gyulay Pál úrnak, az erdélyi fejd. ő főnsége kamarásának, stb.

(Latin eredetije a budapesti egyetemi könyvtárban. Pray-féle collectio. Res Transilvaniae. Tom. J. 59. ; 81. folyó sz.)

b)

Nagyságos uram és kitünő Mecaenásom!

A mint én Nagyságodnak megbocsátottam, hogy az én kedvemért a tisztesség ellen nem akart véteni: úgy méltányos dolog, hogy Nagyságod is elnézze, ha én az édes bor kívánásától égek. Mit tehetsz a vízkórban levővel, a mint a vizet oly igen óhajtja, s mit tehetsz avval, a kinek az oldala nyilallik, hogy a bort élete bizonyos veszedelmével is szereti? Én, emlékszem, egészséges koromban gyakran panaszkodtam, hogy a vizet magában meg nem tudom inni, annál kevésbé a borban finnyáskodni. Bár a betegnek is ugyanaz volna szokása, a mi az egészségesnek — s ugyanazon életrendje! Most, ebben az állapotomban én a bort nem élvezet miatt, hanem mint orvosságot óhajtom, s ki veheti rossz néven a betegtől, ha az orvosságot kívánja? A víz ivása ugyan nagyon természetes valami, de inkább egészségesnek, mint betegnek való. Mert a bort a halhatatlan istenek az özönvíz után adták, mikor az ember unni kezdé magát, hogy üdüljön s gyógyuljon tőle, s épen ezért jó a gyöngéledőknek; míg az egészségesnek sem orvosra, sem orvosságra nincs szüksége. Helyeselte ezt Pál apostol is, azt mondván Timotheushoz: igyál bort gyomrod s gyakorta való betegeskedésed miatt. Igen ám, azt mondod, de nem szolt édes borról. Nem ám, de savanyút sem mondott. Milyenre gondolt hát? Bizonyosan olyaura a mely bágyadt kedélyünkön segít. Engem, én pártfogóm, a savanyú borok tettek egészségesből beteggé, ha gyógyulni kezdtem, újra az ágyba vetettek; míg ellenben az édes bor egész testemnek üdülést adott. De, mert nem kapható (mondod) nem is kell rászokni, ha, mikor szükségünk volna rá, nem lehet kezünk ügyében. Kapható-e, nem-e, arról nem szólok; csak azt vitatom, énnekem senki bűnül nem róhatja föl, ha azt óhajtom a mi leghathatósabb szer bágyadtságom ellen, és hogy a palaczkok s kancsók társaságát kedvelem.

Azt veted még úgy-e ellenembe, szittyá nép vagyunk s a vizet kell szeretnünk. Sőt inkább! mert szittyá nép vagyunk, kedvelnünk kell a bort.

Tudod-e hogy a szittyák, a historicusok tanúbizonysága szerint rossz néven vették, a mért őket a tiszta, elegyítetlen borral való élés miatt más nép ócsárolta; ezért nevezik őket a görögök is szélthében *akratopotai*-nak, azaz: elegyítetlen, tiszta bor-ivóknak. Ez az argumentum én mellettem szól. — Fölhozod a nagy Pompejus példáját is, a ki készebb volt elveszni, mintsem Lucullus nyalánkságai által meggyógyulni. De nagy a különbség a két dolog között. Szenvedett volna csak Pompejus ilyen kegyetlen kólikában, a cerberus tajtékját is örömeit megitta volna. Ne hogy azonban azt hidd, miszerint én büszkeségemet egészen félretettem; tudd meg, hogy műzsáimat ama

szász Lucullushoz ¹⁾ — bár te tanácsolod — könyörögni soha el nem küldöm, ha halmom kéne is. Nem olyan a nemessége s nem olyan a pírja e szűz múzsáknak, hogy bárkinck a köznépből helyt álljanak. A bíróra nem haragusznak, mert az jóra való ember, megteszi kötelességét, a mennyire nemzetségebeli ember teheti. ²⁾ Nem is lesznek háladatlan, ha fölgyógyúlok.

Ha pedig neked, nagyságos uram, múzsáim akalmatlanok; ne csodálkozz' rajta. A te pártfogásod védi, a te jóságod táplálja s a te bölcseséged díszíti őket s a hosszas szokás következtében házibarátaid lettek.

A borral már nem törődöm. Bálint az efféle közbejárásokra nem sokat ér; alig hiszem, hogy a bíróval beszélt. Mézes vízzel, méhsőrrel élek, a melynek gyógyerejéről bélbajakban, az orvosok csodádogokat beszélnek; debiz' én nagyon finnyásan veszem magamhoz s utána sört iszom; ma nagyon rosszúl valék s majd más eszközhöz nyúltam, midőn könnyebbülni érzém magamat s ezért várok ez eszköz használatával Blandrata visszatértéig.

Kissé fölüdülve napi fájdalmaim közt, e levél írásához fogtam. Kérlek, nagyságos uram, ne feledkezzél meg fizetésemről, különben kifogyok minden költségből. Könnyen gondolhatja Nagyságod mily nagy kiadásaim vannak. Legalább csak tüzelőfáza¹, segítenék e brassaiak, kiknél én, őszintén mondom, piszkosabb népet nem láttam. Különben az egész szászság ily hihetetlen zsugoriságú s e brassaiak is csak nemzetök bűnében leledzenek.

Többet nem írhatok, eddig is az ágyban ülve, írtam lapocskáim nagy fájdalmára. Éljen soká nagyságos pártfogóm s akalmatlankodásimért ismert kegyességéből megbocsáss. Brassó! Karácson szombatján (*pridie papistici natalis Christi*, azaz: *már új naptár szerint*)

Nagyságod

kész hive

Kassai Dávid Zsigmond. mpr.

Utóirat: Mégis küldök két epigrammát, hogy nagyságod hiába ne kívánta legyen; de a beteg elnézést érdemel, ha rosszúl írt.

Külczm: Nagyságos Kovácsóczy Farkas úrnak, Erdély korlátnokának, kegyes pártfogómnak.

(Latin eredetije a budapesti egyet. könyvtárban. Pray-féle collectio. Res Transsilvanæ Tom. H. 58. sz.)

Közli: K—I Á—D.

¹⁾ és ²⁾ Úgy látszik, hogy valami gazdag brassai patricius, poétánk iránt jó indulattal viseltetett, de ő azt nem sokra becsülte, míg a brassói a bíró iránt valami rokonszenvet érzett.

ZRÍNYI ILONA NAPJAI BÁTHORY ZSÓFIA HALÁLA UTÁN.

Somlyai Báthory Zsófia, az 1660. január 8-kán elhunyt II. Rákóczi György özvegye, a protestansok szenvedélyes üldözője s Leopold császár és király buzgó híve, Munkácson, 1680. június 14-kén 51 éves korában meghalt.¹⁾ Élte végperceiben menyje Zrínyi Ilonán, Rákóczi Ferencz özvegyén kívül, az elhunynak nővére, Luplovszka másképp Liplovszka Erzsébet, Hedvig néven lengyelországi bencze-rendű apáca és pater *Kiss Imre*, jezsuita s B. Zsófia gyóntató papja valának jelen, kik utóbbiak arra törekedvén, hogy Ilonát az örökségből kizárják, nem állottak, néhány perczel bekövetkezett kimulás után, erőszakosan a vár kincstárában elhelyezett drágaságok után nyúlui, hogy azokat a jezsuiták s az apácarend számára biztosítsák, mi azonban az erélyes és bátorlelkű Zrínyi Ilona az által némileg meghiusítani igyekezett, hogy a kincses szobát lepecsételteté . . Majd a fölött keletkezett köztük vitatkozás, miből fedztessenek a temetkezési költségek. Hedvig és pater Kiss június 22-kén rávették Ilonát, hogy írásilag kötelezze magát miszerint az elhunyt fejedelemnő a munkácsi és szent-miklési uradalom jövedelmeiből temettessék el illő pompával; ez ellen azonban csakhamar tiltakozott Ilona, kívánván, hogy Kiss a sírbolt és síremlék költségeire szükségrendő költséget a megmaradt ezüstneműekből fedezze, mi végül az ékszerekkel telt ládákat ő önkényt ki is nyitá, melyeket mégis később a pater erővel elfoglalt;²⁾ mely erőszakoskodás miatt Ilona panaszt emelvén, az bírói vizsgálatra adott alkalmat, melynél mindkét fél az elhunyt fejedelemnő végakarataira hivatkozott.

Ugyanis Báthory Zsófia nővére Erzsébet (Hedvig) és Kiss Imre ösztönzésére meg 1679. december 19-kén készített végrendeletet, melyet 1680. évi április 10-kén megtoldott, s melyben Ilonát csakugyan kizárá az örökségből s azt unokáinak Rákóczi Juliának és Ferencznek, s tetemes részben a jezsuitáknak hagyta. Azonban mint később kiderült, a fejedelemnő halála előtt másfél évvel, *döghalál* idején egy oly végren-

¹⁾ Teste kilencz hónap múlva, t. i. 1681. márczius 16-kán temettetett el nagy pompával az általa alapított kassai jezsuita-társház templomába, mely ünnepélyes szertartásra Zrínyi Ilona által, Bereg-megyére rendei is meghívtak, a munkácsi várban, 1681. febr. 17. kelt dagályos irányú levelében.

²⁾ Budai Kamarai levéltár N. R. A. 770. cs. 47—48. sz.

delkezést is tett, melyben, mint Csitkovicz Mihály, (helyesebben Czvetkovics), munkácsi királyi harminczados tanúképen vallá, Ilonáról sem feledkezett meg; azonban még a fejedelemnő életében, ő pater Kiss és Erzsébet apáczával együtt régi ezüst tálakat, poharakat, kannákat, mosdómedencéket, s egyéb értékes műszereket olvasztottak össze, s azt egy ládába zárva a kincstárban helyezték el, melyet bekövetkezett halála után nagyobb biztosság végett Ilona lepecsételtetett; azonban ez intézkedéssel mitsem gondolván Kiss jezsuita, a kincstár ajtajáról nemcsak leszakította a pecsétet, hanem az ajtót sarkából kidasztván, midőn őt ebben pater Ordódy megakadályozni akarná, őt is nagy mérgeesen az ajtón kilökte s a ládát egyéb drágaságokkal együtt a várból magával elvitte. Ilona e hatalmaskodás folytán panaszt emelvén, annak megvizsgálására Sebestyényi András erdélyi püspök és leleszi prépost kiküldetett gróf Forgács Ádám országbíró által, kinek nevében Mokri Pál leleszi áldozár, Kereszturi Miklós, országbírói küldöttel (homo curiae regius) együtt még 1680. Mária fogantatása napján Munkácsen megjelenvén, itt több tanút hallgattak ki.

Ezek vallomásaikból kitűnt, hogy Báthory Zsófia, pater Kiss és a nevezett apácza kisasszony előtt tett végrendeletet, melyben ő felségét a királyt kérte föl végrehajtónak és unokái gondnokának. Különösen Ráthy Zsigmond azt vallá, hogy a fejedelemasszony két végrendeletet tett: »az egyik, mint vallá, olyan volt, hogy ha accomodálja magát Zrínyi Ilona, amellet maradjon, ha nem, a másikhoz nyúljon.« E tanú szerint Kiss azt is mondotta: »ha megboszant (Ilona), minden jószágát elveszti még a feje is leesik.« — Lázár Tamás pedig előadá, hogy 106 gira ezüstöt olvasztottak össze műszerekből, melyet a nevezett pater két arany és egy ezüst ládával együtt magával elvitt; mondá, hogy Csatlós Gergely nevű szolga vitte a ládákat a szekérre s ugyan csak izzadott alattok. További vallá, hogy felindulásában Kiss, midőn az ajtót feltörte s a ládákat a szekerekre rakatta, hogy azokat Lengyelországba vigye, ekkép nyilatkozott haragjában: »tisztá volt még eddig, ez a vár a némettől, de félek rajta, hogy lészen üres tőle.« Midőn Báthory Zsófia halála óráján volt, éjszaka idején, éjfél után két óra tájban Erzsébet apácza kisasszony szolgálójával Zuzkával, pater Kiss parancsolatjára a tárházba ment és Fabiányi Mihály az aranyműves ládát a szolgáló pedig egy málha ruhát hoztak ki onnan. . . Lakatos János vallá, hogy a fejedelemnő csak azon éjjel tett végrendeletet, a mely-

ben meghalt. *Krucsay Miklós*, várbeli lelkész, 32 éves, pedig vallá, hogy a kincses szoba lepecsételésére pater Kiss szerfölött haragudott; végre Bornemisza Zsigmond szerint, Báthory Zsófia kedden tett volna végrendeletet és pénteken virradóra meghalt.¹⁾

Annyi bizonyos, hogy ezen erőltetett végrendelezéseiben, melyeket pater Kiss és Luplovszka Erzsébetnek az egri káptalan előtt eskü alatt tett vallomása szerint, Báthory Zsófia előttök s jelenlétökben tett,²⁾ vagyona legnagyobb részét a jezsuitáknak hagyta, így a Munkács közepén a szép Latoreza völgyben fekvő egykor Kisvárdai Telegdi s Homonnai Drugetné birta szent-miklósi uradalmat is ezer birkával ekkép, hogy azt Rákóczi Ferencz felnőttéig használják, ki azt azután tízezer forintért visszaválthatja; Munkács várát ő felségének hagyományozta oly módon, hogy az uradalomért a Rákóczi-árvák 50 ezer forintot fizessenek . . .

Daczára annyi incselkedésnek, Ilona nemcsak híven megörzé gyermekei örökségét, hanem a munkácsi vár őrségét a maga és gyermekei hűségére megeskettetvén, még Caprara Aeneas császári hadvezér unszolására is megíúsítá azon felsőbb törekvést, hogy a várba német őrség becsempésztessék . . . Végre 1682-ben Thäköly Imre hadvezérrel egybekelvén: ezentúl ennek oltalmát élvezé.

LEHOCZKY TIVADAR.

BORNEMISZA ANNA GAZDASÁGI NAPLÓJA.

Az orsz. ltár kincstári osztályával egyesített erdélyi fiscalis levéltár vegyesei közt két meggy-szín kötcsű, aranyvirágokkal díszített folio-kötet vonta magára figyelmemet. Az I. kötetnek czíme:

»Az méltóságos Bornemissza Anna erdélyi fejedelem asszony mindennapi proventusinak s rendelésinek Diariuma méltóságos Apafi Mihály erdélyi fejedelemségeken való életeknek 25 esztendejében 1 jan. 1686.«

Átlapoztuk a 4—4 újjnyi vastagságú köteteket; tartalma kiterjed a társadalmi élet majd minden ágára. Köztörténeti adat egy sincs

¹⁾ U. o. 770. csomó 52. sz.

²⁾ U. o. 770. cs. 48. sz.

benne, hanem cseléd-bérszerződések, konyhai rendtartás, étlapok, gazdasági kimutatások, istálló, vadászszerszámok, ezüstművek, borok, egy- szóval az erdélyi fejedelem udvara száz meg százfelé terjedő bogainak mindenike képviselve van itt.

Amennyi törmelékkel első látásra össze tudtunk szedni, figyelemgerjesztésül im' itt közöljük :

A fejedelmi asztalra rendszeren háromféle bor került naponként: *bogácsi, berethalmi és musnai*. A számtartói kimutatások megvaunak teljesen.

A fogarasi ménes 1672-ben állt:

11 *hátas* lóból: 5 pej (törökfaj) 2 szürke, 2 szeg, és 2 szerecsen fekete.

9 *Paripa*: 3 szeg, 1 szürke, 1 deres, 1 fakó, 1 pej, 1 barna, s 1 szarvas színű.

124 *szekezes ló* s Ráskai lovász alatt külön van még, 17 ló; mindezek naponta 250 (erdélyi) köből zabot fogyasztanak

Élelmi czikkek árjegyzéke a legnagyobb választékban van, a viszonyításnál csak az a baj, hogy a fejedelmi udvar mindig nagyban vásárolta be szükségleteit.

Igen érdekes a lakatosok contoja is: nb. csak 15 *pinczelokot* csináltak 1683-ban.

Agár 125, vizsla 54 s kopó 83 volt az udvarnál, 50 peczér és horúzó gondozta őket.

A balásfalvi pinczében 107 hordó bor volt kizárólag erdélyi borokból.

Két konyhát tartott a fejedelem, a felső és alsót. 1684. nov. 15-én, tehenet vágtak le, ennek a husából: szárpecsenye, hosszúpecsenye, bélszín pecsenye, fehér pecsenye, szegy, első koncz, hátulsó koncz, nyelv került a fejedelmi konyhára.

Rendkívül érdekes még a fejedelem lovász szerszámainak regestona is, valamint 5—6 db. ötvös-számla, melyek valójában megérdemlik a földolgozást, minthogy a sokat vitatott zománcz is előfordul bennök.

Csak rendszertelen mozaikot adhatunk. mindebből azonban kitűnik, hogy Bornemisza Anna gazdasági naplója Erdély fejedelmi korabeli társadalmi életére nem megvetendő vivmány s megérdemli a vele való beható foglalkozást.

THAILÓCZY LAJOS.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A nov. 6-án tartott választmányi ülésben *Ipolyi* Arnold elnökölt. A felolvasások előtt Henszlmann Imre indítványára elhatározottat, hogy a löcsei gymnasium fel fog kéretni *Spervogel* krónikája eredeti példányának felküldésére. Ezután *Hunfalvy* Pál a Rumun történetírásról értekezett. *Doby* Antal »Adalék a czéhek házi szokásaikhoz« című rajzát, mely a közel múltban divatozott szokásokat adta elő, *Csontos* olvasta fel, ki ezzel kapcsolatban megragadván az alkalmat a czéhbizottság eddigi működéséről tett jelentést. *Rómer* Flóris bemutatja a szerémi apátság pecsétjét, melynek létezését két eredeti oklevéllel bizonyítja. Szerinte ez apátság a mai Gergulevacz helyén feküldhetett. Ezután bemutat egy ólom-pecsétet, mely iránt Hohenlohe herczeg tett nála kérést, s melyet ő hitelesnek tart.

Titkár bemutatja *Schuster* Konstantin kassai püspöknek nov. 1-én kelt s Horváth Mihály elnökhöz intézett levelet, melyben kifejti: hogy »kellően méltányolván azon hazafiui czélokat, melyekre a Történelmi Társulat a hazai történettudomány művelése s szélesb körű megkedveltetése körül hivatva van« a társulat alapítói sorába lép s beküldi az alapítványi összeget. Azután bemutatja Pozsony-megye közönségének nov. 5-én kelt levelét, melyben tudatja, hogy a f. évi kirándulásra vonatkozó átiratunkat a megye hazafiui örömmel fogadta, s köröztetését elrendelte. Egyszersmind pedig jelenti, hogy a társulat eddigi működésének méltánylásául s céljai előmozdítása végett az alapítók sorába kíván lépni. Továbbá bemutatja Bars-megye közönségének levelét, melyel ez hasonlólag a társulat alapítói sorába belépését jelenti. Azonképen Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyéét. *Ipolyi* Arnold elnök ajánlja alapító tagul gr. *Endrödy* Sándor k. főlovászmester urat. Reviczky-Bay Ilona asszony társulatunk egyik legkiválóbb pártfogója, ki már oly sokszor talált alkalmat nagylelkű adományokkal mutatni ki édeklődését a hazai történetírás iránt, a Történelmi Tár megindítása alkalmából 8 darab

aranyat küldött azon kijelentéssel, hogy azon kedvezményt, mely őt mint 200 fortos alapítót illeti, nem veszi igénybe s a Történelmi Tárra külön is előfizet. A választmányi ülés hálás köszönettel fogadta az újabb adományt s azt az alaptőke nevelésére rendelé fordíttatni.

Ezután megválasztattak az évdijas tagok: *Kozma János* kir. sőtárnok, *Tokaj*, *Silberberg Mór*, *Homonna* (aj. *Doby Antal*), *Lustig László* p. ü. szemlésez *Tolna* (aj. a titkár), *Kerekgyártó Elek* polg. isk. tanár, *Bpest* (aj. *Tetty N*), *Domokos István*, *Kolozsvár*, *Riesner Károly*, ügyvéd, *Nyitrán* (aj. a titkár), *Drexler Ignác* sz.-széki jegyző, *Nyitrai főgymn.ktár*, (aj. *Csösz I.*) *Csizmarovich Endre*, káplán *Zólyom* (aj. *Folkmann János*), *Tóth Ödön*, *Szegszárd* (aj. *Sass István*), *Majerszky István* földbirtokos, *Pjécho-Nemsova* (aj. *Chorényi J.*), *Herr Ödön*, *Obelcz József*, *Zaka Gyula*, tanárok, *N.-Beckerek* (aj. *Hummer Nándor*), *Rapoch Jakab*, *Ullmann Adolf*, m. ált. hitelb. tisztv. *Bpest* (aj. *Takács L.*), *Polgár János* lyc. tanár, *Nagy Sándor* tanár, *Szál Árpád*, *Szoszna Ignác* *Arad* (aj. *Márki Sándor*), *Jeszenszky Sándor*, *Domján Pál*, *Ujhelyi Boldizsár*, *Okolicsányi János*, *Andrássy Gyula* k. tszéki bírák, *Kacs Kovács Jenő*, *Reményi Károly* ügyvéd, *Harmos Gábor* ügyvéd, *Szabó János* ügyvéd, *Madách Károly* alispán, *Horváth Danó* m. aljegyző, *Némethy Kálmán* ügyvéd, *Jakobovits József* k. albíró, *Balassa-Gyarmat* (aj. *Garam Jenő*), *Bakó István* papnövendék, *Bpest* (aj. *Horváth M.*), hg *Odescalchiné gr. Endrődy Valeria* Bp., *Bagi Gerő* földbirtokos *Csongrád* (aj. a titkár), *Csiszér János*, *Szász Károly* főgy. tanárok, *Csik-Somlyó* (aj. *Imecs F. Jákó*), *Padl Lajos* honvéd-hadapród, *Tata* (aj. *Rényi György*), *Hellinger József* *Valkány* (aj. *Téry Ödön*) *Hintermayer Ágoston* *Aradon* (aj. *Krivány J.*), b. *Nyáry Béla*, *Budapest* (aj. b. *Nyáry Albert*), b. *Nyáry Sándor*, *Jánosi* (aj. b. *Nyáry Jenő*), *Vladár Kristóf*, *Klázán* (aj. a titkár). *Frank Antal* a m. ált. hitelbank ig. *Bpest* (aj. *Takács L.*), *Wagner József* kanonok, *Nyitrán* (aj. *Csösz I.*), *Boronkay Lajos* (aj. hg *Odescalchi A.*), *Pfeiffer Antal*, *pesti kr. tanár* (aj. *Csaplár B.*), *Dobos József* k. tsz. bíró, *Bpest* (aj. *Nagy Imre*).

Titkár bemutatja a különböző iparegyletek s társulatok által *Ipolyi Arnold* elnök úrhoz a f. évi pozsonyi vidéki nagygyűlésen elmondott beszéde alkalmából beküldött feliratokat, u. m. 1) Az országos magyar iparegyesület oct. 18-iki, 2) a szegedi polgári iparos és gazdasági kör oct. 20-iki, 3) az egri általános ipartársulat oct 10-iki, 4) a vespémi iparos és kereskedelmi, úgy az iparos ifjúsági kör oct. 25-iki,

5) a váci iparos egylet nov. 10-iki, 6) a b.-csabai általános iparosok társulata oct. 30-iki, 7) az első lippai ipartársulat oct. 27-iki, 8) a gyergyó-szt-miklósi Sz. József vegyes ipartársulat nov. 8-iki, 9) a tállyai általános ipartársulat oct. 30-iki, a losonczi csizmadia iparos testület oct. 24-iki, 10) a pesti asztalos ipartársulat nov. 29-iki feliratait, melyeket a társulat örvendetes tudomásúl vesz.

Ezzel kapcsolatban titkár bemutatja a veszprémi munka-kiállítást rendező bizottság nov. 11. kelt levelét, melyhez csatolva volt a bizottság által társulatunknak megszavazott emlék-oklevél. Ezen munkakiállítás ugyanis Veszprémben a magyarországi iparos-íjak vándor-gyűlése alkalomával tartatott, s azon nemcsak a kiállításban résztvevők lettek kitüntetve, hanem néhány nevezetesebb intézet is, közöttük társulatunk.

A felső - magyarországi muzeum-egylet egy bizottságot alakított a jövő évi kirándulás sikeresítése érdekében s ezen bizottság elnöke *Bárczay Ödön* kérdést tesz a társulati elnököknél, hogy a kirándulásban részt vevő szakférfiak minő korszakot s mily irányban kívánnak átbúvárolni, hogy a bizottságnak módjában legyen a nagygyűlésnek már szervesen előkészített anyagot mutatni be. A társulat hálával fogadja e gondoskodást, mely működését nagyban meg fogja könnyíteni, s az elnök felhívja a jelenlevőket, hogy értesítéseiket adják elő, hogy legközelebb adandó válaszában az elnök úrnak felvilágosítást adhasson.

Titkár az időközben érkezett tört. anyagokat mutatja be: b. *Mednyánszky Dénes* a Szepes-megyében Késmárk mellett fekvő Nagy-Őri levéltárból, *Horváth Márk* szigeti kapitánynak és családjának levéltáráról küld be levéltári jegyzeteket. Ez a Thomka István elenchusának ismertetése s 1548-tól 1586-ig terjed. Említi a t. beküldő úr, hogy a levéltárban egy ólom -szelencze őriztetik, melyben Horváth Márk gondosan összefont bajusza és szakálla van s mellette a hitelesítő régi íromány, s *Horváth Márk* egy magyar kardja, számos családi arczkép, végül egy családi emlékkönyv, melyben rajzdiszítések is fordulnak elő. E köszönettel fogadott gyűjtemény a társulat levéltárában helyeztetik el.

A *Doby Antal* által küldött czéhiratok a czéhbizottságnak adatnak ki. *Sasinek* köszönettel fogadott gyűjteménye a társulat levéltárába helyeztetik. *Schrauff* Károly Bécsből nagybecsű irodalomtörténeti maradványokat küld be, köztük Rimay- és Balassa-féle verseket, részben XVII. századi másolatban. Köszönettel fogadtatván, kiadattak *Szilády Áronnak*, mint Balassa Bálint költeményei szerkesztőjének, lehető felhasználás végett.

Titkár jelenti, hogy *Rózsa* Imre úr, mint t. t. értesítést küldött be hozzá, hogy *Szójolban* egy ottani földműves gazdánál egy láda régi irat van, s hogy ő ez értesítés folytán felkérte a Szójolhoz közeli T.-sz.-Miklósi esperes-plebánost *Balássy* Ferencz v. tagot, hogy szerezzen tudomást ezen levelek tartalmáról, s reméli, hogy már a napokban fog értesítést kapni.

Titkár bemutatta a választmánynak a Történelmi Tár sajtó-készíveit, azon jelentéssel, hogy minden intézkedés meg van téve arra, hogy az első füzet jövő évi jan. 1-én szétküldethessék.

Következett a pénztárnok múlt havi kimutatása:

B e v é t e l e k :

1. Alaptőkebeli papírok folyó kamatai	160 frt 31 kr.
2. Befolyt tagdíjak	725 » — »
3. Befolyt alapítványok	200 » — »
4. A »Századok« és »Bart. com.« eladott példányaiért	9 » 86 »
5. Díszoklevelekért	18 » — »
6. Pénztári maradvány október hóról	1113 » 14 »
Összesen	2226 » 31 »

K i a d á s o k :

1. Írói tiszteletdíjak	39 frt 60 kr.
2. Szolgaszolgáltatások	20 » — »
3. Irodai, szétküldési, utánvételi és egyéb vegyes költségek	165 » 62 »
4. Részfizetés a társulat részéről aláírt 1000 ft. m. járadékkölcsönre	496 » 44 »
Összesen	721 frt 66 kr.

Marad december hóra 1504 frt 65 kr.

Ezzel az elnök fölkéri a választmányt, hogy rövid zárt ülésre maradjon együtt. Mindenelőtt *Deák* Farkas tesz jelentést az ipartörténeti bizottság rendelkezésére álló anyagról, s igen érdekesen sorolja fel annak módozatait, hogy miképen kellene ezen anyagot hasznosítani? Ajánlata oda megy ki, hogy mielőtt az anyag feldolgozásához hozzá lehetne fogni, szükség volna annak critical kiadását megkezdeni. *Ipolyi* megjegyzi, hogy e szép jelentést nyílt ülésben kellett volna felolvasni s felhívja a tagokat, hogy szóljanak hozzá e fontos tárgyhöz. Csakugyan a kérdés felett érdekes vita támadt — bár a részben, hogy a társulat továbbra sem vonandja meg gyámolítását a vállalatától nem volt

eltérés — s végre határozatba ment, hogy Deák Farkas mint szerkesztő terjesztszen a választmány elé programmot, mely a tárgyalások alapját képezze.

Több apróbb gazdasági ügy elintézése után elnök figyelmezteti a választmányi tagokat, hogy a jövő évi januári ülés, *választási* közgyűlés lesz — s ezzel az ülés jó későre, $\frac{1}{2}$ 8 órákor eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A magy. Tud. Akadémia II-ik osztályának nov. 12. tartott ülésében *Pór Antal* tartá székfoglalóját. Aeneas Sylvius Piccolomininek életéről értekezett részben új és eddig fel nem használt adatok alapján. Nemcsak a tárgy volt rendkívül érdekes, vázolván a tudós főpap, kiváló államférfi s utóbb egyik legnevezetesebb pápa fiatalságát, életét, ki első érintkezésben meglehetősen elfogúlt volt hazánk iránt, utóbb pedig mély rokonszenvvel viseltetett iránta, sőt igen sokat tett érte, hanem az előadás maga is megkapta a hallgatók figyelmét, kik meg is éljeneztek azt. Ez nap egy másik tárgy is nagy érdekeltséget ébresztett, Henszlmann értekezvén : a lőcsei templomról műtörténelmi szempontból.

— Az I-ső osztály decz. 10-én tartott ülésében *Szilády Áron* bemutatta a Corpus Poetarum első kötetét, mely összesen 71 darabot foglal magában s a XVI-ik század elejéig terjed. Rendkívül érdekesek a terjedelmes jegyzetek, melyek gyakran egész értekezéssé nőttek ki magukat.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT október havi rendes választmányi ülése Temesvárt *Rácz Athanáz* elnöklete alatt, számos közönség részvéte mellett tartatott meg; jelentéséből kiemeljük: A múzeum részére a következő adományozások érkeztek be: *Hajnal* Imre gyógyszerész úr Bodusánból (Moldvaország) egy igen érdekes »algiri cserkesz kés« beküldésével kedveskedett. A kés két darab keletiesen ezírázott fából készült tokkal bír, mely szíjjakkal van körülfonva s alúl ezüstös sodronnyal megerősítve. *Stetina* Imre ajándékozott 25 darab »ezüst és rézérmet«, legnagyobbbrészben Dalmátiában találtattak, s néhány német és lengyel pénzecskét kivéve, a régi dalmát városok forgalmi pénzeit képviselik. *Magyar* Salamon Dávid nyomdász

adott 2 ezüst s 2 réz érmet. *Susich* Mihály egy külföldi ezüst s 2 darab I. Lipót-féle ezüst érmet, továbbá egy réz polturát 1705-ből s egy Mária Terézia korabeli réz $\frac{1}{2}$ krajczárost, végre egy réz pecsétnyomó gyűrűt, melyen szárnyas pegazus felett I. S. betűk láthatók. Dr. *Ehrenfest* Mór I. Ferencz római császár korabeli ezüst érmet és *Jovanovits* György 3 darab újabbkori rézpénzt ajándékoztak a múzeumnak. A bankó gyűjteményt is többen gyarapíták. A könyv- s irattár is értékes ajándékokkal növekedett. A titkár jelentése tudomásul vétetvén, *Odor* Samu pénztárnok adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitűnt, hogy 920 frt 9 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére.

Következett *Böhm* Lénárt társulati tagnak ily című értekezése: »Új-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig«, melyet *Ardelean* György vál. tag olvasott fel. Az értekezés, a nevezett hely történelmileg fontos múltját ismerteti chronologicus sorrendben. — Ezután *Miletz* János titkár olvasta fel ily című értekezését: »Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez«; mely értekezésében szerző reflectálva fáradhatlan történetbúvárunk *Pesty* Frigyes ily című értekezésére: »Miveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században«, mely a »Századok« f. évi I-ső számában jelent meg, a csanádi püspökség archivumában lelt okiratok alapján kimutatja, hogy az 1737. év tavaszán, a még Mercy tábornok által 1722-ben letelepített spanyolokon kívül, újabb spanyol telepítés is történt, még pedig Verseczre. Ezen spanyolok 9 hajóval jöttek le Bécsből a császár-király III. Károly egyenes rendeletéből s itt külön lelkesz alatt állottak. Letelepítésök azonban Verseczen csak ideiglenes volt, miután a temesvári tartományi kormány egy építendő spanyol város tervrajzáról tett Bécsbe felterjesztést s annak helyiségeül újból Nagy-Becskereket ajánlotta, hol már 14—15 évvel előzőleg telepítették le spanyolok. Az értekezés befejeztével *Bilszky* Ferencz szakálházi plébános s választmányi tag megemlíti, hogy a Verseczre letelepített spanyoloknak ugyanott még ma is élnek ivadékaik, valamint Merczyfalván is Temesmegyében s az utóbbi helyről megnevezett bizonyos Denelotti nevű családot, s végül megjegyzé, hogy a Bilszky-család is ezen spanyoloktól veszi származását.

Ezzel az ülés a tagválasztás megejtése után véget ért.

IRODALMI SZEMLE.

— A FOLYÓIRATOK már utolsó füzeteket adják ki, s előkészületeket tesznek az új folyamra. Többnyire egyes szakok előmozdítására levén alapítva, saját közönségükkel bírnak s örömmel látjuk, hogy ezen közönség mindeniknél igen szépen szaporodik. Az Akadémia két nagy régészeti folyóiratából az »Archaeologiai közleményekből« s »Archaeologiai Értesítőből« egy-egy újabb füzet jelent meg, s mindkettő igen érdekes tartalommal: az elsőben (XI. k. II. f.) Arányi Lajos tesz jelentést a pilisi és vácsi járások egyes községeiben talált műemlékekről; *Myskovszky* Victor avatott tollal ismerteti Liptó-megye középkori építészeti emlékeit: melynek olvasása felébreszti az emberben a vágyat rendre venni a többi megyéket is. *Jakab* Elek Léta várát írta le, mely mintegy adalékot képez a Ghyczy Jánosról írt monographiájához. Az utóbbinak novemberi füzetében Henszlmann folytatja uti jegyzeteit. *Nagy* Imre régi pecséteket ismertet, s a füzetet *Rómer*, *Hampel* és *Thallóczy* kisebb közlésekkel gazdagíták. — A *Műletz* János által szerkesztett »Történelmi és Régészeti Értesítő«, mely a délmagyarországi társulat közlönye az érdekes tárczán kívül három fő cikket hoz, dr. *Szentkláray*-tól: Történeti őstelepek a Tiszamentén, Történeti és régészeti kirándulás Palánkára *Böhm* Lénárdtól s a Veterani barlang és Peth vára *Bolleszny* Antaltól. Mint e tartalom mutatja, e társulat komolyan és igen szép sikerrel lát hozzá feladatának megoldásához: Délmagyarország ismertetéséhez. — *Bátorfi* Lajos »Adatok Zalamegye történetéhez« című vállalatának IV. köt., 4-ik füzetében több történelmi érdekű tárgyat találunk: *Thaly* Kálmán közli a híres Gersei Petheő nemzetség tagjainak 1562-ben kelt családi szerződését. *Rész* Ensel Sándor Zalamegyei helynév magyarázatokat, *Hajgató* Sándor, 1651-iki záloglevelet, s *Bittnitz* Lajostól két 1825-ben írt levelet Agriczéből és Kanisából, — Az *Abafi* által nagy gondnal szerkesztett irodalom-történeti közlönyből, a *Figyelő*-ből két füzet fekszik előttünk a novemberi és deczemberi, mindkettő igen gazdag és változatos tartalommal *Thaly* Kálmán Bacsányiján s *Abafy* Mikesén (melyek nagy részben új, eddig nem ismert adatokat hoznak napfényre) s *Pfeiffer* Antal Pannoniusán kívül *Fehérpataky* Lászlótól, *Békési* Emiltől, *Stachovics* Remigtől, *Bartók* Gézától, *Heinricht* id. *Szinnyey*től, *Tipray*tól olvasunk hosszabb, rövidebb közléseket.

— Az ISKOLAI ÉRTESÍTŐKNÉL követett az a szokás, hogy első sorban tudományos értekezések közöltetnek bennök, mindinkább megtermi a maga gyümölcsét. Örömmel látjuk, hogy igen magvas tanulmányokban tárgyaltnak az egyes iskolák történetei, melyek hazai oktatásügyünk történetére valóban becses adalékok. Tizenegy iskola évi programja fekszik előttünk. Öt ezek közül, az illetőnek történetét tárgyalja: a *kolozsvári, rózsáhegyi, nagy-károlyi, balásfalvi és szebeni* iskolákat. Legterjedelmesebb és adatokban legdúsabb tagadhatlanul a *kolozsvári* kath. lyceum története, melyet *Salzbauer János* írt, s mely a benne működött tanárokat, s az iskola küléletet illető mozzanatokat is felsorolván, egész kis korrajzzá nőtte ki magát. A *rózsáhegyi* s *nagy-károlyi* (1727. alapította Károlyi Sándor) gymnasiumok történetei (1729.) röviden ugyan, de igen alaposan s a főbb események kiemelésével tárgyalvák. Az oly nagy szerepet játszott *balásfalvi* gör. kath. főtanoda történetét szakavatottan írja le *Antonelli J.* román nyelven. Szokott szász alapossággal tárgyalja *Herbert Henrik* a *szebeni iskola és egyház* történetét III. Károly óta; ez értekezés a programnak majdnem $\frac{3}{4}$ részét tölti be. Helytörténeti érdekekkel bír *Ádám Iván* tanulmánya »Adatok Sümegh történetéhez« ugyancsak a Sümeghi reáltanoda értesítőjében. Régészeti és felhasználatlan kézirati adatokat is használ benne. Ősrégészeti cikk a *Téglás Gáboré*. A »kőkorszaki ember nyomai Hunyad-megyében« (Dévai reált. ért.), mely különnyomatban is megjelent. Szépen írt és a meglevő adatokkal összehasonlításba tett eredmények táglalata. A *nyitrai* gymnasium értesítőjében a kegyes tanítórendiek nyitrai templomában van leírva. — Irodalomtörténeti érdekű a pesti k. r. főgymnasium értesítőjében: »a magyar irodalmi történet, tanügy és könyvnyomdászat 1450—1500« *Pfeiffer* Antaltól. Terjedelmes és alapos kútfőismerettel írott tanulmány. A debreczeni róm. kath. gymn. értesítőjében *Dengi János* ír Mészáros Kártigamjáról, a löcsei kir. kath. főgymnasium értesítőjében *Behyna Gyula* a magyar dráma történetéről értekezik *Dugonics* Andrásig.

— KÖNYVPIACUNK a közeledő karácsonyi ünnepek daczára is alig egy pár új munkát hirdet, melyek közül csak egy kettő birhat érdekekkel a mi olvasóink előtt. Ilyen mindenekelőtt a *Naményi* diszkiadása, nemcsak szellemdúsan, de alapos korismerettel írt *Rabelais*-ja, melynek azonban ráismertek eredeti forrására. *Hugó Victor*tól az »Egy bűn története« *Tetty* és társa kiadásában jelent meg s az államcsinyt írja le. Hasonlag

Tetteynél látott világot a b. *Fiáth Ferencz* emlékirata »Életem és Élményeim« czím alatt két kötetben diszkiadással, melynek tiszta jövedelme az írói segélyegylet javára fog fordíttatni. Ez érdekes korrajz élvezetes olvasmányúl s egyszersmind korunk történetéhez forrásúl is szolgál. *Kelemen Kajetánnak* »A jászokun redemptió története és fejlődése a jelenkorig, tekintettel a jász - kun birtokviszonyok rendezésére,« czímű Szegeden megjelent műve érdekes monographia, mely jogtörténeti szempontból fontossággal bír. — *Tompa Mikály*, írta *Ferenczy József*. Kassa, Maurer Adolf bizománya 1877-dik Életrajzi s irodalmi tanulmány, mely lelkiismeretes gondnal van összeállítva, de alig tartalmaz valami újat, a mi a költő eddig megjelent életrajzaiban s írói egyénisége és működése méltatásaiban meg nem volna. Ha azonban a kis műben nem keresünk új szempontokat s önálló ítéleteket, dicsérnünk kell a szerző buzgalmát, melylyel az adatokat összeállította s aránylag elég teljesen is. Stylje, ha kiváló jellességekkel nem is bír, nagyobb hibái nincsenek; irata szabatos s folyékony. A 107 lapra terjedő kötetke ára 1 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— *IPOLYI ÁROLD* monumentális beszéde, melyet társulatunk f. évi vidéki nagygyűlésén Pozsonyban mondott, nem hangzott el mint »pusztában kiáltó szó«, hanem mindenütt élénk viszhangra talált, mint ezt az iparegyletek felirataiban — melyek a deczemberi gyűlésen be lettek mutatva — s a szaklapok nyilatkozataiban tolmácsolva találjuk. Az országos magyar iparegyesület igazgatósága reményét fejezi ki, hogy »a kifejezett magasztos eszmék azon körökben is gyors elterjedésnek fognak örvideni, a mely körök bár az ipari élet küzdelmeitől távol állanak, mégis annak felvirágzására a leghathatós tényezők lehetnek.« A szegedi polgári iparos és gazdasági kör hálás köszönetét fejezi ki a szép tanért, mely »egyrésről iparunk multját oly mesteri kézzel vázolja, másrésről oly nézeteket és javaslatokat tartalmaz, melyeket különösen egy tudós főpap ajkáról melegen kell üdvözölni.« Az egri általános ipartársulat megnyugtató tudomásúl veszi, hogy a magyar történettudomány szövetségesevé lön a magyar iparnak s a beszéd elmondóját, mint ez újabb irány úttörőjét üdvözli. A pesti asztalos ipartársulat külön e célra ösz-

szehívott gyűlésen felolvasta e beszédet, s mint Csepreghy János társulati elnök nov. 29-iki iratában mondja, nagy élvezettel hallgatta végig a beszédet, s a gyűlés hála érzelmének tolmácsolójával az elnököt, ki azon hitttel és reményben teszi azt, hogy eljön az idő, midőn a beszéd szelleme az egész nemzetet át fogja hatni. A losonezi eszmadia iparos-tesület e hatalmas támogatásból reményt merít a jövőre s biztatást és bizalmat merít belőle a zsibbadozó törekvéseknek. A táljai, iparügyének védelmét látja, melyért hálával adózik. Hasonló meleg hangon, mondhatni igen sokszor az elragadtatás hangján szólnak a többi feliratok is, melyek nagy részét a főváros és vidék politikai lapjai közölték, míg a szaklapok tüzetes tárgyalás alá vonták. A »Család és titkai« című Kolozsvártt megjelenő heti közlönyben (15 — 18. sz.), Hegedűs István a lap főmunkatársa »Az iparoktatás fontosságáról« négy cikket közöl, melyben az e beszéd által felkeltött gondolatait adja elő, míg a Szegeden megjelenő »Álfföldi Iparlap«-ban (44-ik sz.) Könyves Tóth Kálmán talpra esett s meleg hangon írt cikket közöl »Ipolyi beszédének hatása alatt.« Annyival élénkebb örömmel constatáljuk e mozgalmakat, mert azok egyenesen társulatunkból indultak ki.

— Az AKADÉMIAÉNAK és Társulatunknak halottja van: *Fábián Gábor* veterán írónk s a classicai literaturának egyik legalaposabb ismerője, 82 éves korában meghalt. Mint történetíró is szaporitá babérait: Arad-megye monographiájával, mely 1835-ben hagyta el a sajtót.

— KÉRELEM A HAZAI TUDÓSOKHOZ. Dr. *Hipler* külföldi tanár, ki széles terjedelmű irodalmi munkálkodásán és alapos búvárlatain kívül főleg az által szerzett hírnevet, hogy *Copernicus* chorographicus műveit kiadta, jegyzetekkel behatóan ismertette, újabban ugyanennek egyes kimagasló tanítványaira terjeszti figyelmét. A múlt év folyamában bocsátotta közre p. o. *Rheticus Joachim* chorographiáját (Die Chorographie d. Joach. Rheticus. Dresden, 1876). *Rheticus* valódi nevén *Lauchen*, szül. 1514. febr. 16. már kora ifjúságában nagy hajlamot árult el a matematikai tudományok iránt, melyeket szülőföldén (Rhätiában) felkarolt, későbbben pedig Zürichben és Wittenbergában feltűnő sikerrel ápolt, hol elhalt tanárának, *Volmarnak* tanszékét elfoglalván, az arithmetikát adta elő. A földirat és csillagászat alapos tanulmányozásában azonban a ptolemaei rendszer hiányos voltáról meggyőződván, 1539. elhagyta egyetemét és Frauenburgba, az ermelandi kanonok védszárnyai alá sietett, hogy ott tudományos ismereteit annál inkább kiszélesítse. Új tanára nem elége-

dett meg egyszerűen azzal, hogy kedvelt tanítványát rendszerének tömkelegébe bevezesse, hanem megismertette őt egyszersmind számos nagytekintélyű és magas rangú barátaival és ismerőseivel. Ezen időszakban szerkeszté *Rheticus Copernicusnak* rendszerébe vonatkozó iratát, melyet *Albert* porosz herczegnek melegen ajánlottak. Ez időtől fogva élénk levelezés folyt *Rheticus* és *Albert* herczeg között, mely az előbbinek Poroszországból való eltávozásával 1541-ben véget ért. *Hipler* idézett művecskéjében e leveleket adta ki. Az előrebocsátottak után reánk magyarokra nézve főleg az bír érdekel, mit *Hipler* művének 8-ik lapján említ. *Hipler* ugyanis azt mondja, hogy *Rheticus* Poroszországból ismét Wittenbergában, 1551-ben Prágába, 1557-ben Krakóba, majd innen Kassára utazott, hol 1574-ben dec. 4-én meghalt. Csillag alatt pedig megjegyzi, hogy *Rheticus* életrajzát legközelebb sajtó alá fogja rendezni. Nem tudni azonban, mennyire hiteles forrásból merítettett ezen adat, mert *Hipler* tanár maga hazánk egyik nagy tekintélyű tudósához folyamodott utbaigazításért, nehogy *Rheticus* életrajzának megírásában pusztán conjecturákra kelljen támaszkodnia. E sorok írója említett hazai tudósunktól ama lekötelező megbízást kapta, hogy *Rheticusnak* Kassa városában történt elhalálzására vonatkozólag érveket, esetleg megbízható adatokat gyűjtsön. Fájdalom! minden fáradozásom daczára, sőt hazánk első rangú tudósainak közvetítése folytán sem tudtam eredményre vergődni. Ez oknál fogva indítatva érzem magamat hazai tudósainkhoz ama kérelmet intézni, méltóztatnának a közügy érdekében szolgálati készségüket felajánlani, és ha lehetséges, *Hiplernek* véleményét *Rheticusnak* Kassán történt elhalálzására vonatkozólag bármi módon megvilágítani. Lehetséges, hogy a kassai domban *Rheticusnak* epitaphiuma volt, mely annak restaurálása folytán megsemmisült, de melyről egyeseknek tudomása lehetne. Vagy talán valamely magánkönyvtárban léteznek okmányok, levelek, stb. melyet *Rheticusnak* hazánkban és nevezetesen Kassán való tartózkodását igazolhatnák, sőt elhalálzására vonatkozhatnának. Az érintett szempontok megvilágítására vonatkozó bármily adat, vagy vélemény a közügy érdekében hálás köszönettel fogadtatnék; mert felette érdekes volna annak bebizonyítása, hogy *Rheticusnak* hamvai valóban hazánk területén nyugsznak. A »*Századok*« t. szerkesztője szíves leendő bármily válasz közlésének helyet biztosítani e becses folyóirat hasábjain.

— A DREZDÁBAN, dr. *Petzholdt Gyula* szerkesztése alatt megjelenő »*Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekenwissenschaft*« című

tekintélyes szaklap, az októberi és novemberi számban *Csontos Jánosnak* a konstantinápolyi Corvinákról latin nyelven írt közleményét hozza a következő czímmel: »Catalogus brevis codicum manuscriptorum qui liberalitate Suae Majestatis Abdul Hamid II. Imperatoris Ottomanorum, Bibliothecae J. Reg. Universitatis Budapestiensis novissime donati sunt. Digessit Joannes Csontos ad Bibliothecam Musei Nationalis Budapestini assistens« és a szerzőnek a Corvinákról magyar nyelven közrebocsátott röpiratáról elismerő szavakban nyilatkozik. — Kapcsolatban ezzel fölemlítjük, hogy a »Literarische Berichte aus Ungarn« legújabb száma dr. Heinrich Gusztáv tollából bő kivonatot közölt Csontos művéből, s hogy Török Árpád tanár azt »XXXV Handschriften. Geschenk des Sultán Abdul Hamid« etc. cím alatt németre fordította. Sajnos, hogy a fordítónak magyarázó jegyzetei közé két tollhiba csúszott be, így a harmadik lapon, Oláh Miklós esztergomi érsek és helytartó, nádornak és a 11-ik lapon Kubinyi Ferencz nemzeti Muzeumi igazgatónak van szedve, ez azonban nem von le semmit a német kiadás becséből, melynek technikai kiállítása becsületére válik Bagó Márton és fiai budai nyomdájának.

— Az »ÉCOLE DES CHARTES« f. é. V. füzete közli a Konstantinápolyból megküldött Corvinák jegyzékét.

— A HUNYAD-MEGYEI eloláhosodott magyarok javára »Hunyadi Albumot« szerkesztenek Szathmáry György és György Aladár. Előf. ára 2 frt. mely az Athenaeumban küldendő. Lesznek benne történelmi dolgozatok is; több történetíróinkon kívül gr. Szécsen Antal nagyhatású Wellingtonját szintén ez Album fogja hozni.

— JÁSZ-BERÉNYBEN f. évi dec. végétől 1878. jan. 16-ig tartó történelmi és régészeti kiállítás lesz.

— SZALAY László emlékére társulatunk közvetítésével, díszes márványkövet állított annak szülőházán Koczán Ferencz. A kő a ház (Budavár uri-utca 22.) falába van illesztve; anyaga vörös márványkő, melybe arany betűkkel van felvésvé:

E házban született
S Z A L A Y L Á S Z L Ó,
1813. ápril 18-án.

Az emléket igen díszesen állította ki Gerenday Antal.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR NYOMDÁSZAT TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE 1472 —
1877. Írta dr. Ballagi Aladár. Budapest. Franklin-társulat. 8-r. 248 l.
Ára 1 frt 40 kr.

— GESCHICHTE DES DREISSIGJAERIGEN KRIEGES von Anton
Gindely. II. kötet. Prága. 1878. Tempsky. 8-r. 442 l. Ára 4 forint.
Kapható Tettey N. és társánál.

— AZ ÁRPÁD és vegyes ház. A Habsburg-Lotharingen ház. A
Tudor-, Stuart- és Hannover házak. A Bourbon-ház. A Bonaparte
család Leszármazási táblák. Budapest. Tettey N. és társ. V táblák..
Ára 2 frt.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

— Múlt füzetünk a történeti irodalom rovatában »Veresmarti Mihály
megtérése« stb. című cikkében a 758. l., a 19. sorban felülről »jelen-
tőségét« hibásan áll: »fontosságát« helyett; a 762. l. 24. sorban felülről
»házunkban« helyett »korunkban« olvasandó; a 25. és 26. sorban »is,
az a legtöbbször« kihagyandó, és helyében »az jelenleg gyakran« olva-
sandó; a 760. l. 4. sorban felülről »Ferencznek« helyett »Péternek«
olvasandó; végre a k. l., 21. sorban felülről a »hogy« kihagyandó.

— Ugyanezen füzet 788-ik lapján alulról a 2-ik és 3-ik sorban
Töry Gusztáv helyett Téry Ödön olvasandó.

— Edelspacher úrnak múlt füzetünkben közlött cikkéhez :
a 698. lap 15. s. „Alā‘q helyett Alā‘q. 16. s. „Ali h. Ali. 16. s. „Umar.
h. Umar. 31. s. Агу h. Аду. 32. s. Алу h. Али. 32. s. Игитъ-Ласма h.
Идиръ-Дасма. 34. s. buntus h. buntus. 699. l. 27. s. بلغار h. بلغار.
8. s. بلگار h. بلگار. 700. l. 5. s. اسفل h. اسفل. 5 s. اسكل h. اسكل.
6. s. اسكل h. اسكل. 10. s. بلغار h. بلغار. 12. s. اسفل h. اسفل.
31. s. ك (ك) h. ك. 701. l. 21. s. περσιδος h. Περσιδος. 26. s. περσι;
h. Περσις. 30. s. كذو h. كذو. 34. s. почесмъ h. почесмъ. 34. s.
у важеніе h. уваженіе. 34. s. впограя h. впограя. 35. s. дочесносмъ h.
должносмъ. 37. s. еемичи h. демичи. 37. s. شعارصلكن h. شعارصلكن.
702. l. 17. s. دست h. دست. 20. s. Adir h. Aθir (görög
θ). 31 s. Harkany h. Harkavy.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1877-DIK ÉVI FOLYAM.

VIII. FÜZET.

A F. É. POZSONYVÁROSI ÉS VÁRMEGYEI KIRÁNDULÁS TÖRTÉNETE.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

TARTALOM.

Lap.

I. Az ipar történeti fejlődése Magyarországon. Elnöki megnyitó beszéd, <i>Ipolyi Arnoldtól</i>	1
II. Esterházy Bálint emlékiratairól, <i>Gr. Szécsén Antaltól</i>	50
III. Elnöki beszéd a társulati zárulésen, <i>Thaly Kálmántól</i>	74
IV. Jelentés a társulat pozsonyi kirándulásáról, írta <i>Dedk Farkas</i>	77
V. A társulat kirándulásának története, írta <i>Szilágyi Sándor</i>	112

Társulatunk hátralékos t. tagjait ezennel fölkérjük, hogy tagdíjaikat szíveskedjenek **Baltházár Béla** társulati pénztárnok úrhoz, (Budapest, főút 9.) beküldeni.

A Történelmi Társulat tagjaihoz.

Azon t. társulati tagok kik még nem intézkedtek az őket megillető díszoklevelek ügyében tisztelettel kéretnek, hogy megrendeléseiket vagy a pénztárnoknál (Főút 9.) vagy alulírott titkárnál tegyék meg. A megrendelések levelezési lapon is eszközölhetők, mikor is utánvét mellett küldetnek meg.

A minden füzetben ismétlődő felhívás daczára is, a helybeli tagok közül többen nem jelentik be szállás-változtatásaikat, s ugyanezért néha a kihordók napokig keresik ezeket eredménytelenül. Saját érdekében ismételve sürgetően kéretnek, hogy lakhelyváltoztatásaikat szíveskedjenek egy levelezési lapon alulírottaknak **Budapest, vár, uri-utca 22.** pontosan feljegyezve megküldeni.

Ugyancsak a Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kapják, u. m. :

A Századok 1868, 1873 és 1875 évfolyamaiból külön egy-egy évfolyam 2 frtért, a 3 évfolyam együtt 5 frtért.

Továbbá kaphatók külön köv. füzetek: 1867 évf. 4. f., füzetenként — 30 kr.
 1868 évf. 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 füzet összekötve 1 ftért.
 1869. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.
 1870. évf. 1, 6, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.
 1871. évf. 5, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.
 1872. évf. 3, 6, 7, 9, 10, füzetenként 30 kr.
 1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.
 1874. évf. 1, 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.
 1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.
 1876. évf. 1, 4, 7, 9, 10, füzetenként 60 kr.

Bartal Commentárjai 1. 2. 3. k. 5 frt helyett 2 frt 50 krért

Zichy Codex 1. 2. 3. k. 12 frt helyett 6 frtért,

ha ezen összeget a társulati titkárhoz, Budapest I. ker. Vár, uri-utca 22. küldik be.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1877-ik évi aug. 23—30-iki

VIDÉKI KIRÁNDULÁSA

POZSONY VÁROSÁBA S VÁRMEGYÉBE.

A VÁLASZTMÁNY MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SANDOR

TITKÁR.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADEμία KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A MAGYAR IPARÉLET TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

IPOLYI ARNOLD

elnöki megnyitó beszéde a magyar Történelmi Társulatnak Pozsonyban
1877. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyűlésén.

Tisztelt közönség!

A történelmi társulat ez idei vidéki nagygyűlését megnyitva, tartozom mindenekelőtt annak kijelentésével, hogy a társulat hazafiui kötelességet vélt teljesíteni, midőn Pozsony megtisztelő felhívására e nemes várost választotta tanulmányaira gyűlhelyül.

Pozsony oly fényes napokat adott a magyar történelemnek, melyek elenyészhetlen betűkkel vésvék lapjaira.

A naptól fogva, melyen a megalakult magyar birodalom egyik véghatára lőn, egy tapodtat sem hátrált őrhelyéről; egy talpalatnyi tért sem adott fel, egy arasznyi földet sem veszített el az ország határából. Mint végső őrszem, kitéve bár az erőszak minden rohamának s a kísértet minden csábjainak, soha egy perczig sem ingott meg hűségében, és mindenkor teljesítette a haza iránti kötelességét.

Tizszernél is többször ostromolva, és mintegy ötször be is véve, mindég visszakerült. Lakói és népségei egész ivadékai egymásután elhulltak a küzdelemben, mások egy szálíg kivesztek védelmében. De a hely megmaradt. Vitézségük és hűségük megtartotta azt a nemzetnek.

A régi magyar hadrendszer szerint itt állottak előbb az ország végvidéki határvonala az ellennel szemben a nemzet szövetséges rokon magyar népségei, a székelyek, a kunok és besenyők előhadjai.

Kezdve a pozsonyi várhegy erdősége őrségétől, s a városnak most egyik utcáját képező Magyar- vagy Szép-Laktól, a Morva folyam határvonalaán, a mai pozsony-megyei Székelyfalva és Küküllő helységeén át, (mint a mai Szikulát és Kuklót még az okmányok és helyiratok nevezik), egész Szakolcza Őrmezejéig, (mint ezt egy XIII. századi okirat beszéli) képezték századokon át e népségek a végvidéki előretolt hadvonalt. És mire a folytonos küzdelmekben egyig, az utolsóig harczolva kivesztek, ép oly vitézül állt helyökbe e város német származású gyarmatainak, és vidéke más idegen eredetű telepeinek hazafias s önérzetes hű polgára és népe. S épen oly vitézül állt ellent a nyugot és éjszak ismételt invasióinak.

Henrik császárnak csak úgy visszaverték hadait, midőn a genialis buvár Zotmund megfúrva elsülyeszté gályáit, és megrontá vivógépeit; mint a cseh Ottokárnak legyőzték pusztító seregeit. Még maig áll végdiadaluk és Kún-László hálája kövévált győzelmi trophaeumaként a Ferenczieknek ekkor a XIII. század transennál izlésében ex voto épült temploma és zárdája.

De nemcsak a durva erőszak hódításainak, a magasb rokon műveltség közeli csábjainak is ellent állt a város hűsége. Messze az országnak szívében levő fővárosaitól; közel a hatalmas német birodalom fényes és virágzó fővárosához Bécshez, soha sem gravitált feléje, soha sem csábítá el vagy tántoritá meg hűségében rokon népe magasb műveltsége sem; ha csak nem versenyre kelt vele ebben. Másképp mindég büszkén vallotta és magasra tartotta a magyar állami s nemzeti egyívé tartozás hazafias érzetét. Mindig erősen szított az országhoz, melyben nem sokára, az idegen uralom és hódítás, s a párthadak szomorú korszakában oly nagy szerep várt reá. Méltó lón valóban arra, hogy midőn az ország szíve nagyobb részével veszve volt, a magyar birodalom fővárosává legyen, s a nemzet élete benne lüktessen.

Benne pontosult ezentúl össze a nemzet országgyűlésein. Itt kente fel és koronázta királyait. Három századon át 11 király esküje hangzott fel itt az ország alkotmányára és védelmére. S itt viszhangzott rá mindannyiszor az: éljen a király! itt a: *Vitam et sanguinem! sa: Moriamur pro rege nostro!* — Falai közt létesült a *pragmatica sanctio*.

S itt lépett volna először életbe negyvennyolczban, midőn ez az állami függetlenség s a polgári egyenlőség nagy elveit proclamálta. Innét indultak ki a megtámadott védelmére is az első magyar hadcsapatok fel a német nyugatnak és a szláv északnak.

De félre most e viharos idők emlékeivel, midőn a nemzet győzve is leveretett, és majd leveretve is győzött. Nemzeti multunk nyájasabb emlékei is itt mosolyognak még felénk. Itt ringott egykor a magyar ékesszólás bölcsője. Itt tartotta Pázmány Péter a nemzetet térítgető beszédeit; melyekkel a magyar nyelv irodalmi próásját megalapította. Itt hangzott ismét háromszázad multán először a nemzet nyelve a királyi trónról. Itt szólott a parlamenti szónoklat annyi nemes zsengeje, s itt először annak legnagyobb mestere s örök példánya: Deák Ferencz.

De nem folytatom városuk dicsősége elbeszélését. Részemről még kiesve történetirói szerepemből, részrehajló dicsérővé válhatnék; ki magam is ifjúságomban itt nevedekve és tanulva, egyházukat és városukat szolgálva; majd férfi koromat is vidékén egyházam s a tudomány szolgálatában töltve, az új kor ama nagy jelenetei s eseményeinek közel tanuja voltam: majd a hazafiui gyász napjaiban e város lelkesebb férfiai példáján épültem.

Másképp, is Uraim, azt tartom, hogy az ily nagy történeti visszaemlékezések nálunk sokszor oly hatással bírnak, mint a hevítő italok. Nemcsak lelkesítenek, hanem kábítanak is. És mi sokáig sinlettük ugylátszik ezek utóbbi hatását is.

Nem lehet többé hazaszerte csak arra járnunk, hogy a multat ünnepeljük; hogy csupán emlékein lelkesedjünk; vagy romjain merengjünk. Mi azokon okólni kívánunk, ezeket tanulmányozni akarjuk. Azért jöttünk ide is Önökhöz, nem hogy városuk multját dicsőítve, Önöknek netalán bókokat mondjunk; de hogy történelmét s emlékeit tanulmányozva, buvárlatainknak új alapot, új tápot nyujtsunk.

És nem léphet bár Önök nemes városa falai közé a honfi, és nem soha a történetbuvár, hogy annak nagy emlékei lelke elé ne álljanak; zavarba jöhet bár Önök dicső történeti multjával szemben, mit emeljen ki belőle legméltóbban? — Ma mégis ha társulatunk ezekkel hódolt emlékének, egy perczig sem lehet kétségben az iránt, mi az, a mi városuk történetének legtanulságosabb részét, legjelentékenyebb mozzanatát képezi számunkra.

Az, Uraim, a mi városuk virágzását leginkább előmozdította, a mi annak erejét képezte és büszkeségét teszi, az szorgalmas és virágzó ipara volt. Ez emelte hazánk többi nagy városai fölé. Ez képezi éppen úgy ma is, mint a múltban legnagyobb dicsőségét. S ez az, Uraim, mit nem is várnának talán, a mi jelenleg itt Önöknél történelmi tanulmányaink egyik előkelő tárgyát képezendi: az ipartörténet. Városuk és hazánk multja, iparos élete és fejlődése történetének kutatása. Hogy vele a jelent, mely virágzásának az ipar egyik főfeltétele, méltón elkészíthessük. Városuk régi és dús levéltára e részben is kétségtelenül Magyarország ilyennemű emlékeinek egyik legdúsabb s legbővebb táráat nyújtja.

A magyar történelmi társulat fölismerve valódi hivatása sokoldalú feladatait, rég letért az eddigi történelmi irány azon tág és járt országutjáról, melyen csak az uralkodás és a hadak társzekerei robogtak előtte, csak a győzők és legyőzöttek »io triomphe« és »vae victis« lármája hangzott fel feléje.

Minden gyűlésünk eddig is erősen hangoztatta már, hogy a kutatókutatás és kritika, a kellő feldolgozás és előadás mellett, különös feladatunkat képezi hazánk elhanyagolt műveltségtörténete. De aligha juthattunk valahol e tekintetben dúsabb mezőre, mint Önök városa multjában és levéltárában.

Nem is szólok most részletesebben Pozsony ama magasabb műveltségi és műtörténeti életéről, mely itt Magyarország legnagyobb gót domját, a koronázási főegyházát alkotta; melynek nagysága oly híres volt, hogy példabeszéddé vált: miszerint nem fér el saját városában; mert homlokzata a város falain kívül állt. S a mi ennél is több, s mit talán mondanom sem kell, hogy Magyarország legtökéletesebb, legművészebb alkotása is a magasztos gót csúcsívizlésben itt maradt fen a ferencziek Szt. János kápolnájában és tornyában. Mig amaz műstíljének egész problémáját megoldotta, azon részében melyben kiépült: az egész pompás csarnok oly szervezetesen lévén alkotva, hogy az ívsüvegeken s ablakpárkányzati alapfalain kívül nincs egy arasznyi szervezetlen faltere, mely tagozva nem volna. Addig torony épülete a góthika híres toronyalkotásai legjobb példányát mutatja hazánkban.

De a műveltség és műtörténet eme magaslataira, melyeket már más tanulmányaimban voltam szerencsés előtüntetni, sem szándékom most emelkednem.

Ha a történelemnek ma, midőn itt ünnepet ül, e részt valamit kiemelni kell : úgy az méltán a város ama kitünő érdeme lenne, hogy az elsőik közt volt e nagyszerű középkori műemlékei restaurációja létesítésében. Mert ha valamire, úgy erre bizonyára áll nálunk a classicai mondat bölcsessége : *Nec minor virtus parva tueri*; kik mindig könnyebben tudtunk szerezni, mint a szerzettet jól fentartani; a mint naponkint láthatjuk is nagyszerű műemlékeinket a gondatlanság és hanyagság, a műértelem és műérzék, az emelkedettség s áldozatkészség hiánya miatt szemeink előtt enyészni.

Pozsony lakosai lelkipásztoruknak minden dicséretet felülmúló buzgósága s egyes polgáraik áldozatkészsége által nagyobbra saját filléreikkel állították eredeti műízlésében helyre városuk, életük és történetük e nagyszerű műemlékét, koronázási egyházukat.

Itt álltam még úgy szólván önök körében, midőn e nemes eszme született, annak bölcsőjénél, mint Pozsony műemlékei conservatora, barátságos viszonyban a férfiúval, ki az eszmét felkarolva megérlelte és kivitte, s az építészszel, kinek művészete létesítette. És most örömmel lehetek tanúja s ünnepelhetem társulatunkkal a nagy mű bevégeztét és sikerültét. Bár kevesebb későbbi emléke esett volna áldozatául. Mert történelmi társulatunk mit sem ünnepelhet méltóbban, mint ily példás hazafiui ténnyt; mint az ily monumentalis emelkedettséget, a hazai s egyházi műemlékek iránti magasztos kegyeletet; milyent ujabban még fájdalom, hazai városaink alig egyikéről jegyezhetett fel története könyvébe.

Ha mégis műtörténetük e magaslatán sem kívánom önöket tartóztatni, oka hogy Pozsony városa műveltség történetének arra a tágabb termő mezejére kívánunk kilépni, melynek műemlékei is létüket köszönik, melynek csak egyik dúsabb kalászáat képezik.

S ez uraim az i p a r t ö r t é n e t t e r e !

Amint társulatunk a hazai műveltség-történet tanulmányozását egyik feladatául kitűzte, azonnal fel kellett ismernie

ennek egyik legdúsabban termő talaját, az ipartörténetet. Természetes volt, hogy amint új lépést kívánt előre tenni e téren, mindenekelőtt az iparélet és ipartestületek történetadatai gyűjtésével és vizsgálatával kellett e munkát megkezdenie.

Társulatunk ez évi ülősszakában már külön bizottságot rendelt e célra, mely az ipartestületekre, nevezetesen a czéhekre s azok szabályaira és szervezetére vonatkozó adatokat lehető teljesen állítsa össze; hogy ezeket rendszeres munkálatban feldolgozza. Mi által reméljük Magyarország közművelődése egyik ágának, az iparnak, s ezzel nevezetesen városaink ipartestületeinek és kereskedelmének, polgárai s iparosai életének s történelmének okmányai teljes gyűjteménye corpusát, rendszabályai egész codexét képes lesz megalapítani.

Ámbár pedig erre mindjárt kezdetben csupán a főváros központi intézetei és gyűjteményei, az országos levéltárak, a nemzeti muzeum, az akadémia és egyetemi könyvtárak egymaguk csak mintegy 3,000 darab czéhszabályt szolgáltatnak. Ámbár a körözésül szétküldött kérdőpontokat tartalmazó ívek dús aratást és betakarítást immár is ígérnek; mégis aligha csalódom, ha kimondom, hogy ennek egyik legtermőbb földjére itt jutottunk az önök városában.

Kevés városa van az országnak, mely az ipar és kereskedelem terén oly nagy sikert volna képes felmutatni, mint Pozsony, mely leginkább az iparnak köszönheti nagyvárossá emelkedését, virágzását és jólétét, valamint története magasabb napjait.

Nem volt még az ország egyik fővárosa, nem állottak még mai fényes terei és utcái. A mai szép sétatér, a színház és város-terem helyén még a dunai harcsákra halásztak, vadkacsákra és szárcsákra vadászhattak, mikor ipara máris magas fejlődésnek indult. És alig is van hazánkban városa, mely erre bővebb adatokat is szolgáltatathatna, és nagyobb ipartörténettel is bírna. Még kevesebbé rendelkezik oly rendezett dús történetkútfővel e tekintetben, mint önök városa nagyszerű levéltára, melyet, ha a magyar történetíró egy irányban sem nélkülözhet, legkevésbé telteti ezt az, a ki Magyarország ipartörténetét vizsgálja s egykor megtudja. Városunk régibb s újabb jeles történetírói: Bél és Bal-

lus, Motkó és Rakovszky, Rómer és Könyöki mindenütt átláttatták már ez alapot és rámutattak irataikban.

E kincs az, melynek kutatására jöttünk ide az ország egyik legdúsabb bányájába, első ipartelepei és fészkei egyikébe, hogy felvehessük azt s felemelhessük ennek történetét hazai történelmi egyéb tanulmányaink és disciplinánk magaslataira. Ez az, mire igénybe vesszük szives vendéglátásukat és fogadásukat; ez, a mivel azt részünkről viszonzni óhajtjuk.

Történelmünk legfényesebb lapjain is kevés hely jutott eddig az ipartörténetnek. Legsötétebb s legelhanyagoltabb részét képezi e kérdés, mely mindenütt ürt és hiányt mutat. Pedig a ki az ipar méltó történelmét megirandja, az az emberiség legszebb lapjai egyikét, a szorgalom s az erény, a munka és mérséklet, a szellemi s anyagi haladás és jólét, a polgárisodás és művelődés valódi történelmét fogja megírni.

Az újkor csak az ipar által emelkedett fel arra a magaslatra, melyen áll. Alig van korunknak egy eszméje vagy ténye, melynek a régi civilisatio nem adott volna már teljesebb kifejezést. Csak egy van, mit nem ismert: a jognak és szabadságnak azt az általános társadalmi érvényét, melyet csak a szabad munka és ipar képes nyújtani mindenkinek. A szellem ama felsőbbsege, mely a testet s anyagot uralma alá veti, — mint ennek eszméje és tana már legelőször és legmagasztosabban a vallásban nyilatkozik, — teljes kifejezést nyer a szabad munka és ipar által az anyagi életben is, midőn a nyers anyagot hasonlóan szellemével meghódítva, magának szolgáltatja. Ez által pedig egyszersmind egyéni szabadsága és függetlensége kezességét megnyeri.

S ez képezi uraim, az ipartörténelem magas ethikai és politikai jelentőségét.

Méltán első-rendü feladatunk tehát amaz ürt betölteni, a hiányt pótolni; és felmutatni az ipartörténelem ez újabb méltóbb irányát, mely képes még nemcsak a múlt, de a jövő virágzásának is alapjait és feltételeit kijelölni.

Hazánk története sem volt pedig e részt oly szegény a középkorban, mint azt későbbi hanyatlási korszakunkban találjuk. Ebben is lépést tartott sokáig a nyugati civilisatio intézményeivel, miután azokat egyszer elfogadta volt. Csak rá kell mu-

tatnunk ez intézményekre. Vizsgálunk kell azok eredetét és fejlődését, hogy azonnal felismerjük azok jelentőségét is hazai történelmünkre és nemzeti életünkre.

A hányszor ily kutatásra kiindulunk, mindig magasra tartjuk a nagy elveket, melyek minket ezekben vezérnelnek. A míg egy kézzel tudós társaink kutatgatják a levéltárak elsárgult hárttyáit és okmányait, addig történelmi társulatunk másik kezével és mintegy mutató ujjával igyekszik kitűzni a nemzeti történelmi élet magasabb elveit és irányait. Nyilvánosan hirdetni kívánjuk ezeket ilyenkor, nagygyűléseink alkalmával, megnyitó beszédeinkben, hogy mintegy számot adjunk munkálkodásunkról. Önök elé terjesztjük azokat, hogy figyelmökbe ajánljuk; és ha méltánylásukkal találkozunk, céljainkat istápolják hazafiui közreműködésükkel. A történetírás szigorú pártatlanságával levonjuk ilyenkor a leplet történelmi életünk leggyengébb és sértékenyebb részeitől is. És valamint ilyenkor a múlt alkalommal szóltunk így a magyar nemzetegység s az államnyelv történeti alakulásáról, úgy tesszük azt most, szólva nemzetünk egy másik létkérdéséről, iparéletünk történeti fejlődéséről.

Az iparélet történelme egyike amaz új tanulmányoknak, melyekkel korunk csak most kezd foglalkozni. Nemcsak nálunk nincs még megírva valódi története. Másutt sem emelkedett az még a történelem ama magas színvonalára, melyen a népélettel és művelődéssel benső összefüggésében előállítva látnók. Nem mintha a kérdést nem tárgyalta volna a történet, és nem fejtegetnék számos monographiák. Még nálunk is a század kezdete óta foglalkoztatta a kiválóbb szellemeket és jelesebb történetíróinkat. Fessler és Engel, Bredetzky, Korabinszky, Berzeviczy és mások nem egy pillantást vetettek mélyébe, s irataikban becses adatokat szolgáltatnak felőle. A magyar tudományos Akadémia már fenállása kezdetén felhívta rá a figyelmet; és pályázati versenyén Horváth Mihály és Kossovics nagybecsű kísérleteit megkoszorúzta.

De mindezzel a közszükség már be nem érheti. A kor igénye magasabb ipartörténelmi irányra van intézve. Eddig mond-

hatni sem a kútfők, melyekből meríteni lehetett volna, nem voltak felfedezve és megnyitva ez irányban, sem korunk nem érezte még annyira szükségét. Mondjuk ki egyszersmind valódi okát, a tárgy iránti történelmi érzéknek is hiányát. Nem volt, de nem is lehetett iránta a történelmi érzék még kifejlődve.

A történelemmel is úgy vagyunk, hogy csak akkor fogja fel bizonyos események, kérdések és tények magasabb horderejét, csak akkor igyekszik azok megfejtésére, midőn a nap égető kérdésévé, midőn már politikai és társadalmi problémákká fejlődtek. Mert kétségtelenül érvényes az újabb történelmi és politikai iskola felfogása, hogy a magasabb politika első és nélkülözhetlen tulajdona, a történelmi érzék, mint viszont ennek a politikai.

Állítsuk csak ama rendkívüli jelentőségű s tiszteletet gerjesztő intézményeket, melyeket a munkásosztályok és ipartestületek alkottak, a történelemben is az őket megillető helyre, s mily világot vetnek azonnal egész körükre. — Még a kardok csörgésén, a vivógépek s ostromágyúk moraján át is megértjük az orsók pörgését s az üllők ütését.

A közép- és újabb-kor összes korszakias mozgalmainak rugói, a polgári és társadalmi szabadságtól az önkormányzatig vagy az állóhadakig mind az iparintézményekben található fel. — Nélkülök alig vagyunk képesek ezek phaenomenomait s átalakító erejét felismerni. — De a régi történetiskola még úgy vélekedett, hogy leszállana méltóságos állásáról, ha a nép és nemzetélet e részleteibe ereszkednék.

És maga is korunk nagy történetirója: Macaulay, midőn országa egy királyának korszakát, kezdve a tróntól a kunyhóig oly fényesen rajzolta, alig talál a szakasz végén néhány lapot, melyre az ipar történetét feljegyezze. »Mit sem mondtunk még,« — ugymond ő e szakasz végén, »a munkás, az iparos népről. Nem is mondhatunk sokat. Ép ez a néposztály az, melyről legkevesebb tudósításaink vannak. Az időben a philantropok még nem tartották kötelességnek, s a demagogok nem nyereségnek a munkások nyomoráról szólani. A történetírás sokkal inkább el volt foglalva az udvarokkal és táborokkal, hogysem a munkás és kézműves kunyhójára és padlás szobája számára egy sora is maradt volna. — Jelenleg a sajtó sokszor egy nap alatt több értekezés

és szónoklatot közöl a munkások sorsáról, mint akkor évek egész hosszú sora alatt. «— És míg maga Macaulay is páratlan előadásával az udvar, a ministerek és parlament magasan hangzó nagy elv-kérdései- és vitáira, valamint apró adomáira és szószátyárságaira annyi gondot fordít; elégnék vélte néhány szép képpel és hangzatos szólammal elvégezhetni Anglia ama hatalmas ipara páratlan történetét, melynek kereskedő gályái inkább, mintsem hadi hajói hódíták meg neki a félvilágot. Mert míg kereskedelme s ipara birtokába vetették a nagy mogulok s a maharadszák arany birodalmait; fegyverei nem voltak képesek megtartani saját fiai amerikai gyarmatait.

Azóta az újabb historica felismerte már az ipartörténet jelentőségét. Felemelte már a történelem színvonalának ama magaslatára, melyen mint egyik leglényegesebb társadalmi tényező helyet foglalt. Felismerte, hogy az ipar consolidálása, az ipar-egyesületek és testületek, a czéhek, a gildek, compagniak s egyéb ily kereskedelmi s iparos társulatok alakulása legalább is oly korszakias tényt képez a népek történetében, mint akár a népvándorlások s a keresztes hadjáratok, akár a politikai forradalmak vagy a hitujítási mozgalmak. Hogy épen úgy egyike volt ama tényezőknek, melyek új birtok és nemzetgazdászati valamint polgári és társadalmi forradalmakat idéztek elő.

E magaslaton mutatják be újabb történelmi tanulmányaink az iparélet történelmét, mint világtörténelmi tényezőt.

A történetkutatást foglalkoztathatja maig az ipartársulások és testületek eredete és keletkezése, azok szabadságai és joggyakorlata. De az kétségtelen, hogy ezek a világnak új képet adtak, az emberiség egész osztályait átalakították, a nemzetek életében új korszakot alkottak.

Kereshetjük és vizsgálhatjuk maig azok eredetét és fejlődését. Kétes lehet még mindig, vajjon a római gyarmatok városainak és municipiumainak, minők hazánk pannoniai és dáciai telepein is voltak, iparos szabad *decurialis*, vagy skláv rab-szolgai *tenuiorum collegiumaiból* maradtak-e fen első elemeik; vagy hogy csak ezek szerint alakultak át a kereszténységgel a római jogot s intézményeket felvett középkorban; mint ezt a régibb történetírók és romanisták Heineccius és Beier,

Savigny és iskolája, Moritz és Kindlinger, Bodmann és Gemeiner és részben még Eichhorn, valamint maig Leo és Mone taníták. Vagy mint mások, nevezetesen a canonisták és germanisták, Maurer és Wilda, Gfrörer, Schmoller és Stieda azok ellenében, ezek keletkezését, már közelebb a középkor egyházi és társadalmi intézményeiben találták. Majd törvényes hatáságaik és jogkörük, szabadságaik és befolyásuk vizsgálatával is szakszerűen foglalkoztak *). Kétségtelenül méltó tárgy lőn arra, hogy már jelenleg, az újabban berendezett legjelentékenyebb egyetemek egyikének, a strassburginak államjogtudományi seminariumában e szak mai legkitünőbb írója Schmoller felőle rendes előadásokat tartson.

A fejedelmek és főpapok, nevezetesen a székesegyházak és monostorok udvarai szabados szolgálai s udvarnokai, a conditionariusok és mansariusok, (mint hazai okmányainkban is Sz.-István óta az Árpád korszakon át ezek alatt az iparosokat jelentik), képezik amazok udvarai szolgálatában a mesterségeket űző első

---

*) Átnézetül ez irodalom újabb és régibb főművei e tekintetben: Heinemann: De collegiis et corporibus opificum. Hallae 1735. — Beier: De officinis opificum. De artificibus palatinis. — De instrumentis. — Gfrörer: Geschichte der deutschen Volksrechte im Mittelalter. — Mazor: Histoire des corporations francaises d'arts et métiers. — Maurer: Geschichte der Frohnhöfe und der Hofverfassung. — Geschichte der Städteverfassung. — Arnold: Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte. Winzer: Die deutschen Bruderschaften des Mittelalters. — Hüllmann: Städtewesen im Mittelalter. — Wilda: Das Gildewesen im Mittelalter. — Handorf: Zur Geschichte der deutschen Zünfte. — Schönberg: Zur wirtschaftlichen Bedeutung des deutschen Zunftwesens im Mittelalter. — Schmoller: Strassburgs Blüthe und die volkswirtschaftliche Revolution. És ugyanaz: Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe, und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im XV. Jh. — Stieda: Zur Entstehung des deutschen Zunftwesens. 1877. — Ezekhez járulnak a városi törvénykönyvek és czéhszabályok gyűjteményeinek nagy kiadásai, mint a francziákra, párisiakra: Depping Collect. des documents sur l'Hist.: Boileau Reglements sur les Arts et metiers XIII-dik századi gyűjteménye. Lacomblet alsó rajnai, Gaupp, Meyer, Gengler, Tzshoppé, Rössler Bischof, Weisz stb. német gyűjteményei. Nálunk a régibb Kovachich Codex juris Tavernicalis mellett újabb Krones Geschichte und Rechtsquellen aus Ober-Ungarn, és nevezetesen Michnay és Lichner Budaváros törvénykönyve teljesen e színvonalon áll. 1244—1421-ig.

iparosokat és testületeiket; a mint ezek szabadon bocsátva és később egyesülve mestereik alatt dolgoztak.

Ott találjuk rendesen őket nagyobb számmal s az ipar virágzóbb gyakorlatában először a főegyházak és monostorok műhelyeiben. Hol a szerzetesektől tanítva és vezetve, ezek s az egyház számára a fővegtől a saruig, s a viaszgyertyától és pecsét-től a zománczos aranykehelyig, az oltár s a dom toronycsúcsáig minden kezdetben velök s általok készül.

Ők népesítik a királyi s főuri vár, a székesegyház s a monostor környékét. Letelepelve képezik s alkotják tövében a várost iparukkal és vásáraik sokadalmaival. Ennek legéletrevalóbb elemét a szabad vagy szabadon bocsátott, gyakorlott és kiképzett iparosok szolgáltatják. Mesterségük üzésével mind nagyobb virágzását eszközlik. Társulatokba s egyletekbe lépnek, szabályokat alkotnak, főnököket, czéh- s atyamestereket választanak érdekeik védelmére s a fegyelem fentartására. A monostor társulati és egyleti, szabadválasztási és testületi jogait, mint Guizot az európai civilisatio történetében írja, átveszik szerzetes mestereiktől, kiknek iskoláiból és műhelyeiből kerültek ki, hogy saját városi testületeiket szervezzék velök.

Ezen ipartársulatok, melyek végre a czéhrendszerben culmináltak, ezzel nemsokára egészen átalakították a városokat, s velök a világ képét megváltoztatva, új korszakot alkottak. Nem szükség önöknek részletesen előtárnom az élénk képet, melyet ezentúl Európa művelt városai élénk állítanak. Elég ha azt röviden pontozom. Az egész közelet, mely addig csak a fejedelmi udvar s a főuri vár, az oligarchia s annak vasalljai körül forgott, most egyszerre a városok felé fordul. Itt virúl fel az új élet az ipar által. Ez lesz rendezett ügyei, biztossága, életkényelme és gazdagsága által a hanyatló s romba dülő vár mellett a kormányzati és hangadó központ; a jólét és fényűzés forrása és helye. Majd önhatóságra emelkedik. Hatalmát és függetlenségét, sőt befolyását és túlsúlyát érdekszövetségek által méginkább neveli, biztosítja és hadaival fentartja. Kezdve a Hansától és a francia XIII-dik századi Compagnie des Marchands-tól a magyar szövetséges bányavárosokon át — melyek csak úgy vittek hadakat védelemre és támadásra, mint akár a Hansa — egész az angol

keletindiai kereskedelmi társulatig, mely Európánál nagyobb birodalmat hódított meg kis sziget hazájának, s azt hozzá még kormányozta is majdnem maig — mindannyi példa rá, mily virágzó hatalommá tudtak lenni ez ipar és kereskedelmi társulatok.

De ez nem is lehetett máskép. A kulturális fejlődés, a műveltség, a befolyás, az állandó hatalom mindenkor csak az iparral, az industrialis törekvéssel járhat karöltve. Nélküle alig képzelhető s annál kevésbé lehetséges. Még ha egy időre megakadt is vagy hanyatlik, a népek régi tőkéit fogyasztva sokáig élődnek belőle. Haladása és virágzása elhalásával azonban megszűnt azonnal a népfejlődés is.

A mai nomád arab és beduin, vagy a fél földmives fellah ugyanazon a pusztákon baraungol, ugyanazon kutaknál itatja nyáját s üti fel sátorfáját, veti s aratja gabonáját, hol az ős atyák, hol Ábrahám és Izsák, Ismael és Jákob legeltették barmaikat. Egyedüli gazdaságát maig nyájaik és rabszolgáik képezik. Erkölcseik, szokásaik a régiek, hanem még inkább elvadultak. Ott túrják még maig majdnem ép oly primitív módon a földet, mint évezredekkel ezelőtt, midőn oda letelepedtek. De a kimerültnek, a nem műveltnek talaja még a szabad ember és a szabad föld daczára is mind szűkebben adja, majd meg is tagadja a sokhelyt elszaporodott ivadéknak munkája elégtelen gyümölcsét. S a kifogyotton csak úgy segíthet, a megfogyottat csak úgy értékesítheti, ha iparos üzlettel összekötve, azt jobban művelheti, és terményét kidolgozva értékesítheti. Ennyire szükséges még első elemében is az iparélet a műveltségre és jólétre.

Ellenben tekintsük azt kifejlődésében városainkban. Mire az ipar uralkodóvá s általánossá lett, az ipartestületek felülkerekednek a kiváltságos patriciusi és hivatalnoki lakosokon. A munka s ipar lesz úgy szólván az egyedüli birtok- és jogforrássá. Egy ily városban minden ember munkás és iparos. Alig van polgár és szabad ember a czéhen kívül. A czéhbelépéssel kezdődnek emberi jogai. — Azon kívül nem is számít. De a mint ebbe belépett, munkás lesz és dolgozik, azonnal meglett testülete és becsülete, védelme s előmenete, életpályája és kenyérkeresete. A felszabadítás által már világpolgárrá, a mesterré avatással városa

törzspolgárává lett. Képesse vált minden joggyakorlatra, sok helyütt kizárólag minden hivatal viselésére is. Czéhlevele kiváltságos nemessége diplomájául szolgált. Megnyílt előtte nem csak a kereset, de a jólét forrása is. Becsületes munkája védve volt a túlzó verseny, valamint a kontúr s a hamisító ellen. Keze szorgalmával emelkedő ipara és tehetősége által emelkedik magasabb pályára. Választó polgárrá és választhatóvá lesz minden hivatalra. Majd esküdtté és tanácsnokká, bíróvá és polgármesterré emelkedik. — Született őre és védője városának, bajnokává is lesz. Mert a város minden kapuja és fala, bástyája és tornya más és más czéh őrizetére és védelmére van bízva. Győr és Kolozsvár s a t. újabb időkig megtartotta falai és tornyai erre vonatkozó elnevezéseit. Közülünk még sokan emlékezhetnek városaink egyenruhás lövész és vadász, tűzér és lovas csapataira, mint a czéhélet végső czopfja maradványaira; a mint azok már csak ünnepeink alkalmával díszelgtek. És ha gyakran már mosolyra indítottak, nem szabad felednünk azért, hogy elődeik kiöntött véréből városaink megvédett falai piroslottak.

Ily magasra emelkedett az ipar a polgári, állami s politikai életben. Nagyobb jelentőséggel bírt még az ethikai, valláserkölcsi és társadalmi irányban. Nem csak mint testületeket, de mint testvéri egyesületeket ott látjuk őket a vallás és keresztény szeretet felebaráti kötelékével egymáshoz fűzve; az egyházban megszentelve és felavatva, a mint templomokat s oltárokat emelnek, közáldozatokat s imákat tartanak, tagjaik számára kór- és szegényházakat alapítanak, hogy őket balsorsukban s inségükben segélyjék, munkaképtelen agg korukban ápolják.

Alig volt valóban az emberiségnek e téren nemesebb és nagyszerűbb socialis intézménye. Befolyása alatt állott a nemzet legproductivabb, legmunkásabb osztálya, melyre, a mi fő, mindig csak a vallásosság s erkölcsiség, a keresztény szeretet s magasb erények, a szorgalom és mérsékeltség, a társadalmi rend és fegyelem, a neveltség, művelődés és tisztesség nevében s érdekében gyakorolta hatását. Mert törekvése még társulati körén túl is oda igyekezett hatni, hogy ne csak saját tagjait védje, hanem az egész társadalom érdekeit; hogy ez az ipartestület a czéh tagjaitól csak jó, becsületes és jutányos munkát nyerjen.

Érdekes világításban mutatják ezt elő az ipartörténet ama nagy okmányai, a czéhek levelei, szabályai és rendeletei. Megismertetik velünk egész műveltségök fokát, annak fejlődését, erkölceit és észjárását. — A ki valaha csak egy ily czéhszabályt olvasott, ha mindjárt jelenleg mosolygott is avas soloecismusain, mélyen meghatva érezhette, hogy annak minden szava az emberiség nagy szellemi és erkölcsi, anyagi és műveltségi érdekeit hangoztatja; kezdve az Isten tiszteletétől egész a társadalmi és családi élet legapróbb részleteig.

Megvolt természetesen e mellett azután e testületeknél a középkor külsőségeinek is azon hagyományos apparatusa, melyet az akkor a sajátságos köztisztesség és műveltség, sőt a tekintély és hatalom lényegének velt. Voltak ünnepeik és meneteik, csarnokaik és gyülekezeteik, vendégségeik, lobogóik és címerjelvényeik. Mind az a szertartásos pompa és látványosság, melyet még mi is nagyobbára ismertünk, már csak külsőségeiben farsangi bohóságaikból, a czéhláda hordásából, akkor, midőn ez intézmény jelentőségét veszte enyészni kezdett. A test már rég hanyatlott s haldoklott. A szellem tűnni kezdett belőle. Ami megmaradt, már csak külső látványosság volt, az idejét túlélt, a kor igényeit többé ki nem elégitő intézmény helyett.

Ily factorrá fejlődvén a középkorban az ipartestületi élet, méltán kérdezheti a történelem, hogy változtatta meg hatalmi állását és befolyását?

A kérdéssel szemben úgy áll a történelem, mint akár a római colosseummal, vagy a veronai amphitheatrummal. Ott áll még részben félig-meddig épen. Körülötte is ott pezseg még az élet és virágzik a város. Kérdezni akarnók szinte, mért hagyta el colossalis csarnokait és páholyait, mikor lépett ki belőle, miért hagyja romba dőlni. Miért építi óriási ezredéves falai tövébe apró circusát és színházát, mint a fecske a palota párkányzata alá sárfészket; a helyett, hogy használná még mindig ép falait vagy kijavítaná romjait.

Nem lehet! Az élet lehe elfujta örökvalóságra szántnak látszó épületét. Más, új erkölcsi rend lehetetlenné tette többé használatát. A vadállatok és viadorok véres spectaculumainak véget vetett a kereszténység új erkölcsi érzete. Valamint az ipar

szűk testületeit és feszes ceremonialéját szétszakította a kor tágabb körre intézett új iránya, az általános szabadság és boldogulhatás eszménye.

A történelemnek uraim, nem szabad soha kitérni e nagy kérdések elől; emelkedjenek azok bár mint a rejtélyes sphynx útjába. Körébe fogja azok eszméit, s a napi kérdések fölé helyezve, emelkedett iránya keretébe illeszti tényeik horderejét.

Ránk azonban jelenleg előbb külön feladat is vár. Nekünk, társulatunk történelmi munkálkodásának előbb hazai iparéletünk múltját is föl kell derítenünk, hogy számunkra a jelen feladatait a történelem szövétnekével megvilágíthassuk.

Volt-e és milyen hazai iparunk? Oly kérdés, melyre sokan a felelet helyett s előtt kételkedve rázhatják fejüket, vagy mosolyra vonhatják ajkaikat a magyar ipar felett, melynek épen az ellenkezőjét vélhették valónak.

Most csak adatokkal lehet tehát beszélnünk. És válaszolhatunk is azokkal.

Nem is lehet szándékunk, valami chauvinisticus felfogással egy külön eredeti exclusiv magyar iparról és annak történetéről szólanunk.

A kérdés ereje nem is állhat ebben. Ez csak azon értelemben birhat valódi tényező jelentőségével: hogy mennyire vett részt országunk az európai, a nyugati nagy culturalis törekvésekben és műveltségi áramlatai mozgalmában. Mennyire követte ezeket nemzetünk. Mivel járult hozzájuk. Mily új elemeket hozott netalán beléjük és közéjük.

Erre, uraim, történetvizsgálatunk mennél mélyebbre ereszkedik a kérdésekbe és részlettanulmányokba, annál teltebb kézzel, öntudatosabb és büszkébb fővel emelkedik fel belőlük a válszra.

Egy újabb, a mily szellemes, úgy a szokás szerint kissé felületes francia író (Asseline) könnyedén kontárkodva beleereszkedvén történelmünk legmélyebb és legvitálisabb kérdéseibe, azon más-kép nem épen helytelen megjegyzést teszi, hogy monarchiánk népeinek ma egyéb gondja sincs, mint országaik, tartományaik

nemzetiségeik poros s elsárgult okmányaival előhozakodni. Mind-egyik csak nemzetisége és történetjoga s élete jogczimét keresi. »Képzeljük — ugymond gúnynyal — Franciaországot, a mint a Fronde idejében a Provence és Bretagne, Bearne és Gascogne s több egykori, mindannyi külön tartománya s országa most újra külön autonomiát követelő okmányaival előállana, mintha Richelieu és XIV. Lajos soha nem is léteztek volna.«

Valóban így van valahogy, ha mindjárt kissé túlozva s ignorálva is a tényleges állapotokat, mint ez az elfogult idegeneknél a napikérdésekkel szemben rendesen történni szokott. Az állítás az ép ítélet rovására itt nevezetesen kettőt feledett, hogy a teljes igazságot felismerje. Egy az, hogy hát még az egy nyelvű Franciaországnak is volt ilyen korszaka, melyben nem olvadt még egygyé sok nemzetisége és tartománya; habár ez szerencséjére jóval hamarabb, két századdal előbb állott be; és hogy szerencséjére volt akkor Richelieuje és XIV. Lajosa; minőre nekünk, akkori szerencsénkire és későbbi szerencsétlenségünkre még nem volt akkor szükségünk. De bizhatunk még azért államunk élet-erejében, hogy mire az elkerülhetlen szükség végre beáll, előhozhatja még mind a kettőt. Más az, hogy sokszor a fogadatlan ügyvédek is felizgatják feleiket mindenféle érdeknél fogva, igazságtalan követelések s igények formálására. De a bírón áll az igazságos ítélet. S ez ha kötelességét teljesíti, lelkiismerete szerint, nem a rajongó ábrándok, hanem az örök történeti igazság hiteles okmányai szövegének ereje, s a tényállás szerint fog dönteni.

Uraim, mi meglehetősen mély tekintetet vetettünk már eleve ez okmányokba. És ha még nincsenek is hazai és nemzet iparunk összes okmányai kimutatva; mégis mielőtt az ügyiratok teljesen becsomagolva volnának, előadói tisztünkben annyira eljárhatunk, hogy legalább előleges tájákozással és információul szólhatunk már vizsgálataink eredményeiről; fentartva bár a döntő ítéletet a végeredményre.

Annyit régen tudunk már, hogy ipartörténetünk első okmányai is oda utalnak az európai keresztény civilizáció első elemeire.

Azon nap óta, hogy a magyar birodalom királysága a keresz-

ténység felvételével megalakult, mi is úgy, mint Európa minden művelt nemzete a műveltség ez áramlatát hiven követtük. A keresztény nyugati civilizatio tiszta és dús forrásából merítettünk azontúl. Mindig solidaritásban álltunk vele. Bátran fenhargon ismételhetem ebben, mit már máshol magam és mások épen úgy elmondhattunk : hogy az európai keresztény polgárosodásnak nincs egy eszméje, mely nálunk meg nem fogamzott volna ; nincs vívmánya, melyet nemzetünk fel ne karolt volna. De erre épen úgy birnia kellett a műveltség kellő elemével, valamint képességével és tehetségével. Tudjuk pedig, hogy vannak és voltak nagy népek és nemzetek a keleten épen úgy, mint éjszakon, melyek erre képeseknek maig sem bizonyultak ; kiket sem az önállás, sem a szabadság lehe nem hatott át, kiknek műveltsége ezredéveken át még örökös kiskorúságban teng.

Kétségtelen, hogy valamint a nyugati műveltség elemeit befogadtuk s átültettük ujra hazánkba, hogy valamint megerősíteni és termékenyíteni képesek voltunk azt, úgy megvoltak az ily honkereső, hódító s államot alkotó népeknek is, mint nemzetünk, nemcsak ős kulturai származásuk elemei s emlékei ; de nem is lehettek legalább a legszükségesebb ipar- és műtárgyak gyakorlata nélkül.

Ott voltak már bizonyára a magyar táborban is a fegyvergyártók és ötvösök, ott a szíj- és kerekgyártók, a sisak és pánczéллеmez és nemez, ott a bőr és prémkészítők s a szőrme-szűcsők. Egy ily egész népet magában viselő hadtábor sok fegyvert és eszközt, kincset és holmit zsákmányolhatott. Nem egy ellenség kezéből kivehette a kardot, fölszedhette a legyőzött hadseregek elvetett fegyverét, elvehette a megfutamodott ruháját, marháját és nyáját. De az élet és had szükségleteiben nem hagyhatta magát erre. Hogy még fegyvere s öltönydisze is ezenfelül saját jellegével birt, azt mai archaeologiai nyomozásaink is kétségen kívül helyezik.

Nemzeti muzeumunknak igazgatósága eléggé nem méltányolható belátása s gondja által, ezzel legujabban szakszerűen berendezett egész terme tanuság már jelenleg erre.

Első árpádkori okmányaink telvék a hazai iparélet és történet adataival. A királyi udvar s a megye vára, a

székesegyház s monostor körül ott találjuk, adomány-leveleik szerint, az udvarnokok és várjobbágyok szabadosai közt az iparosok számos nemét; kezdve az aranyművestől s ötvöstől, ki a basilika keresztjét s a hiteleshely pecsétjét készíté, egész a viaszgyertyamártás és pecsétöntéssel tartozó méhé-szig, mindannyi köröskörül megtelepedve lakik. Földeket osztanak ki nekik, melyeken csoportosan foglalnak együtt házhelyeket. Nem csak okmányainkban, de még az életben is maig rá tudunk mutatni ily telepekre régi királyi vagy megyei városaink s egyházi székhelyeink körül. Zólyom királyi vára mellett — hogy csak egy példát mondjak — így maig a köröskörül levő faluk nevei jelölik még, hol voltak eredetileg megtelepítve nem csak a vár őrei és csőzei, az erdészek s a vadatmotozó vadászok, de a halászok is, és kovácsok, kocsigyártók stb. Így lehet ezt nyomozni számos helyütt első korszakunkból már. Majd látjuk, hogy keletkezik ez iparos telepekkel, belőlük a fejedelmi udvar és megyei vár, a püspöki szék és monostor tövében a város. S a vár rég romba dőlt már, míg helyében rendesen ott áll most is a székesegyház körül a virágzó város. Példa rá akárhány: Esztergom és Fehérvár, Veszprém és Pécs, Nagyvárad, Vác és Temesvár stb.

Legnemesebb civilisatori ténye bizonyára királyainknak és főurainknak, főpásztorainknak és szerzeteseinknek, tehát műveltségünk akkori főfactorainak, hogy importálnak a keletről, délről és nyugatról művészeket és iparos gyarmatokat. Hogy telepítik meg a hadak által kipusztult vidékeket, hogy pótolják a küzdelemben kifogyott nemzetségüket mindannyiszor, a mennyiszer erre szükség volt.

Elég Önöknek, mint történelmünk lelkes barátainak s avatott ismerősinek csak nagy királyaink: Sz.-István és László, III és IV. Béla neveit említenem, hogy Önök elé állítsam a polgárosítás e nagy művét. Mint hozzák be előbb keletről és délről a bizanti s olasz művészeket és mestereket, városaink iparos, ugynevezett latinusait, akkor, midőn még a többi nyugat is onnét hordatta őket. Majd az államfoglalás és alkotás, a honvédelem és fenntartás nagy műveiben már kiveszett nemzetségeink elpusztult helyére behívják a szomszéd német szászok és frankok, bajorok, thuringiaiak és flandrok iparosainak egész csoportjait is. Po-

zsonytól Szebenig és Brassóig megtelepítik. Nyomukban minde-
nütt gazdag kereskedő városok, dús bányatelepek, nagy iparos
testületeikkel alakúlnak, a magyar törvény és fegyver, a szabad
állam s alkotmányos liberalitás oltalma alatt.

A XIII. század közepe előtt már szerencsésen és sikeresen
be van fejezve e nagy mű. Létesítve van az átalakítás e korszakias
nagy ténye történelmünkben; s vele egyszersmind teljes szerve-
zetet nyernek az iparos testületek. Épen az időtájt körülbelől,
midőn Franciaországban Páris nagy prevot-ja Boileau első ál-
lítja össze és szerkeszti az iparos testületek czéhszabályait.

Ha csak a Monumenta Arpadiana című nagy mű-
ben, melyet Pozsony városának nagy tudományú fia: Endlicher
István történelmi irodalmunk egyik legkitünőbb alakja tett közzé
összeolvassuk az Árpádházi királyok által alkotott városaink szá-
mára kiadott szabadságlevelek sorát, úgy már közel a félszázat
úti meg ezek száma.

Pedig ezek sora ebben még sem nem teljes, sem nem jelzi
a város első alakultát, sem törvényhatósága szabadalmain felül
nem adja azok teljes ipartársulati szervezetét. Az országnak már
akkor jóval több virágzó városa mutatható ki, mint a mennyinek
szabadságlevelét az időből bírjuk. A legtöbb azok közül is már
rendezett kész állapotban lép bennök előnkbe. Nem egynek fenn-
maradt szabadságlevele ekkor már az előbbi elveszettnek meg-
ujítása; vagy csak IV. Béla s az utolsó Árpádok által önkor-
mányzati újabb adományozása és rendezése, az előbbi nagy or-
szágos katasztrófák után, melyekben a legtöbb város chartáját,
vagy annak már joggyakorlatát elveszthette.

Hogy mily kifejelett volt e városoknak ipartestületi élete és
szervezete, ha erről meggyőződni kívánunk, hasonlóan csak egy
pillantást kell vetnünk ama nagy és szép műbe, melyet Pozsony
egyik előkelő intézetének két kitűnő tudós tanára: Lichner és
Michnay tett közzé: Budaváros a törvénykönyvének,
e tudományszak mai színvonalán álló nagyszerű kiadásával. Benne
a XIII. század óta ismeretes városi e nemű rendeleteink bőven
illusztrált szövegeit bírjuk.

Mindezen városi alkotmányainknak pedig, melyeket a ma-
gyar állam, a területén letelepített gyarmatainak, vagy mint ő

szépen és nemesen nevezé: vendégeinek, hospiteseknek adott, ugyan azon liberális alaptétele volt, melyet az ország alkotmánya a nemzetnek nyújtott. Sarkalatos elve az önhatóság és önkormányzat volt és pedig oly fokon, mint azt a mai legliberálisabb charták hirdetik. Minden polgár független és szabad volt minden földesuri hatalom alól; sőt a megyei kormányzattól is s egyenesen csak az országfeje: a királynak, tárnok-ministere által gyakorolt hatalma alatt állott. Egyébként pedig csak egyenlőik által, saját testületök, velök egyenlő polgártársaik által voltak kormányozhatók s ítéelhetők. S e hatóságot is a világít s egyházit, lelkészöket s polgármesterüket, valamint bíráikat, esküdteiket és törvényszéköket magok szabadon választották. *) Épen így külön lefelé érvényesült ismét az elv az iparostestületek, a czéhek chartáiban s életében, hol ezek saját körükben megint önhatósággal és saját törvénykezéssel, valamint szabad választással bírtak. Mig ismét 'a városok felfelé apelláciában is, ügyeiket hasonló jogú más városi polgártársaikhoz fölebbezhették. Vetekedhetnek valóban városaink ez alkotmányozó chartái bátran a világ bármely városa szabadságaival.

A szabad népek amaz ős institutiói, melyeket nemzetünk alkotmányos életében mindig nagyra tartott s elévülhetlenül megörzött: a semmit rólunk nélkülünk elve, s hogy mindenki csak saját választott bírái és főnökei által ítéelhető és kormányozható, régi alkotmányos tételek nagy elvei nyertek csupán kifejezést a városok iparos testületeinek adott e jogokban. Nemzetünk készséggel megosztá ezeket a vele egy vonalra emelt iparos vendégeivel.

Nem is hallunk itt nálunk semmit, a városoknak az uri hatalom és nemesség, a hivatalnoki ministeriálisok és városi patriciusok úri törzscsaládai közt forrongott versengéséről. Városaink okmányai arra mutatnak, hogy azok kormányzatát, főhivatalait kezdet óta nagyobbára iparosok s ezek testületeinek tagjai viselték; és hogy az ipar és a mesterlevél elegendő jogczim volt, mely őket erre képesíté. Pedig köztök, mint itt is Pozsonyban, a királyok komáit találjuk, s előkelő magyar nemes családok ivadékait,

---

*) Lásd ezeket részletesebben: Ipolyi Beszterczebánya városa műveltség-történeti vázlatában.

mint hasonlóan itt a Marczalfyakat már 1347-ben, mint a város polgármestereit. Valamint Budán váltakozva a német és magyar iparosok egyaránt a főbirák; és Szepesben I. Károly király udvari ötvöse már megyei alispán is. A legtöbb helyt, mint bányavárosaikban az előbbi nemes birtokosság, földbirtokával együtt beléolvad s egyesül a várossal a közös bányaiparra, s aláveti magát önkénytesen a város polgári joghatóságának.

Nem csoda azért, hogy magyar városaink már a középkor óta minden nemzetbeli iparosoknak nemcsak menhelyévé, de valódi hazájává lőnek. Seregesen vándoroltak beléjük, boldogulásukat keresni s megállapítani, mint akár később Amerikába. Tisztelettel és szeretettel teltek el az ország iránt, mely szabadsága teljében és védelmében részesíté őket.

Ily magasra emelte uraim az iparos testületek polgáraiból álló városaink életét a magyar állam. Hogy magasabbra nem nevelhette, annak mérsékeltebb körülményeink, kedvezőtlen viszonyaink, folytonos hadaink s ezekben megfogyott népünk okozhatták.

De hogy városaink sem nőttek fejünkre, hogy testületeik nem kerekedhettek államéletünk fölé, nem válhattak ki egészen belőle, mint például a Hansa, vagy a német közvetlen birodalmi városok, annak kétségtelenül városaink exclusiv polgári szelleme, s idegen nemzetisége mellett is, természetes állami és kormányzati józan érzékünk és politikánk szabhatott határt. Nálunk állami organismusunkban sem az aristocratia és oligarchia nem fejlődhetett feudalismussá s vasalli hűbérre, mint a német birodalomban harmincz és néhány országot alkotva. Sem a nagy városok nem képezhettek mindannyi önálló respublikát, mint Olaszországban; sem a királyság nem lehetett oly absolut hatalommá mint Francziaországban; de végre a megyék sem képezhettek egymástól egészen elváló oly kantonokat mint Schweizban.

A nemzeti hanyatlás korszakában a városok virágzását éri mindjárt nálunk is mint mindenütt először a csapás. Az idegen uralkodás, a török járom, a párthadak megakasztják az iparmozgalmat. A városok falai megé menekül a lakosság. Táborrá lesznek ismét és várakká. Előzőnli őket a nemesség. A polgárok czivakodnak már velők. Elvesztik ők is iparos jellegüket. Nyárs-

polgárokká lesznek, inkább apró földjeik és házaik érintetlen birtoka, mint az iparüzlet s kereskedelmi forgalom érdekli őket; kifordítják minden irányban szűkkeblű féltékenységeket. Kizárólagos természetüknél fogva nem tudnak a nemzettesttel egybeformni. Idegen nemzetiségi korlátoltságuk merevebbé lesz. Nem képesek a nemzetet mozgató és lelkesítő nagy eszméket megragadni. Ez által elvesztik befolyásukat, mely őket másképp méltán és jogosan megillette volna, és oly jótékonyan hathat vala a nemzet tulsúlyban levő aristocratiája és nemessége életére és politikájára, sőt kormányzatára is. A közéletben nincs többé szerepök. Az ország tanácsában és gyűlésein nem vétetik számba szavazatuk. Minden átmenő had, ellen vagy jó barát zsarolja őket; s ők nagyobbára mindenkivel készek tartani a szerint, a mint tehetik s a legkönnyebben menekülhetnek ismét tőle. Országos nagy nemzeti és hatalmi elvek helyett, apró helyi kérdések érdeklik, őket csupán, s legfeljebb még a hitújítási, pártszakadási viták egyházfoglalások stb. foglalkoztatják. Ime városaink hanyatlásának okai, melyek bennök sokhelyütt az ipart is lassan megölték vagy csak elfojtani segíték és tengésre vitték.

De nekünk nem városaink, hanem iparunk élete és története levén tárgyunk, ha rámutattunk virágzása feltételeire, melyeket a városokban számára alkottunk, — ki kell még jelölnünk, mint fűződnek e közben a kezdet óta már hazai és nemzeti iparunk szálai.

Nem kell félnünk még a mai legcosmopolitább természetű ipari áramlattal szemben sem, hogy nevetségessé tesszük magunkat, chauvinismusba esünk, vagy épen paradoxont mondunk, ha hazai és nemzeti iparról szólunk.

Kétségtelen, hogy minden kezdetleges ipar, mint például rendesen az ő s h á z i i p a r is, épen úgy eredeti, népies, nemzeti formákat ölt és saját eltérő gyakorlatokat mutat, valamint a legmagasabb ipari művelődés ismét nemzeti műveltséggé lesz. Rendesen csak a közönséges, a közép ipar az, mely világpolgári jelleggel bír; melynek nincs sem hazája, sem országa. Ez az, mely inkább gyárilag magasb műérzék nélkül készül. Mert a mint némi műirányra s műizlésre emelkedik, azonnal felveszi magára a nemzet egyéni jellegét, még a gerencsér fazekán és cserepén is.

Mint a görög s etrusk vázákon, mint a római terra sigillatán, mint a chinai és japáni, a sèvres-i, meiseni és bécsi porcellánon, úgy veszi fel ismertető jellegét, akár a mi mult századi durvább holicsi és stomfai, pozsonyi és tatai kezdetleges vagy éppen paraszti majolikánkon. Nemcsak a szak- és műértő, de a laikus is észreveheti ezt; ha egykét gyűjteményünkben látta, azonnal megismerheti rajta a művészeit jellemző vonásokat.

Ős háziparunk pedig, mely eddig mintegy tudtunkon kívül létezett, díszesen és dúsan képviselve megállotta helyét még a többi nemzetek versenyében is a bécsi világkiállításon. E gyűjtemény képezi már felállított országos iparmuzeumunk egyik alapját. És jelenleg bizvást, mint tényező léphet elő dús alakzataival s idomaival az európai népek felélesztett hasonló műformái s alakrajzai gyűjteményeinek kiadásában. A mű, melyet a kormány külön bizottság megalakításával, Fischbach avatott rajzai és színes képei kiadásával létesített, a többi nemzetek hasonló vállalatai közt ezen tanulmányaink kezdetén méltó helyet biztosít nemzeti háziparunk számára.¹⁾

Majd most fogjuk ismét itthon, midőn kint bemutatott s méltányoltatott, háziiparunk műveit és mintáit ismerni és becsülni tanulni. Majd most fogjuk fonása és szövése, himzése és kötése érdekes ornamentális alakzatait méltányolni, melyeket kulturája őskorából antik műveltségünk örökségeként hozott át. Ott találjuk őket még sok helyütt már csak rejtezve népünk főkötőin, ingvállain és pártáin, egri vagy somogyi cifra-szürein és tulipános ládáin; mintegy ott feledvén rajtok ékítményi műizlésünk több száz vagy ezer éves alakzatait.

Mily hatással volt pedig egykor nemzeti iparunk e divata, szabása, ornamentikája a viseletben, mutatja az, hogy hazánkban a népünkkel érintkező népségek rendszeren felvették még újabban is a magyar népviseletet; nem csak a magyarok közé beolvadtak, mint például Eger stb. vidékén; hanem

---

¹⁾ A házipar ornamentikája hasonló kiadásai péld. Lay: Ornamente südslavischer nationaler Haus- u. Kunstindustrie. — Fischbach, Ornamente der Gewebe; s a most kiadás alatt levő »Magyar házipar« főnemlített mintái.

ott hol a tótok és németek stb. maig is megtartották nyelvöket, szintén felvették a magyar ruhát és szokást.

Jelenleg természetesen a népviselet, a házipar már mind inkább eltűnőben van eredetiségében. A civilisatio árjának ama nivelláló hatása, mely egyenlítő, romboló munkáját rendesen a kiváló- és kitűnőnek, az eredeti — s egyéninek elmosásával kezdi, már nem sokára elsöpri ezt is.

Szerencsére, hogy még az utolsó órában nyomait felismertük; másképp itt is csak egy tabula rasa maradt volna számunkra. Ezzel is szegényebbek leszünk vala, ősiparunk elemei végnyomait sem lévén, mint annyi más végleg elveszettet, többé képesek kimutatni. Mig így legalább könyvben ismét és muzeumban, kiadásainkban és kiállításainkon, ha nem a népéletben és nemzeti műformáinkban fentarthatjuk és örökíthetjük ős népiparunk eredeti mintáit és motivumait.

De az ős, az autochton házi műipar épen úgy, mint az autochton nemzeti állapot egy magából nehezen fejlődik magasabb műveltségi állásra. Idegen új termékenyítő elemnek kell hozzájárulni. Vegyületlen ős culturák alig léteznek. Ha igen, azok vagy alacsony fokúak vagy stationariusok, megcsökönösödtek. A mai nyugat-európai népek nagy kulturai képességeket és magas műveltségeket annak tulajdonítják, hogy számos nép culturelemei vegyültek el beléjük: a czelták és czimberek, a gallok és frankok, a román és germán népek ős-culturái. A népek szellemi világa fejlődésének épen úgy egyik főkelléke az érintkezés, a társadalmi elvegyülés, valamint az az egyes emberek képessége fejlesztésére szükséges. E folytonos viszony szálai szövéséből áll sokszor az észrevétlen, csöndes és lassú kulturai növekvés is.

A jelenkor egyik nagyszerű ténye, mond egy távoli, primitiv civilisatio kiváló írója, hogy a kor műveltségét nem egy nép, hanem valamennyi képviseli. Hogy azt nem csak az egyik veszi át a másiktól, hanem mindannyi már is előbbi ős culturánépektől örökli.

Nézni kell csak például népünk házipara himzési és szövési ornamentikáját, mely, a mint sokban kétségtelenül ezredéves gyakorlatot mutat és az árpádházi korszakban bizonyára már ott állott, hol ma; úgy a szakértő előtt feltárja még műelemeit is.

Könnyen felismerhetők még ékitményeiben a keleti és bizanti ornamentika s ennek alakzatai mellett a primitív, az elvadult és eltévedt naturalisticus irány. Majd feltűnnek a sajátos különváló kedvencz alakzatok vonalai is, a mint azok egyre ismétlődnek. Sokszor szálról szátra, színről színre észrevehetjük bennök mint szötte műeszményeit és képeit, ábrándjait és vágyait századokon át ez ünnepélyes öltöneyei, terítői és lepedői himzésébe, melyeket nem a piacra, de a családi szentély boldog ünnepei s eseményei számára készített.

Bennök olykor még a népek fejlődése menetének egész története is rejlik. Származásuk, más népekkel való érintkezésük, vándorlásaik és letelepedéseik történetének egész művelődési skálája észlelhető lesz ezekben, ha egyszer majd teljesen birjuk s a végső részletig elemezve átvizsgálhatjuk a bő anyagot, melyet a házműipar emlékei nyújtanak. Talán felfedezhetjük még ekkor külön nemzeti műtypusaink alapeszméit, műalkotó idomainkat beszöve és kihimezve egy és más sajátos ornamentikánk alapelemeibe. Talán feltalálhatjuk köztük az annyira kedvelt s méltán szemrehányt nemzeti sallangokat és sujtásokat is.

Mint minap egy kitűnő külföldi ethnograph állítá, hogy a népköltözést, és nevezetesen épen a magyarok útját is, még az ázsiai fűnemek nyomán fel lehet ismerni, melyek hadainknak a keletről mai hazánkba vezető költözési útján maig feltalálhatók¹⁾; úgy nagyobb biztossággal lesz talán elmondható, hogy háziparunk nyomaiból még ősiparculturánk útja szintén kivehető.

Nagyobb még háziparunk politikai nemzetgazdászati jelentősége. Nemcsak sajátos, kedvencz és jellemző izlésében, hanem rendesen műgonddal és tartósan alkotta benne szükséglete s ékessége tárgyait az egész nép maga. Ez által pedig függetlenné tette magát, és szabaddá szükségletét az idegentől. Meggazdálkodta a fölös költekezést. Mert csak annyia lehetett és volt, a mit saját keze munkája alkothattott. Ez a versenyben inkább a munkához, mint a költekezéshez fogta. A munkafelosztási sokszor túlzott és fonák elméletnek, az ilyesmi csupán barbár álla-

---

¹⁾ Hahn : Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien, Grichenland und Italien in das übrige Európa. Berlin 1870.

potot jelezhet. De ma túl vagyunk már jó részt eme nemzetgazdasági doctrinák merevségén is. Ezek összeegyeztetése, a házi és szakiparnak saját körében egymást kiegészítő művelése, jelenleg már a józanabb törekvések feladata.

Az idegen ipar, valamint műveltség érintkezései csak ott veszélyesek, hol az egészen műveletlen és tehetségtelen tunya vagy depravált és demoralisált népet az egyszerű importra kényszerítik. Hol az olcsó és nyomorúlt gyártmányért oda adja, mint az afrikai Tiktombu az üveggyöngyért s az amerikai Siouri a rakipálinkáért értékesebb ősterményét s elveti saját nemesb készítményét. Valljuk be, hogy sok helyütt majdnem ennyire jutotunk már, különösen felföldi népünknel, hol a kartongyár batyus colporteurjei vagy minden falu pálinkatőzsei darab rongyért és kolompérszeszért váltják be a nép véresverejtékű munkája gyümölcsét.

Ellenben hol a szorgalmas, munkás, tehetséges nép az idegen ipart assimilálva veszi fel magába, akár saját termelését javítva utánzásával, akár munka erejét jobban értékesítve vele és mellette, ott az csak gazdagítja s erősíti anyagi állapotát és műveltségét.

Példa rá nemcsak háziparunk, mely e processuson annyi ezer éven át sokszor átmehetett, hanem magasabb műiparunk is; sőt mondjuk ki bátran: még kis művészetünk is.

Hazai műtörténetünk tanúság rá, hogy a középkori nagy műizléseket nemcsak pusztán sajátunkká tettük, hanem azokba részünkről is új tényezőket, új műalakokat és műelemeket hoztunk. Az európai műirodalom egyik első, tekintélye elismerte ezt. ¹⁾ Műtörténelmi munkáinkban pedig kimutattuk a magyar árpád-korszaki félkörív-román izlés nevezetes és kiváló sajátságait. ²⁾ A művészetnek valóban oly fokára jutott ez időszakban az egyházépítészet hazánkban, hogy egyaránt új alaptervezeteket

---

¹⁾ Auch auf Slavische und Magyarische Stämme werden die neuen Kunstformen übertragen, und auch von diesen nicht durchaus ohne Bethätigung ihrer Eigenthümlichkeit aufgenommen, — mond Kugler a középkor műtörténetét először megalapított munkájában.

²⁾ Ipolyi kisebb munkái. Magyarország középkori építésze. A középkori szobrászat Magyarországon. I. 27. 33. 75.

valamint ékítményeket alkotott. Franciaországnak, hol a világ legnagyobb művészi alkotása, a csúcsív izlés akkor a XIII-dik században már legmagasabb fejlődését érte el Európában, egyik legkiválóbb művésze: Villard d'Honnecourt a cambraii híres dom építész, hazánkban járván az időtájt, méltónak tartotta templomainkból a máshol nem látott műmintákat berajzolni albumába. ¹⁾

Nem kisebb fokot érhetett el műiparunk így az ötvösségben, mert arany s ezüst zománcz-műünk külön műipart is alkotott. Már a magyar vezérek őskora e nemű maradványai meglepően mutatkoznak. Első királyainknak pedig egész mellszobrát birjuk már érczben és zománczban. A középkorban ez páratlan virágzásnak indul nálunk. A keleti rekesz, sodrony s egyéb zománczok leg szebb alakzatú dús és választékos combinatióinak minden nemei keletkeznek, oly változatossággal és kiképzéssel, s ehhez oly nagy számban is, hogy velök külön magyar és erdélyi zománcz-nemekkel gyarapítottuk a világ e nemű ötvösiparát és művészetét.

A mű- és történelmi- emlékek tavali budapesti kiállítása alkalmával már mintegy ötféle ily külön jellegű zománcz-nemet és külön műgyakorlatokat voltunk képesek annak leírásában meghatározni. Nem is említve a magyar ötvös díszművek ott tárgyalt másnemeit. ²⁾

Nem fog ezután senki csodálkozni azon, hogy a műszerető Estei Ipoly herczeg- és bibornoknak, mint esztergomi érsek- s egri püspöknek kincsei egykorú összeírása jegyzékében, melyet az akkori mű- s irodalmi renaissance magaslatán álló műértő udvaronczaik készítettek, az erdélyi zománczművel díszített billi-komait különösen ennek megjegyzésével kiemelve találjuk. S a mint társulatunk, művészetünk ez okmányait a régibb inventariumokat egyre kutatja, előhossa s kiadja, úgy mindenfelől nagy-szerű ily hazai zománczkincs ismerete tárul ujabbán előnkbe. Mig másfelől régiséggyűjteményeinkben és kincstárainkban most

¹⁾ Az egykorú ó-francia jegyzet szerint, melyet rajzkönyvébe irt: *J'étois un foisen Hongrie. La vi jo pavement d'une glize de si fait maniére.* Lásd az előbbi id. h. 33.

²⁾ Magy. mű és tört. emlékek kiállit. — Műtörténeti tanulmány, különös tekintettel a magyar ötvös- és zománczműre.

ismerjük fel újra nagy műbecsű példányaikat. De nemcsak mi; felismerte azokat már a szemes ipar is. Észrevette, mily sensatiót kelt kitűnő becsők. Felélesztette azoknak nemcsak kereskedését, hanem készítését is. Jelenleg utánzásai is már nemcsak műkedvelőket szereztek nekik, de piaczot is. Közönségesebb gyártmányaik Hollandia s Amerika piaczaira már mint magyar ékszerek importáltatnak; zománczremekeink pedig egész a Windsori udvarig keresettek. Természetesnek fogjuk találni ezen műiparágunk kifejlődése mellett, hogy a XVI-dik század óta magyar ötvösművet és zománczkészítést tanító több magyar szövegű eredeti codexunk maradt fenn. Ezek egyikének szerzője Kecskeméti Péter, ki saját nevével számos ötvösmester kortársa nevét fenhagyta, a mint nevezetesen a zománczmű különféle kezelését az egyik vagy másik gyakorlata szerint leírja. A brassai híres Zömör ötvös családtól kezdve, mely már a XV-ik század eleje óta Kolozsvárt is üzte e műipart, egész az aranyműveseiről híres Amsterodamig figyelemmel kíséri művészeti technikáját, feljegyezvén mindazt, mi különösen a magyar zománczkészítésről ismeretére jutott.

Ily nyomok és adatok mellett tökéletes összefüggésben mérthető, mikép válhatott a békési ajtói földmivelő parasztgazdának fia, s a festészetben korszakot alkotó híres Dürer Albertnek atyja, a békés-gyulai ötvösmestereknél oly kitűnő aranyművessé, hogy az iparműben gazdag Nürnberg egyik első mesterévé vált. Érthető, hogy gyulai zabolamíves ötvöstestvérének fia ismét Kölnben, a virágzó kölni aranyművesek közt egyik első mesterré lett. Oly apró városok, melyekben ma alig található csak egy jóra való szatócs is, akkor arany s ezüst diszedényeket készítettek. Mint például Korpona, hol a szövetséges magyar bányavárosok a király s tárnok számára felajánlandó drágább s művészibb ezüst serlegeket készíttetik. Mily ellentét a mai kifejlett iparhaladással szemben; midőn fővárosaink aranyműveseinek nagy része is csak a cseh gyárak rosz és hamis arany s ezüst portékája és holmije elárúsításával foglalkozik. Csak is addig virágzottak ime e városaink is, míg magasabb iparéletük volt. A mint ez hanyatlott s enyészett, elhalt vele az élet; kiszállt belőlök az éltető lélek; s most csak tengő ipart és tengéletet folytat-

nak. Míg akkor oly városokban, mint Beregszász vagy Medgyes az első akkori szobrász Stoss Vid fiai telepedtek meg atyjok művészetével, alkotva műtermekben hazai nagyszerű gót- szárny- és szekrényoltáraink dús faragványait. — Hogy alkották ennek műveit másutt mások, nem folytatom most tovább. Mert íme csak egy-két legmagasabb iparág gyakorlatát említve is, mily bőven szólnak kút főink. — Félnem kell, hogy előbb kimerítem rövid időnket, s az Önök becses figyelmét és türelmét, mintsem adatainkat, vagy csak példáimat is.

Pedig mindezeknek éppen csak a kezdetén állunk még. Csak most kezdenek megnyílni kútforrásaink; csak most jutottunk az Önök levéltáránál ismét egyik legdúsabb érhez.

Ha mégis végül itt nem állapodom meg, tulajdonítsák azt, Uraim, a mai élénkebb történetérzéknek s ama gyakorlati felfogásnak, mely a történelmet is már, ha nem mai divatos tapasztalati tudománynak, legalább a régi világítószövétneknek kívánja tudni

Másképp is ama történeti iskolának vagyunk hívei, mely a historiát nem csak a múltak tanújának, a testis temporumnak, hanem az élet mesterének is, vitae magistrának tartja.

Felkeressük még ipartörténetünk adatait is a múltban, hogy velük megalapítsuk léte feltételeit a jövőben. A történetírónak, ha valaha, jelenleg Janus-arczczal kell a múltba és jelenbe tekintenie; hogy midőn kitárul előtte amaz, lássa benne ennek feladatait is. A történelmi szellem, ha a múltak tényei után járt, tanulságával mint szövétnekkel a jövő elébe fog világítani.

Önök tudják, hogy az iparügy, az iparkérdés ma hazánk égető s elsőrendű kérdésévé lett; tudják, hogy az az országnak élet- s a nemzetnek létkérdésévé vált. — Pozsonytól a Székely-Háromszékig viszhangzik a nemzet jobb-jai szózata; küzd törekvése a magyar ipar terjesztése érdekében. Éreztük, hogy nélküle el kell vesznünk, vagy csak tengéletet, gyarmati létet kell folytatnunk. Míg ellenben ha valami képes anyagi és szellemi haladásunkat biztosítani és fejleszteni, ezt csak a szorgalmas munka, az értelmes s önálló független ipar gyakorlata teheti.

A jobbak, a közelebből érdekeltek s értelmesebbek ezt már felismerni látszanak. A mozgalom megindult s erős léptekkel kezd haladni. Ipargyülekezetek tartatnak, testületek létesülnek, kiállítások rendeztetnek, sőt már iskolák is, és tanműhelyek keletkeznek. Az irodalom, az időszaki sajtó pedig a kérdést napirendre emelte.

Mindezzel természetesen még nincs egyhamar segítve a bajon. Társulás, kiállítás máris magasabb fejlődést, nagyobb közérzületet föltételez. — Az olympi versenyre csak gyakorlott athléták vállalkozhatnak sikerrel. Nekünk ez még csak ismerkedés s erőnk próbálgatása lehet. Hiányainkat és hibáinkat épen úgy föl kell ismernünk, mint igyekezeteinket és törekvéseinket szükség méltányolnunk. De reméljünk! A mozgalom máris magas hullámokat vet, s az egész országot begyűrűzni készül. Talán sikerülend neki ipariskolákat is, és műtermeket alapítani, jobban s eredménydúsabban, mintsem gyárakat vagy munkástársulatokat alkotni, s az ügynek ez által biztosabb alapját megvetni. Most mindez vajudóban van. Társulataink még nem eléggé verhetnek gyökeret a készületlen talajban. Rendesen mint a nagy, új átalakulások kezdetén, a mozgalom erős és zavaros hullámokat vet fel. A magukat túlélte, szűkké vált régi czéhtestületek helyébe ujon alakuló intézmények kezdetén, túlzott igények és kétes sikerű kísérletek keletkeznek. Beléjük vegyülnek az emberiség s a társadalom nagy érdekeinek összes kérdései. — A birtok és munka, az ipar és tőke, a productió és concurrentia, ezek védelme és versenye, a prohibitiv s a szabad kereskedelmi és vámrendszer; sőt végleg az összes socialisticus és communisticus doctrinák is beszövdnek a kérdésekbe. Ezek rajongó elméleteivel s olcsó óhajaival kívánnák megoldva látni a nehézségeket azok, kik inkább szerepet mint munkát keresnek. Szerencsére nálunk még nincs, vagy csak nem lehetne munkakérdésnek helye a mai európai értelemben; hacsak üres s indokolatlan eszmék nem fujatnak fel azzá, mint hozzánk máshonnet importált bajok. Nálunk még elég szabad a munkatér, mely elfoglalva nincs. Csak a magasabb értelmiség s ügyesség, a szorgalom s kitartás hiányzanék hozzá; a mit még folyvást szintén importálnunk kell. Legtöbbször még magának az iparnak kellene meglenni, hogysen

kérdései támadhassanak. Előbb meg kell valóban teremtenünk a nagy ipart, s azután szólhatunk csak a munkáskérdésről, a munkaadók és munkatevők, a mesterek és segédek kérdéséről. Minden e nemű doctrínák és teoriák egyelőre elhallgathatnak bizvást, s akkorra hagyhatók nálunk, mire majd az ipart kifejlesztettük.

A legnagyobb nehézség, melyet számba vennünk, melyet leküzdenünk kell, az a közönyösség, az érdeklődés hiánya, melyel közönségünk, főbb- és középosztályaink általában épen úgy, mint mesterembereink és népünk az ipar iránt viseltetnek. Nem értik sem magasb nemzetgazdasági eszméjét, sem culturális s az anyagi jólétet gyarapító erejét.

A kiskorú s a szabadságra meg nem érett nép az iparszabadsággal csak úgy visszaél, mint minden más szabadsággal. Arra nézi azt is, hogy szabad nem dolgozni is, és szabad rosszul is dolgozni. Mit a szoros czéhtestületi élet virágzásának idejében nem igen lehetett tennie büntetlenül. Most ha lehet annak s általában a munkának minden fegyelmétől, s ezzel nem sokára a munkától is ment, és szabad kíván lenni. Ha csak szerét teheti más bármily tengő életmódnak, szívesen eltaszítja a munkát magától.

A munka nagy, magas és nemes elve, mint a függetlenség és szabadság, az erény s erkölcsi érzet, az anyagi jólét egyik kútforrásáé ismeretlen még előtte. Rá csak a megélhetési kényszer hatásával bír többsnyire, mióta a megszűnt czéhtestülettel megszűnt egyszersmind életállás is, társadalmi character és categoria, sőt kaszt lenni.

Nálunk még szélteben uralkodó előítélet, hogy az iparos nem lehet művelt, önálló, szabad ember és ugynevezett úr! Hogy ilyen csakis a birtokos, hivatalnok vagy általában munkátlanul élő ember lehet. Az iparos e magasb categoriákból ki van zárva. A ki tehát be akar azokba jutni, mindenekelőtt főtörekvése az iparnak hátat fordítani. — Ha benne van, igyekszik tőle, ha csak szerét teheti menekedni. Annyira lenézettnek, megvetettnek véli azt maga, különösen mióta még testületét is, mely büszkeségét fentartotta, a czéhet elvesztette. Tanulmányoznunk kell ez irány-

ban kis városaink iparkörei szellemét, honnét magát az ipar maig leginkább ujonczozza.

De nem is csoda. Iparos életünk és viszonyaink valóban nem igen kecsegtetők az újabb időben; és naponkint jobban satnyulnak jelenben. Mióta a czéhek hanyatlottak és kimultak, évtizedek óta már az iparos nevelésre semmi súlyt sem fektettünk, semmi gond sem fordított. A felavatás és felszabadítás, a mesterré képesítés már csak üres ceremoniale volt. Sajátlag pedig annyit jelentett, hogy egy idegen, elhagyott gyermek felvétetett, az iparos családja által inkább házi szolgává, mintsem mesterré, inassá s iparújoncczá, a gyermekek dajkájává, futógyermekké, kin mindenki az ütlelegig tölthette kedvét a mestertől és mesterné asszonytól az utolsó legényig. A betanítás épen csak a kevés szabad időben eltanúlt fogásokból állott, melyekkel a mások által nem végzett durvább munkát kellett pótolnia. A felszabadítás azután sokszor csak a vándorbottal a világban való koldulásra szóllott. Így lett a legtöbb, ha a szerencsés véletlen vagy kitünőbb tehetsége nem segíté, oly rosz iparos mesterré, kik képesek lettek iparunkat megbuktatni, s a legroszabb vásár- és gyári áru importnak is utat nyitni hazánkba, hogy külföldi árugyarmattá legyen.

Természetes volt, hogy ily iskola és nevelési módszernél valamint életkilátásnál fogva, mindenki menekedni igyekezett tőle; s a ki csak tehette, hátat fordított az iparos életnek.

Maga az iparos, ha már nem hagyhatta abba mesterségét, a mint módja birta, legalább fiát nem nevelte többé arra. Elküldte gymnasiumra, hogy ha csak félig-meddig átuszná is, urrá tehesse. Ha mindjárt irnoki állásnál sem volt magasbra kilátása, mégis azt hitte, hogy fia nálánál jóval többre vitte, s a mi fő, úrrá tette őt, kinek nem kell többé dolgozni. Adjuk hozzá, hogy ez irányt nálunk nemcsak ő, hanem mindenki javalta. Philantropiai, kulturai törekvést vélt az által elősegíthetni, ha a mesterség és ipar helyett a túltelt gymnasiumokat a mesterségtől elvontakkal is gyarapíthatta. Ezt valami nagy kulturai haladásnak vélték. Csak minél több féltanult s keveset dolgozó urat, s annál kevesebb iparost képezni, volt legalább tényleg nálunk a kulturai irány.

Ellenben az ipar nagyobbára a legelhagyottabb elemmel

ujonczozta magát. A szegény zsellérnek és parasztnak, ki telkén többé meg nem élhetett, gyermeke vagy árvája ment s vétetett fel már inasnak, s ezzel gyermekdajkának és házi szolgának. Hogy mily iparos válhatott ezekből, kiknek legnagyobb száma még elemi iskolát sem járt, írni, olvasni és számolni nem tudott; s mestere részéről inkább a legdurvább elbánásban, mintsem a mesterség oktatásában részesült.

Míg ha ellenben az iparos saját fiát megfelelő iparos nevelésben részesíti; ha maga kellően beavatja, a kitanultat segédjeül veszi; ha rá hagyja műhelyét, nevét, vásárlóit, munkaadóit és munkásait, hitelét és tőkáját: mindannyi közülök kitűnő iparost képezhet, kik ismét magasabbra emelhetik, szélesebbre terjeszthetik iparukat. Épen úgy, mint a művelt gazda saját örökölt birtokát kétszerezheti észszerű gazdászattal fektetve a nyert alapra. Mig ellenkezőleg ez és az, mindig csak hivatalra és sajátlag hivatali kenyérkeresetre nevelve, tönkre teszi saját alapját is, melyen felemelkedett.

De hiszen, hát erre talán egyebet sem kell tennünk, mint ez állapotokat megvilágítanunk, azután jó ipariskolákat állítanunk!? Kétségtelenül. Még pedig előbb számos alsó ipariskolákat, azután pedig a gymnasialis tudós iskoláknak megfelelő arányban magasabb és szak-ipartanodákat is. Mig Bécsnek például néhány gymnasiuma van, addig e mellett csupán szövőipar szakiskolát háromszor vagy négyszer annyit bír. Úgy tudom, nálunk az egész országban sem volt eddig egy sem. De volt majdnem minden még oly apró városnak is gymnasiuma: sőt sokszor kettő is: katholikus és protestans. Nem is volt a városkának egy iparos mestere sem, ki legalább a grammatikát és syntaxist, hanem a rhetorikát is és poesist el nem végezte volna. Csak ha semmi egyéb pályához sem juthatott, fogott atyja mesterségéhez. Tudott folyóan, ha rosszúl is úgy beszélni latinul, hogy a kis tót városkának akár anyanyelveül lehetett volna a latint tartani. De azért semminek kevésbé nem nézte volna az ember, mint iparos telepnek. Ámbár minden lakosa mesterember volt s egyre járta hetenkint s havonként többször is a vidék parasztvásárait. Hogy mily eredménynyel és sikerrel, azt íme a jelenlegi hazai iparos állapot mutatja; melyből, midőn a vásárról ha-

zajövet mámoros fejjel felébredt, azon vette magát észre, hogy maholnap nincs iparunk. Hogy egy külföldi kozmanosi pamutgyár batyus colporteurje tönkre teszi takácsaink összes szövőszékeit és vászon-festőink egész keresetét. Ime, Uraim, ez is egy darab hazai ipartörténet, még pedig a legújabb: jelen századunk ipartörténete, melyben épen minden nemzet ipara százezer-mérföldnyi lépéssel haladt előre.

De végre is észrevettük volna magunkat. Megkezdtük az iparmozgalmat, s a mi a fő: az ipariskolát. Az Önök városa Pozsony, itt is az első közé állva, szép példát adott. A kezdet természetesen nagy nehézséggel jár. Nemcsak sokáig kellend még küzdenünk bajaival, de le kell küzdenünk az ipariskola s az iparos élet ellenében is tapasztalt ellenszenvet. Magam is szerencsés lehetvén egy-két ily ipariskola felállításával kísérletet tenni, tapasztalásból szólhatok, mily idegenkedéssel, mily ellenszenvvel találkozik nem csak az ósdiáknál, de az érdekelteknél is. Oly kis rothboroughban is, hol sajátlag minden ember mint mondtam iparos, a közvélemény csak gymnasiumot akarna, melyen a lakosok gyermekei urakká, hivatalnokokká nevelkednének, nem pedig ipariskolát. Holott sem ezt, sem azt magától feltartani nem képes. Mindent az államtól s egyháztól várnak, nem hogy ők ezek segélyére, melynek tagjai volnának. De míg az ipariskolába ma is 50--100 ipartanonczot küldhetnek, addig gymnásiumába annak legvirágzóbb korában s a vidékkel együtt nem tudott átlagszámban véve a felénél többet jártni. Az eredmény pedig még ezen alúl is állott. Alig emelkedett az egy-két úri categoriájú ember fia is tovább az alighogy megélhetést is nyújtó hivatalnoki, irodai categoria magasb fokánál. — Így vált azután a sok rosz és kontár, félig földmives és parasztvásárra dolgozó iparos; s így másrészt a sokféle fruges consummere nati existentia. Ha a nemzetnek elsatnyúlt, elhanyagolt eleméből, a roszúl vagy épen nem tanulókból lesznek az iparüzők, hogy fejlődjék akkor az ipar!? Hogy emelkedhetnék fel, ha megvonatik tőle ama szellemi és anyagi tőke, mely egyedül képes virágzását előmozdítani. Ki ne tudná, hogy a külföldön rendesen jó iparossá és kereskedővé képződni majdnem annyi szorgalmat, tanulmányt és költséget igényel, mint a tudós iskolák járása.

Meg kell szüntetnünk tehát mindenekelőtt az elfogultságot, a lenézést, melylyel az iparosélet s tüzet, különösen a vidéken még egyaránt műveltebb fensőbb, valamint közép s iparos osztályainkban küzd és találkozik. Magasra kell emelnünk eszméjét, hogy tiszteltté tegyük az intézményt, melytől országunk anyagi virágzása, nemzeti létünk gyarapodása és állása függ.

Meg kell azután indítanunk a mozgalmat. Még pedig nem üres tüntetések, nem nyugtalanító láрма vagy éppen áldoctrínák hiu hirdetésével, a munkások és munkaadók izgatásával; hanem leginkább az iparos nevelés és szakiskolák állításával.

Mert balgaság ám azt hinni, hogy mivel az ipar jelenlegi hanyatlásában is sajátlag iskola nélkül eltengett, az hajdan is, midőn nálunk még virágzott, vagy ott a hol most virágzik, iskolák nélkül volt és van, vagy el lehet nélküle a jövőre is.

A történet tanúsága itt is az ellenkezőről győzhet meg. Nem csak hogy a középkorban már apáról fiúra szállt a tanítás, s ez által egyre fejlődött és emelkedett is gyakorlata. A nagy mesterek ezen felül mindenkor valódi iskolákat alapítva korszakias mozgalomnak s új mű- s ipar irányoknak voltak kezdői. A st. galleni monostor román-basilikái építészeti iskolájától kezdve a st. denisi Suger apát csúcsiv-építészeti új műizlés feltalálóiig, az ötvös és szobrász st. Eligius- és Bernwardig felér ismeretünk az első nagy szerzetes mesterek- és művészeknek középkori első iskolái — s tanműhelyei felől. Nem egy eseményből ismerjük még, hogy keletkeztek a nagy mesterek iskoláiban a még nagyobb tanítványok. Cimabue utaztában lovagolva megpillantja a pásztorfiu Giottot, mint rajzolja szénnel a határköre báránya képét, és felvéve ki tanítja őt az újkori festészet első mesterévé. Crowe és Cavalcaselle festészettörténete nagy műve minden lapján olvashatjuk, mint fejt ki egy festői iskola a másik után mindig több és nagyobb tanítványt Rafaelig és Tiziánig, Van-Eyck-ig és Dürerig, akkor, midőn még mint iparosok sajátlag czéhet képeztek, a speziarik czéhét, melyben a gyógyszerészekkel, asztalosokkal, üvegesek- s aranyzókkal egy czéhtestületet képeztek, s tanoncok inasok voltak inkább, mint sem mai szépművészeti akademikusok; de a kik közül még amazokat felérő nagy mester, mióta műakademiáink léteznek, azért még nem képződött. Ha-

sonlón fejlődik a nagyszerű középkori építészet tovább a kolostorokból, a székesegyházak tövében épült páholyokból; hol egyik a másiknak adja át gyakorlatával nem annyira vélt titkát, mint inkább magas művészi lehelét; mely úgy áthatja mindnyáját, hogy olykor az egész család összes fiai, a strassburgi remek domlángeszü építészenek, Steinbach Ervinnek például, még leánya is építész és szobrász lesz.

Nem is kell hinnünk, hogy azt csupán valami titkos gyakorlati fogásként örökölték. Meg volt mind ennek mélyebb tudományos alapja és oktatása. Mig az újabb kor híres romanticusai, germanistái és classicusai a Chamissók, Grimme és Göthék azt hitték, hogy a csúcsiv gótépítészeti csak úgy a germán rengeteg őstölgyei ágasbogás növése szerint, ennek ábrándos utánzásával mint valami nemzeti sajátosság keletkezett; tudjuk, hogy eredete inkább kereshető Gerbert-Silvester pápa, magyar szent koronánk adományozójának mathesisében: Euclides egyenoldalu háromszögének és a quadratum hypothenusaja catethusainak combinációjában.

Hogy a nagy mesterek iskolái maig sem multák idejüket, hogy azokat chablonszerű ipariskola ma sem pótolhatja, azt mindannyiszor tapasztalhatjuk, amint egy alkotó művész előlép. Azonnal alakít ő magának iskolát. A mint egy Storno Sopronban, Pannonhalmán, Beszterczebányán restaurálja műemlékeinket, azonnal szervez magának körüle műiskolát mindenütt, mostani elhanyagolt iparunk körében is. Rajza, tervezetei kivitelére egyszerű fogásokkal betanítja az asztalost, a kovácsot és lakatost, a faragót és festőt a megfelelő műizlésben való kivitelre s annak technikájára; hogy az illető iparos maga is csodálja oly műnek kivitelét, mire képtelennek vélte ismeretét és tehetségét. Ujabbban egyszerűen így megkísérlettük a magyar házipar egyes ornamentális alakzatainak kivitelét, még pedig olasz renaissancekori intarsia-féle fakirakatban a templom padokon. Az Önök domjának jeles restauratora Lippert hasonlóan így tudja alkalmazni a rendelkezésre álló hazai iparerőket; melyekből ily vezetés mellett a közönséges ipar minden ágában ugyszólván egész magasabb izlésű műiskolákat és műipart lehet a mesternek alkotni. Mig ellenkezőleg másrészt gondatlanságunk és hanyatlásunk annyira jutott, hogy mesterembereink a leghanyagabb és izlés-

telenebb munkát végezték, és hogy már papirosvirág készítésre is mesternőt Poroszországból kell importálnunk. Felszámították már mások azt, hogy mennyi milliókat viszünk ki ez első szükségletű krajczáros cifraságért is, melyet az utolsó paraszt legényig és leányig visel a nép ünnepein lakadalmain stb. Mennyit viszunk ki egyházi díszczikkeinkért, melyeknek biztos itthon a piacza, s melyek éppen csak a legközelebbi időben kezdenek készíttetni ismét itthon is. Ki volna képes kiszámítani vagy éppen előszámlálni a többit, a minek kiállítására úgy látszik annál képtelenebbek lettünk, mennél többet fogyasztunk és pazarlunk?

Ellenben ipartörténetünk adatai, s a maig félig romban, félig eltorzítva fenlevő műemlékeink fenhargon hirdetik még egykori mű- és ipariskoláink egész sorát és nagy körét. Mindenütt hol egy kiválóbb építész, festő, szobrász alkotott és dolgozott a középkorban hazánkban, a székes- vagy monostori-egyház egész tájékán megtaláljuk még iskoláját is, a vidék többi fenmaradt egyházain. Rámutattam a műiskolák köreire többször már vizsgálataimban, a mint azok itt például Pozsony mellett mutatkoznak a Csallóközben és Fehérhegységben, a Mátyusföldén vagy másutt, mint a Nyírségnek (hogy mindjárt az alföldre is átmennünk) s Egernek vidékén, vagy a felföldön mint Turóczban és Zólyomban, Szepesben és Sárosban maig külön csoportokban kijelölhetők még.

Ime itt az iskolák s alkotásaik egész sora, mint az még középkorunk romjain is mutatkozik. Nincs is más mód iparunk és műiparunk felélesztésére. El kell kezdenünk az alkotást és vele mindjárt az iskolát. Budapesti új építészeti alkotásaink legjobb példa rá, hogy meghozták mindjárt az építészeti iskolát. S ma már mellettök szépen fejlődhetik magasabb irányban műegyetemünknek és mintarajztanodánknek oly mesterek által, mint Steindl, Schulek és Keleti, vezetett tanítása.

De közönséges iparunkra még szükségesebb s előmozdítására a legsikeresebb is a népszerű, alkalmas és célszerű kis iparos iskolák felállítása. Ma a világ úgy is annyira realissá lesz, hogy az iskolázásban is azt keresi, melyik visz leghamarább és legbiztosabban a kenyérkeresethez és biztos álláshoz. Neki indult mindannyi e hitben a reáliskolának, hogy most nagyrésze kiáb-

rándulva forduljon belőle vissza. E magasabb intézetek, a nagy kereskedelmi akadémiák, a fensőbb műiparoktatás, a mi tőke- s iparszegény hazánkban, hol úgy is legtöbb ember csak életmódot kereshet egyelőre, még kevésnek nyújthat állást. A legtöbb iparüzőnek nálunk eleve jó elemi tanoda mellett minél gyakorlatibb kis iparoskolára, s ezen felül szakipartanításra van szüksége. A szív- s elmeképző valláserkölcsi oktatás és olvasmány mellett, itt leginkább a munkára, az iparra buzdító tanok és példák fognak hatni. Ha velők erre már eleve olvasó tankönyvünkben lelkesítjük ifjúságunkat, neveljük s emeljük a munkakereset és ipar s a munkás s iparos állás iránt szeretetüket és tiszteletüket, kezdődhetik azután a többi is. A rajz és mintázás, majd a legszükségesebb természet- s anyagtani kezelés, könyvviteli és levelezési oktatás, a mennyiben lehet szemléltető módon meg fogja adni azt, a mi erre elkerülhetlenül kívántatik. Nekünk, népünknek, iparosainknak nincs költségünk, nincs időnk, hogy a legszükségesebb tanításon felül erre most bővebben költsékezhessünk; még kevesebbé, hogy ebben luxust üzhessünk. De oly módon épen úgy fővárosaink, mint vidéki apróbb városaink iparának, még az esteli vagy vasárnapi oktatás által is nagy s általános lendületet lehetne csekélyebb költséggel, a tanoncok nagy többségére nézve eszközölni. Kis városaink értelmes lakosai nem sokára nemcsak vásárookra legprimitívebben dolgozó iparosok lennének. A fővárosoknak majd mindannyi ipartelepeit képezhetnék, melyeken többnyire a saját házával, kertjével, szőlőjével bíró iparos jutányosabban s nyugodtabban, jobb erkölcsi körülmények közt dolgozhatnék rajz és minta szerinti megrendelésre, mint ezt most a nagy városi iparossegéd teheti. Erre kell tehát őket megfelelően kiképezni. Egyelőre az úgy sem értett közép- és polgári iskola is háttérbe léphet ezelőtt. Valamint az iparostanítással összekötött felsőbb elemi tanodáink tanterveiből bizvást elmaradhatnak azon utasítások, melyek az anyanyelv magasabb irálya s irodalomtörténete tanítását követelik most. Ki sokat markol, rendesen keveset foghat. Valóban nagy zavarba jöhetne nem egy tanító, ha e rendszabálynak, mely valamely német vagy schweiczi programmból iratott át, komoly kivételre gondolni eszébe jutna. Mert tudvalevő, hogy hazánk lakosai nem egyikének, sőt legnagyobb részének anyanyelvén sem magasabb

irodalmat, sem ennek irodalomtörténetét: az oláhnál, tótnál, szerbnél, vendnél stb. nem volna képes felfedezni, s kérdés, hogy valóban czélszerű volna-e felfedezni. Kétségtelenül a legczélszerűtlenebb lenne legelől épen, mint a programm kívánja, erre oktatni iparosainkat, kiknek ma sok másra jóval nagyobb szükségök van, mint például: az állam hivatalos nyelvének ismeretére is.

Szűk helyzetünkben máskép is megárthat, mint már is ártott, ha a jóból, a kellőnél többet akarnunk. Nem lehet a dolgok rendjét felfordítva a felső végről, vagy egyszerre mindent kezdenünk.

Ha egyszer a derék iparos módossá is lett, majd megjön a vágya a magasabb művelődésre is. Csakúgy mint a meggazdagodott angol iparos, ki nagy üzlete és keresete után már 40—50 éves korában oly birtokhoz és tőkéhez jutott, hogy iparától, ha nem visszavonúlva, legalább azt már csak vezetve is nem csak megélhet, hanem jólétnek is örvendhet; talál időt akkor majd a mienk is bővebb tanulmányra és kellően kiművelheti magát abban, minek szükségét érzi. Az ilyen nemcsak irodalomtörténetre, de ott Angliában még a jog és politikai tudományra is tesz szert. Nem egy megtanulja, ha kell, még a latin nyelvet is akkor. Deus illi haec otia facit. Akár lordmayer és alderman, communer, parlamenti tag lehet és lesz.

S a mily messze látszik ez esni, uraim, mai iparos állapottinktól, valódilag épen oly közel áll s összefügg nem csak iparéletünk, de állami s társadalmi kérdéseinkkel, sőt az ipartörténettel is.

Ma holnap az állami közegek alig győzik már az adminisztratív munkát. De még kevésbé győzi az állam hivatalnokai számát. Pedig nevelésünk, iskoláink mind többet ömlesztzenek évenként e pályára. Ezen keresi ma képzett ifjainknak hasonlíthatlanul legnagyobb száma előmenetelét, prosperálását vagy csak megélhetését. Alig ismer már más életmódot mint iskolát végezve uriasan és mitsem téve otthon gazdálkodni, ha van min, azután a politikával, sokszor csak hivalkodva foglalkozni, vagy diplomát keresni és hivatalt vadászni, hogy megélhessen. De az állam nem bírja ezeket mind többé nemcsak nálunk, hanem másutt is ellátni

Tul van terhelve hivatalnokokkal. Bekövetkezik a hivatalnoki proletariatus. Már is mindenfelé más közkormányzati rendszer alakításáról van szó, különösen kisebb, korlátozottabb tehetségű államokban, melyek el nem bírhatják a fizetett hivatalnoki közegek nagy számát. Az önkormányzat elve, mely nálunk mindig uralkodott, s maig sem múlt ki, más államrendszerekben is uralkodóvá s korszerűvé kezd ismét emelkedni. Előbb utóbb felülke-rekedhetik annyira, mint Angol- sőt Németországban is. Nagy városainkban pedig és nagy községeinkben megyei kormányzatunk központi helyein, maholnap nem lesz meg az önkormányzat gyakorlatára képes, használható és válogatható egyének száma.

Vidéki birtokos gentrynk minél jobban elfoglalja észszerű gazdászata, mint ez éppen oly kívánatos; és minél kevésbé foglalják el az élénkebb, lármásabb politikai emótiók, mi nem kevésbé kívánatos, annál ritkábban fog részt venni a közügy szolgálatában. Jogosan sem kívánható, hogy messze útra mindig csak ő fáradjon a központba. Még kevésbé kívánható a kifejlett iparral is szemben, hogy csak amaz érdeke legyen képviselve. Már csak azért is nevelnünk kellene tevékeny, virágzó, művelt városi iparos osztályt, melynek főbb emberei a nemzettest és lét e nagy érdekeit méltón képviselhessék. Jelenleg ennek hiányában tudjuk, hogy még csak esküdtszékeink sem léphetnek életbe. Sok városnál immár beállott az eset, hogy alig van polgárai osztályából egy független tekintélyesebb emberök, kit polgármesteri vagy tanácsnoki állásba lehetne helyezni. Importálni kell máshonnet a hivatalképes embereket; ámbár minden jóra való iparosa a helybeli gymnasiumban iskoláztatta a fiát. De ezek mindenfelé tengődnek kis hivatalaikon s otthon tekintélyre éppen azért s választásra nem juthatnak.

Nekünk is ime csak virágzó ipar által emelt módos és művelt iparososztály adhat erre mint a külföld városainak tanácsnokokat és polgármestereket; mint akár Londonnak lordmayorokat s aldermaneket. E művelt, hazafias, az ipar által már is jólétnek örvendő férfiak kormányzata által megoldva lenne nálunk is, mint másutt az önkormányzat és joghatóság kérdése is. Ily tapasztalt hazafias iparoskar, a legkiműveltebb hivatalnoki

ügyvédi s általában diplomával bíró categoriák tanácskaránál is jobban fogna érteni városa leginkább iparos érdekű ügyeihez.

Nem is kell e miatt példakért a távolba járnunk. Nem kell ipartörténetünk teréről tapodtat sem lelőpnünk. Ebben s itthon is feltaláljuk mindezt már czéhtestületeink korában. Nem csak saját testületeik ügyeit és törvénykezését önhatóságilag végzik. A városi hatóság kormányzatát s administratióját is ők vezetik. Láttuk, hogy épen úgy résztvettek a honvédelemben is. Hogy városi erődek sokszor egyedüli őrségét képezték; így hivatvák nem kevésbé még most is a honvédelemre. A mint a hadkötelelem úgy is általános kötelezettséggé, militiai rendszerré női ki magát, úgy ebben is az iparosztályé lesz az első szerep. Ez fogja adni az újabb hadaknak mind nélkülözhetlenebb technikai főerejét; csak áthatva legyen egyszer magas jelentőségétől s a hazafiúi érzettől.

A közérzet és szükség, a közvélemény valamint a történet fenhangon hirdeti és követeli tehát e nagy igazságok és socialis kérdések felismerését, melyeket az iparnak kell megoldani. Felismerve jelentőségét, sürgeti az iparnak tanítását és nevelését s magasabb irányának kifejlesztését. Hírdetnünk kell dicsőségét és hasznát, hogy munkára buzdítsuk végre ama renyhék és henység seregét, kik lenézve a munkát s ipart, az uraságot, a műveltséget a munkán kívül vélik kiváltságos dologtalan állásokban kereshetni. Ki kell mutatnunk, hogy mint birtokos osztály, mint földműves nép, mint agricol állam az ipar nélkül tovább nem létezhetünk. Hogy a pusztá nyerstermelés primitiv talajkimerítő munkájával napról-napra nyomorultabb gyarmati existenciára jutunk. Évről-évre érezzük a mint a föld, az időjárás megtagadja a termést, melytől egyedül várjuk anyagi jólétünket. Kárba veszte munkánk. Nem tudjuk mivel pótoljuk a hiányt. Nem akarjuk megérteni, hogy a durva anyag feldolgozása az ipar által a civilisatio első igénye és factora. Hogy e nélkül örökös függésben és kiskorúságban maradunk. Hogy az ipar több hasznot, nagyobb jólétet, magasabb műveltséget nyújthat végre is, mint akár primitiv földmívelésünk, akár urias és hivatalnoki állásaink. Hogy jó iparosnak lenni és műszerét jól forgatni, többet ér és jóval nagyobb tisztesség is, mint túlnépesített hivatali irodáinkban a

legszebb caligraphiai példányokat alkotni, vagy bureaui fogalmazványokat s irálymintákat esztergályozni. Hogy általában az iparállás felér bármily más kenyérkereseti móddal. E téren épen úgy lehet alkotni a munkásságnak észszel, tehetséggel és szorgalommal, mint a legmagasabb pályákon. Mig a siker s eredmény ezen jóval biztosabb.

A társadalmi téren is naponkint magasabb factorrá emelkedik. Csak akkor, ha a munka eszméje áthatotta az egész társadalom meggyőződését, ha ez mindenkinek nélkülözhetlen kellékvé lesz, várható az emberi társadalom biztosabb consolidációja. Ez által a magány tevékenység is valóságos társadalmi s állami tényezővé emelkedik; s az államhatalmi functiók apparatusa a legnélkülözhetlenebb organumokra szorítkozhatik.

Ez egyszersmind a tér, melyen a mai népboldogítási elméletek jól alkalmazva a legmagasabb valláserkölcsi eszmékkel találkozhatnak, s a gyakorlati életben is legkönnyebben létesíthetők. Mint szent könyvünknek a bibliának első lapjain olvassuk az emberi nem sorsának ítéletét, hogy arcza verejtékében munkálkodva kell vesztett paradicsoma után boldogulását keresnie; úgy az emberiség egész története maig e körül forog. Az ember kísérgette minden módon e sorsát megfejtetni és megkerülni. Millióknak kellett dolgozni százezerek boldogulásaért. És mégis soha sem érhatték el nemzedékeikben ez úton, munka nélkül sem birtokuk biztosságát, sem annak teljes élvezetét; ha még annyi kasztot és vasallt, jobbágyot és rabszolgát állandósítottak is, javaik és külön dologtalan életnemek megőrzésére. Assyria- és India-, Egyiptom- és Babilontól kezdve Hellason és Rómán át a legújabb s leghatalmasabb államokig, mindannyi társadalom példa rá: hogy amaz általános szellemi és anyagi munka nélkül, melyet a valláserkölcsi érzet követel, egyetlen egy sem tarthatta fen sokáig virágzást vagy csak nyugalmat is, és létét. Mindannyi hanyatlott, a mint nagyobb mérvű munkátlan gazdagságra és élvezetre jutott.

De épen úgy tarthatlanok és kivihetetlenek az újabb philanthropiai elméletekkel octroyált socialisticus és communisticus tanok, melyek az eszményi egyenlőséggel az emleri szabadságot és egyéniséget tönkretethetik, de az emberiség és társadalom igé-

nyeit épen azért soha sem elégíthetik ki. A római lex agraria vagy Menenius Agrippa munkamegtagadó strike-ja óta Fourrierig és St. Simonig vagy akár Cabetig, Blancheig és Rospallig képesek voltak az államokat felforgatni; de nem újabb s boldogabb társadalmakat alkotni.

Csak egy segít itt is. Vallástanunk nagy elvei, a keresztényszeretet gyakorlata mellett a munka. Ama nagy elvek, melyeket minden kor magas és jámbor elméi hirdettek: A szorgalom és az erény; mint nemzeti nagy költőnk mondja, e kettő az:

Mi felett sorsnak nincs semmi hatalma égben ez, földön az áld.

Sem nagyhatalmi állás, vagy a hadak tulnyomó ereje, sem a régi történeti dicsőség, vagy új politikai doctrinák, társadalmi elméletek és forradalmak nem képesek azt pótolni.

Tanui voltunk legújabbán egy példátlan nagy háborúnak és conflagratióknak, mely egy nem kevésbé nagy nemzetet leverte és kizsákmányolt. De virágzó ipara, szorgalmas munkája, köznépének erénye és vallásossága jobban képesíté a balsors csapásai elviselésére, mint vesztett híres hadivitézsége, nagyhatalmi állása s addigi európai diplomatikai túlsulya. Leküzdötte azokkal egyszerre a háború dülását és a belső társadalmi communisticus lázadás forradalmát. Megbírta vele a legnagyobb hadi sarczot, melyről valaha a történet beszél. Megtanúltuk belőle az igazságot, hogy a szorgalom és erény, a hazafiasság, munka és ipar a hadak erején is túl tesz, sok milliárdnyi zsákmánysarczot is megbír; a legélesebb látású államférfiak terveit és számításait is kijátsza és egy nemzet öntudatát még inkább fokozza.

A nemzeteket hódító s államába olvasztó Róma még jobban értette a népeket tönkre tevő hódítást. Lucius Paulus Aemilius consul, midőn Róma versenytársát, Hellast végleg leverte, nem csak oly nagy sarczot vetett lakosaira, utolsó talentumukat is kizsarolva, hogy egy századnál jóval továbbra képtelenné tette őket még az adófizetésre is; de rabszíjra fűzve magával vitte Rómába foglyúl a még le nem konczott iparosait is és művészeit, a rhetorokat s a bölcsészeket, sőt még utolsó történetírójukat is, Polybiust. Ezzel sikerült ugyan a virágzó Hellast végleg tönkre tenni; de a történet feljegyezte, hogy az importált ipar és művészet, a rheto-

rica és bölcsészet, mint rabszolga, mint luxuscikk s nem mint munka fejlődés, Rómát csakhamar hasonlóan rabszolgájává tette. Fényes palotáival és lakomáival, nagyszerű politikai s ügyvédi szónoklataival és pártéletével, az addig hadban és munkában edzett egyszerű római polgárból rút sybarita vázt tett; államát pedig s birodalmát szétbomlásra hozta.

Hiú ábránd, hasztalan remény az ily sikerektől: a nagy haderőtől, magas államélet és hódításoktól, csupán a nagy tudományos képzettségtől és neveltségtől, a luxust képező importált iparosok- és ipartól, az elméleti iparos doctrínák alkalmazásától várni egyedül segélyt. A munkás kérdések ilyen vagy amolyan megoldása; az ipar- és kereskedelmi szabadság vagy a védelmi, prohibitív rendszer, a kiviteli és beviteli vámegyezmények helyes alkalmazása egy vagy más esetben segíthet a bajon és lendületet adhat az iparnak. De csak úgy vagyunk velők, mint a különféle, vagy éppen ellentétes orvosi rendszerek gyógyhatásával, az ismeretes mondat szerint: *et hoc et illo systemate, et curantur et moriuntur homines*. Lehet így is úgy is, ezzel s amazzal a rendszerrel is kigyógyulni vagy belehalni a betegségbe.

Az egyetlen universalis gyógy- és módszer ebben, mint az élet minden viszontagságaiban az erős és mély valláserkölcsei érzetre fektetett munka és szorgalom. Ennek alapján kell kifejtenünk azután az ipar mindennemű ágait körülményeinkhez képest. Csak a kitartás, a mérséklet, a türelem fogja ezt teljesen meghozni. Még e mellett is azután szükség lesz éppen úgy az oktatásra s a keresztény szeretet és humanizmus gyakorlására.

Ezek mindenesetre az első elemi kellékek, hogy iparos állapotainkon segítve legyen, hogy iparunkat előmozdítsuk. — Kétségtelenül szükségesebbek egyelőre, mint az ipar egyéb izgalmas napi kérdései. — Itt van tere a hazafiasságnak és liberalitásnak, a keresztény szeretetnek és jótékonyásnak, humanizmusnak és philantropiának; sőt a méltó ambíciónak és dicsőségnek. Ki e téren ma versenyez, az ipart segítyezi, iparos nevelésről és szakiskolákról, tanműhelyek állításáról gondoskodik, az emberiségnek s nemzetének a legjobb szolgálatot teszi.

Erre forduljon a társadalmi munkálkodás. Nem is fog hozzá nagy kincs kívántatni; nem is annyi, mint fölös számú gymnasi-

umaink és tudós iskoláink alapítására és fentartására, ösztöndíjaira és tápintézeteire. Az utóbbiakkal e téren, hol inkább helyén vannak ma, mint a tudományos nevelésben, jóval nagyobb eredmények lennének elérhetők. A tevékeny és fáradhatlan szeretet és hazafiúi érzet nagy példákat mutat, mit voltak képesek alkotni és elérni egy Don Mazas Nicola, a szegény pap Olaszországban, egy Kölping kanonok Németországban, a valódi kegyesrendi és calasanti szellemű Szabóky nálunk; s már nem egy városunkban e példát követő legényegyleteink feláldozó és gondos vezetői. Nem említem a külföld e nemű nagy intézeteit, az angoloknál a rongyosok iskoláit, a francia munkástanodákat, a nagy legényegyleteket, melyek a munkás kérdések communisticus elméleteit végre is a felebaráti szeretet jótékonyságának terére, mint a legtermékenyebb helyezették; s ezen oly meglepő nagyszerű intézményeket alkottak, mint a kiváló államférfi Gneist elnökletele alatti berlini munkasegélyző egylet*).

De nem folytatom tovább. Ámbár hosszas s unalmas is lehettem már, még sem hiszem, hogy feladatomtól eltértem volna, nemcsak a jelennel, hanem a multtal szemben is. E nagy és terjedelmes nemzeti és történelmi kérdés így felfogva, a jelen nemzetlét kérdése. — Vissza kell azt helyeznünk magas jelentőségre és talajára, hogy a történelem s a társadalom egyaránt méltassa és megoldhassa.

A mint az Önök városának a multban egyik legnagyobb dicsőségét virágzó ipara képezte s ez emelte az ország fővárosai közé; úgy a jelenben is ez tarthatja fen e magaslaton. És Pózsony valóban az elsők közt felismerte már e feladatát. Meleg fészket állított ölében az iparnak. Munka-iskolákat nyitott egyes iparcikkek terjesztésére és meghonosítására. Polgárai társulatilag istápolják, egyesek nagylelkűsége áldozatokat hoz és már tápintézetekkel is segízi a munkást.

Ime uraim a verseny méltó tere, melyre városainknak mint az egyesek jótékonyságának ma lépni kell, ha városunknak jólétet s maguknak a haza iránt valódi érdemeket akarnak szerezni. — Midőn Franciaország híres régi tartományi, vagy épen ko-

---

*) Central-Verein für das Wohl der arbeitenden Classen. Lásd jelentését a brüsseli Congrès d'Hygiène et de sauvetage a Bruxelles 1876.

ronázási fővárosai, mint Rheims például, elvesztették régi jelentőségöket és fényöket, az ipar terén kezdtek versenyezni. És Rheims neve ma champagnei-iparáról is talán világszerte híresebb, mint volt egykor koronázási ünnepélyei által.

Kívánjuk hát Pozsonynak is, hogy valaminth koronázásai által leghíresebb városa volt a hazának, úgy legyen ezentúl ipara által is, ha már nem koronáz is többé.

Fogadja ebben hódolatunkat nemes múltja iránt, s hő kívánatainkat magasb jövőjeért. — Mi ezzel egyszersmind nyilatkozatot óhajtottunk adni azon felfogásunknak, hogy Magyarország történetében egyaránt méltányoljuk nem csak a nagy hazafiui emlékeket, hanem az iparos törekvéseket is, mint hazánk jelene és múltja felvirágzására elkerülhetlen kelléket. És kinyilatkoztatni kívántuk, hogy Magyarország s a nemzet főtörekvésének arra kell intézve lennie, hogy a tudomány és ipar, a munka és tanulmány által méltó helyet foglaljon el a világ népei közt.

II.

GRÓF ESTERHÁZY BÁLINT

EMLEKIRATAIRÓL.

A történelem nagy eseményei közepette, és azok mellett fejlődik az egyéni életpályák folyama, sokszor azokkal érintkezve, majd nem mindég behatásuktól föltételezve. Ily egyéni életpályák és tapasztalások följegyzései élénkitik a nagy történelmi események általános vonásait, s mennyivel számosabbak, mennyivel jelentékenyebb irodalmi becsük, annyival élethűbb és valódiabb lesz maga a komoly történelem, annyival inkább mennek át annak adatai, ép úgy mint tanúságai a nemzetek öntudatába.

A francia irodalom e tekintetben talán minden modern irodalmak leggazdagabbika. Az angol irodalom, ily művek számát illetőleg leginkább megközelíti a francziát, de jellemök sok esetben más, és irodalmi tökélyüket illetőleg néhányat kivéve, alig állnak az ebbeli francia munkák színvonalán. Hazánkban, ily egyéni följegyzések, ha tisztán irodalmi becsüktől eltekintünk is, nem kerülnek épen feles számmal elő: és ezért talán nem leend érdektelen egy honfitárs feljegyzéseinek töredékeit e helyen megismertetni; annyival inkább, mert a munka szerzője az utolsó század végtizedének világrendítő eseményeihez, és ezek némely főszereplőihez közel állt, neve és családja által továbbá, azon városban és megyében, hol ez alkalommal találkozunk, mindig számot tarthat rokonszenves figyelemre. Gróf Esterházy Bálint, kiről itt szó van, ugyan csak származása és neve által tekinthető magyarnak: emlékirásai, melyek eddig csak töredékesen, rövid kivonatokban jutottak nyomtatásban a közönség elibe, francziául vannak szerkesztve, de ezen töredékek ismertetése (ámbar ezek alig tarthatnak igényt komoly történelmi jelentőségre) előbb-utóbb talán egész szövegük

közzétételére adand lendületet és némi érdekekkel birand azok előtt, kik az egyének és családok sorsának változó folyamát, figyelemmel szeretik követni.

Feuillet de Conches »XVI. Lajos, Marie Antoinette, és madame Elisabeth« című okmánygyűjteménye negyedik kötetében legelől közölte ezen töredékeket.¹⁾ Az általa közzétett okmányok és levelek némelyikének hitelessége több illetékes részről jelesen Arneth, Sybel és Geffroy urak által kétségbe vonatott ugyan, de az erre vonatkozó élénk és érdekes polemia, főleg csak Mária-Antoinette királyné némely levelének hitelessége körül forgott, és az Esterházy emlékiratokat annál kevesebbé érinthette, mert ezek a mennyire értesítve vagyunk, a kiadóval közvetlenül, egy ép oly szellem- és kedélydús, mint szeretetre méltó — jelenleg már elhunyt — női családtag által közöltettek. Létezésük egyébiránt már elébb is ismeretes volt több olyanok előtt, kik ily dolgok iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Gróf Esterházy Bálint 1740-ben született. 1764-ben már francia huszárezredes, 1780-ban tábornok, 1786-ban kék nagykeresztes (cordon bleu), 1791-ben a francia hercegek megbízottja volt Oroszországban, és 1806-ban Angliában meghalt; unokája volt azon Esterházy Antalnak, ki a Rákóczi mozgalomban részt vevén, mint bujdosó halt meg Rodostóban.

Esterházy Antal fia Bálint József, apjának halála után Franciaországban keresett menedéket, hol az oda bujdosottak egy része szintoly élénk és őszinte személyes támogatásra talált az udvarnál, mint a mily gyöngé, önző és kétszínű volt annak idejében azon politikai segély, melyet a francia kormánytól nyert volt azon ügy, melyet szolgáltak.

Bercsényi befolyása által, Esterházy Bálint József egy magyar menekültekből alakított huszárezredbe felvétetvén, megnősült; de már 3 esztendővel később elhalván, özvegyét, egy régi, de elszegényedett család ivadékát, két gyermekével, kiknek egyike apjának Bálint keresztnévét viselte, majdnem vagyontalanul hagyta maga után. Mária Lesczinska királyné érdeklődött az el-

---

¹⁾ L. Feuillet de Conches »Louis seize Marie Antoinette et madame Elisabeth -- Lettres et documents inédits«. Paris. — 1866.

hagyatott özvegy és gyermekei iránt; Bercsényi befolyásával és vagyonával támogatta régi bajtársa családját, és ezen befolyásoknak köszönte a fiatal Bálint, az emlékiratok szerkesztője, hogy még ifjú korában Szaniszló király lotharingiai udvaránál azon fényes társadalmi körbe lépett, melyben mozogni születése s neve által hivatva volt, és a hol azon szereplők közül némelyekkel találkozott, kikkel utóbb Páris és Versailles nagyobb színpadán benső és bizalmas érintkezésbe lépett. Ez időben családja, nevezetesen gr. Esterházy Miklós szent-pétervári nagykövet és gr. Esterházy Ferencz, később Magyarország főkancellárja, és Mária-Terézia egyik meghitt tanácsosa fiatal rokonukat hazájába akarták visszahívni, de herczeg Esterházynak, ki a család lépéseiben ez időben szinte részt szándékozott venni, közbejött halála, az akkori háborús események Ausztriára nézve kedvezőtlen fordulata, mely a császár- királyné minden figyelmét elfoglalta, némi részben nagyatyja politikai szereplésének még élénk emlékezete megghiusították az e tekintetben tett kísérleteket. Marie-Antonette királyné eljegyzése alkalmával gr. Esterházy Bálint bízott meg a völegény arczképének Bécsbe vitelével. Choiseul herczeg, az akkori mindenható miniszter, ki e házasságot tervezte és keresztülvitte, bécsi nagykövetségének idejéből ott számos baráti és társadalmi összeköttetésekkel birt és azok némelyikének ajánlatára örömet fölhasználta az alkalmat, hogy Esterházy előtt a bécsi udvar útját újlag megnyitván, őtet annak köreivel közelebb érintkezésbe hozza. — Kegyes fogadtatása egyébiránt életpályájára és hazájába való tartós visszatérésére ép oly kevésé volt döntő behatással, mint egy későbbi bécsi útja, mely alkalommal a császár- királyné és József császár által ismét kiváló jó akarattal s kegyelemmel fogadtatott. De ez időben ő maga már alig kívánczozott Franciaországból vissza, hol mindinkább kellemes és fényes udvari s társadalmi állásra tett szert. Közönyösebben vette tehát, az özvegy császár- királyné minden vele tanúsított kegyelme daczára, azon szigorát, mely egy a francia királynéhoz 1774. apr. 3-án intézett levelében ezen szavakban nyilvánul: »Esterházy itt minden tekintetben rosszul viselte magát; nem akarom mondani azért, mert az isteni parancsok és fejedelme rendelete ellenére párbajt vívott, de azért, mert a

párbaj oka még borzasztóbb. Egy házas ember, ki más feleségével szerelmi viszonyban áll, és ez okból 100,000 ftot költ, ez menthetlen . . . . . Osmerem azon kegyességet, melylyel iránta viseltetel és mely jó szívedet jellemzi, de az uralkodók szerencsétlenségükre nem követhetik hajlamukat, legtöbb esetben kénytelenek ellene cselekedni; ez saját helyzetem, mely elég terhes és kellemetlen s hivatásunkat végre is tűrhetetlenné, sőt veszélyessé teszi.« — Sorok, melyek ép oly jellemzők a felséges uralkodó aszszony, mint az akkori idő társadalmi viszonyaira nézve, és melyek szinte jellemző ellentétre találnak a fiatal francia királyné május 14-kén kelt válaszában: »Nem tehetem, hogy Esterházy sorsára ne gondoljak, úgy hiszem, hogy felségedét ellene részben hamis, részben túlzott jelentések ingerelték fel; igaz, hogy sokban vétett, de mindennek daczára csak egy hang hallatszik becsületességéről s jelleme tisztaságáról és remélhető, hogy eltávolítva ezen veszélyes ország kínákozó alkalmaitól s családjának kebelében élve, derék egyéniség lesz még belőle . . . . . Reménylem, hogy kedves anyám nem tart engem annyira elbizottnak, hogy néki tanácsokat akarnék adni, érzem, hogy fölséged kezében lévén a kormány, kénytelen az igazság igényeinek hódolni, egyedüli őhajtasom, hogy ne forduljon egészen Esterházy ellen.«¹⁾ 1774-iki bécsi útja alkalmával Esterházy Bálint nagybátyjánál, a magyar főkancellárnál, szállt meg; ki emlékiratai szerint, »Bécsnek talán legeszesebb, de bizonyosan legszeretetre méltóbb embere, szereti hazáját, ismeri törvényeit s ott nagy tekintéllyel és tisztelettel bír. Meghitt barátja volt az elhunyt császárnak s elhunytá óta gyakran ellentétben állott felséges özvegyével. József császár tiszteli, de nem kedveli, bizonyos benne, hogy nála ellentállásra talál azon intézkedéseket illetőleg, melyeket Magyarország részére tervez.«

De térjünk vissza, az események sorozatát illetőleg nem épen szabatos francia kiadónkkal, azon évekre (1762—1773), melyek Esterházy Bálint első bécsi föllépését második útjától elválasztják. Azok kezdetén 1764-ben mint mondók, a 24 éves, fiatal ezredes főleg a Choiseul herczegi család körében moz-

¹⁾ L. Arneth, Maria-Theresia u. Marie-Antoinette pag. 96—98.

gott. Itt ezen körnek számos, szépségük, vagy szellemük és társadalmi állásuk által kitünő női egyéniségei közül kiválólág Gramont hercegnőt véljük megemlítendőnek, Choiseul herceg nővérét, ki azon befolyás, sőt határtalan uralom által, melyet erőlyes jelleme magára a hercegre gyakorolt, épen úgy rendkívüli társadalmi jelentőséget biztosított magának, mint másfelől fivéréhez való viszonya lelkületének élénksége miatt legsúlyosabb vádakra s legmesszebb menő föltevésekre adott alkalmat.

Az egykorú franczia emlékiratokban és levelezésekben neve gyakran és kitünőleg, ha nem is rokonszenvesen szerepel, míg az általa folyvást háttérbe szorított sógorasszonya, Choiseul hercegnő (kit, a ritkán elragadott és gyakran cynicus Walpole a »legkedvesebb, legszeretetre méltóbb és legtisztességesebb kis lénynek« nevez, »melyet valaha egy varázstojás nemzett«) önzetlensége, szellemének finomsága és kedélyének gyöngédsége által magának, egy bár szerényebb, de bensőbb baráti kört tudott biztosítani, melynek közbevetőleg legyen mondva: személye iránti élénk és tisztelő ragaszkodása, a hercegné madame du Deffand-sal folytatott levelezésének csak újabb időben történt közzététele által,¹⁾ az utókor előtt is teljes megfeytését s igazolását találta.

Ha Gramont hercegnőt kiválólág említjük e helyen, azért tesszük ezt, mert egyesülve mutatkoznak egyéniségében és sorsában az akkori franczia aristocratia jellemének s végzetes kimenetelének azon elemei és mozzanatai, melyek, bár szerényebb mértékben, Esterházy Bálint egyéniségére és életére is oly nagy befolyással voltak. A társadalmi előnyöknek és udvari befolyásnak gyakran elbizakodott fölhasználását, és az élet anyagi és szellemi gyönyöreinek sokszor könnyelmű és kihívó élvezését tapasztaljuk e század egy bizonyos korszakában, a személyek magatartásában: míg az események mezején, egy az előbbit közeletről követő korszakban, minden létező viszonyok rémteljes összebomlásának, és a vérengző halálítéleteknek tragicus befejezésével találkozunk. És ha épen Gramont hercegnőt, az egykorúak tanúsága szerint, gyakran személyének s állásának azon kiméltelen érvényesítése jellemzi, mely az »ancien regimet« a nép szá-

¹⁾ L. C. de *St. Hilaire* »Correspondance de Madame du Deffand avec la duchesse de Choiseul.« 2. V.

mos rétege előtt oly gyűlöletessé tette, ennek a rémtörvényszék előtti magatartása és azon szavai, melyekkel egy kínálkozó védindokot visszautasított: »életem nem ér föl egy hazugsággal«, még a hatalom és könnyű szerencse idejében való elbizottsága iránt is kiméletesebb ítélletre hangolja az utókort, midőn elismerni kényszeríti ezt, hogy az, mi csak elbizottságnak látszott, a fenyegető halállal szemben még a nőknél is, férfias bátorsággá és hősiek büszkeségé tudott átalakulni.

De valamint a forradalom előtti időkben a befolyások és állások gyors változása, — melynek előidézésében némelykor az uralkodói önkény a tömeg későbbi önkényének útmutatója volt — halvány előképét képezte azon megrendítő csapásoknak, melyek a század végével a francia társadalom magasabb köreit érték, úgy azon lovagias hűség és határozottság, melyet némelyek az élet ily fordulatai irányában tanusítottak, még a társadalmi könnyelműség alakjában is sejtették némileg azon bátor közönyösséget, melylyel utóbb, a sors sokkal súlyosabb csapásait tudták az illetőleg elviseleni. Choiseul herczeg váratlanul, bár nem minden alapos ok nélkül, a király kegyeit és bizalmát elvesztvén, hivatalaitól megfosztatott és Chanteloupba vonulásra utasított. Tüntetőleg zárándokoltak hozzá barátai. Esterházy Bálint, kinek katonai pályája, és azzal egész jövője az udvar jóakaratótól függött, azokhoz csatlakozott, kik a bukott miniszternél személyes ragaszkodásuk hódolatát tanúsítani siettek. Bár mily része lett légyen ezen lépésében a divat befolyásának (mert a Chanteloupi tisztelgés bizonyos körökben csak hamar divatossá vált), tagadhatlan, hogy a gondatlan könnyelműséggel határos, önző utógondolat nélküli lovagiasság, mely ily lépésekben nyilvánulni szokott, a kor és társadalom jobb elemeinek egyik jellemző oldalát képezte. Szó volt, hogy Esterházy ezredétől megfosztassék, s csak a fiatal »Dauphine« közbejárása mentette meg állását. — Mária Antoinette nem szünt meg ez úttal is érvényesített jóakaratót iránta minden alkalommal kimutatni; a később oly szerencsétlen királyné ez időben még élvezte a fiatalságnak teljes elfogulatlanságát, daczára állása azon számtalan nehézségeinek, melyek súlyokat vele azon percz óta éreztettek, midőn lábát francia földre tette. Szenve-

dései, melyeket nemes büszkeséggel és keresztyén megadással viselt, gyászos és bűnös kivégeztetése, életének egész folyama, mely az emberi nagyság és emberi elhagyatottság végletei közt mozog, egyaránt hódoló tisztelet s rokonszenves szánakozás varázsfényével környezék dicső emlékét. De az irányzatok változékonysága, és a pártszenvedély azon elfogultsága, mely Schiller szavai szerint »szereti elhomályosítani azt, ami fénylik és porba húzni, a mi magasztos«, koronként elfordúl a királyi vértanú utolsó éveinek megható és lélekemelő képétől, és a »guillotine nemes áldozatának« alakját egy más Mária Antoinette, egy fiatal, könnyelmű, pazarló, szeszélyes női alakkal véli fölcserélhetni; az egyik magas erényeinek szellemi hatását, a másik gyöngeségeinek és hibáinak fölsorolásával hitte ellensúlyozhatni.

A szerencsétlen fejedelemasszony életének éppen ezen szakában érintkezett Esterházy legtöbbit magas pártfogónéjával, és így tehát nem lehet talán helytelen éppen ezen időszakot, és a fiatal királyné akkori állását behatóbban elemezni. Minden ellenc irányzott megtámadásoknak kezdettől fogva bő alkalmat szolgáltatott azon ellenszenv, melylyel Mária-Terézia leányát a francia udvar egy része fogadta. — Ezen ellenszenv számos hagyományos, családi és politikai fölfogásokon alapúlva, és az új francia-osztrák szövetség szerencsétlen hadi eredményei által élesztve, szülte nagy részben azon gyanúsításokat, ferdítéseket és rágalmakat melyek rövid idő lefolyása után, a fiatal dauphine minden lépését kísérték. Az akkori társadalom és az irodalom egy részének erkölcstelensége fogékony talajt nyújtott el terjedősöknek s azon könnyelmű hiszékenységeknek, melylyel sokan fogadták. Mert egy szellemileg megmérgezett légkörbe jutott a fiatal főherczegasszony, midőn a francia trón közelébe jött.

Versaillesban XV. Lajos arczképeinek egész sorozata látható gyermekségétől fogva aggkoráig: kezdve a ritka szépségű, elbájoló kifejezésű kis fiúnak mester kéz alkotta ábrázatán, a fiatalság, a férfikor időszakain át, mindinkább eltompuló szellemi kifejezéssel, míg annak vonásai, a közelgő vénység küszöbén még mindig fölismerhetőleg, elaljasodva, elkorcsosodva állnak előttünk. És midőn így az uralkodó arczképein, eltekintve az idő rendszeres behatásától, az eredetileg ígésző arcz-

vonásokat, mindinkább nem annyira az anyagi, mint a szellemi és erkölcsi hanyatlás félreismerhetlen jeleivel látjuk alakulni, mintegy önkénytelenül az állam, a régi francia monarchia képe áll elénk, mely ép úgy átvette egy még dicső múltnak számos hagyományát, mint gyerek királya örökölte őseitől azon nemes arczvonásokat, melyeket sokan hajlandók voltak ép oly nemes szellemi tulajdonok zálogainak tekinteni. De se az állam, se királya, nem találtak oly vezénylő szellemre, mely mindkettőjökben föntartani, fejleszteni, éleszteni tudta volna azt a mi jóban és nemesben hagyományként rájuk szállott. Buja szenvedelmeinek és közönyös önzésnek esett áldozattul a király; lélektelen külszinné változtak az államélet hagyományai, és az életnek lüktető ereje, a romboló és feloszlató, nem a fönttartó és élénkítő elemek és irányok felé fordulván, az előbbiek támogatásában érvényesítette hatását. — Anyagi hatalom szellemi tekintély nélkül, hagyományos intézmények, melyek előtt mindenki meghajlott, de melyekben vajmi kevesen hittek, külfény és benső rothadás, új eszmék és irányzatok, melyek a törvényszerű testesülés minden lehetőségét nélkülözték, végre az állam intézményeinek és a társadalom hagyományos szokásainak, a nemzetben uralkodó szellemi irányzatoktól, majdnem teljes elszigetelése és pedig még azoknak is egy nagy részénél, kik a fejedelmet szolgálták vagy a társadalmi hagyományok előnyeit élvezték: — ez volt XV. Lajos Franciaországa, midőn Mária-Terézia leánya az uralkodó család körébe lépett. Bőven fejlődhetek ezen viszonyok közt a személyes érdekek, aspirációk, cselszövények ellentétei, és könnyen képzelhető, mily kényesnek kellett lenni azok közepette, egy fiatal fejedelemasszony állásának, ki sem intézményekben, sem embereken nem talált biztos támaszt. Növekedtek szerepének nehézségei, midőn XV. Lajos halálával 1774-ben, férjével a trónra lépett.

XVI. Lajos, ki a szenvedésekben ritka léleknagyságot tanúsított, épen csak tűrni és megbocsátani tudott keresztyéni odaadással és egy nemes lélek kedélyes méltóságával; míg a kormányzás terén érezte ugyan a fennálló viszonyok tarthatatlanságát, de sem szellemi tehetsége, sem jelleme nem volt képesítve annak fölismerésére, mi módon kellessék a létező bajokat orvo-

solui. Semmi sem veszélyesebb a politika mezején, mint ha azon érzem, hogy valamit tenni kell, nem találja kiegészítését annak tiszta tudatában, mit kellessék tenni; mennél őszintébb ily esetekben az orvoslás szándéka, annyival nagyobb a tétovázás és kapkodás, és gyakran a szeszély színében tűnik föl az, mi nem egyéb, mint a jó szándék határozatlansága ott, hol érvényesítésének gyakorlati eszközeiről van szó.

A királyné ellen fölhozni szokott vádak nagy részben, épen csak állásának voltak következményei; az újabb időben feles számmal közzétett, életének épen ezen szakára vonatkozó okmányok következtetlenségeket, majdnem gyermekies ballépéseket tüntetnek ugyan előnkbe, de semmi olyast, mi későbbi időkben tanúsított nemes és magasztos tulajdonaival ellentétben volna. Fia-talságának minden balfogása korának vagy a pillanat benyomásának tévedése, melyek főleg csak a társadalmi és udvari viszonyok szűk, bár személyére nézve nem jelentéktelen korlátaiba ütköztek, annélkül hogy magasabb törvényeket sértettek volna. A társadalmi viszonyok ezen terén találkozunk ismét Esterházyval, és emlékiratainak följegyzése, többek közt példát mutatnak a ballépések azon nemére, melyek benső ártatlanságuk daczára a szeszély és kedvenczkedés színét viselve annyi balértelmezésre adtak alkalmat. — Gróf St. Germain az új hadügyminiszter, ki a kiváltságolt hadtesteket nem kedvelte, föl akarta oszlatni Esterházy huszárezredét, s midőn ebbeli szándéka a királyné közbenjárása folytán megghiúsult, Esterházyt, szerinte, az ország legkellemetlenebb részébe szállásolta. — : »Versaillesbe siettem« — úgy mond »és el mondtam a királynénak, mennyire el vagyok kedvet lenítve.« »Bizza azt rám« felelt a fejedelemasszony, »ön maga leend tanúja annak, mit mondanok a hadügyminiszternek ;« elhívatta a minisztert, és alig lépett ez a szobába, »elég tehát, mondá neki,« hogy valaki iránt érdeklődjem, hogy kegyed magát hívatta érezze ezt üldözni. Mért küldi Esterházy ezredét »Montmédy«-ra, mely rossz elszállásolás, hová nem küldetik soha lovas-ság? iparkodjék őtet más valahol elhelyezni.« »De asszonyom,« felelé a megdőbbent miniszter, »az intézkedések már megtétettek; lehetséges-e, hogy egy régi ezredet elmozdítsak és helyébe mást küldjek?« »Amint kegyed akarja, de intézkedjék úgy, hogy Ester-

házy meg legyen elégedve, s eljárásáról számoljon.« — Kétségkívül a személyes beavatkozás ezen neme ily közönyös tárgyban nem volt nagyfontosságú, de bár mennyire megfeythető is az akkori udvari szokások által, annak közvetlensége és határozottsága egyenes ellentétben áll azon általános irányzattal, mely a közigazgatás és kormányzat minden ágaiban, egyedül a közügy következetes számbevételét sürgeti. XIV. Lajos hangsúlyozta volt, hogy »az állam a fejedelem személyével összeesik,« de korában, minden egyéni hibái és tévedései dacára is alig volt fejedelem, ki monarchiájának bel- és külállami dolgaiban személyét és személyes akaratát, annyira és oly következetesen azonosította volna azzal, mit helyesen vagy helytelenül, az állam valódi érdekének tartott.

Egyedül ezen fölfogás, mely az igényelt jogtekintélyt mindig a felismert kötelességhez méri, biztosíthatja a tisztán személyes uralkodás hatalmát. Ennek fölismerése mindinkább háttérbe lépett közvetlen utódjának kormánya alatt, s nem vala se reménylhető, se követelhető, hogy annak érzete vezessen mindig egy a gyermek korból alig kilépett fiatal királynőt főként ott, hol olyanokról volt szó, kik jóakarátát bírták. Állásának nehézségei és kellemetlenségei ellenében, egy kisebb, bensőbb, részben a hagyományos és rideg udvari »etiquette« szabályainak mellőzésével választott társadalmi és baráti körben keresett szórakozást és menedéket, biztonságot és bizalmat. És valamint a személyek választásában, úgy azok érdekeinek előmozdítására és kívánataik teljesítésére nézve, jogosítottnak hitte magát csak hajlamát és szíve sugallatát követni.

Nem érezte, és koránál, bevégzetlen neveltetésénél, környezeténél fogva alig érezhette, mily szoros összeköttetésben állottak főleg Franciaországban a társadalmi viszonyok és befolyások a politikai ügyekkel; miben és mennyire érinték a személyes kérdések a közigazgatás rendszeres menetét, és főleg a már bonyolult pénzügyi viszonyok szigorú követelményeit. A társadalmi téren is, hol azoknak alakzata a tényleges viszonyoknak többé meg nem felelt, nem azok mellőzésében keresendők a hibák, melyek a régi udvari pártok által, oly keserűen vették a királyné szemére, de igenis abban, hogy egy elavult rendszer helyébe nem

más következetes fölfogás, hanem a pillanatnyi szeszély vagy az egyéni hajlam lépett, mely a dolog természeténél fogva, kevesek kedvéért, számosok hiúságát és önző igényeit sértette.

Barátjai, kiket nem mindég szerencsésen választott, nagy mértékben visszaéltek azon előzékenységgel, melylyel kész volt hozzájuk kegyességét is érdekeltségét kimutatni. Sőt egy része az udvari férfivilág azon fiatal tagjainak, a férfikörnek, mely őt a király beleegyezésével ez időben, bár csekély számban, de annál irigylibb bensőséggel környezte, és kiknek egyike éppen Esterházy Bálint volt, a királyné kedélyének gondatlan és tapasztalatlan érdekeltségét nemcsak az egyesek anyagi érdekeinek előmozdítására használta föl, de főleg arra is, hogy személyes hiúságuk kedvéért, Mária Antoinette iránti viszonyukat oly színben tüntessék fel a világ előtt, mely a valóságnak éppen oly kevésse felelt meg, mint a trón méltóságának.

Számosak e tekintetben, a czélzások és figyelmeztetések Mária-Terézia, később József császár leveleiben, de csak az előre haladó kor, a tapasztalás és számos keserű csalódás, mely az önzést a fiatal királynéval a látszólagos barátok körében is fölismerettette, értette meg vele, hogy nem elég királyi és női méltóságát megóvni, mint azt minden alkalommal tette, midőn azt kétségbe vonták, de hogy kerülnie kell annak lehetőségét is, hogy ily alkalom előállhasson.

Esterházy Bálintot mindenestre kedvezően jellemzi, hogy bármikor említi királyné a baráti jóakarátát, nem felejtí el soha, hogy ő királynéja volt.

Az évek folyama nem változtatta Esterházy kedvező társadalmi állását. Élvezte a király kegyeit, a királyné jó akaratát. Bármily bizodalmas viszonya volt is a király öcscsével, az Artoisi gróffal, ki későbbi időkbén mint X. Károly lépett a trónra — fölváltva Párisban és Rocroyi parancsnokságában tartózkodott; de bármily fényes és kecsegtető alakban mutatkozott légyen is előtte az élet: a közelgő vihar előjelei, az elégedetlenség és bizalmatlanság minden oldalról tornyosuló felhői, a növekedő nehézségek és az állami pénzügyek bonyodalmái nem kerülhatték el figyelmét, és emlékiratainak kivonatai ebbéli aggodalmainak ismételve adnak kifejezést. — Nemlehet eziránti és-

revételeitől a józanság és elfogúlatlanság egy bizonyos mértékét megtagadni, de ezzel nincs kizárva azon felületesség, mely a nagy forradalom előestéjén a veszély okait, a pénzügyi zavarnak, az udvar hibáinak, a miniszterek szerencsétlen választásának, végre és főleg a modern bölcsesek vakmerőségének felemelésével kimerítetteknek tekinti, »mely utóbbiak számukra egyelőre azokból alakítottak pártot kik az amerikai háborúban részt vettek, később mindazon fiatal elemekből, melyek ez utóbbiak amerikai babérjait irigységgel tekintették, míg végre a bármi okból elégedetlenek egész seregével szövetkeztek.« Ezen fölfogásnak, mely szem elől téveszti, hogy a fönnemlített tényezők majd ugyanazon mértékben voltak a dolgok általános helyzetének okozatai, mint okai, és mely némileg a társadalmi és politikai kórállapot jelenségeit annak lényegével zavarja össze, annyiban bírnak némi történelmi jelentőséggel, a mennyiben a szorosan politikai körökön és föladataikon kívül, de azokhoz közel álló, magasabb társadalmi körök benyomásait tükrözik vissza. És e tekintetben épen egyszerű és igénytelen kifejezésük által válnak jellemzőkké. Nem sokkal behatóbbak vagy mélyebbek Esterházy ítéletei az ezen időszakban a kormány élén szereplő egyéneket illetőleg, kik megújuló sorozatban váltották föl egymást a közügyek vezérletében. — A személyes tekintély, és a személyes tekintetek oly sokáig és oly kiválólag képezték Franciaországban az államügyek eldöntésének főtényezőit, hogy, könnyen megfejtethető, miként XVI. Lajos kormányzatának első felében, a növekedő nehézségek ellenében, szintén a személyváltoztatásban keresték első sorban az óvszert. És természetsszerűleg, bár kellő belátás nélkül, bármikor is az egyes miniszterek nem látszottak alkalmasoknak sikeresen megvívhatni föladatukkal, mindég olyanokat ajánlottak megmentőknek, kik tulajdonaikban vagy irányzataikban a hivatalban lévők személyes ellentétét képezték. Esterházy futólag áttekinti azoknak hosszú sorát. Neckernek, kinek szerinte komoly magatartása, ékes-szólása, az erény és erkölcsiség szüntelen hangoztatott kíváncsi, végre a divat biztosítottak egy időre lelkesedett követőket, második miniszteriuma alatt elfogadott eljárását határozottan bűnösnek, és egyedül arra irányzottanak jellemzi, hogy állását, mint

a nemzet minisztere, függetlenül a királytól és annak akaratja ellenére is megőrizhesse; kétségkívül e tekintetben is azon körök hangulatának adván kifejezést, melyekben évek óta mozgott. Legbehatóbban és legtalálóbban jellemzi Loménie de Briennet toulonsei érseket, kinek kormányra léptéhez sok reményt csatoltak, de ki szinte csak siettette a monarchia bukását, ezen férfiút, ki erélyes lépéseket tenni nem tudott, de merész elhatározásokat javasolt a királynak, melyek éppen a szándékolt eredmények ellentétét idézték elő; ezen kétségkívül eszes férfiút, kinek egyik főgondja volt, hogy jó hírneve sok oldalról terjesztessék, és kit barátai szüntelenül mint a közigazgatásban és a pénzügyi dolgokban legjáratasabb egyéniséget emlegettek, ki egyedül volna képes az ország bajainak orvoslására. »Mi engem illet« úgy végzi Esterházy Brienne érsekre vonatkozó megjegyzéseit, »én őt mindég jellemtelen embernek tartottam és képtelennek szembeszállani azon előreláthatatlan nehézségekkel, melyek a közdolgok kezelésében majd mindég előkerülnek. Egyébiránt kezdeményező képessége mindég mások eszméinek nyomában járt, melyeket maga számára elsajátított. Belsőleg zsarnok, szüntelenül hangoztatta a szabadság bölcsészeti kifejezéseit. Félénk és előrelátás nélküli, a királynak oly ígéreteket és engedményeket javasolt, melyekről hitte hogy kijátszhatja. Roszúl ismerte az embereket, és felőlők való ítéletét azon körhöz mérte, melyben élt, és mely kizárólag állítólagos tehetségei némely jó hiszemű bámulóiból, vagy olyanokból állott, kik hiúságának hizelegtek, és befolyása által hivatalokra és előmenetelre szert tehetni reményltek.«

A forradalom első föllobbanása, Valenciennesben találta Esterházyt, ki időközben Hallewyll gróf kisasszonynyal házasságra lépett. Személyes tekintélye, és a parancsa alatt álló ezredék fegyelme, egyidőre lehetővé tették neki a rend fenntartását, olyannyira, hogy a menekülő francia hercegeknek, Artoisi grófnak, Condé, Augoûlême, és Berry hercegeknek, biztos utat nyithatott Namur féle; de az 1790-iki év kezdetén, a Valenciennes körül elhelyezett katonák fegyelmetlensége, valamint a népnek növekedő izgatottsága, oly tarthatatlanná tették állását, hogy nem maradt egyéb hátra számára, mint a had-

ügyminiszter rendeletére, melyet a királyné közbenjárása eszközölt volt, Párisba menekülni. Első lépései a Tuillériákba vezették őt, hol a királytól és királynétól tularadozó megilletődéssel fogadtatott: »Visszatértem lakásomba« — úgymond — »a hallállal szívemben.« Ezen párisi tartózkodásának jegyzetei némely fontos részleteket foglalnak magukban, melyek eddig a történelem előtt nem valának ismeretesek. »Monsieur de La Fayette«, úgy mondja többek közt, »találkozni kívánt velem; nem utasítottam vissza fölhívását, előbb a király és királyné beleegyezését megnyervén; találkozásunk alkalmával, hosszasan igazolta eljárását és biztosított engem a király személye iránti ragaszkodásáról, melyet mindazonáltal csak annyiban volna képes tanúsítani, a mennyiben a fejedelem minden önkényes hatalomról lemondana; végig hallgatván őt nagy béketűréssel, azon kérdésre szorítkoztam, Cromwell vagy Monk szerepét akarja-e játszani, véleményem szerint mindakettő rendelkezésére állván? Újlag biztosított, mennyire óhajtaná a rend tartós helyreállítását, és hogy kész volna az arra vezető eszközöket jelezni.« — . . . Beszélgetésünket a királynak és királynénak jelentvén, fölhatalmazzattam, hogy másnap La Fayette-el újra találkozzam: ez alkalommal egy jegyzéket vettem tőle át, melyben a király és a nemzet kölcsönös hatalmának határai ki valának jelezve; ezen jegyzék szerint a király megtartotta volna teljhatalmát a hadsereg fölött, valamint a bírák kinevezését, és az udvartartására szánt összeggel való rendelkezést illetőleg; a miniszterek a nemzetnek felelősek leendettek minden összegről, melyek a hadügy, tengerészet és a külügyek számára szavaztattak meg; a királyt illette volna a béke és hadizenet joga, de a háborúra megkívántató rendkívüli összegek, a nemzet által valának megszavazandók; a katonatisztek nem bírnának semmi polgári hatósággal, és minden polgári hivatal választás útján lenne betöltendő. — Mindezen tárgyak csak nagy általánosságban voltak följegyezve; La Fayette óhajta, hogy a király e jegyzéket helyeselje, azonkívül néhány nagykövet, és M. de Bouillének tartományi parancsnokságától való visszahívását követelvén. . . . A király azon véleményben volt, hogy a tett ajánlatok fölötté általánosak, s hogy azoknak nagyobb részletezése és szabatos körülírása szükséges. Visszatértem másnap La

Fayettehez, közöltem vele a király feleletét, és ő megígérte nekem, hogy a jegyzéket úgy módosítandja a mint azt jeleztem . . . Két nappal később kifejté azon óhajását, hogy a királynéval találkozhassék. Ezen találkozásnak, melynél a király is jelen volt, az vala az eredménye, hogy a király szabadkozott ugyan a jegyzéknek tőle követelt aláírásától, de annak helyébe készen nyilatkozott egy más, sajátkezü irat kézbesítésére, mely által La Fayette biztosíttatnék, hogy a király követeléseit teljesíteni, ha a nemzetgyűlés, az általa javasolt intézkedéseket elfogadná. — Kevéssel ezután a nemzetgyűlésben a bírák kinevezésének kérdése került vitatás alá; La Fayette nem jelent meg a gyűlésben, melynek határozata szerint, a bírának a nép által kelletett választatniok, és a királytól csak megerősítenők. Nem titkoltam el meglepésemet La Fayette barátjai előtt, ki részéről újabb találkozást kívánt. — Beszélgetésünk fölötté rövid volt: »Önnek« mondám — vagy volt szándéka a bírák kinevezését a király számára biztosítani, és nem volt képes azt keresztül vinni: vagy javaslatának keresztülvitele egyáltalában nem állott szándékában; az első esetben fölösleges, hogy a király engedményeket tegyen, melyek nem viszonzhatók, a másokban nem kell és nem szabad neki kegyed ígéreteiben biznia.« Eléggé elégedetlenül váltunk el egymástól, és e naptól fogva nem akartam többé La Fayette-el bizalmasan találkozni . . . Azon gondos elővigyázat, melylyel az ülésből elmaradt, midőn a bírák kinevezéséről szó volt, előttem tanuságul szolgált, hogy nincs elég befolyása a többségre, a király támogatására, és hogy nem akarta veszélyeztetni tekintélyét, azáltal hogy a kisebbséggel szavazott volna. Meggyőződtem, hogy fölösleges volna vele további tárgyalásokat folytatni.« Ismeretes dolog, hogy ő ismételve megkísérlette, az akkori időben még fölötté befolyásos La Fayettet, a király-családdal bizalmas érintkezésbe hozni; az itt oly részletesen és igénytelenül előadott, magának La Fayettének részéről kezdeményezett kísérletnek mindazonáltal alig van valahol nyoma, és feltehető, hogy Esterházy ép azért választatott ez alkalommal közbenjáróvá, mert társadalmi viszonyai és összeköttetései az érintkezést könnyítették, és mert az udvarnak kedves, megbízható híve volt, anélkül hogy akár mely politikai szerepet vett volna igénybe.

A forradalom idejébeni emlékiratokban és levelezésekben a király esetleges lemondásáról és arról, hogy ezt az udvar komolyan tárgyalta volna, ritkán vagy nem is történik említés. És mégis ezen lépés lett volna, főleg ha sikerül a trónörököszt előbb Párisból eltávolítani, talán az egyedüli, bár kétségkívül vészteljes eszköz, az állások ama belső ellentétének és kétszínűségének tisztázására, mely a forradalom vérengző és rémteljes fejlődésének egyik főokát képezte. Esterházy e tekintetben egy jelentékeny adatot említ: egy alkalommal 1790. a királyné figyelmét egy károsnak és veszélyesnek tartott, k. rendeletre fölhíván, azon feleletet vette, hogy ezen rendelet tartalma tisztán alaki természetű, és hogy a király annak intézkedéseit (melyek a nemzeti kokárda kötelező viseletére vonatkoztak) csak ezen föltevésben és értelemben szentesítette. Midőn a rendelet szövegének későbbi gondosabb áttekintése folytán kétségtelenné lőn, hogy egy közönyös alaki intézkedés színe alatt, fontos elvi kérdések akartak mellestleg eldöntetni, és döntettek el tényleg, a király élénken panaszkodott miniszterei kétszínűségét és rossz hiszeműségét, végre könnyekre fakadt tartáhatatlan állásának érzetében. »A királyné« mondja világosan Esterházy »fölszólította volt, hogy mondjon le a koronáról, melyből mindennap leszakittatik egy-egy fényes diszjel. De a szerencsétlen fejedelem nem bírt elég jellemerővel, hogy egy erőlyes határozatot elfogadjon.« A lemondási eszméhez legközelebb állottak a szabadulási kísérletek, ki valaha figyelemmel követte a varennesi menekvés szomorú fordulatait, melyek a történelem legtragicusabb jellegű esetlegességeihez és emlékeihez tartoznak, nem fogja érdeklődés nélkül fogadni a következő részleteket, melyek a még egy fél évvel előbb kínálkozó lehetőségeket tüntetik elő. Az udvar St.-Cloudba vonúlt vissza, a király az utóbbi hónapokban az októberi események után nem vadászott többé, de rendszeren lóháton tett kirándulásokat, melyek alkalmával nagyobb részt meghitt emberek kísérték. Rendszerint fölötte sebesen lovagolt. Egy nap a st.-cloudi magaslatokon menve ki a Vésineti erdőbe jutottunk és egyenesen ellenkező irányát követtük azon helyiség felé, melyhez voltak a váltásra szánt lovak rendelve. Mindinkább meggyőződünk, hogy a király Maisons felé menekülni akar, és hogy ott a királynéval találkozán-

dunk, ki maga részéről sétájára szinte kocsikat rendelt volt. Eltökélttük magunk közt, hogy ámbár csak vadászkéseinkkel voltunk ellátva, megtámadandjuk a történetesen velünk lévő és jól fölfegyverzett nemzeti őrtiszteket, ha a király átkelését a Szajnáan megakarnák akadályoztatni. A király váratlanul megállította lovát s a visszatérésre megtette intézkedéseit. Rendeletei megghiúsíták reményeinket; de mennél többet eszmélkedtem az akkori lehetőségek fölött, annyival szilárdabbá lett meggyőződése, hogy a kedvező eredmény könnyen biztosítható lett volna. Visszatérve megemlítettem a királynénak megghiúsult reményeinket és mennyire szükségesnek tartom a menekvés elhatározást addig keresztül vinni, míg arra a királyi családnak még némi személyes szabadsága marad. Osztotta nézetemet; de kijelenté, hogy nincs reménye előbb rábírní a királyt annak elfogadására, míg lehetetlenné nem váland, azt keresztülvinni; saját személyét illetőleg, kijelentette, hogy soha sem váland el a királytól, és hogy el van tőkelve azon sorsban osztozkodni, melyet a végzet férje számára föntartott.»

Élénk és jellemző ellentétet képez ezen komoly előérzetekkel és aggodalmakkal, a párisi nemzetőrség ingerült nehezeltése azért, mert a király egy nap szürke felső-öltönyben, és nem vörös egyenruhában jelent meg hadszemléjüknél, mint az a francia királyi gárdák s katonái hadgyakorlatainál szokásban volt. La Fayette kötelességének hitte a királyt ezen ingerültségről, azon megjegyzéssel figyelmeztetni, hogy fogadtatására nézve semmi kezességet sem vállalhatna, ha a legközelebbi alkalommal ismét szürke felső öltönyében jelenne meg, és másodízben sem csilapúlt egészen a nemzetőrség ingerültsége, miután a király arany-paszomántos, nem pedig azon arannyal hímzett vörös egyenruhában jelent meg, melyet követeltek.

Mennyivel komolyabbakká s aggasztóbbakká lettek az idők, mennyivel bonyolultabb a politikai dolgok menete, annál inkább kellett az oly kiválólag társadalmi és udvari jelentőségű egyéneknek, mint Esterházy Bálint háttérbe szorúlni. Az Artoisi gróf ismételve hitta őt magához. Miután azonban elhatározását a király és királyné jóváhagyásától tette függővé, a fölszólításoknak egyelőre nem volt sikere. A szerencsétlen

királyasszony nem bízott a francia hercegekben azt hitte, hogy föllépésükben csak a polgári háborúnak, és tarthatatlan állapotok egyszerű visszahelyezési kísérleteinek veszélyeit kell tekintetbe venni, és jó hiszemű bár téves fölfogásával, mely számos újabban napfényre jutott okmányból derül ki, a rend helyreállításának egyedüli eszközét hosszú ideig az európai hatalmak, összhangzó föllépésében vélte föltalálhatni, melyek a francia pártokon kívül és fölül állva; a francia bel- és alkotmányos kérdések részleteibe nem avatkozva, egyedül az európai rend és a nemzetközi viszonyok igényeinek hangsúlyozása által, legkevésbé valának sértendők a francia nemzet önérzetét. Az események menete e reményeket és fölfogásokat mindinkább megczáfolván, Esterházy az 1791. év első felének vége felé, úgy látszik a király és királyné inkább hallgatag, mint egyenes jóváhagyása folytán, jogosítva érezte magát, az Artoisi gróf ismételt fölhívásának engedve, Párist elhagyni.

Coblentzben találkozunk ismét vele. Följegyzései újabb tanúságot nyújtanak a francia hercegek és menekültek, s az európai nagy udvarok többsége közt levő azon ellentéthez — melytől a francia közvélemény és a forradalmi francia történelmi irodalom rendszerint elszoktak tekinteni. Nehezteléssel említi főleg Leopold császár állítólagos közönyösségét. Már a kölni választó fejedelem, a császár öccse, figyelmeztette őt, hogy ezen oldalról hatályos támogatásra ne számoljanak a francia hercegek, a császár egyéniségét illetőleg elmésen inkább, mint találóan, megjegyezve: »Bátyám olyan ember, ki nem tudja azt mondani »nem«, de ki még kevésbé tudja érvényesíteni az igen-t.«

Esterházy a királynak meghíusult menekvésí kísérlete után, az Artoisi grófot Bécsbe kísérte; itt a császárnál egy hosszabb beszélgetés folytán, fölfogásainak megfelelőbb hangulatot vélte föltalálhatni, mint várta. Kaunitz hercegnél egyedül agg korának tulajdonítá azon óhajt, hogy a bécsi udvar minden tényleges beavatkozástól tartózkodjék, miben egyébiránt csalatkozott, miután a híres államkanczellár, a francia forradalmat illetőleg, elvileg nem azon a téren állt, mint amelyen Esterházy hitte. Megemlíti, hogy más befolyásos egyénisé-

gek, nevezetesen Spielmann báró »Franciaország gyöngítését nagy előnynek tekintik az osztrák házra nézve, és hibás politikát látnának minden lépésben, melylyel ez, régi vetélytársa fényének és hatalmának helyreállítását előre mozdítná. Ezen nézetek a fejedelmek pillnitzzi összejövetelénél is éreztették befolyásukat, s csak hosszú harcz után sikerült Calonnenak, volt francia miniszternek, és az Artoisi gróf megbízottjának, a francia herczegek, s az emigratio nézeteinek, bár fölötte szerény mérvben, befolyást szereznie.

Bizodalmuk és reményeik, most főleg Sz.-Pétervár felé fordultak. Már Pillnitzben figyelmeztette őket az Oroszországból érkezett Nassaui herczeg, hogy Katalin császárné élénken érdeklődik a francia ügyek iránt, és hogy nem lévén semmi érdeke Franciaország gyöngítésében, üdvös befolyást gyakorolhatna a coalitióra, sőt hogy kész volna, a francia herczegeket személyesen is segíyezni. Ugyanazon oldalról megjegyzték, hogy hiba volt senkit sem küldeni a császárné udvarához, s hogy a Pillnitzzi események jelenleg kedvező alkalmat nyújtanak ezen mulasztás orvoslására.

Esterházy szemeltetett ki ezen megbízásra. Szabadkozott némileg az akkori időben fárasztó út és megbízás ellen, de végre engedett és útnak indult. — Katalin császárné, ki élénken pártolta volt a francia szellemi mozgalom kezdeményezőit és bölcsészeit, Voltaire-rel, d'Alembert-tel, Grimmel levelezett, Diderot-t nyílt karokkal fogadta; a forradalom óta valóban megváltoztatta némileg eljárását és élénk érdeket tanúsítva a francia herczegek és menekültek iránt, minden módon sietette a coalitió erélyes föllépését. De birodalmának geográfiai fekvésénél fogva ezen érdekeltsége tényleg inkább csak egyes személyek, mint maga az ügy előnyére érvényesülhetett, és alig volt ment azon utógondolattól, hogy nyugot és közép Európa háborús bonyodalmai néki más politikai céljai keresztülvitelére szabad kezet nyújtanak. Ezen irányzatok befolyása alatt kellett szükségképp Esterházy küldetésének is lefolynia.

Pétervárra megérkezte után tüstént írt Zouboff tábornoknak Katalin császárné akkori és utolsó kegyenczének, tanácsát kérve, mi módon nyerjen maga számára kihallgatást a föl-

ségnél, miután a francia megbizottnak, kit lelkesedett forradalmárnak ismert, vagy ismerni vél, közbenjárását igénybe nem vehette. Zouboff feleletét véve, hogy ő maga fogná őt a császárnénak az »Hermitage«-ban bemutatni: »Megjelentem,« úgymond, »és találkoztam vele, ki élembe jött, egy zárt ajtónál megállván, és azt fölnyitván, mondá nekem, »itt van ő felsége,« és evvel visszavonúlt. Alig lettem urává ezen renkívüli bemutatás fölötti meglepetésemnek, siettem átadni ő felségének, a néki szóló levelet, megjegyezvén, hogy utasítva vagyok, legnagyobb bizalommal viseltetni magas személye iránt, tanácsát kérni ki a herczegek számára, és végre rendelkezése alá bocsátani több okmányt, melyek terveiket tartalmazták és helyzetökre nézve némi fölvilágosításokat nyújtottak. Kérdésére, kezemnél vannak-e az irományok, és feleletemre, hogy igen, és hogy azokat Zouboff tábornoknak leszek átadandó, rögtön mondá: »Nem, adja azokat nekem, kényelmesebben olvasandom.« Karszékben ülve, és föl-szólítván, hogy ugyanazt tegyem, kezdett a dolgok állásáról kérdezősködni. Öszintén feleltem, és látván, hogy bizalmamat kegyesen fogadja, szabadságot vettem, kijelenteni, hogy ezen magas személye iránti határtalan bizodalmanál fogva, kész vagyok közvetlenül néki részletes utasításaimat is kézbesíteni. Nevetve vette át azokat, szólott családomról, nagybátyámról, kit ismert volt Magyarországról, a pillniti dolgokról, összehasonlítá a szász udvari szertartásokat azon igénytelen fogadtatással, melyben részesített; föl-szólított, hogy ha nincs más dolgom, nézzek meg egy kis színi előadást, melyet belső termeiben rendezett, s melyben csak kevesen veendnek részt.

Köszönetemet kijelentvén kérdezett, ismerem e Cobentzl grófot, a császár nagykövetjét, St.-Priest grófot, és Stedingk báró svéd megbizottat; felelém, hogy az első némileg atyámfia is (anyja Pálffy leány lévén), hogy jól ismerem a másikat, a forradalom áldozatját, mint saját magam is az vagyok, és hogy a harmadiknak ezrede, annak idejében Hainauti parancsnokságom közelében volt elhelyezve, minekfolytán a három említettek es-télyére elhivatván, ajánlkozott, hogy időközben kis remetelakját megmutatja. Keresztülvezetett számos termen, melyekben a legjobb mesterek remekei fénylettek . . . . . de beszélgetésünk

oly kellemes és oly vig volt, hogy a művészet minden benyomásai némileg elhalványíták, és egészen el valék foglalva magatartásával és azon összehasonlítással, melyet önkénytelenül tévők, egyszerű-ége s világhírű dicsősége közt és modorának kellemé, egy nchezen leírható érzelmet keltett keblemben . . . . . Végre visszatérénk a billard terembe; a császárné helyet foglalván, Zouboff tábornok mellé ült, míg részemről parancsára, szinte helyet foglalván, egy üres karszéket hagytam magam és a fejedelemasszony közt. A beszélgetés élénken folyt, míg Cobentzl megérkezvén, és mellettem, kit Saint-Priest grófnak tartott, elmenvén, a császárné közt s köztem helyet foglalt. A felség kérdésére, tudja e ki szomszédja, mintegy eszmélkedve mondá, »Oh, azt hiszem, hogy Esterházy gróf,« »ő az,« felelé a császárné, ölelje meg tehát rokonát; néhány percz múlva, a színterembe menénk; az első darab alatt, a császárné szüntelen vagy az egyikkel, vagy a másikkal beszélgetett, mindig ritka vígsággal, és ígéző modorral. Unokái (a későbbi Sándor császár és Konstantin nagyherczeg) is jelen voltak; a nagyherczegek idősbike 14 éves, 16 évesnek látszik, és kitünő szépségű; a másik nem oly szép, de teli élénkséggel, és jellemző vonásokkal bír. Nagyanyjuk végtelenül látszik őket szeretni. A színi előadás bevégezte után, elkísértük a császárnét egy teremig, hol orosz köszöntéssel vált el tőlünk. Meghajolván mint a férfiak vagy helyesebben mint az apáczák, szobáiba visszavonúlt.

Ezen élénk, de némileg felületes udvari képpel, válunk el mink is Esterházytól, kinek emlékiratai, vagy legalább azoknak közzétett kivonatai ezzel végződnek, megemlítvén még azon jóakaratot, melyet minden oldalról tapasztalt Oroszországban; de politikai szerepléséről és megbízatása eredményéről nincs többé részletes tudomásunk. Hosszasabb ideig élt Volhyniában, míg később a francia-orosz háború kitörte folytán, Angliába visszavonúlt és ott, mint följebb mondók 1806-ban meghalt.

Esterházy egyenisége nem kiváló, inkább udvari és társadalmi, mint katonai, vagy politikai volt, és följegyzései is, a mennyire azokat ismerjük, inkább társadalmilag jellemzők, mint történetileg jelentékenyek. Azon elvek, melyeket szolgált, azon irányzatok, melyeket képviselt, alig tarthatnak korunkban, álta-

lános rokonszenvre számot. A francia emigráció, melynek soraiban vele utolszor találkozunk, nem volt, és nagy számánál fogva nem is lehetett tagjai magatartásában, minden selejtes elemektől ment, némelyek könnyelműsége és elbizottsága gyakran ellensúlyozta másoknak önzetlen odaadását; vallásos türelmét és nemes méltósággal viselt szenvedéseit. De midőn a rodostói bujdosónak unokáját, ki más ügynek és irányzatnak volt híve, mint elődje, életének végnapjaiban, új hazájának politikai mozgalmai folytán, szinte mint menekültet, látjuk távol annak szeretett földjétől, elhalni, nem lehet meg nem indulnunk az emberi dolgok változékony, és változó külalakjok daczára, mégis oly gyakran ismétlődő fordulatán, s reményljük, hogy alig csatlakozunk, ha azt hisszük, hogy minden véleménykülönbség daczára, a jobb keblek egyhangú rokonszenves méltánylására tarthat számot az olyannak emléke, ki férfiasan ragaszkodik ki tűzött zászlajához, és nem a fölkarolt ügy külsikeréhez méri hűségét.

GR. SZÉCSÉN ANTAL.

III.

THALY KÁLMÁN

HELYETTES ELNÖK MEGNYITÓ BESZÉDE.

A POZSONYI 1877. AUGUSZTUS 30-ÁN TARTOTT ZÁRÜLÉSEN.

Tisztelt Közönség !

Miután társulatunk fényesnevű elnökét, a ki e bűvárlati kirándulással egybekapcsolt közgyűlést egy héttel ezelőtt megnyitotta, magas állásával járó kötelességei időközben másfelé szöliták és így őt fájdalommal vagyunk kénytelenek nélkülözni, — a tisztelt Titkár úr felszólítására énnekem, a társulat régi szolgájának jutott a megtisztelő szerencse, hogy a jelen zárgyűlést megnyissam.

A magyar Történelmi Társulat, ez idén tartja kilenczedik kirándulását. A hazai történelem ismeretlen kútfőinek s emlékeinek felkutatása, továbbá az általános történelmi érzék felköl-
tése, illetőleg gyarapítása czéljából rendezett vidéki kirándulá-
saink elseje 1868-ban, az ország *keleti* részeiben tartatott ; azután az északi megyék dús bányáit tettük vizsgálataink tárgyaivá, most pedig, szab. kir. Pozsony városa és vármegye, hazafias meghívása folytán, a nyugoti határszélek históriai kincsekben gazdag tárházai nyíltak fel előttünk. Ekként, a haza különböző vidékeinek tudománypártoló lelkes hatáságai és mivel kö-
szége részéről társulatunk iránt tanúsított serkentő bizodalommá, lehetővé tette, s — reméljük — teendi, hogy lassanként az egész magyar föld történelmi emlékei mindinkább megismertessenek és szakszerű feldolgozásra előkészítessenek.

A nemes érczet: a történelem kincseit, múltunk gazdag bányái az ősök és unokáik által híven megőrizett levéltárak

nyújtják, — mi csak az egyszerű bányászok vagyunk, kiknek munkájára az érdeklődő hazaszeretet öröklényű lámpája világít. Önök nyitották meg számunkra az aknákat, Önök gyújtották meg szerény, működésünkhöz ama lámpákat, Uraim; — a siker nagy része tehát az Önök lelkes részvétét, támogató pártfogolását illeti.

Összejöveteleink magasztos végcélja: *fölépíteni a magyar nemzet dicsőségének templomát*, — minél belterjesebben megismerni, megismertetni, homályos részeiben földeríteni, salakjaitól megtisztítani, csonkaságaiban kiegészíteni, a haza történelmét; nem a mesék s ábrándok ködén át, de a történelmi kritika tüzenél kipróbálva, mutatni fel, a lezajlott századoknak *valódi* képét, mintegy nemes érzeből készült domborművet. Régi, elsárgult iratokból fürkészni ki, sokszor apró és mégis jellemző adatokból mozaik-ábrázolatokban összeállítani őscinknek nem annyira úgy is eléggé ismeretes csatáit, — mint inkább művelődési társadalmi viszonyait, beléletét, erkölceit és szokásait, — hogy egyszer már az éremnek ezen, oly érdekes oldalát is kellőképp ismerjük és határozott vonalokban jelölhessük meg: miként tölté be nemzetünk az e vérével annyszor áztatott drága földön polgárosító szerepét az európai népek csoportozatában, az elmúlt századok alatt? Mennyire volt barátja a szabadság s örökfejlődés eszméinek? és megérdemli-e ennek folytán, hogy mint szabad nemzet élje túl a *második évezredet* is?

E roppant fontosságú tanulságot kimutatni, a magyar történetírásnak dicső feladata. És midőn a *végeredmény* iránt a kétségnek még árnyékát is kizárja a megmásíthatlan történelmi igazság, és jól betöltött nemzeti hivatás tudata, — a magasztos czélú munka fáradalmaít pedig édesekké teszi a mindnyájunk kebelében buzgó honszerelem: ki késnék akkor a szerénykedéssel? ki ne működne lankadatlanul?

Búvárkodó bizottságaink az ország e már határszéli fekvésénél fogva is oly kiváló történelmi múlttal dicsékvő város, megye s vidék különböző pontjairól visszaérkezvén, — általában elmondhatjuk, hogy, a végbevitt munkálatok után úgyszólván mindenütt még dúsabb kútforrás létezéséről győződtek meg, mint a minöket előre reméltek, — *pedig sokat reméltek!*

A pozsony-városi és káptalani levéltár, a gr. Batthyányak köpcsényi, a gr. Pálffyak pozsonyi központi, a gr. Esterházyak ugyan itteni részleges archivumai, s a megyebeli szabad városok közül különösen a nagy-szombati levéltár — óriási halmazát tartalmazzák országunk s népünk múltja eddig nagyobb részt ismeretlen adatainak; úgy, hogy kutatásaink által míg egy részről történelmünknek némely nevezetes korszaka, pl. a Bocskaykor, egészen új oldalról jövő fényvel leendő megvilágítva: addig másrészről a magyar művelődés terét, főként a *városok* levéltáraiból, végtelenül becses, nagyszámú s a legkülönbözőbb szakokra kiterjedő adalékokkal gazdagodik.

A bűvárlatok eredményét most még, az idő rövidsége miatt kimerítően előtüntetni lehetetlen, — ez a jövő hónapok feladata. Mindazáltal, addig is, míg az idevágó dolgozatok elkészülnének s társulatunk kiadványaiban napfényre jutnának: kedves kötelességünknek ismerjük, mélyen érzett honfíui bálánk jeléül a pártfogoló t. hatóságok, és egyesek iránt, a bűvárlatok eredményéről *már itt is* előlegesen, legelőbb vázlatosan beszámolni.

Midőn tehát a jelentések meghallgatására becses figyelmöket fölkérem, fölhívom az egyes bizottságok előadóit: méltóztassanak a tett bűvárlatokról szóló vázlataikat előterjeszteni!

IV.

J E L E N T É S

A KUTATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL.

FELOLVASTATOTT A POZSONYBAN 1877. AUGUSZTUS 30-KÁN TARTOTT
ZÁRULÉSEN.

Pozsonyváros és vármegye nagyrabecsült meghívására örömmel siettünk a f. évi vidéki gyűlésben való részvételre. Tudtuk, hogy gazdag levéltári bányákra fogunk találni oly város falai közt, melyet I. Ferdinánd király már 1563-ban a magyar birodalom fővárosává tett, s mely 1783-ban megszűnt ugyan az ország fővárosává lenni, de nem szűnt meg egyike lenni az ország legnevezetesebb városainak. A társulati tagok szokatlan nagyszámban jelentkeztek, — de mint szokott lenni a megérkezéskor kevesebben voltak, mindazáltal többen mint eddigelő bárhol. A társulat tagjai tömegesen f. évi aug. 22. indultak Budapest-ről s ugyanaz nap meg is érkeztek; ott találva a társulat egyik elnökét s több tagtársat, kik az ország különböző részeiből már előbb megérkeztek volt.

Társulatunknak következő tagjai vettek részt e pozsonyi gyűlésen, u. m.: Ipolyi Arnold püspök társulati elnök, Szilágyi Sándor titkár, Szabó Károly, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Pauler Gyula, Fraknoi Vilmos, Thaly Kálmán, Fabricius Károly, Beöthy Zsolt, Dux Adolf, Nagy Imre, báró Radvánszky Béla, Géressy Kálmán, Véghelyi Dezső, Ortway Tivadar, Römer Flóris, herczeg Odescalchi Arthur, Haan Lajos, Badinyi Gyula, Ballagi Aladár, Baltzár Ágost, Buzna Alajos, Chernel Kálmán, Cse-csetka Samu, Csontos János, Fehérpataky László, Findura Imre, Gamauf György, Gervay Mihály, Helmár Ágost, Havlicsek Vincze, Ivánfi Ede, Jedlicska Pál, Károlyi Árpád, Kopácsy Árpád, Lehoczky Tivadar, Lombardini Sándor, Mossóczi

Lajos, Máté Sándor, Nagy Aladár, Nemes Elek, Rajner Gyula, Rakovszky István, Samarjai Károly, Samarjai Emil, Szabó Gyula, Szalay József, Szeghy Miklós, Szentkláray Jenő, id. Szinnyei József, ifj. Szinnyei József, Könyöki József, Villáyi Szaniszló, Thallóczy Lajos, Theiss János, Deák Farkas stb . . . . .

Ugyanazon nap aug. 22-én este az elnök urnál némi előleges értekezlet volt s megállapított a gyűlés tárgyainak sorozata. Ezek szerint e gyűlés f. évi aug. 23-án reggel 10 órakor a pozsonyi városház nagy termében díszes hallgatóság előtt tartatott meg. Ipolyi Arnold püspök elnök úr remek értekezéssel nyitván meg a gyűlést, melynek címe: *A magyar iparélet történeti fejlődése* s utána gróf Széchen Antal választm. tag: gróf Esterházy Bálint naplójáról értekezvén, mely két műjeleségeiről ez alkalommal nem szólhatok bővebben, minthogy mindkettő t. olvasóink becses ítélete előtt áll.

E zajos tetszésekkel fogadott nagy beszédek után titkár úr felolvasta a tagok névsorát 5 bizottságra osztva; melyeknek működéséről a bizottsági előadók becses dolgozatai nyomán van szerencsém ez alkalommal jelentést tenni mint a pozsonyi vidéki gyűlésnek kinevezett előadója.

A nagygyűlés után a társaság tagjai s a vármegye fő és alispánja, a város polgármestere s több előkelő polgárai, mint egy 150-en Szilágyi Sándor titkár úrnak a »Pozsony Vidéki Lapok«-ban megjelent felhívása következtében társas ebédre gyűltek a zöldfa vendéglőben, mely szokott kedélyességgel folyt le, társulati elnökünk Ipolyi Arnold püspök úr ő felsége dicsőségesen uralkodó királyunkért, felséges nagy asszonyunkért s a fenséges trónörökös úrért üritvén az első poharakat, melyeket felállva hallgattunk végig s szívünkben megéljeneztünk.

A bizottságok még az nap délután megkezdtek működésüket, a városiak az illető levéltárakban, a vidékiek pedig az illető helyekre utazván. — A zárgyűlés aug. hó 30-kára volt határozva, s e napon mint a megrakott méhek gyűltek össze a társulat tagjai s ugyanazon helyen t. i. a városház nagy termében Thaly Kálmán tagtársunk elnöksége alatt, és alkalomszerű megnyitó beszéde után minden előadó, a mennyiben ily rövid idő alatt lehetséges volt összeállítani, számot adott a bizottság működéséről,

I.

Első volt a *köpcsényi bizottság*, melynek valamint az ez évi vidéki gyűlésnek is elnöke volt Ipolyi Arnold püspök úr, előadója Szilágyi Sándor, tagjai Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Dux Adolf és Fehérpataky László — időközben még kirándultak Fraknói Vilmos, Bubics Zsigmond és Károlyi Árpád. E bizottság előadójának a zárgyűlésen f. évi aug. 30-án tartott felolvasás szerint működésök eredménye a következőkben öszpontosul:

A köpcsényi levéltár gróf Batthyány Józsefnek, Moson-vármegye főispánjának tulajdona. E levéltár gazdaságáról társulatunk az első értesítést Fraknói Vilmos által nyerte; minél fogva a pozsonyvárosi előkészítő bizottság felkérte a nemes grófot, hogy a levéltárban eszközlendő kutatásokra adjon engedélyt. A tulajdonos gróf úr szíves készséggel megadta s előleges tájékozás végett magához hívta a pozsonyi bizottság némely tagjait, és Thaly Kálmán, Ortvay Tivadar tagtársaink ki is mentek s még bővebben meggyőződtek a levéltár becséről.

A gróf úr és neje sz. gróf Batthyány Louisa jelen bizottság előtt is valódi magyar vendégszeretettel nyitották meg igaz magyar hajlékukat, mely mint nemzetiségünknek egyik nyugati őrtornya áll Ausztria szomszédságában. De nemcsak nemzetiségünknek őrtornya e kastély, sok műkincs, sok régi maradvány, sok őskori emlék s a gróf tudományos buvárlatainak sok eredménye van ott összegyűjtve. Legfőbb, legfontosabb rész azonban a magyar történetnek az a darabja, mely ott a levéltárban van elhelyezve.

És minthogy Magyarország politikai és művelődési történetének anyagi emléke van ott összehalmozva, jelentésünk csak halvány képét adhatja a levéltárnak; mert hisz egy pár nap alatt alig volt idő másra, mint hogy betekinthessek a kincsek közé s kiválasztottak egyes csomagokat, melyek hivatva vannak hazánk múltjának egyes részeit új világításba állítani elő, melyek a gróf úrnak eléggé meg nem köszönhető liberalitása következtében az eredeti példányokban társulatunk és a magyar tudományos akadémia rendelkezése alá bocsáttattak.

A több kisebb és nagyobb részlet közt, hazai történelmünk-

nek két fő momemtuma: a *Bocskay-féle mozgalom* s azzal kapcsolatban Illésházy roppant horderejű politikai pere és a *haimburgi alkudozások* s Bethlen viszonya Thurzóhoz, új világítást nyernek. A zsitvatoroki béke új aerat nyitott meg, a haimburgi egyezkedés annak folytatása és leginkább kiemelkedő pont. E hosszas időre döntő események történetét ma már napról-napra követhetjük, s ez főeredménye a köpcsényi buvárkodásnak és ennek a történetnek alapos megirhatását köszönhetjük a gróf Batthyány József levéltárának.

A köpcsényi levéltár, mint minden nagy uradalomnak levéltára, századok folytán alakult, különböző levéltárakból hordott össze, de épebb és gazdagabb sok más uradalmi levéltárnál, melyek az idők viharát kevésbbé jól állották ki. Egyesítve van benne a gróf Illésházy, Batthyány és Liszty-Esterházy-féle levéltár, ezen utóbbit a köpcsényi uradalommal herczeg Esterházy adta át 1867-ben özvegy gróf Batthyány József Antalnénak szül. Tarnóczy Antoniának.

A Batthyány levéltár kilencz uradalomra terjed ki, egymint: Oroszlámos (Torontálm.), Turócz-Divék, Lajtafalu, Pinkafő, újabb köpcsényi, Élesd (Biharm.), Szarvas (Pozsonym.), Horth (Hevesm.) és Leming (Vasm.)

Legnagyobb, s a levéltár háromnegyed részét magába foglaló az Illésházy-levéltár, mely 39 ladulában 297 csomagban és 16 capsában van elhelyezve. A 3—17. ladula (melyek Trencsént és Baant illető okmányokat foglalnak magokban) br. Sina birtokában vannak.

Az Illésházy-féle levéltár a család saját kezére ment uradalmakkal és várakkal, számos család egész vagy részletes levéltárait foglalja magában. A főuri családok nemzetrendjének története lényeges bővülést és igazítást nyer ezekből, melyek néhány Árpád-kori okmány mellett a vegyes házbeli királyok korából sok százra menő okiratot tartalmaznak. Számos uradalom monographiája, számos család nemzedékrendje volna azokból összeállitható.

Itt őriztetnek a nagy-lucei Dóczy család okiratai. E család Mátyás alatt szertelenül kezdett emelkedni, s Ulászló alatt még gazdagodott. Megszerezték a többi közt Revistyét számos más

uradalommal, meg a Garamvölgyben fekvő s ma romban heverő Saskővárát, melyhez Barsban 13, Nagy-Hontban 4, Pozsonyban 5, Mosonban 2, Győrben 4 helység tartozott. E család a XVI. és XVI. században nagy szerepet játszott, s az 1613. évben elkeseredett ellensége volt Bethlennek. Attól fogva hanyatlott s a XVII. század derekán Dóczy Menyhért és László a saskői uralmat összes felszereléseivel eladták Lippay Gáspárnak, kit III. Ferdinánd 1648. aug. 17-én megerősített a birtokban, ugyanazt kit három évvel azelőtt fiai- és leányaival főképen a Rákóczyval folytatott alkudozásokban szerzett érdemeiért báróságra emelt. — Ezen Saskő városának érdekes történetét őrzi a köpcsényi levéltár. 1464-ig Koller Péter kezén volt. Ez évben Mátyás Upor Lászlónak adományozta. Utóbb Beatrix királyné városává lett, ki 1490-ben kényszerítve pénzsüksége által, azon körülménynél fogva, mint ezt a királyné személyesen kiemelte a sz. fehérvári keresztesek conventje előtt, hogy részint a németek, részint a lengyelek az ország határát háborgatják, Zólyom-Lipcsével s minden tartozandóságaikkal és felszereléseikkel együtt eladta Dóczy Orbán egri püspöknek és testvéreinek 8000 forintért.

Egy másik nagy szerepet játszott család a Sárkány család, melynek hatalmát Sárkány Ambrus, Olnod zászlósura és tanácsúr II. Ulászló alatt magasra emelte. Ezen Sárkány Ambrust II. Ulászló 1511-ben, mint marmarosi kamaraispánt atyjával, Bertalannal, s fiaival Jánossal és Ferenczczel, s az előbbinek fiával Flóriánnal egyetemben magyarországi báróvá tette, annyi- val inkább, cum ob praestantiam virtutum suarum ab excellētissima Majestate Romanorum imperatoris nomine et titulo baronatus cum armorum ornamentis insignia promeruerit. Ezen Sárkány Ambrus 1505-ben Bachya András rendfőnök által a ferenczrendiek confraternitásába nejével Zsófiával és gyermekeivel fölvétetett. A következő 1506-ban, mint pozsonyi főispán II. Ulászló által bizonyos összeg pénzért a soproni főispánsággal is felruháztatott. 1509. őszén Ambrus úrnak nagy panasza volt a pozsonyiakra. Miért — miért nem, az nem jön ki az okmányokból, a pozsonyi közönség elzárta előle a várba vezető utat; ő ekkor főispánja volt a vármegyének, s valószínűleg ezért nehezeb-

ben türte a dolgot. Szept. 14 éről Perényi Imre nádor kiküldte Vecski Bernaldot, hogy igazítsa el az ügyet, de a pozsonyiak semmi egységről sem akartak tudni, s Ambrus úr egyenesen a királyhoz fordúlt, ki akkor Csehországban volt, keservesen panaszkodván a pozsonyiakra. A király neheztelő levelet írt ezekhez, egy másikat Sárkánynak magának, megnyugtattván őt, hogy ugyancsak megdorgálta a pozsonyiakat, s meghagyta neki is hogy a kiegyezés létrejöttét ne gátolja, hanem a nádornak vagy küldendő emberének engedelmeskedjék, és írt a nádornak is, meghagyva neki, hogy egyenlítse ki a dolgot. Sárkány alázattal felelt a királynak, kész neki engedelmeskedni, s Ulászló erre egy három tagú bizottságot küldött ki, a kiegyezés létrehozására. Ugyanezen Sárkány volt az, kit Lajos király 1518-ban Zsigmond lengyel királyhoz küldött, hogy őtet ennek menyezőjén képviselje.

Érdekes a Podmaniczki Podmanin kihalt családnak itt fennmaradt levéltára is. Hunyadi János 1440-ben Podmanin Antal fiának Lászlónak Trencsény-megyében három falut adományoz, mint a Globochyczai Laczaiakkal közösen birandót. 1448-ban adományt kap ugyanezen László Vág-Beszterczére és 1471-ben Mátyás király megerősíti annak birtokában. De a család negyedik ízben Raphaelben kihalt, s I. Ferdinánd Vág-Beszterczét Serédy Gáspárnak adományozta.

Mellözve e családra vonatkozó okmányokat, valamint a Lippayakat, Forgáchokat, Pálffyakat, Czoborokat, Bosnyákokat, Szécsyeket, Viczayakat stb., meg akarom említeni, hogy a Balassyak levéltárának nevezetes része a diszokmányokkal itt van elhelyezve. II. Ulászló Balassy Ferencznek 1500-ban Visegrádban kelt levelével engedélyt ad, hogy 16 könnyű fegyverzetű emberével vele menjen táborba, mint egyike azon 10 férfiaknak, kiket a rákosi gyűlés a megyei banderiummal való menés kötelezettségétől kivett. Ugyanazon Balassi Ferencz már 1508-ban a kir. huszárok kapitánya volt, s mint ilyen egy Pesten a bécsi-utczában fekvő házára teljes mentességet nyert. III. Ferdinánd 1653-ban Balassa Imrét és nejét Lippay Borbálát s utódait grófi rangra emelte. Az ünnepélyes diszokmány felsorolja Imrének, Menyhértnek és Jánosnak kiváló érdemeit s megemlékezik Ba-

lassa Bálintról »a cultu Martis et Palladis nominatissimo«, ki ősei erényéről s hűségéről nem felejtkezve meg, hősi életét Esztergom ostrománál végezte be 1594-ben.

S most áttérhetünk az Illyésházy családra. Bár a család jó nemes volt, de magasra emelkedését a nádornak, legkiválóbb tagjának köszönheté. Nagyobb szerzeményeket a XVI. század elején tett a család, melynek egyik tagja Illyésházy Illyés Mátyás, gyula-fehérvári prépost volt. Meg van 1509. jun. 29. Illyésházán kelt végrendelete. Egyik végrehajtójává öcscsét Illyésházy Györgyöt nevezi ki, ráhagyva összes követeléseit. Sirját Szt.-Péter, ezen Illyésházával összenőtt kis falu egyházában a szószék előtt választá. Vonják be azt »fekete bakacsinnal« s állitsanak neki márvány sírkövet, úgy akará. Tekintélyes összegeket hagyott különböző egyházi czélokra, s nagynénjének Erzsébetnek, Szakál Benedek nejének nyuszt subát, 6 ezüst sarkantyút, 25 magyar forintot, s ezen Erzsébet leányainak, külön-külön tunikára 6 forintot. 1565 óta gyorsan látjuk emelkedni a családot. Ez évben Miksa megújítja István és György nemes-levelét. 1582-ben Rudolf az előbbi a lipantai főispánsággal ruházza föl; 1594-ben neki adja a trencsényi főispánságot, miután ő Trencsén várát Forgách Imrétől magához váltá. A következő század elején egy pillanatra elhalványult a család szerencsecsillaga. Rudolf notapert akasztott nyakába, mely őt bujdosóvá tette; de ő diadallal tért vissza, hogy vezesse a bécsi alkudozásokat, s utóbb nádorrá legyen.

Unokatestvére Gáspár 1609 végén visszatért a lipcsei egyetemről, hol Preibisius Kristóf, mint az egyetemi bizonyítvány tanúsítja, a logikában és rhetoricában kitűnő eredménnyel tanította. Alig hogy visszatért, decz. 11-én báróságra emeltetett; s 1610. jan. 14. István úr halála után Trencsén-megye főispánjává lett. Gáspár úr mint jó protestáns, részt vett a Bethlen-féle támadásban, főkép az 1626-ikiban, de az 1628-ban kiadott általános amnestia alapján, külön amnestia-levéllal teljes bűnbocsánatot nyert, s alig két évvel utóbb fiaival Gáborral és Györggyel kivéttetett a báróságról, grófi rangra emeltetett »a Germanis Graff vocatorum« rangra, neki adván Trencsén-megye örökös főispánságát, melyhez megnyerte a lipitait és 1633-ban az árvaít

is s ugyanazon évben lengyel indigenatust is kapott. De olyan nagy számmal vannak a disz-oklevelek e gazdag levéltárban, hogy azt tovább nem követhetjük. Valamint ezen oklevéltár politikai fontosságú okmányairól sem adhatunk teljes képet, hisz azt tenni külön monographiának leendő feladata.

»Ne sápitolódjék Nagyságod«, írta egyszer Illyésházy Gáspár Bocskaynak, ki sehogy sem volt a dolgok rendjével megelégedve, midőn Illyésházy Bécsből nem egészen ínye szerinti híreket írt neki, s »ha magyarországi uraim sem oszlottak volna el, soha sem mentem volna arra a gyalázatos amnestiára«, panaszkodék Bethlen Gábor még azután évek múlva, hogy az állandó békét megkötötte. E két nagy ember közül egyik sem érte el a végezt, mit maga elébe kitűzött. De a politikai bölcsesség a viszényokkal megalkuvásban áll s gyakran nagyobb érdem a főuton megállás, nagyobb bölcsesség a mérséklet, s nagyobb erény a lemondás, mint az elért eredmények kockára vetése. Nem sok államférfi van, ki a lemondás és mérséklet erényét annyira tudta volna gyakorolni, mint Bocskay és Bethlen. Az a két diadalmas vezér, ki felső Magyarországot már kezén tartotta, tudott megállani, tudott lemondani. És ez nagyobb diadal volt az álmosdínál, nagyobb a pozsonyinál. Azokban e több százra menő, nagyobb részben eredeti levelekben, miket Bocskay Illyésházynek, miket Bethlen Thurzó nádornak írt, politikai bölcseségek és nagyságok hiven tükröznek. Íme azt nyertük a köpcsényi levéltárból, hogy arczképöket, politikai bölcseségeknek és mérsékeltségöknök képét igazabban birandjuk, mint eddig birtuk. S vegyük ehhez még ugyanezen kornak művelődéstörténeti anyagát.

Thurzó Borbálának 1612. sept. 30-án Bittsén tartott lakadalmánál fényesebbet keveset látott Magyarország; nemcsak Magyarország, hanem a szomszéd Német- és Lengyelország főurai és nemesei, valamint számos uralkodó hivatalosak voltak, és képviseltették magokat. 25 tehén, 80 borjú, 300 bárány, 300 malacz, 800 tyúk, 200 lúd, 3000 tojás, 100 nyúl, 35 szarvas, 1000 pisztráng, 1500 másféle hal, 100 köböl zab, 50 szekér széna, 35 akó eczet fogyott el akkor. Berendeltettek a bittsei gyalogokhoz a lithvai, árvai gyalogok közül 2 — 2 százan. Jelen volt a bibornok-

érsek, a kalocsai érsek, a nyitrai püspök, Zrinyi Miklós, s 88 magyar főúr, többnyire nejeikkel, részben özvegy, kik közül alig négy-öt képviseltette magát küldötte által. Eljött Ausztriából 4 főúr, Morvából a bibornok, Poppel Lichtenstein, Olmütz, Brünn követet küldöttek, de Zeronn maga is ott volt. Követet küldött a lengyel király, valamint ennek fia, s több palatinus és város; az erdélyi fejedelem, a sziléziai hercegek, valamint a magyarországi conventek, megyék s városok legnagyobb része. A vendégek lovainak száma 4324, a cselédségé 2621 volt. Ezenkívül Miksa főherczeg Zrinyi Miklós által, Ferdinand főherczeg, Keglevich György, a szász választó, a münsteri, brüggi és liegnitzi hercegek, Csehország, Felső és Alsó-Austria, a gneseni érsekiség követeik által képviseltették magokat. Egész raja volt jelen az urfiaknak és uraimnak, kik a különböző asztaloknál szolgáltak, és fentartották a rendet, a pohárszék mellett az urak asztalánál szolgáltak, a felső és alsó palotánál ajtónállók voltak, a pattantyusokat igazgatták, az uraim étékfogói, borhordozói és töltői, a leányaszonyok borhordozói és étékfogói voltak.

»De kifogytunk az időből — mondja Szilágyi Sándor a bizottság előadója — hogy leírjuk ama roppant kincset, mit Thurzó leányával adott, részben másutt vásároltatott össze, a temérdek arany paszomántot, rubint, násfát, ruhára való fekete virágot, atlaczbársonyt, különböző színű atlaczt, kanavászt, gubás bársonyt, selyemprémet, sok mindenféle süveget, konyhaeszközt, fűszerszámot, melyekért összesen 8000 forint adatott ki, ugyanannyi, a mennyi száz évvel ezelőtt a saskői és lipcsei uradalomnak és félszáz falu és városnál többre menő tartozékainak vételére volt.

Mindezeknek összes jegyzéke, továbbá a Thurzó Judith és Ilona menyegzőjére vonatkozó hasonló becsűjegyzékek a nemes gróf liberalitása következtében felhasználás végett a társulat kezén vannak. Más avatottabb tollnak sikerülend azokból ezen kor művelődésének képét összeállítani.

És most visszatekintve az élvezetes napokra, melyeket az odaküldött bizottság előtt a grófi család igaz magyar vendégszeretete s a levéltári kutatások gazdag eredménye egyaránt felejtethetlenné tesz, legyen szabad jelentésem végéhez érve kifejezni

társulatunk köszönetét és háláját azon eléggé nem méltányolható szolgálatért, melyet a grófi család társulatunknak s így a magyar történelemnek tett.»

II.

A köpcsényi bizottságnak e tartalmas jelentése után lássuk a nagyszombati bizottság buvárkodásainak eredményét.

E bizottságnak tagjai voltak: Chernel Kálmán elnök, Baltzár Ágost, Gamauf György, Rajner Gyula, Szalay József, Thallóczy Lajos, (utóbb Thaly Kálmán, Haan Lajos) és Cson-tosi János előadó; s feladata volt a Szent-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat sz. kir. városok területén létező levéltárak átkutatása. A bizottság tagjai azonban aug. 23-án és 24-kén a pozsonyi könyv- és levéltárakban működtek s tanulmányaik szerint kutattak, így Chernel Kőszeg városa történetéhez — Szalay József, Illésházy István élet- és korrajzához — valamint Budapest monografiájához, Thallóczy »*Lucrum camerae*« című művéhez s a Szentgyörgyi és Bazini grófok történetéhez kerestek bővebb adatokat — míg Cson-tosi a ferencziek könyvtárát búvárolta, melyről a jelentés úgy szólt, hogy XIV. és XV. századi, codexekkel bír. A könyvtárban, mely egy nagyobb földszinti teremben van elhelyezve s rendszeres catalogussal van ellátva, Elek Tivadar atya volt, ki maga is, valamint a zárda főtisztelendő főnöke az egész gyűlés alatt a legnagyobb készséggel mutogatták remek egyházukat, szép könyvtárukat s nagy műbecs-sel bíró clenodiumaikat.

A könyvtár 5—6 ezer kötetből, s nagyobb része theologiai bölcséleti és történeti munkákból áll; különösen gazdag incunabulumokban és XVI-ik századi fényes kiadásokban, sőt XVI. és XVII. századi magyar munkák sem hiányoznak. A könyvtári helyiség végén van Albach Szaniszló könyvtára, a hírneves szónok aranyos keretű arczképével.

A XIV. és XV. századi codexek száma 25, melyeket Cson-tosi János, — Elek Tivadar és Beskó Dániel atyák, s egy papnő-vendék segítségével két nap alatt szakszerűen leírt a »Magyar Könyvszemle« számára. Nagyjobbára szentírás magyarázatok,

missalék, antiphonalék, breviariumok és szent beszédek — továbbá Lactantius, Cyrillus Alexandrinus és Aquinoi Szent Tamás egyes munkáit foglalják magukban. A classicai irodalomból csak (a Calliopius-féle) Terentius fordul elő. Két codex azonban kiváló érdekléssel bír reánk nézve, mert magán viseli a Corvin-codexek jellegét, s mert biztos iudicium nyomán legalább egyikökről mondhatjuk, hogy Mátyás király könyvtárából származik. Ezek a: *Cyrillus Alexandrinus*: »Expositio in Cantica Cantico-rum« és »*L. Caelii Lactanii Firmiani opera* című codexek.

Az első a XIV. század végéről vagy a XV. elejéről való, finom hártyán szép goth-betűkkel egy hasábian írva, csinos, színezett kezdőbetűi, valamint barna bőrű rézborokkal és kapcsokkal ellátott kötése tanúsítják, hogy az ékesebb codexek közül származik.

Eleje csonka, az első quaternio csaknem egészen hiányzik. Van azonban borítéka belső részén egy 1631-ben kelt latin jegyzet, melyből megtudjuk, hogy e könyvet egy budai magyar fogoly, mikor a kir. könyvtárban tisztogatott, elsajátította s a török rabságból kiszabadulván Kolonics Ernő komáromi várkapitánynak felajánlotta, ki ezt azután Lony Mihály Lászlónak a komáromi magyar-német egyház lelkészének ajándékozta. Ez egykorú jegyzet tanúsága szerint tehát, melyhez hasonlóval a muzeumi, a bécsi és más könyvtárak ¹⁾ Corvináin is találkozunk, a codex Mátyás király könyvtárából származik és kiállítása után ítélve ama könyvek közül való, melyeket Mátyás király vagy már a régi királyi könyvtárban talált, vagy pedig a könyvpiaczkok készleteiből vásároltatott össze s azután a saját könyvtárába a világ-hírű Corvinába kebeleztetett be.

A második codex finom papirosra gömbölyű cursivbetűkkel van írva, kezdő betűi tizenegy aranszegélyű miniatúrt képez-

¹⁾ Ilyen törökrab féle jegyzés látható az Apponyi könyvtár egyik darabján is Nagy-Apponyiban, melyet 1875-ben a nyitrai vidéki gyűlés alkalmával volt szerencsém láthatni, s láttam már azelőtt is máshelyt. Hitelességök a következtetést illetőleg kissé kétes, csak azt bizonyítják, hogy a magyarok mindég sokat tartottak a Mátyás könyvtáráról, s üzleti szempontból a könyvek értékét emelni czélozták eféle jegyzésekkel.

nek s czimlapjának fényes diszítésére épen úgy mint minden sa-
játságaira nézve teljesen hasonlít a Mátyás király megrendelésére
készült codexekhez. Mivel azonban egykorú kötése hiányzik s új
bekötése alkalmával széleit (melyek eredetileg arany és színes
lombozatokkal lehettek diszítve) nagyon is körül vágták ; sőt az
első levél alsó széle, hol a tulajdonos címere szokott lenni, szin-
tén ki van tépve s az új kötéskor más papirossal pótolva sem-
mi positiv támpontunk sincs, hogy a kétségtelen Corvinák közé
sorozzuk, habár kiállítási jellegénél fogva hajlandók vagyunk a
valószínű Corvin-codexek csoportjába helyezni.

E kettőnél azonban sokkal drágább kincse a könyvtárnak
egy: »*Liber qui dicitur supplementum*« című latin ősnymtat-
vány (incunabulum), melynek nem annyira jogi tartalma, mint
inkább ama körülmény kölcsönöz irodalomtörténeti fontosságot,
hogy fényesen kifestett czimlapján Mátyás király és IV. Sixtus
pápa egykorúan festett czímerét viseli s így kétségen kívül Má-
tyás könyvtárából származik. Ívrétben, két hasábosan fél góth
betűkkel van nyomva s a Corvinákéhoz hasonló préselt bőrboríték-
ban jó vastag kötet. Nyomtatási helye és éve nincs kitéve, de a co-
lophon azt mondja, hogy IV. Sixtus pápa uralkodása alatt, te-
hát 1471 és 1484 közt látott napvilágot.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a Mátyás király festett czíme-
rével ellátott ősnymtatványok a Corvin codexnél sokkal ritkáb-
bak, s hogy hazánkban ilyent alig egy kettőt s külföldön is csak
nagyon keveset ismerünk, úgy e körülmény egymaga az általunk
imént leírt irodalomtörténeti érdekességét eléggé igazolja. E he-
lyen csak annyit jegyzünk még meg, hogy sem a két codex, sem
az ősnymtatvány a tudományos világ előtt még eddig ismer-
tetve nem volt s napfényrehozások a társulat ez évi kirándulásá-
nak egyik első rangú vívmányául tekinthető. ¹⁾

Ily szerencsés előjelek mellett indult Pozsonyból vidékre a
bizottság aug. 25-én s útja Szent-Györgytől Bazinon és Modoron

---

¹⁾ Bővebb ismertetést fog hozni a »Magyar Könyvszemle« a szor-
galmas kutató és szerencsés feltaláló Csontos János tollából. D. F.

át Nagy-Szombatig, úgyszólván diadalmenet volt, hol az illető városok hazafias előjáróságai vetekedtek egymással a bizottság tagjainak szíves fogadásában. Minden város saját vendégének tekintette a bizottságot s megnyitván nagy becsű levéltárát, tehetsége szerint igyekezett a tanulmányozást előmozdítani, de jelentésünk, az idő rövidségét tekintve, az átkutatott levéltárak felette gazdag anyagát inkább csak érinti, mintsem helyesen megismertethetné.

A szent-györgyi állomáson Sziller Károly polgármester fogadta a bizottságot s a városházán Schleifer Károly városi főjegyző és levéltárnok. A levéltár a városház első emeletén két bolthajtásos tűzmentes szobában van. Teljesen rendezett s gazdasági, közigazgatási, törvénykezési és végrendeleti jegyzőkönyvekben, szőlőhegy-rendtartási és kamarai számadásokban áll; több száz folio kötet a XVI. századtól kezdve a legújabb időkig német és latin nyelven. Legrégibb oklevele egy 1475-ben kelt német végrendelet, mely a városházán letéteményezett végrendeletek sorát megnyitja. Van mintegy 30 csomag XVII. századi missilis. Legérdekesebb levelek a: Barkóczi Lászlóé, Rákóczi Györgyé, gróf Balassa Ferenczé, gróf Thurzó Szaniszlóé, Thurzó György és Ilonáé, gróf Illyésházy Istváné, Szelepcsényi Györgyé, Lippay Gásparé, gróf Esterházy Miklóse, gróf Wesselényi Ferenczé, gróf Pálffy Pálé, gróf Homonnai Drugeth Jánosé, stb. Kiemelendők Rákóczi Györgynek (mint Bethlen Gábor vezérének) 1620-ban s Thurzó Szaniszló nádornak 1623. aug. 18-án és 1624. szept. 24-én kelt levelei, melyekben a várostól katonaság (50 gyalog) kiállítását követelik és sürgetik. Ez utóbbi levélben említik, hogy: »a törökök kiútván Verebélyig a vidéket elégették, nem kis számú embert levágtanak és rabokat is vittének, sőt immár a végházakat is megpróbálták, és hogy az országban derekas rablást visznek.« Említést érdemelnek Szilágyi Miklós szent-györgyvárosi országgyűlési követjelentései 1621. és 1625-ig; ezek egyikében írja, hogy: az országgyűlési követek az ülésszak végén serleget vettek a nádor számára, »pro 37 imperialibus«; egy másikban kéri a várost, hogy az ő részére költséget, »sed non in hungarica moneta«, (azaz Bethlen Gábor pénzében,) s a personalis számára két hordó bort küldjön.

Itt van Bazin várának 1586-ban magyar nyelven szerkesztett inventariuma, melyben a várhoz tartozó clenodiumok, hadi, házi, és gazdasági felszerelések részletesen felvannak sorolva; tekintve e leltár művelődés történeti fontosságát, a polgármester úr szíves volt lemásolás végett a társulatnak átengedni. A levéltárban szokásos régészeti apróságok is fordulnak elő; egy hosszú palaczk 1588-ból »halt fest« felirattal s Dianát meg egy íjászt ábrázoló festményel; két pallos 1647- és 48-ból; polgármesteri, kapitányi botok stb. Elmondhatjuk ezek után, hogy a levéltár hazai művelődés történetünkre s a város történetére vonatkozólag számos adatot foglal magába; de föltűnő főként az a körülmény, *hogy e különben német ajku, bár hazafi érzelmű derék városban a XVII. században a magyar nyelv gyakori használatban volt*, nemcsak hogy a város mint municipium a főbb hatóságokkal magyar nyelven levelezett, hanem polgárai is, ügyes bajos dolgaikban magyar beadványokkal fordultak a városhoz, sőt egyes városi polgároknak ez időből fenn maradt magán-levelezései is szintén a magyar nyelv használatáról tanuskodnak. A bizottság tagjai a levéltár átvizsgálása után a város előjáróival együtt a kegyesrendiekhez voltak meghíva, hol tiszteletükre Mihályi Pál házfőnök díszlakomát rendezett. Itt megtekintettek mintegy 4000 kötetből álló s ép rendezés alatt álló könyvtárt, melyben 9 darab ősnymtatványt találtak: s az »Ungarischer Merkur« 1786—1804-ig és a »Neostadiensis« című ujság 1805—6 évi jól conservált folyamait.

Szent-Györgytől kellemes benyomásokkal búcsút véve a város fogatain Bazinba ment a bizottság, hol szintén a város főkapitánya által fogadtatott, ki a városházán szíves vezetőjük is volt. E város levéltára e század 30-as éveiben egy nagy tűzvész áldozata lett s a régibb időből csak egy okiratuk van t. i. II. Lajos szabadalom levele 1525-ből. Említést érdemel a városházi nevezetességek közt a pékek czéhládája 1646-ból, és *Kupeczky*-nek állítólag sajátkezűleg festett arczképe, melyet azonban valami későbbi restaurálás nagyon megviselt. *Kupeczky* ugyanis Bazinban született, hol nagy kegyelettel őrzik emlékét s a város legújabbban elhatározta, hogy *a nagy művész egykorú szülőházát fényes emléktáblával fogja megjelölni.*

A bizottság tagjai a város területén levő gróf Pálffy féle levéltárt is ohajtották volna megtekinteni, de ennek megnyitására semmi intézkedés sem volt téve, ennél fogva az előzékeny város fogatain tovább siettek s még az nap este *Modorba* értek, hol Hegyessy polgármester úr, a főjegyző, Baltzár Ágost társulati tag s a tanító képezdei és polgári iskolai tanári kar által fogadtattak.

Kora reggel a jól rendezett városi levéltárt vizsgálták meg. A legrégibb oklevél Zsigmond korából van, de a mohácsi vészig csak hat darab okirat van. A levéltár nagyrészen itt is közigazgatási, törvénykezési, végrendeleti jegyzőkönyvekből, kamarai s egyéb számadásokból áll, latin vagy német nyelven s a XVI. század közepéig terjednek. Érdekes az »országgyűlési munkálatok« című polcz, mely 1614—1699-ig 54 fasc. országgyűlési iratokat foglal magába.

A missilisek a XVII. sz. elejével kezdődnek, melyek közül nevezetesebbek a gróf Bánffy Kristóf, gróf Draskovich János, gr. Esterházy Miklós, gr. Pálffy István, gr. Thurzó Szaniszló levelei; ez utóbbinak két levelét másolták le 1623-ból, melyekben az általa alapított galgóczi gymnasium igazgatójánál Czeyka Mihályt, Modor város első aljegyzőjét nevezi ki. Érdekes egy német inventárium 1608-ból, mely Weber Bálint ingó és ingatlan javairól szól s az akkori árviszonyokra is világot vet; s a benne foglalt 52 darab könyvjegyzéke és becslése a »Könyv szemlé«-ben fog közöltetni,

Ugyancsak Modorban Baltzár Ágost tagtársunk és az ev. lelkész vezetése mellett ez egyház levéltárát is átnézték, mely a protestans egyház történetéhez sok adatot tartalmaz, s Wölffel által, ki a modori protestans egyház történetét megírta, fel is használtatott.

A bizottság a modori szíves fogadtatásért köszönetet mondva, Nagy-Szombatra ment át, hol nemcsak a legliberalisabb vendégszeretetre talált, de egyszersmind az ország egyik első rangú levéltárát bocsátották rendelkezésökre.

Három napon át a bizottság a város vendége volt, az indóházánál ünnepélyesen fogadtatott, a »Fekete sas« című vendéglőbe voltak szállásolva s tiszteletükre egyik napon fényes diszlakoma

rendeztetett, melyen a város értelmisége, honvéd főtisztek stb. voltak jelen. Egész ottlétök alatt *Sármir* József polgármester, a főjegyző, a kapitány, a főmérnök és Tormássy Károly levéltárnok urak folyton a bizottság körében voltak s mintha munkatársak lettek volna, minden fáradozásaikban híven osztazkodtak.

A városi levéltár két helyen u. m. a városházán és a székesegyház egyik tűzmentes tornyában őriztetik. Legrégibb oklevél 1238-ból való, melyben IV. Béla király függő arany pecsét alatt (mely azonban hiányzik) Nagy-Szombat városát a sz. k. városok sorába emeli. ¹⁾

Van ezen kívül 4 Árpádkori, számos Anjou-, Zsigmond-, Hunyadi és Jagellókori okirat, melyeknek számát a mohácsi vészig bátran tehetjük 5—600-ra. A levéltár főbecsét azonban a XV-ik, XVI. és XVII. századi 10,000-re tehető missilis levelei teszik, melyek történeti fontosságukon kívül hazánk e korszakának mivelődés, ipar és kereskedelmi viszonyaihoz számos adatot szolgáltatnak s egyszersmind bizonyítják, hogy eme már az Árpád-házi királyoktól kedvelt város a XVI. században érte el virágzásának tetőpontját. Hazánknak ez időben a külföldre is kiható nevezetes emporiuma volt, miről nem csak az ország minden vármegyéjétől és városától — még Temesvárt, Gyulát, Kolozsvárt sem véve ki, — hanem még Nürnberg, Wittenberg, Teschen, Lindau-, Olmütz-, Brünn-, Prága és Bécs városától fenn maradt nagyszámú levelek tanuskodnak. És tanulmányozásra méltó körülmény! hogy ezen jelenleg — hazafi szellemű ugyan, de — nagyon kevéssé magyar ajkú város már 1560-ban Kalmár Imre főbírósa alatt magyarul törvénykezett, magyar nyelvű végzéseket hozott, mint hatóság az ország főhivatalaival, a társvárosokkal és vármegyékkel magyarul levelezett, szóval minden ízében magyar volt, a mint az amaz időkből fennmaradt törvénytörvénykezési és tanúvallomási jegyzőkönyvek, inventariumok és fogalmazványok (minuták) eléggé bizonyítják.

---

¹⁾ Nagy-Szombat városát Constantia III Béla leánya és Primislaw cseh király neje tette városá s vette körül kőfallyal 1230 táján, s úgy látszik, hogy ki is akarta vonni a magyar korona területéről, mert IV. Béla pénzzel vásárolta vissza s úgy adta a fentt jelzett szabadságlevelet.

A hatóság hazafias ajánlata, hogy a kiválasztandó darabokat a társulat számára egy időre átengedi, felmentvén a bizottságot a rögtönzött másolásoktól, elősegíté az egésznek áttekintését s egyelőre 179 darabot válogattak ki a XIII—XVII. századi magyar levelekből, melyek most a nemzeti muzeum levéltárában lévén letéve, a társulat tagjai másolják. Általánosan csak annyit lehet mondani, hogy a XVI. és XVII. század minden nevezetesebb egyéniségével találkozhatni e levelek közt s hű képét láthatjuk a város eme korbéli szereplésének. Csak pl. említünk néhány nevet mint: Guti Ország Kristóf főlovászmester, Soosvári Soos János, Perényi Imre, Czobor Imre, Hedvig tescheni hercegné, Zápolya István özvegye, Zalai János pozsonyi főispán, Guti Ország Imre, Kaczianer János, Báthori István, Forgách Ferencz, Roggendorff, Bánffy Boldizsár, Guti Ország László főasztalnok, gróf Illésházy Tamás, Ormodi Székely Magdolna, Bánffy László, gróf Thurzó Elek, gr. Nyáry Ferencz főlovászmester, Bornemisza Péter, Balassa Menyhért, Dessewffy János, Thurzó Anna, Berényi Balázs, Lossonczy István temesi bán és nógrádi főispán, Balassa Zsigmond, Pempflinger Katalin, gróf Nádasdi Tamás tárnokmester, Guti Ország Kristóf, Dobó István, Malomvízi Kendeffy János, Székely Miklós győri kapitány, Báthory Lukács tárnok és erdélyi vajda, Amade Lénárd, Révay Mihály túróczi főispán, Batthyány György, Bornemisza Tamás, Báthory Miklós, gróf Salm Gyula, Bocskay György, gróf Illésházy György, Fabriczius sajó-szentpéteri prédikátor, Forgách Simon, gróf Nádasdy Ferencz vasvárm. főisp., Istvánffy Miklós, Mustaffa budai pasa, gróf Illésházy István, Viczay György, gróf Illésházy György, Teleki Lőrincz, Ozman bég, Révay Lőrincz túróczi főispán, gróf Esterházy Ferencz, Zrinyi György és Lépes Bálint püspök, s a XVII-ik századból: Káldy János, Rákoczy Borbála és Erzsébet, Czobor Márton, Thurzó György, Szaniszló és Kristóf, gróf Illésházy István, Czobor Erzse, gróf Erdődy Tamás, Balassa Zsuzsánna, Héderváry István és Koháry Péter levelezései. — A levelek nagyobb része magyar és latin, kisebb rész német és szláv. A legrégibb magyar levél 1537-ben kelt s 1560-ig mint egy 50-et találtunk. Egy részöket Döbrentey Gábor a »Magyar Nyelvenlékek«-ben kiadta, míg a másik

rész kiadatlan. Kiemeljük, hogy a missilisek között sok cehalis levelezés foglaltatik, s hogy a galgóczy ötvös, szijgyártó és szabó czéhiek 1581-ben, a pozsonyi ötvösök 1590-ben, a budai zsidó kereskedők a XVII-ik században magyarul leveleztek a várossal. Ezeknek rendszeres összegyűjtése és kiadása jó szolgálatot tenne irodalmunknak s idővel egy »Monumenta cehalia« vállalatnak vethetné meg alapját.

Az utolsó napon Thaly is csatlakozott a bizottsághoz és saját tanulmányait folytatva úgy találta, hogy a levéltár igen gazdag a Bethlen Gábor korára és a Rákóczi mozgalomra vonatkozólag. Bethlen Gábornak s első nejének Károlyi Zsuzsánnának, II. Rákóczi Ferencznek, Bercsényinek, Esterházy Antalnak leveleit írta össze. A közigazgatási jegyzőkönyvek 1555-ben, a törvénykezések 1558, a kamaraiak 1580-ban kezdődnek s a törvénykezést kivéve, mely 1560-tól kezdve magyar, leginkább latin szövegűek.

Számadás könyvei a XIV. századig terjednek. Egyik a városi adókról 1394—1530-ig terjed, egy másik 1481—1549-ig. A kamaraiak 1577-től, a többiek 1658-tól magyar nyelven vannak írva.

A levéltárban több czéhláda is őriztetik, érdekes az ötvösöké 1669-ből, továbbá a mészárosoké 1749-ből.

Végre jelenthetjük, hogy Thallóczy Lajos bizottsági tag a jőkői uradalom átkutatása végett, Somogyi főmérnök úr társaságában Vittenczre kirándulván, a nádasi és dombói országutak közti Pálffy-réten (Vittencztől félórányira) ásásokat eszközölt, s ott halakat, kagylókat, szép kővületeket és lenyomatokat talált.

Ezek után a város lelkes hatóságának bizottságunk iránt tanusított vendégszereteteért és előzékenységeért köszönetet mondva, amaz ohajtással zárjuk jelentésünket: vajha e derék városnak mielőbb akadna egy magyar monographusa is! *)

---

*) Latinul talpraesett kis monographiája van a városnak ily czímmel: *Historia urbis Tirnaviensis breviter adumbrata per devotum ejus filium Franciscum Ocsovszky. Tirnaviae 1843.* E mű írója jelenleg a város plebanusa és kanonok. Örvendetes volna, ha művének egy kissé bővített magyar kiadásával is megajándékozná a művelt közönséget.

A mi a *csallóközi*, illetőleg *somorjai* bizottságot illeti, ennek működéséről Géresi Kálmán tagtársunk tett rövid jelentést, mely szerint Somorja város lelkes közönsége előzékeny szíves-séggel és valódi magyar vendégszeretettel fogadta a bizottság tagjait, melynek elnöke Nagy Imre volt, tagjai Véghelyi Dezső, Géresi Kálmán, Nemes Elek s előadója Kisfaludy Zsigmond esperes úr. Megnézték a városi levéltárt, melynek régibb iratai a XVI. századba nyúlnak fel, élvezettel forgatták át a Kisfaludy úr által írt városi monographia okirattárát.. Megvizsgálták az *Olgyai család* levéltárát, lemásolták az Árpád korszakát s az Anjou-koriak nagyrészét, s magokkal hozták a Bartal, egyházgelel plebános által másolás végett átengedett hecses okiratokat.

III.

A vidékről a városba térve vissza, szóljunk *először a régészeti*- másodszor a *vármegyei levéltári*- s harmadszor a *pozsonyi központi bizottság* működéséről.

A régészeti bizottság tagjai voltak: Römer Flóris (elnök) Jedlicska Pál, Mossóczi Lajos, Csecsetka Samu, Samarjai Emil, Könyöki József (előadó) kikhez időközben csatlakoztak Havlicsek Vincze, Szentkláray Jenő, Findura Imre, Deák Farkas. E bizottság üléseket tartott, melyekről az előadó szabatos jegyzőkönyvet vezetett, s látogatásokat a szakkörébe eső emlékeknél, épületeknél s megsejmlélte a Pozsonyban létező fegyver és éremgyűjteményeket, a városi kiválóan érdekes muzeumot. Ülésein mutatta be előadó Könyöki József az Ipolyi által a »Vasárnapi Ujságban« 1854-ben leírt csallóközi régi templomok *rajzait*. A bizottság elismeréssel nyilatkozott a szakszerű, díszesen kiállított felvételekről s a bemutatót további munkásságra buzdította; szintígy Jedlicska Pál (felső-diósi lelkész) érdekes rajzokat mutatott be a kis Kárpátok templomairól, mint kiegészítő részeit munkában levő monographiájának, melyet Nyitra-vármegyének nyugati részéről a kis Kárpátok vidékéről ír.

A bizottság felhívta Modor városát, hogy az úgynevezett *bazini* kaput, ha lehetséges tartsa épségbe s ne hordassa szét. *)

*) Ila pedig fennmaradása nem volna lehetséges, akkor a kaput fel kell vétetni mérnökileg, le kell rajzoltatni, fényképeztetni vagy festetni, s az így készült munkálatot megőrizni.

A bizottság meglátogatta a stilszerűen újított székesegyházat s megsejmelte a gazdag kincstárt, híres monstranciajával s remek kelyheivel; továbbá a szent-ferencziek egyházának Szt. Jánosról nevezett kápolnáját s megállapította, hogy *ez egyház, kápolna és torony* stilszerű helyreállítása kívánatos és igen szükséges volna; megnézték a városháznak remek román ízlésű kapuzatát, melynek ily épségben való fenntartása Pozsony városa értelmességének élénk tanubizonyossága; a restaurálandó tárgyak közé egyhangú határozattal vették fel a Clarissák-fele egyháztornyát is. Időközben megtekinté a bizottság a női házi ipar-tan műhelyét is, mely Pozsony városának egyik díse.

Megsejmeltek Rakovszky István csinos fegyver- és velenzei üveggyűjteményét és néhányan Talcsik József mária-völgyi plebános úr meghívására Máriavölgybe is kirándultak, hogy ott a 1377-ben épült s most épen újítás alatt álló szép egyházat megtekintsék. Az újítást, mely már végéhez közelget, Lippert műépítész vezeti s az új felszentelés ez évi szept. hó 8-ra volt kitűzve.

Ezután a Pozsony városának vagy talán egész országnak egyik legérdekesebb gyűjteményét nézték meg.

Az evang. lyceum ugyanis tulajdonosa a néhai Simkó tanár régiség- és éremgyűjteményének, mely 11,000 darabot számol és sok nevezetes és ritka példányokat, úgy szintén egyes unicumokat tartalmaz. E jeles gyűjtemény lajstromozását Jeszenszky József úr vállalta magára, és nagy részben el is végezte. A jeles barbárkori bronzgyűjteményben egyes kitűnő példányokat — egy pár százra rugó egyptomi, görög és római tárgyakat szemlélt meg a bizottság s alkalommal forró ohaját fejezte ki, hogy ezen becses — a történelmi és classicai tudományokat szemléllőleg előmozdító gyűjtemény mielőbb egy külön helységben felállítván, közhasznúvá tétessék. ¹⁾ A nyert tudósítások szerint örömmel constatálhatják, hogy ezen ohaj valóítására szükséges előmunkálatok már tényleg foganatosítottak.

E bizottság működését illetőleg utoljára hagytam amaz intézet felemlítését, mely Pozsony városának büszkesége, értem

¹⁾ Jelenleg e pompás gyűjtemény a 40 ezer kötetre menő könyvtár helyiségeiben van felállítva, elég célszerűtlenül. D. F.

a pozsonyi muzeumot vagyis régiségtárt. Csak öt-hat városnak van ily helyi muzeuma, *holott minden városnak kellene lenni,* de egyik sem érdekesebb, mint a pozsonyi; mind azért, hogy helyiségei magában a városházában vannak, mind azért, hogy a benne rejlő kincseket maga a város hordta össze. Legfőbb részét teszik a városi pecsétek, tiszti jelvények, régi kardok, polgármesteri, kapitányi botok, a czéhek ládái az okiratokkal együtt, pecsétei, kelyhei, zászlói s más érdekes jelvényei, a város legnevezetesebb polgáraitra vonatkozó emlékek, fegyverek, ruházatok, szóval sok minden, melyekről nyomtatott lajstrom van készítve, s melyek tanubizonysági a város közszellemének, a régi idő ízlésének, művészetének s az új idők szakértelműségének, áldozatokra kész műveltségének, és Pozsony városának egyetlen pontja sem volt, mely inkább kielégítette s gyönyörködtette volna a társulat tagjait, mint e kedves kis muzeum, mely egészen az új idők vívmánya s 1867-ben keletkezvén, társulatunkkal éppen egy idős.

És midőn itt a legilletékesebb helyen dicséretet és elismerést nyilvánítunk Romer Floris (egykori pozsonyi tanár), Rakovszky István, Justi Henrik, Heiler Károly apát és Könyöki József uraknak, kik az eszmét megpendítették és ily czélszerűen, helyesen megtestesítették, egyszersmind felhívjuk Pozsony városa nemes tanácsát és derék közönségét, hogy e minden magyar városnak követendő példány képeül szolgáló muzeumot jövőre nézve még az eddiginél is hathatósabb pártfogásába részesítse.

IV.

A vármegyei levéltári bizottságról előadó a következő jelentést olvasta fel: E bizottság három levéltárt kutatott át: a) a Pozsony vármegyeit, b) a Pálffy-család senioratusnak levéltárát és c) a gróf Esterházy Dánielét. A bizottság tagjai voltak: báró Radvánszky Béla (mint elnök), Pesty Frigyes, Samarjay Károly, Theiss János és Helmár Ágost (mint előadó). Ezekhez itt-ott csatlakoztak még: herczeg Odescalchi Arthur, Nagy Imre, Szabó Károly, Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Deák Farkas, Szabó Gyula.

a) *A pozsony-megyei levéltár* igen jól van rendezve; az indexek biztos útmutatást szolgáltatnak.

Régibb időkben a vármegyének állandó székhelye nem volt, és a gyűléseket majd Somorján, majd Szempczen, majd meg Bazinban, legnagyobbbrészt pedig Pozsonyban tartották; azonkívül állandó levéltára sem volt a megyének. Mindebből magyarázható, hogy a mindenféle okiratok, jegyzőkönyvek stb. elhanyagódtak, elvesztek, megsemmisültek. És valóban csak a XVI. század második felétől kezdve találunk jegyzőkönyveket s mindennemű ügyiratokat.

Említést érdemelnek:

Vetus inclyti Comitatus Poson. ex privatorum officialium actis conscriptio de anno 1553. A helységek, szolgabírói járások szerint vannak felsorolva; minden helységnél ki vannak téve a földesurak nevei; továbbá külön-külön rovathban ki van mutatva az adozó és nemadozó pörtek száma. Könnyebb tájékozás végett ide csatoljuk a Stomfára vonatkozó kimutatást:

<i>Omni Serédy</i>	<i>St o m f f a</i>	
ad arcem Borostyánkeő	ibidem libertini ibid.	servitores ad arcem 4
	molendinator ju-	pastor . . . 2
	dex . . . 1	portae . . . 46
	inquilini . . . 4	portae . . . 2
	desertae ex quibus	portae . . . 3
	coloni hoc anno	
	emigrarunt . 4	

A vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvei közül a legelső szól az 1579-diki gyűlésekről. Ugyanezen kötetben megvannak az 1580-, 1583-, 1584-, 1586-, 1589-, 1591-, 1609-, 1611-, 1614-, 1617-iki jegyzőkönyvek. Ezek közül érdekesek, az 1614-ki, mely különféle árúczikkeknek árjegyzékét foglalja magában, és az 1617-ki, mely kimutatja, hogy fölkelés alkalmával hány katonát kötelesek kiállítani a Pozsony vármegyei birtokosok. A 1618 és 1664 közötti időszakról szóló jegyzőkönyvek elvesztek. 1665-től kezdve a legújabb időkig majdnem teljesen megvannak. *Magyar nyelven* csak a II. József utáni időben szerkesztették.

Bírói irományok cím alatt van körülbelül 800 darab a XVI. század végétől 1711-ig.

Polgári perek cím alatt pedig 140 db. 1629 — 1702-ig.

Megyei gyűlési ügyiratok (u. m. nemes leveleknek, ítéleteknek kihirdetése) 1672-től kezdve.

Protocollum statutorium incl. Com. Poson. Ezen a vármegyei gyűléseken hozott határozatok elseje 1673-ból való és ezen időtől kezdve majdnem minden évből vannak ilyen statutumok.

Conscriptio portarum superioris et inferioris processus insulani incl. Comit. Poson. facta i. a. 1712.

Conscriptio portarum sup. et inf. *processus extranei* Com. Pos. f. i. a. 1712. Két, együttvéve 500 lapra terjedő, kötet. Minden helységnél névszerint föl vannak sorolva a *coloni*, az *inquilini cum pertinentiis* és az *inquilini sine pert.* és minden egyes név mellett a következő rovatok számokkal vannak betöltve: sessio, prata, vini horti, fossores, boves, vaccae, juvenci, debita: vagy sessio, seminata aethumnalis, pro 2. campo, semin. exstirpata, falcatores, equi, oves. A mi egy-egy kötetben részletesen ki van mutatva, azt mindegyik kötet végén helységenként összefoglalja a »Summarius extractus cum specificatione possessionum.« A második kötet elején van egy »classificatio, juxta quam factae sunt portae« című rovatos kimutatás, melyből látható, hogy mennyi seminata, hány fossor és hány falcator jut egy egész, egy fél stb., végre $\frac{1}{128}$ portára.

Investigationes nobilium Com. Poson. ad mensem locumtenentialis regii decreti. 1725. Tüzetesen el van mondva, mily alapon (sokszor a XIV. század elejéről származó oklevelek) bizonyították be az egyes nemesek nemességüket.

Magán ügyiratok cím alatt előfordúlnak, mint pörökhez csatolt mellékletek a Nádasdy, Homonnay, Rozgony, Alapy, Body családoknak a XVII. század elejétől a XVIII. század második feléig terjedő genealogiai.

A megyei levéltárban két leveles láda őriztetik, mely »az Orczy-család levéltárának« egy részét tartalmazza. Ezen levéltárnak 1791-ben Nagy-Pattyban készített elenchusa igen sok okíratot registrál, mely a leveles ládákban nincs meg. Hiány nélkül megvannak a Törjék családra vonatkozó, a XVI., XVII. és XVIII. századból származó oklevelek (hitelesített másolatokban); majdnem hiány nélkül a »Varia« alatt felsoroltak.

Ez utóbbiak között van két Árpádkori oklevél, az egyik 1209., a másik 1288-ból (a XIV. és ezután a múlt században) hitelesített másolatokban; mindkettő közöltetett a Codex Patrius Dipl.-ban és pedig a szecsődi levéltárban talált eredetiek után; továbbá 3 okmány a XIV. századból hit. másolatban; 6 okmány XV. századból; e közül 2 eredeti: az egyik 1456-ból Nemeskérre, 1497-ből Söptére vonatkozik; mindkettőt másolta Nagy Imre. Van még 20 okirat a XVI. századból és 167 darab 1600—1711-ig. Mindezekben számtalan sok helység és igen sok család fordul elő.

A »*Varia*« között érdekesek még: 1) a Zabrák, Hegedűs, Schöber, Szegedy-Chernel, Bady, Gallin, Chernuk, Esterházy, Tekenyey, Polányi, Botyány-Bakács-Orczy, Pressinger, Sárkány, Pulaj-Török, Koltay, Botka, Rátky, Konkoli, Pernessi, Törjék, Orczy, Saal de Köveskút családoknak a XVII. század végéig terjedő és valószínűleg a XVIII. század közepe táján szerkesztett származási táblái. A legfontosabbak lemásoltattak.

2) Egy Rimanóczy István által 1698-ban szerkesztett, fehérneműeket, ruhaféléket, ékszereket felsoroló inventarium. (Lemásoltatott).

3) *Observationes in Tripartitum . . . per commissionem . . . in Art. 24. a. 1715. fundatam hoc 1717 a. Posonii celebratam elaboratae.*

4) *Pasquilli diaetales* a. 1728. 56 ívrétű levélből álló füzet, mely magyar, német és latin gúnyverseket tartalmaz; ezek mindenféle híres és előkelő, de itt-ott obscurusabb személyekre is vonatkoznak.

b) *A Gróf Pálffy család senioratusának levéltára.* A Gróf Pálffy család gyűlésén hozott hazafias határozat értelmében, a magyar történelmi társulat ittlétekor nyílt meg legelőször a tudományos buvárok előtt. A tűzmentes és száraz helyen fölállított levéltár jól van rendezve; külön vannak a Pálffy családot általánosan érdeklő iratok és oklevelek, külön megint az egyes ágak birtokaira vonatkozó okiratok. Van olyan index, mely néhány szóval egész fasciculusoknak tartalmát jelzi és rövid idő alatt bő tájékozást nyújt, de vannak ezenkívül olyanok, melyekben az összes iratok egyenként és pontosan regisztrálva vannak.

Kiválóan érdekesek: 1) Rudolf királynak, Erneszt, Mátyás, Miksa, Ferdinand főherczegeknak, több vármegyének, a kamrának, a haditanácsnak, Fuggereknek, magyar és német főuraknak levelei Pálffy Miklóshoz, egészben véve 800 darabnál több. Ezen kívül török basáknak, agáknak 19 magyar levele ugyanahhoz.

2) Királyi, családi és hivatalos levelek Pálffy Istvánhoz a XVII. századból, a török basák magyar levelei ugyanahhoz.

3) II. és III. Ferdinand magánlevelei, a lengyel királynak, II. Rákóczy Györgynek levelei Pálffy Pál nádorhoz; török fermánok és mindenféle Pálffy Pálra vonatkozó okiratok.

4) Királyi meghagyások (a Rákóczi-féle mozgalomra vonatkozólag), királyi levelek köz- és magánügyekben, Wesselényinek és társainak levelei Pálffy Miklóshoz. (Lemásolta Deák Farkas.)

5) I. Leopold, I. Józsefnek, Eleonora császárnénak, a badeni örgrófnak levelei Pálffy Jánoshoz.

6) Sok II. Rákóczi Ferencz korára vonatkozó okirat és magánlevél, sőt térkép is.

7) Magyar nyelven szerkesztett végrendeletek a XVII. századból.

8) A Bethlen Gábor megbízottjai által indokolt becsléssel ellátott leltára azon 14,500 frtnyi értékű ékszereknek, melyeket Pálffy István 1621-ben (10,000 frt. készpénzben kifizetett összegén kívül) váltságdíj fejében adott át Bethlennek. Ezen tárgyak között előfordul a történelmi nevezetességű Pálffy-serleg is. (E leltárt lemásolta Báró Radvánszky Béla).

c) *A Gróf Esterházy Dániel levéltára.* E levéltár őrzője Baján László, pozsony vármegyei árvaszéki ülnök. Az ő iniciatívájának következtében a nemes gróf bebizonyítani akarván a hazai történelem iránt való érdekeltségét — sürgöny által hatalmazta fel Baján urat a levéltárnak felnyitására. A társulatnak tagjai nagy köszönettel használták fel ezen alkalmat. A szóban lévő levéltár a gróf Esterházy család *zolyómi* ágának levéltára. Biztos, tűzmentes és száraz helyen van fölállítva. Elrendezése olyan, hogy külön vannak a családi iratok és külön a birtokokra vonatkozók; az elenchusok meglehetősen pontossággal regisztrálják az okiratokat.

Nevezetesek a következők :

1) A zólyom-megyei birtokokra vonatkozó okmányok ; ezek közül az 1256 és 1400 közti időszakra vonatkozókat átvette 1853-ban a selmeczi bányaigazgatóság ; az itt meglévők kezdődnek a XV. század elejével és leginkább némely nyitra-megyei birtokra és a nebojszai Bessenyei, a galanthai Balogh, az ilméri másképp románfalvai Kövér családokra vonatkoznak.

2) Zsigmond idejére vonatkozóak egy egész csomag.

3) Nógrád-vármegyére vonatkozóak a XV. századtól kezdve.

4) Veszprém vármegyére, Faisz, Esztergál, Felső-Eörs falvakba és az Ányos családra vonatkozóak a XVI. és XVII. századból.

5) Tolna megyére, főleg a simontornyai uradalomra és a hédervári Viczay családra vonatkozóak a XVII. és XVIII. századból egy egész csomag.

6) Egy nagyon érdekes okirat II. Ulászló korából ; 1511-ben a király Paksi Mihály, szörényi bán feleségének, Annának és Lévay Zsigmond feleségének Katalinnak — 60-nál több, névszerint fölemlített, leginkább Krassó- és Temes-megyei falu birtokába való beiktatását parancsolja. Hasonló nevezetességű egy Ferdinánd király által a Nagy Lucsei Dóczy család számára kiadott adománylevel 1563-ból, melyben sok Nyitra-, Arad- és Temes-megyei helység van felsorolva. Mindkettőt lemásolták Szabó Károly és Pesty Frigyes.

7) Magyar nyelven szerkesztett végrendeletek a XVI. századból.

Meg kell azonban említenem, hogy gróf Esterházy Dániel e levéltárát, örök letéteménykép a nemzeti muzeum levéltárában helyezte el, hová az iratok már által is adattak.

V.

Vége a pozsonyi központi levéltári bizottság működéséről — a bizottság szorgalmas előadója Ortway Tivadar jelentése alapján, a következő eredményeket van szerencsém elősorolni.

A pozsonyi központi levéltári bizottság jelentése a pozsonyi városi és a pozsonyi káptalani levéltárakra s illetőleg az e levéltárakban folytatott munkálkodásra terjeszkedik ki.

Sz. kir. *Pozsonyvárosa* levéltára 130 év óta az ódon városház első emeletének a főtérre nyíló, erős bolthajtással, vasajtókkal és ablaktáblákkal ellátott két szobájában van elhelyezve. A levéltári kincs előbb a torony első emeleti szobájában volt letéve, melynek mesterséges lakatú és gyönyörű, XVI-ik századbeli munkával ellátott vasajtaja jelenleg a városi muzeum egyik kiváló díszét képezi. A folyósóról a levéltár első termébe egy 1683. évszámmal jelölt csinos barokk díszitményekkel ellátott ajtó nyílik. E helyiség két századon át a város főirodája, az úgynevezett »grosze Kanzlei« volt, a XV-ik században pedig az akkori számvevőség volt itt elhelyezve, honnan a régi oklevelekben előforduló elnevezése »die Raitstuben« is származik. Ugyancsak e helyiségben szokta volt a városi tanács a XVI-ik század végeig előkelőbb vendégeit ebédekkel megtisztelni. Négy év óta ez alkalmas helyiség a levéltárhoz csatoltatott s benne ez időszerint a jegyzőkönyvi s iktatói lajstromok, a volt választott polgárság jegyzőkönyvei, jelentéktelen városi könyvtár s végre a városi törvényszék irományai vannak a köröskörül s közepett is felállított úgynevezett repositóriumokban elhelyezve. Ezekhez járúlnak még a kir. telekkönyvi hivatal által legújabbban a városnak visszaadott XVI-, XVII-, és XVIII-ik századbeli telekkönyvek, melyek Pozsony régibb topographiájára nézve nem csekély érdekléssel bírnak. Megjegyzem, hogy a társulati bizottság ezen helyiségben működött. Ebből egy kettős zárral és 1723. évszámmal ellátott ajtó vezet balfelől a tulajdonképeni levéltárba, melynek két vastáblás és kívülről erős vasrácsokkal ellátott ablak nyújt kellő világosságot. A terem padlózatát márványtáblák képezik. Belépve balról, az okleveleket magukban foglaló almáriumok vannak felállítva. Ezeknek elseje egy farácsos ajtóval csukható, 64 fiókban tartalmazza a várost illető *kiváltságleveleket*, királyi *adományleveleket*, *rendeleteket*, királyi nyílt parancsokat, melyek főképen Zsigmond korától kezdve igen szaporák, továbbá hadi iratokat, kivált Bethlen, Bocskay, Rákóczy korabelieket egészen az 1809-ik évi hírneves francia invasióig. Mindezek azon rendben helyezvék el, amint ez már a »Századok« júliusi füzetének 686-ik oldalán közölve volt. Felettök a városi levelezési könyvek, a correspondentiák állanak az 1512-iki év végétől kezdve. A következő szekrény a volt

helytartósági tanács és a m. kir. valamint a volt udvari kamarai körrendeleteknek, az úgynevezett Intimataknak van szánva. Emellett az előbbienekhez egészen hasonló szekrényben a városi tanács jegyzőkönyvei vannak elhelyezve. Ezek a XV-ik század első felétől a legújabb időkig terjednek s csinos bőrkötésekbe foglalvák. A következő szekrény felső részében kétsoros fiókokban különféle régibb és nem lajstromozott, XV. és XVII-ik századbéli akták vannak letéve. Alattok több jegyzőkönyvi lajstrom mellett a város két legrégibb *telekkönyve* látható. Az ódon bőrkötésű vaskos kötetek 1436-ból származnak. A még hátralevő helyet egy 4 vastag foliókötetből álló alphabeticus levéltári elenchus foglalja el. E nagy munkán a boldogult városi levéltárnok, *Gürth Jakab* dolgozott 10 éven át teljes szakavatottsággal és bámúlatraméltó fáradsággal. Az ablakközegeket a »Protocolla oculatorum revisionum« néven ismert vaskos jegyzőkönyvek töltik be. E jegyzőkönyvek a XVI-ik századtól kezdődnek. Felettök az 1764-ben alapított pozsonyi német ujság a »Pressburger Zeitung«-nak összes évfolyamai vannak 112 csinos kötésű kötetben felállítva. — A középső szekrény felső része magában rejti az országgyűlési naplókat, valamint az egyes országgyűlések törvényczikkeit, authenticus példányokban, míg alsó részében a volt Váralja, az úgynevezett »Zuckermändl« község iratai elrakvák. Ezek között van a hírneves *Messerschmidt* szobrász több eredeti levele és a nagy művész életére, viszonyaira és művészetére vonatkozó több rendbeli igen érdekes feljegyzés. Itt található továbbá az 1848. 49. és 50-iki évekből származó falragaszok, proclamatiók és rendeletek chronologicus gyűjteménye.

Áttérve a másik ablak közeghez, itt két egymással szemben álló szekrényben, részint régibb periratok, részint *czéhszabályok*, valamint eddig még nem lajstromozott XV., XVI., és XVII-dik századbéli iratok vannak eltéve. Az innen a bejáratig terjedő szekrények, a *bevégzett perek* és a *végrendeletek* számára vannak fentartva. Ezek fölött a *tárnoki szék* jegyzőkönyveinek hosszú sora szemlélhető. A levéltár közepét elfoglaló 8 ajtós, és két oldalra nyíló nagy szekrény felső része pedig magában rejti a levéltár legértékesebb kincsei egyikét, t. i. a városi *számkönyveket*, melyek több száz kötetre rugnak s 1434-től kezdve folytonos

sorban 1710-ig terjednek. A későbbieket a városi számvevőség őrzi.

A számkönyvek mellett találhatók a régi városi *ítéleti könyvek* az úgynevezett »*Urgicht puech*« a XV-ik század második negyedétől a XVII-ik század elejéig. A többi helyet a *tanács jegyzőkönyveinek* mellékletei foglalják el, az alsó nagy fiókot pedig a város *térképei, rajzai, felvételei* stb. töltik meg. Ezek mindazonáltal a XVII-ik század végénél nem idősebbek.

Volt a levéltárban több rendbeli régi fegyverdarab is, de azok az 1849-iki évben az általános lefegyverezés alkalmakor elkoboztattak. A régi hóhérbárd, nemkülönben a Behám Minály egykori városbíró által a hivatalos utódoknak végrendeletileg hagyományozott XVI-ik századbeli diszkard sok kérdés és czivódás után a város birtokában hagyatott, s ezek a város kulcsaival és régi pecséteivel együtt jelenleg is a városi muzeumban őriztetnek.

Ez a levéltár elhelyezése.

Ami a levéltár tartalmát és becsét illeti, bizvást mondhatni, hogy az, a hazai levéltárak egyik legnevezetesebbike, legnagyobb szerűbbje. Az okiratok nemcsak a városra szorítókozó helyi érdekekkel bírnak, hanem hazánk egyetemes történetének felvilágosítására is kiváló fényt derítenek. Aki hazánk *culturtörténetének* monographusává akar lenni, sikerrel csak úgy végzendő munkáját, ha el nem mulasztja felkutatni és felhasználni azon tömérédek adatot, melyek e tekintetben e levéltárban összegyűjtve. Alig van ága az ipar és kulturális életnek, melyhez a levéltár gazdag adatokat nem szolgáltatna. Ép úgy nem lehet a levéltár felhasználása nélkül a hazai *vallástörténetet* megírni s főleg a XVI-ik századtól oly bőven csörgedeznek a religionáriákra vonatkozó adatok, hogy alig hasonlítható e tekintetben más levéltár a pozsonyi városival össze. Szerfelett érdekesek, fontosak és gazdagok a *zsidókra* vonatkozó okiratok, melyek a zsidóügy, mondhatni minden phasisára, a zsidók polgári és üzleti életére jellemző és sajátos világosságot vetnek. Rendkívül gazdagon van továbbá képviselve az *adóügy*, mely a XIV-ik századtól kezdődik. Legtöbb az adat Zsigmond és Mátyás korából s ezek leginkább a subsidiumra vonatkoznak. Érdekesek a »*lucrum camerae*«

adót illető okmányok is, melyek kivált az 1563—1600-ig terjedő korszakra nézve kimerítőek. A XVII. század *census regiusára* már részletes évi kimutatások olvashatók. A *pénzügyi* acták közt jobbadán mandatumok fordulnak elő, melyek ha a Corpus Juris egyes szabványainál nem is tartalmaznak többet s egyéb általános szempontból sem mélyrehatóak, úgy mégis kiváló locális érdekekkel bírnak ezek is. Egyáltalán constatálják, hogy a nemesek, mint jobbágyaik képviselői s mint jogszemélyek maguk szedték be az adót s így szolgáltatták át a dicatoroknak. Innen azok a homályos szövegű törvények, melyekben a nemesek mint adófizetők említettnek.

Am az eddig említetteken kívül gazdag és érdekes anyag található még egyéb specialis kérdésekre s személyekre nézve is. Így a pozsonyi *pénzverdére*, az 1568, 1678, 1680, 1601-ik évi ragályos betegségekre. Számosak a *Győr-megyére s Budapest városára* vonatkozó adatok. Ez utóbbiak főleg bűnügyi s magánjogi természetűek s Budapest monographusa által mindenestre tekintetbe veendőek. Az *adó-pénz levelek* egész halmazára találhatni itt, melyek nem egy dolog iránt nyújtanak érdekes tájékoztatást. A *személyekre* vonatkozó adatok közül névszerint is felemlithetni azokat, melyek *Kontza, Kitionichra, Kollonitsra, Caraffára, Draskovich György és Jánosra, Kuthassy* eszterg. érsekre, *Kálmán győri* püspökre vonatkoznak. *Messerschmidt Ferencz* hírneves szobrászra egész iratcsomag vonatkozik. Ezek leginkább eredeti levelek, magától a művésztől, testvérétől és barátaitól. Továbbá okmányok ama házra vonatkozólag, melyet a nagy mester a pozsonyi »Zuckermantl«-on vett, még egyébbb iratok, halálára vonatkozó okmányok, temetési számlák, hagyaték-tárgyalási jegyzőkönyvek. Igen sok eredeti oklevél van *Hunyadi János* országkormányzótól, melyek egynémelyikére már is mondhatom, hogy ismeretlen maradt gr. Teleki József előtt. Igen szaporák a levéltárban a pozsonyi káptalan kiadványai. Végül pedig fel-
említem *Zsigmond* királynak két példányban meglevő s a király függő pecsétjével ellátott címer-adománylevelét, *Corvin Mátyás* úgynevezett arany bulláját, melyben a korábbi királyok által a városnak adományozott összes kiváltságok tartalmaztatnak és újból megerősíttetnek. Ez oklevelen rajta függ az arany titkos pecsét. Említem ezeken kívül *Béla* királynak *Lamácsra* vonat-

kozó adomány-levelét, melyen ezen királynak, gyönyörűen fentartott kettős függő pecsétje szemlélhető; az erdélyi fejedelmek leveleit; a városi követek országgyűlési jelentéseit, melyek a XV-dik század első feléből kezdődnek; egy bőrkötésű okiratsomagot, mely régi XV-ik századbéli czéhszabályokat, valamint Zsigmond korabeli városi levelezések és számadások töredékeit tartalmazza. A levelezések között igen nagy fontosságú az, mely Hunyadi László kivégeztetését körülményesen leírja az azt megelőző és követő eseményekkel együtt.

Csak röviden jegyzem meg, hogy a pozsonyi városi levéltár nemcsak a történetnyomozásnak, hanem a *pecsétismének* is rendkívül gazdag tárházát képezi. Az okmányokon rajta függő, vagy azokon előforduló egyes pecsétek felette jól conserváltak, úgy hogy sphragistikánk tényleg sehol termékenyebb, gazdagabb, alkalmasabb teret nem vívmányozhat a tanulmányozásra, mint épen e helyt. Legyen azért e tekintetben is a tudományos közfigyelem ez alkalomból felköltve!

Áttérek ezekután a bizottság működésére. Kutattak és másoltak a következő tagtársak: Rakovszky István, Szabó Károly, Pesty Frigyes, Fabricius Károly, Véghelyi D., Nagy Imre, b. Radvanszky Béla, Géresi Kálmán, Thallóczy Lajos, Szabó Gyula, Szalay József, Dux Adolf, Ortway Tivadar és Deák Farkas. A rendelkezésre álló kitűnő elenchus lényegesen megkönnyíté a bizottság működését.

Rakovszky István Pozsonynak régi városa jogviszonyait kutatta s másolt le egy régi *Stadtrecthet*, mely kiegészítéseül fog szolgálni azon jeles dolgozatnak, mely a régi városi számkönyvekből egybeállítva legnagyobb részt már napvilágot látott. E munka halhatatlanná teszi szerzője emlékét s ez idő szerint csakis azon ohajt hagyja fenn, vajha a kiváló monographicus dolgozat külön, önálló és magyar kiadásban is megjelenjék.

Pesty Frigyes Dél-Magyarországra vonatkozó adatokat kutatott, de eredménytelenül, miután épen Szörény, Krassó, Temes és Torontál megyékre nézve e levéltár mitsem tartalmaz. — Annál szerencsésebb volt *Fabricius Károly*, úgymint ki részint a városi, részint a káptalani levéltárban 30, öt kiválóan érdeklő okiratot talált s másolt. Azok közül 12 *Pemfflinger* Márkra,

9 *Armbruster* Kristófra, 4 *Reichersdorf* Györgyre, 1 *Sidonius* Márton életére, 4 pedig a Pozsony városában elterjedett *reformatióra* vonatkozik. *Szabó Károly* és báró *Radvánszky* Béla 12 db eddig kiadatlan Árpád-kori oklevelet másoltak, melyek már legközelebb megjelenendnek a *Codex Diplomaticus Patrius* VII. kötetében. *Nagy Imre*, *Véghelyi Dezső*, *Géresi Kálmán* különböző okiratokat vizsgáltak át s másoltak le, Véghelyi különösen tekintettel volt Veszprém vármegye történeti múltjára, azonban e tekintetben kutatása úgy mint Pestyé azonkép eredménytelen volt. *Thallóczy*, *Lucrum Camerac* című pályanyertes munkájához fürkészett nagy sikerrel kiegészítő adatokat, melyeket részben regisztrált, részben pedig le is másolt. Ő, *Szalay Józseffel* együtt átvizsgálta a Budapestre vonatkozó adatokat is, több okmányt le is másoltak, másokat jegyzékbe vettek, hogy *Salamon Ferencz*, Budapest monographusával közöljék. *Dux Adolf* a *Messerschmidt*re vonatkozó adatokat dolgozta fel. *Szabó Gyula* bellica actákat, *Esterházy Miklósnak* néhány levelét, *Beriszló Péternek* s másoknak egyes leveleit másolta, míg *Ortvay Tivadar* a Csallóközre s a pozsonyi Dunaszigetekre vonatkozó adatokat kutatta és másolta. A dunamenti vármegyéknek és városoknak aligha lesz oly levéltára, mely a Duna vízrajzi jellemzésére, egykori pályájára s folyami tevékenységére nézve oly sok és oly érdekes adatokat nyújtana, mint épen Pozsony városa levéltára. Ezen okiratok nélkül a Duna folyó története egy szerfelett érdekes laptól volna megfosztva. *Deák Farkas Bethlen Gábor* és *Wesselényi nádor* leveleit írta össze s többeket lemásolt.

Ennyi az, mit a pozsonyi városi levéltárról mondhatok. Áttérek a káptalanira.

A Sz-Mártonról, előbb az üdvöztetőről címzett pozsonyi társas káptalan tudvalevőleg a legrégiebbek egyike. Kiváló levéltára, a stílszerűen restaurált pompás főegyház toronyhelyiségében van elhelyezve. Az okleveleket magukban foglaló bőrcapsák száma összesen 92-re megy s Q betűig jelölve. Ezek közül 88 capsza szorosan a pozsonyi káptalani s az országos levéltár okiratait tartalmazza, míg 2 capsza a budai, 2 capsza pedig az esztergomi keresztesek oklevélkincsét tartalmazza. A káptalani levéltár összesen 66 Árpád-kori, 945 db. mohácsi vész előtti, 1388

db. mohácsi vész utáni okiratot tartalmaz. Ellenben az *Archivum Regnicolare* 75 db. Árpádkori, 2199 mohácsi vész előtti, és 21,670 mohácsi vész utáni okiratot foglal magában. Ezek szerint tehát a pozsonyi káptalannál elhelyezett két levéltárban együttesen 141 db. Árpádkori, 3144 mohácsi vész előtti és 23,058 mohácsi vész utáni okirat van. Az okiratok feltalálását bő indexek könnyítik, melyek különböző időben készültek.

A levéltárban dolgoztak: Thaly Kálmán, Pesty Frigyes, hg. Odescalchi Arthur, Véghelyi Dezső, Nagy Imre, Fabricius Károly, dr. Szentkláray Jenő, Géresi Kálmán, Kammerer Ernő. Thaly Kálmán igen gazdag leletre tett szert a gr. Bercsényi-család történetére nézve a XVI. és XVII-ik századból. Pesty Frigyes itt is délmagyarországi adatokat nyomozott, ámbár csak kevésnek akadhatott nyomába. Nagy Imre, Véghelyi Dezső főleg Árpádkoriakat, Fabricius Károly Pemflingerre vonatkozókat, Kammerer Ernő pedig Tolna megyét érdeklő okiratokat kutattak és másoltak. A Tolna megyére vonatkozó adatok igen nagy számmal fordulnak elő a levéltárban. *Szentkláray* Jenő a pozsonyi gyűlést megelőzőleg a budapesti országos levéltárban, a gyűlés után pedig Bécsben a cs. k. hadügyministeriumi és az udvari titkos levéltárakban kutatót, adatokat gyűjtve a múlt században fenállott, Délmagyarország történetében egy egészen sajátos és idegen körülmény gyanánt szereplő *Tisza-marosi katonai határszélek* monographiájához, illetve a *torontáli szerb kerület s birtokviszonyai* történelmi fejlődésének földterítéséhez. Erre nézve főleg az országos levéltárban talált nagy számmal becses adatokat, míg a pozsonyi káptalani levéltárban nagyérdékű oly adatokra akadt, melyek legkivált a *csanádi püspökségre, egyes délmagyarországi megyék helységeire s birtokos családaira vonatkoznak a XIV-dik századtól a XVI-ik végeig*. Így 1416-ban *Lippa* város bírái és esküdtei intést és megidézést kapnak, mivel erőszakot követtek el a Csongrád-megyében fekvő s a budai prépost és káptalan birtokához tartozó *Zentha* (oppidi) lakosain. — 1417-ben Lajos és Ulászló szabadalmi említettnek a budai prépost és káptalan birtokát képező *Szintha* városra (civitate) vonatkozólag.

Az ugynevezett bánsági részeken pedig 1479-ben ellenmondás nélkül vezetetti be magát a budai káptalan és prépost »in

Dominium Possessionum Zaihan, Sold, Faluhely, Bothar, Temérdek-Egyház, Erdes, Komlós, Nyolcz-Szegü, Peterd, Damjan-Falva, Szakálháza, Kercs, Cziczked, Eöcse, Tornynos-Muron, et Boczatelek», mely csanád-megyei és temes-megyei helységek akkor »Dominac Agathae relictæ qondam Demetry Konya« tulajdonát képezték. Nem kevésbbé érdekes Mátyás király országbírájának, Palóczy Lászlónak egy kiadványa, melyben bizonyítja, hogy *Thelegdi György*, néhai *Thelegdi László fia* személyesen, *Pánthi Mihály* pedig mind *Thelegdi Miklós fiának* Lászlónak megbízottja a nagyváradi káptalan által kiállított meghatalmazó levéllel jelennek meg az országbíró előtt vallomást tevén, miszerint *Thelegdi György és László* bizonyos szükségletek fedezhetése céljából *Themerken* csanádi birtokuknak felerészét, az ahhoz tartozó haszonvételekkel együtt, *Kara László* budai prépostnak, és az ő fi-vérének *Kara Lörincznek*, nemkülönben *Ozthopan Balassa Pál* fiainak *Mártonnak* és *Imrének* 50 frtért »auri puri boni et justiponderis« zálogba adták. Az okmány 1469-dik évi decemberben kelt »feria quinta proxima post festum beatae Lucie Virginis;« tartalomra és keltezetére nézve különbözik azon okmányoktól, melyeket *Temerkényt* illetőleg már *Knauz* a »Budai káptalan Regestái«-ban 1469. máj. 29-éről és 1469. jun. 13-áról közzé tett. (V. ö. *Ortvay T. »Tört. Adattár«* III. köt. 344. l.) Az 1510—16-diki időközből a budai káptalan harmadik protocollumában közel 100 délmagyarországi község neveit találta felsorolva, melyekről fájdalom hiányoznak ugyan a közelebbi adatok, de mely községnevek úgy, amint a protocollumban az alsó vidéki megyébe besorolva találhatunk, főleg ha első feltűnésök és elenyésztek időpontjai is okiratilag megállapítva lesznek, nagy világosságot fognak deríteni Dél-Magyarország politico-geographiai, népességi és társadalmi viszonyaira. Nevezetes, hogy e jegyzékben *Torontál* megye czime alatt csak egyetlen egy község, *Muron* említettik. 1516-ban arról tanuskodik egy okmány, hogy *Gabriel de Bedegfalva* az ő birtokrészét »*Possessionibus Pasan et Szent-Miklós in Comitatu Csunadiensis*« 40 arany forintért s egyszersmind alamizsna fejében is, a budai káptalannak hagyományozá. 1517-ben pedig *Lajos és Ulászló* királyok egy szabadalma fordul elő, melylyel e fejedelmek a budai káptalan és prépost jószágát, a *Cson-*

grád-megyében létező Szintha városét Szeged városával egyenlővé teszik. Az 1526-dik évről fenmaradt Lajos királynak Csanád-megyéhez intézett parancslevele, melyből kiviláglik, miszerint a Thelegdi család csanád-megyei Temerkén, Szent-Miklós, Pasan és Fehéregyház nevű birtokai miatt a budai káptalan ellen pert indított. 1555-ben apostolok oszlása napján kelt a pozsonyi káptalan egy okmánya, melyben a káptalan igazolja, hogy nemes Rete Anna asszony néhai Bessenyew István özvegye, Zsófia nevű lányával, nemes Bertalan mester feleségével személyesen ígéretet tettek, miszerint Csanád-megyében fekvő Kowachháza nevű birtokukat összes hozzátartozandóságaival együtt, melyet testvérök Bessenyew Lénárd, Maghotsy Gáspár és Ghaal András javára zálog gyanánt lekötött, azon esetre, ha Zsófiának örökösei nem maradnának, nevezett Maghotsy Gáspár és Ghaal Andrásnak fogják per és bírói ítélet nélkül átengedni. — Herovits Mátyás egykori csanádi püspököt illetőleg jelenti Szentkláray, hogy Kutlassy János esztergomi érseknek Monoszlai András veszprémi püspökhöz 1598-ban írt egy levelében nevezett Herovits »Ecclesiae Posoniensi Canonicus« fordul elő; míg 1610-ben már mint csanádi püspökkel s egyszersmind székes-fehérvári prépost és tihanyi apáttal az az akkori egyházhatósági állapotokat jellemző dolog történik, miszerint bizonyos Draskovith Ferencztől, ki magát »frater Ordinis minorum Regularis obseruantiae per prouinciam Vngariae Sanctae Mariae minister prouincialis«-nak írja, lelki kegyelmeket, praerogativákat stb. nyer; felvételvén a minoriták confraternitásába és hozzábocsáttatván »ad omnia Vniuersa et singula ordinis praefati suffragia.« Szóval Draskovith az egyszerű szerzetes bőkezűen felruhazza a csanádi püspököt »dono Missarum, orationum, suffragiarum, diuinorum officiorum, ieiuniorum, praedicationum, lectionum, meditationum, obseruantiorum, deuotionum et omnium aliorum, spiritualium bonorum.«

Végül fel kell itt említenem még Szabó Károly specialis működését is. Szabó Károly ugyanis, id. Szinnyi József, Beöthy Zsolt, Ballagi Aladár és ifj. Szinnyi József társaságában, átvizsgálta a pozsonyi káptalan, a pozsonyi prépostság, az evang. lyceum és a r. k. főgymnasium könyvtárait, kutatásaiban különösen a régi magyar könyvekre helyezvén a főszűlyt. Az eredménnyel teljesen

meglehetett elégedve, a mennyiben mintegy 2000 régi magyar könyv czimmásából álló gyűjteményét e könyvtárakban 9 eddig előtte ismeretlen magyar nyomtatvány czimmásával szaporította, a XVII-dik századból és a XVIII-dik század elejéről. Ezek közt legnevezetesebb *Gönczy György* énekes könyvének debreczeni 1620-diki kiadása. A Pozsonyban nyert adatokat sajtó alatt lévő régi magyar könyvészeti kézikönyvében fogja közzé tenni. Azonkívül átvizsgálta a Rakovszky családi könyvtárának lajstromát, melyben 4 előtte ismeretlen nyomtatvány czímére bukkant. Ezek a következők:

1 *Pázmány Péter* Imádságos könyve. Kiadta gr. *Széchy Mária* Bécs. 1645. 4r. (A. 12. S. 6. Nro. 65.)

2. *Énekes könyv.* — *Sz. Dávid Zsoltári.* Lőcse. 1690. 12r. (A. 12. S. 6. Nro. 115.)

3. *Evangeliumok és Epistolák.* Lőcse. 1701. (A. 12. S. 6 Nro. 2.)

4. *Lelki Fegyverház.* Nagy Szombat. 1700. 4r. (A. 6. S. 2. Nro. 94.) Ugyanitt talált egy

Nógrádi török defterre folio. (A. 3. S. 1. Nro. 65. b.)

Zárgyülésünk elnöke Thaly Kálmán tagtársunk, berekesztő szavai után a levéltártulajdonos hatóságoknak és magánosoknak jegyzőkönyvi köszönetet indítványozott, melyet a zárgyülés egyhangúlag elfogadott. Engedje meg a tisztelt olvasó, hogy én e helyen a bizottságok és a társulat mély köszönetét fejezzem ki azoknak, kiknek szíves fáradhatlan közreműködése, s hogy a szót kimondjam segítségére nélkül nem tudtunk volna oly kevés idő alatt annyi eredményt elérni. Ilyenekül említem fel első helyen Rakovszky István urat, ki a város levéltárában teljesen tájékozva lévén, hosszas éveken át szerzett ismereténél fogva laukadatlan tájékozóként volt szíves szolgálni minden egyes kutatónak, ugyan ezt tette főtisztelendő *Havlicsek Vincze* úr a káptalani levéltárban, *Samarjai Károly* úr a Pálffy cs. senioratusi levéltárban s bizony reggeli 6 órától esti 5 óráig alig másfélórai közbeszakítással dolgozván, sokszor erős próbára tettük türelmüket. Ha-

sonló köszönetet kell mondanunk *Duló Ferencz* városi, *Lautenthy János* vármegyei levéltárnokoknak, *Baján László* urnak, ki az Esterházy Dániel-féle levéltár őre. A gymnasiumok és a Ferenczrendiek könyvtárnokainak; Rónay Jaczint cz. püspök urnak, Gervay, Samarjai, Hosztinszky József, Thaly László, Steiner Zsigmond könyvárús, Weinstabel (az utolsó aranyműves czéh-mester) Filep Antal (az utolsó gombkötő czéh-mester) uraknak, kik a tőlök telhető készséggel tudományos téren úgy, mint társadalmi úton, mindent megtettek, hogy emlékezetessé tegyék reánk nézve a Pozsonyban töltött napokat.

DEÁK FARKAS.

V.

A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1877. AUGUSTUS 23—30-IKI KIRÁNDULÁSA

POZSONY VÁROSÁBA ÉS A MEGYÉBE.

A Történelmi Társulatot Pozsonyvárosa 1875. nov. 13-án kelt levelével hívta meg, hogy 1877. évi kirándulását a városban és annak környékén tartsa meg, mely így hangzik:

»Pozsony város és szomszédos környéke, mint a magyar államiságra nézve nagy befolyással volt fontos eseményeknek gyakori színhelye, gazdag történelmi emlékei és adatai miatt a tekintetes társulat czélzatainak előmozdítására nézve nézetünk szerint kedves gyülekezeti hely leend.

Ezen meggyőződéstől vezéreltetve a tek. társulathoz azon tiszteletteljes felkérést intézzük: miszerint az 1877-ik évi vándorgyűlésre összejövetel helyéül ezen város területét kiszemelni szíveskedjék.

A Társulat decz. 2-án tartott választmányi ülésében egyhangú határozatával szíves köszönettel fogadta a meghívást s felkérte a nemes várost, hogy az előkészületek megtétele s a részletek megállapítása végett állítson össze egy bizottságot, mely aztán a kirándulás ügyeiben közvetlenül érintkezzék a Tört. Társulat igazgató testületével.

A nemes városi közönség mindjárt 1876. május hóban eleget tett e felhívásnak. Azért oly korán, mert a magában Pozsonyban levő nagy mennyiségű történeti adathalmaz mellett látható volt, hogy az előkészítő munkálatuk sok időt fognak igénybe venni s a községtanács, egyik tagtársát Rakovszky István cs. kir. kamarás urat, egy buzgó és alapos szakférfiút, kinek a történelmi téren tett munkálatai már is méltó elismeréssel találkoztak. kérte fel az előmunkálati bizottság elnökségének elvállalására. Ezt követőleg meg is alakult a bizottság következő tagokkal: *Rakovszky István, Bacskák Pál, Beck Antal, Harlicsek Vincze, Harmath Károly, Helmár Ágost, Hódoly László, Könyöki József, dr. Ortvay*

Tivadar, *Thaly* Kálmán, *Burián* István, dr. *Samarjay* Károly, *Wagner* Lajos előadó. Ezen bizottság kettős feladatot tűzött maga elé: úgy rendezni a pozsonyi levéltárakat, főként magáét a városát, hogy amint a társulat megérkezik, azonnal munkához foghasson, s kereséssel és előtanulmányokkal ne legyen kénytelen sok időt vesztegetni, tovább a Pozsony-vidéki főként a megyében szétszórt levéltárakról hiteles tudomást szerezni, s kieszaközölni, hogy azok a társulat előtt megnyíljanak. Hogy ezen bizottság minő buzgalommal és szakértelemmel járt el, s minő sikerrel oldotta meg feladatát, azt a záruláscu bemutatott végjelentések fényesen igazolták — tény az, hogy a társulat előtt a nevezetesebbnél nevezetesebb levéltárak egész sorozata nyílt fel, s hogy a hol szükségesnek mutatkozott, el is rendeztettek azok, akkép hogy használatokban lényegesen megkönnyítették.

A Történelmi Társulat választmánya ez alatt itthon felhívta történelmi kutatásokkal foglalkozó tagjait, hogy a szellemi tekintetben előreláthatólag igen fényes sikerrel biztató kirándulásra mennél többen jelentkezzenek, minek következtében 72-en iratták fel magokat, kiknek azonban alig fele jelent meg a kirándulást megelőző napon a Budapesten társulatunk szokott helyiségében összehívott előértekezleten.

Ipolyi elnök s a társulati titkár aug. 22-én felrándultak Pozsonyba s másnap a délutáni vonattal Deák Farkas vezetése alatt a munkás raj megérkezett. Gróf Esterházy István Pozsony-megyei főispán, Gottl Mór, Pozsony-városi főpolgármester s a hozzájuk csatlakozott elnök fogadták a társulatot a vasutnál; az ez alkalomra tervezett ünnepek azonban az elnök egyenes kérésére elhagyattak — mindamellett azon utcákban, hol a társulat tagjai a vasútról a városba jöttek, egy pár ablakban kitűzték a nemzeti lobogót.

Estve a teendőket illetőleg rövid értekezlet tartatott az elnök-nél a Palugyay-hotelben s ugyanonnan ment a társulat a stílszerűen restaurált székes-egyház megtekintésére, melyet Heiler apátúr, ez alkalomra, kitüntetendő a hazai történelem munkásai iránt viseltető részvétét, fényesen kivilágíttatott. Valóban érdekes látványt nyújtott a gyönyörű dom, így fénytengerben úszva, a benne hullámozó tömeggel, mely ihlettel és bámulva szemlélte a meglepő látványt. A sekrestyében a székes-egyház műkíneseiből egy igen szép és értékes kiállítás rendeztetett, — melynél egész hallgatóság gyűlt Ipolyi körül, midőn ez a legbecsesebb műdarabok értékét és szépségét kezdé magyarázni.

A domból a társulat tagjai visszamentek a Palugyay-hotelbe, hol ismerkedési estély lett rendezve, melyet vidám és hangulatteljes felköszöntők fűszereztek.

Másnap aug. 23-án d. e. 10 órakor a városháza dísztermében megtartott az ünnepélyes közgyűlés. Az elnök mellett a főispán és főpolgármester foglaltak helyet, a terem díszes vendégkoszorú töltötte meg, kik közt számos nő is volt. Amint Ipolyi, mint elnök a gyűlést megnyitottnak jelentette ki, azonnal hozzá fogott nagyszabású elnöki beszédének felolvasásához — melyet igen gyakran viharos éljenek szakítottak félbe, s melyek végeztével igen sokan siettek a hallgatók közül bámulatukat és hódolatukat kifejezni.

Utána gr. *Széchen Antal* olvasta fel értekezését. Ez eszmékben gazdag, finom s valódi tárgyszeretettel írott művet a közönség hasonlókép rendkívüli tetszéssel fogadta, s azt felharsogó éljenekkel fejezte ki. Ezután titkár felolvasta a bizottságok megalapított névsorát, s az ünnepélyes közgyűlés az elnök rövid zárszavaival véget érven, a társulat tagjai a városi muzeum megtekintésére siettek, melyben annak őre *Könyöki József* tanár kalauzolta őket. E muzeum épen magában a városházában arra külön, stílszerűen berendezett termekben van elhelyezve. Legfőbb értéke abból áll, hogy igazán *pozsonyi* muzeum. Nem mintha nem volnának benne idegen darabok, hanem a helybeli s környékbeli leletek feltűnő túlsúlyllyal bírnak. Annak megteremtése és berendezése méltán magasztalja Könyököt, s bizonyosságul szolgál, hogy egy ember lelkesedése, ha az méltó tárgyra talál, legtöbbszörre megérdemlett viszhangra talál.

Délben szépen látogatott közebed volt, vidám toasztokkal fűszerezve, melynek végeztével a társulat a Péterffy-féle házi ipartanítónőképezde megtekintésére siettek, a min. biztos Péterffy vezénylete alatt. Többen a társulat azon tagjai közül, kik vidéki bizottságokhoz voltak kinevezve, még aznap megtekintették az ott lévő gazdag könyvtárakat. Az evangélikusok lyceumának derék könyvtáruoka biblia kiadásokból s más ritka művekből: unicumokból s incunabulákból s magyar kiadásokból ez alkalomra egy igen érdekes kiállítást rendezett, s részletesen megmutogatta azt a gazdag kéziratárt, melynek néhány példányából a derék *Lichner* oly becses kiadványokat rendezett, mint *Pogner*, *Burius* s a *Stadtrecht*. Megemlítjük, hogy a gazdag gyűjtemény nevezetes részének s részben a Simkó-félének catalogusa 3 kötetben el-

hagyta a sajtót. Megmutatta a rendkívül gazdag, s unicumokban hazánkban páratlan, 11,000 dbból álló pénzgyűjteményt is. Többen megismerlésték a kath. gymnasiumnak szintén igen becses gyűjteményeket tartalmazó könyvtárát, hasonló előzékenységgel találkozáva itt is, mint a lyceum tudós professorainál. Ezen kívül megtekintették a társulat tagjai közül többen *Rakovszky* Istvánnak nagybecsű és szakszerűen rendezett fegyvergyűjteményét, mely e tekintetben ritkítja párját, *Rónay* őrnagy úr vezetése alatt a prépostsági könyvtárt, valamint később a káptalani levéltárat is, hol rendszeres működésüket legottan megkezdték.

A bizottságok e közben szervezkedvén, következtek a munka napjai. A fő és legnagyobb bizottság Pozsonyban maradt. A helybeli bizottság, főként az, mely a városi levéltárban dolgozott, *Rakovszky*-ban megbecsülhetlen kalauzt talált: mondhatni kisujjában tartja az egész levéltár ismeretét. S éppen ennek lehet köszönni, hogy a nagy tömeg oly könnyen hozzáférhetővé lett. Ép oly szép eredményt értek el a többi bizottságok is, jelesen a *káptalanban*, hol *Nagy Imre* editióihoz sok nagybecsű és eddig fel nem használt diplomát talált.

A *köpcsényi* bizottság a főúri kastélyban vendégszerető karokkal fogadtatott, s a tulajdonos gr. Batthyány József nemcsak mint gazda árasztá el szíveséggel a hozzá kirándult tagokat, hanem tanúbizonyosságot tett arról, hogy tehetsége szerint igyekszik előmozdítani a történetírás czéljait. Az ő birtokában lévő anyag természeténél fogva olyan, hogy több publicatiónak kell alapul szolgálnia s a nemes gróf megadta társulatunknak azt az engedélyt, hogy koronként meríthessen ebből a bányából s előlegesen, felhasználás végett nagy csomagokat engedett át. E levéltár nagyságáról leginkább az ad fogalmat, hogy a csak magukkal hozandó csomagok kiválasztása több napot vett igénybe.

A *Pozsony- szl. györgy-, bazin-, modor-, nagy-szombati* bizottság, melyet a vendégszerető városok lelkes polgármestereikkel élükön tárt karokkal fogadtak, kivált művelődés-történeti tekintetben ért el gazdag eredményt. *Nagy-Szombat* városa titkos levéltárából 179 oly darabot választott ki a bizottság, melyeknek mindegyike becses adalék közművelődési történetünkhöz. A nemes város nagy készséggel engedte át társulatunknak e leveleket s továbbra is szabad kezét adott a buvároknak.

A *Somorja-Csallóközi* bizottság hasonló valódi magyar szívéllyességgel fogadtatott, s kivált Anjou-kori diplomákban s czéhdolgokban gazdag eredményt hozott létre az egyes családok levéltáraiból, kik azt szívesek voltak a társulatnak átengedni.

Eltelvén ekkép a kirándulásra szánt napok ideje; a vidéki bizottságok gazdag aratásuk eredményeivel visszatértek Pozsonyba, jelen lenni az aug. 30-ára hirdetett zárúlésen.

Ezen zárulás ismét a városháza dísztermében tartatott meg. Minthogy az elnököt teendői távol tarták, *Thaly* Kálmán v. és alapító tagot kérte föl az elnöki szék elfoglalására. A kitűzött nap d. e. 10 órára ismételve szép és válogatott közönség jött össze, miután *Thaly* Kálmán a titkár által felszólíttatván, elfoglalta székét s a társelnökség vitelére *Gottl* főpolgármester urat fölkérte, egy tetszéssel fogadott s megéljenezett rövid beszéddel megnyitotta a gyűlést.

Utána a bizottságok előadói tettek jelentést: következő sorozattal: a titkár a *köpcsényi*, *Ortvay* Tivadar a pozsonyi városi, *Helmár* Ágost a káptalani, *Eszterházy* s a *Pálffy* semoratusi, *Csontos* János biz. előadó távollétében *Thallóczy* a nagy-szombati, *Géresi* Kálmán a somorjai, *Könyöki* József a régészeti bizottságról.

Ezen jelentések alapján elnök constatalván ezen kirándulás minden reménységet fölülmúló sikerét, közhelyesléssel fogadott indítványt tesz, hogy mindazoknak, kik ez eredmény létrehozásában közreműködtek, köszönet szavazzassék. Ezután titkár bemutatta az időközben beérkezett tagajánlásokat melynek alapján megválasztattak:

Alapító tagokká: *Szathmár* és *Békés* várnegyék, *Bajai Vojnics* Jakab Roglatica, ifj. *Kiss Miklós*, N.-Becserek, gr. *Battyány Elemér*, Budapest, gr. *Zelenszky* Róbert, Aradon. Mindezeket aj. b. *Radvánszky* Béla. Évdiás tagokká: *Tisza* Kálmánné sz. gr. *Degenfeld* Ilona, Bpest (aj. b. *Radvánszky*) *Villányi* Szaniszló, Győr. (aj. *Thallóczy*), *Bernáth* István, R.-Szombat (aj. *Badinyi* Gyula), *Samarjay* Emil, Pozsony (aj. *Varázseji* Gusztáv), *Minich* János, *Markovics* Sándor, Nyitrán (aj. *Csász* Imre), *Mennyey* János, *Besztercebánya*, *Karap* Ferencz, Budapest (aj. a titkár), *Vuč* Miklós (aj. *Thallóczy*), b. *Rauch* Levin, Zágráb (aj. gr. *Széchen* A.), *Koller* Károly, Pozsony (aj. a titkár), *Végh* Arthur, Bpest, *Wlassich* Gyula, Kis Béla, Bpest (aj. Deák Farkas,) *Olgay* Arthur, Pozsony (aj. *Géresi*), *Koczka* Róza kisasszony Ó-Béban (aj. *Mészáros* János.)

Végül, elnök meleg szavakkal mondott ismételt köszönetet azon két nemes thatóságnak, melynek vállvetett pártfogásának lehet köszöni ezen évi kirándulás gazdag szellemi eredménye, s ezen köszönetben bizonynyal osztozik a magyar történetírás minden kedvelője.

SZILÁGYI SÁNDOR.

A Magyar Történelmi társulat tagjai, kik tagdíjait befizették:

(Július—szeptember.)

1877-dik évre: Pruzsinszky Henrik, B.-Koppány. — Thuránszky József, Beszterczebánya. — Fülepp Jónás, Pozsony. — Májer Mór, Város-Lőd. — Libertiny Gusztáv, Bohunka Géza, Szalavszky Gyula, Nyitra. — Felsőbb tanulók olv. egylete, Debreczen. — Cserhalmy József, Tata. — Polg. iskola, Alsó-Lendva. — Szigethy Miklós, Kolozsvár. — Groó Vilmos, ifj. Badányi Gyula, Bernát István, Rima-Szombat. — Makay Dezső, Mohács. — Réti Márton, Kecske-mét. — Ifj. Bölönyi Sándor, N.-Várad. — Kisfaludy Zsigmond, Illésháza. — Kopácsy Árpád, Veszprém. — Szentimrey Elek, K.-Vajda. — Zachar Emil, Beszterczebánya. — Czorda Bódog, Nagy Gyula, Orbán Balázs, Samarjay Emil, Vargay Kálmán, Gyulai Pál, Walther Géza, Wurmb Imre, Toldy István, Szalay Péter, Than Károly, Irmei Ferencz, Törs Kálmán, Zsivora György, Lán-czy Gyula, Visontay János, Visi Imre, Mészáros János, Budai casino, Vámosy Mihály, Wlád Alajos, Tipray Tivadar, Reichl György, Budapest. — Szűry Kálmán, Pozsony.

1876-dik évre: B. Orbán Balázs, Budapest.

1875-dik évre: Dr. Erődi Béla.

1878. és 1879-dik évre: Szalavszky Gyula, Nyitrán.

Előfizetett: Losonczy Gyula, Csobánka.

Alapítványt tettek:

Szatmár-megye közönsége, Szatmár-Németi. — Kolozsvár sz. kir. városa közönsége. — Tolna-megye közönsége, Szegzárd. — Komárom-megye közönsége Komárom. — Turóc-z-megye közönsége, T.-Szt.-Márton. — Nógrád-megye közönsége, B.-Gyarmat. — Békés-megye közönsége, B.-Gynlán.

„SZÁZADOK“

1877-ik évi folyama ügyében.

A Történelmi Társulatnak mind alapító, mind évdíjas tagjai a »Századok« tagdíjilletmény fejében a »Névkönyv«-vel együtt kapják.

A Történelmi Társulatnak tagjává (100 frt alapítvánnyal egyszer mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel) minden a történelmet kedvelő honfi és honleány lehet — ki eziránti szándékát Horváth Mihály elnöknel (3 pipa-utca, saját ház), Szilágyi Sándor titkárnál (Budavár, Uri-utca 22. sz.), Baltházár Béla pénztárnoknál (Fő-út 9. sz.), Tettey és társa társulati könyvtárusnál vagy Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál kijelenti. Megjegyzendő, hogy a társulati tagok kötelezettsége 3 évre terjed, de azután is fenmarad az, ha csak kilépését a társulattól külön lemondással nem jelenti a titkárnak vagy pénztárnoknak.

Azok számára, kik nem ezen kötelezettségek mellett akarják a »Századokat« megszerezni, külön előfizetés nyitattik évi 6 frt lefizetése mellett, mely összeg a társulati pénztárnokhoz vagy könyvtárushoz küldendő be.

Pfeifer Ferdinánd

könyvkereskedésében (Budapest, Szervita- és Kristóftér sarkán)

megjelent :

SALAMON F. A magy. hadi történethez a vezérek korában. (Javított kiadás a Századokból.)

Ára **2** frt.

**DEÁK F. Adalékok a magy. közjoghoz.
Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára.**

Ára **80** kr.

Tettey Nándor és Tsa.

M. tört. társulati könyvtáraknál megjelent és kapható :

Az emberi művelődés története

írta :

P. Szathmáry Károly.

Ára **5** frt.

Életem és Élményeim

írta :

báró Fiáth Ferencz

Két kötet, ára **4** frt.

A kőkorszaki ember nyomai

Hunyadmegyében.

írta :

Téglás Gábor.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
NÉVKÖNYVE.

1877.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1877.

I.

A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai.

---

1. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat«; székhelye Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja: a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél szélesbkkörű érdekeltség ébresztése.

3. §. Ezen cél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása és kiadása: hanem nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, levél- és könyvtárak, műemlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre, és annak minden segédtudományaira: nevezetesen a paleographiai és archaeologiai csoportozatokra.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

5. §. A társulatot képezik: a) az alapító, b) az évdíjas, c) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokúl tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat czéljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítvánnyal járúlnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapírokbán. Az alapító tagok taggá választásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választásukról saját kívánságukra 3 forint befizetése mellett díszoklevelet nyernek.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választathatik minden külföldi történettudós, ha a) a Történelmi Társulat, b) a hazai történetírás, vagy c) a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett.

Minden tagnak jogában áll tiszteleti tagok ajánlatát javaslatba hozni, s ezeket a választmány abszolút többséggel választja meg. Az ilyenek megválasztásukról oklevelet nyernek.

9. §. A társulati elnökség áll az elnököből és két alelnökből, kik — és pedig első sorban az elnök, akadályoztatása esetében pedig az alelnökök egyike — a társulatot a választmányynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

10. §. Elnökké és alelnökké oly férfiak választatnak, kik a hazai történettudomány művelése vagy előmozdítása által kitűnő érdemeket szereztek. A társulatot a hatóságok és mások irányában az elnök, vagy gátoltatása esetében az alelnökök egyike képviseli; a gyűléseken s üléseken ők elnökölnek, s jogukban áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnök döntő szavazattal bír.

11. §. Az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni.

12. §. A társulat titkára — ki a választmány által meghatározandó tiszteletdíjt élvez — úgy az évi, mint a havi üléseken előterjesztői hivatalt visel; a határozatok végrehajtásáról gondoskodik; a jegyzőkönyvet, melyet az elnöklővel együtt aláír, vezeti; a társulat közlönyét a választmány befolyása mellett szerkeszti; levelezéseit folytatja s könyvkiadásaira valamint az irattárra felügyel.

13. §. A társulat jegyzője a titkárnak segítségére van, és őt gátoltatása esetében helyettesíti.

14. §. A pénztárnok a társulat vagyonát híven és pontosan kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyűlésnek pedig, részletes számadással tartozik. Pénzt a választmány határozata alapján az elnök, ügyvezető alelnök, vagy a rendes havi kiadásokat illetőleg a titkár által aláírt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltat ki; kivéven a rendkívüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 forintig való összeget, a legközelebbi választmányi ülés utólagos jóváhagyása mellett. A pénztárnok — ki rendesen díjaztatik — bármikor is tartozik az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák; a választmány elé minden havi ülésen pénztári kimutatást, s minden év végén pontos számadást terjeszt, melynek megvizsgálásáról a választmány intézkedik, s netaláni felülvizsgálat végett az évi közgyűlés elé bocsátja.

15. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

A titkári segédet, vagy a szükséghez képest más tisztviselőt vagy napdíjast a választmány felhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

16. §. Az elnökök, titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazattal bírnak. Az előlülő elnök szavazata, egyenlő szavazatú eredmények esetében döntő.

III. A választmány.

17. §. A választmány — mely az elnökökkel együtt 60 tagból áll — havonként Budapesten tartja üléseit, kivéven a szünidőt: augusztus és szeptember hónapokat.

18. §. A választmány az elnökök egyikének vezérlete alatt ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a tisztviselők díjait, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; az évi közgyűlés tárgyait és napjait, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja; a társulat vagyonának biztos kezeléséről gondoskodik, gazdasági ügyeinek vitelére, kiadványai szerkesztésének vezetésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására stb. bizottságokat nevez ki, mely bizottságok a havi üléseken tesznek jelentést.

19. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

20. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani; okmányokról, műtárgyakról akár írásból, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, másoktól írt értekezéseket fölolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességek pedig, kivált a Budapesten lakóknak, a havi ülésekre rendszeren eljárni, s az ügyek vitelében — megbízatás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

21. §. Az elnököt és alelnököket a közgyűlés — titkos szavazás útján — a jelenlévő tagok abszolút szótöbbségével — választja meg három évre.

22. §. A választmány szintén a közgyűlés által választatik, oly mód szerint, hogy tagjainak legrégebben választott egy harmada minden évben kilép, kik helyett a közgyűlés újakat választ, vagy az illetőket újra megválasztja.

23. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt az összes tagok közül a választmány választja meg, szintén titkos szavazás által, és pedig mindnyáját állandólag. A választó gyűlést az elnök mindig egy hónappal előbb tűzi ki, s az ilyen gyűlés meghívóján a tárgy is kiteendő.

24. §. Társulati tagok valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által, havi üléseken, szavazattöbbséggel választatnak.

V. Társulati ülések, gyűlések és kirándulások.

25. §. A társulat havonként egyszer — kivéven augusztus és szeptember hónapokat — nyilvános ülést tart Budapesten, rendes helyiségében. Ez ülésen minden tag jelen lehet, szavazattal azonban csak választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább hat, tisztviselők választására legalább tizenkét választmányi tag jelenléte szükséges.

26. §. A havi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések; bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyokról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése; indítványok; társulati kiadványok fölötti határozás; pénztári kimutatás, stb.

27. §. E havi üléseken kívül a társulat minden évben, — eshetőleg választmányi üléssel kapcsolatban — közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bír. E közgyűléseken határozathozatalra legalább 20 tag jelenléte szükséges; ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén újabb közgyűlés hirdetendő, melyen aztán a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlevők szavazata dönt.

28. §. Ezenkívül évenként társulati, tudományos célú kirándulás rendeztetik, lehetőleg a szünidőben, az országnak történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

29. §. A közgyűlés tárgyait képezik: az elnökök és választmányi tagok választása; az alapszabályok netaláni módosítása — a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre és különösen tudtúl adandó leszén; — nyílt számadás előterjesztése, és ennek a többség kívánatára fölülvizsgálása, a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát — valamint a közgyűlés egész programját a választmány állapítja meg.

Az alapszabályok módosítására nézve megjegyeztetik, hogy a tagok eleve alávetik magukat mindazon módosításoknak, melyek tagsági idejük tartama alatt az alapszabályokon, rendes úton — közgyűlésileg — netalán tétetnek, ha ezek a társulat kitűzött célját s feladatát meg nem változtatják.

30. §. A vidéki kirándulások tárgyai: nyilvános ülés tartása, megnyitó- és zárbeszédekkel, szakértekezésekkel és jelentésekkel; továbbá e vidéki kirándulások főcéljának valósítása — a mire különös súly fektetetik — tudniillik: levél és könyvtári buvárlatok, műrégiségek kutatása és ismertetése, s általában mindaz, a mi a szakkedvelő közönségben a hazai történet-tudomány és archaeologia iránt részvétet gerjeszthet, vagy részvételre emelő hatást gyakorolhat.

31. §. A vidéki kirándulás helyét, napját és tervezetét a választmány havi ülésben határozza meg s a titkár a társulat közlönyében idejében közzé teszi.

32. §. A kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközöndő tudományos buvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat céljaira följajánlják.

33. §. A kirándulásban részt vevők a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit kijelölik.

34. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről a társulat közlönye számára jelentéseket készítenek.

VI. Társulati kiadványok.

35. §. A társulat közlönyének havonként egy-egy füzeté jelenik meg, a titkár szerkesztése mellett, — kivévén a kéthavi szünetet, a mikor e folyóirat is szünetel.

36. §. Ezen közlöny képezi a társulat hivatalos értesítőjét, mely annak ügyeiről értesítéseket ad; tartalmazza — kivonatilag — az ülések tárgyait, a pénztári kimutatást; megemlíti a működő tagok történelmi buvárokódásait; folytonos figyelemmel kíséri a hazai történelem terén fölmerülő jelenségeket; e szakba tartozó kérdéseket tesz, megfejtéseket hoz, stb. E folyóirat legtermészetesebb munkatársaiul a társulati választmányi tagok tekintetnek: de szívesen fogad megfelelő közleményeket a többi tagoktól, sőt a társulaton kívül álló történetkedvelektől is.

37. §. A havi közlönyben megjelent dolgozatok tisztelet-díjban részesülnek. Az intézkedés e tekintetben a választmánynak tartatik fenn.

38. §. A havi közlönyt a társulat minden tagja díj nélkül megkapja. E közlönyre külön előfizetés is nyitattik.

39. §. A társulat ezenkívül önálló történelmi munkákat is adhat ki. E köteteket csak a választmányi és azon alapító tagok kapják, kik legalább 200 o. é. forintnyi alapítvánnyal járultak a társulat céljához. A többi tagok azon kedvezményben részesíttetnek, hogy e társulati kiadványokat 25 százalék levonása mellett szerezhetik meg.

VII. A társulat anyagi forrásai, vagyona.

40. §. A társulat bevételeit képezik a fentebb meghatározott alapítványi összegek és 5 forintos tagdíjak, a társulati oklevelek díjai, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára történő adományok és hagyományok.

41. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fődözésére fordíttatnak, valamint az alapítványi kamatok is: de maguk az alapítványi összegek alaptőkéül biztosan elhelyeztetvén, gyümölcsöztetnek; elkölteni ezeket nem szabad.

42. §. A megtakarításokból és adományokból — a mennyiben ez utóbbiak alapítványi természettel nem bírnak — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; azonban az ily tőke az alapítványok természetével nem bír, s ha a célszerűség úgy kívánja, folyóvá tehető.

43. §. A társulat vagyonát képeznék még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek: de a mennyiben a társulat saját gyűjteményt rendezni nem szándékozik, az ily adományok valamely hazai közintézetnek ajándékozása felől a választmány intézkedik, főtekintettel az okmányokat és könyveket illetőleg a Magyar Tudományos Akadémiára, s a műtárgyakat és régiségeket illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeumra.

VIII. A társulat pecsétje s történető feloszlása.

44. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat« lévén, e köriratot viseli a titkár őrizete alatt álló pecsétjén is, melylyel kiadványait jelöli, s történelmi bűvárlatokra kiküldött tagjainak megbízó vagy ajánló leveleit stb. hitelesíti. A pecsét közepén, goth stylű diszítmennyekkel környezett papirtekercsen »Emlékezzünk régiekre!« jelmondat áll. A körirat után pedig a társulat alakulási éve 1867. van bevésve.

45. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel vannak jogosítva az őket megillető társulati czímek használhatására.

46. §. A társulat feloszlását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely egy havi előleges kihirdetés folytán e czélból hívatott össze, s a jelenlevő tagok kétharmada a feloszlás mellett van.

47. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona, a feloszlást elhatározó közgyűlés rendelkezése szerint, hazai, és pedig kizárólag magyar történelmi tudományos célokra fordíttatik.

48. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat feloszlását, s ezen esetben vagyona hovafordítását célzó közgyűlési határozatok, fogantatás előtt — megerősítés végett — a magyar királyi belügyminiszter elé terjesztendők.

49. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul fölfüggesztetik s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni feloszlítás terhe alatt köteleztetik.

II.

A Magyar Történelmi Társulat 1877-ben.

1) A Magyar Történelmi Társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök :

HORVÁTH Mihály, vál. püspök, vaskai apát, bölcsészettudor, a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának elnöke, B u d a p e s t, IX. három pipa-utca 1.

Alelnökök :

IPOLYI Árnold, besztercebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, lit-tudor, a Magyar Tud. Akadémia igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, B e s z t e r c z e b á n y á n.

B. KEMÉNY Gábor, m. kir. belügyministeri államtitkár, orsz. képviselő, a M. T. Akad. lev. tagja, B u d a p e s t, mérleg-utca 2.

Titkár :

SZILÁGYI Sándor, a vallás- és közokt. m. kir. ministerium titkára, akadémiai r. és a tört. s könyvkiadó biz. tagja, B u d a p e s t, vár, uri-utca 22.

Jegyző :

DEÁK Farkas, m. kir. igazságügyministeri titkár, a M. Tud. Akad. lev., a székely közmiv. egylet választm. tagja s az akadémiai kör jegyzője ; B u d a p e s t, belváros, egyetemtér 2.

Ügyész :

UNGER Ferencz ügyvéd, B u d a p e s t, Józsefváros, stáció-utca 25.

Titkári segéd :

THALLÓCZY Lajos, az »Archaeologiai Értesítő« segédszerkesztője, B u d a p e s t, vár, Verbóczy-utca 168.

Pénztárnok :

BALTHAZÁR Béla, a m. hitel-jelzálogbank tisztviselője, B u d a p e s t e n, főút 9.

B) Igazgató-választmány.

- BALÁSSY Ferencz, esperes-plébános, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja,
Török-Szent-Miklóson.
- BOTKA Tivadar, a M. Tud. Akad. r. tagja, Kis-Vezekényen.
- CSAPLÁR Benedek, a m. kegyesrend történetírója; Budapesten,
kegyesrendiek társháza.
- CSENGERY Antal, orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia alelnöke, a
földhitelintézet vezértitkára, Budapesten bálvány-utca 5.
5. Dr. CHERVEN Flóris, a budapesti államgymnasium r. tanára,
Budapest, Mészáros u. 8.
- CZOBOR Béla muzeumi őr-segéd Budapest, lövész-utca 11.
- DEÁK Farkas, ld. tisztikar.
- DOBÓCZKY Ignác, Budapest, zöldfa-utca 24.
- EMICH Gusztáv, Budapest, Sebestyéntér s. h.
10. Gr. ESTERHÁZY János, a tört. társ. kolozsvári áll. bizottságának
elnöke, Kolozsvár.
- FABRITIUS Károly, Segesvár orsz. képviselője, trappoldi ev. lelkész,
akad. lev. tag, az erd. honism. egyeslet v. tagja, Budapest,
lövész-utca 10.
- Dr. FRAKNÓI Vilmos, a M. Tud. Akad. II. oszt. titkára, a tört. biz.
előadója s muzeumi főkönyvtárnok, Budapesten, Akad.
- FOLTÉNYI János, plébános Alsó-Ábrányban.
- GÉRESY Kálmán, főiskolai tanár Debreczenben.
15. GYÁRFÁS István, kir. táblai bíró, Budapest, magyar-utca 27.
- HAMPEL József, muzeumi régiségtári segédőr, Budapest,
Muzeum.
- HAÁN Lajos, ev. lelkész Békés-Csabán.
- Dr. HAJNIK Imre, a k. m. tudomány-egyetem nyilv. r. tanára s a M.
Tud. Akad. l. tagja, Budapest, váczi-utca 16.
- Dr. HEGEDŰS C. Lajos, vallás és közokt. minist. tanácsos, ak. l. tag,
az orsz. műeml. biz. tagja, Budapest, bálvány-utca
Mocsonyi-ház.
20. Dr. HENSZELMAN Imre, a k. m. tudomány-egyetem ny. rk. tanára,
a M. Tud. Akad. r. tagja, a rég. és orsz. műemlék biz. előadója,
Budapest, Józsefváros zerge-utca 23.
- HORNYIK János, Kecskemét sz. kir. város főjegyzője, akad. lev. tag,
Kecskemét.
- Dr. HORVÁT Árpád, a k. m. tudomány-egyetemen az oklevéltan ny. r.
tanára, s az akad. történelmi bizottság tagja, Budapest, új
egyetemi könyvtár.
- HUNFALVY Pál, a M. Tud. Akad. r. tagja és könyvtárnoka, valamint
több tudós társ. tagja, Budapest, Akadémia.

- JAKAB Elek, a volt erdélyi főkormányzók levéltárának igazgatója, a Tud. Akad. lev. tagja és kéziratárának őre, Budapest, vár, országház-utca 114.
25. KNAUZ Nándor, Esztergom-főegyházmegyei kanonok, a M. Tud. Akad. r. tagja, Esztergom.
- IIj. KUBÍNYI Ferencz, Kóváron, u. p. B-Gyarmat.
- Gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvártt.
- LEHOCZKY Tivadar, urad. főügysz, Munkácsn.
- NAGY Gyula, muzeumi tisztviselő, Budapest, muzeum.
30. Alsó-Szopori NAGY Imre, a m. k. legf. törv. bírāja, M. Tud. Akad. l. s a tört. biz. tagja, Budapestn, országút 39.
- NAGY Iván, a m. országgyűlés képviselőházának Napló-szerkesztője, a Magy. Tud. Akad. r. és a tört. biz. tagja, Budapestn, kalap-utca 1.
- NÁTAFALUSSY Kornél, prem. r. áldozár, gymnasiumi igazgató, Rozsnyón.
- Br. NYÁRY Albert, a M. Tud. s a milánói Akad., valamint az akad. tört.- és rég. biz. tagja, s a sz. Móríc r. lovagja, az Arch. Ért. szerk., Budapestn, molnár-utca 13.
- Br. NYÁRY Jenő, cs. k. kamarás, miniszteri titkár, a M. Tud. Akad. arch. bizottságának, valamint több bel- és külf. tud. társ. tagja, Budapestn, kerepesi-ut 4.
35. Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Bolháson, u. p. S.-Szobb, Somogy-megye.
- Br. ORBÁN Balázs, orsz. képviselő, képviselőházi jegyző, Budapestn, aldunator 33.
- ORTVAY Tivadar, jogakadémiai tanár, s a M. Tud. Akad. l. tagja, Pozsonyban.
- Lg. ÓVÁRY Lipót, orsz. allevéltárnok, a napolyi akad. lev. tagja, szt. Móríc- és Lázár-rend lovagja, Budapest, nemzeti színház bérh. IV. em. 25.
- Dr. PAULER Gyula, az orsz. levéltár igazgatója, a M. Tud. Akad. l. és a tört. s könyvkiadó biz. tagja, Budapest, vár, hg. Batthyányi-ház II. em.
40. PESTY Frigyes, kir. tanácsos, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. l., a tört. biz. s több tud. társ. tagja, Budapest, Istvántér 3.
- Br. RADVÁNSZKY Béla, orsz. képviselő, Budapestn, József-utca 4.
- RÉVÉSZ Imre, a depr. ref. egyház egyik r. lelkipásztora, a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárnoka s a M. Tud. Akad. lev. tagja, Debreczen.
- Dr. RÓNAY Jácint János, szkodári vál. püspök, pozsonyi nagyprépost, a M. Tud. Akad. r. s több tud. társ. tagja, Pozsony.

- RÓMER Flóris Ferencz, a muzeum régiségi oszt. őre, a bud. kir. m. tud. egyetem ny. r. tanára, akad. r. tag, s számos külföldi tud. társ. tagja, B u d a p e s t e n, Muzeum.
45. SALAMON Ferencz, bud. tud. egy. r. tanár, a M. Tud. Akad. r. s tört. bizottságának tagja, a Kisfaludy társ. r. tagja, a »Budapesti Közlöny« szerk. B u d a p e s t, IV. bástya-utca 1.
- SZABÓ Károly, a kolozsvári k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára. a M. Tud. Akad. r. tagja, K o l o z s v á r t t.
- SZALAY Ágoston, udv. tanácsos, m. k. táblai tanácselnök, Sz.-István jeles rendi vitéz, a M. Tud. Akad. tagja, stb. B u d a p e s t e n, ujjvilág-utca 19.
- SZILÁGYI Sándor, l. tisztikar.
- Temerini gróf SZÉCHEN Antal, ő cs. és ap. kir. Fels. val. belső titk. tanácsosa, a Kisfaludy társ. rendes tagja, P o z s o n y, Ventur-utca 105.
50. SZILÁDY Áron, Kis-Kun-Halas ev. ref. lelkesze és orsz. képvis., Akad. és Kisfaludy társ. r. tag, a nyelvtudományi bizottság tagja, B u d a p e s t, hatvani-utca 10. I.
- TANÁRKY Gedeon, a vallás- és közokt. m. k. minist. államtitkára, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. l. tagja, B u d a p e s t e n, vár uri utca 20.
- TÁRKÁNYI Béla, egri főegyh. kanonok, a M. Tud. Akad. l. s a Kisfaludy társ. r. tagja, B u d a p e s t e n, lövész-utca 11.
- THALY Kálmán, m. k. honv. min. oszt. tanácsos, a Szent-Móricz és Lázár olasz k. rend lovagja, a M. Tud. Akad. l., tört. biz. s több külföldi akadémiák tagja, P o z s o n y, apácza-utca 77.
- TORMA Károly, a kolozsvári k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. lev. s több külföldi tud. társ. tagja, s a bécsi közp. építészeti emlékekre ügyelő bizottság levelezője, K o l o z s v á r.
55. VÉGHÉLYI Dezső, Veszprém-megye főjegyzője, V e s z p r é m.
- Dr. WENZEL Gusztáv, kir. tanácsos, a k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r., s több külföldi tud. társ. tagja, B u d a p e s t, Hunyady-utca 6.
- ZSILINSZKY Mihály, orsz. képviselő, a békés-megyei régész- és művelődés történelmi egyesület titkára, B u d a p e s t e n, Eszterházy-utca 14.

2) A Magyar Történelmi Társulat tagjai.

A) Külföldi tiszteleti tagok.*)

ALMBERG (Jalava) Antal, Helsingfors.

Lg. ARNETH Alfréd, a cs. k. titkos levéltár igazgatója, Bécs.

DUDIK Béda, b. r. áldozár a morva tart: rendek által kinevezett historiographus, Brünn.

FIEDLER József, a cs. k. titkos levéltár aligazgatója. Bécs.

5. FLEGLER Sándor, tanár, Norinbergában.

Lg. Camillo MINIERI Riccio, a nápolyi levéltár igazgatója, Nápolyban

SAYOUS EDF, a Charle-Magne lyceum tanára, Párisban.

SCHRAUFF Károly, a cs. k. titkos levéltárnál fogalmazó, Bécsben.

B) Alapító tagok.

ALMÁSY Pál, Budapest, IX. Mátyás-utca 1.

Gr. ANDRÁSSY GYULA, Bécs.

B. APOR Károly, Maros-Vásárhely.

ARAD vármegye, Arad.

5. ARAD sz. k. város, Arad.

B. AUGUSZ Antal, Budapest, vár uri-utca 56.

Papi BALOGH Péter, Mezőhegyes.

BARCZA Sándor, Csab-Rendek.

BARTAKOVICS Béla, egri érsek. †

10. Dr. BELLAÁGH József, Budapest, V. hálvány-utca Morsonyi ház.

BERNÁTH Dezső, Budapest, IV. képiró-utca 5.

Gr. BETHLEN Markus, Radnóth, Küküllő megye.

B. BÉSÁN N. János, Kisbér-Varsány, Gicz.

BITTÓ István, Budapest, IV. ország-út 39.

- 15 BONNAZ Sándor, csanádi püspök Temesvártt.

Br. BORNEMISZA János, Kolozsvár.

BOTKA Tivadar, Kis-Vezekény.

BREZNYIK János, Selmecz.

CSAPÓ Vilmos, Tengelicz.

20. Gr. CSÁKY Albín, Lőcse.

Gr. CSÁKY László, Budapest, tak. pénzt. épület.

CSÁSZKA György, szepesi püspök, Szepes-Várallja.

CSENGERY Antal, Budapest.

DAMASZKIN János, Németi, — Gyertyámos.

25. DEÁK Ferencz, Budapest. †

---

*) Megválasztattak az 1877. jan. 4-dik közgyűlésen.

- DEBRECZEN sz. k. városa, Debreczen.
 DOBÓCZKY Ignác, Budapest.
 DULÁNSZKY Nándor püspök, Székes-Fehérvár.
 EBERGÉNYI Sándor, Soprony.
30. EDELSPACHER Antal, Budapest, IV. magyar-utca 27.
 Br. EÖTVÖS József, †.
 Gr. ERDŐDY István, Kolozsvár.
 Gr. ESTERHÁZY János, Kolozsvár.
 Hg. ESTERHÁZY Pál, Soprony.
35. FEKETE Samu — Nagykedei — Kolozsvár.
 Gr. FESTETICS György, Budapest, saját palota.
 Ifj. gr. FESTETICS Tasziló, Berzencze.
 FISCHER Kálmán, Budapest.
 FOGARASSY Mihály, Gyula-Fejérvár.
40. GHICZY Ignác, Tata. †
 GHICZY Kálmán, Budapest, országlház.
 GHICZEY Samu, Budapest, IV. magyar-utca 20.
 GOROVE István, Budapest, IV. Lipót-utca 20.
 GÖMÖR és KISHONT t. e. vármegye közönsége.
45. GÖRÖG Gyula, Kassa, főreáltanoda.
 GYÖRFFY László, Nagyvárad. †
 HADIK-BARKÓCZY Ilona grófnő, Pálócson.
 HAMAR Pál, Budapest. †
 HAYNALD Lajos, Kalocsa.
50. HORVÁTH Elek, Csenge. †
 HORVÁTH Mihály, Budapest.
 HUNFALVY Pál, Budapest.
 HUSZÁR Imre, Budapest, VIII. sugárút 53.
 IPOLYI Árnold, Besztercebányán.
55. JÁSZAI prépostság.
 KANDÓ Kálmán, Budapest, Háznégyszög, Kovácsház.
 Gr. KARÁCSONYI Guidó, Budapest, Krisztina-város s. p.
 Gr. KÁROLYI György, Budapest, IV. Kecskeméti-utca s. p.
 Gr. KÁROLYI Gyula, Budapest.
60. Lipóczi KECZER Miklós, Kassa.
 Br. KEMÉNY Gábor, Budapest.
 KENDEFFY Árpád, Budapest, szervitatér, Teleky ház.
 KERKÁPOLYI Károly, Budapest, IX. csillag-utca 3.
 KECSKEMÉT sz. k. város közönsége.
65. KOMÁROM sz. kir. város közönsége.
 KOVÁCS Béla, Budapest.
 KOVÁCS Ednárd, (Berzenczei) Homok.
 KOVÁCS István, (Nagy-Ajtai) Kolozsvártt. †

- KOVÁCS Gyula, Budapest.
70. KOVÁCS Zsigmond pécsi püspök, Pécs.
KRAJTSIK János, Nyitra.
KRUESZ Chrysostom, Győr-Szt.-Márton.
Gr. KÚN Kocsárd, Kolozsvár.
Gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvár.
75. LÉVAY Sándor, Eger. †
LIPOVNICZKY István, r. k. püspök, N.-Várad.
LÓNYAY Gábor, Budapest, V. bálvány-utca 5.
Gr. LÓNYAY Menyhért, Budapest I. s. p.
LUKÁCS Móríc, Budapest, V. Angol királyné, II. 72.
80. MAGYAR tengerparti hatóság, Fiume.
MAJLÁTH György, Budapest, vár díszter Batthyányi h.
Gr. MAJLÁTH József, Perbenyék. †
Br. MAJTHÉNYI László, Leszenyén.
MÁRIÁSSY Ferencz, Markusfalva.
85. MÁRIÁSSY Tiborc, Markusfalva.
Br. MEDNYÁNSZKY Dénes, Rakovicz (Nyitra m.)
MELCZER István, Budapest, vár uri-utca 75.
MIHÁLOVITS József, Zágráb.
Gr. MIKÓ Imre, Kolozsvár. †
90. MILKOVITS Imre, P.-Szt.-Mihály.
MURÁNYI Ignác, Temesvár. †
NAGY Elek (Káli) Kolozsvár.
NAGY Ferencz, Jász-Berény.
NAGY József, Budapest, IV. korona-utca 2.
95. Gr. NÁDASDY Lipót, Budapest. †
NYITRA megye közönsége, Nyitra.
Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Bolhás.
PAUER János, Székes-Fehérvár.
PESTY Frigyes, Budapest.
100. Gr. PÉCHY Manó, Budapest, Sebestyén-tér 3.
PÉCS sz. k. város közönsége.
POZSONY sz. kir. város közönsége.
PULSZKY Ferencz, Budapest, Muzeum.
Br. RADVÁNSZKY Béla, Budapest.
105. RÁTH György, Budapest, IV. korona-utca 2.
REVICZKY-BAY Ilona, Puszt-Bagos, télen Debreczen.
Dr. RÓNAY Jácint cz. püspök, Pozsony.
RÓZSAFY Antal, Budapest, IV. városháztér 6. III.
SAMASSA József érsek, Eger.
SCHLAUCH József püspök, Szatmár-Németi.
110. Id. SIMON Elek, Kolozsvár.

- Ifj. SIMON Elek, Kolozsvár.
SIMOR János hg. primás, Esztergom.
Br. SINA Simon, Bécs.
115. SOMOGYI Károly, Esztergom.
SOMSSICH Pál, Budapest, országház.
SOPRONY sz. k. város közönsége.
SULYOK Mór, Temesvár.
SZABÓ Imre, Szombathely.
120. SZALACSY Farkas, Vente.
SZANISZLÓ Ferencz, Nagy-Várad. †
Gr. SZAPÁRY Géza, Budapest, IV. Szép-utca s. p.
SZATMÁR-NÉMETI sz. k. város közönsége.
SZENDE Béla, Budapest, VIII. Stáció-utca 17.
125. SZENT-ANDRÁSSY Lajos, Eperjes.
Gr. SZÉCHENYI Imre és Dénes Horpács.
Gr. SZÉCHENYI János, Soprony.
SZONTÁGH Pál (nógrádi), Horpács.
SZÖGYÉNYI László, Budapest, V. bálvány-utca 13.
130. TÁRKÁNYI Béla, Budapest.
Id. Gr. TELEKY Domokos, Gernyeszeg. †
Gr. TELEKY Sándor, Nagy-Bánya.
TEMES vármegye közönsége, Temesvár.
TEMESVÁRI társaskör.
135. THALY Kálmán, Pozsony.
TISZA KÁLMÁN, Budapest, I. vár. min. eln. p.
TOLDY Ferencz, Budapest. †
TOMORY Anasztáz, Gombán.
TORMA Károly, Kolozsvár.
140. TÓTH Lőrincz, Budapest, IX. Üllői-út 14.
TRENCSÉNY vármegye közönsége, Trencsény.
TÜRR István, Budapest, V. Gizella-tér 5.
VAS vármegye közönsége, Szombathely.
B. VAY Béla, Zsolcán.
145. B. WENCKHEIM BÉLA, Bécs.
WEISZ Bernát, Budapest IV. Deák-utca 12.
WENZEL Gusztáv, Budapest.
B. WODIÁNER Albert, Budapest. IV. Deáktér.
ZALKA János, püspök Győr.
150. ZICHY Antal, Budapest, VIII. Múzeum u. 8.
Gr. ZICHY Nep. János, Budapest, VIII. Múzeum u. s. p.
Gr. ZICHY Károly, Pozsony.
ZIRCZI apátság.

Az alapító tagok száma az alapító-választmányiakal együtt : 153.

D) Évdíjas tagok.

I. A magyar szent korona területén.

a) Magyarország.

Budapest:

Acsády Ignác, <i>IV. Bardok tere, 7. I. P. N.</i> Aggházy Gyula, <i>IV. Cukor u. Elemi tanoda.</i> Abafi Aigner Lajos, <i>IV. Váci u. 18.</i> Alexander Bernát <i>VI. ker. áll. redlt.</i> 5. Angyal József, <i>I. Vár, uri u. 76.</i> Angyal Gyula, <i>II. Liptay ház.</i> Dr. Arányi Lajos, <i>VI. Gyár u. 3.</i> Ács Károly, <i>VIII. Bodzafa u. 27.</i> Ifj. Baloghi Balogh István, <i>I. Vár, egy. nyomda.</i> 10. Balthazar Béla, <i>V. főút 9.</i> Baráth Ferencz, <i>VIII. Sándor u. 10. II. 17.</i> Barkassy Géza, <i>V. Fürdő u. 1.</i> Barna Ferdinánd, <i>VIII. Muzeum.</i> Baross Gábor, <i>VIII. Muzeum u. 5.</i> 15. Bartakovics Flóris, <i>IV. Kalap utca 16.</i> Bartalus István, <i>IV. Országút 28.</i> Ifj. gr. Batthyányi Ferencz, <i>I. Krisztina vár. plébánia.</i> Dr. Bánóczy József, <i>IV. Károly körút 54. I. em.</i> Bárány Gyula, <i>I. vár, Képezde.</i> 20. Beöthy Zsigmond, <i>IV. Aldunator 23.</i> Beöthy Zsolt, <i>VI. ker. áll. redlt.</i> Bereczky Sándor, <i>VIII. Sándor u. 9.</i> Berczik Árpád, <i>V. Ujvidg u. 14.</i>	Berzeviczy Egyed, <i>IV. Angol királyné szálloda.</i> 25. Gr. Bethlen András, <i>VIII. Múzeum u. 2.</i> Békey István, <i>I. Vár, uri u. 62.</i> Békefy Károly, <i>IV. Kegy. r. társ-háza.</i> Blaskovits István, <i>VIII. Őszu. 28.</i> Bodnár Zsigmond, <i>VI. Gyár u. redlt.</i> 30. Boér Sándor, <i>IV. Aldunator 32.</i> Bognár József, <i>IX. Főutca 14.</i> Boncz Ferencz, <i>VIII. Ősz u. 28.</i> Bónis Samu, <i>V. Erzsébettér, Br. Sina-ház.</i> Borostyán Sándor, <i>VIII. Szabó-utca III. 19.</i> 35. Bory Kálmán, <i>VIII. Sídcsió u. 9.</i> Boskó Lajos, <i>kir. államgymn.</i> Budapesti állami főgymnasium, <i>Markó utca.</i> Budapesti egyet. főgymnasium, <i>II. ker. új palota.</i> Budapesti k. r. főgymnasium, <i>IV. Városháztér.</i> 40. Budapesti tanár-képezdei főgymnas. <i>IV. Fegy. knyt.</i> Budapesti ref. főgymn. ifjúság, <i>IV. Calvintér 6.</i> Budapest II. kerületi állami fő-reáltanoda. Budapesti VI. kerületi állami főreáltanoda. Budapesti tudom. egyetem bölc. kara.

45. Budapesti tud. és műegy. olv. kör.
 Budapesti posta és távird. kör.
Új posta ép.
 Budapesti növend. papság egyh.
 irod. isk. *Egyetem.*
 Budai casino, *I. vár, díszlér.*
 Buzna Alajos, *II. Albrechtút 170.*
50. Buzogány Áron, *I. vár, Verböczy u. 149.*
 Cherven Flóris, *ld. v.*
 Conlegner Károly, *V. 3 korona u. 14.*
 Csaplár Benedek *ld. v.*
 Csanády György, *IV. Józseftér 4.*
55. Csányi Dezső, *IX. Üllői u. 18.*
 Gr. Csekonics Endre, *IV. Kecskeméti u. s. p.*
 Csengey Endre, *IV. Szerv. épület.*
 Cserey József, *IV. Kegy. társ-háza.*
 Csernátony Lajos, *V. Nádor u. 6.*
60. Csiky Kálmán, *IX. Üllői-út 85/10.*
 Csontos János, *VIII. Kerepesi út 15.*
 Czobor Béla, *ld. v.*
 Dalmady Sándor, *IV. Vármegye-ház.*
 Danielik József, *IV. Magyar u. 29.*
65. Dániel Ernő, *IX. Üllői út.*
 Deák Farkas, *ld. tk.*
 Demkő Kálmán, *IV. koronahg u. 8. sz. II. l. I. em. 3.*
 Dessewffy Kálmán, *IV. Nemzeti szdloda.*
 Diescher Ágoston, *IV. Dedk u. épület.*
70. Domaniczky István, *I. uri u. 62.*
 Dosztál Gaudencz, *IV. Barátok épülete.*
 Dregály Gyula, *IX. Új vármház, I. em. 88. a.*
- Dux Adolf, *V. Báldny-utca.*
 Elekes Pál, *IX. Üllői út 10.*
75. Emich Gusztáv, *ld. v.*
 Br. Eötvös Loránt, *IV. Kecskeméti u. 6.*
 Erődi Harrach Béla, *VIII. Zerge utcai reáltan.*
 Erneyi Lajos, *IV. Papnövelde.*
 Éber Nándor, *IV. Borz-utca.*
80. Fabritius Károly, *ld. v.*
 Farkas József, *IX. Cálvintér u.*
 Farkas Sándor, *IV. Hatvani u.*
 Fehérpataky László, *IX. Csillag-utca 10.*
 Fehérváry Zsigmond, *IV. Fehérvári Napló szerk.*
85. Ferenczi Béla, *Sugárút 53.*
 Fest Aladár, *Albrecht u. 15.*
 Gr. Festetics Benno, *VIII. Csillag-utca 29.*
 Gr. Festetics Vilmos, *IV. Koronahg herczeg u. 12.*
 Filep Kálmán, *IV. Kalap u.*
90. Findura Imre, *II. Főutca II. 9.*
 Fogarassy János, *VII. Király-utca 78.*
 Forster Gyula, *VIII. Zerge u.*
 Dr. Fraknói Vilmos, *ld. v.*
 Fülöp József, *IV. Megyeház.*
95. Füßy Tamás, *IV. Lövész u. 1.*
 Gaal Ernő, *IV. Koronahg. u.*
 Gamauf György, *IV. Deákter.*
 Gervay Mihály, *IV. Lévy-ház.*
 Gömöry Oszkár, *V. Aldunasonor.*
100. Görgey István, *IV. Koronahg. u.*
 Gyárfás István *ld. v.*
 György Endre, *IX. Üllői-út.*
 Gyulai Pál, *VIII. Sándor-u.*
 Hajnik Imre, *ld. v.*
105. Halász Géza, *IV. Zöldfa-utca.*
 Hampel József, *ld. v.*

- Dr. Hatala Péter, *IV. Üllői-út 17.*
 Hegedűs Ferencz, *IV. Városház tér 12.*
 Dr. Hegedűs János, *I. Vár, országház-utca 94.*
10. Dr. Hegedűs C. Lajos, *ld. v.*
 Hegedűs Sándor, *VIII. Stáció-utca 80.*
 Dr. Heinrich Gusztáv, *IV. Kecs-keméti utca 13.*
 Henszelman Imre, *ld. v.*
 Hidassy Kornél, *I. Vár, dísz-tér 198.*
115. Hindy Árpád, *IV. Lipót-utca 46.*
 Hinka József, *IV. Só-utca 4.*
 Hofer Károly, *VI. Gyár-utcai redltanoda.*
 Horváth Döme, *VIII. Vas-u. 15.*
 Dr. Horvát Árpád *ld. v.*
120. Horváth Emil, *IV. Szervitátér I. III. em.*
 Hunfalvy János, *II. Viziv. Ilona-utca s. h.*
 Irmei Ferencz, *IV. Magyar-u. 13.*
 Ivánka Zsigmond, *IV. Zöldfa-utca 12.*
 Jakab Elek, *ld. v.*
125. Joannovits György, *VII. Király-utca 52.*
 Kalmár Endre, *IV. Kegyr. társh.*
 Kammerer Ernő, *VIII. Sándor-utca 16.*
 Kapra Sándor, *István-tér 3.*
 Kapy Ede, *I. vár, uri-utca 43.*
130. Karádi Krámer Nep. János, *I. Országház u. 139.*
 Kassits Péter, *I. vár, régi posta-épület.*
 Kautz Gyula, *IV. Zöldfa-utca 41.*
 Kazár Emil, *VIII. Múzeum u. 8.*
 Kámánházy Béla, *IX. Üllői út 1.*
135. Károly Gy. Hugó, *VII. Hársfa-utca 1.*
 Br. Kemény István, *VI. Tigris szálloda.*
 Kenessey Kálmán, *IV. Egyetem utca 2.*
 Keömley Pál, *I. vár, uri-utca 19.*
 Keresk. ifj. társulata, *VI. Szer-vita-épület.*
140. Dr. Kerékgyártó Árpád, *IV. IV. Zöldfa-utca 26.*
 Kertbeny Károly, *I. Rudasfürdő.*
 Kerznár Endre, *I. Egy. nyomda.*
 Kilián Frigyes, *IV. Vácsi utca.*
 Dr. Kiss Áron, *IX. Calvin-tér 6.*
145. Kiss Ernő, *mk. Egyetem.*
 Kiss Gábor, *IV. Magyar u. 14.*
 Kiss Lajos, *IV. Dedéktér 1.*
 Kiss Sándor, *IV. Lipót-utca 33.*
 Knoll Károly, *Akadémia.*
150. Kolbenheyer Ferencz, *IX. Má-ria-utca és üllői út sarkán.*
 Komjáthy Béla, *IV. Sebestyén-tér 3.*
 Dr. Kovács Gyula, *IV. Városház-ter Rottenbillerház.*
 Kozma Gyula, *VII. István-tér 13.*
 Könczei Károly, *IV. Kecs-keméti utca 3.*
155. König Pál, *V. Földhitelintézet.*
 Krausz Jakab, *IV. Dedé-utca, iparbank.*
 Krászonyi József, *Extravillan, Lipótmező.*
 Kubinyi Zsigmond, *VIII. Sándor utca 13.*
 Kugler N. János, *Vácsi körút 6.*
160. Lánczy Gyula, *V. Széchenyi-tér 4.*
 László Mihály, *IV. Bardok-tere 7. Hon szerk.*
 Lázár Gyula, *II. Liptay ház.*
 Lipovniczky Sándor, *IV. Hajó-utca 1.*

- Lipovniczky Vilmos, *IV. Zöldfa-utca*.
165. Liszka Béla, *I. vár, Szent-György tér 7*.
- Majthényi Alojzia, *IV. Magyar-utca s. h.*
- Mandl Mór, *V. Rudolf rakpart 9. IV. em.*
- Manó Szilárd, *IV. Tettey ker.*
- Masirevics Samu, *IV. Görög udvar II. em.*
170. Markhot János, *Üllői-ut 1*.
- Mándy Lajos, *VIII. Mária-u. 8.*
- Máriássy Aladár, *I. vár, cult. minist.*
- Máté Sándor, *VIII. Egyetemi ktár.*
- Mészáros János, *VIII. Eszterházy-utca 14.*
175. Mészáros Ferencz, *II. Alsó-főutca 47.*
- Mikó Bálint, *IX. Üllői u. 3.*
- Molnár Aladár, *I. vár, uri-utca 31.*
- Molnár Imre, *IV. Zöldfa-utca 25. II. em.*
- Nagy Aladár, *IV. Kalap-utca 1.*
180. Nagy Gyula, *Budav. Orsz. levélt.*
- Nagy Imre, *ld. v.*
- Nagy Iván, *ld. v.*
- Némethy Lajos, *II. viziv. bombatér.*
- B. Nyáry Albert, *ld. v.*
185. B. Nyáry Jenő, *ld. v.*
- Nyeviczkey József, *IV. Mészáros-utca 2.*
- B. Orbán Balázs *ld. v.*
- B. Orczy Thekla, *IV. Koronaherezeg-utca 10.*
- Óváry Lipót, *ld. v.*
190. Paczolay János, *IV. Újvilág-utca 11.*
- Panek Ödön, *IV. Kegyesrend társháza.*
- Papp Dezső, *VII. Dohány-u. 12.*
- Dr. Pasteiner Gyula, *IV. Hungaria.*
- Dr. Pauler Gy., *ld. v.*
195. Dr. Pauler Tivadar, *IV. Lipót-utca 42.*
- Pápay Ignác, *IV. Aldunásor 16.*
- Pekár Imre, *Stáczio u. 25.*
- B. Perényi Zsigmond, *Országház.*
- Petrovics Ferencz, *II. gymnasium.*
200. Pettkő László, *IV. Bástya u. 1.*
- Péchy Jenő, *VIII. Eszterházy-utca 2.*
- Piry Czirjék, *IV. Barátok épülete.*
- Pollacsek Sándor, *Dedk Ferencz u. 12.*
- B. Prónay Gábor, *V. Bálvány-utca 16.*
205. Dr. Pulszky Ágoston, *Muzeum.*
- Radányi József, *I. vár, cult. m.*
- Dr. Rajner Gyula, *IV. 3 korona-utca 14.*
- Reichel György, *II. Csapláros-utca 422.*
- Dr. Reinitz Adolf, *IV. Dedk-utca 11.*
210. Rómer Flóris F. *ld. v.*
- Romy Béla, *II. Krisztina város, márvány-utca 192.*
- Rósa János, *IV. Szervitátér 1.*
- Dr. Rostaházy Kálmán, *I. Krisztina város pléb. tér.*
- Röser Miklós, *IV. Ország-ut 4.*
215. Rudnay Béla, *VIII. József-u. 11.*
- Rudnyánszky Béla, *IX. Üllői-ut 1.*
- Salamon Ferencz, *ld. v.*
- Sasváry Ármin, *Athenaeum ép. P. N.*
- Sárkány Imre, *IV. Nemzeti színház bérháza.*
220. Sebestyén Gyula, *Mária-u. 10.*

- Sigray Pál, *IV. Ország-út* 17.
 Simonyi Simon, *VIII. Köfargó-utca* 6.
 Somhegyi Ferencz, *Kegy. rend. társháza*.
 Somoskeőy Antal, *VII. Kerepesi-utcai Bazár*.
 225. Gr. Somsich Iván, *IV. Zöldfa-utca* 24.
 Spuller Ferencz, *Kishíd u.* 3.
 Steindl Imre, *IV. Kigyó-utca* 4.
 Suhajda János, *IV. Bardok tere*, 5.
 Szabó Albert, *VI. Sugár-út és Gyár-utca sarka* 74.
 230. V. Szabó Antal, *I. vár, dísz-tér* 76.
 Szabó Ede.
 Szabó János, *V. Ferencz-József-tér, Nákóház*.
 Szalay Ágoston, ld. v.
 Szalay József, *I. vár, ország-ház-utca* 94.
 235. Szalay Péter, *I. vár, uri-utca* 18.
 Szana Tamás, *IV. Bástya-u.* 18.
 Szász Károly, *I. vár, uri-utca* 28.
 Szt.-István-társulat, *IV. Lövész-utca* 11.
 Szeghy Miklós, *VI. Gyár-utca* 7.
 240. Szentkirályi Mór, *VIII. Ősz-utca* 7.
 Szentpály Jenő, *IV. Kalap-utca* 5.
 Gr. Széchenyi Ödön, *IV. Lévy ház*.
 Székács József, *Sütő-utca* 3.
 Szilády Áron, *IV. Hatvani-utca* 10.
 245. Szilágyi Sándor, ld. tk.
 Szinnyei József, *IV. Egyet.könyvtár*.
 Sztányi Bernát, *V. Nádor-utca* 16.
 Sztányi Izidor, *V. Nádor-utca* 16.
 Szűry Dénes, *I. vár, uri u.* 22.
 250. Tabódy Jenő, *VIII. Mária-utca* 199.
 Tanárky Gedeon, ld. v.
 Tankó János, *VIII. Zerge-utcai redlőn*.
 Tölgyi Iván, *VIII. Pannonia szálloda*.
 Téry Ödön, *II. Alsó-főutca* 47.
 255. Thallóczy Lajos, ld. tk.
 Than Károly, *IX. Régi füvészkert*.
 Tipray Tivadar, *VIII. Múzeum*.
 Toldy István, *V. Hajó-utca* 2.
 Toldy László, *I. Tabáni plébánia*.
 260. Tomásek Thekla, *I. vár, uri-utca* 21.
 Tóth László, *VIII. Sándor-u.* 9.
 Tóth Vilmos, *IV. Mihály szálloda*.
 Tölgyi Gyula, *VIII. ker. főredlő*.
 Töry Gusztáv, *vár, dísz-tér* 12.
 265. Török József, *VII. Király-utca*.
 Török Sándor, *VII. Király-u.* 7.
 Törs Kálmán, *IV. Kigyó-u.* 5.
 Ullmann Károly, *Ált. biz. társ.*
 Unger Ferencz, *VIII. Stáció-utca* 25.
 270. Ürmösi Miklós, *I. vár, Min. elnökség*.
 Vajda Gyula, *IV. Kegyesr. társ. ház*.
 Vargay Kálmán, *IV. Magyar-utca* 34 I. em.
 Vasváry Benő, *VIII. Zerge-utcai redlőnoda*.
 Vámosy Mihály, *VIII. József-utca* 7.

275. Várady Gábor, *V. Gözhajótár. épület.*

Várady Antal, *II. Redltanoda.*

Vécsey Tamás, *IV. Múzeum körül Mórícz ház.*

Vincze Gábor, *Budavár, orsz. levélt.*

Visi Imre, *VIII. Gyöngygyutcz 11.*

280. Visontay János, *V. Vadász-u. 24.*

Visolyi Gusztáv, *VIII. Múzeum-utca 8.*

Vlád Alajos, *IV. Havas-utca 1.*

Waltherr Géza, *IV. Kecskeméti-ut (Károlyi p.)*

Wurm Imre, *IV. Egyetem.*

285. Zák R. József, *IV. Képiró-u. 4.*

Gr. Zichy Béla, *VIII. Múzeum-utca 5.*

Gr. Zichy Jenő, *I. vár, Verbőczy-utca s. p.*

Zombat Gyula, *I. vár, Verbőczy-utca 168.*

Zsilinszky Mihály, *ld. v.*

290. Zsivora György, *VIII. Kerepesi-ut 5. I. em.*

=290.

Abauj-megye.

Bolkay Vilmos, *Kassa.*

Baross László, *Kassa, főutca 11.*

Bulyi Dezső, *Kassa.*

Csoma József, *Devecser, (Forró.)*

5. Ferenczy József, *Kassa.*

Gedeon Gellért, *Nádasd, Zsádány.*

Gr. Hadik Endre, *Kassa, fő-ut 50.*

Kassai jogakadémia.

Kassai premontrei főgymnasium.

10. Kassai pr. főgymnasiunai önképző kör.

Kassai áll. főreáltanoda.

Myskovszky Viktor, *Kassa.*

Semsey Ádám, *Kassa.*

Szentimrey Elek, *Krasznyik-Vajda (Sepsi).*

15. Tomka Mór, *Kassa.*

Tutkó József, *Kassa.*

Gr. Vay Tihamér, *F.-Vadász.*

=17.

Arad-megye.

Aradi kir. gymnasium.

Fábián Gábor, *Arad.*

Gr. Károlyi Tibor, *Mácsa.*

Kéry Imre, *Boros-Sebes.*

5. Palágyi Károly, *Uj-Szt.-Anna.*

Pálffy Sándor, *Arad, Tököli-tér 5.*

Török Gábor, *Dézna.*

Varjassy József, *Arad.*

=8.

Árva-megye.

Abaffy Ágost, *F.-Lehota.*

Dobák Antal, *Árva-Várallya.*

Kubinyi Miklós, *Árva-Várallya.*

Szinrecsányi Dárus, *K.-Biszterecz.*

=4.

Baranya-megye.

Bors Emil, *Pécs.*

Casino, *Dárda.*

Ercsey Samu, *Vörösmart.*

Kálosi Lipót, *Pécs.*

5. Pécsi joglyceum.

Pécsi kir. főgymnasium.

Pécsi m. k. állami főreáltanoda.

Polgári társaskör, *Vörösmart.*

Szeredy József, *Pécs.*

10. Szilágyi Ferencz, *Dárda.*

=10.

Bars-megye.

Bodó Lipót, *Nagy-Szelczeny.*

Bolemann Ede, *Léva.*

Bolemann István, *Győröd.*

Budaváry József, *Léva.*

5. Chabada József, *Körmöczbánya.*

Gyurgyik Gyula, *Körmöczbánya*.
 Havas Béla, *Körmöczbánya*.
 Katona Gyula, *Ar.-Maróth*.
 Klobusiczky János, *Zsitva-Ujfulu*
 (*Verpelét*.)

10. Kónya József, *Léva*.

Kosztolányi Aurél, *Aranyos-Ma-
 róth*.

Körmöczbányai főreáltanoda.

Križko Pál *Körmöczbánya*.

Majláth Imre, *Nagy-Kereskény*
 (*Léva*)

15. Migazzi - Marczibányi Antónia
 grófnő, *Ar.-Maróth*.

Nagy N. János, *Verebély*.

Nemcsék János, *Körmöczbánya*.

Ribiánszky Adolf, *Léva*.

Simonyi Ignác, *Bars-Szt.-Ke-
 reszt*.

20. Vály Béla, *Ar.-Maróth*.

Waiger János, *Léva*.

=21.

Bács-Bodrog t. e. megye.

Baja sz. k. város.

Dregán Péter, *Baja*.

Falcione Nándor, *Zombor*.

Iványi István, *Szabadka*.

5. Szabadkai főgymn. önképző kör.
 Zombori államgymnasium.

=6.

Bereg-megye.

Bloksay István, *Déda (u. p. Be-
 regszász*.

Lehoczky Tivadar, *Munkács*.

Munkácsi államgymnasium.

Olsavszky Jenő, *Beregszász*.

5. Tajnel Ödön, *Beregszász*.

=5.

Békés-megye.

Békés-csabai kaszinó.

Félix Ákos, *Békés-Csaba*.

Grótz Béla, *Csorvás*.

Győry Vilmos, *Oroszáza*.

5. Haan Lajos, *Békés-Csaba*.

Hajóssy Ottó, *Békés-Gyula*.

Justh Gyula, *Békés-Gyula*.

Mihályfy József, *Szarvas*.

Id. Mogyoróssy János, *Békés-
 Gyula*.

10. Stark Adolf, *Békés-Csaba*.

Szarvasi ev. ifjúság önk. köre.

Szomora Bertalan, *Békés-Csaba*.

Uhrinyi István, *Békés-Csaba*.

Varságh Béla, *Békés-Csaba*.

15. Zsilinszky Endre, *Békés-Csaba*.

=15.

Bihar-megye.

Andrássy János, *Nagy-Várad*.

Bihari ref. egyház könyvtára,
Nagy-Várad.

Bihari tört. és rég. társulat,
Nagy-Várad.

Ifj. Bölöni Sándor, *Nagy-Várad*.

5. Bunyitay Vin. *Bélfenyér (Tenke)*
 Bük László, *Tóti*.

Cséplő Péter, *N.-Várad*.

Fodor Sándor, *Szerep*.

Főgymnasiumi önképző kör,
Nagy-Várad.

10. Hegyessy Márton, *N.-Várad*.

Dr. Hoványi Lajos, *Nagy-Várad*.

Kudelka József, *N.-Várad*.

Kutsovszky Lajos, *N.-Várad*.

Kümmer Henrik, *N.-Várad*.

15. Kürthy János, *N.-Várad*.

Lázár Miklós, *N.-Várad*.

Mayer Ágost, *N.-Várad*.

Nagy-várad-i jogakadémia.

Nagy-várad-i prem. r. főgymnas.

20. Nagy-várad-i állami főreáltanoda.

Nogáll János, *N.-Várad*.

Nogell István, *N.-Várad*.

Racsek János, *N.-Várad*.

Sinkovics József, *N.-Várad*.

25. Treleczy József, *Nagy-Várad*.

Walkovszky József, *N.-Várad*.

Winkler József, *N.-Várad*.

Zay György, *Álmosd, Érmihályf.*
Zilahy Lajos, *N.-Várad.*

=29.

Borsod-megye.

Gr. Dessewffy Egyed, *Vatta. (Ábrány.)*

Foltényi János, *Alsó-Ábrány.*

Horváth Lajos, *Miskolcz.*

Karbula Emil, *M.-Kövesd.*

5. Kösztöghy Miklós, *M.-Kövesd.*

Kún Pál, *Miskolcz.*

Máriássy László, *Sennye.*

Miskolczi min. gymnasium.

Nemes József, *Sajó-Szöged.*

10. gr. Péchy Constans, *A.-Ábrány Daróc.*

Szabó Károly, *Miskolcz.*

Serfűző József, *Miskolcz.*

Török Sándor, *Miskolcz.*

=13.

Brassó-megye.

Dr. Zerich Tivadar, *Brassó.*

=1.

Csanád-megye.

Lonovics József, *Dombegyháza.*

Makói kaszinó.

Szász Lajos, *Batonya.*

=3.

Csik-megye.

Felméri Albert, *Csik-Szereda.*

Imecs Fülöp Jakó, *Csik-Somlyó.*

Vasady Lajos, *Imecsfalva.*

=3.

Csongrád-megye.

Bauer Simon, *Szeged.*

Csorba Viktor, *Szeged.*

Draskóczy Lajos, *H.-M.-Vásárh.*

Futó Mihály, *Hódmező-Vásárh.*

5. Göcz Vilmos, *Szeged.*

Gőz István, *Hód.-Vásárhely.*

Halmi János, *Hód.-Vásárhely.*

Hoffer Endre, *Szeged.*

Honthy László, *Szentes.*

10. Kátay László, *Szeged.*

Kiss Gusztáv, *Hódmező-Vásárh.*

Kovács Albert, *Szeged.*

Özv. Kovács Ferenczné, *Szeged.*

Kovács János, *Hódmező-Vásárh.*

15. Krikay Gusztáv, *Szeged.*

Lévay Ferencz, *Szeged.*

Magyar Gábor, *Szeged.*

Mayer Béla, *Szeged.*

Oláh Imre, *Hódmező-Vásárhely.*

20. Reizner János, *Szeged.*

Szarvady Lajos, *Szeged.*

Szegedi gymn. önképző kör.

Szegedi főreáltanoda.

Szegedi főreált. ifjúság.

25. Szeremley Sámuel, *Hódmező-vásárhely.*

Szendrőy János, *Szeged.*

Szentes városi polg. fitanoda.

Tóth Antal, *Szeged.*

Undy József, *Szeged.*

30. Vásárhelyi (Hódmező) kaszinó.

Vásárhelyi (Hódmező) ref. lyc. könyvtár.

Vásárhelyi (Hódmező) ref. tan. könyvtára.

=32.

Esztergom-megye.

Dankó József, *Esztergom.*

Esztergomi érs. főgymnasium.

Esztergomi fűszék. egy. ktár.

Knauz Nándor, *Esztergom.*

5. Pór Antal, *Esztergom.*

Venczell Antal, *Esztergom.*

=6.

Fehér-megye.

Bezeredy Pál, *Székes-Fehérvár.*

Fehérvári (Székes) »Vörösmarty« kör.

Fehérvári (Székes) gymn. önképző kör.

Fittler Béla, *Székes-Fehérvár.*

5. Hamzus Gellért, *Székes-Fehérvár.*
Havranek József, *Székes-Fehérvár.*

Kempelen Imre, *Székes-Fehérvár.*

Matuska János, *Székes-Fehérvár.*

Mészáros Amánd, *Székes-Fehérvár.*

10. B. Miske Imre, *Bodajk.*

Szűcs Sándor, *Székes-Fehérvár.*

Végh István, *Veréb (Pázmánd).*

Gr. Zichy Ödönné, *Láng u. p. Székes-Fehérvár.*

=13.

Alsó-Fehér-megye.

Balásfalvi gk. főtanoda.

Kis Bálint, *Magyar-Igen.*

Medgyes Bálint, *Nagy-Enyed.*

Mihályi Béla, *Gyula-Fehérvár.*

5. Tóth Ferencz, *Nagy-Enyed.*

Török Antal, *Nagy-Enyed.*

=6.

Gömör-megye.

Ifj. Badinyi Gyula, *R.-Szombat.*

Broncs István, *R.-Szombat.*

Czékus István, *Rozsnyó.*

Dancs László, *Kövecses.*

5. Dobay Vilmos, *Dobsina.*

Ebeczky Emil, *E.-Bást (Ajnácskö.)*

Fáy László, *Nyustya.*

Groó Vilmos, *R.-Szombat.*

Kubinyi Aladár, *R.-Szombat.*

10. B. Luzsénszky Henrik, *Osgyán.*

Mesko Sámuel, *Dobsina.*

Mihalik Dezső, *N.-Röcze.*

Mihalik József, *Dobsina.*

Mikovits Ferencz, *R.-Szombat.*

15. Nátafalussy Kornél, *Rozsnyó.*

Ponti Kelemen, *Rozsnyó.*

Rozsnyai kanonokrendi társház.

Rozsnyai gymn. önképző kör.

Szentpétery Sámuel, *Pelsőcz.*

20. Szontágh József, *Rozsnyó.*

Stihymmel Sámuel, *Rozsnyó.*

Sziklay Ede, *Rozsnyó.*

Szontágh Bertalan, *R.-Szombat.*

Vavrek Richárd, *Rozsnyó.*

=24.

Győr-megye.

Abday Asztrik, *Győr.*

Ballay Valér, *Győr-Szt.-Márton.*

Ebenhösch Ferencz, *Győr.*

Fuchs Bonifác, *Győr.-Szt.-Márton.*

5. Győri jogakadémia.

Győri kir. főreáltanoda.

Holdházy János, *Győr.*

Horváth Lajos, *Győr.*

Jeney Ernő, *Győr-Szt.-Márton.*

10. Gr. Khuen-Héderváry Károly, *Hédervár (Győr.)*

Kis István, *Győr-Szemere.*

Kreskay Antal, *Győrsziget.*

Matusek Antal, *Győr.*

Novák Antal, *Győr.*

15. Pannouhalmi könyvtár, *Győr-Szt.-Márton.*

Szentimrey Márton, *Győr-Szt.-Márton.*

Szombathely Ignác, *Győr.*

Sztachovits Remig, *Győr.-Szt.-Márton.*

Vaszary Kolos, *Győr.*

=19.

Hajdú-megye.

Adler Samu, *H.-Szoboszló.*

Balogh Ferencz, *Debreczen.*

Barna Mhály, *(Melléthei) Debreczen.*

Darvas Albert, *P.-Bagos.*

5. Debreczeni ftan. olv. egylete.
Fazekas Sándor, *Debreczen.*
Géresy Kálmán, *Debreczen.*
Ifj. Káplány József, *P.-Ladány.*
Kiszelák Sándor, *P.-Ladány.*
10. László Gyula, *Debreczen.*
Lenthe Gusztáv, *H.-Szoboszló.*
Nagy Elek, *Debreczen.*
Révész Imre, *Debreczen.*
Reviczky József, *P.-Bagos, (V. Pécs.)*
15. Trocsányi Imre, *H.-Szoboszló.*

=15.

Háromszék-megye.

Kantai r. k. algymnasium.

=1.

*Heves-megye.*Balássy Ferencz, *Török-Szt.-Miklós.*Biró Mór, *Eger.*Casino, *Eger.*Dobóczy János, *Eger.*

5. Dolánszky Alajos, *Felső-Tárkány (Eger.)*

Domonkos Mihály, *Tisza-Roff.*Ecsedy László, *Eger.*

Egri növendék papok magy.-irod.-iskolája.

Elek Salamon, *Szolnok.*

10. Eperjessy János, *Kápolna.*

Fekete Ferencz, *Eger.*Ferenczy Imre, *Eger.*

Gyöngyösi kath. nagygymn.

Halassy Lőrincz, *Déva-Ványa.*

15. Hubert János, *Eger.*

Kovacsóczy István, *Eger.*Kandra Kabos, *Verpelét.*Kanizsay Károly, *Tisza-Örs (Tisza-Igar.)*M. Kossa Sámuel, *T.-Füred.*

20. Kuncze Imre, *Török-Szt.-Miklós.*

Lengyel Miklós, *Eger.*Ludányi Antal, *Ábrány (Eger.)*Miskovics Elek, *Eger.*Mócsy László, *Török-Szt.-Miklós (Kengyel.)*

25. Pánthy Endre, *Eger.*

Párvy Sándor, *Eger.*

Pásztói olvasó-egylet.

Pázmán Alajos, *Maklár.*Polgár József, *Fegyvernek.*

30. Polgár Mihály, *Török-Szt.-Miklós.*

B. Radvánszky János, *Varsány (Hatvan.)*Sperlágh József, *Hatvan.*Széký Péter, *Tisza-Igar.*

Szolnoki kaszinó.

35. Szücs Károly, *Török-Szt.-Miklós.*

Szvorényi József, *Eger.*Varga Emil, *Szolnok.*Villicz Agoston, *Eger.*Zsendovics József, *Eger.*

=39.

*Hont-megye.*Dessewffy Gyula, *Palástok.*Divald József, *Selmeczbánya.*Gr. Gyürky Medárd, *Szelény.*Zmeskál Lajos, *Sipék (Selmeczbánya.)*

=4.

*Hunyad-megye.*Barcsay László, *Déva.*

Dévai alreáltanoda.

Gergelyffy Tamás, *Déva.*B. Jósika Géza, *Branyicska.*

5. Dr. Solyom-Fekete Ferencz, *Déva.*

Tornya Sándor, *Vajda-Hunyad.*

=6.

*Jász-Nagy-Kún-Szolnok-megye.*Áray Károly, *Jász-Berény.*Baksay Nándor, *Kún-Szt.-Miklós.*Balogh Imre, *Jász-Berény.*Bittera Tivadar, *K.-Szt.-Márton.*

5. Darvas Gábor, *Kardaszag.*

Debreczeni János, *Kardaszag.*Doba István, *K.-Szt.-Márton.*Gróf Lajos, *K.-Szt.-Márton.*

- Győry Lajos, *Kis-Ujszállás*.
 10. Hajdú Ignác, *Turkeve*.
 Hornyák Endre, *Jász-Ladány*.
 Jászberényi főgymnasium.
 Dr. Kátay Gábor, *Kardaszag*.
 Laky Mátyás, *Jász-Berény*.
 15. Lippay Lajos, *Jász-Berény*.
 Némegy testvérek, *Kún-Szt.-Márton*.
 Rosta Imre, *P.-Kúnhalom*.
 Szél Farkas, *K.-Szt.-Márton*.
 Schweiger Lajos, *Istvánháza (K.-Szt.-Márton)*.
 20. Tóth István, *K.-Szt.-Márton*.
 Túrkevi casino.

=21.

Kolozs-megye.

- Br. Bánffy Béla, *Szent-Mihály*.
 (Kolozsvár.)
 Ferencz József, *Kolozsvár*.
 Finály Henrik, *Kolozsvár*.
 Gergely Samu, *Kolozsvár*.
 5. B. Jósika Leo, *Kolozsvár*.
 Kolozsvári ref. coll. tanári kar.
 Kolozsvári ref. coll. ifjusága.
 Kolozsvári kör.
 Nagy (Várfalvi) János, *Kolozsvár*.
 10. Páget János, *Kolozsvár*.
 Réti Márton, *Kolozsvár*.
 Rucska János, *Kolozsvár*.
 Sági László, *Kolozsvár*.
 Sándor József, *Kolozsvár*.
 15. Szabó Gyula, *Kolozsvár*.
 Szabó Károly, *Kolozsvár*.
 Szász Domokos, *Kolozsvár*.
 Szigeti Miklós, *Kolozsvár*.
 Tóth Zsigmond, *Kolozsvár*.

=19.

Komárom-megye.

- Cserhalmay József, *Tata*.
 Komáromi b. r. gymnasium.
 Loskay Placid, *Révkomárom*.

- Morva Miklós, *Héregyh*.
 5. Rényi György, *Tata*.
 Tatai gymnasium.

=6.

Közép-Szolnok-megye.

- Borbély Sámuel, *Zilah*.
 Szikszay Lajos, *Zilah*.
 B. Wesselényi Miklós, *Zsibó*.

=3.

Krassó-megye.

- Dr. Fekete Alajos, *Lugos*.
 Lugosi casino.
 Lugosi főgymnasium,

=3.

Kraszna-megye.

- Incze Károly, *Zovány*.

=1.

Liptó-megye.

- Andaházy Géza, *Bölcsháza u. p.*
 Liptó-Szt.-Miklós.
 Bartos József, *Rózsahegy*.
 Horánszky Antal, *Liptó-Szt.-Miklós*.
 Lányi Bertalan, *Liptó-Szt.-Miklós*.
 5. Majláth Béla, *Liptó-Sz.-Miklós*.
 Pongrácz György, *Andrásfalu*,
Liptó-Szt.-Miklós.
 Rózsahegyi k. r. algymnasim.
 Szentiványi Barna, *Liptó-Szt.-Miklós*.
 Szmrecsányi Arisztid, *Szmrecsány u. p.* *Liptó-Szt.-Miklós*.
 10. Vekolinszky Dániel, *Rózsahegy*.

=10.

Egyesült Maros-Torda megye.

- Antal László, *Maros-Vásárhely*.
 B. Apor Károly, *Maros-Vásárhely*.
 B. Bálint József, *Nagy-Ernye*.

Bihary Sándor, *Maros-Vásárhely*.

5. Deák Lajos, *Maros-Vásárhely*.

Ev. ref. főtanoda, *Maros-Vásárhely*.

Gyarmathy Soma, *Maros-Vásárhely*.

Kakucsy Elek, *Maros-Vásárhely*.

Lázár Ádám, *Maros-Vásárhely*.

10. Ifj. Peteley István, *Maros-Vásárhely*.

Pogány Károly, *Maros-Vásárhely*.

Id. gr. Teleki Sámuel, *Maros-Vásárhely*.

=12.

Máramaros-megye.

Baligó János, *Marmaros-Sziget*.

Fejér Bertalan, *Marmaros-Sziget*.

Hetényi Kálmán, *Marmaros-Sziget*.

Kornfeld Frigyes, *Marmaros-Sziget*.

5. Kricsfaludy Vilmos, *Marmaros-Sziget*.

Marmaros-szigeti kath. algymnasium.

Szabó József, *Marmaros-Sziget*.

Szilágyi István, *Marmaros-Sziget*.

Szöllősy Antal, *Marmaros-Sziget*.

10. Tanító ktár, *M.-Sziget*.

Timkó István, *Marmaros-Sziget*.

Urányi Imre, *Marmaros-Sziget*.

=12.

Nagy-Küküllő-megye.

Filep Elek, *Mihályfalva*.

=1.

Mosony-megye.

Gr. Batthyányi József, *M.-Óvár*.

Major Pál, *Magyar-Óvár*.

Magyar-óvári kath. kis gymn.

Dr. Rodiczky Jenő, *M.-Óvár*.

5. Sziklay Antal, *M.-Óvár*.

=5.

Nógrád-megye.

Garam Jenő, *Balassa-Gyarmat*.

Kubinyi Ferencz, *Kóvár*.

Losonczi államgymnasium.

Pintér Sándor, *Szécsény*.

5. Radnay Ferencz, *Zsély*.

=5.

Nyitra-megye.

Adamovits Bálint, *Nyitra*.

Babóthy György, *Nyitra*.

Bacskády Károly, *Ghymes*.

Bencsik György, *Cubaj*.

5. Gf. Berchtold László, *Surány*,
(*Érsek-Ujvár*.)

Gf. Berényi Ferencz, *Bodok*,
(*Pereszlény*.)

Birly Lajos, *N.-Béltz*, (*Zsám-bokrét*.)

Dr. Bobok József, *Nyitra*.

Büttner Géza, *Nyitra*.

10. Crausz Ödön, *Nyitra*.

Crausz Vincze, *Nyitra*.

Dr. Csósz Imre, *Nyitra*.

Endrődy Gyula, *Nyitra*.

Gf. Esterházy István, *Újlak*,
(*Nyitra*.)

15. Érsek-újvári kath. algymnasium.

Fischer Ferencz, *Nyitra*.

Fonyó Gyula, *Nyitra*.

Gr. Forgách Károly, *Ghymes*
(*Nyitra*.)

Frideczky Timót, *Kápláth* (*Galgóc*.)

20. Gond Ignác, *Nyitra*.

Gódor Gyula, *Nyitra*.

Germanecz Károly, *Csitár*, (*Nyitra*.)

Gyurikovits Mátyás, *Nyitra*.

Holner Károly, *Nyitra*.

25. Horváth Ferencz, *Nyitra*.
 Hudra János, *Nyitra*.
 Jánoky Victor, *Nyitra*.
 Jeszenszky Alajos, *Nyitra*.
 Justh Géza, *Béltíz, (N.-Tapolcsány.)*
30. Kardos Gusztáv, *Nyitra*.
 Kozma Róbert, *Nyitra*.
 Kubinyi Endre, *Nyitra*.
 Majthényi Albert, *Novák (Oszlány.)*
 Matirko Ágoston, *Nyitra*.
35. Mecséry Kálmán, *Német-Próna*.
 Mérey Ágoston, *Nyitra*.
 Mérey Ottó, *Nyitra*.
 Dr. Nagy József, *Nyitra*.
 Névery Ignác, *Nyitra*.
40. Nyitrai k. r. főgymnasiumi ön. képző kör.
 Odescalchi Gyula, hgnő. *Nyitra-Szerdahely*.
 Odescalchi Gyula hg. *Nyitra-Szerdahely*.
 Osztrólczy Géza, *Nemes-Podhragy*.
 Regéczy József, *Galgóc, A.-Zelle*.
45. Roth Georgine, „ „
 Rudnay László, *Divék-Újfalu, (Privigye.)*
 B. Riese-Stallburg Antal, *F.-Elefánti (Pereszlény.)*
 Sándor Pál, *Nyitra*.
 B. Schmertzing Tádé, *Szenicz*.
50. Seregély Ferencz, *Galgóc*.
 Sporzon Ernő, *Privigye*.
 Szulyovszky Guszt. *Nyitra*.
 Szakolczai kath. algymnasium.
 Szaniszló Vilmos, *Privigye*.
55. Tarnóczy Béla, *A Lelőcz (Oszlány.)*
 Thuróczy Bálint, *Tót-Sóók, Nagy-Rippény*.
 Tócsék Kázmér, *Nyitra-Vicsáp*.

Turcsányi Alajos, *Turcsánka, (Zsámbokrét.)*

=58.

Pest-Pilis, Solt, Kis-Kun t. e. megye.

- Bakos Miklós, *Nagy-Körös*.
 Beliczay Jónás, *Nagy-Körös*.
 Beretvás János, *Nagy-Körös*.
 Deák József, *Nagy-Körös*.
5. Firtinger Jakab, *Vác*.
 Gaal Endre, *Kis-Kun-Halas*.
 Gyurinka Antal, *Nagy-Körös*.
 Halasi Casino.
 Halasi ref. isk. könyvtár,
10. Hollósy Zsigmond, *Kecskemét*.
 Hornyik János, *Kecskemét*.
 Kalocsa Balázs, *Nagy-Körös*.
 Karcsú Arzén, *Vác*.
 Károly János, *Tétény*.
15. Kecskem. kegy. főgymnasium.
 Kecskeméti áll. reáltanoda.
 Kiss Kálmán, *Nagy-Körös*.
 Kövessy Kálmán, *Kecskemét*.
 Losonczy László, *Nagy-Körös*.
20. Ludaics Miksa, *Ráczkeve*.
 Madarassy László, *Kecskemét*.
 Nagy Alajos, *Kecskeméti kr. tház*.
 Orem János, *Ecser, (Vecsés.)*
 Persay Ferencz, *Czepléd*.
25. Péter Dénes, *Halas*.
 B. Prónay István, *Pécel*.
 B. Prónay Dezső, *Acsa (Aszód.)*
 Ref. lyc. könyvtára, *N.-Körös*.
 Stern Menyhért, *Kalocsa*.
30. Szabó István, *Halas*.
 Tóth István, *Kecskemét*.
 Való József, *Vác*.
 Varsányi János, *Aszód*.

=33.

Pozsony-megye.

Adamis Károly, *Pozsony*.
 Andrássy Jenő, *Pozsony*.
 Baltzár Ágost, *Modor*.

- Beck Antal, *Pozsony*.
 5. Bella Lajos, *Pozsony*.
 Dr. Dégen Gusztáv, *Pozsony*.
 Ernyei János, *Réle (Szempcz)*.
 Dr. Fésűs György, *Pozsony*.
 Gobi Imre, *Pozsony*.
 10. Harmath Károly, *Pozsony*.
 Horváth Géza, *Pozsony*.
 Helmár Ágost, *Pozsony*.
 Havlicsek Vincze, *Pozsony*.
 Ivánfi Béla, *Somorja*.
 15. Jedlicska Pál, *Felső-Diós (Nádas)*.
 Nagy-Szombati érseki főgymn.
 Lányi Károly, *Pozsony*.
 Olgyai László, *Somorja*.
 Er. Ortway Tivadar, *Pozsony*.
 20. Pozsonyi akadémia jog- és államtudományi kara.
 Pozsonyi kath. főgymnasium.
 Pozsony vár. főreáltanoda.
 Rakovszky István, *Pozsony*.
 Samarjai Károly, *Pozsony*.
 25. Sidó István, *Somorja*.
 Szűry Kálmán, *Pozsony*.
 Theiss János, *Pozsony*.
 Török Pál, *Somorja*.
 Vitál Alajos, *Nagy-Jóka*.
 30. B. Vay Aladár, *Pozsony*.
 B. Vay Dénes, *Pozsony*.
 Wagner Lajos, *Pozsony*.
 Gr. Zay György, *Bucsfány. (Nagy-Szombat.)*
 Id. gr. Zichy József, *Hohenau (Szent-János.)*

=34.

Sáros-megye.

- Balázsy József, *Eperjes*.
 Berzeviczy Edmund, *Berzevicz*.
 Eperjesi evang. collegium könyvtára.
 Eperjesi r. katolikus főgymn.

=4.

Somogy-megye.

- Bogyay Kálmán, *Kaposvár*.
 Bosnyák László, *Kaposvár*.
 Hegyesy Kálmán, *Dombó, (Darány)*.
 M. Henfner Mathild, *Kaposvár*.
 5. Hódossy Lajos, *Kaposvár*.
 Hollós Károly, *Somogy-Szent-Balázs (Kaposvár)*.
 Kaposvári államgymnasium.
 Novák Ede, *Zamárdi (Siófok)*.
 Somogyi Alajos, *Kaposvár*.
 10. Somssich Andorné, *Sűrnye*.
 Szabó Kálmán, *Kaposvár*.
 Szalay György, *Kaposvár*.
 Gr. Zichy Ödön, *Zákány*.

=13.

Soprony-megye.

- Babics János, *Széplak, Eszterháza*.
 Ev. lyceumi önk. kör, *Soprony*.
 Molnár Ferencz, *Horpács (Német-Lövő)*.
 Nagy Sándor, *Soprony*.
 5. Paur Iván, *Soprony*.
 Pintér Enore, *Csorna*.
 Somogyi János, *Lövő, (Röjtök)*.
 Soproni állami főreáltanoda.
 Tormássy János, *Soprony*.
 10. Ifj. Vághy Miklós, *Soprony*.

=10.

Szabolcs-megye.

- L. Molnár Györgyné sz. Kovács
 Alojzia *Levelek Nagy-Kálló*.
 Jékey Zsigmond, *Jékerje-Ökörítő*.
 Sütő József, *Nyíregyháza*.

=3.

Szathmár-megye.

- Böszörményi Elek, *Szathmár*.
 Gr. Degenfeld József, *Csomaköz, (R.-Szaniszló)*.

Egry Ferencz, *Szathmár.*

Gönyei Gábor, *Nagy-Károly.*

5. Horváth Dénes, *Nagy-Károly.*

Jambressits János, *Szathmár.*

Luby Károly, *Szathmár.*

Luby Zsigmond, *F.-Daróc Okó-
ritó.*

Dr. Magyarász Imre, *N.-Károly.*

10. Nagy-károlyi gymnasium.

Nagy Béla, *Lázári.*

Nagy László, *P.-Daróc (Szath-
már).*

Palczer Ernő, *Nagy-Károly.*

Pollacsek Ignác, *N.-Károly.*

15. Szathmári főgymnasium.

Szerdahelyi Ágoston, *Vetés u. p.
Szathmár.*

Szijaártó Izidor, *Nagy-Bánya.*

Varjú Mihály, *Ladány (Szathmár).*

Ziskay Pál, *Nagy-Károly.*

=19.

Szeben-szék.

Csányi Ferencz, *Nagy-Szeben.*

Szebeni kir. főgymnasium.

Szebeni jogakadémia.

Wertheimer Ede, *N.-Szeben.*

=4.

Szepes-megye.

Beervaldszky János, *Lőcse.*

Bethlenfalvi Antal, *Szepes-Szom-
bat.*

Glós Kálmán, *Kisócz (Horka).*

Görgey Gusztáv, *Görgő (Lőcse).*

5. Halász László, *Lőcse.*

Hradszky Antal, *Szepes-Otasi.*

Lőcsei főgymnasiumi könyvtár.

Lőcsei állami főreáltanoda.

Mercz Pál, *Lőcse.*

10. Sváby Frigyes, *Lőcse.*

Wieland Arthur, *Farkasfalva.*

Iglói ág. h. főgymnasium.

Marsalkó József, *Igló.*

Podolini kisgymnasium.

15. Róth Márton, *Igló.*

=15.

Egyesült Szolnok-Doboka megye.

Hodor Károly, *Doboka.*

Szamos-újvári örm. gymnasium.

Torma Károly, *Felőr.*

=3.

Temes-megye.

Fejérttemplomi államgymnasium.

Hanthó Lajos, *Temesvár.*

Hemmen Ferencz, *Temesvár.*

Ivánfi Ede, *Temesvár.*

5. Lazarevits Vazul, *Temesvár.*

Manassy Gyula, *Ladány (Fiski).*

Marx Antal, *Temesvár.*

Miletz János, *Temesvár.*

Nikolits Sándor, *Temesvár, Jó-
zsefváros.*

10. Ormós Zsigmond, *Temesvár.*

Ónossy Mátyás, *Klopdia.*

Rácz Athanáz, *Temesvár.*

Rieger Bálint, *Kudritz.*

Temesvári főgymnasium.

15. Timáry Imre, *Delta.*

Vargich Imre, *Temesvár.*

=16.

Tolna-megye.

Döry Dénes, *Szegvár.*

Gyönki ref. gymn. tanári kara.

Höke Lajot, *Duna-Földvár.*

Novák Sándor, *Paks.*

5. Pivovárszky Ágost, *Fadd.*

Sass István, *Szegszárd.*

=6.

Torontál-megye.

Pancsovai állami főreáltanoda.

Szentkláray Jenő, *Török-Becse.*

Wölsinger Izidor, *N.-Kikinda.*

=3.

Trencsény-megye.

Chorényi József, *Nemsova (Bo-
lessó).*

Drahotuszký Ferencz, *Zsolna.*

Kubicza Pál, *Trencsény*.

Lombardini Sándor, *Zsolna*.

5. Ordódy István, *Makófalva (Zsolna)*.

Szteszkal József, *Zsolna*.

Trencsényi kath. nagygymn.

Trsztenai kir. kath. algymn.

Turzó Miklós, *Trencsény*.

10. Gr. Vay Albert, *Zay-Ugrócz*.

=10.

Túrócz-megye.

Csepcsányi Ferencz, *Kis-Csepcsány (Sztubnya)*.

Dubnitzky József, *Szt.-Péter (Túrócz-Szent-Márton)*.

Dr. Haaz, *T.-Szent-Márton*.

Justh József, *T.-Szent-Márton*.

5. Hetényi Károly, *Znyó-Várallja*.

Rosza János, *Ivánkafalu (Sztubnya)*.

Mihálicska István, *Znyó-Várallja*.

Gr. Nyáry Izidor, *Prekop u. p. T.-Szent-Márton*.

Rakovszky István, *N.-Rak (Pri-bóc)*.

10. Révay Vilmos, *Treboztó (Túrócz-Szent-Márton)*.

Lehoczky Vilmos, *Zathurecz*.

Velics Alajos, *Rudnó, (Lászlófalva)*.

=12.

Udvarhely-megye.

Dániel Gábor, *Székely-Udvarhely*.

Gr. Haller János, *Héviz (Köhalom)*.

Nagy Lajos, *Székely-Udvarhely*.

Szakács Mózes, *Sz.-Udvarhely*.

5. Székely-udvarhelyi reáltanoda.

=5.

Ugocsa-megye.

Esze Gábor, *Tisza-Újlak*.

Gál Sándor, *Tisza-Újlak*.

Nagy Sándor, *Nagy-Szöllős*.

Szűts János, *Tisza-Újlak*.

5. Vultur János, *Tisza-Újlak*.

=5.

Ung-megye.

Schürger Ferencz, *Ungvár*.

Szieber Ede, *Ungvár*.

Tabódy Jenő, *Budaháza*.

Ungvári kath. főgymnasium.

5. Ungvári kat. főgymn. önképző-kör.

=5.

Vas-megye.

Bubics Ede, *Lukácskása*.

Chernel Kálmán, *Köszeg*.

Fábry Pál, *Szombathely*.

Köszegi kisgymnasium.

5. Kunc Adolf, *Szombathely*.

Lipp Ailmos, *Szomathely*.

Nagy Jenő, *Német-Újvár*.

Reissig Ede, *Kámon*.

Szombathelyi prem. r. főgymnasium.

10. Szombathelyi prem. r. székház.

=10.

Veszprém-megye.

Ács Rudolf, *Veszprém*.

Barcza Gábor, *Devecser*.

Bánvárt Mór, *Veszprém-Palota*.

Dr. Bezerédy Gyula, *Veszprém*.

5. Bocsor István, *Pápa*.

Bula Theophil, *Zircz*.

Br. Fiáth Ferencz, *Veszprém*.

Csapó Kálmán, *P.-Bogárd*

(*Enying*).

Forintos István, *Veszprém*.

10. Gruber György, *Zircz*.

Dr. Halassy István, *Veszprém*.

Herbst János, *Devecser*.

Horváth Kálmán, *Veszprém*.

Imrek Béla, *Veszprém*.

15. Kemenes Ferencz, *Veszprém*.

- Késmárky József, *Veszprém*.
 Kisovits József, *Veszprém*.
 Kolossváry József, *Veszprém*.
 Kopácsy Árpád, *Veszprém*.
 20. Kopácsy József, *Veszprém*.
 Kopácsy Victor, *Veszprém*.
 Kürmendy József, *Veszprém*.
 Mayer Móricz, *Polány, (Város-Lőd)*.
 Molnár Károly, *Hajmáskér*.
 25. Nagy Károly, *Berhida*.
 Nagy József, *Veszprém*.
 Németh József, *Veszprém*.
 Dr. Palotay Ferencz, *Veszprém*.
 Pápai casino.
 30. Peczek Gyula, *Veszprém*.
 Pokorny Frigyes, *Lázi (Varsány)*.
 Polczer Antal, *Hajmáskér*.
 Plosszer Ferencz, *Veszprém*.
 Pribék István, *Veszprém*.
 35. Pruzsinszky Henrik, *B.-Koppány, (Pápa-Teszér)*.
 Rajnis Gyula, *Zircz*.
 Sárkány Miklós, *Bakonybél*.
 Simor János, *Veszprém*.
 Szabó Imre, *Veszprém*.
 40. Tallián Lázár, *Veszprém*.
 Tarányi Ferencz, *Veszprém*.
 Br. Üchtritz Zsigmond, *Marczaltő*.
Veszprémi Pázmány-kör.
 Véghelyi Dezső, *Veszprém*.
 45. Weigang József, *Veszprém*.
 Zsoldos Ignác, *Veszprém*.

=46.

Zala-megye.

- Alsó-lendvai polg. fitanoda.
 Bödy József, *Zala-Egerszeg*.
 Chernel Ignác, *Csab-Rendek, (Süveg)*.
 Dervarits Kálmán, *A.-Lendva*.
 5. Hérics János, *Csáktornya*

- Káposztás Ferencz, *Alsó-Lendva*.
 Kövágó-eörsi olvasó egyesület.
 Malonyay István, *N.-Kanizsa*.
 Nagy-kanizsai fiatalok kör.
 10. Sümegi casino.
 Sümegi reáltanoda.
 Szily Dezső, *Botfa (Zala-Egerszeg)*.
 Tóttóssy Béla, *Letenye*.
 Váralljai Sándor, *Csáktornya*.

=14.

Zemplén-megye.

- Ambrózy Antal, *Homonna*.
 Birke János, *Homonna*.
 Bodnár Jenő, *Homonna*.
 Dercsényi Kálmán, *Homonna*.
 5. Doby Antal, *Homonna*.
 Domokos József, *Homonna*.
 Geczy István, *Homonna*.
 Graven Lajos, *Deregnagy*.
 Gregorovits Antal, *Homonna*.
 10. Hesz János, *Homonna*.
 Izsépy Kálmán, *Homonna*.
 Kádas Béla, *Homonna*.
 Kecskovszky Antal, *Homonna*.
 Kelemen Kálmán, *Homonna*.
 Képes Gyula, *Homonna*.
 15. Kúla István, *Homonna*.
 Király János, *Sztára (N.-Mihály)*.
 Leleszi prépostsági könyvtár.
 Lessenyey János, *Homonna*.
 Lévy Károly, *Homonna*.
 20. Lukovich Géza, *Homonna*.
 Matolay Viktor, *Homonna*.
 Mankovics Alajos, *Homonna*.
 Mándy István, *Homonna*.
 Miladinovics Tivadar, *N.-Mihály*.
 25. Német Zsigmond, *Homonna*.
 Piller István, *Tőke-Terebes*.
 Punday János, *Homonna*.
 Szeghy Gyula, *Sátoralja-Újhely*.
 Szekerák Ambrus, *Homonna*.
 30. Sziráky Bertalan, *Homonna*.

Szirmay István, *Homonna*.
 Sáros-pataki ref. főisk. könyvt.
 Sátoralja-újhelyi kathol. nagy-
 gymnasium.

Takács József, *Homonna*.

35. Dr. Thomán Dávid, *Homonna*.
 Újfalussy Mihály, *Homonna*.
 Zámbery Ödön, *Homonna*.
 Br. Vay Sándor, *Golop (Szerencs,*
Tállya).

=38.

Zólyom-megye.

Besztercebányai kath. főgymna-
 sium.

Burkovszky Kálmán, *Besztercze-
 bánya*.

Chovan Lajos, *Besztercebánya*.

Drexler Frigyes, *Besztercebánya*.

5. Gonda György, *Besztercebánya*.

Göllner Frigyes, *Besztercebánya*.

Grünwald Béla, *Besztercebánya*.

Lámer Ágost, *Besztercebánya*.

Moczkovcsák J. T. *Besztercze-
 bánya*.

10. Moczkovcsák Győző, *Besztercze-
 bánya*.

Puschmann József, *Besztercebá-
 nya*.

Er. Radvánszky Antal, *Radvány*.

Ralovich Lajos, *Besztercebánya*.

Rosenauer Károly, *Besztercebá-
 nya*.

15. Szumrák Pál, *Besztercebánya*.

Thuranczky József, *Besztercze-
 bánya*.

Zachar Emil, *Besztercebánya*.

=17.

b) Horvát-Szlavonország.

Fekete Fidél, *Eszék*.

Termatsits Rezső, *Zágráb*.

=2.

II. Ausztria.

Ifj. gr. Andrássy Gyula, *Bécs*.

Gr. Andrássy Tivadar, *Bécs*.

Bubics Zsigmond, *Bécs*.

Dr. Krones Ferencz, *Grác*.

5. Gr. Pejachevich Lattó, *Haders-
 dorf (Weidlingau)*.

Gr. Pejachevich Miklós, *Bécs*.

Gr. Somssich Imre, *Grác*.

Strebiczky Irén, *Bécs*.

Trauschenfels Jenő, *Bécs*.

=9.

III. Külföld.

Bolgár Mihály, *Girbusdorf. Po-
 rosz-Szilézia*.

Zürichi magyar egylet.

=2.

Táblázatos kimutatás.

	Tag-Szám.		Tag-Szám.
A) Külföldi t. tag	8	Kraszna-megye	1
B) Alapítók	153	Liptó	10
C) Évdíjas tagok ;		Egy. Maros-Torda	12
		Mármaros	12
I. A m. sz. korona területén :		Mosony	5
a) Magyarország		Nagy-Küküllő	1
Budapest	290	Nógrád	5
Abaúj-megye	17	Nyitra	58
Arad	8	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún	33
Árva	4	Pozsony	34
Baranya	10	Sáros	4
Bars	21	Somogy	13
Bács-Bodrog	6	Soprony	10
Bereg	5	Szabolcs	3
Békés	15	Szathmár	19
Bihar	29	Szeben	4
Borsod	13	Szepes	15
Brassó	1	Szolnok-Doboka	3
Csanád	3	Temes	16
Csik	3	Tolna	6
Csongrád	32	Torontál	3
Esztergom	6	Trencsény	10
Fehér	13	Túróc	12
Alsó-Fehér	6	Udvarhely	5
Gömör	24	Ugocsa	5
Győr	19	Ung	5
Hajdú	15	Vas	10
Háromszék	1	Veszprém	46
Heves	39	Zala	14
Hont	4	Zemplén	38
Hunyad	6	Zólyom	17
Jász-Nagy-Kún-Szolnok	21	b) Horvát-Szlavonország	2
Kolozs	19	II. Ausztria	9
Komárom	6	III. Külföld	2
Közép-Szolnok	3		
Krassó	3		
		Mindössze	1245*)

*) E sorozatban az ápril hóban megválasztott tagok nem foglaltatnak. Ez ülésen összesen 51 tag választatván meg, a tényleges összlétszám 1296-ra teendő.

A Társulat halottai.

Gr. Berényi Ferenczné, Bodok. †	B. Geringer Károly, Bécs. †
Bertha Sándor, Budapest. †	Gesztessy László, N.-Becskekerek. †
Bóbest Lajos Budapest. †	10. Kucskovics László, Privigye. †
Borbély Miklós, T.-Derzs. †	Sebastiani Gyula, Zsámbokréti. †
5. Dr. Fekete Lajos, Kis-Újszállás †	Stierling Antal, Szombathely. †
Fiala Károly, Szolnok. †	Szilágyi Ferencz Budapest †
Fluck Ede Budapest †	=13.

III. A Magyar Történelmi Társulat vagyoni állapota.

A) Évi mérleg.

Az 1876-iki Bevételek:

1. Pénztári maradvány 1875-ről	2751 frt 96 kr.
2. Újabb alapítványok	1200 » — »
3. Alaptőkebeli értékpapírok folyó kamatai	961 » 32 »
4. Folyó számlabeli kamatok	73 » 9 »
5. Tagdíjak	4315 » — »
6. Előfizetési pénzek	42 » — »
7. A »Századok« s Bartal és a Zichy Codex előadásából	554 » 38 »
8. A társulat javára átengedett írói díj	22 » 75 »
9. Díszoklevelekért	138 » — »
10. Visszatérített postadíjak	12 » 2 »
	10,070 frt 52 kr

K i a d á s o k.

1. Tiszti illetmények	1156 » — »
2. Írói tiszteletdíjak	1233 » — »
3. Nyomdai és könyvkötői számla	3041 » 36 »
4. Szétküldési, irodai posta s más költség	616 » 66 »
5. Az alaptőke gyarapítására fordított	3289 » 38 »
	9336 » 40 »
Marad 1877-re	734 frt 12 kr.

B) Vagyon állomány.

1. Földtehermentesítési kötvények	3350 frt névért.
2. Szülő váltságiak	300 » »
3. Osztr. államadóssági kötvény	100 » »
4. Földhitelintézeti záloglevél	3700 » »
5. Jelzáloghitelbanki záloglevél	4700 » »
6. Kereskedelmi záloglevél	7000 » »
7. Magán kötvény	500 » »
Összesen	19,650 frt névért.

DEÁK FARKAS, HORVÁT ÁRPÁD, sk.
számvizsgálók.

BALTHAZÁR BÉLA,
társ. pénztárnok.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik tagdíjait befizették:

(Április havi kimutatás.)

1877-ik évre: Dr. Novák Sándor, Paks. — Oláh Imre, H.-M.-Vásárhely. — Félix Ákos, B.-Csaba. — Nemes József, Sajó-Szöged. — Békey István, Péchy Jenő, Gömöröy Oszkár, Horváth Döme, Mándy Lajos, Török József, Török Sándor, Mészáros János, Henszlmann Imre, Ferenczy Béla, Fülöpp József, V. ker. főgymnasium, Hajnik Imre, Hegedűs Candid, Gelléri Szabó János, Róser Miklós, V. Szabó Antal, Sigray Pál, Bárány Gyula, Steindl Imre, Tanárképző intézet, Szentkirályi Mór, Nyeiczkey József, Dániel Ernő, Dr. Pauler Tivadar, Dr. Halász Géza, II. ker. kir. reáltanoda, II. ker. kir. főgymnasium, Budapesten. — Beliczay Jónás, Kecskemét. — H.-M.-Vásárhelyi ipar-egylet. — Gr. Hadik Endre, Kassán. — Id. gr. Teleki Sámuel, M.-Vásárhely. — Szöllősy Antal, Kornfeld Frigyes, M.-Sziget. — Molnár Ferencz, Horpács. — Kún Pál, Miskolcz. — Falcione Nándor, Zombor. — Garam Jenő, B.-Gyarmat. — Gymnasium, Szakolcza. — Trailla György, Temesvár. — Győri Lajos, Kis-Új-Szálás. — Orem János, Ecser. — Thúröczy Bálint, Tót-Sók. — Csepcsányi Ferencz, Kis-Csepcsány. — Való József, Vác.

1878-ik évre: Péchy Jenő, Sigray Pál Budapest.

Alapítványt fizetett:

Heves-megye közönsége. — Szepes-megye közönsége. — Győr sz. kir. város közönsége. — Csik-megye közönsége.

Alapítványi kamatokat fizetett:

Görög Gyula, Kassán. — Bereg-megye közönsége.

Díszoklevelet fizetett:

Szentandrassy Lajos, Eperjes. — Tallián Lázár, Veszprém. — Dingha Árpád, Nyitra. — Győrik Márton, Pozsony. — Tarányi Ferencz, Veszprém. — Varga Ferencz, Gyorok.

É r t e s í t é s.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatának pártoló tagjai értesítetnek, hogy 1877-ik évi tagilletményeik fejében ezennel szétküldetik:

Az I. sorozatból:

Macaulay: Anglia története. III. kötet. 35 iv.

A II. sorozatból:

Lewes: A bölcsészet története. II. kötet. 41 iv.

A III. sorozatból:

Todd: A parlamenti kormányrendszer Angliában. II. kötet. 39. iv.

Ezen utóbbi munkának harmadik befejező kötete nyomdai akadályok miatt el nem készülhetvén, a pártoló tagoknak a jövő évi tagilletmények első szállítmányával (novemberben) fog szétküldetni; a mennyiben azonban korábban kívánnák azt bírni, a könyvkiadó hivatalhoz intézendő felhívásra, már július első felében rendelkezésükre áll.

Hasonlóképen *Macaulay* és *Lewes* munkáinak befejező kötetei az 1878-ik évi tagilletmények fejében szintén még a jelen év végén fognak szétküldetni.

A könyvkiadó vállalatban 1875—1877. évben megjelent munkák teljes jegyzéke a könyvkiadó hivatalban kapható.

Budapest. 1877. május 20.

„SZÁZADOK“

1877-ik évi folyama ügyében.

A Történelmi Társulatnak mind alapító, mind évdíjas tagjai a »Századok« tagdíjilletmény fejében a »Névkönyv«-vel együtt kapják.

A Történelmi Társulatnak tagjává (100 frt alapítvánnyal egyszer mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel) minden a történelmet kedvelő honfi és honleány lehet — ki eziránti szándékát Horváth Mihály elnöknel (3 pipa-utca, saját ház), Szilágyi Sándor titkárnál (Budavár, Uri-utca 22. sz.), Balthazar Béla pénztárnoknál (Fő-út 9. sz.), Tetley és társa társulati könyvtárusnál vagy Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál kijelenti. Megjegyzendő, hogy a társulati tagok kötelezettsége 3 évre terjed, de azután is fennmarad az, ha csak kilépését a társulattól külön lemondással nem jelenti a titkárnak vagy pénztárnoknak.

Azok számára, kik nem ezen kötelezettségek mellett akarják a »Századokat« megszerezni, külön előfizetés nyittatik évi 6 frt lefizetése mellett, mely összeg a társulati pénztárnokhoz vagy könyvtárushoz küldendő be.

Kelt Budapesten, 1877. Junius 7-én.

A titkár.

Knoll Károly akad. könyvtárusnál kapható:

A magyar Helyesírás elvei és szabályai

Újabbán átvizsgálva kiadta a magyar. tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága.

Ára 20 kr.

Bérmentesen küldve, ha az ára postai utalvánnyal előre beküldetik 22 kr.

Jelen munka — miután utoljára ezelőtt 21 évvel jelent meg — rég érzett hiányt pótol.

K O R T A N

Hazai történelmiünkhöz alkalmazva.

A Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott pályamű.

Irta:

KNAUZ NÁNDOR.

Nagy 4-edr. 76 iv. XV és 589 II. Ára 4 frt.

E mű nélkülözhetlen minden levéltárban, akár magányos, akár törvényhatósági legyen az, s minden oly emberre nézve, ki történeti művek, oklevelek olvasásával foglalkozik. A régi oklevelek keletét minden fáradság nélkül meghatározhatja ebből, még azokat is, melyekre nézve a tudós világ többi chronologiai munkái sem nyújthatnak felvilágosítást, mint specialis magyar dolgokról. A mellett pedig tekintve nagy nehézségekkel s roppant költségekkel járó kiállítását oly olcsó munka, melyhez fogható nincs irodalmunkban. De nemcsak a keresztény, hanem a török és zsidó chronológiára is kiterjed az.